

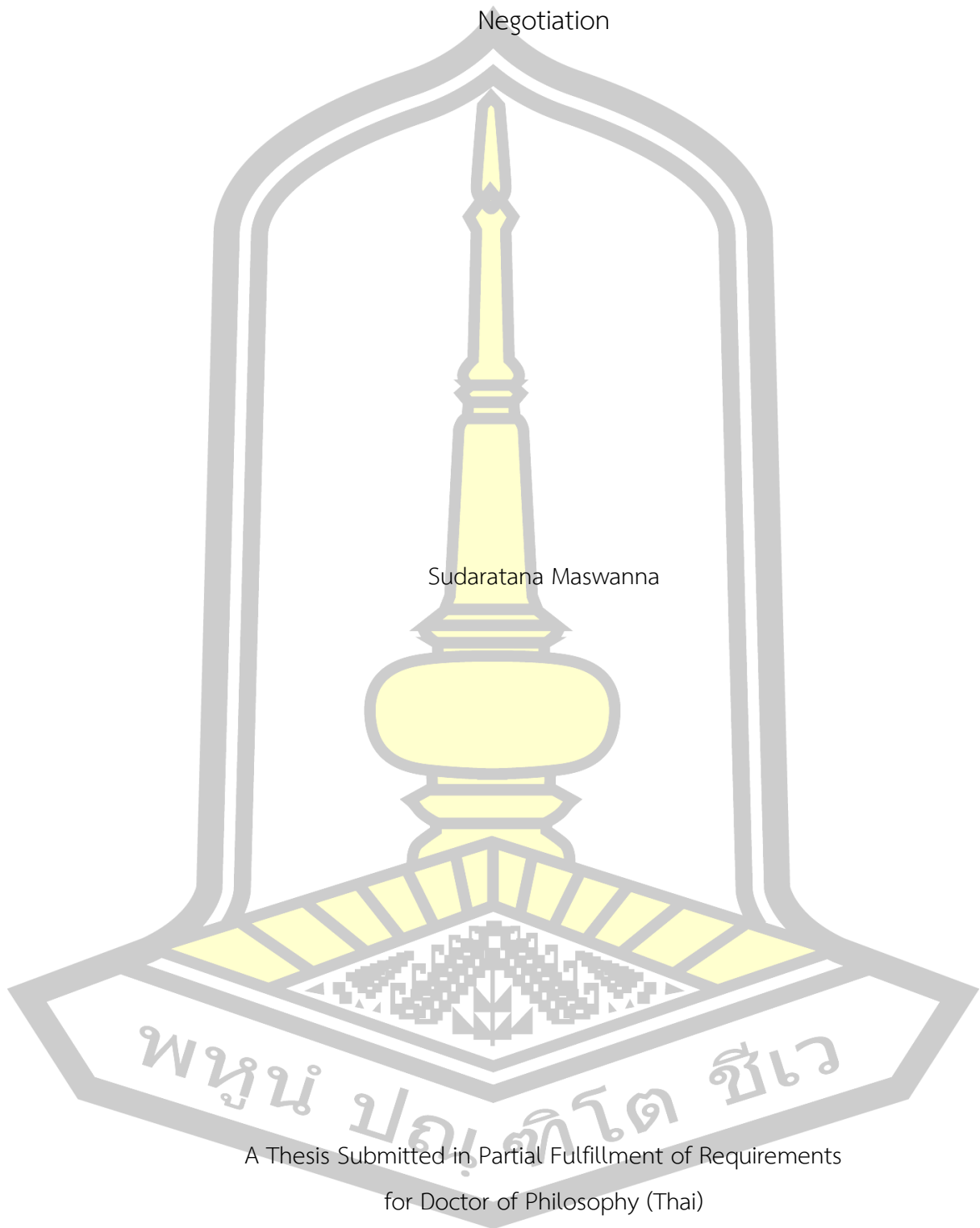
ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน : อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และการท่องเที่ยววัฒนธรรม

วิทยานิพนธ์
ของ
สุตารัตน์ มาศวรรณ

เสนอต่อมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
ปีการศึกษา 2560

สงวนลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

Myths and Folktales of Tai Diaspora in Isan : Ethnic Identity and Cultural
Negotiation

Sudaratana Maswanna

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of Requirements
for Doctor of Philosophy (Thai)

Academic Year 2017

Copyright of Mahasarakham University

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ได้พิจารณาวิทยานิพนธ์ของนางสาวสุดารัตน์ มา
ศวรรณา แล้วเห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญา ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(อ. ดร. โสภี อุ๋นทะยา)

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(รศ. ดร. ปฐม หงษ์สุวรรณ)

กรรมการ

(ผศ. ดร. บัญญัติ สาลี)

กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก

(ผศ. ดร. พยุงพร ศรีจันทวงษ์)

มหาวิทยาลัยอนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญา ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

(ผศ. ดร. กนกพร รัตนสุธีระกุล)

คณบดีคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

(ผศ. ดร. กฤษน์ ชัยมูล)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วัน.....เดือน.....ปี.....

ชื่อเรื่อง	ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน : อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และการต่อรองทางวัฒนธรรม		
ผู้วิจัย	สุภารัตน์ มาศวรรณ		
อาจารย์ที่ปรึกษา	รองศาสตราจารย์ ดร. ปฐม หงษ์สุวรรณ		
ปริญญา	ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต	สาขาวิชา	ภาษาไทย
มหาวิทยาลัย	มหาวิทยาลัยมหาสารคาม	ปีการศึกษา	2560

บทคัดย่อ

ตำนานและนิทานเป็นเรื่องเล่าที่ใช้สื่อความหมายบางประการได้นอกจากเพื่อความสนุกสนาน โดยสามารถบอกเล่าวัฒนธรรม เก็บรักษาความทรงจำในอดีต ตลอดจนใช้แสดงอัตลักษณ์ของตนได้ โดยเฉพาะคนไทพลัดถิ่นซึ่งได้อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในภูมิภาคอีสานตั้งแต่อดีต จำนวน 10 กลุ่ม ได้แก่ กะเลิง ญ้อ ไทเบ็ง ไทเลย ไทดำ ผู้ไท พวน โย้ย ลาว และแสก ผู้วิจัยจึงมีความสนใจศึกษาอัตลักษณ์และการต่อรองทางวัฒนธรรมของคนไทพลัดถิ่นในอีสานที่ใช้ตำนานและนิทานเป็นเครื่องมือ วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาประเภทตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน 2) เพื่อศึกษาอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของคนไทพลัดถิ่นในอีสานจากตำนานและนิทาน 3) เพื่อศึกษาการใช้ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นเพื่อการต่อรองทางวัฒนธรรมภายใต้บริบทของสังคมอีสาน โดยใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่มีการบันทึกไว้เป็นหลักและใช้การเก็บรวบรวมข้อมูลจากภาคสนามเพิ่มเติม

ผลการวิจัยพบว่าสามารถรวบรวม ตำนาน 32 จำนวน เรื่อง และนิทาน 373 เรื่อง โดยตำนานแบ่งได้เป็น 4 ประเภท คือ ตำนานที่อธิบายธรรมชาติหรือปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ตำนานที่อธิบายความเป็นมาของผู้นำบุคคลสำคัญและเมือง ตำนานที่อธิบายการเผยแพร่พระพุทธศาสนา ตำนานที่อธิบายประเพณีพิธีกรรม สำหรับนิทาน สามารถแบ่งได้เป็น 9 ประเภท คือ นิทานศาสนา นิทานคติ นิทานมหัศจรรย์ นิทานชีวิต นิทานประจำถิ่น นิทานอธิบายเหตุ นิทานสัตว์ นิทานเรื่องผี นิทานมุขตลกและเรื่องไม้

ตำนานและนิทานได้สื่อสารอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นใน คือ อัตลักษณ์ด้านความเชื่อ อัตลักษณ์ด้านประเพณีพิธีกรรม อัตลักษณ์ด้าน อัตลักษณ์ด้านการทำมาหากิน อัตลักษณ์ด้านที่อยู่อาศัย และอัตลักษณ์ด้านการสร้างความทรงจำร่วม โดยตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานมีบทบาทในการบอกเล่าตัวตนและประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ การอธิบายประเพณีพิธีกรรม และ

การสร้างกฎเกณฑ์และแนวปฏิบัติในสังคม

การต่อรองอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมภายใต้บริบทสังคมอีสานในปัจจุบันพบว่า มีการใช้ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานเพื่อต่อรองพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ และการใช้ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานเพื่อผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม โดยการใช้อ่านและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานเพื่อการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมนั้นโดดเด่นและทำให้กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เป็นที่รู้จักและได้รับการยอมรับจากสังคมมากยิ่งขึ้น ตลอดจนการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมได้กลายเป็นส่วนหนึ่งที่กระตุ้นเศรษฐกิจของคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะการใช้อ่านและนิทานมาเป็นต้นทุนในการผลิตเป็นสินค้า และเพื่อการท่องเที่ยว

ตำนานและนิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสานเป็นเรื่องเล่าที่มีเนื้อหาสอดคล้องกับธรรมชาติ วิถีชีวิต ความเชื่อ ตลอดจนประวัติศาสตร์ของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ตำนานและนิทานจึงเป็นอีกวิธีการหนึ่งที่สำคัญในการแสดงอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ และยังเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการต่อรองทางวัฒนธรรมซึ่งถูกนำมาผลิตซ้ำ ปรับเปลี่ยนวิธีการให้สอดคล้องกับบริบทสังคมอีสานปัจจุบัน

คำสำคัญ : ตำนาน, นิทาน, คนไทพลัดถิ่น, อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์, การต่อรองทางวัฒนธรรม

TITLE Myths and Folktales of Tai Diaspora in Isan : Ethnic Identity and Cultural Negotiation

AUTHOR Sudaratana Maswana

ADVISORS Associate Professor Pathom Hongsuwan , Ph.D.

DEGREE Doctor of Philosophy **MAJOR** Thai

UNIVERSITY Mahasarakham **YEAR** 2017
University

ABSTRACT

Myths and folktales are the stories that can convey some meanings except for fun by telling through the culture and preserve the past memories including also show their identities especially the ten groups of Tai Diasporas who have lived in Isan region since the past i.e. Ke-Don, Nyaw, Tai-Beng, Tai Loei, Tai Dam, Phutai, Phuen, Yoy, Laos and Sak. The researcher is interested in studying of ethnic identifying and cross cultural negotiation of the Tai Diasporas in Isan by using myths and folktales as the tools. This thesis purposes 1) to study the categories of myths and folktales of the Tai Diasporas in Isan. 2) to study the ethnic identity of the Tai Diasporas in Isan from the myths and folktales. 3) to study the use of myths and folktales of the Tai Diasporas in Isan for cultural negotiation under the context of Isan society. The methodology is mainly to collect data from documented records and field data additionally.

The result shows that it can compile 32 myths and 373 folktales. The Myths can be classified into 4 categories ; the myth that describe nature or natural phenomena, the myth that describes the history of important people and cities , the myth that describes the propagation of Buddhism and the myth that describes the traditions and ceremonies. For the folktales, they can be classified into 9 categories that are religious folktale, didactic tale, fairy Tale, novella, legend, explanatory tale, animal tale, ghost tales and merry tale or tall tale.

The myths and folktales have communicated the identity of the Tai Diasporas ethnic groups in Isan in case of belief identity, ritual identity, livelihood identity, dwellings identity and collective memory identity. Moreover, the myths and folktales of the Tai Diasporas in Isan play a role in ethnic identifying, ethnic history, the explanation of ritual tradition as well as the formation of social rules and guidelines.

The cultural identity negotiation under the current social context in Isan is found that the myth and folktales of the Tai Diasporas in Isan are used to negotiate geographical areas and the use for cultural reproduction. By the use of myths and folktales of the Tai Diasporas in Isan for cultural reproduction are remarkable, make others ethnic groups be well-know and be more socially acceptable. Including, cultural reproduction has become an economic stimulus for people in the community. Particularly, the use of myths and folktales is the cost of production and tourism.

The myths and folktales of the ethnic Tai Diasporas in Isan are narratives that are consistent with the nature, way of life, beliefs and history of each ethnic group. They are another important way of expressing ethnic identity and also an important tool in cultural negotiation which is reproduced and modified the way in accordance with current Isan social context.

Keyword : myths, folktales, Tai diaspora, Ethnic Identity, Cultural Negotiation

พหุ มั ฒ น์ ทั ษ ิ ทั ติ ษ ิ วั ฒ ์ วั ฒ ์

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ ได้รับการจัดปรกาศจาก รองศาสตราจารย์ ดร. ปฐม หงษ์สุวรรณ ประธานที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ที่กรุณาดูแลและให้คำปรึกษา ตลอดจนเป็นกำลังใจและให้ความช่วยเหลือทุกสิ่งทุกอย่างตั้งแต่เริ่มศึกษาในระดับปริญญาโท มาจนถึงปัจจุบัน ผู้วิจัยขอขอบพระคุณอาจารย์เป็นอย่างสูงยิ่ง

ขอขอบพระคุณคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ได้แก่ อาจารย์ ดร.โสภี อุณหะยา ประธานกรรมการ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. บัญญัติ สาลี กรรมการ และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พยุภพร ศรีจันทร์ ทวงษ์ ผู้ทรงคุณวุฒิ ที่กรุณาให้คำแนะนำเพื่อปรับปรุงแก้ไขให้วิทยานิพนธ์นี้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบพระคุณอาจารย์ทุกท่านที่กรุณาให้คำแนะนำ สั่งสอนที่เป็นประโยชน์แก่ผู้วิจัย ตลอดจนให้กำลังใจและติดตามความเคลื่อนไหวและให้คำชี้แนะที่เป็นประโยชน์ทุกครั้งเมื่อนำเสนอความก้าวหน้า

ขอขอบพระคุณผู้ให้ข้อมูลทุกกลุ่มชาติพันธุ์ที่ได้ไปลงพื้นที่ภาคสนามที่ให้ความร่วมมือและช่วยเหลือตลอดจนให้คำแนะนำต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อวิทยานิพนธ์นี้ ขอขอบคุณเพื่อนๆ และพี่น้องนิสิตสาขาภาษาไทยทุกคน ช่วยเหลือดูแล และให้กำลังใจกันและกัน ขอขอบพระคุณพี่เพชร และพี่น้องแห่งบัณฑิตศึกษาคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ขอขอบคุณน้องคิมและเจ้าหน้าที่บัณฑิตทุกคนที่ให้ความช่วยเหลือและให้คำแนะนำต่างๆ ขอขอบคุณน้องป้อม กุ๊กไก่ และผู้ปกครองนักเรียนโรงเรียนสาธิตทุกคนที่เป็นกำลังใจมาโดยตลอด

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้คงจะไม่สำเร็จหากไม่มีกำลังใจจากคนในครอบครัว โดยเฉพาะพ่อที่เล่านิทานให้ลูกฟังก่อนนอนมาตั้งแต่เด็กจนเป็นแรงบันดาลใจในการทำวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ ขอบใจน้องจอยที่เป็นเลขานุการส่วนตัว ขอขอบพระคุณยายนีย์ ยายราชน และยายทิพย์ที่เป็นกำลังใจ ขอขอบพระคุณพ่อใหญ่ เคนแห่งดงแม่แฝดที่ดูแลมาตลอด และขอขอบคุณกัลยาณมิตรทุกท่านที่ไม่ได้เอ่ยนาม ณ ที่นี้

คุณค่าของวิทยานิพนธ์เล่มนี้ขอมอบเป็นเครื่องบูชาแด่อาจารย์ใหญ่ทองสุข รัตนก้านตรง และอาจารย์ใหญ่แปลก อัทธุมิ ผู้ซึ่งเป็นแรงบันดาลใจให้เด็กนักเรียนตัวน้อยได้เรียนให้สูงที่สุดเท่าที่นักเรียนตัวน้อยจะมีความสามารถ

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ฉ
กิตติกรรมประกาศ.....	ช
.....	ฌ
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญตาราง.....	ฐ
สารบัญภาพ.....	ฑ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ภูมิหลัง.....	1
1.2 คำถามหลักของการวิจัย.....	10
1.3 ความมุ่งหมายของการวิจัย.....	10
1.4 ความสำคัญของการวิจัย.....	10
1.5 ขอบเขตการวิจัย.....	11
1.6 วิธีดำเนินการวิจัย.....	13
1.7 นิยามศัพท์เฉพาะ.....	14
1.8 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	15
1.9 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับตำนานและนิทานของชาติไทย.....	31
บทที่ 2 ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน.....	57
2.1 ประวัติศาสตร์ของผู้คนในอีสาน.....	57

2.2 คนไทพลัดถิ่นในอีสาน : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม.....	63
2.2.1 กะเลิง.....	63
2.2.2 ลื้อ.....	70
2.2.3 ไทดำ.....	75
2.2.4 ไทเบิ้ง.....	79
2.2.5 ไทพวน.....	80
2.2.6 ไทเลย.....	84
2.2.7 ไทแสก.....	89
2.2.8 ผู้ไท.....	92
2.2.9 โย้ย.....	101
2.2.10 ลาว.....	104
บทที่ 3 ประเภทของตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน.....	114
3.1 ตำนานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน.....	114
3.1.1 ตำนานที่อธิบายธรรมชาติหรือปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ.....	114
3.1.2 ตำนานที่อธิบายความเป็นมาของผู้ نابุคคลสำคัญและเมือง.....	119
3.1.3 ตำนานที่อธิบายการเผยแพร่พระพุทธศาสนา.....	125
3.1.4 ตำนานที่อธิบายประเพณีพิธีกรรม.....	133
3.2 นิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน.....	138
3.2.1 นิทานศาสนา.....	139
3.2.2 นิทานคติธรรม.....	148
3.2.3 นิทานมหัศจรรย์.....	152
3.2.4 นิทานชีวิต.....	159
3.2.5 นิทานประจำถิ่น.....	164
3.2.6 นิทานอธิบายเหตุ.....	171

3.2.7	นิทานสัตว์	184
3.2.8	นิทานเรื่องผี.....	189
3.2.9	มุกตลกและเรื่องไม้	195
บทที่ 4	อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ในตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน	208
4.1	อัตลักษณ์ด้านความเชื่อและวิถีชีวิต.....	209
4.1.1	อัตลักษณ์ด้านความเชื่อ	209
4.1.2	อัตลักษณ์ด้านประเพณีพิธีกรรม	244
4.1.3	อัตลักษณ์ด้านการทำมาหากิน	266
4.1.4	อัตลักษณ์ด้านที่อยู่อาศัย.....	282
4.2	อัตลักษณ์ด้านการสร้างความทรงจำร่วมทางสังคม	292
4.2.1	อัตลักษณ์ด้านความเป็นเชื้อชาติ.....	292
4.2.2	การนิยามตนเอง	295
4.2.3	ประวัติศาสตร์และการเคลื่อนย้าย.....	296
4.3	บทบาทการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์โดยใช้ตำนานและนิทาน.....	300
4.3.1	ตำนานและนิทานกับประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์	301
4.3.2	ประเพณีพิธีกรรมกับการแสดงของชาติพันธุ์	304
4.3.3	บทบาทในการสร้างกฎเกณฑ์และแนวปฏิบัติที่ดีต่อสมาชิกในสังคม	308
บทที่ 5	การใช้ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นต่อรองอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมภายใต้บริบทสังคมอีสาน.....	322
5.1	การใช้ตำนานและนิทานเพื่อสร้างพื้นที่ทางสังคม	322
5.1.1	การใช้ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานเพื่อต่อรองพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ ..	323
5.1.2	การใช้ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานเพื่อสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณ...	332
5.1.3	การสร้างพื้นที่ปฏิบัติการ	344
5.1.4	การสร้างพื้นที่ทางสังคมผ่านเครือข่ายทางสังคม	346

5.2 การใช้ตำนานและนิทานเพื่อต่อรองทางชาติพันธุ์.....	351
5.2.1 การใช้ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานเพื่อต่อรองอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์.....	351
5.2.2 การใช้ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานเพื่อช่วงชิงความหมาย.....	355
5.3 การใช้ตำนานและนิทานเพื่อผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม.....	357
5.3.1 การใช้ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานมาสร้างเป็นสินค้า.....	357
5.3.2 การใช้ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว.....	363
บทที่ 6 สรุปลผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	371
6.1 สรุปลผล.....	371
6.2 อภิปรายผล.....	375
6.3 ข้อเสนอแนะ.....	380
บรรณานุกรม.....	381
ประวัติผู้เขียน.....	394

สารบัญตาราง

	หน้า
ตาราง 1 ตารางแสดงตำนานที่อธิบายธรรมชาติหรือปรากฏการณ์ธรรมชาติ	115
ตาราง 2 ตำนานวีรบุรุษ	120
ตาราง 3 ตำนานเมืองและสถานที่	122
ตาราง 4 ตำนานพระธาตุและสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา.....	126
ตาราง 5 ตำนานที่อธิบายเกี่ยวกับพิธีกรรมเพื่อการสร้างกุศลและป้องกันสิ่งเลวร้าย	134
ตาราง 6 นิทานศาสนา	139
ตาราง 7 นิทานคติธรรม	148
ตาราง 8 นิทานมหัศจรรย์	152
ตาราง 9 นิทานชีวิต.....	159
ตาราง 10 นิทานชีวิตที่มีเหตุการณ์เกิดขึ้นจริงในท้องถิ่น	166
ตาราง 11 อธิบายที่มาของชื่อ รูปลักษณะ ส่วนประกอบของคน สัตว์ และพืช	172
ตาราง 12 นิทานอธิบายธรรมชาติของสิ่งต่างๆ.....	175
ตาราง 13 นิทานอธิบายที่มาของพิธีกรรม ธรรมเนียม ความเชื่อ	176
ตาราง 14 นิทานอธิบายที่มาของพฤติกรรม หรือการกระทำของคนหรือสัตว์	179
ตาราง 15 นิทานที่อธิบายหลายอย่าง	181
ตาราง 16 เรื่องผีป่า.....	191
ตาราง 17 มุกตลกขบขัน	196
ตาราง 18 นิทานมุกตลกหยาบโหล.....	201

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพประกอบที่ 1 พระธาตุศรีสองรัก.....	60
ภาพประกอบที่ 2 ทอนางอุสา.....	123
ภาพประกอบที่ 3 พระพุทธรมงคล.....	131
ภาพประกอบที่ 4 พระแก้ววัดกลาง.....	133
ภาพประกอบที่ 5 ซิ่นนางหาญ.....	135
ภาพประกอบที่ 6 แมงขลุ.....	147
ภาพประกอบที่ 7 ภูบ่อปิด.....	165
ภาพประกอบที่ 8 เจ้าปู่ผ่าน หรือเจ้าพ่อบ่อพันขัน.....	215
ภาพประกอบที่ 9 พระธาตุพนม.....	227
ภาพประกอบที่ 10 พระธาตุโมคคัลลาน์.....	230
ภาพประกอบที่ 11 ศาลเจ้าปู่สามขา.....	325
ภาพประกอบที่ 12 ห้วยปะหลาน อำเภอยักษ์ขุมภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม.....	328
ภาพประกอบที่ 13 บ่อพันขัน.....	337
ภาพประกอบที่ 14 พระโมคคัลลาน์และพระธาตุโมคคัลลาน์.....	340
ภาพประกอบที่ 15 ผ้าไหมมัดหมี่ลายภูพระบาท ลีขลิทธิ์ของชมรมไทพวนบ้านฝื่อ.....	359
ภาพประกอบที่ 16 ผ้าแพรวา.....	361
ภาพประกอบที่ 17 เหล้าอุ.....	362
ภาพประกอบที่ 18 พิพิธภัณฑสถานคว้านคาก จังหวัดยโสธร.....	365
ภาพประกอบที่ 19 สินค้าที่ระลึกผิตาโชน.....	367

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ภูมิหลัง

พื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย หรือภาคอีสาน เป็นพื้นที่ที่มีหลักฐานทางโบราณคดีว่ามีผู้คนอาศัยอยู่มาหลายพันปีแล้ว จากหลักฐานทางโบราณคดีที่เป็นหลักฐานการตั้งชุมชนที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบที่พบเป็นจำนวนมาก เช่น โนนนกทา อำเภอกุเวียง บ้านนาดี อำเภอนองนาคำ บ้านเชียงเหียน อำเภอมืองมหาสารคาม บ้านเสมา อำเภอกมลาไสย รวมไปถึงจารึกหลายชิ้นทั้งจากเสมาและจารึกเมืองฟ้าแดดสงยาง และจารึกอีกจำนวนมากที่พบในพื้นที่แอ่งสกลนคร เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าก่อนพุทธศตวรรษที่ 14 คนในดินแดนภาคอีสานนับถือพุทธศาสนา พอถึงพุทธศตวรรษที่ 14 ขอมกับจามปา มีสาเหตุขัดแย้งกันทางการเมือง ทำให้ขอมได้ขยายอำนาจมาทางภาคอีสานเพื่อใช้กำลังคนและเป็นฐานเสบียงสนับสนุนด้านการสงคราม ขอมจึงเข้ามามีอิทธิพลทางการเมืองการปกครองในตอนล่างของภูมิภาคนี้ ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ 16 - 18 ขอมได้ขยายอิทธิพลเข้ามาถึงลุ่มน้ำชี วัฒนธรรมขอมพระนครโดยเฉพาะด้านศาสนาได้เจริญถึงขีดสุดในภูมิภาคนี้ เห็นได้จากการสร้างศาสนสถานและศิลาจารึกเป็นจำนวนมาก ดังที่ ธวัช ปุณโณทก (ม.ป.ท.) ได้สันนิษฐานว่า สาเหตุที่วัฒนธรรมขอมสิ้นสุดลงน่าจะมาจากการได้รับผลกระทบจากการเกณฑ์แรงงานอย่างหนักในสมัยพระเจ้าชัยวรมัน จนไม่สามารถรวมกันเป็นบ้านเมืองได้อีกต่อไป

สมัยพุทธศตวรรษที่ 19 ในตำนานขุนบรม เริ่มกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนในแม่น้ำโขงกับลุ่มน้ำเจ้าพระยาบ้างแล้ว บางชุมชนมีขนาดใหญ่เป็นที่รู้จักทั่วไป เช่น เมืองเชียงตุงเชียงทอง เมืองพวน เมืองเวียงคำ เมืองเวียงจันทน์ เมืองน้ำทา เมืองกะบอง โดยมีอำนาจศูนย์กลางอยู่ที่เชียงตุงเชียงทอง จนถึงสมัยของพระเจ้าฟ้ารุ่งม (พ.ศ. 1896 - 1916) ก็เริ่มปรากฏความสัมพันธ์ของล้านช้างกับชุมชนฝั่งขวาแม่น้ำโขงหลายแห่งดังที่ สีลา วีระวงส์ (2539) ได้บันทึกไว้ว่าเมื่อพระเจ้าฟ้ารุ่งมยกกองทัพมาตีหัวเมืองทั้งหลายเหล่านี้ว่า “...แล้วพระองค์จึงตรัสสั่งพระยาเมืองขวาให้เอาพวกข้าเก่า 10,000 ครอบครัวมาอยู่กะแด่ฟ้าแดดนอกเวียงจันทน์ และอีก 10,000 ครอบครัวให้เอาไปไว้หนองหานน้อย หนองหานหลวง และภูวานแก้ววานปาว กับเมืองซ้าย พลเมืองลาวจึงได้แพร่กระจายลงมาตั้งหลักแหล่งอยู่ในดินแดนเขมรมากขึ้นเป็นลำดับตั้งแต่สมัยนั้น...”

จากบันทึกดังกล่าวได้แสดงให้เห็นว่าพื้นที่แถบนี้เริ่มมีกลุ่มคนจากพื้นที่ของลาวอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ ด้วยเหตุผลที่อพยพโยกย้ายเพราะสงครามกับกลุ่มชาติพันธุ์ข้างเคียง หรือกลุ่มที่มีอำนาจทางการเมืองมากกว่า การอพยพเพราะภัยสงครามนี้ยังรวมถึงการกวาดต้อนกลุ่มชนเพราะขาดแคลน

แรงงาน และกำลังคน ดังที่คนไทพากันอพยพมาจากสิบสองปันนาเข้ามาทางน่านและกระจายตัวอยู่ตามภาคเหนือของไทยตามนโยบาย “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” ในสมัยนั้น และกลุ่มคนบางส่วนได้เข้ามาอยู่ในพื้นที่รัฐไทยนอกจากนั้นยังมีกลุ่มชาติพันธุ์ไทบางส่วนได้กระจายตัวเข้ามาอาศัยอยู่ในพื้นที่ภาคอีสาน ดังที่ สมเด็จพระยาติราชราชานุกาฬ (2556) ได้ทรงกล่าวถึงเรื่องคนต่างจำพวกซึ่งเป็นพลเมืองในมณฑลอุดรและมณฑลอิสาน ไว้ดังนี้คือ พวกผู้ไทย ถิ่นเดิมอยู่ทางเมืองพวนข้างฝ่ายเหนือพูดภาษาไทย พวกกะเลิง พบในแขวงจังหวัดสกลนครมีมาก ถิ่นเดิมอยู่เมืองกะตาก พวกย้อ พบที่เมืองท่าอุเทนถิ่นเดิมอยู่เมืองลพบุรีใกล้ๆกับเมืองท่าอุเทน หนีกองทัพกรุงแตกเข้ามาไปอยู่ที่เมืองหลวงโปงเลงทางฝั่งซ้ายใกล้กับแดนญวน ต่อมาจึงพากันกลับมาอยู่ที่เมืองท่าอุเทนเมื่อรัชกาลที่ 3 พวกแสกอยู่ที่เมืองอาจสามารถขึ้นกับเมืองนครพนม ถิ่นเดิมอยู่เมืองแสกฝั่งซ้ายใกล้เชิงเขาบรรทัด ต่อแดนญวน และพวกโย้ย อยู่ที่เมืองอากาศอำนวยขึ้นเมืองสกลนคร ถ้ามองไม่ได้ความว่าถิ่นเดิมอยู่ที่ไหน

พื้นที่ภาคอีสานแบ่งออกเป็นอีสานตอนบนและอีสานตอนล่าง ลักษณะของกลุ่มภาษาและชาติพันธุ์ในเขตดังกล่าวต่างกัน กล่าวคือ อีสานใต้ซึ่งอยู่ในเขตกลุ่มลุ่มแม่น้ำชี - มูล เป็นเขตของกลุ่มที่พูดภาษามอญ - เขมร ตระกูลออสโตรเอเชียติกเป็นส่วนใหญ่ ภาษาเหล่านี้บางส่วนมีประวัติการอพยพมาจากฝั่งลาว แต่จำนวนมากน่าจะเป็กลุ่มชนพื้นเมืองของที่นี่ ซึ่งมีดินแดนต่อเนื่องกับกัมพูชาส่วนในเขตอีสานเหนือ ซึ่งเป็นเขตของกลุ่มแม่น้ำโขงและแม่น้ำสงคราม ประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ หลายเผ่าพันธุ์ ทั้งกลุ่มภาษาตระกูลไทและกลุ่มของภาษามอญ - เขมร โดยเกือบทั้งหมดมีประวัติการอพยพมาจากฝั่งลาวในช่วงต่างๆ ของประวัติศาสตร์อีสาน สุวิไล เปรมศรีรัตน์และคณะ (ม.ป.ป.) ได้กล่าวว่า มีภาษาพูดในเขตอีสาน 20 ภาษาหลัก ซึ่งประกอบด้วยภาษาตระกูลออสโตรเอเชียติก 9 ภาษา และภาษาตระกูลไท 11 ภาษา ซึ่งภาษาตระกูลไทที่มีถึง 11 ภาษานี้เอง ที่เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าในภาคอีสานมีกลุ่มชาติพันธุ์ไทต่างๆ อย่างน้อย 11 กลุ่ม ได้แก่ ลาวอีสาน ผู้ไท ญ้อ โย้ย กะเลิง แสก พวน ไทเบ็ง ไทเลย ไทดำ และไทกลาง

คนไทที่กล่าวถึงในที่นี้หมายถึงคนที่พูดภาษาตระกูลไท (Tai Speaking people) ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในประเทศไทย และนอกประเทศไทย เช่น ไทยวน ไทอีสาน ในประเทศไทย ไทใหญ่ ไทจีน ในพม่า ไทใต้คง ไทลื้อในมณฑลยูนนาน ประเทศจีน ลาวในประเทศลาว โดยเฉพาะในหลวงพระบาง ไทดำ ไทขาวในเวียตนามตอนเหนือ คนไทเหล่านี้จะใช้ภาษาตระกูลไท และมีวัฒนธรรมหลายอย่างร่วมกัน บรรดากลุ่มคนไทที่กระจายตัวอยู่ต่างประเทศสามารถสื่อสารกันรู้เรื่อง โดยมีชนบประเพณีคล้ายคลึงกับภาษาพื้นเมืองทางเหนือ เช่น เชียงใหม่ เชียงราย น่าน เป็นต้น ภาษาไทยใหญ่ ภาษาไทลื้อก็สามารถที่จะสื่อกันได้ ที่สำคัญที่สุดของคนเผ่าไทก็คือ การแสดงวัฒนธรรมการกินอยู่ บ้านช่อง ทรงสูง มียั้งฉางออกมา ดังที่ ยศ สันตสมบัติ (2556) กล่าวว่าคนไทมีอัตลักษณ์อย่างน้อย 3 ประการคือ ชุมชนไทเป็นชุมชนที่มีวิถีชีวิตการผลิตแบบนาดำ นิยมตั้งรกรากในบริเวณที่ราบลุ่มระหว่างหุบเขา ริมฝั่งน้ำ หรือที่ราบลุ่มอื่นๆ ที่เหมาะสมกับการทำนาดำและการปลูกข้าว ซึ่งเป็นอาหารหลักของคนไท

คนไทเป็นชาวพุทธที่นับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาท คนไทมีความเลื่อมใสในพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัด ชุมชนไทเป็นส่วนหนึ่งของรัฐแบบไทหรือระบบการปกครองที่มีเจ้าฟ้าเป็นประมุข

คนไทลื้อ ซึ่งเป็นคนไทกลุ่มหนึ่งที่มีอัตลักษณ์หลายอย่าง บุญยงค์ เกศเทศ (2548)

ได้กล่าวถึงอัตลักษณ์ของไทลื้อว่า “...เป็นต้นว่าวัฒนธรรมของการช่วยตัวเอง เช่น จะทอผ้าใช้เอง ทั้งมุ้ง ผ้า màn (ผ้ากั้น) กันห้อง ลักษณะของบ้านเรือนจะเป็นห้องโถง มีเตาไฟหล่ม เตาไฟลดลงไป กรณีที่ต้องมีเตาไฟหล่มเป็นการป้องกันไม่ให้ลูกไฟกระเด็นออกไปข้างนอก รูปแบบของเตาไฟก็เอาดินอัดลงไป มีเกียง มีชาตั้งสำหรับตั้งบนเตาไฟ เป็นชา มีภูมิปัญญาชาวบ้านในการถนอมอาหารไว้ เช่น ปลา ร้าใส่ตุ่มใส่ใหวางไว้ข้างบน โดยเฉพาะเกลือ ถ้าเอาวางไว้ข้างนอกจะละลายเพราะถูกความชื้น ต้องตั้งเอาไว้บนชาไฟ ใต้ถุนบ้านจะตั้งก็ นับเป็นวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาเป็นพันๆ ปี ไม่สามารถที่จะลบเลือนได้ ถึงแม้ว่าอารยธรรมสมัยใหม่จะถาโถมเข้ามาก็ตาม วัฒนธรรมเก่าแก่ของคนไทสมัยก่อนเกิดจากความเอื้ออาทรกัน เมื่อมีงานศพ ลูกหลานจะร้องไห้เสียงดัง เพื่อนบ้านก็จะมาอยู่เป็นเพื่อนเรือนเย็น หมายถึงความร่มเย็น เรือนเย็นใช้เวลา 7 วัน ไม่นิยมทำโลงไว้ก่อน จะทำให้เกิดอาถรรพ์ ประเพณีอาบน้ำศพ ใส่เสื้อกลับหลังเพราะจะไปตี ขณะที่อยู่เรือนเย็นใครมีพริก มีเกลือ มีอะไรก็เอามากองรวมกันไว้ทำข้าวปลาอาหารเลี้ยงกันฝ่ายผู้ชายก็จะไปตัดไผ่มาทำเป็นเรือนวางโลง เพราะไม่มีเมรุ ส่วนวัฒนธรรมการแต่งงานลูกสาวบ้านหนึ่งบ้านใดมานั่งที่นอกชาน มานั่งสาวไหมกรอไหม เหล่าผู้ชายก็จะมาในเวลาค่ำคืน โดยเอาผ้าขาวม้าคลุมหัว จะส่งภาษากระจ๊อย (ภาคเหนือ) หรือผญา (อีสาน) ในเชิงเกี้ยวพาราสีกัน”

คนไทที่อยู่ในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยได้อพยพโยกย้ายถิ่นมาจากพื้นที่อื่น ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว คนเหล่านี้ได้ประกอบสร้างตัวตนทางวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ของตน แสดงความเป็นคนพลัดถิ่นด้วยศิลปะและวิถีชีวิตวัฒนธรรมด้วยวิถีดั้งเดิมของตน พร้อมกับปรับตัวให้เข้ากับพื้นที่ใหม่ด้วย อัตลักษณ์ของคนเหล่านี้ต่างแสดงออกด้วย เช่น ดนตรี อาหาร งานบุญประเพณี เสื้อผ้า หรือภาษา เป็นต้น เราจึงสามารถนับได้ว่าคนเหล่านี้กลายเป็นคนไทพลัดถิ่น โดยใช้เกณฑ์ทางภาษาเป็นเกณฑ์ที่สำคัญตามที่ สุวิไล เปรมศรีรัตน์และคณะ (ม.ป.ป.) ได้กล่าวถึงภาษาไทพลัดถิ่นว่าเป็นภาษาในตระกูลไท ที่มีถิ่นฐานเดิมอยู่นอกประเทศไทย และมีประวัติการอพยพโยกย้ายเข้ามาอยู่ในประเทศไทยพื้นที่ต่างๆ ได้แก่ ภาษาลื้อ ยอง พวน ญ้อ โย้ย แสก โซ่ง และกลุ่มภาษาลาวต่างๆ ในเขตภาคกลาง เช่น ลาวเวียง ลาวตี้ ลาวแง้ว และลาวครั่ง เป็นต้น

การศึกษาเรื่องที่มาของคนไท ซึ่งเป็นประเด็นที่ยังคงน่าสนใจอยู่ในปัจจุบัน เพราะคนไทคือกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกับกลุ่มของคนไทยที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย การศึกษาเกี่ยวกับคนไทจะเป็นประตุนำไปสู่การทำความเข้าใจกับอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่สำคัญ อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมเหล่านี้จะใช้ออกว่า เราคือใคร พร้อมกันนั้นก็ยิ่งใช้อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ไทกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ตลอดจนช่วยไขกุญแจของความสงสัยในการสร้างชาติและรัฐไทยในปัจจุบัน

ตำนานของขุนบรมซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพงศาวดารล้านช้าง ตำนานเรื่องนี้มีคุณค่าหลายประการในการอธิบายประวัติศาสตร์พันธุ์ต่างๆ และชนชาติไท (Ethnic Tai) ประการแรกอธิบายความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ในดินแดนตอนเหนือของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประการที่สองอธิบายในส่วนที่เป็นลูกหลานของขุนบรม ซึ่งเป็นผู้ครองอาณาจักรต่างๆ เป็น “พี่น้องกัน” และประการที่สามตำนานนี้ได้สะท้อนประเพณีการสร้างบ้านแปลงเมือง ของคนไทยที่ชอบขยายดินแดนไปตั้งถิ่นฐานในที่ลุ่มเพื่อทำนาและสร้างเมือง ซึ่งเส้นทางที่เดินทางจากตะวันออกสู่ตะวันตก ได้สะท้อนให้เห็นการกระจายของคนไทในภูมิภาคนี้ ธวัช ปุณโณทก (2542) ได้แสดงความคิดเห็นว่าตำนานเรื่องนี้ น่าเต่าปุงนี้เป็นตำนานของชนชาติไทย แต่ชนชาติไทยบางส่วนได้ลี้ภัยมาตั้งถิ่นฐานไปก่อนมีตัวหนังสือ นอกจากนี้ความเชื่อเรื่องมนุษย์ชาติเกิดจากน้ำเต่าปุงเป็นทศนะของคนไทยเกือบทุกกลุ่ม เป็นทศนะของคนไทยโบราณที่พยายามจะอธิบายความเป็นมาของเผ่าพันธุ์ว่ามีต้นกำเนิดมาอย่างไร และมีเหตุการณ์สำคัญอะไรเกิดขึ้นในโลกและจักรวาลนี้ เช่น เรื่องน้ำท่วมโลก ขุนคาน ขุนเค็ก ปู่ลาจเชิงได้ต่อแพขนาดใหญ่ให้ครอบครัวอาศัย แพลอยไปถึงเมืองแถน เป็นต้น

วรรณกรรมได้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของกลุ่มคน ดังที่ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์ (2548) ได้แสดงทศนะให้เห็นว่า “คนในภูมิภาคอีสานเป็นกลุ่มคนที่มีความใกล้ชิดทางด้านชาติพันธุ์กับคนในอาณาจักรล้านช้าง (ลาว) และเป็นกลุ่มชนที่มีลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมร่วมกันมานาน ซึ่งหากพิจารณาทางประวัติศาสตร์จะพบว่าอิทธิพลของอาณาจักรล้านช้างทางการเมืองการปกครอง ยังได้แผ่ขยายมายังดินแดนอีสานบางส่วนจนถึงสมัยธนบุรี”

แนวคิดดังกล่าวข้างต้นนี้สอดคล้องกับ ศิราพร ณ ถลาง (2545) ที่แสดงให้เห็นว่า “เหตุที่ชาวอีสานตอนบนได้ร่วมวัฒนธรรมกับอาณาจักร ล้านช้าง อันเป็นแหล่งอารยธรรมเก่าแก่มาช้านาน ไม่ว่าจะเป็นระบบความเชื่อ พิธีกรรมและศาสนา ตลอดจนวรรณกรรม จึงได้อิทธิพลอารยธรรมล้านช้างอยู่มาก ระบบความเชื่อดั้งเดิมของลาวในเรื่องแถนและระบบการปกครองโบราณซึ่งใช้ฮีดคองแทนกฎหมายที่เรียกว่า ฮีดสิบสอง คองสิบสี่ ก็อยู่ในวัฒนธรรมอีสาน ประเพณีการจุดบั้งไฟ การเทศน์พญา คันคากเพื่อบูชาแถนให้ฝนตกก็เป็นประเพณีที่ร่วมกันตลอดจนการรับรู้วรรณกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน เช่น ท้าวเสียวสวาด จำปาสี่ต้น กาละเกด สังข์ศิลป์ชัย พญาคันคาก สีทนมโนรา สุริวงค์ พระลัก พระลาม นอกจากนั้นความนิยมในการนำนิทานพื้นบ้านมาแต่งในรูปของนิทานชาดกก็เป็นประเพณีที่นิยมในวัฒนธรรมล้านช้างและอีสานเช่นกัน จึงมีนิทานชาดกพื้นบ้านจำนวนมากอันล้วนเป็นการทำตัวละครพื้นบ้านให้เป็นพระโพธิสัตว์ทั้งสิ้น ความเชื่อและศิลปวัฒนธรรมอีสานจึงมีลักษณะคล้ายกับความเชื่อและศิลปวัฒนธรรมของคนลาวไทในแถนนี้เป็นการผสมผสานความเชื่อและวัฒนธรรมดั้งเดิมที่มีมานานให้เข้ากับวัฒนธรรมพุทธศาสนาที่รับเข้ามาในชั้นหลังในมิติความเชื่อและศาสนาของสังคมอีสาน” อาจกล่าวได้ว่ากลุ่มในล้านช้างและในอีสานแต่ละกลุ่มมีวัฒนธรรมหลักอันเป็นลักษณะร่วมของตน โดยเฉพาะ ในขณะที่เดียวกันก็มีวัฒนธรรมอันเป็นลักษณะเฉพาะของตนซึ่งมีสาระใหญ่ของแบบแผน

คล้ายกันอยู่ แต่มีความแตกต่างกันในรายละเอียดปลีกย่อย หรือวัฒนธรรมท้องถิ่นอันเป็นอัตลักษณ์ของแต่ละกลุ่มชน

มีงานวิจัยที่กล่าวถึงความเชื่อและศาสนาของสังคมอีสาน ดังเช่น ผลงานของ ฤดีมน ปริดีสนิท (2544) อธิบายว่าความเชื่อของชุมชนอีสานเดิมไว้ว่า “ความเชื่อของชุมชนอีสานเดิมนับถือผี เช่นผีบรรพบุรุษ ธรรมชาติที่เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ รับนับถืองู มีตำนานเกี่ยวกับงูใหญ่ หรือพญานาคมากมายในแถบลุ่มแม่น้ำโขง แม่น้ำมูล แม่น้ำชี หนองหานหลวงสกลนครหนองหานน้อยกุมภวาปี ล้วนเกิดจากอิทธิฤทธิ์ของพญานาคทั้งสิ้น นิทานหรือตำนานเหล่านี้มิได้เป็นเพียงเครื่องอธิบายสาเหตุการเกิดทางสภาวะภูมิศาสตร์กายภาพเท่านั้น แต่หากได้เก็บบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีตเป็นเชิงสัญลักษณ์ของการกระจายและเคลื่อนย้ายชุมชนไว้ด้วย ตามตำนานพญานาคนอกจากจะเก็บเรื่องราวการเคลื่อนย้ายและการกระจายของชุมชน สภาพภูมิศาสตร์ประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของชุมชนแล้วยังเก็บความในกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางความเชื่อของชุมชนอีสานดั้งเดิมอีกด้วย ดังตำนานพระเจ้าเลียบโลก ที่กล่าวว่าพระพุทธองค์และพระอานนท์พุทธอนุชาได้เสด็จมาโปรดสัตว์ที่บริเวณแคว้นศรีโคตรบูร พระพุทธองค์ได้ทรงทรมานสัตว์ร้ายคือพญานาคให้ยอมรับนับถือคำสั่งสอนของพระองค์จนพญานาคยอมพ่ายแพ้ ยอมรับคำสั่งและปวารณาตนเป็นพุทธบริษัท และยอมรับเป็นผู้เฝ้าพิทักษ์รักษาศาสนสถานต่าง ๆ ในพุทธศาสนาด้วยตั้งปรากฏในตำนานพระธาตุพนม ตำนานพระพุทธบาทบัวบก และตำนานพระพุทธบาทบัวบาน เป็นต้น”

การย้ายถิ่นฐานของผู้คนในอดีต ถ้าไม่มีเหตุการณ์สำคัญ เช่น การสงคราม โรคระบาด ร้ายแรง หรือเกิดกบฏ ก็มักจะไม่ได้รับการบันทึกเป็นประวัติศาสตร์คงเหลือ เป็นแต่เพียงตำนานหรือการเล่าสืบต่อกันมาเท่านั้น ตำนานจึงทำหน้าที่เป็น “บันทึก” ประวัติศาสตร์ของกลุ่มชาติพันธุ์ (ไท) เช่น ตำนานทางอีสานเรื่อง “ปู่สังกะสาย่าสังกะสี” หรือที่ทางเหนือเรียกว่า “ปู่สาบสีย่าสาบไล่” โดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับพระเจ้าเป็นผู้สร้างมนุษย์คู่แรกของโลก สร้างดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาว ต้นไม้ ดอกไม้ สัตว์นานาชนิด สอนภาษาและชีวิตความเป็นอยู่ ตำนานเรื่องนี้แพร่หลายอยู่ในหมู่คนที่พูดภาษาไทย (Tai Speaking Groups) ทางตอนเหนือขึ้นไปถึงสิบสองปันนาและทางอีสานตอนเหนือไปถึงดินแดนลาว ซึ่งความเชื่อเช่นนี้เป็นความเชื่อดั้งเดิมก่อนรับพุทธศาสนา

ตำนานเรื่องสำคัญที่ใช้แสดงความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในภูมิภาคแถบนี้มีอยู่ในตำนานหรือพงศาวดารของเมืองแฉกหรือเมืองแฉงที่กล่าวถึงการกำเนิดของมนุษย์มาประกอบด้วย ดังที่สุเทพ ไชยจันทร์ (2556) กล่าวว่า “ชาวผู้ไทซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทเชื่อว่าบรรพบุรุษของตนนั้นเกิดที่เมืองแฉก ซึ่งตำนานหรือพงศาวดารเมืองแฉกนี้คาบเกี่ยวกับตำนานการเกิดของคนจีนด้วย ในพงศาวดารเมืองแฉกกล่าวถึงการกำเนิดมนุษย์และกำเนิดของชาวผู้ไทว่า เกิดจากเทพที่เป็นพี่น้องกันอยู่ 5 คู่ เทพทั้ง 5 นี้ เมื่อหมดอายุบนสวรรค์แล้ว จึงได้พากันอธิษฐานจิตเนรมิตน้ำเต้าลูกหนึ่งขึ้นมา จากนั้นเทพทั้ง 5 คู่จึงพากันเข้าไปอยู่ในน้ำเต้าลูกนั้น ต่อมาน้ำเต้าได้ลอยจากสวรรค์ไปตกลงบนภูเขา

ที่ทุ่งนาเตา ทุ่งนาแห่งนี้อยู่ห่างจากเมืองแกลงไปทางทิศตะวันออกเป็นระยะทางเวลาเดินทางประมาณ 1 วัน แล้วน้ำเตาก็ได้แตกออกมา ปรากฏว่า เทพจากสวรรค์ทั้ง 5 คู่ นั้น ได้กลายเป็นคน 5 คู่ เดินออกจากน้ำเตาลูกนั้นทีละคู่ ซึ่งได้กลายเป็นบรรพบุรุษของชนเผ่า 5 เผ่า ตามลำดับดังนี้คือ เผ่าข่า เผ่าเงาะ เผ่าผู้ไท เผ่าฮ่อหรือเผ่าจีน เผ่าแกวหรือเผ่าญวน หากเชื่อตามตำนานนี้ ชนเผ่าบริเวณนี้ น่าจะนับชนเผ่าข่า เป็นเผ่าชนแรก แม้ว่าจะเดินออกมาในเวลาไล่เลี่ยกันก็ตาม แต่สิ่งหนึ่งที่ปรากฏจากตำนานหรือพงศาวดารนี้ก็คือ ชนชาติทั้งห้าชนเผ่านี้ล้วนเป็นพี่น้องกัน เมื่อดูจากลักษณะภูมิประเทศของชนเผ่าทั้ง 5 นี้ ก็อาศัยอยู่ในพื้นที่ใกล้ชิดติดกัน หากมองจากตำนานหรือพงศาวดารอาจจะดูพิสดารเกินไป แต่เมื่อมองจากลักษณะภูมิประเทศดังกล่าวแล้ว อาจอนุมานให้เป็นพี่น้องกันได้ และเมื่อพิจารณา ลักษณะทางชาติพันธุ์ก็ไม่ได้แตกต่างกันมากนัก ที่แตกต่างก็เพียงภาษา ผิพรรณ ซึ่งในส่วนของผิพรรณนั้นย่อมเป็นไปตามลักษณะภูมิประเทศ ซึ่งหากอยู่ในเขตประเทศจีนอากาศจะหนาว แสงอาทิตย์น้อยย่อมมีผิวขาวกว่า ขณะที่ทางตอนใต้ลงมาจะถูกแสงอาทิตย์มากกว่าอาจจะผิวคล้ำลงมา”

ในตำนานหรือพงศาวดารยังกล่าวต่อไปว่า เมื่อคนทั้ง 5 คู่ ซึ่งเป็นบรรพบุรุษของ 5 ชนเผ่าได้ แยกย้ายกันไปตั้งถิ่นฐานตามที่ต่างๆ นั้น ต่างก็กำเนิดประชากรของตนเองขึ้นมา สำหรับผู้ไทนั้นได้สร้างบ้านแปลงเมืองอยู่ที่เมืองแกลง ในสมัยต่อมาจึงมีขุนลอคำเป็นหัวหน้า ซึ่งในยุคของขุนลอคำ มีประชากรเพิ่มจำนวนขึ้นมาก จากนั้นได้ขยายตัวออกไปตั้งบ้านเรือนอีกหลายเมือง ตามคติความเชื่อของชาวผู้ไทและชาวลาว ต่างก็นับถือพญาแกลง ซึ่งแกลงหมายถึงฟ้าหรือเทวดาและยังหมายถึงเมืองฟ้าด้วย ต่างก็นับถือว่าพญาแกลงคือต้นกำเนิดหรือบรรพบุรุษของคนเผ่าผู้ไทและชาวลาว ต่อมาขุนบรมราชาบุตรของขุนลอคำ ได้เป็นเจ้าเมืองแกลง (เมืองแกลง) ต่อมาในปี พ.ศ. 1283 ขุนลอ ผู้เป็นบุตรของขุนบรมราชา ได้ไปตั้งเมืองหลวงพระบาง

หากดูในวัฒนธรรมราชภัฏ (The Little Tradition) คือวัฒนธรรมของชาวบ้าน จะพบเรื่องเล่าที่เป็นตำนาน อยู่มากมายพอสมควร ทั้งเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกำเนิดโลก (Creation Myth) กำเนิดของชนเผ่าไท กำเนิดสัตว์ต่างๆ และตำนานที่อธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติ สุริยุปราคา จันทรุปราคา ฟ้าแลบ ฟ้าร้อง ซึ่งตำนานเหล่านี้สามารถใช้อ้างอิงแก่กลุ่มคนไทได้ ดังเช่นการศึกษาของ ปฐมพงษ์สุวรรณ (2542) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์ตำนาน สุริยุคราสและจันทรคราสของชนชาติไท” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์ตำนาน สุริยุคราสและจันทรคราสสำนวนต่างๆ ของชนชาติไทบางกลุ่ม และได้กล่าวว่าการวิเคราะห์เปรียบเทียบและเชื่อมโยงความคิดความเชื่อในสำนวนต่างๆ ทำให้เห็นพัฒนาการของตัวละครและพฤติกรรมของตัวละครที่สะท้อนพัฒนาการทางความคิดและความเชื่อทางศาสนาในสังคมวัฒนธรรมของชนชาติไทได้ ดังนั้นแม้ว่าคนไทจะใช้ภาษาในตระกูลไทเพื่อสื่อสารกัน มีวิถีชีวิตวัฒนธรรมที่คล้ายกัน จึงพบความสัมพันธ์หรือความใกล้ชิดกันของแต่ละกลุ่มผ่านวรรณกรรมของคนเหล่านี้ได้โดยใช้ตำนานจัดกลุ่มความใกล้ชิดทางวัฒนธรรมของชนชาติไทได้ 3

กลุ่ม คือ กลุ่มที่ 1 ประกอบด้วยเชื้อ ไทยจีน ไทยวน กลุ่มที่ 2 ประกอบด้วยลาว ไทดำ ไทขาว และกลุ่มที่ 3 ได้แก่ไทยวน ไทอีสาน ไทยภาคกลาง และไทยภาคใต้

ศิริพร ณ ถลาง (2552) ได้จัดกลุ่มคนไทยออกเป็น 3 กลุ่ม ใหญ่ๆ กลุ่มแรกคือ คนไทยใหญ่ในรัฐฉาน ประเทศพม่า กับคนไทยใต้คง ในเขตใต้คงประเทศจีน มีการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกัน ตำนานนิทานที่เล่าก็มีลักษณะคล้ายๆ กัน กลุ่มที่ 2 คือ คนไทยวนในล้านนา ประเทศไทยกับคนไทลื้อในสิบสองปันนา และคนไทเขินในเชียงตุง ประเทศพม่า แม้ว่าคนไทกลุ่มนี้จะอยู่คนละประเทศด้วยการแบ่งเขตพรมแดนของประเทศในระยะหลัง แต่เนื่องจากมีดินแดนอยู่ใกล้กัน ในทางวัฒนธรรมจึงมี “ความใกล้ชิด” กันมากเป็นพิเศษ คนไทลื้อ คนไทเขิน รับเอาพระพุทธ ศาสนาไปจากล้านนา จึงมีวัฒนธรรมทางพุทธศาสนาและวรรณกรรมพุทธศาสนาร่วมกัน และกลุ่มที่ 3 คือลาว ไทดำ ไทขาว ซึ่งอยู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง จะมีวัฒนธรรมความเชื่อคล้ายๆ กัน ไทดำ ไทขาวในเวียดนามเป็นคนไทที่นับถือเถน และนับถืออำนาจเหนือธรรมชาติ ไม่ได้นับถือพระพุทธศาสนาเช่นคนไทกลุ่มอื่นๆ อิทธิพลความเชื่อในเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติจึงยังมีปรากฏร่องรอยให้เห็นในตำนานหลายเรื่อง

ดังนั้นตำนานจึงเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับระบบความเชื่อ วิถีชีวิตและศาสนาของกลุ่มชนแต่ละกลุ่ม เพราะตำนานมีลักษณะของความเป็นถ้อยคำศักดิ์สิทธิ์อันแสดงออกให้เห็นถึงความศักดิ์สิทธิ์น่าเกรงขาม เป็นเรื่องราวของสิ่งที่ควรเคารพบูชากราบไหว้ และตำนานเองก็มีสถานภาพของความศักดิ์สิทธิ์ในตัวเอง ปฐม หงษ์สุวรรณ (2550) ได้กล่าวสรุปว่า ตำนานจึงเป็นส่วนหนึ่งของการถ่ายทอดวัฒนธรรมและเรื่องราวทางสังคมต่างๆ นอกจากนี้ตำนานยังเป็นเรื่องเล่าที่บ่งชี้ให้เห็นระบบความรู้ ความคิด และความเชื่อของกลุ่มชนในสังคม การศึกษาโครงสร้างของตำนานบอกให้เราเข้าถึงความสัมพันธ์พี่น้องผองเพื่อนของแต่ละกลุ่มชนอันมีสภาวะวัฒนธรรมเดียวกัน มีอุดมการณ์ความเชื่อด้านศาสนาอันเป็นรากฐานของวิถีคิด วิถีชีวิตยึดโยงความสัมพันธ์ของแต่ละกลุ่ม

นอกจากตำนานแล้ว นิทานก็เป็นผลผลิตที่เกิดขึ้นจากการสรรค์สร้างจินตนาการของมนุษย์มนุษย์แต่ละชาติแต่ละภาษาย่อมมีนิทานของตน และมีวิธีการถ่ายทอดนิทานอันเต็มไปด้วยความหลากหลายทางจินตนาการ นิทานถูกสร้างขึ้นมาเพื่อความบันเทิงใจ เรื่องราวของเจ้าชาย เจ้าหญิง การออกผจญภัย เวทมนตร์อภินิหาร ตลอดจนสิ่งของวิเศษ สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่นำผู้ฟังไปสู่โลกแห่งจินตนาการ นิทานในแต่ละสังคมได้รับการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่งด้วยวิธีการบอกเล่าแบบมุขปาฐะในกลุ่ม เมื่อสังคมมีพัฒนาการมาสู่การใช้ตัวอักษร บางกลุ่มที่มีตัวอักษรใช้จึงถ่ายทอดนิทานออกมาเป็นลายลักษณ์ส่งต่อให้คนรุ่นต่อไปได้รับรู้สืบเนื่องต่อกันมาแม้ในสังคมปัจจุบัน นิทานตำนาน จินตนาการของคนทุกกลุ่ม ทุกภาษาที่ถูกบันทึกไว้ในรูปแบบการเล่า หรือในรูปแบบการบันทึก สืบต่อกันมา จากเก่าสู่ใหม่ ใหม่กลายเป็นเก่า เรื่องแล้วเรื่องเล่า รวมแล้วเราจึงเรียกว่าวรรณกรรม

วรรณกรรมจึงเป็นเครื่องมือที่ใช้แสดงให้เห็นความเป็นตัวตนของกลุ่มชนได้เป็นอย่างดี ปรีชา อุยตระกูล (2520) ได้ศึกษา “วรรณกรรมพื้นบ้านจากตำบลรังกาใหญ่ อำเภอยะผิง จังหวัด นครราชสีมา” ซึ่งเป็นชุมชนของชาวไทโคราช ที่ขุนสูงงกษศึกษาตั้งข้อสังเกตว่า “ภาษาโคราช จะว่า ไปก็เป็นภาษาหนึ่งเห็นจะไม่ได้ ถ้าจะเรียกว่าภาษาไทยสำเนียงโคราชจะเหมาะกว่า คำที่ใช้พูดก็เป็น คำไทย ลาว เขมร และมอญ แต่ดัดแปลงให้คล่องปาก” ซึ่งปรีชา อุยตระกูลได้รวบรวมนิทานของคน ชุมชนตำบลรังกาใหญ่ พบว่ามีนิทานที่รวบรวมได้ 88 เรื่อง โดยนิทานเหล่านี้ได้สะท้อนให้เห็นถึง ประวัติศาสตร์ สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ของชุมชน แสดงถึงสถาปัตยกรรมพื้นบ้าน เส้นทางการ คมนาคม และแสดงให้เห็นถึงสภาพชีวิตของชาวรังกาใหญ่ในด้านต่างๆ เช่น การให้โอกาสหนุ่มสาวใน การเลือกคู่ครอง ด้วยธรรมเนียมการลงกระเบื้อง ภายหลักรการแต่งงานฝ่ายชายไปอาศัยอยู่ที่บ้าน ภรรยา ประเพณีการมีคู่ครองแบบผัวเดียวเมียเดียว ระบบการสืบทอดมรดกบ้านและที่ดินที่สืบทอด กันมาทางฝ่ายหญิง อาชีพของชาวรังกาใหญ่ที่ส่วนมากมีอาชีพเกษตรกรรม และค้าขาย ความเชื่อ ในทางพระพุทธศาสนาที่เน้นในเรื่องกรรม ค่านิยมเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เน้นให้เห็นหน้าที่ของ แต่ละบุคคล ความอดทนและความกตัญญู

จากการศึกษาของปรีชา อุยตระกูลได้แสดงให้เห็นถึงบทบาทของนิทานว่าไม่ได้เป็นเพียง เรื่องเล่าสืบทอดกันมาเพื่อความสนุกสนานอย่างเดียว นิทานไม่ได้ถูกสร้างขึ้นเพื่อความบันเทิงใจ เท่านั้น แต่ นิทานยังทำหน้าที่ในการสื่อสารบางอย่างเพื่อบอกเล่าความในใจบางอย่างให้แก่คนรุ่น ต่อมา ดังนั้นการฟังนิทานเพียงหนึ่งเรื่อง จึงไม่ได้เป็นการฟังนิทานอันเป็นเรื่องราวสนุกสนานเท่านั้น แต่ยังต้องตีความรหัสบางอย่างที่ส่งมาด้วย โดยเฉพาะนิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่น ที่มี “รหัส” บางอย่างสื่อสารเพื่อบอกเล่าเรื่องราวในใจของกลุ่มชาติพันธุ์ตนออกมาหลายประการ ดังนั้นนอกจาก การศึกษาทางมานุษยวิทยาและทางภาษาศาสตร์แล้ว ยังมีนักวิชาการที่ศึกษาวิจัยเปรียบเทียบทาง สังคมวัฒนธรรมโดยใช้ข้อมูลจาก สหวิทยาการ เช่น ภาษา คติชน วรรณกรรม ประวัติศาสตร์ เพื่อใช้ แบ่งกลุ่มหรือศึกษาเกี่ยวกับคนไทด้วย ดังกรณีที่ ปราณี วงษ์เทศ (2542) ได้ศึกษานิทานชาดกในมิติที่ เชื่อมโยงกับบริบทสังคมและกลุ่มชาติพันธุ์โดยการเขียนบทความนิทานชาดกกับโลกทัศน์ของลาวพวน ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ลาวพวนมีชาดกหลายเรื่องที่นิยมเล่าสู่กันฟัง โดยเฉพาะเรื่อง มโหสถ พระรถเมรี การะเกด สังข์ศิลป์ชัย จำปาสีตัน เต่าคำ ชูลูนางอ้ว ทำวกำกาดำ ปลาแดกปลาสมอ ฯลฯ ซึ่งนิทาน ชาดกเหล่านี้มีบทบาทเป็นนิทานศักดิ์สิทธิ์ หรือศาสนานิทานในพระพุทธศาสนา ในฐานะสัญลักษณ์ร่วม ที่มีความสำคัญต่อชีวิตและจิตใจของชาวลาว นอกเหนือจากระบบความเชื่อในพิธีกรรมไหว้ผีปู่ย่าพญา แถนตามความเชื่อดั้งเดิม ชาดกได้กลายมาเป็นความเชื่อที่สร้างความสำนึกร่วมความหวังในหมู่คนลาว ในสังคมใหม่ที่ต้องจำยอมต่อภาวะของการเป็นเชลยศึก และการปรับตัวให้เข้ากับสังคมคนไทย คน เขมร ให้ได้สื่อของความเชื่อในพุทธศาสนาที่เป็นชาดกจึงน่าจะเป็นสัญลักษณ์หรือภาษาสากลที่จะ ติดต่อทางความคิดกับผู้คนในดินแดนใหม่ได้

หากเราพิจารณาข้อมูลทางคติชนเหล่านี้เราก็จะพบว่าข้อมูลคติชนเหล่านี้เป็นเครื่องมือที่ได้แสดงให้เห็นให้เราได้ทราบถึงวัฒนธรรมของคนกลุ่มต่างๆ ดังที่ชาลส์ เอฟ คายส์ (Charles F. Keyes, 1997) กล่าวว่า “วรรณกรรมจึงมีลักษณะที่เป็นเรื่องเล่าถึงที่มา การอพยพและเคลื่อนย้ายมาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ใหม่ ความทรงจำ รวมถึงประวัติศาสตร์การถูกกดขี่จากชาติพันธุ์อื่น เพลง ตำนานปรัมปรา การแสดง การละเล่นต่างๆ เป็นต้น” ดังนั้นตำนาน นิทานหรือเรื่องเล่าชุมชนจึงมิได้เพียงแต่สร้างความสนุกสนานระหว่างกลุ่มเท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่บันทึกประวัติศาสตร์ของกลุ่มชนไว้ในเรื่องราวเหล่านั้นด้วย เพื่อไม่ให้ประวัติศาสตร์ของตนเลือนหายไปกับยุคสมัยของสังคม

บัญญัติ สาลี (2554) ได้กล่าวถึงปัญหาของชาวภู่อบ้านท่าขอนยางว่า “ตำนานและความเชื่อเกี่ยวกับสถานที่สำคัญและที่เคารพในหมู่บ้านท่าขอนยางยังมีความขัดแย้งในเนื้อหาสาระ...สิ่งที่ชาวภู่อบ้านท่าขอนยางประสบปัญหากันมากที่สุดคือตำนาน, ประวัติศาสตร์ และการละเล่นพื้นบ้านเดิมของภู่อ” ซึ่งได้แสดงให้เห็นว่าตำนานของชาวภู่อบ้านท่าขอนยางก็เป็นข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่ใช้บอกเล่าเรื่องราวของกลุ่มตนได้อีกประการหนึ่ง ดังนั้นจึงต้องหาวิธีที่จะสืบสานและชำระให้ได้เนื้อหาสาระที่ตรงกัน

พื้นที่ภาคอีสานมีความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ โดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ไท ที่ใช้ภาษาตระกูลไทซึ่งไม่ใช่กลุ่มคนดั้งเดิมของพื้นที่ในดินแดนอีสานของประเทศไทย กลุ่มคนเหล่านี้ได้อพยพมาพร้อมด้วยความทรงจำบางอย่าง และความทรงจำบางอย่างนั้นได้สื่อสารผ่านเครื่องมือที่เป็นวรรณกรรมซึ่งมีรหัสในการสื่อสารซ่อนอยู่ วรรณกรรมผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาวรรณกรรมเหล่านี้เติมไปด้วยสัญลักษณ์ที่ซ่อนอยู่ในความสนุกสนาน มหัศจรรย์ ตัวละครมีพฤติกรรมที่เราจะต้องอาศัยการตีความเชิงลึก ที่จะต้องอาศัยวิธีการอ่านวรรณกรรมของคนไทพลัดถิ่นเหล่านี้อย่างละเอียด โดยเลือกใช้ข้อมูลวรรณกรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ 10 กลุ่ม ได้แก่ ผู้ไท ภู่อ โย้ย กะเลิง แสก พวน ไทเบ็ง ไทเลย ไทดำ และลาว โดยใช้แนวคิดคนพลัดถิ่น แนวคิดอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ บทบาทของคติชน และแนวคิดการต่อร่องทางวัฒนธรรมมาใช้เป็นแว่นในการส่องตัวบทวรรณกรรมของคนไทพลัดถิ่นในอีสานเหล่านี้ เพื่อศึกษาเนื้อหาและบทบาทของตำนานและนิทานโดยเฉพาะการใช้ตำนานและนิทานในการประกอบสร้างอัตลักษณ์ของแต่ละกลุ่ม จากเนื้อหาในนิทานที่จะสื่อสารให้เราทราบได้ว่าแต่ละกลุ่มมีการบอกเล่าตัวตนของตนเองอย่างไร บอกว่าตนเองเป็นใคร จัดวางตนเองไว้ในตำแหน่งแห่งที่ของพื้นที่นั้นๆ อย่างไร และแต่ละกลุ่มใช้วรรณกรรมไปทำหน้าที่ต่อสู้ ต่อรองอัตลักษณ์ของแต่ละกลุ่มในฐานะคนพลัดถิ่นเช่นไร เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจในกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นคนพลัดถิ่นของชาวไท ถ้าเรามองตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานในฐานะของคนๆ หนึ่งแล้ว เราจะเห็นถึงการเดินทางอันยาวนาน ที่เติมไปด้วยการต่อสู้ ต่อรองความหมายของตนในพื้นที่หนึ่งๆ ว่าดำเนินไปอย่างไร และสามารถยืนหยัดอยู่ในสังคมอีสานได้อย่างไร เพราะฉะนั้นตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานจึงมีความน่าสนใจในฐานะที่เป็นเครื่องมือทางวัฒนธรรมที่มีบทบาทในการพิสูจน์ตัวตนและสำนึก

เกี่ยวกับชาติพันธุ์ของตน และมีบทบาทในการสืบสาน ตลอดจนการสร้างอัตลักษณ์และต่อสู้เชิงอำนาจ และต่อรองความหมายกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ในพื้นที่ภาคอีสาน วรรณกรรมเหล่านี้จะนำเราไปสู่ความเข้าใจต่อกลุ่มชาติพันธุ์ไทต่อไป

1.2 คำถามหลักของการวิจัย

1.2.1 ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานเป็นข้อมูลทางวัฒนธรรมที่ใช้นำเสนออัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ได้อย่างไร

1.2.2 ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการต่อรองทางวัฒนธรรมได้อย่างไร

1.3 ความมุ่งหมายของการวิจัย

1.3.1 เพื่อศึกษาประเภทตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน

1.3.2 เพื่อศึกษาอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของคนไทพลัดถิ่นในอีสานจากตำนานและนิทาน

1.3.3 เพื่อศึกษาการใช้ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นเพื่อการต่อรองทางวัฒนธรรมภายใต้บริบทของสังคมอีสาน

1.4 ความสำคัญของการวิจัย

1.4.1 ทำให้ทราบประเภทของตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน

1.4.2 ทำให้เข้าใจบทบาทของตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานที่มีต่อการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์

1.4.3 ทำให้เข้าใจกระบวนการต่อรองทางวัฒนธรรมผ่านตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในสังคมอีสาน

1.4.4 ทำให้เข้าใจบทบาทของตำนานและนิทานต่อการประกอบสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน

1.4.5 เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาบทบาทของวรรณกรรมประเภทอื่นๆ ต่อไป

พจนานุกรมศัพท์โต

1.5 ขอบเขตการวิจัย

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการศึกษา ดังนี้

1.5.1 ขอบเขตด้านข้อมูล

ข้อมูลตำนานและนิทานของคนพลัดถิ่น โดยเป็นการศึกษาด้านตำนานและนิทานสำนวนมุขปาฐะและสำนวนลายลักษณ์ ของกลุ่มคนชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นใน 10 กลุ่ม คือผู้ไท ญ้อ ไยย กะเลิง ไทแสก ไทพวน ไทเบ็ง ไทเลย ไทลื้อ ไทดำ และลาว ที่มีการบันทึกเป็นข้อมูลลายลักษณ์ ดังนี้

1.5.1.1 จารุวรรณ ธรรมวัตร หนังสือ ตำนานและพงศาวดารพวน : อุดมการณ์
สมานฉันท์ระหว่างเผ่าพันธุ์ (2540)

1.5.1.2 จารุวรรณ ธรรมวัตร เอกสารงานวิจัย นิทานกำพร้าว้า : ภาพสะท้อนชีวิต
ผู้ด้อยโอกาสและชาติพันธุ์ในเขตอุษาคเนย์ตอนกลาง (2542)

1.5.1.3 ดนุพล ไชยสินธุ์ หนังสือ วรรณกรรมจังหวัดเลย (ม.ป.ท.)

1.5.1.4 ถวิล ทองสว่างรัตน์ หนังสือ ประวัติผู้ไทย และชาวผู้ไทยเมืองเรณู (2530)

1.5.1.5 ทรัพย์สิน ปกิรณะ เอกสารงานวิจัย นิทานชาวบ้านผู้ไท : ศึกษากรณีกิ่งอำเภอ
หนองสูง จังหวัดมุกดาหาร (2542)

1.5.1.6 ธัญชัย รสจันทร์ หนังสือ ราชบุรีศรีสาเกต (2555)

1.5.1.7 บุญมา ไชยแสนท้าว เอกสารงานวิจัย นิทานญ้อ : ศึกษากรณีบ้านอู่ ตำบลมหา
ไชย อำเภอสมเด็จ จังหวัดกาฬสินธุ์ (2542)

1.5.1.8 ปฐม หงษ์สุวรรณ เอกสารงานวิจัย การวิเคราะห์ตำนานสุริยคราสและจันทร
คราสของชนชาติไทย (2542)

1.5.1.9 ปฐม หงษ์สุวรรณ หนังสือ กาลครั้งหนึ่ง : ว่าด้วยตำนานกับวัฒนธรรม (2550)

1.5.1.10 ประมินทร์ จารุวรรณ หนังสือ ความขัดแย้งและการประนีประนอมในตำนาน
ปรัมปราไทย (2549)

1.5.1.11 ปรีชา อุตระกุล เอกสารงานวิจัย วรรณกรรมพื้นบ้านจากตำบลรังกาใหญ่
อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา (2520)

1.5.1.12 ไพท ภูทา หนังสือ ความเป็นมาคนอีสาน (2558)

1.5.1.13 พิไล บุญชูวิทย์ และคณะ หนังสือ ปูมเมืองสกลนคร (2531)

1.5.1.14 ไพโรยยุทธ สະกัฬัณ. นิทานพื้นบ้านไทยลาวไทยเขมร ตำบลไพรบึง อำเภอไพร
บึง จังหวัดศรีสะเกษ (2542)

1.5.1.15 วัชรภรณ์ ดิษฐปาน หนังสือ แบบเรื่องนิทานสังข์ทองการแพร่กระจายและ
ความหลากหลาย (2546)

1.5.1.16 ศรีสุตา เอื้อนครินทร์ เอกสารงานวิจัย วรรณกรรมพื้นบ้านผู้ไทย ตำบลเรณู จังหวัด (2520)

1.5.1.17 ศาริสา สุขคง. นิทานพื้นบ้านไทดำบ้านนาป่าหนาด ตำบลเขาแก้ว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย (2555)

1.5.1.18 ศิราพร ณ ถลาง และสุกัญญา ภัทราชัย หนังสือ คติชนกับคนไทย-ไท รวมบทความทางด้านคติชนวิทยาในบริบททางสังคม (2542)

1.5.1.19 ศิราพร ณ ถลาง หนังสือ ทฤษฎีคติชนวิทยา (2552)

1.5.1.20 สมศักดิ์ ศรีสันติสุข และคณะ หนังสือ วิถีครอบครัวและชุมชนชาติพันธุ์ไทย โย้ย (2539)

1.5.1.21 สาร สาระทัศนานันท์ หนังสือ นิทานพื้นบ้านเมืองเลย (2532)

1.5.1.22 สารานุกรมไทยภาคอีสาน (2542)

1.5.1.23 สำนักงานเทศบาลตำบลอากาศอำนวย หนังสือ ประวัติสถานที่สำคัญของไทโย้ย โครงการพัฒนาและปรับปรุงแหล่งความเชื่อของท้องถิ่น (2557)

1.5.1.24 สุรัตน์ วรารัตน์ เอกสารงานวิจัย กะเลิงบ้านกุดแฮด (2535)

1.5.1.25 สุเทพ ไชยพันธ์ หนังสือ ผู้ไท ลูกถน (2556)

1.5.2 ขอบเขตด้านพื้นที่

นอกจากนี้ผู้วิจัยจะเก็บข้อมูลภาคสนามเพิ่มเติมในพื้นที่ที่ใช้เกณฑ์จากแผนที่ทางภาษาของนักภาษาศาสตร์ ซึ่งโดยเป็นพื้นที่ที่ยังคงมีกลุ่มชาติพันธุ์คนไทพลัดถิ่นอาศัยอยู่ และยังเป็นพื้นที่ที่มีส่วนในการสืบสานอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ไว้ ดังนี้

1.5.2.1 กะเลิง บ้านบัว ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร

1.5.2.2 ญ้อ บ้านโพน ตำบลโนนตาล อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม

1.5.2.3 ไทดำ บ้านนาป่าหนาด อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย

1.5.2.4 ไทเบ็ง บ้านตะกั่วป่า ตำบลตะกั่วป่า อำเภอหนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น

1.5.2.5 ไทพวน บ้านฝือ ตำบลบ้านฝือ อำเภอบ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี

1.5.2.6 ไทเลย อำเภอเมือง จังหวัดเลย

1.5.2.7 ไทแสก บ้านอาจสามารถ อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม

1.5.2.8 ผู้ไท บ้านโพน ตำบลโพน อำเภอคำม่วง จังหวัดกาฬสินธุ์

1.5.2.9 โย้ย บ้านอากาศ ตำบลอากาศอำนวย อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร

1.5.2.10 ลาว ตำบลสระคู อำเภอสวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด

1.6 วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ได้จัดกระทำข้อมูลและเสนอผลการศึกษาเป็นแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analysis Description) โดยลำดับดังนี้

1.6.1 รวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยดำเนินการสำรวจและรวบรวมข้อมูลประเภทตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน ตลอดจนข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสานที่เป็นข้อมูลเอกสาร ตำรา บทความ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1.6.1.1 ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1) เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับตำนานและนิทาน อัตลักษณ์ คนพลัดถิ่น และการท่องเที่ยววัฒนธรรม

2) กรอบแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับตำนานและนิทาน อัตลักษณ์ คนพลัดถิ่น และการท่องเที่ยววัฒนธรรม

1.6.1.2 ข้อมูลการวิจัย ลักษณะข้อมูลที่จะนำมาใช้ในการวิจัยนี้เป็นการศึกษาข้อมูลตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน ซึ่งอาจจะมีการตีพิมพ์เผยแพร่แล้ว หรือเป็นเอกสารที่ยังไม่ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ก็ได้ โดยอาจจะปรากฏอยู่ในลักษณะของหนังสือ สารานุกรมและเอกสารลายมือเขียน และคำบอกเล่าของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน ซึ่งผู้วิจัยได้รวบรวมตำนานและนิทานจากงานเอกสารที่มีการตีพิมพ์ทั้งหมด 25 เล่ม

1.6.2 การจัดกระทำข้อมูล ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมและศึกษาข้อมูลตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน พร้อมทั้งเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ของคนไท เพื่อนำมาเป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์และตีความด้วย

1.6.3 ศึกษาวิเคราะห์ตัวบทตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน โดยจะศึกษาในประเด็นดังนี้

1.6.3.1 ประเภทของตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน โดยจะศึกษาวิเคราะห์ใน 2 ประเด็น คือ ประเภทของตำนานและประเภทของนิทาน

1.6.3.2 อัตลักษณ์ของคนไทพลัดถิ่นที่แสดงผ่านตำนานและนิทาน คือการศึกษาอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสานที่แสดงผ่านตัวบทตำนานและนิทาน โดยผู้วิจัยจะศึกษาวิเคราะห์ใน 3 ประเด็น คือ อัตลักษณ์ด้านความเชื่อและวิถีชีวิต อัตลักษณ์ด้านการสร้างความทรงจำร่วม และบทบาทการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์

1.6.3.3 การท่องเที่ยวอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมผ่านตำนานและนิทาน คือ การใช้ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานมาท่องเที่ยวอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมภายใต้บริบทสังคมอีสาน โดยจะศึกษาในประเด็นการใช้ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานเพื่อสร้างพื้นที่ทางสังคม การใช้ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานเพื่อท่องเที่ยวชาติพันธุ์

1.6.4 สรุปผลการศึกษาวิจัย อภิปรายผล เสนอปัญหาและข้อเสนอแนะ ผู้วิจัยสรุปผล อภิปรายผลการศึกษาค้นคว้าตามความมุ่งหมายและคำถามการวิจัย โดยอ้างอิงกับข้อมูลทางวิชาการ อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องของกับผลการวิจัย และให้ข้อเสนอแนะในการศึกษา ประเด็นอื่นที่เป็นการต่อยอด การศึกษาทั้งแนวทฤษฎีและปฏิบัติอันเป็นประโยชน์ทางวิชาการและสังคม ต่อไป

1.6.5 รายงานผลการวิจัย ผู้วิจัยเขียนรายงานผลการวิจัยในลักษณะการพรรณนาวิเคราะห์ (descriptive analysis) เสนอรายละเอียดประเด็นต่าง ๆ จำนวน 6 บท

1.7 นิยามศัพท์เฉพาะ

ตำนาน ในงานวิจัยนี้หมายถึงเรื่องเล่าซึ่งเป็นเรื่องราวเก่าแก่ที่แต่งขึ้นทั้งที่เป็นเรื่องเล่า ต่อๆ กันมา หรือมีการจดบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์จากคติความเชื่อที่สืบทอดกันมาในอดีต เพื่ออธิบาย เรื่องราวหรือปรากฏการณ์ต่างๆ อันเกิดจากจินตนาการและความรู้สึกนึกคิดของคนสมัยโบราณ ซึ่ง ผู้วิจัยจะใช้ตำนานซึ่งเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์และมุขปาฐะของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ใช้ภาษาตระกูลไท ได้แก่ ผู้ไท ญ้อ โย้ย กะเลิง แสก พวน ไทเบ็ง ไทเลย ไทดำ และลาว ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ภาคอีสาน

นิทาน ในงานวิจัยนี้หมายถึงเรื่องเล่าที่สืบทอดต่อๆ กันมาจนถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรม อย่างหนึ่งของกลุ่มชาติพันธุ์ไทในอีสาน ซึ่งผู้วิจัยจะใช้นิทานซึ่งเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์และ มุขปาฐะของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ใช้ภาษาตระกูลไท ได้แก่ ผู้ไท ญ้อ โย้ย กะเลิง แสก พวน ไทเบ็ง ไทเลย ไทดำ ไทลื้อ และลาว ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ภาคอีสาน

คนไทพลัดถิ่น ในงานวิจัยนี้หมายถึง กลุ่มชาติพันธุ์ไท ได้แก่ ผู้ไท ญ้อ โย้ย กะเลิง แสก พวน ไทเบ็ง ไทเลย ไทดำ และลาว ที่อพยพมาจากถิ่นอื่นเพื่อเข้ามาอาศัยอยู่ในพื้นที่ภาคอีสาน โดย ยังคงวิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณีของกลุ่มชาติพันธุ์ตนเอาไว้

อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ในงานวิจัยนี้หมายถึง ความเป็นกลุ่มทางชาติพันธุ์ที่สมาชิกในกลุ่ม จะแสดงออก โดยมีวัฒนธรรมและการแสดงออกของกลุ่มอย่างเป็นทางการเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีขนบธรรมเนียม ประเพณี ภาษา ศาสนา ความเชื่อ การแต่งกาย หรือการทำมาหากินแบบเดียวกัน

การต่อรองทางวัฒนธรรม ในงานวิจัยเรื่องนี้หมายถึง การแสดงออกในรูปของการกระทำ พิธีกรรม หรือกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดจากการปะทะ ประสาน ชัดขึ้น และการนำเสนอตัวตน ของคนไท พลัดถิ่น ในเงื่อนไขและบริบทของสังคมอีสาน เพื่อให้รักษาสถานะ พื้นที่ อัตลักษณ์ วัฒนธรรม ของ กลุ่มชาติพันธุ์ไว้ได้ ซึ่งอาจทำได้ด้วยการประกอบสร้างความหมายใหม่ เพื่อเพิ่มคุณค่า หรือคง ความหมายเดิมไว้

1.8 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่อง “ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน : อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ และการต่อรองทางวัฒนธรรม” ผู้วิจัยจะใช้กรอบความคิดมาประกอบการศึกษาวิจัย ดังนี้ 1) แนวคิดคนพลัดถิ่น 2) แนวคิดอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ 3) แนวคิดบทบาทของตำนานและนิทาน 4) แนวคิดการต่อรองทางวัฒนธรรม โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1.8.1 แนวคิดคนพลัดถิ่น (Diaspora)

แนวคิดเรื่องคนพลัดถิ่นเป็นแนวคิดที่ได้รับความสนใจมาเกือบครึ่งศตวรรษแล้ว แนวคิดนี้พัฒนาขึ้นในช่วงปลายทศวรรษที่ 1980 โดยนินา กลิค ซิลเลอร์ (Nina Grick Schiller and Georges E. Foron, 1999) มองว่าพื้นที่สังคมข้ามพรมแดน คือ การไหลข้ามพรมแดนรัฐ - ชาติในจำนวนที่จำกัด โดยมีตัวกระทำที่ไม่ใช่รัฐ ต่อมาโทมัส เฟรสต์ (Tomas Fraist) เฟรสต์ใช้ ได้แบ่งพื้นที่สังคมข้ามพรมแดน ออกเป็น 3 ประเภท คือ พื้นที่ข้ามพรมแดนของกลุ่มเครือญาติ ที่มีสายสัมพันธ์จากการส่งเงินกลับไปให้ครอบครัวและเครือญาติ ประเภทที่สองคือ พื้นที่สังคมข้ามพรมแดนด้านการแลกเปลี่ยนเกิดจากกลไกการแลกเปลี่ยน เช่น กรณีของนักธุรกิจที่อาจมีชีวิตในประเทศหนึ่ง แต่มีบ้านในอีกประเทศหนึ่ง ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ด้านการศึกษาของบุตรหลาน หรือเพื่อหลบความยุ่งยากทางการเมืองในบ้านเกิด และประเภทสุดท้าย คือ ชุมชนข้ามพรมแดน (transnational communities) หมายถึงพื้นที่สังคมข้ามพรมแดนที่ถูกกักต้อนขึ้นอย่างเข้มข้นและปรากฏความสัมพันธ์ระดับชุมชนรูปแบบพื้นบ้านที่สุดและพบมากที่สุด คือ ชุมชนระดับหมู่บ้าน ที่เชื่อมสัมพันธ์กันข้ามพรมแดนประเทศ ดังนั้นจะเห็นได้ว่า เฟรสต์ให้ความหมายของคนพลัดถิ่นกับพื้นที่สังคมข้ามพรมแดนว่า หมายถึงกิจกรรมหรือสายสัมพันธ์ที่ถักทอข้ามพรมแดนแต่พื้นที่ทางสังคมข้ามพรมแดนเกินความกว้างกว่าคนพลัดถิ่น เพราะได้รวมเอาเครือข่ายทางสังคมข้ามพรมแดนทางเครือญาติและการแลกเปลี่ยนไว้ด้วย ในขณะที่คนพลัดถิ่นคือ ชุมชนข้ามพรมแดนหรือสายสัมพันธ์ข้ามพรมแดนระดับชุมชน

เนื่องจากคนพลัดถิ่นได้รับความสนใจอย่างกว้างขวาง ดังนั้นความหมายของคนพลัดถิ่นจึงถูกปรับ หรือนิยามใหม่เพื่ออำนวยความสะดวก โดยมินนี่กวีชาการหลายคนได้ให้นิยามและจัดแบ่งประเภทคนพลัดถิ่น เช่น สตีเวน เวอร์โตเวค (Vertovec, 1997) ได้จัดประเภทการใช้นิยามคนพลัดถิ่นไว้สามความหมาย ได้แก่

คนพลัดถิ่น หมายถึงองค์ประกอบของสังคม ซึ่งคนพลัดถิ่นในความหมายนี้จะมีลักษณะสำคัญ 5 ประการ คือ 1) มีรูปแบบพิเศษของความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดจากความสัมพันธ์ของกลุ่มคนกับประวัติศาสตร์และภูมิศาสตร์เฉพาะ และถือว่าคนพลัดถิ่นเกิดจากการอพยพออกนอกมาตุภูมิ ตั้งแต่สองแห่ง/ประเทศขึ้นไป คนเหล่านี้ยังคงธำรงอัตลักษณ์ร่วมของกลุ่มไว้อย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตามคนพลัดถิ่นก็ไม่ได้รับการยอมรับโดยสมบูรณ์จากเจ้าของประเทศพักพิง ทำให้คนพลัดถิ่นเกิดความแปลกแยกและถูกกีดกัน 2) มีวิถีชีวิต/วัฒนธรรมเฉพาะ 3) มีความขัดแย้งของแนวคิดทาง

การเมือง 4) มีความสัมพันธ์สามด้าน คือ สัมพันธ์กับประเทศพม่า ประเทศมาตุภูมิ และกับคนพลัดถิ่นชาติพันธุ์เดียวกันที่อยู่ในอีกประเทศ 5) มียุทธศาสตร์พิเศษทางเศรษฐกิจ

คนพลัดถิ่น หมายถึงวิถีการผลิตทางวัฒนธรรม ความหมายนี้จะพบในงานศึกษาประเด็นโลกาภิวัตน์ โดยเฉพาะในงานศึกษาทางที่ปฏิเสธความเป็นสารัตถะของวัฒนธรรม โดยงานศึกษาประเภทนี้จะมองว่าอัตลักษณ์เกิดจากกระบวนการผลิตซ้ำและการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม วัฒนธรรมและอัตลักษณ์คนพลัดถิ่นคืออัตลักษณ์/วัฒนธรรมพันทาง คนพลัดถิ่นคือกลุ่มที่อัตลักษณ์มีขีดคั่นกลาง (-) ซึ่งการมีขีดคั่นกลาง หมายถึงการไม่เป็นหนึ่งเดียว การแตกหัก การไม่อยู่ที่ใดที่หนึ่ง แต่ดำรงอยู่ตรงกลางที่ไม่อาจลดทอนสู่ด้านใดด้านหนึ่งได้

คนพลัดถิ่น หมายถึงประเภทจิตสำนึก คนพลัดถิ่นในความหมายนี้ให้ความสำคัญกับสภาพจิตใจและสำนึกของคนพลัดถิ่น เช่น สำนึกแห่งการสูญเสีย สำนึกถึงความเป็นชายขอบ สำนึกการถูกกีดกัน สำนึกแห่งการดำรงอยู่สองสถานที่ในเวลาเดียวกัน เป็นต้น

จากการให้ความหมายของคนพลัดถิ่น จึงนำไปสู่การจัดประเภทความหมายของคนพลัดถิ่น โดย ออสเต็น วอลท์เบ็ค (Wahlbeck, 2002) ได้จัดความหมายของคนพลัดถิ่นไว้ 4 ความหมาย คือ หมายถึงอัตลักษณ์ของกลุ่มคนข้ามพรมแดน ความหมายที่สองหมายถึงการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม ความหมายที่สาม หมายถึงคนพลัดถิ่นในฐานะที่เป็นตัวกลางในการเมืองระหว่างประเทศ และความหมายสุดท้าย หมายถึงองค์ประกอบทางสังคม

สำหรับแนวคิดคนพลัดถิ่นที่นักวิชาการใช้นั้นได้อิงอยู่กับ 2 แนวคิดที่สำคัญ คือ แนวคิดตัวแบบคนพลัดถิ่น (diaspora as typological tool) กับแนวคิดเงื่อนไขคนพลัดถิ่น (diaspora as social conditions) ซึ่งแนวคิดตัวแบบคนพลัดถิ่น (diaspora as typological tool) นั้น วิลเลียม ซาฟราน (William Safran) ได้สร้างตัวแบบคนพลัดถิ่น และให้ความหมายคนพลัดถิ่นว่าหมายถึงชนกลุ่มน้อยที่ถูกขับออกจากดินแดนที่สมาชิกมีลักษณะร่วมหกประการ คือ 1) ถูกขับออกจากศูนย์กลางถิ่นกำเนิดไปอยู่ต่างแดน ตั้งแต่สองแห่งขึ้นไป 2) ยังคงรักษาความทรงจำร่วม และมายาคติเกี่ยวกับถิ่นกำเนิด 3) ไม่ได้รับการยอมรับโดยสมบูรณ์จากสังคมประเทศที่อาศัย จึงรู้สึกแปลกแยก โดดเดี่ยว 4) ถือว่ามาตุภูมิคือบ้านที่แท้ หรือบ้านในอุดมคติ และเป็นสถานที่ที่ต้องกลับไปในเวลาที่เหมาะสม 5) มีพันธะที่ต้องรักษา บูรณะ พื้นฟู หรือสถาปนามาตุภูมิของตน 6) มีสายสัมพันธ์กับมาตุภูมิ ทั้งโดยส่วนตัวหรือโดยฐานะ ตำแหน่ง สายสัมพันธ์ดังกล่าวมีความสำคัญอย่างยิ่งยวด เพราะเป็นที่มาของสำนึกความเป็นเชื้อชาติและความมีสมานฉันท์ของเชื้อชาติ

อย่างไรก็ตาม นักวิชาการบางคนก็มองว่าตัวแบบของซาฟรานค่อนข้างคับแคบ เพราะผูกโยงคนพลัดถิ่นไว้กับ “การถูกขับไล่ออกจากมาตุภูมิ” มิเชล บรูโน (Michel Bruneau) อ้างอิงใน (ฐิรุฒิ เสนาคำ, 2547) จึงได้สร้างตัวแบบการพลัดถิ่นในความหมายที่กว้างขึ้น โดยเขาได้กำหนดไว้ว่าคนพลัดถิ่น คือ กลุ่มคนที่ 1) ตระหนักหรืออ้างความเป็นอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ หรืออัตลักษณ์

แห่งชาติของตน 2) เมืองค์กรทางการเมือง ศาสนา และวัฒนธรรมของกลุ่มในต่างแดน 3) สัมพันธ์กับ มาตุภูมิ ทั้งในแง่ที่เป็นจริงและในจินตนาการ

เมื่อความหมายของคนพลัดถิ่นกว้างขึ้น บรูโนก็ได้แบ่งคนพลัดถิ่นออกเป็น 3 ประเภท คือ คนพลัดถิ่นที่ก่อรูปมาจากเหตุผลหรือกิจกรรมทางเศรษฐกิจ คนพลัดถิ่นที่ก่อรูปมาจากปัจจัยทาง ศาสนา และคนพลัดถิ่นที่ก่อรูปมาจากปัจจัยทางการเมือง

สำหรับงานที่เป็นตัวแทนของแนวคิดนี้ในปัจจุบันที่นักวิชาการหลายคนยอมรับ คืองาน ของ โรบิน โคเฮน (Robin Cohen) อ้างอิงใน รัฐวุฒิ เสนาคำ (2547) โดยให้ความหมายของคนพลัด ถิ่นว่าหมายถึงกลุ่มคนหรือชุมชนข้ามพรมแดนรัฐ - ชาติ ที่มีลักษณะสำคัญ 9 ประการ คือ 1) กระจายอยู่นอกมาตุภูมิตั้งแต่สองแห่ง หรือสองประเทศขึ้นไป 2) เหตุของการกระจายนี้อาจมาจาก การบังคับ การแสวงหางานทำ การค้าหรือนโยบายของเจ้าของอาณานิคม 3) มีความทรงจำร่วม เกี่ยวกับถิ่นกำเนิด 4) มีอุดมคติและพันธะร่วมในการรักษา พื้นฟู สร้างความปลอดภัย ความมั่งคั่งแก่ มาตุภูมิ 5) มีสำนึกร่วมในกระบวนการเคลื่อนไหวเพื่อกลับมาตุภูมิ 6) มีสำนึกความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ ที่เข้มข้น และสำนึกดังกล่าวได้รับการธำรงไว้ข้ามกาลเวลา 7) มีความสัมพันธ์ไม่ราบรื่นกับสังคมของ ประเทศที่ตนอาศัยอยู่ในปัจจุบัน 8) มีความเห็นอกเห็นใจและมีความเป็นปึกแผ่นหรือความสมานฉันท์ กับคนพลัดถิ่นชาติพันธุ์เดียวกันในอีกประเทศ และ 9) อาจจะมีชีวิตที่เฉพาะ สร้างสรรค์ และมั่งคั่งใน ประเทศที่พักพิง ที่มีชั้นดีธรรมต่อความแตกต่างทางเชื้อชาติและวัฒนธรรม

ลักษณะร่วมดังกล่าวไม่จำเป็นต้องครบทุกประการในชุมชนคนพลัดถิ่นชุมชนหนึ่งก็ได้ ซึ่งจากเกณฑ์ข้างต้น โคเฮนจึงแบ่งคนพลัดถิ่นออกเป็น 5 ประเภท ได้แก่ คนพลัดถิ่นที่เกิดจากการบีบ บังคับหรือตกเป็นเหยื่อ ชุมชนพลัดถิ่นด้านแรงงาน ชุมชนพลัดถิ่นที่เกิดจากระบวนการทางการค้า ชุมชนพลัดถิ่นที่เกิดจากระบบจักรวรรดินิยม และชุมชนพลัดถิ่นด้านวัฒนธรรม

แนวคิดคนพลัดถิ่นอีกแนวคิดหนึ่งที่สำคัญ คือ แนวคิดเงื่อนไขคนพลัดถิ่น (diaspora as social conditions) ที่นำเสนอโดย สจิวต์ ฮอลล์ (Stuart Hall) และ พอล กิลรอย (Paul Gilroy) อ้างอิงใน รัฐวุฒิ เสนาคำ (2547) โดยแนวคิดนี้มองว่าคนพลัดถิ่นเกิดภายใต้เงื่อนไขทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมโลกในยุคสังคมสมัยใหม่ตอนปลาย หรือสังคมข้ามพรมแดนและโลกาภิวัตน์ โดยคนพลัดถิ่นที่ฮอลล์สนใจคือ ประเด็นอัตลักษณ์ เขาเห็นว่าอัตลักษณ์คนพลัดถิ่น คืออัตลักษณ์ที่ผลิต ขึ้นมาใหม่ภายใต้เงื่อนไขของสังคมสมัยใหม่ตอนปลาย หรือสังคมหลังสมัยใหม่ ซึ่งเป็นยุคที่สังคมโลก อยู่ใต้กระแสโลกาภิวัตน์ ซึ่งฮอลล์กล่าวไว้ว่ามโนทัศน์ที่ว่าด้วยอัตลักษณ์เท่าที่ดำรงอยู่ในปัจจุบัน อาจ จำแนกได้เป็นสามกลุ่ม ได้แก่ กลุ่มมโนทัศน์รู้แจ้ง เป็นการมองตัวตนหรืออัตลักษณ์ในฐานะที่มีอำนาจ อธิปไตย มีความเป็นอิสระจากเงื่อนไขทั้งปวง กลุ่มที่สอง มองอัตลักษณ์ในฐานะตัวตนทางสังคม และ เกิดขึ้นเพื่อสะท้อนให้เห็นถึงความแตกต่างและซับซ้อนของสังคมสมัยใหม่ สะท้อนถึงการตระหนักถึง ความไม่เพียงพอของแนวคิดที่มองอัตลักษณ์ว่าเป็นตัวตนที่มีแก่นแกน มีความเป็นอิสระ และเพียงพอ

ในตัวเอง และแนวคิดกลุ่มที่สาม คือ มโนทัศน์ที่มองอัตลักษณ์ในฐานะตัวตนหลังสมัยใหม่หรือมโนทัศน์การดึงเอาตัวตน หรือซบเจ็ค ออกจากศูนย์กลาง และพัฒนาจากแนวคิดกลุ่มที่สอง โดยมีแนวคิดของสำนักคิดของนักวิชาการในยุโรปห้ากระแสแนวคิด คือ กระแสแนวคิดแบบมาร์กซิสต์ กระแสแนวคิดจิตวิเคราะห์ กระแสแนวคิดภาษาศาสตร์เชิงโครงสร้างและหลังโครงสร้าง กระแสแนวคิดสตรีนิยม และ กระแสแนวคิดวงศาวิทยาว่าด้วยตัวตน (Subject) ของฟูโกต์ จากแนวคิดทั้งห้าแนวคิดนี้ทำให้ฮอลล์มองว่าคนคาร์ิบเบียนพลัดถิ่นในอังกฤษ คือกลุ่มคนที่มีอัตลักษณ์ใหม่ และเสนอมุมมองคนพลัดถิ่นและอัตลักษณ์คนพลัดถิ่นแตกต่างไปจากก่อนหน้านี้หลายประการ คือ 1) อัตลักษณ์คนพลัดถิ่นไม่มีแก่นแกน 2) อัตลักษณ์คนพลัดถิ่นคือสิ่งที่ถูกสร้าง 3) อัตลักษณ์คนพลัดถิ่นคืออัตลักษณ์พันทาง 4) อัตลักษณ์คนพลัดถิ่นคืออัตลักษณ์ของการเปลี่ยนความเหมือน 5) อัตลักษณ์ไม่แยกขาดจากการนำเสนอ 6) คนพลัดถิ่นไม่มีบ้านเกิดและมาตุภูมิที่ศักดิ์สิทธิ์ 7) อัตลักษณ์คือเรื่องเล่า นัยของการเป็นเรื่องเล่าคือความไม่เป็นหนึ่งเดียวของอัตลักษณ์

ในงานวิจัยเรื่องนี้จะใช้แนวคิดคนพลัดถิ่นมาใช้เพื่ออธิบายความเป็นคนพลัดถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์ไทในอีสานที่ถ่ายถอดออกมาทางตำนานและนิทาน

1.8.2 แนวคิดอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ (Ethnic Identity)

อัตลักษณ์เป็นแนวคิดที่มีการศึกษามาอย่างยาวนาน และมีการศึกษาอย่างกว้างขวางในหลายๆ สาขาวิชา เช่น จิตวิทยา สังคมวิทยา และมานุษยวิทยา รวมทั้งมีการศึกษาจากหลายสำนักคิด เช่น สำนักคิดยุคสมัยใหม่ (Modernism) ที่มักเชื่อว่า มนุษย์เรามีแก่นแกนสารัตถะบางอย่างที่มั่นคงแน่นอนที่เรียกว่าอัตลักษณ์ ดังตัวอย่างเช่นนิยามของอิริกสัน (E.Erikson) ที่นิยามว่า “อัตลักษณ์หมายถึง ความเป็นตัวของตัวเองที่คงตัวเหมือนเดิม และมีลักษณะร่วมบางอย่างที่สำคัญร่วมกับคนอื่น” อ้างอิงจาก กาญจนา แก้วเทพ (2554) จากข้อความว่า Identity connotes both a persistent sameness within oneself (selfsameness) and a persistent sharing of some kind of essential character with others)

อัตลักษณ์ หรือ ตัวตน (identity) คือ “การนิยามว่าเราคือใคร เรามีความแตกต่างจากคนอื่นอย่างไร ภายใต้การมองของคนอื่นและภายใต้กรอบของสังคมและสถานการณ์ต่าง ๆ” จากนิยามดังกล่าว สำนักวัฒนธรรมศึกษา (cultural studies) ได้ตั้งข้อสังเกตว่า อัตลักษณ์หรือตัวตนของคนนั้นจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อมีปฏิสัมพันธ์ระหว่าง “เรา” กับ “คนอื่นและสังคม” และการที่จะบอกได้ว่าเราเป็นใครได้นั้นก็ย่อมขึ้นอยู่กับการมี “อำนาจ” ในการต่อรองต่อสู้กับคนอื่นและสังคมภายใต้เงื่อนไขที่กำหนด

ในทัศนะของ อภิภูญา เฟื่องฟูสกุล (2546) กล่าวว่าในสังคมตะวันตก ตัวตนหรืออัตลักษณ์ได้ก่อกำเนิดขึ้นมาในยุคของเหตุผล (Age of Reason) หรือในยุคสมัยใหม่ (Modernism) นับตั้งศตวรรษที่ 18 กล่าวอีกนัยหนึ่งในอดีตที่ผ่านมาเราไม่มีอำนาจในการกำหนดชีวิตแต่อยู่ภายใต้

พระผู้เป็นเจ้า และมนุษย์ก็ไม่อาจแยกออกจากพระผู้เป็นเจ้าได้ ทว่านักปรัชญานาม Descartes กลับประกาศว่า “I think, therefore I am” ทำให้เกิดการยืนยันพลังอำนาจของบุคคล และกลายเป็นรากฐานสำคัญของปรัชญาตะวันตก ที่มองว่า มนุษย์สามารถเข้าถึงความจริงได้ด้วยเหตุผล แต่นักปรัชญารุ่นหลังในยุคสมัยใหม่ก็เริ่มโต้แย้งและขยายมุมมองว่า ตัวตนของมนุษย์อาจมิใช่จะมีอำนาจในการกำหนดทุกอย่างเสมอไป ในอีกด้านหนึ่ง อัตลักษณ์อาจเป็นเพียงการรับรู้ของมนุษย์ ดังเช่น สายทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ (symbolic interactionism) ซึ่งว่า ตัวตนเกิดจากการตัวเรามีปฏิสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ นอกจากนั้น นักปรัชญาคนถัดมา ดังเช่น คานท์ เฮเกิล (Kant Hegel) และนีทเช่ (Nietzsche) ก็เสนอว่าอัตลักษณ์ของมนุษย์มิใช่หยุดนิ่งแต่มีการเปลี่ยนแปลงได้เช่นกัน ดังนั้น มนุษย์จึงอยู่ภายใต้กระบวนการเปลี่ยนแปลงและกลายเป็น (becoming) หาใช่ภาวะที่หยุดนิ่ง

ในยุคหลังสมัยใหม่ (post modernism) ซึ่งรื้อถอนวิธีคิดเดิมในสังคมสมัยใหม่ โดยเฉพาะการตั้งคำถามต่อเหตุผล วิทยาศาสตร์ และความจริงอาจมิใช่คำตอบสุดท้าย และก่อให้เกิดการวิพากษ์อื่น ๆ อีกมากมาย และหนึ่งในนั้นก็คือการตั้งคำถามต่ออัตลักษณ์ โดยนักวิชาการที่สนใจมิติดังกล่าวก็คือ มิเชล ฟูกูต์ (Michel Foucault) มองว่า อัตลักษณ์เป็นเพียงผลจากวาทกรรมต่างๆ ที่มาจากอำนาจและความรู้มากำหนดตัวเราขึ้นมาและเราก็รับมันรวมถึงใช้กำหนดคนอื่น ๆ ยิ่งกว่านั้นเมื่อเวลาผ่าน สถานที่เปลี่ยน วาทกรรมก็ปรับเปลี่ยนได้ ดังนั้น เมื่อเราอยู่ภายใต้วาทกรรม ตัวเราจึงสามารถแปรเปลี่ยนได้ตามสถานการณ์อันทำให้เกิดอัตลักษณ์ที่หลากหลาย (identities) (อภิญาเพื่องฟูสกุล, 2546)

กล่าวอีกนัยหนึ่ง เราจะเป็นเราก็อยู่ภายใต้วาทกรรมกำหนดภาพตัวตนเราขึ้นมา และวาทกรรมดังกล่าวก็มาจากหลากหลายทิศทางที่เข้ามาเชื่อมต่อกลายเป็นตัวเรา นอกจากนั้นนักวิชาการในยุคหลังก็ขยายการอธิบายของฟูกูต์ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยมองอัตลักษณ์เป็นเหมือนเหรียญสองด้าน ด้านหนึ่งโครงสร้างกำหนด แต่ในอีกด้านหนึ่ง ตัวเราก็ต้องรองต่อสู่กับวาทกรรมดังกล่าวได้ ดังแนวคิดเรื่อง structuration theory ของ Giddens แต่ก็มีได้หมายความว่าฟูกูต์จะไม่สนใจอำนาจของมนุษย์ในการกำหนดความหมาย เพียงแต่ว่าแนวคิดนี้เป็นช่วงท้ายของงานของเขา วิธีคิดนี้ก้าวไปสู่การตั้งคำถามต่อตัวตนหรืออัตลักษณ์ของมนุษย์ในยุคหลัง เช่น เพค สีมิว เชื่อชาติ และวัย ว่า อัตลักษณ์ดังกล่าวมิใช่เรื่องธรรมชาติแต่มีใครกำหนดและเราต่อสู้ภายใต้กรอบวาทกรรมดังกล่าวได้อย่างไรบ้าง

เหตุนี้เอง จึงทำให้เกิดข้อถกเถียงของปรัชญาสองกระแสคือ กระแสแรก สารัตถนิยม (essentialism) ซึ่งเชื่อว่า มนุษย์มีคุณสมบัติบางอย่างที่เป็นแก่นสารและกำหนดทิศทางของพฤติกรรมที่เห็นจากภายนอก อันทำให้อัตลักษณ์มีทิศทางเดียว หยุดนิ่ง (identity as fixed) และมักจะยึดหลักจากพื้นฐานของชีวภาพ เช่น ชายหญิง วัย เป็นต้น ดังนั้น คำเรียกอัตลักษณ์ในกลุ่มนี้ก็คือ “เอกลักษณ์” ซึ่งมักจะมองว่ามีเพียงด้านเดียวเท่านั้น

ในทิศทางตรงกันข้าม anti - essentialism หรือ non - essentialism อัตลักษณ์เป็นกระบวนการที่สร้างขึ้นได้ มิใช่มีเพียงทิศทางเดียวแต่อาจจะหลากหลายทิศทาง มีการเปลี่ยนแปลงได้ภายใต้สังคมและวัฒนธรรม อัตลักษณ์จึงมีความหลากหลาย และนักวิชาการในยุคหลังโดยเฉพาะยุคหลังสมัยใหม่ก็มักจะเชื่อในกระแสที่ส่องมากกว่า ดังเช่น เมื่อก้าวถึงอัตลักษณ์ผู้สูงอายุก็จะมีได้มองแต่ด้านร่างกาย แต่ขยายสู่การมองในมิติอื่นๆ เช่น อาจมีความเข้มแข็งน่ายกย่องและอาจมีการแปรเปลี่ยนก็เป็นได้

อัตลักษณ์คือความรู้สึกนึกคิดต่อตนเองว่า "ฉันคือใคร" ซึ่งจะเกิดขึ้นจากการปฏิสังสรรค์ระหว่างตัวเรากับคนอื่น โดยผ่านการมองตัวเองและคนอื่นมองเราในขณะนั้น และในขณะเดียวกัน มโนทัศน์อัตลักษณ์ จะถูกกล่าวควบคู่ไปกับเรื่องของอำนาจ นิยามความหมายหรือการสร้างภาพแทนความจริง (representation) เมื่ออัตลักษณ์ไปสัมพันธ์กับแนวคิดที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว คุณจะมีความหมายที่แตกต่างจากความหมายที่เข้าใจกันโดยสามัญสำนึกมาก

ภาพตัวแทนจะมีความเกี่ยวพันกับการควบคุม (regulation) ของสังคมและวัฒนธรรม เช่น ภาพตัวแทนของผู้สูงอายุในสังคมทุนนิยมก็มักจะสร้างภาพผู้สูงอายุในแง่ลบ อ่อนแอ และต้องพึ่งพิง เป็นต้น และภาพตัวแทนดังกล่าวก็ต้องสร้างขึ้น (production) โดยผ่านสถาบันต่าง ๆ โดยเฉพาะสถาบันสื่อสารมวลชนจะทำหน้าที่สร้างภาพขึ้นมาเพื่อเป้าหมายให้ผู้คนได้บริโภค (consumption) อัตลักษณ์ที่ได้วางไว้ ดังเช่น ประโยคที่ล้อเลียนเดการ์ตจาก "I think, therefore I am" เป็น "I consume, therefore I am" และในที่สุดอัตลักษณ์ดังกล่าวก็กลายเป็นข้อกำหนดหรือการควบคุมในชีวิตของเรา เช่น ผู้คนก็จะตระหนักว่า ผู้สูงอายุจะมีอัตลักษณ์ในด้านลบเท่านั้น ทว่าการผลิตภาพตัวแทนนั้นมิใช่เป็นเรื่องง่ายตายนัก โดยเฉพาะการผลิตผ่านสื่อมวลชนอาจต้องจำกัดเฉพาะกลุ่มบุคคลบางกลุ่มเท่านั้น รวมถึงอาจตกอยู่ภายใต้วาทกรรมความคิดบางอย่างเช่น ภาษาแบบผู้ชาย

โลกความเป็นจริงและตามแนวคิดยุคหลังสมัยใหม่จะพบว่า กระบวนการดังกล่าวอาจมีความสลับซับซ้อนมากยิ่งขึ้น เพราะอัตลักษณ์จะปะทะกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรม ดังเช่น ความเป็นชาติ โลกาภิวัตน์ เพศ วัย ฯลฯ อันทำให้อัตลักษณ์มีความกำกวมและหลากหลาย เช่น อัตลักษณ์เรื่องเพศ อาจปะปนด้วยความเป็นหญิง ความเป็นชาย รักเพศเดียวกัน ความเป็นแม่ ชาติ สีผิว และเทคโนโลยี เป็นต้น ทว่าอัตลักษณ์บางอย่างก็กลับครอบงำอัตลักษณ์รอง ดังเช่น ความเป็นแม่อาจจะมีเหนืออัตลักษณ์ด้านอื่นๆ ในทำนองเดียวกับอัตลักษณ์ของผู้สูงอายุจึงอาจมีความแตกต่างและหลากหลายแต่อาจถูกครอบงำด้วยอัตลักษณ์ด้านลบก็เป็นได้

อัตลักษณ์ถูกสร้างขึ้นมาโดยผ่านการปฏิสังสรรค์ระหว่างบุคคล ในบุคคลหนึ่งๆ ก็จะมีอัตลักษณ์ที่หลากหลาย และเมื่อบุคคลยอมรับในอัตลักษณ์ใดอัตลักษณ์หนึ่งในขณะเวลานั้นมันมีกระบวนการที่แตกต่างกันในการแทนที่ ในขณะที่บุคคลทำการกำหนดตำแหน่งของตนเอง และถูก

กำหนดตำแหน่งในทางสังคม กระบวนการที่เกิดขึ้นนี้ได้ คำนึงถึงจุดเน้นที่ความแตกต่าง ความหลากหลายหลายในการสร้างอัตลักษณ์ที่เท่าเทียมกับการตั้งคำถามว่าอัตลักษณ์ทั้งหลายนี้ได้เชื่อมโยงกับสังคมได้อย่างไร การมุ่งเป้าหมายไปที่ความสำคัญต่อมุมมองทางสังคมของอัตลักษณ์จะนำเราไปสำรวจ โครงสร้างต่างๆโดยผ่านชีวิตของเราที่ถูกจัดการอัตลักษณ์ต่างๆ ของเราที่ถูกจัดเก็บไว้เข้าที่ด้วยโครงสร้างต่างๆทางสังคมและเราก็มีส่วนร่วม ร่วมในการก่อตัวของอัตลักษณ์ของตัวเองด้วยเช่นกัน

ดังนั้น อัตลักษณ์จึงอาจมีความหลากหลาย ไม่หยุดนิ่ง และอาจมีการแปรเปลี่ยน และกลายเป็น (becoming) มากกว่าการหยุดนิ่งอยู่กับที่ แต่ก็ยังอยู่ภายใต้วัฏจักรของวัฒนธรรม กรองแก้ววัฒนธรรมคลรัช (2545) ศึกษาอัตลักษณ์ของถนนข้าวสารพบว่า นับจากอดีตสู่ปัจจุบันถนนข้าวสารมีอัตลักษณ์ที่แปรเปลี่ยนไปและไม่หยุดนิ่ง อัตลักษณ์ดังกล่าวมาจากทั้งคนภายนอกและภายในเป็นคนประกอบสร้างขึ้น ซึ่งอาจมีทั้งเป็นไปในด้านเดียวกัน เช่น การเป็นแหล่งการค้า การพบปะ แหล่งท่องเที่ยว การผสมผสานวัฒนธรรม และแหล่งชุมชนในอดีต นอกจากนั้นอัตลักษณ์ในบางครั้งก็ยังคงมีความขัดแย้งกันได้เช่น ในขณะที่คนภายนอกโดยเฉพาะสื่อมวลชนอาจสร้างภาพตัวแทนในแง่ลบ คือ เป็นแหล่งยาเสพติด โสเภณี แต่สำหรับคนภายในกลับมองในแง่บวก คือ การค้าขาย แหล่งที่พักราคาถูก เป็นต้น และพยายามสร้างความหมายด้วยการใช้การสื่อสารระหว่างบุคคล และการใช้สื่อประเพณี

อภิญญา เฟื่องฟูสกุล (2546) กล่าวว่า คำว่า “กลุ่มชาติพันธุ์” (ethnic) มีที่มาจากภาษากรีก คือคำว่า “ethnos” ซึ่งหมายถึงความถึงพวกคนที่ไม่ใช่ศาสนาหรืออารยธรรม (heathen or pagan) นัยความหมายดังกล่าวใช้กันมาในภาษาอังกฤษจากกลางศตวรรษที่ 14 ถึงกลางศตวรรษที่ 19 และค่อยๆกลายความหมายมาสู่มนทัศน์ race โดยมนทัศน์นี้แฝงความคิดของทฤษฎีวิวัฒนาการสังคมแบบดาร์วิน (social Darwinism) นั่นคือแบ่งกลุ่มคนเป็นเผ่าพันธุ์ต่างๆ ด้วยหลักเกณฑ์ลักษณะทางกายภาพซึ่งสิ่งที่เด่นชัดมากก็คือสีผิว นอกจากนั้นยังมีการจัดตำแหน่งของเผ่าพันธุ์ต่างๆ ตามแนวตั้ง (hierarchy) ซึ่งทำให้มีการอธิบายว่าบางเผ่าพันธุ์ (คือคนผิวขาว) มีแนวโน้มว่าจะฉลาดและมีความสามารถมากกว่าคนผิวดำ เป็นต้น เป็นการใช้อธิบายเชิงกายภาพมากำหนดลักษณะเหนือกว่าทางสังคมวัฒนธรรม คำว่า race มีบทบาทกับการให้ความชอบธรรมแก่การแผ่ขยายของอาณาจักรจักรวรรดินิยมและการล่าอาณานิคมของมหาอำนาจผิวขาวในศตวรรษที่ 19

อดีตทางชาติพันธุ์ในมนทัศน์ race ทำให้การศึกษาหันไปนิยมใช้มนทัศน์ “ความเป็นชาติพันธุ์” (ethnicity) มากกว่า ซึ่งเชื่อว่าความเป็นชาติพันธุ์เป็นหน่วยทางสังคมที่มีแก่นแกนอยู่ที่ลักษณะดั้งเดิมทางวัฒนธรรมบางอย่าง เช่น การมีภาษา ความเชื่อทางศาสนาและพิธีกรรม ตลอดจนลักษณะการสืบสายตระกูลของระบบเครือญาติ กลุ่มที่จัดเป็น Primordialists คือ กลุ่มผู้ศึกษาที่มุ่งเป้าหมายในการค้นหาสิ่งที่เป็นลักษณะแก่นแท้ ดั้งเดิม และบริสุทธิ์ ของชาติพันธุ์หนึ่งๆ ซึ่งสามารถอยู่คงได้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์สังคมต่างๆ เนื่องจากเชื่อมั่นในลักษณะที่เป็นหน่วย

รากเหง้าดั้งเดิม การศึกษาในแนวนี้จึงมักนิยมศึกษาเจาะด้านใดด้านหนึ่ง เช่น รากเหง้าทางภาษา หรือ การประกอบพิธีกรรมความเชื่อ เป็นต้น

ในการศึกษาเกี่ยวกับความเป็นชาติพันธุ์นี้ มีงานของอาร์จุน อัพพาดูไร (Appadurai) และงานของ ทอม ไนรน์ (Nairn) ที่ได้ศึกษาความขัดแย้งและความรุนแรงบนฐานของชาติพันธุ์ อ้างอิงจาก ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2554) โดยอัพพาดูไรต้องการชี้ชวนให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างกระแสโลกาภิวัตน์กับความขัดแย้งรุนแรงบนฐานของชาติพันธุ์ อันเป็นผลมาจากความไม่แน่นอนมั่นคงของอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ (ethnic identity) ในยุคโลกาภิวัตน์ผ่านการศึกษาการกระทำทารุณต่อร่างกายมนุษย์ โดยใช้กรณีสงครามฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ของรวันดา ใน ค.ศ. 1994 ที่ชาวฮูตูซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศได้ฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ชาวตุตซีไปเกือบ 1 ล้านคน โดยอัพพาดูไรชี้ให้เห็นว่าร่างกายในฐานะที่เป็นอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ และในฐานะความไม่มั่นคงแน่นอน และเป็นพื้นที่ของการสร้างความมั่นคงแน่นอนให้กับอัตลักษณ์ไปพร้อมๆ กัน โดยอัพพาดูไรให้ความเป็นว่าเป็นการกระทำเพื่อการชำระล้างอัตลักษณ์หรือตัวตนของชาวตุตซีให้บริสุทธิ์ผุดผ่องขึ้นมา

การศึกษาร่างกายในฐานะที่เป็นอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ยังชี้ชวนให้เห็นว่า “ความเป็นชาติพันธุ์” ในฐานะที่เป็นปัญหามากที่สุดในยุคโลกาภิวัตน์ บรรดาป้ายสลากต่างๆ ที่บ่งชี้ความเป็นชาติพันธุ์ ไม่ว่าจะเป็น “ยูโกสลาฟ” “ชิกซ์” “เคิร์ด” “มุสลิม” ฯลฯ ซึ่งดำรงอยู่อย่างยาวนานนั้น เป็นเพียงรอดต่อสู้เพื่อช่วงชิงการนำเสนอในการสร้างนิยามหรือความหมาย จึงมีลักษณะเลื่อนไหลและสามารถถูกรัฐชาตินำไปใช้เพื่อผลประโยชน์ทางการเมืองแบบต่างๆ ในงานของไนรน์ (Nairn) นั้นกลับมองว่าความขัดแย้งและความรุนแรงชุดใหม่ที่เกิดในโลกปัจจุบันนั้นเป็นปัญหาของชนบทมากกว่าปัญหาของเมือง นั่นคือโลกยุคใหม่ได้ทำลายโลกของชาวไร่ชาวนาลง ทิ้งไว้แต่บาดแผลและร่องรอยของความเจ็บปวดในรูปของความทรงจำที่ต้องสูญเสียโลกที่ตนเองคุ้นเคย ไนรน์ยังชี้ให้เห็นถึงความยุ่งยากและความสลับซับซ้อนของสิ่งที่เรียกว่า “ความเป็นชาติพันธุ์” ในฐานะที่เป็นอัตลักษณ์ชนิดหนึ่ง โดยแสดงให้เห็นว่าความเป็นชาติพันธุ์หรือเส้นแบ่งทางชาติพันธุ์นั้นไม่ใช่เรื่องของธรรมชาติ แต่เป็นประดิษฐกรรมของสังคม วัฒนธรรมแบบหนึ่ง ที่เต็มไปด้วยความคลุมเครือ ไม่ชัดเจน และเปลี่ยนแปลงได้หรือที่ไนรน์เรียกว่า “ระบบสัญญาะ” แบบหนึ่งที่กำหนดกฎเกณฑ์ว่าใครเป็นใครและทำให้เส้นแบ่งที่ถูกกำหนดขึ้นดูเป็นธรรมชาติ โดยยกกรณีการสังหารหมู่ชาวเขมรในประเทศกัมพูชาในยุคของรัฐบาลเขมรแดง ช่วง ค.ศ. 1975-1979 ซึ่งในกรณีนี้ได้ใช้อธิบายให้เห็นถึงความผิดพลาดของการเลือกทางลัดในการปะทะกับความทันสมัยด้วยการหวนกลับไปหาสังคมอุดมคติในอดีตที่ไม่เคยมีมาก่อน ผ่านการสร้างสิ่งที่เรียกว่า “เขมรแท้” หรือ “เขมรดั้งเดิม” ขึ้นมาด้วยการฆ่าทำลายล้างอย่างโหดร้ายทารุณกลุ่มคนที่เรียกว่า “เขมรปลอม” หรือ “เขมรเทียม” ไปเป็นจำนวนมาก

จากความเลือนไหลของอัตลักษณ์ที่กล่าวมา อภิญญา เฟื่องฟูสกุล (2546) จึงสรุปว่ามโนทัศน์ “ความเป็นชาติพันธุ์” จึงเป็นเรื่องของการจำแนกแยกแยะกลุ่มคนเมื่อมีความสัมพันธ์กับกลุ่มอื่นๆ ความแตกต่างทางวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มสองกลุ่มในตัวเองก็ยังมีใช้ดัชนีที่กำหนดความเป็นชาติพันธุ์ หากมีกลุ่มคนสองกลุ่มที่มีภาษา ความเชื่อ เทคโนโลยีการผลิตที่แตกต่างกัน เราก็ยังไม่อาจกล่าวได้ว่าทั้งสองกลุ่มนี้มีความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์ เพราะ “ความเป็นชาติพันธุ์” จะเกิดขึ้นก็เพียงเมื่อทั้งสองกลุ่มมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และต่างฝ่ายต่างมีความคิดว่าอีกฝ่ายต่างจากตน วิธีจำแนกแยกแยะและความสัมพันธ์ที่ตามมาจากวิธีคิดดังกล่าวนั้นเองที่ทำให้ความเป็นชาติก่อรูปขึ้น ความเป็นชาติพันธุ์จึงหมายถึงแง่มุมหนึ่งของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกลุ่มคนที่คิดว่ากลุ่มตนแตกต่างจากกลุ่มอื่น มิได้หมายถึงสิ่งที่เป็นคุณสมบัติเฉพาะทางวัฒนธรรมหรือเชื้อชาติของกลุ่ม

1.8.3 แนวคิดบทบาทของตำนานและนิทาน

ตำนานและนิทานเป็นส่วนหนึ่งของคติชน ซึ่งคติชนแต่ละประเภทอาจมีบทบาทแตกต่างกัน และคติชนบางประเภทอาจมีบทบาทหลายประการ วิลเลียม บาสคอม (William bascom) ได้เขียนบทความเรื่อง “Four Function of Folklore” อ้างอิงจาก (ศิริพร ณ ถลาง, 2552) บาสคอมได้จำแนกบทบาทหน้าที่ของคติชนในภาพรวมไว้ 4 ประการ คือ 1) ใช้อธิบายที่มาเหตุผลและพิธีกรรม 2) ทำหน้าที่ให้การศึกษาในสังคมที่ใช้ประเพณีบอกเล่า 3) รักษามาตรฐานทางพฤติกรรมที่เป็นแบบแผนของสังคม 4) ให้ความเพลิดเพลินและเป็นทางออกให้กับความคับข้องใจของบุคคล

ศิริพร ฐิตะฐาน ณ ถลาง (2537) เห็นด้วยกับบาสคอม และได้อธิบายแนวคิดของบาสคอม ซึ่งพิจารณาคติชนในฐานะทำหน้าที่เป็นกลไกทางวัฒนธรรมอันหนึ่ง โดยเฉพาะคติชนประเภทเรื่องเล่า (Narrative) ไว้ดังนี้

1.8.3.1 ทำหน้าที่กับการเป็นทางออก (Social Outlet) สำหรับความขัดแย้งและกฎเกณฑ์ทางสังคม

1) นิทานกับทางออกของความขัดแย้งในครอบครัว เห็นได้จากนิทานฝรั่งกับทางออกของความขัดแย้งในครอบครัวฝรั่ง ซึ่งทฤษฎีจิตวิเคราะห์ (Psychoanalytic Theory) ของ ฟรอยด์ (Freud) มองว่านิทานเป็นทางออก (Escape) ของความกดดันทางจิตใจอันเนื่องมาจากเรื่องเพศ (Sexual Repression) โดยทฤษฎีจิตวิเคราะห์มองว่าความขัดแย้งในครอบครัวเกิดจากปมอติพัส (Oedipus Complex) จึงมองนิทานเรื่อง “แจ๊ค ฆ่ายักษ์” ว่าเป็นทางออกของเด็กผู้ชายที่ต้องการจะฆ่าพ่อ ยักษ์เป็นสัญลักษณ์แทนผู้มีอำนาจคือพ่อ แนวคิดแบบจิตวิเคราะห์ยังมองว่าเด็กวัยรุ่นต้องการที่จะเป็นอิสระจากพ่อแม่ (Independency Need)

2) นิทานจักรๆ วงศ์ๆ กับทางออกของความขัดแย้งในครอบครัวไทย ในนิทานจักรๆ วงศ์ๆ จะมีสูตรว่า “เรียนวิชา ฆ่ายักษ์ ลักนาง” พระเอกมักเกิดท่ามกลางความอิจฉาริชยาและการแก่งแย่งชิงดีชิงเด่น ระหว่างมเหสีเอกและมเหสีรองของบิดา อันส่งผลให้พระเอกต้องถูกขับไล่ออก

จากเมืองไปในที่สุด เช่นสังข์ทอง สังข์ศิลป์ชัย เมื่อโตขึ้นก็มักต้องออกไปผจญภัย รบกับยักษ์ และได้ลูกสาวยักษ์เป็นชายา พระเอกมักลักลอบได้ลูกสาวพระราชาน จนเมื่อพระราชาทราบเรื่องก็เกิดการต่อสู้กัน บางเรื่องพระเอกก็ฆ่าพระราชาน แต่บางเรื่องพระเอกถูกพระราชานฆ่า แต่ก็จะมีฤศมาชุบชีวิตแล้วพระเอกก็กลับไปฆ่าพระราชานเข้าสู่ตรที่ว่า “ลักลูกสาวยักษ์พากันจร แล้วย้อนกลับมาฆ่าพ่อตาย” พระเอกมักมีผู้หญิงหลายคน ซึ่งทำให้เกิดการหึงหวงและเรื่องวุ่นวาย

นิทานไทยเป็นเรื่องของพ่อตา-ลูกเขย เมียหลวง-เมียน้อย ย่อมสะท้อนความขัดแย้งในครอบครัวไทย ซึ่งเป็นครอบครัวขยายและครอบครัวซ้อน หากเราพิจารณาลักษณะความขัดแย้งในครอบครัวไทย จะเห็นว่าเป็นประเพณีการย้ายที่อยู่หลังแต่งงานของไทยแต่เดิมเป็นแบบ “แต่งลูกเขยเข้าบ้าน” คือผู้ชายจะต้องไปอยู่บ้านผู้หญิง (Matrilocality) เมื่อเป็นเช่นนี้ พ่อตากับลูกเขยในสังคมไทยจึงมักไม่ค่อยถูกกัน เพราะลูกเขยรู้สึกว่าจะต้องยอมรับอำนาจของพ่อตาผู้เป็นเจ้าของบ้าน ทางฝ่ายพ่อตาก็รู้สึกว่าการลูกเขยมาครอบครองลูกสาว และรอจะเป็นใหญ่ในบ้านต่อไป สถานการณ์เช่นนี้ทำให้เกิดความตึงเครียดในครอบครัวได้ นอกจากนี้ยังมีปัญหาความขัดแย้งเมียหลวง เมียน้อยเข้ามาเกี่ยวข้องอีก

ความตึงเครียดระหว่างพ่อตาลูกเขย เมียหลวงเมียน้อย ต้องเป็นเรื่องสำคัญมาก นิทานจึงได้เลือกหยิบประเด็นนี้ขึ้นมาเสนอเป็นเรื่องหลัก และในชีวิตจริงบุคคลที่มีความขัดแย้งกันอาจจะไม่มีทางออก นิทานจึงทำหน้าที่ลดความตึงเครียดในครอบครัวลงได้ เราจะเห็นว่านิทานแก้ปัญหาความขัดแย้งด้วยความเฉียบขาดในกรณีที่มีการต่อสู้ระหว่างพ่อตาและลูกเขย นิทานได้กำหนดให้ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดเท่านั้นที่จะมีชีวิตอยู่ หรืออีกนัยหนึ่งถ้าลูกเขยอยู่ พ่อตาก็จะต้องตาย เช่นในสุวรรณศิลป์

ประเด็นนี้นิทานได้สนองความต้องการของผู้ฟังทั้งฝ่ายลูกเขยและพ่อตา ผู้เป็นลูกเขยหรือพ่อตาจะเลือกฟังนิทานที่ตัวละครสวมบทบาทเดียวกับตนในครอบครัวเป็นฝ่ายชนะตัวละครฝ่ายตรงข้ามแม้ว่าในความจริงพ่อตาและลูกเขยต่างก็ต้องยอมรับที่จะอยู่ในครอบครัวเดียวกันทั้งๆ ที่มีความขัดแย้งกัน แต่ในนิทานได้แก้ปัญหาได้อย่างเด็ดขาด คือ จะเหลือเพียงฝ่ายเดียวเท่านั้นในครอบครัว นิทานจึงสะท้อนความปรารถนาเล็กๆ ของพ่อตา และลูกเขยที่ต้องการให้มีผู้มีอำนาจสูงสุดเพียงคนเดียวเท่านั้นในบ้าน

ในกรณีความขัดแย้งระหว่างเมียหลวงเมียน้อย จะเห็นได้ว่านางเอกในนิทานจักรๆ วงศ์ๆ มิได้อยู่ในฐานะเมียหลวงเสมอไป เช่น ไชยเชษฐ์ นางเอกเป็นชายาคคนที่แปด ในแง่นี้นิทานสะท้อนให้เห็นว่าเมียหลวงไม่จำเป็นต้องเป็น “คนโปรด” เสมอไป ในนิทานสิ่งที่กำหนดความเป็นคนโปรดของสามีอยู่ที่ชายาใดเป็นผู้ตั้งครุภและจะเป็นผู้ให้กำเนิดผู้ที่จะมาเป็นทายาท เมื่อใดก็ตามที่ใครตั้งครุภ คนอื่นทั้งหมดจะรู้สึกถึงสถานภาพของตนที่กำลังสั่นคลอน และต้องหาทางกำจัดชายาคคนที่

คลอดลูกเป็นชาย ทั้งแม่และลูกจึงมักถูกกำจัดออกไปจากเมือง นิทานบางเรื่องก็สนองความพึงพอใจให้เมียหลวงบางเรื่องก็สนองความพึงพอใจให้เมียน้อย

นิทานจักรๆ วงศ์ๆ ให้ความเป็นธรรมกับบุคคลผู้มีความขัดแย้งทั้งสองฝ่าย นิทานจึงเป็นกลไกทางสังคมที่หยาบยื่นสถานการณ์ที่พึงพอใจแก่ผู้ฟัง ทั้งพ่อตา ลูกเขย หรือเมียหลวง เมียน้อย ราวกับเข้าไปนั่งอยู่ในจิตใจของผู้ที่มีความขัดแย้งกันและต้องการกำจัดศัตรูของตน เมื่อทำไม่ได้ในชีวิตจริง การฟังนิทานที่มีเนื้อหาที่พึงพอใจ ย่อมเป็นการสนองความพึงพอใจให้ผู้ฟังได้ในระดับหนึ่ง และน่าสังเกตว่าโครงเรื่องเช่นนี้เป็นที่นิยมมากในสังคมไทย ไม่ว่าจะเป็นละครนอก เพลงพื้นบ้าน แม้แต่ละครโทรทัศน์ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเนื้อหาของนิทานมีความสัมพันธ์กับสังคมและนิทานสามารถตอบสนองความต้องการทางจิตใจของคนในสังคมไทย

3) มุขตลก : ทางออกของความกดดันจากกฎเกณฑ์และระเบียบสังคม มุขตลก (Joke, Jests หรือ Comic Story) เป็นนิทานประเภทที่นำความสนุกสนานตลกขบขันมาเล่าสู่ผู้ฟัง นำสังเกตว่าเนื้อหาของมุขตลกมักเป็นการพาดพิงมาตรฐานหรือกฎระเบียบของสังคม ยิ่งสังคมเคร่งครัดเรื่องใด เรื่องนั้นมักจะเป็นเนื้อหาของมุขตลก ในทางคติชนวิทยา มุขตลกมี 2 ประเภท คือ มุขตลกแบบหยาบโลน (Obscene Joke) และมุขตลกแบบไม่หยาบโลน มุขตลกแบบหยาบโลนมักจะเป็นเรื่องเพศ เพราะการแสดงออกเรื่องเพศเป็นเรื่องที่เคร่งครัดมากในสังคมไทย เนื้อหาของมุขตลกแบบหยาบโลนมักเป็นการล้อเลียนบุคคลที่ “ต้องห้ามในเรื่องเพศ” ในคลังมุขตลกของไทยมักจะมีนิทาน “ตาเถน-ยายซี” “พี่เขย-น้องเมีย” “ลูกเขย-แม่ยาย” ซึ่งผู้ฟังจะต้องหัวเราะทุกทีไปเมื่อได้ฟังเรื่องเหล่านี้ การดึงความจริงออกจากมุขตลกจึงดึงโดยตรงไปตรงมาไม่ได้ กลับจะต้องแปลให้ตรงกันข้ามกับความเป็นจริงเสียด้วยซ้ำ นักคติชนวิทยาบอกว่าในสังคมนี้เคร่งครัดและมีข้อห้าม และบางครั้งการฝ่าฝืนระเบียบด้วยเพื่อบรรเทาสถานการณ์ที่ตึงเครียด มุขตลกช่วยให้คนในสังคมได้มีทางออก ได้หัวเราะ ได้รู้สึก “สะใจ” ได้เสียดสีเยาะเย้ยคนที่ไม่ได้ทำตามกฎระเบียบของสังคม มองได้แง่หนึ่งว่ามุขตลกทำหน้าที่ฝ่าฝืนกฎระเบียบแทนคนในสังคมซึ่งอยากจะฝ่าฝืนกฎระเบียบอยู่แล้ว และคติชนได้ทำหน้าที่รายงานข้อเท็จจริงในทางปฏิบัติ นับได้ว่าคติชนให้ “ภาพลึก” (Insight) ของสังคมไทยสำหรับมุขตลกประเภทไม่หยาบโลนก็มีเนื้อหาหลายประเภทที่ทั้งนิทานไม่ มุขตลกเกี่ยวกับคนใจ มุขตลกเกี่ยวกับคนเจ้าปัญญา (Trickster Tales) ซึ่งเป็นเรื่องของตัวละครที่ฉลาด มีไหวพริบใช้สติปัญญาอย่างเล่ห์เหลี่ยมติดจะแถมโกง ในสังคมไทยมีศรีธนญชัย ทางอีสานเรียกเชียงเมียง เรื่องของคนเจ้าปัญญานั้น เป็นเรื่องของคนที่เอาชนะแบบแผน หลบเลี่ยงระเบียบ ทำผิดให้เป็นถูก ทำดำให้เป็นขาว

1.8.3.2 คติชนกับการให้การศึกษาและอบรมระเบียบสังคม

ขณะที่เรื่องเล่าประเภทจักรๆ วงศ์ๆ และมุขตลกสะท้อนให้เห็นลักษณะความขัดแย้งทางสังคมและทำหน้าที่เป็นทางออกให้กับความขัดแย้งและความกดดันทางจิตใจ อันเกิดจากกฎเกณฑ์และกฎระเบียบทางสังคม เรื่องเล่าประเภททำหน้าที่ “สอน” และอบรมระเบียบสังคมให้แก่

เด็กและคนในสังคมอย่างตรงไปตรงมา นิทานไทยทำหน้าที่สอนมีมากมายทั้งในรูปนิทานเรื่องสัตว์ นิทานชาดก นิทานคติสอนใจ ซึ่งผู้ใหญ่มักใช้นิทานเป็นเครื่องมือในการอบรมสั่งสอนลูกหลานเกี่ยวกับ แนวปฏิบัติที่ถูกต้องที่ควรตามที่สังคมกำหนด น่าสังเกตว่าประเด็นที่นิทานต้องการจะสอนเด็ก สะท้อนค่านิยมในเรื่องความกตัญญูต่อพ่อแม่ ความเชื่อฟังผู้ใหญ่ ความซื่อสัตย์ของหญิงต่อสามี ความ ใจบุญสุนทาน ความเสียสละอันเป็นค่านิยมที่สั่งสอนกันในสังคมไทยโดยเฉพาะที่เป็นสังคมพุทธ ศาสนา

คติชนจึงเป็นกลไกทางสังคมที่ผู้ใหญ่ใช้ในการอบรมสั่งสอนลูกหลานให้ทราบถึง มาตรฐานทางจริยธรรม พฤติกรรมที่สังคมยกย่อง พฤติกรรมที่สังคมประณาม ในอดีตคติชนปะปน ผสมกลมกลืนอยู่ในชีวิตประจำวันเด็กและผู้ใหญ่ ซึ่งในปัจจุบันคงถูกแทนที่ด้วยสื่ออื่น เช่น เพลง สมัยใหม่ การ์ตูน ละครโทรทัศน์ที่อาจเสนอค่านิยมใหม่ๆ แต่น่าสังเกตว่านิทานก็ดี เพลงก็ดี การแสดง ก็ดี ยังเป็น “เครื่องมือ” ที่ใช้ในการอบรมสั่งสอนไม่ว่าจะในสมัยใด แม้ว่าเนื้อหาของ การอบรมสั่งสอนจะเปลี่ยนไปตามค่านิยมของสังคมแต่ละสมัย

1.8.3.3 คติชนกับการถ่ายทอดความเชื่อและพิธีกรรม สังคมโบราณมักเป็นสังคม พิธีกรรม เพราะพิธีกรรมเป็นตัวสร้างความเป็นอันหนึ่งเดียวกันของหมู่คณะ เป็นสิ่งที่บอกเอกลักษณ์ ของชุมชนหรือกลุ่มวัฒนธรรม และมูลเหตุอันนั้นมักจะอยู่ในรูปตำนานเรื่องเล่า ซึ่งเป็นที่มาว่าเหตุใด จึงต้องมีพิธีกรรมนั้นๆ ตำนานกับพิธีกรรม (Myth and Ritual) จึงเป็นของคู่กันในทุกวัฒนธรรม

สังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรมวิถีชีวิตผูกพันกับการทำนาปลูกข้าว จึงอาจกล่าวได้ว่า สังคมไทยเป็น Rice Culture การศึกษาคติชนในบริบทสังคมแห่งนี้ จึงควรวิเคราะห์ความสำคัญของ คติชน ซึ่งตำนานในวัฒนธรรมข้าวได้ชี้ให้เห็นบทบาทของตำนานในฐานะที่เป็นมูลเหตุความเชื่อและ พิธีกรรมทั้งหลายที่ตามมา

คติชนและวรรณกรรมในท้องถิ่นอีสานเป็นส่วนที่แยกไม่ออกจากพิธีกรรม เพราะในงาน บุญต่างๆ นิยมอ่านหนังสือผูกซึ่งเป็นนิทานที่ใช้เทศน์ประกอบพิธีกรรม เช่น ในบุญเวส นิยมเทศน์ เวสสันดรชาดก บุญเวสสมักใช้ในโอกาสฉลองการเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จ บุญบั้งไฟเทศน์เรื่องท้าวผาดัง-นางไฉ่ เพื่อขอฝน บุญข้าวสากนิยมเทศน์เรื่องนางผมหอม บุญข้าวจี่นิยมเทศน์เรื่องการะเกด สังคีตปี่ ซ้าย สุริวงค์ ตำนานและนิทานจึงเป็นแหล่งสำหรับอ้างอิงความเป็นมาและเหตุผลสำหรับการประกอบ พิธีกรรม พิธีกรรมบางอย่างก็ทำกันต่อๆ มา ทั้งๆ ที่คนในสังคมลืมแหล่งที่มาเสียแล้ว อย่างไรก็ตาม ประเด็นสำคัญอยู่ที่ตำนานเป็นบ่อเกิดทางพิธีกรรม

1.8.3.4 คติชนกับการสร้างเอกลักษณ์และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

1) นิยายท้องถิ่นกับการอธิบายประวัติสถานที่ ในวัฒนธรรมท้องถิ่นมักจะมีนิยาย ประจำถิ่น (Legend) ที่ชาวบ้านเล่ากัน เช่นในรูปแบบของนิยายอธิบายประวัติสถานที่ ซึ่งเป็นการ อธิบายรูปพรรณสัณฐานของธรรมชาติ ภูเขา เกาะ ถ้ำ หิน ฯลฯ ด้วยการผูกเป็นเรื่องและมักอ้างว่า

เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นจริงในอดีต เช่นนิทานเรื่องตามองลายของกลุ่มท้องถิ่นทางภาคใต้ เรื่องผาแดง – นางไอ่ ใช้เป็นหลักฐานในการอธิบายประวัติหนองหาร หนองน้ำอันกว้างใหญ่ของจังหวัดสกลนคร หรือเรื่องอุสาบารส ที่ใช้อธิบายหนองสาหร่ายที่เป็นแทนหินสูงที่มีแผ่นหินผาดขวางอยู่ด้านบน

บางครั้งเรื่องเล่าที่เป็นที่นิยมมาก ก็ถูกนำมาโยงเข้ากับสถานที่ในท้องถิ่น จนกลายเป็นนิทานประจำถิ่นที่ผู้คนเชื่อว่าเกิดขึ้นจริงในท้องถิ่นนั้น เช่น เมืองทุ่งยั้ง จังหวัดอุดรธานี ก็เชื่อว่าเป็นเมืองของท้าวมหาสมุทร อำเภอดงหลวง จังหวัดนครสวรรค์ ก็เชื่อว่าเป็นที่พระสังข์ตีคัสกับพระอินทร์ หรือสถานที่หลายแห่งในจังหวัดลพบุรี ก็เชื่อว่ามีความสัมพันธ์กับนิทานพระราม โดยเฉพาะเรื่องของท้าวกกขนากกับนางพระจันทร์ ที่เล่าว่าพระรามปราบท้าวกกขนากซึ่งเป็นยักษ์ด้วยการยิงศรมาปักอกที่เขาวงพระจันทร์ ลูกสาวท้าวกกขนากพยายามเอาน้ำส้มสายชูไปรดให้ลูกศรหลุดจากอกบิดา ที่เมืองลพบุรีจึงมีเขาวงพระจันทร์ รวมทั้งมีทะเลชุบศรพระราม และเนื่องจากเป็นเมืองที่พระรามแผลงศรไปตกเพื่อให้หนุมานครองเมือง จึงเป็นคำอธิบายว่าเหตุใดเมืองลพบุรีจึงมีลิงมาก แล้วยังมีประเพณีความเชื่อเกี่ยวกับลิงจำนวนมากที่ลพบุรีด้วย

2) นิยายท้องถิ่นเกี่ยวกับ “ผู้นำทางวัฒนธรรม” กับการ “บันทึก” ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เราพบว่าในสังคมท้องถิ่นมีเรื่องราวที่ชาวบ้านเล่าในลักษณะนิยาย ฟังดูเหมือนจะเป็นเรื่องจริง แต่ความที่มีอิทธิฤทธิ์มหัศจรรย์ ในเรื่องทำให้มีลักษณะกึ่งจริงกึ่งนิยาย เช่น เรื่องของพระร่วง พระร่วงเป็นผู้นำทางวัฒนธรรม (Culture Hero) ในท้องถิ่นบริเวณสุโขทัย ศรีสัชชาลัย กำแพงเพชร พระร่วงมีลักษณะกึ่งความจริง ต่างจากบุคคลในประวัติศาสตร์ (Historical Figure) ที่หลักฐานลายลักษณ์รองรับ แต่พระร่วงจะเป็นวีรบุรุษของชาวบ้าน ที่มีตัวตนจริงในชีวิตความเชื่อของชาวบ้าน สถานที่ในท้องถิ่นอ้างประวัติความเป็นมาเกี่ยวกับพระร่วงทั้งสิ้น เช่น เขานางทอง เขาหลวง วัดพระธาตุเมืองสุโขทัย วัดนางพญา เป็นต้น มีสถานที่ที่ยืนยันความมีตัวตนของพระร่วง เช่น โขกลับพระขรรค์ เป็นหินก้อนใหญ่ที่เล่าว่าเป็นที่ที่พระร่วงใช้ลับพระขรรค์ โขกพระร่วงลองพระขรรค์ เป็นที่ที่พระร่วงใช้มีดลองฟันเขาที่ขวางทางน้ำให้ขาดออกจากกันเพื่อให้น้ำไหลลงมาเป็นประโยชน์แก่ราษฎรทางตอนล่าง

นอกจากสถานที่แล้วยังมีหลักฐานความเชื่ออื่นๆ เช่น ปลาย่างพระร่วง ยืนยันว่าจาลิทธิ์ของพระร่วงที่สั่งให้แก้วปลาวายน้ำต่อไป ข้าวตอกพระร่วง เป็นเครื่องรางของขลังที่ถือว่ามีพลังศักดิ์สิทธิ์ระงับพิษนานาชนิด

เรื่องของพระร่วงมีลักษณะกึ่งความจริง เพราะมิได้มีระยะเวลาระบุแน่ชัด อีกทั้งเป็นบุคคลที่ลักษณะเหนือธรรมดา แต่อย่างน้อยก็พอจะอนุมานได้ว่าพระร่วงคงจะมีตัวตนอยู่จริงในอดีตอันไกลโพ้น วีรกรรมของพระร่วงได้รับการกล่าวขวัญถึงในรูปแบบของนิยายชาวบ้าน ก่อนสมัยที่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ชัดเจน เมื่อเป็นเช่นนี้จึงพอสรุปได้ว่านิยายท้องถิ่นเกี่ยวกับผู้นำทางวัฒนธรรมเป็น “วิธีการของชาวบ้าน” ในการบันทึกประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เพราะในสังคมท้องถิ่นนิยม

การถ่ายทอดวัฒนธรรมด้วยประเพณีการบอกเล่า ไม่ใช่ประเพณีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรซึ่งเพ็งกระทำกันเมื่อชั้นหลัง โดยนัยยะนี้ นิยายท้องถิ่นจึงมีความสำคัญในฐานะที่เป็นข้อมูลสำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

3) ตำนานกับการ “บันทึก” ประวัติศาสตร์ของกลุ่มชาติพันธุ์ (ไท) ในทางคติชนวิทยาได้จำแนกเรื่องเล่าประเภท “ตำนาน” (Myth) ว่าเป็นเรื่องราวที่อธิบายกำเนิดของจักรวาล กำเนิดมนุษย์ และปรากฏการณ์ธรรมชาติทั้งหลาย ตัวละครมักเป็นเทพเจ้า หรือกึ่งเทพกึ่งมนุษย์ ในระดับวัฒนธรรมหลวง (The Great Tradition) เราไม่ค่อยมีตำนานแบบนี้มากนัก ยกเว้นที่รับมาจากวัฒนธรรมอินเดีย

แต่ถ้าดูในวัฒนธรรมราษฎร์ (The Little Tradition) คือวัฒนธรรมของชาวบ้าน จะพบเรื่องเล่าที่เป็นตำนาน อยู่มากมายพอสมควร ทั้งเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกำเนิดโลก (Creation Myth) กำเนิดของชนเผ่าไท กำเนิดสัตว์ต่างๆ และตำนานที่อธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติ สุริยุปราคา จันทรุปราคา ไฟแลบ พายุร้อง

ตำนานทางอีสานเรื่อง “ปู่สังกะสาอย่าสังกะสี” หรือที่ทางเหนือเรียกว่า “ปู่สาบสีย่าสาบไส้” โดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับพระเจ้าเป็นผู้สร้างมนุษย์คู่แรกของโลก สร้างดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาว ต้นไม้ ดอกไม้ สัตว์นานาชนิด สอนภาษาและชีวิตความเป็นอยู่

ตำนานเรื่องนี้แพร่หลายอยู่ในหมู่คนที่พูดภาษาไทย (Tai Speaking Groups) ทางตอนเหนือขึ้นไปถึงสิบสองปันนาและทางอีสานตอนเหนือไปถึงดินแดนลาว ซึ่งความเชื่อเช่นนี้เป็นความเชื่อดั้งเดิมก่อนรับพุทธศาสนา

นอกจากนี้ยังมีตำนานของขุนบรม เป็นส่วนหนึ่งของพงศาวดารล้านช้าง ตำนานเรื่องนี้มีคุณค่าหลายประการในการอธิบายประวัติศาสตร์พันธุ์ต่างๆ และชนชาติไท (Ethnic Tai) ประการแรกอธิบายความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ในดินแดนตอนเหนือของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประการที่สองอธิบายในส่วนที่เป็นลูกหลานของขุนบรม ซึ่งเป็นผู้ครองอาณาจักรต่างๆ เป็น “พี่น้องกัน” และประการที่สามตำนานนี้ได้สะท้อนประเพณีการสร้างบ้านแปลงเมือง ของคนไทที่ชอบขยายดินแดนไปตั้งถิ่นฐานในที่ลุ่มเพื่อทำนาและสร้างเมือง ซึ่งเส้นทางที่เดินทางจากตะวันออกเฉียงใต้สู่ตะวันตก ได้สะท้อนให้เห็นการกระจายของคนไทในภูมิภาคนี้

1.8.4 แนวคิดการต่อรองทางวัฒนธรรม (Negotiation)

แนวคิดการต่อรองทางวัฒนธรรม ของอันโตนิโอ แกรมสกี (Antonio Gramsci) นักทฤษฎีวิพากษ์สายนิโเอ - มาร์กซิส มองว่าบนพื้นที่ปริมาตรหนึ่ง หากได้มีเพียงวัฒนธรรมหลักเพียงวัฒนธรรมเดียวไม่ แต่ย่อมมีการต่อสู้ของวัฒนธรรมย่อยอีกมากมายเพื่อแสดงตัวตนและอัตลักษณ์ของตนเองให้ปรากฏสู่สังคม การเปิดพื้นที่สื่อทางเลือกให้หลายหลายยิ่งขึ้นก็จะเป็นการเปิดสนามการต่อรองอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมให้เท่าเทียมกันยิ่งขึ้น ในขณะที่ชนชั้นปกครองในสังคมพยายาม

Task) มิติมุ่งใช้อารมณ์กับใช้สติ (Emotional / Intellectual) และมิติมุ่งความร่วมมือกับมุ่งชนะ (Cooperate / Win)

กรอบความคิดในการเจรจาต่อรองดังกล่าวให้ประโยชน์ต่อการต่อรองอย่างมาก โดยเฉพาะคู่ขัดแย้งที่เลือกใช้กรอบที่มุ่งงาน (Task frame) หรือกรอบที่มุ่งความร่วมมือ (Cooperative frame) เป็นหลักในการเจรจา จะทำให้ได้ข้อยุติที่แต่ละฝ่ายได้ทั้งผลประโยชน์เฉพาะฝ่ายและผลประโยชน์ที่ร่วมกัน (Joint outcome) สูงกว่าการใช้กรอบที่มุ่งเอาชนะ (Win frame) ในขณะเดียวกันคู่เจรจาทั้งสองที่เลือกใช้กรอบที่มุ่งใช้สติ (Intellectual frame) และกรอบที่มุ่งสัมพันธ์ จะเกิดความรู้สึกพึงพอใจต่อการเจรจามากกว่าการใช้กรอบมุ่งใช้อารมณ์ (Emotional frame)

1.8.4.3 กลยุทธ์การเน้นข้อยุติแบบชนะ - ชนะแทนแบบชนะ - แพ้ (Win - win versus win - lose orientation) บางทีสิ่งที่สำคัญมากที่สุดของการเจรจาที่ประสบความสำเร็จก็คือ การได้ข้อยุติเป็นที่พอใจทั้งสองฝ่าย วอลตันและแมคเคอร์ซี (Walton and McKersie) เคยเสนอไว้ว่า ผู้ที่ร่วมการเจรจามีข้อยุติที่เป็นทางเลือกสำคัญอยู่สองทาง อย่างแรกคือ มองว่าการเจรจาต่อรองใด ๆ จะต้องมีฝ่ายหนึ่งเป็นผู้ชนะในขณะที่อีกฝ่ายต้องเป็นผู้แพ้ (Win - lose situations) ส่วนอย่างหลังก็คือ ผู้เข้าร่วมการเจรจาสามารถทำให้ทั้งสองฝ่ายเป็นผู้ชนะ (Win - win situations) กล่าวคือ มองว่าผลประโยชน์ของทั้งสองฝ่ายมีความสำคัญเท่าเทียมกัน โดยพยายามให้ได้ผลประโยชน์ที่สูงสุดเท่าที่ทำได้

อย่างไรก็ดีไม่ใช่ทุกสถานการณ์ที่สามารถทำได้เช่นนั้น แต่ถ้าผู้เข้าร่วมเจรจาทั้งสองฝ่ายเต็มใจที่ค้นหาทางเลือกต่างๆ อย่างรอบคอบ โดยการผสมผสานแนวคิดต่าง ๆ ในการแก้ปัญหาเข้าด้วยกัน ก็สามารถพบทางเลือกใหม่ที่ดี ซึ่งเรียกว่า ข้อยุติแบบบูรณาการ (Integrative agreement) ซึ่งทั้งสองฝ่ายเป็นผู้ชนะ (Win - win situation) แทนการใช้วิธีประนีประนอมง่าย ๆ ซึ่งทั้งสองฝ่ายต่างต้องสูญเสียส่วนหนึ่งที่ดินต้องการได้ไป

1.8.4.4 กลยุทธ์ใช้บุคคลที่สามเข้าแทรกแซง (Third - party intervention)

ในการเจรจาแก้ไขความขัดแย้งกันเองของสองฝ่ายหลังจากใช้เทคนิควิธีต่าง ๆ แล้วปรากฏว่ายังไม่สามารถหาข้อยุติร่วมที่ทั้งสองฝ่ายพอใจได้ ก็จะทำให้การเจรจาต่อรองพบทางตัน ต้องชะงักงัน ไม่อาจเจรจาต่อไปได้ สถานการณ์เช่นนี้ จำเป็นต้องอาศัยบุคคลที่สามเข้าช่วยเหลือเพื่อหาข้อยุติใหม่ โดยทั่วไปพบว่าบุคคลที่สามดังกล่าวจะมีบทบาทใน 4 แบบ ได้แก่ บทบาทคนกลางไกล่เกลี่ย (Mediator) อนุญาโตตุลาการ (Arbitrator) ผู้ปรองดอง (Conciliator) และที่ปรึกษา (Consultant)

ร็อบบิ้นส์ได้เสนอรูปแบบกระบวนการเจรจาต่อรอง ซึ่งประกอบด้วย 5 ขั้น ได้แก่ ขั้นเตรียมการและวางแผน ขั้นกำหนดกฎกติกาพื้นฐาน ขั้นทำความเข้าใจและหาเหตุผลสนับสนุนขั้นการต่อรองและแก้ปัญหา และขั้นจบการเจรจาและนำสู่ปฏิบัติ

เมื่อมีความขัดแย้งเกิดขึ้น การต่อรองจึงเป็นวิธีการที่ประณีประนอมที่สุด ในสังคมแต่ละสังคมก็มีการเจรจาต่อรองโดยปฏิบัติการในพื้นที่ ซึ่ง สุมนตรา พงษ์ประจักษ์ (2552) กล่าวถึงมโนทัศน์เกี่ยวกับพื้นที่ว่า นักมานุษยวิทยาโดยทั่วไปพิจารณาพื้นที่ควบคู่กันไปกับความหมาย ความคิดจินตนาการและความรู้สึกนึกคิดเกี่ยวกับสถานที่ที่แต่ละคนมีเมื่อเข้าไปอยู่ในสถานที่หรือพื้นที่หนึ่งๆ นักมานุษยวิทยาเรียกความหมายทางวัฒนธรรมหรือวาทกรรมของพื้นที่หรือสถานที่โดยรวมว่า ‘เทศะ’ (sense of place) โดยแบ่งความสำคัญของพื้นที่หรือเทศะโดยรวมที่มีต่อการวิเคราะห์และทำความเข้าใจมิติทางวัฒนธรรมต่างๆ ออกเป็น 3 ลักษณะที่สำคัญ ได้แก่ พื้นที่ทางกายภาพ พื้นที่ที่เป็นสินค้า และพื้นที่ที่เป็นสิ่งประดิษฐ์และการนำเสนอทางวัฒนธรรม

วัฒนธรรมทำให้คนเราสามารถมีสัมพันธภาพกับผู้อื่น และดำเนินการกิจกรรมกันได้ในแต่ละสังคมจะมีวัฒนธรรมเฉพาะของตนเนื่องจากมนุษย์มีความคิด การมองโลก ประสบการณ์และสภาพภูมิอากาศต่างกัน การมีวัฒนธรรมก็เพื่อประโยชน์ในการดำรงชีวิต ได้รับการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้สอดคล้องกับกาลเวลาและสถานการณ์ วัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป มนุษย์สามารถใช้สัญลักษณ์ทำการติดต่อสื่อสารกัน สิ่งนั้นคือภาษาพูดและภาษาเขียน ทำเกิดความคิดและสติปัญญาแก้ปัญหาต่างๆ ปัญหาบางอย่าง แม้สภาพของปัญหาที่เกิดขึ้นจะคล้ายคลึงกัน แต่วิธีการแก้ไขของมนุษย์ในทวีปต่างๆ จะแตกต่างกัน ปัญหาการอยู่ร่วมกันในสังคม ต้องการความอบอุ่นในมิตรภาพ จุดหมายปลายทางของชีวิต เมื่อชีวิตดับแล้ว ดังนั้นเราจะเห็นได้ว่าความเชื่อทางศาสนา ระบบการปกครอง ระบบครอบครัว การเลี้ยงดูอบรมบุตร ความสัมพันธ์ฉันเพื่อนฝูง บุคคลที่เกิดในวัฒนธรรมใดก็ยกย่องวัฒนธรรมนั้น เชื่อมั่นในวัฒนธรรมแห่งตน คนที่อยู่ในกลุ่มเดียวกันจะมีความคิดเห็นและลักษณะการแสดงออกที่คล้ายคลึงกัน เนื่องจากได้รับการเรียนรู้และประสบการณ์อย่างเดียวกัน การเลี้ยงดูและวัฒนธรรมเฉพาะกลุ่ม กลุ่มต่างๆ ที่แยกย่อยออกไป ทำให้คนในพื้นที่เดียวกันมีการดำเนินชีวิตและการแสดงความคิดเห็นที่แตกต่างกัน

ดังนั้นการศึกษานี้จะเป็นการศึกษาในพื้นที่ของตำนานและนิทานที่ผู้ส่งสารได้ส่งอุดมการณ์วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ตน และส่งอิทธิพลถึงการเลือกสืบทอดการต่อรอง ทำให้การผลิตซ้ำอุดมการณ์วัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ทำให้อุดมการณ์วัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์มีพื้นที่ในการแสดงออกทางวัฒนธรรมอย่างมีเสถียรภาพ

1.9 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับตำนานและนิทานของชนชาติไท

1.9.1 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับตำนานและนิทาน

วรรณกรรมของชนชาติไทอาจนำมาใช้ศึกษาเพื่อเปรียบเทียบเนื้อหา อันมีลักษณะร่วมทางความคิด ความเชื่อ วัฒนธรรมบางอย่างร่วมกัน เพื่อใช้ในการจัดกลุ่มความสัมพันธ์ของชนชาติไทกลุ่มต่างๆ โดยมีนักวิชาการหลายคนที่สนใจศึกษานิทาน ในฐานะที่เป็นภาษาสื่อสารตัวตนทาง

วัฒนธรรมของกลุ่มชนชาติไท เช่น สุจิตต์ วงษ์เทศ (2548) เล่าถึงตำนานเรื่องรบฟ้าหาน้ำ ซึ่งเป็นเรื่องอดีตกาลเมื่อโลกแล้งเพราะมนุษย์ไม่เซ่นไหว้เทพเจ้าแห่งฟ้า ชาวโลกจึงไปหาพ่อโต พ่อโตจึงไปทำรบกับเทพเจ้าแห่งฟ้าเทพเจ้าแห่งฟ้าจึงแกล้งให้น้ำท่วมโลก มีแต่ลูกชายหญิง 2 คนของพ่อโตเท่านั้น ที่รอดชีวิตเพราะหลบน้ำท่วมอยู่ใต้น้ำเต้าและพี่น้องชายหญิงคู่นี้เป็นต้นกำเนิดของมนุษย์ สุจิตต์ ตั้งข้อสังเกตว่าตำนานเรื่องนี้คล้ายๆ กับเรื่องพญาคันคากของอีสานและลาว

ตำนานที่สนใจมากในแวดวงของนักวิชาการด้านคติชน เพราะนักวิชาการด้านคติชนเชื่อว่าการศึกษาด้านานในมิติวัฒนธรรมนั้นจะช่วยให้เกิดความเข้าใจสารจากตำนานของคนไทยที่มีเรื่องของความเหลื่อมล้ำ การครอบงำ และการขัดแย้งทั้งในและเรื่องของความเชื่อ ศาสนา ภาษา และความเป็นชาติพันธุ์ปะปนซ้อนแฝงอยู่ในเรื่องเล่าตำนานด้วยเช่นกัน ศิราพร ณ ถลาง และ สุกัญญา ภัทรราชย์ (2542) ได้ศึกษาด้านานปรัมปราของกลุ่มชนชาติไท เรื่อง “การวิเคราะห์ตำนานสร้างโลกของคนไทย” เพื่อศึกษาการเปรียบเทียบตำนานการสร้างโลกของคนไทยกลุ่มต่าง ๆ ทั้งในและนอกประเทศไทย โดยใช้วิธีการทางคติชนวิทยาและมานุษยวิทยา เพื่อศึกษาโครงสร้าง เนื้อหาทั้งสำนวนบอกเล่าและลายลักษณ์จำนวน 50 สำนวน เพื่อวิเคราะห์ความเชื่อดั้งเดิมของคนไทยเกี่ยวกับการสร้างโลก การสร้างมนุษย์เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมของคนไทยแต่ละกลุ่มโดยพิจารณาความแตกต่างและความเหมือนคล้ายของตำนานการสร้างโลกของคนไทยแต่ละกลุ่ม จากการศึกษาพบว่าตำนานสร้างโลกมี 3 แบบเรื่องคือ แบบเรื่องปู่สังกะสาอย่าสังกะสี แบบเรื่องมนุษย์ออกมาจากน้ำเต้า และแบบเรื่องเทวดาลงมากินง้วนดิน ส่วนเนื้อหาของตำนานสร้างโลกของคนไทยนั้นได้สะท้อนระบบคิดและวัฒนธรรมของคนไทยในแต่ละวัฒนธรรมในเรื่องความคิด ความเชื่อ การกระจายของคนไทย และความสัมพันธ์ของคนไทยกลุ่มต่างๆ

นอกจากตำนานเกี่ยวกับการสร้างโลกแล้ว ศิราพร ณ ถลาง (2552) ยังได้ศึกษา “ตำนานข้าวเกี่ยวกับความเชื่อของชนชาติไทย” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาด้านานเกี่ยวกับข้าว โดยศึกษาในเชิงโครงเรื่องอันจะนำไปสู่การชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ของคนไทยแต่ละกลุ่ม และการวิเคราะห์เชิงสัญลักษณ์ อันจะทำให้เข้าใจลักษณะทางความเชื่อและวัฒนธรรมของชนชาติไทยหลายประการ จากการศึกษาวิเคราะห์โครงเรื่องตำนานข้าวสำนวนต่างๆ ของคนไทย แบ่งได้ 2 กลุ่ม คือ โครงเรื่องประเภทข้าวถูกตี-ข้าวถูกขาย ซึ่งพบในตำนานของไทยดำ ไทยขาว ลาวและอีสาน และโครงเรื่องประเภทอย่าขวัญข้าว – พระพุทธเจ้า พบในตำนานข้าวของไทยลื้อ ไทยจีน ไทยใต้คง ไทยวน (ล้านนา) ทำให้เห็นประเด็นทางวัฒนธรรมที่น่าสนใจ คือ ความขัดแย้งระหว่างอย่าขวัญข้าวกับพระพุทธเจ้า และตำนานข้าวในฐานะเป็นแม่บททางจริยธรรมและพิธีกรรม พบว่าทั้งโครงเรื่องและเนื้อหาของตำนานข้าวเป็นสิ่งบันทึกเรื่องราวและประสบการณ์ของคนไทยในอดีตที่มีต่อข้าวและขวัญข้าว มีการถ่ายทอดกันทางมุขปาฐะและอยู่ในการรับรู้ของคนไทยในปัจจุบัน เมื่อเปรียบเทียบตำนานข้าวสำนวนต่าง ๆ จะพบจุดร่วมทางความคิด ความเชื่อของคนไทยต่อเรื่องขวัญข้าว เนื้อหาหลักจะ

มุ่งเน้นในเรื่องบุญคุณของข้าว ซึ่งทำให้เกิดแนวปฏิบัติทางพิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวในชนชาติไทกลุ่มต่างๆ

งานวิจัยที่เกี่ยวกับการจัดแบบเรื่องของตำนานยังมีงานวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์ตำนานสุริยคราสและจันทรคราสของชนชาติไท” ปฐม หงษ์สุวรรณ (2542) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์ตำนานสุริยคราสและจันทรคราสสำนวนต่างๆ ของชนชาติไทบางกลุ่ม โดยใช้แนวคิดของ วลาดิเมียร์ พร็อพ และ เลวี - สเตราส์ ผลการศึกษาตำนานสุริยคราสจันทรคราส มี 4 แบบเรื่อง ซึ่งแต่ละแบบเรื่องมีความสัมพันธ์กับคติความเชื่อและศาสนาที่ต่างกัน คือ แบบเรื่องกบกินเดือน/ตะวัน แบบเรื่องพี่น้องทะเลาะกัน/โกรธกัน และแบบเรื่องพี่น้องไปเยี่ยมเยือนกัน และแบบเรื่องราหูอมจันทร์ การวิเคราะห์เปรียบเทียบและเชื่อมโยงความคิดความเชื่อในสำนวนต่าง ๆ ทำให้เห็นพัฒนาการของตัวละครและพฤติกรรมของตัวละครที่สะท้อนพัฒนาการทางความคิดและความเชื่อทางศาสนาในสังคมวัฒนธรรมของชนชาติไทยแบบชื่อเรื่องที่แตกต่างกันใช้เป็นเครื่องบอกความต่างกลุ่ม ต่างความคิด ความเชื่อของคนไทได้ และทางในกลับกัน แบบเรื่องที่เหมือนกันก็ใช้เป็นเครื่องบอก “ความใกล้ชิด” “ทางวัฒนธรรม” ของกลุ่มคนเจ้าของแบบเรื่องนั้นๆ ได้ ในแง่นี้การศึกษาแบบเรื่องจึงสามารถนำมาใช้ในการให้ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับกลุ่มชนที่เป็นเจ้าของตำนานนั้นๆ ได้ด้วย

นอกจากนี้ จารุวรรณ ธรรมวัตร (2540) ยังได้ศึกษาตำนานในกลุ่มชาติพันธุ์ไท - ลาว ความสัมพันธ์ระหว่างตำนานกับปริบททางสังคมพบว่า ตำนานและพงศาวดารลาวพวนแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชน 2 ลักษณะคือ การเอาวัดเอาเปรียบกันและการช่วยเหลือกัน ตำนานถ่ายทอดคติความเชื่อและศาสนาเรื่องการยึดถือผีฟ้าผีดินอย่างชัดเจน ลักษณะร่วมทางเนื้อเรื่องคือ แสดงให้เห็นแบบแผนครอบครัวชนชั้นนำที่เป็นการสมรสแบบผัวเดียวเมียเดียว โดยผู้ชายเป็นใหญ่ มีการขัดแย้งในครอบครัวระหว่างบุตรคนโตและคนรอง ส่วนลักษณะร่วมทางแนวคิดคือ เรื่องมหาบุรุษและกุศลกรรมส่วนลักษณะร่วมทางสังคมคือเมืองชายขอบมีความไม่แน่นอนของเขตน้ำแดนดิน

นอกจากการศึกษาตำนานกับสังคมแล้ว ยังมีนักวิชาการที่สนใจในอนุภาคตัวละคร ที่ปรากฏในตำนานในฐานะวีรบุรุษ ประคอง นิมมานเหมินทร์ (2542) ได้ศึกษาเรื่อง “พระยาเจือง : วีรบุรุษในตำนานของชนชาติไท” โดยผู้เขียนได้ใช้เรื่องราวของพระยาเจืองจากรวบรวม 5 กลุ่ม คือ ล้านนา สิบสองปันนา เชียงตุง ล้านช้าง และไทดำในเวียดนามมาศึกษาเปรียบเทียบ พบว่ามีประเด็นที่ตรงกันและแตกต่างกัน 7 ประเด็น คือ ชื่อ ระยะเวลาที่มีชีวิตอยู่ ประวัติส่วนตัว การรบกับแคว การอภิเษกเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ และเหตุการณ์หลังสิ้นชีวิต นอกจากนี้ยังพบว่านิทานเรื่องเจืองปรากฏในชนเผ่าขมุและสะเตียง เมื่อเปรียบเทียบกับพระยาเจืองของชนเผ่าไท พบว่าแตกต่างกัน คือ เจืองในนิทานของขมุและสะเตียงเป็นวีรบุรุษทางวัฒนธรรม ส่วนในวรรณกรรมของชนเผ่าไทเป็นวีรบุรุษในประวัติศาสตร์ แต่ก็มีเรื่องราวในบางประเด็นที่คล้ายคลึงกัน

นอกจากตำนานแล้ว นิทานยังเป็นข้อมูลที่สำคัญอีกประเภทหนึ่งที่สามารถนำมาศึกษาเกี่ยวกับวรรณกรรมของคนไทได้ จารุวรรณ ธรรมวัตร และคณะ (2542) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “นิทานกำพร้าว : ภาพสะท้อนชีวิตผู้ด้อยโอกาสและชาติพันธุ์สัมพันธ์ในเขตอุษาคเนย์ตอนกลาง” โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อรวบรวมนิทานที่ตัวเอกเป็นลูกกำพร้าวของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ และเพื่อศึกษาภาพสะท้อนทางสังคม ลักษณะร่วม ลักษณะเฉพาะทางสังคมระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่ปรากฏในนิทานกำพร้าว ผลการศึกษาพบว่านิทานที่ตัวเอกเป็นลูกกำพร้าว 65 สำนวน ชุมชนที่มีประวัติการทำสงครามภายในจะมีนิทานกำพร้าวมากกว่าชุมชนอื่น ความสำคัญของนิทานกำพร้าวที่แตกต่างจากนิทานพื้นบ้านทั่วไปคือตัวละครเอกเป็นลูกกำพร้าว ตัวละครเอกส่วนใหญ่เป็นชาวไร่ ชาวนาไร้มรดกที่ดิน ต้องบุกเบิกใหม่ แต่เป็นตัวละครที่มีความอดทน ใฝ่ดี ไม่เบียดเบียนใคร บั้นปลายจึงเป็นที่ยอมรับของชุมชนและเปลี่ยนสถานภาพจากผู้ด้อยโอกาสเป็นผู้นำระดับสูงสุด บทบาทของนิทานกำพร้าวคือนิทานคติ กล่อมเกล่าและปลูกฝังอุดมการณ์ของชุมชนเกษตรกรรมที่พึ่งตนเอง หลักการสำคัญที่ปรากฏในนิทานคือคุณธรรมยอมเหนื่อชาติกำเนิด นิทานกำพร้าวเป็นกลไกหนึ่งในการคุ้มครองสิทธิผู้ด้อยโอกาส ภาพสะท้อนทางสังคมที่เป็นลักษณะร่วมได้แก่วิถีการผลิตแบบพึ่งธรรมชาติและพึ่งตนเอง ระบบอุปถัมภ์ภายในชุมชน ปัญหาครอบครัวที่เกิดจากระบบทาสและการครอบครองมรดกที่ดินตลอดจนแบบแผนการแต่งงานที่ผู้ชายมีภรรยาได้หลายคน ส่วนลักษณะเฉพาะทางสังคมได้แก่ค่านิยมคติความเชื่อ พิธีกรรม ประเพณี พัฒนาการทางสังคมและประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกัน คุณค่าที่เด่นชัดที่สุดของนิทานกำพร้าวคือ การนำเสนอวิถีชีวิตผู้ด้อยโอกาสที่สามารถใช้เป็นอุทาหรณ์ในการสร้างคน สร้างชีวิต

นอกจากการศึกษาในภาพรวมแล้ว ยังมีผู้ศึกษาวรรณกรรมของเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ ดังในงานของ สุรัตน์ วรารัตน์ (2531) ได้ “ศึกษาเรื่องกะเลิงบ้านกุดแฮด” โดยมีจุดมุ่งหมายสำคัญที่ต้องการศึกษากลุ่มชาติพันธุ์กะเลิง โดยเลือกพื้นที่แหล่งศึกษาที่บ้านกุดแฮด อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร ทั้งนี้เพื่อแสวงหาคำตอบความเป็นกะเลิงจากความเข้าใจของชนกลุ่มกะเลิงและคนต่างกลุ่มที่มองความเป็นกะเลิง การศึกษาเพื่อหาคำตอบดังกล่าวได้เพิ่มมิติการศึกษาครอบคลุมการศึกษาปัจจัยในด้านประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ ระบบความเชื่อ การแต่งงานระบบครอบครัว และภาษาและวรรณกรรมพื้นบ้านของชนกลุ่มกะเลิง โดยทำการสัมภาษณ์กลุ่มบุคคลที่เป็นชาวกะเลิงในหมู่บ้านกุดแฮดและหมู่บ้านใกล้เคียงจำนวน 20 คน และกลุ่มอื่นๆ ที่มีใช้กะเลิงจำนวน 7 พบว่าวรรณกรรมหรือนิทานพื้นบ้านชาวกะเลิง แม้จะมีนิทานชื่อเรื่องเดียวกับชนกลุ่มอื่นๆ แต่ในกลุ่มกะเลิงจะมีแนวทำนองเรื่องเป็นของตนเอง นิยมเล่าเรื่องที่หยาบหลามก เพราะเห็นเรื่องเป็นเรื่องสนุก ขบขัน และเป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่แท้จริง

การศึกษาเกี่ยวกับตำนานและนิทานของชนชาติไท มักจะเป็นการรวบรวมวรรณกรรมของแต่ละกลุ่มเพื่อนำมาวิเคราะห์ ดังเช่นงานของ ศรีสุตา เอื้อนครินทร์ (2520) ได้ศึกษา

“วรรณกรรมพื้นบ้านผู้ไทย ตำบลเรณู จังหวัดนครพนม” การเลือกผู้ไทเพราะมีลักษณะแตกต่างจากกลุ่มอื่น ๆ ในภาคอีสาน ซึ่งศรีสุตาสามารถรวบรวมนิทานผู้ไทได้ 82 เรื่อง แบ่งเป็น 6 ประเภท คือ นิทานทรงเครื่อง ประวัตินิทานคติ นิทานสัตว์ นิยาย และมุขตลก วรรณกรรมที่รวบรวมได้สะท้อนให้เห็นสภาพชีวิต การประพฤติปฏิบัติและลักษณะสังคมของชาวเรณูได้อย่างชัดเจนว่าชาวเรณูเป็นสังคมเกษตรกรรมที่ขยันและมีนิสัยทางการค้า เมื่อว่างจากงานประจำจะเร่ขายสินค้าพื้นเมืองไปตามท้องถิ่นต่างๆ ลักษณะที่เห็นได้อย่างชัดเจนในหมู่ชาวเรณูคือรักพ้องพ้อง อาศัยอยู่เป็นกลุ่ม ไม่มีกลุ่มชาติพันธุ์อื่นเข้าไปปะปนอยู่ในหมู่บ้าน นอกจากนี้เนื้อหาของวรรณกรรมยังแสดงให้เห็นว่าชาวเรณูมีชีวิตผูกพันอยู่กับพระพุทธศาสนาอย่างแน่นแฟ้น เชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ มีประเพณีอันเป็นลักษณะเฉพาะของตนที่น่าสนใจกับการรับแขกต่างถิ่น ลักษณะของภาษาใช้เป็นคำง่าย ๆ ตรงไปตรงมา บางครั้งมีสัมผัสอย่างไพเราะ นิทานบางเรื่องมีเนื้อหาที่แสดงให้เห็นว่าได้รับอิทธิพลมาจากวรรณกรรมอื่น เช่น รับมาจากชาตก นิทานบางเรื่องคล้ายคลึงกับนิทานของท้องถิ่นอื่น และนิทานบางเรื่องไม่ปรากฏว่าเหมือนหรือคล้ายคลึงกับนิทานของท้องถิ่นใด

นอกจากนี้ยังมีการศึกษานิทานของญ้อโดย บุญมา ไชยแสนท้าว (2542) ศึกษาเรื่อง “นิทานญ้อ : ศึกษากรณีบ้านอู่ ตำบลมหาชัย อำเภอสมเด็จ จังหวัดกาฬสินธุ์” โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อรวบรวมและวิเคราะห์นิทานญ้อในด้านจุดมุ่งหมายของการเล่า ประเภทของนิทาน แก่นเรื่องของนิทาน และคุณค่าของนิทานด้านอารมณ์สังคมและวัฒนธรรมประเพณี ผลการศึกษาพบว่าสามารถรวบรวมนิทานได้ 70 เรื่อง แบ่งเป็น 9 ประเภท ได้แก่ นิทานเทวกรรม นิทานคติ นิทานมหัศจรรย์ นิทานชีวิต นิทานประจำถิ่น นิทานอธิบายเหตุ นิทานสัตว์ นิทานผี และนิทานมุขตลก จุดมุ่งหมายในการเล่านิทานคือให้ความเพลิดเพลินเป็นหลัก ส่วนจุดมุ่งหมายรองคือกระชับความสัมพันธ์ในครอบครัวระหว่างผู้ใหญ่และเด็ก ปลูกฝังจริยธรรม รักษาบรรทัดฐานของสังคมให้เป็นเอกภาพ แก่นเรื่องของนิทานมี 4 แบบ คือ แสดงกฎแห่งกรรม แสดงอารมณ์อันเกิดจากความคิดและการกระทำที่แตกต่างจากความเป็นจริงในสังคม ทำให้คนฟังเกิดอารมณ์ขัน แสดงความเชื่อในเรื่องผีและอำนาจเหนือธรรมชาติ แสดงค่านิยมในสังคมในเรื่องการยกย่องผู้มีปัญญา ผู้ขยันทำงาน และผู้มีความกตัญญู ส่วนคุณค่าด้านอารมณ์พบว่านิทานญ้อมีบทบาทด้านนั้นหนาแน่นทำให้ความเพลิดเพลิน เป็นมหรสพในท้องถิ่น เป็นเครื่องมือในการระบายอารมณ์ เช่นความรัก ความเศร้าโศก ความเกลียดชัง ความขัดแย้ง เป็นต้น คุณค่าด้านสังคมพบว่านิทานทำหน้าที่เสมือนกระจกสะท้อนภาพทางสังคม เช่นคติความเชื่อของชาวบ้าน นิทานทำหน้าที่เป็นสื่อสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว และสะท้อนถึงมาตรฐานทางจริยธรรม คุณค่าของนิทานด้านวัฒนธรรมประเพณีพบว่านิทานเป็นเครื่องมือบันทึกปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคม อธิบายความเป็นมาของแบบแผนทางสังคมและหลักคำสอนด้วยภาษาถิ่นที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน

ต่อมา อรทัย สุทธิ, ภาสพงษ์ ผิวพอใช้ และสกุลพรรณ โปธิจักร (2546) ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง “การวิเคราะห์นิทานพื้นบ้านผู้ไทยจากจังหวัดกาฬสินธุ์” จากการศึกษานิทานพื้นบ้านผู้ไทย แสดงให้เห็นว่าชาวผู้ไทยส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม แบบพึ่งพาธรรมชาติ แม้ว่าข้าวจะเป็นพืชเศรษฐกิจหลักแต่ก็จะมีการทำไร่ทำสวนคู่กันไป ไม่มีติดการเกษตรรูปแบบใดแบบหนึ่งเป็นหลัก โดยสลับเปลี่ยนหมุนเวียนกันไปตามฤดูกาล เช่นนอกเหนือจากฤดูทำนา ก็หาของป่า จับสัตว์น้ำเป็นต้น อาชีพค้าขาย มีทั้งค้าขายเป็นอาชีพหลักและอาชีพเสริม การค้าที่เป็นอาชีพหลักได้แก่ การค้าขายวัวควาย และการค้าขายทางเรือสำเภา ส่วนการค้าขายที่เป็นอาชีพเสริม ได้แก่ การทอผ้า และจำหน่ายผลิตภัณฑ์เครื่องใช้ในครัวเรือน อาชีพรับจ้าง พบในนิทานเพียงเรื่องเดียวคือเรื่อง ลูกกตัญญู ที่ประกอบอาชีพทำนาและรับจ้างทั่วไป โดยถือว่าอาชีพรับจ้างนี้เป็นอาชีพเสริมเท่านั้น อาชีพหม้ออาชีพหม้อพบในนิทานหลายเรื่อง ถือเป็นอาชีพที่สำคัญอาชีพหนึ่งของสังคมผู้ไท นอกจากจะมีหน้าที่รักษาโรคด้วยยาสมุนไพรพื้นบ้านแล้วหม้อยังต้องดูแลทุกข์สุขของชาวบ้านโดยการทำนายทายทักเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ตลอดจนแนะนำวิธีแก้ไขให้แก่ชาวบ้าน ดังนั้นอาชีพหม้อจึงมีอิทธิพลในการควบคุมความประพฤติของคนในสังคมอีกด้วย

การศึกษาตำนานและนิทานของชนชาติไททำให้เราเกิดความเข้าใจเกี่ยวกับชนชาติไทแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์มากขึ้น ตำนานและนิทานจึงเป็นส่วนหนึ่งที่จะทำให้เราเข้าใจเกี่ยวกับวิถีชีวิตของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์และความสัมพันธ์กับกลุ่มอื่น กลุ่มชาติพันธุ์ไทแต่ละกลุ่มได้อพยพมาอยู่ในพื้นที่ของลาวอีสานหรือไทอีสาน ย่อมทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและกลมกลืนทางวัฒนธรรมซึ่ง สุภิตา ไชยสวัสดิ์ (2542) ศึกษาเรื่อง “การผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมของชาวผู้ไทกับชาวไทยลาว ศึกษากรณีบ้านคำกั้ง ตำบลเหล่าใหญ่ อำเภอภูผามาศ จังหวัดกาฬสินธุ์” พบว่า มีการผสมกลมกลืนทางด้านภาษา ปัจจัยสี่ในการดำรงชีวิต ศาสนา ประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ โดยในกระบวนการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมของผู้ไทที่เกิดขึ้นนั้นมีทั้งการรับวัฒนธรรมจากไทยลาวและไทยภาคกลาง อันเป็นผลมาจากการติดต่อแลกเปลี่ยนเพื่อการยังชีพของผู้ไทกับไทยลาว ที่ทำให้วัฒนธรรมของไทยลาวที่เป็นชนกลุ่มใหญ่ในภาคอีสานแพร่เข้ามา ทำให้ผู้ไทรับมาปรับใช้ในสังคมของตน ยังได้ศึกษาเกี่ยวกับนิทานตำนาน ญา ของผู้ไทและพบว่ามีความเกี่ยวพันกับคติความเชื่อ วัฒนธรรมนิยมประเพณีและระบบสังคมของผู้ไท เช่น ญาของผู้ไท อันเกิดจากศาสนาพุทธ มีบทบาทในสังคมชาวอีสาน ญาเป็นคำสั่งสอนให้คนประพฤติดี นอกจากนี้ยังมีขุปาฐะที่ผู้ไทอ่านจากรรณกรรมพื้นบ้านและผู้เฒ่าผู้แก่จดจำถ้อยคำมาเล่าสู่ลูกหลานเพื่อเป็นคำสั่งสอนในการกระทำตัว ในส่วนนิทาน ตำนาน จะเกี่ยวข้องกับ ความเชื่อทางพุทธศาสนา ผู้ไทเชื่อว่าแต่ก่อนผู้ไทจะนับถือผีด้ามหรือผีบรรพบุรุษ ไม่ได้นับถือศาสนาพุทธ ซึ่งเวลานั้นพระยาก่ายังไม่มีการยา เจ้าอนุชกุมารเจ้าเมืองเวียงจันทน์ จึงประทานนางสนมมาให้เป็นภรรยาชื่อนางลาว และได้ส่งพระครูรูปหนึ่งเป็นหัวหน้าสงฆ์ไปจัดการศาสนาตั้งวัดอยู่ที่เมืองวังนางลาวเป็นหัวหน้าช่วยแนะนำในการทำบุญทำทาน จนทำให้พวกผู้ไทมีความเลื่อมใสในพุทธศาสนา

ตั้งแต่นั้นสืบมา จะเห็นได้ว่ามุขปาฐะ นิทาน ตำนานต่าง ๆ มีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี โดยเรื่องราวต่างๆ นั้นล้วนแล้วแต่สั่งสอนผู้คนในสังคมให้ประพฤติดี รวมทั้งใช้เรื่องราวเหล่านั้นในชีวิตประจำวัน เช่น คำสุตรขวัญสำหรับสู่ขวัญหญิงที่มีครรภ์แก่เพื่อขับไล่สิ่งชั่วร้าย และบำรุงขวัญมารดาและเด็กในครรภ์ หรือการเขียนเขย ซึ่งเป็นการอบรมสั่งสอนลูกเขยใหม่ให้ทำตัวดีโดยผ่านมุขปาฐะ เป็นต้น

เมื่อสังคมวัฒนธรรมเปลี่ยนไป วิธีของกลุ่มชาติพันธุ์ไทที่อพยพมาก็ต้องปรับให้เข้ากับสังคมภายนอกด้วย จนบางครั้งอาจละเลยวิถีชีวิตดั้งเดิมของกลุ่มตนไป เพราะสังคมได้เปลี่ยนไปจากเดิมมาก บัญญัติ สาลี (2554) ได้ศึกษา “โครงการการฟื้นฟูและการอนุรักษ์ภาษา ตำนาน ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และการละเล่นพื้นบ้านญ้อ บ้านท่าขอนยาง” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อฟื้นฟูและการอนุรักษ์ภาษา ตำนาน ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และการละเล่นพื้นบ้านญ้อ บ้านท่าขอนยาง เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR : Participatory Action Research) โดยมีวิธีการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชาวบ้านท่าขอนยาง ในการรวบรวมคัดสรร สะท้อนปัญหา แก้ปัญหา และสืบทอดวัฒนธรรมชุมชนด้วยตนเอง ผู้ร่วมวิจัยประกอบด้วยอาจารย์ นิสิตมหาวิทยาลัยมหาสารคาม คณาจารย์ และนักเรียนโรงเรียนท่าขอนยางพิทยาคม และโรงเรียนบ้านท่าขอนยางและทีมชาวบ้านท่าขอนยางทั้ง 5 หมู่บ้าน กระบวนการวิจัยในครั้งนี้เริ่มต้นด้วยการร่วมกันค้นหาปัญหาที่สำคัญเพื่อตั้งเป็นโจทย์วิจัย ค้นหาผู้สนใจร่วมเป็นทีมวิจัยร่วมกันสะท้อนปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นให้ชุมชนรับรู้และร่วมกับชาวบ้านทั้ง 5 หมู่บ้านเก็บรวบรวมข้อมูล ชำระตำนาน ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และการละเล่นพื้นบ้าน ผลการศึกษาพบว่าชาวญ้อบ้านท่าขอนยางมีภาษา ตำนาน และการละเล่นที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง นอกจากนี้ยังมีประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ชาติไทยอีกด้วย ปัญหาที่ทีมวิจัยพบ ได้แก่ปรากฏการณ์แห่งความเสื่อมสูญทั้งทางด้านภาษาญ้อและวัฒนธรรมชาวญ้อ ซึ่งรวมถึงความทรงจำดั้งเดิมที่เคยมี สืบทอดต่อ ๆ กันมา ทีมวิจัยจึงสร้างกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันระหว่างทีมวิจัยเอง กับชาวบ้านต่าง ๆ โดยนำโครงการต่าง ๆ มาสนับสนุนในระหว่างการวิจัย เช่น โครงการปลูกสำนึกรักญ้อ โครงการทดลองเล่าขานตำนานญ้อ และโครงการสืบทอดการละเล่นพื้นบ้านญ้อ ทำให้ชาวบ้านท่าขอนยางเกิดการสำนึกรักวัฒนธรรมดั้งเดิม เริ่มมีการเล่าขานตำนาน ชำระประวัติศาสตร์ญ้อ และค้นหาแนวทางในการสืบทอดวัฒนธรรมญ้อ

ผลการวิจัยในครั้งนี้ได้แก่ 1) เกิดกระบวนการสร้างและสำนึกในภาษาและวัฒนธรรมของชาวญ้อ บ้านท่าขอนยาง 2) เกิดกระบวนการฟื้นฟูและการอนุรักษ์โดยชุมชนมีส่วนร่วม 3) เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันทั้งจากข้อมูลที่เป็นเอกสารและข้อมูลภาคสนาม และเกิดการผลักดันให้เกิดการเรียนรู้ในโรงเรียนในพื้นที่บริการ โดยได้สร้างหลักสูตรญ้อสอนในโรงเรียน 4) เกิดกระบวนการร่วม

สร้างฐานข้อมูลชุมชนย้อนขึ้น ทั้งที่เป็นฐานข้อมูลพื้นฐานของชุมชน และข้อมูลกระบวนการปฏิบัติการวิจัย

การศึกษาตำนานและนิทานของชนชาติไทย่อมทำให้เราได้รู้จักตัวตนของคนไทพลัดถิ่นเหล่านี้ได้ชัดเจนขึ้น ทั้งนี้เพราะมนุษย์คิดเป็นภาษา ภาษาจึงเป็นเครื่องมือสื่อความคิดและจินตนาการของแต่ละกลุ่ม นำไปสู่เรื่องเล่าที่ถ่ายทอดต่อๆ กันมา เมื่อเราไม่สามารถย้อนอดีตเพื่อที่จะไปสัมผัสวิถีชีวิตดั้งเดิมของกลุ่มคนไทเหล่านี้ได้ เราจึงต้องอาศัยคำบอกเล่าหรือวรรณกรรมเหล่านี้เพื่อจะเป็นกุญแจไขให้เราเข้าไปสัมผัสตัวตนของคนไทต่อไป

1.9.2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดคนพลัดถิ่น

การศึกษาวิจัยโดยใช้แนวคิดคนพลัดถิ่นมาอธิบายปรากฏการณ์ในสังคมไทยและสังคมต่างๆ มาโดยตลอด และงานที่ศึกษาเกี่ยวกับคนพลัดถิ่นในสังคมไทยโดยส่วนใหญ่นั้นมองคนพลัดถิ่นในฐานะของผู้ถูกระงับและถูกเบียดขับ ทำให้ต้องหนีออกจากสังคมชุมชนเดิมของตนเป็นหลัก เช่นในงานของ วาสนา ละอองปลิว (2546) ที่ศึกษาเรื่อง “ความเป็นชายขอบและการสร้างพื้นที่ทางสังคมของคนพลัดถิ่น : กรณีศึกษาชาวตาระอั้งในอำเภอเชียงดาว” โดยพบว่าในประเทศพม่าชาวตาระอั้งถูกทำให้เป็นชายขอบจากรัฐและกลุ่มที่มีอำนาจกว่า แม้ว่าประเทศนั้นจะเป็นประเทศของพวกเขาเอง จากนั้นจึงกลายมาเป็นคนพลัดถิ่นในประเทศไทย และความเป็นคนพลัดถิ่นในประเทศไทยก็ถูกสร้างขึ้นจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เหลื่อมล้ำระหว่าง ชาวตาระอั้งกับกลุ่มอำนาจที่หลากหลายซึ่งประกอบด้วยรัฐกลุ่มชาติพันธุ์อื่นและระบบทุน โดยกระบวนการสร้างความเป็นอื่นต่อชาวตาระอั้งเป็นกระบวนการที่มีความลึกลับในตัวเอง กล่าวคือในด้านหนึ่งชาวตาระอั้งถูกกีดกันออกจากกรรมมีส่วนร่วมในพื้นที่ของกลุ่มอำนาจผ่านการสร้างความเป็นอื่นต่อชาวตาระอั้ง แต่ในขณะเดียวกันกลุ่มอำนาจเหล่านี้ก็ผนวกชุมชนตาระอั้งเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนผ่านการผลิตเชิงพาณิชย์และการท่องเที่ยว ซึ่งแสวงหาความเป็นอื่นจากชาวตาระอั้ง

การเผชิญกับความเปราะบางของชาวตาระอั้งเกิดขึ้นภายใต้ภาวะของการถูกทำให้เป็นผู้ด้อยอำนาจในลำดับชั้นของความสัมพันธ์เชิงอำนาจในพื้นที่ ภาวะด้อยอำนาจนี้เกิดขึ้นในบริบทของการเป็นกลุ่มคนที่อพยพมาหลังกลุ่มชาติพันธุ์อื่น การเป็นคนพลัดถิ่นที่ไร้ความเชื่อมโยงทางสังคมและเศรษฐกิจกับกลุ่มอำนาจอื่นทำให้ถูกจัดวางไว้ในพื้นที่ของความเปราะบางอื่น มากกว่าคนชายขอบอื่น และตกอยู่ตำแหน่งแห่งที่ต่ำสุดของพีรามิดความสัมพันธ์เชิงอำนาจในพื้นที่ ชาวตาระอั้งพลัดถิ่นจึงอยู่ในฐานะ “คนชายขอบของชายขอบ” ซึ่งถูกทำให้กลายเป็นผู้ไร้พื้นที่ทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

ภายใต้สถานการณ์ของการถูกทำให้ไร้พื้นที่ ชาวตาระอั้งก็ไม่ได้จำนนต่อภาวะดังกล่าวอย่างเฉื่อยชา แต่ได้ทำการต่อกรเพื่อสร้างพื้นที่ทางสังคมของตน สถานการณ์ที่เปราะบางทำให้กระบวนการสร้างพื้นที่ทางสังคมของชาวตาระอั้งไม่ได้ปรากฏผ่านการต่อต้าน การเผชิญหน้ากับ

อำนาจโดยตรง แต่พื้นที่ทางสังคมถูกสร้างขึ้นผ่านการนำเสนออัตลักษณ์ของชาวดาระอั้งต่ออำนาจต่างๆ เป็นการปฏิเสธอัตลักษณ์ที่ถูกนิยามอย่างตายตัวจากกลุ่มอำนาจที่แวดลัม อัตลักษณ์ชาวดาระอั้งได้ถูกผลิตซ้ำ สร้างใหม่ อย่างเลื่อนไหล เปลี่ยนแปลงตามความสัมพันธ์ระหว่างชาวดาระอั้งกับกลุ่มอำนาจอื่นๆ ซึ่งการช่วงชิงการนิยามอัตลักษณ์ชาวดาระอั้ง แม้แต่ในชุมชนดาระอั้งเองก็มีการนิยามอัตลักษณ์อย่างหลากหลายเป็นพลวัตภายใต้เงื่อนไขทางสังคมที่แต่ละคนเผชิญ ความเลื่อนไหลของอัตลักษณ์ทำให้ชาวดาระอั้งสามารถดำรงอยู่ได้ในภาวะชายขอบที่ตนเองเผชิญ พื้นที่ทางสังคมและอัตลักษณ์ของชาวดาระอั้งจึงมิได้มีลักษณะที่เป็นหนึ่งเดียวที่หยุดนิ่ง แต่มีความซับซ้อนหลากหลาย และเป็นพลวัตซึ่งสามารถถูกต่อรอง ช่วงชิง และปรับเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขของความสัมพันธ์ที่หลากหลาย

นอกจากนี้ ออมสิน บุญเลิศ (2551) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การต่อรองและปรับตัวของคนพลัดถิ่น : กรณีศึกษาชาวไทใหญ่พลัดถิ่นในเมืองเชียงใหม่” โดยมุ่งทำความเข้าใจการต่อรองและปรับตัวของชาวไทใหญ่พลัดถิ่นในเมืองเชียงใหม่ ภายใต้ความลึกลับของบริบทรัฐชาติในกระบวนการทำให้ชาวไทใหญ่พลัดถิ่นกลายเป็น “แรงงานต่างด้าว” กับบริบทวัฒนธรรมในฐานะ “ชาวไทใหญ่” ที่มีความใกล้เคียงกันทางวัฒนธรรมกับสังคมเมืองเชียงใหม่ผ่านการมีความเชื่อทางศาสนาร่วมกัน และพิจารณาวิถีชีวิตในการปรับตัวในชีวิตประจำวันของชาวไทใหญ่พลัดถิ่นในพื้นที่การทำงานและพื้นที่ศาสนานั้นเป็นอย่างไร บนเงื่อนไขและสถานการณ์ใด โดยทุนและประสบการณ์การพลัดถิ่นของชาวไทใหญ่พลัดถิ่นถูกผลิต และนำมาใช้อย่างไร มีผลอย่างไรต่ออัตลักษณ์ความเป็นไทใหญ่

ผลการศึกษาพบว่า การต่อรองและปรับตัวของชาวไทใหญ่พลัดถิ่น เกิดขึ้นในภาวะที่ชาวไทใหญ่พลัดถิ่นต้องเผชิญการถูกทำให้เป็นอื่นและแปลกแยกจากรัฐชาติซ้ำซ้อน ทั้งจากรัฐชาติพม่าและรัฐชาติไทยที่ควบคุมผู้คนภายใต้แนวความคิด “ความมั่นคงของชาติ” ดังนั้น การถูกจัดวางตำแหน่งแห่งที่ในฐานะ “แรงงานต่างด้าว” ของชาวไทใหญ่พลัดถิ่น จึงไม่ใช่เพียงปัจจัยการผลิตในระบบทุนนิยม อีกทั้งการควบคุมและกีดกันชาวไทใหญ่พลัดถิ่นไว้นอกสังคมไทยที่ปฏิบัติการผ่านระบบทะเบียน, บัตรประจำตัวที่ระบุสิทธิของผู้เป็นเจ้าของบัตร, กฎระเบียบ กฎหมายและการสร้างมายาคติผ่านสื่อต่างๆนั้นก็ไม่ได้มีอำนาจเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ชาวไทใหญ่พลัดถิ่นปฏิบัติการต่อรองโดยการให้ความหมายและให้คุณค่าใหม่กับสิ่งเหล่านั้นตลอดเวลาในการมีปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มคนอื่นๆ และยุทธวิธีในการปรับตัวของชาวไทใหญ่พลัดถิ่นก็หลากหลายสัมพันธ์กับตำแหน่งแห่งที่และทุนทางสังคมของเขา/เธอเหล่านั้น เชื่อมโยงกับพื้นที่และสถานการณ์ของการปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้น การนิยามอัตลักษณ์ความเป็นไทใหญ่จึงมีความยืดหยุ่นและหลากหลาย

จากงานวิจัยของอมสิน บุญเลิศ ทำให้เราได้เห็นถึงความสัมพันธ์ของความเป็นคนพลัดถิ่นที่มีความสัมพันธ์กับความเป็นชาวไทใหญ่ ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งในสังคมไทและสังคมพม่า เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นชายขอบของสังคมไทย ทำให้ชาวไทใหญ่ต้องพยายามต่อสู้และต่อรองอัตลักษณ์

ของตนเพื่อให้มีพื้นที่ในสังคม เช่นเดียวกันกับ ประวิทย์ วงศ์เป็ง (2551) ได้ศึกษาเรื่อง “โรงเรียนของคนพลัดถิ่น : การสร้างอุดมการณ์ชาตินิยมในระบบการศึกษาของโรงเรียนบนฐานที่มั่นกองกำลังกู้ชาติไทใหญ่” โดยมีวัตถุประสงค์ 3 ข้อ คือ 1) ศึกษารูปแบบและระบบการจัดการศึกษาของ “โรงเรียนคนพลัดถิ่น” บนฐานที่มั่นกองกำลังกู้ชาติไทใหญ่ 2) เพื่อศึกษาบทบาทและหน้าที่ของ “โรงเรียนคนพลัดถิ่น” บนฐานที่มั่นกองกำลังกู้ชาติไทใหญ่ 3) เพื่อศึกษาผลของการผลิตสร้างอุดมการณ์ชาตินิยมไทใหญ่ในระบบการศึกษาใน “โรงเรียนคนพลัดถิ่น” บนฐานที่มั่นกองกำลังกู้ชาติไทใหญ่ ทั้งนี้งานวิจัยนี้ใช้วิธีการสัมภาษณ์และศึกษาจากเอกสาร โดยมีผลการวิจัยพบว่า การจัดการศึกษาของโรงเรียนแห่งชาติดอยไตแลงบนฐานที่มั่นกองกำลังกู้ชาติไทใหญ่ ซึ่งก่อตั้งปี พ.ศ. 2543 มีรูปแบบและระบบการศึกษารูปแบบ 10 ปี ทั้งนี้ยังไม่รวมกับระดับชั้นก่อนวัยเรียน ภายใต้การดูแลของสภาการกอบกู้เอกราชรัฐฉาน (RCSS) ฝ่ายการศึกษา ซึ่งโรงเรียนแห่งนี้ได้ปรับประยุกต์การจัดการศึกษาให้เหมาะสมกับสถานการณ์ของความไม่มั่นคงของการเป็นรัฐพลัดถิ่นฐานภายในประเทศในพื้นที่ชายแดนไทย - พม่า

การผลิตสร้างอุดมการณ์ชาตินิยมนั้น พบว่าโรงเรียนได้ทำหน้าที่ในฐานะของการเป็นเครื่องมือในการเผยแพร่อุดมการณ์ของรัฐ กล่าวคือ มีปัจจัย 3 ด้าน ที่เป็นองค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ 1) หลักสูตรของกระบวนวิชาประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ และสถาบันอันศักดิ์สิทธิ์ 4 สถาบัน ที่มีการสอดแทรกเนื้อหาและกระบวนกรที่สอดคล้องกับประสบการณ์การพลัดถิ่นของชนชาติไทใหญ่ 2) รูปแบบของการจัดการศึกษาที่อยู่ภายใต้โครงสร้างฝ่ายการศึกษาของสภาการกอบกู้เอกราชรัฐฉาน (RCSS) ซึ่งมีนโยบายสำคัญในการจัดการศึกษาเพื่อกอบกู้เอกราชรัฐฉาน 3) บริบทแวดล้อมของโรงเรียนซึ่งมีผลต่อการดำรงชีวิตและความเป็นอยู่ที่ต้องเผชิญกับความไม่มั่นคง ปลอดภัย รวมถึงการปกครองดูแลในระบบทหารอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นจึงทำให้การถ่ายทอดอุดมการณ์ชาตินิยมในระบบการศึกษาของโรงเรียนแห่งชาติดอยไตแลงมีผลให้เด็กนักเรียนได้แสดงออกทางด้านจิตสำนึกด้วยการจงรักภักดีต่อสถาบันที่สำคัญของชนชาติอันศักดิ์สิทธิ์ทั้ง 4 สถาบัน และแสดงออกด้านการปฏิบัติตนในการตอบแทนบุญคุณให้กับคนในชนชาติไทใหญ่ด้วยการศึกษาเล่าเรียนในระบบของการศึกษาก่อนที่จะกลับมาทำงานให้กับกองกำลังกู้ชาติต่อไป

งานวิจัยของประวิทย์ ได้แสดงให้เห็นถึงการสร้างอุดมการณ์ชาตินิยมของชาวไทใหญ่ด้วยการใช้ระบบของโรงเรียนเข้ามาเป็นเครื่องมือสำคัญ เมื่อมีเครื่องมือสำคัญเช่นนี้ คนพลัดถิ่นเหล่านี้จึงมีพื้นที่และการประกอบสร้างอัตลักษณ์ของตนขึ้นมาเพื่อใช้ต่อรองกับพื้นที่ของคนส่วนใหญ่ นอกจากนี้ยังมีการนำเอาแนวคิดคนพลัดถิ่น เข้ามาศึกษากลุ่มชาติพันธุ์อื่นด้วย เช่น กัลยา จุฬารัฐกร (2551) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “เรื่องเล่าคนพลัดถิ่น : กรณีศึกษาผู้หญิงม้งพลัดถิ่นกลุ่มหนึ่งในอำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่” โดยมุ่งสำรวจผลกระทบของการพัฒนาที่มีต่อความสัมพันธ์หญิงชายในสังคมชายเป็นใหญ่ของม้ง โดยเลือกศึกษาผ่านคำบอกเล่าของผู้หญิงม้งชายขอบพลัดถิ่นกลุ่มหนึ่งในอำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ ทั้งนี้ผู้วิจัยได้กล่าวว่าสังคมม้งเป็นสังคมระบบแซ่ตระกูลที่สืบ

เชื้อสายทางผู้ชาย ทำให้หลังแต่งงานผู้หญิงต้องย้ายเข้าบ้านสามี ภายใต้สังคมแชนด์ตระกูลผู้ชายมีความสำคัญและอยู่ในตำแหน่งที่สูงกว่าผู้หญิง ในทางตรงกันข้าม ผู้หญิงมั่งคือนคน “ชั้นสอง” ของสังคม ที่ต้องอยู่ภายใต้อำนาจและการดูแลปกป้องของพ่อ พี่ชาย น้องชาย และของสามีหลังแต่งงาน ตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมของผู้หญิง มั่งถูกผูกติดไว้กับผู้ชาย การไม่มีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับผู้ชายในสังคมจึงหมายถึงการเป็นคนไม่มีตัวตนในสังคมมั่ง บทบาทและฐานะของผู้หญิงมั่งถูกกำหนดให้อยู่ในพื้นที่ส่วนตัว ผู้หญิงมีบทบาทและหน้าที่หลักในการเป็นเมีย แม่ และแรงงานการผลิตของครัวเรือนความสำเร็จสูงสุดในชีวิตของผู้หญิงคือ การได้แต่งงานและมีลูกโดยเฉพาะลูกชาย เด็กหญิงและผู้หญิงมั่งไม่มีโอกาสและสิทธิที่เท่าเทียมกับเด็กชาย และผู้ชายมั่งในสังคมมั่ง ครอบครัวมั่งให้ความสำคัญกับการศึกษาของลูกชายมากกว่าลูกสาว เพราะลูกชายคือคนที่จะเป็นหัวหน้าครอบครัวและสืบทอดตระกูลต่อไป ส่วนผู้หญิงคือคนที่ต้องแต่งงานและย้ายออกไปการเข้ามาของประเทศไทย และการพัฒนาทำให้ผู้หญิงมั่งเข้าถึงพื้นที่สาธารณะมากขึ้น ผู้หญิงสามารถเข้าถึงการศึกษา และตลาดมากขึ้น ผู้หญิงกลายเป็นคนหารายได้หลักของครัวเรือน การเข้าถึงพื้นที่สาธารณะทำให้ผู้หญิงมีความรู้ ประสบการณ์ และที่ทางในสังคมมากขึ้น ผู้หญิงสามารถตอบโต้ และปฏิเสธความเป็นชายขอบในสังคมมั่งได้ในรูปแบบที่หลากหลายมากขึ้น

งานวิจัยของกัลยา เป็นการแสดงให้เห็นถึงบทบาทของผู้ชายชาวมั่งที่ใช้อำนาจในครอบครัวและสังคมของชาวมั่ง ดังนั้นผู้หญิงของชาวมั่งจึงเป็นเหมือนชนชั้นสองของสังคมมั่ง เมื่อยุคสมัยสังคมมีการเปลี่ยนแปลง ผู้หญิงมั่งได้รับสิทธิให้เข้าถึงพื้นที่สาธารณะมากขึ้นกว่าเดิม ทำให้ผู้หญิงมั่งมีสิทธิมากขึ้น มีการต่อรองทางอำนาจและพื้นที่กับผู้ชายมากขึ้นกว่าเดิม

ต่อมา ในปี 2553 สุจิตรา เปลี่ยนรุ่ง (2553) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การสื่อสารเพื่อสร้างธำรงรักษาและต่อรองอัตลักษณ์ความเป็นมอญของกลุ่มชาวมอญพลัดถิ่นในประเทศไทยท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงการสื่อสารเพื่อสร้างธำรงรักษาและต่อรองอัตลักษณ์ความเป็นมอญของกลุ่มชาวมอญพลัดถิ่นในประเทศไทย รวมถึงศึกษาวิเคราะห์ถึงปัจจัยที่เกิดขึ้นท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์อันจะมีผลต่ออัตลักษณ์ความเป็นมอญในแง่มุมต่าง ๆ และศึกษาถึงการรับรู้ความหมายและ คุณค่าเกี่ยวกับอัตลักษณ์ระหว่างผู้ที่อยู่ในฐานะของคนในคือคนมอญเอง และในทัศนะของคนนอกหรือผู้ที่อยู่ในฐานะของผู้อื่น โดยใช้เครื่องมือในการเก็บข้อมูลได้แก่การวิเคราะห์เอกสาร การสัมภาษณ์ และการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม กลุ่มเป้าหมายในการศึกษาได้แก่ กลุ่มชาวมอญในประเทศไทย 3 ชุมชน คือกลุ่มชาวมอญพระประแดง กลุ่มชาวมอญเกาะเกร็ด และกลุ่มชาวมอญบางกระดี่ ซึ่งเป็นชุมชนมอญที่อยู่ในบริบทความเป็นเมืองผลการวิจัย พบว่า มิติประวัติศาสตร์ถือเป็นบริบทชุมชนที่สำคัญในการสร้างอัตลักษณ์ความเป็นมอญแบบต่าง ๆ อันได้แก่ อัตลักษณ์แบบมอญไฮโซของกลุ่มมอญพระประแดง อัตลักษณ์มอญค้าขายและมอญช่างปั้นของกลุ่มมอญเกาะเกร็ด และมอญน้ำเค็มของกลุ่มมอญบางกระดี่ โดยปัจจัยสำคัญที่สุดที่

มีผลต่อการสืบทอดและธำรงรักษาอัตลักษณ์ความเป็นมอญคือ จำนวนและการควบคุมจากคนรุ่นเก่า ซึ่งทั้งการสร้าง การธำรงรักษาและการต่อรองอัตลักษณ์ความเป็นมอญนั้นกระทำการสื่อสาร ทั้งสิ้น 6 ประเภทในลักษณะของการผสมผสานข้อดีของแต่ละสื่อเข้าด้วยกัน อันได้แก่การสื่อสารผ่าน สื่อสิ่งพิมพ์ สื่อบุคคล สื่อประเพณี สื่อวัตถุ องค์กรเครือข่ายของชาวมอญ และผ่านภาษาในพื้นที่ ชีวิตประจำวัน นอกจากนี้ยังพบว่า การรับรู้อัตลักษณ์ความเป็นมอญที่สอดคล้องกันระหว่างกลุ่มคน มอญในฐานะคนในและกลุ่มคนนอกในฐานะผู้อื่น 2 อัตลักษณ์ด้วยกันคือ 1) อัตลักษณ์ “มอญชนชาติ ที่มีอารยธรรม” และ 2) อัตลักษณ์ “มอญชนชาติที่เคร่งครัดในพระพุทธศาสนา” ผสมผสานกับการ สร้างให้ชนชาติพม่าคือความเป็นอื่น ซึ่งเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้กลุ่มชาวมอญที่อยู่ในฐานะคนพลัดถิ่น ของสังคมน้อยสามารถอยู่ร่วมกับสังคมไทยที่เป็นสังคมใหญ่ได้อย่างราบรื่น

งานวิจัยของสุจิตรา ทำให้เราได้ตระหนักถึงความเป็นคนพลัดถิ่นที่ถูกเบียดขับ และ พยายามสร้างอัตลักษณ์ของตนเองเพื่อธำรงรักษาความเป็นมอญ เพื่อบอกเล่าตัวตนของคนมอญ และ เพื่อต่อรองพื้นที่ของกลุ่มชาติพันธุ์ตนเช่นเดียวกัน

พัฒนา กิติอาษา (2553) ได้กล่าวถึงคนอีสานพลัดถิ่นไว้ในบทความ “ดนตรีอีสาน แร่งงาน อารมณ์ และคนพลัดถิ่น” โดยพัฒนา กล่าวว่าคนพลัดถิ่นอีสาน คือแรงงานอีสานไกลบ้าน (Diaspora labor) ซึ่งสามารถจัดเข้ากลุ่มในแนวคนพลัดถิ่นที่เน้นความแตกต่างหลากหลาย และคน พลัดถิ่นในความหมายใหม่ที่ยืดหยุ่น ลื่นไหล เปลี่ยนแปลง และเน้นความสำคัญของการเดินทาง เคลื่อนย้ายแรงงาน ทั้งที่เป็นแรงงานข้ามชาติและแรงงานย้ายถิ่นจากชนบทสู่เมือง คนพลัดถิ่นอีสาน ย่อมมีลักษณะใกล้เคียงกับแรงงานพลัดถิ่น ผู้ซึ่งกลายเป็นแรงงานอพยพด้วยเหตุผลของความยากจน และแรงปรารถนาที่จะหารายได้มาจุนเจือครอบครัวอันเป็นลักษณะร่วมของคลื่นขบวนของคนพลัดถิ่น แบบใหม่จากประเทศโลกที่สามภายใต้กระแสทุนนิยมโลกาภิวัตน์และการเดินทางข้ามชาติข้ามแดน พัฒนามองวัฒนธรรมดนตรีสมัยนิยมของภาคอีสานมุ่งเน้นการก่อเกิดและการต่อรองอัตลักษณ์ วัฒนธรรมความทรงจำและความคิดฝันของคนพลัดถิ่น ซึ่งพัฒนาได้สรุปอัตลักษณ์ของคนอีสานพลัด ถิ่นผ่านเพลงลูกทุ่งได้ 4 ประการ คือ 1) ความทรงจำเกี่ยวกับถิ่นฐานบ้านเกิด เพลงลูกทุ่งและหมอลำ จำนวนมากได้นำเสนอสภาพของอีสาน การเล่าเรื่องที่ผูกพันกับตำนานและสถานที่ 2) การพลัดพราก แม้การพลัดพรากจะเป็นที่มาของความไม่สบายใจ แต่คนอีสานก็ยกย่องและให้คุณค่ากับการเดินทาง ไปทำงานและเรียนรู้การใช้ชีวิตในโลกกว้าง การพลัดพรากย่อมหมายถึงการไปเผชิญโชคชะตา เนื้อ เพลงของนักร้องฝ่ายชายย่อมการไปทำงานต่างถิ่นไม่ได้เป็นเพียงการไปทำงานเพื่อช่วยเหลือ ครอบครัว แต่ยังหมายถึงคนรักและคำมั่นสัญญาที่จะหาเงินกลับไปแต่งงาน เพราะหญิงสาวคือแรงบันดาลใจของชายหนุ่ม เขาและเธอพูดภาษาในอุดมคติในการเก็บเงินเพื่อสร้างอนาคต ส่วนนักร้อง หญิงนั้นมักจะมีการนำเสนอในลักษณะที่ตอบสนองอุดมคติความรักและเพศสภาวะแบบปิตาธิปไตยไม่ แพ้กัน 3) จิตสำนึกและความผูกพันเป็นห่วงของผู้คนที่อยู่บ้านและดินแดนปลายทาง เนื้อหาที่สำคัญ

อีกประการหนึ่งของเพลงลูกทุ่งก็คือความผูกพันระหว่างคนพลัดถิ่นกับบ้านเกิดเมืองนอน คนพลัดถิ่นอีสานทั้งในอดีตและปัจจุบันมักจะนึกถึงบ้านในช่วงที่มีเทศกาล 4) การกลับไปเยือนแต่ไม่ใช่การกลับไปอยู่ การกลับบ้านเป็นมายาคติของคนพลัดถิ่น คนพลัดถิ่นมีชีวิตอยู่ใน 2 โลก คือถิ่นฐานบ้านเกิดและถิ่นที่ทำงานปลายทาง การกลับบ้านจึงเป็นเรื่องสมมุติ พัฒนาได้กล่าวในบทสรุปว่าดนตรีสมัยนิยมทำงานเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับคนพลัดถิ่นและบรรดาผู้ใช้แรงงานในลักษณะที่เป็นผู้กระทำการในหลายลักษณะ ได้แก่ 1) ดนตรีสมัยนิยมอีสานทำหน้าที่ “เล่าเรื่อง” สะท้อนภาพชีวิตและอารมณ์ความรู้สึกของคนพลัดถิ่น 2) ดนตรีสมัยนิยมอีสานเป็นผลผลิตของการกระทำหน้าที่ในกระบวนการจัดการ “แรงงานอารมณ์ในชีวิตประจำวัน” ของผู้คนในวัฒนธรรมพลัดถิ่น ดนตรีทำหน้าที่ในการถ่ายโอนความรู้สึกและอารมณ์ของผู้คน 3) ดนตรีสมัยนิยมเป็นเครื่องมือต่อรองระยะห่างทั้งที่เป็นระยะห่างทางภูมิศาสตร์ และระยะห่างทางสังคม 4) ดนตรีสมัยนิยมเปิดพื้นที่ในการแสดงออกตัวตนที่หลากหลายและทับซ้อนของคนพลัดถิ่น 5) ดนตรีสมัยนิยมแนวอีสานช่วยเปิดเผย ประกาศยืนยันและต่อยอดอัตลักษณ์วัฒนธรรมของตนเองต่อโลกกว้าง ดนตรีสมัยนิยมอีสานได้รับความนิยมนานเพราะมีการพัฒนาตนเองและได้ให้ความสำคัญเป็นพิเศษต่อการหล่อเลี้ยงสายใยชีวิต อัตลักษณ์จินตนาการ และความทรงจำของคนอีสานพลัดถิ่นภายใต้บริบทของโลกยุคโลกาภิวัตน์และการเดินทางข้ามแดน

เรื่องเล่าของคนพลัดถิ่น เป็นประเด็นหนึ่งที่สำคัญ อัฐพล อินตะเสนา (2560) ได้ศึกษาเรื่อง “วรรณกรรมอีสานในล้านนา : เรื่องเล่าคนพลัดถิ่นกับการสร้างพื้นที่ทางสังคม” โดยอัฐพลได้ศึกษาคนอีสานที่พลัดถิ่นไปอาศัยอยู่ในสังคมล้านนา จังหวัดเชียงรายและจังหวัดพะเยา โดยอัฐพลพบว่าเรื่องเล่าของคนไทยอีสานพลัดถิ่นมี 5 ประเภท คือ นิทาน ตำนาน ฝนคำสอน บทสวด และเรื่องเล่าจากประสบการณ์จริง เนื้อหาของเรื่องเล่าเกี่ยวกับสภาพสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่น ค่านิยม ความเชื่อ พระพุทธศาสนา ประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน คำสอน สถานที่ บุคคล และเนื้อหาทั่วไป โดยวรรณกรรมที่กล่าวมามีบทบาทในการอธิบายกำเนิด อัตลักษณ์ และพิธีกรรม การถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาแก่คนในชุมชน การอบรมระเบียบและรักษามาตรฐานพฤติกรรมของคสังคม การเป็นทางออกให้ความคับข้องใจ และมีบทบาทในการสร้างพื้นที่ทางสังคม ในส่วนการสร้างพื้นที่ทางสังคมพบว่าการสร้างพื้นที่ผ่านตัวละคร วัตถุสิ่งของ และสถานที่

อัฐพล พบว่าวรรณกรรมมีความสำคัญและมีบทบาทต่อการสร้างพื้นที่ทางสังคม ซึ่งเป็นพื้นที่ความสัมพันธ์ระหว่างคนไทยอีสานพลัดถิ่นกับคนในชุมชนล้านนาซึ่งเป็นไปในลักษณะของการสร้างความหมายบนพื้นที่ ทั้งพื้นที่ทางกายภาพ พื้นที่ทางความสัมพันธ์ พื้นที่ทางจิตวิญญาณ และพื้นที่ทางสัญลักษณ์ต่างๆ ภาพที่สะท้อนออกมาจึงทำให้เข้าใจอัตลักษณ์ ภาพตัวแทน และอำนาจของวรรณกรรมในฐานะเป็นเครื่องมือในการสร้างอำนาจในการต่อรองแลพสร้างนิยามให้กลุ่มของตน ซึ่งในระยะแรกคนไทยอีสานพลัดถิ่นต้องเผชิญกับความไม่เข้าใจทางภาษาและวัฒนธรรมจนก่อให้เกิด

ความแตกต่างและขัดแย้ง เกิดการปะทะสังสรรค์ของผู้คนต่างวัฒนธรรม การต่อสู้และพยายามนำทุนทางวัฒนธรรมที่ตนเองมีอยู่มาใช้ยึดโยงจิตวิญญาณและสร้างสำนึกอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของผู้คนผ่านประเพณี พิธีกรรม ระบบความคิด ความเชื่อที่ถือปฏิบัติสืบต่อมา จนในที่สุดกลุ่มคนทั้งสองวัฒนธรรมก็เกิดการปรับตัวและผสมผสานทางวัฒนธรรมตามระบบกลไกทางสังคม

1.9.3 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์

อัตลักษณ์คือการบอกว่า “เราคือใคร” ดังนั้นนักวิชาการจึงได้ใช้แนวคิดเรื่องอัตลักษณ์มาใช้แสวงหาคำตอบที่เกี่ยวกับกลุ่มคนต่าง ๆ ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2544) ได้นำเสนอให้เห็นความพยายามที่จะอธิบายความแตกต่างทางชาติพันธุ์ของกลุ่มต่างๆ โดยอาศัยแนวคิดและทฤษฎีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม (Intergroup interactions) ซึ่งได้ยกตัวอย่างงานของ อี.อาร์.ลีช (E.R. Leach) ที่ได้ชี้ให้เห็นลักษณะทางชาติพันธุ์ (ในกรณีชาวคินีในพม่า) ในบริเวณที่เรียกว่า “บริเวณภูเขาของชนชาติคินี” มีหลายชนเผ่าอาศัยปะปนกันอยู่ ที่สำคัญมี จิงปอ มารู ฌู ลีซู ฯลฯ ชนชาติเหล่านี้ต่างพูดภาษาในตระกูลจีน-ทิเบต ที่แบ่งออกเป็นกลุ่มใหญ่ๆ ได้อย่างน้อย 6 กลุ่ม ความสามารถของแต่ละกลุ่มในการสื่อสารติดต่อกันก็มีตั้งแต่พูดจากรู้เรื่อง รู้เรื่องบ้างไม่รู้เรื่องบ้าง จนถึงไม่สามารถติดต่อสื่อสารกันได้เลย แต่ชนต่างเผ่าต่างกลุ่มเหล่านี้ถือว่าเป็น “คินี” ด้วยกัน ชนชาติคินีตั้งบ้านเรือนอยู่บนภูเขา ดำรงชีพด้วยการเพาะปลูกแบบไร่หมุนเวียน และมีระบบความเชื่อและอุดมการณ์แบบผีบรรพบุรุษ รูปแบบโครงสร้างทางสังคมของคินีมีลักษณะเป็นประชาธิปไตย มีความเท่าเทียมกันซึ่งเป็นรูปแบบทางโครงสร้างที่รู้จักกันในท้องถิ่นว่า “กัม เลา” ดังนั้นอัตลักษณ์ของคินีจึงเป็นสถานภาพทางสังคมที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ภายใต้ระบบนิเวศแบบหนึ่งๆ มากกว่าจะผูกติดอยู่กับภาษาพูดเพียงอย่างเดียว

ในขณะเดียวกัน วุฒิชัย แทนนิล (2551) กล่าวว่า ชาร์ลส์ คายส์ (Charles Keyes) นำเสนอว่าอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์เป็นการหล่อหลอมที่มีมายาวนานของความรู้สึกร่วมกันในสายเลือด (shared descent) ตัวอย่างเช่น ภาษาที่สมาชิกในกลุ่มใช้สื่อสารกันได้ นิทานหรือนิยายที่สมาชิกในกลุ่มเชื่อว่ามีกำเนิดร่วมกัน และบริบททางประวัติศาสตร์ที่สมาชิกในกลุ่มประสบมาด้วยกันเป็นต้น นอกจากนี้ คายส์ยังได้ขยายบริบทของความสัมพันธ์และการปรับเปลี่ยนความเป็นอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ที่กว้างออกไปกว่างานของคนอื่นๆ นั่นคือการพิจารณาถึงอิทธิพลของรัฐชาติสมัยใหม่ คายส์ยังได้เสนอแนวคิดอัตลักษณ์พื้นที่ การสร้างความเหมือนและความแตกต่างของสมาชิกในกลุ่มชาติพันธุ์มาจากแนวคิดเรื่องกำเนิด หรือต้นกำเนิดร่วมที่คนในกลุ่มชาติพันธุ์สืบทอดและปฏิบัติร่วมกันจนกลายเป็นที่มาและรากฐานของกลุ่มที่มาของกำเนิดร่วมจนเป็นอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ มีลักษณะเป็นเรื่องเล่าของที่มา การอพยพมาตั้งถิ่นฐานในที่ใหม่ ความทรงจำทางประวัติศาสตร์ การถูกกดขี่จากชาติพันธุ์อื่น เพลง ตำนาน และการละเล่น

สำหรับการศึกษาเกี่ยวกับอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ไทนั้น อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2541) ได้เสนอว่าชุมชนไทในที่ต่างๆ มิได้ผูกโยงกันบนพื้นฐานความเป็นชาติพันธุ์ แต่ยึดในความสำนึกในเทือกเขาเหล่ากอที่สืบทอดกันมาตามตำนานความเชื่อโบราณ เช่น ตำนานพระยาเจือง หรือตำนานจามเทวี ที่น่าสังเกตก็คือ ผู้นำตามตำนานเหล่านี้เป็นบรรพบุรุษร่วมของเผ่าอื่นๆ ด้วย เช่น พระยาเจืองเป็นที่นับถือกันในหมู่ขมุหรือลัวะ ส่วนพระนางจามเทวีก็เป็นที่นับถือของคนมอญ

นอกจากนี้ยังมีการศึกษาเกี่ยวกับการนำเสนอ และสืบสานอัตลักษณ์ เช่นในการศึกษาของ บัชริน วัชศิริ (2551) ศึกษาเรื่อง "วรรณกรรมพื้นบ้านในชุมชนลาวหลวงพระบางกับบทบาทการสืบสานความเป็นลาวหลวงพระบางในบริบทสังคมไทย" รวบรวมวรรณกรรมพื้นบ้านในชุมชนลาวหลวงพระบางทั้งประเภทมุขปาฐะและลายลักษณ์ในอำเภอคำชะอี จังหวัดเลย และอำเภอหล่มเก่า อำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ และจำแนกประเภทและวิเคราะห์วรรณกรรมด้านองค์ประกอบของวรรณกรรม รวมทั้งเพื่อศึกษาบทบาทของวรรณกรรมพื้นบ้านดังกล่าว ในการสืบสานและสร้างอัตลักษณ์ของลาวหลวงพระบางซึ่งอพยพมาจากเมืองหลวงพระบาง ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่วิจัยเป็นเวลากว่า 200 ปี ผลการวิจัยสรุปได้ว่า ชาวลาวหลวงพระบางในประเทศไทยส่วนใหญ่ยังคงรักษามรดกทางวัฒนธรรมของตนไว้ ในขณะเดียวกันก็ปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรม เศรษฐกิจและการเมือง จึงสร้างสรรค์วรรณกรรมมุขปาฐะและลายลักษณ์ขึ้นใหม่เพื่อสร้างอัตลักษณ์ของตน วรรณกรรมไม่เพียงแต่มีบทบาทในฐานะเป็นเครื่องหล่อหลอมโลกทัศน์วิถีคิดและวิถีชีวิต หากยังมีบทบาทในการสร้างอัตลักษณ์ลาวหลวงพระบางในประเทศไทย อัตลักษณ์ลาวหลวงพระบางในประเทศไทยมีลักษณะพลวัต โดยแบ่งได้เป็น 3 ช่วง ในช่วงแรกของการตั้งถิ่นฐาน วรรณกรรมมีบทบาทในการสร้างจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ ช่วงที่สอง วรรณกรรมมีบทบาทในการสร้างสำนึกตอบโต้อำนาจรัฐไทย และช่วงที่สาม เนื่องจากได้รับอิทธิพลจากวาทกรรมสร้างชาติไทย และวาทกรรมการพัฒนาที่ครอบงำอย่างเป็นระบบ ส่งผลให้ชาวลาวหลวงพระบางปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ให้สอดคล้องกับความเป็นไทย เพื่อเลื่อนสถานภาพทางสังคม และการเข้าถึงสิทธิประโยชน์ในฐานะพลเมืองไทยโดยการผนวกรวมความเป็นไทยกับความเป็นลาวเข้าด้วยกัน และนิยามตนเองเป็น “ชาวไทยเชื้อสายลาวหลวงพระบาง” อัตลักษณ์ชาวลาวหลวงพระบางในไทยจึงมีความเลื่อนไหล และเลือกแสดงอัตลักษณ์ของตนได้หลากหลายในสังคมไทยขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และผลประโยชน์ของตน

การศึกษาอัตลักษณ์ของกลุ่มคนที่ถูกสังคมนับถือ เช่นงานของ จุฑามาศ ไชยมงคล (2555) “การวิเคราะห์อัตลักษณ์ทางเพศสภาพและพื้นที่ของหญิงรักหญิงในสื่อ นวนิยาย” ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาอัตลักษณ์ทางเพศสภาพ และพื้นที่ของหญิงรักหญิงในสื่อ นวนิยาย จำนวน 5 เรื่อง ผลการวิจัยพบว่า อัตลักษณ์ทางเพศสภาพของตัวละครทั้ง 5 เรื่อง เป็นเพศสภาพของหญิงรักหญิงที่เลือกรักผู้หญิง ผ่านความรู้สึก ความรู้ รสนิยมเรื่องเพศ และความรัก บุคลิกภาพการแสดง

ออกเป็นแบบผู้หญิงธรรมดาที่มีบุคลิกภาพดี มีความเป็นผู้นำมีหน้าที่การทำงานที่ดี มุ่งมั่นจริงจังกับการทำงาน ยอมรับในเพศหญิงของตัวเอง และปฏิเสธการเป็นผู้ชาย มีความรักที่มั่นคง จริงใจ และซื่อสัตย์ ที่สำคัญ มีความเข้าใจซึ่งกันและกันเนื่องจากเป็นเพศเดียวกันส่วนพื้นที่ทางสังคมของหญิงรักหญิง ประกอบด้วย พื้นที่ส่วนตัว เช่น บ้าน ห้องพัก ส่วนใหญ่ครอบครัวไม่ยอมรับ และต้องใช้เวลาในการเปลี่ยนทัศนคติ สังคมเพื่อนเป็นพื้นที่ที่สามารถเปิดเผยตัวตนได้มากที่สุด นวนิยายทั้ง 5 เรื่อง สะท้อนทัศนคติ และค่านิยมทางสังคมที่ว่า ความรักของหญิงรักหญิงหรือเพศที่สาม เป็นความรักที่สวยงามและบริสุทธิ์รูปแบบหนึ่ง ที่ไม่ต่างจากความรักของชายทุกคนมีคุณค่าในความเป็นมนุษย์เช่นเดียวกัน และมีสิทธิ์เลือกมีพฤติกรรมการแสดงออกด้านความรัก หรือบุคลิกภาพตามประสบการณ์และรสนิยมส่วนบุคคล ฉะนั้น สังคมจึงไม่ควรตีตราว่าพวกเขาเป็นคนผิดปกติหรือแปลกแยกจากสังคม และ ความรักของชายหญิง ไม่ได้เป็นตัวแทนของความสุขที่แท้จริงของความรัก หรือเป็นความรักในรูปแบบเดียวที่สมบูรณ์แบบที่สุด

นอกจากนี้ยังมีการศึกษา “เรื่องเล่าตลกกับการนำเสนอภาพอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมในวิถีทัศนนิทานก้อมสำนวนอีสาน” โดย กนกศักดิ์ ธาณี (2556) ได้ศึกษาวิถีทัศนนิทานก้อมของสี คันโซ่ เพื่อศึกษาการสร้างอารมณ์ขันและอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ในส่วนของการนำเสนออัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมนั้น พบว่ามีการนำเสนอภาพอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาวอีสานผ่านการปฏิสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ 5 ประเด็น คือ การนำเสนอในประเด็นเรื่องชนชั้น การนำเสนอผ่านประเด็นศาสนา การนำเสนอผ่านประเด็นเรื่องเพศ การนำเสนอผ่านประเด็นการเมือง การนำเสนอผ่านประเด็นชาติพันธุ์ จึงปรากฏการสร้าง การเลื่อนไหลและการเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ของชาวอีสานไปตามบริบทที่เกี่ยวข้อง เป็นที่น่าสังเกตอย่างหนึ่งว่าสี คันโซ่ เป็นชาวอีสานคนหนึ่งซึ่งเรียกว่าคนในวัฒนธรรม ดังนั้นจึงเป็นลักษณะของการมองตนเองหรือแสดงความคิดเห็นต่อเรื่องของตนเองว่ามองอย่างไร คิดอย่างไร กนกศักดิ์ได้วิเคราะห์ประเด็นชาติพันธุ์ของคนอีสานกับคนจีนไว้ว่าคนอีสานถูกเจ๊กเอาเปรียบมาก โดยเฉพาะเรื่องการค้าขาย ทำให้คนอีสานก็ตอบโต้อย่างถึงที่สุด แม้ว่าคนอีสานจะเป็นคนที่ยอมรับในชะตากรรม แต่ก็ไม่ยอมแพ้ต่อสภาพแวดล้อม ซึ่งสิ่งเหล่านี้แสดงถึงอัตลักษณ์ของความเป็นนักสู้ของชาวอีสาน

ปฐม หงษ์สุวรรณ (2556) ได้ใช้ข้อมูลประเภทตำนานเพื่อศึกษาการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชน ในบทความ “พระพุทธรูปล้านนา : ตำนานกับการสร้างอัตลักษณ์และพลังชุมชน” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์ตำนานพระพุทธรูปล้านนาที่ปรากฏอย่างแพร่หลายในชุมชนล้านนา ซึ่งมีฐานะเป็นภูมิปัญญาทางความเชื่อ และสามารถที่จะสะท้อนตัวตนความเป็นท้องถิ่นกับการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวล้านนา จากการศึกษาตำนานพระพุทธรูปล้านนาได้นำเสนอชาติพันธุ์ล้านนาใน 4 ประเด็น ได้แก่ 1) วิธีการเลือกตั้งถิ่นฐานโดยตำนานอธิบายวิธีการเลือกถิ่นฐานที่เป็นมงคล 2) วิถีพุทธแบบชาวล้านนา ตำนานพระพุทธรูปล้านนาได้แสดงให้เห็นความผสมผสานของ

ความเชื่อที่แตกต่างกันสองแบบคือคติความเชื่อดั้งเดิมกับความเชื่อแบบพุทธอันเป็นลักษณะของการประนีประนอม 3) วิถีแห่งความเป็นพหูพทธเจ้า ชาวล้านนาโดยเฉพาะคติเรื่องพระพุทธรเจ้า 5 พระองค์ ทำให้พระพุทธรูปของชาวล้านนามีลักษณะที่โดดเด่นและต่างไปจากพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในวัฒนธรรมแม่แบบ 4) วิถีเจ้าฟ้าแห่งอาณาจักรล้านนา ซึ่งพระพุทธรูปจะเป็นส่วนหนึ่งขององค์ประกอบในการเสด็จขึ้นครองราชย์ของเจ้าเมืองด้วยอันเป็นตัวแทนของการตั้งบ้านเมือง นอกจากนี้พระพุทธรูปหลายองค์ยังมีความสัมพันธ์กับบุคคลสำคัญหรือชนชั้นเจ้านายด้วย ดังนั้นตำนานของพระพุทธรูปล้านนาได้แสดงให้เห็นว่าพระพุทธรูปไม่ใช่เพียงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาเท่านั้น แต่ยังถูกนำมาเชื่อมโยงกับการปัดเป่าสิ่งชั่วร้าย การลดบันดาลให้อยู่ดีมีสุข การลดบันดาลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ อันเป็นการช่วยให้กลุ่มชนสามารถปรับตัวให้เข้ากับความเปลี่ยนแปลงได้ การบูชาต่อพระพุทธรูปจึงเป็นเหมือนการบูชาพระพุทธรศาสนาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ แนวคิดนี้มีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวล้านนาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

นอกจากนี้แนวคิดอัตลักษณ์ยังมีความสัมพันธ์กับแนวคิดคนชายขอบและคนพลัดถิ่นเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ดังในงานวิจัยเรื่อง “ผีนกับคนม้ง : พลวัตแห่งความหลากหลายและความซับซ้อนแห่งอัตลักษณ์ของคนชายขอบ” ของ อรรถญา ศิริผล (2551) โดยผู้วิจัยพยายามทำความเข้าใจ “กลุ่มชาติพันธุ์ม้ง” ในฐานะผู้กระทำที่อยู่ภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐในฐานะผู้ครอบงำกับชาวม้ง ในฐานะกลุ่มผู้ด้อยอำนาจจากปัญหาเรื่องผีนกับนิยามความหมายยาเสพติดที่ชาวม้งถูกประทับตราให้กลายเป็นคนผิดศีลธรรม และกลายเป็นคนชายขอบของสังคมส่วนใหญ่ อรรถญาพบว่ากระบวนการกักขังอัตลักษณ์ชาวม้งเป็นผลมาจากการสร้างภาพตัวแทนหรือชุดนิยามความหมายและปฏิบัติการทางภาษาที่เกิดขึ้นในบริบททางการเมืองเรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและกลุ่มวัฒนธรรม ครอบงำกับกลุ่มชาติพันธุ์ม้งซึ่งเป็นกลุ่มผู้ด้อยอำนาจที่รัฐได้สร้างภาพ “ความเป็นคนอื่น” ของชาวม้งจากภาพลักษณ์หลัก ๆ 3 ภาพในรูปแบบที่แตกต่างกัน ในบริบทแต่ละช่วงเวลา จนทับซ้อนกลายเป็นภาพลักษณ์ของชาวม้งในปัจจุบัน คือ ภาพลักษณ์ชาวม้งกับผีน ที่เชื่อมโยงกับยาเสพติดในบริบทผีนที่กลายเป็นยาเสพติดในสังคมใหญ่ ในบริบทความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างอุดมการณ์ภาพม้งกับผีนถูกนำเสนอมากขึ้นและขยายไปสู่ภาพลักษณ์ของคอมมิวนิสต์ผู้ทำลายความมั่นคงของชาติ การปรับเปลี่ยนต่อภาพลักษณ์ความเป็นม้งด้านลบเกิดขึ้นในระดับกลุ่มที่เลือกปรับเปลี่ยนแตกต่างกัน ได้แก่การเป็นผู้ประสบความสำเร็จทางเศรษฐกิจของม้งที่มีฐานะในกลุ่มวัยกลางคน และกลุ่มคนรุ่นใหม่ การเป็นผู้ประสบความสำเร็จทางการศึกษา - อาชีพการงานก้าวหน้าในกลุ่มชาวม้งคนรุ่นใหม่เพื่อเชื่อมโยงอัตลักษณ์ของชาวม้งเข้ากับบทบาทอื่นๆ ที่สังคมกว้างให้การยอมรับแล้วใช้บทบาทเหล่านี้มานิยามอัตลักษณ์ม้งขึ้นมาใหม่ในบริบทความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับรัฐและโลกภายนอกจากประสบการณ์การเรียนรู้ของตน ชาวม้งในฐานะที่เป็นผู้กระทำที่มีความแตกต่างหลากหลาย

จากประสบการณ์การเรียนรู้ รุนวัยและชนชั้นที่แตกต่างกัน ทำให้ชาวม้งกลุ่มต่างๆ เลือกที่จะปรับเปลี่ยนหรือตอบโต้ต่อกระบวนการกักขังอัตลักษณ์ด้วยภาพลักษณ์ต่างๆ ที่แตกต่างกันด้วย

อรรถกถาศักดิ์พบนัยสำคัญในประเด็น “อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์” 2 ประการ ประการแรก อัตลักษณ์ความเป็นชาติพันธุ์ไม่ได้ถูกผูกขาดโดยกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเสมอไป ไม่ว่าจะชาวม้งกลุ่มใด หรือแม้แต่รัฐให้มีนิยาม ความหมาย อย่างหยุดนิ่ง ตายตัว เป็นแบบเดียวเสมอไป แต่อัตลักษณ์ความเป็นชาติพันธุ์กลับเป็นการสร้างขึ้นและสามารถถูกสร้างขึ้นใหม่ให้หลากหลาย ซับซ้อน และมีความเลื่อนไหลและปรับเปลี่ยนเพื่อใช้เป็นยุทธวิธีในการต่อรองและนำเสนอตัวเองที่เลื่อนไหลไปตามเงื่อนไขสถานการณ์และผลประโยชน์ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างต่อเนื่อง ประการที่สองอัตลักษณ์ความเป็นชาติพันธุ์ไม่อาจถูกมองเป็นหนึ่งเดียวแบบชนเผ่าดั้งเดิมที่มีรูปแบบเฉพาะเจาะจงแต่อัตลักษณ์ความเป็นชาติพันธุ์ของชาว ม้งกลับมีความหลากหลาย ซับซ้อน ขึ้นอยู่กับปฏิสัมพันธ์ระหว่างอำนาจเชิงสัญลักษณ์ในฐานะโครงสร้างที่รัฐกระทำการครอบงำกับผู้กระทำที่มีชีวิตที่แตกต่าง หลากหลาย ซับซ้อนมากขึ้นจากประสบการณ์การเรียนรู้ ในฐานะ ชนชั้น และรุ่นวัย ทำให้การเลือกยอมรับและแสดงอัตลักษณ์ของแต่ละกลุ่มต่างแตกต่าง หลากหลายและซับซ้อนมากขึ้นไปด้วย

1.9.4 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดบทบาทและหน้าที่ของตำนานและนิทาน

วิลเลียม บาสคอม (William bascom) ได้กล่าวถึงบทบาทของคติชนไว้ในบทความเรื่อง “Four Function of Folklore” (ศิราพร ณ ถลาง, 2552) โดยบาสคอมได้จำแนกบทบาทหน้าที่ของคติชนในภาพรวมไว้ 4 ประการ คือ 1) ใช้อธิบายที่มาเหตุผลและพิธีกรรม 2) ทำหน้าที่ให้การศึกษาในสังคมที่ใช้ประเพณีบอกเล่า 3) รักษามาตรฐานทางพฤติกรรมที่เป็นแบบแผนของสังคม 4) ให้ความเพลิดเพลินและเป็นทางออกให้กับความคับข้องใจของบุคคล

ศิราพร ฐิตะฐาน ณ ถลาง (2537) เห็นด้วยกับแนวคิดของบาสคอม และได้อธิบายแนวคิดของบาส คอม ซึ่งพิจารณาคติชนในฐานะทำหน้าที่เป็นกลไกทางวัฒนธรรมอันหนึ่ง โดยเฉพาะคติชนประเภทเรื่องเล่า (Narrative) ไว้ดังนี้

1.9.1.1 ทำหน้าที่กับการเป็นทางออก (Social Outlet) สำหรับความขัดแย้งและกฎเกณฑ์ทางสังคม โดยใช้นิทานกับทางออกของความขัดแย้งในครอบครัว นิทานจักรๆ วงศ์ๆ กับทางออกของความขัดแย้งในครอบครัวไทย และ มุขตลก : ทางออกของความกดดันจากกฎเกณฑ์และระเบียบสังคม

1.9.1.2 คติชนกับการให้การศึกษาและอบรมระเบียบสังคม

1.9.1.3 คติชนกับการถ่ายทอดความเชื่อและพิธีกรรม

1.9.1.4 คติชนกับการสร้างเอกลักษณ์และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ซึ่งกล่าวว่านิยายท้องถิ่นกับการอธิบายประวัติศาสตร์สถานที่ นิยายท้องถิ่นเกี่ยวกับ “ผู้นำทางวัฒนธรรม” กับการ “บันทึก” ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และ ตำนานกับการ “บันทึก” ประวัติศาสตร์ของกลุ่มชาติพันธุ์ (ไท)

นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการที่ได้ใช้แนวคิดบทบาทหน้าที่ของคติชนมาใช้อธิบาย บทบาทหน้าที่ของคติชนประเภทต่างๆ ดังนี้

สุกัญญา สุจฉายา (2523) ได้ศึกษา “เพลงปฏิพากษ์ : การศึกษาในเชิงวรรณคดี วิเคราะห์” โดยผู้วิจัยได้นำแนวคิดของบาสคอมมาเป็นแนวทางในการศึกษาเพลงพื้นบ้านภาคกลาง ประเภทการโต้ตอบของหนุ่มสาวที่เรียกว่าเพลงปฏิพากษ์ และพบว่าเพลงปฏิพากษ์มีบทบาทต่อสังคม 6 ประการ คือ บทบาทสร้างความบันเทิง ซึ่งบทบาทนี้เป็นบทบาทโดยตรงของเพลง ส่วนบทบาทที่เหลือเป็นบทบาทแอบแฝง ได้แก่ สร้างความสามัคคีของชุมชน ให้การศึกษา ระบายความเจ็บปวดจาก กฎเกณฑ์ประเพณีและค่านิยมบางประการโดยเฉพาะการแสดงออกเรื่องเพศ ระบายความเจ็บปวดจาก ภาวะทางเศรษฐกิจและสังคม และบทบาทในการบันทึกเหตุการณ์และวิพากษ์วิจารณ์สังคม

นอกจากเพลงพื้นบ้านแล้ว ยังมีการศึกษาบทบาทของนิทานต่อสังคมด้วย อัครวิทย์ เรืองรอง (2539) ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องแก้วหน้าม้า” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทและความสำคัญของวรรณกรรมเรื่องแก้วหน้าม้าต่อสังคมไทย ซึ่งผู้วิจัย พบว่าวรรณกรรมเรื่องแก้วหน้าม้ามีบทบาทต่อสังคมไทย 3 ประการที่สำคัญ คือ 1) ให้ความบันเทิงใจแก่ผู้อ่านและผู้ชม 2) บทบาทในการเป็นทางออกและทางต่อรองสำหรับความขัดแย้งและ กฎเกณฑ์ทางสังคม ซึ่งประกอบด้วย การให้ความสำคัญและบทบาทของผู้หญิง การแสดงถึงความเท่าเทียมของแต่ละชนชั้น และการต่อสู้ทางอุดมการณ์ของกลุ่มตรงข้าม และ 3) เป็นสื่อในการกล่อมเกลา และปลูกฝังความดีงามของมนุษย์

นอกจากนี้ ในงานวิจัยของ ภาณุพงศ์ อุดมศิลป์ (2540) ได้นำเสนอผลการศึกษาใน บทความเรื่อง “กาละเกต : พระโพธิสัตว์ในอุดมคติและเจ้าพ่อในโลกทัศน์ของไทยพวน” โดยชาวไทย พวนเชื่อว่าชาดกเป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นคนดีและเพียบพร้อมส่งผลต่อสภาพจิตใจ บุคลิก เป็นแนวทางให้ชาวไทยพวนอยู่ร่วมกับคนอื่น ชาวไทยพวนจะอ่านชาดกในงานบุญเข้าพรรษา โดย นิยมอ่านเรื่องกาละเกต ท้าวแบ้ จันทะปัตโตชาติ ซึ่งพระสงฆ์จะเป็นผู้อ่าน และชาวไทยพวนมีความเชื่อ ว่าการฟังชาดกก็เหมือนการฟังคำสอนของพระพุทธเจ้า สำหรับเรื่องกาละเกตนั้นเป็นที่นิยมมาก เพราะกาละเกตเป็นตัวละครในอุดมคติที่นำไปสู่ความศรัทธาและเงื่อนไขในการหลีกเลี่ยงการเกณฑ์ แรงงาน ซึ่งเป็นบทบาทที่สำคัญของวรรณกรรมเรื่องนี้ นอกจากนี้ยังอ่านชาดกในงานงันเฮือนดี และ งานอยู่กรรม ชาวไทยพวนที่อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยเหล่านี้พยายามรักษาวัฒนธรรมอย่าง เหนียวแน่น

ปรมินท์ จารูวร (2542) ศึกษาเรื่อง “การสืบทอดทำนองสวดและประเพณีสวดพระ มาลัยที่บ้านหนองขาว จังหวัดกาญจนบุรี” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทสวดและทำนองสวด ตลอดจนวิเคราะห์ปัจจัยทางสังคมที่มีผลต่อการสืบทอดประเพณีสวดพระมาลัย ผู้วิจัยพบว่า ปัจจัย ทางสังคมของบ้านหนองขาวมีผลต่อการสืบทอดประเพณีสวดพระมาลัย ประการแรก ความเป็น

ชุมชนที่มีประวัติศาสตร์อันยาวนานทำให้ชาวบ้านเกิดความภาคภูมิใจในท้องถิ่นและตนเองจึงเกิดการสืบทอดประเพณีของชุมชน ประการที่สอง การมีลักษณะสังคมแบบพึ่งพากันทางด้านแรงงานทำให้เกิดความผูกพันและรักพวกพ้อง ประการที่สาม การมีระบบเครือญาติที่ผูกพันกันด้วยความเชื่อในผีบรรพบุรุษ ผีประจำหมู่บ้านและประเพณีแต่งงานทำให้มีคนมาร่วมในพิธีศพเป็นจำนวนมาก ส่งผลให้มีการสืบทอดประเพณีสวดพระมาลัย ประการที่สี่ การนับถือพุทธศาสนาแบบชาวบ้านที่เชื่อในเรื่องกรรมและการเวียนว่ายตายเกิดผลักดันให้เกิดประเพณีสวดพระมาลัยเพราะชาวบ้านเชื่อว่าการสวดพระมาลัยจะทำให้ผู้ตายได้ไปสวรรค์ นอกจากนี้ การมีระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองซึ่งเกิดจากการตั้งชุมชนอยู่ในพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ยังเป็นปัจจัยที่เอื้อให้มีการสืบทอดประเพณีของชุมชนอีกด้วย ปัจจัยทั้งหมดดังกล่าวข้างต้นส่งผลให้ประเพณีสวดพระมาลัย ยังคงสืบทอดอยู่ที่บ้านหนองขาวนี้ได้

ลาวัญย์ สังขพันธานนท์ (2552) ศึกษาเรื่อง “บทบาทของนิทานพื้นบ้านลาว” พบว่านิทานพื้นบ้านลาวกลุ่มชาติพันธุ์ ลาว กะตู่และม้ง มีบทบาทหน้าที่ใน 5 ด้าน ได้แก่ บทบาทหน้าที่ในการอธิบายเหตุกำเนิดของกลุ่มชนและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น การให้การศึกษาอบรมระเบียบของสังคม การเป็นทางออกให้กับความคับข้องใจของบุคคลอันเกิดจากความขัดแย้ง และกฎเกณฑ์ทางสังคม การถ่ายทอดความเชื่อประเพณีและพิธีกรรม และบทบาทหน้าที่ในการสร้างและแสดงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ บทบาทหน้าที่ดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตในบริบททางสังคมและวัฒนธรรมในอดีตมากกว่ายุคปัจจุบัน นิทานพื้นเมืองกลุ่มชาติพันธุ์ลาวมีบทบาทหน้าที่ที่เด่นชัดที่สุดคือ การเป็นทางออกให้กับความคับข้องใจของบุคคลอันเกิดจากความขัดแย้ง และกฎเกณฑ์ทางสังคม ที่แสดงให้เห็นความขัดแย้งและการต่อสู้ทางชนชั้น รองลงมาคือบทบาทหน้าที่ในการสร้างและแสดงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ที่มีทั้งอัตลักษณ์ดั้งเดิมในบริบททางสังคมและวัฒนธรรมแบบเก่ากับการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ที่สอดคล้องจากนโยบายของรัฐสังคมนิยม ตั้งแต่ปี 1975 เป็นต้นมา

อภิลักษณ์ เกษมผลกุล (2552) ศึกษาเรื่อง “ตำนานพระศรีอารียในสังคมไทย : การสร้างสรรค์และบทบาท” ศึกษาตำนานพระศรีอารียในสังคมไทยทั้งในแง่การสร้างสรรค์และบทบาท ผู้วิจัยได้รวบรวมตำนานพระศรีอารียในทุกภูมิภาคของสังคมไทย ทั้งที่เป็นข้อมูลลายลักษณ์และข้อมูลมุขปาฐะจำนวน 149 เรื่อง ผู้วิจัยได้จำแนกตำนานพระศรีอารียในสังคมไทยออกตามเนื้อหาของตำนานเนื้อหาตำนานพระศรีอารียได้ 8 กลุ่ม ได้แก่ 1) กลุ่มเรื่องประวัติพระพุทธเจ้า 2) กลุ่มเรื่องพระมาลัย 3) กลุ่มเรื่องพญาคาเผือก 4) กลุ่มเรื่องบุพกรรมของพระศรีอารีย 5) กลุ่มเรื่องพระศรีอารียเป็นพระเกจิชื่อดัง 6) กลุ่มเรื่องพระโคตมพระศรีอารียเสี่ยงทายดอกบัว 7) กลุ่มเรื่องพระยารธรรมิกราช 8) กลุ่มเรื่องคำพยากรณ์ ผู้วิจัยได้จำแนกและวิเคราะห์วิธีการสร้างสรรค์ตำนานพระศรีอารีย ออกเป็น 2 ลักษณะคือ ตำนานที่สร้างสรรค์โดยการปรับเปลี่ยนเนื้อหาจากคัมภีร์พุทธศาสนา ซึ่งมีการเพิ่มเติมเนื้อหาใน 3 แบบ ได้แก่ เพิ่มการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างพระอดีตพุทธเจ้าและพระโคตมพุทธเจ้ากับพระศรีอารีย ผ่านแนวคิดเรื่องกรรม เพิ่มการอธิบายรายละเอียดของพระศรีอารียในอดีตชาติ เพิ่ม

รายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับยุคสมัยที่พระศรีอารีย์มาเกิดเป็นพระพุทธเจ้า ในขณะที่ ดำเนินการสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ในสังคมไทยที่ไม่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนา มีการสร้างสรรค์ใหม่ 4 แบบ ได้แก่ การสร้างเรื่องใหม่โดยการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างพระโคตมพุทธเจ้ากับพระศรีอารีย์ การสร้างเรื่องใหม่โดยการสร้างอดีตชาติเพิ่มผนวกเข้ากับโครงสร้างชีวิตเดิม การสร้างเรื่องใหม่โดยการจินตนาการสภาพสังคมในยุครอยต่อระหว่างศาสนาของพระพุทธเจ้าทั้งสองพระองค์ รวมถึงการสร้างเรื่องใหม่โดยการเชื่อมโยงกับท้องถิ่น ซึ่งจากการวิเคราะห์การสร้างสรรค์ตำนานพระศรีอารีย์ข้างต้น ทำให้พบว่าเมื่อนำตำนานพระศรีอารีย์ทั้งหมด มาจัดเรียงตามลำดับระยะเวลาตั้งแต่ชาติก่อนพุทธกาล จนถึงเกิดเป็นพระพุทธเจ้าศรีอารีย์ ทำให้ได้โครงสร้างชีวิตของพระศรีอารีย์ที่สมบูรณ์ ซึ่งช่วงชีวิตที่ปรากฏในโครงสร้างถูกนำมาใช้ประโยชน์ในแง่มุมต่างๆ โดยกลุ่มคนหลากหลายสถานภาพ ในการวิเคราะห์บทบาทของตำนานพระศรีอารีย์ในสังคมไทย ผู้วิจัยพบว่าตำนานพระศรีอารีย์มีบทบาทสำคัญในฐานะตำนานศาสนา ในการสร้างระบบความเชื่อเรื่องพระอนาคตพุทธเจ้าและโลกอุดมคติ เป็นกลไกตอบสนองความปรารถนาทางใจแก่พุทธศาสนิกชน สร้างมาตรฐานทางศีลธรรม และสร้างคำอธิบายเรื่องที่มาของพิธีกรรมทางศาสนา มีบทบาทในทางการเมืองในการการสร้างคำอธิบายสถานภาพ และความชอบธรรมทางการเมือง และสร้างกฎเกณฑ์และแนวทางปฏิบัติให้แก่สมาชิกในสังคม รวมถึงบทบาทในการสร้างสรรค์งานศิลปกรรม ทั้งทางด้านประติมากรรม จิตรกรรม และคหกรรม ทั้งหมดนี้ได้สะท้อนให้เห็นความแพร่หลาย และบทบาทของตำนานพระศรีอารีย์ในหลากหลายมิติในสังคมไทย

บทความเรื่อง “ตำนานผีเจ้านายยุคอาณาจักรกับบทบาทการสร้างพื้นที่ทางสังคมในชุมชนชายแดนไทย-ลาว” ของ พยุงพร นนทวิศรุต (2556) ได้วิเคราะห์ตำนานผีเจ้านายจำนวน 7 เรื่อง และพบว่าเมื่อไทยเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ผู้คนส่วนหนึ่งไม่พอใจการปกครองของฝรั่งเศสจึงได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ฝั่งขวา และผู้คนฝั่งขวาเองก็มีจิตสำนึกว่าตนคือลาว และมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีกับคนฝั่งซ้าย โดยสะท้อนผ่านตำนานผีเจ้านายและพิธีกรรมผีเจ้านาย 4 ด้าน คือ ตำนานกับการสร้างสำนึกทางประวัติศาสตร์ ตำนานกับการสร้างสำนึกทางชาติพันธุ์ ตำนานกับการยึดโยงความสัมพันธ์ทางสังคมไทยและลาว และตำนานกับการสร้างอัตลักษณ์พิเศษและตอบโต้ความเป็นไทยและความเป็นลาว ภายใต้บริบททางสังคมการเมืองของรัฐชาติ บทบาทของตำนานและพิธีกรรมผีเจ้านายได้ยึดโยงจิตวิญญาณคนไทยและคนลาว สร้างสำนึกทางประวัติศาสตร์และชาติพันธุ์ สร้างอัตลักษณ์ความเป็นไทยและความเป็นลาว ก่อเกิดพื้นที่ทางสังคมในอาณาบริเวณชายแดนไทย-ลาวในแถบจังหวัดเลย ยุคอาณาจักรอมก๋ออีกทางหนึ่ง

มณีนรัตน์ จันทริกซ์ (2557) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “นิทานพื้นบ้าน การฟื้นฟูทุนทางสังคม และวัฒนธรรมชุมชนกรณีศึกษา : บ้านคำสร้างข้าง ตำบลน้ำคำ อำเภอไทยเจริญ จังหวัดยโสธร” โดยมีวัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อศึกษาคุณค่าและ ความหมายของนิทานพื้นบ้านในบริบทท้องถิ่นปัจจุบัน

2) เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของโครงสร้างนิทานพื้นบ้านกับโครงสร้างสังคมอีสาน 3) เพื่อส่งเสริมการใช้นิทานพื้นบ้านในฐานะทุนทางสังคมในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ของเด็ก ผลการศึกษาพบว่านิทานพื้นบ้านเป็นสิ่งที่สร้างความจำเอนเรื่องราวความเป็นมาของประเพณี และการประกอบพิธีกรรม การรื้อฟื้นนิทานพื้นบ้านทำให้มีเวทีพบปะพูดคุยกันบ่อย ๆ ในชุมชน เห็นศักยภาพของตนเอง เกิดการร่วมมือ ร่วมใจกัน ยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้เฒ่าผู้แก่ นิทานพื้นบ้านได้มีบทบาทและความสัมพันธ์ต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชนบ้านคำ สร้างช่าง โดยแยกเป็นประเด็นออกเป็น 7 ประเด็น ได้แก่ การถ่ายทอดความเชื่อและพิธีกรรม การอบรมสั่งสอน การเป็นทางออกของกฎเกณฑ์ทางสังคม คุณค่าด้านอารมณ์ คุณค่าด้านความคิด คุณค่าด้านสติปัญญา คุณค่าด้านภาษา ไม่ว่านิทานจะมีโครงสร้างแบบใดก็ตาม สิ่งที่นิทานต้องการสื่อสารให้คนในสังคมได้รับรู้คือ เรื่องของความสัมพันธ์ของคนในสังคม โดยประกอบด้วยเนื้อหาของนิทาน บรรยากาศ ผู้ฟังผู้เล่า ซึ่งล้วนแล้วแต่มีส่วนสำคัญทำให้นิทานยังคงอยู่โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้เล่านิทานมีบทบาทสำคัญในการกำหนดชะตาของนิทาน ทั้งนี้เพราะผู้เล่านิทานเป็นผู้กำหนดจุดมุ่งหมายของการเล่า การสอดแทรกคติคำสอนต่างๆ ซึ่งสัมพันธ์กับโครงสร้างทางสังคมของอีสาน ที่อยู่กันเป็นครอบครัว นับถือผู้อาวุโส เป็นสังคมที่มีการรวมตัวกันอย่างเหนียวแน่นเพราะมีวัฒนธรรมท้องถิ่นมีความสัมพันธ์กันแบบเครือญาติ และเป็นสังคมที่มีความเอื้ออาทรต่อกันที่มีผลต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชนบ้านคำสร้างช่าง ผู้วิจัยได้ชี้ให้เห็นว่าการฟื้นฟูนิทานพื้นบ้านส่งผลให้เกิดลานชุมชนทำให้คนในชุมชนได้มีโอกาสพบปะ มีปฏิสัมพันธ์กันมากขึ้น ผู้อาวุโส ที่เป็นทุนทางสังคมที่สำคัญของชุมชนได้กลับมามีบทบาทมีคุณค่าในชุมชน เกิดความสุข ส่วนในกลุ่ม เด็กและเยาวชนได้เรียนรู้ประวัติศาสตร์ชุมชนอันเป็นรากเหง้าตนเองผ่านนิทาน เกิดการปรับเปลี่ยนวิถีคิดและพฤติกรรมจากการฟังนิทาน เกิดการรื้อฟื้นประเพณี และการละเล่นพื้นบ้านที่สูญหาย ทำให้ชุมชนเกิดความร่วมมือร่วมใจกันในการบริจาคทำบุญ รวมถึงทำกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนต่อไป

การศึกษาบทบาทหน้าที่ของคติชนของนักวิชาการในยุคหลังๆ ได้แสดงให้เห็นว่าบทบาทหน้าที่ของคติชนมีมากกว่าที่วิลเลียม บาสคอมได้เสนอไว้ตั้งแต่ตอนแรก ซึ่งบทบาทหน้าที่ของคติชนนั้นขึ้นอยู่กับประเภทและเนื้อหาของคติชน ตลอดจนขึ้นอยู่กับบริบททางสังคมด้วย ในงานวิจัยนี้จะได้ศึกษาบทบาทของตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานต่อไป

1.9.5 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดการต่อรองทางวัฒนธรรม

การต่อรองทางวัฒนธรรม แสดงให้เห็นว่าบนพื้นที่ปริมาตรหนึ่ง ไม่ได้มีเพียงวัฒนธรรมหลักเพียงวัฒนธรรมเดียว ย่อมมีการต่อสู้ของวัฒนธรรมย่อยอีกมากมายเพื่อแสดงตัวตนและอัตลักษณ์ของตนเองให้ปรากฏสู่สังคม การเปิดพื้นที่ทางเลือกให้หลายหลายยิ่งขึ้นก็จะเป็นการเปิดสนามการต่อรองอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมให้เท่าเทียมกันยิ่งขึ้น ในขณะที่กลุ่มชนกระแสหลักในสังคมพยายามครอบงำทางอุดมการณ์ด้วยวัฒนธรรมหลัก แต่ในขณะเดียวกัน วัฒนธรรมย่อยของคนกลุ่มต่างๆ ก็ได้มี

กระบวนการ “การต่อรอง” (negotiation) เพื่อแย่งชิงพื้นที่สร้างอัตลักษณ์ของตนเองเช่นกัน ดังนั้น การเปิดพื้นที่การมีส่วนร่วมในการสื่อสารของกลุ่มชาติพันธุ์ก็เท่ากับเป็นการสร้างพื้นที่ใหม่เพื่อ ต่อรองอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์เช่นเดียวกัน

บทความของ ปฐม หงษ์สุวรรณ (2556 ข) เรื่อง “ประเพณีแห่ดาวของชาวคริสต์ท่าแร่ : เวทีการต่อรองเพื่อยืนยันตัวตนความเป็นพลเมืองทางวัฒนธรรม” ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาท ประเพณีการแห่ดาวของชาวคริสต์ในชุมชนท่าแร่ อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร ในฐานะที่เป็นเสมือน เวทีต่อรองเพื่อใช้นิยามตัวตนความเป็นพลเมืองทางวัฒนธรรม จากการศึกษาพบว่าชาวชุมชนท่าแร่ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันได้ถูกตีตราในฐานะที่เป็นกลุ่มชนชายขอบของสังคมส่วนใหญ่ บ้างก็ถูกมองในฐานะคนแกว บ้างก็ถูกมองว่าเป็นคนกินหมา ซึ่งเป็นการนิยามจากกลุ่มชนอื่นแทบทั้งสิ้น และภายใต้ ความกดดันและถูกกีดกันเบียดขับเช่นนี้ ชาวท่าแร่จึงได้ร่วมกันสร้างสรรค์ “ประเพณีแห่ดาว” อันเป็น วิถีจารีตประเพณีที่สืบทอดกันมายาวนานให้กลายเป็นเครื่องมือ/กลไกทางวัฒนธรรมในการใช้นิยาม ตัวตน ทั้งในรูปแบบของทิวทัศน์ ระหว่างตัวตนความเป็นไทกับความ เป็นเวียดนาม รวมทั้งใช้ ประเพณีแห่ดาวนี้เป็นสัญลักษณ์สำคัญในการนำเสนอตัวตนความเป็นคนท้องถิ่นอีสาน ความเป็นไทย และความเป็นสากลไปพร้อม ๆ กัน บทบาทของประเพณีแห่ดาวของชาวคริสต์ท่าแร่จึงมิได้มี ความหมายเป็นเพียงงานประเพณีในมิติศาสนาเท่านั้น แต่ยังมี ความหมายหรือนัยแอบแฝงที่โยงกับ การต่อรองทางวัฒนธรรมด้วย

นอกจากการศึกษาการต่อรองในประเพณีแห่ดาวแล้ว ในบทความเรื่อง “คอนเสิร์ต เคป็อบ : พื้นที่ พิธีกรรม การต่อรองและการต่อสู้ทางความหมาย” ของ อรสุธี ชัยทองศรี (2554) ได้ กล่าวว่คอนเสิร์ตเคป็อบเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่อนุญาตให้แฟนคลับได้แสดงตัวตนและมีปฏิสัมพันธ์กับ ศิลปินที่ตนชื่นชอบซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่สามารถทำได้ในพื้นที่ปกติ อีกทั้งยังเป็นพื้นที่ในการประกอบพิธีกรรม ที่ถูกให้ความหมายโดยแฟนคลับว่าเป็นพิธีกรรมเพื่อแสดงออกถึงความรักที่พวกเขามีต่อศิลปินโดย ผ่านการทำโปรเจกต์ ไซด์เซียรี่ และการใช้สัญลักษณ์ต่างๆ ที่แฟนคลับต่างรับรู้ความหมายร่วมกัน นอกจากนี้ ยังเป็นพื้นที่ในการต่อรองและต่อสู้ทางความหมายของของแฟนคลับผู้หญิงที่กระทำต่อ ระบบทุนนิยมชายเป็นใหญ่ ด้วยการแสดงบทบาทผู้กระทำในการทำโปรเจกต์และไซด์เซียรี่ การนิยาม ความหมายให้ โปรเจกต์และไซด์เซียรี่ว่าเป็นสิ่งจำเป็น อันมีผลในการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ของแฟน คลับในฐานะบุคคลสำคัญสำหรับศิลปินที่จะขาดเสียมิได้ และการนิยามความหมายใหม่ให้แก่ คอนเสิร์ตเคป็อบโดยการใช้วาทกรรมสิทธิส่วนบุคคลและวาทกรรมความรัก

การศึกษาเรื่อง “การสื่อสารเพื่อต่อรองทางอุดมการณ์ของวัฒนธรรมคำเมือง : กรณีศึกษาเพลงโฟล์กซองคำเมืองของจรัล มโนเพ็ชร” ของ สิริกานต์ สุวรรณผู (2554) พบว่า กระบวนการสื่อสารเพื่อต่อรองทางอุดมการณ์วัฒนธรรมของวัฒนธรรมคำเมืองผ่านเพลงโฟล์กซอง คำเมืองของจรัล มโนเพ็ชร เป็นกระบวนการสื่อสารที่เป็นระบบและเกี่ยวข้องกับผู้ส่งสาร เนื้อหา สื่อ และผู้รับสาร ผู้ส่งสารที่เป็นศิลปินผู้มีความชื่นชมในวัฒนธรรมคำเมืองสามารถผลิตสารที่เน้นคุณค่า

วัฒนธรรมคำเมือง และเลือกนำเสนอและเผยแพร่เนื้อหาผ่านสื่อเพลงโฟล์กของคำเมืองที่มีประสิทธิภาพในการเข้าถึงกลุ่มผู้รับสารที่หลากหลายผู้รับสารสามารถรับรู้เนื้อหาและสืบทอดการต่อรองทางอุดมการณ์ผ่านวิธีการคล้ายคลึงกัน ปัจจัยเหล่านี้สะท้อนให้เห็นความพยายามในการต่อรองทางอุดมการณ์วัฒนธรรม ดังนี้ 1) คุณสมบัติของผู้ส่งสารในการต่อรองทางอุดมการณ์ คือ การที่ผู้ส่งสารเป็นผู้ที่มีความภาคภูมิใจในอุดมการณ์วัฒนธรรมคำเมือง อันเนื่องจากชาติกำเนิดที่เกิดเป็นคนเมืองชนชั้นปกครองเติบโตในครอบครัวซึ่งภาคภูมิใจในวัฒนธรรมล้านนา และมองเห็นความเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมวัฒนธรรมล้านนาที่เปลี่ยนผ่านจากล้านนายุคดั้งเดิมกลายเป็นวัฒนธรรมล้านนาภายใต้วัฒนธรรมไทยกลาง ปัจจัยเหล่านี้ส่งผลให้ผู้ส่งสารเกิดสำนึกในการสืบสานวัฒนธรรมคำเมืองด้วยการสรรค์สร้างเพลงโฟล์กของคำเมืองที่มีอัตลักษณ์ เพื่อเผยแพร่และผลิตซ้ำผ่านการแสดงสดสื่อเทปเพลง สื่อละครชุมชน และกิจกรรมต่าง ๆ นอกจากนี้สำนึกวัฒนธรรมคำเมืองยังปรากฏผ่านการดำรงชีวิตของผู้ส่งสารที่สะท้อนอัตลักษณ์ของวัฒนธรรมคำเมือง 2) คุณสมบัติของสารเพื่อต่อรองทางอุดมการณ์ ได้แก่ เนื้อหาของบทเพลงที่นิยามความเป็น “พวกเรา” ให้กับวัฒนธรรมคำเมืองเพื่อสร้างความตระหนักและภาคภูมิใจในวัฒนธรรมท้องถิ่นและจำแนก “ความเป็นพวกเขา” ให้กับวัฒนธรรมกระแสหลักเพื่อชี้ให้เห็นความเป็นอื่นนอกจากนั้นเนื้อหาของสารยังพยายามจัดลำดับชั้นวัฒนธรรมล้านนาให้มีคุณค่าเทียบเท่ากับวัฒนธรรมไทยกลาง โดยนำเสนอความแตกต่างระหว่างล้านนายุคดั้งเดิมที่งดงามและล้านนาร่วมสมัยภายใต้รัฐไทยในยุคที่เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจและการเมือง 3) คุณสมบัติของสื่อเพลงโฟล์กของคำเมืองเพื่อการต่อรองทางอุดมการณ์ เน้นการสร้างสรรค์สื่อที่แตกต่างและไม่ติดอยู่ในกรอบของวัฒนธรรมไทย ด้วยการผสมผสานลักษณะของความทันสมัยจากตะวันตกเข้ากับลักษณะของล้านนาดั้งเดิม ทำให้เกิดสื่อที่มีลักษณะเฉพาะของล้านนายุคใหม่ ทั้งในแง่ของภาษา เนื้อหา เครื่องดนตรี และท่วงทำนองด้วยเหตุผลดังกล่าวทั้งหมดสื่อเพลงโฟล์กของคำเมืองของจรล มโนเพ็ชร จึงสามารถเข้าถึงกลุ่มผู้รับสารได้จำนวนมากและหลากหลายกลุ่ม ส่งผลให้ผู้รับสารทั้งกลุ่มที่อยู่ร่วมในวัฒนธรรมคำเมือง กลุ่มวัฒนธรรมย่อยอื่นๆ และกลุ่มวัฒนธรรมภาษาไทยกลางเกิดการรับรู้กระบวนการต่อรองทางอุดมการณ์วัฒนธรรมคำเมืองของผู้ส่งสาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มผู้สืบทอดเจตนารมณ์ซึ่งเป็นกลุ่มผู้รับสารที่เลือกทำหน้าที่ผลิตซ้ำเพื่อสืบสานคุณค่าวัฒนธรรมคำเมืองให้ดำรงอยู่ต่อไป

นอกจากนี้ยังมีการนำเอาแนวคิดคนพลัดถิ่นไปศึกษาร่วมกับแนวคิดพื้นที่ทางสังคมและคนชายขอบ โดย วุฒิชัย แทนนิล (2551) ได้ศึกษาเรื่อง “การสร้างพื้นที่ทางสังคมเพื่อหลีกเลี่ยงหนีความเป็นชายขอบของชาวกะเหรี่ยง ตำบลบ้านคา อำเภอบ้านคา จังหวัดราชบุรี” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการสร้างพื้นที่ทางสังคมเพื่อหลีกเลี่ยงหนีความเป็นชายขอบของชาวกะเหรี่ยงตำบลบ้านคา อำเภอบ้านคา จังหวัดราชบุรี โดยศึกษาถึงวิธีการใช้วิธีการต่างๆ ของชาวกะเหรี่ยงในการสร้างพื้นที่ทางสังคมให้ตนเอง เพื่อที่จะอยู่อาศัยในพื้นที่ได้อย่างชอบธรรม อยู่ในสังคมไทยอย่างมีศักดิ์ศรี

ประกอบอาชีพได้เช่นเดียวกับคนไทย หลุดพ้นจากการเป็นชายขอบของสังคม มีชีวิตความเป็นอยู่ที่มั่นคง

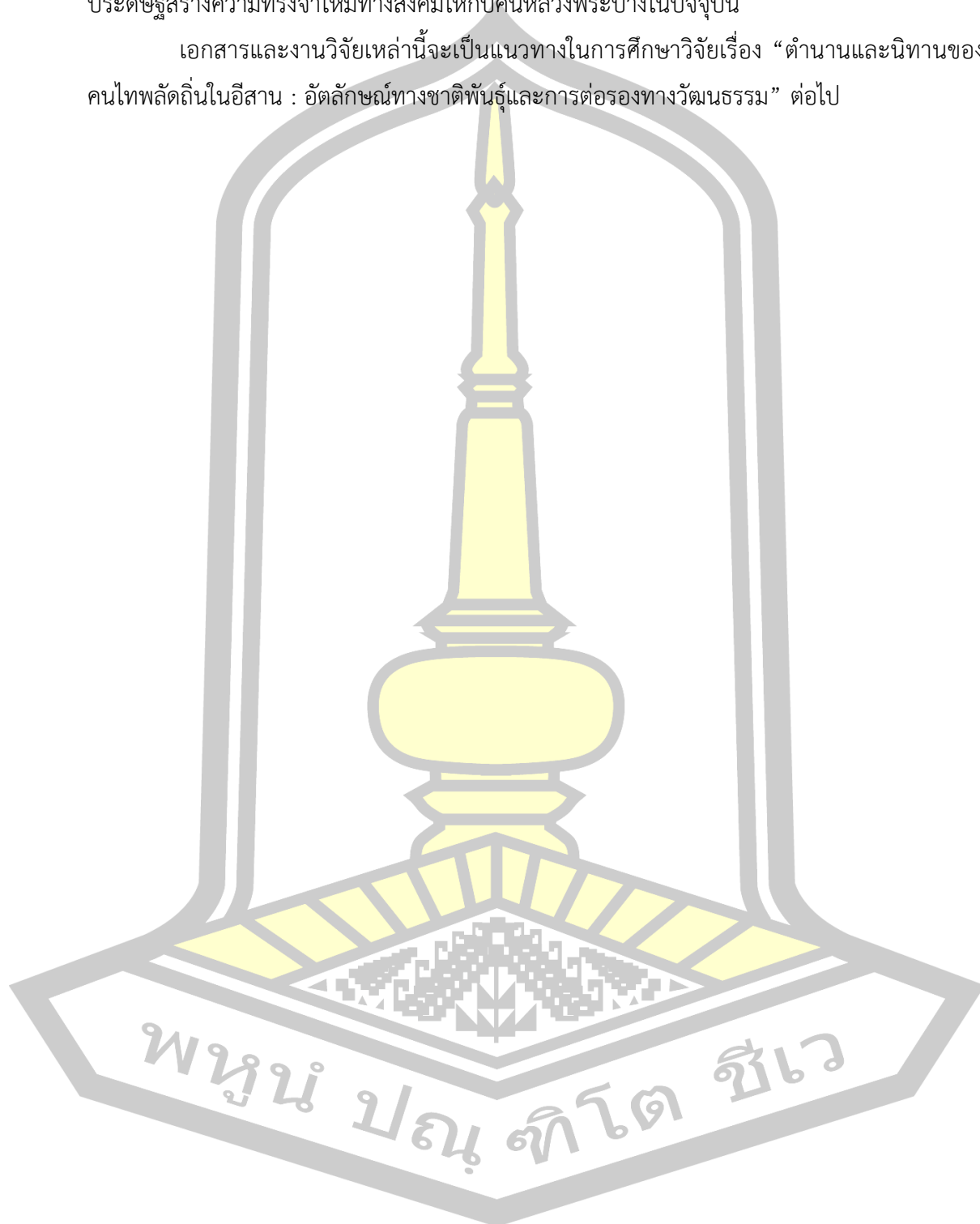
ผลการวิจัยพบว่าชาวกะเหรี่ยงตำบลบ้านคาไม่ได้สยบยอมต่อสถานะความเป็นชายขอบที่ทั้งรัฐและกลุ่มชาติพันธุ์อื่นหยิบยื่นให้ แต่ได้สร้างพื้นที่ทางสังคมของตนเองขึ้นมา โดยการนำเสนอภาพลักษณ์ที่ดึงดูดใจของชาวกะเหรี่ยงในฐานะที่เป็นชนดั้งเดิมของพื้นที่ การสร้างพื้นที่ทางสังคมด้วยการแสดงถึงวิถีชีวิต มิติของประเพณีวัฒนธรรม การสร้างพื้นที่ทางสังคมด้วยมิติทางการศึกษา การสร้างพื้นที่ทางสังคมด้วยการยื่นถวายฎีกา การสร้างพื้นที่ทางสังคมด้วยการนำเสนอตัวตนในฐานะชาวพุทธเพื่อเทียบเคียงความเป็นไทย ซึ่งแสดงให้เห็นให้รัฐและกลุ่มชาติพันธุ์อื่นเห็นว่าตนเองมีวิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรมที่ผูกพันและสอดคล้องกับธรรมชาติ พื้นที่ทางสังคม และอัตลักษณ์ของชาวกะเหรี่ยงจึงไม่ได้หยุดนิ่ง ตายตัว แต่ปรับเปลี่ยน เลื่อนไหล เป็นไปตามความสัมพันธ์ที่ชาวกะเหรี่ยงเผชิญ

งานศึกษาของวุฒินันท์ได้แสดงให้เห็นถึงการต่อรองพื้นที่ทางสังคมของคนพลัดถิ่นที่ดำรงสถานะความเป็นชายขอบด้วย เพื่อให้เข้าถึงพื้นที่สาธารณะได้มากขึ้น กะเหรี่ยงพลัดถิ่นตำบลบ้านคาได้ใช้วิธีการต่างๆ เพื่อหลีกเลี่ยงความเป็นชายขอบของตน

นอกจากนี้มีการศึกษาเกี่ยวกับการต่อรองอัตลักษณ์ของคนแต่ละกลุ่ม ดังในงานวิจัยของศุภชัย สิงห์ยะบุศย์ (2551) ได้ศึกษาเรื่อง “หลวงพระบางเมืองมรดกโลก : พื้นที่พิธีกรรมและการต่อรองเชิงอัตลักษณ์ในกระแสโลกาภิวัตน์” โดยมีวัตถุประสงค์การศึกษา 3 ประการ คือ 1) ศึกษาอัตลักษณ์ของคนหลวงพระบางผ่านความสัมพันธ์ด้านการใช้พื้นที่ที่สืบทอดมาจากบรรพชน 2) ศึกษาบริบทของกระแสโลกาภิวัตน์ ที่ส่งผลต่ออัตลักษณ์ของคนหลวงพระบางในปัจจุบัน และ 3) ศึกษาการต่อรองเชิงอัตลักษณ์ของคนหลวงพระบางภายในบริบทของกระแสโลกาภิวัตน์ ผลการวิจัยพบว่าเมืองหลวงพระบางเป็นพื้นที่ทางกายภาพที่มีลักษณะเฉพาะตัว รองรับพื้นที่ทางสังคม และพื้นที่พิธีกรรมของผู้คนหลายกลุ่มชาติพันธุ์สืบเนื่องมาตั้งแต่บรรพกาล ในอดีตหลวงพระบางเคยเป็นราชธานีแห่งราชอาณาจักรลาว ปัจจุบันเป็นเมืองหลักของแขวงหลวงพระบางเป็นเมืองมรดกโลกทางวัฒนธรรมของ UNESCO และเป็นเมืองท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่สำคัญแห่งหนึ่งของโลก เมืองหลวงพระบางมีพัฒนาการ 3 ช่วงเวลาสำคัญ คือสมัยราชอาณาจักร ปกครองด้วยระบบกษัตริย์ สมัยสังคมนิยมระยะแรก ปกครองด้วยระบอบสังคมนิยมอย่างเข้มงวดกดขี่และสมัยจินตนาการใหม่ ซึ่งรัฐชาติลาวได้สร้างความสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจทุนนิยมโลกภายใต้บริบทใหม่ รัฐชาติลาวกำหนดและสร้างให้หลวงพระบางเป็นเมืองมรดกโลกทางวัฒนธรรม ควบคู่กับเมืองท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในระดับโลก หลวงพระบางจึงตกอยู่ใน “จินตนาการ” และ “ปฏิบัติการ” ของ 3 อำนาจหลัก คือ รัฐชาติลาว สำนักงานมรดกโลก และอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเพื่อบริโภคอดีต เจื่อนไขจากไตรภาคีแห่งอำนาจข้างต้น ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ สังคม และพิธีกรรม นำไปสู่การรื้อฟื้นและประดิษฐ์สร้างประเพณีพิธีกรรมการทำพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์กลายเป็นพื้นที่สามัญ การต่อรองเชิงอัต

ลักษณะ และการสร้างพื้นที่เพื่อคืบคั้นทางสังคมในรูปแบบต่างๆ จนกลายเป็นบรรทัดฐานใหม่ และ
ประติษฐ์สร้างควมทรงจำใหม่ทางสังคมให้กับคนหลวงพระบางในปัจจุบัน

เอกสารและงานวิจัยเหล่านี้จะเป็นแนวทางในการศึกษาวิจัยเรื่อง “ตำนานและนิทานของ
คนไทพลัดถิ่นในอีสาน : อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และการต่อรองทางวัฒนธรรม” ต่อไป

บทที่ 2

ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน

ภาคอีสาน เป็นภูมิภาคหนึ่งของประเทศไทย ตั้งอยู่ทิศตะวันออกเฉียงเหนือของกรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นเมืองหลวงของประเทศไทย มีขนาด 168,854 ตารางกิโลเมตร พื้นที่ของภาคอีสานเป็นที่ราบสูงที่เรียกว่าที่ราบสูงโคราช (Korat Plateau) สูงกว่าระดับน้ำทะเลเฉลี่ย 300 เมตร โดยมีเทือกเขาภูพานพาดขวางภูมิภาค ส่งผลให้เกิดพื้นที่แอ่ง 2 แอ่ง ที่สำคัญ คือ แอ่งโคราช และแอ่งสกลนคร แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 20 จังหวัด เดิมเคยเรียกภาคตะวันออกเฉียงเหนือว่า “ภาคอีสาน” ซึ่งมีรากศัพท์มาจากภาษาสันสกฤต สกดว่า “อีสาน” หมายถึงนามของพระศิวะ ซึ่งเป็นเทวดาประจำทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ในภาษาบาลี เขียนว่า “อีสาน” ซึ่งภาษาไทยได้เขียนตามรากศัพท์ของภาษาบาลี ส่วนคำว่า “ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” เริ่มใช้เป็นทางการในปี พ.ศ. 2442 สมัยรัชกาลที่ 5 ในชื่อ มณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ และเรียกผู้คนที่อาศัยอยู่ในภูมิภาคนี้ว่าคนอีสาน หรือชาวอีสาน

2.1 ประวัติศาสตร์ของผู้คนในอีสาน

ชาวอีสาน หรือคนอีสาน เป็นคำกลาง ๆ ไม่ใช่ชื่อชนชาติหรือเชื้อชาติเฉพาะ ซึ่งคนอ่านหรือชาวอีสานมีบรรพบุรุษมาจากการผสมผสานจากหลายเผ่าพันธุ์ พอจะสันนิษฐานจากหลักฐานทางโบราณคดีได้ว่าคนอีสานได้อาศัยอยู่ในพื้นที่แถบนี้มานานกว่า 5,000 ปีแล้ว สุจิตต์ วงษ์เทศ (2548) ได้กล่าวว่า ไม่มีหลักฐานชี้ชัดว่าชาวอีสานพวกแรกที่เข้ามาเป็นคนกลุ่มไหน เผ่าพันธุ์ใด แต่อย่างน้อยมีอยู่ 2 พวก คือพวกที่สูง กับพวกที่ราบ โดยได้อธิบายรายละเอียดเพิ่มเติม ดังนี้

พวกที่สูง อาศัยอยู่ในบริเวณป่า มีแหล่งเพาะปลูกน้อย แหล่งน้ำไม่เพียงพอ ทำเกษตรแบบไร่เลื่อนลอย มีลักษณะทางสังคมแบบชนเผ่า อยู่รวมกันเป็นหมู่บ้านเล็กๆ

พวกที่ราบ อาศัยอยู่ที่ราบลุ่มในหุบเขา ที่ราบลุ่มแม่น้ำ และที่ราบตามชายฝั่งทะเลที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูก คนกลุ่มนี้อยู่ในภูมิภาคที่ดี ที่ดินมีความอุดมสมบูรณ์ จึงไม่ต้องโยกย้ายไปไหน ลักษณะทางสังคม มีการพัฒนาการ จากหมู่บ้านเป็นเมือง รัฐ และอาณาจักร

พวกสุดท้าย คือ พวกที่สูง – ที่ราบ ผสมกลมกลืนเป็น “ชาวสยาม” พวกที่สูงจะมีความรู้และชำนาญในการถลุงโลหะ ส่วนพวกที่ราบจะมีความรู้และชำนาญในการปลูกข้าวในที่ลุ่ม ทั้งสองกลุ่มมีการแลกเปลี่ยนสิ่งของและวัฒนธรรมกันตลอด และมีการผสมกลมกลืนทางสังคมและวัฒนธรรม เมื่อนานเข้าก็กลายมาเป็นพวกเดียวกัน

หากจะให้ชี้เฉพาะว่าบรรพบุรุษและกลุ่มชนดั้งเดิมของชาวอีสานเป็นใครนั้นคงจะเป็นการชี้ชัดที่ยาก เพราะไม่มีหลักฐานที่ชัดเจน เพราะไม่มีหลักฐานว่าคนอีสานมาจากไหน แต่พอจะสันนิษฐานได้โดยอาศัยตำนาน นิทาน ประกอบกับหลักฐานทางโบราณคดีต่างๆ มาประกอบกัน

เมื่อพิจารณาจากนิทานปรัมปราของคนอีสานและในดินแดนแถบนี้แล้ว ตำนานกำเนิดมนุษย์จากน้ำเต้าปุง เป็นตำนานที่ใช้อธิบายความเชื่อที่ว่าคนแต่ละกลุ่มที่อาศัยอยู่ในแถบนี้ต่างมีความสัมพันธ์ต่อกัน เพราะมีกำเนิดมาจากน้ำเต้าปุงเหมือนกัน โดยตำนานน้ำเต้าปุงได้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในดินแดนแถบนี้ โดยในตำนานได้กล่าวถึงพี่น้อง 5 คน คนที่ผิวคล้ำนั้นอธิบายได้ว่าเป็นพวกที่ออกมาจากน้ำเต้าทางฮูซี หรือรูที่ใช้เหล็กแหลมเผาไฟให้ร้อนแล้วเจาะรู ผู้คนที่ออกมาจากทางรูนี้ถูกไปลวกร้อนจึงมีผิวสีคล้ำ คือไทลื้อ และไทวี ส่วนพวกที่ออกมาจากทางรูสี่ หรือรูที่ใช้สี่เจาะนั้นจะมีผิวพรรณขาว ซึ่งได้แก่พวกไทลื้อ ไทล่อ และไทควาง

หากเราพิจารณาด้านเรื่องนี้จะพบความสัมพันธ์ของผู้คนที่อาศัยอยู่ในดินแดนแถบนี้ ทั้งวิถีชีวิต รวมไปถึงภาษาและวัฒนธรรมด้วย นักภาษาศาสตร์ได้ระบุว่าพบภาษาที่ใช้ในประเทศไทย อยู่ 5 ตระกูลภาษา ดังนี้ (อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, 2540)

ภาษาตระกูลไท - กะได (Tai - Kadai) ประกอบด้วยตระกูลย่อย 2 ตระกูล คือ ตระกูลไท เช่น ภาษาไทย ลาว ผู้ไท ไทลื้อ และตระกูลกะได เช่น ภาษาลี ตาลี ลักกะ เป็นต้น ภาษาในตระกูลนี้ได้ชื่อว่าเป็นภาษาในตระกูลคำโดด คือ ประกอบไปด้วยคำพยางค์เดียว หรืออาจเกิดจากการยืมคำจากภาษาบาลี สันสกฤต ภาษาอังกฤษ ฯลฯ ในระบบเสียงจัดเป็นภาษาวรรณยุกต์ เสียงพยัญชนะที่ปรากฏในภาษาตระกูลนี้มีทั้งที่เป็นพยัญชนะเดี่ยวและควบกล้ำ แต่ส่วนใหญ่ใช้พยัญชนะเดี่ยวขึ้นต้น คำมากกว่า ในระบบไวยากรณ์มีวิธีการเรียงคำแบบ ประธาน กริยา กรรม

ภาษาตระกูลจีน ทิเบต (Sino - Tibetan) แบ่งเป็น 2 ตระกูลย่อย คือ ตระกูลจีน และทิเบต ภาษาในตระกูลนี้ได้แก่ภาษาจีน กะเหรี่ยง มูเซอ อีก้อ ปิซู อุกอง เป็นต้น ภาษาในตระกูลนี้เป็นตระกูลคำโดด ส่วนใหญ่เป็นคำพยางค์เดียว ระบบภาษาวรรณยุกต์ก็เช่นกันกับตระกูลไท กะได

ภาษาตระกูลมั่ว - เย้า (Meo - Yao) ประกอบด้วยภาษาแม้วและภาษาเย้า ภาษาในตระกูลนี้เป็นภาษาคำโดด มีวรรณยุกต์ ไม่มีพยัญชนะสะกด แต่พยัญชนะต้นจะซับซ้อนมาก ส่วนเสียงสระจะเรียบง่าย การเรียงคำเป็นระบบประธาน กริยา กรรม

ภาษาตระกูลออสโตรเอเชียติก (Austroasiatic) ที่เป็นที่รู้จักในนามตระกูลมอญ - เขมร (Mon - Khmer) ประกอบด้วย 2 ตระกูลย่อย คือ มอญ และเขมร ได้แก่ภาษา กูย มลาบริ ละว้า ละเม็ต ขมุ เขมรเหนือ เวียดนาม ซอง กันซัว เป็นต้น ลักษณะสำคัญของภาษาตระกูลนี้จะเป็นคำที่มี 2 พยางค์เป็นส่วนใหญ่ ไม่มีเสียงวรรณยุกต์ มีพยัญชนะควบกล้ำมาก เสียงสระจะแยกความแตกต่างระหว่างสระสั้นและสระยาว

ภาษาตระกูลออสโตรนีเซียน (Austronesian) ประกอบด้วยตระกูลย่อยคือ มาเลย์ อินโดนีเซียน ฟิเจียน ซาโมน โมแกน อูรักละไว์ ลักษณะสำคัญของภาษาตระกูลนี้คือเป็นภาษาที่มีหลายพยางค์ มีการเติมหน่วยหน้าศัพท์ หน่วยกลางศัพท์ และหน่วยท้ายศัพท์ เพื่อเปลี่ยนหน้าที่หรือชนิดของคำ ไม่มีเสียงวรรณยุกต์ และมีระบบเสียงที่เรียบง่าย พยางค์ส่วนใหญ่เป็นพยางค์เปิด

จากการศึกษาทางภาษาศาสตร์ แสดงให้เห็นว่าพื้นที่ประเทศไทยในปัจจุบันประกอบด้วยหลายเชื้อชาติ เช่นเดียวกันกับในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีภาษาอยู่ 2 ตระกูล คือ ตระกูลออสโตรเอเชียติก 9 ภาษา และตระกูลไท 11 ภาษา (สุวิไล เปรมศรีรัตน์และคณะ, ม.ป.ป.) โดยผู้คนที่อยู่ในอีสานตอนล่าง หรือลุ่มน้ำชี - มูล เป็นเขตที่ผู้คนใช้ภาษาตระกูลออสโตรเอเชียติกเป็นส่วนใหญ่ และในเขตอีสานตอนบน หรือเขตลุ่มน้ำโขง ซึ่งประกอบด้วยชนเผ่าต่างๆ หลายกลุ่ม ทั้งกลุ่มภาษาตระกูลไท และกลุ่มมอญ - เขมร โดยกลุ่มภาษาตระกูลไทเกือบทั้งหมดมีประวัติการอพยพมาจากฝั่งลาวในช่วงเวลาต่างๆ กัน

สุจิตต์ วงษ์เทศ (2548) สำรวจประชากรในยุคสมัยอาณาจักรเจนละ พบว่าประชากรในยุคนี้ประกอบด้วยพวกข่า พวกไทกับชนเผ่าอื่นๆ จากน่านเจ้า พวกกัมพูหรือกัมพูช พวกจาม พวกเวียด พวกสยาม และพวกลาว ซึ่งกลุ่มชนที่เคลื่อนไหวยู่ในดินแดนอีสานยุคต้นประวัติศาสตร์ ที่ถือว่าเป็นบรรพชนของคนอีสานนั้น มีลักษณะดังนี้

พวกข่า เป็นกลุ่มพื้นเมืองดั้งเดิม พูดภาษาตระกูลมอญ เขมร มักอาศัยอยู่บนที่สูง ทางราชการประเทศลาวจึงเรียกว่าพวกลาวเทิง พวกกวยหรือกวยหรือส่วยในอีสานก็จัดอยู่ในพวกเดียวกัน

พวกไท และชนเผ่าอื่นๆจากน่านเจ้า มีหลายเผ่าพันธุ์ เหตุที่มีพวกนี้อยู่ด้วยก็เพราะเอกสารจีนระบุว่าเขตเจนละกับเขตน่านเจ้าติดต่อถึงกัน และสามารถเดินทางไปมาถึงกันโดยเส้นทางแม่น้ำโขง

พวกกัมพูหรือกัมพูช ที่อยู่ในเจนละน้ำ ชื่อเหล่านี้ชาวอินเดียใช้เรียกชาวกัมพูชา อาจมีส่วนผสมกับชาวอินเดียนกลุ่มทมิฬด้วย

พวกจาม เป็นชนเผ่ากลุ่มหนึ่งที่อาศัยอยู่ระหว่างทะเลจีนใต้กับเทือกเขาอันนัม ในทางเชื้อชาติพวกจามมีความสัมพันธ์กับกลุ่มชนบนที่สูง พวกจามได้รับยกย่องว่าชำนาญเรื่องการค้าทางทะเล ประมง มีความสามารถในการเดินเรือ ทำให้เอกสารจีนทางโบราณกล่าวถึงพวกจามว่าสลัดทะเล

พวกเวียด มีเส้นทางคมนาคมไปมาหาสู่กันมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์แล้ว พวกสยาม มีอยู่ในจารึกจาม พวกนี้สื่อสารด้วยภาษาตระกูลไท - ลาว พวกลาว เชื่อกันว่าเข้ามาทีหลังสุด พวกกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เช่นพวกละไว์ และพวกอื่นๆ

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์หลาย ๆ อย่างจึงพอจะสรุปได้ว่าคนลาวที่เคลื่อนย้ายเข้ามาอยู่ในอีสานยุคแรก ๆ ส่วนใหญ่เป็นพวกล้านช้างกับเวียงจันทน์ ดังจะเห็นได้จากวัฒนธรรมล้านช้างที่แทบจะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับวัฒนธรรมของดินแดนภาคอีสาน ทั้งนี้ น่าจะมีสาเหตุมาจากความ

ใกล้ชิดกันระหว่างดินแดนทั้งสองซึ่งมีเพียงลำน้ำโขงกั้น นอกจากนี้ในสมัยพระเจ้าฟ้างุ้มซึ่งเป็นผู้สถาปนาอาณาจักรล้านช้างขึ้นนั้นได้มีอาณาเขตครอบคลุมมาจนถึงเขตที่ราบสูงราชด้วย

ต่อมาในราว พ.ศ. 2103 พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงย้ายเมืองหลวงจากหลวงพระบางมาตั้งที่นครหลวงเวียงจันทน์ ได้มีการกำหนดให้เมืองนครหลวงเวียงจันทน์เป็นเมืองที่ล้อมอยู่สองฟากของฝั่งแม่น้ำโขง ทำให้เมืองนี้มีลักษณะเป็นเมืองอกแตก ที่มีแม่น้ำโขงผ่ากลาง พื้นที่ของนครหลวงเวียงจันทน์ในสมัยนั้นมีอาณาเขตกว้างขวางมาก จึงครอบคลุมพื้นที่ซึ่งปัจจุบันคือจังหวัดหนองคาย บางส่วนของจังหวัดเลย บางส่วนของจังหวัดหนองบัวลำภู บางส่วนของจังหวัดอุดรธานี บางส่วนของจังหวัดสกลนคร บางส่วนของจังหวัดยโสธร และบางส่วนของจังหวัดนครพนม จึงอาจกล่าวได้ว่าบางส่วนของภาคอีสานที่เคยเป็นส่วนหนึ่งของเวียงจันทน์มาก่อน แต่อย่างไรก็ตามพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชก็ทรงมีไมตรีจิตผูกพันอยู่กับสมเด็จพระมหาจักรพรรดิแห่งกรุงศรีอยุธยา พร้อมกันนั้นพม่ายกกำลังเรื่องอำนาจและรุกรานดินแดนต่างๆ ทำให้พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชและสมเด็จพระมหาจักรพรรดิตกลงรวมกำลังกันเพื่อต่อสู้กับพม่าและทรงทำสัตยาธิฐานว่าจะไม่ล่วงล้ำดินแดนของกันและกัน และเพื่อเป็นที่ระลึกในการทำไมตรีต่อกันครั้งนี้ จึงได้ร่วมกันสร้างพระธาตุศรีสองรักขึ้นเพื่อเป็นสักขีพยาน ณ บริเวณดินแดนอันเป็นกึ่งกลางระหว่างแม่น้ำน่านและแม่น้ำโขง ซึ่งถือเป็นรอยต่อระหว่างสองราชอาณาจักร

ภาพประกอบที่ 1 พระธาตุศรีสองรัก

หลังจากพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชเสด็จสวรรคตเมื่อ พ.ศ. 2114 ได้เพียงสามปีเศษ พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองแห่งพม่าได้ยกทัพมาตีนครเวียงจันทน์และได้รับชัยชนะ พร้อมกันนั้นก็ได้อพยพหน่อแก้วกุมารซึ่งเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชไปเป็นตัวประกันที่กรุงหงสาวดีด้วย จากนั้นแผ่นดินลาวก็เกิดความวุ่นวายด้วยเรื่องการแข่งขันชิงราชสมบัติเรื่อยมา

หลักฐานที่ชัดเจนอย่างหนึ่งระหว่างชาวลาวที่อยู่ฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงกับดินแดนภาคอีสานของไทยนั้นคือกระแสการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคอีสานซึ่งเริ่มต้นในสมัยกรุงธนบุรี เมื่อพระวอพระตาอพยพชาวลาวข้ามฝั่งแม่น้ำโขงเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตอุบลราชธานีเป็นต้นมา หลังจากนั้นก็ได้มีกลุ่มชนชาวลาวอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ จนตั้งเป็นเมืองต่างๆ โดยสามารถสรุปได้ดังนี้

สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระองค์ได้ทรงแต่งตั้งหัวเมืองขึ้นนอกในบริเวณภาคอีสาน เพื่อเป็นกำลังให้หัวเมืองนครราชสีมา จากวิเทโศบายดังกล่าว ทำให้กลุ่มจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ได้เคลื่อนย้ายและเข้ามาตั้งเมืองในฝั่งขวาแม่น้ำโขง และเมืองที่ใหญ่ ๆ ที่สำคัญได้แก่เมืองขอนแก่น และเมืองชนบท

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็ได้มีกลุ่มเจ้าพระยาจากหัวเมืองเวียงจันทน์ได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานโดยมีไพร่พลจำนวนมากติดตามมา จนในที่สุดได้มีการแต่งตั้งให้พระยาภักดีชุมพล (แล) และสถาปนาเมืองชัยภูมิ (เดิม วิชาคพจนกิจ, 2557)

สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เหตุการณ์ไม่สงบที่เกิดขึ้นในดินแดนอีสานที่สำคัญคือกรณีกบฏเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ จากเหตุการณ์นี้ทางกรุงเทพมหานครมองว่าอาจลุกลามไปมากกว่านี้ จึงได้เกลี้ยกล่อมผู้คนมาอยู่ในแถบฝั่งขวาแม่น้ำโขงให้มากขึ้น และในสมัยนี้เองที่เกิดเมืองต่างๆ โดยเฉพาะเมืองแถบฝั่งแม่น้ำโขง เช่น หนองคาย โพนพิสัย เรณูนคร เป็นต้น

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเหตุการณ์ในภูมิภาคอีสานค่อนข้างที่จะสงบ แม้ว่าจะถูกรุกรานจากจักรวรรดินิยมอยู่บ้าง ส่วนการเคลื่อนย้ายในภาคอีสานเพื่อตั้งหัวเมืองใหม่นั้น จะเป็นการขอตั้งหัวเมืองใหม่โดยการแยกเมืองภายใน เช่น กรณีของเจ้าชัชยะวงศาเจ้าเมืองร้อยเอ็ดขอตั้งเมืองใหม่ คือเมืองมหาสารคาม ในปี พ.ศ. 2408 โดยการแยกผู้คนมาจากเมืองร้อยเอ็ดจำนวน 2,000 คน

การปกครองดินแดนในหัวเมืองภาคอีสานสมัยก่อนการวางระเบียบเทศบาลนั้น พระราชอาณาเขตสยามได้แผ่ออกไปเลยฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงจรดถึงแดนเวียตนาม ตลอดจนแคว้นสิบสองเจ้าไทย (หรือแคว้นสิบสองจุไทย) หัวพันทั้งห้าทั้งหก ซึ่งแคว้นหลวงพระบางและเวียงจันทน์เป็นขอบเขตที่สมาชิกอยู่ด้วย และหัวเมืองตามลุ่มแม่น้ำโขงบางเมืองก็ยังสังกัดถือการปกครองประเพณีตามแบบอย่างหลวงพระบางและเวียงจันทน์อยู่มาก และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ อนุโลมให้ใช้การปกครองตามแบบเดิมเป็นเวลายาวนาน การอพยพของผู้คนจากลาวเข้ามาสู่ภาคอีสานของไทยนั้น ยังไม่มีปัญหา

เรื่องเส้นเขตแดนมากนัก ซึ่ง ธงชัย วินิจจะกุล (2556) กล่าวว่า “รัฐที่เล็กกว่ามักอยู่ใต้อิทธิพลหลายรายในเวลาเดียวกัน หัวเมืองน้อยๆที่อยู่ระหว่างล้านนา กับพม่า ระหว่างหลวงพระบาง ยูนนาน ตังเกี๋ย และระหว่างเวียงจันทน์กับตังเกี๋ยและอันนัม ล้วนเป็นเมืองที่ขึ้นกับเจ้าเหนือหัวหลายราย กล่าวอีกอย่างหนึ่งคืออาณาจักรของราชาธิราชไม่ว่าจะเป็นสยาม พม่า และเวียดนาม มีชายแดนซ้อนทับกันอยู่”

ฉะนั้นเมื่อ พ.ศ. 2433 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงราชดำริว่า การปกครองในดินแดนเท่าที่เป็นอยู่ยังห่างพระเนตรพระกรรณอยู่มาก ทั้งยังห่างไกลต่อความเจริญ และประกอบด้วยในสมัยนั้นดินแดนอินโดจีนกำลังถูกคุกคามจากมหาอำนาจแสงล่าเมืองขึ้น ฝรั่งเศสได้บุกรุกเอาเวียดนามและกัมพูชาไปอยู่ในอารักขา จึงได้มีสารตราโปรดเกล้าฯ ให้จัดราชการบริหารส่วนภูมิภาคขึ้นมาใหม่ โดยให้รวมหัวเมืองเอก โท ตรี และจัตวาเข้าด้วยกัน แล้วจัดแบ่งออกเป็น 4 กองใหญ่ โดยมีข้าหลวงกำกับการปกครองกองละ 1 คน แต่ให้มีข้าหลวงใหญ่กำกับราชการอยู่ที่เมืองจำปาศักดิ์อีก 1 คน (เดิม วิภาคพจนกิจ, 2557)

เมื่อผู้คนสามารถเคลื่อนย้ายไปมาได้โดยง่าย ดังนั้นจึงไม่น่าสงสัยเลยว่าวัฒนธรรมในภาคอีสานนั้นได้รับอิทธิพลมาจากล้านช้างมากมาย ทั้งที่เป็นการถ่ายทอดโดยตรงในเรื่องวัฒนธรรมพื้นฐานด้านความเป็นอยู่ในชีวิตประจำวัน จนถึงวัฒนธรรมที่ซับซ้อนอื่นๆ เช่น ศิลปกรรม วรรณกรรม ดนตรี ฯลฯ และที่อยู่ในฐานะของการเป็นตัวกลางในการส่งผ่านวัฒนธรรมที่อื่น เช่น ล้านนาไท เป็นต้น แต่ไม่ได้หมายความว่าประชากรในภาคอีสานทั้งหมดจะเป็นคนลาว เพราะยังมีเผ่าพันธุ์และภาษาอื่นๆ ที่แสดงให้เห็นอยู่ นอกจากนี้ในกลุ่มของคนลาวเองก็ยังมีรายละเอียดต่างๆ ที่แตกต่างกัน เช่น ที่มา ภาษา สำเนียง ขนบธรรมเนียมประเพณี วิถีชีวิต เป็นต้น

หลักฐานที่มีการกล่าวถึงกลุ่มคนต่าง ๆ พบว่าสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงกล่าวไว้เมื่อครั้งไปตรวจราชการมณฑลอุดรและอีสาน ใน พ.ศ. 2449 ดังนี้ (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2556) พวกพลเมืองในมณฑลอุดรและมณฑลอีสานที่ฉันไปพบมีพวกไทลานช้างเป็นพื้น แต่ยังมีชื่อเรียกเป็นอย่างอื่น ๆ ต่างหากอีกหลายจำพวก ฉันได้ลองไต่ถามดูว่ามี 8 จำพวก ต่างกัน คือ 1) พวกผู้ไท ว่าถิ่นเดิมอยู่ทางเมืองพวนข้างฝ่ายเหนือ พูดภาษาไทย ใช้ถ้อยคำผิดกับไทยล้านช้าง และเสียงแปร่งไปอย่างหนึ่ง ฉันพบตามเมืองต่างๆ ในมณฑลนั้นหลายแห่ง แต่ที่เมืองเรณูนคร ขึ้นเมืองสกลนครดูเหมือนจะมีมากกว่าที่อื่น สังเกตผิวพรรณผ่องกว่าจำพวกอื่น ผู้หญิงหน้าตาอยู่ข้างหมดจด เคยมีการฟ้อนรำให้ฉันดูเป็นคู่ๆ คล้ายกับจับระบำตามภาษาของเรา 2) พวกกะเลิง พบในแขวงจังหวัดสกลนครมีมากกว่าถิ่นเดิมอยู่เมืองกะตาก แต่ไม่รู้ว่าเมืองกะตากที่ไหน เพราะอพยพมาอยู่ในแดนลานช้างหลายชั่วคนแล้ว พูดภาษาหนึ่งต่างหาก ผู้ชายบางคนไว้ผมมวย บางคนไว้ผมประบ่า และมักสักเป็นรูปนกที่แก้ม 3) พวกย้อ พบที่เมืองท่าอุเทน พูดภาษาไทยแต่สำเนียงแปร่งไปอีกอย่างหนึ่ง ไต่ถามถึงถิ่นเดิมบอกได้แต่ว่าเดิมอยู่เมืองชัยบุรี ใกล้ๆ กับเมืองท่าอุเทนนั่นเอง หนีกองทัพกรุงเพทฯ

ข้ามไปอยู่ที่เมืองหลวงไปลงทางฝ่ายซ้ายใกล้กับแดนญวนเสียคราวหนึ่ง แล้วจึงพากันกลับมาอยู่ที่เมืองท่าอุเทนเมื่อรัชกาลที่ 3 ในหนังสือ “เรื่องแหลมอินโดจีน” ของนาย ย.ส. อนุমানราชชน ว่า แต่โบราณชาวเมืองตังเกี๋ยและเมืองอันนัมมีนามเรียกกันว่า “เหยอะ” จะเป็นมูลของคำว่า “ย้อ” ได้ กระมัง 4) พวกแสก อยู่ที่เมืองอาจสามารถ ขึ้นเมืองนครพนมว่าถิ่นเดิมอยู่แสกทางฝั่งซ้ายใกล้เชิงเขาบรรทัดต่อแดนญวน แต่นั่นสงสัยว่าที่จริงจะมีได้มาจากทางแดนญวน เพราะพวกแสกพูดภาษาไทย ผิดพรรณก็เป็นไทย เขาพาพวกผู้หญิงแสกมามีการเล่นให้ฉันดูอย่างหนึ่ง เรียกว่า “เต็นสาก” 5) พวกโย้ย อยู่ที่เมืองอากาศอำนวย ขึ้นเมืองสกลนคร ถ้ามไม่ได้ความว่าถิ่นเดิมอยู่ที่ไหน 6) พวกกะตาก พบที่เมืองสกลนคร ว่ามีแต่ละแห่งละเล็กน้อย สืบก็ไม่ได้ความว่าถิ่นเดิมอยู่ที่ใด 7) พวกกะโซ้ เป็นชาวมุสลิมมากกว่าชาวเมืองจำพวกอื่น และพูดภาษาของตนต่างหาก มีในมณฑลอุดรหลายแห่ง แต่รวมกันมากเป็นปึกแผ่นอยู่ที่กุสุมาลย์มณฑลขึ้นจังหวัดสกลนคร เจ้าเมืองกรมการและราษฎรล้วนเป็นชาวกะโซ้ ทั้งนี้ บอกว่าถิ่นเดิมอยู่ ณ เมืองมหาชัยกองแก้วทางฝั่งซ้าย ฉันอยากทราบว่าคนที่เรียกชื่อต่างๆ กันดังพรรณนามาจะเป็นเชื้อสายมนุษยชาติต่างกันสักกี่ชาติ ได้ลองพิสูจน์ดูอย่างหยาบๆ เมื่อพบจำพวกไหนให้ถามคำปริมาณตั้งแต่ 1 ถึง 10 ตามภาษาของคนจำพวกนั้น จดไว้แล้ว เอาเทียบกันดู ได้ความว่ามีแต่เชื้อชาติไทยกับเชื้อชาติข่า 2 ชาติเท่านั้น

จากบันทึกของกรมพระยาดำรงราชานุภาพ แสดงให้เห็นว่ามีคนอยู่หลายกลุ่มในดินแดนอีสาน ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้ได้อพยพโยกย้ายเข้ามาอยู่ในพื้นที่แถบนี้ ซึ่งการอพยพเข้ามา ต่างได้นำเอา ภาษา วัฒนธรรม วิถีชีวิตและความเชื่อต่างๆ เข้ามาด้วย ดังจะได้กล่าวในหัวข้อต่อไป

2.2 คนไทพลัดถิ่นในอีสาน : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม

จากการศึกษาจะพบว่าในพื้นที่ภาคอีสานของประเทศไทย มีกลุ่มคนที่ใช้ภาษาในตระกูลไท และภาษาตระกูลมอญเขมร สำหรับกลุ่มคนที่ใช้ภาษาตระกูลไท พบว่ามีชาวผู้ไท ญ้อ โย้ย กะเลิง แสก ไทพวน ไทเลย ไทเบิ้ง ไทดำ โดยแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์มีรายละเอียด ดังนี้

2.2.1 กะเลิง

กะเลิง เป็นชนกลุ่มน้อยพวกหนึ่งในจำนวนหลายเผ่าพันธุ์ ที่ตั้งภูมิลำเนาในบริเวณลำน้ำโขงแถบนครพนมและสกลนคร เช่น พวกผู้ไทย พวกญ้อ พวกโย้ย พวกแสก พวกโซ้ ฯลฯ

ในด้านชาติพันธุ์วิทยา กะเลิงเป็นชาพวกหนึ่ง พวกกะเลิงบางคนเข้าใจว่า “กะเลิง” มาจากคำว่า “ข่า - เลิง” ซึ่งหมายถึงการเป็นข้าหรือคนรับใช้ผู้อื่นตลอดมา แต่ก็ไม่อาจยืนยันได้ว่าใครเป็นนายของพวกกะเลิง ลักษณะที่แตกต่างจากพวกข่าที่เด่นชัดคือ กะเลิงชอบอยู่ในที่โล่งแจ้ง มีอาชีพทำนา และชอบคบค้าสมาคมกับคนทั่วไป แต่พวกข่ากลับชอบอยู่ตามป่า และไม่ชอบคบค้าสมาคมกับคนต่างถิ่นต่างพวกด้วยเหตุนี้เอง กะเลิงจึงผสมกับเผ่าอื่นๆ โดยเฉพาะพวกลาวซึ่งเป็นชนพื้นเมืองและ

มีจำนวนมาก ทำให้กะเลิงไม่แตกต่างไปจากลาว ยากที่จะหาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่แท้จริงได้ กลายเป็นเกือบหมดสิ้น การแต่งกายและพิธีกรรมก็คล้ายกับลาวทั่วไป

สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงนิพนธ์เกี่ยวกับพวกกะเลิง เมื่อครั้งเสด็จตรวจราชการที่เมืองนครพนม เรณูนคร และสกลนคร เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2449 ว่า “พวกกะเลิงพบในแขวงสกลนครมีมากกว่าถิ่นเดิมอยู่เมืองกะตาก แต่ไม่รู้ว่ามีเมืองกะตากอยู่ที่ไหนเรา อพยพมาอยู่ในแดนล้านช้างมาหลายชั่วคนแล้ว พูดภาษาหนึ่งต่างหาก ผู้ชายบางคนไว้ผมมวย บางคนไว้ผมประบ่า และมักสักรูปนกที่แก้ม” อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่าชาวกะเลิงก็ไม่รู้จักเมืองกะตาก เช่นเดียวกัน แต่รู้จักเมืองภูวานากะแดง ซึ่งอ้างว่าเป็นถิ่นเดิมของตน

เรื่องเดช ปันเขื่อนขันธ์ (2531) ได้กล่าวว่าภาษาไทยกะเลิง เป็นภาษาถิ่นหนึ่งมีสำเนียง พูดคล้ายกับภาษาผู้ไทย และไทยอีสานมาก จึงจัดอยู่ในกลุ่มภาษาลาว สันนิษฐานกันว่าชาวไทยกะเลิง อพยพมาจากสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวมาอยู่ประเทศไทย เมื่อประมาณร้อยกว่าปีนี้เอง

สุรจิตต์ จันทรสชา (2532) ได้กล่าวว่าในหนังสือรวมเผ่าไทยมุกดาการเกี่ยวกับชาว กะเลิงไว้ว่า ชาวไทยกะเลิงหรือข่าเลิงเป็นพวกที่อยู่ในตระกูลเดียวกับข่าไซ่ถิ่นกำเนิดดั้งเดิมอยู่ในแขวง สุวรรณเขต แขวงคำม่วนและแขวงสาวันของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

เมืองภูวานากะแดงหรือบ้านนากะแดงตั้งอยู่เชิงเขาอกแขวงเมืองภูวตล ต่อเขตเมืองคำ เกิด คำม่วน การเคลื่อนย้ายของพวกกะเลิงข้ามฝั่งแม่น้ำโขงเข้าสู่นครพนมและสกลนคร คงเริ่มในช่วง ศึกจีนฮ่อที่เมืองเชียงขวาง พุ่งเชียงคำ พ.ศ. 2427 ในครั้งนั้นราชวงศ์ฟองเมืองสกลนครได้คุมเสบียง ฝรั่งติดตามแม่ทัพไปพุ่งเชียงคำด้วย ทั้งยังได้รับพุ่งกับจีนฮ่อเป็นความวุ่นวายทั้งศึกฮ่อ ศึกญวนรอบๆ เมืองภูวตลในช่วงปี พ.ศ. 2427 - 2429 นั้นเป็นสาเหตุทำให้พวกกะเลิงอพยพหนีภัยข้ามแม่น้ำโขงมาอยู่ ในท้องถิ่นนครพนม ดังปรากฏว่ามีพวกกะเลิงมาแต่โบราณที่บ้านดงเย็น มุกดาหาร บ้านกรุก อำเภอ เมืองนครพนม บ้านดงขวาง บ้านโพนงาม บ้านนายอ บ้านดงมะไฟ ในท้องที่สกลนคร

นอกจากเซเฟอร์จะระบุหลักแหล่งของชาวกะเลิงว่ามีอยู่ในบริเวณทิศตะวันตกของ เทือกเขาอก แล้ว ร.อ. เดอมาเกลฟ หัวหน้าคณะสำรวจดินแดนฝั่งซ้าย ร่วมด้วย ม. ปาวี ยังกล่าวถึง หลักแหล่งของพวกกะเลิงว่า แหล่งใหญ่ของชาวกะเลิงมาทางฝั่งซ้ายอยู่ที่ลุ่มแม่น้ำตะโปน และที่ต้นน้ำ เซบั้งเหียนตั้งที่เขาบรรยายหมู่บ้านเลตง ว่าเป็นหมู่บ้านที่ไม่เจริญ มีคนป่าที่รักความสงบมีท่าทางซื่อๆ ในด้านชีวิตความเป็นอยู่ของชาวกะเลิง ร.อ. เดอมาเกลฟ กล่าวถึงกะเลิงที่บ้านท่าซา ว่าเป็นหมู่บ้านอุดม สมบูรณ์เช่นเดียวกับบ้านท่าเรือซึ่งมีบ้านหลังใหญ่ๆสร้างเป็นระบบ มีรั้วเป็นขอบเขตสำหรับป้องกัน ตนเองรอบหมู่บ้านส่วนหมู่บ้านริมน้ำตะโปนมีการปลูกพืชยืนต้น มีสวนผลไม้ ต้นหมาก สวนครัว อาชีพของชาวกะเลิงในฤดูน้ำลดจะปลูกฝ้าย ยาสูบ ต้นหม่อน ตามชายฝั่งมีการจับปลา และเผาป่า เพื่อทำไร่ ส่วนกะเลิงแถวแม่น้ำบังเหียนจะเลี้ยงสัตว์เป็นกิจการหลัก (สุรัตน์ วรารัตน์, 2535)

เป็นที่ยอมรับกันว่ากลุ่มกะเลิงมีถิ่นฐานเดิมอยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง อพยพข้ามโขงมาหลายครั้งนับแต่การปราบปรามเจ้าอนุวงศ์ในสมัย ร. 3 และอพยพครั้งใหญ่ในสมัย ร. 5 เมื่อเกิดศึกจีนฮ่อ ที่ยกกำลังเข้ามาตีบ้านเมืองเขตสิบสองจุไทยในปี พ.ศ. 2416 พวกฮ่อเมืองเชียงขวาง ชุมชนกำลังที่ทุ่งเชียงคำเตรียมยกกำลังเข้าตีหัวเมืองริมฝั่งแม่น้ำโขงเช่น เมืองหลวงพระบาง ซึ่งอยู่ในการปกครองของไทย ผลการคุกคามของพวกฮ่อทำให้ไทยต้องยกกำลังไปปราบฮ่อหลายครั้งคือใน พ.ศ. 2418, 2426, 2428 และ 2430 พร้อมกับส่งแม่ทัพเกณฑ์ทหารจากหัวเมืองต่างๆในภาคอีสานไปช่วยรบฮ่อด้วย เมืองสกลนครถูกเกณฑ์ช้าง 25 เชือก โคต่าง 100 ตัว ข้าวสาร 300 ถัง กำลังเมือง 1,000 คน โดยมีอุปฮาด (โง่นคำ) กับราชวงศ์ (ฟอง) เป็นนายกองเสบียงยกออกไปถึงเมืองบริรักษ์พนม

การเกิดศึกฮ่อ 4 - 5 ครั้ง ทำให้ผู้คนที่อยู่ตามเมืองต่างๆ เตื่อร้อัน วิตถถึงอันตรายที่เกิดขึ้นกับตนเองและครอบครัว จึงได้มีการอพยพติดตามแม่ทัพนายกองเข้ามาอยู่ในเมืองต่างๆ โดยเฉพาะหมู่บ้านกะเลิงที่อยู่ใกล้ๆ ตัวเมืองสกลนคร เช่น บ้านโพนงาม บ้านนายอ มีชาวกะเลิงอยู่เป็นจำนวนมากนางบ่อ เพ็งนาน อายุ 84 ปี (พ.ศ. 2523) ชาวกะเลิงบ้านโพนงาม อ. เมืองสกลนคร กล่าวว่ามารดาของตนได้อพยพและนำตนมาจากเมืองภูวานากะแตง ทั้งนี้เพราะเกิดศึกฮ่อ ได้เข้ามาอยู่ในเมืองสกลนครสมัยเจ้าคุณจันต์ (พระยาประจันตประเทศธานี - โง่นคำ) ต่อมาจึงออกมาหาที่ทำนาที่บ้านนายอ

ต่อมาได้มีผู้นำชาวกะเลิงหลายคนพาสัมครพรรคพวกอพยพขึ้นเทือกเขินภูพานเพื่อหาหลักแหล่งที่ราบเชิงเขา ปลูกข้าวและหาของป่าตามภูเขาดังปรากฏชื่อผู้นำที่ตั้งหมู่บ้านต่างๆ เช่น นายศรีมุกดา ตั้งบ้านกุดแฮด นายโทชุมพลตั้งบ้านนาขาม นายดาบละอ้า ดาบสมศรีตั้งบ้านบาก (สุรัตน์ วรารัตน์, 2535)

แม้ว่าจะไม่มีการจดบันทึกหลักฐานว่ากลุ่มผู้นำต่างได้เริ่มตั้งหลักแหล่งที่บ้านบัวเมื่อใดแต่ราว พ.ศ. 2460 ก็ได้เกิดโรคระบาดที่เรียกว่า “โรคซีไหล” หรือ “โรคห้า” อย่างรุนแรง มีผู้คนเสียชีวิตจากโรคนี้จำนวนมาก จึงทำให้เกิดการอพยพหนีโรคภัย บางกลุ่มหนีไปอยู่ที่บ้านเหล่าซึ่งอยู่ห่างจากบ้านบัวประมาณ 1 กม. กลุ่มพ่อเผ่าสุ พ่อเผ่าไครอพยพไปอยู่เมืองเลยบ้านปากนา 2 เมื่อเวลาผ่านไปพอสมควรคิดว่าโรคภัยผ่านพ้นไปแล้วชาวบ้านก็อพยพกลับคืนมาตามเดิม ทั้งนี้เพราะความอุดมทางธรรมชาติทรัพยากร ยิ่งกว่านั้นในปี พ.ศ. 2470 ยังมีกลุ่มไทลาว คือ พ่อใหญ่พักและพ่อกอง ได้อพยพมาจากบ้านทุ่งคลองอำเภอคำม่วง จ.กาฬสินธุ์

นับจาก พ.ศ. 2470 เป็นต้นไป ชุมชนบ้านบัวเริ่มมีผู้คนมากขึ้น และมีกลุ่มอื่นที่มิใช่ชาวกะเลิงมาตั้งรกรากทำมาหากิน เพื่อให้เกิดเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน พ่อจารย์คาน ซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้านจึงขอให้ชาวกะเลิงทั้งที่นามสกุลราชเสนา และวงศ์ศรีแก้ว ใช้นามสกุล “กุดวงศ์แก้ว” เพื่อจะได้นามสกุลเดียวกันเป็นสกุลของบ้านบัว 3 นับเป็นการเปลี่ยนแปลงความคิดในด้านการเมืองที่สำคัญของหมู่บ้านบัว ที่ต้องการคงเอกลักษณ์ในความเป็นกลุ่มชนกะเลิงในเชิงประวัติศาสตร์และสังคม

ขนบธรรมเนียมประเพณีของพวกกะเลิงมีลักษณะคล้ายลาวทั่วไป ความเชื่อในเรื่องผีของชาวกะเลิงไม่เคร่งครัดในพิธีกรรม เช่น บางเผ่า ชาวกะเลิงนับถือผี ดังนี้

2.2.1.1 ผีเรือน ผีชาน (ชาวผู้ไทยเรียกว่า “ผีแจ”) ถือกันว่าวิญญาณของพ่อแม่ บรรพบุรุษจะมวนเวียนปกปักรักษาคุ้มครองอยู่ โดยอยู่ที่มุมใดมุมหนึ่งของบ้าน โดยเรียกว่า “แจ” ถ้าบ้านนั้นมีลูกเขยลูกสะใภ้ จะเข้ามาที่มุมแจนั้นไม่ได้เป็นการผิดผี ต้องให้หมอยายมาทำพิธี

2.2.1.2 ผีหมู่บ้าน ผีหอ หรือ ผีเหล็กขี้ เป็นที่เชื่อกันว่าเป็นผู้คุ้มครองทั้งหมู่บ้าน ชาวกะเลิงจะทำศาลในลักษณะศาลพระภูมิเจ้าที่ไว้ในที่แห่งใดแห่งหนึ่ง เมื่อสิ้นปีซึ่งกำหนดในเดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ ชาวบ้านจะพากันไปเลี้ยงผี ในพิธีเลี้ยงผีจะมี “เจ้าจ้ำ” เป็นเจ้าพิธี หลังจากนั้นจะมีการกินเลี้ยงรื่นเริงกันอย่างสนุกสนาน

2.2.1.3 ผีนา หรือ ผีตาแฮก ซึ่งชาวบ้านจะบอกกล่าวเวลาหว่านหรือเก็บเกี่ยว อาจทำหรือตั้งศาลพระภูมิให้ตามนาก็ได้

สำหรับภาษาของชาวกะเลิงนั้น กนิษฐา รัตนโกเศศ (2533) ได้ศึกษาวิจัยลักษณะคำซ้ำในภาษากะเลิงบ้านกुरुคุ นครพนม ได้กล่าวถึงชาวกะเลิงบ้านกुरुคุ เดิมอยู่เมืองมหาชัยกอแก้ว สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว มีประเพณี และวัฒนธรรมคล้ายคลึงกับชาวอีสานโดยทั่วไป มีความเชื่อในเรื่องผี ภาษากะเลิงซึ่งนักภาษาศาสตร์จัดให้อยู่ในตระกูลภาษาไทยสาขาคะวันตกเฉียงใต้

กลุ่มชาติพันธุ์กะเลิงเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่มีวิถีชีวิตและวัฒนธรรมที่น่าสนใจ สุรัตน์ วรารัตน์ (2531) ได้ “ศึกษาเรื่องกะเลิงบ้านกุดแฮด” โดยมีจุดมุ่งหมายสำคัญที่ต้องการศึกษากลุ่มชาติพันธุ์กะเลิง โดยเลือกพื้นที่แหล่งศึกษาที่บ้านกุดแฮด อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร ทั้งนี้เพื่อแสวงหาคำตอบความเป็นกะเลิงจากความเข้าใจของชนกลุ่มกะเลิงและคนต่างกลุ่มที่มองความเป็นกะเลิง การศึกษาเพื่อหาคำตอบดังกล่าวได้เพิ่มมิติการศึกษาครอบคลุมการศึกษาปัจจัยในด้านประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ ระบบความเชื่อ การแต่งงานระบบครอบครัว และภาษาและวรรณกรรมพื้นบ้านของชนกลุ่มกะเลิง ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพเป็นหลัก โดยทำการสัมภาษณ์กลุ่มบุคคลที่เป็นชาวกะเลิงในหมู่บ้านกุดแฮดและหมู่บ้านใกล้เคียงจำนวน 20 คน และกลุ่มอื่นๆ ที่มีใช้กะเลิงจำนวน 7 คน เพื่อแสวงหาคำตอบตามประเด็นต่างๆที่ต้องการรู้

ผลการศึกษาวิจัยปรากฏว่า กลุ่มกะเลิงเป็นข่าเลิง เป็นคำที่ชนกลุ่มอื่นเรียกชื่อชนกลุ่มนี้มาเป็นเวลานานแล้ว ทั้งนี้โดยอาศัยการสันนิษฐานทางวิชานิรุกติศาสตร์ นับแต่ ชาวจีน ชาวจาม และชาวเขมร ที่เรียกชนกลุ่มนี้ซึ่งอยู่ในบริเวณทิศตะวันตกของเทือกเขาอกในประเศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวในปัจจุบัน การเคลื่อนย้ายครั้งใหญ่ของชนกลุ่มกะเลิงเกิดขึ้นเมื่อเกิดสงครามปราบพวกจีนฮ่อใน พ.ศ. 2426 นอกจากนี้การที่มีคำสั่งให้กรมการเมืองสกลนครนำไพร่พลจำนวนหนึ่งไปปักหลักเขตแดนสยามที่เมืองภูวดลสอง ใน พ.ศ. 2428 มีผลทำให้ชาวกะเลิงได้ติดตาม

เข้ามาอยู่ในเมืองสกลนครมากขึ้น มีการกระจายกันเพื่อเลือกทำเลที่เหมาะสมทั้งตามเชิงเขาและตามเทือกเขาภูพาน

ในด้านเศรษฐกิจ ชาวกะเลิงที่บ้านกุดแฮดมีลักษณะเด่นชัดในการเลือกพื้นที่ตามไหล่เขา เป็นแหล่งทำมาหากิน สามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่เป็นป่า เขา ได้เป็นอย่างดี เช่น การปลูกข้าวไร่ การทำนาตามที่ราบเชิงเขา การหาของป่า การล่าสัตว์ในบริเวณเทือกเขาภูพาน แต่เมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้น และทางราชการเริ่มเข้าเข้มงวดการหาของป่า ทำให้ชาวกะเลิงหันมาทำไร่พริก และต่อมาคือการทำไร่ปลูกมันสำปะหลัง โดยมีพ่อค้าจากแหล่งอื่นเดินทางมารับซื้อถึงที่ นอกจากนี้ยังนิยมเลี้ยงสุกรพื้นบ้านให้สุกรเหล่านี้ส่งออกหาอาหารกินเองนับเป็นลักษณะการเลี้ยงสัตว์แบบดั้งเดิมที่อาศัยการพึ่งพาอย่างใกล้ชิดระหว่างมนุษย์กับสัตว์เลี้ยง และแม้ว่าในปัจจุบันชนกลุ่มอื่นๆ จะนิยมประกอบอาชีพค้าขายทำสวน แต่ชาวกะเลิงก็ยังพอใจกับการทำนาและหาของป่า เช่นแต่เดิม

ในด้านความเชื่อ ชาวกะเลิงยังเชื่อในเรื่องภูตผีวิญญานเป็นส่วนใหญ่ เชื่อว่าภูตผีวิญญานสามารถทำให้เกิดการเจ็บป่วยหรือประสบโชคได้ หมอเขานับว่าเป็นบุคคลที่มีบทบาทในการรักษาพยาบาล เช่นเดียวกับเจ้าหรือล่ำที่ทำหน้าที่สื่อสารระหว่าง มเหสักข์หรือผีผู้คุ้มครองหมู่บ้าน บุคคลทั้งสองยังมีบทบาทต่อสังคมชาวบ้านไม่น้อยกว่าผู้ใหญ่บ้าน ในขณะเดียวกันชาวกะเลิงก็ให้ความเคารพนับถือพระสงฆ์ในวัดซึ่งเป็นญาติพี่น้องของตนและรู้จักช่วย เหลือบูรณะวัดวาอาราม ความเชื่อที่มีต่อพุทธศาสนา ชาวกะเลิงเชื่อในเรื่องความดี ความชั่ว จะนำไปสู่นรกหรือสวรรค์มากกว่าเชื่อเชิงปรัชญาหรือแสวงหาเหตุผลในคำสอนของพุทธศาสนา

ในด้านการแต่งงานและครอบครัว แต่เดิมชาวกะเลิงไม่นิยมให้หญิงสาวแต่งงานกับชายหนุ่มที่อื่น แต่ในปัจจุบันชายหนุ่มกะเลิงกลับนิยมไปแสวงหาหญิงบ้านอื่น ปัจจุบันสำคัญสองประการที่ชาวกะเลิงไม่ชอบหญิงบ้านตนเองคือ มีผิวคล้ำและไม่รู้จักเข็นฝ้ายทอผ้าใช้เองได้ ขณะเดียวกันหญิงสาวชาวกะเลิงก็เริ่มออกไปแต่งงานกับชายหนุ่มที่มาจากต่างถิ่นยิ่งขึ้น ในทัศนะชาวภูมอมองชาวกะเลิงว่า ชาวกะเลิงยังรักษาประเพณีบางอย่างไว้ เช่น การคืนเงินค่าสินสอดให้ฝ่ายชายเมื่อเห็นว่าครอบครัวมั่นคงแล้ว นอกจากนี้ชาวภูมอยังยอมรับความสามัคคีกลมเกลียวกันของชาวกะเลิง มีการช่วยเหลือเมื่อได้รับอันตรายหรือเจ็บป่วย อีกทั้งยังเป็นกลุ่มที่พูดตรงไปตรงมาสำหรับชาวผู้ไทยมองกลุ่มชาวกะเลิงว่ากะเลิงยังเชื่อในประเพณีที่เกี่ยวกับผีเรือนอย่างเคร่งครัด ผีของหญิงสาวจะคล้ำกว่าผีสาวผู้ไทยในด้านความอดทนต่อการตรากตรำทำงาน หญิงชาวผู้ไทยอดทนสูงและทำงานเป็นช่วงยาวนานกว่ากะเลิงซึ่งมักหยุดพักเป็นระยะเสมอ แต่ชาวผู้ไทยก็เห็นว่าหญิงชาวกะเลิงเป็นคนพูดง่าย คบง่าย

ในด้านของภาษาวรรณกรรม ชาวกะเลิงมีลักษณะภาษาคำคล้ายภาษาที่พูดในกลุ่มไทยลาวทั่วไป คือไม่มีตัว ร และ ช หากแต่เป็นเสียง ล และ ซ แทนเสียง ร ออกเสียงขึ้นนาสิกมีลมออกทางจมุก สำหรับชาวกะเลิงจะมีคำพูดหลายคำที่เป็นเอกลักษณ์ของกลุ่ม เช่น ออกเสียงละเหาะ แทนคำละเบาในกลุ่มอื่น ๆ และออกเสียงเฮี้ยลงท้ายประโยคทักทายกัน วรรณกรรมหรือนิทานพื้นบ้านชาว

กะเลิง แม้จะมีนิทานชื่อเรื่องเดียวกับชนกลุ่มอื่นๆแต่ในกลุ่มกะเลิงจะมีแนวทำนองเรื่องเป็นของตนเอง นิยมเล่าเรื่องที่หายากมาก เพราะเห็นเรื่องเป็นเรื่องสนุก ขบขัน และเป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่แท้จริง นอกจากนี้ยังชอบนิทานที่เป็นเรื่องผีแต่ทำให้ขบขันไม่น่ากลัว ส่วนวรรณกรรมที่เป็นชาดกชาวกะเลิง นิยมแต่งเป็นกลอนลำเพื่อขับขานในงานบุญประเพณีในวัดวาอาราม

นอกจากการศึกษากะเลิงบ้านกุดแฮดแล้ว สุรัตน์ วรารัตน์ (2535) ยังได้ศึกษา “กะเลิง บ้านบัว” อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร เพื่อศึกษารายละเอียดของชาวกะเลิงเพิ่มเติม การศึกษา เพื่อหาคำตอบดังกล่าวได้เพิ่มมิติการศึกษาครอบคลุมการศึกษาปัจจัยในด้านประวัติศาสตร์ ระบบ เศรษฐกิจ ระบบความเชื่อ โครงสร้างสังคม และระบบนิเวศสิ่งแวดล้อม โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นหลัก มีอาสาสมัครประจำในหมู่บ้านทำการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก และทำการเก็บข้อมูล มาโดยตลอด โดยทำการสัมภาษณ์พูดคุยกับชาวกะเลิงจำนวนมาก รวมทั้งผู้ที่มีเชื้อชาวกะเลิงในหมู่บ้าน และหมู่บ้านใกล้เคียง ประกอบกับการใช้ข้อมูลจากเอกสาร เพื่อแสวงหาคำตอบตามประเด็นต่างๆที่ ต้องการรู้ ผลการศึกษาวิจัยปรากฏว่ากลุ่มกะเลิงหรือช่ากะเลิง เป็นคำที่ชนกลุ่มอื่นเรียกชื่อชนกลุ่มนี้ มาเป็นเวลานานแล้ว ทั้งนี้โดยอาศัยการสันนิษฐานทางวิชานิรุกติศาสตร์ นับแต่ชาวจีน ชาวจาม และ ชาวเขมรที่เรียกชนกลุ่มนี้ซึ่งอยู่ในบริเวณทิศตะวันตกของเทือกเขาอาภาในประเทศสาธารณรัฐ ประชาธิปไตยประชาชนลาวในปัจจุบัน การเคลื่อนย้ายครั้งใหญ่ของชนกลุ่มกะเลิงเกิดขึ้นเมื่อเกิดศึก จีนฮ่อ 4 - 5 ครั้ง ระหว่าง พ.ศ. 2416 - 2430 ทำให้ชาวกะเลิง ส่วนหนึ่งอพยพตามกรมการเมือง สกลนคร ซึ่งไปปักหลักเขตสยามที่ใน พ.ศ. 2428 มีผลให้ชาวกะเลิงได้ติดตามเข้ามาอยู่ในเมือง สกลนครมากขึ้น มีการกระจายกันเพื่อเลือกทำเลที่เหมาะสมทั้งตามเชิงเขาและตามเทือกเขาภูพาน ในด้านระบบเศรษฐกิจ ชาวกะเลิงบ้านบัวมีลักษณะเด่นชัดในการเลือกพื้นที่ตามไหล่เขาภูพานเป็นที่ตั้งบ้านเรือน เพราะสามารถดำรงชีวิตโดยการพึ่งอาศัยทรัพยากรจากป่าเป็นปัจจัยในการดำรงชีวิต เช่น การปลูกข้าวไร่ การหาของป่า การล่าสัตว์ การปลูกพริก ปลูกฝ้าย การเลี้ยงหมูพื้นบ้าน และการ ทำนาหว่านตามพื้นที่ราบ ผลผลิตที่เหลือจะนำมาแลกเปลี่ยนกับสินค้าอื่นๆ ที่กองเกวียนนายฮ้อยของกลุ่มผู้ไทยนำมาแลกเปลี่ยน เช่น เสื้อผ้า ปลาร้า หม้อ ไห และเกลือ ในช่วงเดือนธันวาคมการดำรงชีวิตในระบบ เฮีตอยู่ - เฮีตกิน เช่นนี้ ทำให้ชาวกะเลิงมีวัฒนธรรมเป็นของตนเองโดยเฉพาะการปฏิบัติตนเอง ในรอบปีเพื่อให้การดำรงชีวิตเป็นไปอย่างราบรื่น

การเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจแบบทำมาหากินเข้าสู่การผลิตเพื่อขายเริ่มขึ้นอย่างเด่นชัด เมื่อมีการปลูกปอใน พ.ศ. 2509 ปลูกมันสำปะหลังใน พ.ศ. 2512 และการเกิดปัญหาการ แทรกแซงจากผู้ออกการร้ายคอมมิวนิสต์ ทำให้ชาวบ้านเริ่มบุกเบิกถางป่ารอบบ้านและรุกกล้าพื้นที่ป่า สาธารณะ ขณะเดียวกันการเพิ่มประชากรขึ้นก็มีผลทำให้ระบบเศรษฐกิจที่พึ่งอาศัยป่าลดลง ในด้านระบบความเชื่อ ชาวกะเลิงมีความเชื่อ และการนับถือผิอย่างเคร่งครัด เช่น ผีเรือน ผีตาแฮก ผี ป่า ผีภู และผีปู่ตา ซึ่งถือว่าเป็นผู้คุ้มครองชาวกะเลิงให้อยู่ร่มเย็นเป็นสุข ความเชื่อเช่นนี้ทำให้เกิดเม่า

จำซึ่งเป็นสื่อกลางกับผีปู้ตา และหมอเยา ซึ่งเป็นสื่อกลางกับผีเรือน และผีทำให้เกิดเจ็บป่วยนับเป็นบุคคลที่มีคุณค่าของหมู่บ้าน ความเชื่อในพุทธศาสนาทำให้เกิดประเพณีงานบุญในรอบสิบสองเดือน ควบคู่กับประเพณีการเลี้ยงผี

การเปลี่ยนแปลงระบบความเชื่อเกิดขึ้นเมื่อชาวกะเลิงรับเทคโนโลยีทางการเกษตร เช่น ปู๋ย ยาฆ่าแมลง ทำให้ความเชื่อเรื่องผีตาแฮกลดลง คงเหลือแต่ความเชื่อเรื่องผีปู้ตาเท่านั้น ขณะเดียวกันงานบุญในช่วงเดือนที่ต้องขุดมันขายก็ถูกตัดออกไป

ในด้านระบบโครงสร้างสังคมระดับครอบครัว ชาวกะเลิงนิยมแต่งงานในหมู่บ้านเดียวกัน และไม่นิยมคุมกำเนิดในระยะตั้งชุมชนกล่าวได้ว่าชาวกะเลิงไม่นิยมมีตำแหน่งเป็นผู้ปกครอง ความเชื่อถึงผู้นำในระบบผู้เฒ่ามีความสำคัญต่อชุมชน การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมเปลี่ยนแปลงไปตามระบบเศรษฐกิจ เมื่อมีการปลูกมันสำปะหลังเพิ่มขึ้น ความช่วยเหลือกันในระบบเครือญาติลดลงเป็นการว่าจ้างรายวัน ขณะเดียวกันระบบผู้นำชุมชนก็ไม่สามารถยับยั้งการบุกรุกทำลายป่า และพื้นที่ป่า วัด ป่าช้า ทั้งนี้เพราะนิสัยที่ไม่ต้องการสร้างศัตรูการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือ ชาวกะเลิงหันมาเลือกผู้นำที่เป็นผู้ใหญ่เป็นผู้ใหญ่บ้าน เพื่อแก้ปัญหาการบุกรุกพื้นที่สาธารณะ

ลักษณะของชาวกะเลิงบางส่วนเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม แต่แก่นแท้ยังคงอยู่ เช่น การปรับตัวเข้ากับปัญหาที่รุนแรง ความเชื่อเรื่องผีปู้ตา ภาษาพูด สิ่งเหล่านี้คือลักษณะเด่นของชาวกะเลิงที่บ้านบัว เขมรมาตั้งถิ่นฐานอยู่ต่อเหนือของเวียดนามก็ได้ยืมคำนี้มาจากพวกจาม แหล่งที่มีชาวกะเลิงอยู่ไม่ห่างไกลจากเมืองเงอาน ในบริเวณเทือกเขาอากาศทางทิศตะวันตก

เมื่อสังคมวัฒนธรรมเปลี่ยนไป วิถีของกะเลิงก็ต้องปรับให้เข้ากับสังคมภายนอกด้วย บุญช่วย เทออาร์ง (2537) จึงได้ศึกษาเรื่อง “วัฒนธรรมชาวบ้านกูร์คุ” อำเภอเมืองนครพนม จังหวัดนครพนม โดยมีความมุ่งหมาย เพื่อศึกษาวัฒนธรรมและการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมของชาวบ้านกูร์คุ อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม โดยใช้การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างเก็บข้อมูลจากผู้รู้ และใช้การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างเก็บข้อมูลจากหัวหน้าครอบครัวที่สุ่มมาเป็นกลุ่มตัวอย่าง ข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมนำวิเคราะห์ด้วยการแจกแจงความถี่ร้อยละแล้วนำเสนอผลการศึกษาวิจัย โดยการพรรณนาวิเคราะห์ พบว่า ชาวบ้านกูร์คุส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์กะเลิงในระบบเครือญาติ และครอบครัวผู้อาวุโส หรือเจ้าโคตรของตระกูลจะเป็นมีอิทธิพลมากที่สุด จะเป็นผู้ตัดสินใจปัญหาสำคัญ ผู้ที่เป็นเขยของตระกูล จะมีลำดับที่ต่ำสุดของตระกูล สภาพเศรษฐกิจของชาวบ้าน ขึ้นอยู่กับการเกษตรกรรม คือ การทำนา เลี้ยงสัตว์ นอกจากนั้นยังมีการไปรับจ้างเป็นกรรมกรก่อสร้างในตัวจังหวัด ร้านค้าในหมู่บ้านจะรับสินค้าจากภายนอกมาจำหน่ายในหมู่บ้าน การปกครองมีฮีตประจำหมู่บ้าน ห้ามสี่ข้าววันพระ ห้ามนำพินเข้าหมู่บ้านในวันพระ ศาสนาและความเชื่อ มีการนับถือศาสนาพุทธ เชื่อโชคลางตามพิธีพราหมณ์ นับถือผีบรรพบุรุษ ผิมเหล็กข์ของบ้าน คือ เจ้าปู่แผ่นดินคำเหลือง มีการทำพิธี

ในเดือน 4 ก่อนการปักดำและเดือน 11 ก่อนการเก็บเกี่ยว มีหมอเหยาทำพิธีให้กับผู้ป่วยในการรักษาโรค ภาษาที่ใช้ในหมู่บ้าน คือ ภาษากะเลิง

การผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม ชาวบ้านกรูคูมีการติดต่อกับกลุ่มต่างชาติพันธุ์อื่นโดยการแต่งงาน ในอดีตชายชาวกะเลิงบ้านกรูคูจะแต่งงานกับหญิงกลุ่มชาติพันธุ์อื่น เช่น ญ้อ ผู้ไท และจะรับมาเป็นสะใภ้ ปัจจุบันการแต่งงานข้ามชาติพันธุ์ของชายและหญิงชาวกะเลิงบ้านกรูคู กับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นจะเห็นได้เด่นชัดมากกว่าในอดีต ผู้ที่เข้ามาอยู่บ้านกรูคูโดยการแต่งงานจะรับและปฏิบัติตามกิจกรรมความเชื่อไม่ขัดแย้งกับชาวกะเลิงบ้านกรูคู กิจกรรมที่ชาวบ้านกรูคูมีส่วนร่วมทุกครัวเรือน คือ การเลี้ยงเจ้าปู่แทนคำเหลือง ในเดือน 4 และเดือน 11 โดยมีการเสียเงิน ครัวเรือนละ 2 บาท ภาษาพูดที่ใช้ในครอบครัวที่มีกลุ่มชาติพันธุ์ต่างกันจะมีการใช้ภาษาตามชาติพันธุ์เดิม ในรุ่นลูกจะใช้ภาษากะเลิงติดต่อในครอบครัว และกับคนในหมู่บ้าน

2.2.2 ญ้อ

ย้อ ไทย้อ หรือ ญ้อ เป็นประชากรกลุ่มใหญ่กลุ่มหนึ่งในจังหวัดสกลนคร และนครพนม มีภาษาพูดเหมือนภาษาไทยลาวต่างสำเนียงเล็กน้อย คือ น้ำเสียงสูงอ่อน หวาน ไม่ห้วนสั้นเหมือนไทยลาว ผิวขาว บ้านเรือนสะอาดตาเช่นเดียวกับชาวผู้ไทย ชาวญ้อถือว่ากลุ่มตนเป็นกลุ่มที่มีวัฒนธรรมแข็งกว่าไทยลาว (วิศิษฎ์ดวงรงค์, 2542)

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ (2556) กล่าวถึงไทย้อไว้ในหนังสือนิทานโบราณคดี ตอนหนึ่งว่า “พวกย้อทำอุเทนพูดภาษาไทยแต่มีสำเนียง แปร่งไปอีกอย่างถาม ถึงถิ่นเดิมบอกว่า เดิมอยู่ที่เมืองไชยบุรีใกล้กับเมืองท่าอุเทนนั่นเองหนีกองทัพฯ เข้าไปอยู่ที่เมืองหลวงโปงเลงท่าฝั่งซ้ายใกล้กับแดนญวน เสียคราวหนึ่งแล้วจึงพากันมาอยู่ที่เมือง ท่าอุเทนในรัชกาลที่ 3”

ถิ่นฐานเดิมของชาวญ้ออยู่ที่เมืองหงสา ซึ่งอยู่ทางตอนเหนือของประเทศลาวในปัจจุบันมีพรมแดนติดต่อกับจีน ครั้นถึง พ.ศ. 2351 ในสมัยรัชกาลที่ 1 ชาวญ้อส่วนหนึ่งได้อพยพลง มาตามลำน้ำโขง เห็นว่าทำเลตรงปากน้ำสงครามริมน้ำโขง มีภูมิลำเนาที่เหมาะสม อุดมสมบูรณ์ไปด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหารและมีปลาชุกชุม จึงตั้งเป็นเมืองขึ้นชื่อเมืองไชยบุรี ขึ้นต่อกรุงเทพมหานครจนถึง รัชกาลที่ 3 ชาวญ้อ เมืองไชยบุรี ถูกกองทัพเจ้าอนุวงศ์กวาดต้อนให้ไปตั้งอยู่ ณ เมืองหลวงปุงเลง ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ต่อมาพ.ศ. 2375 เจ้าพระยาบดินทรเดชา แม่ทัพไทยได้อพยพชาว ญ้อ จากเมืองหลวงปุงเลง เมืองคำเกิด เมืองคำม่วน ให้มาตั้งอยู่ดินแดนภาคอีสาน คือ

เมืองท่าอุเทน ตั้งเป็นเมืองเมื่อ พ.ศ. 2375 ตั้งให้พระปทุมเป็นพระศรีวรราช เจ้าเมืองยกบ้านอุเทนเป็นเมืองท่าอุเทน ปัจจุบันคือท้องที่ อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม

เมืองท่าซอนยาง ตั้งที่บ้านท่าซอนยางเมื่อ พ.ศ. 2387 ให้ท้าวคำก้อจากเมืองคำเกิด เป็นพระสุวรรณภักดี เจ้าเมืองปัจจุบันคือท้องที่ตำบลท่าซอนยาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม

เมืองแขงบาดาล ตั้งเป็นเมืองแขงบาดาล เมื่อ พ.ศ. 2387 ในสมัยรัชกาลที่ 3 ให้อุปฮาด (คำแดง) เป็นศรีสุพรรณ เจ้าเมืองปัจจุบันคือท้องที่ตำบลแขงบาดาล อำเภอสมเด็จ จังหวัดกาฬสินธุ์

ชาวไทยผู้อยู่อาศัยอยู่กระจายทั่วไปในแถบภาคอีสาน เฉพาะพื้นที่ที่มีชาวไทยผู้อยู่อาศัยอยู่ อย่างหนาแน่น ได้แก่ อำเภอท่าอุเทน อำเภอนาหว้า อำเภอโพนสวรรค์ อำเภอบ้านแพง อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร อำเภอเมือง สว่างแดนดิน อำเภอพังโคน อำเภอกุดบาก กิ่งอำเภอโคกศรีสุพรรณ และกิ่งอำเภอเต่างอย จังหวัด สกลนคร อำเภอบึงกาฬ จังหวัดหนองคาย บ้านแขงบาดาล อำเภอสมเด็จ จังหวัดกาฬสินธุ์ บ้านท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม นอกจากนี้ยังมีอยู่ที่ภาคตะวันออก คือที่ อำเภออรัญประเทศ อำเภอพนัสนิคม จังหวัดปราจีนบุรี (นันทพร นิลจินดา, 2532)

ภาษาชาวผู้อยู่อาศัยอยู่ในกลุ่มตระกูลภาษาไท - กระได ชาวผู้อยู่มีภาษาพูดโดยพื้นฐานเสียง แตกต่างไปจากภาษาไทยลาว (ภาษาไทยอีสาน) ตรงที่ฐานเสียงอักษรสูง และเสียงจัตวา จะเน้นหนัก ในลำคอ น้ำเสียงสูง อ่อนหวาน ฐานเสียงสระ เอื้อ ไอ ในภาษาไทยลาวจะตรงกับฐานเสียงสระ เอีย และ เออ ตามลำดับ เช่น เอื้อ เป็น เอีย ให้ เป็น หื้อ ประโยคว่า อยู่ทาง ไค เป็น อยู่ทางเลอ เจ้าสีไป ไส เป็น เจ้านะไปกะเลอ เป็นต้น ชาวไทยเฒ่าไม่มีภาษาเขียนไม่มีตัวอักษรของตนเอง ในอดีตเคยใช้อักษรธรรมหรืออักษรไทยน้อย เช่นเดียวกับชาวอีสาน ปัจจุบันใช้อักษรไทยทั้งสิ้น

สำหรับประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อของชาวไทยผู้นั้น ชาวไทยที่ที่บ้านท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม มีประเพณีเลี้ยงผีปู้ตา โดยชาวบ้านจะสร้างตูปู้ตา หรือ โหงผี ปู้ตา โดยชาวผู้อยู่ถือว่าผีปู้ตาคือ ผีบรรพบุรุษที่ตายไปแล้วแต่ยังมีความห่วงใยในความเป็นอยู่ของ ลูกหลานที่ยังมีชีวิตอยู่ สำหรับที่ตั้งของผีปู้ตาจะอยู่ที่ต้นไม้ใหญ่ สำหรับ ผีบรรพบุรุษของชาวผู้อยู่ที่ถือว่า เป็นผีปู้ตา มีดังนี้ คือ ผีเจ้าพ่อขุนสำราญ ญาพ่อผีลือสองนางพี่น้องเป็นผีผู้หญิงที่ขอความสวยงาม ชาวผู้อยู่จะให้ความสำคัญกับผีสอง นางพี่น้อง ในด้านการป้องกันให้ความช่วยเหลือแก่เด็กๆ ของ ชาวผู้อยู่ โดยทุกๆ ไปชาวผู้อยู่ชอบตั้งถิ่นฐานที่อยู่ใกล้แม่น้ำ เพื่อสะดวกในการอุปโภค บริโภค ซึ่งด้วยสาเหตุที่มี เด็กๆ เสียชีวิต ในการอาบน้ำบ่อยๆทำให้ชาวผู้อยู่ลดจำนวนลงเรื่อยๆ เหตุนี้ชาวผู้อยู่จึงมีโหง ผีปู้ตาสองนางพี่น้องไว้ที่หน้า เพื่อรักษาเด็กในขณะลงอาบน้ำ เช่นเดียวกับชาวผู้อยู่ ที่ท่าอุเทนมีความ เชื่อ ว่าผีแม่เหล็ก และผีบรรพบุรุษ คอยปกป้องคุ้มครองให้พวกตนอยู่เย็นเป็นสุข มีข้าวปลาอาหาร สมบูรณ์ เพื่อตอบแทนคุณผีดังกล่าว ชาวไทยที่ท่าอุเทน จึงมีประเพณีเลี้ยงผีโดยจัด พิธีกรรมที่ เรียกว่า “ลงนางเทียม” ณ หอผีบ้าน เป็นประจำทุกปี ปีละ 3 ครั้ง

สำหรับประเพณีเกี่ยวกับชีวิตของชาวผู้นั้น ประเพณีการแต่งงานเมื่อหนุ่มสาวคู่ใดที่รักใคร่ชอบพอลงขันตกลงปลงใจที่จะเป็นสามีภรรยาไปแล้ว ฝ่ายชายก็จะให้บิดามารดาของตน ดำเนินการให้ได้แต่งงานกับหญิงคนรัก ดังนี้ “ไปเจาะ”คือการส่งผู้ใหญ่ไปทาบถาม “โอมสาว” คือ การทำพิธีสู่ขอ “แอกเสื้อแอกหมอน” คือการเตรียมการ ได้แก่ การจัดเตรียมเครื่องนอน

ประกอบด้วยฟูก หมอน ผ้าห่ม เสื้อ และมุ้ง ซึ่งเป็นหน้าที่ของฝ่ายหญิง ในการนี้ต้องเชิญผู้เฒ่า ผู้แก่ที่ชาวบ้านยอมรับว่าเป็น ผัวค้าเมียคุณ มาทำพิธีตัดเย็บให้ชาวย้อยเรียกว่า แสกเสื้อแสกหมอน “เล่าตอง” คือบอกเล่าวันแต่งงาน “มือกินตอง” คือพิธีวันแต่งงาน เมื่อได้ฤกษ์ยาม ดี แล้ว ก็จะเป็นการแห่จ้าวบ่าวพร้อมขันสินสอดของหมั้น พานบายศรี และสำรับที่เรียกว่า “ข้าเปีย” ประกอบด้วยไข่ไก่ต้ม 2 ฟอง งา พริกแห้ง และเกลือป่น อย่างละ 1 ถ้วย ไปยังบ้าน เจ้าสาว พิธีสำคัญได้แก่ การวางสินสอดทองหมั้นต่อหน้าเจ้าโคตรลูกตาของเจ้าสาวพิธีบายศรีสู่ขวัญ พิธีป้อนไข่หน่วย พิธีขอพรจากเจ้าโคตรลูกตาทั้งสองฝ่าย ถ้าหากให้เขยไปสูก็ ทำพิธีจูบสาวเข้าหอแล้วเลี้ยงอาหารแก่แขกผู้มาร่วมงานเป็นอันเสร็จ พิธีแต่งงานนำหีบงานบุญของชาวไทย้อยส่วนมากก็เหมือนกับ ชาวอีสานทั่วทั้งที่นับถือพระพุทธศาสนาและ ปฏิบัติตนตาม ฮีตสิบสอง คองสิบสี่ เช่นเดียวกัน

ชาวญ้อท่าอุเทนมีประเพณี “บุญอืดถ้ำ” คำว่า อืดถ้ำ ที่เป็นภาษาพูดของชาวญ้อ ตรงกับคำว่า อัฐฐะ ในภาษาบาลีหมายถึงบริหาร 8 อย่าง ได้แก่ ผ้าจีวร ผ้าสบง รัตตะคต สังฆาฏิ บาตร มิตโกน เข็ม กระบอกกรองน้ำ บุญอืดถ้ำเป็นบุญที่ชาวบ้านทำขึ้นเพื่อสงเคราะห์พระภิกษุในวัด 1 กรณี คือ กรณีแรก เนื่องจากวัดแห่งนั้นร้างกุฏิ เมื่อทายกเจ้าศรัทธาทราบภายหลังจึงได้จัดกองบุญอันประกอบด้วยอัฐบริหาร และเครื่องบริวารต่าง ๆ เหมือนกองบุญกุฏิ แล้วนำไปถวายแด่พระภิกษุที่วัดร้างกุฏินั้น แต่ไม่มีพิธีอุปโลกน์ เมื่อที่ประชุมสงฆ์เห็นสมควรให้ถวายแก่พระสงฆ์รูปใด ทายกเจ้าศรัทธาก็จะถวายพระรูปนั้น กรณีที่สอง เป็นเจตนาทานของชาวบ้านที่ต้องการสงเคราะห์พระภิกษุผู้ทรงคุณในวัดแห่งนั้นซึ่งมีอยู่หลายรูป แต่ไม่สามารถรับกุฏิได้ เพราะพุทธบัญญัติอนุญาตให้พระเถระผู้ทรงคุณรับกุฏิได้เพียงรูปเดียว เพื่อให้พระภิกษุผู้ทรงคุณในวัดที่ขาดแคลนอัฐบริหาร ชาวบ้านจึงพร้อมใจกันจักกองบุญอืดถ้ำ แล้วนำไปถวายเหมือนบุญกุฏิ วัดหนึ่ง ๆ ชาวบ้านจะถวายกองบุญอืดถ้ำก็กองก็ได้ พระภิกษุที่รับบุญอืดถ้ำก็ไม่ได้รับอานิสงส์เหมือนรับกุฏิ เพียงแต่ได้รับสงเคราะห์จากชาวบ้านเท่านั้น ประเพณีการทำบุญอืดถ้ำนี้จะกระทำหลังจากทอดกฐินแล้ว

การทำบุญอืดถ้ำของชาวญ้อเป็นการทำบุญแบบสามัคคีธรรมของชาวบ้านท่าอุเทน เมื่อที่ประชุมชาวบ้านกำหนดสถานที่และวันเวลาที่จะทำบุญอืดถ้ำแล้ว ผู้เฒ่าผู้แก่หนุ่มสาวชาวบ้านก็ช่วยกันปฏิบัติหน้าที่ตามที่ได้รับมอบหมาย ดังนี้

บอกคอบผีเจ้าบ้าน กวนจ้ำ (ผู้ใกล้ชิดผี) จะนำเครื่องไหว้ไปบอกคอบ (บอกกล่าว) ผีบ้านที่หอผีเจ้าบ้านประจำหมู่บ้าน เพื่อความคุ้มครองให้การทำบุญเป็นไปด้วยความเรียบร้อยราบรื่น เล่าบุญ คือการไปแจ้งข่าวการทำบุญ ด้วยการบอกเล่าและเชื้อเชิญให้ครอบครัวอื่นๆ ที่อยู่นอกคุ้ม (หมู่บ้าน) ของตนมาร่วมกุศลด้วย โดยสาว ๆ จะรับหน้าที่พากันไปเล่าบุญ แจ้งกำหนดการให้ทราบ ตั้งกองบุญ คือการนำอัฐบริหารและเครื่องบริวารทั้งหลาย มาประกอบและตกแต่งเป็นกองบุญ เหมือนกับกองบุญกุฏิ เครื่องบริวารที่จะขาดเสียมิได้คือ ตาลปัตร เสื้อ มุ้ง หมอน ผ้าห่ม อาสนะ ขันหมากเบ็ง 1 คู่ ต้นเทียน 1 คู่ ต้นกาละพิก (ต้นกล้วยพุก) ที่เต็มไปด้วยธนบัตร สมุด ดินสอ และ

ไทยทานต่าง ๆ การตั้งกองบุญนี้เป็นหน้าที่ของผู้เฒ่าผู้แก่ทั้งฝ่ายชายและฝ่ายหญิงช่วยกันจัดหา วัสดุบริวารและเครื่องบริวารมาประกอบตกแต่งให้สวยงามตามค่านิยมของชาวบ้าน

เพาะบุญ คือการนำจตุปัจจัยไทยทานของชาวบ้านแต่ละครัวเรือนมารวมสมทบ หรือ ร่วมกุศล ณ บ้านที่ตั้งกองบุญจตุปัจจัยไทยทานที่นำมาเพาะบุญ ได้แก่ เงิน และไทยทานตามกำลัง ศรัทธา เช่น ข้าวสาร หมาก พลู สีสียด ยาสูบ ผลไม้ ฐูป เทียน เป็นต้น ไทยทานบางอย่าง เช่น ข้าวสาร คณะทำงานฝ่ายบริการจะนำไปนึ่งเลี้ยงแขกในงาน และเตรียมถวายภัตตาหารพระในวันรุ่งขึ้น ส่วนหมาก พลู สีสียด บุหรี่ ก็จะนำไปจัดเป็นชุดใส่พานเพื่อบริการแขก และจักเตรียมถวายพระด้วย ส่วนเงินที่ชาวบ้านนำมาเพาะบุญนั้น เจ้าภาพหรือผู้ที่ได้รับมอบหมายก็จะรวบรวมไว้ถวายพระ หรือใช้จ่ายตามมติของที่ประชุมตามควรแก่กรณี

เตรียมพิธีสงฆ์ คือการเตรียมประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ได้แก่ การจัดตั้งโต๊ะหมู่บูชา ปูอาสน์สงฆ์ ตั้งพามุงคูล (พานตั้งขันน้ำมนต์) ประกอบด้วยขันน้ำมนต์ ซวย (กรวย) ดอกไม้ธูปเทียน 4 ชุด เทียนขี้ผึ้งทีสี่ (คลึงให้เป็นเส้น) ด้วยมือ ยาว 1 ศอก 4 เล่ม วงด้ายสายสิญจน์ร้อยร้อย และอาสนะสำหรับพระนั่งแสดงธรรมเทศนา พร้อมกันนี้ผู้ที่ได้รับมอบหมายด้านพิธีสงฆ์ ก็จะไปนิมนต์พระในวัดที่ถวายกองบุญอัฐถ้ำ จำนวน 5 รูป และพระจากวัดอื่น ๆ ในชุมชนอีก 4 รูป รวม 9 รูป มาสวด มงคล (เจริญพระพุทธมนต์) ในตอนเย็นและแสดงพระธรรมเทศนา 1 กัณฑ์ พิธีสงฆ์ จัดทำในตอนค่ำ ประมาณ 1 ทุ่ม เริ่มด้วยพิธีกรนำชาวบ้านที่มาในงานทุกคน สวดมนต์ ทำวัตรเย็นสมาทานศีล แล้วฟังพระสวดมงคล (เจริญพระพุทธมนต์) ธรรมเนียมการสวดมงคลของ ชาวภู่อันนี้ ก่อนจะจบบทสวดมนต์เหมือนแห่งอื่นๆ พระจะสวด นะโม เม หรือ ไชยน้อย เพิ่มอีก 1 บท คำสวด นะโม นี้ชาวบ้านถือกันว่าเป็นคำสวดที่ศักดิ์สิทธิ์มาก เชื่อว่าสามารถขับไล่ภูตผีปีศาจ และสิ่ง เสนียดจัญไรต่าง ๆ ให้พ้นไปจากตัวตนและบ้านเมืองได้ เมื่อพระสวดมงคลจบแล้วก็มีพระธรรมเทศนา เรื่องอานิสงส์ของการทำบุญอัฐถ้ำ 1 กัณฑ์

จับบุญอัฐถ้ำ คือการร่วมสนุกครึกครื้นของผู้มาร่วมงานบ้างก็สรวลเสเฮฮากันในหมู่หนุ่มสาว บ้างก็ชมการละเล่นที่จัดมาแสดง ส่วนใหญ่จะเป็นหมอลำหมู่ หรือภาพยนตร์กลางแปลง ฝ่าย บริการจะจัดหาอาหารว่าง เช่น ข้าวต้ม ตำหมากหุง (ส้มตำมะละกอ) มาเลี้ยงผู้มาร่วมงานให้ รับประทานกันอย่างทั่วถึง คณะทำงานฝ่ายบริการและอาหารจะนอนพักค้างคืนที่บ้านงานเพื่อจัด ทำอาหารเลี้ยงพระในวันรุ่งขึ้น

ถวายภัตตาหารเช้า เป็นการถวายภัตตาหารเช้าแต่พระสงฆ์ที่มาสวดมงคลเมื่อตอนค่ำที่ ผ่านมา พิธีสงฆ์ในตอนเช้าก็เริ่มด้วยการนมัสการพระรัตนตรัยอย่างย่อ ขอขมาพระรัตนตรัยและปูชนียสถานต่างๆ สมาทานศีล ต่อจากนั้นพระจะสวดมนต์เช้า ชาวบ้านพากันทำบุญตักบาตร และถวาย ภัตตาหารเมื่อเสร็จกิจของสงฆ์แล้วพระสงฆ์จะกล่าว ยถา สัพพี ให้แก่ชาวบ้านที่มาในงานทุกคนเป็น เองแรกก่อน ทุกคนประนมมือรับพรโดยไม่ต้องกรวดน้ำ เมื่อพระสงฆ์ให้พรจบแล้วพระจะกล่าวคำ

กรวดน้ำ อุทิศกุศลถวายพระสงฆ์ (ตรงกับคำกรวดน้ำตอนเย็นของภาคกลาง) ให้ทุกคนกรวดน้ำอุทิศให้แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว ต่อจากนั้นก็รับประพรมน้ำพระพุทธมนต์จากพระสงฆ์ เป็นอันเสร็จพิธีในตอนเช้า

แห่กองบุญไปถวายที่วัด แต่เดิมครั้งปู่ย่าตายายนันท่านพากันแห่กองบุญอัฐิธำไปถวายพระที่วัดในเวลากลางวันเพื่อให้ชาวบ้านที่ต้องทำมาหาเลี้ยงชีพในเวลากลางวันมีโอกาสได้ไปร่วมกุศลกันทั่วหน้า ครั้นมาถึงปัจจุบัน ชาวบ้านนิยมถวายกองบุญอัฐิธำในตอนกลางวัน ส่วนใหญ่จะไปแห่ถวายตอนสาย และถือโอกาสเลี้ยงพระตอนเพลด้วย มีบางครั้งที่ถวายกองบุญในตอนบ่าย ตามเจตนาธรรมณ์ของเจ้าภาพ

การแห่กองบุญอัฐิธำจากสถานที่จัดงานไปถวายพระที่วัดก็มีขบวนแห่เหมือนกองบุญกฐิน มีดนตรีนำขบวน ถ้าไม่ใช่วงปี่พาทย์ก็ใช้ฆ้อง กลอง ฉิ่ง ฉาบ ประโคมแบบพื้นเมืองไปตลอดเส้นทางจนถึงวัด เมื่อถึงวัดแล้ว ทายก ทายิกา หม่อมสาว ชาวบ้านที่มีศรัทธาจะพ่อนถวายเป็นพุทธบูชาตามความเชื่อก็พากันพ่อนในขบวนแห่รอบพระอุโบสถหรือหอแจก (ศาลาการเปรียญ) ที่ประชุมสงฆ์ จนครบ 3 รอบแล้ว ก็ช่วยกันนำกองบุญและเครื่องบริวารทั้งหลาย เข้าไปจัดตั้งในบริเวณพิธีเพื่อเตรียมถวายพระสงฆ์ บรรดาเสียงประโคมทั้งหลายก็หยุดเพื่อจะได้ทำพิธีสงฆ์ต่อไป

การถวายกองบุญ เมื่อทุกคนพร้อมกันในหอแจกแล้ว พิธีกรก็จะนำสวดมนต์ไหว้พระอย่างย่อเหมือนพิธีเลี้ยงพระตอนเช้า สมาทานศีล และทำพิธีถวายกองบุญอัฐิธำคล้ายๆ ถวายผ้ากฐินต่างแต่คำถวายเท่านั้น

เมื่อกล่าวคำถวายเสร็จแล้ว ก็นำผ้าไตรจีวรและตาลปัตรไปวางไว้ที่อาสน์สงฆ์ เมื่อประธานสงฆ์ให้พระภิกษุรูปใดรับอัฐิธำกับเครื่องบริวารแล้ว เจ้าภาพและชาวบ้านก็ช่วยกันถวายแต่พระภิกษุรูปนั้น ถ้ามีกองบุญหลายกองก็ถวายแต่พระภิกษุรูปละกอง ต่อจากนั้นพระท่านจะประทานให้พร ทุกคนตั้งใจรับพร และกรวดน้ำตามประเพณีของชาวญ้อ จากนั้นชาวบ้านก็ช่วยกันถวายภัตตาหารเพลแต่พระภิกษุสามเณรในวัดทุกรูป เมื่อพระภิกษุสามเณรเสร็จภัตตาหารและให้พรเรียบร้อยแล้ว พิธีกรจะนำชาวบ้านกล่าวคำอ้อลาพระสงฆ์ เมื่อประธานสงฆ์รับคำอ้อลาก็กล่าวว่า ยัสสะทานิ ตุมเห กาลัง มัญญะถะ แล้วทุกคนก็เปล่งวาจาพร้อมกันว่า สาธุ กันเด แล้วกราบ 3 ครั้ง และพากันกลับบ้านด้วยความอ้อมเอมในผลบุญทั่วหน้ากัน ครั้นถึงตอนเช้าวันรุ่งขึ้น กวนจ้ำ (ผู้ใกล้ชิดผีบ้าน) จะนำเครื่องเซ่น ประกอบด้วย เหล้าขาว 1 ขวด ไก่ต้ม 1 ตัว และของหวานไปถวายผีเจ้าบ้าน บอกกล่าวให้ทราบว่าการทำบุญอัฐิธำได้เสร็จเรียบร้อยแล้วขอให้ผีเจ้าบ้านได้รับส่วนบุญจากลูกหลานในครั้งนี้อย่างเต็มที่ เป็นอันเสร็จพิธีของการทำบุญอัฐิธำของชาวญ้อ

ในสภาพสังคมปัจจุบันที่ได้เปลี่ยนไปมาก ส่งผลต่อวิถีชีวิตของชาวญ้อที่เปลี่ยนไป (บัญญัติ สาลี, 2554) จึงได้ศึกษาวิจัย “โครงการการฟื้นฟูและการอนุรักษ์ภาษา ตำนาน ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และการละเล่นพื้นบ้านญ้อ บ้านท่าขอนยาง” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อฟื้นฟูและ

การอนุรักษ์ภาษา ตำนาน ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และการละเล่นพื้นบ้านญ้อ บ้านท่าขอนยาง เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR : Participatory Action Research) โดยมีวิธีการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชาวบ้านท่าขอนยาง ในการรวบรวมคัดสรร สะท้อนปัญหา แก้ปัญหา และสืบทอดวัฒนธรรมชุมชนด้วยตนเอง ผู้ร่วมวิจัยประกอบด้วยอาจารย์ นิสิตมหาวิทยาลัยมหาสารคาม คณาจารย์ และนักเรียนโรงเรียนท่าขอนยางพิทยาคม และโรงเรียนบ้านท่าขอนยางและทีมชาวบ้านท่าขอนยางทั้ง 5 หมู่บ้าน กระบวนการวิจัยในครั้งนี้เริ่มต้นด้วยการร่วมกันค้นหาปัญหาที่สำคัญเพื่อตั้งเป็นโจทย์วิจัย ค้นหาผู้สนใจร่วมเป็นที่วิจัยร่วมกันสะท้อนปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นให้ชุมชนรับรู้และร่วมกับชาวบ้านทั้ง 5 หมู่บ้านเก็บรวบรวมข้อมูล ชำระตำนาน ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และการละเล่นพื้นบ้าน ผลการศึกษาพบว่าชาวญ้อบ้านท่าขอนยางมีภาษา ตำนาน และการละเล่นที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง นอกจากนี้ยังมีประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ชาติไทยอีกด้วย ปัญหาที่ทีมวิจัยพบ ได้แก่ปรากฏการณ์แห่งความเสื่อมสูญทั้งทางด้านภาษาญ้อและวัฒนธรรมชาวญ้อ ซึ่งรวมถึงความทรงจำดั้งเดิมที่เคยมี สืบทอดต่อๆ กันมา ทีมวิจัยจึงสร้างกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันระหว่างทีมวิจัยเอง กับชาวบ้านต่างๆ โดยนำโครงการต่างๆ มาสนับสนุนในระหว่างการวิจัย เช่น โครงการปลูกสำนึกรักษ์ญ้อ โครงการทดลองเล่าขานตำนานญ้อ และโครงการสืบทอดการละเล่นพื้นบ้านญ้อ ทำให้ชาวบ้านท่าขอนยางเกิดการสำนึกรักวัฒนธรรมดั้งเดิม เริ่มมีการเล่าขานตำนาน ชำระประวัติศาสตร์ญ้อ และค้นหาแนวทางในการสืบทอดวัฒนธรรมญ้อ

ผลการวิจัยในครั้งนี้ได้แก่ 1) เกิดกระบวนการสร้างและสำนึกในภาษาและวัฒนธรรมของชาวญ้อ บ้านท่าขอนยาง 2) เกิดกระบวนการฟื้นฟูและการอนุรักษ์โดยชุมชนมีส่วนร่วม 3) เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันทั้งจากข้อมูลที่เป็นเอกสารและข้อมูลภาคสนาม และเกิดการผลักดันให้เกิดการเรียนรู้ในโรงเรียนในพื้นที่บริการ โดยได้สร้างหลักสูตรญ้อสอนในโรงเรียน 4) เกิดกระบวนการร่วมสร้างฐานข้อมูลชุมชนญ้อขึ้น ทั้งที่เป็นฐานข้อมูลพื้นฐานของชุมชน และข้อมูลกระบวนการปฏิบัติการวิจัย

2.2.3 ไทดำ

บุญยงค์ เกศเทศ (2548) กล่าวว่าผู้ไท หรือ ไทดำ เป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน แต่ถูกเรียกชื่อแตกต่างกันไป เช่น ขณะที่อยู่เมืองแกลง เรียกว่า ผู้ไท แต่เมื่อย้ายเข้ามาอยู่ในสยามก็จะถูกเรียกชื่อต่างๆ ออกไป อาทิ ไทดำ ไททรงดำ โซ่ง ลาวโซ่ง ช่ง เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตามในสำนึกของแต่ละคนล้วนเข้าใจตรงกันว่าเป็น “ผู้ไท” และมีอักษรเป็นของตนเองตั้งแต่โบราณ เรียกว่า อักษรหางหนู และอักษรไทดำ หรือไททรงดำ

ในประเทศไทย จะพบไทดำอาศัยอยู่ที่บ้านนาป่าหนาดซึ่งเป็นหมู่บ้านหนึ่งในตำบลเขาแก้วอำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย และเป็นหมู่บ้านเดียวในจังหวัดเลยที่ประชากรมีเชื้อสาย “ไทดำ”

หมู่บ้านนั้นตั้งอยู่บนที่สูง ซึ่งเรียกตามภาษาอีสานว่า “โคก” ชาวบ้านนาป่าหนาดรวมทั้งหมู่บ้านใกล้เคียงจะเรียกว่า “บ้านโคก” หรือบางครั้งก็เรียกว่า “บ้านโคกโชนดำ” ชาวไทดำบ้านนาป่าหนาดอพยพมาจากแคว้นพวนในปี พ.ศ. 2417 พวกเขาอพยพกำลังมาตีเมืองเชียงขวาง ซึ่งเป็นหัวเมืองสำคัญในแคว้นพวน เมืองหลวงพระบางเกรงว่าฮ่อจะยกทัพมาตีเมืองหลวงพระบางด้วย จึงได้ขอความช่วยเหลือมายังกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาภูธราภัยเป็นแม่ทัพคุมกองทัพไปปราบฮ่อ (คำบอกเล่าของชาวบ้าน เรียกพระยาภูธราภัยว่า พระยาชาภู) ผลการปราบฮ่อครั้งนั้นกองทัพไทยชนะ และได้ใช้นโยบายอพยพผู้คนจากแคว้นพวนเข้ามายังประเทศไทยอีกด้วย ชาวไทดำส่วนหนึ่งได้มาตั้งบ้านเรือนที่บ้านนาป่าหนาด ชาวไทดำกลุ่มนี้ ในระยะแรกถูกกวาดต้อนมาถึงกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ไปตั้งหลักแหล่งที่บ้านหมีคลองสนามแจง จังหวัดลพบุรี ต่อมา เจ้าเมืองบริขันธ์ ได้เข้าเฝ้ากราบบังคมทูลขอพระราชกรณียกิจไปยังเมืองเชียงขวางตามเดิม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงยินยอมให้ชาวไทดำอพยพกลับไป เมื่อเดินทางมาถึงเมืองหล่ม (หล่มสัก) เจ้าเมืองบริขันธ์ก็ปล่อยให้ไทดำกลุ่มนี้อยู่ที่เมืองหล่ม เนื่องจากช่วงนั้นลาวมีปัญหาในการเจรจากับฝรั่งเศส ด้วยเหตุนี้ไทดำจึงตั้งหลักแหล่งอยู่ที่บ้านห้วยปูน ตำบลน้ำค้อ อำเภอหล่มสัก ต่อมา มีชาวฝรั่งเศสได้มาขออนุญาตจากฝ่ายไทย เพื่อนำราษฎรที่ตกค้างกลับไปประเทศลาว ชาวไทดำกลุ่มนี้จึงได้เดินทางกลับไปยังเชียงขวางแล้วไม่พอใจที่จะตั้งหลักแหล่งอาศัยอยู่ โดยเดินทางข้ามแม่น้ำโขงมาขึ้นที่บ้านสง่าว (ใต้อำเภอปากชม) จากนั้นเดินทางต่อมาบ้านปากบัด นา คือ ท่าบม และได้อพยพมาตั้งหลักแหล่งถาวรที่หมู่บ้าน นาป่าหนาด เมื่อ พ.ศ. 2448 เนื่องจากเห็นว่ามีทำเลดีและอาหารการกินอุดมสมบูรณ์ จำนวนครัวเรือนทั้งหมด 15 ครัวเรือน และให้ชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านนาป่าหนาด” ตามต้นหนาดที่มีอยู่มากมายในบริเวณนั้นหมู่บ้านไทดำบ้านนาป่าหนาดได้พัฒนาเรื่อยมาจนเป็นหมู่บ้านใหญ่ดังปัจจุบัน

ความเชื่อขั้นพื้นฐานของชาวไทดำกลุ่มนี้ คือ ความเชื่อเรื่องผีและวิญญาณ ซึ่งผีของชาวไทดำนี้มาจากบรรพบุรุษและธรรมชาติ ชาวไทดำบ้านนาป่าหนาดนับถือ “แถน” เป็นผีสูงสุด เป็นผู้สร้างโลกและทุกสิ่งทุกอย่างที่ปรากฏในโลกและเชื่อว่าเมื่อตายไปแล้วจะไปพบแถน นอกจากนี้ยังยึดมั่นในผีบรรพบุรุษ ซึ่งถือว่ามาคุ้มครองปกป้องรักษาอยู่ในบ้านเรือนเรียกว่า “ผีเฮือน” หรือ “ผีเรือน” เมื่อบรรพบุรุษที่อยู่ในสกุลเดียวกันหรือซึ่งเดียวกันตายไป จะมีพิธีฝังศพและเรียกวิญญาณของผู้ตายให้กลับมาอยู่ในครอบครัว เรียกว่า “พิธีเอาผีขึ้นเรือน” ดังนั้นในบ้านเรือนของชาวไทดำจะมีห้องสำหรับ ผีเรือน เรียกว่า “กะล่อห้อง” หรือ “กะล่อฮ้อง” ซึ่งปกติห้องที่จัดไว้สำหรับผีเรือนนี้จะไม่อนุญาตให้บุคคลภายนอกเข้าไปเพราะถือว่าเป็นการผิดผี

ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องผีเรือนนี้ยังเคร่งครัดมาก คนที่จะได้สืบผีเรือนต้องเป็นบุตรชายส่วนมากบุตรชายที่ได้สืบผีเรือนนี้มักจะเป็นผู้ที่ได้รับมรดกและเลี้ยงดูพ่อแม่ในยามชรา อย่างไรก็ตาม บุตรชายคนอื่นๆ ที่ไม่ได้เลี้ยงดูพ่อแม่หรือเป็นผู้สืบผีเรือน เนื่องจากแต่งงานแล้วและแยกเรือนออกไป

อยู่ต่างหากนั้นก็ยังคงใช้นามสกุล (ชิง) เดิมและจะมีการสืบผีเรือนด้วยก็ได้ ส่วนบุตรสาวนั้นจะใช้นามสกุลตามฝ่ายสามี

พิธีเซ่นผีเรือนนั้นพบว่ามี 3 แบบ คือ 1) การเซ่นแบบธรรมดา คือจะกระทำเป็นประจำอย่างสม่ำเสมอเรียกว่า วัน “ปาดตง” อาจทำพิธีทุก 5 วัน 7 วัน หรือ 10 วัน ตามแต่ครัวเรือนนั้นๆ จะกำหนดขึ้นมา 2) การเซ่นประจำปี บ้านที่มีผีเรือนในหนึ่งปีจะจัดพิธีเซ่นผีเรือน 1 ครั้ง และ 3) การเซ่นครั้งใหญ่ โดยมากจะจัด 3 ปี ครั้งหนึ่ง การกำหนดวันเดือนที่จะทำพิธีนั้น จะเป็นเดือนไหนก็ได้แล้วแต่หมอผีและเจ้าของบ้านที่ทำพิธีเห็นชอบด้วย

นอกจากนี้ยังมี “พิธีศพ” ซึ่งเป็นพิธีหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องผีและวิญญาณของชาวไทยด่ากลุ่มนี้ เมื่อมีคนตายในหมู่บ้านจะมีการยิงปืนขึ้นฟ้า 1 หรือ 2 นัด เมื่อทุกคนได้ยินเสียงปืนจะทราบทันทีว่าในหมู่บ้านมีคนเสียชีวิตแล้ว เมื่อได้ยินเสียงปืน จะต้องเลิกทำงานการต่างๆทันที จนกว่าจะนำศพไปยังป่าช้าเป็นที่เรียบร้อยแล้วก่อนจึงจะเริ่มงานใหม่ได้ งานศพของชาวไทยด่าบ้านนาป่าหนาดนี้ จะไม่มีพระสงฆ์เข้ามาเกี่ยวข้องด้วยเลย ไม่ว่าด้านใด เพราะถือกันว่า “พระ” กับ “ผี” ไม่ถูกกัน ถ้านำพระสงฆ์เข้ามาเกี่ยวข้องกับพิธีเผาศพถือว่าเป็นการผิดผี จะทำให้ครอบครัวนั้นไม่สบาย ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านนาป่าหนาด จะไม่มีพระพุทธรูปประจำบ้าน และพิธีกรรมต่างๆ จะไม่มีการนิมนต์พระสงฆ์มาทำพิธีโดยเด็ดขาด เมื่อมีผู้ตายจะต้องนำผ้าแพรสีขาวมาเย็บเป็นถุงเพื่อบรรจุศพ วันรุ่งขึ้นลูกหลานญาติพี่น้องของผู้ตายทุกคนจะนำไปเผาคนละ 1 ตัว หลังจากนั้นจะจับโก๋ไปทุบกับบันไดบ้านให้ตาย แล้วจึงนำไปลวกก่อนและถอนขน แต่มีข้อแม้ว่าทุกคนจะต้องทำโก๋ของตัวเองห้ามทำแทนคนอื่น จากนั้นต่างก็จะชำแหละโก๋ของตนเองเอาเครื่องในออกทิ้ง เสร็จแล้วจะนำมาต้มรวมกัน ส่วนขนโก๋ต้องเก็บใส่กล่องและจะต้องนำไปป่าช้าพร้อมศพผู้ตาย เมื่อโก๋ต้มสุกแล้ว จะจัดใส่พานขนาดใหญ่นำไปวางที่ปลายเท้าผู้ตาย เพื่อทำพิธีเรียกวิญญาณให้มากินข้าวทั้งนี้ระหว่างทำพิธีหมอผีจะใช้มีดเคาะพื้นบ้านดังๆ 3 ครั้ง พิธีเชิญวิญญาณมาร่วมรับประทานอาหารโดยมีญาติมาร่วมด้วย ชาวไทยด่าเชื่อว่าถ้าลูกหลานและญาติผู้ตายคนใดที่ไม่มาร่วมพิธีนั้น ผู้ตายจะไปทำให้เจ็บป่วยได้ภายหลัง เมื่อถึงเวลานำศพไปป่าช้า บุตรชายหรือญาติผู้ตายจะจุดศพไปโดยใส่ชุดสีขาว โปกผ้าสีขาว และถือสำรับโก๋เพื่อนำไปให้ผู้ตายกินโดยเปิดฝาโลงอีกครั้ง ระหว่างรอให้ผู้ตายมากินข้าวนั้นก็มีการชูดหลุมเพื่อเตรียมไว้สำหรับฝังศพ เมื่อคิดว่าผู้ตายกินอิ่มแล้วก็นำศพลงหลุมที่เตรียมไว้ ก่อนที่จะกลบดินจะเปิดฝาโลงอีกครั้ง เพื่อนำน้ำมะพร้าวล้างหน้าศพและเทลาดตามปากหลุม จากนั้นจะปิดฝาโลงอย่างมิดชิด เสร็จแล้วกลบดินให้เรียบร้อย ขั้นสุดท้ายเอาหนามมาวางไว้บนหลุมศพ เพื่อป้องกันสุนัขมาขุดคุ้ยศพ จึงเป็นอันเสร็จพิธี

เมื่อเสร็จจากพิธีศพแล้วจะต้องมีพิธีเรียกผีเฮือน (เรือน) เป็นประเพณีเรียกวิญญาณผู้ตายออกจากป่าช้าให้ขึ้นเรือนมาอยู่ที่ “กะล่อห้อง” จะทำดังนี้ คือ เมื่อถึงวันดีตามที่หมอผีกำหนดญาติ ๆ และชาวบ้านใกล้เคียงจะมาร่วมงาน โดยวันนั้นญาติผู้ตายจะนำพาข้าวซึ่งมีโก๋ดิบไปที่ป่าช้า

เมื่อกลับมาจะต้องนำไปวางที่ชานยุงข้าวเพราะถือว่าวิญญาณของคนตายที่มาด้วยจะรออยู่ที่ยุงข้าว จากนั้นหมอผีจะทำพิธีเรียกวินญาณผู้ตายขึ้นบ้าน หมอผีจะนำวิญญาณ (พาไก่อดิบ) ขึ้นทางเสาบ้านที่เป็นช่อง (พื้น) ที่เปิดไว้ เพื่อให้วิญญาณขึ้นไปทีละห้อง

ความเชื่อเรื่องเจ้าบ้านหรือหอรักษาอันเป็นความเชื่อในเรื่องผีและวิญญาณ ของไทดำ กล่าวคือ ในหมู่บ้านนาป่าขนาดจะมีเจ้าบ้านหรือบางที่ชาวบ้านก็เรียกว่าหอรักษา ซึ่งมีทั้งหมด 4 หออยู่นอกหมู่บ้านออกไปประมาณ 500 เมตร สถานที่ตั้งจะมีต้นไม้โดยเฉพาะต้นไผ่ขึ้นล้อมรอบหอรักษา และภายในบริเวณหอรักษาจะมีลานกว้างพอสมควร มีศาลาขนาดเล็กสำหรับเป็นที่พักผ่อนและใช้จัดงานเลี้ยงหอรักษา

หอรักษา หรือ เจ้าบ้าน 4 หอ ได้แก่ หอที่ 1 เป็นหอเจ้าที่ที่อยู่เมืองแกง (ปัจจุบันอยู่ในประเทศเวียดนาม) เมืองไล เมืองล่อ ชาวบ้านเชื่อว่าเจ้าบ้านหอนี้ทำให้ชาวบ้านมีบ่อน้ำหรือลำห้วยน้อย หอที่ 2 เป็นหอเจ้าที่ เจ้าแผ่นดิน ซึ่งเป็นที่ตั้งหมู่บ้านนาป่าขนาด หอที่ 3 คือหอเจ้าอนุวงศ์แห่งเมืองเวียงจันทน์ ชาวไทดำบ้านนาป่าขนาดยกย่องเจ้าอนุวงศ์แห่งเมืองเวียงจันทน์มาก โดยมีความเชื่อว่าวิญญาณของเจ้าอนุวงศ์จะติดตามและให้ความคุ้มครองช่วยเหลือชาวบ้าน บ้านนาป่าขนาดให้มีความสุขสงบและอุดมสมบูรณ์ (เหตุที่ชาวไทยดำบ้านนาป่าขนาดนับถือเจ้าอนุวงศ์ เพราะว่าแต่เดิมชาวไทยดำกลุ่มนี้อาศัยอยู่ที่ประเทศลาวมาก่อนที่จะถูกกวาดต้อนมาไทย) และ หอที่ 4 คือหอเจ้าภูหวด ภูแก้ว ซึ่งเป็นชื่อภูเขาที่อยู่ทางทิศเหนือและทิศตะวันออกเฉียงเหนือของหมู่บ้านนาป่าขนาด

นอกจากนี้ บุญยงค์ เกศเทศ (2548) กล่าวว่าชาวไทดำมีนิทาน ตำนาน กลอนร้อง มีการขับเพลงเพื่อใช้ในการประกอบกิจกรรมต่างๆในสังคมมีทั้ง ในส่วนของความเป็นมาของชาวไทดำ ตำนานพญาแถน มีการร้องเพลงในการเก็บเกี่ยวข้าว การเกี่ยวพาราสีสำหรับหนุ่มสาวไทดำ หรือที่เรียกว่าการไ้อสาว มักจะไม่มีการล่วงเกินกัน กลัวว่าจะผิดผี จึงทำให้หนุ่มสาวชาวไทดำมีการขับเพลง ในส่วนของเนื้อเพลงจะเป็นการถ่ายทอดเกี่ยวกับ เรื่องราวทางประวัติศาสตร์การทำมาหากิน นิทาน ตำนาน เรื่องเล่าที่สืบทอดมาจากบรรพชน เช่น ขับเมือง ขับพื้น ขับเต้าน้อย อีหลานอี หล้า ขับใต้ปู่ เต็ก ขับขุนนางอ้าว ขับบ่าวสาว เป็นต้น นอกจากนี้ชาวไทดำยังเชื่อเรื่องแถนแพนหรือเทพแห่งดนตรี มาสอนให้รู้จักเล่นดนตรี และฝึกทำเครื่องดนตรีประเภทต่างๆ เช่น ฆ้อง กลอง กรับ ปี่ พาทย์ ดีดพิณ เป่าแคน เป็นต้น

ศาริสา สุขคง (2555) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “นิทานพื้นบ้านไทดำบ้านนาป่าขนาด ตำบลเขาแก้ว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย” โดยรวบรวมได้ 49 เรื่อง แบ่งเป็น 8 ประเภท คือ นิทานอธิบายเหตุ นิทานมหัศจรรย์ นิทานชีวิต นิทานคติ นิทานมุขตลก นิทานสัตว์ นิทานประจำถิ่นและนิทานผี โดยนิทานได้สะท้อนสภาพวิถีชีวิตของชาวไทดำในด้านสังคมการเกษตรและการพึ่งพาตนเองสูง วิถีชีวิตที่ผูกพันกับสัตว์ และความรักในเสียงดนตรี โดยมีความเชื่อที่ปรากฏในนิทานได้แก่ ความเชื่อเรื่องผีดำหรือผีบรรพบุรุษ ความเชื่อเรื่องพญานาค ความเชื่อเรื่องแถน ความเชื่อเรื่องการสืบเรือน และ

นิทานของชาวไทดำยังมีคติธรรมที่ปรากฏอยู่ เช่น เรื่องความไม่โลภและรู้จักพอเพียง การทำบุญทำทาน การยึดมั่นสัญญา ไม่เห็นแก่ตัว การไม่เบียดเบียนผู้อื่น เป็นต้น

สาริสา พบว่านิทานของชาวไทดำมีบทบาทต่อชุมชนทั้งในระดับปัจเจกและระดับชุมชน และการศึกษานิทานในแนวบริบทพบว่าในแง่การแสดงวิเคราะห์จากผู้แสดง - ผู้ชม พบว่าผู้เล่ามีการใช้เสียงในการบรรยายเนื้อเรื่องทั่วไป ใช้สีหน้าและท่าทางประกอบการเล่า ส่วนในด้านสัญลักษณ์และการสื่อความหมาย พบว่านิทานไทดำบ้านนาป่าหนาดมีสัญลักษณ์แฝงอยู่ เช่น นา เป็น สัญลักษณ์ที่หมายถึงแผ่นดิน การสื่อความหมายของสัญลักษณ์ในนิทานผู้เล่าจำเป็นต้องมีจิตวิญญาณในการเล่า เพราะการเล่านิทานคือการส่งความปรารถนาของผู้เล่าไปสู่ผู้ฟังซึ่งต้องสอดคล้องกับบริบทนิทานจึงจะสามารถสื่อความหมายไปยังผู้ฟังได้

2.2.4 ไทเบิ่ง

ชาวไทยโคราชมีวัฒนธรรมแตกต่างไปจากกลุ่มวัฒนธรรมไทย - ลาว และ เขมร - ส่วย แต่มีวัฒนธรรมเหมือนไทยภาคกลางทั้งภาษาพูด ประเพณี พิธีกรรม รวมทั้งอาหารการกิน แม้แต่เพลงและดนตรีก็มีลักษณะใกล้เคียงกับเพลงพื้นบ้านภาคกลาง ฉะนั้น นักวิชาการจึงจัดกลุ่มชาวโคราชอยู่ในกลุ่มวัฒนธรรมไทย (ภาคกลาง)

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี เมืองโคราชเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่สมัยขอมพระนครเป็นอย่างน้อยแต่กลุ่มชนที่ตั้งหลักแหล่งในบริเวณเมืองโคราชและใกล้เคียงนั้นน่าจะเป็นชุมชนรุ่นใหม่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย นั่นคือสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ที่ทรงให้ย้ายเมืองโคราชมาตั้งบริเวณปัจจุบัน ทรงพระราชทานนามว่า “เมืองนครราชสีมา” และได้ส่งพระยายมราช (สังข์) มาปกครองสมัยกรุงธนบุรี เมืองนครราชสีมาก็เป็นที่ยึดมั่นสำคัญของเจ้านายไทย ที่พาสมาศพรรคพวกมาตั้งมั่นที่เมืองพิมาย (ก๊กเจ้าพิมาย) ครั้นพระเจ้าตากสินมหาราชปราบเจ้าพิมายได้แล้วก็ได้ตั้งขุนชนะชาวเมืองโคราช ได้ความดีความชอบที่ติดตามจับตัวกรมหมื่นเทพพิพิธมาถวาย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นพระยากำแหงสงครามรักษาราชการเมืองนครราชสีมา จนถึงสมัยตั้งพระยากำแหง (ปิ่น) เป็นเจ้าเมืองนครราชสีมาสืบต่อมา ชุมชนชาวไทยภาคกลางที่ไปรับราชการและอพยพไปเมื่อกรุงศรีอยุธยาแตกครั้งที่2นั้น ได้ตั้งหลักแหล่งสืบต่อมา ต่อจากนี้ยังพบว่าสมัยกรุงเทพฯ ได้ส่งข้าราชการ ขุนนางพลัดเปลี่ยนกันไปปกครองเมืองนครราชสีมาและเมืองบริวารจำนวนมาก ฉะนั้นชาวเมืองนครราชสีมาและหัวเมืองบริวารจึงเป็นชาวภาคกลางจำนวนมากที่ไปพร้อมกับขุนนางและทหารที่ไปประจำการโดยพระบรมราชโองการ ประชาคมเหล่านั้นได้ตั้งหลักแหล่งที่เมืองนครราชสีมา และเมืองบริวารสืบต่อมาจึงรักษาวัฒนธรรมไทยภาคกลางไว้อย่างครบถ้วน โดยเฉพาะภาษาพูดจะเป็นภาษาไทยภาคกลางที่มีสำเนียงเพี้ยน เหน่อไปบ้าง ซึ่งเป็นธรรมชาติของภาษาถิ่นทั่วไป จึงเรียกตนเองว่าไทยโคราช บ้าง ไทยเบิ่ง บ้าง ไทยเต็ง บ้าง ไทยโคราช เป็นกลุ่มที่ใช้ภาษาไทยภาคกลาง เพียงแต่สำเนียงเพี้ยน เหน่อเท่านั้น (มีคำภาษาไทยลาวปะปนอยู่บ้างเล็กน้อย) น้ำเสียงค่อนข้าง

ห้วน สั้น (กร่อนเสียง) เช่น อ้าย (อะไร) อ้ายเหยอ (อะไรเทอ) ดู๊วะ (ดูเถิดวะ) ปอมก่า (กึ่งก่า) จักแหล่ว (ไม่รู้) เป็นต้น คำพื้นฐานทั่วไปตรงกับคำภาคกลาง ไทยโคราชตั้งภูมิลำเนาอยู่ในจังหวัดนครราชสีมา จังหวัดบุรีรัมย์ เช่น อำเภอนางรอง อำเภอละหานทราย อำเภอหนองกี่ อำเภอเมือง อำเภอปลายมาศ และจังหวัดชัยภูมิ เช่น อำเภอจัตุรัส อำเภอบำเหน็จณรงค์ไทยโคราชใช้ตัวอักษรไทยภาคกลางมาตั้งแต่สมัยโบราณ

จารีตประเพณีทั่วไปมีลักษณะเช่นเดียวกับประเพณีภาคกลาง เพราะชาวไทยเบ็ง หรือชาวไทยโคราชเป็นกลุ่มชนนาง และเจ้าหน้าที่ที่ไปรับราชการที่เมืองนครราชสีมา และตั้งหลักแหล่งอยู่ผสมกับชาวท้องถิ่นเป็นระยะเวลากว่า 200 ปี แต่กระนั้นก็ตามวัฒนธรรมไทยภาคกลางเป็นวัฒนธรรมที่แข็งแรงวัฒนธรรมไทย-ลาว และชนกลุ่มน้อยอื่นๆ ฉะนั้นวัฒนธรรมไทยภาคกลางจึงเป็นวัฒนธรรมหลักที่ใช้ประเพณีปฏิบัติกันทั่วไปของชาวไทยเบ็ง นับตั้งแต่ภาษาพูด (ภาษาไทยสำเนียงเหนือ) ตัวอักษร (อักษรไทย-อักษรขอม) วรรณกรรม (วรรณกรรมภาคกลางทั้งโครงเรื่องและฉันทลักษณ์ ตรงกันมีโครงเรื่องวรรณกรรมพื้นบ้านอยู่บ้างจำนวนน้อย) จารีตประเพณีอาจจะมีส่วนผิดเพี้ยนไปจากภาคกลางบ้างในส่วนปลีกย่อย แต่ประเพณีสำคัญจะตรงกับภาคกลาง เช่น

การคลอดลูกเลี้ยงลูก การคลอดลูกสมัยอดีตใช้วิธีคลอดโดยหมอต้าแยตตัดสายสะดือ และมีพิธีกรรมเกี่ยวกับทารกเหมือนกับภาคกลางทั่วไป

การแต่งงาน ภาษาถิ่นโคราชอดีตเรียกการแต่งงานว่า “เซ่นผี” แต่ปัจจุบันนิยมเรียกว่า “แต่งงาน”

การทำบุญศพ ในพิธีงานศพชาวโคราชไม่แตกต่างกับชาวภาคกลาง งานศพของชาวโคราชจะนิยมทำบุญไว้ที่บ้าน 3 - 5 คืน ก่อนที่จะนำไปปลงศพที่ป่าช้า

ส่วนประเพณีอื่น เช่น งานสงกรานต์ งานบุญกุศล ทางพุทธศาสนาส่วนใหญ่จะเหมือนกับภาคกลาง

2.2.5 ไทพวน

พวนเป็นประชากรของไทยอีกกลุ่มหนึ่งที่พูดภาษาตระกูลไท มีถิ่นเดิมอยู่ที่เมืองพวน แขวงเชียงขวาง ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ในปัจจุบันยังไม่มีหลักฐานอื่นใดที่จะระบุได้ชัดเจนว่าชาวพวนเคยอยู่ที่อื่นก่อนที่จะมาอยู่ในเมืองพวน อาจเป็นกลุ่มชนที่มีถิ่นกำเนิดอยู่ที่นั่นมานานแล้วก็เป็นได้ ชาวพวนเป็นกลุ่มชนที่รักความสงบ ไม่ชอบการรุกรานหรือสงคราม ในประวัติศาสตร์จึงปรากฏว่าชาวพวนถูกปกครองจากหลายฝ่าย เช่น ขึ้นกับญวนบ้าง กับเวียงจันทร์บ้าง หรือกับไทยบ้าง ชาวพวนต้องส่งส่วยให้กับเมืองที่มีอำนาจการปกครองตน การเข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยของชาวพวนมีหลักฐานปรากฏอยู่หลายครั้ง ดังนี้

ครั้งที่ 1 ตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช คือ ในราวปี พ.ศ. 2322 พระองค์ได้โปรดฯ ให้สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกและพระเจ้ายาสุรสีห์ ยกทัพไปตีเมืองลาว และหัวเมืองที่ขึ้นต่อลาวทั้งปวงไว้ได้ ในการนี้ได้นำชาวลาวให้มาตั้งบ้านเรือนตามหัวเมืองต่างๆ ของ

ไทย การนำครอบครัวชาวลาวกลุ่มต่างๆมาในครั้งนี้ คาดว่าน่าจะมีชาวพวนที่อาศัยในเมืองพวน ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของลาวปะปนเข้ามา มาด้วยเป็นจำนวนมาก

ครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2334 เจ้านันทเสน ราชบุตรองค์ใหญ่ของเจ้าสิริบุญสาร เป็นเจ้าเมืองเวียงจันทร์ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของไทย ได้นำชาวพวนและชาวโสัง (ไตดำ) ส่งมายังกรุงเทพฯ เพื่อเป็นราชบรรณาการต่อกษัตริย์ไทย

ครั้งที่ 3 เกิดสงครามระหว่างลาวกับไทยใน พ.ศ. 2369 - พ.ศ. 2371 ไทยตีหัวเมืองที่ขึ้นต่อลาวที่มีพรมแดนติดต่อกับญวนไปครอง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้เจ้าพระยาธรรมาธิบดี เป็นแม่ทัพไปตีเมืองต่างๆที่ญวนเข้าครอง และได้นำชาวพวนมากรุงเทพฯ ซึ่งเหตุการณ์นี้ อยู่ในระหว่างปี พ.ศ. 2376 - พ.ศ. 2378

การนำพลเมืองชาวพวนเข้ามาอยู่ในประเทศไทยจากทั้งเหตุของการสงครามและการเมืองดังกล่าวมาแล้ว หลักฐานทางประวัติศาสตร์ไม่ระบุชัดว่ามีจำนวนเท่าใด แต่คงเป็นจำนวนมากเพราะมิใช่การเกณฑ์เอาเฉพาะบุคคลหนึ่งบุคคลใดในครอบครัวลงมาเท่านั้นหากเป็นการ “เทครัว” หรือเป็นการย้ายผู้คนมาทั้งเมืองจะมีที่หลบหนีได้บ้างก็คงเป็นส่วนน้อย

นอกจากหลักฐานจาก “ส่วนกลาง” หรือของทางราชการแล้ว พิจารณาจากหลักฐานท้องถิ่นจะพบว่า ชาวพวนบางท้องถิ่นมิได้เข้ามาในประเทศไทยในฐานะเชลยศึก หรือถูกเกณฑ์เพื่อใช้แรงงานทั้งหมด แต่อาจมาด้วยความต้องการสันติสุข แสวงหาแหล่งทำมาหากินหรือหาถิ่นที่อยู่ใหม่ เพราะก่อนหน้านี้ไม่มีการขีดเส้นพรมแดนระหว่างประเทศดังเช่น ในปัจจุบันการอพยพโยกย้ายถิ่นฐานจึงเป็นไปด้วยความสมัครใจ โดยมีผู้นำเป็นแกนหลักในการเคลื่อนย้าย เช่น กรณีชุมชนชาวพวนตำบลหินปัก อำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี มีหลักฐานว่า วัดหินปักใหญ่มีพระยาวิธานและมีผู้นำฝ่ายสงฆ์ชื่อ อาชญาตุ้ย (สมภารตุ้ย) ร่วมสร้างวัดเพื่อเป็นศูนย์รวมของชาวพวนในชุมชน เมื่อ พ.ศ. 2360 (ก่อนการสถาปนากรุงธนบุรี 4 ปี)

ชาวพวนได้รับการยกย่องว่าเป็นเป็นผู้มีรูปร่างหน้าตาหมดจด ผิวพรรณสะอาดเกลี้ยงเกลา กิริยาละเมียดละไม มีความขยันขันแข็งในการทำงาน อีกทั้งเป็นกลุ่มชนที่มีภาษาพูด วัฒนธรรมประเพณีเป็นของตนเอง ในชีวิตประจำวัน การแต่งกายโดยทั่วไปมีความคล้ายคลึงกับประชากรไทยส่วนใหญ่ คือหญิงนิยมนุ่งซิ่นสวมเสื้อตามสมัยนิยม หญิงวัยสูงมักสวมเสื้อ “คอกระทะ” หรือเสื้อ “อีเป้า” (เสื้อคอกระเช้า) แต่การแต่งกายในรูปแบบเดิมนั้น หญิงมักไว้ผมยาวมุ่นเกล้าไว้ด้านหลัง ใช้ผ้าพันรอบอกแทนการสวมเสื้อ นุ่งซิ่นตีนจกหรือสีพื้นแทรกลายขวาง บางถิ่นนิยมนุ่งซิ่นมัดหมี่ซึ่งมีลวดลายสีสันทวยงามตาโดยอิงรูปแบบจากลายโบราณ ชาวพวนแต่ละภูมิภาคจะแต่งกายแตกต่างกัน ชายมักนุ่งกางเกงขาก๊วยดำ เสื้อดำ ปัจจุบันทั้งชายและเด็กไม่มีความต่างทางด้าน การแต่งกาย จนนับว่าเป็นเอกลักษณ์ที่เด่นชัด

ชาวพวนปลูกบ้านไม้ยกพื้นสูง มุงหญ้าคา พื้นปูด้วยฟากไม้ไผ่ เสาทำด้วยไม้เนื้อแข็ง ฝากรุด้วยใบไม้ ซึ่งทำจากไม้ไผ่สานขัดแตะนำมาประกบกระหนาบใบไม้ให้อยู่ตรงกลางหรือฝาเสื่อลำแพน ชั้นบนของบ้านมักใช้เป็นที่พำนักหลับนอน ภายในตัวเรือนจะกั้นเป็นห้องไว้ให้ลูกสาว หรือกั้นเป็นห้องเพื่อเก็บของมีค่า สิ่งศักดิ์สิทธิ์ตลอดจนอัฐิของบรรพบุรุษ ต่อมาจึงมีการสร้างเรือนด้วยไม้แข็งทั้งหลัง มุงหลังคาด้วย “ไม้เก็ด” (กระเบื้องไม้) หรือดินขอ (กระเบื้องดินเผา) จนถึงใช้สังกะสีมุงหลังคา เพราะเบาและทนทานกว่าการใช้กระเบื้องไม้ ส่วนพื้นบ้านปูด้วยแป้น (ไม้กระดานที่เลื่อยเป็นแผ่นๆ) ฝาเรือนนิยมใช้ไม้กระดานที่เลื่อยเป็นแผ่นๆเช่นกัน แต่บางและแคบกว่ากระดานเรือน

ความละเอียดละไมใส่ใจต่อการทำที่อยู่อาศัยให้งดงาม ดังปรากฏว่าบางบ้านประดับด้วยลายไม้ “โป่ง” (ไม้ฉลุลาย) ตามมุมนิ้วและเชิงราย ความนิยมสร้างบ้านที่มีลายประดับเช่นนี้ มีแพร่กระจายตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ 3 ซึ่งเป็นพระราชนิยมแบบจีน โพร่ฟ้าข้ามแผ่นดินที่มีกำลังทรัพย์จะสร้างบ้านเรือนที่ถือว่าเป็นของสวยงาม จึงนิยมประดับตกแต่งบ้านเรือนดังกล่าว หรือการทำหลังคาทรงปั้นหยาอันเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมที่แพร่หลาย ในสมัยรัชกาลที่ 6 ปัจจุบันยังปรากฏว่ามีแบบการสร้างบ้านเช่นนี้อยู่ตามชุมชนชาวพวนเก่าๆหรือตามหอระฆังและกุฎิในวัดบางแห่ง

พื้นที่ส่วนล่างของตัวเรือนใช้เป็นที่ประกอบกิจการงาน เช่น งานจักสาน งานทอผ้า งานหัตถกรรม อื่นๆ หรือใช้เป็นคอกสัตว์เลี้ยงต่างๆมีวัว ควาย หมู เป็ด ไก่ เป็นอาทิ ได้ถุนบ้านยังเป็นที่วางแคร่หรือเตียง ตั้ง เพื่อเป็นที่นั่งที่นอนในคราวที่เมื่อยล้าจากการทำงานรวมถึงจัดไว้เป็นที่รับแขกผู้มาเยือนในเวลากลางวันอีกด้วย

บ้านของชาวพวนนับความเล็กหรือใหญ่ตามจำนวนช่วงห้องของเสาเรือน โดยปกติมักจะปลูกเรือนหลังคาทรงจั่ว หันไปตามแนวตะวันออก-ตะวันตก กล่าวคือ หลังคาจะเทลาดไปทางด้านทิศใต้กับทิศเหนือ ทั้งนี้อาจมีข้อยกเว้นได้ตามข้อจำกัดอื่นๆ เช่น พื้นที่ไม่เหมาะสมแก่การปลูกเรือนตามคตินิยมก็อาจเปลี่ยนแปลงได้ รวมถึงความเชื่อแบบเดิมได้ลดลงการปลูกเรือนในปัจจุบันจึงอยู่ที่ความพอใจของผู้เป็นเจ้าของ

การต่อขยายคาออกจกตัวบ้าน เพื่อทำเป็นห้องครัว ห้องน้ำ หรือเป็นเพิงเพื่อเก็บอุปกรณ์เครื่องใช้ต่างๆเหล่านี้ไม่นำมาเรียกรวมเป็นห้องของบ้าน ส่วนบริเวณใกล้บ้านมักปลูกสร้างยุงไว้เป็นที่เก็บข้าวเปลือก ชาวพวนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี ปลูกสร้างอาคารที่อยู่อาศัยแบบชาวตะวันตก หรือตามแบบอย่างชุมชนในเมือง หรือบ้านผู้ที่มีฐานะเศรษฐกิจปานกลางก็ยังคงรูปแบบบ้านที่ยกพื้นสูงดั้งเดิม แต่ได้มีการย้ายคอกสัตว์เลี้ยงออกไปจากใต้ถุนบ้าน ทำให้บ้านเรือนให้ถูกสุขลักษณะมากขึ้น ที่อยู่อาศัยบางครัวเรือนได้เปลี่ยนแปลงไปมากบ้าง น้อยบ้าง ตามกำลังทางเศรษฐกิจ เพราะยังปรากฏว่าปัจจุบันมีบางครัวเรือนที่มีสภาพบ้านเป็นแบบในยุคแรกๆแต่ก็มีแนวโน้มที่จะพัฒนาขึ้นตามกำลังความสามารถ โดยภาพรวมเรื่องที่อยู่อาศัยของชาวพวน แสดงให้เห็นถึง

วัฒนธรรมของกลุ่มชนผู้รักความเรียบง่าย ในขณะที่เดียวกันก็แฝงไว้ด้วยความประณีตวิจิตรบรรจง แสดงถึงจิตใจของผู้คนที่เยือกเย็นอีกด้วย

ภาษาพวนเป็นภาษาที่อยู่ในตระกูลภาษาไทย เช่นเดียวกับภาษาไทยที่ใช้พูดในประเทศไทย ไทย ภาษาลาวในประเทศลาว และภาษาอื่นๆ อีกหลายภาษา ซึ่งแพร่กระจายอยู่ในเขตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และประเทศจีนตอนใต้

เมื่อจำแนกถึงความแตกต่างระหว่างภาษาไทยกลางกับภาษาลาวแล้ว ภาษาพวนจะมีวงศ์คำศัพท์ ร่วมกับภาษาลาวมากกว่าภาษาไทยกลาง จึงมีคำเรียกชาวพวนเป็น 2 อย่าง คือ “ไทพวน” ในฐานะเป็น ประชากรของประเทศไทยกลุ่มหนึ่ง และเรียกว่า “ลาวพวน” เพราะว่าเป็นกลุ่มชนที่ใช้ศัพท์ร่วมกันกับภาษาลาวมาก่อน

อย่างไรก็ดี คำว่า “ลาวพวน” นั้น ชาวพวนบางคนไม่สมัครใจที่จะได้รับการเรียกเช่นนั้น ดังนั้น ควรเรียกว่า พวน คนพวน หรือชาวพวน

มีการศึกษาวรรณกรรมของชาวพวน ดังเช่น กิ่งแก้ว เพชรราช (2528) ได้วิเคราะห์นิทานไทยพวน ตำบลหาดเสี้ยว อำเภอสรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย รวบรวมได้มาจำนวน 61 เรื่อง จำแนกประเภทตามรูปแบบได้ดังนี้ นิทานทรงเครื่อง นิทานคติ นิทานเรื่องสัตว์ นิยาย และนิทานมุขตลก นิทานที่มีมากที่สุดคือนิทานมุขตลก นิทานที่มีน้อยที่สุดคือนิทานทรงเครื่อง นิทานทุกเรื่องมีลักษณะสอดคล้องกับกฎวรรณกรรมพื้นบ้านของเอกเซล ออลริค นิทานเหล่านี้ได้แสดงให้เห็นถึงสภาพความเป็นอยู่ของไทยพวน ได้แก่ สถาบันครอบครัว การประกอบอาชีพ ประเพณี ความเชื่อ และค่านิยม ต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ยังชี้ให้เห็นถึงความต้องการของคนในสังคมไทยพวนอย่างเด่นชัดในด้านพฤติกรรมที่เป็นแบบอย่างที่ดี ได้แก่ มีความประพฤติดี ซื่อสัตย์ มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดสามารถแก้ปัญหาต่างๆ ได้ดี นิทานจึงมีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดแนวทางการดำเนินชีวิตของคนในสังคมนอกจากจะเป็นการสอนคนโดยทางอ้อมแล้วยังเป็นเครื่องผ่อนคลายความตึงเครียดให้ความสนุกสนานเพลิดเพลินกับคนในสังคมอีกด้วย และนิทานยังสะท้อนภาพการประกอบอาชีพทำนามากที่สุด ส่วนใหญ่มีที่ดินทำกินเป็นของตัวเอง การเลี้ยงสัตว์ ทั้งเพื่อการบริโภคในครัวเรือนและใช้แรงงาน การทำประมง ริมฝั่งแม่น้ำยม ช่วงแรกเพื่อการบริโภคในครัวเรือน ต่อมาหลายครอบครัวยึดเป็นอาชีพเสริมหารายได้นอกเหนือจากการทำนา และอีกอาชีพหนึ่งซึ่งถือเป็นอาชีพที่สำคัญของไทยพวนคือ การทอผ้าซึ่งสืบทอดมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันจนเป็นที่รู้จักในนาม "ผ้าหาดเสี้ยว" ส่วนการค้าขายนิยมการค้าทางเรือมากที่สุดเนื่องจากตำบลหาดเสี้ยวที่ตั้งอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำยม นอกจากนี้ ไทยพวนยังนิยมตัดไม้ ล่าสัตว์ เป็นอาชีพเสริมอีก

นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการที่ศึกษาด้านวรรณกรรมของชาวไทพวนได้แก่ ปราณี วงษ์เทศ (2542) ศึกษาตำนานชาดกในมิติที่เชื่อมโยงกับบริบทสังคมและกลุ่มชาติพันธุ์โดยการเขียนบทความนิทานชาดกกับโลกทัศน์ของลาวพวน ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ลาวพวนมีชาดกหลายเรื่องที่นิยมเล่าสู่กันฟัง

โดยเฉพาะเรื่อง มโหสถ พระรถเมรี การะเกด สังข์ศิลป์ชัย จำปาสีตัน เต่าคำ ชูฉุนางอ้ว ท้าวกำกาดำ ปลาแตกปลาสมอ ฯลฯ ซึ่งนิทานชาดกเหล่านี้มีบทบาทเป็นนิทานศักดิ์สิทธิ์ หรือศาสนนิทานในพระพุทธศาสนา ในฐานะสัญลักษณ์ร่วมที่มีความสำคัญต่อชีวิตและจิตใจของชาวลาว นอกเหนือจากระบบความเชื่อในพิธีกรรมไหว้ผีปู่ย่าพญาแถนตามความเชื่อดั้งเดิมชาดกได้ กลายมาเป็น ความเชื่อที่สร้างความสำนึกร่วมความหวังในหมู่คนลาวในสังคมใหม่ที่ต้องจำยอมต่อภาวะของการเป็นเชลยศึก และการปรับตัวให้เข้ากับสังคมคนไทย คนเขมร ให้ได้สื่อของความเชื่อในพุทธศาสนาที่เป็นชาดกจึงน่าจะเป็นสัญลักษณ์หรือภาษาสากลที่จะติดต่อทางความคิดกับผู้คนในดินแดนใหม่ได้

นอกจากนี้ อุบลทิพย์ จันทเรนทร (2537) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างเพลงกล่อมเด็กกับโลกทัศน์ของลาวพวน : กรณีศึกษา หมู่บ้านวัดกุฎีทอง จังหวัดสิงห์บุรีพบว่า ความหมายในคำไทยและคำลาวในเพลงกล่อมเด็กสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของโลกทัศน์ในด้านต่างๆ ซึ่งสามารถวิเคราะห์ได้จากการเปลี่ยนแปลงอัตราส่วนของคำร้องในเพลง จากคำร้องในเพลงกล่อมเด็กพบว่า คำที่คนลาวพวนจำเป็นต้องใช้เพื่อสื่อการแสดงออกในวิถีชีวิตของคนไทยเป็นคำไทยส่วนใหญ่และปรากฏในบริบทที่อ้างสถานที่ การขอร้องขอห้าม และกิจวัตรประจำวัน เมื่อเวลาผ่านไปคำไทยได้เข้ามาแทรกคำลาวและค่อยๆ มีบริบทที่เปลี่ยนไป คือมีคำไทยเข้ามามากขึ้น โดยแบ่งออกเป็น 4 ลักษณะ ได้แก่ 1. ระหว่างหนุ่มสาวในบริบทของความรัก 2. ระหว่างสมาชิกในครอบครัวในบริบทของการเลี้ยงดูบุตร 3. ระหว่างสมาชิกในชุมชนในบริบทของความสัมพันธ์ประจำวัน 4. ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในบริบทการใช้ทรัพยากร

ภาณุพงศ์ อุดมศิลป์ (2540) ได้นำเสนอผลการศึกษาในบทความเรื่อง “กาละเกด : พระโพธิสัตว์ในอุดมคติและเจ้าพ่อในโลกทัศน์ของไทยพวน” โดยชาวไทยพวนเชื่อว่าชาดกเป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นคนดีและเพียบพร้อมส่งผลต่อสภาพจิตใจ บุคลิก เป็นแนวทางให้ชาวไทยพวนอยู่ร่วมกับคนอื่น ชาวไทยพวนจะอ่านชาดกในงานบุญเข้าพรรษา โดยนิยมอ่านเรื่องกาละเกด ท้าวแบ้ จันทะปัตโตติ ซึ่งพระสงฆ์จะเป็นผู้อ่าน และชาวไทยพวนมีความเชื่อว่าการฟังชาดกก็เหมือนการฟังคำสอนของพระพุทธเจ้า สำหรับเรื่องกาละเกดนั้นเป็นที่นิยมมาก เพราะกาละเกดเป็นตัวละครในอุดมคติที่นำไปสู่ความศักดิ์สิทธิ์และเงื่อนไขในการหลีกเลี่ยงการเกณฑ์แรงงาน ซึ่งเป็นบทบาทที่สำคัญของวรรณกรรมเรื่องนี้ นอกจากนี้ยังอ่านชาดกในงานงานอื่นดี และงานอยู่กรรม ชาวไทยพวนที่อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยเหล่านี้พยายามรักษาวัฒนธรรมอย่างเหนียวแน่น

2.2.6 ไทเลย

ชาวไทเลย เป็นกลุ่มคนที่เป็นกลุ่มคนกลุ่มใหญ่ที่สุด ที่อาศัยอยู่ในจังหวัดเลย เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทลาว โดยเป็นชุมชนที่อพยพย้ายถิ่นเข้ามาอยู่ในเขตลุ่มน้ำเลยตั้งแต่ก่อนสมัยสุโขทัย และมีการอพยพเข้ามาอีกหลายครั้งในหลายช่วงเวลา กล่าวได้ว่ากลุ่มชนพื้นเมืองดั้งเดิมในเขตลุ่มน้ำเลยเป็นกลุ่มชนทางการเมืองซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านของอาณาจักรล้านช้างหลวงพระบาง หรือเป็นชุมชนกันชน

ในรัชกาลพระยาฟ้ารุ่งมกษัตริย์อาณาจักรล้านช้าง (พ.ศ. 1896 - 1936) มีหลักฐานกล่าวว่าเมืองชายขาวหรือเมืองซ้ายขาว หรือเมืองซ้ายเป็นเมืองหน้าด่านสำคัญทางทิศใต้ล้านช้างหลวงพระบาง ซึ่งปัจจุบันสันนิษฐานว่าเมืองชายขาวตั้งอยู่ที่บ้านทรายขาว อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย เพราะมีหลักฐานปรากฏหลายอย่าง เช่น หลักเมือง กำแพงเมือง และซากโบราณสถาน นอกจากนี้ บริเวณพื้นที่แม่น้ำเลยไหลผ่านหลายแห่งยังมีร่องรอยชุมชนโบราณปรากฏอยู่ เช่น บ้านปากเป่ง บ้านปากปวน อำเภอวังสะพุง บ้านก้างปลา บ้านท่าขาม บ้านโป่ง อำเภอมืองเลย บ้านธาตุ บ้านสาระแพ อำเภอเชียงคาน มีการค้นพบศิลาจารึกวัดห้วยหัว ริมฝั่งแม่น้ำเลย จำนวน 2 หลัก ได้กล่าวถึงการที่สมเด็จพระโพธิ์วรวงษา มหากษัตริย์ราช (พ.ศ.2059 - 2091) กษัตริย์ล้านช้างได้พระราชทานที่ดิน แก่วัดห้วยหัว ปี พ.ศ. 2150 พระไชยเชษฐาธิราช ได้บูรณปฏิสังขรณ์วัดห้วยหัว และจากหลักฐานจารึกบนฐานพระพุทธรูปปางห้ามสมุทร ทรงเทริดศิลปะล้านช้างที่วัดศรีสุทธาวาส พระอารามหลวง (วัดเลยหลง) อำเภอมืองเลย ทำให้สันนิษฐานได้ว่าชุมชนต่างๆ ที่อยู่ในเขตอำเภอมืองเลย และอำเภอวังสะพุงดังกล่าวข้างต้น เคยอยู่ในการปกครองของเมืองชายขาวมาแต่เดิม

เมืองเลย ตั้งเมื่อ พ.ศ. 2396 ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากจะเป็นชื่อของเมืองแล้วยังเป็นชื่อของแม่น้ำด้วย คำเดิมในสมุดข่อยออกเสียงว่า “เซเลเลว” ต่อมาเพี้ยนเป็นเซไล เซเลย หรือแม่น้ำเลย ในปัจจุบัน

ไทเลย เป็นคำเรียกตัวเองของคนเมืองเลย แต่เดิมคนไทเลยอพยพมาจากชายแดนตอนเหนืออาณาจักรสุโขทัย ซึ่งสืบเชื้อสายมาจากชาวไทหลวงพระบาง ชาวไทเลยจึงมีหน้าตาผิวพรรณผ่องใสคล้ายชาวไทยภาคเหนือ เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่เมือง “เซไล” (บ้านทรายขาว อำเภอวังสะพุง) ในปีพุทธศักราช 2396 ซึ่งตรงกับรัชกาลที่ 4 ต่อมา ย้ายเข้ามาอยู่ที่บ้านแฮ่ และได้ตั้งบ้านเมืองเรียกว่า เมืองเลย เมื่อแรกตั้งเมืองเลย มีอำเภอกุดป่อง (อำเภอมือง) อำเภอน้ำขุ่นกับมณฑลอุดร อำเภอด่านซ้าย ขึ้นกับมณฑลพิษณุโลก เมืองเชียงคานขึ้นกับเมืองพิชัย โดยโอนมาขึ้นกับเมืองเลยตั้งแต่ พ.ศ. 2450

ชาวไทเลยจะมีนิสัยใจคอเหมือนกับชนเชื้อชาติโบราณซึ่งไม่ค่อยเปลี่ยนแปลงไปจากดั้งเดิม มีสำเนียงพูดที่แปลกและนุ่มนวล พูดสุภาพและไม่ค่อยพูดเสียงดัง กิริยามารยาทดีงาม อารมณ์เยือกเย็นไม่วู่วาม มีนิสัยรักความสงบเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ รักถิ่นที่อยู่ไม่ค่อยอพยพไปอยู่ที่อื่น ส่วนทางด้านวัฒนธรรมประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา ได้แก่ “ฮีตสิบสอง - คองสิบสี่” คือการทำบุญตามประเพณีทั้งสิบสองเดือนของแต่ละปี

บ้านเรือนไทเลยเป็นเรือนหลังใหญ่ยกพื้นสูง มีระเบียงหรือชานยื่นออกไปด้านหน้าเรือน และมีเรือนครัวซึ่งส่วนใหญ่จะสร้างแยกต่างหากโดยมีชานต่อเชื่อมติดกัน หลังคาของเรือนนอนมุงด้วยหญ้าคาหรือไม้แป้นเกล็ด ฝาเรือนและพื้นเรือนทำด้วยไม้แผ่นเรียกว่า ไม้แป้น ส่วนเสาจะใช้ไม้เนื้อแข็งเป็นต้นๆ หรืออิฐก่อเป็นเสาใหญ่ มีบันไดไม้พาดไว้สำหรับขึ้นลงตรงชานบ้าน ส่วนเรือนครัวจะมุงหลังคาด้วยหญ้าคา ฝาและพื้นจะนิยมทำด้วยฟาก (ไม้ไผ่สับแผ่ออกเป็นแผ่น) และเสาจะทำด้วยไม้

เนื้อแข็งเช่นกันบ้านไทเลยที่อยู่บริเวณริมน้ำเลย เช่น บ้านนาอ้อ มีเสาเป็นอิฐก่อยกตัวบ้านสูง เพื่อให้ทนน้ำที่หลากมาจากแม่น้ำเลยในหน้าน้ำ

การแต่งกายของชาวไทเลยจะใช้ผ้าฝ้ายและผ้าไหมพื้นสีในการตัดเย็บ โดยจะนำเอาเส้นด้ายมาทอเป็นผืนและนำมาตัดเย็บเป็นเสื้อ กางเกง ผ้าซิ่น เครื่องแต่งกายสำหรับผู้ชายมีอยู่ 4 แบบ ได้แก่ ชุดไทเลยแบบคอกกลมแขนสั้น กางเกงขายาวธรรมดา สำหรับไปวัด ไปงานบุญ ชุดไทเลยแบบคอตั้งแขนสั้น กางเกงขายาวธรรมดา สำหรับไปงานบวช งานแต่งงาน งานขึ้นปีใหม่ ชุดไทเลยแบบคอตั้งหรือแขนยาว กางเกงขายาวธรรมดา ชุดแต่งกายสำหรับงานพิธีการต่างๆ หรืองานบุญ ประเพณี ชุดเสื้อคอกกลมผ่าอกตลอด สีหม้อนิล(สีข้อมคราม) กางเกงขาวนาขาสั้นสีหม้อนิล มีผ้าขาวม้าคาดเอวและใช้พริ้วขัดหลัง สวมกูป สะพายย่าม สวมรองเท้าน้ำแข็งสัตรีวแห้ง แต่งกายสำหรับไปทำงาน ทำไร่นา

วิถีชีวิตของคนไทยเลยส่วนใหญ่มีลักษณะคล้ายคลึงกับชาวอีสานทั่วไป คือมีความเชื่อดั้งเดิมตั้งแต่บรรพบุรุษเกี่ยวกับเรื่องผี ศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนา ยึดมั่นและถือปฏิบัติในฮีตสิบสองอย่างเคร่งครัด ฮีตสิบสอง หรือประเพณี 12 เดือนที่นิยมปฏิบัติกันทั่วไปในกลุ่มไทเลย มีดังนี้ (ไชยวุฒิ มนตรีรักษ์ และคณะ, 2548)

ประเพณีบุญเดือนอ้ายหรือบุญเข้ากรรม เป็นประเพณีการปลงอาบัติสังฆาติเสสของพระสงฆ์ หรือเรียกอีกอย่างว่า “อยู่ปริวาสกรรม” เป็นประเพณีที่ถือปฏิบัติในเดือนอ้าย (เดือนเจียง) หรือเดือน 1 ตามจันทรคติ

ประเพณีบุญเดือนยี่ หรือบุญคุณลาน เป็นการทำขวัญข้าวที่นวดเสร็จและกองไว้ในเล้า ข้าวมีกำหนดทำในเดือนยี่ จะเป็นข้างขึ้นหรือข้างแรมก็ได้ เพื่อความเป็นสิริมงคลและเพิ่มความมั่งมีศรีสุขแก่ตนเองและครอบครัว บางหมู่บ้านจะมีประเพณี “ไปเอาหัวเอาฟัน” คือพากันไปเก็บฟันมาเตรียมไว้หุงต้ม หรือก่อไฟผิงสำหรับสาว ๆ ก่อกองไฟเพื่อป้อนฝ้ายตามลานบ้าน

ประเพณีบุญเดือนสามหรือบุญข้าวจี่ ชาวไทเลยได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมหลวงพระบางหรือเวียงจันทน์ มีประเพณีทำบุญในวันมาฆบูชา แตกต่างไปจากทางภาคกลางของประเทศไทย บุญข้าวจี่เป็นประเพณีที่คนไทยเลยยึดถือมา โดยในวันมาฆบูชาชาวบ้านจะจัดเตรียมข้าวจี่ใส่บาตร โดยมีความเชื่อว่าเมื่อครั้งพุทธกาล นางปุลณทาสีได้ทำข้าวจี่ไปถวายพระพุทธเจ้าและพระอานนท์ เมื่อถวายแล้วนางรู้สึกเป็นกังวลว่าพระพุทธเจ้าจะไม่เสวยข้าวจี่นั้น เพราะเป็นอาหารที่ง่าย ๆ ไม่ได้ทำอย่างประณีต พระพุทธองค์ทรงทราบภาวะจิตของนางจึงทรงให้พระอานนท์ปูลาดอาสนะลงและทรงประทับฉันข้าวจี่ ณ ที่นั้น นางปุลณทาสีเกิดความปิติยินดียิ่งนัก พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงพระธรรมให้ฟังและนางก็บรรลุโสดาบันเป็นพระอริยบุคคลเพราะการถวายข้าวจี่เป็นมูลเหตุ ดังนั้นเมื่อชาวบ้านทำนาและเก็บเกี่ยวเสร็จ ซึ่งจะใกล้กับวันเพ็ญเดือนสามพอดี จึงทำบุญข้าวจี่ถวายในวัน

มาฆบูชาเป็นประเพณีสืบต่อกันมา ซึ่งการที่ชาวบ้านยึดเอาการทำบุญข้าวจี๋เป็นหัวใจของวันมาฆบูชา นั้นเป็นเรื่องที่เหมาะสมกับสภาพความเป็นอยู่และสามารถสืบทอดประเพณีมาได้อย่างยาวนาน

ประเพณีบุญเดือนสี่ หรือบุญพระเวส บุญพระเวส บุญเวส หรือบุญหลวง เป็นชื่อที่ใช้เรียกบุญมหาชาติในชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ในแถบลุ่มน้ำเลย โดยมีพิธีที่ปฏิบัติเหมือนๆ กัน คือ 1) กำหนดวันบุญ ส่งฎีกาบอกบุญ หาเจ้าภาพเพื่อรับเป็นเจ้าภาพในแต่ละกัณฑ์ 2) ในเช้าวันแรกของวัน บุญจะมีการอัญเชิญพระอุปัชฌาย์จากลำน้ำเลย โดยสมมติก้อนหินขึ้นมาแทนพระอุปัชฌาย์ มีขบวนแห่พระอุปัชฌาย์และอัญเชิญขึ้นประดิษฐานบนหอนพระอุปัชฌาย์ และหลังจากเสร็จพิธีบุญมหาชาติจะต้องอัญเชิญพระอุปัชฌาย์กลับไปสถิตที่เดิม 3) พิธีแห่พระเวสสันดรกลับเมือง โดยสมมติสถานที่เป็นป่าหิมพานต์มีคนแต่งกายเป็นฉกษัตริย์ ไทยเลยจะทำพิธีแห่พระเวสสันดรในบ่ายวันเดียวกับการแห่พระอุปัชฌาย์ ในช่วงเย็นจะมีพิธีเจริญพระพุทธมนต์ เทศน์ปัญญาบารมี สวดอิติปิโส โพรหัสต์ และเทศน์มาลัยหมื่นมาลัยแสน 4) พิธีแห่กัณฑ์หลอน

ประเพณีบุญเดือนห้า หรือบุญสงกรานต์ ชาวไทยเลยในสมัยก่อนจะให้ความสำคัญกับวันตรุษและวันสงกรานต์เป็นอย่างมาก เพราะถือว่าเป็นวันสิ้นปีเก่าและวันสงกรานต์คือวันขึ้นปีใหม่ ในช่วงตรุษชาวบ้านซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นญาติพี่น้องกันทั้งหมู่บ้าน จะไปรวมตัวกันที่บ้านของผู้เฒ่าผู้แก่ที่เป็นผู้นำตระกูล งานวันตรุษจึงมีความหมายสำหรับครอบครัวชาวไทยเลยมาก เพราะนอกจากจะได้พบปะสังสรรค์และเลี้ยงดูกันอย่างอ้อมหน้าสาราญแล้ว ยังได้ฟังผู้เฒ่าผู้แก่เล่าเรื่องราวต่างๆ ให้ฟังอีก หากปีใดที่วันตรุษตรงกับวันพระก็จะพากันไปวัด ร่วมถวายอาหารแด่พระภิกษุ แล้วยังร่วมรับประทานอาหารกับเพื่อนบ้านอีกด้วย

วันที่สองเรียกว่า “บุญสังขาร” มีพิธีสำคัญคือการสงน้ำพระพุทธรูปและสงน้ำพระสงฆ์ ส่วนวันที่สามเรียกว่าวันเนา (เนา แปลว่า อยู่ ไม่ไปที่ใดๆ) ตอนเที่ยงคืนจะมีการจุดประทัดเพื่อต้อนรับปีใหม่ และในวันเนาชาวบ้านจะหยุดงาน ส่วนในตอนเย็นจะพากันไปรดน้ำขอพรจากผู้ใหญ่ บางหมู่บ้านจะมีการแห่ดอกไม้ซึ่งเป็นพิธีที่สนุกสนานสดชื่นด้วยดอกไม้ป่าและการรดน้ำ มักจะแห่ในตอนเย็น เมื่อถวายต้นไม้แล้วก็จะรับพรและฟังเทศน์ฉลองดอกไม้

ประเพณีบุญเดือนหกหรือบุญบั้งไฟ กลุ่มไทยเลยที่อพยพมาจากหลวงพระบาง หรือมาจากฝั่งลาวมักจะมีการจุดบั้งไฟ มีการทำบุญวันวิสาขบูชาซึ่งเป็นวันเพ็ญเดือนหก รวมทั้งมีพิธีเลี้ยงปีศาจ

ประเพณีบุญเดือนเจ็ดหรือบุญซำฮะ หรือเรียกว่าบุญเบิกบ้าน ซึ่งเป็นการทำบุญเพื่อล้างเสนียดจัญไร ความมัวหมองต่างๆ งานบุญเบิกบ้านมี 3 วัน วันแรกจะมีการเจริญพระพุทธมนต์ โดยโยงสายสิญจน์รอบตะกร้าทรายที่ชาวบ้านนำสิ่งของไปวัด วันที่สองมีการทำบุญตักบาตรและพระสงฆ์ 4 รูปจะทำพิธีสวดถอน หลังจากนั้นชาวบ้านจะนำทรายกลับไปและโปรยทั่วบริเวณบ้าน ส่วนน้ำมนต์ก็ใช้ประพรมบ้านเรือนและผสมน้ำอาบเป็นการป้องกันเสนียดจัญไร

ประเพณีบุญเดือนเก้าหรือบุญข้าวประดับดิน จัดในวันแรม 13-14 ค่ำ ของเดือน 9 เริ่มตั้งแต่วันแรม 13 ค่ำ ชาวบ้านจะเตรียมอาหารห่อใส่ใบตองมัดด้วยตอกเป็นเปาะๆ ให้มีฟางติดกันเป็นพวง หรือทำใส่กระทงใบตอง พอวันแรม 14 ค่ำ จะจัดเตรียมอาหารเพื่อถวายพระภิกษุและจะนำข้าวประดับดินที่เตรียมไว้ไปแขวนตามกิ่งไม้หรือวางไว้ตามพื้นดินเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้ว

ประเพณีบุญเดือนสิบหรือบุญข้าวสาก จะจัดในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 ซึ่งชาวไทยเลยจะคล้ายคลึงกับกลุ่มชาวพื้นเมืองเชื้อสายไท-ลาว แถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ คือจะมีการทำบุญตักบาตร และมีการเตรียมกระทงใส่เครื่องไทยทานและมีคำอธิษฐานว่าจะอุทิศส่วนกุศลให้ใคร เมื่อเสร็จพิธีทำบุญตักบาตร มรรคทายกจะทำสลากและหมายเลขให้พอดีกับกระทง เมื่อถวายสลากแก่พระภิกษุแล้ว มรรคทายกจะเปิดสลากอ่านรายชื่อเจ้าของกระทง แล้วเจ้าของกระทงก็จะนำกระทงไปถวายพระภิกษุนั้น พระภิกษุจะอ่านคำอธิษฐาน กรวดน้ำอุทิศส่วนกุศล แล้วเจ้าของกระทงจะนำกระทงไปวางไว้ตามกำแพงวัด หรือที่ใดที่หนึ่งเพื่อให้ญาติที่ล่วงลับไปแล้วมารับเอาส่วนบุญส่วนกุศล

ประเพณีบุญเดือนสิบเอ็ด หรือบุญออกพรรษา ในวันออกพรรษาชาวบ้านที่อยู่ใกล้แม่น้ำจะมีการจุดประทีป การแข่งเรือ การล่องเรือไฟเพื่อเป็นการขอขมาต่อสายน้ำและสักการะรอยพระพุทธรบาท

ประเพณีเดือนสิบสองหรือบุญกฐิน ชาวไทยเลยจะทำบุญกฐินโดยเลือกวัดที่มีพระจำพรรษาอยู่ไม่น้อยกว่า 5 รูป ซึ่งเจ้าภาพจะจัดเตรียมบริวารกฐินมากน้อยตามกำลังศรัทธา นอกจากนี้ยังมีการถวายผาสดเผ็ง หรือปราสาทผึ่ง ซึ่งการทำต้นดอกผึ่ง เป็นความร่วมมือของชาวบ้านแต่ละคุ้มโดยมีความเชื่อว่าการถวายปราสาทผึ่งจะทำให้เกิดอานิสงส์แรงมากและถือเป็นประเพณีสำคัญประเพณีหนึ่งที่ขาดไม่ได้เลย

วัฒนธรรมไทยเลยเป็นการสืบสานมาตั้งแต่อาณาจักรล้านช้างร่มขาวหลวงพระบางและเวียงจันทน์ ผู้คนอพยพตามลำน้ำโขงผ่านไชยบุรี ปากลาย แก่นท้าว นาข่า ด่านซ่าย เมืองลาดตาดเลย เลย วังใส ทรายขาว และผู้คนกลุ่มหนึ่งอพยพขึ้นที่ปากน้ำเลย สาระท่าแพ ท่าจำปา เมืองฝาง เมืองหงษ์สาคร ทรายขาว และบางพวกอพยพไปตามลำน้ำโขงจนถึงเมืองปทุมมา ชาวเลยเป็นไทพวกหนึ่งที่อพยพมาตั้งกล่าวข้างต้น

นอกจากนี้ประเพณีที่ทำให้คนไทยเลยเป็นที่รู้จักก็คือประเพณีแห่ผีตาโชน ซึ่งเป็นประเพณีที่จัดขึ้นใน การละเล่นของงานบุญหลวงซึ่งเป็นงานบุญเฉพาะท้องถิ่นของ อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย และยังเป็นความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องส่งพระเวสสันดรกลับพระนคร โดยเชื่อว่าผีป่าทั้งหลายและสัตว์นานาชนิดอาลัยรักจึงพาแห่แห่นแฉ่งตัวแฉ่งตน มากับชาวบ้านเพื่อมาส่งทั้งสองพระองค์กลับเมือง เรียกกันว่า “ผีตามคน” หรือ “ผีตาชน” จนกลายมาเป็น “ผีตาโชน” อย่งในปัจจุบันนอกจากประเพณีแห่ผีตาโชนแล้ว ชาวไทยเลยบ้านนาซ่าว ตำบลนาซ่าว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลยยังมี

ประเพณีผีชนน้ำ จะจัดในช่วงก่อนที่จะมีการลงมือทำการเกษตร เป็นช่วงบุญเดือนหก ประมาณวัน แรม 1 ค่ำ ของทุกปี เป็นพิธีเลี้ยงผีบ้าน โดยจะมีการฉลองด้วยการร้องรำทำเพลง ซึ่งจะประกอบด้วย นางเทียมร่างทรงเจ้าปู่ นางเทียมร่างทรงคนอื่นๆ นางแต่ง จ้ำและผู้มาร่วมพิธีอย่างสนุกสนาน พิธี เลี้ยงบ้านนี้จะทำกันทุกปี แต่ปีละครั้งเท่านั้น จุดมุ่งหมายเพื่อเป็นการตอบแทนบุญคุณ ที่ผีปู่ผีย่า ตลอดจนผีบรรพบุรุษในหมู่บ้าน ได้ปกป้องรักษา คุ้มครองตนและชาวบ้านให้อยู่เย็นเป็นสุขทำมาหากิน ได้อย่างอุดมสมบูรณ์

ศรยา ธัญญาประกอบ (2560) ศึกษาเรื่อง “ตำนานประจำถิ่นไทเลย : ความหมายของ เรื่องเล่าและการสร้างสำนึกทางชาติพันธุ์” พบว่าตำนานประจำถิ่นไทเลยแบ่งเป็น 4 กลุ่ม คือ กลุ่ม ตำนานที่มีลักษณะเนื้อหาอธิบายความเป็นมาของปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ กลุ่มตำนานบุคคลทาง ประวัติศาสตร์และตำนานสถานที่ กลุ่มตำนานทางพุทธศาสนา และกลุ่มตำนานความเชื่อและ พิธีกรรมประเพณี ความหมายของตำนานประจำถิ่นไทเลยในฐานะเป็นเรื่องเล่าทางวัฒนธรรม ที่มี บทบาทในการสร้างสำนึกทางชาติพันธุ์นั้น พบว่าตำนานมีการประกอบสร้างเพื่อแสดงบทบาท ความหมายต่อสังคม คือ บทบาทความหมายต่อการขัดเกลาทางสังคม บทบาทความหมายต่อการ สร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ บทบาทความหมายต่อการอธิบายประเพณีและพิธีกรรม และความหมาย บทบาทต่อการสร้างความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม สำหรับบทบาทของตำนานประจำถิ่นไทเลยที่มีต่อ การสร้างสำนึกทาง ชาติพันธุ์นั้นตำนานได้มีบทบาทกระตุ้นให้เกิดการรับรู้และรู้สึกร่วมกันทาง วัฒนธรรมของกลุ่มชน โดยการเล่าผ่านธรรมชาติและชื่อภูมิวิเวศ การสร้างสำนึกทางชาติพันธุ์ โดยการเล่าผ่านเจ้าเมืองและเจ้ามหาชีวิต การสร้างสำนึกทางชาติพันธุ์ โดยการเล่าผ่าน โบราณวัตถุและศาสนสถานที่เกี่ยวกับพระพุทธรูป ศิลาคาริก ของเครื่องใช้ เครื่องเช่นไหว์ เครื่อง ดนตรี ศาสนสถาน รอยพระพุทธรูป วัต หอหรือศาล นอกจากนี้ยังมีการสร้างสำนึกทางชาติพันธุ์ โดยการเล่าผ่านความเชื่อประเพณีและพิธีกรรม โดยสรุป ตำนานประจำถิ่นไทเลย เป็นเรื่องเล่ามี ลักษณะเนื้อหาที่สอดคล้องกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสภาพภูมิศาสตร์ทางกายภาพ แต่ละเรื่องมี ความหมายทางวัฒนธรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อทางศาสนาอำนาจเหนือธรรมชาติและอำนาจ ความศักดิ์สิทธิ์ บทบาทความหมายในการเล่าสื่อให้เห็นปฏิบัติการของตำนานที่มีต่อสังคม ตำนานจึง เป็นเครื่องมือสำคัญทางสังคม ในการสร้างสำนึกทางชาติพันธุ์ ผ่านการใช้ภาษาถิ่นของตน เล่าผ่าน ผ่านบุคคล สถานที่และเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์ตลอดจนประเพณี พิธีกรรมและความเชื่อ การรักษาดำเนินให้ดำรงอยู่ผู้เล่าใช้การผลิตซ้ำ ปรับเปลี่ยนวิธีการ ให้สอดคล้องกับกระแสทางสังคม ตำนานประจำถิ่นไทเลยจึงเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ได้รับการสืบทอดตั้งแต่ยุคอดีตจนถึงยุคปัจจุบัน

2.2.7 ไทแสก

แสกในความหมายภาษาแสก หมายถึง สว่าง (แจ่ม) เป็นกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มหนึ่ง จัดอยู่ในกลุ่มภาษาตระกูลไทยถิ่นเดิมอาศัยอยู่ใกล้ชายแดนเวียดนาม บริเวณเทือกเขาบรรทัด ตั้งเป็นเมือง

แสง ตามชื่อกลุ่มชาติพันธุ์ของตน ในอดีตชาวแสกถูกญวน (เวียดนาม) รุกรานและข่มเหงอยู่บ่อยๆ จึงได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากญวนทางด้านภาษาพูดและการแต่งงาน จึงมีรูปร่างลักษณะและภาษาพูดคล้ายคลึงกับชาวเวียดนามในปัจจุบัน ชาวแสกที่มีอายุมากหรือวัยชรายังสามารถพูดภาษาเวียดนามได้ด้วย เนื่องจากภาษาเวียดนามได้เข้ามามีอิทธิพลสูงนั่นเอง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเล่าไว้ในหนังสือ นิทานโบราณคดี เกี่ยวกับความเป็นมาของชาวแสก ว่า “ถิ่นเดิมของชาวแสกอยู่ฝั่งทางซ้ายใกล้เชิงเขาบรรทัดต่อแดนญวน” ต่อมาได้อพยพหนีภัยคุกคามของญวน เข้าไปอยู่ในเขตเมืองคำเกิดและเมืองคำม่วน เนื่องจากสำเนียงภาษาพูดที่แปร่งไป และเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ไปตั้งถิ่นฐานแทรกอยู่กับกลุ่มข้อ โข่ ผู้ไท และพวน “แทนที่จะเรียกพวก แสก เลยกลายเป็น แสกไป” (เติม วิชาคพจนกิจ, 2557) เมื่อชาวแสกอพยพมาอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ในเขตจังหวัดนครพนมได้ผสมผสานทางวัฒนธรรมกับชาวไทยลาว จึงหันมาแต่งกายและใช้ภาษาพูดตามแบบกลุ่มไทลาว เมื่อครั้งที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสด็จตรวจราชการในเขตจังหวัดนครพนม ในปี พ.ศ. 2449 พระองค์ทรงบันทึกไว้ว่า “(การ) แต่งตัว (ของชาวแสก) เป็นคนชาวเมือง (ไทยลาว) พูดภาษาไทยเมืองและภาษาแสกนั้นก็ภาษาไทยอย่างหนึ่งไม่ผิดกันนัก”

เมื่อครั้งเกิดกบฏเจ้าอนุวงศ์ (พ.ศ. 2369 - 2371) ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี เมื่อยังเป็นพระยาราชสุภาวดี) เป็นแม่ทัพหน้ายกไปปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ เมื่อไทยยึดเวียงจันทน์ได้แล้ว กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพได้เสด็จกลับกรุงเทพฯ และได้กราบทูลขอความดีความชอบให้พระยาราชสุภาวดี ได้ดำเนินการจัดการหัวเมืองลาวให้เรียบร้อย โดยเฉพาะบริเวณชายแดนที่ติดต่อกับญวน ได้ตั้งให้หัวหน้าเผ่าต่างๆ เป็นกองสอดแนมลาดตระเวนตามชายแดน หัวหน้าชาวแสกคนหนึ่งชื่อ “ขานบุตตี” ได้รับการแต่งตั้งให้เป็น กองอาชมาต อยู่ในเมืองแสกบริเวณเชิงเขาบรรทัดต่อแดนญวน ต่อมาถูกญวนข่มเหงรังแกจึงอพยพชาวแสกมาตั้งอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขงประมาณ 3 กิโลเมตร หมู่บ้านนี้ขึ้นอยู่กับเมืองนครพนม เจ้าเมืองนครพนมได้ขอตั้งบ้านไผ่ล้อมเป็นเมือง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกบ้านไผ่ล้อมเป็นเมืองอาชมาต ให้ขานบุตตี เป็น “หลวงเอกอาสา” เจ้าเมืองอาชมาต ขึ้นกับเมืองนครพนม แต่เจ้าเมืองได้ย้ายหมู่บ้านมาตั้งริมแม่น้ำโขง เพื่อการสัญจรไปมาที่สะดวกเดิมชื่อว่าบ้านหายโศก ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อหมู่บ้านตามชื่อเมืองตั้งแต่นั้นมาเมืองอาชมาตมีเจ้าเมืองปกครองมาถึง พ.ศ. 2450 ก็ถูกยุบเป็นตำบลอาจสามารถ ขึ้นกับอำเภอมือเมือง จังหวัดนครพนม จนกระทั่งปัจจุบันชาวแสกบางครอบครัว ได้อพยพไปตั้งบ้านเรือนอยู่ในท้องที่ที่อุดมสมบูรณ์ คือบ้านดอนสามหมอ (ต่อมาคือบ้านดอนสมอ อำเภอสรีสงคราม) และมีบางกลุ่มแยกย้ายกันไปตั้งหมู่บ้านในดงหว่าในราว พ.ศ. 2383 จึงเรียกหมู่บ้านว่า บ้านบะหว่า อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม ส่วนบ้านไผ่ล้อมนั้นมีบางครอบครัวได้แยกไปจากบ้านอาจสามารถ และบางครอบครัวได้ตั้งมาตั้งแต่แรกอพยพเข้ามาแล้ว ปัจจุบันบ้านไผ่ล้อมตั้งอยู่ในเขตตำบลอาจสามารถนั่นเอง และมีอาณาเขตติดต่อกัน มีการไปมาหาสู่

กันอยู่เสมอในฐานะกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน มีถนนติดต่อกันจึงเดินทางได้สะดวกสบายในทุกฤดูกาล บ้านไผ่ล้อมอยู่ห่างจากบ้านอาจสามารถไปทางทิศตะวันตกไป 2 กิโลเมตร

ชาวแสก มีภาษาพูดเป็นของตนเอง จัดอยู่ในกลุ่มภาษาตระกูลไทย เนื่องจากเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นชนกลุ่มน้อยจึงมีความเป็นมาทางภาษาและวัฒนธรรมที่ผสมผสานระหว่างเวียดนามและไทยลาว ชาวแสกได้รับวัฒนธรรมเวียดนามไว้ค่อนข้างมาก จึงยอมรับนับถือว่าเผ่าพันธุ์ของตนกับเวียดนามเป็น “ผีตัวเดียวกัน” หรือบรรพบุรุษเดียวกัน

สำหรับประเพณีที่แสดงถึงความเป็นแสก นอกจากภาษาพูดแล้วชาวไทยแสกกยังมีเอกลักษณ์เป็นของตนเองที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษคือประเพณี ตรุษแสก ซึ่งภาษาแสกเรียกว่า “กิ่นเตต” หรือ “กิ่นเตนเตน” โดยเฉพาะที่บ้านอาจสามารถจะจัดพิธีกรรมนี้ขึ้นในเดือน 3 ขึ้น 2 ค่ำ ของทุกปี โดยจัดพิธีในตอนเช้า ทุกๆครอบครัวจะไปรวมกันที่ “ศาลเจ้าเตนหัวโองมู่” ซึ่งชาวแสกบ้านอาจสามารถมีความเชื่อว่าเป็นวิญญานบรรพบุรุษที่ให้ความคุ้มครองลูกหลานชาวแสกโดยตลอดมา กวนจ๋า จะเป็นผู้ทำพิธีเช่นด้วยอาหารคาวหวาน และเหล้า ในขณะที่เซ่นอยู่นั้นจะมีไม้เสียงไม้ 2 อัน (ขาวดำ) แสดงว่าองค์ผู้รับการเซ่นและมีความพอใจต่อพิธีกรรม เมื่อเซ่นไหว้บรรพบุรุษแล้วจะมีการร่วมรับประทานอาหารและต้นสาก โดยใช้หญิง 10 คน เป็นคนกระทุบสาก แล้วมีชายหญิงต้นเข้าสากเป็นคู่ๆ คล้ายรำกระทบบั๊ว นอกจากการเต้นในวันเซ่นไหว้บรรพบุรุษแล้ว ยังมีการแสดงต้อนรับแขกที่มาเยือนด้วย

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข และ ปรีชาชัยปัญหา (2538) ได้ศึกษาถึงวิถีครอบครัวและชุมชนชาติพันธุ์ไทยแสก บ้านบะหว้า ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม โดยพบว่า วิถีครอบครัวของบ้านบะหว้าไม่ค่อยเปลี่ยนแปลงมากนัก กล่าวคือ เดิมมีครอบครัวแบบขยายตั้งแต่ 2 ครอบครัวขึ้นไปมาอยู่กับ ปู่ย่า ต่อมาได้เปลี่ยนเป็นครอบครัวเดี่ยวตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้ๆ ครอบครัวของปู่ย่า การสืบสายตระกูลทางฝ่ายชายลูกชายคนสุดท้ายจะได้รับมรดกและเลี้ยงดูพ่อแม่ ญาติพี่น้องจะมีความสัมพันธ์กันอย่างมาก บทบาทของพ่อจะมีหน้าที่อบรมสั่งสอนลูกชาย ส่วนแม่จะอบรมสั่งสอนลูกหญิง ในอดีตสมาชิก ภายในครอบครัวสามารถหาอาหารจากแหล่งหากินรอบ ๆ ชุมชน แต่ปัจจุบันปริมาณอาหารจากแหล่งธรรมชาติเริ่มลดลง อาหารการกินโดยมากได้มาจากตลาด สภาพบ้านเรือนได้เปลี่ยนแปลงในด้านวัสดุก่อสร้างตลอดจนรูปแบบการใช้สอยที่แตกต่างกันออกไป จากเรือนเดิมที่มีใต้ถุนไว้เลี้ยงสัตว์กลายเป็นเรือน 2 ชั้น ไทยแสกชอบความสะอาด เครื่องนุ่งห่มเคยปลูกฝ้ายและทอ เย็บตัดเอง แต่ปัจจุบันเสื้อผ้าโดยมากจะซื้อสำเร็จรูป นอกจากนี้มีการรักษาโรคโดยแพทย์แผนปัจจุบันควบคู่กับการรักษาจากแพทย์พื้นบ้าน ไทยแสกบ้านบะหว้าสามารถปรับตัวในกระแสโลกาภิวัตน์เป็นอย่างดี สามารถรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีโดยเฉพาะพระพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัดและสามารถจัดการสภาพแวดล้อมของชุมชนในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนมีกระบวนการร่วมกันของความเป็นชาติพันธุ์ภายในชุมชน กลุ่มสังคม และกระบวนการที่พัฒนาไปสู่ความทันสมัยในกระแส

โลกาภิวัตน์ แต่ก็ดำรงรักษาและความสำนึกในเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและชาติพันธุ์ไทยเสกบ้านบะ
หว่าได้อย่างเหมาะสม

นอกจากนี้ พระมหากษัตริย์พล โฟไฟ (2543) ได้ศึกษา "วิเคราะห์คำศัพท์เครือญาติของกลุ่ม
ชาติพันธุ์ไทยในภาคอีสาน " โดยใช้กรอบแนวคิดที่ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับการกำหนดลักษณะ
ครอบครัวและเครือญาติที่เป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกันโดยสายเลือดและการ
แต่งงาน เป็นสิ่งที่ได้รับการจัดระบบกฎเกณฑ์เป็นเรื่องของวัฒนธรรม คือไม่ได้เกิดขึ้นโดยอิสระแต่ถูก
กำหนดด้วยปัจจัย เช่น สถานภาพ และบทบาทหน้าที่ที่สังคมยอมรับและคาดหวัง จากการศึกษา
สามารถให้เห็นถึงลักษณะครอบครัว ลักษณะการนับเครือญาติ ลักษณะโครงสร้างเครือญาติ และ
ปัจจัยกำหนดถึงความเป็นญาติ กรอบแนวคิดเกี่ยวกับคำศัพท์เครือญาติของกลุ่มชาติพันธุ์ในภาค
อีสาน ซึ่งมีทั้งความเหมือน ใกล้เคียงและแตกต่างกันตามภาษากลุ่มย่อยของกลุ่มชาติพันธุ์ จึงได้นำ
กรอบแนวคิดจากนักภาษาศาสตร์ที่ได้จัดแบ่งตระกูลภาษาออกเป็นกลุ่มย่อยตามท้องถิ่นนั้น ๆ ภาษา
นั้นได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษด้วยมุขปาฐะ เพื่อสื่อความเข้าใจระหว่างกลุ่มตนในวิถี
ชีวิตประจำวัน

คำศัพท์เรียกเครือญาติของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยภาคอีสานทั้ง 7 กลุ่ม มีทั้งหมด 665
คำศัพท์ สามารถวิเคราะห์แยกตามความเหมือน ความคล้าย และแตกต่างได้ 4 กลุ่ม คือ คำศัพท์ร่วม
ตระกูล จำนวน 385 ศัพท์ ซึ่งเป็นคำที่อาจมี สระ พยัญชนะ หรือวรรณยุกต์ ที่คล้ายกันหรือ
เหมือนกัน คำศัพท์ร่วมกลุ่ม โดยใช้ความเหมือนกันหรือคล้ายกันของคำศัพท์ทางเครือญาติ เป็นเกณฑ์
สามารถจัดเป็นกลุ่มได้ 3 กลุ่ม คือ 1) กลุ่มไทยอีสาน ไทยโคราช และไทยญ้อ 2) กลุ่มไทยโย้ย ผู้ไทย
และไทยกะเลิง 3) กลุ่มไทยเสก คำศัพท์ข้ามกลุ่ม เป็นคำศัพท์ที่ปรากฏในกลุ่มหนึ่ง และยังปรากฏใช้
ข้ามกลุ่มอีกด้วย โดยคำศัพท์ที่ใช้ข้ามกลุ่มมากที่สุด เช่น ผัว เมีย ลุง ป้า น้า อา ลูก หลาน เป็นต้น
และคำศัพท์เฉพาะกลุ่ม กลุ่มชาติพันธุ์ไทยอีสาน มี 15 ศัพท์ กลุ่มไทยโคราช มี 11 ศัพท์ กลุ่มไทยญ้อ
มี 7 ศัพท์ กลุ่มไทยโย้ย มี 10 ศัพท์ กลุ่มไทยเสก มี 34 ศัพท์ กลุ่มผู้ไทย มี 16 ศัพท์ และกลุ่มไทย
กะเลิง 2 ศัพท์ การเรียกชื่อโดยการใช้สรรพนามชื่อบุคคลนั้น เป็นวัฒนธรรมทางภาษาที่แสดงความ
อ่อนน้อม ความรู้กาลเทศะ ความสัมพันธ์โดยใกล้ชิดหรือห่าง รวมถึงการบ่งบอกเพศ อายุ บทบาท
และหน้าที่ทางชั้นเครือญาติที่สูงกว่าผู้สนทนาด้วย เช่น น้องเรียกพี่ ลูกเรียกพ่อแม่ เป็นต้น

2.2.8 ผู้ไท

ผู้ไท คือคนไทยเผ่าหนึ่งซึ่งมีถิ่นฐานดั้งเดิมอยู่ที่แคว้นสิบสองจุไทยโดยได้อพยพลงมา
เรื่อยๆทางฝั่งประเทศลาวก่อนจะเข้าสู่ประเทศไทย พจนานุกรมไทยฉบับบัณฑิตยสถานเขียนว่า “ผู้
ไท” ซึ่งก็เป็นคนไทย (สยาม) เรียกคนญไทว่า “ผู้ไท” ดังนั้น เมื่อพิจารณาโดยชื่อที่เรียกแล้ว คำว่า “ผู้
ไท” จึงน่าจะเป็นคำเรียกของคนไทยเผ่าอื่นเป็นผู้เรียกคนญไทว่า “ผู้ไท” ดังที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น แต่
คนญไทเองแล้ว น่าจะเรียกตัวเองว่า ญไท มากกว่า แต่ทว่าโดยทั่วไปแล้ว จะเรียกกันทั้งสองคำ คือ

“ภูไท” และ “ผู้ไท” อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะเรียกว่า “ผู้ไท” หรือ “ภูไท” ก็หมายถึงคนเผ่าภูไท นั่นเอง

ถวิล ทองสว่างรัตน์ (2527) ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ในหนังสือประวัติผู้ไท ซึ่งรวบรวมมาจากพงศาวดารชาติไทยว่า “...พอจะอนุมานได้แล้วว่า ตามหลักพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายคำว่า “ผู้ไท” มีเหตุผลดีกว่า คำว่า “ภูไท” เพราะตามประวัตินั้น คนผู้ไทมิได้อาศัยอยู่ตามป่าเขาแต่อย่างใด คงมีแต่ ข่า แจะ แม้ว เย้า เท่านั้น ที่ชอบอยู่อาศัยทำมาหาเลี้ยงชีพอยู่บนภูเขา แม้ตามพงศาวดารเมืองแกลง ในสิบสองจุไทยกล่าวไว้ว่ามีภูเขาย่อยหลายลูกก็ตาม แต่ “ผู้ไท” มิได้อาศัยอยู่บนภูเขา คงอาศัย ตามพื้นราบทำมาหาเลี้ยงชีพตนเองและครอบครัว ฉะนั้นการเรียกชื่อและเขียนจึงควรเป็น “ผู้ไท” มิใช่ “ภูไท”

สำหรับถิ่นฐานดั้งเดิมของผู้ไทนั้น มีการกล่าวกันว่าถิ่นฐานดั้งเดิมตั้งอยู่บริเวณตอนกลางของมณฑลยูนนานในประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีนในปัจจุบัน ในเวลาต่อมาจึงได้อพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในดินแดนที่เรียกว่าแคว้นสิบสองจุไทย แต่ส่วนใหญ่แล้วมีการอ้างอิงถึงถิ่นกำเนิดของคนเผ่าผู้ไทอยู่ในแคว้นสิบสองจุไทย ซึ่งมีศูนย์กลางตั้งอยู่ในเมืองแกลง (หรือเมืองแกลง) เพราะว่ามีหลักฐานและมีสิ่งที่ยืนยันได้มากกว่า เนื่องจากยังคงมีคนผู้ไทหรือไทดำอาศัยอยู่ในดินแดนนี้อยู่ในปัจจุบัน ส่วนที่กล่าวว่าคนผู้ไทเคยอาศัยอยู่ในมณฑลยูนนานมาก่อนนั้นคงต้องหากหลักฐานหรือสืบค้นกันต่อไป แต่เมื่อพิจารณาจากที่ตั้งแล้วก็อาจจะมีเค้าโครงของความเป็นไปได้ เพราะความเป็นมาของคนผู้ไทก็มีประวัติศาสตร์ร่วมกับคนหลายเผ่าพันธุ์ แคว้นสิบสองจุไทยซึ่งดินแดนที่เป็นที่อยู่เดิมของคนผู้ไทนี้ นอกจากจะเรียกว่าแคว้นสิบสองจุไทยแล้วยังมีชื่อเรียกอีกหลายชื่อได้แก่ แคว้นสิบสองเจ้าไทย หรือ แคว้นสิบสองผู้ไท โดยมีเมืองแกลงหรือเมืองแกลงเป็นเมืองใหญ่หรือเป็นเมืองศูนย์กลาง ตั้งอยู่ในบริเวณที่เป็นตะเข็บรอยต่อกับอาณาจักรจีน ฉวน (เวียดนาม) และลาว และยังใกล้ชิดกับอาณาจักรล้านนาและพม่า แคว้นสิบสองจุไทยเป็นแคว้นที่มีอาณาเขตกว้างขวาง โดยทางด้านทิศเหนือติดกับฮั่นหน่าของอาณาจักรจีน ทางด้านทิศตะวันออกติดกับแคว้นตั้งเกี้ยวของฉวน ทางด้านทิศตะวันตกติดกับแคว้นสิบสองปันนาซึ่งขึ้นกับพม่า (ในขณะนั้น ปัจจุบันสิบสองปันนา เป็นเขตปกครองตนเอง ที่อยู่ทางตอนใต้ในมณฑลยูนนานของประเทศจีน) ส่วนทางด้านทิศใต้ติดต่อกับอาณาจักรศรีสัตนาคนหุตหรืออาณาจักรล้านช้าง

เนื่องจากแคว้นสิบสองจุไทยมีอาณาเขตติดต่อกับหลายอาณาจักร จึงทำให้ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของอาณาจักรต่างๆเป็นช่วงๆ อาณาจักรใดมีอิทธิพลมากกว่า แคว้นสิบสองจุไทยก็จะตกอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรนั้น แต่อาณาจักรที่มีอิทธิพลต่อแคว้นสิบสองจุไทยมากที่สุดคืออาณาจักรล้านช้าง โดยมีฉวน (เวียดนาม) และจีนมีอิทธิพลเป็นอันดับรองลงมา แคว้นสิบสองจุไทยจึงต้องส่งเครื่องราชบรรณาการถวาย 3 ชาตินี้ ทำให้แคว้นสิบสองจุไทยมีชื่อเรียกว่า “เมืองสามฝ่ายฟ้า” หรือ “เมืองสามส่วยฟ้า” เพราะต้องส่งเครื่องราชบรรณาการให้กับอาณาจักรต่าง ๆ นั้นเอง

ในตำนานน้ำเต้าปุงได้กล่าวถึงบรรพบุรุษของ 5 คนเผ่าได้แยกย้ายกันไปตั้งถิ่นฐานตามที่แตกต่างกัน ต่างก็กำเนิดประชากรของตัวเองขึ้นมา สำหรับผู้ไทนั้นได้สร้างบ้านแปลงเมืองอยู่ที่เมืองแกน (เมืองแกน) ในสมัยต่อมาจึงมีขุนลอคำเป็นหัวหน้า ซึ่งในยุคของขุนลอคำ มีประชากรเพิ่มจำนวนขึ้นประมาณ 33,000 คน จากนั้นได้ขยายตัวออกไปตั้งบ้านเรือนอีกหลายเมือง ตามคติความเชื่อของชาวผู้ไทและชาวลาว ต่างก็นับถือพญาแกน ซึ่งแกนหมายถึงฟ้าหรือเทวดาและยังหมายถึงเมืองฟ้าด้วย ต่างก็นับถือว่าพญาแกนคือต้นกำเนิดหรือบรรพบุรุษของคนเผ่าผู้ไทและชาวลาว ต่อมาขุนบรมราชาบุตรของขุนลอคำ ได้เป็นเจ้าเมืองแกน (เมืองแกน) ต่อมาในปี พ.ศ. 1283 ขุนลอคำ ผู้เป็นบุตรของขุนบรมราชา ได้ไปตั้งเมืองหลวงพระบาง

นอกจากพงศาวดารเมืองแกนที่กล่าวถึงคนเผ่าผู้ไทแล้ว ยังมีพงศาวดารเมืองไลได้กล่าวถึงเผ่าผู้ไท ในดินแดนนี้มี 2 กลุ่มดังนี้ คือ คนผู้ไทขาวและคนผู้ไทดำ การที่จำแนกออกเป็นคนผู้ไทขาวและคนผู้ไทดำ มีสาเหตุดังนี้คือ

คนผู้ไทขาว เป็นคนเผ่าผู้ไทที่อาศัยอยู่ที่เมืองไล เมืองเจียน เมืองมน เมืองบาง รวมกันเป็น 4 เมือง โดยมีเมืองไลเป็นเมืองใหญ่ ซึ่งดินแดนในแถบนั้นนั้นอยู่ใกล้กับประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน มีลักษณะทางภูมิอากาศหนาว ดังนั้นคนเผ่าผู้ไทที่อยู่ในบริเวณนี้จึงมีผิวขาว และเนื่องจากอยู่ใกล้กับประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน จึงทำให้ได้รับอิทธิพลด้านอารยธรรมจากคนจีน โดยเฉพาะที่เห็นเด่นชัดคือ ในพิธีศพ ผู้ไทขาวจะนิยมนุ่งผ้าขาว ห่มผ้าขาว จึงได้เรียกคนเผ่าผู้ไทกลุ่มนี้ว่า “คนผู้ไทขาว” ตามลักษณะของการแต่งกาย แต่บางแห่งก็กล่าวว่า ต้นกำเนิดของคนเผ่าผู้ไทขาว มีต้นกำเนิดจากจีนแซ่ฟอ โดยอพยพมาจากเมืองสินเจาใกล้กับเมืองกวางตุ้ง อพยพเข้ามาอยู่กับคนเผ่าผู้ไทที่เมืองไล เมืองเจียน เมืองมนและเมืองบาง ต่อมากลุ่มจีนแซ่ฟอก่อตัวเป็นเมือง จึงเรียกรวมกับเมืองของเผ่าผู้ไทเป็นสิบสองผู้ไทหรือสิบสองจุไท ในดินแดนนี้ยังมีคนเผ่าอื่นอยู่อาศัยด้วย ได้แก่ เผ่าข่า เผ่าเย้า เผ่าพม่า เป็นต้น

คนผู้ไทดำ เป็นชนเผ่าผู้ไทที่อาศัยอยู่ที่เมืองแกน(แกน) เมืองคุง เมืองคาย (ควาย) เมืองลา เมืองม่วย เมืองซาง เมืองโมะ เมืองหวัด รวมกันเป็น 8 เมือง ซึ่งถือว่าเป็นคนผู้ไทแท้ (และกล่าวกันว่าเป็นคนเผ่าผู้ไทที่อพยพมาในอาศัยอยู่ในประเทศไทยปัจจุบัน) โดยมีเมืองแกน (แกน) เป็นเมืองใหญ่ คนผู้ไทดำอยู่ที่เมืองแกนหรือแกน (ในปัจจุบันคือจังหวัดเดียนเบียนฟูอยู่ทางทิศ ตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศเวียดนาม) คนผู้ไทดำมีผิวขาวกิริยาคล้ายชาวลาว แต่มีผิวคล้ำกว่าคนผู้ไทตอนบนที่เรียกว่าคนผู้ไทขาว เนื่องจากลักษณะทางภูมิอากาศไม่หนาวเย็นเหมือนทางตอนบนอันเป็นที่อาศัยของกลุ่มคนผู้ไทขาว ลักษณะภูมิประเทศตอนล่างอันเป็นที่อาศัยของคนผู้ไทดำมีแสงแดดมากกว่า จึงร้อนมากกว่า ทำให้มีผิวคล้ำกว่า (แม้ว่าจะเป็นคนเผ่าผู้ไทเหมือนกัน)

ความแตกต่างของคนผู้ไทดำที่ต่างจากคนผู้ไทขาวคือนิยมแต่งกายด้วยผ้าพื้นเมืองย้อมครามเข้ม ลักษณะการแต่งกายโดยทั่วไปคือ ผู้ชายนุ่งกางเกงขาแคบ ใช้ผ้าฝ้ายตาเม็งดงาสีดำ หรือไม่

กึ่งนึ่งผ้าขาวม้าด้ายสีขาว สวมเสื้อด้ายสีดำ เครื่องประดับของผู้ชายมีกำไลมือและแหวน ส่วนผู้หญิงชาวผู้ไทจะนุ่งซิ่น ใส่เสื้อผ้าสีดำ สวมกำไลเงินและใส่ต่างหูเป็นเครื่องประดับ ผู้หญิงที่ยังไม่มีสามีจะเกล้ามวยผม มีสามีแล้วจะเกล้าผมสูง

ตามลักษณะของการแต่งกายด้วยผ้าย้อมครามเข้มนี้ จึงเรียกว่า คนผู้ไทดำหรือเรียกว่า คนไททรงดำ บ้างก็กล่าวว่าเพราะดินแดนที่คนเผ่าไทดำอาศัยอยู่นี้มีลักษณะทางภูมิประเทศเป็นแหล่งทางเกษตรกรรม คืออยู่บริเวณแม่น้ำดำ โดยแม่น้ำดำอยู่ในประเทศเวียดนามตอนบน ชาวเวียดนามเรียกว่าแม่น้ำไค หรือแม่น้ำไตที่คนไทยบางกลุ่มเรียกกัน จึงอาจจะเรียกคนผู้ไทกลุ่มนี้ว่าไทดำ แต่น่าจะเป็นเพราะเครื่องแต่งกายมากกว่า จึงเรียกว่าผู้ไทดำหรือไทดำ

เมื่อรวมคนผู้ไททั้ง 2 กลุ่มเข้าด้วยกันแล้วรวมกันเป็น 12 เมือง จึงเรียกว่า “แคว้นสิบสองจุไทย” หรือ “สิบสองแคว้นไท” หรือ “สิบสองผู้ไท” ซึ่งเมืองทั้ง 12 เมืองของเผ่าผู้ไทนั้นล้วนเป็นอิสระต่อกัน สมเด็จพระยาราชราชนุภาพ ทรงกล่าวไว้ในคำนำพงศาวดารเมืองแกลง(แกลง)และพงศาวดารเมืองไล ว่า เมืองไล เมืองแกลงอยู่ในแคว้นสิบสองจุไทย กล่าวกันว่าแรกเริ่มเดิมทีชนชาติไทยจะอพยพลงมาสยามประเทศนั้น ได้มาตั้งอยู่ที่แคว้นสิบสองจุไทยนี้ก่อน คำว่าสิบสองจุไทยตรงกับสิบสองเจ้าไทย เพราะตั้งเดิมไทยที่ตั้งอยู่ในแคว้นนั้นได้ แยกกันอยู่เป็นสิบสองอาณาเขตในทุกวันนี้พลเมืองที่อยู่在那นั้นก็เป็นผู้ไทยโดยมากเรียกว่า “ผู้ไทย” มีอาณาเขตกว้างขวางมาก ด้านเหนือจดมณฑลฮุนหนันแดนจีน ตะวันออกจดมณฑลตังเกี๋ย แดนญวน ตะวันตกติดต่อกับสิบสองปันนาขึ้นกับพม่า ด้านใต้ติดกับกรุงศรีสัตนาคนหุต ครั้งเมื่อ กรุงศรีสัตนาคนหุต แยกออกเป็น 2 อาณาเขต คือ หลวงพระบางและเวียงจันทน์ หัวเมืองผู้ไทยก็แยกออกไป ที่อยู่ทางตะวันออกเรียกว่าเมืองพวน มีเมืองเชียงขวาง เป็นต้น ขึ้นแก่เจ้านครเวียงจันทน์ เมืองฝ่ายเหนือ รวมทั้งเมืองไลและเมืองแกลงขึ้นกับหลวงพระบาง เรียกเมืองส่วนนี้ว่าหัวพันห้าทั้งหก ที่อยู่ห่างออกไปคงเรียกว่าสิบสองจุไทย ชาวผู้ไทใน แคว้นสิบสองจุไทยและในแดนญวน กับพวกที่อพยพมาอยู่บริเวณฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ได้อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทย ด้วยเหตุผลการสงครามบ้าง ผู้มีอำนาจเหนือกว่ากวาดต้อนเข้ามาบ้าง เมื่อเดือนอ้ายปีจอ สัมฤทธิ์ศึก จุลศักราช 1140 (พ.ศ. 2321) ได้ไปตั้งภูมิลำเนาอยู่ในหลายพื้นที่ เช่น จังหวัดนครพนม จังหวัดสกลนคร และ จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นต้น พอสรุปได้ว่า ชาวผู้ไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นผู้ไทยดำ อยู่เมืองแกลงมาก่อน ถูกรุกรานด้วยข้าศึกและโจรผู้ร้ายจึงพากันอพยพมาทางใต้เมืองแกลง มายังบริเวณติดต่อกับ แดนของญวน มีเมืองใหญ่ คือ เมืองวัง เมืองตะโปน เมืองผาบ้ง เมืองคาง เมืองพิน เมืองนอง เมืองพ้อง เมืองพลาณ เมืองลำเนาหนองปรือ และเมืองสองคอนดอนดง เป็นต้น ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 จึงได้ถูกกวาดต้อนอพยพเข้ามาตั้งภูมิลำเนาอยู่ในตำบลต่าง ๆ ในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ ชาวผู้ไทยในเมืองเรณูนครอพยพมาจากเมืองวัง เป็นผู้ไทยดำ

คนผู้ไทมีถิ่นฐานดั้งเดิมอยู่ที่แคว้นสิบสองจุไทยหรือสิบสองเจ้าไท บ้างก็เรียกสิบสองผู้ไท บางกระแสก็ว่าดั้งเดิมอยู่ที่ยูนนาน ก่อนจะอพยพลงมาอาศัยที่แคว้นสิบสองจุไทย ต่อมาจึงได้อพยพลงมา

ที่ประเทศลาวและเข้ามาอยู่ที่ประเทศไทยในปัจจุบันนี้ แต่คนผู้ไทที่อยู่ดั้งเดิมบางส่วนก็ยังคงอาศัยอยู่ในดินแดนเดิม รวมทั้งอยู่บริเวณแม่น้ำโขงของประเทศเวียดนามในปัจจุบัน และยังคงมีคนผู้ไทที่อาศัยอยู่ในประเทศลาวในปัจจุบันนี้ด้วย

มีผู้สนใจศึกษาเกี่ยวกับชาติพันธุ์ผู้ไทเป็นจำนวนมาก ทั้งในด้านสังคม ภาษา วัฒนธรรม ตลอดจนการศึกษาวัฒนธรรมของชาวผู้ไทผ่านวรรณกรรมและเรื่องเล่า ดังเช่น ทรรศน์ ปกฤษ (2542) ศึกษาเรื่อง “นิทานชาวบ้านผู้ไท : ศึกษากรณี กิ่งอำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร” เพื่อรวบรวมนิทานชาวบ้านผู้ไทที่เป็นมุขปาฐะ จำแนกประเภทของชาวบ้านผู้ไทตามรูปแบบ และเพื่อวิเคราะห์นิทานชาวบ้านผู้ไท กิ่งอำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร ในด้านความเชื่อ และด้านค่านิยม ข้อมูลนิทานชาวบ้านผู้ไท กิ่งอำเภอหนองสูงที่เป็นมุขปาฐะ ซึ่งรวบรวมได้มีจำนวน 57 เรื่อง โดยจำแนกตามรูปแบบได้ 8 ประเภท กล่าวคือ เทพนิยาย นิทานปรัมปรา ตำนาน นิทานเรื่องสัตว์ นิทานคติ นิทานอธิบายเหตุ นิทานภูตผี และนิทานมุขตลก

เมื่อวิเคราะห์เนื้อหาของนิทานด้านประเพณี ด้านความเชื่อ และด้านค่านิยมของนิทานชาวบ้านผู้ไท กิ่งอำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร พบว่าในด้านประเพณี มีประเพณีการเกิด การสู่ขวัญ การลงข่วง การตาย และฮีตสิบสองคองสิบสี่ซึ่งประเพณีดังกล่าวคล้ายคลึงกับประเพณีของชาวอีสาน ทั้งนี้เนื่องจากการผสมผสานทางวัฒนธรรมระหว่างชาวผู้ไทกับชาวไทยอีสาน ส่วนด้านความเชื่อ พบว่าชาวผู้ไทมีความเชื่อพื้นฐาน ความเชื่อทางศาสนา ในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด นรก สวรรค์ บุญกรรมและการบวช ความเชื่อในสิ่งที่เหนือธรรมชาติ ได้แก่ เรื่องขวัญ ของวิเศษ ผี และนางทรง สำหรับในด้านค่านิยม พบว่ามีค่านิยมทางสังคมและค่านิยมของบุคคล กล่าวคือในด้านค่านิยมทางสังคม ชาวผู้ไทให้ความเคารพนับถือผู้อาวุโส ผู้มีความสามารถและผู้กระทำความดียกย่องผู้มีความกตัญญู และนิยมความสุภาพอ่อนน้อม เจียมตัว ส่วนด้านค่านิยมของบุคคลนั้นชาวผู้ไทนิยมบุคคลที่ใฝ่รู้ใฝ่เรียน มีความขยันหมั่นเพียรและอดทน รู้จักเสียสละ มีความเมตตา มีความสามัคคี และมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ซึ่งสอดคล้องกับนิสัยของชาวผู้ไท

ต่อมา อรทัย สุทธิ ภาส พงษ์ผิวพอใช้ และสกุลพรรณ โปธิจักร (2546) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์นิทานพื้นบ้านผู้ไทจากจังหวัดกาฬสินธุ์” จากการศึกษานิทานพื้นบ้านผู้ไท แสดงให้เห็นว่าชาวผู้ไทส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม แบบพึ่งพาธรรมชาติ แม้ว่าข้าวจะเป็นพืชเศรษฐกิจหลักแต่ก็จะมีกรทำไร่ทำสวนคู่กันไป ไม่ยึดการเกษตรรูปแบบใดแบบหนึ่งเป็นหลัก โดยสับเปลี่ยนหมุนเวียนกันไปตามฤดูกาล เช่นนอกเหนือจากฤดูทำนา ก็หาของป่า จับสัตว์น้ำเป็นต้น อาชีพค้าขาย มีทั้งค้าขายเป็นอาชีพหลักและอาชีพเสริม การค้าที่เป็นอาชีพหลักได้แก่ การค้าขายวัวควาย และการค้าขายทางเรือสำเภา ส่วนการค้าขายที่เป็นอาชีพเสริม ได้แก่ การทอผ้า และจำหน่ายผลิตภัณฑ์เครื่องใช้ในครัวเรือน อาชีพรับจ้าง พบในนิทานเพียงเรื่องเดียวคือเรื่อง ลูกกตัญญู ที่ประกอบอาชีพทำนาและรับจ้างทั่วไป โดยถือว่าอาชีพรับจ้างนี้เป็นอาชีพเสริมเท่านั้น อาชีพหมอ

อาชีพหมอบพบในนิทานหลายเรื่อง ถือเป็นอาชีพที่สำคัญอาชีพหนึ่งของสังคมผู้ไท นอกจากจะมีหน้าที่รักษาโรคด้วยยาสมุนไพรพื้นบ้านแล้วหมอยังต้องดูแลทุกข์สุขของชาวบ้านโดยการทำนายทายทักเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ตลอดจนแนะนำวิธีแก้ไขให้แก่ชาวบ้าน ดังนั้นอาชีพหมอจึงมีอิทธิพลในการควบคุมความประพฤติของคนในสังคมอีกด้วย

ผู้ศึกษาได้วิเคราะห์เนื้อหาของนิทานและความสัมพันธ์ระหว่างนิทานกับสภาพสังคมและวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทในจังหวัดกาฬสินธุ์ ผลการศึกษาพบว่านิทานพื้นบ้านของชาวผู้ไททั้งสิ้น 102 เรื่อง เป็นนิทานมุขตลก 37 เรื่อง นิทานชีวิต 24 เรื่อง นิทานคติ 20 เรื่อง นิทานผี 9 เรื่อง นิทานอธิบายเหตุ 7 เรื่อง นิทานสัตว์ 3 เรื่อง และนิทานประจำถิ่น 2 เรื่อง ด้านโครงสร้างมีกฎของวรรณกรรมพื้นบ้านที่สอดคล้องกับนิทานพื้นบ้านผู้ไทได้แก่ กฎของการเริ่มเรื่องและจบเรื่อง กฎแห่งการซ้ำ กฎแห่งการแตกต่างแบบตรงกันข้าม กฎของการสร้างเรื่องเชิงเดี่ยว ฉากประทับใจ เรื่องความสมเหตุสมผล เรื่องของเอกภาพและการพุ่งจุดสนใจไปที่ตัวละครเอกเพียงตัวเดียว ส่วนด้านการสะท้อนวิถีชีวิตของชาวบ้านพบหลายด้านด้วยกันเช่น ด้านสภาพความเป็นอยู่ ด้านครอบครัว ด้านการประกอบอาชีพ ด้านประเพณี ด้านความเชื่อ ด้านค่านิยมและบทบาทของสมาชิกในสังคม นิทานพื้นบ้านสะท้อนให้เห็นว่า ความเชื่อของชาวผู้ไทแบ่งเป็น 4 ด้าน ได้แก่ ความเชื่อเรื่องผี จะมีทั้งผีให้คุณ ผีให้โทษ และผีไม่ให้คุณให้โทษ ผีให้คุณได้แก่ ผีตาแฮก ผีเรือน ผีย่างง่าม ส่วนผีให้โทษได้แก่ ผีลุ่ม ปีกุ่มปุย ผีกองกอย ผีมมยาน ผีเปรต ผีไม่ให้คุณให้โทษ คือผีปู่ແหลม ความเชื่อทางพุทธศาสนาได้แก่ เรื่องบาปกรรมหรือกฎแห่งกรรม นรกสวรรค์ บุญกุศล ทาน บารมี ตัวอย่าง ความเชื่อเรื่องบาปกรรม เช่น นิทานเรื่อง “กรรมตามสนอง” ที่ลูกชายปลอมตัวมาปล้นทรัพย์และฆ่าแม่ของตนซึ่งดาบอด ต่อมาภายหลังเขาได้รับกรรมที่ก่อตนไว้โดยต้องกลายเป็นคนตาบอดเช่นเดียวกับแม่ของเขา และมีชีวิตที่ทุกข์ทรมาน ความเชื่อเกี่ยวกับพราหมณ์ ได้แก่ เรื่องโหราศาสตร์ ลางสังหรณ์ อมนุษย์ ตัวอย่างความเชื่อเรื่อง โหราศาสตร์ ในเรื่อง “พระยาकिनร” ที่มีการเสี่ยงทายโดยการเสี่ยงช่องเพื่อหาสาเหตุที่พระวัดเหนือกับพระวัดใต้ทะเลาะกัน ตัวอย่างความเชื่อเรื่องอมนุษย์ ในนิทานเรื่อง “พรสามข้อ” ที่เทวดามอบข้อวิเศษให้แก่สองผู้เมียยากจน เพื่อเอาไว้ขอพรตามที่ทั้งสองคนปรารถนา ความเชื่ออื่นๆ ได้แก่ ความเชื่อเรื่องเครื่องรางของขลัง ตัวอย่างในนิทานเรื่อง “แมลงสาบ” ที่มีการใช้ไม้เท้าวิเศษสาปสัตว์ตัวอื่นให้กลายเป็นหิน เป็นต้น ความเชื่อเรื่องวิชาอาคมและการสาปแช่งและการชุบชีวิต ตัวอย่างในนิทานเรื่อง “หัวล้านนอกครุ” ที่มีการท่องมนต์คาถาต่อผมให้ยาวขึ้น

เมื่อผู้ไทได้มาอาศัยอยู่ในพื้นที่ของลาวอีสานหรือไทอีสาน ย่อมทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและกลมกลืนทางวัฒนธรรม ดังเช่น สุกิตา ไชยสวัสดิ์ (2542) ศึกษาเรื่อง “การผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมของชาวผู้ไทกับชาวไทยลาว ศึกษากรณีบ้านคำกั้ง ตำบลเหล่าใหญ่ อำเภอภูพานารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์” พบว่า มีการผสมกลมกลืนทางด้านภาษา ปัจจัยสี่ในการดำรงชีวิต ศาสนา ประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ โดยในกระบวนการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมของผู้ไทที่เกิดขึ้นนั้นมีทั้ง

การรับวัฒนธรรมจากไทยลาวและไทยภาคกลาง อันเป็นผลมาจากการติดต่อแลกเปลี่ยนเพื่อการยังชีพของผู้ไทกับไทยลาว ที่ทำให้วัฒนธรรมของไทยลาวที่เป็นชนกลุ่มใหญ่ในภาคอีสานแพร่เข้ามา ทำให้ผู้ไทรับมาปรับใช้ในสังคมของตน เช่น เรื่องภาษาที่มีความคล้ายคลึงกันในเรื่องการนับจำนวนข้าว ประเพณีพิธีกรรมที่มีความคล้ายคลึงกัน เช่น การเกิด การแต่งงาน ความเชื่อเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษ เป็นต้น ในขณะที่เดียวกัน วัฒนธรรมจากส่วนกลางก็เข้ามามีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมดั้งเดิมของทั้งสองกลุ่ม ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เช่น การแต่งกายที่เปลี่ยนจากสวมใส่ผ้าฝ้าย ผ้าไหม เป็นเสื้อผ้าจากตลาด การตั้งถิ่นฐานที่เปลี่ยนมาปลูกสร้างบ้านทันสมัยแยกบ้านไม่ได้อยู่กับพ่อแม่ การรักษาโรคที่มีอนามัย โรงพยาบาล หรือพิธีกรรมบางอย่างที่เปลี่ยนแปลงเช่น งานแต่งงานที่มีการรดน้ำและเลี้ยงโต๊ะจีนตามวัฒนธรรมไทยภาคกลาง อย่างไรก็ตามแม้ว่าจะมีการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมทั้งในระดับท้องถิ่นระหว่างผู้ไทกับไทยลาว และระดับประเทศระหว่างวัฒนธรรมผู้ไท วัฒนธรรมไทยลาวกับ วัฒนธรรมไทยภาคกลาง แต่ผู้ไทก็ยังคงสามารถตรงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเองไว้ได้ เช่น การแต่งงานแม้จะมีการปรับเปลี่ยนตามสมัยนิยมเลี้ยงโต๊ะจีน รดน้ำสังข์แต่สำหรับผู้ไทก็ยังคงมีพ่อ ล่าม แม่ล่ามในพิธีแต่งงานเช่นเดิม ด้วยเหตุนี้ผู้ไทจึงยังคงดำรงความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่สามารถอยู่ร่วมกับไทยลาวที่เป็นกลุ่มชนจำนวนมากในภาคอีสานได้จนปัจจุบัน

สุภิตายังได้ศึกษาเกี่ยวกับนิทาน ตำนาน ญา ของผู้ไทและพบว่ามีความเกี่ยวพันกับคติ ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณีและระบบสังคมของผู้ไท เช่น ญาของผู้ไท อันเกิดจากศาสนา พุทธ มีบทบาทในสังคมชาวอีสาน ญาเป็นคำสั่งสอนให้คนประพฤติดี นอกจากนี้ยังมีขปาฐะที่ผู้ไท อ่านจากรรณกรรมพื้นบ้านและผู้เฒ่าผู้แก่จดจำถ้อยคำมาเล่าสู่ลูกหลานเพื่อเป็นคำสั่งสอนในการ กระทำตัว ในส่วนนิทาน ตำนาน จะเกี่ยวข้องกับความเชื่อทางพุทธศาสนา ผู้ไทเชื่อว่าแต่ก่อนผู้ไทจะ นับถือผีด้าหรือผีบรรพบุรุษ ไม่ได้นับถือศาสนาพุทธ ซึ่งเวลานั้นพระยากำยั้งไม่มีภรรยา เจ้าอนุรุธ กุมารเจ้าเมืองเวียงจันทน์ จึงประทานนางสนมมาให้เป็นภรรยาชื่อนางลาว และได้ส่งพระครูรูปหนึ่ง เป็นหัวหน้าสงฆ์ไปจัดการศาสนาตั้งวัดอยู่ที่เมืองวัง นางลาวเป็นหัวหน้าช่วยแนะนำในการทำบุญทำ ทาน จนทำให้พวกผู้ไทมีความเลื่อมใสในพุทธศาสนาตั้งแต่นั้นสืบมา จะเห็นได้ว่าขปาฐะ นิทาน ตำนานต่าง ๆ มีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี โดยเรื่องราวต่างๆ นั้นล้วน แล้วแต่สั่งสอนผู้คนในสังคมให้ประพฤติดี รวมทั้งใช้เรื่องราวเหล่านั้นในชีวิตประจำวัน เช่น คำสูตร ขวัญสำหรับสู้ขวัญหญิงที่มีครรภ์แก่เพื่อขับไล่สิ่งชั่วร้าย และบำรุงขวัญมารดาและเด็กในครรภ์ หรือ การเขียนเขย ซึ่งเป็นการอบรมสั่งสอนลูกเขยใหม่ให้ทำตัวดีโดยผ่านขปาฐะ เป็นต้น

ด้านความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวผู้ไทนั้น วิญญู ผลสวัสดิ์ (2536) ได้ศึกษา เรื่อง “พิธีกรรมการเลี้ยงผีบรรพบุรุษของชาวผู้ไทตำบลคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร” โดยมีจุดมุ่งหมาย ของการวิจัยนี้เพื่อศึกษาองค์ประกอบและขั้นตอนของพิธีกรรมการเลี้ยงผีบรรพบุรุษของชาวผู้ไท ตำบลคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร พบว่าองค์ประกอบของพิธีกรรมการเลี้ยงผีบรรพบุรุษ

ประจำปีมีบุคคลที่เข้าร่วมพิธีกรรม ซึ่งประกอบด้วย เจ้าจำเทียมและชาวผู้ไทยทั้งตำบลคำชะอี เจ้าจำมิบบทบาทสำคัญที่สุดในการประกอบพิธีกรรมเพราะเป็นประธานและเป็นสื่อกลางติดต่อระหว่างชาวผู้ไทยกับผีบรรพบุรุษ ตำแหน่งเจ้าจำสืบทอดทางสายตระกูลหรือผีบรรพบุรุษเป็นผู้คัดเลือกเอง โดยการเข้าพิธีทำให้รู้ผีบรรพบุรุษมักจะเข้าสิงเทียม เพื่อให้ชาวผู้ไทยรู้ล่วงหน้าว่าจะมีเหตุการณ์อะไรเกิดขึ้น สิ่งของที่ใช้จัดเลี้ยงผีบรรพบุรุษประกอบด้วยเครื่องบูชา เครื่องสังเวท และภาชนะบรรจุเครื่องบูชา เครื่องสังเวทที่ชาวบ้านผู้ไทยจัดมาหาด้วยเงินบริจาคจะนำไปประกอบพิธีจัดเลี้ยงสองแห่งคือ ศาลเจ้าปู่ตานดิ่ง และบ้านเจ้าจำ ในวันที่ 13 เมษายนของทุกปี

ชาวผู้ไทยตำบลคำชะอีมีความสัมพันธ์กับพิธีกรรมการเลี้ยงผีบรรพบุรุษอยู่สามพิธีกรรม คือ การเลี้ยงผีบรรพบุรุษประจำปี การบะ (การบน) และการคอบ (การแก้บน) การบะกับการคอบกระทำพิธีได้ที่บ้านเจ้าจำทุกเวลา ชาวผู้ไทยตำบลคำชะอีมีความเชื่อว่าผีบรรพบุรุษซึ่งเรียกว่า ผีเจ้าปู่ที่พวกตนได้อันเชิญมาจากเมืองวังให้มาสถิตอยู่ที่ศาลเจ้าปู่ตานดิ่ง ซึ่งพวกตนสร้างขึ้นนั้นเป็นวิญญาณของเจ้านายชั้นสูงระดับกษัตริย์ของชาวผู้ไทยในอดีต เจ้าปู่ยังคงคุ้มครองให้ชาวผู้ไทยอยู่เย็นเป็นสุขมาตลอดเวลา และยังบันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลเพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ทางเกษตรกรรม จึงมีพิธีกรรมการเลี้ยงผีบรรพบุรุษ เพื่อเป็นการสำนึกถึงบุญคุณของเจ้าปู่เป็นประจำทุกปี หากผู้ใดไม่เคารพบูชาเจ้าปู่ เจ้าปู่อาจจะโกรธและลงโทษผู้นั้นให้เจ็บป่วยหรือตายได้ ชาวผู้ไทยจึงเกรงกลัวอำนาจเจ้าปู่และไม่กล้าลบหลู่เจ้าปู่ หากผู้ใดประสงค์จะให้เจ้าปู่ช่วยเหลือสิ่งใดแล้ว ผู้นั้นจะไปบะ (บน) ขอให้เจ้าปู่ช่วยเหลือและมักจะประสบความสำเร็จแทบทุกครั้ง เมื่อประสบผลสำเร็จตามที่วิงวอนขอเจ้าปู่แล้วจึงต้องไปคอบ (แก้บน) โดยนำเอาของเช่น ไหว้ตามที่บะไว้ไปเลี้ยงถวายเจ้าปู่ คติความเชื่อเหล่านี้ชาวผู้ไทยตำบลคำชะอียังคงยึดถือและปฏิบัติอยู่เป็นประจำจนถึงปัจจุบัน

ด้านภาษาพบว่า อมรรัตน์ วันยาว (2545) ได้ศึกษาเรื่อง “การตั้งชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทย ในเขตอำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์” โดยมีความมุ่งหมายเพื่อการศึกษาการใช้ภาษาในการตั้งชื่อบุคคลของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทย ในเขตอำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ ทางด้านโครงสร้างทางภาษาของชื่อ ที่มาของคำที่ใช้และความหมาย เพื่อเปรียบเทียบค่านิยมและความเชื่อจากการตั้งชื่อบุคคลในกลุ่มอายุ 21 - 40 ปี และกลุ่มอายุ 1 - 20 ปี กลุ่มละ 200 คน

จากงานวิจัยของอมรรัตน์พบว่าโครงสร้างทางภาษาของชื่อบุคคลนั้น กลุ่มบุคคลที่มีอายุมากโครงสร้างของคำจะมีจำนวนพยางค์น้อยกว่ากลุ่มบุคคลที่มีอายุน้อยตามลำดับ ที่มาของคำที่ใช้ในการตั้งชื่อบุคคล พบว่า กลุ่มบุคคลที่มีอายุมากชื่อมาจากภาษาไทย รองลงมาจะเป็นชื่อที่มาจากภาษาบาลีสันสกฤต ส่วนกลุ่มบุคคลที่มีอายุน้อยชื่อจะมาจากภาษาบาลีสันสกฤต รองลงมาเป็นชื่อที่มาจากภาษาไทยตามลำดับ

ความหมายของคำนำที่นำมาตั้งชื่อบุคคล พบว่า กลุ่มบุคคลอายุมากชื่อจะมีความหมายที่เป็นลักษณะของอากัปกริยา ลักษณะรูปร่างสัณฐาน สี จำนวนนับและคำที่มีความหมายเป็นคำถาม

ส่วนชื่อของกลุ่มบุคคลอายุน้อยชื่อจะมีความหมายที่เป็นสิริมงคลแก่บุคคลเจ้าของชื่อแยกเป็นกลุ่มชายชื่อจะมีลักษณะของการมีเกียรติศักดิ์ ชื่อเสียง วงศ์ตระกูล พ่อ แม่ เทพเจ้าความกล้าหาญ อำนาจและความเจริญรุ่งเรือง ส่วนกลุ่มหญิงนั้นชื่อจะมีความหมายไปในลักษณะของความสวยงาม ความพึงพอใจ ความเหมาะสม เป็นที่รักและมีระเบียบวินัย ผลการศึกษานี้เป็นเครื่องบ่งชี้ได้ว่า ค่านิยมและความเชื่อของชาวผู้ไทในการตั้งชื่อบุคคลมีแนวโน้มเปลี่ยนแปลงไป

นอกจากนี้ด้านความสัมพันธ์ของชาวผู้ไท วิภาดา อินทรพานิชย์ (2542) ศึกษาเรื่อง “บทบาทเครือญาติของชาวบ้านผู้ไทบ้านธาตุ อำเภอวาริชภูมิ จังหวัดสกล” โดยมีความมุ่งหมายเพื่อการศึกษาโครงสร้างครอบครัว เครือญาติและบทบาทเครือญาติ ในวิถีชีวิตของชาวผู้ไท โดยศึกษาจาก ผู้รู้ เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง สมาชิกในครอบครัว หัวหน้าครอบครัว จำนวน 50 คน และผู้อาวุโสของกลุ่มตระกูลหลัก จำนวน 12 ตระกูล ตระกูลละ 1 คน เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้าง และไม่มีโครงสร้าง วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้สถิติร้อยละ

โครงสร้างครอบครัวของชาวผู้ไทบ้านธาตุมีลักษณะเป็นครอบครัวขยาย โดยอาศัยการปลูกสร้างบ้านเรือนอยู่เป็นกลุ่มตระกูล ความสัมพันธ์ของคนในครอบครัวมีลักษณะ 7 ชั่วโคตร โครงสร้างเครือญาติเกิดจากความสัมพันธ์ใน 2 ลักษณะคือ การเป็นเครือญาติเกิดจากความสัมพันธ์ใน 2 ลักษณะคือ การเป็นเครือญาติโดยการแต่งงานโดยสายโลหิต นอกจากนี้ยังมีการเพิ่มวิถีเครือญาติ นอกเหนือจากบุคคลในครอบครัว คือ การเพิ่มเครือญาติแบบมีพ่อล้าม ทำให้ระบบเครือญาติเป็นระบบที่ขยายกว้าง สมาชิกของครอบครัวทุกคนมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันเป็นญาติกันหมดทั้งหมู่บ้าน การลำดับเครือญาติจะบอกสถานภาพ บทบาท หน้าที่ของคนผู้นั้นที่มีต่อบุคคลที่แตกต่างกัน กฎการสืบเชื้อสาย สืบเชื้อสายทั้ง 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายบิดาและมารดา โดยมีข้อห้ามในการสืบเชื้อสายคือ ห้ามญาติผู้พี่ที่เป็นหญิงแต่งงานกับญาติผู้น้องที่เป็นฝ่ายชาย สำหรับที่มาของชื่อสกุลพบว่า การตั้งชื่อสกุลมีการนำเอาชื่อบรรพบุรุษตั้งเป็นชื่อสกุล

บทบาทเครือญาติด้านการเมืองการปกครองในหมู่บ้าน คือ บุคคลในตระกูลรัก ผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนปกครองหมู่บ้านในลักษณะถ้อยทีถ้อยอาศัยกันฉันทันหนึ่ง การตัดสินปัญหาต่างๆ อาศัยระบบอาวุโสหัวคะแนนมีบทบาทในการชักนำเครือญาติให้เลือกผู้สมัคร บทบาทเครือญาติด้านการศึกษา แบ่งเป็นการศึกษาในระบบ ซึ่งจะเป็นหน้าที่ของโรงเรียนเพื่อให้บุตรหลานได้มีสถานศึกษา การศึกษานอกระบบ เครือญาติจะถ่ายทอดการศึกษาจากประสบการณ์ตรงจากวิถีความเป็นอยู่ตั้งแต่เกิดจนตายสู่ลูกหลาน โดยไม่มีรูปแบบเป็นกิจจะลักษณะ แต่จะอบรมสั่งสอนตามสถานการณ์ บทบาทเครือญาติด้านสาธารณสุข ชาวบ้านธาตุมีความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติในการรักษาโรค เครือญาติจะมีบทบาทในการให้ขวัญและกำลังใจจัดหาหมอและปฏิบัติตามคำแนะนำ เพื่อให้เครือญาติหายเจ็บป่วย บทบาทเครือญาติด้านศาสนา ประเพณี พิธีกรรมและความเชื่อ เครือญาติมีบทบาทด้านการถ่ายทอดการศึกษา ปลูกฝังประเพณีวัฒนธรรม ที่ดีงาม มีการช่วยเหลือการให้

ความร่วมมือและการรวมกลุ่มทางสังคม บทบาทเครือข่ายด้านเศรษฐกิจ มีการแลกเปลี่ยนทั้งด้านแรงงาน อาหาร ปัจจัย 4 และการกู้ยืม บทบาทเครือข่ายด้านสังคมมีการรวมกลุ่มทางสังคมแบบไม่เป็นทางการ เพื่อร่วมมือร่วมใจกันสร้างสรรค์ สร้างภาวะความเป็นปึกแผ่นให้แก่หมู่บ้าน

2.2.9 โย้ย

ชาวไทยโย้ยเป็นกลุ่มชนชาติพันธุ์ในชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย โย้ยยกกลุ่มใหญ่ตั้งบ้านเรือนหลายแห่ง เช่น เมืองวานรนิวาสใน พ.ศ. 2404 บ้านโนนสว่างหาดยาว ริมห้วยปลาทาง ใน พ.ศ. 2406 ต่อมาเคลื่อนย้ายอพยพถิ่นฐานเพื่อหาแหล่งและพื้นที่ที่เหมาะสมกว่าการตั้งบ้านเรือน คือพื้นที่บ้านอากาศ อำเภอบ้านอากาศอำนาจ จังหวัดสกลนคร (ในปัจจุบัน) ใน พ.ศ. 2457 จึงมีราชกิจจานุเบกษาขุดอำเภอบ้านอากาศ อำนาจเป็นตำบลขึ้นเมืองท่าอุเทน ต่อมาปี พ.ศ. 2548 เทศานิบาลมณฑลอุดรได้มีคำสั่งให้ตำบลอากาศมาขึ้นอยู่ในเขตปกครองของอำเภอบ้านอากาศ จังหวัดสกลนคร และปี พ.ศ. 2469 ได้ขอตั้งเป็นกิ่งอำเภอบ้านอากาศ อำนาจ แต่ปรากฏว่าที่ตั้งที่ว่าการอำเภอมีปัญหาเรื่องน้ำท่วม จึงย้ายมาตั้งที่บ้านเวินชัย บ้านท่าบ่อ และบ้านสีสงคราม ตามลำดับ ต่อมาในปี พ.ศ. 2496 ได้ยกบ้านศรีสงครามขึ้นเป็นอำเภอศรีสงคราม (ขึ้นกับจังหวัดนครพนม) บ้านอากาศจึงเป็นเพียงตำบลหนึ่งของอำเภอบ้านอากาศ จังหวัดสกลนคร

ชาวไทยโย้ยมีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง ในด้านภาษาพูดที่มีน้ำเสียงการพูดลากเสียงยาวและการใช้คำบางคำต่างจากกลุ่มอื่น แสดงให้เห็นชัดเจนว่าเป็นกลุ่มชาวไทยโย้ยที่มีวิถีชีวิตด้านศิลปวัฒนธรรมที่ผูกพันกับชีวิตความเป็นอยู่และสภาพแวดล้อม ได้แก่ การทอผ้ามัดหมี่ ซึ่งเป็นหน้าที่ของผู้หญิง โดยจะใช้เวลาว่างจากฤดูกาลทำนาทอผ้า เพื่อให้สมาชิกในครอบครัวได้สวมใส่นอกจากนี้ชาวไทยโย้ยได้ให้ความสำคัญแม่น้ำอย่างมาก การมีชีวิตผูกพันอยู่กับลำน้ำทำให้เกิดประเพณีและการละเล่นที่สำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเพณีการไหลห่านบูชาไฟ และการละเล่นกลองเลง ประเพณีไหลห่านบูชาไฟจะจัดเป็นงานที่ยิ่งใหญ่เป็นประจำทุกปี โดยเฉพาะในเดือน 10 ส่งผลให้เกิดการสืบสวนความเชื่อในเรื่องผีและการเคารพผู้นำของกลุ่มสังคมสงบสุข สะท้อนให้เห็นอุปนิสัยของชาวไทยโย้ยที่ยึดมั่นในความอดทน สุขุม เยือกเย็นและเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

ชาวไทยโย้ยมาจากเมือง “ฮ่อมท้าว” แขวงจำปาศักดิ์ โดยท้าวศรีสุราชเป็นหัวหน้าได้อพยพมาประมาณ 2 พันคนเศษ ตั้งหลักอยู่บ้านม่วงริมยาม (แม่น้ำยาม) ประมาณ พ.ศ. 2373 คือ ท้องอำเภอบ้านอากาศอำนาจ ปัจจุบันแต่ขึ้นกับเมืองนครพนม เพราะสกลทวาปีร้างถูกอาญาศึกได้อพยพผู้คนไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เมือง ปราจีนบุรี

ลัดดา พันสนอก (2538) ได้กล่าวถึงชาวไทยโย้ยบ้านอากาศ อำเภอบ้านอากาศอำนาจ จังหวัดสกลนคร ว่ายังคงวิถีการดำเนินชีวิต ลักษณะเด่นเป็นเอกลักษณ์และคุณลักษณะต่างๆของกลุ่มชาติพันธุ์เดิมที่ได้สืบทอด มา คือ ความเป็นอยู่อย่างมัธยัสถ์ สมถะ เรียบง่ายมีความพอใจในความเป็นอยู่ของตนเอง รักษาเอกลักษณ์กลุ่มตนได้อย่างดี เช่น มีการพูดภาษาไทยภายในครอบครัวและใน

หมู่บ้าน มีประเพณี การละเล่นเป็นของตนเอง เช่น พิธีไหลห่านบูชาไฟ การละเล่นกลองเลง มีความขยันอดทนในการทำงาน เช่นการทำนาทำไร่ การทอผ้า ซึ่งได้รับการส่งเสริมให้กลุ่มทอผ้าที่มีฝีมือจนกลายเป็นสินค้าส่งไปจำหน่ายยังต่างประเทศ มีความ รัก ความสามัคคี มีน้ำใจดี เคารพผู้อาวุโส และไม่ทะเลาะวิวาทกัน เชื่อมันศรัทธาในศาสนา สังกัดจากการไปวัด ในตำบลอากาศมีมากกว่า 6 วัด ตอนเช้าชาวบ้านจะทำบุญตักบาตรและไปทำบุญที่วัด ในช่วงฤดูแล้งหนุ่ม สาวที่เข้าไปทำงานในต่างถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรุงเทพมหานคร จะนำผ้าป่ามาทอดถวายได้เงินมาเป็นทุนในการพัฒนาหมู่บ้านและวัดเป็นประจำทุกปี

พรพรรณ อรุณภาพ (2538) ได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของชาวไทยโย้ยที่อพยพมาจากปากน้ำเมืองฮ่อมท้าวฮูเซ ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เข้ามาตั้งฐานบริเวณบ้านม่วงริมยามในสมัยรัชกาลที่ 2 ต่อมารัชกาลที่ 3 เกิดกบฏเจ้าอนุวงศ์แห่งเมืองเวียงจันทน์ ไทยได้ยกกองทัพไปปราบ ท้าวเพี้ย ได้อพยพกลับมาอยู่บ้านม่วงริมยาม พ.ศ. 2394 พวกไทยโย้ยได้แตกแยกเป็น 2 พวก พวกหนึ่งสมัครขอขึ้นกับเมืองนครพนม อีกพวกหนึ่งขึ้นกับเมืองยโสธรมีจาดำเป็นหัวหน้า รัชกาลที่ 4 ได้โปรดเกล้าฯ แต่ตั้งเป็นหลวงประจักษ์ราชนิรภัยรักษา ให้เจ้าเมืองนพเดชเป็นอุปฮาด ยกบ้านกุดลิงแขวงเมืองยโสธรเป็นเมืองวานรนิวาสขึ้นกับเมืองยโสธร (ภายหลังเปลี่ยนแปลงมาขึ้นกับสกลนครตามเดิม) ส่วนอีกพวกหนึ่งมีเพี้ยด้วงช้อยขอขึ้นกับเมืองนครพนม โปรดเกล้าฯ ให้หลวงพลาญกุลเป็นเจ้าเมือง ยกบ้านม่วงริมยามเป็นเมืองอากาศอำนวยการชาวไทยโย้ยมีเอกลักษณ์เป็นของตนเองในด้านภาษาที่มีน้ำเสียงการพูดลากเสียงยาวและการใช้คำบางคำที่แตกต่างจากกลุ่มอื่น แสดงให้เห็นชัดเจนว่าเป็นกลุ่มไทยโย้ยด้านศิลปวัฒนธรรมจะผูกพันกับชีวิตความเป็นอยู่สภาพแวดล้อม โดยเฉพาะการทอผ้ามัดหมี่เป็นหน้าที่ของผู้หญิง จะใช้เวลาว่างจากฤดูกาลทำนามาทอผ้าเพื่อให้สมาชิกในครอบครัวได้สวมใส่ นอกจากนี้การมีชีวิตผูกพันอยู่กับลำน้ำทำให้เกิดประเพณีและการละเล่นที่สำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเพณีการไหลห่านบูชาไฟและการละเล่นกลองเลงชาวไทยโย้ยได้ให้ความสำคัญกับแม่น้ำอย่างมาก ประเพณีไหลห่านบูชาไฟจะจัดเป็นงานที่ยิ่งใหญ่เป็นประจำทุกปี โดยเฉพาะในเดือน 10 ส่งผลให้เกิดการสืบสานความเชื่อในเรื่องผีและการเคารพผู้นำของกลุ่มสังคมสงบสุข และสะท้อนให้เป็นอุปนิสัยของชาวไทยโย้ยที่ยึดมั่นในความอดทน สุขุม เยือกเย็น และเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

งานวิจัยของพรพรรณมีจุดมุ่งหมายเพื่อต้องการศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ไทยโย้ยโดยใช้พื้นที่บ้านอากาศ อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร ในประเด็นลักษณะชาติพันธุ์ของไทยโย้ย ด้านชีวิตความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมประเพณี ระบบความเชื่อและสภาพเศรษฐกิจ โดยใช้วิธีการศึกษาวินิจฉัยเชิงคุณภาพเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูลครั้งนี้ใช้การสัมภาษณ์ และศึกษาข้อมูลจากเอกสารกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการเก็บข้อมูลเป็นชาวไทยโย้ยในตำบลอากาศ จำนวน 69 คน โดยคัดเลือกจากบุคคลที่มีความรู้ความสามารถในท้องถิ่นหลายอาชีพ ผลจากการศึกษาพบว่า ไทยโย้ยเป็นชนกลุ่มน้อย

ที่อพยพมาจากสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว โดยอาศัยแม่น้ำยามเป็นเส้นทางการอพยพ ความสมัครใจไม่ได้ถูกกวาดต้อนหรือถูกขับไล่ ชาวโย้ยเรียกตัวเองว่า “โย้ย” คนบางกลุ่มจะเรียกโย้ยว่า “อี” หรือ “โย” จากการวิเคราะห์ทางด้านของภาษาไทยโย้ยพบว่าสำเนียงการพูดซ้ำ และการลากเสียงโดยการเปรียบเทียบกับภาษาไทย มีคำที่ในภาษาไทยหลายคำที่ไม่สามารถใช้ภาษาไทยเขียนตรงกับสำเนียงได้ ลักษณะการเดินทางในอดีตได้รับการยืนยันว่าเดินแบบหลังค่อม โยกศีรษะไปข้างหน้าเหมือนเดินขึ้นภูเขา ลักษณะนิสัยใจเย็น อุดมทน เรียบง่าย สามัคคีรักใคร่ช่วยเหลือกัน ชาวไทยโย้ยมีความเชื่อและศรัทธาในศาสนาพุทธและนับถือผี ความเชื่อในศาสนาพุทธทำให้เกิดประเพณียึดถือปฏิบัติกันมาจนถึงปัจจุบัน คือ ประเพณีการละเล่นกลองเลง และประเพณีไหลเรือไฟ ส่วนความเชื่อในการนับถือผีนั้นกว่านจำมีบทบาท เพราะทำหน้าที่ติดต่อวิญญาณกับคน ชาวโย้ยพึ่งพาธรรมชาติแหล่งน้ำมีความสำคัญต่ออาชีพการทำนา จับปลา การหาหน่อไม้ หลังจากฤดูเก็บเกี่ยวแล้วผู้ชายจะรับจ้าง ผู้หญิงจะทำอาชีพทอผ้า ในอดีตชาวโย้ยจะประกอบอาชีพเพื่อยังชีพ ปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปแต่ชาวโย้ยยังคงรักษาขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนถ่ายทอดอาชีพและการอบรมสั่งสอนลูกหลานให้อยู่ในระเบียบสังคมได้ดี

งานวิจัยของพรพรรณ สอดคล้องกับการศึกษาของ พงษ์จันทร์ อรุณกมล (2541) ที่ศึกษาเรื่อง “วิถีการดำเนินชีวิตของชาวไทยโย้ยบ้านอากาศ ตำบลอากาศ อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร” โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาวิถีการดำเนินชีวิตด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชาวไทยโย้ยบ้านอากาศ ตำบลอากาศ อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร และปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิต จากผลการศึกษาพบว่า ชาวไทยโย้ยบ้านอากาศ มีอาชีพหลัก คือการทำงานมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แต่ในปัจจุบันลดจำนวนพื้นที่การทำนาลง เพื่อใช้ประโยชน์ของพื้นที่ในด้านอื่นๆ เช่น การทำสวน การทำบ่อเลี้ยงปลา การสร้างถนน เป็นต้น ส่วนอาชีพรอง คือ การทอผ้า การจับสัตว์น้ำและการค้าขาย ซึ่งได้รับการพัฒนาให้เป็นอาชีพเสริม แรงงานที่ใช้ในการประกอบอาชีพส่วนมากเป็นแรงงานภายในครัวเรือน และปัจจุบันมีการทำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาแทนแรงงานคนและสัตว์ มีการกู้ยืมเงินมาลงทุนเพิ่มมากขึ้น ผลผลิตที่ได้ส่วนมากนำมาบริโภค ในครัวเรือนและบางส่วนนำไปจำหน่ายที่ตลาด แต่ปัจจุบันพ่อค้าเข้ามารับซื้อผลผลิตจากครัวเรือนโดยตรง เช่น ผ้าทอ เป็นต้น ในอดีตและปัจจุบัน ชาวบ้านไม่มีเงินออมทรัพย์จำนวนมาก มีแต่เก็บออมไว้เพื่อเป็นต้นทุนการผลิตในปีต่อไปเท่านั้น

ระบบความสัมพันธ์ทางเครือญาติของชาวไทยโย้ยบ้านอากาศ ในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปกล่าวคือ ในอดีตลูกหลานปรนนิบัติพ่อแม่ ช่วยทำงานทั้งอาชีพหลักและอาชีพเสริม แต่ปัจจุบันพ่อแม่ส่งลูกไปเรียนต่อในระดับการศึกษาที่สูงขึ้น และไปทำงานต่างถิ่นรวมทั้งในกรุงเทพมหานคร ความสัมพันธ์ในครอบครัวจึงห่างเหินมากขึ้น การเลือกคู่ครองขึ้นอยู่กับความสมัครใจของผู้ที่จะแต่งงาน เมื่อแต่งงานแล้วฝ่ายหญิงไปอยู่ร่วมกับครอบครัวของฝ่ายชาย เมื่อมีฐานะดีแล้วจึงแยกครอบครัว

ในอดีต การตัดสินใจเป็นเรื่องสำคัญในครอบครัวพ่อบ้านเป็นผู้ตัดสินใจ แต่ปัจจุบันทั้งพ่อบ้านและแม่บ้านตัดสินใจได้ทั้งสองฝ่าย ในอดีตวิธีรักษาโรคใช้ยาสมุนไพรตามหมู่บ้าน แต่ปัจจุบันมีสาธารณสุขและโรงพยาบาล

ชาวไทยโย้ยบ้านอากาศนับถือศาสนาพุทธ แต่มีความเชื่อเกี่ยวกับภูตผี โขกชะตา ฤกษ์ยาม พิธีกรรม ที่ปฏิบัติมาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน เช่น การประกอบพิธีขึ้นบ้านใหม่ พิธีการแต่งงาน และการจัดวางศพ เป็นต้น นอกจากนี้ยังประพฤติปฏิบัติตามฮีตสิบสองคองสิบสี่ด้วย ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิตของชาวไทยโย้ยบ้านอากาศแบ่งเป็นปัจจัยภายนอกหมู่บ้านและปัจจัยภายในหมู่บ้าน ปัจจัยภายนอกได้แก่ ถนน ไฟฟ้า และรูปแบบการปกครองท้องถิ่น ที่มีการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาในชุมชน ทำให้ชาวบ้านมีโดยโอกาสเลือกประกอบอาชีพได้อย่างหลากหลาย และมีสิ่งอำนวยความสะดวกมากขึ้น ชาวบ้านจึงดิ้นรนเพื่อจัดหาสิ่งอำนวยความสะดวก ทำให้วิถีการดำเนินชีวิตที่เรียบง่ายเปลี่ยนแปลงไป ปัจจัยภายใน ได้แก่ จำนวนประชากรเพิ่มขึ้น สภาพการตั้งบ้านเรือนแออัดมากขึ้น การอพยพเคลื่อนย้ายและการตั้งถิ่นฐานออกนอกชุมชนมีมากขึ้น ผู้นำหมู่บ้านเป็นผู้นำเอาการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เข้ามาในหมู่บ้าน

อย่างไรก็ตามเราจะพบว่าวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์โย้ยก็มีการเปลี่ยนแปลงตามสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปเช่นเดียวกัน โดยยังคงมีความสัมพันธ์ด้านญาติพี่น้อง ยังคงคติความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณีที่ยังคงยึดมั่นชาวโย้ยไว้

2.2.10 ลาว

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย หัวเมืองในแถบลุ่มแม่น้ำมีอาณาจักรล้านช้าง หลวงพระบาง และอาณาจักรล้านช้างเวียงจันทน์ เป็นประเทศเอกราชที่เป็นใหญ่อยู่ทั้งสองเมือง อีกทั้งผู้คนหรือกำลังไพร่พลก็มีความสำคัญมากในยุคสมัยนั้น จึงพบว่าในประวัติศาสตร์มีการกวาดต้อน หรืออพยพผู้คนอยู่หลายต่อหลายเหตุการณ์

ในส่วนของกลุ่มคนไท - ลาว ที่เคลื่อนย้ายเข้ามาและถือว่าเป็นกลุ่มที่มีบทบาทและกลุ่มใหญ่ที่สุด กลุ่มแรกได้แก่การเคลื่อนย้ายของกลุ่มเจ้าศรีสมุทพรทอธางกูร ประมาณปี พ.ศ. 2256 เชื้อสายทางเวียงจันทน์ได้อพยพมาทางใต้เพราะไม่พอใจเจ้าเมืองเวียงจันทน์ โดยมีพระครูโพนเสม็ดเป็นหัวหน้า และได้รวมกับชนพื้นเมืองเดิม ซึ่งมีผู้นำชื่อว่านางเพา นางแพง ตั้งมั่นเป็นชุมชนใหญ่ที่บริเวณเมืองจำบากนาคบุรีศรี (นครจำปาศักดิ์เก่า) ในที่สุดได้อำนาจปกครองชาวพื้นเมืองเดิม และตั้งตนเป็นเจ้าเมือง ทรงพระนามว่า “เจ้าสร้อยศรีสมุทรทอธางกูร” ครองเมืองนครจำปาศักดิ์ เป็นรัฐอิสระไม่ขึ้นต่อเมืองเวียงจันทน์ ในครั้งนั้นพระครูโพนเสม็ดพาไพร่พลจากเมืองเวียงจันทน์อพยพติดตามมาด้วยประมาณ 3,000 คน จากเหตุการณ์นี้ที่กลุ่มไทย-ลาวได้มีอำนาจปกครองชนพื้นเมืองบริเวณตอนใต้เป็นการขยายชุมชนไทย-ลาว เข้าสู่แอ่งโคราชในระยะต่อมา

ในปี พ.ศ. 2310 ได้มีการเคลื่อนย้ายกลุ่มคนไท-ลาวสายที่สำคัญ และเป็นรากเหง้าของสายเมืองอุบลราชธานี คือ สายกลุ่มพระวอ พระตา การเคลื่อนย้ายในครั้งนี้ก่อให้เกิดชุมชนต่างๆ อย่างมากมายในภาคอีสาน ไม่ว่าจะเป็นนครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบาน เมืองผ้าขาวพันนา แก่งส้มโฮง เป็นต้น และจากชุมชนดังกล่าวนี้เอง ต่อมาได้กลายมาเป็นบรรพบุรุษของคนในภาคอีสาน บุญช่วย อัคร (2522)

สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระองค์ได้ทรงแต่งตั้งหัวเมืองขึ้นนอกในบริเวณภาคอีสาน เพื่อเป็นกำลังให้หัวเมืองนครราชสีมา จากวิเทโศบายดังกล่าว ทำให้กลุ่มจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ได้เคลื่อนย้ายและเข้ามาตั้งเมืองในฝั่งขวาแม่น้ำโขง และเมืองที่ใหญ่ๆ ที่สำคัญได้แก่เมืองขอนแก่น และเมืองชนบท

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็ได้มีกลุ่มเจ้าพระยาจากหัวเมืองเวียงจันทน์ได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานโดยมีไพร่พลจำนวนมากติดตามมา จนในที่สุดได้มีการแต่งตั้งให้พระยาภักดีชุมพล (แล) และสถาปนาเมืองชัยภูมิ

สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เหตุการณ์ไม่สงบที่เกิดขึ้นในดินแดนอีสานที่สำคัญคือกรณีกบฏเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ จากเหตุการณ์นี้ทางกรุงเทพมหานครมองว่าอาจลุกลามไปมากกว่านี้ จึงได้เกลี้ยกล่อมผู้คนมาอยู่ในแถบฝั่งขวาแม่น้ำโขงให้มากขึ้น และในสมัยนี้เองที่เกิดเมืองต่างๆ โดยเฉพาะเมืองแถบฝั่งแม่น้ำโขง เช่น หนองคาย โพนพิสัย เรณูนคร เป็นต้น

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเหตุการณ์ในภูมิภาคอีสานค่อนข้างที่จะสงบ แม้ว่าจะถูกรุกรานจากจักรวรรดินิยมอยู่บ้าง ส่วนการเคลื่อนย้ายในภาคอีสานเพื่อตั้งหัวเมืองใหม่นั้น จะเป็นการขอตั้งหัวเมืองใหม่โดยการแยกเมืองภายใน เช่น กรณีของเจ้าชัชยะวงศาเจ้าเมืองร้อยเอ็ดขอตั้งเมืองใหม่ คือเมืองมหาสารคาม ในปี พ.ศ. 2408 โดยการแยกผู้คนมาจากเมืองร้อยเอ็ดจำนวน 2,000 คน

สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นระยะที่มีการแยกตั้งเมืองใหม่หลายเมือง เช่น การตั้งเมืองจตุรพักตรพิมาน เมืองวาปีปทุม เมืองโกสุมพิสัย เป็นต้น และในที่สุดได้มีการห้ามตั้งเมืองใหม่อย่างเด็ดขาดในปี พ.ศ. 2428

เมื่อมีการห้ามตั้งเมืองใหม่ก็เชื่อว่าการอพยพเคลื่อนย้ายของกลุ่มคนไท-ลาว จะไม่เกิด ซึ่งการอพยพที่เกิดขึ้นในยุคสมัยนี้เป็นการอพยพภายใน เพื่อหาสภาพของชุมชนที่เหมาะสมกว่า ดังปรากฏว่ามีหลายๆ ครั้งจะมีการอพยพออกนอกพื้นที่ เช่น การย้ายถิ่นฐานจากเมืองโคราชไปแถบสระบุรี อยุธยา หรือย้ายถิ่นออกไปแถวเขมร และเข้าไปยังลาว

แต่ที่น่าสังเกตอย่างหนึ่ง การเคลื่อนย้ายแต่ละครั้งจะเป็นการเคลื่อนย้ายที่แสดงออกถึงความผูกพันของคนในชุมชนเก่ากับชุมชนใหม่ที่จะเดินทางไปอย่างลึกซึ้ง เช่นกรณีการเคลื่อนย้ายของกลุ่มคนลาวจากอุบลราชธานีในปี พ.ศ. 2432 ที่เดินทางไปยังเมืองสกลนคร ภาพสินธุ์ หนองหาร เป็นต้น

การเคลื่อนอพยพผู้คนและย้ายเมืองในระยะแรกนั้นสาเหตุส่วนใหญ่มาจากภัยสงคราม ทั้งที่เป็นการหนีเพื่อหาพื้นที่ที่สงบกว่า หรือถูกกวาดต้อน เป็นต้น นอกจากนั้นก็อาจจะเกิดขึ้นจากความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ เช่น เกิดความแห้งแล้งจึงต้องย้ายไปหาที่อยู่ใหม่ นอกจากนั้นสาเหตุการเพิ่มประชากรก็มีผลต่อการเคลื่อนย้ายภายในอย่างมาก เช่น กรณีการย้ายถิ่นของชาวคำเกิดคำม่วน ที่ย้ายถิ่นเข้ามายังเมืองแขงบาดาล และภายหลังเมื่อคนเพิ่มมากขึ้นจึงที่การอพยพต่อไปยังเมืองท่าขอนยาง และเมืองกุดนาขามซึ่งเป็นดินแดนที่มีความเหมาะสมกว่า

อย่างไรก็ตามปัญหาของอีกประการหนึ่งที่มีผลอย่างมากและรุนแรงต่อการเคลื่อนย้ายของกลุ่มคนไท - ลาวในภาคอีสาน คือปัญหาการเก็บส่วยอากร เพราะปัญหาดังกล่าวเป็นการซ้ำเติมความทุกข์ยากของคนในชุมชน

คนลาวดำเนินชีวิตโดยอาศัยฮีตคอง ดังนั้นวัฒนธรรมประเพณีของคนลาวจึงยึดเอาฮีตเป็นสิ่งสำคัญ ฮีต หมายถึงประเพณี คือสิ่งที่นิยมนับถือปฏิบัติสืบๆกันมาจนเป็นแบบแผน เป็นขนบธรรมเนียม ตรงกับ “จารีต” ส่วนคอง หรือคลอง หรือครรลอง หมายถึงแบบแผนของสังคมแบบการปกครองที่ต้องประพฤติปฏิบัติต่อกัน ฮีตแยกออกเป็น 2 ชนิด คือ ฮีตที่ต้องทำเป็นประจำ ได้แก่ ฮีตทั้ง 12 เดือน และฮีตที่ไม่ทำเป็นประจำ เช่น ฮีตสู่ขวัญ ฮีตลงแขก เป็นต้น

คอง มี 2 ชนิด คือ คองที่ชาวบ้านชาวเมืองทำต่อผู้ปกครองบ้านปกครองเมืองของตนเอง กับคองที่ชาวบ้านทำต่อชาวบ้านด้วยกันเอง

ฮีตเดือนอ้าย หรือเดือนเจียง (เดือนที่หนึ่ง) เมื่อเดือนอ้ายหรือเดือนเจียง ชาวนาจะว่างจากการทำนา ในเดือนนี้จะมีฮีตเข้ากรรม การเข้ากรรมหรือเข้าปริวาสกรรม เป็นฮีตของพระสงฆ์ คือเมื่อพระสงฆ์ต้องอาบัติสังฆาทิเสสข้อใดข้อหนึ่งก็บอกพระอื่นให้ทราบไว้ เมื่อถึงเวลาเดือนอ้ายก็มาเข้ากรรม

การเข้าปริวาสกรรมของภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสสนั้น ผู้เข้ากรรมจะต้องสร้างผาม (ปะรำ) ในป่าสงบ บริเวณห่างไกลจากผู้คนขึ้น หากมีอาบัติที่ปกปิดไว้นานก็เข้าปริวาสกรรมนาน เมื่ออยู่ปริวาสกรรมครบแล้วจึงมาอยู่นัดมาอีก 6 วัน อยู่นัดมาครบ 6 วันจึงอัฏฐานอีกจึงจะเป็นผู้บริสุทธิ์เหมือนพระสงฆ์ทั่วไป

เมื่อพระสงฆ์ถือฮีตเข้ากรรม ญาติโยมทั้งหลายผู้ปรารถนาจะทำบุญจะถวายปัจจัยสี่ให้พระสงฆ์ที่เข้ากรรม ถวายอาหารหรือตักน้ำให้พระสงฆ์ได้ใช้ เมื่อพระสงฆ์ออกจากกันแล้ว พระสงฆ์ก็จะญาติโยมก็จะถวายทาน รักษาศีล ภาวนา ก็ถือว่าได้กุศลผลบุญเป็นยิ่งนัก

ฮิตเดือนยี่ (เดือนที่สอง) เดือนยี่เป็นเดือนที่ชาวนาเก็บเกี่ยวข้าว ในเดือนนี้ชาวนาอาจจะทำบุญหรือพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับข้าวหลายอย่าง อันเป็นจารีตที่ยึดสืบต่อกันมา คือ บุญคุณลาน เป็นพิธีบุญที่ชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้วนำมานวดที่ลานนวดข้าว แล้วนำข้าวมากองรวมกันให้สูงเรียกว่า “คุณลาน” ก่อนนำไปเก็บในยุ้งก็จะทำบุญคุณลาน โดยใช้ลานเป็นสถานที่ทำบุญ เชิญญาติพี่น้องมาร่วมทำบุญ นิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ ซึ่งสายสิญจน์รอบกองข้าว เมื่อพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์แล้ว จึงถวายอาหาร บิณฑบาต จากนั้นจึงเลี้ยงญาติมิตร พระสงฆ์อนุโมทนา ประพรมน้ำพระพุทธมนต์ให้แก่ผู้มาร่วมพิธี ตลอดจนนำไปประพรมลานข้าว นา ไร่ ไร่ ไร่ เพื่อเป็นสิริมงคลต่อไป บางแห่งจะนำหมอลำมาทำพิธีสู่ขวัญข้าว หลังจากทำพิธีเสร็จแล้ว เนื้อความในการสู่ขวัญจะมีเนื้อหาเกี่ยวกับการขอขมาต่อแม่โพสพที่ได้दनกระทำต่อเมล็ดข้าว โดยใช้ควายเหยียบย่ำบนลานนวดข้าว ขอให้แม่โพสพมาอยู่เป็นขวัญกองข้าวในลานต่อไป

นอกจากนี้ในเดือนยี่ยังมีบุญกุ่มข้าวใหญ่โดยนำข้าวเปลือกมากองรวมกันเป็นกุ่ม (พะเนิน) พิธีบุญนี้เป็นพิธีกรรมรวมกลุ่มที่ชาวนาเอาข้าวเปลือกมารวมกันตามแต่ศรัทธาเรียกว่า “บุญกุ่มข้าวใหญ่” ทุกครัวเรือนจะหาบข้าวมากองรวมกันที่ศาลากลางบ้านหรือศาลาโรงธรรม กลางคืนมีพระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ ชาวบ้านรับศีล ฟังเทศน์ ในการเทศน์นั้น พระสงฆ์จะยกเอาอานิสงส์ ผลแห่งการรู้บุญคุณของข้าวเป็นนิทานอุทาหรณ์ให้ชาวบ้านได้ประดับสติปัญญาอยู่เสมอ จากนั้นอาจมีมหรสพฉลองสมโภชน์ ตอนเช้ามีการภัตตาหารแด่พระสงฆ์ แล้วถวายข้าวเปลือกให้เป็นสมบัติของวัด การทำบุญกุ่มข้าวใหญ่ชาวบ้านถือว่าได้กุศลมาก จึงนิยมทำเป็นประจำทุกปี เกือบทุกหมู่บ้าน

ฮิตเดือนสาม เดือนสามเป็นเดือนที่ชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวและนำขึ้นยุ้งฉางเรียบร้อยแล้ว พิธีทำบุญในเดือนยี่ที่ผ่านมาต่างก็เป็นบุญข้าวเปลือกทั้งสิ้น (บุญคุณลาน บุญกุ่มข้าวใหญ่) บุญเดือนสามจึงเป็นบุญของข้าวสุก “บุญข้าวจี”

ข้าวจีคือข้าวเหนียวที่นึ่งสุกแล้ว นำมาปั้นเป็นก้อนขนาดไข่เป็ดหรือเท่ากำมือ เสียบไม้ย่างไฟให้สุกจนเกรียมทาด้วยไข่บ้างก็เอาก้อนน้ำอ้อยยัดใส่ไว้ข้างในบ้าง นำไปใส่บาตรถวายพระภิกษุสามเณรถือว่าได้บุญมาก ข้าวจีเป็นข้าวที่พระภิกษุสามเณรชาวอีสานถือว่าเอร็ดอร่อยมาก ดังมีคำกลอนที่ว่า “เดือนสามค้อยเจ้าหัวค้อยปั้นข้าวจี ข้าวจีป็น้ำอ้อย จ้วน้อยเซ็ดน้ำตา”

ในการทำบุญข้าวจีจะนิมนต์พระภิกษุสามเณรมาพร้อมกันที่ศาลาโรงธรรม จากนั้นอาราธนาศีล พระภิกษุสามเณรสวดมนต์เสร็จแล้วอนุโมทนา อาจจะมีการเทศน์ฉลองข้าวจี เทศน์หนังสือลำต่างๆ ตลอดวัน ในการเทศน์ฉลองข้าวจีนั้น พระสงฆ์มักจะยกอานิสงส์แห่งทานข้าวจีที่นางบุญนทาสีในสมัยพุทธกาลที่ทานข้าวจีให้พระพุทธเจ้า และได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้าจนได้บรรลุโสดาบันเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา

ฮิตเดือนสี่ เป็นเดือนฟังเทศน์มหาชาติ หรือบุญพระเวส คือฟังเทศน์เรื่องพระพุทธเจ้า คราวที่พระพุทธองค์เกิดเป็นพระเวสสันดร ความเชื่อเกี่ยวกับพระเวสสันดรนี้มีกล่าวไว้ในหนังสือ มาลัยหมื่นมาลัยแสนว่า ครั้งหนึ่งพระมาลัยเถระได้ขึ้นไปไหว้พระธาตุเกศแก้วจุฬามณีบนสวรรค์ชั้น ดาวดึงส์ ได้ไปพบและสนทนากับพระศรีอาริยมตไตรโพธิสัตว์ ผู้ซึ่งจะมาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เมื่อพระศรีอาริย์ได้ทราบข่าวว่าชาวเมืองมนุษย์เมื่อตายแล้วอยากมาเกิดใหม่ในศาสนาของท่านจะทำ อย่างไร พระองค์จึงส่งไปกับพระมาลัยว่า ถ้าผู้ใดต้องการเกิดในศาสนาของท่านอย่าฆ่าตีพ่อแม่ สมณะ พราหมณ์ อาจารย์ อย่าทำร้ายพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อย่ายุ่งให้พระสงฆ์แตกแยกจากกัน ให้ ฟังเทศน์มหาเวสสันดรให้จบในวันเดียว จะได้เกิดในศาสนาของพระองค์ท่าน พระมาลัยได้ฟังพระศรี อาริย์เล่าให้ฟังเช่นนั้นเมื่อกลับลงมาเมืองมนุษย์ก็นำมาเล่าให้ชาวเมืองมนุษย์ฟัง ชาวเมืองได้ฟังพระ มาลัยพูดเช่นนั้น ก็พากันประพฤติปฏิบัติตาม และพากันฟังเทศน์มหาชาติให้จบในวันเดียว ดังนั้นบุญ มหาชาติจึงถือเป็นประเพณีประจำปี และนิยมทำกันมาจนกระทั่งทุกวันนี้

พิธีกรรมในบุญพระเวส เมื่อถึงเดือนสี่ชาวบ้านจะพากันทำบุญพระเวสในมื่อโฮม ผู้เฒ่าผู้ แก่จะจัดเครื่องสักการะ มีดอกไม้ ธูปเทียน มารวมกันในศาลาโรงธรรม ดอกไม้ธูปเทียนแต่ละอย่างจะ จัดให้ครบพัน เรียกว่าบูชาคาถาพัน ปักธงสีหลักในทิศทางทั้งสี่ ปลุกหอรูปคุดในบริเวณนั้น การปลุก หอรูปคุด เพื่อป้องกันไม่ให้ภูตผีปีศาจมาทำอันตรายแก่พระสงฆ์ที่มาเทศน์ในงาน หรือมาขัดขวาง พิธีกรรมงานพระเวส

ในเวลาบ่ายสามโมงหนุ่มสาวจะพากันไปแห่พระเวสเข้าเมือง รวมทั้งไปเก็บดอกไม้มา บูชาพระเวสด้วย การไปแห่พระเวสนี้ถ้าบ้านใดมีรูปพระเวสเป็นแผ่นผ้าก็จะจัดไปด้วย แผ่นผ้าพระเวส (ผ้าพระภฏ) บางแห่งนิมนต์พระภิกษุอาวสุสนังบนแท่นตักแตงสวยงาม ใส่คานหามแห่โดยสมมุติว่า เป็นพระเวสสันดร เมื่อไปถึงป่าที่มีดอกไม้ก็เก็บเอาดอกไม้ ได้ดอกไม้แล้ว ก็พากันแห่พระเวสกลับ มาถึงบริเวณศาลาโรงธรรม แห่รอบศาลา 3 รอบ แล้วเอาดอกไม้ขึ้นไปบูชาพระธรรม ส่วนผ้าพระเวส ที่เอาไปด้วยนั้น เมื่อแห่รอบศาลาโรงธรรมแล้ว ก็เอารูปพระเวสไปขึงไว้ตามเสาของศาลา ตอน กลางคืนจะพากันมาฟังเทศน์ก็ได้ ในวันรวมหรือมื่อโฮมบุญ พระเวสตอนกลางคืนจะมีการทำวัตรเย็น พระสงฆ์จะสวดมนต์ ในการสวดมนต์นี้จะมีการสวดชัยน้อยชัยใหญ่ (ชัยมงคล) ด้วย เมื่อสวดมนต์จบ ก็เริ่มเทศน์ขึ้นต้น โพธิสัตว์ อติปิโส วัตตะโส มาลัยหมื่นมาลัยแสนฉลองมหาเวส ตอนกลางคืนนิมนต์ พระเสียงติมาเทศน์ให้ฟังก็ได้ ในวัน

ในวันเทศน์พระเวสตอนเช้าตีสี่ชาวบ้านจะแห่ข้าวพันก้อน ซึ่งเป็นข้าวเหนียวก้อนเล็กๆ นับรวมกันพันก้อน เอาไม้มาเสียบและแห่รอบศาลาโรงธรรม แล้วเอาข้าวพันก้อนนี้ไปบูชาพระธรรม เสร็จแล้วก็เริ่มเทศน์สังกาส ผู้เป็นหัวหน้าจะอาราธนาเทศน์มหาชาติต่อไป

การเทศน์มหาชาตินั้นจะเทศน์ต่อกันไปตั้งแต่ต้นจนจบ หนังสือที่จะเทศน์ก็จะแบ่งเป็น กัณฑ์ๆ พระผู้มาเทศน์ก็อยู่คนละวัด การเทศน์มหาชาตินี้ถ้าเป็นหนังสือยาวหรือที่เรียกกันว่าพระเวส เครือ ต้องใช้เวลานาน เริ่มตั้งแต่ 4 จนถึงดึกก็มี เทศน์ติดต่อกันไปจนจบเพราะต้องการจะเทศน์ให้ จบในวันเดียว ให้เป็นไปตามที่พระศรีอาริยมตไตรยโพธิสัตว์สั่งมากับพระมาลัยเถระนั้น

พระภิกษุที่เทศน์แต่ละกัณฑ์นั้นจะมีเจ้าภาพถวายจตุปัจจัยประจำแต่ละกัณฑ์ แต่จะมี กัณฑ์อีกประเภทหนึ่งที่บรรดาหนุ่มสาวแห่เข้ามายังวัดโดยไม่เจาะจงว่าจะถวายกัณฑ์ใด หากแต่เข้ามา ถึงวัดในขณะใด พระภิกษุผู้ใดกำลังเทศน์อยู่ก็จะถวายรูปนั้น กัณฑ์ที่แห่เข้ามานั้นเรียกว่า “กัณฑ์ หลอน” การแห่กัณฑ์หลอนนี้บางทีมีเสียงอีกที่ทกรีกโครม แต่ชาวบ้านก็ไม่ถือสาหาความ ถือว่าเป็น การทำบุญกุศล บางแห่งมีการแห่ตลอดวันตลอดคืนก็มี

ฮิตเดือนห้า บุญสงกรานต์หรือบุญสงรงน้ำ โบราณกล่าวถึงสิ่งที่ควรสงรงน้ำได้แก่ สงรงน้ำ พระพุทธรูป สงรงน้ำพระสงฆ์ สงรงน้ำผู้หลักผู้ใหญ่ และสงรงน้ำเครื่องค้ำของคุณ จุดประสงค์เพื่อ ต้องการบุญกุศล เพื่อแสดงออกถึงความเคารพนับถือต่อพระสงฆ์และญาติผู้ใหญ่ เพื่อความสวัสดิมีชัย ปราศจากทุกข์โศกโรคภัยและอุปสรรคอันตรายต่างๆ

ฮิตเดือนหก เดือนหกปกติเป็นเดือนที่ฝนเริ่มตก ชาวไร่ชาวนาก็จะเตรียมทำไร่ ทำนา หากฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ชาวบ้านพื้นเมืองอีสานเชื่อว่า เนื่องจากวิสัยการเทวดา (เทวดาแห่งฝน) หรือเรียกว่า “พระยาแถน” ไม่บันดาลให้ฝนตกมายังโลกมนุษย์เพื่อที่จะมีน้ำฝนในการทำนา มนุษย์ ต้องแต่งเครื่องบูชาคือ “บั้งไฟ” ไปบูชาวิสัยการเทวดา หรือพระยาแถนผู้ชอบการบูชาด้วยไฟ เพื่อ ทำนจะได้บันดาลให้ฝนตกลงมายังโลกมนุษย์ ฮิตเดือนหกจึงเรียกว่าบุญบั้งไฟซึ่งจะเป็นข้างขึ้นหรือ ข้างแรมก็ได้แล้วแต่สะดวก

การทำบุญจะทำในวันโฮม พระสงฆ์จะมารวมกันที่ปะรำพิธีในวัด พวกญาติโยมจะทำบุญ เลี้ยงพระและถวายเพล หากมีการบวชก็จะนำกองบวชไปบวช ในตอนบ่ายทางวัดจะตีกลองโฮมให้ ประชาชนพากันนำบั้งไฟไปรวมกันที่วัด แล้วแห่บั้งไฟ มีขบวนแห่ ขบวนเข้บั้งไฟ มีการเล่นตลก

การแห่บั้งไฟจะมีการเข้ ซึ่งคำเข้จะมีเกือบทุกประเภท เช่น สุภาพคำสอน การทำมาหากิน เข้หยาบโลน ซึ่งการเข้ในงานบุญบั้งไฟนี้แม้จะหยาบโลน แต่ชาวบ้านทั้งหลายต่างไม่ถือสา

ฮิตเดือนเจ็ด บุญซำฮะ เดือนเจ็ดเป็นอีกเดือนหนึ่งที่คนโบราณได้สร้างฮิตไว้เพื่อชำระ สะสางความสกปรกรุ่งรังที่เกิดขึ้น ความสกปรกทางใจเกิดขึ้นได้หลายกรณี ทำให้บรรดาภูตผีปีศาจ ปอบเป่าโพงพรายจะเข้ามาแทรก ทำให้เจ็บไข้ได้ป่วย จึงต้องมีการขับไล่สิ่งเหล่านี้ออกไปจากร่างกาย และจิตใจ จึงเรียกว่า “บุญซำฮะ”

ลูกหลานในบ้านจะทำพิธีเลี้ยงปู่ตาโดยปลุกผ้ามหรือปะรำขึ้นในบริเวณตุงปู่ตา ชาวบ้าน จะมีข้าวปลาอาหารมาเลี้ยงปู่ตา บุญซำฮะเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าบุญเบิกบ้าน หรือบุญกลางบ้าน ชาวบ้านจะรวมตัวกันเพื่อทำบุญที่ศาลหลักบ้าน ส่วนใหญ่จะอยู่กลางหมู่บ้าน โดยนิมนต์พระสงฆ์มา

สวดมนต์เย็น ผูกสายสิญจน์รอบหม้อบ้านและบริเวณปะรำพิธี รุ่งเช้าทำบุญใส่บาตร และนิมนต์พระภิกษุทำน้ำมนต์ประพรมไปทั่วทุกหลังคาเรือน

ฮีตเดือนแปด บุญเข้าพรรษา พิธีกรรมในเทศกาลเข้าพรรษา เป็นเวลาที่พระสงฆ์จะต้องบำเพ็ญไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ให้บริบูรณ์ ส่วนคฤหัสถ์จะต้องบำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุ ตอนเช้าจะนำอาหารมาถวาย ส่วนตอนบ่ายจะถวายดอกไม้ธูป เทียนพรรษา ข้าวสาร สบง จีวร ผ้าอาบน้ำฝน ตอนเย็นญาติโยมจะทำวัตรเย็น แล้วอาราธนาศีล ฟังเทศน์ ในวันแรมหนึ่งค่ำ ตอนบ่ายญาติโยมจะจัดดอกไม้ธูปเทียน ข้าวสาร จีวรมาถวาย พระสงฆ์รับแล้วท่านจะอนุโมทนาแล้วทำพิธีเข้าพรรษา ด้วยคำอธิษฐานเข้าพรรษา เรียกว่า “ปวารณาเข้าพรรษา” จบแล้วเจ้าอาวาสให้โอกาสตักเดือนพระภิกษุสามเณรให้ตั้งใจศึกษาเล่าเรียน ประพฤติดีประพฤติชอบ เสร็จแล้วพระสงฆ์นำผ้าจ่านำพรชามาแจกแบ่งกัน เป็นเสร็จพิธีเข้าพรรษา

ฮีตเดือนเก้า บุญข้าวประดับดิน เดือนเก้าเป็นเดือนทำบุญถึงผู้ตาย โบราณจึงมีการทำบุญเพื่อญาติพี่น้องที่ตายไป โดยกำหนดเอาวันแรม 14 ค่ำ เดือน 9 เป็นวันทำพิธี โดยจะเริ่มตั้งแต่วันแรม 13 ค่ำ ที่ชาวบ้านจะเตรียมอาหาร 4 ส่วน ส่วนหนึ่งสำหรับตนเอง ส่วนหนึ่งแจกญาติพี่น้อง ส่วนหนึ่งอุทิศส่วนกุศลแก่ผู้ตาย ส่วนหนึ่งถวายทานแก่พระภิกษุสามเณร

สำหรับส่วนที่ทำบุญอุทิศแก่ผู้ตายจะห่อเป็น 3 ห่อ มีห่อควา ห่อหวาน ห่อหมากพลุบบุรี โดยทั้ง 3 ห่อจะมัดรวมกันและนำห่อใหญ่นี้ไปแขวนตามต้นไม้หรือวางไว้ตามพื้นดิน การเอาไปวางไว้บนดินนี้จึงมีชื่อเรียกว่า “ข้าวประดับดิน”

ส่วนที่เอาไปถวายพระภิกษุสามเณรนั้น ส่วนหนึ่งใส่บาตร อีกส่วนหนึ่งถวายเป็นภัตตาหาร จะถวายตอนจันทน์เช้าหรือเพลก็ได้ เมื่อสงฆ์ฉันภัตตาเสร็จแล้วจะอนุโมทนาญาติโยมก็กรวดน้ำ แผลส่วนบุญกุศลไปให้ญาติพี่น้องที่ตายไป การทำดั่งที่กล่าวมาถือว่าเป็นการทำบุญส่งไปให้ผู้ตาย

ฮีตเดือนสิบ บุญข้าวสาก เดือนนี้จะทำบุญอุทิศส่วนกุศลแก่ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว การทำบุญในเดือนสิบ เรียกว่าฮีตเดือนสิบหรือบุญข้าวสาก (สลากภัต) การทำบุญข้าวสากก็ทำเหมือนกับบุญข้าวประดับดิน ต่างกันแต่เพียงชื่อและวิธีทำ จุดประสงค์ก็เพื่ออุทิศส่วนบุญให้ญาติพี่น้องที่ตายไปเป็นการทำเพื่อญาติพี่น้องที่ตายไปเป็นครั้งที่ 2

ฮีตเดือนสิบเอ็ด บุญออกพรรษา บุญวันออกพรรษาจะมีประเพณีซ้อนกันอยู่ บางวัดก็จัดทั้ง 3 ประเพณี บางวัดก็จัดรวมกันไป ดังนี้

บุญได้ประทีป ในวันออกพรรษาพระสงฆ์จะจัดทำเรือไฟขึ้นภายในวัดอยู่หน้าโบสถ์ การทำเรือไฟจะใช้เสาไม้และต้นกล้วย ฟันปูด้วยกากกล้วย มีหัวมีหางคล้ายเรือไฟ ตอนกลางคืนชาวบ้านจะนำโคมไฟและดอกไม้ธูปเทียนไปบูชา เชื่อว่าเป็นการบูชาคุณพระพุทธเจ้าซึ่งจะได้กุศลมาก บุญได้ประทีปนี้จะทำกัน 3 วัน คือ ขึ้น 14 ค่ำเดือน 11 เรียกว่าวันได้นำมนน้อย วัน 15 ค่ำ เรียกว่าวันได้

น้ำมันใหญ่ และแรม 1 ค่าเดือน 11 เรียกว่าวันได้น้ำมันล้างทางประทับ วันแรม 1 คำนี้นหากวัดอยู่ใกล้แม่น้ำลำคลองจะนำเรือไฟไปลอยน้ำด้วย เรียกว่าไหลเรือไฟ

บุญผาสารทเผ็ง ขี้ผึ้งนี้มีประวัติเล่าว่าพระพุทธเจ้าไปจำพรรษาที่ป่ารักชิตวัน โดยมีลิงและช้างเป็นอุปัฏฐาก ลิงนำหาผลไม้และรวงผึ้งมาถวาย ญาติโยมเห็นคุณค่าของขี้ผึ้งและนำมาหล่อเป็นเทียนจุดบูชา และนำขี้ผึ้งมาหล่อเป็นเทียนมาถวายถึงทุกวันนี้ ผาสารทเผ็งนี้ ชาวบ้านจะตกแต่งเป็นเรือปราสาท แล้วนำไปแห่รอบหมู่บ้านตั้งแต่บ่าย ชาวบ้านจะนำปัจจัยไทยทานร่วมบุญกุศลด้วย ตอนเย็นมารวมที่ศาลาโฮงธรรม ถวายพระภิกษุพร้อมเครื่องไทยทาน สมัยโบราณชาวอีสานจะถวายผาสารทเผ็งแทนการทอดกฐิน

สงฆ์เชื้อ เป็นการนำเรือมาแข่งกัน เพราะในเทศกาลออกพรรษามีน้ำหลาก เป็นการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านมาสนุกสนานด้วยกัน นิยมทำหลังออกพรรษาแล้ว

ฮีตเดือนสิบสอง บุญกฐิน การทำบุญกฐินถวายแด่พระสงฆ์เป็นฮีตสุดท้าย ญาติโยมจะถวายผ้ากฐินให้วัดที่มีพระ 5 รูปขึ้นไป ผู้มีศรัทธาปรารถนาจะถวายกฐินแก่วัดใดต้องไปปักสลากจองไว้ก่อน การทำบุญกฐินพระพุทธเจ้าตรัสว่าได้บุญได้กุศลมาก ผู้รับก็ได้อันสงฆ์ผู้ถวายก็ได้อันสงฆ์ โดยเฉพาะผู้ให้เมื่อตายไปแล้วจะได้ไปสวรรค์ ดังนั้นจึงนิยมทำบุญกฐินกันมาก ส่วนญาติโยมที่ปรารถนาจะทำกฐินแต่ไม่มีวัดว่างเพราะมีคนจองหมดแล้ว หากรอทำต่อไปไม่ได้จะทำได้เป็นบุญอัฐฐะก็ได้ ปัจจัยไทยทานก็เหมือนกับกฐิน คือมีบริวาร 8 เป็นต้น จะต่างก็เพียงแต่ชื่อและอันสงฆ์ที่จะได้รับเท่านั้น การทำอัฐฐะมักจะทำในเทศกาลเดือน 12 นี้ ส่วนบุญผ้าป่า นิยมทำหลังบุญกฐิน แต่ทุกวันนี้บุญผ้าป่าสามารถทอดได้ตลอดปี

นอกจากฮีต 12 แล้ว คนลาวยังมีฮีตมั่นในคองด้วย คองหรือคลองสิบสี่ คำว่าคอง ได้แก่ ระเบียบ หรือ กฎ มี 2 แบบ แบบที่เจ้าบ้านหรือเจ้าเมืองทำต่อชาวบ้านชาวเมือง มี 14 อย่าง คือ แต่งตั้งผู้ซื้อสัตย์สุจริต เคารพยำเกรง ขยันหมั่นเพียรให้เป็นอุปราช ราชมนตรี หมั่นประชุมอุปราช ราชมนตรี ช่วยกันบริหารบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรือง ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม 10 ประการ คือ 1) ทาน บริจาคทานแก่สมณพราหมณาจารย์ ยาจก คนอนาถา 2) ศีล ดำรงมั่นในปัญญาศีล อุโบสถศีล เป็นเนืองนิจ 3) บริจาค สละทรัพย์สร้างวัดวาอาราม ชุดบ่อน้ำ ก่อศาลา เป็นต้น 4) อาชวะ มีใจเที่ยงตรง ดำรงมั่นในศีลธรรม 5) มัทวะ อ่อนโยน ไม่แข็งกระด้าง 6) ตบะ ชำระความชั่วออกจากจิตใจ 7) อตโกธะ ไม่ดุร้าย 8) อหิงสา ไม่เบียดเบียน 9) ขันติ อดทนต่อต่อเหตุการณ์ต่างๆ 10) อวิโรธนะ ไม่ยินดียินร้ายในสิ่งที่ควรยินดียินร้าย

เมื่อถึงวันขึ้นปีใหม่ นิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาต่อเจ้ามหาชีวิต และยังรวมไปถึงให้เสนาอำมาตย์นำเครื่องบรรณาการนำน้ำอบ น้ำหอม มามูรธาภิเษก โองสรองเจ้าชีวิตของตน ถึงเดือนหก นิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาต่อเจ้ามหาชีวิต ถึงเดือนเจ็ด ให้เลี้ยงมเหล็กหลักเมือง บูชาเทวดาทั้ง 4 คือ ท้าวจตุโลกบาล อันได้แก่

ท้าวธรรมรัฐ ท้าววิรุฬหก ท้าววรุฬปักข์ ท้าวภูเวร ถึงเดือนแปด นิมนต์พระสงฆ์มาชำระบาเบิก หว่านแ่ หว่านทราย ตอกหลักบ้านหลักเมือง ถึงเดือนเก้า ป่าวเดินประชาชนทำบุญข้าวประดับดินอุทิศส่วนกุศลแต่ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว ถึงเดือนสิบ ป่าวเดินประชนให้ทำบุญข้าวสากอุทิศกุศลแก่ญาติล่วงลับไปแล้ว ถึงเดือนสิบเอ็ด ให้ประชาชนออกไปทำบุญออกพรรษาไปนมัสการและมณฑลภิเชกษาดุหลวง ถึงเดือนสิบสอง ให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินมารวมกันที่หน้าพระลานหลวง แ่เจ้าชีวิตไปสร่งน้ำในแม่น้ำ เพี้ยวัดจัดให้วัดที่อยู่ใกล้แม่น้ำมีเรือส่งวัดละหนึ่งลำ ขึ้นสิบสามค่ำเป็นวันส่งเฮือ

ให้มีสมบัติคุณเมือง หรือค่าครเมือง ครบ 14 อย่าง คือ 1) ภูเขาเมือง มีทูตานุทูตผู้ฉลาดมีปัญญาดี 2) ตาเมือง มีนักปราชญ์สอนธรรมสอนธรรม 3) แก่นเมือง มีพระสงฆ์ผู้แตกฉานในพระธรรมวินัย 4) ประตูเมือง มีอาวุธยุทธโศปกรณ์ป้องกันอริราชศัตรู 5) ฮากเมือง มีหุราทราบเหตุร้ายและดี 6) เหน้าเมือง เสนาอำมาตย์ผู้เที่ยงธรรม 7) ชื่อเมือง มีโยทหารผู้กล้ากล้า (8) ฝาเมือง มีตากวนตาแสงผู้ซื่อสัตย์ 9) ขาง (แป) เมือง มีเจ้านายตั้งอยู่ในศีลธรรม 10) เขตเมือง มีผู้ฉลาดรู้พื้นที่ที่ตั้งเมือง 11) สติเมือง มีคหบดีเศรษฐีและทวยค้า 12) ใจเมือง มีแพทย์ผู้เฉลียวฉลาด 13) ค่าเมือง มีภูมิภาคดีมีราคาแพง (14) เมฆเมือง มีเทวดาอารักษ์หลักเมือง

คองสิบสี่ (สำหรับอาณาประชาราษฎร์) คองสิบสี่แบบนี้ เป็นคองที่ชาวบ้านชาวเมืองจะทำต่อชาวบ้านชาวเมืองด้วยกัน มี 14 ประการ คือ 1) เมื่อได้ข้าวใหม่ หรือผลหมากรากไม้ใหม่ ให้บริจาคทานแต่ผู้ที่มีศีล แล้วตนเองจึงบริโภค และให้แจกแบ่งแก่ญาติพี่น้องด้วย 2) อย่าโลมล่ามตาชิงตายอย อย่าจ่ายเงินแดง อย่างแปลงเงินกว้าง และอย่ากล่าวคำหยาบช้าก้าแก่งต่อกัน 3) ให้ เฮ็ดบ้านหรือกำแพงเฮือนของตน แล้วปลูกหอเทวดาไว้ในสี่แจบ้านหรือแจเฮือน 4) ให้ล้างตีนก่อนขึ้นเฮือน 5) เมื่อถึงวันศีล 7 - 8 ค่ำ ให้สมมาก่อนเส้า สมมาแม่คี่ไฟ สมมาแม่บันได สมมาปัดตูเฮือนที่ตนอาศัยอยู่ 6) ให้ล้างตีนก่อนจักนอนในเวลากลางคืน 7) เมื่อถึงวันศีล เมียให้เอาดอกไม้รูปเทียนสมมาผัวและให้เอาดอกไม้รูปเทียนไปถวายพระสงฆ์เจ้า 8) ถึงวันศีลดับ ศีลเพ็ง ให้นิมนต์พระสงฆ์มาสวดมนต์เฮือน แล้วทำบุญใส่บาตร 9) เมื่อภิกษุมาบิณฑบาต อย่าให้เพิ่นคอย เวลาใส่บาตรอย่าชวนบาตรอย่าชวนภิกษุสามเณร ยามใส่บาตรอย่าใส่เกิบ อย่ากั้มอย่าเอาผ้าปกหัว อย่าอ้อมลูกจูงหลาน อย่าถือศัตราอาวุธต่าง ๆ 10) เมื่อภิกษุเข้าปริวาสกรรม ให้มีขันข้าวตอกดอกธูปเทียน และเครื่องอัฐบริขารไปถวายท่าน 11) เมื่อเห็นพระภิกษุสงฆ์เดินผ่าน ให้นั่งลงยกมือไหว แล้วค่อยจึงเจรจา 12) อย่าเหยียบเงาเจ้าภิกษุผู้มีศีลบริสุทธิ์ 13) อย่าเอาอาหารเจื่อนทานให้แก่พระสงฆ์เจ้า และอย่าเอาอาหารเจื่อนให้ผัวตนกิน 14) อย่าเสพกามคุณในวันศีล วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา วันมหาสงกรานต์ และวันเกิดของตน

จากการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของคนไทในอีสาน จะพบว่าหลายกลุ่มชาติพันธุ์มีประวัติศาสตร์บางส่วนร่วมกัน รวมไปถึงวิถีชีวิตวัฒนธรรมที่คล้าย ๆ กัน ตำนานน้ำเต้าปุงเป็นตำนานที่แสดงให้เห็นความเชื่อการกำเนิดของผู้คนร่วมกันในกลุ่มชาติพันธุ์ไท คือ ลาว ไทดำ (ศิราพร ณ กลาง, 2552) นอกจากความเชื่อเรื่องกำเนิดของผู้คนแล้ว ยังพบว่าหลาย ๆ กลุ่มชาติพันธุ์มีประวัติศาสตร์และพัฒนาการทางสังคมร่วมกัน เช่น ลาวเก่าหลวงพระบาง ญ้อ พวน ลาวเวียงจันทน์ ผู้ไท รวมไปถึงกลุ่มชาติพันธุ์อื่นที่เข้ามามีปฏิสัมพันธ์ด้วย เช่น ข่า บรู เป็นต้น ในด้านวิถีชีวิตพบว่ากลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในแต่ละกลุ่มล้วนมีวิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับธรรมชาติ นับถือผีต่าง ๆ ที่คล้าย ๆ กัน ต่อมาจึงเปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนา ดังนั้นประเพณีพิธีกรรมหลาย ๆ อย่างจึงผูกพันอยู่กับผีและพระพุทธศาสนา เช่น ประเพณีบุญบั้งไฟ ซึ่งเป็นประเพณีที่แต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ต้องถือเพราะเป็นประเพณีที่เกี่ยวข้องวิถีการผลิต ซึ่งเป็นการปลูกข้าวและพืชผักต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการขอฝน นอกจากนี้แต่ละกลุ่มชาติพันธุ์อาจมีประเพณีที่แตกต่างออกไป เช่น การละเล่นผีตาโขน และผีขนน้ำเป็นประเพณีเฉพาะของกลุ่มชาติพันธุ์ไทเลย ดังนั้นแม้ว่าจะมีประเพณีที่คล้ายกัน แต่รายละเอียดต่าง ๆ จะแตกต่างกัน เช่น ประเพณีไหว้ผี ในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ก็ย้อมนับถือผีต่างกัน ผู้วิจัยจะได้ศึกษา “ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน : อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และการต่อรองทางวัฒนธรรม” เพื่อใช้อธิบายการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และการต่อรองทางวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ต่อไป

บทที่ 3

ประเภทของตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน

ตำนานและนิทานเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญอีกประการหนึ่ง เพราะตำนานและนิทานเป็นสิ่งที่ผลิตขึ้นในสังคมและถ่ายทอดกันสู่กันและกันในสังคม เนื้อหาของตำนานและนิทานล้วนแต่มีความหลากหลาย ทั้งเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับสถานที่สำคัญ เกี่ยวกับบุคคลสำคัญ เนื้อหาแนวพาฝัน จินตนาการ นางฟ้า เทวดา ผี สัตว์พูดได้ รวมไปถึงเนื้อหาตลกขบขัน เมื่อเราได้วิเคราะห์เนื้อหาต่างๆ เหล่านี้แล้ว เราจะพบว่าในตำนานและนิทานมีบางสิ่งบางอย่างที่คนในสังคมนั้นต้องการถ่ายทอดออกมา

จากการศึกษาวิเคราะห์ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน 10 กลุ่ม ได้แก่ ผู้ไท ญ้อ โย้ย กะเลิง แสก พวน ไทเบ็ง ไทเลย ไทดำ และลาว สามารถจำแนกตำนานและนิทานได้ดังนี้

3.1 ตำนานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน

ตำนานในสังคมไทยที่รับรู้กันส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของชุมชน วีรบุรุษ ตลอดจนที่มาของสถานที่ต่างๆ บางครั้งนักคิดชนได้ใช้คำเรียกตำนาน (Myth) เรียกว่านิทานเทพปกรณัมหรือตำนานปรัมปรา นิทานปรัมปรา หรือนิยายปรัมปราก็ได้ ดังนั้นในงานวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัยจะใช้คำว่า “ตำนาน” ที่หมายถึงเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ที่อธิบายกำเนิดของจักรวาล โครงสร้างและระบบของจักรวาล กำเนิดมนุษย์ สัตว์ ปราภฏการณ์ทางธรรมชาติ ตลอดจนความเชื่อทางศาสนาและพิธีกรรม การประพุดปฏิบัติต่างๆ ตำนานที่คนไทยรู้จักกันดี เช่น ปู่สังกะสาย่าสังกะสี ตำนานเรื่องเมขลา รามสูร เป็นต้น

เมื่อศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาตำนานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน 10 กลุ่ม ได้แก่ ผู้ไท ญ้อ โย้ย กะเลิง แสก พวน ไทเบ็ง ไทเลย ไทดำ และลาว สามารถจำแนกตำนานได้ดังนี้

3.1.1 ตำนานที่อธิบายธรรมชาติหรือปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ

กลุ่มคนไทพลัดถิ่นในอีสาน เป็นกลุ่มคนที่ผูกพันอยู่กับธรรมชาติมาแต่ดั้งเดิม ดังนั้นกลุ่มคนเหล่านี้จะมีตำนานที่อธิบายธรรมชาติหรือปรากฏการณ์ธรรมชาติต่างๆ ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการกำเนิดโลก การกำเนิดมนุษย์ สัตว์ พืช ต่างๆ เพื่อตอบข้อสงสัยว่าโลกและสรรพสิ่งในธรรมชาติเกิดขึ้นได้อย่างไร และมนุษย์ถือกำเนิดมาจากไหน ซึ่งตำนานปรัมปราประเภทนี้มีปรากฏในทุกสังคมวัฒนธรรม จากการศึกษาด้านตำนานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน พบว่ามีตำนานที่อธิบายธรรมชาติ 7 เรื่อง ดังตาราง 1

ตาราง 1 ตารางแสดงตำนานที่อธิบายธรรมชาติหรือปรากฏการณ์ธรรมชาติ

ชื่อตำนาน	กลุ่มชาติพันธุ์
ตำนานข้าว	ญ้อ
ตำนานเรื่องฟ้าสูง	ญ้อ
ตำนานดาวลูกไก่	ผู้ไท
ตำนานเรื่องขุนบรมราชาธิราช	ลาว
ตำนานกบกินเดือน ส่วนวนที่ 1	ลาว
ตำนานกบกินเดือน ส่วนวนที่ 2	ลาว
ตำนานกบกินเดือน ส่วนวนที่ 3	ลาว

ตำนานที่อธิบายธรรมชาติหรือปรากฏการณ์ธรรมชาติสามารถแบ่งได้ 3 ประเภท คือ ตำนานสร้างโลก ตำนานข้าว และตำนานที่อธิบายธรรมชาติ ดังนี้

3.1.1.1 ตำนานสร้างโลก

ตำนานสร้างโลก (Creation Myth) เป็นตำนานปรัมปราที่อธิบายเกี่ยวกับการกำเนิดโลก กำเนิดมนุษย์ และสรรพสิ่งต่างๆ ซึ่งสะท้อนความคิดและจินตนาการที่เกี่ยวข้องกับโลก ธรรมชาติมนุษย์ เพื่อตอบข้อสงสัยว่าโลกมีกำเนิดเช่นไร มนุษย์เกิดมาจากไหน จากการศึกษาตำนานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นพบว่า มีตำนานการสร้างโลกปรากฏในตำนานเรื่องขุนบรมราชาธิราชของกลุ่มชาติพันธุ์ลาว ปรากฏอยู่ในพงศาวดารแห่งประเทศไทยลาวของจารุวรรณ ธรรมวัตร ซึ่งในตำนานประกอบด้วยหลายบัน คือ บันหมากน้ำเต้าปุง บันเครือเขากาด และบันบันขุนลอ ดังนี้

เรื่องนี้ลาวเก่าผู้เฒ่าอ้างกล่าวมาเป็นยี่สิบยี่สิบ บันหมากน้ำเต้าปุงในกาลเมื่อโลกเขานี้ยังเป็นดินเป็นหญ้าเป็นฟ้าเป็นแถน ผีแลคนก็เที่ยวไปมาหากับอยู่บ่ขาดนั้น ยังมีขุนใหญ่สามคน ผู้หนึ่งชื่อว่าปูลางเซิง ผู้หนึ่งชื่อขุนคาค ผู้หนึ่งชื่อว่าขุนเค็ด อยู่สร้างเมืองลุมกินปลาสร้างนา เมืองลุมกินกินเข้าในขันนั้นแถนจึงใช้คนลงมาว่าแก่คนทั้งหลายในเมืองลุมว่า กินเข้าให้บอกนายกินนายให้บอกแก่แถน กินขึ้นก็ให้ส่งขากินปลาก็ให้ส่งรอยแก่แถน คนทั้งหลายบ่ฟังแถน แถนจึงสั่งใช้ให้คนมาบอกอีกถึงสองครั้งสามที คนทั้งหลายก็ยังไม่ฟังแถนอยู่ แถนเคียดเลยทำให้น้ำท่วมเมืองลุม คนทั้งหลายก็ตายมากนัก ปูลางเซิงแลขุนเค็ดขุนคาคารู้สึกตัวว่าแถนเคียดให้แถน จึงเอาไม้ค้ำแห่งมาทำแพแล้วจึงเอาคั่วลูกคั่วเมียเข้าแพ ครั้นน้ำยิ่งขึ้นรอดฟ้าเขาจึงพากันเมื่อพญาแถน พญาแถนก็กล่าวความเคียดให้ขุนทั้งสามฟังแล้วเลยว่ สูปยี่สิบเฒ่า สูปย่าเจ้าจิบยี่สิบ สูปฟังความอายุสูบมีถึงสอง

ร้อยขวบว่าดังนี้แล้ว เลียบบอกเขาว่าไปอยู่น้ำแฉนล่อ ครั้นน้ำแห้งเงินดินแล้ว ขุนทั้งสามก็ไหว้สา
พระยาแฉนขอมายู่เมืองลุม พญาแฉนจึงให้เขาลงมา กับเอาควายเขาหลู้ให้แก่เขา แล้วเขาก็ลงมา
สร้างเมืองอยู่นาน้อยอ้อยหนู (คือเมืองแฉน)

ควายตัวนั้นไถนาได้สามปีเลยตาย บ่นานเท่าใดเครื่องหมากน้ำเต้าก็ออกจากรูตั้งของ
ควายตัวนั้น ครั้นใหญ่ขึ้นมาก็เป็นหมากสามหน่วยใหญ่ท่อนินเข้า อยู่มาปูลงเชิงได้ยินเสียงคนร้อง
ก้องดังมากนักอยู่ในหมากน้ำเต้าปุงนั้น จึงเอาเหล็กชี้แดงชี้เอาคนทั้งหลายก็บุบเปียออกมา ขุนคาน
เห็นดังนั้นจึงเอาชีวใหญ่ไปชีวข้างกำหนึ่ง คนก็ไหลบุเปียตักออกมาสามวันสามคนจึงหมด ผูกออก
ทางชูชนั้นเป็นสองหมู่ หมู่หนึ่งเรียกว่าไทลุม หมู่หนึ่งเรียกว่าไทลี ผูกออกมาทางชูชนั้นเป็นสามหมู่
คือ ไทล่อ ไทเลิง ไทกวาง

คนซึ่งออกมาจากหมากน้ำเต้าปุงมานั้นรับรู้ภาวะเสี่ยงอัตมาของตน และกานกาลวาด
ก็รับรู้ ปูลางเชิงจึงสั่งให้สอนวิชาทำมาหากินให้ แลบอกให้เขาเอากันเป็นผิวเมียแปลงย้าวเรือน ทั้ง
ให้ย่าแยงพ่อแม่หรือคนที่เฒ่าแก่กว่าตน แลบอกให้เมียนคราบส่งสการ ผู้ตายคือผูกออกชูชนั้น
ตายให้เผา ผูกออกชูชนั้นตายให้ฝัง คั้นทุงขึ้นแลแปลงเถียงไว้ส่งเข้าน้ำ ถ้าไปส่งเข้าน้ำได้ก็ให้
แปลงไว้ในเฮือนแล้วให้อันผิ้นนั้นมากิน คนผูกนั้นมียายุยืนได้สามร้อยปี เขาจึงแม่พวกออกมาลันดง
ทราย หลายดงน้ำ ปูลางเชิงเทิงขุนเค็ดขุนคานบอกสอนบ่แพ้จึงพร้อมกันขึ้นไปหาพระยาแฉนขอ
ท้าวพระลงมาช้อยเบ็ง คอยเข้า พวกแฉนจึงแต่งให้ขุนคะขุนคองลงมาปกครองคนทั้งหลาย ขุนทั้ง
สองนี้สร้างเมืองกับเฮืองสร้างเมืองก็บ่สูง ด้วยเขาพากันกินเหล้าเมาสุราอยู่ทุกเมื่อ ดังนั้นขุนเค็ดขุน
คานจึงขึ้นเมื่อหาพระยาแฉนอีก ขอขุนผู้ใหม่มาเปลี่ยน พระยาแฉนจึงเรียกเอาขุนคะขุนคองขึ้น
เมื่อฟ้า แล้วจึงแต่งให้ขุนบรมราชาธิราชขบพิตรลงมาปกครองเมืองลุมแพน

(จากรวรรณ ธรรมวัตร, 2540)

ตำนานการสร้างโลกนี้ ศิราพร ณ ถลาง (2552) สามารถจำแนกแนวเรื่องกว้าง ๆ 3
แบบเรื่อง คือ แบบเรื่องปูสังกะสาอย่าสังกะสี แบบเรื่องมนุษย์ออกมาจากน้ำเต้า และแบบเรื่องเทวดา
ลงมากินขั้วดิน สำหรับตำนานเรื่องขุนบรมราชาธิราชของกลุ่มชาติพันธุ์ลาวเป็นตำนานที่สามารถจัด
อยู่ในแบบเรื่องน้ำเต้าปุง ซึ่งมีเหตุการณ์หลักเกี่ยวกับมนุษย์เกิดมาจากน้ำเต้า

3.1.1.2 ตำนานข้าว

ตำนานข้าว (Rice Myth) มีเนื้อเรื่องอธิบายถึงกำเนิดและพัฒนาการของข้าว เป็น
ตำนานที่แพร่หลายในสังคมไทยอีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งจะพบว่ามีส่วนวนต่างๆ กันไป ศิราพร ณ ถลาง
(2539) ได้ศึกษาตำนานข้าวในความเชื่อชนชาติไทพบว่าตำนานข้าวของชนชาติไทมีโครงเรื่อง 2
ประเภท คือ “ข้าวถูกตี - ข้าวถูกขาย” และ “ยาขวัญข้าว - พระพุทธเจ้า” ซึ่งในงานวิจัยนี้พบตำนาน
ข้าว (ญ้อ) ดังนี้

ข้าวในสมัยก่อน เมื่อครั้งอดีตมีเม็ดโตเท่ามะพร้าว ต่อมาบ้านเมืองเกิดอดอยาก ข้าวยากหมากแพง แม่มายจึงนำเอาข้าวเม็ดหนึ่งมาตำให้ละเอียดและกำหว่านไปในพื้นดิน ตามหัวไร่ปลายนา ให้เป็นข้าวตอก ข้าวกลาง ข้าวใหญ่ และพันธุ์ข้าวต่างๆเกิดขึ้น ข้าวจึงมีหลายพันธุ์ และมีเม็ดเล็กตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

(บุญมา ไชยแสนท้าว, 2542)

ตำนานข้าวของชาวญ้อได้อธิบายให้ทราบที่มาจากแต่ก่อนข้าวมีเมล็ดขนาดใหญ่ ต่อมาแม่มายตีเมล็ดข้าว เมล็ดข้าวจึงแตกและมีขนาดเล็ก จากการตีเมล็ดข้าวในครั้งนั้นทำให้ข้าวมีหลายพันธุ์ จากการเปรียบเทียบกับตำนานข้าวอื่นๆ พบว่าตำนานข้าวของญ้อ สอดคล้องกับตำนานข้าวของกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ อีกหลายสำนวนที่มักจะกล่าวในตอนต้นว่าข้าวมีเมล็ดขนาดใหญ่ แสดงให้เห็นความคิดของคนไทย - ไทที่เชื่อว่าในอดีตกาลนั้น เมล็ดข้าวจะมีขนาดใหญ่มาก เช่น ในตำนานข้าวสำนวนอุตรธานีที่พิมพ์โดยหาได้มาจากวัดที่อุตรธานี ศิราพร ณ ถลาง แปลและสรุปเป็นภาษาไทย ได้กล่าวขึ้นต้นว่า “ในสมัยพระยาวิรุฬหิ์ ข้าวเกิดเองในสวน ต้นข้าวใหญ่กว่ากำปั้นมนุษย์ 7 เท่า เมล็ดข้าวใหญ่กว่ากำปั้นมนุษย์ 5 เท่า เมล็ดข้าวสุกสว่างดั่งเงินและมีกลิ่นหอม” ในนิทานเรื่องเมล็ดข้าวของไทยดังได้กล่าวไว้ว่า “นานมาแล้วมีความเชื่อว่าเมล็ดข้าวมีขนาดใหญ่มากเท่าฟักแฟง 1 เมล็ดข้าวสามารถหุงข้าวได้ 1 หม้อ” และในตำนานเรื่องฟ้าสูง ของญ้อ ก็พบว่ามีกรกล่าวถึงเมล็ดข้าวขนาดใหญ่ไว้ในตอนต้นด้วย

3.1.1.3 ตำนานที่อธิบายธรรมชาติ

ตำนานที่อธิบายธรรมชาติ เป็นเรื่องเล่าที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการอธิบายธรรมชาติ หรือปรากฏการณ์ธรรมชาติต่างๆ ในตำนานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสานพบว่ามิตำนานที่อธิบายธรรมชาติว่าทำไมฟ้าจึงอยู่สูง อธิบายดาวลูกไก่ว่ามีที่มาอย่างไร และอธิบายการเกิดปรากฏการณ์จันทรุปราคา ดังนี้

1) ตำนานเรื่องฟ้าสูง

ตำนานเรื่องฟ้าสูง (ญ้อ) ได้อธิบายธรรมชาติ คือ ท้องฟ้า ว่าสาเหตุของฟ้าที่อยู่สูงนั้นเกิดขึ้นมาจากสาเหตุใด โดยมีเนื้อหาว่า

สมัยก่อนแผ่นฟ้าจะอยู่ต่ำ คนสามารถที่จะจับแผ่นฟ้าได้ และคนจะอยู่กันอย่างสันติสุข ไม่ได้เดือดร้อนในเรื่องของอาหารการกิน เพราะเมื่อคนตื่นขึ้นมาก็สามารถที่จะเก็บได้ข้าวเม็ดใหญ่ที่หอมอร่อย ถ้าตื่นสายก็จะได้ข้าวเม็ดเล็ก ในแต่ละหมู่บ้านจะมีดขี่หลิ้ม หมู่บ้านละ 1 เล่ม เอาไว้ให้คนใช้ผ่าเม็ดข้าว ดังนั้นเวลาจะผ่าเม็ดข้าวจะต้องตื่นแต่เช้า เพื่อรอคิวเอาเม็ดไปผ่าเม็ด

ข้าว ฝายแม่มา้ยคนหนึ่งเป็นคนใจร้อน ไม่สามารถที่จะรอคิวเอาเม็ดได้ จึงเอาเม็ดข้าวใส่ครก แล้วใช้สากตำเม็ดข้าวให้แตกละเอียด ขณะที่ตำข้าว สากได้กระทุ้งแผ่นฟ้า ขณะยกขึ้น ทำให้ตำไม่ถนัด แม่มา้ยเกิดความโมโหจึงใช้สากกระทุ้งแผ่นฟ้าให้สูงขึ้นอย่างแรง ฟ้าจึงสูงขึ้นมาจนถึงปัจจุบันนี้

(บุญมา ไชยแสนท้าว, 2542)

ตำนานเรื่องฟ้าสูงนี้ เป็นตำนานที่อธิบายธรรมชาติ จัดอยู่ในประเภทของตำนานสร้างโลก (Creation Myth) ซึ่งอธิบายถึงการกำเนิดโลก กำเนิดมนุษย์ และสรรพสิ่งต่างๆ โดยตำนานนี้เป็นการตอบคำถามว่าสาเหตุที่ฟ้าต้องอยู่สูงเพราะสากของแม่มา้ยที่ยกขึ้นกระทุ้งแผ่นฟ้า ตำนานเรื่องฟ้าสูงของญ้อมีความสัมพันธ์กับตำนานข้าวด้วย เพราะในตอนเริ่มต้นของตำนานนี้ได้เล่าว่า “เมื่อคนตื่นขึ้นมาก็สามารถที่จะเก็บได้ข้าวเม็ดใหญ่ที่หอมอร่อย ถ้าตื่นสายก็จะได้ข้าวเม็ดเล็ก”

2) ตำนานเรื่องดาวลูกไก่

จักรวาลและอวกาศเป็นสิ่งที่ชวนพิศวงสำหรับมนุษย์มาทุกยุคทุกสมัย พระอาทิตย์และดวงดาวเปรียบประดุจเทพเจ้าผู้ส่งผลต่อดวงชะตาและวิถีชีวิตของมนุษย์ รวมทั้งกลุ่มดาวกลุ่มต่างๆ บนท้องฟ้าเช่นกัน ตำนานเรื่องดาวลูกไก่ (ผู้ไท) ได้อธิบายเกี่ยวกับธรรมชาติ โดยเฉพาะการอธิบายกำเนิดกลุ่มดาวลูกไก่ ดังนี้

มีตายายสองผู้เมีย ทำสวนอยู่เชิงเขา เป็นคนยากจน วันหนึ่งมีพระมานั่งสมาธิใกล้บ้าน ไม่มีอะไรทำอาหารให้พระฉัน ก็เลยจะเอาไก่ที่เลี้ยงไว้มาฆ่า แม่ไก่มีความกตัญญูก็ฆ่าให้โดยดี ลูกไก่ทั้ง 7 ก็ยอมตายพร้อมแม่ด้วย แม่ไก่ก็ไต่ไปเกิดเป็นเทวดา ลูกไก่ก็ไปเกิดเป็นดาวที่เรียกว่าดาวลูกไก่

(ทรัพย์สิน ปกิรินทร์, 2542)

ตำนานเรื่องดาวลูกไก่ เป็นเรื่องเล่าที่ใช้อธิบายกำเนิดของกลุ่มดาวลูกไก่ซึ่งเป็นกลุ่มดาวฤกษ์ที่คนไทยรู้จักกันเป็นอย่างดี และเป็นกลุ่มดาวฤกษ์ที่รู้จักกันทั่วโลกด้วย ในตำนานเทพปกรณัมของกรีก กลุ่มดาวลูกไก่ได้ตั้งชื่อตามไพลยาตีส (Pleiades) หญิงสาวพี่น้องเจ็ดคนในเทพปกรณัมกรีก และชื่อพ่อแม่ของพวกนางคือ แอตลัสกับนางไพลยานี ในเทพนิยายกรีกสาวเจ็ดพี่น้องถูกนำขึ้นสู่ท้องฟ้าเพื่อให้ปลอดภัยจากพราณผู้ตามล่า ส่วนญี่ปุ่นเรียกกลุ่มดาวนี้ว่าซูบารุ (นิพนธ์ ทรายเพชร, 2541)

ในตำนานดาวลูกไก่ที่คนไทยส่วนมากรู้จัก มักจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการฆ่าแม่ไก่เพื่อนำไปถวายเป็นอาหารแด่พระสงฆ์ ส่วนลูกไก่ก็พร้อมใจกระโดดเข้าสู่กองไฟด้วย ในตำนานเรื่องดาวลูกไก่นี้ได้แสดงให้เห็นความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ดังนั้นตำนานเรื่องนี้ น่าจะเกิดขึ้น

หลังจากที่พระพุทธศาสนาเข้ามาในภูมิภาคนี้ ตำนานได้กล่าวถึงการถวายเป็นทาน อธิษฐานขอพรให้ฝนตกทั่วเมือง อานิสงส์ของการได้ไปเกิดเป็นเทวดาและเป็นดาว ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องบุญ ดังนั้นตำนานเรื่องนี้จึงแสดงให้เห็นว่ามีการยอมรับพระพุทธศาสนา

3.1.1.3 ตำนานกบกินเดือน จำนวนที่ 1

ในสมัยโบราณตั้งแต่คนยังไม่รู้ว่ามียี่สิบแปดวัน ไม่รู้กลางวันไม่รู้กลางคืน ได้เกิดสงครามระหว่างเทพกับมาร เทพก็คือพระอาทิตย์กับพระจันทร์ ส่วนมารก็คือกบ ทั้งสองฝ่ายแย่งความเป็นใหญ่กันเลยเกิดสงครามขึ้น ฝ่ายมารชนะในตอนแรก พวกเทพจึงประชุมกันว่าจะทำอย่างไรจึงจะชนะฝ่ายมารได้ มารโกรธก็เลยว่าจะดับโลกให้มีมืดบดให้มืดทั้งกลางวันกลางคืน พญามารก็เลยกลืนกินเดือน คิดว่าจะกินให้หมด แต่แล้วมนุษย์โลกเห็นว่ากบกินเดือน จึงเรียกประชุมตีเกราะเคาะไม้เพื่อไล่พญามารบให้กินเดือน เป็นเช่นนี้อยู่จนปัจจุบัน

(ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2542)

ตำนานกบกินเดือนจำนวนที่ 1 นี้ เป็นตำนานที่เล่าโดยนายสุพรรณ ชื่นชม คนไทยอีสาน จังหวัดยโสธร โดยเป็นการอธิบายปรากฏการณ์จันทรุปราคาในโลภทัศน์ของผู้คนในสมัยก่อนที่เชื่อว่าการที่ดวงจันทร์หรือโลกไปบังดวงอาทิตย์ไม่ให้ส่องแสงมายังโลก ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นขณะที่โลกอยู่ระหว่างดวงจันทร์กับดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์อยู่ในเงามืดของโลก เราจึงมองเห็นดวงจันทร์มีดลง

ปฐม หงษ์สุวรรณ (2542) ศึกษาตำนานสุริยุปราคาและจันทรุปราคาของชนชาติไทย โดยรวบรวมทั้งหมด 62 จำนวน และจำแนกได้ เป็น 4 แบบเรื่อง ได้แก่ 1) แบบเรื่องกบกินเดือน ซึ่งมีเนื้อหาเป็นเรื่องของกบที่เหาะขึ้นไปกัดกินตะวันและเดือน จำนวนนี้เหมือนจะเป็นจำนวนที่เก่าแก่ที่สุด และเป็นที่มาของชื่อตำนานว่าตำนานกบกินเดือนและกบกินตะวัน 2) แบบเรื่องราหูอมจันทร์ เป็นแบบเรื่องที่มาจากความเชื่อของพราหมณ์ตอนที่กวนน้ำอมฤต 3) แบบเรื่องพี่น้องทะเลาะกัน เพราะแย่งภรรยาที่ใส่อาหารไปตักบาตร และ 4) แบบเรื่องพี่น้องไปเยี่ยมเยียนกัน พี่กับน้องรักกันมากไปเยี่ยมเยียนกันเสมอ แม้ตายไปแล้วเกิดเป็นพระอาทิตย์และพระจันทร์ก็ยังไปเยี่ยมเยียนกันกลายเป็นเงาบังแสงกัน

3.1.2 ตำนานที่อธิบายความเป็นมาของผู้นำบุคคลสำคัญและเมือง

สังคมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยเป็นสังคมชนเผ่ามาก่อน ดังนั้นแต่ละกลุ่มจะมีผู้นำและบุคคลสำคัญต่างๆ ในแต่ละกลุ่มย่อมมีตำนานเพื่อเล่าขานและสรรเสริญบุคคลเหล่านั้น ตำนานกลุ่มนี้มักจะถูกสร้างขึ้นเพื่ออธิบายความเป็นมาของผู้นำและบุคคลสำคัญๆ ตลอดจนอธิบายถึงเมืองหรือสถานที่สำคัญต่างๆ เนื้อหาในตำนานกลุ่มนี้มีทั้งลักษณะที่เป็นปรัมปรา ซึ่งเป็นเรื่องเหนือจริงและไม่สามารถกำหนดเวลาที่แน่นอนได้ จากการศึกษาพบว่ามีตำนานที่อธิบายความเป็นมาของผู้นำบุคคล

สำคัญและเมือง จากการศึกษาตำนานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน พบว่ามีตำนานที่อธิบายความเป็นมาของผู้นำบุคคลสำคัญและเมือง จำนวน 14 เรื่อง สามารถแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ตำนานวีรบุรุษ และ ตำนานเมืองและสถานที่ ดังนี้

3.1.2.1 ตำนานวีรบุรุษ (Myth of culture hero)

ตำนานวีรบุรุษมีเนื้อหาอธิบายเกี่ยวกับบุคคลที่เป็นผู้นำของกลุ่มต่างๆ ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้ต่างเชื่อว่าวีรบุรุษเหล่านั้นมีตัวตนจริงๆ

สุกัญญา สุฉฉายา (2542) กล่าวว่าในการก่อตั้งชุมชนหรือการสร้างบ้านแปงเมืองในประวัติศาสตร์จะมีเรื่องราวของวีรบุรุษหรือผู้นำชุมชนโบราณ 2 ลักษณะ คือ วีรบุรุษในประวัติศาสตร์ (Historic here) มีชื่อเสียงและมีบันทึกไว้ในประวัติศาสตร์ พงศาวดาร สามารถระบุได้ว่ามีชีวิตอยู่ในช่วงสมัยใด มักกล่าวขานถึงวีรกรรมด้านต่างๆ โดยเฉพาะเรื่องของการออกศึกสงคราม การขยายดินแดน และวีรบุรุษทางวัฒนธรรม (culture hero) เป็นผู้วางรากฐานวัฒนธรรมบางด้านแก่ชุมชน เช่นสอนให้รู้จักใช้ไฟ รู้จักปลูกข้าว รู้จักทอผ้า สอนคติความเชื่อบางอย่าง หรือนำกลุ่มชนมาสร้างเมือง วีรบุรุษเหล่านี้มักไม่มีชื่อในประวัติศาสตร์ แต่ก็มีชื่ออยู่ในตำนาน (Myth) นิทานประจำถิ่น หรือในพิธีกรรมบางอย่าง ไม่สามารถระบุยุคสมัยได้แน่ชัดได้แต่เพียงประมาณคร่าวๆ ว่าน่าจะอยู่ในยุคสมัยใดสมัยหนึ่ง มักมีชีวิตที่โลดโผนเต็มไปด้วยอิทธิปาฏิหาริย์จนกลายเป็นกึ่งเทพกึ่งมนุษย์ เช่น ขุนเจือง พระเจ้าพรหม พระร่วง เป็นต้น

จากการศึกษาตำนานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน พบว่ามีตำนานวีรบุรุษจำนวน 8 เรื่อง ดังตาราง 2

ตาราง 2 ตำนานวีรบุรุษ

ชื่อตำนาน	กลุ่มชาติพันธุ์
ตำนานเรื่องขุนลอ	ลาว
ตำนานเครือเขากาด	ลาว
ตำนานขุนบรม ส่วนวันที่ 1	ลาว
ตำนานขุนบรม ส่วนวันที่ 2	ลาว
ตำนานพระยาจันทพานิช	ลาว
ตำนานเดนหัวโองมู้	แสก
ตำนานเจ้าเมืองพวน	พวน
และตำนานข่าเจือง	ผู้ไท

จากตำนานวีรบุรุษของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่น พบว่ามีตำนานของกลุ่มชาติพันธุ์ลาว แสก และผู้ไท ที่ได้กล่าวถึงวีรบุรุษ ดังตัวอย่าง

1) ตำนานเดนหัวโองมู่

ครั้งหนึ่งชาวแสกอดอยากหิวโหยมากถึงกับฆ่าช้างเผือกของกษัตริย์เวียดนามในสมัยนั้นมาทำเป็นอาหาร เมื่อกษัตริย์รู้ พระองค์ให้ชาวแสกชดใช้ชีวิตของช้างเผือกด้วยเงินจำนวนมากเกินกว่าที่ชาวแสกจะหาได้ ขณะนั้นมีข้าราชการชาวเวียดนามคนหนึ่งซึ่งส่งสารชาวแสก ซึ่งชาวแสกเรียกข้าราชการคนนี้ว่าชาวแสกเรียกว่าองค์มู่ได้ให้ชาวแสกยืมเงินเพื่อนำไปชดใช้แก่กษัตริย์เวียดนาม ชาวแสกสำนึกในบุญคุณ แม้ว่าชาวแสกจะอพยพจากเวียดนามมาอยู่ที่บ้านอาจสามารถก็ยังระลึกถึงบุญคุณองค์มู่อยู่ เมื่อองค์มู่สิ้นชีวิตลง ชาวแสกเชื่อว่าวิญญาณขององค์มู่ได้ตามมาปกป้องรักษาชาวแสก ดังนั้นชาวแสกที่บ้านอาจสามารถจึงสร้างศาลขึ้นที่ริมน้ำโขง และทำพิธีบวงสรวงองค์มู่เป็นประจำทุกปี

(อรุณทิพย์ ป. ณ นครพนม, 2558)

องค์มู่ หรือโองมู่ เป็นคนที่มีความสำคัญต่อชาวแสก ดังที่ได้กล่าวในตำนานคือเป็นผู้ช่วยเหลือชาวแสกให้มีชีวิตรอดจากกษัตริย์เวียดนาม ดังนั้นจึงเปรียบเสมือนองค์มู่เป็นผู้มอบชีวิตให้แก่ชาวแสก องค์มู่จึงเป็นวีรบุรุษและเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณให้แก่ชาวแสกที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย

2) ตำนานพระยาจันทพานิช

มีชายผู้หนึ่งอยู่เมืองจันทบุรีชื่อว่าพานิชชา จะขึ้นมาค้าขายเมืองเชียงทอง ชายผู้นั้นได้ฝันว่ามีอวาลงมาจับพระอาทิตย์ มือซ้ายจับพระจันทร์ สองเท้ายังนั่งรถพระอาทิตย์ พานิชชาได้ขอให้พ่อค้าทำนายฝันให้ พ่อค้าบอกว่าผู้น้อยฝันใหญ่คงได้กินอาวมทาน พานิชชาจึงไปหามหาเถรเจ้า มหาเถรเจ้าให้พานิชชาไปหมกปลาร้ากินแล้วให้สระหัวเสียก่อนจึงจะทำนายฝันให้ เพื่อพานิชชากระทำตามสาส์นเสร็จแล้วมหาเถรเจ้าจึงทำนายว่า “รูปประสกขึ้นเมื่อถ้าในเมืองเชียงตุงเชียงทองแม่น้ำติดไม้ถ่อขึ้นมาเท่าใดก็ดี รูปประสกอย่าได้เอา ถ้ารูปประสกเมื่อรอดเมืองเชียงตุงเชียงทองแล้วเงินค่าแก้วแหวนหลากหลายเกล็ดตา เสื้อผ้าแพรพรรณหลากหลากเหลือมากมาย หากจักมาบูชารูปประสกดีหลีแล” เมื่อพานิชชาขึ้นมาเมืองเชียงตุงเชียงทอง มาถึงกกพร้าวท่งเลื่อน คำก็ติดไม้ถ่อของพานิชชาขึ้นมาเท่าลูกมะพร้าว พานิชชาก็ไม่เอา มารอดเมืองเชียงตุงเชียงทองที่ตำบลดอนควายลาแลดอนควายตายฮา เห็นเงินค่ากองหลากหลายทั้งสองปากน้ำของ ชาวเมืองเห็นหลากแก่ตา จึงเชิญราชาภิเษกพานิชชาเป็นท้าวในเชียงทอง และได้ชื่อว่าพระยาจันทพานิชกษัตริย์แห่งพื้นเมืองก็หมกกับพระยาจันทพานิชเท่านั้น เมื่อพระยาจันทพานิชเข้าสู่สวรรคตไปแล้วคนชาติลาวก็ได้ปกครองเมืองลำดับต่อมา

(จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2540)

ตำนานพระยาจันทพานิชนี้ผู้วิจัยได้สรุปความมาจากบันทึกพระยาจันทพานิช ในพงศาวดารลาวที่ปริวรรตโดยจารุวรรณ ธรรมวัตร ซึ่งในตำนานนี้ได้กล่าวถึงพระยาจันทพานิชผู้เป็นกษัตริย์องค์แรกของอาณาจักรลาว

3.1.2.2 ตำนานเมืองและสถานที่

ตำนานที่มีเนื้อหาเพื่อบอกเล่าประวัติศาสตร์ของเมืองโบราณ และสถานที่สำคัญต่างๆ เราจะเรียกว่า ตำนานเมือง (Myth of Place) ซึ่งตำนานเหล่านี้จะมีส่วนที่เกี่ยวข้องกับตำนานวีรบุรุษด้วย ตำนานเมืองที่พบในนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน มี 12 เรื่อง ดังตาราง 3

ตาราง 3 ตำนานเมืองและสถานที่

ชื่อตำนาน	กลุ่มชาติพันธุ์
ตำนานผาบุญ	ผู้ไท
ตำนานเมืองเรณูนคร	ผู้ไท
ตำนานวังเจ้าพ่อเสือแดง	ไทยเลย
ตำนานแม่น้ำเลย	ไทยเลย
ตำนานเมืองเซไล	ไทยเลย
ตำนานเมืองพวน ส่วนวนที่ 1	พวน
ตำนานเมืองพวนส่วนวนที่ 2	พวน
ตำนานเมืองพาน	พวน
ตำนานเมืองสุวรรณภูมิและทุ่งกุลาร้องไห้	ลาว
ตำนานก่องข้าวน้อย	ลาว
ตำนานเมืองอุบล	ลาว
ตำนานบ้านกลางหมื่น	ลาว

จากตาราง 3 พบว่ามีตำนานของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท ไทยเลย พวน และลาว ที่เล่าเกี่ยวกับเมืองและสถานที่ ดังตัวอย่าง

1) ตำนานเมืองพาน

เมืองพานมีเจ้าเมืองปกครองชื่อพระยาพาน หรือท้าววงกงพาน เป็นพระบิดาของนางอุสา เมื่อท้าวบารสมาลอบสมมนางอุสาและท้าววงพานรู้เรื่องก็โกรธมาก จะประหารชีวิตท้าวบารส แต่เหล่าอำมาตย์ได้ทูลขอชีวิตไว้ จึงทำอุบายให้สร้างวัดแข่งกันในเวลา 1 วัน เมื่อใดที่ดาวประกายพริกขึ้นสู่ฟ้า จะต้องหยุดสร้างทันที ผู้ใดสร้างไม่เสร็จทันเวลาจะต้องถูกตัดหัว ท้าวบารสจึงทำอุบายเอาโคมไปแขวนไว้บนยอดไม้ ชาวเมืองพานที่สร้างวัดอยู่คิดว่าเป็นดาวประกายพริกจึงหยุดสร้างกลับบ้านเรือนตนไป ท้าวบารสจึงรีบสร้างวัดต่อไปจนเสร็จ เมื่อรุ่งเช้าปรากฏว่าท้าววงพานสร้างวัดไม่เสร็จตามกำหนด จึงถูกตัดศีรษะตามสัญญา วัดที่สร้างไม่เสร็จนี้เรียกว่าวัดพ่อตา วัดลูกเขยมาจนถึงปัจจุบันนี้

(พรพิตร พิมพิศาล, 2559)

ตำนานเมืองพาน เป็นตำนานที่ใช้อธิบายบริเวณภูพระบาท ทั้งโบราณสถานและสิ่งก่อสร้างต่างๆ ซึ่งปรากฏหลักฐานว่าเมื่อประมาณ 2,000 – 3,000 ปีมาแล้ว ได้ปรากฏว่ามีมนุษย์เข้ามาอาศัยและประกอบพิธีกรรมอยู่ในพื้นที่ภูพระบาทแห่งนี้แล้ว หินและเพิงหินในภูพระบาทมีลักษณะเป็นเงื่อมชะงอกพอเป็นที่อยู่อาศัยได้ นักโบราณคดีพบร่องรอยภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์กลุ่มใหญ่และจำนวนมากที่สุดเท่าที่พบมาในประเทศไทย (สุรพล ดำริห์กุล, 2549) ดังนั้นผู้คนจึงผูกพันกับพื้นที่แห่งนี้มากพอจนสร้างตำนานเข้ามาเพื่ออธิบายสภาพภูมิประเทศและสิ่งก่อสร้างเหล่านี้

ภาพประกอบที่ 2 หอนางอุสา

2) ตำนานเมืองอุบล

เดิมเมื่อท้าวศรีโคตรพระตะบองเสียให้แก่เมืองเวียงจันทน์ (คือ มีช้าง 100 ตัวมา บุกรุกทำลายพืชกล้าในนาของเมืองเวียงจันทน์ เจ้าเมืองเวียงจันทน์จึงประกาศหาคนดีมาปราบช้าง ท้าวศรีโคตรพระตะบองรับอาสาปราบช้าง ปราบช้างได้สำเร็จพระเจ้าแผ่นดินจึงพระราชทาน “เจ้าเทวี” พระราชธิดาให้แก่ท้าวศรีโคตร แล้วสร้างเรือนหิน (ปราสาท) ให้อยู่) ต่อมาพระเจ้าเวียงจันทน์เกรงว่าท้าวศรีโคตรจะแย่งราชบัลลังก์ จึงใช้อุบายต่างๆ เพื่อที่ฆ่าท้าวศรีโคตร แต่ไม่สำเร็จ เพราะท้าวศรีโคตร ฟัน แทงก็ไม่ตาย จึงคิดอุบายขึ้นโดยลอกถามจากธิดาของตนว่า “ทำไมท้าวศรีโคตรจึงเป็นคนเก่ง และทำยังไงก็ไม่ตาย” ธิดาไม่รู้กลในวันนั้นจึงถามท้าวศรีโคตรว่า “เจ้าพี่เป็นคนเก่ง ใครฆ่าก็ไม่ตาย น้องอยากรู้ว่าเจ้าพี่มีดีอันใด” ท้าวศรีโคตรไม่รู้ถึงภัยจึงตอบว่า “เข้าทางรูเก่า (ทวาร) ก็ตายดอก” พระธิดาจึงไปเล่าให้พระบิดาฟัง พระบิดาทราบจึงทำอุบายที่จะฆ่าท้าวศรีโคตร โดยเชิญท้าวศรีโคตรไปร่วมเสวยอาหารที่ห้องพระโรง และใกล้ๆ บริเวณห้องพระโรงได้ทำห้องบังคลหนัก (ห้องถ่ายทุกข์) โดยได้วางกลคือทำยนต์หอกไว้ (คล้าย หอกอัตโนมิติ) พอเสวยเสร็จและท้าวศรีโคตรเข้าห้องบังคลหนัก ยนต์ทำงาน เมื่อเป็นไปตามแผนการที่วาง แต่ท้าวศรีโคตรไม่ตาย และท้าวศรีโคตรทราบว่าเสียรู้ผู้หญิงแล้ว จึงเหาะกลับเมืองศรีโคตร ต่อมานางเขียวค่อม (พระธิดาเจ้าเมืองพระตะบอง) คิดถึงสามีจึงตามหาสามี จนกระทั่งมาถึงแม่น้ำมูล บริเวณดงอู่ จึงหยุดพัก และประจบพระครรรค์ เมื่อประสูติแล้วไม่สามารถนำลูกไปด้วย จึงอธิษฐานขอฝากลูกกับเทพยดา โดยขอให้ปกปักรักษาลูก ดันยางที่ขอได้โอนอ่อนลงมา จึงผูกอู่ไว้ที่ปลายยาง แล้วเอาแขวนทองใส่ไว้ จากนั้นดันยางก็ตั้งขึ้นเหมือนเดิม

กาลต่อมาพระเจ้าแผ่นดินเมืองจำปาสักมาล่าสัตว์ จนกระทั่งมาถึงดงอู่ผึ้ง ได้ยินเสียงเด็กร้องไห้ที่ปลายดันยาง ด้วยความไม่แน่ใจจึงอธิษฐานจิตว่าถ้าเป็นผีให้หนีไป ถ้าเป็นคนขอให้กึ่งดันยางโอนลงมาจะนำไปเลี้ยงเป็นบุตร พออธิษฐานเสร็จ ดันยางก็โอนอ่อนลงมา เห็นแหวน ผ้า เด็ก จึงนำไปเลี้ยงที่เมืองจำปาสัก เมื่อกุมารโตเป็นหนุ่ม จึงพามาตั้งเมืองให้อยู่ตรงที่พบอู่ เรียกว่า เมือง”อู่บน” กุมารนั้นให้นามว่า “เจ้าปทุม”

เจ้าปทุมเป็นลูกเจ้าศรีโคตร (เมืองพระตะบอง) และนางเขียวค่อม มีอาวุธคือไม้ค้อนตระกูลเมืองอุบล เจ้าเมืองต่อมาจึงชื่อว่า พระพรหมราชาวงศ์

(บำเพ็ญ ณ อุบล, 2539)

ตำนานเมืองอุบลได้กล่าวถึงที่มาของชื่อ “อุบล” ว่ามาจากคำว่า “อู่บน” ของกุมารซึ่งก็คือเจ้าเมืองอุบลนั่นเอง ปัจจุบันในจังหวัดอุบลราชธานี ยังมีนางเทียม (คนทรงเจ้า) ของท้าวศรีโคตร และนางเขียวค่อม นางเทียมจะจัดการบวงสรวงทุกปี ที่บ้านนางเทียม โดยจะทำบุญประมาณเดือน 6 ตรงกับวันสงกรานต์ของทุกปี จะเข้าทรงบวงสรวงเจ้าบ่าวจำปาที่บ้านนางเทียม

3) ตำนานวังเจ้าพ่อเสือแดง

วังเจ้าพ่อเสือแดงหรือเลยวังไสย์ตั้งอยู่ที่บ้านเลยวังไสย์ ตามตำนานเล่าว่าทำผ้าแดงเป็นทหารที่มาร่วมสร้างพระธาตุศรีสองรักจากกรุงศรีสัตนาคมนครหุตร่มขาวเวียงจันทน์ เมื่อสร้างพระธาตุศรีสองรักเสร็จและร่วมฉลองเรียบร้อยแล้วจึงได้พาผู้คนส่วนหนึ่งเดินทางกลับบ้านแก้วดาว แถบสันเขาเพชรบูรณ์ ตามขุนน้ำเลย มีการหยุดพักเป็นระยะและค่อยย้ายที่มาเรื่อย ๆ ตามความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ จนมาถึงบริเวณที่ราบกว้างใหญ่ตามลำน้ำเลยและอุดมไปด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหารต่าง ๆ ประกอบกับมีวังน้ำที่ใสสะอาด มองเห็นสัตว์น้ำได้เป็นอย่างดี ทำให้ผู้คนเพลิดเพลินกับการจับสัตว์น้ำจนลืมความเหน็ดเหนื่อย เลยพากันหยุดหุงหาอาหารกินกันจนอิ่ม แล้วพากันพักผ่อนหลับนอน ปรากฏว่าเมื่อฟ้าสว่าง ผู้นำในการเดินทางได้ตายจากไป ผู้คนต่างพากันเศร้าโศก ต่อมาเมื่อลูกหาบคนหนึ่งนั่งร้องไห้ เมื่อถามหาสาเหตุก็พบว่ามิวิญญาณเจ้าที่วังเข้ามาสิงร่าง จึงหาขันดอกไม้มาขอขมา แล้วถามถึงสาเหตุการตายของผู้นำ ร่างทรงจึงตอบว่าที่แห่งนี้เป็นบริเวณเขตต้องห้ามศักดิ์สิทธิ์ ห้ามจับสัตว์ทุกชนิด รวมทั้งห้ามใส่เครื่องนุ่งห่มที่เป็นสีแดงผ่านบริเวณนี้ ถ้าไม่ปฏิบัติตามจะมีอันเป็นไป เหมือนกับผู้นำคนหนึ่งที่นำผู้คนมาจับปูปลาบริเวณนี้รวมทั้งใส่เครื่องนุ่งห่มสีแดงด้วย จึงมีอันเป็นไป จากนั้นคนเหล่านั้นจึงพากันสร้างหอโองโงไว้ให้วิญญาณของผู้นำได้อยู่อาศัยและให้ชื่อว่าหอเจ้าพ่อวังเสือแดง

(ไชยวุฒิ มนตรีรักษ์ และคณะ, 2548)

ตำนานวังเจ้าพ่อเสือแดง เป็นตำนานที่ใช้เพื่อบอกเล่าความเป็นมาของวังน้ำขนาดใหญ่ที่อยู่ในบ้านเลยวังไสย์ ตำบลเลยวังไสย์ อำเภอภูหลวง จังหวัดเลย ซึ่งเป็นวังน้ำขนาดใหญ่และลึก โดยตำนานได้แสดงให้เห็นถึงที่มาของชื่อสถานที่ รวมไปถึงแสดงให้เห็นถึงจารีตประเพณีที่ควรปฏิบัติต่อสถานที่แห่งนี้ด้วยความเคารพ ด้วยการไม่สวมใส่เครื่องนุ่งห่มสีแดงและไม่จับสัตว์น้ำในบริเวณนี้ ตำนานวังเจ้าพ่อเสือแดงได้แสดงให้เห็นว่าความเชื่อในเรื่องของผียังคงมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวไทยเลย

3.1.3 ตำนานที่อธิบายการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สำคัญในสังคมไทย แม้ว่าแต่เดิมกลุ่มคนไทยลัทธิจะนับถือศาสนาผีมาก่อน แต่ในระยะต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาเริ่มเข้ามาเผยแผ่ในดินแดนสุวรรณภูมิ คนไทยก็รับเอาพระพุทธศาสนาเข้ามาด้วย ดังนั้นจึงมีตำนานที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาไว้หลายประเภท ดังนี้

3.1.3.1 ตำนานพระธาตุและสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา

พระธาตุ เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่บรรจุมะธาภิเษกพระบรมสารีริกธาตุ ตำนานของพระธาตุแสดงให้เห็นการรับเอาพระพุทธศาสนาเข้ามาในชีวิตของกลุ่มคนในแถบนี้ นอกจากพระธาตุแล้วยังมีตำนานธาตุ ซึ่งเป็นเจดีย์ที่สร้างขึ้นเพื่อเคารพและสักการะของคนไทยอีสาน โดยแต่ละสถานที่ที่มีตำนานเพื่อบอกเล่าเรื่องราวของแต่ละสถานที่ไว้ จากการศึกษาตำนานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานพบว่า มีตำนานธาตุ 2 เรื่อง ดังตาราง 4

ตาราง 4 ตำนานพระธาตุและสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา

ชื่อตำนาน	กลุ่มชาติพันธุ์
ตำนานธาตุแก้ววัดศรีโพธิ์เมือง	โย้ย
ตำนานพระธาตุพนม	ลาว
ตำนานพระธาตุโมคคัลลาน์	ลาว

ตำนานพระธาตุและสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาของกลุ่มชาติพันธุ์โย้ย และลาว มีเนื้อเรื่อง ดังตัวอย่าง

1) ตำนานธาตุแก้ววัดศรีโพธิ์เมือง

พระธาตุแก้ววัดศรีโพธิ์เมืองเป็นเพียงตำนานเล่าขานสืบทอดกันมาแต่บรรพบุรุษว่า มีท่านอาจารย์สีห์ทศ เป็นเกจิอาจารย์สายปฏิบัติกัมมัฏฐาน ที่มีชื่อเสียงโด่งดัง ท่านมีถิ่นกำเนิดเกิดที่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ประเทศลาว ได้รู้ดงค์มาพักแรมที่บ้านอากาศบ่อยครั้ง จนรู้จักมักคุ้นกับญาติโยมบ้านอากาศเป็นอย่างดี และท่านเคยเป็นอาจารย์ที่มีชื่อเสียงในการก่อสร้างวัดถุกาวรมาหลายแห่งหลายที่ เช่น พระธาตุท่าอุเทน อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม ในขณะที่เดินรุดงค์มาพักแรมที่บ้านอากาศ ท่านก็เห็นว่าบ้านอากาศนี้น่าจะเป็นอีกแห่งหนึ่งที่จะมีปูชนียสถานที่บรรจุวัตถุโบราณที่เก่าแก่ไว้กราบไหว้ จึงได้นัดประชุมชาวบ้านขึ้น และเลือกสถานที่ที่เหมาะสม โดยเห็นว่าพื้นที่บริเวณที่ธรณีสงฆ์ วัดศรีโพธิ์เมือง น่าจะเป็นที่เหมาะสมที่สุด จึงปักเขตความกว้างและยาวด้านละ 14.5 เมตร เพื่อเป็นสถานที่ก่อสร้างขึ้น ซึ่งการก่อสร้างก็ค่อยเป็นค่อยไป หน้าฝนก็หยุดทำนา เสร็จจากทำนาก็ระดมแรงในการก่อสร้างพระธาตุไปเรื่อยๆ โดยใช้กำลังคนในการปั้นดินอิฐ ซึ่งแหล่งหาดินอิฐ อยู่บริเวณริมท่าไ้ และนำดินอิฐมาปั้นตากแดด 3 - 4 วัน แล้วใช้เกวียนลากไปยังเตาเผา บ่อหลวง และบ่อตันพอก ที่ทุ่งศาล ที่ทำการเจ้าเมืองอุษาคเนย์ราชวงศ์ราชบุตร

แต่ด้วยเหตุที่การก่อสร้างพระธาตุฯ ไม่แล้ว ตามตำนานเล่าว่ามีมารสีกามาเบียดเบียน แต่ด้วยเหตุ
ได้นั้นไม่มีใครทราบแน่ชัด

(ค้อง ใคบุตร, 2558)

ตำนานพระธาตุแก้ววัดศรีโพธิ์เมืองของไทย ผู้วิจัยได้สรุปความจากการบอกเล่า
ของนายค้อง ใคบุตร ซึ่งเป็นบุคคลสำคัญของชาวโย้ยบ้านอากาศ ตำนานเรื่องนี้เป็นกรบอกเล่าถึง
พระธาตุที่ตั้งอยู่วัดศรีโพธิ์เมือง เป็นธาตุหรือเจดีย์ที่สร้างไม่เสร็จเพราะมีเหตุเกี่ยวกับเรื่องสีกาเข้ามา
เกี่ยวข้อง ซึ่งยังคงปรากฏร่องรอยของธาตุ (เจดีย์) ไว้ให้เห็น

2) ตำนานพระธาตุโมคคัลลาน์

ตำนานพระธาตุโมคคัลลาน์เกี่ยวข้องกับตำนานเมืองสุวรรณภูมิและทุ่งกุลาร้องไห้
หรือเมืองศรีภูมิแต่เดิม โดยเชื่อว่าบริเวณนี้เป็นทะเลมาก่อน และมีเมืองจำปานาคบุรีเป็นเมือง
สำคัญในแถบนี้ เจ้าเมืองมีลูกสาวชื่อนางแสนสี มีหลานสาวชื่อนางคำแพง และมีผู้ดูแลชื่อจำเอน
ต่อมามีชายหนุ่มคือท้าวอุทรและท้าวฮาดคำโปงมาทดลองวิชาด้วยการมาต่อสู้กับนาคที่รักษาเมือง
จำปานาคบุรี โดยใช้หงส์ทองมาหลอกล่อนางทั้งสองจนเรือตกไปอยู่กลางทะเล เจ้าเมืองได้
ขอร้องให้ฝูงนาคมาช่วยเหลือ นาคจึงดันแผ่นดินทำให้น้ำทะเลแห้งหมด เรือของท้าวทั้งสองแล่น
ต่อไปไม่ได้ ท้าวทั้งสองจึงนำจำเอนไปซ่อนไว้ที่ตงแห่งหนึ่ง เรียกกันว่าตงจำเอน ปัจจุบันเรียกว่า
“บ้านจำเอน” นำนางแสนสีไปซ่อนไว้ที่ตงอีกแห่งหนึ่งเรียกตงแสนสี หรือบ้านแสนสี ในปัจจุบัน
และนำนางคำแพงไปซ่อนไว้ในป่าแห่งหนึ่ง เรียก “ป่าหลาน” ปัจจุบันคือบ้านปะหลาน ในอำเภอ
พยัคฆภูมิพิสัย

เมื่อน้ำทะเลแห้ง สัตว์น้ำก็ตายและสงกลิ่นไปจนถึงสวรรค์ พระอินทร์จึงส่งนก
อินทรี 2 ตัวเมียลงมาจับสัตว์เหล่านี้กิน เมื่อกินสัตว์ต่าง ๆ จนหมด นกอินทรีไปถามพระอินทร์ว่า
จะให้กินอะไรอีก พระอินทร์จึงบอกว่าให้ฝืนเอาว่าจะกินอะไร นกอินทรีฝืนว่าได้กินพญาข้างสาร
และจะไปกินพญาข้างตามความฝืนแต่พญาข้างสารขอเวลาหนึ่งวันเพื่อให้พญาข้างเคล้าคลึงเพื่อ
สนิทไปถามพระอินทร์ก่อน แล้วจะมาให้กิน เมื่อไปถามพระอินทร์แล้วพระอินทร์ตอบว่าฝืนว่า
อย่างไรก็ให้ทำเช่นนั้น พญาข้างจึงถามว่าเมื่อคืนตนฝืนว่าได้นอนกับนางสุชาดาจะให้ตนทำตาม
ความฝืนหรือไม่ พระอินทร์ไม่ตอบอะไร แต่ได้เรียกให้เหล่านางฟ้ามาพ้อนรำให้พญาข้างดู พญา
ข้างเคล้าคลึงมัวแต่ดูการพ้อนรำเพลินลืมเวลา นกอินทรีสองตัวเมียเลยกินพญาข้างสารเสีย และนำ
หัวไปทิ้งที่ตงแห่งหนึ่ง เรียก “ตงหัวข้าง” ส่วนเท้าข้างคาบไปทิ้งที่ตงอีกแห่งหนึ่ง เรียก “ตงเท้า
สาร” ซึ่งเป็นที่ตั้งเมืองศรีภูมิ

เมื่อนกอินทรีได้กินพญาช่างสารแล้วก็ม่ใจกำเริบ อยากรกินสัตว์และมนุษย์ ทำให้ผู้คนและสัตว์ต่างๆในบริเวณนั้นเดือดร้อนมาก พระพุทธเจ้าจึงให้พระโมคคัลลาน์มาปราบ พระโมคคัลลาน์ได้มาเข้ามาณเตโชกลืน เกิดเป็นไฟลุกโพลงไปทรมานนกอินทรีทั้งสองตัว นกอินทรีร้องเสียงดังไปไกล 100 โยชน์ สะเทือนไปจนถึงเมืองบาดาล ผูงนาคได้ยินก็ตกใจนึกว่ามีภัยมาถึงตัว จึงพ่นพิษไปทั่วมีดฟ้ามีวดิน พระโมคคัลลาน์จึงเพ่งไฟเผาไหม้จนหมด นาคกลัวจึงดำลงบาดาล พระโมคคัลลาน์ได้เนรมิตแผ่นหินเป็นตาคลายผ้าจีวรพันชั้น (พันตา) ไปปิดบ่อน้ำที่นาคดำลงไป

นกอินทรีกลัวฤทธิ์ของพระโมคคัลลาน์จึงชวนฝูงบริวารทั้งหลายรวมทั้งนกแร้งสมათานศีล 5 ไม่กินสิ่งมีชีวิต ทำให้นกแร้งไม่กินสัตว์ที่มีชีวิตมาถึงปัจจุบัน เมื่อตงเท้าสารได้แปรสภาพมาเป็นบ้านเมือง ชาวบ้านยังคงรำลึกในบุญคุณของพระโมคคัลลาน์ที่มาช่วยให้พ้นภัยรวมทั้งเมื่อเกิดภัยไข้เจ็บต่างๆ ก็วิงวอนเอาพระคุณของท่านมาช่วย ชาวเมืองจึงร่วมใจสร้างพระธาตุอรหันต์โมคคัลลาน์ไว้เป็นที่เคารพสืบทอด

(อุราณ เชียงหอม, 2558)

พระธาตุโมคคัลลาน์ตั้งอยู่บริเวณคุ้มวัดกลาง อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ตำนานพระธาตุโมคคัลลาน์ เป็นตำนานที่ผู้วิจัยเก็บสรุปความจากการบอกเล่าของคุณยายอุราณ เชียงหอม อายุ 80 ปี อาศัยอยู่ในตำบลสระคู อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ตำนานนี้ได้แสดงให้เห็นการรับเอาพระพุทธศาสนาเข้ามาในพื้นที่ ไม่ใช่เพียงแต่พระพุทธเจ้าเท่านั้นที่เป็นที่เคารพสักการะของผู้คนในแถบนี้ แม้แต่พระสาวกก็เป็นที่เคารพด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ตำนานนี้จะเกี่ยวข้องกับพระธาตุของอรหันต์สาวกแล้ว ตำนานนี้เกี่ยวข้องกับการสร้างบ้านแปงเมืองของคนในพื้นที่แถบนี้ด้วย

3.1.2.2 ตำนานพระพุทธรบาท (Myth of the Buddha's footprint)

พื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีพระพุทธรบาทอยู่หลายแห่ง รอยพระพุทธรบาทเป็นรูปรอยที่เชื่อว่าเป็นรอยพระบาทของพระพุทธเจ้าประทับไว้ตั้งแต่สมัยพุทธกาล เมื่อเสด็จมายังสถานที่นั้นๆ ซึ่งมักจะปรากฏตามภูเขา ลานหิน หรือพื้นที่อื่นๆ มีลักษณะเป็นแอ่งเว้าคล้ายรูปฝ่าเท้า และเชื่อว่าเป็นรอยที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับไว้จริง

ตำนานพระพุทธรบาทมีปรากฏในตำนานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพวน ซึ่งอาศัยอยู่อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี โดยตำนานพระพุทธรบาทบัวบานมีปรากฏในอยู่ในอุรังคนิทาน และในสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน ผู้วิจัยสรุปความได้ดังนี้

มีพญานาคตนหนึ่งชื่อสุกษณาคนหัตถิ เนรมิตเป็นช่างพลายถักดอกไม้เข้ามาขอเอารอยพระบาทของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงย่ำรอยพระบาทไว้ที่แผ่นหินริมแม่น้ำ ช่างตัวนั้นก็เข้าไปอุปฐากด้วยวง ยกขึ้นใส่หัวแล้วหลีกหนีไป ที่อยู่ของนาคตนนั้นเรียกว่าเงินสุข คนทั้งหลายได้

พร้อมใจกันเอาทองมาหล่อเป็นพระรูปใหญ่เท่าองค์ตถาคต ประดิษฐานไว้ที่แห่งนั้น พญานาคได้มาเอาพระรูปของพระพุทธเจ้าไปไว้ในแม่น้ำที่อยู่ของตน ต่อมาคนได้เรียกที่อยู่ของนาคนั้นว่าเวินพระเจ้า

จากนั้นพระพุทธเจ้าเสด็จไปเมืองศรีโคตรบองซึ่งเป็นที่อยู่ของพญาปลา พญาปลา มองเห็นรัศมีของพระองค์และพาบริวารล่องไปตาม พระพุทธเจ้าทรงเห็นก็แยมพระโอษฐ์ พระอานนท์จึงทูลถามถึงสาเหตุนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่าพระองค์เห็นพญาปลาตัวหนึ่งพาบริวารมาถึงฝั่งน้ำนี้และพญาปลาตัวนี้เมื่อเป็นมนุษย์ได้บวชในพระพุทธศาสนาชื่อกัสสป

เมื่อพญาปลาได้ยินพุทธพยากรณ์ก็ยินดีนักและคิดอยากได้รอยพระพุทธบาทไว้เป็นที่สักการะ พระพุทธองค์จึงทรงอธิษฐานรอยพระพุทธบาทไว้ที่โถงหินในน้ำนั้น คนทั้งหลายเรียกที่แห่งนั้นว่าเวินปลา

จากนั้นพระพุทธองค์เสด็จไปเมืองหนองหานหลวงพระยาสุวรรณภิงคารได้ทูลอาราธนาให้พระพุทธองค์เข้าไปฉันในปราสาท เมื่อเสร็จภัตตกิจแล้ว ก็เทศนาสั่งสอนพระยาสุวรรณภิงคาร แล้วเสด็จลงจากปราสาทไปไว้รอยพระบาทที่นั่นต่อพระพักตร์พระยาสุวรรณภิงคาร

บริเวณหนองบัวบานเป็นที่อยู่ของพญานาค 2 ตนคือ พุทโธปปานาคและสุวรรณนาค พญานาคทั้งสองเคยทำลายบ้านเมืองจนพระพุทธเจ้าได้เสด็จมาปราบ และเทศนาสั่งสอนนาคทั้งสองให้ตั้งมั่นอยู่ในไตรสรณคมน์ นาคทั้งสองเลื่อมใสและขอบวชในพระพุทธศาสนา แต่พระพุทธองค์ไม่อนุญาตเพราะนาคเป็นสัตว์เดรัจฉาน นาคทั้งสองจึงทูลขอรอยพระพุทธบาทเพื่อเป็นที่สักการบูชา พระพุทธองค์ทรงย้ายไว้ที่แผ่นดินภูเวียงใกล้ปากถ้ำสุวรรณนาค และพระศาสดาทรงรอยพระบาทไว้ให้พุทโธปปานาคที่หนองบัวบานซึ่งเป็นที่เกิดของนางอุสาแต่ก่อนรอยหนึ่ง และอธิษฐานให้แก่นาคทั้งหลายที่มีได้ปรากฏชื่อนั้น 2 รอย ในแผ่นดินโพนบกนั้นอีกรอยหนึ่ง

(ธวัช ปุณโณทก, 2542 ข)

ตำนานพระพุทธบาทนี้ได้กล่าวถึงรอยพระบาทที่ประทับไว้บนภูเวียง ซึ่งน่าจะหมายถึงรอยพระพุทธบาทบัวบก รอยพระพุทธบาทบัวบาน และรอยพระพุทธบาทหลังเต่า ซึ่งส่วนหนึ่งก็คือรอยพระพุทธบาทในเขตตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านผือนั่นเอง ซึ่งรอยพระพุทธบาทบัวบานนี้เป็นที่เคารพสักการะของบุคคลทั่วไป รวมไปถึงชาวไทยพวนซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มหนึ่งที่อาศัยอยู่ในอำเภอบ้านผือ ได้ให้ความสำคัญต่อรอยพระพุทธบาทนี้มาก และได้ร่วมกับส่วนราชการจัดงานบูชาพระพุทธบาทขึ้นเป็นประจำทุกปี

3.1.2.3 ตำนานพระพุทธรูป (Myth of the Buddha's Images)

ตำนานพระพุทธรูปเป็นเรื่องเล่าเพื่ออธิบายประวัติความเป็นมา ตลอดจนปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับพระพุทธรูปที่ชาวพุทธถือว่าเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า พระพุทธรูปแต่ละองค์มีพุทธลักษณะต่างกัน รวมไปถึงความเป็นมาและการให้ความสำคัญที่แตกต่างกันออกไป

ในกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสาน มีตำนานที่ได้เล่าเกี่ยวกับพระพุทธรูปที่ปรากฏในตำนานของชาวลาว คือ ตำนานพระยืนบ้านโคกพระ ซึ่งมีอยู่ 2 ส่วน ตำนานประวัติพระองค์แสน ของชาวผู้ไท ตำนานพระแก้วของโย้ย และตำนานพระทองของชาวญ้อ ดังนี้

1) ตำนานพระพุทธรูปยืน

พระพุทธรูปยืนบ้านโคกพระ และพระพุทธรูปยืนบ้านสระ มีตำนานเล่าถึงสาเหตุการสร้างอยู่ 2 ตำนาน โดยผู้วิจัยสรุปความจากสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน ซึ่งมี 2 ตำนาน ดังนี้

ตำนานแรกเล่าว่า ในสมัยก่อนเกิดความแห้งแล้งมาก ผู้หญิงและผู้ชายได้สร้างพระพุทธรูปแข่งกัน ใครจะเป็นผู้สร้างได้เสร็จก่อน ผลปรากฏว่าเสร็จพร้อมกัน จึงจัดงานฉลองร่วมกัน เกิดฝนตกลงมามากมาย ฉะนั้นชาวอำเภอกันทรวิชัยจึงได้จัดงานบุญฉลองประจำปี เพื่อจะได้มีฝนตกต้องตามฤดูกาล

อีกตำนานหนึ่งเล่าว่าอำเภอกันทรวิชัยปัจจุบันนี้เดิมเป็นเมืองชื่อ เมืองคันธารัทธิราช มีเจ้าเมืองขอมปกครอง ต่อมาได้กลายเป็นเมืองร้างเจ้าเมืองคันธารัทธิราชองค์สุดท้ายชื่อ ท้าวลินทองหรือสิงโตดำ ท้าวสิงโตดำมีนิสัยโหดร้ายและได้แย่งราชสมบัติจากบิดาโดยจับขังและให้อาหารจนสิ้นชีวิตและสั่งให้ฆ่าพระมารดาที่พยายามแอบนำอาหารไปให้ ภายหลังท้าวสิงโตดำเมื่อได้ครองเมืองแล้วเกิดมีแต่ความร้อนรุ่มกระวนกระวาย โหระโหระแนะนำให้สร้างพระพุทธรูปเพื่อล้างบาป ท้าวสิงโตดำจึงได้สร้างพระพุทธรูปยืน 2 องค์ องค์หนึ่งอยู่กลางเมืองเพื่อระลึกถึงพระบิดา ปัจจุบันอยู่ที่วัดสุวรรณवास ใกล้ตลาดอำเภอกันทรวิชัยและอีกองค์หนึ่งอยู่นอกเมืองเพื่อระลึกถึงพระมารดา พระพุทธรูปยืนองค์นี้ปัจจุบันอยู่ที่ต้นโพธิ์ในวัดพุทธมงคลบ้านสระ และเมื่อพระเจ้าสิงโตดำสิ้นชีวิตชาวเมืองได้นำไปฝังที่ป่านอกเมืองและสร้างพระนอนเหนือหลุมฝังศพ ปัจจุบันเรียกว่า ดอนพระนอน กล่าวกันว่าผู้ใดพบเห็นพระนอนองค์นี้จะประสบโชคร้ายเนื่องจากกระแสน้ำแห่งความโหดร้ายของท้าวสิงโต ปัจจุบันนี้ไม่มีผู้ใดพบเห็นพระนอนองค์นี้อีกเลย

(ธวัช ปุณโณทก, 2542ช)

พระพุทธรูปเมืองวัดสุวรรณवास หรือพระพุทธรูปยืนบ้านโคกพระชาวบ้านบางคนจะเรียกว่า “พระแม่” ส่วนพระพุทธรูปเมืองวัดพุทธมงคล หรือพระพุทธรูปยืนบ้านสระ ชาวบ้านจะเรียกว่า “พระพ่อ” เพราะมีลักษณะเหมือนผู้ชาย พระพุทธรูปยืนทั้งสององค์เป็นพระพุทธรูปเก่าแก่คูเมืองกันทรวิชัย

มานาน มีหลักฐานว่าน่าจะสร้างในสมัยทวารวดี มีลักษณะเหมือนกัน คือเป็นพระพุทธรูปยืน สร้างจากหินทรายสูง 8 ศอก หรือ 4 เมตร เรียกว่า “ปางสงรงน้ำ” เป็นพระศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง ดังคำขวัญของอำเภอกันทรวิชัยว่า “กันทรวิชัยเมืองพระ สระบัวคู่บ้าน การเกษตรฟูเฟื่อง พลเมืองอยู่เป็นสุข” พระพุทธรูปทั้งสององค์นี้เป็นที่เคารพสักการะของผู้คนในแถบจังหวัดมหาสารคามและกาฬสินธุ์เป็นอย่างมาก ชาวบ้านเชื่อว่าเมื่อขอพระสิ่งใดจะสมประสงค์

ภาพประกอบที่ 3 พระพุทธมงคล

2) ตำนานพระแก้ว

ตำนานของบรรพบุรุษชาวเผ่าไทโย้ย เล่าขานกันมาว่า หลังจากที่ได้มาตั้งบ้านเมือง ณ ริมฝั่งลำน้ำยาม และได้ขยายบ้านเมืองย้ายมาทางทิศตะวันออก ชาวโย้ยได้ขออนุญาตเพื่อสร้างวัดกลางเป็นแห่งแรก วัดกลางแห่งนี้เป็นที่ประดิษฐานพระแก้ว ซึ่งเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองของชาวโย้ยบ้านอากาศ โดยมีตำนานเล่าเกี่ยวกับพระแก้ว สามารถสรุปได้ดังนี้

เมื่อบ้านเมืองอยู่เป็นหลักแหล่ง การทำมาค้าขายไปมาหาสู่หมู่บ้านแดนเมืองก็เกิดขึ้น นายฮ้อยจันทร์ชมพู ซึ่งเป็นพ่อของนายสังข์ อัครจันทร์ เป็นหัวหน้านำพาค้าขาย ได้นำพาเพื่อนฝูงเดินทางออกไปแลกเปลี่ยนซื้อขาย นอนพักแรมต่างบ้านต่างเมือง จนถึงเขตแดนใกล้เมือง

คุกคึกมอระแห่มง ไปเห็นเด็ก 2 คน คนหนึ่งใช้เชือกผูกคอรูปลิงหัดดินเผา อีกคนหนึ่งใช้เชือกผูกคอพระแก้วลากวิ่งตามกันไป นายฮ้อยจันทรชมพวจึงขอดูและเห็นเป็นพระพุทธรูป มีลักษณะการแกะสลัก ไม่มีแท่นรองประทับนั่ง ไม่มีเกศามาลาครอบพระเศียร ได้ถามถึงการได้มาของพระแก้วจากพ่อแม่ของเด็ก ได้ความว่า ไปขุดมันในป่า จอบเสียมได้ไปผูกพระอังสะข้างซ้าย (ไหล่ซ้าย) ซึ่งยังมีรอยจอบเสียมเป็นรอยตำหนิจนบัดนี้ จึงได้หาสิ่งของแลกเปลี่ยน และได้อัญเชิญพระแก้วมาไว้ที่หิ้งบูชาที่บ้าน และหลายครั้งหลายคราวที่องค์พระแก้วได้แสดงปาฏิหาริย์ โดยการเปล่งแสงรัศมีขาวนวล ให้เห็นในเวลากลางคืน นายฮ้อยจันทรชมพวจึงคิดว่าถ้าเก็บไว้ที่บ้านจะดูไม่เหมาะสม จึงอัญเชิญพระแก้วไปประดิษฐานที่วัดกลาง ครั้นมาประดิษฐานอยู่ที่วัดกลางแล้ว เล่ากันว่า เคยแสดงปาฏิหาริย์โดยเปล่งรัศมีแสงออกมาให้เห็นอยู่บ่อยครั้งในเวลากลางคืน เล่ากันว่ายามบ้านเมืองไม่ปกติสุขสมัยนั้น ช่วงสงครามอินโดจีน องค์พระแก้วองค์นี้ทางวัด ทางบ้านได้ร่วมกันนำไปซุกซ่อน โดยผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนที่ประดิษฐานชั่วคราวจากวัดสู่บ้าน 4 - 5 หลังคาเรือน ประทับที่ละ 2 คืนบ้าง 3 คืนบ้าง สับเปลี่ยนกันไปเรื่อย โดยปกติไม่ให้ใครล่วงรู้และรับทราบที่อยู่แน่นอน เพราะกลัวจะถูกเจ้าหมื่น ขุนนายยึดเอาไป จึงช่วยกันปกปิดทั้งบ้านทั้งเมือง

เมื่อบ้านเมืองเข้าสู่ภาวะปกติสุขแล้ว ก็มาพิจารณากันภายในว่าที่องค์พระแก้วเปล่งรัศมีเรืองแสงอยู่บ่อยครั้ง อาจเป็นเพราะไม่มีแท่น หรืออาสน์ สำหรับรองประทับนั่ง และองค์พระแก้วอาจล่องหนหายไปได้ เมื่อพิจารณาแล้วจึงได้ร่วมกันเรียไรเงินเหรียญบาท ร. 5 หรือโลหะที่เป็นเงินแท้ๆ มารวมกันทำการหล่อแท่นอาสน์เงิน เพื่อรองรับที่ประทับนั่งองค์พระแก้วแล้วก็รวบรวมทองคำแท้ ได้ทองคำตราดอกจันทรหลายแผ่น มาหล่อหลอมเป็นเกศามาลา เพื่อครอบเศียรองค์พระแก้วไว้

อนึ่ง ยามเจ็บไข้ได้ป่วย หรือมีเรื่องร้อนใจใด ๆ ก็มาขอบนบานกับองค์พระแก้ว เรื่องเลวร้ายก็กลายเป็นเรื่องดีได้ ดังนั้นชาวอากาศอำนวย จึงมีความรักนับถือหวงแหนมาก และยกให้เป็นพระคู่บ้านคู่เมืองสืบต่อไป

(สำนักงานเทศบาลตำบลอากาศอำนวย, 2557)

พระแก้วเป็นพระพุทธรูปที่ชาวโย้ยนับถือมาก เป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ที่แกะสลักจากหินสีขาว ถือเป็นพระคู่บ้านคู่เมือง ประดิษฐาน ณ วัดกลางพระแก้ว ทุกปีจะมีการจัดงานนมัสการพระแก้วซึ่งจะจัดขึ้นในช่วงประเพณีบุญเดือนสิบ แข่งเรือไหลเรือไฟ ไหว้พระแก้วคู่บ้าน ดังภาพประกอบ

ภาพประกอบที่ 4 พระแก้ววัดกลาง

3.1.4 ตำนานที่อธิบายประเพณีพิธีกรรม

สังคมไทยเป็นสังคมที่มีพิธีกรรมต่างๆ อยู่เป็นจำนวนมาก ดังนั้นตำนานบางตำนานจึงมีความเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นทั้งนี้เพราะตำนานมีความสัมพันธ์กับความเชื่อและพิธีกรรม เมื่อมีการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ตำนานจะทำหน้าที่เพื่อที่จะอธิบายที่มา หรือตอบคำถามว่าเหตุใดที่จะต้องประกอบพิธีกรรมเหล่านี้ เรื่องราวในตำนานหลายๆ ตำนานจึงแสดงออกถึงความศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่เบื้องหลังพิธีกรรม ปรมินทร์ จารูวร (2542) กล่าวว่า “การนำตำนานปรัมปรามาอธิบายเหตุผลหรือที่มาของประเพณีพิธีกรรมทำให้ตำนานปรัมปรามิบทบาทในการสนับสนุนการดำรงอยู่ของความคิด ความเชื่อ ระบบจริยธรรม และรับรองความศักดิ์สิทธิ์ของประเพณีพิธีกรรมต่างๆ เหล่านี้ นอกจากนี้ยังช่วยวางระเบียบกฎเกณฑ์ของสังคมเพื่อควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ด้วยความเชื่อต่างๆ ที่อยู่ในตำนานปรัมปราและในพิธีกรรมอีกด้วย” ตำนานที่อธิบายพิธีกรรมที่พบในคนไทยพลัดถิ่นในอีสานพบว่าปรากฏตำนานที่อธิบายประเพณีพิธีกรรม โดยแบ่งเป็น 2 ชนิด คือ ตำนานที่อธิบายพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีการผลิต และตำนานที่อธิบายเกี่ยวกับพิธีกรรมเพื่อการสร้างกุศลและป้องกันสิ่งเลวร้าย ดังนี้

3.1.4.1 ตำนานที่อธิบายพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีการผลิต

วิถีการผลิตของชนเผ่าต่างๆ ที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณคือการเกษตร พืชที่สำคัญคือข้าว เพราะเป็นอาหารหลัก และมีอิทธิพลอย่างมากต่อวิถีการดำรงชีวิตและวัฒนธรรม ในวงรอบปีของการเพาะปลูกจะประกอบด้วยกิจกรรมต่างๆ ที่แฝงไปด้วยกิจกรรมทางสังคม ทั้งขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ ศาสนาและภูมิปัญญา ในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์จึงมีเรื่องราวเกี่ยวกับข้าวแฝงอยู่ในนิทาน และตำนานอยู่เป็นจำนวนมาก

ตำนานที่อธิบายพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิธีการผลิตที่สำคัญคือตำนานพญาคันคาก ซึ่งเป็นตำนานที่ได้อธิบายเกี่ยวกับประเพณีบุญบั้งไฟ หรือบุญเดือน 6 เป็นประเพณีการขอฝน โดยตำนานพญาคันคากมีเนื้อหาสรุปได้ดังนี้

เมื่อครั้งที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาคันคาก มนุษย์ต่างเคารพบูชาพญาคันคาก ลืมเช่นสังเวชนเหมือนเคย วันหนึ่งพญาแถนรู้สึกไม่พอใจมนุษย์จึงไม่บันดาลให้ฝนตก 7 ปี ผู้คนทนไม่ไหวจึงคิดทำสงครามกับพญาแถน แต่ก็พ่ายแพ้จึงหนีมาพึ่งพญาคันคาก พญาคันคากจึงให้เหล่าฝูงปลวก มอด ผี และแตนไปรุมทำร้ายฝ่ายเทวดา พญาแถนจึงยอมจำนนและให้สัญญาว่าจะรีบบันดาลให้ฝนทันทีที่มนุษย์จุดบั้งไฟไปเป็นสัญญาณ หรือเมื่อกบเขียดส่งเสียงร้อง

(อุราณ เขิงหอม, 2558)

น้ำมีความสำคัญอย่างยิ่งในสังคมเกษตรกรรม ดังนั้นเพื่อให้มีน้ำเพียงพอต่อการทำนา คนไทหลายกลุ่มที่มีความเชื่อในเรื่องแถน และได้ทำบั้งไฟเพื่อถวายแถนเพื่อเป็นสัญญาณบอกให้แถนลดบันดาลให้ฝนตก ตำนานพญาคันคากจึงได้ทำหน้าที่อธิบายว่าเหตุใดกลุ่มชาติพันธุ์ไทหลายกลุ่มจึงมีประเพณีบุญบั้งไฟ

3.1.2.2 ตำนานที่อธิบายเกี่ยวกับพิธีกรรมเพื่อการสร้างกุศลและป้องกันสิ่งเลวร้าย

นอกจากตำนานที่อธิบายพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิธีการผลิตแล้ว ยังมีตำนานอีกประเภทหนึ่งที่ใช้อธิบายเกี่ยวกับพิธีกรรมเพื่อการสร้างกุศลและป้องกันสิ่งเลวร้าย เพราะในชีวิตของมนุษย์นั้นสิ่งเลวร้ายบางอย่างอยู่เหนือจากการควบคุม ดังนั้นจะต้องมีการประพฤติ หรือปฏิบัติเพื่อสร้างสิ่งมงคลต่างๆ ดังตาราง 5

ตาราง 5 ตำนานที่อธิบายเกี่ยวกับพิธีกรรมเพื่อการสร้างกุศลและป้องกันสิ่งเลวร้าย

ชื่อตำนาน	กลุ่มชาติพันธุ์
ตำนานเรื่องซินนางหาญ	ไทดำ
ตำนานเรื่องเลขเจ็ด	ไทดำ
ตำนานนกกหัสติสิงค์	ลาว
ตำนานเรื่องพระปฐมกับเจ้านางต่วยขึ้นมาสร้างเมืองอุบล	ลาว

จากตาราง 5 พบว่ามีตำนานที่อธิบายเกี่ยวกับพิธีกรรมเพื่อการสร้างกุศลและป้องกัน
สิ่งเลวร้ายของกลุ่มชาติพันธุ์ไทดำ และลาว ดังตัวอย่าง

1) ตำนานซินนางหาญ

มีหญิงไทดำ 3 พี่น้องตั้งใจที่จะทอผ้าซิ่นขึ้นมาผืนหนึ่ง โดยหญิงคนแรกเป็นผู้
คิดค้นการมัดลายและทำการทอ แต่ทอยังไม่ทันแล้วเสร็จก็ได้เสียชีวิตลง หญิงคนที่สองจึงได้ทอต่อ
และในระหว่างทอก็เสียชีวิตตามกันไปเป็นคนที่สอง หญิงคนที่สามจึงได้บอกกล่าวผีเรือนว่า หาก
ทอซิ่นผืนนี้สำเร็จ เมื่อมีการเสนเรือน (การเสนเรือน หมายถึง พิธีเซ่นไหว้ผีเรือนของชนเผ่าไทดำ)
จะใส่สำหรับให้ ทำให้หญิงคนที่สามทอซิ่นผืนดังกล่าวได้สำเร็จ ตั้งแต่นั้นมาชาวไทดำจึงนิยมใช้ซิ่น
นางหาญในการประกอบพิธีเสนเรือนเรื่อยมา จนถึงปัจจุบัน

(สำลาน กรมทอง, 2560)

ตำนานซินนางหาญ เป็นตำนานที่อธิบายที่มากการใช้ซิ่นในการประกอบพิธีเสนเรือน
ของชาวไทดำ โดยเชื่อว่ามีที่มาจากกรณีที่หญิงชาวไทดำได้บอกกล่าวแก่ผีว่าจะใช้ซิ่นในพิธีเสนเรือน
ลักษณะของซิ่นจะมีสามท่อน ประกอบด้วยหัวซิ่น ตัวซิ่นและตีนซิ่น ลวดลายมัดหมี่ผสมจก ชลธิรา
สัตยวฒนา (2561) เห็นว่าซินนางหาญมีลายที่เด่นคือลายงู สีแดง และคู่ขนานกันไปคือลายมัดหมี่พื้น
สีน้ำเงินเข้ม (คราม) ผูกลายด้วยลายพื้นฐานเป็นลายหมากจับ มีความเป็นไปได้ว่าเป็นความพยายามที่
จะมัดหมี่เพื่อทอเป็นลายรูปสัตว์อีกชนิดหนึ่งซึ่งละม้าย “ลายกบ/เขียด/ปาด” ซิ่นนางหาญนี้จัดเป็น
ผ้าซิ่นที่ใช้ในพิธีกรรมเสนเรือน (Ritual cloth) หรือพิธีไหว้ผีเรือนอันหมายถึง “ผีบรรพชน” สายงู/
เงือก/นาค กับสายกบ

ภาพประกอบที่ 5 ซิ่นนางหาญ

2) ตำนานเลขเจ็ด

ความเป็นมาของเลข 7 นั้นมีอยู่ว่าสมัยก่อนก่อนนั้นการล้างหมึกไม่นิยมล้างกันในบ้านเพราะจะทำให้บ้านสกปรก จึงนำหมูปล้างที่ที่ริมน้ำ มีอยู่ครั้งหนึ่งที่ขณะล้างหมึกแล้ว หมูเกิดหลุดมือตกลงไปในแม่น้ำและลอยหายไป พอตีมีคน 7 คนกำลังทอดแห เกิดทอดได้หมูตัวนั้นมา จึงเอาหมูมาคั้นและได้ขอร้องว่าในการทำพิธีเสนนั้นทำอะไรขอให้ลงท้ายด้วย 7 ทั้งหมด เช่น หมู 7 ชิ้น ไบตอง 7 ยอด ขนมหที่ใช้เสนต้องใช้อย่างละ 7 ชิ้น ตะเกียบ 7 คู่ หมอเสนก็ต้องเสนให้ได้ 7 ครั้ง เป็นต้น ตั้งแต่นั้นมาเลข 7 จึงกลายเป็นเลขสำคัญในพิธีเสนเรือน เพราะถ้าคนทั้ง 7 นั้นไม่ไปเจอหมูในแม่น้ำพิธีเสนเรือนในวันนั้นคงทำไม่ได้ จึงนับว่าคนทั้ง 7 นั้นมีความสำคัญมาก

(สำลาน กรมทอง, 2560)

ไทดำจะประกอบพิธีเสนเรือน หรือพิธีเลี้ยงผีเรือนในเดือน 4 เดือน 6 และเดือน 12 เมื่อบ้านใดกำหนดงานว่าจะทำพิธีเสนวันใด ปีใด เจ้าของบ้านจะเลี้ยงหมูไว้ อย่างดีก็ระยะเวลาให้ลูกหมูโตเต็มที่เมื่อถึงวันทำพิธี เพื่อที่จะได้เพียงพอสำหรับเลี้ยงผีและแขกที่มาร่วมงาน แต่เดิมนั้นหากเป็นตระกูลผู้ท้าวจะใช้ควายเลี้ยงผี แต่ปัจจุบันใช้หมูแทน

3) ตำนานเรื่องพระปทุมกับเจ้านางต๋อยขึ้นมาสร้างเมืองอุบล

เมื่อจะสร้างเมืองอุบล เจ้าพระปทุมคำผงกับญาแม่เฒ่าเจ้านางต๋อย ซีเรือกาบชัยมาจากนครจำปาสัก ล่องตามโขงเข้าปากมูล มาถึงท่าดงอู่มิ่ง เมื่อเรือจอดที่ท่าเจ้าพระปทุมและเจ้านางต๋อยเสด็จขึ้นฝั่ง เรือกาบชัยจึงหมุนคว้างแล้วจมลงในน้ำมูล นางต๋อยให้ทหารลงมเอาเรือขึ้นมาเพราะเหตุว่าเป็นเรือประทับ หัวเรือและท้ายเรือและชั้นเรือหุ้มด้วยทองคำ แต่ทหารลงไปก็คนก็ตายสิ้น เจ้านางต๋อยจึงสั่งให้จัดการกู้เรือ ชาวเมืองอุบลสมัยนั้นจะถือว่าเรือเป็นเทพารักษ์ทางน้ำ เมื่อถึงงานบุญข้าวประดับดิน และบุญข้าวสาก เดือนเก้าดับ (วันข้างแรม) และเดือน 10 เเพ็ง (ขึ้น 15 ค่ำ) จะมีการห่อข้าวน้อยลงไปลอยแม่น้ำมูลเพื่อบูชาดวงวิญญาณเรือ และแม่ย่านาง เป็นประเพณีที่ถือกันทั่วเมือง

(บำเพ็ญ ฦ อุบล, 2539)

ตำนานเรื่องพระปทุมกับเจ้านางต๋อยขึ้นมาสร้างเมืองอุบลนี้ ชาวอุบลจะใช้ตำนานนี้เพื่ออธิบายพิธีกรรมบุญข้าวประดับดินและบุญข้าวสาก ซึ่งเป็นบุญในฮีตสิบสองของชาวอีสาน งานบุญทั้งสองเดือนนี้เป็นงานบุญเพื่อญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้ว เชื่อว่าเป็นการส่งข้าวปลาอาหารให้แก่ญาติพี่น้องที่ตายไป ซึ่งยกหนีจากการห่อข้าวน้อยให้แก่ญาติพี่น้องที่ตายไปแล้ว ตำนานนี้ยังใช้เพื่อ

การอธิบายห่อข้าวน้อยที่ต้องนำไปลอยแม่น้ำมูล เพื่อให้แก่ทหารที่ตายไปเพราะการลงโปงมเรือของพระปทุมกับเจ้านางต๋วย

4) ตำนานนกหัสติลิงค์

สมัยโบราณหลายพันปีมาแล้ว ในนครตักกะศิลาเชียงรุ่งแสนหวีฟ้ามหานคร พระมหากษัตริย์แห่งนครนั้นถึงแก่สวรรคต ตามธรรมเนียมต้องอัญเชิญพระศพออกไปเผาปนกิจที่ทุ่งหลวง ในครั้งนั้นพระมหาเทวีให้จัดการพระศพตามโบราณประเพณี ได้แห่พระศพออกจากพระราชวังไปยังทุ่งหลวงเพื่อถวายพระเพลิง ขณะนั้นมีนกสกกะไดลิงค์ หรือนกหัสติลิงค์ซึ่งกินเนื้อสัตว์เป็นอาหารบินมาจากป่าหิมพานต์ นกได้เห็นพระศพคิดว่า เป็นอาหารของเขา จึงบินโฉบลงมาเอาพระศพจะไปกิน เมื่อพระมหาเทวีเห็นเช่นนั้นก็ประกาศให้คนตีต้อนนกหัสติลิงค์เพื่อเอาพระศพคืนมา คนทั้งหลายก็อาสาต้อนนกหัสติลิงค์ไม่ได้ ภูคนกหัสติลิงค์จับกินหมด ในครั้งนี้ ธิดาแห่งมหाराชครูจึงเข้ารับอาสาต้อนนกหัสติลิงค์นั้น นางมีนามว่า สีดา นางได้ใช้ศรอาบยาพิษยิงนกหัสติลิงค์ นกหัสติลิงค์ถึงแก่ความตายตกลงมาพร้อมพระศพแห่งกษัตริย์องค์นั้น พระมหาเทวีจึงโปรดสั่งให้ช่างทำเมรุคือหอก้าวบนหลังนกหัสติลิงค์แล้วเชิญพระศพขึ้นประดิษฐานบนหลังนกหัสติลิงค์ แล้วถวายพระเพลิงไปพร้อมกัน

(บำเพ็ญ ฦ อุบล, 2539)

จากตำนานนกหัสติลิงค์นี้เองที่ เจ้านายในพระราชวงศ์นั้นแห่งเมืองตักกะศิลาเชียงรุ่งแสนหวีฟ้าได้ถือเอาประเพณี ทำเมรุนกหัสติลิงค์ หรือนกสกกะไดลิงค์นั้นขึ้น เพื่อประกอบพิธีถวายพระเพลิง ถวายแก่เจ้านายเชื้อพระวงศ์ที่ถึงแก่อสัญกรรม ประเพณีนี้จึงถือกันมาตลอดสายกษัตริย์องค์นั้น สืบทอดกันมาจนถึงเจ้านายเมืองอุบลราชธานี

สำหรับผู้ที่จะชำนนกหัสติลิงค์นั้นจะต้องเป็นผู้ที่อยู่ในตระกูลสืบเชื้อสายมาจากเมืองตักกะศิลาอันหมายถึงเมืองเชียงรุ่งแสนหวีมาแต่โบราณ หากมิใช่เชื้อสายนี้แล้วไม่อนุญาตให้ทำการชำนนกหัสติลิงค์ เพราะถ้ากระทำลงไปก็จะเกิดอาเพศกับบ้านเมือง

จากการศึกษาดำเนินงานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานพบว่าตำนานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน 10 กลุ่ม ได้แก่ ผู้ไท ญ้อ โย้ย กะเลิง แสก พวน ไทเบ็ง ไทเลย ไทดำ และลาว จำนวน 32 เรื่องสามารถแบ่งประเภทของตำนานได้ 4 ประเภท คือ ประเภทแรก ตำนานที่อธิบายธรรมชาติหรือปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ซึ่งแบ่งเป็นตำนานข้าวและตำนานที่อธิบายธรรมชาติ ประเภทที่สองคือตำนานที่อธิบายความเป็นมาของผู้นำบุคคลสำคัญและเมือง ซึ่งจะแบ่งเป็นตำนานวีรบุรุษ และตำนานเมืองและสถานที่ ประเภทที่สาม คือ ตำนานที่อธิบายการเผยแผ่พระพุทธศาสนา แบ่งเป็น ตำนานพระธาตุและสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา ตำนานพระพุทธบาท และตำนานพระพุทธรูป และ

ตำนานประเภทสุดท้ายคือตำนานที่อธิบายประเพณีพิธีกรรม แบ่งเป็นตำนานที่อธิบายพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีการผลิต กับตำนานที่อธิบายเกี่ยวกับพิธีกรรมเพื่อการสร้างกุศลและป้องกันสิ่งเลวร้าย

ตำนานแต่ละประเภทยังมีเนื้อหา และอนุภาคบางอย่างที่ปรากฏซ้ำในแต่ละประเภท ซึ่งมีความสัมพันธ์กัน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ตลอดจนการต่อรองทางวัฒนธรรมผ่านตำนานของแต่ละกลุ่ม ดังจะได้กล่าวต่อไป

3.2 นิทานของคนไทลัดถิ่นในอีสาน

เด็กๆ ชอบฟังนิทาน เพราะนิทานเหล่านั้นล้วนก่อให้เกิดจินตนาการ แต่พอโตมาเป็นผู้ใหญ่หลายคนไม่ได้เสพนิทานเพื่อความสนุกสนานอีกต่อไป เพราะนิทานนั้นมีเนื้อหาที่หลากหลายมากและมีสิ่งที่น่าสนใจในนิทานนั้นมากยิ่งขึ้น บางครั้งเราอาจเรียกนิทานพื้นบ้าน (Folktale) ว่าเรื่องเล่าพื้นบ้าน (Folk narrative) ซึ่งหมายถึงเรื่องที่เล่าสืบต่อกันมา มีโครงเรื่องง่ายๆ ไม่ซับซ้อน ทำให้ผู้ฟังสามารถจดจำเรื่องราวได้ง่าย

กุหลาบ มัลลิกะมาส (2517) กล่าวถึง “นิทาน” ว่า นิทานเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะที่เล่าสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคน เพื่อความสนุกสนานเบิกบานใจ ผ่อนคลายความตึงเครียด เพื่อเสริมศรัทธาในศาสนา เทพเจ้า สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นคติเตือนใจ ช่วยอบรมบ่มนิสัย ช่วยให้เข้าใจสิ่งแวดล้อมและปรากฏการณ์ธรรมชาติ เนื้อเรื่องของนิทานเป็นเรื่องนานาชนิด อาจเป็นเรื่องเกี่ยวกับการผจญภัย ความรัก ความโกรธ เกลียด ริษยา อาฆาต ตลกขบขัน หรือเรื่องแปลกประหลาดผิดปกติธรรมดา ตัวละครในเรื่องก็มีลักษณะต่างๆ กัน อาจเป็นคน สัตว์ เจ้าหญิง เจ้าชาย อนุษย์ แม่มด นางฟ้า แต่ให้มีความรู้สึกนึกคิด พฤติกรรมต่างๆ เหมือนคนทั่วไปหรืออาจจะเหมือนที่เราอยากจะเป็น เมื่อนิทานตกไปอยู่ในท้องถิ่นใดก็มักมีการปรับเนื้อเรื่องให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่นนั้น นิทานในแต่ละท้องถิ่นจึงมีเนื้อเรื่องส่วนใหญ่คล้ายคลึงกัน คือ สภาพความเป็นมนุษย์ อารมณ์ ความรู้สึก รัก เกลียด ความโง่ ฉลาด ขบขัน อาฆาตแค้น หรือทุกข์ สุข ส่วนรายละเอียดจะแตกต่างกันไปบ้างตามสภาพแวดล้อมและอิทธิพลของวัฒนธรรมความเชื่อของแต่ละท้องถิ่น

นิทาน จึงเป็นเรื่องเล่าที่มนุษย์ผูกเรื่องขึ้นด้วยภูมิปัญญา โดยส่วนใหญ่จะถ่ายทอดด้วยวิธีมุขปาฐะ เนื้อเรื่องมีหลากหลายและใช้เล่าเพื่อจุดประสงค์ต่างๆ กัน ตามโอกาสและสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่น ทั้งนี้สุกัญญา สุจฉายา (2555) กล่าวว่าเรื่องเล่าพื้นบ้านเป็นสมบัติของชุมชน ไม่มีใครผูกขาดเป็นเจ้าของ ทุกครั้งที่มีการเล่า ผู้เล่าก็คือเจ้าของเรื่องที่ผูกขึ้นใหม่ แม้จะใช้เค้าโครงเรื่องเดิมก็ตาม

สำหรับการศึกษาวิเคราะห์นิทานของคนไทลัดถิ่นในอีสาน 10 กลุ่ม ได้แก่ ผู้ไท ญ้อ โย้ย กะเลิง แสก พวน ไทเบ็ง ไทเลย ไทดำ และลาว ผู้วิจัยได้ใช้เกณฑ์ในการจัดประเภทของนิทานตามเกณฑ์ของ ประคอง นิมมานเหมินทร์ (2543) สามารถจัดประเภทของนิทาน ได้แก่ นิทานเทพปกรณ

นิทานศาสนา นิทานคติ นิทานมหัศจรรย์ นิทานชีวิต นิทานประจำถิ่น นิทานอธิบายเหตุ นิทานเรื่องสัตว์ นิทานเรื่องผี นิทานมุขตลกและเรื่องไม้ นิทานเข้าแบบ

จากการศึกษานิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน จำนวน 373 เรื่อง ผู้วิจัยสามารถแบ่งนิทานเป็นประเภทต่างๆ ได้ดังนี้

3.2.1 นิทานศาสนา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สำคัญในดินแดนแถบนี้ นิทานศาสนาเป็นเรื่องที่เล่าเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา มีจุดมุ่งหมายในการสั่งสอนศีลธรรมแก่ประชาชน แนะนำแนวทางประพฤติปฏิบัติ สร้างค่านิยมและบรรทัดฐานทางอ้อมให้แก่สังคม เรื่องราวเกี่ยวกับนรกสวรรค์ หรือเรื่องราวของบุคคลที่ศักดิ์สิทธิ์ในศาสนา โครมเรื่องจะยึดพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ เช่น ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว นิทานศาสนาของไทยมักจะมีที่มาจากพุทธประวัติ นิทานศาสนาที่เรารู้จักกันมากที่สุดคือ นิทานชาดก

จากการศึกษานิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสาน ผู้วิจัยพว่ามีนิทาน 11 เรื่อง ดังตาราง 6

ตาราง 6 นิทานศาสนา

ชื่อนิทาน	กลุ่มชาติพันธุ์
ดอยคูสิงทราช	ไทเบิ่ง
แรงราคา	ไทเบิ่ง
นกแขกเต้า	ไทเบิ่ง
เจ้ายอดทอง	ไทเบิ่ง
นายฮ้อยพระโพธิสัตว์	ไทเบิ่ง
พญาขึงกับพญาภา	ไทเบิ่ง
กวางคำกับสหาย	ไทเบิ่ง
สี่สหาย	ไทเลย
รักแท้	ไทยเลย
นางปฎาจารย์	ลาว
ชูลูนางอ้าว	ลาว

จากตาราง 6 มินิทานศาสนา 11 เรื่อง โดยผู้วิจัยได้แบ่งนิทานศาสนาออกเป็น 3 ชนิด คือนิทานที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า นิทานเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ และนิทานที่เกี่ยวกับบุคคลในสมัยพุทธกาล โดยมีรายละเอียด ดังนี้

3.2.1.1 นิทานเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า

นิทานเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า เป็นนิทานที่เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในแต่ละยุคสมัย จากการศึกษาิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน พบว่ามีนิทานเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า 1 เรื่องคือเรื่องแรงราคา (ไทเบ็ง) ดังนี้

เรื่องต่อไปนี้เป็นเรื่องของพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องศีลธรรมอย่างดีที่สุดทีเดียว ยังมีเมืองเมืองหนึ่ง ชื่ออะไรไม่ทราบ มีพระมหากษัตริย์ชื่อว่า พระเจ้าสัตตุดาปะ พระองค์มีนายควญช่างที่ชำนาญคนหนึ่งฮัดช่างดีที่สุดในบ้าน พระองค์ไปทรงช่าง ไปเที่ยวประพาสป่า และเลียบพระนครอยู่เสมอ เรื่องนี้จะยุติไว้ก่อน จะย่อ

กล่าวถึงในป่าใหญ่แห่งหนึ่ง มีพระยาช่างเผือกตัวหนึ่งเผือกผ่องขาวดุจสำลี ไพรฟ้าประชาชีกี่ลือเลื่องเข้ามาถึงเมือง พระมหากษัตริย์ก็ให้นายช่างนั้นไปคล้องมา คือนายหมอช่างทั้งหลายก็ไปคล้องได้พระยาช่างนั้นมา พระยาช่างนั้นขาวผ่องดงามเหลือที่สุด สมควรจะเป็นราชาพาหะให้นายควญช่างนั้นฮัดช่าง ให้รู้กิริยาภาษาทุกอย่าง เอาจนใส่บาตรพระได้ที่เดียว อยู่ในอำนาจสอนของคนเหลือที่สุด อยู่มาไม่ช้า ไม่นาน พระมหากษัตริย์อยากประพาสป่า ก็ให้นายควญช่างผูกช่างเผือกตัวนั้น ไปกะช่างหมู่ เสนาข้าราชการไปมากมาย ประพาสป่าไม่ เขาลำเนาไพร สำราญพระทัยแล้ว กาลครั้งนั้นช่างนั้น อยู่ในอำนาจของหมอควญ อยู่แต่จะพูดได้แต่ทำนทั้งหลาย ที่รักทั้งหลายเอ๋ย แต่ถูกกิเลสคือราคา โทสะ โมหะ มาสู่จิตใจแล้ว ไม่ว่าจะแต่มนุษย์ ไม่ว่าจะแต่ชาติเดรัจฉาน อย่าแต่ช่างเผือกเลย แม่แต่มนุษย์มีศีลธรรม แม่แต่พระเณร ผู้มีศีล ก็ยังทำลายศีลได้ ราคากิเลสตัวนี้ ราคา โทสะ โมหะ หรือ โลภะ โทสะ โมหะ ตัวนี้สำคัญมากทีเดียว พระยาช่างเผือก หรือช่างหมู่ใหญ่ก็เดินไป พระมหากษัตริย์ประทับบนหลังแล้วก็เดินไป แล้วก็ไปปะไต้กลิ้งซี่ กลิ้งเยี้ยวของนางช่างตัวเมียเขา พระยาช่างก็ลืมนัญญาอันดี ลืมศีล ลืมธรรม ลืมคำสั่งสอนของนายควญ พระยาช่างก็อาระวาด ปรี้อ แปร์น พระยาช่างก็วิ่งไปสลัด พระมหากษัตริย์ก็ตก นายควญก็ตก พระมหากษัตริย์ก่อนจะตกนั้น ช่างพาวิ่งไปนานเมื่อจะตกกระโดดห้อยกิ่งไม้ไม่ได้ พระยาช่างสลัดสับปะคั๊บ

รัตตโทษขาดสะบั้น พระยาช่างก็ไปสมเสพกั๊นางช่างอยู่ในป่าตามอัยาศัยของตน พระมหากษัตริย์ก็ได้รับทุกขเวทนา ผิวพระกายก็ถลอกปอกเปิก ไม่ถึงแก่พระชงม์ พระหัตถ์หัก ไม่ถึงแก่แข็ง ขามือไม่หักต้อก เสนาอำมาตย์ก็รับมาจึงทรงโกรธแก่นายควญช่างอย่างสำคัญ เอ๊ย ไอ้ควญช่าง ก็ริ้งฮัดว่ามันดีแล้วทำไมช่างนี้จึงพะยศหว่า ขอเดชะใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทปิก

เกล้าปึกกระหม่อม ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด อาญาโทษไม่พ้นเกล้า พระองค์ไม่ได้ทรงสดับ
 ธรรมเทศนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือไร ว่า อะไรจะแรงราคะนี้ไม่มีแล้ว พระพุทธเจ้าจะ
 ช่างนี้ฮัดยงใจก็ได้ ข้าพระพุทธเจ้าจะเอาเล็กบาตรมาสบให้แต่งรำ บังคับให้ช่างจับเล็กก็ได้ แต่
 เมื่อมีกิเลสขึ้นมาแล้ว ช่างนั้นนอกใจเกล้ากระหม่อมเม็ด ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด จะเอา
 กระหม่อมฉนั้นไปฆ่า เม็ดเจ็ดชั่วโคตรก็ตาม กระหม่อมก็ยอม พระมหากษัตริย์ก็รับฟังไว้ ครั้น
 มาถึงพระนครแล้ว ก็มีความสงสัยอยู่เสมอว่า ช่างนี้สั่งสอนมันจะอยู่ในโอวาทจริงหรือ หรือจะ
 ถูกคำโบราณท่านว่า ชัดหน้าชนคนทีหมอย่อย่าไว้ใจเป็นต้น มันจะเป็นกระไรหนอ จึงเรียก
 นายควณช่างเข้ามาว่าช่างนี้จะกลับมาไหม นายควณช่าง ช่างนี้เจ็ดวันเมื่อใดสำเร็จกิจแก้ต้นที่ต้น
 ท้าวทายมา กระสันในการเสพกามคุณ เมื่อได้สมประสงค์แล้ว ช่างก็จะกลับมา จจริงว่า จจริง
 พะยะคะ ถ้าไม่จริงให้กูตัดคอมึงเม็ดใช้ไหม ครอบไฟเจ็ดชั่วโคตรก็ได้พะยะคะ เพราะพระยาช่าง
 เพื่อกตัวนี้กระหม่อมฉนั้นสั่งสอนมีความเชื่อถือได้ ต่อมาอีกเจ็ดวันพระยาช่างก็มา หน้าอศจรรย
 นักหนาท่านผู้ฟังทั้งหลาย แล้วต่อนกลับชาติฉนั้นท่านจะอศจรรยทีเดียว เจ็ดวันพระยาช่างก็มาไซ
 เซาะเยาะ เพราะว่าได้ถ่ายน้ามก้อก็เลยช่างนั้นก็ไซด้วยประการฉะนี้ ช่างครั้นมาถึงโรงแล้ว ก็
 ไปเข้าโรง นายควณช่าง นายหัตถาจารย์ก็ตีใจ ถ้ามึงไม่มากูก็ตายทั้งลูกทั้งเมีย ลูกเหวยไอ้ทอง
 คำพ้อ ไอ้ทองคำ เอาน้ามมา เอาหม้ามมา เอาเช่า เอาน้าม เอากล้วยชุก กล้วยหอม กล้วย
 อ้อยสร้อย ขมิ้น ของที่กินจะกินอะไร ช่างก็กิน ช่วยๆคนก็แตกช่นดมาดู ไว้ย ช่าง
 คู่บ้านคู่เมืองช่างเป็นชูปพะมงคล ช่วงมึงขวนบ้านเมืองคนเบ็งก็ยกมือไหว้ด้วยข้า
 พระมหากษัตริย์รู้ว่าช่างมา จึงให้นายช่างเข้าเฝ้า จึงว่า ดูก่อนไอ้ควณช่าง มึงพูดก็จริงอยู่แล้ว
 แต่กูสงสัยว่า ช่างมันจะจับเล็กแต่งได้จริงยงใจ ได้จริงพะยะคะ เอ้าพรงนี้ลองกันในหน้าพระ
 ลาน คนดูเป็นร้อยเป็นพัน เอาไหมเล่า เอาพระเจ้าคะ พอเวลาช่าวแล้ว นายช่างก็ให้ช่างเล็ก
 สูบก้อนเล็กใหญ่ประมาณเท่าบาตรพระบิดขบาทแดงโร่ ทีนี้จึงคับช่าง ขึ้นคอ ถือขอ จึงว่าตุ
 ก่อนพระยาช่าง จงจับเล็กแต่งนี้เถิด พระยาช่างนั้นรู้ภาษามนุษย์ จึงว่าถ้าเราไม่จับก้อนเล็กแต่ง
 นายควณช่างก็จะตาย ลูกเมียตายเม็ด เจ็ดชั่วโคตรถ้าเราจับก้อนเล็กแต่ง ตัวเราก็จะตายแต่เรา
 อย่าเลย เราทำบุญเอาไว้เถิด ฉะนั้นพอนายควณช่างบังคับเช่นนั้น ต่อประชาชนเป็นพันเป็นหมื่น
 พระยาช่างก็เดินอย่างองอาจ อ้าดๆๆเองวงคว้ก้อนเล็กแต่งปีบ เล็กแดงก็ถูกเป็นไฟไหม้เองวง
 ขาดปู้ด พระยาช่างก็ตายลงในเวลานั้น สมเด็จพระมหากษัตริย์ทอดพระเนตรเห็นก็สะลดพระทัย
 มาก ว่าราคะนี้มีกำลังมาก ถึงปานนี้แหละหนอ คนไหนอยากจะได้สวรรค์หรืออยากจะได้กิเลสวิ
 มุติ พันหลุดจากกิเลสไปถึงพระนิพพานได้นี้แสนยากแสนลำบาก ช่างนี้อยู่ในโอวาทคนป่านประ
 หนึ่งว่า ปะกาชิตปานนี้ เมื่อถูกราคะเข้าเผาผลาญ ก็ลืมน้ำสั่งมัด โอย ปะเดวะจะป่วยกล่าวไป
 ไย ก๊ะพวกเรานี้ เมื่อราคะเข้ามาสู่ดวงใจแล้ว ก็ทำชั่วได้สารพัดสารพัด ข่าพันกันตายแต่ยอน
 ตัวนี้ หลงติดกันอยู่มากมาย พระมหากษัตริย์ทรงสังเวชพระทัย จึงมอบราชสมบัติให้โอรส

พระองค์แล้วจึงไปบวชเป็นฤาษีอยู่ในป่าหิมพานต์ ฉันทผลไม่เป็นฤาษี ได้มานโลกก็ตายไปแล้วไปเกิดพรหมโลก ท่านทั้งหลายเรื่องนี้ก็มีประวัติกลับชาติดังนี้ จะเล่าให้ท่านฟังเป็นเคล็ดลับที่ดีที่สุด ในเรื่องนี้ เรื่องบาปกรรมอย่าไปทำเป็นอันขาด ใครจะช้ำกันตาย ใครจะตัดหนทางกันยังไง ทำเถิดท่านอย่าทำเลย บาบนั้นมันจะตามเราไป เมื่อบาปตามทันแล้วท่านเอ๋ย ไม่ได้อยู่หรือ ก้าวจะถึงแก่ความตายนั่นทนทุกข์เวทนา ข้าพเจ้าจะเล่าให้ท่านฟัง

พระเจ้าสัตตตุดาปะนั่นก็คือ พระโคตม สมเด็จพระพุทธเจ้าของเรานี่เอง ฝ่าย นายควณช่างนั้นคือ พระศรีอารีย์ ฝ่ายช่างนั้นคือ พระมหากัสสปสังฆอุปัชฌาย์ผู้หัวใจทำปฐมสังคายนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราทีเดียว เมื่อช่างนั้นตายไปแล้ว ก็กลับชาติมาเป็นพระมหากัสสป ที่ว่าทำสังคายนา เป็นพระสงฆ์มีชื่อเสียงดังนั้นแล้ว เมื่อพระมหากัสสปเถระเจ้าผู้ประเสริฐได้มีอายุครบ 120 ปีก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน การเสด็จดับขันธปรินิพพานนี้ แปรจากพระสาวกองค์อื่น ปรากฏว่าเทพดาทั้งหลายได้บรรจุชบเอาไว้ที่ภูเขาชื่อ กุกุตตสัมปาตะบรรพต ภูเขานั้นมียอดสามยอด หรือว่าภูเขาสามลูกน้อมยอดเข้าไปหากัน แล้วเทพดาก็บันดาลรูปทองเทียนทอง ดอกไม้ จุดบูชาชบอยู่ ประเดี๋ยวนี้ ยังวดอยู่ เห็นไฟเทียนก็ยังไม่ดับ ดอกไม้ก็ยังชดสะอื้นอยู่ เป็นน้าอัศจรรย์นักหนาในเรื่องบุญนี้ เมื่อพระศรีอารีย์เมตไตร นายควณช่างนั้นเป็นพระศรีอารีย์ อยู่ไปๆสร้างบารมีได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ทรงพระนามว่า พระศรีอารีย์เมตไตร พระพุทธเจ้าต่อไปก็ทรงมานพระชนม์อยู่สั่งสอนเวไนยสัตว์ พระชนมายุแปดปี เมื่อจะเสด็จปรินิพพานตามบุญตามกรรมตามเหตุตามผลของพระพุทธเจ้าแล้ว เมื่อคราวจะปรินิพพานนั้นจึงเอื้อมมือชกชบจับชกชบของพระศรีอารีย์เมตไตรเจ้า จึงได้ไปจับเอากะเลวรากชกชบของพระมหากัสสป มาไว้ที่ฝ่ามือทั้งสองเตโชธาตุก็ลุกขึ้นเผาภิรมชกชบของพระมหากัสสปเถระ พระพุทธเจ้าศรีอารีย์ ก็มีมืออันเปื่อย มืออันใหม่ แล้วก็ดับขันธปรินิพพาน ท่านทั้งหลายผู้ฟังพิจารณาดูหรือไม่ตามหลักพระบาลีว่าอะไรจะแรงเท่ากรรม อะไรจะแรงเท่ากรรมไม่มีเลย แม้แต่พระพุทธเจ้า ได้บรรลุอุปาติเสสนิพพานหรือพระอรหันต์ก็ตาม กรรมยังตามทันหน้า ท่านทั้งหลายอย่าทำบาปอย่าทำกรรมเลย

(ปรีชา อุยตระกูล, 2520)

นิทานเรื่องแรงราคะ เป็นนิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทเบิ่ง เนื้อหากล่าวถึงพระพุทธเจ้า 2 พระองค์คือ พระโคตมะ ซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าในยุคศาสนาปัจจุบัน และพระศรีอารีย์เมตไตรย ผู้ซึ่งจะได้มาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าองค์ต่อไปเมื่อศาสนาของพระโคตมะได้สิ้นไปแล้ว

3.2.1.2 นิทานเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์

ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายของพระโพธิสัตว์ว่า ท่านผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) นิทานเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์บางเรื่องจะเกี่ยวข้องกับนิทานชาดกด้วย

ชาดก หมายถึงเรื่องราวที่พระพุทธเจ้าที่มีมาในพระชาติก่อน ๆ ตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ชื่อนี้ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) ในประวัติวรรณคดีบาลี กล่าวว่า เรื่องราวชาดกมีปรากฏหลักฐานครั้งแรกในคัมภีร์ขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก ซึ่งมีลักษณะการแต่งเป็นคาถา คือ คำฉันท์ชาดกแต่ละเรื่องมีคาถามากน้อยต่างกัน เริ่มคาถาจากน้อยไปหามากตามจำนวนนิบาตชาดก ต่อมาพระอรธกถาจารย์ได้นำเรื่องชาดกในคัมภีร์ขุททกนิกายที่แต่งเป็นคาถาคือคำฉันท์นั้นมาแต่งขยายเนื้อความให้กว้างขวางพิสดารออกไปโดยแต่งเป็นร้อยแก้วห่อหุ้มคาถาเอาไว้ แล้วนำเอานิทานพื้นบ้านต่าง ๆ แทรกเข้าไปในเนื้อเรื่อง ดำเนินเรื่องทำนองนิทานชาวบ้าน มีตัวละครเอกคือพระโพธิสัตว์ มีตัวละครฝ่ายชั่วฝ่ายดี ตัวละครทั้งหมดถือกำเนิดเป็นมนุษย์บ้าง สัตว์บ้าง

หากเราพิจารณาจากนิทานพื้นบ้านแล้วก็จะพบว่าชาดกกับนิทานพื้นบ้านมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน เพราะชาดกส่วนใหญ่มาจากนิทานพื้นบ้าน หรือมีส่วนเกี่ยวข้องกับนิทานพื้นบ้านในแต่ละท้องถิ่นนั้น ดังตัวอย่าง

1) นิทานเรื่องสี่สหาย

ชายหนุ่มสี่คนเป็นเพื่อนกัน ต่างคนต่างมีวิชาคนละอย่าง คนแรกเรียนวิชาโหราศาสตร์ สามารถจับยามทำนายได้แม่นยำ คนที่สองแม่นธนู คนที่สามเรียนจบวิชาประดาน้ำ คนที่สี่เรียนจบวิชาคาถาอาคม เป่าเสกรักษาตลอดจนชุบชีวิตคนได้ ทั้งสี่สหายท่องเที่ยวไปตามที่ต่างๆ ทดลองวิชาจนเป็นที่เลื่องลือ

วันหนึ่ง สี่สหายได้มาถึงศาลาริมบึงใหญ่แห่งหนึ่งซึ่งในบึงมีน้ำลึกมาก ระหว่างที่กำลังพักผ่อน ชายคนที่หนึ่งได้จับยามดูและบอกเพื่อนๆ ว่า อย่าเพิ่งไปไหนให้พักอยู่ที่นี้ก่อน เพราะจะมีลาภใหญ่มา อีกสักพักจะมีนกอินทรีคาบคนมาทางนี้ ฝ่ายชายคนที่แม่นธนูได้ฟังเช่นนั้นก็เตรียมธนูไว้ เมื่อมีนกอินทรีคาบคนผ่านมาก็ยิงธนูใส่ทันที นกอินทรีปล่อยคนที่คาบมานั้นจมลงไปยังก้นบึง ฝ่ายคนที่ประดาน้ำก็ไม่รอช้ารีบกระโดดลงไปงม ลืมตาดูพบว่าเป็นหญิงสาว เมื่อจับดูก็พบว่าศพเย็นชืดแล้ว สันนิษฐานว่านกอินทรีน่าจะคาบเอาศพที่เขาทิ้งแล้วมาเป็นอาหาร เมื่อพบร่างหญิงสาวแล้วชายคนนั้นก็อุ้มไปวางไว้บนศาลา ฝ่ายหนุ่มคนที่สี่ไม่รอช้า รีบเป่าเสกเวทมนตร์ทันที ในที่สุดหญิงสาวก็ลืมตาแล้วลุกนั่งพูดได้ตามปกติ

เมื่อชายหนุ่มทั้งสี่เห็นหญิงสาวโงมงามต่างปรารถนาที่จะได้มาเป็นภรรยาของตน ต่างได้เสียงในสิทธิ์ของตน เมื่อตกลงกันไม่ได้จึงพร้อมใจกันไปหาหมอให้ช่วยตัดสิน พระมโหสถได้ใคร่ครวญดูตามเหตุการณ์และได้ตัดสินให้คนที่สาม คือนักประดาน้ำเป็นคนมีสิทธิ์กว่าคนอื่น

เพราะเป็นผู้ที่ใกล้ชิดหญิงสาวมากกว่าคนอื่น ทั้งหญิงสาวมีมลทินมัวหมองเนื่องจากการต้องมือของชายคนนี้ เมื่อได้ฟังคำตัดสินของพระมโหสถแล้ว ชายอีกสามคนก็ยินยอมปฏิบัติตามคำตัดสินนั้น

(สาร สารทัศนานันท์, 2532)

นิทานเรื่องสี่สหายของกลุ่มชาติพันธุ์เลย เป็นนิทานที่เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับการตัดสินปัญหาของพระมโหสถ ซึ่งเป็นเรื่องพระโพธิสัตว์ก่อนที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในกาลต่อมา ในนิทานของไทยเลยมีนิทานที่เกี่ยวกับพระมโหสถอีกเรื่องหนึ่ง คือ เรื่องรักแท้ ซึ่งเป็นเรื่องที่พระมโหสถจะต้องตัดสินปัญหาเกี่ยวกับคู่ครองด้วยเช่นกัน แสดงให้เห็นได้อย่างหนึ่งว่าเรื่องเกี่ยวกับพระมโหสถน่าจะเป็นเรื่องที่คนไทยเลืกรู้จักดี

2) นิทานเรื่องนายฮ้อยพระโพธิสัตว์

อดีตกาลพระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นนายฮ้อย และพระเทวทัตก็เป็นนายฮ้อยเช่นกัน ณ นครกาลิกคาม พ่อค้าทั้งสองพวกนี้มีได้ถูกกันเลย มุ่งทำลายซึ่งกันและกัน แต่ว่าแพ้พระพุทธเจ้าทุกทีไปเพราะว่าธรรมะย่อมชนะอธรรมเสมอไป อยู่มากาลครั้งหนึ่ง จะออกไปค้าขายหนทางไกลต้องผ่านทางทวารวดี ผ่านดงป่าที่ประกอบไปด้วยสัตว์ร้ายและผีปิศาจหลอกหลอนมนุษย์เอาไปกิน พระเทวทัตก็ไปโดยมีขบวนเกวียน 500 เล่มไปก่อนพระโพธิสัตว์ประมาณสามวัน พระโพธิสัตว์สั่งสอนลูกน้องของตนว่า เมื่อเห็นผลไม้ประหลาด เมื่อเห็นคนประหลาด เมื่อเห็นสิ่งไรประหลาดให้เอามาถามเราปรึกษาเราก่อน เราพาดายก็ตายด้วย เราพาเป็นก็เป็นด้วย บรรดาทั้งหลายก็อยู่ในโอวาทของหัวหน้าเป็นอันมาก ส่วนพระเทวทัตนั้นมิได้สั่งสอนด้วยประการใด

กาลครั้งนั้นพระโพธิสัตว์เห็นเหตุการณ์ว่าถ้าเราทะลุผ่านดงไปได้ แล้วเราจะไปค้าขายก็รวยยิ่งนักยิ่งหนา ถ้าเราไม่มีสติเราก็จะตายคาดงนี้ เพราะมันไม่ใช่เสือ ช้างธรรมดา ที่พอจะต่อสู้ด้วยอาวุธ ศาตรา มีมีด มีปืนได้ มันเป็นพวกยักษ์เสียด้วย ยักษ์ฉนิ พิศาจมากมายเสียด้วย พระโพธิสัตว์ก็สั่งสอนลูกน้องทั้งห้าร้อยให้สวดมนต์ ฝ่ายพระเทวทัตนั้นมิได้สั่งสอนด้วยประการใด สั่งสอนแต่ว่าสินค้าสิ่งใด ชื้อมาเท่านั้น ให้โกหกให้มันสามชั้น เจ็ดชั้นยิ่งดี หรือว่าค้าขายนำของปลอมย้อมแมวขายได้ ตีนไวมือไวยิ่งดี เทวทัตไปถึงดงใหญ่ก่อน ไปเจอนางยักษ์แปลงในป่าที่ซบเขยิบสวนทางมาและบอกว่าในป่ามีน้ำ มีบึงใหญ่ท่านจะบรรทุกหย้าบรรทุกน้ำมาทำไม พระเทวทัตเห็นว่ายักษ์แปลงที่ตัดดอกบัวและมีขี้โคลนติดตามตัวก็เชื่อและสั่งให้ลูกน้องทั้งห้า จะได้ไม่หนัก เดินทางมาถึงกลางป่า น้ำไม่มี หย้าไม่มี ทั้งวัวทั้งคนต่างเหนื่อยล้าอ่อนล้าไหล พวกยักษ์จึงมากินคนเหล่านี้จนหมด

ภายหลังพระโพธิสัตว์ก็มา และบอกแก่บริวารว่าให้เชื่อฟัง เพราะถ้าไม่เชื่อฟังจะ นำความตายมาสู่ จากนั้นก็ขับเกวียนนำหน้า ยักษ์แปลงได้ขับเกวียนผ่านมา มีการเก็บดอกบัวมา อีกทั้งมีโคลนติดล้อติดตัวมา เมื่อพบกับคณะนายฮ้อยก็ถามว่าพวกท่านจะบรรพทุกหญ้า บรรพทุกพิน บรรพทุกน้ำมากมายทำไม เพราะป่าใหญ่ข้างหน้าฝนตกน้ำทำอุดมสมบุรณ์ พระโพธิสัตว์ลุกขึ้นถือ ดาบและบอกว่าจะทิ้งหรือไม่ทิ้งเป็นเรื่องของข้าไม่ใช่ธุระของพวกแก ขอให้ไปเดี๋ยวนี้ ถ้าไม่หนีจะเป็นอันตราย เหล่ายักษ์ทั้งหลายรีบขับเกวียนหนีไป พระโพธิสัตว์ตั้งที่พักในที่พระเวทตัดพักเกวียน นั้น ตกตึกยักษ์เอาผลไม้มาขาย แต่พระโพธิสัตว์สั่งไว้ว่าไม่ให้กิน บริวารทั้งหลายก็เชื่อฟัง รุ่งเช้า หลังจากที่หุงต้มและรับประทานอาหารแล้ว พระโพธิสัตว์ก็เรียกประชุมและบอกให้ซ่อมเกวียน หรือเปลี่ยนกับเกวียนของขบวนเวทตัดที่ตอนนี้ต่างเป็นซากศพไปหมดแล้ว ขบวนเกวียนทั้งหมดต่างเดินทางไปค้าขายและได้กำไรอย่างมาก สมเด็จพระพุทธเจ้าจึงเทศนาว่าคนที่จะเป็นนายคนนั้นจะต้องมีปัญญา นายฮ้อยเวียนจะต้องมีปัญญา และคนที่ปัญญาเป็นคนที่ประเสริฐเลิศกว่าคนอื่น ต้องรู้จักพิจารณา และซื่อสัตย์ต่อลูกน้อง เมื่อเป็นผู้ใหญ่ก็ไม่ซื่อสัตย์ลูกน้องได้ไม่ซื่อสัตย์ลูกน้องก็ไม่นับถือ ไม่ตั้งอยู่ในความยุติธรรม ไม่ตั้งอยู่ในธรรมะ ก็ไม่น่านับถือสถานนั้น หมูนั่นพวกนั้น ก็ไม่เจริญ เรื่องนี้ก็เป็นทีสอนใจคน เราที่เป็นบัณฑิต ที่ประสงค์ความดีได้เป็นอย่างดี

(ปรีชา อุยตระกูล, 2520)

นิทานเรื่องนายฮ้อยพระโพธิสัตว์ เป็นนิทานที่ได้มาจากการเก็บข้อมูลของกลุ่มคนไทเบ็งซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ ซึ่งมีการแปลงเรื่องให้เข้ากับสภาพสังคม คือแทนที่จะพระโพธิสัตว์จะเป็นพ่อค้าวานิชก็เป็นนายฮ้อย ซึ่งก็คือพ่อค้าในโลกทัศน์ของชาวไทเบ็งนั่นเอง

3) ชูลู นางอ้ว

พระสัพพัญญูปางเมื่อต้องทรมานใช้ชาติได้เกิดเป็นท้าวชูลูเป็นโอรสเจ้าเมืองกาสินางอ้วเคียมเป็นธิดาเจ้าเมืองกายนคร ทั้งสองเมืองมีความสัมพันธ์อันดีเพราะพระมเหสีต่างเป็นเสี้ยวกัน และเคยให้คำมั่นสัญญากันว่าถ้ามีลูกชายลูกสาวจะให้แต่งงานกัน ท้าวชูลูและนางอ้วเคียมเกิดปีเดียวกัน เมื่อเจริญวัยนางอ้วเคียมงดงามมาก ร่ำลือไปถึงขุนนาง ส่วนท้าวชูลูเมื่อเจริญวัยอยากมีคู่ครองจึงขอมาเที่ยวเมืองกายนคร ได้นำเครื่องบรรณาการมาให้เจ้าเมืองด้วย ท้าวชูลูและนางอ้วเคียมได้พบกันและมีใจให้กัน ท้าวชูลูอยู่เมืองกายนครระยะหนึ่งแล้วนางอ้วเคียมกลับเมืองเพื่อส่งคนมาสู่ขอ

ขุนนางได้ส่งผู้ใหญ่มาสู่ขอนางอ้วเคียม พระมารดาของนางอ้วเคียมรับปาก เพราะนางไม่พอใจพระมารดาของท้าวชูลูตั้งแต่ตอนทรงครรภ์อ่อน ๆ เหตุเพราะพระมารดาของท้าวชูลูไม่ให้นางเสวยหมากส้มเกลี้ยง เมื่อนางอ้วเคียมทาบว่าพระมารดาจับปากการสู่ขอของขุน

นางก็ไม่ยอมรับ ฝ่ายชูลูได้ให้คนมาสู่ขอครั้งแรกมารดานางอ้วเคียมไม่ยอมตกลง โดยอ้างว่ารับปากขุนนางไว้แล้ว ท้าวชูลูจึงขอให้พระบิดามารดาส่งคนมาสู่ขออีกครั้งหนึ่ง ในครั้งนี้มารดาของท้าวชูลูมาด้วย นางอ้างถึงคำพูดที่เคยตกลงกัน แต่มารดานางอ้วเคียมได้กล่าวถึงความโกรธที่เคยมี ขอคืนคำมั่นสัญญาทั้งหมด สุดท้ายก็ตกลงกันว่าจะทำพิธีเสี้ยงสายแนน เมื่อแม่สุนคนทรงทำพิธีและขอไปดูสวนกกแนนของพระยาเถน ก็พบว่าสายแนนของทั้งสองพันกันอยู่แต่ตอนปลายยอดด้านบนและปลายแตกออกจากกัน ส่วนสายแนนของชูลูมีแท่นทองอยู่ด้วยแสดงว่าเป็นพระโพธิสัตว์ ดังนั้นทั้งสองเมืองตกลงกันได้บางส่วน คือฝ่ายเมืองกาสีจะส่งคนมาสู่ขออีกครั้งหนึ่ง ส่วนมารดานางอ้วเคียมวิตกกังวลเพราะได้ตกลงกับขุนนางไว้แล้ว

ฝ่ายขุนนางได้ส่งคนมาทาบถามอีกครั้งหนึ่ง เพื่อกำหนดวันอภิเษกสมรส มารดานางอ้วเคียมได้ตอบตกลงจัดงานแต่งงานเป็นเดือนหน้า เมื่อนางอ้วเคียมรู้จึงส่งคนไปเชิญท้าวชูลูมาพบ เมื่อทั้งสองพบกันนางอ้วเคียมก็เล่าความทุกข์ของตนให้ฟัง ท้าวชูลูจึงบอกว่าจะกลับไปยกทัพมาแย่งนางอ้วเคียม ให้นางอ้วเคียมอดทนไปก่อน

ฝ่ายมารดานางอ้วเคียมทราบว่าสองหนุ่มสาวลักลอบพบกันที่อุทยานก็โกรธมาก และต่อว่านางอ้วเคียมไปเล่นชู้ ไม่รักนวลสงวนตัว นางอ้วเคียมเสียใจมากจึงมาผูกคอตายที่อุทยาน บิดามารดานางอ้วเคียมต่างเสียพระทัยและนำศพนางไปบำเพ็ญกุศล ส่วนขุนนางก็ถูกรณีสืบ

ฝ่ายชูลูเสียใจมากจนคลุ้มคลั่งและถูกผีสิงจนคว้ามืดแทงตัวเองตาย ท้าวชูลูและนางอ้วได้ไปพบกันบนสวรรค์ ส่วนทั้งสองเมืองจัดงานศพโดยนำทั้งสองมาเผาพร้อมกัน สร้างพระธาตุบรรจุอัฐิไว้ที่เดียวกัน และทั้งสองเมืองก็กลับมาสามัคคีกันอีกครั้งหนึ่ง

(ธวัช ปุณโณทก, 2542 ก)

นิทานเรื่องชูลูนางอ้วสำนวนนี้เป็นนิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ลาว นิทานเรื่องนี้เป็นเรื่องที่ชาวอีสานรู้จักกันเป็นอย่างดี บางท้องถิ่นได้ใช้นิทานเรื่องนี้เพื่ออธิบายเหตุที่มาของแมงชูลู และดอกนางอ้ว ที่มักจะอยู่ด้วยกันเสมอ

แมงชูลู หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าหนอนมันนไบกล้วย ส่วนดอกนางอ้ว เป็นดอกกล้วยไม้ดิน ที่มีต้นสูงประมาณ 1 ฟุต มีดอกสีขาว ลักษณะดอกของนางอ้ว จะดูคล้ายมีดแทงเข้าดอก และเกสรก็มีเส้นโยงใยคล้ายเชือก แต่ดอกไม่มีสีขาว

ภาพประกอบที่ 6 แมงซูลู

3.2.1.3 เรื่องเล่าเกี่ยวกับบุคคลในสมัยพุทธกาล

นิทานที่เป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับบุคคลในสมัยพุทธกาล พบในนิทานของลาว เรื่อง นางปฎาจารย์ สำนวนกลุ่มชาติพันธุ์ลาว โดยมีเนื้อหาดังนี้

มีหญิงสาวอยู่คนหนึ่ง ชื่อนางปฎาจารย์นางเป็นคนที่สวยงามมาก นางไปได้สามีอยู่อีกเมืองหนึ่ง ซึ่งตอนนั้นบ้านเมืองของสามีของนางได้เกิดอาเพศ ฝนตกหนัก น้ำท่วม ลมพายุต่างๆ พัดพาและทำความเสียหายแก่บ้านเมืองผู้คนเสียชีวิตจำนวนมาก เหลือนางและสามี นางไม่รู้จะทำอย่างไรจึงชวนสามีเดินทางกลับไปยังบ้านเมืองพ่อแม่ของนาง ในระหว่างเดินทางนางได้ตั้งท้องและมีลูก 2 คน คนแรกประมาณ 1 ขวบ คนที่สองเพิ่งคลอดได้ไม่ถึงเดือนเส้นทางที่นางเดินมากับสามีก็มีแต่ป่าเขาน่ากลัว พอถึงตอนดึกๆนางปฎาจารย์ก็รู้สึกหนาวเพราะนางเป็นแม่ลูกอ่อน สามีของนางจึงได้พานางหยุดพักอยู่กลางป่าที่มีแต่อันตรายรอบตัว สามีของนางได้บอกกับนางว่าจะออกไปหาฟืนมาก่อไฟเพื่อคลายความหนาว ให้นางนั่งรออยู่ที่นี้กับลูก พอสามีนางปฎาจารย์พูดเช่นนั้นแล้วก็ได้เดินเข้าไปในป่าลึกที่มีดงมากเพื่อหาฟืนแต่ด้วยความมืดมองไม่เห็นอะไรสามีของนางปฎาจารย์จึงได้ถูกงูกัดตาย

ฝ่ายนางปฎาจารย์ก็นั่งรอสามีของตนจนถึงรุ่งเช้าวันต่อมาไม่เห็นสามีกลับมาหา นางจึงพาลูกน้อย 2 คน ออกตามหาและพบว่าสามีโดนงูกัดตาย นางไม่รู้จะทำอย่างไรเพราะยังมีลูกน้อยอีก 2 คนให้ดูแลนางจึงตัดสินใจทิ้งศพของสามีไว้กลางป่าแล้วก็พาลูกน้อยออกเดินทางต่อไป จนมาถึงแม่น้ำใหญ่ซึ่งต้องเดินข้ามไปจะพาลูกน้อยไป 2 คนก็กระไรอยู่ นางจึงได้ปล่อยให้ลูกน้อยวัย 1 ขวบรออยู่ฝั่งนี้ ส่วนนางก็พาลูกน้อยวัย 1 เดือนข้ามไปก่อนแล้วก็เอาไปวางไว้ที่กอหญ้า แล้วก็เดินข้ามแม่น้ำมาถึงประมาณตรงกลางหวังจะมารับลูกอีกคนแต่หนีออกไปเห็นพญาเหี้ยวกำลัง

คาบลูกวัย 1 เดือนของนางไป นางจึงได้ทำท่าทางโบกไม้โบกมือเพื่อไล่พญาเหยี่ยวลูกวัย 1 ขวบ เห็นแม่แก้วมือส่งเสียงร้อง ก็นึกว่าแต่แม่เรียกตัวเองจึงได้ กระโดดลงน้ำทั้งที่ว่ายน้ำไม่เป็นหวังจะ มาหาแม่ตัวเองแต่ก็จมน้ำตายในที่สุด นางปฎิภาคาราสูญเสียลูกน้อย 2 คนและสามีไป นางก็ไม่เป็น อันจะอยู่จะกินเหมือนคนเป็นบ้า พเนจรไปทั่วทุกดินแดนจนได้มาพบกับพระพุทธเจ้ากำลังแสดง ธรรมเทศนาอยู่ที่เมืองๆหนึ่ง พระพุทธเจ้าจึงได้สั่งสอนธรรมให้แก่นางว่าเป็นเวรกรรมที่นางทำมา นางได้บรรลุธรรมและตัดสินใจบวชเป็นภิกษุณีถวายการรับใช้พระพุทธเจ้าตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

(ไพฑูริศ สະกัปปันท์, 2555)

นิทานเรื่องนางปฎิภาคารา ปรากฏอยู่ใน อรรถกถา ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท สหัส สวรรคที่ 8 เมื่อเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา ไม่นานปฎิภาคาราเถรีได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ ภายหลัง พระศาสดาประทับนั่ง ณ พระเชตวันวิหาร เมื่อทรงสถาปนาเหล่าภิกษุณีไว้ในตำแหน่งต่าง ๆ ตามลำดับ จึงทรงสถาปนาพระปฎิภาคาราเถรีไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นเลิศกว่าพวกภิกษุณีสาวิกาผู้ ทรงวินัย

นิทานเรื่องนางปฎิภาคารา เป็นนิทานที่เป็นที่รู้จักกันดีของชาวอีสาน นอกจากจะใช้ เล่ากันในกลุ่มแล้ว นิทานเรื่องนี้ยังได้ถูกนำเสนอในรูปแบบของการแสดง (performance) เพราะมี คณะหมอลำได้นำเรื่องนางปฎิภาคารามาเล่าต่อกลอนอยู่หลายคณะ ทำให้นิทานเรื่องนี้รู้จักกันอย่าง แพร่หลายในภาคอีสาน

3.2.2 นิทานคติธรรม

นิทานคติธรรม เป็นนิทานขนาดสั้น มุ่งสอนธรรมะและกฎแห่งกรรม จากการศึกษา นิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน พบว่ามีนิทานคติจำนวน 39 เรื่อง ดังตาราง

ตาราง 7 นิทานคติธรรม

ชื่อนิทาน	กลุ่มชาติพันธุ์
1. ลูกสะใภ้กับแม่ยา	ญ้อ
2. สองตายาย	ไทดำ
3. อ้ายสี่ลุ่มค้าเมีย	ไทดำ
4. อ้ายกับน้อง	ไทดำ
5. นกกระยางขาว	ไทดำ
6. ปลาน้อยไม่ฟังคำพ่อแม่สอน	ไทดำ

7. โรงเรียนประถม	ไต่ดำ
8. ลุงแวนหาปลา	ไต่ดำ
9. รู้จักหน้าที่	ไต่ดำ
10. ไ้บ่าบตามหาซื้อ	ไทเบ็ง
11. ผู้หญิงแสนกล	ไทเบ็ง
12. สิงหะไกรภพ	ไทเบ็ง
13. หัวล้านเกินครู	ไทเบ็ง
14. ผัวเมียไม่สามัคคีกัน	ไทเบ็ง
15. ตัวอุบาทร์	ไทเบ็ง
16. ชาวไร่กับลิง	ไทเลย
17. หลาบตายขายชี	ไทเลย
18. ปลาสามชื่อ	ไทเลย
19. ปลาเทวดา	ไทเลย
20. ไ้ปั้นข้าวใหญ่	ไทเลย
21. ม้าตัวผู้ออกลูก	ไทเลย
22. ว่าอะไรว่าตามกัน	ไทเลย
23. ผัวเป็นเพี้ยเพราะเมียช่างพูด	ไทเลย
24. น้ำอดน้ำทนจะได้ทองคำเป็นท่อน	ผู้ไท
25. ลูกสะใภ้จ้องทอง	ผู้ไท
26. แม่ย่าเกลียดลูกสะใภ้	ผู้ไท
27. เส้นหน้าย้อย	ผู้ไท
28. แก้วอดแก้วทนถึงจะได้ทองคำ	ผู้ไท
29. ท้าวกำพร้าว้า	ผู้ไท
30. ท้าวตอดช่างขอท้าวองชี้ตระหนี่	ผู้ไท
31. หมูเพื่อนและเงินทอง	ผู้ไท
32. ตามหาแม่	ผู้ไท
33. เขาเป็นหมูกัน	ลาว
34. กำพร้าว้าเรียนมนต์ตด	ลาว
35. แบ่งแตงโม	ลาว
36. เศรษฐีหาลูกเขย	ลาว

37. อุบายของเศรษฐี	ลาว
38. เหม็นอย่างรังเกียจโกรธแต่อย่าเกลียด	ลาว
39. ผีปอบกับพระ	ลาว

ตัวอย่างนิทานคติธรรมของกลุ่มคนไทพลัดถิ่นในอีสาน

3.2.2.1 นิทานเรื่องหมู่เพื่อนและเงินทอง

มีครอบครัวสองครอบครัวมีนาติดกัน ครอบครัวหนึ่งเป็นคนดี อีกครอบครัวครอบครัวหนึ่งขี้อิจฉา ทั้งสองครอบครัวไม่มีลูกจึงพากันไปบนขอลูกที่ต้นไทรใหญ่ ครอบครัวไม่ดี ไม่อยากให้เขาได้ลูกชายเหมือนตัว จึงไปบนใหม่โดยยกขันดอกไม้ของครอบครัวใจดีขึ้นบน เทวดาเห็นบนขอหลายอย่างก็ไม่ว่าจะให้เทวดาองค์ไหนมาเกิด จึงแปลงเป็นปลาไหลเผือกมาติดลอบของครอบครัวใจดี เมื่อเมียของครอบครัวใจดีจะฆ่าปลาไหลเผือกมาทำอาหาร ปลาไหลเผือกก็ขอชีวิตไว้ แล้วให้เมียครอบครัวใจดีเลือกว่าจะเอาเงินทองหรือเอาลูก เมียครอบครัวใจดีเลือกเอาลูก แล้วเทวดาก็ทำเช่นเดียวกันกับครอบครัวขี้อิจฉา แต่เมียครอบครัวขี้อิจฉาเลือกเอาเงินทองและได้ใช้จ่ายเงินอย่างฟุ่มเฟือย ส่วนครอบครัวใจดีก็ช่วยกันทำนาอย่างขยันขันแข็ง ครอบครัวขี้อิจฉากลับพวกสองคนนั้นจะมาพึ่งพาก็หาทางกลั่นแกล้งเพื่อ让她ไปเสีย เผอิญโจรมาปล้นครอบครัวขี้อิจฉา ขนทรัพย์สมบัติไปหมด ครอบครัวใจดีก็มาช่วยเหลือ ครอบครัวขี้อิจฉาจึงชวนสองพี่เมียใจดีมาอยู่ด้วย จนเมียครอบครัวใจดีคลอดลูก ครอบครัวขี้อิจฉาก็ยังไม่เลิกกลั่นแกล้ง ในที่สุดครอบครัวขี้อิจฉาก็แพ้กัตัวเอง ถูกเสือโคร่งกัดตาย ครอบครัวใจดีเฝ้าศพให้ปรากฏว่าเถ้าถ่านได้กลายเป็นแมลงวัน

(ทรัพย์สิน ปกิณณะ, 2542)

นิทานเรื่องหมู่เพื่อนและเงินทองของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท มีเนื้อหาสอนใจในเรื่องของการมีน้ำใจและความซื่อสัตย์ โดยการแสดงผ่านนิทานและใช้คู่ตรงข้ามมาอธิบายให้เห็นผลของการเป็นคนดีและผลของการเป็นคนไม่ดี ครอบครัวของคนใจดีมีความสุขอยู่ตามอัธยาศัยที่ตนเลือก ส่วนครอบครัวขี้อิจฉาได้รับผลเป็นความตาย แม้แต่เถ้าถ่านก็กลายเป็นแมลงวันซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความสกปรกด้วย

3.2.2.2 นิทานเรื่องอ้ายสี่ลุยก้าเมีย

อ้ายสี่ลุยก้าเมีย มีสองเมีย เมียหลวงแต่งสี่ร้อย เมียน้อยแต่งสี่พัน บอกเมียว่าไปทำงานแต่ไปจ้างขายเมีย เมียน้อยมีลูกติดมาคนหนึ่งเป็นลูกสาว สี่ลุยก้าเมียเลยขายลูกเมียน้อยไปขายให้เศรษฐีต่อมาก็ขายเมียทั้งสองไป โดยที่เมียไม่รู้มาก่อน พอขายเมียก็ใช้สุรุษสุร่ายจนหมดกลายเป็นขอทาน ไป

ขอทานที่บ้านเศรษฐีที่เอาเมียไปขาย เมียทั้งสองก็ไม่ให้เงิน จึงเป็นขอทานตลอดชีวิต ให้ทุกข์แก่
ท่านทุกชั้นถึงตน

(ศาสดา สุขคง, 2555)

นิทานเรื่องอ้ายสลุยค้าเมีย เป็นนิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทดำ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับคน
ที่ใช้จ่ายฟุ่มเฟือย ถึงขั้นต้องขายภรรยาและลูก แม้กระนั้นยังไม่พอใช้ และต้องกลายเป็นขอทาน
นิทานเรื่องนี้ต้องการแสดงข้อคิดเรื่องของความไม่ฟุ่มเฟือย

3.2.2.3 ม้าตัวผู้ออกลูก

มีชายหนุ่มคนหนึ่งเป็นกำพร้า อาศัยญาติและชาวบ้านช่วยเหลือเกื้อกูลจึงรอดชีวิต
มาได้ ชายหนุ่มคนนี้เป็นคนดีจึงเป็นที่รักใคร่เอ็นดูของคนทั่วไป เขามีม้าพันธุ์ไทยตัวเมียที่มีลักษณะ
ดี และมีอายุพอที่จะผสมพันธุ์ได้แล้ว อยู่มาวันหนึ่ง ม้าเพศตัวผู้ของเจ้าเมืองได้หนีออกจากคอก
และมาผสมพันธุ์กับม้าของชายหนุ่มนี้ ม้าตัวนั้นตั้งท้องและตกลูกออกมาเป็นม้าที่มีลักษณะสูงใหญ่
สวยงามมาก ภายหลังเจ้าเมืองผ่านมาในหมู่บ้านบังเอิญเห็นลูกม้า และสืบทราบว่าเป็นลูกม้าที่เกิด
จากม้าเพศของเจ้าเมืองเอง จึงอยากได้ และให้คนมาบอกว่าลูกม้าที่เกิดใหม่นี้ต้องเป็นของเจ้าเมือง
เพราะหากม้าเพศไม่มาผสมแล้วจะไม่เกิดม้าตัวนี้เลย ม้าควรเป็นของเจ้าเมือง

ฝ่ายชาวบ้านและญาติจึงพากันไปร้องคัดค้านเจ้าเมือง และบอกว่าถ้าเจ้าเมืองจะเอา
ลูกม้าตัวนี้จริงๆ ก็ขอให้ตุลาการตัดสิน วันรุ่งขึ้นตุลาการไม่มาตามนัด จนวันถัดไปตุลาการจึงมาที่
จวนเจ้าเมือง เมื่อเจ้าเมืองถามว่าทำไมไม่มาตามนัด ตุลาการจึงตอบว่า “เมื่อวานนี้ข้าพเจ้ามา
เหมือนกัน แต่พอมาถึงกลางทาง ได้เห็นฝูงปลาสร้อยกำลังขึ้นกินใบมะขามอ่อนอยู่ริมทาง ข้าพเจ้า
เห็นว่าเป็นกลางร้าย เพราะไม่เคยเห็นมาก่อนเลย ข้าพเจ้าจึงรีบเดินทางกลับบ้าน” เจ้าเมืองจึงกล่าว
ว่าฝูงปลาสร้อยจะขึ้นมากินใบมะขามอ่อนได้จริงหรือ จะเป็นไปได้อย่างไร ตุลาการจึงตอบเจ้าเมือง
ว่าในทำนองเดียวกันม้าตัวผู้ออกลูกเคยมีหรือท่าน เจ้าเมืองได้ยินเช่นนั้นก็จ้นปัญญา นึกละอายใจ
และไม่ติดใจเรียกร้องเอาลูกม้าจากหนุ่มกำพร้าอีก

(สาร สาระทัศนันทน์, 2532)

นิทานเรื่องม้าตัวผู้ออกลูกของกลุ่มชาติพันธุ์ไทเลย เป็นนิทานที่ผู้วิจัยได้สรุปย่อมา
จาก สาร สาระทัศนันทน์ (2532) เป็นเรื่องที่ใช้สอนใจในเรื่องของความโลภมาก อยากรได้ของของคน
อื่น โดยไม่สนใจเหตุผล นิทานเรื่องนี้จึงได้ให้ข้อคิดเตือนใจแก่ผู้เสพในเรื่องของความเห็นแก่ได้ และ
สุดท้ายเจ้าเมืองผู้มักได้ก็ละลายแก่ใจตนเอง

3.2.3 นิทานมหัศจรรย์

นิทานมหัศจรรย์ เป็นนิทานขนาดยาว ที่มีเนื้อเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความมหัศจรรย์แห่งอิทธิปาฏิหาริย์ต่างๆ เช่น ของวิเศษ การแปลงกาย ฯลฯ ฉากที่เกิดอยู่ในดินแดนจินตนาการที่พบบ่อยคือ เมืองพาราณสี เมืองปัญจาล ตัวเอกส่วนใหญ่มักเป็นพระโพธิสัตว์หรือลูกกษัตริย์ แก่นเรื่องที่พบบ่อยได้แก่ การพลัดพราก การผจญภัย ความกตัญญู ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น

จากการศึกษาวิเคราะห์นิทานของคนไทยพลัดถิ่นในอีสานทั้ง 10 กลุ่ม พบว่ามีนิทานมหัศจรรย์ 44 เรื่อง ดังตาราง 8

ตาราง 8 นิทานมหัศจรรย์

ชื่อนิทาน	กลุ่มชาติพันธุ์
1. พระยาแสนสู่วัณลูก	ญ้อ
2. สุปรมโมกขา	ญ้อ
3. กำพร้าผีน้อย	ญ้อ
4. ท้าวหังเจ็ด	ญ้อ
5. อีหล้ากับอีลุน	ญ้อ
6. สีธนมโนราห์	ไทดำ
7. นางผมหอม	ไทดำ
8. กำพร้าผีน้อย	ไทดำ
9. กำกาดำ	ไทดำ
10. ท้าวข้อล่อ	ไทดำ
11. สองเอี้ยยน้องเที่ยวป่า	ไทดำ
12. กำพร้าไก่อแก้ว	ไทดำ
13. กำพร้าสองพี่น้อง	ไทดำ
14. อีเอี้ยยอีน้อง	ไทดำ
15. นางนกระจอกน้อย	ไทดำ
16. ไอ้หุดจำเปา	ไทเบิ่ง
17. พระปาจิตนางอรพิมพ์1	ไทเบิ่ง
18. พญาสุวรรณกัจฉะ	ไทเบิ่ง
19. มณีสังจา	ไทเบิ่ง

20. เจ็ดคนน	ไทเบิ่ง
21. ไอ้เจ็ดไท	ไทเลย
22. นางไก่อแก้ว	ผู้ไท
23. ท้าวสุพรมโมกษา	ผู้ไท
24. นางหอมฮู	ผู้ไท
25. นางแดงอ่อน	ผู้ไท
26. ท้าวกาฬเกษ	ผู้ไท
27. น้ายวิเศษ	ผู้ไท
28. นกกระจอกสองนิ้วเมีย	ผู้ไท
29. ท้าวว้าทอง	ผู้ไท
30. กำพำฝีน้อย	ผู้ไท
31. กำพลอยทุกชะตะ	ผู้ไท
32. แก้วหน้าม้า	ผู้ไท
33. นางหอมฮู	ผู้ไท
34. ชุนทิง	ลาว
35. ท้าวเจ็ดหวดเจ็ดไท	ลาว
36. ท้าวหุดตึง	ลาว
37. ท้าวหงส์หิน	ลาว
38. ท้าวหน้าผากท้าวกะตัน	ลาว
39. ซ้องวิเศษ	ลาว
40. มะม่วงทองคำ	ลาว
41. ไอ้หวัง	ลาว
42. กำพำฝีน้อย	ลาว
43. กำพำฝีน้อยปางลัว	ลาว
44. กาละเกด	ลาว

ตัวอย่างนิทานมหัศจรรย์ของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน

3.2.3.1 นิทานเรื่องน้ายาวิเศษ

นิทานเรื่องน้ายาวิเศษของผู้ไท ผู้วิจัยสรุปความจาก ทรัพย์สิน ปกิณณะ (2542) มีเนื้อหาเกี่ยวกับท้าวกำพร้าว ดังนี้

ท้าวกำพร้าวต้องขอทานเลี้ยงชีวิต อยู่มาวันหนึ่งคิดจะปลูกข้าวกินเอง แต่ไม่มีเครื่องมือ จึงแบกหน้าไม้เข้าป่า และยิงได้นกหนึ่งตัว ที่เหนียงของนกตัวนั้นมีข้าวอยู่หนึ่งเมล็ด ท้าวกำพร้านำข้าวเมล็ดนั้นมาปลูก ได้ผลผลิตมาแต่ยังไม่ยอมกิน เอากลับไปปลูกอีกจนได้ข้าวจำนวนมาก และนำไปเก็บไว้ในโพรงหิน โพรงไม้ วันหนึ่งฝูงนกกระจอกมากินข้าวเปลือกจนหมด ท้าวกำพร้าจึงต่อว่าพวกนก หัวหน้าฝูงจึงมอบเมล็ดข้าวทองคำให้ และให้นำไปเก็บไว้ในโพรงหิน แล้วจะได้ทุกสิ่งที่ต้องการ ต่อมาข้าวกลายเป็นน้ำใสสะอาด เมื่อดื่มแล้วมีรูปร่างและกำลังวังชามากขึ้น วันหนึ่ง นายพรานแบกวางผ่านมาและมาต้อน้ำนั้น และชักน้ำล้างคราบเลือดที่ตัววางก็ปรากฏว่าวางวิ่งเข้าไปป่าไป จึงสอบถามความจริงจากท้าวกำพร้าว และไปบอกแก่เจ้าพระยา เจ้าพระยาจึงมาขอน้ายาวิเศษไปรักษาลูกสาวที่ป่วย เมื่อลูกสาวหายป่วย เจ้าพระยาให้แก้วแหวนเงินทองแก่ท้าวกำพร้าวมากมาย แต่ท้าวกำพร้าวไม่รับ ขอเพียงเครื่องมือในการทำไร่นา เมื่อมีเครื่องมือและแรงงานมาช่วย ท้าวกำพร้าวก็ได้ข้าวมากมาย จึงแจกจ่ายให้แก่คนยากจน และเมื่อท้าวกำพร้าวตาย ชาวผู้ไทยก็เชื่อว่าท้าวกำพร้าวได้ไปเกิดเป็นชาวผู้ไทย

(ทรัพย์สิน ปกิณณะ, 2542)

นิทานเรื่องน้ายาวิเศษ เป็นนิทานของผู้ไท เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับน้ำที่เป็นยาวิเศษเมื่อดื่มแล้วจะมีรูปร่าง ยาวิเศษรักษาคนป่วยให้หายได้ ซึ่งความวิเศษต่างๆ นี้เป็นคุณสมบัติของนิทานมหัศจรรย์ ที่ช่วยตอบสนองต่อจิตใจของผู้รับสารให้หลุดพ้นจากโลกแห่งความเป็นจริง

3.2.3.2 อีหล้ากับอีลุน

สองนางชื่ออีหล้ากับอีลุน แม่จะรักน้องสาวคืออีลุนมากกว่า เมื่อแม่ให้ไปหาปลาหรือทอดผ้าอีลุนไม่เคยทำได้ประสบความสำเร็จเลย แต่จะใช้วิธีการแลกเปลี่ยนกับพี่ และยังมีให้พ่อแม่พาอีหล้าไปปล่อยในป่า โดยทิ้งปืนข้าวกับไข่ไว้ให้ อีหล้าทำไข่ไว้แน่นจนฟักเป็นตัว ไก่บอกว่านางเป็นผู้มีพระคุณ ให้ขออะไรก็ได้ อีหล้าจึงขอให้ตัวเองมีสามี มีบ้าน และมีทรัพย์สิน เมื่อนางมีสามีก็พากันปลูกถั่วปลูกงา ปลูกฟัก และนางได้ปลูกฟักทองและอธิษฐานให้เครือฟักครองยาวไปถึงบ้านพ่อแม่ หากพ่อแม่กินก็ขอให้มีรสหวาน หากน้องสาวกินก็ให้มีรสขม เมื่อน้องสาวกินฟักก็มีแต่รสขมซึ่งตรงข้ามกับพ่อแม่ น้องสาวจึงตามเครือฟักมา และพบบ้านพี่สาว ด้วยความอิจฉาจึงบอกว่าพ่อแม่ป่วย พี่สาวจึงอุ้มเอาลูกมาด้วย เมื่อมาถึงต้นฝรั่งน้องสาวขอให้พี่ขึ้นไปเก็บฝรั่งให้ โดยตน

จะอุ้มลูกไว้รอ และแก้มตัดต้นไม้ที่นั่นจนล้ม และพี่สาวตาย ต่อมาน้องสาวได้อยู่กินกับสามีของพี่สาวและเลี้ยงหลานแต่เลี้ยงอย่างทารุณ นางหล้าเกิดมาเป็นนกก็มาดูแลลูก นางลุนโมโหจึงใช้ไม้ตีจนตายและทิ้งในกองไฟ ยายแก่คนหนึ่งมาขอต่อไฟจากนางลุน และหนีบงกไปเพราะนึกว่าเป็นพิน แต่ก่อไฟไม่ติดสักที จึงทิ้งค้อนพินนั้นลงไปใต้น้ำมวก และกลายเป็นนางหล้า ที่จำความในอดีตได้ ยายจึงให้นางหล้าอยู่ที่บ้าน ลูกของนางหล้ามาเล่นและเห็นนางหล้าจึงไปเล่าให้พ่อฟัง พ่อจึงไปหายายและเล่าความจริงให้ฟัง ทั้งหมดจึงกลับมาอยู่ด้วยกัน ส่วนนางลุนนั้นต้องการสวยเหมือนพี่สาวจึงขอให้ยายทำเหมือนที่ทำกับพี่สาว และลงไปนอนในรางหมู เมื่อยายเหน็ดร้อนลงไปนางลุนก็ตาย

(บุญมา ไชยแสนท้าว, 2542)

นิทานเรื่องอีหล้ากับอีลุนของกลุ่มชาติพันธุ์ญ้อ เป็นนิทานที่มีความมหัศจรรย์ มีความวิเศษต่างๆ ซึ่งทำให้นิทานเรื่องนี้มีความน่าติดตาม ตอนต้นเรื่องคล้ายกับนางไก่แก้วของผู้ไท ที่กำไข่ต้มไว้จนฟักออกมาเป็นไก่วิเศษ ตอนกลางเรื่องมีแบบเรื่องคล้ายกับนิทานเรื่องปลาบู่ทองของภาคกลางของไทย ที่เมื่อแม่ตายไปก็ไปเกิดเป็นนกกลับมาดูแลลูก และในตอนจบนิทานก็จบแบบสมหวังและให้ตัวร้ายตาย ซึ่งเป็นนิทานที่ทำให้ผู้รับสารมีความสุขและสอนการทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่วอีกวิธีหนึ่ง

3.2.3.3 มณีสังจา

มีครอบครัวหนึ่งอาศัยอยู่ในเมือง ๆ หนึ่ง ขณะนั้นเกิดทุพภิกขภัย ข้าวยากหมากแพง ฝนฟ้าแล้งมานานนักหนา ชาวบ้านต้องขาดเผือกขาดมันมากินอยู่เสมอ ครอบครัวนี้มีลูกสองคน คนที่เป็นชายชื่อ มณี คนน้องเป็นหญิงชื่อ สังจา ทั้งสองพี่น้องรักใคร่กันมาก

วันหนึ่ง พ่อกับแม่ออกไปหาเผือกมัน สั่งลูกชายว่าให้พาน้องไปเล่น รอจนกว่าพ่อแม่จะกลับมา ทั้งสองพี่น้องก็รออยู่เป็นนาน พ่อแม่จึงกลับมาพร้อมด้วยเผือกมันเป็นจำนวนมาก มณีร้องบอกนางสังจาว่า ไปกินเผือกกินมันกันเถาะ วันนี้พ่อแม่ได้มาเยอะเชียว แม่รีบบอกลูกว่าพาน้องไปเล่นก่อน รอมันต้มสุกดีแล้วค่อยมา สองพี่น้องรอจนหิวทนนไม่ไหว มณีก็ชวนน้องกลับบ้านแต่ไม่พบพ่อแม่ เรียกหาก็ไม่ชานรับ ตามจนอ่อนใจ ในที่สุดก็มองไปบนชื่อบ้าน เห็นพ่อกับแม่นั่งกินเผือกกินมันอยู่ จึงร้องขอกินบ้าง แม่ก็เกียงให้ไปขอพ่อ พ่อก็เกียงให้ไปขอแม่ เกียงกันไปเกียงกันมาจนเผือกมันหมด จึงลงมาจากชื่อบ้านไปเลือกมันไปเททิ้ง มณีบอกกับน้องว่าพ่อแม่คงโกรธเราที่เราไปพบปู่ตัวหนึ่งแล้วแบ่งกันกินแต่สองคนพี่น้อง พอเล่าให้พ่อแม่ฟัง พ่อแม่ก็โกรธ เพราะฉะนั้นเขาจึงไม่ให้เผือกมันเราทั้งสองคน คิดว่าพ่อและแม่คงไม่ต้องการเราแล้ว เราไปจากบ้านกันเถาะ นางสังจาตกลงไม่ว่ามณีจะไปที่ไหนนางขอตามไปทุกหนทุกแห่ง

ทั้งสองพี่น้องพากันไปคุ้ยเขี่ยหาเปลือกเผือกมันที่ติดเนื้อพอกินได้บ้าง และได้พบเม็ดด้ามนากเล่มหนึ่ง ซึ่งพ่อแม่ใช้ปอกเปลือกแล้วติดอยู่กับเศษเปลือกที่เอาไปทิ้ง มณีเก็บมันนั้นไว้

เพื่อใช้ป้องกันตัว แล้วออกเดินทางต่อไป คำไหนดอนนั้น หลายวันหลายคืนจนไปพบโขงเข้า แต่ไม่รู้ว่า เป็นโขงอะไร ตั้งใจว่าจะเอามาทำกิน เมื่อไข่มุกมณีขอกินก่อน แล้วสั่งว่าถ้าพี่เป็นอะไรไปขอให้ น้องเอามีด้ามนาถผูกคอพี่ไว้ ส่วนตัวน้องให้รับออกไปจากที่นี่ พอกินไข่มุกมณีร่างของมณีก็ กลายเป็นงูนาคราช มีหงอน มีหูตาเหมือนพญานาค นางสัจจาไม่รู้จะทำอย่างไรได้แต่นั่งร้องไห้อยู่ มณีสั่งน้องว่า อย่าลืมเอามีด้ามผูกคอพี่ไว้ แล้วไปเสีย ถ้าอยากให้พี่กลับมาเป็นมนุษย์ดังเดิม เจ้า อย่าได้พบกับใครเป็นอันขาด แม้มีสามีก็จะพบกับเขาไม่ได้ จนกว่าเวลาจะผ่านไปถึง 3 ปี มิฉะนั้นพี่ จะไม่มีโอกาสเป็นมนุษย์อีกเลย สั่งแล้วพญานาคราชก็ร้องไห้แล้วเลื้อยลงไปในมหาสมุทร เมื่อ พี่ชายจากไป นางสัจจาก็ไม่รู้จะไปทางไหน ได้แต่ร้องไห้จนซีดากว่าหมัดตัวหมด กลายเป็นจอมปลวก คลุมร่างไว้

กล่าวถึงพระเจ้าแผ่นดินในเมืองนี้ ออกเที่ยวหาความเพลิดเพลินในป่า ด้วยการชมป่า ลำสัตว์ ต่อไก่ฟ้า ต่อนกไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งวันหนึ่งต่อไก่ ไก่มาหยุดที่จอมปลวก ซึ่งนางสัจจาอยู่ ในนั้น พระเจ้าแผ่นดินจึงให้ปักษ์ชายรายรอบ คอยสอดดูว่าเมื่อไรไก่จะไปติดตาข่ายนั้นไก่ก็เริ่มขัน ว่าถ้าเอาข้าวให้สักทะนานจะให้นางงามหนึ่งคน พระเจ้าแผ่นดินกับเสนาอำมาตย์ได้ยินกันทุกคน รู้สึกสงสัยจึงเอาข้าวให้กิน ไก่นั้นก็เดินไปเดินมาอยู่หน้าจอมปลวก ร้องขันว่า นางอยู่ในนี้ เมื่อทุก คนมาดูก็เห็นมีน้ำพุไหลออกมาจึงขุดดูแล้วก็พบนางสัจจาอยู่ในนั้น งงถามจนหาใครเปรียบมิได้ พระเจ้าแผ่นดินให้พานางไปในเมืองอาบน้ำอาบทำกินข้าวกินปลา ทำนุบำรุงอย่างดี นางก็ยิ่ง งงถามมากขึ้น ในที่สุดก็แต่งตั้งเป็นพระมเหสี ด้วยความรักใคร่นักหนา แต่นางนั้นไม่ยอมพูดด้วย จนแม้จะมีพระโอรสหนึ่งองค์นางนั้นก็หายอมพูดด้วยไม่

พระเจ้าแผ่นดินได้ปรึกษากับเสนาข้าราชการหาวิธีที่จะทำให้นางพูด แล้วก็ตกลง ใจว่าจะทำอุบายไปต่อข้างในป่าแต่ไม่ได้ไปจริง แอบสอดดูพระมเหสีอยู่ เมื่อเวลาผ่านไปสามวัน อำมาตย์วังกระหืดกระหอบร้องให้มาหาพระนาง แล้วร้องให้ทูลพระนางว่าพระเจ้าแผ่นดินตายแล้ว ถูกข้างเหยียบตาย นางก็ไม่กล่าวอะไร พอพระโอรสร้องให้นางเอาลูกลงอุ้กไถ่ยังไม่ยอมหยุดร้อง นางจึงกล่อมลูกว่า เขาลือว่าพ่อของลูกตกข้างตาย ไม่เสียตายเท่าลุงของเจ้าเป็นพญานาคราชเลย

พระเจ้าแผ่นดินได้ฟังก็รู้เรื่อง ขณะนั้นเวลาผ่านไปครบ 3 ปีแล้ว นางจึงยอมพูด พระ เจ้าแผ่นดินได้ปรากฏตัวออกมาสอบถามเรื่องราว เพื่อหาทางช่วยพี่ชายของนาง นางเล่าเรื่อง ทั้งหมดให้ฟัง พระเจ้าแผ่นดินให้หาหมองูที่วิชาแก่กล้ามาทำพิธีเรียกบรรดาพญานูทั้งหลายขึ้นมา ให้นางดูว่าตัวไหนเป็นพี่ชาย เรียกตัวไหนขึ้นมา นางไม่เห็นมีด้ามนาถที่ผูกคอไว้ ก็บอกไม่ใช่นงู แทบหมดพญานูในมหาสมุทรนั้น ได้ทำพิธีกันอยู่หลายวันในที่สุดมณีก็โผล่ขึ้นมาร่างใหญ่โตมี รัศมีเป็นสีทอง มีมิด้ามนาถผูกติดคออยู่ นางสัจจาเห็นเข้าก็ร้องว่าตัวนี้แหละที่เป็นพี่ชาย นางจะ เข้าไปกอดพญานูนั้น พระเจ้าแผ่นดินรีบจับนางไว้ แล้วให้หมองูใช้คาถาอาคมเชิญให้ขึ้นบนฝั่งต้อง

ใช้ขวานถากเกล็ดออกจนหมดเพื่อใส่ยา ร่างจึงกลายเป็นคน นางสัจจาเข้ากอดพี่ชายร้องไห้กันอยู่ พระมหากษัตริย์ให้นำตัวเข้าวัง แต่งตั้งให้เป็นมหาอุปราช ได้อยู่เป็นสุขตลอดมาชั่วกาลนาน

(ปรีชา อุยตระกูล, 2520)

นิทานเรื่องมณีสัจจาของชาวไทเบ็งเป็นนิทานที่แฝงไปด้วยอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของวิเศษต่างๆ การแปลงร่าง การตายและฟื้นคืนชีวิต เนื้อเรื่องสนุกสนานน่าติดตาม ตัวเอกของเรื่องออกจากบ้าน มีการเปลี่ยนร่าง การผจญภัย ตลอดจนผู้รับสารต้องลุ้นกับความรักของพระเอกนางเอก และการกลับมาพบกันของพี่กับน้อง ซึ่งทำให้นิทานเรื่องมณีสัจจาเป็นนิทานมหัศจรรย์ที่สนุกสนาน

3.2.3.4 สุพรมโมกขา

มีสองอ้ายน้องเป็นลูกกำพร้า คนอ้ายเป็นหมามี 9 หาง คนน้องเป็นคนชื่อสุพรมโมกขา สองอ้ายน้องได้ถูกชาวบ้านชาวเมืองไล่ออกไปจากเมือง ถือว่าเป็นคนเข็ดคนขวง สองอ้ายน้องได้ไปสร้างกระท่อมอยู่กลางป่า วันหนึ่งได้พากันไปหากิน ได้พบไซขนาดใหญ่ จึงนำกลับมาไว้ในกระท่อม พอวันใหม่ก็ออกจากกระท่อมไปเช่นเคย พอตกเย็นก็กลับมา เห็นพ่อบุญที่มีอาหารเหมือนนิคมมาแต่งเอาไว้ แต่สองอ้ายน้องก็ไม่กล้ากิน ก็เทอาหารนั้นทิ้งเลย วันต่อมาก็มีอาหารพาลงเอาไว้เช่นเคย สุพรมโมกขาก็เทอาหารนั้นทิ้ง ไม่กล้ากินอีก ฝ่ายหมาเก้าหางพี่ชายจึงแนะนำให้น้อง มาแอบดูว่าใครมาแต่งพาลงไว้คอย สุพรมและพี่ชายจึงแต่งตัวเพื่อจะออกไปป่าเช่นเคย แต่สุพรมก็ได้ย้อนกลับมาแอบดูเหตุการณ์ต่างๆ ในกระท่อม ฝ่ายนางไซฟ้าซึ่งอาศัยอยู่ในไซนั้นได้ออกจากไซ และจัดเตรียมหุงหาอาหารใส่พาลงเอาไว้คอยสุพรมโมกขากับพี่ สุพรมโมกขาจึงถามนางว่าเป็นใครมาจากไหน นางจึงบอกว่านางมาทำหน้าที่เป็นเมียสุพรมโมกขาที่ไปซ่อนอยู่ในไซเพราะกลัวสุพรมโมกขาจะเดือดร้อน กลัวจะมีคนมาแย่งนางไปจากสุพรมโมกขา นางไซฟ้าจึงได้ทำหน้าที่ดีต่อสุพรมโมกขา อยู่มาวันหนึ่ง สองอ้ายน้องได้ออกไปหากินตามเคย ได้พบเมืองยักษ์ จึงถูกยักษ์กินไว้เพื่อจับกิน ลูกสาวยักษ์จึงขอเอาไว้ทำผัวและสุพรมโมกขาก็ได้อยู่กินกับลูกสาวยักษ์ ต่อมาได้คิดถึงเมีย จึงพาเมียยักษ์กลับมาหานางไซฟ้า อยู่ด้วยกัน วันหนึ่งสุพรมโมกขาได้ออกไปป่า ได้ไปพบพระยามดงาม และได้ลูกสาวพระยามดงาม และได้ลูกสาวพระยามดงามเป็นเมีย และเมียทั้งสองคนได้มาอยู่ด้วยกันทั้งหมด

ฝ่ายพระยา เมื่อได้จับไล่สองอ้ายน้อง สุพรมโมกขา และหมาเก้าหาง จากบ้านเมืองไป ไม่ได้รู้ข่าวคราว จึงสั่งให้เสนาอำมาตย์ไปสืบตามดูว่ามีชีวิตอยู่ หรือตายทหารก็มาพบสุพรมโมกขาอยู่กับพี่ชาย และเมียอีกสี่คน และนำความไปเล่าให้พระยาฟังพระยาจึงตามมาดูให้ประจักษ์กับตา และเห็นเมียสุพรมโมกขามีความงาม จึงวางแผนคิดจะเอาเมียสุพรมโมกขา โดยทำสนทนายกับสุพรมโมกขา ถ้าแพ้วจะเอาเมียของสุพรมโมกขา สุพรมโมกขาจึงนำความมาเล่าสู่เมียฟัง เมียไซฟ้า

จึงนำเอาเสื้อแปลงเป็นควายไปชนกับควายของพระยา ควายพระยาก็แพ้ พระยาก็นำเอาควายของตัวเองที่ตายนั้นไปตากแห้งเอาไว้ไม่ให้ใครกิน และวางแผนเอาไว้มาชนกันเมียไซ่ฟ้าก็แปลงเป็นไก่ชนกับไก่พระยาและชนะ พระยาก็เอาไก่นั้นไปตากแห้งเอาไว้เช่นเดิมต่อมาพระยาวางแผนโดยให้เอาเม็ดงามาเติมกระโจกเกวียน หว่านลงไปในพื้นที่ดินให้สุพรรณโมกขาเก็บเม็ดงาให้เต็มกระโจกเกวียนเช่นเคย พระยาก็ไม่ละความพยายาม เอาเม็ดข้าวเปลือกกว่านลงพื้นที่ให้สุพรรณโมกขาเก็บ เมียนางไซ่ฟ้าก็ช่วยและเก็บข้าวเปลือกได้ ต่อมาพระยาจึงนำเอาเนื้อควาย เนื้อไก่ที่ตากแห้งเอาไว้ นำมาอย่างให้สุพรรณโมกกิน เมียที่เป็นยักษ์จึงแฉงตัวอยู่ด้านหลัง สุพรรณโมกขาก็เอาเนื้อนั้นยื่นมาให้ เมียด้านหลังให้กินจนหมด พระยาจึงไม่ได้เมียของสุพรรณโมกขา

ต่อมาพระยาจึงวางแผนโดยหาทางเอาความลับให้ได้ว่า จะทำอย่างไรจึงจะได้เมียสุพรรณโมกขา จึงออกอุบายทำกลองใหญ่ให้เสนาคนหนึ่งเข้าไปอยู่ในกลอง และนำไปไว้บ้านของสุพรรณโมกขา ให้ฟังเอาความลับมาเล่าให้พระยาฟัง เมื่อสุพรรณโมกขาออกไป เมียทั้งสี่ได้บอกข้อห้ามให้ผูปฏิบัติตาม ถ้าไม่ปฏิบัติตามทั้งหมดก็จะมีผลพลตกจากกัน ข้อห้ามของเมียยักษ์ ห้ามไม่ให้ผู้กินหัวใจสัตว์ ข้อห้ามของเมียไซ่ฟ้า ห้ามไม่ให้กินไข่ข้อห้ามของเมียมดง่าม ห้ามไม่ให้กินไข่มด ข้อห้ามของเมียนาค ห้ามไม่ให้กินเนื้อนาค เมื่อครบเจ็ดวันพระยาก็นำเอากลองกลับเมือง และนำเอาเสนาที่อยู่ในกลองนั้นมาถามเอาความลับ และสั่งทหารให้นำเอาสิ่งที่เป็นข้อห้ามทั้งหมดนั้น มาทำให้ครบและบดให้ละเอียดให้สุพรรณโมกขากิน เมื่อกินแล้วสุพรรณโมกขาก็กลับไปหาเมีย แต่ไม่เห็นเมียแม้แต่คนเดียว จึงทำให้สุพรรณโมกขาโศกเศร้ามาก ฝ่ายพี่ชายหมาเก้าหางจึงอาสาที่จะพาน้องตามหาเมียทั้งสี่ ไปจนถึงแม่น้ำ หมาเก้าหางจึงให้น้องชายจับหาง และพาว่ายน้ำไปแต่ต้องสัญญาว่าห้ามหัวเราะ ถ้าหัวเราะจะทำให้หางขาด สุพรรณโมกขาก็จับหางหมาพี่ชายไป ฝ่ายพี่ชายหนักที่ลากน้องชายจึงตด สุพรรณโมกขาก็หัวเราะจึงทำให้หางขาด และจับหางอื่นต่อไป พี่ชายก็ตด สุพรรณโมกขาก็หัวเราะหางก็ขาดไปเรื่อยๆ จนเหลือหางที่เก้า เมื่อพี่ชายไปถึงฝั่ง แล้วพี่ชายก็ตาย สุพรรณโมกขาร้องไห้ไม่ยอมเอาซากศพของพี่ชายไปฝัง คาบิณมาขอกินซากศพ สุพรรณโมกขาก็ไม่ยอมให้กิน แร้งบินมาขอกินก็ไม่ให้กิน ร้อนไปถึงพระอินทร์เพราะสุพรรณโมกขาได้มีความกตัญญูต่อพี่ชาย พระอินทร์จึงแปลงเป็นแมลงวันเขียวมาขอกินซากศพหมาเก้าหางนั้น สุพรรณโมกขาก็ไม่ยอมแมลงวันแปลงจึงถามถึงเหตุใดสุพรรณจึงเล่าให้ฟังว่า ตัวเองกำลังตามหาเมียทั้งสี่ เมื่อมาถึงแม่น้ำ พี่ชายได้พากันข้ามน้ำโดยให้ตัวเองจับหาง และพาข้ามมา ถึงฝั่งพี่ชายจึงตาย แมลงวันแปลงจึงขอกินซากศพหมานั้น และรับปากว่าจะพาตามหาเมียจนพบ สุพรรณจึงตกลง และซากศพของหมานั้นก็หายไปทันที และสุพรรณโมกขาก็ได้พบกับเมียทั้งสี่คน เพราะแมลงวันแปลงนั้นพาตามหา และมาตั้งเมืองให้ได้ครอบครองอย่างมีความสุข

(บุญมา ไชยแสนท้าว, 2542)

นิทานเรื่องสุพรมโมกษา เป็นนิทานที่สนุกสนานมีเนื้อหาเกี่ยวกับการผจญภัยและของวิเศษ ผู้รับสารจะเพลิดเพลินไปกับเรื่องราวที่แปลกประหลาด ทั้งเรื่องของหมามี 9 หาง ไชวพิเศษที่มีหญิงสาวออกมาจากไข่ การผจญภัยของตัวเอก การชิงไหวชิงพริบระหว่างตัวเอกกับฝ่ายตรงข้าม การผจญภัยของพระเอกเพื่อตามหาเมีย ความกล้าหาญและความกตัญญูของพระเอก การช่วยเหลือจากพระอินทร์ และจบลงด้วยความสุขสมหวัง ด้วยเนื้อเรื่องที่น่าสนใจและสนุกสนาน ทำให้มีคณะหมอลำนำมาลำเป็นหมอลำเรื่องต่อกลอนด้วย ทำให้นิทานเรื่องนี้มีการแพร่กระจายไปทั้งภาคอีสาน

3.2.4 นิทานชีวิต

นิทานชีวิต เป็นเรื่องเล่าขนาดยาวและมักเล่าในลักษณะว่าเคยเกิดขึ้นจริง ระบุชื่อและฐานะของตัวละครและสถานที่เกิดเหตุการณ์อย่างชัดเจน โดยเฉพาะสถานที่คือสถานที่จริงในประเทศไทยตัวละครมีลักษณะสมจริง นิทานชีวิตส่วนใหญ่ของไทยเป็นเรื่องเกี่ยวกับความรัก การต่อสู้ และการเผชิญกับกรรม

จากการศึกษานิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน พบว่ามีนิทานชีวิตจำนวน 20 เรื่อง ดังตาราง

ตาราง 9 นิทานชีวิต

ชื่อนิทาน	กลุ่มชาติพันธุ์
1. หนุ่มตาบอดกับหนุ่มหูหนวก	กะเลิง
2. เสือตื่นคน	ญ้อ
3. บักตาบอดถือกล้องน้ำ	ญ้อ
4. หมาขี้เรื้อนสำนวนที่ 2	ญ้อ
5. ปอมกับปี่	ญ้อ
6. เอื้อยกับน้อง	ไทดำ
7. นางสิบสอง	ไทดำ
8. ป่าไล่ไปหาหน่อ	ไทดำ
9. คนดีของโรงเรียน	ไทดำ
10. นายสักกับนายมา	ไทดำ
11. ตาสิงห์สามตา	ไทเบิ่ง
12. ตุ่มปากเสี้ย	ไทเบิ่ง
13. สองสหายลักไก่	ไทเลย

14. สามเกลอลักควาย	ไทยเลย
15. ลูกสะใภ้เศรษฐี	ไทยเลย
16. ปลาเซ็งคำ	ผู้ไท
17. นางสิบสอง	ลาว
18. ตัวสะอาดแต่ใจสกปรก	ลาว
19. ผู้ใหญ่บ้านไม่รู้หนังสือ	ลาว
20. แม่ย่าเกลียดลูกสะใภ้	ลาว

นิทานชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสานมักจะมีเนื้อหาที่เล่าชีวิตเกี่ยวกับการเผชิญกับกรรม ดังตัวอย่าง

3.2.4.1 นางสิบสอง

มีครอบครัวใหญ่ครอบครัวหนึ่งมีลูกสิบสองคน ผู้เป็นพ่อแม่เที่ยวหาของให้ลูกกินอย่างอดอยาก ด้วยความที่มีลูกเยอะทำให้แต่ละวันกินกันไม่ค่อยอิ่ม ก็หมดหนทางที่จะเลี้ยงลูกให้เติบโตใหญ่ได้จนในที่สุดผู้เป็นพ่อกับแม่จึงต้องจำใจเอาลูกไปทิ้งไว้ในป่าใหญ่ ผู้เป็นพ่อแม่หัวใจแทบสลายแต่ก็ต้องทำเขาเก็บลูกไว้สิบสองคนอีกสองคนเขานำไป ทิ้งไว้ในป่าใหญ่ ถ้าวันหนึ่งเขาสามารถเลี้ยงดูได้เขาจะมารับตัวลูกกลับ ก่อนที่จะพาลูกไปเขาได้จัดการห่อข้าวกับน้ำไว้อย่างดีเผื่อว่าลูกจะหิว เขาหลอกล่อลูกออกไปเขาถามลูกตลอดทางว่า “รู้ทางกลับบ้านไหมลูก” พ่อถาม “รู้จะพ่อ” ลูกตอบ เขาพาลูกเดินเข้าไปอีกสักพักพอที่ลูกจะจำทางกลับไม่ได้เขาถามลูกอีกครั้งว่า “แล้วตอนนี้ล่ะ จำทางกลับได้ไหม” พ่อถามอีกครั้ง “จำไม่ได้จะ” ลูกตอบ เมื่อมั่นใจแล้วว่าลูกจำทางกลับไม่ได้เขาได้ปล่อยลูกลงและบอกว่า “รอพ่อกับ แม่ที่นี้ พ่อกับแม่ปวดท้องเดี๋ยวกลับมาจะลูก” ผู้เป็นพ่อบอกลูกทั้งสอง “จะพ่อ” ลูกตอบพวกเขาไปปล่อยอุจจาระและบอกกับอุจจาระว่า “ถ้าลูกข้าเรียกให้ขานตอบลูกข้า ด้วย” เขาบอกหลังจากนั้นทั้งสองก็เดินทางกลับบ้านปล่อยให้ลูกทั้งสองคนอยู่ในป่าตามลำพัง ลูกทั้งสองร้องไห้คิดถึงพ่อกับแม่ จึงได้เรียกหาพ่อกับแม่ ได้ยินแต่เสียงตอบรับแต่ไม่เห็นพ่อกับแม่เจอแต่อุจจาระจึงได้รู้ว่าอุจจาระ เป็นผู้ขานตอบ ทั้งสิบสองพี่น้องร้องไห้เสียใจที่พ่อแม่ทิ้ง ทั้งสิบสองอาศัยอยู่ในป่าอย่างยากลำบากต้องหาอาหารกินเองเห็นผลไม้ป่าก็เก็บกิน วันหนึ่งด้วยความที่ไม่รู้ผลเอ็กกินผลไม้ป่าชนิดหนึ่งชื่อว่า “มณีโคด” เขากินทุกๆวันจนตามตัวมีแต่ขนเหมือนลิง เมื่อเวลาผ่านไปถึงฤดูข้าวใหม่เดือนสิบสอง ผู้เป็นพ่อกับแม่ได้เดินทางเข้าป่าตามหาลูกเพื่อจะนำกลับมาเลี้ยง เขาเจอลูกที่สภาพกลายเป็นลิงแล้ว ทั้งสองเสียใจมากและบอกกับลูกว่า “ถึงข้าวใหม่แล้วพ่อกับแม่มารับลูกกลับบ้าน กลับไปอยู่ด้วยกันนะลูก” พ่อบอก “ลูกกลับไม่ได้หรอก ตอนนี้ทั้งตัวของลูกมีแต่ขนเต็มไปหมด” ทั้งสองตอบพ่อกับแม่ทั้งน้ำตาแต่

ด้วยความที่สงสารพ่อกับแม่ที่ตั้งใจมารับ ทั้งสิบสองพี่น้องก็เลยกลับมาด้วย เขาขี่คอพ่อกับแม่กลับบ้าน แต่พอจะถึงบ้านเจอสุนัข สุนัขเจอลิงก็เห่าหอนพร้อมกระโดดที่จะกัด ทั้งสิบสองพี่น้องก็ตกใจกลัววิ่งหนีเข้าป่ากลับไปเหมือนเดิม พ่อกับแม่ก็ได้แต่เสียใจที่ไม่ได้ลูกกลับคืนมา

(ไพเราะยุทธ สະกิตพันธ์, 2555)

นิทานเรื่องนางสิบสอง ส่วนหนึ่งของกลุ่มชาติพันธุ์ลาว มีแบบเรื่องเดียวกับนิทานเรื่องนางสิบสองสำนวนไทดำ คือ พ่อแม่มีลูก 12 คน ครอบครัวอดอยาก พาลูกไปปล่อยในป่า และสุดท้ายลูกกลายเป็นลิง ซึ่งแตกต่างจากนิทานชาติพันธุ์เรื่องนางสิบสองที่คนส่วนใหญ่คุ้นเคยกัน ซึ่งนิทานชาติพันธุ์เรื่องนางสิบสองจะมีเนื้อหาเกี่ยวกับนางนักษัตรซึ่งนางสิบสองคนไว้ในถ้ำ และลูกชายของน้องคนสุดท้ายออกไปผจญภัยเพื่อหาวิเศษมารักษาแม่กับป้า และทำให้ได้พบกับนางเอก

3.2.4.2 ตุ่มปากเสีย

มีครอบครัวหนึ่งมีฐานะที่ยากจนมาก อยู่มาวันหนึ่งข้าวสารหมดบิ่ข้าวหุงกินแล้วที่นี้มีตุ่มสมัยโบราณอันหนึ่งเลยแบกไปวางขายในตลาดออกจากบ้านไปประมาณสี่โมงเย็น พอวางขายแล้วมีคนมาถามว่าตุ่มใบนี้ราคาใบเท่าไร กะเลยบอกว่าใบละสองร้อย แล้วเขาต่อใบละร้อยบาทซะเลยตกลงขายให้เขาเพราะว่ามันจืดจางใกล้จืดแล้ว ลูกกะเมียกะคอยกินข้าวน้ำ แล้วคนที่อยู่ร้านขายยามาบอกคนที่ซื้อว่าตุ่มมันรั่วบ่ต้องซื้อ คนที่ว่าจืดซื้อเลยบ่ซื้อ คนขายกะเลยเอาตุ่มกลับบ้านร้องไห้พร้อม เกรียดให้เจ้าของร้านขายยาพร้อม พอเดินจากตลาดมาบ้านได้จกกลางทางมาเจอชายฉกรรจ์ ห้า คน ปล้นของออกมาจากบ้านเศรษฐี บัดนี้คนขายตุ่มกะเลยเล่าเรื่องราวให้ชายฉกรรจ์ห้าคนฟังเลยส่งสารคนขายตุ่มกะเลยแบ่ง แก้วแหวนเงินทองให้ พอตีเศรษฐีได้แจ้งความกะตำรวจว่ามีโจรขึ้นบ้าน พอตีออกมาจับมาเห็นของกลางกับคนขายตุ่ม คนขายตุ่มกะเลยถูกตำรวจจับ ตำรวจกะเลยถามคนขายตุ่มว่าใครบอกให้มาปล้นบ้านเศรษฐี คนขายตุ่มกะเลยบอกกะตำรวจว่าเจ้าของร้านขายยาบอกให้ไปปล้น แล้วที่นี้ตำรวจกะเลยไปจับเจ้าของร้านขายยา แล้วพ่อใหญ่ร้านขายยาก็เลยถูกจับและถูกประหารชีวิต ที่จริงเจ้าของร้านขายยาบ่ได้บอกให้ไปปล้นดอกแต่ว่าคนขายตุ่มว่าจืดแค้นพ่อใหญ่เจ้าของร้านขายยาเค็น กะเลยตัวตำรวจ เพราะว่าเจ้าของร้านขายยาเคยบอกคนที่ซื้อตุ่มของคนขายตุ่มว่าตุ่มบ่ดีบ่ต้องไปซื้อมัน เจ้าของขายตุ่มกะเลยเคียดตั้งแต่ตอนนั้นแหละ

(ประหยัด เพ็ชรตะกั่ว, 2557)

นิทานเรื่องตุ้มปากเสีย เป็นนิทานที่เล่าโดยนางประหยัด เพ็ชรตะกั่ว ชาวไทเบ็งบ้าน ตะกั่วป่า จังหวัดขอนแก่นซึ่งเล่าในลักษณะว่าเคยเกิดขึ้นจริง มีการระบุชื่อตัวละครและฐานะของ ตัวละคร ตลอดจนระบุสถานที่เหตุการณ์ นิทานเรื่องตุ้มปากเสียเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับการรับผล กรรมของคนรวยที่นิสัยไม่ดี

3.2.4.3 สองสหายลักไก่

มีชายหนุ่มสองคนเป็นเพื่อนรักกันมานาน ชายคนหนึ่งหน้าตาดีแต่หูหนวก ฟังอะไร ไม่ค่อยถนัด อีกคนหนึ่งตาบอดทั้งสองข้าง แต่หูดี โดยปกติชายทั้งสองคนนี้เป็นคนดี ไม่เคยทำ อะไรให้เป็นที่เสียหาย หรือสร้างความเดือดร้อนให้ใคร

วันหนึ่งทั้งสองไปเที่ยวในละแวกหมู่บ้าน เมื่อเที่ยวจนทั่วก็นั่งคุยกันในที่เปลี่ยวแห่ง หนึ่งจนตึกตื่น ชาวบ้านต่างหลับไปหมดแล้ว ทั้งสองคนก็อย่างไรไม่ทราบจึงชวนกันไปขโมยไก่ ของชาวบ้าน โดยให้คนหูหนวกเป็นคนไปขโมย ส่วนคนตาบอดจะแอบอยู่ข้างนอก เมื่อตกลกกัน แล้ว ทั้งสองจึงไปบ้านหลังหนึ่งซึ่งเป็นบ้านที่มีใต้ถุนสูง ด้านปลายชานนั้นมีแอ่งน้ำครำขังอยู่ด้วย

ขณะที่หูหนวกเข้าไปในเล้าไก่นั้น ก็ถามเพื่อนว่า “เอาตัวไหนดี” ส่วนตาบอดก็พูดว่า “พูดทำไม” หูหนวกนึกว่าเพื่อนให้คำตอบจึงถามอีกว่า “เอาตัวหลายๆหรือ” ตาบอดก็บอกว่า “พูด ค่อยๆ” หูหนวกจึงถามเพื่อนว่า “เอาตัวน้อยๆหรือ” ตาบอดบอกเพื่อนว่า “อย่าพูดดัง” หูหนวก ถามคืนว่า “เอาตัวสีแดงหรือ” ฝ่ายเจ้าของบ้านรู้สึกตัวจึงร้องถามลงไปว่า “ใครมาพูดต่างๆต่างๆ อยู่ที่นี่” เมื่อสองหนุ่มรู้ว่าเจ้าของบ้านตื่น หูหนวกก็รีบวิ่งหนีไปทันที ทั้งให้ตาบอดอยู่คนเดียว

ฝ่ายตาบอดเดินคลำทางมาจนถึงน้ำครำ นึกว่าเดินมาถึงทุ่งนาที่มีน้ำแล้ว ด้วยความดี ใจจึงร้องล่ำกลอนขึ้นด้วยเสียงดัง เจ้าของบ้านก็ตะโกนเสียงดังลงมาว่า “ยังจะมาร้องล่ำอยู่ที่นี่อีก หรือ” ตาบอดตกใจรีบวิ่งโดยเร็ว เหยียบเอาคราดที่วางอยู่กระดกขึ้น ต้ามคราดตีหน้าผากอย่าง แแรง ตาบอดร้องว่า “ยอมแพ้แล้ว อย่าตีผมเลยๆ” เจ้าของบ้านร้องมาอีกว่า “ยังไม่หนีไปอีกหรือ” ตาบอดวิ่งไปชนกับเสาเรือนพอดี ตาบอดเข้าใจว่าตนเองถูกตีเป็นครั้งที่สอง จึงร้องออกมาว่า “เข็ด แล้วอย่าตีผมเลย” เจ้าของบ้านคว้ามืดวิ่งลงมา ส่วนตาบอดวิ่งหนีไปอย่างรวดเร็ว ฝ่ายหูหนวกเมื่อ คิดได้ว่าทั้งเพื่อนไว้ ก็วิ่งกลับมาเจอเพื่อนพอดี จึงจูงมือเพื่อนวิ่งหนีไป ต่างเหนียวใจแทบขาดและ ไม่คิดว่าจะขโมยไก่อีกเลย

(สาร สารทัศน์นันทน์, 2532)

สองสหายลักไก่ เป็นนิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทเลย ที่ผู้วิจัยสรุปความมาจากหนังสือ นิทานพื้นบ้านเมืองเลย ของสาร สารทัศน์นันทน์ นิทานเรื่องนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับผู้พิการ 2 คน คือ คน ตาบอดที่หูดี กับคนตาดีที่หูหนวก ทั้งสองชวนกันไปขโมยไก่ชาวบ้าน แต่ก็ไม่เป็นผลสำเร็จ เพราะเสียง ปริกษาหารอากันนั่นเอง ผู้วิจัยพบว่านิทานเรื่องนี้มีความคล้ายคลึงกันกับนิทานเรื่อง “หนุ่มตาบอดกับ

หนุ่มหูหนวก” ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเลิงเป็นอย่างมาก แตกต่างกันแต่เพียงรายละเอียดของเรื่อง ที่นิทานของกะเลิงมีรายละเอียดของเรื่องมากกว่า ดังนี้ตัวอย่างต่อไปนี้

3.2.4.4 หนุ่มตาบอดกับหนุ่มหูหนวก

ณ หมู่บ้านแห่งหนึ่ง ชื่อหมู่บ้านโนนซีกั้ง ซึ่งหมู่บ้านนี้มี สหายอยู่ 2 คนซึ่งไม่มีใครที่ไม่รู้จักพวกเขา ซึ่ง 2 คนนี้เป็นผู้พิการ คนที่ชื่อ สี หูหนวก อีกคนชื่อ ตี ตาบอด ในทุกๆ วันทั้งสองจะพากันออกไปหาอาหารมาทำกินกันเป็นประจำ ถ้าเห็นหนุ่มตี ก็ต้องเห็นหนุ่ม สี อยู่มาวันหนึ่ง ทั้ง 2 เกิดอยากกินต้มไก่ขึ้นมา แต่บริเวณนั้นไม่มีไก่ทั้งสองจึงนัดกันไปขโมยไก่ชาวบ้าน พอตกกลางคืน จึงได้วางแผน ให้หนุ่มตีที่ตาบอดเป็นคนดูต้นทาง หนุ่มสีที่หูหนวกเป็นคนไปจับไก่ เมื่อถึงเวลาทั้งสองจึงย่องเข้าไปในเล้าไก่ของชาวบ้าน พอถึงเล้าไก่หนุ่มตีที่ตาบอด จึงเรียกถามหนุ่มสีที่หูหนวกว่า “เอาไก่ตัวลายมั๊ย” แต่หนุ่มสีซึ่งหูหนวกไม่ได้ยิน เลยไม่ได้ตอบ หนุ่มตี ที่ตาบอดจึงถามดังขึ้นเรื่อยๆ จนในที่สุดก็ตะโกนไปต่างๆว่า “เอาไก่ตัวลายมั๊ย” เท่านั้นแหละเจ้าของได้ยินเสียง จึงตะโกนไปว่า “ใครมาร้องตะโกนแถวนี้วะ ขำมันให้ตาย!อย่าหนีไปไหนนะ ทั้งสองได้ยินดังนั้น จึงวิ่งแบบไม่คิดชีวิต หนุ่มสีวิ่งก่อนเพราะเห็นทาง ส่วนหนุ่มตีมองไม่เห็นทางจึงวิ่งเข้าได้ถุนบ้าน ซึ่งวิ่งไปแอบใต้ซาน ซึ่งภาษาอีสานเรียกว่า “ซี้สีก” พอหนุ่มตีเหยียบโดนน้ำซึ่งไปดม ก็เข้าใจคิดว่าเป็นทุ่งนาจึงได้ร้องเพลงเป็นภาษา อีสานขึ้นมาว่า “ฝนตกรินไปลักเช่า ฝนตกเขาไปลักไก่” พอสิ้นเสียงร้องลำทำเพลง เท่านั้นเจ้าของบ้านได้ยินเสียงจึงตะโกนออกไปว่า “ใครมาร้องมาล้าอยู่แถวนี้วะ” หนุ่มตีได้ยินตกใจมาก จึงวิ่งหนีไปเหยียบเศษไม้ เพราะคนสมัยก่อนมักจะเอาเศษไม้ไว้ใต้ซานเพื่อป้องกันสัตว์ เมื่อหนุ่มตีเหยียบโดนปลายไม้ทำให้อีกฝั่งของปลายไม้ลอยขึ้นมากระทบหน้าผาก หนุ่มตีคิดว่าโดนเจ้าของตี จึงร้องเสียงหลงออกไปว่า ยอมแล้วๆ ผมจะไม่ทำอีกแล้ว

(บุญ ศรีมุกดา, 2558)

นิทานชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสาน เป็นนิทานที่บอกเล่าชีวิตของผู้คน โดยอาจจะมีการระบุสถานที่ เช่น ในเรื่องหนุ่มตาบอดกับหนุ่มหูหนวกของกลุ่มชาติพันธุ์กะเลิง ได้อ้างถึง หมู่บ้านโนนซีกั้ง นอกจากนี้ยังบอกเล่าเรื่องราวต่างในวิถีชีวิตประจำวัน เช่น อาชีพ วิถีชีวิต เป็นต้น

3.2.5 นิทานประจำถิ่น

เป็นเรื่องเล่าไม่จำกัดขนาดความยาว เชื่อว่าเกิดขึ้นจริงในท้องถิ่น เนื้อเรื่องมักเกี่ยวข้องกับหรืออธิบายความเป็นมาของสิ่งที่มีอยู่ในท้องถิ่น

จากการศึกษานิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน พบว่ามีนิทานประจำถิ่นจำนวน 25 เรื่อง ซึ่งแบ่งเป็นนิทานเกี่ยวกับทรัพย์หรือสมบัติลับ นิทานชีวิตที่มีเหตุการณ์เกิดขึ้นจริงในท้องถิ่น และนิทานจากวรรณกรรมที่รู้จักกันดี ดังนี้

3.2.5.1 นิทานเกี่ยวกับทรัพย์หรือสมบัติลับ

นิทานเกี่ยวกับทรัพย์สมบัติ หรือสมบัติลับซึ่งชวนให้ติดตามค้นหา ผู้วิจัยพบว่ามี 1 เรื่องคือ เรื่องภูบ่อบิด ซึ่งเป็นนิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทเลย ดังนี้

เมื่อนานมาแล้ว บนเขาบ่อบิดมีถ้ำใหญ่แห่งหนึ่งที่ลึกและมีโพรงลึกกลับมาก สุดโพรงนั้นมีสมบัติอยู่มากมาย บ้างเชื่อว่ามาจากธรรมชาติ บ้างเชื่อว่ามาจากการสร้างพระธาตุพนมที่มีผู้คนจะเอาสมบัติไปใส่ในอุโมงค์ใต้ฐานพระธาตุพนม เพราะเชื่อว่าจะได้บุญมาก แต่ได้ข่าวว่าสร้างพระธาตุพนมเสร็จแล้ว จึงเอามาไว้ในถ้ำแห่งนี้แทน อยู่มาวันหนึ่งมีชายคนหนึ่งหลงเข้าไปในถ้ำ และได้เดินชมถ้ำจนมาพบกับสมบัติ เมื่อจะเอาสมบัติไปพบว่ามีปิศาจตัวใหญ่ยืนขวางไว้ ชายคนนั้นได้อ้อนวอนขอปิศาจจนปิศาจใจอ่อนจึงยอมให้เอาสมบัติไป โดยมีข้อแม้ว่าจะต้องเปลือยกายเข้าไปเอาสมบัติ ห้ามใช้สิ่งใดห่อออกมาให้เอาสมบัติออกมาเท่าที่ร่างกายเปลือยเปล่าจะเอาออกมาได้ ชายคนนั้นจึงได้สมบัติออกมา

เมื่อกลับมาถึงบ้าน ชาวบ้านรู้ข่าวต่างหลั่งไหลมาชนสมบัติและทุกคนยอมปฏิบัติตามที่ปิศาจบอก ขณะที่กำลังคลานอยู่นั้นชายคนหนึ่งมองเห็นอวัยวะเพศของหญิงที่คลานอยู่ข้างหน้า จึงเอื้อมมือไปบิด ทำให้ถ้ำถล่มลงมา ญาติพี่น้องที่รู้ข่าวต่างเอาจอบเสียมมาช่วยกันค้นหาร่างญาติของตนที่อยู่ในถ้ำ ทุกวันนี้ยังปรากฏร่องรอยของจอบและเสียมที่ปรากฏอยู่บนหน้าผาของภูบ่อบิดอยู่ทุกวันนี้

ในครั้งนั้นมีสามเณรรูปหนึ่งเข้ามาชนสมบัติด้วย เนื่องจากยังไม่ถึงฆาตสามเณรจึงมีชีวิตรอด และคลำทางมาเรื่อยๆ ในรูขนาดพอเลื้อยได้ที่ชาวบ้านเรียกว่ารูเงือก จน 15 วันจึงได้ยินเสียงเหมือนวัวควายกำลังเล็มหญ้าอยู่เหนือศีรษะ จึงใช้ไม้กระทุ้งดินตรงนั้นออก เชื่อว่าบริเวณที่สามเณรกระทุ้งดินออกคือบริเวณกุดบ่อบิดในเทศบาลเมืองเลยในปัจจุบัน

(สาร สาระทัศนันทน์, 2532)

นิทานเรื่องภูบ่อปิดเป็นนิทานประจำถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์ไทเลยซึ่งผู้วิจัยได้สรุปมาจากสาร สาระทัศนานันท์ โดยนิทานเรื่องนี้ได้เล่าเกี่ยวกับภูบ่อปิดซึ่งเป็นเขาลูกหนึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงของจังหวัดเลย เป็นภูเขาสูงชัน โดดเด่น ตั้งอยู่ใกล้ตัวเมืองเลย มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 500 - 600 เมตร โครงสร้างภูเขาเป็นหินยาวตลอดแนวทิศตะวันตกและทิศตะวันออกเฉียง มีถ้ำหลายแห่งและป่ามีสภาพสมบูรณ์ขึ้นอยู่ทางทิศตะวันตกและทิศใต้ ป่าเบญจพรรณแล้งประมาณครึ่งหนึ่งของเนื้อที่ทั้งหมดและมีป่าไผ่ สภาพป่าทั้งสองชนิดยังคงรกทึบและสมบูรณ์อยู่ การสืบพันธุ์ตามธรรมชาติค่อนข้างดี พันธุ์ไม้ที่พบได้แก่ แดง ประดู่ กระบาก ตะเคียนทอง มะค่าโมง เป็นต้น ปัจจุบันมีที่ทำการของวนอุทยานภูบ่อปิด อยู่ในท้องที่ตำบลนาอาน ตำบลชัยพฤกษ์ ตำบลเมือง อำเภอเมือง จังหวัดเลย อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าภูห้วยหมาก ป่าภูทอก และป่าภูบ่อปิด ปัจจุบันภูบ่อปิดได้รับการพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติแห่งใหม่ของจังหวัดเลย

ภาพประกอบที่ 7 ภูบ่อปิด

3.2.5.2 นิทานชีวิตที่มีเหตุการณ์เกิดขึ้นจริงในท้องถิ่น

นิทานประเภทนี้มักเป็นเรื่องที่มีหลักฐานหรือร่องรอยยืนยันว่าเรื่องนั้นๆ เคยเกิดขึ้นจริงในท้องถิ่น ผู้วิจัยพบว่ามี 23 เรื่อง ดังตาราง

ตาราง 10 นิทานชีวิตที่มีเหตุการณ์เกิดขึ้นจริงในท้องถิ่น

ชื่อนิทาน	กลุ่มชาติพันธุ์
1. พระปาจิตต์นางอรพิมพ์	ไทเบ็ง
2. ชื่อบ้านนามเมือง	ไทเบ็ง
3. ประวัตіб้านฉกาจ	ไทเบ็ง
4. ประวัตіб้านรังกาและตะปัน	ไทเบ็ง
5. เมืองเปงจาร	ไทเบ็ง
6. วังอีเล็ง	ไทเลย
7. วังขอนแก่น	ไทเลย
8. วังท่าจำปา	ไทเลย
9. นางผมหอม	ไทเลย
10. แก่งคุดคู้	ไทเลย
11. เมืองภูท่ง	ไทเลย
12. ชันตาปา	ไทเลย
13. เมืองปัญญานคร	ไทเลย
14. หนองหล่ม	ไทเลย
15. ภูไทบ้านโนนจันทร์	ผู้ไท
16. บ้านพันลำ	พวน
17. อูสาบารส	พวน
18. บ้านม่วงริมยาม	โย้ย
19. ผีปู่ตา	โย้ย
20. ประวัตіб้านบะหว้า	แสก
21. ประวัตіб้านอาจสามารถ	แสก
22. ประวัตіб้านท่าเรือ	แสก

ตัวอย่างนิทานชีวิตที่มีเหตุการณ์เกิดขึ้นจริงในท้องถิ่น

1) ปลาเซ็งคำ

ที่หมู่บ้านโพนน้ำขุ่นมีวังน้ำใหญ่แห่งหนึ่งชื่อวังน้ำเย็น เล่าลือกันว่าผีสาวสิงสถิตอยู่ไม่ว่าคนหรือสัตว์ต่างก็ไม่กล้าลงเล่นน้ำที่นี่เลย วันหนึ่งชายชราได้ไปตกแร้วใกล้ฝั่งน้ำก็เห็นปลาหมอทองคำ 3 ตัว วายน้ำมา จึงยกหน้าไม้ขึ้นยิง ถูกครีบของปลาตัวหนึ่ง ชายชราจะจับปลาขึ้นมา แต่ปลาดีนหลุดลงน้ำไป โดยลูกหน้าไม้หักคาอยู่ที่สันหลังของปลา หลังจากนั้นอีก 6 วัน ชายชราก็ไปตกแร้วที่ตกไว้ที่เดิม ก็เห็นชายหนุ่ม 2 คน เดินมา ชักถามขึ้นได้ความว่ามาหาหมอไปรักษาพี่ชาย ซึ่งบาดเจ็บที่สันหลัง ชายชราบอกว่าตนเป็นหมอยาที่เก่งสองคนนั้นจึงขอให้ชายชราไปช่วย เมื่อชายชราช่วยได้แล้วพ่อของคนเจ็บก็ให้เงินทอง ให้คนใช้ 3 คน แล้วพามาส่งบ้านปรากฏว่าคนใช้ 3 คนนั้น กลายเป็นควายเผือกของคนที่ยาไประหว่างน้ำท่วม ข้าวสารกลายเป็นปลากดตัวใหญ่ พวกชาวบ้านต่างดีใจ และยกย่องชายชราว่าเป็นผู้มีความสามารถปราบผีเงือกผีงูได้ตั้งแต่นั้นมา หมู่บ้านโพนน้ำขุ่นก็เปลี่ยนชื่อเป็นบ้านโพนน้อย เพราะเป็นบ้านน้อยตั้งอยู่บนบ่อมฤคา

(ทรัพย์สิน ปกิณณะ, 2542)

นิทานเรื่องปลาเซ็งคำ หรือปลาหมอทอง จากวิทยานิพนธ์ของทรัพย์สิน ปกิณณะ เป็นนิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทที่เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับบ้านโพนน้ำขุ่น ที่ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นบ้านโพนน้อย เพราะเป็นหมู่บ้านขนาดเล็กที่ตั้งอยู่บนภูเขาก โดยนิทานเรื่องนี้ได้เล่าถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านเกี่ยวกับการปราบผีเงือก

2) เมืองภูท่ง

ครั้งหนึ่งจำเนียรกาลมานานแล้ว เจ้าเมืองภูท่งมีลูกสาวสวยอยู่หนึ่ง แต่ไม่ปรากฏนาม ความงามของเธอ กระฉ่อนไปทั่วสารทิศ เมื่อหนุ่มคนใดได้มาพบเห็นจะต้องมีใจรุ่มร้อนหลงใหลไปด้วยเพลิงรักทั้งนั้น แม้แต่ได้อินชาวกีเกี่ยวกับความสวยงามเท่านั้น ก็อดที่จะหลงรักมิได้ ทางฝ่ายเจ้าเมืองภูท่ง มีลูกชายหนุ่มโสดอยู่คนหนึ่ง ลูกชายเจ้าเมืองภูท่ง เมื่อได้ทราบข่าวความงามของธิดาสาวของเจ้าเมืองภูท่ง อดทนอยู่ไม่ได้จึงอุตสาห์เดินทางไปหาจนหนุ่มสาวทั้งสองมีโอกาสนพบปะพูดคุยจาเกี่ยวพาราสี จนมีความสมัครรักใคร่ซึ่งกันและกัน ต่างให้คำมั่นสัญญาว่าจะแต่งงานกันอย่างมั่นคงและจะไม่ยอมพรากจากกัน

อยู่ต่อมา เจ้าชายหนุ่มแห่งเมืองภูท่ง จึงอ้อนวอนให้เจ้าเมืองภูท่งผู้บิดาไปสู่ขอลูกสาวเจ้าเมืองภูท่งให้เป็นคู่ครองของตน ด้วยความรักลูกเมื่ออยากจะได้อะไรเมื่อไม่เหลือวิสัยแล้ว เจ้าเมืองภูท่งก็ตามใจลูกทุกอย่าง ดังนั้นเจ้าเมืองภูท่งผู้บิดา จึงจัดการแต่งเผ่าแก่ให้ไปทำการสู่ขอ ผลที่สุดเจ้าเมืองภูท่งก็ยินดีตกลง ทั้งสองฝ่ายยอมเป็นทองแผ่นเดียวกันและตกลงกำหนดวันฤกษ์งานยามดีที่จะทำพิธีแต่งงานกันไว้ให้เป็นที่เรียบร้อย

ฝ่ายเจ้าเมืองเจ้าเมืองภูหินร่องกล้าก็มีลูกชายผู้มีรูปร่างสง่างามคนหนึ่ง ซึ่งกำลังรุ่นหนุ่มเช่นกัน ลูกชายเจ้าเมืองภูร่องกล้า เมื่อได้ยินกิตติศัพท์ความสวยงามอันเลอเลิศของธิดาเจ้าเมืองภูท่งก็เกิดความรักกลัดกลุ้มขึ้นมาทั้งๆที่มิได้เห็นหน้าเห็นตัว ซึ่งได้ยินข่าวว่าลูกชายเจ้าเมืองภูท่งไปสู้ออกจะได้เป็นคู่ครองแล้ว ก็ยิ่งเพิ่มความทุกข์ระทมยิ่งขึ้น จนถึงกับกินไม่ได้นอนไม่หลับ นานเข้าร่างกายก็ผ่ายผอมลงทันทีจนผิดปกติ เจ้าเมืองภูหินร่องกล้าอดที่จะสงสารเวทนาลูกไม่ได้ เมื่อได้ข่าวว่าธิดาสาวสวยเจ้าเมืองภูท่ง ได้มีผู้ทำการไปสู้ออกแล้วก็จนปัญญาเพราะจะไปทำการสู้ออกตามประเพณีก็จะไม่เป็นผล จึงได้แต่ปวดปลอบใจลูกชาย ขอให้เลิกคิดอยากได้ธิดาจากเมืองภูท่งมาเป็นคู่ครองเสีย และถ้าประสงค์จะแต่งงานกับหญิงสาวคนใด พ่อก็จะจัดให้ตามความประสงค์ แต่ยิ่งปวดปลอบก็ดูเหมือนยิ่งเพิ่มความกลัดกลุ้มให้ลูกชายหนักยิ่งขึ้น ทั้งลูกชายก็พูดอ่อนน้อนขอให้บิดาพาตนไปลอบลักเอาธิดาเจ้าเมืองภูท่งมาให้แก่ตนโดยเร็ว มิฉะนั้นจะไม่ยอมมีชีวิตอยู่ต่อไปเจ้าเมืองภูร่องกล้าไม่ทราบว่าจะทำอย่างไร รู้สึกหนักใจเป็นอย่างยิ่ง จึงปวดปลอบใจลูกเป็นครั้งสุดท้ายแต่ลูกก็ไม่ยอมทำเด็ดขาด เมื่อเป็นเช่นนั้น ด้วยความรักและสงสารลูกแม่จะเป็นการผิดศีลธรรมก็จำเป็นต้องยอมกระทำ ทั้งที่ไม่เต็มใจ เมื่อปรึกษาและวางแผนกันเป็นที่เรียบร้อยแล้ว เจ้าเมืองภูหินร่องกล้า จึงตัดสินใจนำทหารเอกจำนวนหนึ่งพร้อมด้วยลูกชาย ยกกำลังไปเมืองภูท่งพอได้โอกาสเหมาะจึงทำการลอบลักเอาธิดาสาวเจ้าเมืองภูท่ง เพื่อที่จะนำไปเป็นลูกสะใภ้หรือคู่ครองของลูกชายตนเอง เมื่อลอบลักเอาธิดาเจ้าเมืองภูท่งไปแล้ว ก็พากันนำไปยังเมืองภูหินร่องกล้าทันที ทั้งนี้เป็นวันก่อนกำหนดที่จะทำพิธีแต่งงานกับลูกชายเจ้าเมืองภูท่งเพียงวันเดียวเท่านั้น

ทางฝ่ายเจ้าเมืองภูท่ง ได้ถูกขี้ก๊กขบวนชั้นหมากออกจากบ้านเมืองของตน นอกจากเครื่องติดสืตี่เป่า ธงทิวและเครื่องชั้นหมากแล้ว ก็เตรียมหม้อข้าวหม้อแกง เครื่องใช้ไม้สอยมี ชาม ครก สาก เป็นต้นไปพร้อมและจูงวัวตัวหนึ่งไปด้วยเพื่อจะได้นำไปเป็นอาหารสมทบกันในวันแต่งงาน เมื่อมาถึงเมืองภูท่งได้จัดให้ขบวนอยู่ในความกระหึ่มใจ บรรดาพรหม คพวกที่มาด้วยกันต่างก็สนุกสนานขึ้นบานต่างๆ กัน เมื่อจัดให้ขบวนพักเรียบร้อยแล้ว จึงได้บอกข่าวให้เจ้าเมืองภูท่งทราบ

เมื่อมาเร็วไปบอกข่าวในเมือง เหตุการณ์อย่างไม่คาดฝันก็เกิดขึ้น โดยที่มาเร็วจากเมืองภูท่งออกมาบอกว่าธิดาสาวเจ้าเมืองภูท่งถูกเจ้าเมืองภูหินร่องกล้าพร้อมลูกชายลอบลักไปยังเมืองภูหินร่องกล้าเสียแล้วตั้งแต่วันวาน ฝ่ายลูกชายเจ้าเมืองภูท่งได้ยินเช่นนั้น รู้สึกตกใจและเสียใจเป็นอย่างยิ่ง จนถึงเป็นลมล้มสลบไป ส่วนเจ้าเมืองภูท่งก็โกรธจัดจนตัวสั่น จึงเข้าไปพบเจ้าเมืองภูท่งและตัดพ้อต่อว่าเจ้าเมืองภูท่งมากมาย ถึงแม้เจ้าเมืองภูท่งจะปฏิเสธและชี้แจงอย่างไรก็ตาม เจ้าเมืองภูท่งก็ไม่ยอมฟังเสียง ได้แต่ต่อว่าเจ้าเมืองภูท่งและประกาศตัดไมตรีกัน โดยจะไม่ยอมมีสัมพันธไมตรีบ้านพี่เมืองน้องกันตลอดไป

เมื่อเจ้าภุครั้งกลับมาถึงขบวนชั้นหมากพักอยู่ด้วยความโมโหอย่างสุดขีด ที่ผิดหวัง และถูกคนลบหลู่เกียรติยศเช่นนั้น ทำให้ความยิ่งคิด จึงตรงเข้าไปที่วิวที่จูงมาตายคาที่ ทำการโยน ชั้นหมากกระเด็นไป พร้อมใช้ไม้ตีให้ปากบิ่นและโยนเครื่องครัวต่างๆ มีหม้อข้าว หม้อแกง ครก สาก ถ้วยชาม เป็นต้น ทั้งเกลื่อนกลาดแล้วสาปแช่งให้สัตว์และสิ่งของเหล่านั้นกลายเป็นหินไปด้วย เมืองสิ้นคำสาปของเจ้าเมืองภุครั้ง ปรากฏว่าทั้งวิว ชั้นหมาก ครก สาก ถ้วยชาม และสิ่งต่างๆ กลายเป็นหินไปหมด ดังปรากฏให้เห็นอยู่บนยอดภูเรือจนกระทั่งบัดนี้ โดยเฉพาะชั้นหมากจะ ปรากฏเป็นรูปหินตั้งตระหง่านอยู่บนยอด ภูเรือ ซึ่งคนทั่วไปเรียกกันว่า “หินชั้นหมาก” จนทุกวันนี้ ครั้นแล้วจึงยกขบวนกลับไปยังเมืองภุครั้งทันที ทั้งเมื่อภูทุ่ง เมืองภุครั้ง และเมืองภูหินฮ่องกล้า ก็ขาดไมตรีกันตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

(สาร สารทัศนานันท์, 2532)

นิทานเรื่องเมืองภูทุ่งของกลุ่มชาติพันธุ์ไทเลย ปัจจุบันชาวบ้านในเขตใกล้เคียงภู ทุ่ง ภูเรือ ยังถือว่าเป็นเรื่องจริง เพราะถ้าใครไปหากินที่ภูทุ่ง จะพูดถึงเรื่องเมืองภุครั้งไม่ได้และใน ทำนองเดียวกัน หากใครไปหากินที่เมืองภุครั้ง จะพูดถึงเรื่องภูทุ่งไม่ได้ ถ้าหากพูดถึงจะเกิดเหตุอาเพศ ต่าง ๆ

ภูทุ่งอยู่ทางทิศเหนือของอำเภอภูเรือ ห่างจากที่ตั้งอำเภอภูเรือประมาณ 4 กิโลเมตร บนภูเขาลูกนี้มีเมืองตั้งอยู่เมืองหนึ่งเรียกว่า เมืองภูทุ่งหรือภูทุ่ง ซึ่งเป็นเมืองตั้งอยู่บนลาดเขา อันกว้างใหญ่ ทางทิศใต้ของภูเรือ เมืองภูทุ่งหรือภูทุ่งมีเจ้าเมืองปกครองติดต่อกันมาหลายคนและเป็น เมืองที่มีนิยายเกี่ยวเนื่องกันกับเมืองซึ่งตั้งบนเขาอีกลูกหนึ่งคือ เมืองภุครั้งภุครั้งเป็น เขาซึ่งตั้งอยู่ทาง ทิศใต้ของที่ตั้งอำเภอภูเรือ ห่างจากที่ตั้งอำเภอ ภูเรือประมาณ 6 กิโลเมตร และห่างจากภูทุ่งประมาณ 10 กิโลเมตรเศษ บนภุครั้งในสมัยโน้นมีเมืองตั้งอยู่เรียกว่าเมืองภุครั้ง ซึ่งขณะนี้ เป็นเมืองสร้าง ส่วน ภูเขาอีกลูกหนึ่ง เรียกว่า ภูเขาเขาหินฮ่องกล้า หรือ หินร่องกล้า ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของภู เรือ เป็นภูเขาสูงอยู่ในเขตอำเภอด่านซ้าย ติดต่อกับจังหวัดพิษณุโลกและจังหวัดเพชรบูรณ์ ภูเขาลูกนี้ อยู่ห่างจากภูเรือประมาณ 60 - 70 กิโลเมตรบนภูเขามีเมืองตั้งอยู่ด้วย เรียกว่า “เมืองหอนฮ่องกล้า” ซึ่งกลายเป็นเมืองร้างมานานแล้วเช่นกัน

3) พระปาจิตต์นางอรพิมพ์

ในครั้งหนึ่งนานมาแล้วกษัตริย์จอมพระองค์หนึ่งมีโอรสชื่อท้าวปาจิต เมื่ออายุได้ 6 พรรษา พระราชาบิดาจะจัดการอภิเษกให้ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระองค์ ถึงจะหาราชธิดาเมืองใด มาให้เลือก พระราชาโอรสก็ไม่ต้องพระประสงค์ โหรงหลงทำนายว่า เนื้อคู่ของพระองค์ยังอยู่ใน ครรภ์ของหญิงหม้ายอนาถา ให้ท้าวปาจิตเดินทางไปทิศตะวันออกแล้วจะพบหญิงหม้ายผู้นั้น โดยมี ลักษณะที่สังเกตได้คือแสงอาทิตย์จะทรงกลดเป็นเงากันเบื่องบนศีรษะ ท้าวปาจิตก็ออกเดินทาง

หญิงหม้ายผู้นั้น จนไปพบนางบัว ชาวบ้านสัมฤทธิ์ยังมีครรภ์อยู่มีลักษณะตามที่โหรได้ทายไว้ จึงอาสาฝากตัวเป็นคนใช้ ครั้นนางบัวคลอดบุตรเป็นหญิงมีลักษณะดี ให้ชื่อว่านางอรพิม ก็ช่วยนางบัวเลี้ยงดูจนเป็นสาว รูปโฉมงดงามมาก ท้าวปาจิตลากลับบ้านเมืองเพื่อจัดขันหมากมาสู่ขอตามประเพณี พอขันหมากมาถึงบ้านภรรยาก็ทราบข่าวว่า ท้าวพรหมทัตมาลักตัวนางอรพิมไปเสียแล้ว ก็เสียพระทัยเลยโยนขันหมากทิ้งน้ำเสียหมด ลำน้ำนั้นต่อมาคือ ลำปลายมาศ ท้าวปาจิตได้แฝงกายเข้าไปในปราสาทท้าวพรหมทัตและได้ทำอุบายฆ่าท้าวพรหมทัตเสีย พานางอรพิมหลบหนีออกมาได้ ระหว่างทางท้าวปาจิตได้ถูกนายพรานฆ่าตาย นางอรพิมจึงฆ่าพรานเสีย และซุขชีวิตท้าวปาจิตด้วยยาวิเศษจากเทวดา และเดินทางกันต่อไปถึงแม่น้ำแห่งหนึ่งอาศัยเณรส่งข้ามฝากให้ เณรลวงท้าวปาจิตให้ขึ้นฝั่งก่อนแล้วพานางอรพิมหนีไป นางอรพิมลวงให้เณรขึ้นต้นมะเดื่อแล้วเอาหนามมาสีกไว้ใต้ต้น และพายเรือมาหาท้าวปาจิตก็ไม่พบ นางจึงปลอมเป็นชาย และได้รับรักษาจากเจ้าเมืองจำปานครให้พื้น เจ้าเมืองยกเมืองและธิดาให้แต่นางปฏิเสศ และได้บวชเป็นสังฆราชของเมืองนั้น นางได้สร้างศาลาและมีรูปวาดเรื่องราวของนางกับท้าวปาจิตไว้ และสั่งว่าถ้าผู้ใดดูภาพเหล่านี้แล้วร้องไห้ให้แจ้งให้นางทราบ ในที่สุดท้าวปาจิตและนางก็ได้พบกันพากันกลับบ้านเมืองและอยู่ครองกันมีความสุข

(ปริชา อุตระกุล, 2520)

นิทานเรื่องพระปาจิตต์กับนางอรพิมหรือท้าวปาจิตกับนางอรพิมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทเบ็ง ผู้วิจัยสรุปความย่อจาก “วรรณกรรมพื้นบ้านจากตำบลรังกาใหญ่ อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา” ของ ปริชา อุตระกุล นิทานเรื่องนี้เป็นนิทานประจำถิ่นในจังหวัดนครราชสีมา โดยเชื่อว่าเป็นที่มาของเมืองพิมาย เพราะนางอรพิมพ้อออกเสียงคำว่า “พม่า” และเพี้ยนมาเป็น “พิมาย” อย่างในปัจจุบัน

3.2.5.3 นิทานจากรรณกรรมที่รู้จักกันดี

จากการศึกษานิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสาน พบว่ามีเพียง 2 เรื่อง คือ นิทานเรื่อง สิ้นไชย ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทดำ และนิทานเรื่องก่องข้าวน้อยฆ่าแม่ของกลุ่มชาติพันธุ์ไท ผู้วิจัยขอยกตัวอย่าง เรื่องสิ้นไชย ดังนี้

ครอบครัวหนึ่งมีลูกสามคนอยู่เมืองเบ็ญจาร์ (นครราชสีมา) คนโตชื่อสิงโห ลักษณะพิเศษคือเหมือนช้าง คนรองชื่อสังข์ทอง มีลักษณะพิเศษคือเป็นหอย และคนสุดท้องชื่อสิ้นไชย ทั้งสามเป็นลูกกำพร้า พ่อแม่ตายหมด อาชีวนางสมณฑาเป็นคนเลี้ยงดู

วันหนึ่งยักษ์กุมภกรรณมาจากเมืองหลวงพระบางข้ามแม่น้ำโขงมาเจอนางสมณฑา เกิดหลงรักจึงอุ้มกลับบ้านเมือง อยู่มาหลายปีหลานสามคนโตเป็นหนุ่มปรึกษากันว่าจะไปตามอา

กลับมาอยู่บ้าน สิงโหกับสังข์ทองข้ามแม่น้ำโขงไปได้ ส่วนสินไชยเป็นคนข้ามไปไม่ได้จึงรออยู่ที่ฝั่ง สิงโหกับสังข์ทองข้ามไปเจอกับอา อาเล่าให้ฟังว่าได้แต่งงานกับยักษ์กุมภกรรณแล้ว กลัวว่ายักษ์กลับมาจะกินหลานจึงเอาหลานไปซ่อนไว้ที่ดอกไม้นั้นบูชาพระ เมื่อยักษ์กลับมาได้กลิ่นคนจึงถามนางสุมนทาวว่ามีคนมาหรือไม่ นางก็ตอบว่าไม่มี ยักษ์กุมภกรรณไม่เชื่อแต่ก็ยังหาหลานทั้งสองของนางสุมนทาไม่พบ

วันต่อมาเมื่อยักษ์ออกไปหาหลานทั้งสองจึงพายักษ์หนีมา แต่หนีมาได้ครึ่งทางยักษ์ตามมาทัน จึงต่อสู้กันกับหลานทั้งสาม สินไชยเป็นคนฆ่ายักษ์กุมภกรรณจนล้มลงไปพาดภูเขา จนภูเขาภูคนั้นหลังแอ่น (เชื่อว่าภูเขาภูคนั้นอยู่บริเวณอำเภอปากชมในปัจจุบัน) แต่ยักษ์กุมภกรรณไม่ได้ตายจริงๆ เพราะฝากดวงใจไว้กับยักษ์เมฆสุวรรณ พอหลานทั้งสามเห็นยักษ์กุมภกรรณล้มลงก็คิดว่ายักษ์ตายแล้ว จึงพากลับบ้าน

ยักษ์เมฆสุวรรณไม่เจอเพื่อนนานจึงมาเยี่ยมแต่ไม่เจอยักษ์กุมภกรรณอยู่ที่เมือง จึงออกตามหาไปเจอยักษ์กุมภกรรณนอนพาดภูเขาอยู่ ยักษ์เมฆสุวรรณจึงเอาดวงใจมาใส่ให้ยักษ์กุมภกรรณ ยักษ์กุมภกรรณจึงฟื้นและตามไปหานางสุมนทาเพื่อที่จะพากลับคืน พอตามไปถึงเมืองเบ็ญจาร์ หลานสามคนไม่ยอมให้นำนางสุมนทาคืน บอกกับยักษ์ว่าถ้าอยากได้อาคืนให้สร้างสะพานเงินสะพานทองจากเมืองหลวงพระบางถึงเมืองเบ็ญจาร์จะทำได้หรือไม่ ยักษ์กุมภกรรณจึงสร้างสะพานเงินสะพานทองจากหลวงพระบางไปเบ็ญจาร์และได้นางสุมนทาคืนในที่สุด สะพานเงินสะพานทองนั้นคือเทือกเขาภูพานนั่นเอง

(คาริสา สุขคง, 2555)

นิทานเรื่องสินไชยของชาวไทยดำ มีเนื้อเรื่องคล้ายๆ กับสินไชยสำนวนอื่นๆ ที่พบในภาคอีสาน มีตัวละครและแบบเรื่องเดียวกัน คือ มีสินไชย สิงโหหรือสินโห สังข์ทอง นางสุมนทา และยักษ์ กุมภกรรณ มีการลักพาตัว และการออกตามหา สุดท้ายปราบยักษ์ได้ เพียงแต่นิทานสินไชยของชาวไทยดำมีการโยงเข้ากับภูมิประเทศในพื้นที่ เช่น เขาแอ่น และเทือกเขาภูพาน อันเป็นการใช้อธิบายภูมิประเทศในภูมิภาคที่ตนอาศัยอยู่ด้วย

3.2.6 นิทานอธิบายเหตุ

นิทานอธิบายเหตุเป็นเรื่องขนาดสั้นที่อธิบายที่มาของสิ่งต่างๆ ที่มนุษย์สงสัยและหาคำตอบไม่ได้ เนื้อเรื่องมุ่งจะตอบคำถามว่าทำไม ตอนท้ายมักจะจบลงว่า “เพราะเหตุนี้ / เพราะฉะนั้น”

จากการศึกษานิทานคนไทยพลัดถิ่นในอีสาน สามารถแบ่งนิทานอธิบายเหตุเป็นประเภทย่อยๆ ได้อีก 5 ประเภท ได้แก่ นิทานอธิบายที่มาของชื่อ รูปลักษณะ ส่วนประกอบของคน พืช สัตว์

นิทานอธิบายธรรมชาติของสิ่งต่างๆ นิทานอธิบายที่มาของพิธีกรรม ธรรมเนียม ความเชื่อ นิทานอธิบายที่มาของพฤติกรรม หรือการกระทำของคนหรือสัตว์ และ นิทานที่อธิบายหลายอย่าง ดังนี้

3.2.6.1 นิทานอธิบายที่มาของชื่อ รูปลักษณะ ส่วนประกอบของคน สัตว์ และพืช

นิทานประเภทนี้จะเป็นนิทานที่ใช้อธิบายที่มาของชื่อสิ่งต่าง อธิบายรูปร่าง ลักษณะ อธิบายส่วนประกอบของคน พืช สัตว์ ซึ่งเป็นการตอบคำถามว่าทำไมสิ่งนั้นจึงมีชื่อเช่นนั้น ทำไมจึงมีลักษณะเช่นนั้น จากการศึกษานิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสาน พบว่ามี 14 เรื่อง ดังตาราง

ตาราง 11 อธิบายที่มาของชื่อ รูปลักษณะ ส่วนประกอบของคน สัตว์ และพืช

ชื่อนิทาน	กลุ่มชาติพันธุ์
1. เชียงเมียง	ญ้อ
2. ใจคนไม่เหมือนกัน	ญ้อ
3. กีบแก้เจ็ดหาง	ญ้อ
4. เสี่ยวกับเสี่ยวหลอมลูกกระสุน	ญ้อ
5. ความไม่มีพินบน	ญ้อ
6. บักคองปัญญา	ญ้อ
7. แม่ย่ากินปิง	ไทดำ
8. ก๊ะต่ายมาป่า	ไทดำ
9. ทำไมเรียกไทดำ	ไทดำ
10. แก้วกำพร้าว	ไทเบิ่ง
11. นายคดกับนายชื่อ	ไทเลย
12. เสือทำไมตัวลาย	ผู้ไท
13. น้ำยาวิเศษ	ผู้ไท
14. เต่ากับหงส์	ลาว

ตัวอย่างนิทานอธิบายที่มาของชื่อ รูปลักษณะ ส่วนประกอบของคน สัตว์ และพืช

1) แมง่ากินปิง

นิทานเรื่องแมง่ากินปิง ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทดำ ผู้วิจัยสรุปความจาก รายงานวิจัย เรื่องนิทานพื้นบ้านไทดำบ้านนาป่าหนาด ตำบลเขาแก้ว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย ของ ศาริสา สุขคง ความว่า

แมง่าเป็นคนตาบอด ลูกสะใภ้ปิ้งปลิงให้แมง่ากิน แมง่าคิดว่าเป็นชิ้นเนื้อ แต่เคี้ยวเท่าไรก็ไม่ขาดสักที เลยถามลูกสะใภ้ว่าเอาอะไรให้กิน ลูกสะใภ้ก็บอกว่าเป็นเนื้อแห้ง เมื่อลูกชายมาพบก็ต่อว่าลูกสะใภ้ ลูกสะใภ้ก็ไม่ว่าอะไร แต่ไปทอผ้า (ต้าหูก) ต่อมาเมื่อแมง่าตาย พอจะเอาแมง่าไปทำพิธีศพก็ไม่มีใครหามศพแมง่าได้ นอกจากลูกสะใภ้คนเดียว พอไปถึงป่าไม้ที่หามศพติดอยู่กับป่าลูกสะใภ้แกะเท่าไรก็ไม่ออก จึงต้องเผาลูกสะใภ้พร้อมแมง่า ลูกสะใภ้ตายไป เกิดเป็นนกกู่หูก เป็นห่วงผ้าที่ทอค้างไว้อย่างไม่เสร็จ เลยบินมาร้องบอกผัวว่า “กู่หูกให้แด่ กู่หูก”

(ศาริสา สุขคง, 2555)

ฟืมที่มีด้ายเส้นยืน (ทางเครือ) พร้อมทั้งจะทอได้เรียกว่า “หูก” เวลาทอผ้าจะต้องเอาหูกไปกางที่กึ่ง ในสมัยก่อนก็มักจะอยู่ใต้ถุนบ้าน ตอนเช้าจะนำหูกมากาง ตอนเย็นจะนำหูกขึ้นไปเก็บบนบ้าน เรียกว่า กู่หูก การกู่หูกจะม้วนด้ายเส้นยืนมารวมกันไว้ที่ฟืมแล้วใช้เชือกดำนล่างขึ้นมาผูกยึดไว้กับฟืม ปล่อยให้หูกลงแล้วนำไปเก็บ แต่ปัจจุบันหูกอยู่ในสถานที่ปลอดภัยจึงไม่จำเป็นต้องกู่หูกทุกวัน นิทานเรื่องแมง่ากินปิงของไทดำ เป็นนิทานที่ใช้อธิบายที่มาของชื่อนกกู่หูก นกกู่หูกเป็นนกเค้าชนิดหนึ่ง คนเชื่อว่าเป็นนกปีศาจ เป็นกลางร้าย เสียงร้องของนกพ้องกับการออกเสียงว่า “กู่หูก” ที่หมายถึงการเก็บเครือหูกไว้ก่อน อาจจะมีสัตว์เลื้อย เช่น ไก่ เป็ด สุนัข เข้ามาวุ่นวาย จะทำให้เส้นไหมยุ่ง หรือเส้นไหมขาด หากเส้นไหมขาด จะเป็นภาระยุ่งยากตามมา เพราะจะต้องหาเส้นไหมที่ขาดและต้องมาต่อไหมใหม่ แมวนิทานเรื่องนี้จะใช้อธิบายที่มาของนกกู่หูกว่าเกิดจากผลกรรมที่ทำไว้กับแมง่า แต่นิทานเรื่องนี้แสดงให้เห็นถึงความรับผิดชอบของลูกสะใภ้ที่มีต่องานในความรับผิดชอบของตนเองด้วย

2) ทำไมเรียกไทดำ

ครอบครัวไทดำครอบครัวหนึ่งมีสามคน เขยคนที่หนึ่งเป็นคนไทดำ เขยคนที่สองเป็นคนไทย เขยคนที่สามเป็นคนลาว เขยทั้งสามคนไม่ค่อยจะถูกกันเท่าไร วันหนึ่งไฟไหม้บ้านพ่อตา มีเพียงเขยไทดำคนเดียวเท่านั้นที่ช่วยพ่อตาแมง่าออกมาได้ ทำให้ตัวดำมอมแมม จึงเรียกว่าไทดำตั้งแต่นั้นมา

(ศาริสา สุขคง, 2555)

นิทานเรื่องทำไมเรียกไต่ดำ เป็นนิทานที่ใช้อธิบายสาเหตุของการเรียกชื่อกลุ่มชาติพันธุ์ว่าไต่ดำ เพราะเนื้อตัวดำมอมแมมจากการช่วยพ่อตาแม่ยาย แสดงให้เห็นจิตใจที่ติงามของชาวไต่ดำ นิทานเรื่องนี้พยายามสื่อความหมายให้เห็นว่าไต่ดำเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีพื้นฐานจิตใจเป็นคนดี มีน้ำใจ และกตัญญูรู้คุณ นิทานเรื่องนี้ยังเป็นนิทานที่ใช้อธิบายที่มาของการให้เขยคนโตเป็นผู้สืบผีเรือนด้วย

3) เต่ากับหงส์

เต่ากับหงส์เป็นเสี่ยว (เพื่อน) กัน อยู่คนละบ้านคนละหนอง วันหนึ่งหงส์ไปเยี่ยมเต่า ฐานะความเป็นอยู่หงส์มีอันจะกินส่วนเต่านั้น ฐานะต่ำต้อยกว่า หงส์จึงชวนเต่าให้ไปเที่ยวบ้านของหงส์ด้วยแต่เต่าก็ไม่ไปบอกว่า “ไปไม่ได้หรอก ห่วงลูกกับเมีย” หงส์จึงเอ่ยปากออกไปว่า “ไปเที่ยวดูคนเดียวก่อนจึงค่อยออกมารับลูกกับเมียไปดูว่ามันน่าอยู่ไหม” เต่าจึงเอ่ยปากถามหงส์ว่า “แล้วเราจะไปอย่างไร” หงส์ก็บอกว่าจะใช้ไม้พาไป โดยหงส์คาบไม้ข้างหนึ่ง แล้วให้เต่าคาบอีกข้างหนึ่ง แล้วบินขึ้นท้องฟ้าไป พอบินผ่านหมู่บ้านต่างชาวบ้านมองเห็นจึงร้องทักว่า “หงส์หามเต่า ๆ” ด้วยความอยากอวด อยากมีหน้ามีตาของเต่า จึงอ้าปากออกจากไม้แล้วร้องว่า “เต่าหามหงส์ ไม่ใช่หงส์หามเต่า”ว่าแล้วเต่าก็ตกลงมาจากท้องฟ้า ทำให้กระดองเต่าแตกเป็นลายอยู่ทุกวันนี้

(ไพรยุทธ สະกัพันธ, 2555)

นิทานเรื่องเต่ากับหงส์ เป็นนิทานที่เล่าโดยกลุ่มชาติพันธุ์ลาวที่อยู่ในจังหวัดศรีสะเกษ เนื้อหาเพื่ออธิบายที่มาว่าทำไมกระดองเต่าจึงเป็นลายต่างๆ เหมือนกับกระดองเต่าไม่ได้เป็นเนื้อเดียวกัน ซึ่งนิทานได้อธิบายว่าเกิดจากสาเหตุที่เต่าตกลงมากระแทกพื้นทำให้กระดองแตกออกจากกัน

3.6.2.2 นิทานอธิบายธรรมชาติของสิ่งต่างๆ

ผู้คนในสมัยก่อนผูกพันอยู่กับธรรมชาติ ดังนั้นเมื่อเกิดคำถามเกี่ยวกับธรรมชาติต่างๆ การอธิบายคำตอบด้วยรูปแบบของนิทานจึงดูมีความเป็นไปได้และที่สำคัญเป็นเรื่องที่สนุกสนานด้วย ผู้วิจัยพบว่านิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานที่อธิบายธรรมชาติของสิ่งต่าง ๆ มี 8 เรื่อง ดังตาราง

พูน ปณ ทัโต ชเว

ตาราง 12 นิทานอธิบายธรรมชาติของสิ่งต่างๆ

ชื่อนิทาน	กลุ่มชาติพันธุ์	การอธิบาย
1. กบกับเขียดทราย	ญ้อ	อธิบายที่มาของเสียงร้องของกบและเขียดทราย
2. ไก่	ญ้อ	อธิบายเสียงร้องของไก่
3. ตัวเนี้ยว	ญ้อ	อธิบายที่มาของตัวเนี้ยว
4. บักขี้คร้าน	ญ้อ	อธิบายสาเหตุที่หมูบินไม่ได้
5. นกขี้ตีตตีตตีต	ญ้อ	อธิบายการร้องของนก
6. ขี้เต่า	ญ้อ	อธิบายกลิ่นตัวของคน
7. ทำไมกากับนกยูงจึงเป็นศัตรูกัน	ผู้ไท	อธิบายสาเหตุที่งูเหลือมไม่มีพิษ
8. ทำไมงูเหลือมจึงไม่มีพิษ	ผู้ไท	อธิบายว่าเหตุที่กากับนกยูงไม่ถูกกัน
9. งูเหลือมบ่มีพิษ	โย้ย	อธิบายสาเหตุที่งูเหลือมไม่มีพิษ

นิทานอธิบายธรรมชาติของสิ่งต่าง ๆ มักเป็นเรื่องสั้น ๆ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

1) งูเหลือมบ่มีพิษ

เมื่อก่อนเล่ากันว่างูเหลือมมีพิษมากมายกัดอะไรก็ตายหมด อยู่มาวันหนึ่งงูเหลือมไปกัดตาบตาบตาย แล้วก็มีการพูดคุยกันว่า “งูเหลือมกัดบตาบตาย” งูเหลือมได้ยินดังนั้น งูเหลือมก็โมโหมาก จึงคายพิษในตัวออกให้หมด งูตัวเล็กตัวน้อยก็พากันมากินพิษงูเหลือมหมด ตัวไหนกินมากมีพิษมาก ตั้งแต่นั้นมางูเหลือมเลยไม่มีพิษอีกเลย

(สมศักดิ์ ศรีสันติสุข และคณะ, 2539)

นิทานเรื่องงูเหลือมบ่มีพิษของโย้ยมีมีเนื้อหาล้ายกันกับนิทานเรื่องทำไมงูเหลือมไม่มีพิษของผู้ไท ดังตัวอย่าง

2) ทำไมงูเหลือมจึงไม่มีพิษ ของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทที่เล่าว่า

เดิมงูเหลือมเป็นสัตว์ที่มีพิษกว่าชนิดอื่นๆ วันหนึ่งได้กัดหญิงชาวบ้านจนตาย แต่ที่ชายพวกมีกบเขียดอยู่ กบเขียดดินทำให้งูเหลือมเข้าใจผิดคิดว่าพิษของตนเสื่อม จึงคายพิษออกตั้งแต่นั้นมางูเหลือมจึงไม่มีพิษ

(ทรัพย์สิน ปกิณษ, 2542)

นิทานเรื่องงูเหลือมปมพิษของโย้ยและของผู้ไทได้บอกเล่าสาเหตุที่งูเหลือมไม่มีพิษ เป็นเพราะว่างูเหลือมคายพิษทิ้งสาเหตุเพราะงูเหลือมไปกัดคนแล้วไม่ตาย ทำให้เสียใจจึงคายพิษทิ้งนอกจากนี้นิทานเรื่องนี้ยังได้อธิบายให้รู้ด้วยว่างูชนิดต่างๆ ทำไมมีพิษ สาเหตุเพราะเมื่องูเหลือมคายพิษแล้วงูอื่นๆมากินพิษของงูเหลือม ทำให้งูต่างๆ มีพิษส่วนงูเหลือมไม่มีพิษอีกต่อไป

3) ทำไมกากับนกยูงจึงเป็นศัตรูกัน

เดิมกากับนกยูงเป็นเพื่อนรักกัน วันหนึ่งอยากสวยเหมือนสัตว์อื่นๆ เขาจึงตกลงเปลี่ยนกันเขียนลวดลายบนขนสีขาว กาเขียนให้นกยูงก่อนอย่างสวยงาม แต่นกยูงเป็นสัตว์ขี้เกียจ จึงจับกากุ่มสีดำ กาโกรธมากเมื่อเห็นนกยูงเมื่อใดจึงไล่จิกนกยูงตลอดมา

(ทรัพย์สิน ปกิณษ, 2542)

นิทานเรื่องทำไมกากับนกยูงจึงเป็นศัตรูกัน ของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท นอกจากจะอธิบายสาเหตุของสัตว์ทั้งสองชนิดที่เป็นศัตรูกันแล้ว ในนิทานยังทำหน้าที่อธิบายว่าที่มาของสีและลวดลายของขนนกทั้งสองชนิดด้วย

3.6.2.3 นิทานอธิบายที่มาของพิธีกรรม ธรรมเนียม ความเชื่อ

กลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสานมีพิธีกรรม ธรรมเนียม ความเชื่อหลายๆ อย่างที่ถือปฏิบัติ ดังนั้นนิทานจึงมีบทบาทหนึ่งที่ใช้เพื่ออธิบายที่มาของพิธีกรรม ธรรมเนียม ความเชื่อว่าเหตุใดต้องมีประเพณีเช่นนี้ เหตุใดจึงมีพิธีกรรมเช่นนี้ เป็นการให้เหตุผลเพื่อบอกเล่าเบื้องหลังของพิธีกรรม ธรรมเนียม ความเชื่อ ซึ่งเป็นการใช้นิทานเพื่อสนับสนุนการคงอยู่ของวิถีชีวิต ความเชื่อเหล่านั้น ซึ่งนิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสานที่อธิบายเรื่องเหล่านี้พบว่ามี 8 เรื่องดังตาราง

ตาราง 13 นิทานอธิบายที่มาของพิธีกรรม ธรรมเนียม ความเชื่อ

ชื่อนิทาน	กลุ่มชาติพันธุ์	การอธิบาย
1. กินข้าวกับสัง	ญ้อ	อธิบายคำว่ากินข้าวกับสัง
2. ผิดาแฮกไม่มีตัวตน	ญ้อ	อธิบายถึงสาเหตุที่ผิดาแฮกไม่มีรูปร่าง
3. ผีกองกอย สำนวนที่ 1	ไทดำ	อธิบายการไม่มีอยู่ของผีกองกอย
4. โต้ซัง	ไทดำ	อธิบายถึงสาเหตุที่ไม่มีตัวสัง
5. พญาหน้าหมา	ไทดำ	อธิบายสาเหตุว่าทำไมคนอิสลามต้องโปกผ้า

6. ตัวलग	ไทดำ	อธิบายพิธีการชุดบ่อน้ำ
7. กำพ้อพ่าซื่อ	ผู้ไท	อธิบายสาเหตุของการปลูกบ้านเรือนในพื้นที่สูงของคนบางกลุ่ม
8. ประเพณีกำฟ้า	พวน	ที่มาของประเพณีกำฟ้า

ตัวอย่างนิทานอธิบายที่มาของพิธีกรรม ธรรมเนียม ความเชื่อ

1) ผิดาแฮกไม่มีตัวตน

มีสองอ้ายน้องคู่หนึ่งไปนอนนา ผิดาแฮกเป็นผู้เฒ่าออกมาพูดว่า บักหล้ากินข้าวกับหยั่งไปเล่นสาวบ่ พ้อสิพาไป สองอ้ายน้องตกลงไป เมื่อกินข้าวเสร็จ ผู้เฒ่านั้นบอกว่าถ้าจะทำตามคำบอกของผู้เฒ่านั้นทุกอย่าง ก็ตกลง ผู้เฒ่าตาแฮกจึงสั่งให้หล้าตาพาเดินไปเรื่อยๆ จนกว่าจะบอกให้ลืมตา เมื่อเดินไปเรื่อยๆ พอลถึงป่าช้า ผู้เฒ่านั้นจึงบอกให้ลืมตาได้ สองอ้ายน้องก็เห็นสาวงามมากมาย มีบ้านเรือนมากมาย ผู้เฒ่าบอกสองอ้ายน้องเลือกเอา รักใครชอบใคร น้องก็เลือกได้หนึ่งคนส่วนผู้พี่ไม่เลือก ไม่มีใครถูกใจ ไกลสว่างผู้เฒ่าตาแฮกเลยชวนอ้ายน้องนั้นกลับ น้องไม่กลับ ผู้เฒ่าชวนให้กลับบอกว่า วันหลังจึงมาใหม่ ก็ไม่กลับ ผู้เฒ่าตาแฮกและผู้อ้ายหมดปัญญาจึงพากันกลับก่อน ส่วนผู้น้องก็อยู่กับสาวนั้นจนสว่าง หน้าสาวที่งดงามนั้นก็เป็นที่เฝ้าเปื่อยตาโบ้ แกก้วิ่งกลับไปเถียงนา และโมโหผู้เฒ่าตาแฮกที่หลอกหลวงแก จึงวิ่งขึ้นไปเถียงนาเอาค้อนทุบกระท่อมผิดาแฮก และห้ามปรากฏตัวให้เห็นอีก ผิดาแฮกจึงไม่มีตัวตนจนปัจจุบันนี้

(บุญมา ไชยแสนท้าว, 2542)

ผิดาแฮก คือผีอารักษ์หรือผีผู้พิทักษ์ไร่นา ในความเชื่อของคนอีสาน ผิดาแฮกมีอำนาจอิทธิฤทธิ์ในการดลบันดาลให้ข้าวปลาอาหารในนาอุดมสมบูรณ์ได้ หรืออาจทำให้ปลาได้ให้ข้าวกล้าในนาเหี่ยวเฉาไม่เป็นผลก็ได้ นิทานเรื่องผิดาแฮกไม่มีตัวตนของญ้อได้เล่าให้แสดงให้เห็นว่าแต่ก่อนนั้นผิดาแฮกเคยปรากฏร่างเป็นชายชรา ต่อมาที่ไม่มีร่างเพราะชายผู้น้องทุบกระท่อมด้วยความโมโหและห้ามไม่ให้ปรากฏตัวให้เห็นอีก

2) พญาหน้าหมา

เมืองหนึ่งมีพญาหน้าเป็นหมา เวลาทหารหรือสนมเข้าเฝ้าจะมีกฎว่าห้ามมองหน้า วันหนึ่งนางสนมเอาต้มจืดตำลึงไปถวาย กินเสร็จให้ทหารกินต่อ ผักตำลึงเคี้ยวยาว ทหารต้องแหยงหน้ากิน จึงมองเห็นพญาหน้าหมา ทหารเลยอุทานออกมาว่า

“พญาหน้าเป็นหมานี่เอง จึงไม่ห้ามองหน้า”

ต่อมาพญาหน้าหมาล้มป่วยตายทหารจึงเอาไส้มาโปกหัวไว้ นางสนมเอาหนึ่งมาโปกหัวไว้ เพื่อเป็นการแสดงความเคารพพญาหน้าหมา นี่จึงเป็นเหตุอธิบายว่าทำไมอิสลามจึงโปกผ้าที่ศีรษะ

(ศาริสา สุขคง, 2555)

นิทานเรื่องพญาหน้าหมาของไทดำ เป็นนิทานอธิบายถึงที่มาของการที่ชาวมุสลิมต้องโปกผ้า เพราะว่าการแสดงความเคารพต่อพญาผู้ปกครองบ้านเมือง เมื่อพญาตายทหารเอาไส้มาโปกหัว ดังนั้นผู้ชายชาวมุสลิมจึงต้องโปกสารบันเป็นผ้าคลุมศีรษะและมีลักษณะเป็นวงขดๆ ส่วนผู้หญิงคลุมฮิญาบเพราะมีที่มาว่าสนมเอาหนึ่งของพญามาโปกหัวเช่นกัน

3) ตัวลวง

หลังจากหมู่บ้านไทดำแล้งแล้ว แถนจึงให้ตัวลวง (พญานาค) มาอยู่กับชาวไทดำ เพื่อให้น้ำ ไม่ว่าชาวไทดำจะอพยพไปอยู่ที่ไหนถ้าเดือดร้อนเรื่องน้ำก็ให้ทำพิธีลวงเอาน้ำมาให้ ที่หมู่บ้านไทดำนาป่าหนาดก็ทำพิธีเช่นกัน หากไทดำอพยพไปไหน แถนก็สั่งให้ลวงไปด้วย พิธีบูชาตัวลวงของไทดำที่นี่คือขุดบ่อลงไปลึกประมาณห้าสิบเซนติเมตร จากนั้นให้ผู้หญิงไปหาบน้ำ เทน้ำใส่หลุม แล้วเอาฝาปิดไว้ สักพักน้ำก็ไหลขึ้นตามตัวลวงออกมา เมื่อไปทำนาแล้วเกิดแล้งมาก ชาวไทดำก็จะมาตักเอาทรายและน้ำตรงที่ขุดบ่อทำพิธี รอไม่สามปีน้ำจะออกมามากมาย

อีกวิธีหนึ่ง คือเดินดูหารูตัวลวงไปตามลำห้วย เพราะมีความเชื่อว่าเป็นบ่อน้ำที่มีน้ำไหลออกมา เมื่อเจอรูแล้วจึงเอาปลีกล้วยไปแห่ เป็นกุศโลบายว่าลึกลงที่สุด ไม่มีอีกแล้ว พอต้นเข้าไปแล้วรีบวิ่งหนี เพราะน้ำจะดันออกมา ระเบิดออกมาเต็มลำห้วย

(ศาริสา สุขคง, 2555)

นิทานเรื่องตัวลวงของชาวไทดำ เป็นนิทานที่อธิบายเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องแถนและลวง (พญานาค) ของชาวไทดำ โดยไทดำบ้านนาป่าหนาดเชื่อว่าแถนได้สั่งให้ลวงติดตามชาวไทดำไปทุกที่เพื่อดูแลเรื่องความอุดมสมบูรณ์ของน้ำ นิทานเรื่องตัวลวงยังได้เล่าถึงพิธีบูชาตัวลวงของชาวไทดำ ซึ่งแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติด้วย

3.6.2.4 นิทานอธิบายที่มาของพฤติกรรม หรือการกระทำของคนหรือสัตว์

มนุษย์และสัตว์มีพฤติกรรมต่างๆ นิทานได้มีบทบาทในการอธิบายที่มาของพฤติกรรมต่างๆ ของมนุษย์และสัตว์ เช่น ทำไมบางคนจึงพูดุญแห่ ทำไมจะระเซ่ต้องอ้าปาก ทำไมสัตว์บางชนิดเป็นศัตรูกัน เป็นต้น ซึ่งผู้วิจัยพบว่านิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสาน มีนิทานอธิบายที่มาของพฤติกรรม หรือการกระทำของคนหรือสัตว์ จำนวน 8 เรื่อง ดังตาราง

ตาราง 14 นิทานอธิบายที่มาของพฤติกรรม หรือการกระทำของคนหรือสัตว์

ชื่อนิทาน	กลุ่มชาติพันธุ์	การอธิบาย
1. คนยูแห่ย์	ญ้อ	อธิบายพฤติกรรมของคนที่ยูแห่ย์
2. หงส์หามเต้า	ไทดำ	อธิบายลายที่กระดองของเต้า
3. แม่ย่ากับลูกสะใภ้	ไทดำ	อธิบายที่มาของสุนัขกับแมวที่ไม่ถูกกัน
4. หมาแมวหนู	ไทดำ	อธิบายที่มาของสาเหตุที่มนุษย์รักสัตว์ทั้งสามชนิดไม่เท่ากัน
5. แค้กับหมา	ไทดำ	อธิบายสาเหตุของจระเข้ที่อ้าปากอยู่ตลอดเวลา
6. ทำไมพ่อตารักลูกเขยคนเล็ก	ไทเบิ่ง	อธิบายสาเหตุที่พ่อตารักลูกเขยคนเล็กมากกว่าคนอื่น ๆ
7. กูดจี้กับหมา	ลาว	อธิบายเหตุผลที่สุนัขไม่กินกูดจี้
8. ไอ้ซี้เหล่า	ลาว	อธิบายสาเหตุที่คนชอบดื่มเหล้า

ตัวอย่างนิทานอธิบายที่มาของพฤติกรรม หรือการกระทำของคนหรือสัตว์

1) ทำไมพ่อตารักลูกเขยคนเล็ก

สาเหตุที่ทำให้พ่อตารักลูกเขยคนสุดท้ายนั้น หรือลูกเขยคนเล็ก อยู่มาพ่อตาคณะนี้
 อยากจะทดสอบความรู้ของลูกเขยทั้งสองคน มีเขยใหญ่และก็มีเขยเล็ก อยู่มาพ่อตาคณะนี้
 อยากจะทดสอบความรู้ของลูกเขยทั้งสองคน จึงได้ชักชวนเขยคนใหญ่ไปทดสอบดูเสียก่อน โดยพ่อตาคณะนี้
 พา พาไป ๆ ขณะที่ได้เดินไปตามทางนั้น ก็ไปเห็นนกกกระสา มันร้องก่าก ๆ ๆ ๆ พ่อได้ยินเสียงน
 กกระสา ร้อง พ่อตาก็เลยถามว่า เขยใหญ่ นกกกระสาทำไมยังร้องดัง เขยใหญ่ก็ตอบว่า คอมันยาวพอ
 มันยังร้องดัง พ่อตาก็เลยแหงนขึ้นไปดู พ่อเห็นนกกกระสา คอยาวก็เอ้อ จริง ถูกแล้ว แล้วก็ชวนต่อไป
 อีก ไป ๆ ๆ ก็ไปเห็นหน่อไม้ไผ่ มันงอกขึ้นมา เขย ๆ ไผ่มันยังงอกได้ เขยใหญ่ก็บอกว่า เอออะ จริง
 มันแหลมมันจึงงอกได้พ่อตารู้สึกพอใจว่า เขยใหญ่มีความรู้ ก็เลยพากลับบ้าน ต่อมาวันหลังก็พา
 เขยคนเล็กนั้นมาทดสอบอีก ก็พามาที่เก่านั้นแหละ มาได้ยินเสียงนกกกระสา ร้องก็ถามอีก นี่เขยเล็ก
 นกกกระสามันทำไมยังร้องดัง เขยเล็กก็บอกว่า เป็นธรรมชาติของมัน วะไอ้โง่มันนี่ไอ้โง่ มันไม่เห็นหรือ
 คอมันยาวโน่นนะ ก็คอมันยาวสิ มันจึงร้องดัง เขยเล็กก็บอกว่า ไม่ใช่หรอกพ่อ อึ้งคอสั้น ๆ ทำไม
 มันยังร้องดัง เอ้อ จริงมันงวย ก็ยังไม่พอใจจึงนำไปอีก ไปทดสอบที่แห่งหนึ่งคือ หน่อไม้งอกนั้น
 แหละ ไปก็พาไปดูหน่อไม้ไผ่ แล้วก็ถามว่า นี่เขยเล็กมาดูหน่อไม้ไผ่ทำไมมันยังงอกได้ ไอ้เขย

เล็กก็ตอบว่า อ้าวมันเป็นธรรมดาของมันพ่อ พ่อตายิ่งฉุนใหญ่ทีเดียว อ้อ ไอ้เอ็งนี่ไม่เห็นมีความรู้ อะไร อะไรๆ ก็ว่าเป็นธรรมดาของมัน ธรรมดาของมัน ตาแกไม่มีรีนึมันแหลมที่มันถึงงอกได้ ไม่จริงหรอกพ่อ เห็นดอกมันบู่ ดอกมันตุ้ ๆ ไม่ได้แหลมมันยังงอกได้ เออจริงของมึง เรื่องยังงี้เป็นเรื่องธรรมดาของมัน ไปกลับบ้านได้ ทีนี้ก็ชวนเขยกลับบ้าน นับตั้งแต่วันนั้นเป็นต้นมา พ่อตานี้จะทำอะไร ๆ ก็เรียกเขยคนเล็กนี้มาปรึกษาเสมอเพราะว่าลูกเขยคนเล็กมีปฏิภาณ มีไหวแวว แก้ไขได้ดี เอาเป็นอันว่าจบลงเพียงแค่นี้

(ปรีชา อุยตระกูล, 2520)

ปัญหาของลูกเขยกับพ่อตา หรือแม่ผัวลูกสะใภ้ เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในหลายๆ ครอบครัว หากครอบครัวใดมีลูกหลายคน ก็อาจมีปัญหาเรื่องเหล่านี้มากขึ้น อาจจะเป็นปัญหาเขยใหญ่ เขยกลาง เขยเล็ก เป็นต้น นิทานเรื่องทำไมพ่อตาถึงรักลูกเขยคนเล็กของไทยเบ็ง เป็นนิทานที่อธิบายให้เข้าใจสาเหตุที่พ่อตารักลูกเขยคนเล็กมากกว่าคนอื่น นั่นเป็นเพราะว่าลูกเขยคนเล็กเป็นคนมีปฏิภาณไหวพริบดีนั่นเอง

2) กุดจี่กับหมา

กาลครั้งหนึ่งขณะกุดจี่ผัวกับเมีย กำลังช่วยกันกลิ้งเข้าไปตามทางผ่านหน้าหมาตัวหนึ่งหมาเกิดความสงสัยก็เลยถามว่า “ จะพากันไปไหน ” กุดจี่ตอบว่า “ จะไปเมืองลังกา ” หมา ก็ยิ่งสงสัยก็เลยถามต่อว่า “ จะไปทำอะไรหรือ ” กุดจี่ก็ตอบว่า “ ได้ข่าวว่าเมืองลังกาถูกหนุมานเผาเมืองไหม้วอดวายหมดรวมทั้งครกที่ใช้ตำทำอาหารก็ถูกเผาด้วย ก็เลยจะเอาเข้าไปทำครกถวายเจ้าเมืองลังกา ” หมายิ่งงงหนักเข้าไปอีกแล้วก็ถามไปแบบดูถูกดูแคลนว่า “ จะไปถึงหรือ แล้วเข้าแค่นี้ จะทำครกได้อย่างไรกัน กุดจี่ก็ตอบไปทันทีว่า “ กะว่าจะไปกินงาย(ข้าวเช้า) ที่เมืองลังกาโน่นแหละวันนี้ แล้วเข้านี้ถ้าแบ่งทำครกน่าจะได้สักสามใบ ” หมาได้ฟังยิ่งแปลกใจและทิ้งในความสามารถของกุดจี่ ตั้งแต่นั้นมาหมาก็ไม่เคยกินกุดจี่เลย โดยถือว่ากุดจี่มีความสามารถกว่าตัวเอง

(ไพรัช สະกิต์พันธ์, 2555)

นิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ลาวเรื่องกุดจี่กับหมาเป็นนิทานที่อธิบายสาเหตุที่หมาไม่กินกุดจี่เป็นอาหารเหมือนที่กินสัตว์อื่น ๆ นั่นเป็นเพราะว่ากุดจี่เป็นสัตว์ที่มีความสามารถมากกว่าหมาจากนิทานจะเห็นว่ากุดจี่เป็นสัตว์ที่มีไหวพริบ และค่อนข้างขี้ไม้ ทำให้หมาเชื่อในความสามารถของแมงกุดจี่

3) แม่ย่ากับลูกสะใภ้

แม่ย่ากับลูกสะใภ้ไปเสาะเห็นต้นกัน ไปเห็นเห็นดอกเดียว แม่ย่าบอกให้ลูกเอา แต่ลูกไม่เอา เพราะมีเห็นดอกเดียว แม่ย่าเลยเก็บเห็นใส่ช้ำ เดินต่อไปอีกก็ไปเจอเห็นดอกเดียวอีก

แม่ย่าก็บอกให้ลูกไล่เอา ลูกไล่ก็ไม่เอาอีก แม่ย่าก็เลยเก็บเอาเห็ดได้ที่ละดอก กลับบ้านมาแกงเห็ดไว้ให้ลูกชายกิน ลูกชายไปไถนาอยู่ ลูกไล่ก็ไปแบกกินแกงเห็ดหมด แม่ย่าเหลือใจ เลยเอาหม้อฟาดหัวลูกไล่ ลูกไล่ก็ตีแม่ย่าคืน ต่างคนต่างตีกันจนตายไปทั้งสองฝ่าย แม่ย่าเกิดเป็นสุนัข ลูกสะใภ้เกิดเป็นแมว สุนัขกับแมวก็กัดกันอีก แมวได้อยู่บนบ้าน สุนัขได้อยู่ใต้ถุน ต่อมาวันหนึ่งสุนัขไปคาบก้อนข้าวเหนียวมาไว้กิน แมวมาเห็นแมวก็กินต่อ ก็ทะเลาะกันอีก หมากับแมวเลยไม่ถูกกันจนถึงทุกวันนี้

(คาริสา สุขคง, 2555)

นิทานเรื่องแม่ย่ากับลูกสะใภ้ของไทดำ เป็นนิทานที่ใช้อธิบายสาเหตุที่หมากับแมวไม่ถูกกัน โดยเชื่อว่าหมาและแมวในชาติก่อนคือแม่ย่าและลูกสะใภ้ที่ทะเลาะกันเพราะสาเหตุมาจากการแอบกินแกงเห็ดและทำร้ายกันจนตาย ต่อมาเกิดเป็นหมาและแมว และสัตว์ทั้งสองชนิดก็กัดกันเป็นประจำ ชาวไทดำจึงเปรียบเทียบความไม่เป็นมิตรกันของสุนัขกับแมวกับพฤติกรรมของแม่ย่ากับลูกสะใภ้ ซึ่งเป็นปัญหาในหลายๆครอบครัว

3.6.2.5 นิทานที่อธิบายหลายอย่าง เป็นนิทานที่อธิบายที่มาของหลายๆ อย่างในนิทานเรื่องเดียวกัน พบว่ามี 6 เรื่อง ดังตาราง

ตาราง 15 นิทานที่อธิบายหลายอย่าง

ชื่อนิทาน	กลุ่มชาติพันธุ์	การอธิบาย
1. ควายกับคน	ไทดำ	อธิบายที่มาของควายไม่มีฟันบนและการเอาเขาควายไว้ที่หลังคาบ้านของไทดำ
2. พญานาค	ไทดำ	อธิบายสาเหตุที่พญานาคหายไป และคำสาปที่ใครเห็นพญานาคจะต้องตาย
3. แถน	ไทดำ	อธิบายสาเหตุที่คนมีกลิ่นเต่า สาเหตุที่เต่าอายุยืน สาเหตุที่คนกินเนื้อสัตว์มาก สาเหตุที่คนมองไม่ชัดในน้ำและมองทะลุดินไม่ได้และสาเหตุที่หมาต้องกินขี้คน
4. แก้วสารพัดนึก	ไทดำ	อธิบายสาเหตุที่แมวเป็นที่รักของคนและหมาต้องกินขี้คน
5. นายคดกับนายซื่อ	ไทเลย	อธิบายที่มาของน้ำคั้นและหอยคั้น

ตัวอย่างนิทานที่อธิบายหลายอย่าง

1) แถน

แถนเป็นผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดในโลกในจักรวาลถือเป็นเทวดาที่ชาวไทยนับถือสูงสุด วันหนึ่งแถนอยากรู้ว่าใครรักและเคารพแถนจริง เลยลองใจด้วยการแกล้งตาย แล้วให้ลูกน้องประกาศว่าแถนตายแล้ว สัตว์แต่ละชนิดก็มาเฝ้าแถน ใครมาถึงก่อนแสดงว่าเป็นที่รัก ทั้งลิงและกระต่ายเดินทางไปที่ปักเป็นระยะ ๆ ส่วนเต่าคลานไปเรื่อย ๆ ส่วนคนไปท้ายสุด ระหว่างทางคนช่วยอุ้มเต่าข้ามขอนไม้ เต่าสำนึกบุญคุณเลยบอกวิธีเฝ้าแถนให้ คนจึงหนีเต่าไว้ที่รักแล้วไปเฝ้าแถน ดังนั้นคนจึงมีชีเต่าที่รักแล้ว

คนกับเต่าไปถึงเร็วที่สุด แถนจึงรู้ว่าคนกับเต่ารักแถนมากที่สุด จึงให้ทั้งสองขอพรได้คนละข้อ เต่าขอให้อายุยืนที่สุดส่วนคนขอให้หาเมื่ออยากกินอะไรก็ขอให้ได้กินทุกอย่าง ซึ่งแถนขอให้ตามคำขอของทั้งคู่

ต่อมาสัตว์ต่าง ๆ ไปร้องเรียนแถนว่าถูกคนฆ่าตายหมดไปอยู่ที่ไหนคนก็มองเห็นสมัยก่อนคนไม่มีตาขามีแต่ตาดำทำให้มองเห็นทุกอย่าง แถนจึงเอาปูนมาแต้มที่ตาคนบางส่วน ทำให้เหลือแต่ตาดำตรงกลาง เป็นเหตุให้ต่อมาคนมองในน้ำไม่ชัดและมองลงไปในดินก็ไม่เห็น

เนื่องจากคนตัวเหม็นมาก ส่งกลิ่นไปถึงแถน แถนเลยให้หมาไปสืบดูว่าเป็นเพราะเหตุใด หมาไปถามว่าคนกินอะไรจึงตัวเหม็น คนจึงตอบว่ากินสัตว์ ส่วนเต่ากินผักและอายุยืนแถนจึงให้หมาไปบอกคนว่าอย่ากินสัตว์ให้กินผักด้วย ชีก็จะได้ไม่เหม็นระหว่างเดินทางหมาลืมนิ่งที่แถนสั่งไว้กลับบอกให้คนกินสัตว์เยอะ ๆ กินผักน้อย ๆ กลิ่นเหม็นก็ยังไม่ถึงแถนอยู่ แถนก็บ่นว่าทำไมให้หมาไปบอกแล้วยังมีกลิ่นอยู่ จึงถามหมาว่าไปบอกคนอย่างไร หมาบอกว่าให้กินสัตว์ทุกชนิดไม่ให้กินผัก แถนโมโหมากที่หมาไม่ได้เรื่องจึงบอกให้หมาไปกินขี้คน ตั้งแต่นั้นมาหมาจึงชอบกินขี้คน

(ศาริสา สุขคง, 2555)

นิทานเรื่องแถนของกลุ่มชาติพันธุ์ไทดำ เป็นนิทานที่อธิบายที่มาหลายอย่าง เช่น อธิบายที่มาของกลิ่นตัวหรือกลิ่นเต่าของคนว่าเกิดจากการที่คนหนีเต่าไว้ตอนที่เดินทางไปเฝ้าแถน นิทานเรื่องนี้อธิบายเหตุผลที่เต่าอายุยืนเพราะเต่าได้รับพรจากแถนและเต่ากินผักมาก ส่วนคนสามารถกินสัตว์ได้เพราะได้รับพรจากแถนเช่นกัน เพราะสาเหตุนี้ทำให้คนกินเนื้อสัตว์มากและส่งผลให้คนมีกลิ่นเหม็น เพื่อทางทางแก้แถนจึงส่งหมาไปบอกวิธีแก้ไขให้แก่คน แต่หมาลืมนิ่งแถนจึงบอกให้หมากินขี้คน จึงเป็นที่มาว่าทำไมหมากินขี้คน และในนิทานยังบอกด้วยว่าแถนเอาปูนขาวมาแต้มที่ตาคนทำให้คนมีตาขาวและตาดำ และทำให้มองในน้ำไม่ชัดและมองผ่านดินไม่ได้

2) พระยาคนคาก

ครั้งหนึ่งพระยาเถนประกาศให้ฝูงสัตว์และคนทั้งหลายไปช่วยกันปลูกต้นไม้ ปลูกดิน และค้าฟ้าพวกสัตว์และคนก็ไปทำตาม ยกเว้นนกแดดแต่ตัวเดียวที่ไม่ปลูกต้นไม้ ปลูกแต่ดินจึงถูกลงโทษให้อยู่แต่พื้นดิน ไม่ช่วยค้าฟ้าจึงถูกลงโทษให้นอนเอาเท้าชี้ฟ้า ต่อมาพระยาเถนก็อ่านใบบัญญัติเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย ข้อใดมีใครรับเอาก็ผ่าน พุดหัวข้อใหม่ไปเรื่อย ๆ จนถึงข้อแต่งตั้งตำแหน่งพระยา กบเขียดจึงจะเอาทำวคนคากเป็นพระยา แต่พวกสัตว์ต่าง ๆ จะเอาทำวเสื่อเป็นพระยา พระยาเถนจึงให้ทั้งสองแสดงความสามารถว่าใครเก่งกว่ากัน ผู้ชนะได้แก่ทำวคนคากจึงได้เป็นพระยาไป ฝ่ายเสื่ออับอายก็วิ่งเตลิดเข้าป่า ถูกหนามเกี่ยวจนหายไปทั้งตัว

(ทรัพย์สิน ปกิณณะ, 2542)

นิทานเรื่องพระยาคนคากของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท ต่างกับพญาคนคากสำนวนอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมขอฝนของชาวอีสาน เพราะนิทานเรื่องพระยาคนคากสำนวนนี้เป็นการอธิบายเกี่ยวกับธรรมชาติและลักษณะของสัตว์และสิ่งต่างๆ ได้แก่การอธิบายว่าทำไมนกแดดแต่ต้องทำรังที่พื้นดิน ไม่ทำรังบนต้นไม้เหมือนนกชนิดอื่นๆ เพราะว่ามันแต่มีแต่ปลุกดินไม่ปลุกฟ้าช่วยคนอื่น ดังนั้นตอนนอนก็ให้เอาขาชี้ฟ้าเพราะไม่ช่วยคนอื่นค้าฟ้า และอธิบายถึงเสื่อที่ตัวลายเพราะโดนหนามเกี่ยว สาเหตุเพราะเสื่ออับอายที่ไม่ได้ถูกเลือกเป็นพระยาจึงวิ่งเตลิดเข้าป่าจึงถูกหนามเกี่ยวไปทั้งตัว

3) นายคดกับนายชื้อ

นิทานเรื่องนายคดกับนายชื้อของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทเลย ผู้วิจัยสรุปความมาจาก “นิทานพื้นบ้านเมืองเลย” มีเนื้อความสรุปได้ดังนี้

นายคดกับนายชื้อเป็นเพื่อนกันมาตั้งแต่เด็ก นายคดมีนิสัยคดโกง ส่วนนายชื้อมีนิสัยซื่อสัตย์สุจริต แต่มีข้อเสียอีกอย่างหนึ่งคือชื่อจนเกินไป เชื่อคนง่าย วันหนึ่งนายคดชวนนายชื้อไปเที่ยวป่า และนายคดได้โกหกนายชื้อว่าบริเวณนี้มีบ่อน้ำเงินบ่อทองถ้าอยากได้ก็ให้เงาะดวงตาแลกเอาและถามนายชื้อว่าอยากร่ำรวยหรือไม่ นายชื้ออยากร่ำรวยจึงตกลงให้นายคดเอาเงาะดวงตาทั้งสองข้างและวางไว้ที่รากไทรและหนีกลับบ้านไปโดยเร็ว และบอกชาวบ้านว่านายชื้อตายแล้ว

ส่วนนายชื้อได้แต่นั่งร้องไห้ด้วยความเจ็บปวด เทพารักษ์ได้แปลงเป็นเสื่อและเอาหางแหงไปในรูจุมูกของนายชื้อ ตอนแรกนายชื้อกลัวมาก แต่พอตั้งสติได้ก็ภาวนา “พุทโธ พุทโธ” ไปเรื่อยๆ โดยไม่สะดุ้งสะเทือน เทพเจ้าทดลองใจนายชื้ออยู่นานจนแน่ใจว่าเป็นคนซื่อสัตย์จึงไปเก็บเอาเงินทองมากองไว้มากมาย แล้วเอาดวงตามาใส่ไว้ให้ดังเดิม เมื่อนายชื้อมองเห็นได้ดังเดิมก็มองเห็นเงินทองมากมายจึงถอดเสื่อผ้าห่อเอาเงินทองเหล่านั้นและหอบกลับบ้าน

นายชื่อกลับมาถึงบ้านตอนหัวค่ำ ชาวบ้านกำลังจัดงานศพให้ เมื่อชาวบ้านมองเห็นนึกว่าเป็นผีต่างวิ่งหนีไปเหลือแต่เมียของนายชื่อ นายชื่อจึงกระซิบบอกเมียให้รู้ว่าตนได้ห่อเอาเงินทองมา ทั้งสองจึงนำห่อเงินห่อทองนั้นมาซ่อนไว้อย่างมิดชิด และไม่บอกให้ใครทราบ

ต่อมานายชื่อและเมียได้ขายสิ่งที่ตนหาบมานั้นและมีเงินร่ำรวยขึ้นมา นายคิดเห็นเพื่อนมั่งมี จึงมาถามข่าวคราวนายชื่อเล่าความจริงให้เพื่อนรักฟังทุกอย่าง นายคิดจึงขอร้องให้นายชื่อทำเช่นนั้นกับตนบ้าง ทั้งสองจึงเข้าไปในป่า และนายชื่อได้เอาเม็ดแหลมมาเจาะตาของนายคิด ออกแล้ววางไว้ที่รากไทร จากนั้นนายชื่อก็กลับบ้าน

ต่อมาเทพารักษ์ก็แปลงเป็นเสือ แล้วเอาหางมาหยั่งจุ่มก ตอนแรกนายคิดท่องภาวนา “พุทโธ” อยู่ แต่นานเข้านายคิดรำคาญจึงกล่าวคำหยาบคายและสาปแช่งออกมา เสือโคร่งโกรธ จึงกัดนายคิดตาย นายคิดกลายเป็นซากศพเหลือแต่กระดูก

เนิ่นนานหลายปีต่อมามีขบวนพ่อค้าวัวควายผ่านเข้ามาใกล้ กะโหลกศีรษะของนายคิดจึงร้องทักทายขึ้น ทั้งร้องเพลง ทั้งขอร้องให้พ่อค้าพาตนไปด้วย พ่อค้าใจอ่อนจึงนำหัวกะโหลกไปด้วย หัวกะโหลกนายคิดแนะนำให้ไปทำพินันท์กับผู้มีทรัพย์ในเมืองด้วยว่าตนสามารถพูดได้ พ่อค้าก็หลงเชื่อ เมื่อมาถึงเมืองหนึ่ง ก็พาหัวกะโหลกนายคิดไปบ้านที่หลังใหญ่ที่สุด และทำพินันท์ว่าหัวกะโหลกนี้พูดได้หรือไม่ เจ้าบ้านบอกว่าพูดไม่ได้ พ่อค้าบอกว่าถ้าหัวกะโหลกนี้พูดได้ เจ้าของบ้านจะต้องเสียเงินเป็นสองเท่าของวัวควายที่พ่อค้านำมา หากหัวกะโหลกนี้พูดไม่ได้พ่อค้าจะมอบฝูงวัวควายให้แก่เจ้าบ้าน เมื่อทั้งคู่ตกลงกันได้ พ่อค้าก็นับหนึ่งสองสามเพื่อให้หัวกะโหลกพูด นับอย่างไรหัวกะโหลกก็ไม่พูด พ่อค้าจึงต้องเสียวัวควายที่มี

หัวหน้าพ่อค้าเสียใจและโกรธมาก พอมาถึงก้อนหินใหญ่ข้างทาง จึงเอาหัวกะโหลกวางและเอาไม้มาทุบจนแหลกละเอียดด้วยความแค้นจนหน้าใจแล้วเอากระดูกที่แหลกละเอียดเหล่านั้นห่อแล้วไปเทลงน้ำ ในที่สุดกระดูกนั้นก็กลายเป็นน้ำคั้นและหอยคั้นคอยรบกวนคนที่ลงไปได้อยุ่นทุกวันนี้

(สาร สารัตถ์ศานันท์, 2532)

นิทานเรื่องนายคิดกับนายชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์ไทเลยเป็นนิทานที่อธิบายที่มาของน้ำคั้นและหอยคั้นว่าเกิดจากหัวกะโหลกของนายคิด ในตอนท้ายนิทานเรื่องนี้ได้กล่าวสรุปว่า “จากเรื่องนี้จะเห็นได้ว่าวิสัยของคนคดโกงแล้ว ขณะมีชีวิตอยู่ก็คดโกง และแม้แต่ตายไปก็ยังคดโกงไม่ได้อยู่นั่นเอง”

3.2.7 นิทานสัตว์

นิทานสัตว์เป็นเรื่องเล่าขนาดสั้นที่มีตัวละครเป็นสัตว์และจำลองพฤติกรรมของมนุษย์ เช่น พุดภาษามนุษย์ได้ หรือมีอารมณ์แบบมนุษย์ นิทานแบบนี้มุ่งความเพลิดเพลินเป็นหลัก นิทาน

เกี่ยวกับสัตว์บางครั้งเรียกอีกอย่างว่านิทานอุทาหรณ์ (fable) นิทานแบบนี้มุ่งสั่งสอนศีลธรรม เช่น นิทานอีสป นิทานชาดก มักจบด้วยคติหรือภพชาติสอนใจ จากการศึกษานิทานคนไทพลัดถิ่นในอีสาน พบว่ามีนิทานสัตว์ จำนวน 21 เรื่อง นิทานประเภทนี้สามารถแบ่งย่อยได้เป็น 4 ประเภท ดังนี้

3.2.7.1 นิทานที่แสดงนิสัยสันดานที่แท้จริงของสัตว์

นิทานที่แสดงนิสัยสันดานที่แท้จริงของสัตว์ เป็นนิทานที่เล่าเกี่ยวกับนิสัยต่างๆ ของสัตว์ ว่ามีลักษณะนิสัยอย่างไร นิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานที่แสดงนิสัยสันดานที่แท้จริงของสัตว์ มี 3 เรื่อง ได้แก่ สุนัขแสนรู้ ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทเลย หมิกินผึ้ง ของกลุ่มชาติพันธุ์ญ้อ และ ไก่แม่ ไก่ น้อย แผลงโต่เหยี่ยว ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทดำ ดังตัวอย่าง

1) สุนัขแสนรู้

ชายสองพี่น้องลูกผู้มีอันจะกิน พ่อแม่แบ่งสมบัติให้เท่าๆกัน ผู้ที่เป็นคนชอบเที่ยว และเล่นการพนัน เมื่อได้สมบัติมาก็เอาไปเล่นการพนัน ไม่นานนั้นก็หมดตัว ส่วนคนน้องประกอบ อาชีพค้าขายเล็กๆน้อยๆ และเป็นคนประหยัด เมื่อได้สมบัติจากพ่อแม่มาก็ลงทุนเพิ่มกิจการ ก้าวหน้า กลายเป็นผู้มีอันจะกิน

วันหนึ่งพี่ชายนำสุนัขรูปร่างดีและท่าทางเฉลียวฉลาดมาหาและบอกให้น้องชาย ทราบว่าสุนัขตัวนี้ฉลาดและแสนรู้ เขารักมันมากและไม่อยากให้ใคร ขณะนี้เขาจนมากและ อยากจะขอยืมเงินน้องสักหมื่นบาท จะขอให้สุนัขตัวนี้จ่านำไว้ น้องชายได้ฟังก็งั้นอึ้งไป เพราะเงิน ไม่ใช่จำนวนน้อยๆ แต่เมื่อคิดว่าพี่ชายเองก็ไม่เคยมารบกวนเลย อีกทั้งเงินจำนวนนี้ก็ได้ไม่มากนัก ไปเมื่อเทียบกับคนที่มั่งมีฐานะอย่างเขา จึงให้ภรรยานำเงินมามอบให้พี่ชายและรับสุนัขตัวนั้นไว้

เมื่อเขาเลี้ยงสุนัขตัวนั้นก็พบว่ามันฉลาดและแสนรู้มาก ชายผู้น้องและภรรยาก็รัก สุนัขตัวนี้มาก ทั้งสองเลี้ยงสุนัขไว้นาน จนเมื่อถึงฤดูผสมพันธุ์สุนัขตัวนี้แอบหนีออกจากบ้านเพื่อไป หาสุนัขตัวเมีย คินนั้นโจรมาขโมยเอาทองและของมีค่าอื่นๆไปจนหมด ชายผู้น้องไม่รู้เพราะว่านอน อยู่ชั้นบน โจรได้เอาเงินทองต่างๆ ไปฝังไว้ที่ชายป่าละเมาะ สุนัขกลับมาและพบว่าร้านถูกขโมย สิ่งของจึงดมกลิ่นและตามไปพบ จึงรีบกลับบ้าน เมื่อเจ้าของตื่นและพบว่าทรัพย์สินต่างๆหายไป ต่างตกใจและโกรธสุนัขมาก สุนัขมาหมอบและทำท่าลูกลี้ลุกลนวิ่งออกไปแล้ววิ่งเข้ามาทำซ้ำๆกัน แต่เจ้าของโกรธมากจึงคว้าไม้ได้ท่อนหนึ่งแล้วขว้างใส่สุนัข แต่พอสุนัขหายเจ็บก็ทำท่าทางแบบเดิม อีก เจ้าของเฉลียวใจและตามสุนัขไป และพบสมบัติทั้งหมด และนึกชอบใจสุนัข จึงปรึกษากันว่า ควรซื้อสุนัขตัวนี้มาเป็นกรรมสิทธิ์ จึงเขียนจดหมายพร้อมห่อเงินจำนวนหนึ่งหมื่นบาทผูกคอสุนัข ไปยังบ้านพี่ชาย

ฝ่ายพี่ชายเมื่อได้เงินมาก็เล่นการพนันจนเงินหมด มองออกไปเห็นสุนัขวิ่งเข้ามา หาด้วยความดีใจก็คิดว่าน้องชายคงจะเอาสุนัขมาคินและคงจะมาทวงเงิน ก็ไม่โหด คว้าเสียมมาตี สุนัขจนตาย เหลือบไปเห็นจดหมายก็รู้สึกเสียใจอย่างยิ่ง

ฝ่ายน้องชายเมื่อไม่เห็นสุนัขกลับมา จึงไปตามที่บ้านพี่ชายก็พบว่าพี่ชายฆ่าสุนัขไปเพราะไม่ตั้งใจ ครั้นจะต่อว่าพี่ชายก็ไม่ใช่เป็นการควร จึงพูดเพียงแต่ว่าเสียดายสุนัขเหลือเกิน จึงมอบเงินหนึ่งหมื่นบาทให้พี่ชายและขอให้เลิกเล่นการพนัน ฝ่ายพี่ชายก็สำนึกตัวและปรับปรุงตนเอง หันมาทำมาหากินอย่างขยันขันแข็งจนกลายเป็นผู้มีอันจะกินอีกคนหนึ่งในเมืองนั้น

(สาร สาระทศนันทน์, 2532)

นิทานเรื่องสุนัขแสนรู้ของกลุ่มชาติพันธุ์เลย เป็นนิทานที่เล่าเกี่ยวกับลักษณะนิสัยของสุนัขซึ่งเป็นสัตว์เลี้ยงที่มีความซื่อสัตย์ รักเจ้าของและเป็นสัตว์ที่มีความเฉลียวฉลาด ดั่งในนิทานที่สุนัขสามารถแสดงท่าทางเพื่อให้เจ้าของตามไปหาสมบัติที่ถูกขโมยไปจนพบ แม้ว่าจะถูกทำร้ายก็ไม่ละความพยายาม

2) ไก่แม่ ไก่น้อย แผลงโตเหี้ยว

มีแม่ไก่ตัวหนึ่ง มีลูกหลายตัว แม่ไกรักลูกมากจึงพาลูกไปหากินอยู่ใต้ต้นไม้ มีเหยี่ยวตัวหนึ่งจะมากินลูกไก่ แม่ไก่มันป้องกันลูกด้วยการไล่จิกเหยี่ยวตัวนั้น เหยี่ยวตัวนั้นเจ็บมากจึงบินหนีไป แม่ไก่และลูกเจี๊ยบก็ปลอดภัยทุกตัว

(ศาริสา สุขคง, 2555)

นิทานเรื่องไก่แม่ ไก่น้อย แผลงโตเหี้ยว หรือเรียกว่าแม่ไก่ ไก่น้อยและเหยี่ยวของกลุ่มชาติพันธุ์ไทดำ เป็นนิทานเรื่องสัตว์ที่แสดงลักษณะนิสัยของแม่ไก่ที่จะหวงลูกและดุร้ายกับสัตว์ทุกชนิด เมื่อใครเข้ามาใกล้แม่ไก่ก็จะทำร้ายทันทีเพื่อปกป้องลูกของมัน ส่วนเหยี่ยวก็เป็นสัตว์ที่กินสัตว์เล็กๆเป็นอาหาร ดั่งในนิทานที่เหยี่ยวจะกินลูกเจี๊ยบ ซึ่งเป็นลักษณะการหาอาหารของเหยี่ยวเช่นกัน

3.4.2.2 นิทานที่เกี่ยวกับสัตว์โง่สัตว์ฉลาดและสัตว์เจ้าเล่ห์ พบว่ามี 4 เรื่อง คือ ฮั่ว ของกลุ่มชาติพันธุ์ญ้อ เสือกับขี้กะตุ้ ของกลุ่มชาติพันธุ์ญ้อ กาอยากกินเอียน ของกลุ่มชาติพันธุ์ญ้อ เสือกับข้าง ของกลุ่มชาติพันธุ์ญ้อ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

1) เสือกับข้าง

มีเสื่อตัวหนึ่งเดินผ่านป่าละเมาะมาเจอข้างถูกใส่ปลอกขายืนอยู่ เสื่อเลยบอกกับข้างว่า “เหยี่ยวเบิ่งใหญ่ชิตายมาให้เขาใส่ปลอกขาได้ แม่นไผหละใส่” ข้างจึงตอบว่า บักหัวปัญญาเดียนี่มันไปกินข้าวอยู่ เสื่อจึงพูดว่า “ข้างโง่ เหยี่ยวเบิ่งหัวเขาก่อนขี้เจ้าของนี่” เสื่อจึงอยากให้เห็นบักหัวปัญญา เลยนั่งอยู่บนขอนไม้ บักหัวปัญญากลับมา พอมาถึงขอนมีเสื่อนั่งอยู่ บักหัวปัญญาเลยจามเสื่อตกใจเลยตกขอน ข้างเลยบอกเสื่อว่าเป็นจิ้งไต้ นี่ละบักหัวปัญญา เสื่อลุกขึ้นจึง

ทำต่อสู้อับกับบักห้วปัญญา บักห้วปัญญาจึงตอบว่าไม่ได้เอาอาวุธมาด้วย เสือจึงตอบว่าให้กลับไปเอา จะนั่งรอ บักห้วปัญญาเลยบอกว่าไม่เชื่อ กลัวเสือนจะหนีไปก่อน บักห้วปัญญาจึงขอผูกเสื่อไว้ก่อน ไม่เชื่อว่าเสือนจะรอ เสือนจึงตกลง บักห้วปัญญาจึงใช้เชือกผูกเสื่อให้เสือดั้นเสือกี้ดั้นให้บักปัญญาดู และให้มันใจว่าไม่หลุดแล้ว ถามเสือนว่าดั้นหลุดไหม เสือนตอบว่าไม่หลุด บักปัญญาจึงบอกเสือนว่าให้ รอออยู่ บักปัญญาจึงหันหลังกลับ ครว้เอาขอที่เหน็บเอวมาสับห้วเสื่อ เสือนจึงร้องครวญครางโอดโอย ด้วยความเจ็บปวด ฝ่ายข้างจึงพุดย้ากับเสือนว่านี่แหละบักห้วปัญญาอันเสือนว่าบ่ยาน

(บุญมา ไชยแสนท้าว, 2542)

นิทานเรื่องเสือนกับข้างของกลุ่มชาติพันธุ์ญ้อ เป็นนิทานสัตว์ที่เกี่ยวกับสัตว์โง่ โดย เสือนบอกว่าข้างเป็นสัตว์ตัวโตแต่ก็มาถูกคนใส่ปลอกขา ส่วนข้างก็บอกว่าบักห้วปัญญาเป็นคนฉลาด เสือนไม่เชื่อดังนั้นเสือนจึงจะแสดงให้ข้างเห็นว่าตนเองฉลาดกว่าบักห้วปัญญา แต่สุดท้ายเสือกี้ถูกบักห้ว ปัญญาหลอกผูกเชือกไว้จนดั้นไม่หลุด

อนุภาควิธีการหลอกผูกเชือกเสือนในนิทานเรื่องนี้ เป็นวิธีที่เหมือนในนิทานหลาย เรื่อง เช่น การหลอกขังผีพิบพี้มในนิทานของไทยเลย การหลอกขังขังตัวในนิทานเรื่องกำพร้าวฝ้ายน้อย ของผู้ไท คือการหลอกให้ผู้ที่ต้องการขังหรือผูกเข้าไปในที่กักขังแล้วถามว่าดั้นได้ไหม ตรงไหนจะหลุด และแก้ไขรอยขาดนั้นจนในที่สุดสามารถผูกหรือขังได้จนแน่น

2) ฮัว

พ่อลูกไปนอนนา ลูกร้องไห้ อยากให้ลูกหยุดร้อง จึงบอกกับลูกว่า “เสือนสาวแดง พ่อกะบ่ยาน พ่อย่านแต่ฮัว” กล่าวถึงเสือนจะมากินวัวที่ผูกอยู่ในคอก เสือนได้ยินเลยนึกกลัว จึง หมอบอยู่ข้างรั้วเพื่อที่จะดูว่าฮัวคืออะไร ไม่นานมีขโมยมาลักวัว และขโมยก็ต้องการที่จะขโมยวัว น้อย เหลือบเห็นเสือนนอนหมอบอยู่ข้างรั้วเลยใช้เชือกผูกคอ และจูงออกไป เสือนก็ไม่ขัดขืน เสือนนึก ในใจว่านี่หรือคือสิ่งที่เรียกว่าฮัว ขโมยไม่ได้หันมามองข้างหลัง จนสว่างจึงหันมามองวัวน้อย เห็น เป็นเสือนจึงตกใจปล่อยเชือกและวิ่งเตลิดเข้าหมู่บ้าน ส่วนเสือกี้ตกใจกลัววิ่งหนีเข้าป่าไป

(บุญมา ไชยแสนท้าว, 2542)

นิทานเรื่องฮัวของกลุ่มชาติพันธุ์ญ้อ เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าเสือนเป็น สัตว์ที่โง่ ในเรื่องนี้เสือนบังเอิญไปได้ยินคนบอกว่าไม่กลัวเสือน แต่กลัวฮัว ทำให้เสือนซึ่งเป็นสัตว์ที่น่ากลัว ที่สุดในบรรดาสัตว์ป่าทั้งหลายเกิดความประหลาดใจว่ามันยังมีสัตว์ที่น่ากลัวกว่าเสือนอีกหรือ เมื่อเสือนถูก คนจูงไปเพราะเข้าใจว่าเป็นลูกวัว เสือนจึงเดินตามหลังคนไปโดยง่ายตายเพราะเข้าใจว่าขโมยเป็นฮัว จนสุดท้ายนิทานเล่าว่าเมื่อขโมยและเสือนมองเห็นกันต่างตกใจกันและกันและวิ่งหนีกันไปคนละทิศคน ละทาง ซึ่งนิทานก็ยังได้แสดงให้เห็นถึงความโง่และความซื่อซลาดของเสือนจนถึงตอนจบ

3.2.7.3 นิทานที่เกี่ยวกับสัตว์ต่างๆ ไป มีเรื่องเดียว คือ แคงคกกับนกเค้า ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทเบ็ง ดังนี้

ยังมีนกเค้ากับแคงคกเป็นเกลอกัน วันหนึ่งปรึกษากันว่าจะไปฉีกควยตักลงกันแล้ว ให้อั้เกลอนกเ้านั้นบินไปจับเค้าควยเขาเห็นเขาออกมาแล้วก็ให้สัญญาณะกันว่าจะได้หนีทัน เออ แคงคกก็เออ ต่างคนก็ไปแคงคกก็เปี นกเค้าก็ไป ให้อั้เจ้าคางคก ดิ่งเข้าไปแก้ตะพายควย คางคกก็กำลังจะไปแก้ตะพายควย ในขณะนั้นเจ้าของควยก็ออกมา พอดีฝ่ายนกเค้าให้สัญญาณ ว่า อ้ายคัก อ้ายคัก เขามาแล้วอัยคัก อัยคัก ฯลฯ เขามาแล้ว

(ปรีชา อุตระกุล, 2520)

นิทานเรื่องแคงคกกับนกเค้า หรือคางคกกับนกเค้าของกลุ่มชาติพันธุ์ไทเบ็ง เป็นนิทานที่เล่าเกี่ยวกับคางคกและนกเค้าแมว โดยนิทานเรื่องนี้เล่าว่านกเค้าแมวกับคางคกจะไปขโมยควยของชาวบ้าน โดยคางคกจะเป็นผู้ลงมือขโมย ส่วนนกเค้าแมวเป็นคู่ต้นทาง เมื่อเจ้าของควยมานกเค้าแมวก็นกร้องเสียงคก ๆ ซึ่งเป็นเสียงร้องของนกเค้าแมวนั่นเอง

3.2.7.4 นิทานสัตว์ที่ใช้เพื่อสอนใจ มีจำนวน 8 เรื่อง ได้แก่ หมาขี้เรื้อน ของกลุ่มชาติพันธุ์ญ้อ ลิงกับเต่า ของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท หมูกับหมาทำนา ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทเบ็ง หมาขี้เรื้อนไปสวรรค์ ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทเบ็ง ผู้ใหญ่ข่มเหงเด็กน้อย ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทเบ็ง หมาขี้เรื้อน ของกลุ่มชาติพันธุ์ญ้อ กระจ่างตื่นตูม ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทดำ หมาโง่ ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทดำ ดังตัวอย่าง

1) หมาขี้เรื้อน

หมาขี้เรื้อนตัวหนึ่งมีความปรารถนาอยากจะเป็นเดือน เพราะเห็นความงามโดดเด่นบนท้องฟ้า เมื่อตายไปจึงได้เกิดเป็นเดือน เมื่อเป็นเดือนบนท้องฟ้าก็มีเมฆมาบังก็เห็นว่า เป็นเมฆดีกว่าจึงปรารถนาจะเป็นเมฆ ก็ได้เป็นเมฆสมปรารถนา เมื่อเป็นเมฆก็มีลมมาพัดหมุนปั่นป่วนก็เห็นว่า เป็นลมดีกว่า จึงปรารถนาจะเป็นลม เมื่อเป็นลม ลมก็พัดไปปะทะกับโพน ลมนั้นขาดความแรงหมุนไปไม่ได้ เลยปรารถนาที่จะเป็นโพน คิดว่าโพนเก่งกว่าและเกิดเป็นโพนได้ตั้งปรารถนา เมื่อเป็นโพนก็มีควายมาขวิดจนโพนขาดสะบั้นลง จึงปรารถนาจะเป็นควาย เมื่อเป็นควายก็ถูกริ้วหนังมาผูกไม่มีอิสระจึงปรารถนาจะเป็นริ้วหนัง และได้เกิดเป็นริ้วหนัง ก็ถูกหมาขี้เรื้อนกัดแทะ และปรารถนาจะเป็นหมาขี้เรื้อนเหมือนเดิม

(บุญมา ไชยแสนท้าว, 2542)

นิทานเรื่องหมาขี้เรื้อนของกลุ่มชาติพันธุ์ญ้อ เป็นนิทานที่เล่าว่าหมาขี้เรื้อนตัวหนึ่งไม่พอใจที่ตนเองเป็นหมาขี้เรื้อนและอยากเป็นสิ่งอื่น ๆ มันอยากเป็นพระจันทร์ อยากเป็นโพน อยากเป็นควาย อยากเป็นริ้วหนัง และสุดท้ายก็อยากเป็นหมาขี้เรื้อนเหมือนเดิม

นิทานเรื่องหมาขี้เรื้อนของกลุ่มชาติพันธุ์ญ้อมีเนื้อหาคัลยกันกับนิทานเรื่องหมาขี้เรื้อนไปสวรรค์ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทเบ็ง คือหมาขี้เรื้อนอยากเป็นอะไรต่าง ๆ มากมาย แต่ก็พบว่าความเป็นอะไรต่าง ๆ นั้นจะมีสิ่งใดสิ่งหนึ่งมาเป็นอุปสรรคอยู่เสมอ จนสุดท้ายหมาขี้เรื้อนก็อยากกลับมาเป็นตัวเอง นิทานทั้งสองเรื่องนี้เป็นนิทานที่ใช้สอนใจผู้ฟังให้พอใจในสิ่งที่ตนเองเป็นอยู่

2) หมาโง่

หมาตัวหนึ่งไปลักเนื้อที่ตลาด เจ้าของร้านเนื้อเอาไม้ไล่ตี หมาตัวนั้นคาบเนื้อวิ่งหนีไปจนถึงสะพาน พอมันมองลงไปใต้น้ำ มันเห็นหมาอีกตัวที่อยู่ในน้ำคาบเนื้อชิ้นใหญ่กว่ามัน มันเห็นเนื้อที่มันคาบเล็กกว่าอีกตัว มันอยากได้เนื้อที่ใหญ่กว่า มันจึงทิ้งเนื้อที่อยู่ในปากของมันลงน้ำ พอมันกระโดดลงน้ำ มันจึงรู้ว่าหมาอีกตัวคือเงาของมัน

(ศาวิสา สุขคง, 2555)

นิทานเรื่องหมาโง่ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทดำมีเนื้อเรื่องคล้ายกันกับนิทานอีสปเรื่องหมากับเงามาก ซึ่งอาจจะเกิดจากอนุภาคของเรื่องที่เป็นสากล หรือเกิดการแพร่กระจายของนิทานที่เข้ามาสู่กลุ่มชาติพันธุ์ไทดำบ้านนาป่าหนาด และผู้เล่าก็ได้เอามาตั้งชื่อเรื่องใหม่เป็นหมาโง่ ซึ่งนิทานเรื่องนี้ก็สอนใจให้พอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่

3.2.8 นิทานเรื่องผี

นิทานเรื่องผีเป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับคนตายที่ฟื้นคืนชีพ และวิญญูณต่างๆ จากการศึกษา นิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน พบว่ามีนิทานเรื่องผี จำนวน 20 เรื่อง สามารถแบ่งได้ 2 ประเภท ดังนี้

3.2.8.1 เรื่องเล่าเกี่ยวกับผีคนตาย มี 3 เรื่อง ได้แก่ บักกำพร้าว (ญ้อ) อ้ายกะเซ่าไปขายควายไทย (ญ้อ) เป็นกะสิถ่าตายกะสิถ่า (กะเลิง) ดังนี้

1) บักกำพร้าว

บักกำพร้าวเป็นคนยากจน เพื่อนฝูงมาชวนไปเล่นสาวก็ไม่ยอมไปพร้อมเพื่อน เพราะตัวเองจน จึงให้เพื่อนไปก่อนและตามเพื่อนไป เมื่อเดินผ่านต้นบกใหญ่ ผีก็กระโดดลงมายืนขวางทางไว้ และถามว่า จะไปอะไร บักกำพร้าวบอกว่าจะไปเล่นสาว ผีขอไปด้วยและขอเป็นเสี่ยว บักกำพร้าวเลยตกลง ผีและคนก็เกียงกันเดินนำหน้า บักกำพร้าวก็กลัวผี อยากรให้ผีเดินนำหน้า ผีก็ไม่ยอม และคนเลยได้เดินนำหน้าผี

พอไปถึงบ้านสาว ผีก็ยืนรออยู่และขอয়াสุขจากบักกำพร้าว สุขรออยู่ใต้ถุนบ้านจนดึก ผีอยากกลับเพราะมันจะสว่าง บักกำพร้าวก็ไม่อยากกลับเพราะยังนึกกว่าผีอยู่ ผีก็รีบวิ่งกลับและเกียงกันเดินนำหน้าอีก คนจึงได้เดินนำหน้าอีก พอมาถึงต้นบกใหญ่ ผีจึงเล่าให้บักกำพร้าวฟังว่าตัวเองเฝ้าสมบัติไหญ่เงิน ไหลคำ มาเป็นเวลาช้านานอยากจะไปเกิด ให้เอาสมบัตินี้ไปทำบุญกองฮต

กองสร่งให้ด้วย บักกำพร้าวตกลอง บักกำพร้าวและฝีกี่แบกเอาไหเงินไหคำคนละไหกลับมาบ้าน บักกำพร้าวก็นำไปขายและเอาเงินนั้นมาทำกองบุญหาไปถึงวัดบักกำพร้าวลืมน้ำเต้าน้ำ เลยกกลับมาบ้าน เห็นเพื่อนผียืนอยู่ที่ประตู จึงบอกเพื่อนว่าให้ออกไปวัดด้วยกัน ฝีกี่บอกว่า เขาไม่ไป เขาอยากอวย บักกำพร้าวจึงรบเร้าฝีกี่ไปด้วย และยืนรอรออยู่ที่ใต้ถุนวัด พอถึงเวลาเคนกองบุญ พระหยาดน้ำลงปอง ฝีกี่ใช้มือรองน้ำนั้นใส่หัวของตัวเองเสร็จแล้วก็ไปยืนรอที่ประตูวัด เมื่อบักกำพร้าวเดินออกมาจึงถาม ฝีกี่ว่าต่อไปจะไปที่ไหน ฝีกี่บอกว่าเขาจะไปเกิดแล้ว ถ้าเขาตกทุกข์ได้ยากอะไร ก็ให้เบ็ญดูแลเขาด้วย บักกำพร้าว และเพื่อนฝีกี่จากกัน ตั้งแต่นั้นมา

(บุญมา ไชยแสนท้าว, 2542)

2) เป็นกะสีถ้าตายกะสีถ้า

ในสมัยก่อนได้มีชายหญิงคู่หนึ่งเป็นคนรักกัน ไปมาหาสู่กัน ทุกวัน และได้สัญญาว่า ไปว่าอะไรจะเกิดขึ้น “เป็นกะสีถ้า ตายกะสีถ้า” หมายถึง จะเป็นจะตายก็ให้รอ เพื่อที่จะได้ครองคู่กันตลอดไป จนถึงช่วงฤดูของการทำนาทำให้ฝ่ายชายไม่สามารถมาหาฝ่ายหญิงได้เป็นเวลานาน ทำให้ฝ่ายหญิงป่วยด้วยโรคสมัยก่อน จึงเสียชีวิตลง ทางญาติจึงได้จัดงานศพ โดยนำศพลงไว้ในโลงแต่เมื่อถึงเวลาเผาก็ขยักโลงไปไม่ขึ้น นำพระมาสวดก็ยกไม่ได้ ทำให้ชาวบ้านแถวนั้นหวาดกลัวเป็นอย่างมากเลย ทั้งศพไว้ในบ้านหลังนั้นแต่เพียงลำพัง จนเสร็จช่วงฤดูทำนา ฝ่ายชายได้มาหาฝ่ายหญิงโดยไม่รู้ว่ามีฝ่ายหญิงได้เสียชีวิตลงแล้วเป็นอย่างนี้หลายสัปดาห์ จนชาวบ้านได้แอบมาบอก แต่ฝ่ายชายก็ไม่เชื่อเนื่องจากรักฝ่ายหญิงมาก จนมาวันหนึ่งฝ่ายหญิงได้ทำกับข้าวให้กิน แต่กลับเป็นหนอน สมัยไม่ค่อยมีแสงไฟจึงมองไม่เห็น ฝ่ายหญิงจึงบอกไปว่า นั่นคือริมฝีปากของตนเอง ฝ่ายชายเริ่มสงสัยและหวาดกลัว จึงคิดอุบายที่จะหลบหนี โดยบอกฝ่ายหญิงว่า ตนขอไปฉี เมื่อฝ่ายชายลงมาฉีได้นั้นมองเห็นน้ำเต้าจึงเจาะรูแล้วใส่น้ำไว้เพื่อให้เกิดเสียงแล้วหลบหนีไป เมื่อเวลานานขึ้นฝ่ายหญิงเริ่มสงสัยเมื่อลงมาดูกับพบว่า คนรักของตนได้หายไปแล้วจึงโหมมากได้ออกไปตามหา พร้อมกับเสียง ลากโลง ในคืนที่มีตสนิท เมื่อฝ่ายชายขณะที่วิ่งหนีนั้นได้ยินเสียง ลากโลง ดังขึ้นๆ จึงหวาดกลัวและได้ปีนขึ้นไปต้นไม้ แล้วเห็นอีเห็นหลับอยู่ เลยถอดเสื้อผ้าที่สวมใส่ใส่ไว้ในตัวอีเห็น เมื่ออีเห็นรู้สึกตัวจึงตกใจและได้วิ่งไปทางฝีกี่ฝ่ายหญิงที่กำลังตามมา เมื่อฝ่ายหญิงพบก็เลยคิดว่า แพนของตนได้กลายเป็นอีเห็นไปแล้ว ฝ่ายหญิงเสียใจมาก จึงลากโลงกลับไปยังบ้านของตน พร้อมเสียงหมา เห่าหอน ตลอดทาง

หลายเดือนต่อมา ฝ่ายชายได้แต่เก็บตัวอยู่แต่ในบ้านไม่ค่อยออกนอกหมู่บ้านเนื่องจากยังหวาดกลัว วันหนึ่งได้มีเพื่อนชวนไปหาปลาทำหมูบ้าน เนื่องจาก ช่วงนี้ปลาขึ้นเยอะมาก ฝ่ายชายได้ตกลงที่จะไป แต่ได้ตกลงกับเพื่อนว่าจะไม่เรียกชื่อของตน ซึ่งฝ่ายชายมีชื่อว่า หลัง เมื่อมาถึงคลองทำหมูบ้าน เพื่อนของนายหลัง จับปลาได้เยอะมาก ไม่สามารถขึ้นมานบนกได้คน

เดียวจึงเปลอเรียกชื่อ นาย หลัง ไป ทำให้เกิด ลม พายุ และทันใดนั้นเองก็เกิดเสียงหมาเห่าหอน เป็นทางทำให้ นาย หลัง และเพื่อนต่างพากันวิ่งไปคนละทิศละทาง โดยนายหลังก็แบกแหที่ตนเอง นำมาวิ่งหนีด้วย แต่วิ่งหนีเท่าไรก็ไปไม่พ้นสักที จนในที่สุดเมื่อฝ่ายหญิงตามมาพบก็บอกจะนำ ฝ่ายชายไปอยู่ด้วย ฝ่ายชายจึงมีข้อตำลึงว่า ถ้าเกิด นับตาแก่ที่ตนนำมาเงินหมด ว่ามีจำนวน เท่าไร ตนจึงจะยอมไปอยู่ด้วย เมื่อได้ยินดังนั้นฝ่ายหญิงจึงเริ่มนับตาแห แต่เมื่อเริ่มนับฝ่ายชายก็ ทำเป็นสลัดแห ทำให้ตาลาย และนับไม่ถึงไหนสักที ทำให้เมื่อฝ่ายหญิงนับไม่ได้จึงร้องไห้เสียใจ กลับบ้านไปพร้อมกับเสียงโลง และเสียงหมาเห่าหอนตลอดสายไปในที่สุด

(บัญญัติ ศรีมุกดา, 2558)

นิทานเรื่องเป็นกะสีทำตายกะสีทำ ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเลิงกับเรื่องอ้ายกะเซาไป ขายควายไทยของกลุ่มชาติพันธุ์ญ้อ มีเนื้อหาที่คล้ายกัน คือฝ่ายชายรักหญิงสาวคนหนึ่ง หญิงสาวตาย ลงแต่ฝ่ายชายไม่รู้ ยังคงไปมาหาสู่กับอีกฝ่าย จนมีชาวบ้านมาบอก ทำให้ฝ่ายชายกลัวและหาวิธีที่จะ ไม่ยุ่งกับผีหญิงสาวนั้น ทั้งหลบหนีด้วยกลอุบาย หลอกให้นับตาแห เป็นต้น

3.2.8.2 เรื่องผีป่า

นิทานที่เกี่ยวข้องกับผีป่า เป็นนิทานที่เล่าเรื่องเกี่ยวกับผีที่อาศัยอยู่ในป่า โดยมาก ผีป่าที่พบจะเป็นผีกองกอย นิทานเรื่องผีป่านี้นิทานได้มีบทบาทในการอธิบายความเชื่อเหนือธรรมชาติ ของมนุษย์ ซึ่งนอกจากจะใช้เพื่ออธิบายเรื่องผีแต่ละชนิดแล้ว นิทานยังมีบทบาทในการสืบทอดความ เชื่อของสังคมด้วย ผู้วิจัยพบว่านิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลาถิ่นในอีสาน มีเรื่องผีป่า 17 เรื่อง ดัง ตาราง

ตาราง 16 เรื่องผีป่า

ชื่อนิทาน	กลุ่มชาติพันธุ์
1. ผีกองกอย (กะเลิง)	กะเลิง
2. โพง (ญ้อ)	ญ้อ
3. ผีกองก้อย (ญ้อ)	ญ้อ
4. ผีหูที่สี่ปากห้าหูตั้ง (ญ้อ)	ญ้อ
5. ผีเป่าผีโพง จำนวนที่ 1 (ญ้อ)	ญ้อ
6. ยายเฒ่าตำข้าวครกมอง (ญ้อ)	ญ้อ
7. กบแก้งัดหาง จำนวนที่ 2 (ญ้อ)	ญ้อ

8. ผีป่าผีโพง (ญ้อ)	ญ้อ
9. ผีกองกอย (ไทดำ)	ไทดำ
10. นายพรานกับผีป่า (ไทเบิ่ง)	ไทเบิ่ง
11. ผีพิบพึม (ไทเลย)	ไทเลย
12. ผีกองกอย (ไทเลย)	ไทเลย
13. ผีปู่ตา (โย้ย)	โย้ย
14. ผีกองก้อย (โย้ย)	โย้ย
15. ผีตาแฮก (โย้ย)	โย้ย
16. ผีแจ (โย้ย)	โย้ย
17. ผีเงือก (โย้ย)	โย้ย

นิทานเรื่องผีป่าของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่น มีตัวอย่างเช่น

1) ผีพิบพึม

ชายหนุ่มสองคนพี่น้องไปทำไร่อยู่บนยอดเขากลางป่า เนื่องจากการไปมาลำบาก จำเป็นต้องไปค้างคืนจึงต้องเตรียมอาหารไปด้วย สองพี่น้องทำกระท่อมใต้ถุนสูงขึ้นหลังหนึ่งเพื่อเป็นที่พักอาศัย

อยู่มาเข้าวันหนึ่งผีพิบพึมรูปร่างใหญ่โตเข้ามาในไร่ ผีพิบพึมตีใจที่เห็นชายหนุ่มสองคนเพราะจะได้กินเป็นอาหาร พี่ชายตกใจกลัวมากรีบวิ่งหนีเข้ากระท่อมไป ส่วนคนน้องพอมีสติอยู่จึงทักทายผีพิบพึมด้วยคำพูดที่อ่อนหวานและเรียกผีพิบพึมว่าปู่ ชายหนุ่มขอบคุณที่ปู่มาเยี่ยมหลาน หากปู่ต้องการสิ่งใดที่ไม่เกินกำลังก็จะหามาให้ ฝ่ายผีพิบพึมเห็นชายหนุ่มอ่อนน้อมต่อตนก็ใจอ่อนและบอกว่าจะหาอะไรมาให้ก็รีบหามา ชายหนุ่มคิดว่าตนมีปืนคาบศิลาอยู่กระบอกหนึ่ง จึงบอกผีพิบพึมว่าตนมีกล้องยาสูบอย่างดีอยู่กล้องหนึ่งซึ่งยาจะฉุนและมีรสอร่อยมาก ผีพิบพึมจึงตอบตกลง ชายหนุ่มจึงไปเอาปืนมาและให้ผีพิบพึมอมกระบอกปืนที่ตนใส่กระสุนไว้แล้ว เมื่อผีพิบพึมอมปากกระบอกปืนแล้วชายหนุ่มก็ง้างไกปืนทันที แรงของปืนทำให้ผีพิบพึมหงายผล็องลงไป แต่ทำให้อันตรายต่อผีพิบพึมไม่ ผีพิบพึมลุกขึ้นพร้อมทั้งคายลูกปืนออกมา ชายหนุ่มตกใจแต่ก็ถามว่าเป็นอย่างไรบ้าง ผีพิบพึมตอบว่าย่าสูบมีรสดีเหลือเกินและขอสูบบอก ชายหนุ่มจึงยิงอีกจนกระสุนและดินปืนหมด ชายหนุ่มหมดปัญญา เมื่อคิดอยู่ครู่หนึ่งจึงถามผีพิบพึมว่าอยากกินหมูหรือไม่ ตนมีหมูอ้วนใหญ่อยู่ตัวหนึ่ง ผีพิบพึมรู้สึกหิวจึงตอบตกลง ชายหนุ่มจึงบอกผีพิบพึมว่าหมูตัวนี้ใหญ่และอร่อยต้องเอาของขนาดใหญ่ไปใส่จึงจะเอามาได้ โดยตนจะทำของและขอให้ปู่เป็นผู้ทดลองความแน่นของของก่อนที่จะไปใส่หมูมา ซึ่งผีพิบพึมก็ตอบตกลง

ชายหนุ่มจึงไปตัดหวายมาสานเป็นช่องขนาดใหญ่เพื่อใส่หมู พอसानจนจะเสร็จจึงขอให้ผีพิบพี้มเข้าไปนอนในช่องสมมุติว่าเป็นหมู บอกให้ผีพิบพี้มลองลิบดูว่าจะชาติใหม่ ผีพิบพี้มออกแรงลิบช่อง ตรงไหนขาดชายหนุ่มก็ซ่อมแซมจนแน่นหนาและแน่ใจว่าผีพิบพี้มออกไม่ได้แล้ว จึงหาฟืนมาก่อไฟและเรียกพี่ชายที่ซ่อนตัวอยู่บนกระท่อมว่าให้มาช่วยฆ่าผีพิบพี้ม ฝ่ายพี่ชายออกมาช่วยน้องชายห้ามของไปวางลงบนกองไฟ ฝ่ายผีพิบพี้มกลัวจึงอ้อนวอนขอชีวิต และบอกว่าหากปล่อยตนออกไปแล้วจะไม่ทำอันตรายและจะตอบแทนอย่างดีที่สุด จนทั้งสองใจอ่อนและยอมปล่อยผีพิบพี้ม ออกมา

เมื่อผีพิบพี้มออกมาจากช่องได้ก็ตีใจมาก และบอกให้ทั้งสองคนไปเยี่ยมตนด้วย โดยขอเสียมไปเล่มหนึ่ง และบอกให้ทั้งสองคนตามรอยเสียมไป อยู่มาหลายวันเมื่อสองพี่น้องว่างงานแล้วจึงชวนกันไปเยี่ยมผีพิบพี้ม โดยเอาเม็ดและหอกไปด้วยเพื่อป้องกันตัว ทั้งสองเดินตามรอยเสียมไปจนประมาณสองวันจนถึงที่อยู่ของผีพิบพี้มซึ่งเป็นกระท่อมอยู่กลางป่า ผีพิบพี้มกับเมียต้อนรับทั้งสองคนเป็นอย่างดี ทำอาหารมาให้หลายอย่าง อาหารอย่างหนึ่งที่ผีพิบพี้มทำให้อีกคือแกงไข โดยเมียผีพิบพี้มวางหม้อแกงไว้และหายตัวไปกลายเป็นแม่ไก่ตัวหนึ่งเหยียบอยู่บนปากหม้อและถ่ายออกมาเป็นไขลงไปในหม้อ เมื่อพอสมควรแล้วแม่ไก่ก็หายไปกลายเป็นเมียของผีพิบพี้ม

น้องชายคอยสังเกตดูและรู้จึงไม่กินแกงไข ส่วนพี่ชายกินแกงไขอย่างเอร็ดอร่อย ทั้งสองหนุ่มนอนพักอยู่กับผีพิบพี้มหนึ่งคืน เมื่อจะเดินทางกลับผีพิบพี้มได้พาทั้งสองไปดูบ่อเงินและบ่อทองซึ่งอยู่ไม่ไกลจากกระท่อม ทั้งสองคนตื่นตาตื่นใจมาก ผีพิบพี้มจึงให้ทั้งสองคนเลือกเอาหน่อเงิน หน่อทองตามความพอใจ เมื่อทั้งสองคนเก็บเอาสิ่งมีค่าเหล่านั้นแล้วก็บอกลาผีพิบพี้มเพื่อจะเดินทางกลับ แต่ทั้งสองไม่เห็นรอยเสียมที่ผีพิบพี้มทำไว้ ผีพิบพี้มจึงบอกให้ทั้งสองคนหลับตาและบอกว่าจะพาหะไปและกำชับว่าห้ามลืมตาจนกว่าเช้าจะจรดพื้น เพราะหากลืมตาระหว่างเดินทางจะตกลงไป ทั้งสองคนจึงหลับตาและรู้สึกตัวตนเองลอยอยู่ จนเท้าแตะพื้นทั้งสองจึงลืมตาขึ้นก็พบว่าทั้งสองมาถึงไร่ของตนแล้ว ส่วนผีพิบพี้มไม่รู้ว่ายู่ที่ใด ต่อมาทั้งสองได้เอาสมบัติที่ได้มาจากผีพิบพี้มไปขายและกลายเป็นคนร่ำรวย

(สาร สาระทัศน์านันท์, 2532)

นิทานเรื่องผีพิบพี้มของกลุ่มชาติพันธุ์ไทเลย เป็นนิทานเกี่ยวกับผีป่าชนิดหนึ่งที่เรียกกันว่าผีพิบพี้ม สาร สาระทัศน์านันท์ได้อธิบายว่าผีพิบพี้มเป็นผีป่าจำพวกหนึ่งชอบอาศัยอยู่ในป่าดงดิบซึ่งมีต้นไม้ขึ้นอยู่หนาทึบ เล่ากันว่าผีรูปร่างใหญ่โตมาก หน้าตาถมึงทึง ใบหน้ากว้างและเว้าลึกตรงกลาง ตากว้างลึก มีหนวดเคราน่าเกลียดน่ากลัวมาก ผีพิบพี้มชอบกินเนื้อสัตว์เป็นอาหารรวมทั้งเนื้อคนด้วย ในสมัยก่อนคนจะกลัวผีพิบพี้มมาก เพราะรูปร่างที่ใหญ่โตแข็งแรง คนมักจะสู้ไม่ค่อยไหว

2) ยายเฒ่าตำข้าวครกมอญ

กล่าวถึงยายไปตำข้าว ฝึเป่าฝึโพงจึงแปลงเป็นไก่มากินข้าว ยายเฒ่าก็อยากฮ้าย จึงไล่ไก่นั้น ไก่ก็กลับมากินข้าวอีก ยายเฒ่าอยากฮ้ายหลาย จึงจับได้ไม่ไล่ไก่ออกไปไกลๆ ไก่นั้นก็ ล้อยายเฒ่านั้นออกไปเรื่อยๆ จนถึงภูเขา จึงกลับร่างเป็นฝึเป่าฝึโพง และพูดว่า “อยากกินชิ้น ชิ้นกะ แล่นมาหา อยากกินปลา ปลากระแล่นมาเต้าของกับข้าว แซบ ลันๆ ยายเฒ่าได้ฟังดังนั้นจึงเกิดความกลัวและจึงขอชีวิตว่า อย่ากินข่อยเถาะข่อยเฒ่า ข่อยสิเป็นข่อยเลี้ยงม้า จำเลี้ยงจัวให้เจ้าดอก ฝึนั้นพูดว่า ข่อยเลี้ยงม้าจำเลี้ยงจัวจะมีแล้ว ” ยายเฒ่าก็คิดหาสิ่งที่จะเป็น และพูดว่า ข่อยสิเป็น ข่อยตักน้ำตำข้าวดอก ฝึตอบว่า เออดีๆ ยายเฒ่านั้นจึงอยู่กับฝึเป่าฝึโพง เลี้ยงเป็ด เลี้ยงไก่ให้ แต่ เป็ดไก่ของฝึเป่าฝึโพงเป็นงูนาาชนิด เอาข้าวให้ไก่กินนั้นกินไก่ก็จะกัดเอา ฝึเป่าฝึโพงก็บอกว่า อย่าตอดเจ้าๆ งูนั้นจึงไม่กัดทำร้ายยายเฒ่า ยายเฒ่านั้นก็หาหาให้ เหนานั้นเป็นงูเป็นตะขาบ ยาย เฒ่าก็เอาค้อนตีงูบนหัวฝึเป่าฝึโพง ฝึเป่าพูดว่า มีแสง ยายเฒ่าเปิดผมไปอีกไปเห็นตะขาบ ฝึเป่าฝึ โพงบอกว่า ค้อนตีเอาทะแมะ มีแสง ยายเฒ่าก็อยู่กับฝึเป่าฝึโพง เป็นเวลาหลายปี จึงเกิดความคิด ถึงบ้าน จึงขอลากลับบ้าน ฝึเป่าฝึโพงนั้นก็อนุญาต โดยแต่งให้เสื่อกับหมานั้นมาส่ง ให้เสื่อนำหน้า หมามาตามหลัง ให้ยายเฒ่าอยู่กลาง เดินมาย่านเฒ่านั้นก็เตะสะดุด และพูดว่า คิดฮอดอย่าเฮาเนาะ และยายเฒ่าก็เอาไม้เสียบเอาไปไม้ตามทางที่เดินผ่านมา ตามคำบอกของย่านั้น จนได้ไปไม้เต็ม ปลายไม้คาน จึงหาบเอา มาถึงบ้าน เสื่อ และหมาก็กลับไป ไม้ที่หาบมานั้น จึงกลายเป็นเงินเป็น คำ ยายเฒ่าจึงกลายเป็นเศรษฐีฝ่ายเสี่ยวของยายเฒ่า ซึ่งผู้ที่มีความโลภได้มาถมาถึงความเป็นมาใน การมีเงินมีคำ ยายเฒ่านั้นก็เล่าให้ฟังทั้งหมด ยายเสี่ยวนั้นคิดอยากเป็นเศรษฐีบ้าง จึงทำตามที่ได้ รับการบอกจากเสี่ยว และได้ไปอยู่กับฝึเป่าฝึโพง จนคิดถึงบ้านฝึเป่าฝึโพงก็ให้เสื่อ และหมามา ส่ง ขณะเดินทางกลับมา พอเตะสะดุดยายนั้นก็พูดว่า “ฝึห่ามันนี่” เตะสะดุดก็ครั้งก็พูดอย่างนี้ ตลอดทาง เสื่อที่มาส่งจึงจับยายนั้นกิน

(บุญมา ไชยแสนท้าว, 2542)

นิทานเรื่องยายเฒ่าตำข้าวครกมอญ ของกลุ่มชาติพันธุ์ญ้อ เป็นนิทานที่เกี่ยวกับฝึ เป่าฝึโพง ซึ่งเป็นฝึป่าจำพวกหนึ่ง ในนิทานเล่าว่าฝึเป่าฝึโพงอาศัยอยู่ในถ้ำ มีฤทธิ์มาก ชอบกินเนื้อสัตว์ และคน ในนิทานได้กล่าวว่ฝึเป่ามีฤทธิ์เหนือสัตว์ต่างๆ โดยเฉพาะเสื่อ หม่า และงูนาาชนิด นอกจากนี้ฝึเป่าฝึโพงยังมีฤทธิ์ให้เงินทองแก่ยายเฒ่าผู้มิ้นสยดีด้วย

3) ฝึก่องก้อย

มีครอบครัวดาตี ตาสี่จะออกไปหาปลาโดยการใส่ไซ ตาสี่ไปภูไซขึ้นมาเมื่อไรก็ไม่ มีปลา เขาเล่ากันว่าฝึก่องก้อยแม่ลูกอยู่บริเวณนี้ แล้วอยู่มาวนหนึ่งตาสี่ไปแอบดูจึงเห็นฝึก่องก้อย มาขโมยปลาตาสี่ก็จะเข้าไปขัดขวางแต่แพ้ฝึก่องก้อย ตาสี่จึงโดนฝึก่องก้อยแบกเอาไปไว้ที่ถ้ำ แล้ว

ปิดปากถ้ำด้วยก้อนหินขนาดใหญ่ ชั่งตาสีไว้ 7 วัน โดยไม่ได้กินข้าว อยู่มาวันหนึ่งตาสีจึงใช้มือลูกลูกฝีกองก้อยไปปลักหินที่ปิดปากถ้ำ มันก็เปิดออก แล้วตาสีก็วิ่งหนีไป ได้สักพักก็เหนื่อยมาก มาถึงบริเวณที่คนเขาขุดเผือกขุดมัน ตาสีเลยเอาหัวซุกลงไปหลุม

กล่าวถึงฝีกองก้อยกลับมาจากหาหิน ปรากฏว่าถ้ำเปิดอยู่ จึงถามลูกว่าตาสีไปทางไหน ฝีกองก้อยก็ไปตามทางที่ลูกบอก ก็ไปเจอตาสี เอานิ้วจี้ที่เอวก็ไม่สะดุ้ง ไม่หัวเราะ และตาสีก็ผายลมออกมา ฝีกองก้อยเหม็น จึงคิดว่าตาสีตายแล้ว จึงกลับไปเอาไหเงินไหทองมาให้ตาสีแล้วกลับถ้ำไป ตาสีเมื่อมองเห็นว่าฝีกองก้อยกลับไปแล้วจึงลุกขึ้น แล้วแบกไหเงินไหทองกลับบ้าน ตาสีจึงร่ำวาย

อยู่มาวันหนึ่งมีเพื่อนรักของตาสีชื่อว่าตามี จึงมาถามข่าวว่าทำไมตาสีจึงมีเงินทองมากมาย ตาสีจึงเล่าความจริงทั้งหมดให้ตามีฟัง ตามีได้ฟังอย่างนั้นแล้วจึงทำตามตาสี เพราะต้องการร่ำวายเหมือนตาสี ฝีกองก้อยแบกตามีไปยังถ้ำ ตามีอยู่ได้ 3 วันจึงหิวมาก และต้องการเงินทองจึงใช้มือลูกลูกฝีกองก้อยปลักให้หินเปิด จึงวิ่งหนีไปยังบริเวณที่เขาขุดเผือก ขุดมัน แล้วเอาหัวซุกลงไปหลุม ฝีกองก้อยเดินมาหาแล้วเจอจึงเอานิ้วจี้ที่เอว มามีตื่นและหัวเราะ ฝีกองก้อยจึงตมตุ แล้วไม่มีกลิ่นเหม็น ฝีกองก้อยจึงโมโหที่ถูกหลอก จึงใช้มือล้วงลงไปตรงทวารหนัก ล้วงเข้าไปกินดับกินไต ตามีเลยตาย

(สมศักดิ์ ศรีสันติสุข และคณะ, 2539)

ฝีกองกอย หรือฝีกองก้อย น่าจะเป็นผีที่คนในกลุ่มชาติพันธุ์ไทรัฐจกกันเป็นอย่างดี เพราะนิทานเกี่ยวกับฝีกองก้อยปรากฏในกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ได้แก่ ญ้อ ไย้ย ผู้ไท ไทเลย ไทดำ และกะเลิง โดยในนิทานของหลายๆ กลุ่มชาติพันธุ์จะอธิบายว่าฝีกองก้อยมีลักษณะคล้ายคนแต่ตัวเล็กๆ ชอบกินปลา สัตว์น้ำและสัตว์เล็กๆ ในนิทานของไทยดำได้บอกว่าปัจจุบันนี้ไม่มีผีชนิดนี้ปรากฏให้เห็นอีกแล้วเพราะกลัวคน

3.2.9 มุกตลกและเรื่องผี

เรื่องมุกตลกและเรื่องผีเป็นเรื่องเล่าขนาดสั้น โครงเรื่องง่ายๆ มีเหตุการณ์สำคัญเพียงเหตุการณ์เดียว จากการศึกษานิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน พบว่ามีมุกตลกและเรื่องผี จำนวน 155 เรื่อง ได้แก่

3.2.9.1 มุกตลกขบขัน ความขึ้นอยู่กับความไม่น่าเป็นไปได้ของพฤติกรรมหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ผู้วิจัยพบว่านิทานมุกตลกขบขันมีจำนวน 88 เรื่อง ดังตาราง

ตาราง 17 มุกตลกขบขัน

ชื่อนิทาน	กลุ่มชาติพันธุ์
1. เชียงเมี่ยง	กะเลิง
2. หลวงพ่อกับเณรน้อย	กะเลิง
3. ลูกเขยกับพ่อเฒ่า	กะเลิง
4. เชียงเมี่ยง ตอนหลอกให้ตมตด	กะเลิง
5. หลวงพ่อปลาค้อ	กะเลิง
6. คนโง่	ญ้อ
7. บักตาบอดกับบักชาติต	ญ้อ
8. ตาบอดคลำช้าง	ญ้อ
9. ญาพ่อกับเณรน้อย ส่วนวนที่ 1	ญ้อ
10. ญาพ่อกับเณรน้อย ส่วนวนที่ 2	ญ้อ
11. ญาพ่อกับข้าวแดกงา	ญ้อ
12. เชียงเมี่ยง ส่วนวนที่ 2	ญ้อ
13. เชียงเมี่ยง ส่วนวนที่ 3	ญ้อ
14. เชียงเมี่ยง ส่วนวนที่ 4	ญ้อ
15. เชียงเมี่ยง ส่วนวนที่ 5	ญ้อ
16. เชียงเมี่ยงกับพระยา	ญ้อ
17. ยักษ์หัวป้อม	ญ้อ
18. ญาพ่อกับเณรน้อยส่วนวนที่ 3	ญ้อ
19. ญาพ่อกับขี้เถี	ญ้อ
20. พระยาอยากฆ่าบักโป	ญ้อ
21. คนตาบอดทั้งเจ็ด	ญ้อ
22. เอื้อยกับน้อง	ไตดำ
23. เจ้าหัวตา	ไตดำ
24. เชียงเมี่ยง	ไตดำ
25. สามเสี้ยว	ไตดำ
26. หาบกล้วยสุก	ไตดำ
27. นายเหงียนผู้เห็นแลน	ไตดำ

28. หลวงพ่อตีหัวเณรน้อย	ไทเบิ้ง
29. หลวงพ่อกับขุน	ไทเบิ้ง
30. หลวงพ่อกินขี้ไก่กะเณรน้อย	ไทเบิ้ง
31. แดงโม้กับทุเรียน	ไทเบิ้ง
32. ของไม่ธรรมดา	ไทเบิ้ง
33. เครื่องดนตรี	ไทเบิ้ง
34. หมิ่นหาญณรงค์	ไทเบิ้ง
35. ตาล่ายลอมเซ่	ไทเบิ้ง
36. ความศักดิ์สิทธิ์ของนม	ไทเบิ้ง
37. หัวล้านวังงาม	ไทเบิ้ง
38. ฝิ่นไม่แน่	ไทเบิ้ง
39. ปีนวิเศษ	ไทเบิ้ง
40. พรานยิงหมู	ไทเบิ้ง
41. ไร่ตาดอกกับไร่ชาติด	ไทเบิ้ง
42. ไร่ขี้คร้านตูดเอ่อว	ไทเบิ้ง
43. ช้างติดพวยกา	ไทเบิ้ง
44. เจ้าภาพขี้เมา	ไทเบิ้ง
45. พระขี้ตระหนี่	ไทเบิ้ง
46. อาจารย์บวชนาน	ไทเบิ้ง
47. หลวงพ่อเจ้าชู	ไทเบิ้ง
48. พระบวชใหม่	ไทเบิ้ง
49. ตาเลนกับยายซี ส่วนวนที่ 1	ไทเบิ้ง
50. ตาเลนกับยายซี ส่วนวนที่ 2	ไทเบิ้ง
51. เลนกับซี	ไทเบิ้ง
52. พ่อตาหมอลิเก	ไทเบิ้ง
53. พ่อเฒ่าแขนคอกลูกเขยตาแหก	ไทเบิ้ง
54. ขวดวิเศษ	ไทเบิ้ง
55. แจ็กโอ	ไทเบิ้ง
56. ทิดอ่อง	ไทเบิ้ง
57. ไร่สามเกลอ	ไทเบิ้ง

58. หนุ่มชี้เซา	ไทเบ็ง
59. ปัญญาเท่ากัน	ไทเบ็ง
60. คุณสติไม่อยู่	ไทเบ็ง
61. ไครตต	ไทเบ็ง
62. น้อยหาญหมี	ไทเลย
63. นายบังยาน	ไทเลย
64. ชายตด	ไทเลย
65. นายไป้จอมโกหก	ไทเลย
66. หัวล้านชอบบยอ	ไทเลย
67. จัญไรไฟไหม้	ไทเลย
68. สามสหายสามโรค	ไทเลย
69. หนวกทึง	ไทเลย
70. สองสหายไปหาตะกวด	ไทเลย
71. หัวล้านสิ้นครู	ไทเลย
72. เชียงเมียงมาก่อนไก่	ไทเลย
73. กินสอง	ผู้ไท
74. ไครจะได้มรดกปู่	ผู้ไท
75. แม่เสี่ยวกับซากกะเปือ	ผู้ไท
76. ผัวสุนเมียกินข้าวกับส้มตีน	โย้ย
77. ท้าวเชียงเมียง	โย้ย
78. พระยากับเชียงเมียง	ลาว
79. หลวงพ่อผู้เฒ่ามโง่	ลาว
80. นีกว่าบอกล้วย	ลาว
81. ลูกเขยขี้อาย	ลาว
82. เณรน้อยกับหลวงพ่อ	ลาว
83. พ่อเฒ่ากับลูกเขย	ลาว
84. อยากันใหญ่	ลาว
85. อยากอยู่กระท่อมสูงๆ	ลาว
86. บักควักกับบักควั่น	ลาว
87. เชียงเมียงมาก่อนไก่	ลาว

นิทานมุกตลก มีดังตัวอย่างต่อไปนี้

1) ความศักดิ์สิทธิ์ของนโม

มีวัดอยู่แห่งหนึ่งซึ่งได้ตั้งสถานที่อยู่ที่ข้างลำน้ำ นอกจากพระขรรค์ตาผู้เฒ่าแล้วก็ยังมีสามเณรน้อยอยู่องค์หนึ่ง สามเณรน้อยองค์นี้เป็นผู้ที่ดื้อรั้น ขรรค์ตาท่านจะว่าอะไรจะดักเตือนอะไรก็มักจะแอบไปทำผิดคำสั่งสอนอยู่เสมอๆ อาทิเช่นชาวบ้านมาเล่าว่า สามเณรชอบไปยิงกบยิงเขียด หาปู หาหอยร่วมกับพวกเด็กๆ แล้วก็เอาไปหุงต้มกินกัน และโดยเฉพาะสามเณรน้อยชอบไปกระโดดน้ำที่ข้างวัด ข้างหลังวัดนี้คับ ก็มีต้น เขาเรียกว่าต้นตะเกียบเป็นต้นสูง พวกเด็กๆ ก็มักจะปีนขึ้นไปบนต้นตะเกียบ แล้วก็กระโดดลงมา สามเณรน้อยพอเห็นเด็กๆ หนีกลับบ้านไปแล้ว ตัวเองเห็นท่าจะสนุก ก็ขึ้นไปบนต้นตะเกียบนั้น แล้วก็พนมมือตั้งท่ากระโดดดีลังกา ลงมา ก่อนที่จะกระโดด ก็เปล่งเสียงออกมาว่า นโมตัสส้าและก็กระโดดลงมาเสียงดังตัม เห็นท่าสนุกน้ำกระเด็นเป็นฝอย แกก็กลับปีนขึ้นไปอีก แล้วก็ไปตั้งท่า พอจะกระโดดลงมา แกก็ยกมือพนมขึ้นแล้วเปล่ง นโมตัสส้า ต้มลงไปอีก เป็นแล้วเป็นเล่าสนุกสนาน เนื่องจากการเล่นกระโดดน้ำของสามเณรนี้ทำให้ชาวบ้านไม่พอใจ เพราะว่า กระจอนสบง จีวรขึ้นไป ดูเป็นที่ทุเรศนัยน์ตา ก็เลยมาฟ้องขรรค์ตาว่า สามเณรนี้ประพฤติไม่ดีไปกระโดดน้ำเล่น พระขรรค์ตาแกล้งเดินไป ตอนเย็นวันหนึ่ง ก็เรียกสามเณรเข้ามาที่ดักเตือนว่า สามเณรเอ๊ย อย่าไปกระโดดน้ำเล่นที่ต้นตะเกียบได้อีกนะ ญาติโยมเค้าเห็นว่าเป็นที่ไม่ดี ก็ได้บอกให้อาตมา ห้ามปราม สามเณรก็บอกว่าครับหลวงพ่อ แต่วันหลังนึกสนุกขึ้นมา ก็แอบหนีไปขึ้นต้นตะเกียบอีก แล้วก็ตั้งท่านโมตัสสะ ลงมาอีกครั้งกระโดดน้ำอีก พวกชาวบ้านเห็นก็มาฟ้องขรรค์ตาอีกว่า

ขรรค์ตาทำไมไม่บอกเณรๆ ไปกระโดดน้ำเล่นอีกแล้ว ขรรค์ตาก็เลยแอบไปดูว่า เอ๊ะ เณรนี้กระโดดน้ำเล่นจริงๆจะต้องแกล้งผิดเณรเสียให้ได้ ขรรค์ตาจึงได้นำไม้ไผ่ไปปักไว้ที่ตรงที่สามเณรน้อยของคณันกระโดดลงมา หวังที่จะให้ตอไม้ไผ่นั้นตำหรือว่าทิ่ม เาสามเณรให้เข็ด เมื่อไปทำเสร็จแล้ว เอ้อ เมื่อไปทำเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็มากอยฟังผล ในวันหลังสามเณรน้อยของคณันหาได้ทราบว่หลวงพ่อได้ไปเอาไม้ไผ่มาปักเอาไว้ในน้ำ แกพอเห็นหลวงพ่อผลอ ก็ไปขึ้นต้นเจียบที่หลังวัด แล้วก็ตั้งท่ายกมือพนม เปล่งเสียงออกมาว่า นโมตัสส้า แล้วก็กระโดดลงมา ตัม,ตัม แล้วตัมอีกไม่ปรากฏผลว่าตอไม้ไผ่อันนั้นจะตำกันแกลเลย และแกก็กลับมา ชาวบ้านฟ้องหลวงตาอีกว่า หลวงพ่อกทำไมไม่เห็นสามเณรไปกระโดดน้ำอีกแล้วเอ๊ะ สามเณรไม่เห็นมาบ่นว่าอย่างไร ไม่เห็นว่าตอไม้ไผ่จะตำกัน มันเป็นอย่างไง ไอ้ตอไม้ไผ่มันไม่อยู่ละมั้ง หลวงพ่อกก็อยากลองดูว่า ถ้าจะมีใครมาเอาตอไม้ไผ่ไปเสียบ ตะหลวงพ่อกก็ไปขึ้นต้นเจียบนะซับ ตะเกียบตะกายขึ้นไปจนได้ไป

ถึงยอด หลวงพ่อก็ไม่ได้ตั้งโมตัสสะ พอกระโดด พอไปถึงยอดต้นเจียบแกก็กระโดดลงมา กระโดดหลิวๆ ลงมาจ๊กเลยที่เดียวตอไม้ไผ่ดำกันแกเลยครับ ร้อง โอ้ย โอ้ย ที่เดียว สามเณรได้ รู้ก็วิ่งมาหิ้วเอาหลวงพ่อดีขึ้นไปข้างบน หลวงพ่อก็ถามนี้สามเณร ขอรับหลวงพ่อกี้ แกมากระโดดน้ำ หรือเปล่าวันนี้ มาขะรับหลวงพ่อกี้ ตอไม้ไผ่ดำกันแกริ ไม่เห็นมีอะไรนี่ขะรับหลวงพ่อกี้ เอ๊ะ แล้วทำไมมันดำกันข้า อ้อ ก็หลวงพ่อกี้ไม่ได้ตั้งโมตัสสะเหมือนกระผมนี่ขอรับหลวงพ่อกี้ หลวงพ่อกี้เลยว้า ละเฮ้อๆจริงของเองไอ้สามเณร นโม นี่สำคัญจริงว้าจัน

(ปรีชา อุยตระกูล, 2520)

นิทานเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของนโม ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทเบิ่ง เป็นนิทานมุขตลกที่มีตัวละครที่สำคัญคือขรวัดกับเณร โดยขรวัดเป็นผู้ใหญ่ที่ไม่ทันในนิสัยที่ตื้อรั้นและเล่ห์กลที่เณรมีอย่างสิ้นไหล ในนิทานเรื่องนี้เณรเณรหลอกหลวงพ่อกี้ว่าถ้าท่องนโมแล้วเมื่อกระโดดน้ำจะไม่ถูกตอไม้ไผ่ ซึ่งหลวงพ่อกี้เชื่อ นิทานประเภทนี้เป็นนิทานมุขตลกที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมที่ผู้น้อยหลอกผู้ใหญ่ ทำให้ผู้ฟังรู้สึกสนุกสนานที่ผู้น้อยหลอกผู้ใหญ่ได้

2) อยากอยู่กระท่อมสูงๆ

มีผีเสื้อคู่หนึ่ง เพิ่งจะแต่งงานกันใหม่ๆ พ่อแม่ก็ให้ไปปลุกกระท่อมอยู่กันที่ปลายนาเพื่อคอยดูแลข้าวปลาที่ทำไว้แล้ว และกำลังงาม เกรงว่าว้าว ควาย นก หนู จะมากัดกินข้าวเสียหาย ผีเสื้อทั้งสองก็ได้ขัดข้องหรือรังเกียจเกี่ยวงอนแต่ประการใด เมื่อพ่อแม่ให้ไปก็ไป เมื่อไปถึงก็ช่วยกันปลุกกระท่อมด้วยไม้ไผ่ และพยายามปลุกให้สูงที่สุดเท่าที่จะสูงได้ เพราะไม่ต้องการให้น้ำท่วมผีเสื้อไปตัดไม้ไผ่เอามาทำเสากระท่อม ตัดมามากมายกายกองเหลือประมาณ ปลุกกระท่อมจนเสร็จ กระท่อมนั้นนับว่าสูงที่สุดเลยที่เดียวครั้นเสร็จแล้วก็ขึ้นไปอยู่กัน นอนหลับสบายทั้งคืน จนรุ่งเช้าผีเสื้อขึ้นไม่เห็นผีเสื้อก็ตกใจ มองหาจนทั่วก็ไม่เห็นผีเสื้อ ผีเสื้อสงสัยคิดว่าผีเสื้อตกกระท่อม จึงก้มลงไปดูข้างล่าง เห็นผีเสื้อตกกระท่อม แต่ร่างของผีเสื้อยังลอยอยู่กลางอากาศ ยิ่งสูงอีกมาก แล้วไม่รู้ว่าเมื่อไรจะตกลงถึงพื้นดิน เลยยังไม่รู้ว่าผลเป็นอย่างไร

(ไพโรยุทธ สະกิตพันธ์, 2555)

นิทานเรื่องอยากอยู่กระท่อมสูงๆ ของกลุ่มชาติพันธุ์ลาวเป็นนิทานมุขตลกที่เล่าถึงสิ่งที่แปลกประหลาด น่าอัศจรรย์ใจและความเป็นไปไม่ได้ ในเรื่องเป็นการสร้างกระท่อมที่สูงขึ้นไปมากๆ ในอากาศ สูงมากถึงขนาดที่ว่าผีเสื้อตกกระท่อมตั้งแต่เมื่อคืนแต่พอตอนเช้ามองลงไปผีเสื้อก็ยังอยู่ระหว่างตกลงไปยังไม่ถึงพื้นดิน

3.2.9.2 มุกตลกหยาบโหลน นิทานประเภทนี้จะสร้างความขันอยู่ที่เรื่องเพศ มักเป็นเรื่องของการทำผิดทางเพศ บางเรื่องเป็นเรื่องเพศ ซึ่งไม่ใช่คำพูดปกติที่จะพูดได้ในที่สาธารณะ จากการศึกษานิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน พบว่ามี 67 เรื่อง ดังตาราง

ตาราง 18 นิทานมุกตลกหยาบโหลน

ชื่อนิทาน	กลุ่มชาติพันธุ์
1. ผัวเมียต่อนก	ญ้อ
2. บักแหมบลอกสาว	ญ้อ
3. เมียเล่นซู้ สำนวนที่ 1	ญ้อ
4. เมียเล่นซู้ สำนวนที่ 2	ญ้อ
5. เมียเล่นซู้ สำนวนที่ 3	ญ้อ
6. บ่าวมักสาว	ญ้อ
7. กุลาไปขายควาย	ญ้อ
8. นกขี้ถี้สี่ที	ญ้อ
9. อีเฮียด	ญ้อ
10. ลูกไก่ไปยามย่ากับปู่	ไทดำ
11. คนเฒ่าล้อกินของเด็กน้อย	ไทเบิ่ง
12. คนกับหมี	ไทเบิ่ง
13. พระจุมูกปี	ไทเบิ่ง
14. หลวงพ่อขี้ตระหนี่	ไทเบิ่ง
15. คบพ่อลาว	ไทเบิ่ง
16. พระไปบิณฑบาต	ไทเบิ่ง
17. หลวงพ่อกับสีกา	ไทเบิ่ง
18. สากกระเปือเป็นเหตุ	ไทเบิ่ง
19. ไม้คานเป็นเหตุ	ไทเบิ่ง
20. พระหาสวด	ไทเบิ่ง
21. ชายหมูขาดทุน	ไทเบิ่ง
22. ยังไม่เสร็จ	ไทเบิ่ง
23. แม่บาปกว่า	ไทเบิ่ง

24. ของพ่อใส่แหวน	ไทเบ็ง
25. แม่มีงันั้นแหละเมียกู	ไทเบ็ง
26. ลูกเขยกับแม่ยาย ส่วนวนที่ 1	ไทเบ็ง
27. ลูกเขยกับแม่ยาย ส่วนวนที่ 2	ไทเบ็ง
28. ลูกเขยพิเรน	ไทเบ็ง
29. ผู้มีเจ็ดเขย	ไทเบ็ง
30. พ่อตากับลูกเขย	ไทเบ็ง
31. พี่เขยกับน้องเมีย	ไทเบ็ง
32. พ่อปู่กับลูกสะใภ้	ไทเบ็ง
33. ไอ้เกลอให้มาเอาหัน	ไทเบ็ง
34. หากระบ้องยา	ไทเบ็ง
35. ยายแก่กับโจรห้าร้อย	ไทเบ็ง
36. ปะแดงกับสาวแก่	ไทเบ็ง
37. ไผ่สีเมียข่อย	ไทเบ็ง
38. โสมจุมูกี้	ไทเบ็ง
39. สาวแก่	ไทเบ็ง
40. พระธาตุหะ	ไทเบ็ง
41. เจ๊กเป่าขลุ่ย	ไทเบ็ง
42. รักษาความลับไว้ไม่ได้	ไทเบ็ง
43. นายกับบ่าว	ไทเบ็ง
44. ไชวพิเศษ	ผู้ไท
45. ลูกเหลี่ยมหินหนอ	ผู้ไท
46. แก้วบน	ผู้ไท
47. หลอนสาวไทยแขก	ผู้ไท
48. ยอขาผู้เฒ่า	ผู้ไท
49. อ้ายเชียงเด	ผู้ไท
50. สองพี่น้อง	ผู้ไท
51. เจ้าพ่อสังลุย	ผู้ไท
52. ดาวเสด็จ	ผู้ไท
53. สดชื่นจ้ง	ผู้ไท

54. เข้ามาทีละคน	ผู้ไท
55. เสียะโยยท่อน	ผู้ไท
56. เอามันเต็มที	ผู้ไท
57. อำกิน	ผู้ไท
58. ทุ้มเที่ยง	ผู้ไท
59. หมอเหยา	ผู้ไท
60. ปลาไหล	ผู้ไท
61. ทากาว	ผู้ไท
62. ฉี่	ผู้ไท
63. ลูกสะไภ้ตั้ง	ผู้ไท
64. ฝากเหยี่ยว	ผู้ไท
65. หอมจริงหรือ	ผู้ไท
66. หอยเข้าท้อง	ผู้ไท
67. ขายเป็ด	ลาว

ตัวอย่างนิทานมุกตลกหยาบโลน

1) แก้งบน

มีชายหนุ่มหญิงสาวสองคนรักกันมานาน แต่เกรงว่าจะมิได้แต่งงานกันจึงไปบนบานพระธาตุศักดิ์สิทธิ์แห่งหนึ่ง ข้อห้ามของที่นี่คือห้ามทำสกปรก เช่น ห้ามขี้ เหยี่ยว ตด เป็นอันขาด แต่เมื่อทั้งสองบนบานเสร็จ ตอนกราบครั้งที่สามหญิงสาวได้ตดออกมาเบาๆ ทั้งสองตกใจมากปรึกษากันว่าจะทำอย่างไรดี ในที่สุดก็ตกลงไปแก้งบนในป่าหลังพระธาตุ พอเสร็จต่างก็เปลี่ยทั้งคู่ ก็มาอธิษฐานอีก ฝ่ายหญิงก็ตดอีก ครั้นนี้ดังกว่าครั้งก่อน ก็ไปแก้งบนเช่นเคยและยิ่งเปลี่ยกว่าเก่าอีกทั้งสองก็ทำพิธีบนบานเป็นครั้งที่สาม และก็เกิดตดอีก ดังยิ่งกว่าเก่ามากหญิงสาวก็จะชวนชายหนุ่มไปแก้งบนเหมือนเดิม แต่ฝ่ายชายบอกว่าไม่ไหวแล้ว ถ้าขึ้นไปแก้งบนอีกคงตายก่อนได้แต่งงานแน่

(ทรัพย์สิน ปกิรินทร์, 2542)

นิทานเรื่องแก้งบนของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท เป็นนิทานมุกตลกเกี่ยวกับเพศเกี่ยวกับการแก้งบน โดยพระธาตุไปบนนั้นห้ามทำสกปรก แต่หญิงสาวผายลมออกมา ทำให้ป่าวสาวปรึกษาว่า

จะทำอย่างไรดี จึงใช้วิธีไปการแก้ผ้าหลังพระธาตุเพื่อแก้บน ในเรื่องไม่ได้กล่าวถึงการร่วมเพศ แต่มีนัยให้ผู้ฟังคิดตามซึ่งทำให้เกิดความขบขันแก่ผู้ฟัง

2) กุลาไปขายควาย

กุลาไปขายควาย ฮือ ฮือ ฮือ ต้อออกก่อน ฮือ ต้อนนำหลัง ไผให้สี่ห้าที จำโคยสี่ให้ควายซุ่มนี้ กุลาพูดตามทางไปเรื่อยๆ มีแม่กับลูกสาวกำลังเก็บใบมอนอยู่ในสวนไผได้ยิน แม่อยากได้ควายของกุลา เลยให้กุลาทำจนขาดหลุด กุลาก็ไม่ให้ควายดังคำพูด แม่จึงบอกลูกสาวว่า “กูตักฮัวชาไล้”

(บุญมา ไชยแสนท้าว, 2542)

กุลาไปขายควาย เป็นนิทานของกลุ่มชาติพันธุ์อู้อ เป็นนิทานมุขตลกเกี่ยวกับการร่วมเพศ จนทำให้เขาเจ็บแต่บอกลูกสาวว่าเขาเจ็บนั้นเกิดจากตกธั่ว

3) หากระป่องยา

คือสมัยก่อนนี้ พิมายสมัยก่อนไม่มีทางรถยนต์ติดต่อกับเมืองโคราช เวลาจะไปโคราชทีหนึ่งต้องไปทางรถไฟ ต้องไปขึ้น ทางจักราชขุน และที่มันยังไม่มินิกม เขายังไม่ชัตนิกม มันก็เป็นป่าเป็นดงอยู่นี้ เวลาไปก็ต้องใช้พาหนะเกวียน ขออนุญาตพูดเหนือชักหน่อยหนึ่ง (หัวเราะ) คือว่าต้องไปทางเกียนว่าเทอะเนาะ ทีนี้พวกเจ้าตลาดที่ขายของนี่ก็ต้องจำเกียนไปว่าเถอะนะ ไปรับของมีขนม ข้าวพอง มีทอพี มียาสูบ มีอะไรหมุ่นี่มาขายว่าเทอะน่า ต้องไปรับหมุ่นี่มาขาย ทีนี้ ก็มีเจ้าก้อยในตลาด เจ้าหนึ่งและชื่อว่า เจ้าก้องแขน คือว่า เจ้านี้ใส่ตะก้องแขนจนพวกบ้าน เรียกว่าเจ้าก้องแขน ทีนี้วันนั้น บ๊ีบก็มีหนังสือจากโคราชมาเลยบอกว่า ให้เจ้าก้องแขนนี้ไปรับของที่สถานีจ๊กะรวดเวลาบ่ายสองโมง พอหนังสือมาถึง นิ่งสือที่ว่าคือโทรเลขนอซรับ มาถึงบ๊ีบก็บังเอิญเจ้าก้องแขนก็ไปบ้านตะบองอีกแหละ ไปดูหมู ค่าให้ไปเอาหมู เจ้าก้องแขนไปนุ่งบ๊ีบ อยู่แต่เมีย เมียก็เอ้อ้วจะทำยังงี้ดิเวียว่า เมียก็ไปเลยแหละ ไปหาเกียน พอดี ใครก็ไม่อยู่ อยู่แต่ตาเฒ่า ตาเฒ่ารีไปจ๊กะรวดให้อ้วะจ๊กเทียว ตาเฒ่าก็ โอนี่ชิมเอี้ยมันค่าแล้ว ไม่เป็งไรน่า ไปถึงยังไม่ค่า กลับมาตองกลางคืนก็ถ่าย ตาเฒ่าก็ว่าเอ้อ ถ้าชิมจะไปกะอ้วะก็ไปคับเกียนจ้อง ๆ ไป ไปถึงนุ่งก็ขนาดบ่ายสองโมงคับ รถไฟมาที่บักัวจิกนของใส่เกียนใส่อะไรเซ็ดเรียบร้อยก็สี่โมงเย็น กัวจิกออกจากจ๊กะรวดมานี้ พอขนของใส่เกียนเซ็ดก็ออกมา คับจ้อง ๆ ๆ มาเรื่อย กัวจิกมาถึงบ้านหนองพลวง บ้านหนองขาม เรื่อยมาก็ค้ำเม็ดพอดี้ชิมว่าเป็นคืนเดือนหงาย ของเต็มเกียน ทียายชิมเมียเจ้าก้องแขนนี้ก็นั่งอยู่โอ่หน้าของไหม้เลายายชิมนั่งอยู่นุ่งกางเกงจิ้น เหยียดตีน ก็มาแล้ว ตาเฒ่าก็อี้ย ๆ ไปเรื่อย ทีนี้เดือนก็หงาย ทีนี้ก็ตาเฒ่าก็เดือนหงายก็ฉะแงะหลังเรื่อย เห็นยายชิม ปะมันก็มีตแล้ว ทุ่มกัว ๆ แล้ว ก็ยังฟังจะมาถึงหนองระเวียงอยู่เลย (หัวเราะ) มาถึงหนองระเวียงก็ทุ่มกัวแล้วเลา ยายชิมก็ลับคร้อกๆนุ่งกางเกงจิ้นนั่งถ่างจ๊ะ ตาเฒ่าก็แลไปก็แลเห็นจ๊ะบ๊ะอยู่ ตาเฒ่าก็เซ็งใจไม่ตีเต ใ้อมือหนึ่งก็

รวบเชือกงัว มือหนึ่งก็คลำทางหลัง คลำไป คลำไปก็ฮึบ พอยายซิมอีขึ้นมา ตาเผ่าก็อ้อ ใอันวลไล่ไป
 เรือยตีเรือไป ยายซิมก็ลับอีก พอยายซิมลับตาเผ่าก็มีมือคลำ ๆ (หัวเราะ) ยายซิมก็รู้ซิกงักขึ้น อา
 ไร้ตาเผ่า (หัวเราะ) ตาเผ่าก็หากระป๋องยาดอกน๊ะ (หัวเราะ) ยายซิมก็ว่า กระป๋องยาอะไร อยู่ในที่
 ฎ (หัวเราะ) ตาเผ่าก็ ฮึบๆส่งใหญ่ ไล่ควยจนถึงพิมายเลย

(ปรีชา อุยตระกูล, 2520)

นิทานเรื่องหากระป๋องยาเป็นนิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทเบ็ง เป็นเรื่องตลก
 เกี่ยวกับเพศ ซึ่งเรื่องเกี่ยวกับเพศ การร่วมประเวณี การผิดประเวณีเหล่านี้มักจะเป็นเรื่องที่ไม่นิยมพูด
 กันในที่สาธารณะเพราะเป็นเรื่องต้องห้าม แต่เมื่อนำมาเล่าเป็นนิทานกลับเป็นนิทานที่ทำให้ผู้ฟังตลก
 ขบขันมุขตลก (Joke, Jests หรือ Comic Story) เป็นนิทานประเภทที่นำความสนุกสนานตลกขบขัน
 มาเล่าสู่ผู้ฟัง น่าสังเกตว่าเนื้อหาของมุขตลกมักเป็นการพาดพิงมาตรฐานหรือกฎระเบียบของสังคม ยิ่ง
 สังคมเคร่งครัดเรื่องใด เรื่องนั้นมักจะเป็นเนื้อหาของมุขตลก ในทางคติชนวิทยา มุขตลกมี 2 ประเภท
 คือ มุขตลกแบบหยาบโลน (Obscene Joke) และมุขตลกแบบไม่หยาบโลน มุขตลกแบบหยาบโลน
 มักจะเป็นเรื่องเพศ เพราะการแสดงออกเรื่องเพศเป็นเรื่องที่เคร่งครัดมากในสังคมไทย เนื้อหาของมุข
 ตลกแบบหยาบโลนมักเป็นการล้อเลียนบุคคลที่ “ต้องห้ามในเรื่องเพศ” ในคลังมุขตลกของไทยมักจะ
 พบนิทาน “ตาเถน - ยายซี” “พี่เขย - น้องเมีย” “ลูกเขย - แม่ยาย” ซึ่งผู้ฟังจะต้องหัวเราะทุกทีไป
 เมื่อได้ฟังเรื่องเหล่านี้ การดึงความจริงออกจากมุขตลกจึงดึงโดยตรงไปตรงมาไม่ได้ กลับจะต้องแปล
 ให้ตรงกันข้ามกับความเป็นจริงเสียด้วยซ้ำ นักคติชนวิทยามองว่าในสังคมนี้เคร่งครัดและมีข้อห้าม
 และบางครั้งการฝ่าฝืนระเบียบด้วยเพื่อบรรเทาสถานการณ์ที่ตึงเครียด มุขตลกช่วยให้คนในสังคมได้มี
 ทางออก ได้หัวเราะ ได้รู้สึก “สะใจ” ได้เสียสติเยาะเย้ยคนที่ไม่ได้ทำตามกฎระเบียบของสังคม มองได้
 แง่หนึ่งว่ามุขตลกทำหน้าที่ฝ่าฝืนกฎระเบียบแทนคนในสังคมซึ่งอยากจะฝ่าฝืนกฎระเบียบอยู่แล้ว และ
 คติชนได้ทำหน้าที่รายงานข้อเท็จจริงในทางปฏิบัติ นับได้ว่าคติชนให้ “ภาพลึก” (Insight) ของ
 สังคมไทย สำหรับมุขตลกประเภทไม่หยาบโลนก็มีเนื้อหาหลายประเภทมีทั้งนิทานไม้ มุขตลกเกี่ยวกับ
 คนโกง มุขตลกเกี่ยวกับคนเจ้าปัญญา (Trickster Tales) ซึ่งเป็นเรื่องของตัวละครที่ฉลาด มีไหวพริบใช้
 สติปัญญาอย่างเล่ห์เหลี่ยมติดจะแถมโกง ในสังคมไทยมีศรีธนญชัย ทางอีสานเรียกเซียงเมียง เรื่องของ
 คนเจ้าปัญญานั้น เป็นเรื่องของคนที่เอาชนะแบบแผน หลบเลี่ยงระเบียบ ทำผิดให้เป็นถูก ทำดำให้
 เป็นขาว (ศิราพร รัฐะฐาน ณ ถลาง, 2537)

จากการศึกษาดำเนินการและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน พบว่าตำนานของคน
 ไทพลัดถิ่นในอีสานจำนวน 32 เรื่องสามารถแบ่งประเภทของตำนานได้ 4 ประเภท คือ ตำนานที่
 อธิบายธรรมชาติหรือปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ซึ่งประกอบด้วยตำนานข่าวและตำนานที่อธิบาย
 ธรรมชาติ ตำนานที่อธิบายปรากฏการณ์จักรวาล ตำนานที่อธิบายความเป็นมาของผู้บุคคล

สำคัญและเมือง ซึ่งจะแบ่งเป็นตำนานวีรบุรุษ และตำนานเมืองและสถานที่ ตำนานที่อธิบายการเผยแพร่พระพุทธศาสนา แบ่งเป็น ตำนานพระธาตุและสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา ตำนานพระพุทธรูป และตำนานพระพุทธรูป และตำนานที่อธิบายประเพณีพิธีกรรม แบ่งเป็นตำนานที่อธิบายพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีการผลิต กับตำนานที่อธิบายเกี่ยวกับพิธีกรรมเพื่อการสร้างกุศลและป้องกันสิ่งเลวร้าย

นิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานทั้งหมด 373 เรื่อง 9 ประเภทที่กล่าวมานั้น พบว่านิทานมุขตลกมีจำนวนมากที่สุด คือ 155 เรื่อง รองลงมาคือนิทานมหัศจรรย์ จำนวน 44 เรื่อง นิทานอธิบายเหตุ จำนวน 40 เรื่อง นิทานคติธรรม 38 เรื่อง นิทานประจำถิ่น จำนวน 24 เรื่อง นิทานสัตว์ จำนวน 21 เรื่อง นิทานชีวิต จำนวน 20 เรื่อง นิทานผีจำนวน 20 เรื่อง และนิทานศาสนา 11 เรื่อง ผู้วิจัยพบว่านิทานบางเรื่องมีเนื้อหาคล้ายกันกับนิทานของกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ เช่นนิทานเรื่องสองสหายลักไก่ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทเลยกับหนุ่มตาบอดกับหนุ่มหูหนวกของกลุ่มชาติพันธุ์กะเลิง หรือบางเรื่องอาจมีการหยิบยืมอนุภาคบางอย่างไปใช้ด้วยกัน เช่นวิธีการจับฝ้ายตรงข้ามโดยให้ฝ้ายตรงข้ามเป็นคนประเมินเครื่องมือในการจับเอง เช่นในเรื่องกำพร้าว้าฝ้ายน้อยของผู้ไทที่ฝ้ายน้อยหลอกจับบางตัว และในเรื่องผีพิบพึมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทเลยที่ให้ผีพิบพึมตรวจดูว่าของจับห่มแข็งแรงมากพอหรือไม่ เป็นต้น

อนุภาคที่ปรากฏซ้ำ ๆ กันในตำนานและนิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ คือ ผีกองกอย ผีเป่า ผีโพง ซึ่งแสดงให้เห็นว่ากลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสานนี้มีความเชื่อในเรื่องผีอย่างเดียวกัน ประมินท์ จารูวร (2549) ได้กล่าวว่า กระบวนทัศน์ของความเชื่อดั้งเดิม โดยแท้จริงแล้วก็คือกระบวนทัศน์ของตัวละครในชุดความคิดของอำนาจเหนือธรรมชาติ หรือ “ผี” ประเภทต่าง ๆ ที่คนไทย - ไท ได้สื่อความหมายซ้ำ ๆ เกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติ หรือผีประเภทต่างๆ ที่มีบทบาทอยู่ในตำนานปรัมปราไทย ซึ่งผู้วิจัยพบว่าชุดความคิดเรื่องนี้ได้แสดงให้เห็นอัตลักษณ์ด้านความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสานได้อย่างชัดเจน ดังจะได้อธิบายในบทต่อไป

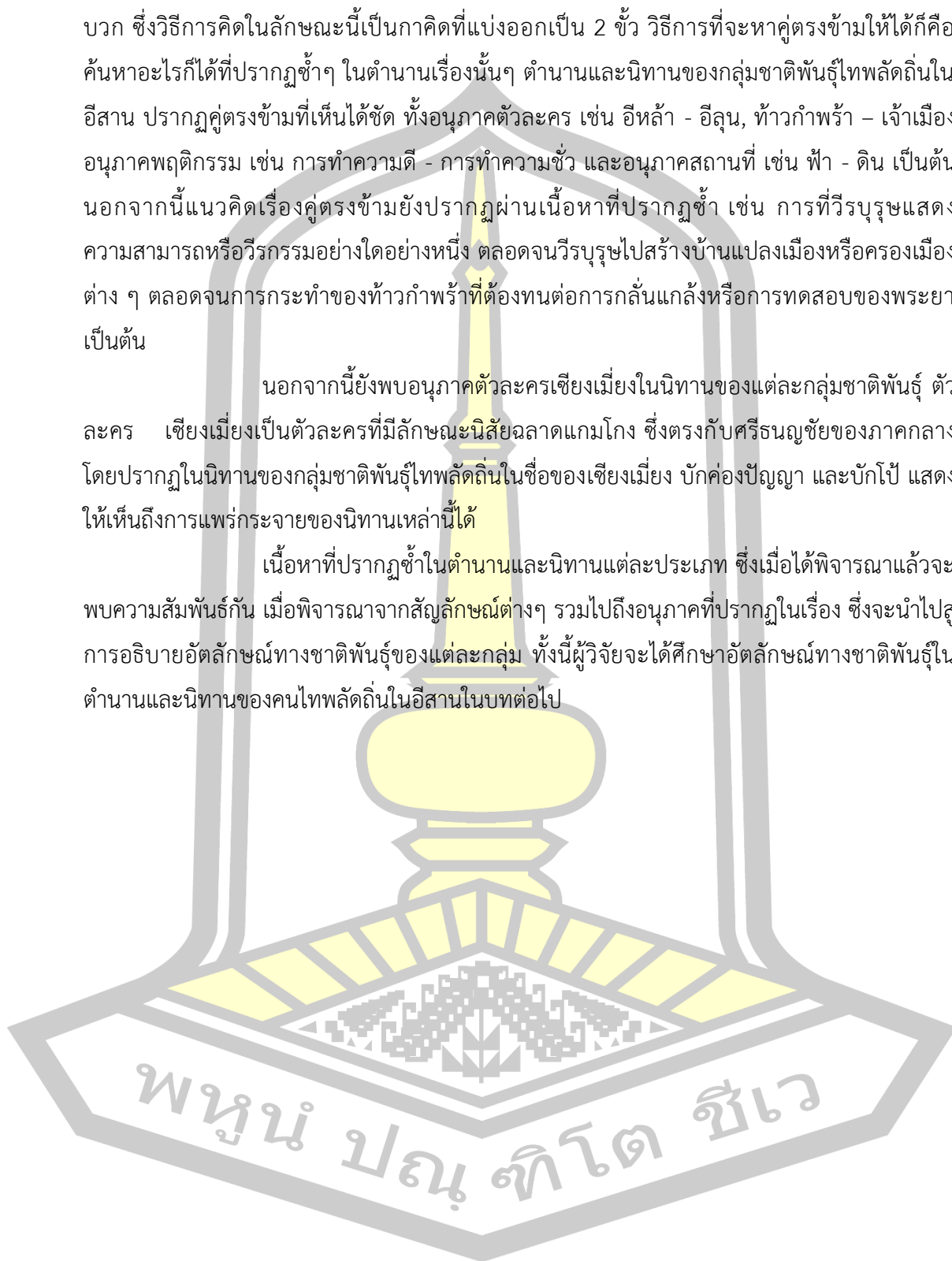
อย่างไรก็ตามพฤติกรรมสัญลักษณ์ก็เป็นอีกส่วนหนึ่งที่ปรากฏในตำนานและนิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่น ซึ่งจะพบว่าในตำนานและนิทานปรากฏพฤติกรรมที่แสดงความขัดแย้งและการยอมรับ โดยเฉพาะการแสดงความขัดแย้งและยอมรับทางความเชื่อทางศาสนา อันแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการในการนับถือศาสนาจากศาสนาผีมาเป็นพระพุทธศาสนาของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ

ลักษณะเด่นอีกอย่างหนึ่งที่ปรากฏในตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน ก็คือเรื่องคู่ตรงข้าม (binary opposition) ซึ่ง ศิราพร ณ ถลาง (2552) ได้กล่าวถึงแนวคิดนี้ว่าเป็นแนวคิดของโคลส เลวี - สเตราส์ ที่ต้องการจะบอกว่าเนื้อหาของตำนานปรัมปราเต็มไปด้วย “รหัส” ที่จะต้องพยายาม “ถอด” ให้ได้ จึงจะนำไปสู่การเข้าใจสาร ซึ่งคำตอบจะมีได้ทั้งแง่ลบและแง่

บวก ซึ่งวิธีการคิดในลักษณะนี้เป็นภาคคิดที่แบ่งออกเป็น 2 ชั่วโมง วิธีการที่จะหาคู่ตรงข้ามให้ได้ก็คือ ค้นหาอะไรก็ได้ที่ปรากฏซ้ำๆ ในตำนานเรื่องนั้นๆ ตำนานและนิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสาน ปรากฏคู่ตรงข้ามที่เห็นได้ชัด ทั้งอนุภาคตัวละคร เช่น อีหล้า - อีลุน, ท้าวกำพริ้ว - เจ้าเมือง อนุภาคพฤติกรรม เช่น การทำความดี - การทำความชั่ว และอนุภาคสถานที่ เช่น ฟ้า - ดิน เป็นต้น นอกจากนี้แนวคิดเรื่องคู่ตรงข้ามยังปรากฏผ่านเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ เช่น การที่วีรบุรุษแสดงความสามารถหรือวีรกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ตลอดจนวีรบุรุษไปสร้างบ้านแปลงเมืองหรือครองเมืองต่าง ๆ ตลอดจนการกระทำของท้าวกำพริ้วที่ต้องทนต่อการกลั่นแกล้งหรือการทดสอบของพระยา เป็นต้น

นอกจากนี้ยังพบอนุภาคตัวละครเชิงเมียงในนิทานของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ตัวละคร เชียงเมียงเป็นตัวละครที่มีลักษณะนิสัยฉลาดแกมโกง ซึ่งตรงกับศรีธนญชัยของภาคกลาง โดยปรากฏในนิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในชื่อของเชียงเมียง บักคองปัญญา และบักโป้ แสดงให้เห็นถึงการแพร่กระจายของนิทานเหล่านี้ได้

เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำในตำนานและนิทานแต่ละประเภท ซึ่งเมื่อได้พิจารณาแล้วจะพบความสัมพันธ์กัน เมื่อพิจารณาจากสัญลักษณ์ต่างๆ รวมไปถึงอนุภาคที่ปรากฏในเรื่อง ซึ่งจะนำไปสู่การอธิบายอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของแต่ละกลุ่ม ทั้งนี้ผู้วิจัยจะได้ศึกษาอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ในตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานในบทต่อไป

บทที่ 4

อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ในตำนานและนิทานของคนไทลัดถิ่นในอีสาน

อีสานเป็นดินแดนที่ถูกแช่แข็งด้วยวาทกรรมว่าเป็นดินแดนแห่งความแห้งแล้งและล้าหลัง แต่อีสานก็เป็นดินแดนที่อุดมไปด้วยมรดกทางวัฒนธรรมที่หลากหลาย ดังปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีต่างๆ เป็นจำนวนมาก แสดงให้เห็นถึงร่องรอยของกลุ่มชนต่าง ๆ ที่เข้ามาอาศัยในดินแดนแห่งนี้ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ อีสานจึงเป็นอู่อารยธรรมที่สำคัญแห่งหนึ่งของโลก

สังคมและวัฒนธรรมแต่ละกลุ่มชนย่อมมีลักษณะเฉพาะของตน อันเป็นผลมาจากพัฒนาการทางด้านประวัติศาสตร์ โดยมีปัจจัยเข้ามาเกี่ยวข้องที่สำคัญ 3 ประการ คือ สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ความเป็นอยู่ของผู้คนในสังคม และการติดต่อสัมพันธ์กับกลุ่มอื่น (วิลาสวงศ์ พงศบุตร และวุฒิชัย มูลศิลป์, 2548) ดังนั้นสังคมในอีสานเองก็ได้พัฒนาการโดยมีปัจจัยทั้ง 3 ประการเข้ามาเกี่ยวข้อง ท่ามกลางความหลากหลายของกลุ่มชนที่เข้ามาอาศัยอยู่ในพื้นที่แห่งนี้ แต่ละกลุ่มย่อมมีวิธีการแสดงออกซึ่งตัวตนของตนเอง อลัน ดันดีส (Alan Dundes) นักคติชนวิทยา ได้กล่าวว่า “ในสังคมประเพณีผู้คนนิยมตนเองหรือนำเสนอ อัตลักษณ์ของตนเอง กลุ่มชน ท้องถิ่น หรือชาติพันธุ์ผ่านคติชน (ศิราพร ณ ถกลาง และสุพิน ฤทธิ์เพ็ญ, 2558) ข้อมูลตำนานและนิทานของคนไทลัดถิ่นในอีสานแต่ละเรื่องได้บอกเล่าอัตลักษณ์ของแต่ละกลุ่มเพื่อบอกตัวตนของตน แม้ว่ากลุ่มคนไทเหล่านี้จะอพยพมาจากมาตุภูมิโดยการข้ามผ่านพรมแดนรัฐชาติในลักษณะ Ethnoscapes ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์ไทเหล่านี้เกิดการนำเสนออัตลักษณ์ชาติพันธุ์และการแสดงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมในบริบทใหม่ซึ่งก็คือพื้นที่ใหม่ที่เข้าไปอาศัยอยู่

อัตลักษณ์ขึ้นอยู่กับความรู้สึกของเราเกี่ยวกับการยืนยันเกี่ยวกับ “ฉัน” และ “ตัวฉัน” (สมเกียรติ ตั้งนโม, 2549) ทำนองเดียวกัน หากกล่าวถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ซึ่งหมายถึงการกล่าวถึงความ เป็นหนึ่งเดียว การรวมของกลุ่มชน กลุ่มก้อน หรือความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันก็จะเป็นการกล่าวถึง “เรา” หรือ “พวกเรา” อัตลักษณ์ หรือ ตัวตน (identity) คือ “การนิยามว่าเราคือใคร เรามีความแตกต่างจากคนอื่นอย่างไร ภายใต้การมองของคนอื่นและภายใต้กรอบของสังคมและสถานการณ์ต่าง ๆ” จากนิยามดังกล่าว สำนักวัฒนธรรมศึกษา (cultural studies) ได้ตั้งข้อสังเกตว่า อัตลักษณ์หรือตัวตนของคนนั้นจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อมีปฏิสัมพันธ์ระหว่าง “เรา” กับ “คนอื่นและสังคม” และการที่จะบอกได้ว่าเราเป็นใครได้นั้นก็ย่อมขึ้นอยู่กับการมี “อำนาจ” ในการต่อรองต่อสู้กับคนอื่นและสังคมภายใต้เงื่อนไขที่กำหนด สำนักคิดยุคสมัยใหม่ (Modernism) มักเชื่อว่า มนุษย์เรามีแก่นแกนสารัตถะบางอย่างที่มั่นคงแน่นอนที่เรียกว่าอัตลักษณ์ ดังตัวอย่างเช่นนิยามของอิริกสัน

(E.Erikson) ที่นิยามว่า “อัตลักษณ์ หมายถึง ความเป็นตัวของตัวเองที่คงตัวเหมือนเดิม และมีลักษณะร่วมบางอย่างที่สำคัญร่วมกับคนอื่น” (กาญจนา แก้วเทพ, 2554) จากข้อความว่า Identity connotes both a persistent sameness within oneself (selfsameness) and a persistent sharing of some kind of essential character with others) ดังนั้นเมื่อมีการรวมกลุ่มกันย่อมมีอำนาจขึ้นมา อัตลักษณ์จึงแสดงออกในทางใดทางหนึ่งด้วยเช่นกัน

กลุ่มคนไทพลัดถิ่นทั้ง 10 กลุ่ม ได้แก่ผู้ไท ญ้อ โย้ย กะเลิง แสก พวน ไทเบ็ง ไทเลย ไทดำ และลาว ต่างพยายามที่จะสืบทอดความเป็นตัวตนทั้งในด้านวิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณีดังเช่นที่เคยปฏิบัติในพื้นที่มาตุภูมิเดิม ตำนานและนิทานต่างเป็นอีกข้อมูลหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่ามีบทบาทหนึ่งทางสังคมในฐานะที่เป็นข้อมูลทางวัฒนธรรมและได้แสดงอัตลักษณ์ของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน ดังนี้

4.1 อัตลักษณ์ด้านความเชื่อและวิถีชีวิต

กลุ่มชาติพันธุ์ไทเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีอัตลักษณ์ด้านความเชื่อแสดงออกอย่างชัดเจน โดยเฉพาะความเชื่อในเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติ ต่อมาเมื่อรับเอาพระพุทธศาสนาเข้ามาแล้ว กลุ่มชาติพันธุ์ไทก็ยังไม่ละทิ้งความเชื่อเรื่องผีหรืออำนาจเหนือธรรมชาติ แต่ได้บูรณาการความเชื่อทั้งสองเข้าด้วยกัน ดังจะเห็นได้จากการนับถือผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏในตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน

4.1.1 อัตลักษณ์ด้านความเชื่อ

4.1.1.1 ความเชื่อเรื่องผี

กลุ่มชาติพันธุ์ไทมีระบบความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติเป็นพื้นฐานของสังคม ก่อนที่จะรับเอาพระพุทธศาสนาเข้ามาในภายหลัง มีการสร้างหรือสถาปนาสถานที่ให้เป็นศาสนสถาน เพื่อให้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และเคารพบูชาาร่วมกัน มีการทำพิธีกรรมควบคู่ไปกับความเชื่อเรื่องผี ซึ่งมีในหลายรูปแบบ แม้ปัจจุบันนี้สังคมจะพัฒนาไปสู่ความเชื่อทางวิทยาศาสตร์แล้ว แต่กลุ่มชาติพันธุ์ไทยังคงนับถือผีควบคู่ไปกับนับถือพระพุทธศาสนา คนไทมีความเชื่อและนับถือผี จำแนกได้หลายชนิด ซึ่งผีแต่ละชนิดมีความแตกต่างกันออกไป

ความเชื่อเรื่องผีของกลุ่มชาติพันธุ์ไท จำแนกได้ 3 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ แถน ผีบ้านผีเมือง และผีนาป่าเขา โดยแต่ละกลุ่มจะมีหน้าที่ในการดูแลปกป้องรักษาบ้านเมือง ชีวิตและทรัพย์สินของผู้คนตลอดจนส่งผลร้ายต่อชีวิต หากไม่ปฏิบัติตาม ดังที่ปรากฏในตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน ดังนี้

1) แถน

กลุ่มชาติพันธุ์ไทญ้อนับถือผีแถนเป็นผีสูงสุด ผีแถนเป็นผีที่มีอำนาจโดยเชื่อว่าผีแถนเป็นผู้สร้างโลก และทุกสิ่งทุกอย่างที่ปรากฏบนโลก เมื่อตามไปแล้วก็จะได้ไปพบแถนบนฟ้าอีก

(เฉลียว ตอนกวนเจ้า, 2543) ตำนานและนิทานของคนไทยพลัดถิ่นในอิสานได้ปรากฏความเชื่อเกี่ยวกับผีแถน ในตำนานและนิทานของคนไทยอิสานพลัดถิ่น ตัวอย่างเช่น ตำนานพญาคันคาก ดังเนื้อความว่า

เมื่อครั้งที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาคันคาก มนุษย์ต่างเคารพบูชาพญาคันคาก ลืมเช่นสังเวทณ์เหมือนเคย วันหนึ่งพญาแถนรู้สึกไม่พอใจมนุษย์จึงไม่บันดาลให้ฝนตก 7 ปี ผู้คนทนไม่ไหวจึงคิดทำสงครามกับพญาแถน แต่ก็พ่ายแพ้จึงหนีมาพึ่งพญาคันคาก พญาคันคากจึงให้เหล่าฝูงปลวก มอด ผี และแตนไปรุมทำร้ายฝ่ายเทวดา พญาแถนจึงยอมจำนนและให้สัญญาว่าจะให้นาคบันดาลให้ฝนทันทีที่มนุษย์จุดบั้งไฟไปเป็นสัญญาณ หรือเมื่อกบเขียดส่งเสียงร้อง

ความเชื่อเรื่องแถนที่ปรากฏในตำนานเรื่องพญาคันคากนี้ จะพบว่าแถนเป็นที่เคารพนับถือของมนุษย์ แถนมีอำนาจเหนือมนุษย์สามารถบันดาลให้ฝนตกหรือฝนแล้งได้ แถนจึงเป็นภาพตัวแทนของอำนาจในการควบคุมจัดการทรัพยากรน้ำซึ่งเป็นสิ่งสำคัญในวิถีของวัฒนธรรมการผลิต ตำนานเรื่องนี้ได้ทำหน้าที่บอกให้คนเคารพนับถือธรรมชาติ ไม่ให้ละเมิดกติกาสังคมที่ตั้งไว้เพราะไม่เช่นนั้นแล้วภัยธรรมชาติจะบังเกิดขึ้น แถนจึงเป็นผีที่มีทั้งคุณและโทษต่อมนุษย์ เพราะอำนาจของแถนไม่ได้ส่งผลต่อใครคนใดคนหนึ่ง แต่ยังส่งผลต่อทุกคนด้วย

(อุราณ เจริญหอม, 2558)

ในนิทานเรื่องพระยาขันคาก ของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทกล่าวถึงแถน ดังเนื้อความว่า ครั้งหนึ่งพระยาแถนประกาศให้ฝูงสัตว์และคนทั้งหลายไปช่วยกันปลูกต้นไม้ ปลูกดิน และค้าฟ้าพวกสัตว์และคนก็ทำตาม ยกเว้นนกแดดแต่ตัวเดียวที่ไม่ปลูกต้นไม้ ปลูกแต่ดินจึงถูกลงโทษให้อยู่แต่พื้นดิน ไม่ช่วยค้าฟ้าจึงถูกลงโทษให้นอนเอาเท้าชี้ฟ้า ต่อมาพระยาแถนก็อ่านใบบัญญัติเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย ข้อใดมีใครรับเอาก็ผ่าน พุดหัวข้อใหม่ไปเรื่อย ๆ จนถึงข้อแต่งตั้งตำแหน่งพระยา กบเขียดจึงจะเอาท้าวขันคากเป็นพระยา แต่พวกสัตว์ต่าง ๆ จะเอาท้าวเสือเป็นพระยา พระยาแถนจึงให้ทั้งสองแสดงความสามารถว่าใครเก่งกว่ากัน ผู้ชนะได้แก่ท้าวขันคากจึงได้เป็นพระยาไป ฝ่ายเสืออับอายก็วิ่งเตลิดเข้าป่า ถูกหนามเกี่ยวจนลายไปทั้งตัว

(ทรัพย์สิน ปกิรินทร์, 2542)

นิทานเรื่องพระยาขันคากของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท ได้กล่าวถึงแถน ในฐานะที่มีอำนาจสูงสุดเหนือมนุษย์และสัตว์ สามารถสั่งให้คนและสัตว์ทำหรือไม่ทำอะไรก็ได้ สามารถออกบทบัญญัติใด ๆ ให้แก่คนและสัตว์ก็ได้ ดังในนิทานที่แถนเป็นผู้ออกบทบัญญัติเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย

นอกจากกลุ่มชาติพันธุ์ลาว และกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทแล้ว ยังปรากฏแถบในนิทานเรื่องแถบของกลุ่มชาติพันธุ์ไทดำ ดังเนื้อความว่า

แถบเป็นผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดในโลกในจักรวาลถือเป็นเทวดาที่ชาวไทดำนับถือสูงสุด วันหนึ่งแถบอยากรู้ว่าใครรักและเคารพแถบจริง เลยลองใจด้วยการแกล้งตาย แล้วให้ลูกน้องประกาศว่าแถบตายแล้ว สัตว์แต่ละชนิดก็มาเฝ้าแถบ ใครมาถึงก่อนแสดงว่าเป็นที่รัก ทั้งลิงและกระต่ายเดินทางไปที่ปักเป็นระยะ ๆ ส่วนเต่าคลานไปเรื่อย ๆ ส่วนคนไปท้ายสุด ระหว่างทางคนช่วยอุ้มเต่าข้ามขอนไม้ เต่าสำนึกบุญคุณเลยบอกวิธีเฝ้าแถบให้ คนจึงหนีบเต่าไว้ที่รักแล้วไปเฝ้าแถบ ดังนั้นคนจึงมีขี้เต่าที่รักแล้ว

คนกับเต่าไปถึงเร็วที่สุด แถบจึงรู้ว่าคนกับเต่ารักแถบมากที่สุด จึงให้ทั้งสองขอพรได้คนละข้อ เต่าขอให้อายุยืนที่สุดส่วนคนขอให้ว่าเมื่ออยากกินอะไรก็ขอให้ได้กินทุกอย่าง ซึ่งแถบขอให้ตามคำขอของทั้งคู่

ต่อมาสัตว์ต่าง ๆ ไปร้องเรียนแถบว่าถูกคนฆ่าตายหมดไปอยู่ที่ไหนคนก็มองเห็นสมัยก่อนคนไม่มีตาขามีแต่ตาดำทำให้มองเห็นทุกอย่าง แถบจึงเอาปูนมาแต้มที่ตาคนบางส่วน ทำให้เหลือแต่ตาดำตรงกลาง เป็นเหตุให้ต่อมาคนมองในน้ำไม่ชัดและมองลงไปในดินก็ไม่เห็น

เนื่องจากคนตัวเหม็นมาก ส่งกลิ่นไปถึงแถบ แถบเลยให้หมาไปสืบดูว่าเป็นเพราะเหตุใด หมาไปถามว่าคนกินอะไรจึงตัวเหม็น คนจึงตอบว่ากินสัตว์ ส่วนเต่ากินผักและอายุยืนแถบจึงให้หมาไปบอกคนว่าอย่ากินสัตว์ให้กินผักด้วย ขี้ก็จะได้ไม่เหม็นระหว่างเดินทางหมาลืมน้ำที่แถบสั่งไว้กลับบอกให้คนกินสัตว์เยอะ ๆ กินผักน้อยๆ กลิ่นเหม็นก็ยังไปถึงแถบอยู่ แถบก็บ่นว่าทำไมให้หมาไปบอกแล้วยังมีกลิ่นอยู่ จึงถามหมาว่าไปบอกคนอย่างไร หมมาบอกว่าให้กินสัตว์ทุกชนิด ไม่ให้กินผัก แถบโมโหมากที่หมาไม่ได้เรื่องจึงบอกให้หมาไปกินขี้คน ตั้งแต่นั้นมาหมาจึงชอบกินขี้คน

(ศาริสา สุขคง, 2555)

นิทานเรื่องแถบของไทดำเป็นภาพตัวแทนที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของความเชื่อที่ชาวไทดำมีต่อแถบ ชาวไทดำเชื่อว่าแถบคือเทพเจ้าสูงสุดมีอำนาจที่จะออกกฎใด ๆ ให้แก่สรรพสัตว์ในโลกนี้ ในนิทานของไทดำแถบเอาปูนขาวมาแต้มที่ตาคน ทำให้คนมีตาขาวและมองเห็นไม่ชัดเจนเหมือนแต่ก่อน บอกให้คนเลิกกินเนื้อสัตว์ และบอกให้หมาไปกินขี้คนเพราะแถบให้หมาไปบอกไม่ให้คนกินเนื้อสัตว์แต่หมากลับไม่บอกตามที่แถบบอก ทำให้แถบโมโห นอกจากนี้ในนิทานเรื่องตัวลวงของชาวไทดำ แถบยังได้มีคำสั่งให้ตัวลวงตามดูแลชาวไทดำด้วย

แถบ พระยาแถบ หรือผีฟ้าผีแถบ เป็นชื่อที่ชาวอีสานและประชาชนในอาณาจักรล้านช้างใช้เรียก “เทพเจ้า” ซึ่งเป็นผู้สร้างโลก สร้างสรรพสิ่งต่างๆ ในโลก พระยาแถบอาจจะเทียบได้

กับเทพเจ้าทั้งสามของอินเดีย (รัช ปุณโณทก, 2542 ก) แถนไม่ได้มีอำนาจเพียงแต่ในกลุ่มชาติพันธุ์ บางกลุ่มเท่านั้น แต่แถนยังเป็นความเชื่อที่แพร่กระจายอยู่ในกลุ่มคนไทย ซึ่งกระจายอยู่ตั้งแต่จินตอนใต้ ลงมาถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมอีกประการหนึ่ง

แสงเพชร สุพร (2542) ได้กล่าวถึงบุญกินหอย หรือบุญเล่นถวยแถน ซึ่งเป็นความเชื่อของกลุ่มไทยลาวบ้านฝิ่งแดด ตำบลมุกดาหาร อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหารว่าคนในหมู่บ้านที่เชื่อว่าตนเป็นลูกหลานของแถนจะต้องมาร่วมกิจกรรมการเล่นถวยแถน ที่จัดขึ้นในวันขึ้น 4 ค่ำ เดือน 3 จะเริ่มจาก 05.00 – 17.00 น. ช่วงพิธีการจะมีการบูชาแถนและเชื้อเชิญแถนมาเล่นกับชาวบ้าน โดยจะมีเครื่องเช่น ชันดอกไม้ ชันเทียน เหล้าไห วัวหรือควาย หมู ไก่ ไข่ไก่ ฝ้ายสีขาว สีแดง สีดำและ ดอกไม้ จากนั้นจะนำเอาหมู เป็น ไก่ วัว ควาย มาเชือดเพื่อเป็นส่วสำหรับเฉพาะแถน 1 ชุด ที่เหลือ ทำอาหารเลี้ยงชาวบ้าน พอถึงช่วงการละเล่นซึ่งเป็นเวลาหลังจากรับประทานอาหารเสร็จแล้วจำบ้าน ก็จะเปิดพิธีเล่นถวยแถน ซึ่งการละเล่นจะเป็นการเล่นพนันทั้งหมด ทุกคนจะสนุกสนานอย่างเต็มที่ แต่มีข้อขะลำหรือข้อห้ามคือห้ามนำเงินที่ได้จากการเล่นออกไปก่อนเวลาเด็ดขาด เพราะจะมีอันเป็นไป

การเล่นถวยแถนจึงเป็นการกระทำเพื่อความอยู่รอดปลอดภัยของคนในสังคม เพราะความเชื่อว่าแถนเป็นผู้คุ้มครองป้องกันภัยและดลบันดาลให้เกิดสิ่งต่างๆ ดังนั้นควรเอาใจแถน ทำให้แถนถูกใจ เพราะแถนจะได้บันดาลน้ำ ให้พืชผลการเกษตรอุดมสมบูรณ์ หากปีใดแถนไม่พอใจ แถนอาจจะทำให้เกิดความแห้งแล้ง หรือทำให้ผู้คนประสบเหตุเภทภัย เคราะห์กรรมต่างๆ รวมไปถึงโรคระบาดต่างๆ ด้วย

2) ฝีบ่านฝีบเมือง

ฝีบ่านฝีบเมือง เป็นฝีบระดับท้องถิ่นที่มีอำนาจปกป้องรักษาคุ้มครองหรือให้โทษแก่ คนที่ทำผิด ฝีบ่านฝีบเมืองมักจะเป็นฝีบที่มีความสำคัญมาก อาจจะเป็นผู้นำ (Hero) มาก่อนในตอนที่ยังมีชีวิตอยู่ เมื่อตายไปแล้วชาวบ้านก็ให้ความนับถือ ฝีบ่านฝีบเมืองนี้จะมีพิธีกรรมเลี้ยงฝีบ ฝีบ่านฝีบเมืองที่ปรากฏในตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน ดังตัวอย่างตำนานเรื่องเจ้าปู่ถลา ดังข้อความว่า

ที่เมืองวังมีชาวไทคนหนึ่งเป็นนักรบถือดาบ 2 มือ สวมเสื้อเกราะทำด้วยหวาย ได้ เป็นหัวหน้าต่อสู้กับญวนที่ยกมารุกรานชาวผู้ไท ได้ตีกองทัพญวนแตกไปหลายครั้ง แต่ครั้งสุดท้าย เสียที่เข้าศึกถูกกองทัพญวนจับได้ ใส่แครงหามไปเมืองญวน นักรบผู้นั้นได้สั่งเสียว่าหากพี่น้องบุตร หลานผู้ไทประสงค์ให้ช่วยในกิจการใด ๆ แล้ว แม้นไปตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ ที่ใด จงตั้งศาลให้ท่าน แล้วเช่นไหว้ปีละครั้ง บุตรหลานผู้ขอความช่วยเหลือให้จตุรูปเทียนบอกกล่าว แม้อยู่ในที่อึดคดไม่มี รูปเทียน ก็ให้ยกมือขึ้นเหนือศีรษะอธิษฐานบนบานขอให้ท่านช่วยเหลือในกิจการอันใด เจ้าพ่อถลา

จะช่วยเหลือทุกรายไป ต่อมาชาวญวนจึงฆ่าท่าน ชาวผู้ไทได้สร้างศาลให้เรียกว่า “ศาลเจ้าพ่อถลา” หรือวิญญาณบรรพบุรุษเพื่อให้คุ้มครองป้องกันภัยพิบัติแก่ชาวผู้ไททั้งหมด

(ถวิล ทองสว่างรัตน์, 2527)

เจ้าพ่อถลาหรือเจ้าปู่ถลา เป็นผีเมืองที่สำคัญของชาวผู้ไท ศาลเจ้าพ่อถลามีอยู่ทั้งในเรณูนคร พรรณนานิคม กุฉินารายณ์ และคำชะอี ดังคำกล่าวที่ว่า “ถือน้ำถือน้ำ” คือน้ำถือน้ำตัวเดียวกัน ธรรมเนียมของชาวผู้ไทเมื่อไปมาหาสู่กันเจ้าบ้านจะยกสุรามอบให้แขก 1 แก้ว แล้วแขกจะรินสุราแก้วนั้นลงดินพร้อมกับบอกกล่าวให้เจ้าพ่อถลามาดื่มสุราที่ลูกหลานจัดมารับและบันดาลให้เจ้าของบ้านและแขกมีแต่ความสุขความเจริญ จากนั้นแขกจะจิบสุราที่เหลือพอเป็นพิธี เป็นอันเสร็จพิธี ส่วนผู้ไทที่เรณูนครนั้นไม่ต้องมีธรรมเนียมนี้ เพราะถือว่าเจ้าพ่อถลากลับบ้าน

นอกจากธรรมเนียมการบอกกล่าวเจ้าปู่ถลาให้มาปกปักษ์รักษาแล้ว หากใครมีเรื่องบนบานก็ต้องแก้บนตามที่ได้ขอไว้ โดยแก้บนด้วยพาข้าวแดงแกงร้อน คือสำหรับกับข้าวที่มีข้าวเหนียวกับอาหารคาวหวาน โดยอาหารคาวนั้นควรเป็นลาบหรือลาบเลือดซึ่งเป็นของโปรด หากใครไม่กระทำตามหรือละเลยก็จะได้รับความวิบัติ

สำหรับการเลี้ยงเจ้าปู่ถลานั้นจะจัดในวันขึ้น 6 ค่ำ เดือน 6 ของทุกปี โดยชาวบ้านจะเตรียมการด้วยการจัดหาวัวหรือควายเพื่อมาเป็นเครื่องสังเวย โดยจะตัดเอาหัว หาง และเท้าทั้ง 4 ข้างใส่ถาดเพื่อเข้าพิธี และมีการจัดพาข้าวแดงแกงร้อนและเครื่องสังเวยออกเป็น 8 พา เมื่อนางเทียมมากินข้าวในพานั้นแล้ว นางเทียมก็จะประพรมน้ำมนต์เรือกาบกล้วยที่ชาวบ้านเตรียมไว้แล้วชาวบ้านนำเรือไปแห่แหน ก่อนที่จะนำไปลอยในน้ำเพื่อเป็นการทำนายความอุดมสมบูรณ์ของน้ำฝน เมื่อเจ้าปู่ถลาออกจากร่างนางเทียมแล้วจะมีการจัดการพอรำเพื่อเฉลิมฉลองต่อไป

นอกจากตำนานเรื่องเจ้าปู่ถลาของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท กลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทแสกก็มีตำนานเกี่ยวกับผีบ้านผีเมืองซึ่งชาวไทแสกเรียกโงมู๋ ดังนี้

ครั้งหนึ่งชาวแสกอดอยากหิวโหยมากถึงกับฆ่าช้างเผือกของกษัตริย์เวียดนามในสมัยนั้นมาทำเป็นอาหาร เมื่อกษัตริย์รู้ พระองค์ให้ชาวแสกชดใช้ชีวิตของช้างเผือกด้วยเงินจำนวนมากเกินกว่าที่ชาวแสกจะหาได้ ขณะนั้นมีข้าราชการชาวเวียดนามคนหนึ่งซึ่งส่งสารชาวแสก ซึ่งชาวแสกเรียกข้าราชการคนนั้นว่าชาวแสกเรียกว่าองค์มู๋ได้ให้ชาวแสกยืมเงินเพื่อนำไปชดใช้แก่กษัตริย์เวียดนาม ชาวแสกสำนึกในบุญคุณ แม้ว่าชาวแสกจะอพยพจากเวียดนามมาอยู่ที่บ้านอาจสามารถก็ยังระลึกถึงบุญคุณองค์มู๋อยู่ เมื่อองค์มู๋สิ้นชีวิตลง ชาวแสกเชื่อว่าวิญญาณขององค์มู๋ได้ตามมาปกปักษ์รักษาชาวแสก ดังนั้นชาวแสกที่บ้านอาจสามารถจึงสร้างศาลขึ้นที่ริมน้ำโขง และทำพิธีบวงสรวงองค์มู๋เป็นประจำทุกปี

(อรุณทิพย์ ป. ณ นครพนม, 2558)

เดนหัวโงมู้ เป็นผีที่สำคัญของชาวแสก คำว่า “หัว” เป็นภาษาแสก แปลว่า “ท่าน” ส่วนคำว่า “โง” เป็นคำภาษาแสก หมายถึง “องค์” ในภาษาไทย จากตำนานจะพบว่าองค์มู้ได้ช่วยเหลือคุ้มครองชาวแสกกลุ่มนี้ตั้งแต่สมัยที่องค์มู้ยังมีชีวิตอยู่ เมื่อชาวแสกอพยพมาจากเวียดนามเพื่อมาอาศัยอยู่ที่บริเวณบ้านอาจสามารถในอำเภอเมือง จังหวัดนครพนมซึ่งเป็นสถานที่ปัจจุบัน ชาวแสกก็ได้เชิญวิญญาณขององค์มู้มาด้วย โดยตั้งศาลที่หมู่ 5 บ้านอาจสามารถ บริเวณริมแม่น้ำโขง หันหน้าไปทางทิศตะวันออก

ข้อสังเกตที่น่าสนใจประการหนึ่งขององค์มู้คือ องค์มู้ไม่ได้มีเชื้อสายแสกแต่ประการใด ตามตำนานกล่าวว่าองค์มู้เป็นข้าราชการชาวเวียดนามที่ช่วยเหลือชาวแสก ชาวแสกจะจัดพิธีเลี้ยงองค์มู้ใน ในวันขึ้น 2 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปี ชาวไทแสกบ้านอาจสามารถ จะจัดงานประเพณีประจำปี ที่เรียกว่า “พิธีกินเศษถวญเจ้า” หรือ การบวงสรวงดวงวิญญาณบรรพบุรุษ ด้วยอาหารคาวหวานสารพัดอย่าง เพื่อแสดงความเคารพศรัทธาและความกตัญญูต่อองค์มู้ผู้ช่วยชีวิตชาวแสกไว้เมื่อครั้งยังมีชีวิตอยู่และจากไปแล้ว

พิธีกรรมประจำปีนี้เรียกว่า “ประเพณีตรุษแสก” โดยมีกวนจำเป็นผู้นำบอกกล่าวถึงวันสำคัญตามประเพณีชาวแสกเพื่อให้องค์มู้ได้รับรู้และคุ้มครองผู้คน จากนั้นมีการเสี่ยงไม้เพื่อความสิริมงคล และเต็นสากเพื่อถวายต่อองค์มู้ การเต็นสากนี้ต้องถวายทุกปีอย่างเคร่งครัด ชาวแสกบ้านอาจสามารถเชื่อว่าองค์มู้เป็นผีที่สำคัญและมีความศักดิ์สิทธิ์ การกระทำต่างๆ จะต้องบอกกล่าวเพื่อให้องค์มู้ทราบ หากใครจะเดินทางไปไหนมาไหนก็บอกกล่าวให้องค์มู้คุ้มครอง ส่วนสมาชิกในชุมชน ถ้าย้ายถิ่นไปอยู่ที่อื่นจะต้องฝากดอกไม้ธูปเทียนหรือเงินมากับญาติมาในวันตรุษแสกเพื่อบอกกล่าวให้เดนหัวโงมู้ทราบทุกครั้ง

ผีบ้านผีเมืองของกลุ่มชาติพันธุ์ลาว ที่อาศัยอยู่ในอำเภอสวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ดที่เป็นที่เคารพสักการะอีกตนหนึ่งก็คือเจ้าพ่อบ่อพันขัน ดังข้อความว่า

เจ้าพ่อบ่อพันขัน หรือเจ้าปู่ผ่านเป็นคนโบราณสมัยมนุษย์แปดศอก เป็นเจ้าเมืองโบราณ ชื่อเจ้าปู่ผ่านภูวงค์ ซึ่งเมื่อเจ้าปู่ผ่านได้เสียชีวิตแล้ว ดวงวิญญาณของท่านได้สถิต ณ ดินแดนแห่งนี้ เพื่อคุ้มครองปกป้องลูกหลานรุ่นต่อๆ มา

(บุญสวน ภิรมย์รักษ์, 2560)

เจ้าปู่ผ่าน เป็นผีที่เชื่อว่าเป็นบรรพบุรุษของคนในท้องที่บ่อพันขัน อำเภอสวรรณภูมิ อำเภอหนองฮี อำเภอพนมไพร อำเภออาจสามารถ จังหวัดร้อยเอ็ด ชาวบ้านเชื่อว่าจะช่วยปกป้อง

คุ้มครองลูกหลาน ศาลเจ้าปู่ผ่าน ตั้งอยู่บนเนินดินริมบ่อพันขัน หันหน้าไปสู่ลำน้ำเสียว ชาวบ้านจะบนบานเรื่องต่างๆ เมื่อสัมฤทธิ์ผลแล้วจะถวายเครื่องสักการะ มีดอกไม้ ธูปเทียน เหล้าไห ไก่ตัว ผ้าไหม มาลัยทอง

ภาพประกอบที่ 8 เจ้าปู่ผ่าน หรือเจ้าพ่อบ่อพันขัน

ตำนานผีบ้านผีเมืองของทั้งสามกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสานได้กล่าวถึงบรรพบุรุษ ในตำนานเจ้าปู่กลางของผู้ไท ปู่ผ่านของลาว และตำนานเรื่องเดนหวัวโงมู้ ของชาวแสก ซึ่งองค์มู้เป็นบุคคลสำคัญที่เกี่ยวข้องกับชาวแสก ตำนานทั้งสองได้กล่าวถึงบุคคลที่ได้สิ้นชีวิตไปแล้ว เมื่อกลายเป็นผีก็ได้กลับมาปกป้องคุ้มครองลูกหลาน เจ้าปู่กลางตอนมีชีวิตก็เป็นผู้ที่ปกป้องผู้คนจากศัตรูเดนหวัวโงมู้ตอนมีชีวิตก็ช่วยป้องกันชาวเมืองที่กำลังอดอยากให้พ้นจากโทษของกษัตริย์ การนับถือผีบ้านผีเมืองนี้จะทำให้สมาชิกในกลุ่มเกิดความมั่นใจในจิตใจว่าจะได้รับการคุ้มครองจาก “เจ้า” หรือ “เจ้าปู่” การนับถือผีบ้านผีเมืองยังเป็นการสร้างกรอบเพื่อควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมอีกด้วย

3) ผีนาป่าเขาเจ้าที่

นอกจากผีบ้านผีเมืองที่มีอำนาจปกป้องคุ้มครองแล้ว ยังมีผีอีกประเภทหนึ่งที่ไม่ได้สิงสถิตอยู่ในบริเวณที่อยู่อาศัย แต่สิงสถิตอยู่ตามพื้นที่ต่าง ๆ เช่น ที่นา ป่า ภูเขา ถ้ำ เป็นต้น ผีประเภทนี้มีทั้งผีที่มีอำนาจลดบันดาลและปกป้องคุ้มครองผู้คน รวมไปถึงผีร้ายต่าง ๆ ดังตัวอย่างนิทานเรื่องผีตาแฮกไม่มีตัวตน

มีสองอายน์้องคู่หนึ่งไปนอนนา ผีตาแฮกเป็นผู้เฒ่าออกมาพูดว่า บักหล้ากินข้าวกับหยั่งไปเล่นสาวบ่ พ่อสิพาไป สองอายน์้องตกลงไป เมื่อกินข้าวเสร็จ ผู้เฒ่านั้นบอกว่าถ้าจะทำตามคำบอกของผู้เฒ่านั้นทุกอย่าง ก็ตกลง ผู้เฒ่าตาแฮกจึงสั่งให้หลับตาพาเดินไปเรื่อยๆ จนกว่าจะบอกให้ลืมตา เมื่อเดินไปเรื่อยๆ พอถึงป่าช้า ผู้เฒ่านั้นจึงบอกให้ลืมตาได้ สองอายน์้องก็เห็นสาวงามมากมาย มีบ้านเรือนมากมาย ผู้เฒ่าบอกสองอายน์้องเลือกเอา รักใครชอบใคร น้องก็เลือกได้หนึ่งคนส่วนผู้พี่ไม่เลือก ไม่มีใครถูกใจ ไกล่สว้างผู้เฒ่าตาแฮกเลยชวนอายน์้องนั้นกลับ น้องไม่กลับ ผู้เฒ่าชวนให้กลับบอกว่า วันหลังจึงมาใหม่ ก็ไม่กลับ ผู้เฒ่าตาแฮกและผู้อายน์้องมาพบกันกลับก่อน ส่วนผู้พี่ก็อยู่กับสาวนั้นจนสว่าง หน้าสาวที่งดงามนั้นก็เป็นที่เฒ่าเฒ่าตาแฮกก็วิ่งกลับไปเถียงนา และเมื่อผู้เฒ่าตาแฮกที่หลอกลวงแก จึงวิ่งขึ้นไปเถียงนาเอาค้อนทุบกระท่อมผีตาแฮก และห้ามปรากฏตัวให้เห็นอีก ผีตาแฮกจึงไม่มีตัวตนจนปัจจุบันนี้

(บุญมา ไชยแสนท้าว, 2542)

ผีตาแฮกเป็นผีประจำไร่นา มีหน้าที่ดูแลข้าวกล้าไม่ให้เสียหาย ไม่ให้วัวควายมากิน หรือเกิดแมลงต่าง ๆ กลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสานจะให้ความสำคัญมาก จะต้องมีพิธีไหว้ผีตาแฮกก่อนลงมือทำนาทุกปี และในบุญเดือนสิบ หรือบุญข้าวสากก็นำอาหารหรือท่อน้ำน้อยไปไหว้ผีไร่ผีนารวมทั้งผีตาแฮกอีกครั้งหนึ่ง

ผีพิบพืม เป็นผีป่าอีกประเภทหนึ่งที่เป็นที่รู้จักของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยเลย ดั่งนิทานเรื่องผีพิบพืม ดังข้อความว่า

ชายหนุ่มสองคนพี่น้องไปทำไร่อยู่บนยอดเขากลางป่า เนื่องจากการไปมาลำบาก จำเป็นต้องไปค้างคืนจึงต้องเตรียมอาหารไปด้วย สองพี่น้องทำกระท่อมใต้ถุนสูงชันหลังหนึ่งเพื่อเป็นที่พักอาศัย

อยู่มาเข้าวันหนึ่งผีพิบพืมรูปร่างใหญ่โตเข้ามาในไร่ ผีพิบพืมดีใจที่เห็นชายหนุ่มสองคนเพราะจะได้กินเป็นอาหาร พี่ชายตกใจกลัวมากรีบวิ่งหนีเข้ากระท่อมไป ส่วนคนน้องพอมีสติอยู่จึงทักทายผีพิบพืมด้วยคำพูดที่อ่อนหวานและเรียกผีพิบพืมว่าปู่ ชายหนุ่มขอบคุณที่ปู่มาเยี่ยมหลาน หากปู่ต้องการสิ่งใดที่ไม่เกินกำลังก็จะหามาให้ ฝ่ายผีพิบพืมเห็นชายหนุ่มอ่อนน้อมต่อตนก็ใจอ่อนและบอกว่าจะหาอะไรมาให้ก็รับหามา ชายหนุ่มคิดว่าตนมีปืนคาบศิลาอยู่กระบอกหนึ่ง จึงบอกผีพิบพืมว่าตนมีกล้องยาสูบอย่างคืออยู่กล้องหนึ่งซึ่งยาจะฉุนและมีรสอร่อยมาก ผีพิบพืมจึงตอบตกลง ชายหนุ่มจึงไปเอาปืนมาและให้ผีพิบพืมอมกระบอกปืนที่ตนใส่กระสุนไว้แล้ว เมื่อผีพิบพืมอมปากกระบอกปืนแล้วชายหนุ่มก็ง้างไกปืนทันที แรงของปืนทำให้ผีพิบพืมหายผล็องลงไป แต่หาทำอันตรายต่อผีพิบพืมไม่ ผีพิบพืมลุกขึ้นพร้อมทั้งคายลูกปืนออกมา ชายหนุ่มตกใจแต่

ก็ถามว่าเป็นอย่างไรบ้าง ผีพิบพี้มตอบว่ายาสูบมีรสดีเหลือเกินและขอสูบบอก ชายหนุ่มจึงยิงอีกจน กระสุนและดินปืนหมด ชายหนุ่มหมดปัญญา เมื่อคิดอยู่ครู่หนึ่งจึงถามผีพิบพี้มว่าอยากกินหมู หรือไม่ ตนมีหมูอ้วนใหญ่อยู่ตัวหนึ่ง ผีพิบพี้มรู้สึกหิวจึงตอบตกลง ชายหนุ่มจึงบอกผีพิบพี้มว่าหมู ตัวนี้ใหญ่และอร่อยต้องเอาของขนาดใหญ่ไปใส่จึงจะเอามาได้ โดยตนจะทำช่องและขอให้ปูเป็นผู้ ทดลองความแน่นของช่องก่อนที่จะไปใส่หมูมา ซึ่งผีพิบพี้มก็ตอบตกลง

ชายหนุ่มจึงไปตัดหาขามาสานเป็นช่องขนาดใหญ่เพื่อใส่หมู พอสานจนจะเสร็จ จึงขอให้ผีพิบพี้มเข้าไปนอนในช่องสมมุติว่าเป็นหมู บอกให้ผีพิบพี้มลองลิบดูว่าจะขาดไหม ผีพิบพี้ม ออกแรงลิบช่อง ตรงไหนขาดชายหนุ่มก็ซ่อมแซมจนแน่นหนาและแน่ใจว่าผีพิบพี้มออกไม่ได้แล้ว จึงหาพินมาปักไฟและเรียกพี่ชายที่ซ่อนตัวอยู่บนกระท่อมมาให้มาช่วยฆ่าผีพิบพี้ม ฝ่ายพี่ชาย ออกมาช่วยน้องชายหามของไปวางลงบนกองไฟ ฝ่ายผีพิบพี้มกลัวจึงอ่อนวอนขอชีวิต และบอกว่า หากปล่อยตนออกไปแล้วจะไม่ทำอันตรายและจะตอบแทนอย่างดีที่สุด จนทั้งสองใจอ่อนและยอม ปล่อยผีพิบพี้ม ออกมา

เมื่อผีพิบพี้มออกมาจากช่องได้ก็ดีใจมาก และบอกให้ทั้งสองคนไปเยี่ยมตนด้วย โดยขอเสียมไปเล่มหนึ่ง และบอกให้ทั้งสองคนตามรอยเสียมไป อยู่มาหลายวันเมื่อสองพี่น้อง ว่างานแล้วจึงชวนกันไปเยี่ยมผีพิบพี้ม โดยเอาหมัดและหอกไปด้วยเพื่อป้องกันตัว ทั้งสองเดินตาม รอยเสียมไปจนประมาณสองวันจนถึงที่อยู่ของผีพิบพี้มซึ่งเป็นกระท่อมอยู่กลางป่า ผีพิบพี้มกับเมีย ต้อนรับทั้งสองคนเป็นอย่างดี หาอาหารมาให้หลายอย่าง อาหารอย่างหนึ่งที่ผีพิบพี้มทำให้อีกคือแกง ไข่ โดยเมียผีพิบพี้มวางหม้อแกงไว้และหายตัวไปกลายเป็นแม่ไก่ตัวหนึ่งเหยียบอยู่บนปากหม้อและ ถ่ายออกมาเป็นไข่ลงไปในหม้อ เมื่อพอสมควรแล้วแม่ไก่ก็หายไปกลายเป็นเมียของผีพิบพี้ม

น้องชายคอยสังเกตดูและรู้จึงไม่กินแกงไข่ ส่วนพี่ชายกินแกงไข่อย่างเอร็ดอร่อย ทั้งสองหนุ่มนอนพักอยู่กับผีพิบพี้มหนึ่งคืน เมื่อจะเดินทางกลับผีพิบพี้มได้พาทั้งสองไปดูบ่อเงิน และบ่อทองซึ่งอยู่ไม่ไกลจากกระท่อม ทั้งสองคนตื่นตาตื่นใจมาก ผีพิบพี้มจึงให้ทั้งสองคนเลือกเอา หน่อเงิน หน่อทองตามความพอใจ เมื่อทั้งสองคนเก็บเอาสิ่งมีค่าเหล่านั้นแล้วก็บอกลาผีพิบพี้มเพื่อ จะเดินทางกลับ แต่ทั้งสองไม่เห็นรอยเสียมที่ผีพิบพี้มทำไว้ ผีพิบพี้มจึงบอกให้ทั้งสองคนหลับตา และบอกว่าจะพาหေးไปและกำชับว่าห้ามลืมตาจนกว่าเช้าจะจรดพื้น เพราะหากลืมตาระหว่าง เดินทางจะตกลงไป ทั้งสองคนจึงหลับตาและรู้สึกวุ่นวายตนเองลอยอยู่ จนเช้าแต่พื้นทั้งสองจึงลืมตา ขึ้นก็พบว่าทั้งสองมาถึงไร่ของตนแล้ว ส่วนผีพิบพี้มไม่รู้ว่าจะอยู่ที่ใด ต่อมาทั้งสองได้เอาสมบัติที่ได้มา จากผีพิบพี้มไปขายและกลายเป็นคนร่ำรวย

(สาร สารทัศน์นันทน์, 2532)

ผีดิบเป็นผีป่าจำพวกหนึ่งชอบอาศัยอยู่ในป่าดงดิบซึ่งมีต้นไม้ขึ้นอยู่หนาที่บ เล่ากันว่าผีรูปร่างใหญ่โตมาก หน้าตาถมึงทึง ใบหน้ากว้างและเว้าลึกตรงกลาง ตากว้างลึก มีหนวด เคราน่าเกลียดน่ากลัวมาก ผีดิบชอบกินเนื้อสัตว์เป็นอาหารรวมทั้งเนื้อคนด้วย ในสมัยก่อนคนจะ กลัวผีดิบ ผีดิบมาก เพราะรูปร่างที่ใหญ่โตแข็งแรง คนมักจะสู้ไม่ค่อยไหว

ในนิทานเรื่องผีดิบของชุมชนชาติพันธุ์เลยจะพบว่าผีดิบเป็นผีที่มีอำนาจ วิเศษกล่าวคือสามารถเหาะได้ อีกทั้งยังมีบ่อเงินและบ่อทองอันเป็นสิ่งพึงปรารถนาของมนุษย์ด้วย หากจะพิจารณาแล้วจะพบว่าผีดิบเป็นภาพตัวแทนของอำนาจเก่าที่อยู่มาก่อน ส่วนชายหนุ่มและ พี่ชายเป็นภาพตัวแทนของกลุ่มคนไทพลัดถิ่นที่อพยพเข้ามา เมื่อมีการต่อรองอำนาจกันเกิดขึ้นก็พบว่า ทั้งสองกลุ่มประนีประนอมและรวมชอมอยู่ร่วมกันได้ มีการไปมาหาสู่และแลกเปลี่ยนทรัพยากรซึ่งกัน และกัน

ผีกองกอย เป็นผีอีกชนิดหนึ่งที่กลุ่มชาติพันธุ์ไทหลายๆ กลุ่มรู้จัก และมีนิทาน เกี่ยวกับผีกองกอยปรากฏ ดังเช่นตัวอย่างนิทานเรื่องผีกองกอย จำนวนที่ 1 ดังข้อความว่า

ในอดีต หมู่บ้านไทดำยังมีผีกองกอย ลักษณะผีกองกอยมีผมยาวๆ เหมือนคน มี ขนเหมือนลิง หน้าเหมือนลิง และมีตากับตีนจะสลับกัน เดินไปข้างหน้า เข้าจะหันไปข้างหลัง วัน หนึ่งผีกองกอยออกไปหากิน คนก็ไปหากินยิงนก ผีกองกอยจะก้มกินน้ำ ตาอยู่ข้างหลังมองเห็นคน มายิงธนูก็เลยรับเอาลูกธนู จนเหลือธนูลูกเดียว คนก็เลยรอให้มันกองกัน แล้วค่อยยิงใส่ธนูเพราะ ตาของมันไม่เห็นธนูกัน ผีกองกอยเลยตาย ตายแล้วคนก็คิดว่ากินได้ จึงเอาผีกองกอยมาทำเป็น อาหารกิน ทำให้ผีกองกอยกลัวคนไม่ค่อยออกมาหากิน เหลือแค่ร่องรอยเท้าที่ย่องไปตามดิน เรียกว่าย่องกองกอย กินปูกินหอยตามบวบน้ำ หลังจากนั้นก็ได้ยินเสียงผีกองกอยอีกเลย ไม่มีผี กองกอยให้เห็นอีก เพราะคนกินหมด ปัจจุบันนี้ไม่มีผีกองกอยอีกแล้ว

(ศาริสา สุขคง, 2555)

มีครอบครัวตาสี ตาสีจะออกไปหาปลาโดยการใส่ไซ ตาสีไปกู้ไซขึ้นมาเมื่อไรก็ไม่ มี ปลา เขาเล่ากันว่าผีกองกอยแม่ลูกอยู่บริเวณนี้ แล้วอยู่มาวันหนึ่งตาสีไปแอบดูจึงเห็นผีกอง ก่อน มาขโมยปลาตาสีก็จะเข้าไปขีดขวางแต่แพ้ผีกองกอย ตาสีจึงโดนผีกองกอยแบกเอาไปไว้ที่ถ้ำ แล้ว ปิดปากถ้ำด้วยก้อนหินขนาดใหญ่ ชั่งตาสีไว้ 7 วัน โดยไม่ได้กินข้าว อยู่มาวันหนึ่งตาสีจึงใช้มือลูกลี กองกอยไปผลักหินที่ปิดปากถ้ำ มันก็เปิดออก แล้วตาสีก็วิ่งหนีไป ได้สักพักก็เหนื่อยมาก มาถึง บริเวณที่คนเขาขุดเผือกขุดมัน ตาสีเลยเอาหัวซุกลงไปนอนหลุม

กล่าวถึงผีกองกอยกลับมาจากหากิน ปรากฏว่าถ้ำเปิดอยู่ จึงถามลูกว่าตาสีไปทาง ไหน ผีกองกอยก็ไปตามทางที่ลูกบอก ก็ไปเจอตาสี เอานิ้วจี้ที่เอวก็ไม่สะดุ้ง ไม่หัวเราะ และตาสีก็

ผายลมออกมา ผีกองก้อยเหม็น จึงคิดว่าตาสีตายแล้ว จึงกลับไปเอาไหเงินไทองมาให้ตาสีแล้ว กลับถ้าไป ตาสีเมื่อมองเห็นว่าผีกองก้อยกลับไปแล้วจึงลุกขึ้น แล้วแบกไหเงินไทองกลับบ้าน ตาสีจึงรำรวย

อยู่มาวันหนึ่งมีเพื่อนรักของตาสีชื่อว่าตามี จึงมาถามข่าวว่าทำไมตาสีจึงมีเงินทองมากมาย ตาสีจึงเล่าความจริงทั้งหมดให้ตามีฟัง ตามีได้ฟังอย่างนั้นแล้วจึงทำตามตาสี เพราะต้องการรำรวยเหมือนตาสี ผีกองก้อยแบกตามีไปยังถ้ำ ตามีอยู่ได้ 3 วันจึงหิวมาก และต้องการเงินทองจึงใช้มือลูกผีกองก้อยผลักให้หินเปิด จึงวิ่งหนีไปยังบริเวณที่เขาขุดเผือก ขุดมัน แล้วเอาหัวซุกลงไปหลุม ผีกองก้อยเดินมาหาแล้วเจอจึงเอานิ้วจี้ที่เอว มามีดินและหัวเราะ ผีกองก้อยจึงตมดูแล้วไม่มีกลิ่นเหม็น ผีกองก้อยจึงโมโหที่ถูกหลอก จึงใช้มือล้วงลงไปตรงทวารหนัก ล้วงเข้าไปกินตับกินไต ตามีเลยตาย

(ศาอิสสา สุขคง, 2555)

ผีกองก้อย ในนิทานเรื่องผีกองก้อยสำนวนที่ 1 ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทดำ หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าฝือองออย เป็นผีป่าที่มีขนาดเล็กรูปร่างคล้ายคน สูงประมาณเข่าของคนธรรมดา ปากแหลม หน้าแหลม ผมยาวประลงไปถึงเท้า สันเท้าจะหันมาข้างหน้า หันปลายเท้าไปข้างหลัง ผีกองก้อยแม้ว่าจะตัวเล็กแต่ก็มีฤทธิ์มาก สามารถแปลงร่างได้ และดลบันดาลแก้วแหวนเงินทองได้ เช่นเดียวกันกับความเชื่อเรื่องผีกองก้อยของโย้ยที่ดลบันดาลทรัพย์สมบัติให้

นอกจากนี้ตำนานวังเจ้าพ่อเสือแดง ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทเลย ได้กล่าวถึงผีเจ้าพ่อเสือแดงไว้ ดังนี้

ตามตำนานเล่าว่าท้าวผ้าแดงเป็นทหารที่มาร่วมสร้างพระธาตุศรีสองรักจากกรุงศรีสัตนาคณหุตกรมชาวเวียงจันทน์ เมื่อสร้างพระธาตุศรีสองรักเสร็จและร่วมฉลองเรียบริ้อยแล้วจึงได้พาผู้คนส่วนหนึ่งเดินลัดมาทางบ้านแก้วดาว แลบสันเขาเพชรบูรณ์ ตามขุนน้ำเลย มีการหยุดพักเป็นระยะและคอยย้ายที่มาเรื่อยๆ ตามความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ จนมาถึงบริเวณที่ราบกว้างใหญ่ตามลำน้ำเลยและอุดมไปด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหารต่างๆ ประกอบกับมีวังน้ำที่ใสสะอาด มองเห็นสัตว์น้ำได้เป็นอย่างดี ทำให้ผู้คนเพลิดเพลินกับการจับสัตว์น้ำจนลืมความเหน็ดเหนื่อย เลยพากันหยุดหุงหาอาหารกินกันจนอิม แล้วพากันพักผ่อนหลับนอน ปรากฏว่าเมื่อฟ้าสว่างผู้นำในการเดินทางได้ตายจากไป ผู้คนต่างพากันเศร้าโศก ต่อมาลูกหาบคนหนึ่งนั่งร้องไห้ เมื่อถามหาสาเหตุก็พบว่ามิวิญญาณเจ้าที่วังเข้ามาสิงร่าง จึงหาขันดอกไม้มาขอขมา แล้วถามถึงสาเหตุการตายของผู้นำ ร่างทรงจึงตอบว่าที่แห่งนี้เป็นบริเวณเขตต้องห้ามศักดิ์สิทธิ์ ห้ามจับสัตว์ทุกชนิดรวมทั้งห้ามใส่เครื่องนุ่งห่มที่เป็นสีแดงผ่านบริเวณนี้ ถ้าไม่ปฏิบัติตามจะมีอันเป็นไป เหมือนกับผู้นำ

คนนี่ที่นำผู้คนมาจับปลูปลาบริเวณนี้ รวมทั้งใส่เครื่องนุ่งห่มสีแดงด้วย จึงมีอันเป็นไป จากนั้นคนเหล่านั้นจึงพากันสร้างหอโองไว้ให้วิญญาณของผู้นำได้อยู่อาศัยและให้ชื่อว่าหอเจ้าพ่อวังเสื่อแดง

(ไชยวุฒิ มนตรีรักษ์ และคณะ, 2548)

วังเจ้าพ่อเสื่อแดงหรือเลยวังไสย์ตั้งอยู่ที่บ้านเลยวังไสย์ ตำบลเลยวังไสย์ อำเภอกุหลาบ จังหวัดเลย ตำนานวังเจ้าพ่อเสื่อแดง เป็นตำนานที่กล่าวถึงเจ้าพ่อเสื่อแดง ซึ่งเป็นผีเจ้าที่ที่มีความศักดิ์สิทธิ์มีอิทธิฤทธิ์บันดาลให้ผู้คนล้มตายได้ เจ้าพ่อเสื่อแดงจึงเป็นผีอารักษ์แหล่งน้ำและป่าเขา มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับการฝ่าฝืนข้อห้ามของวังเจ้าพ่อเสื่อแดงซึ่งเกิดขึ้นกับนายสุธรรม สิงห์สถิต ที่เล่าว่าเมื่อปี พ.ศ. 2510 ได้บรรจุเป็นครูที่โรงเรียนเลยวังไสย์ และต้องการพิสูจน์ความจริงเกี่ยวกับความเชื่อนี้จึงได้ไปจับปลาจากวังน้ำ และได้ปลามาจำนวนมาก แต่ไม่สามารถนำปลากลับไปที่บ้านพักครูได้ เพราะมองเห็นปลาตัวยาวและตัวใหญ่มากในวังน้ำ จึงเกิดความกลัวแต่ก็วิ่งหนีไม่ได้เพราะก้าวขาไม่ออก มองเห็นพื้นดินเป็นพื้นน้ำ ขณะนั้นมีพระธุดงค์ผ่านมาจึงช่วยชีวิตไว้

ผีทุ่งนาป่าเขาเจ้าที่ เป็นผีที่ให้ทั้งคุณและโทษแก่ผู้คน เมื่อต้องการให้เกิดความสงบสุขในชีวิต คนไทยลัดถิ่นจึงต้องปฏิบัติตามกรอบหรือจารีตประเพณีของสังคม เพื่อให้ผีพอใจ กลุ่มคนไทยซึ่งมีวิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับธรรมชาติได้มีความเชื่อในความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติและปรากฏการณ์บางอย่างจนกลายเป็นความเชื่อเกี่ยวกับผีขึ้นมา นอกจากนี้ผีจะมีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ลบล้างความอึดอัดสมบูรณ์ให้ความสุข รวมทั้งปกป้องคุ้มครองผู้คนแล้ว คนไทยยังมีความเชื่อเกี่ยวกับผีร้าย ซึ่งเป็นผีจำพวกที่ให้โทษแก่มนุษย์ ผีร้ายที่ปรากฏในตำนานและนิทานของคนไทยลัดถิ่นในอีสาน ได้แก่ ผีเป่า ผีโพง ผีปอบ และผีจั่วสู่มัจฉา เป็นต้น

ผีเป่าผีโพง เป็นความเชื่อเรื่องผีที่สำคัญของชาวไทยลัดถิ่นในอีสาน นิทานของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์มักจะปรากฏความเชื่อเรื่องผีเป่าผีโพง ธวัช ปุณโณทก (2542ข) ได้กล่าวว่า ผีเป่า คือ ผีที่สิงอยู่ตามร่างกายคน คนที่เป็นเป่ามักชอบกินของสด เช่น เลือดสดๆ ลาบเลือด หรือเนื้อดิบๆ เหมือนกันกับคนเป็นผีโพง จึงมักเรียกรวมๆ กันว่า “ผีเป่าผีโพง” ส่วนผีโพงจะมีลักษณะคล้ายกันกับผีเป่าคือชอบกินของดิบๆ ของสดๆ แต่ผีโพงสิงคนแล้วทำให้มีแสงสว่างออกมาทางจมูกเวลาหายใจและชอบหากินเวลากลางคืน ตำนานและนิทานของคนไทยลัดถิ่นในอีสานปรากฏความเชื่อเรื่องผีเป่าผีโพง ดังตัวอย่างในนิทานเรื่องผีเป่าผีโพง ส่วนวันที่ 1 ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทดำ ความว่า

มีสองผัวเมียคู่หนึ่ง อยู่กินด้วยกันจนมีลูกหนึ่งคน ผัวก็ไม่รู้ว่าเมียเป็นผีเป่าผีโพง อยู่มาวันหนึ่งผัวไปขายควายไทย เพราะผัวเป็นนายฮ้อย จึงปล่อยให้เมียและลูกน้อยอยู่ด้วยกันกับน้องชายของผัว ขณะเดียวกัน เมียผีเป่าก็ไม่ได้กินข้าวมาเป็นเวลานานแล้ว เมื่อตอนลูกหลับกลางวันจึงเดินสำรวจหาข้าวหมูเอาไว้ ตกตอนค่ำ ผีเป่าผีโพงจึงถอดขาไว้เฝ้าลูกตลอดเวลาลูกน้อยร้อง ขานนั้นก็สั่น และร้อง เอื้อ ๆๆ เวลาจะไปหากิน นางผีเป่าผีโพงนั้นจะเอาจมูกไปกระทบกับ

บันได และพูดว่า “แหลมมิ่งแหลม” จมูกนั้นก็แหลมยื่นออกมา และออกไปหากินขี้หมู ตามที่ต่างๆ ที่มอง ๆ เอาไว้ เมื่อตอนกลางวัน ขณะที่ไปหากิน ลูกน้อยก็ร้องไม่หยุด น่องผิวจึงเกิดความสงสัยว่าพี่น้องอยู่หรือไม่ จึงเปิดประตูเข้าไป เห็นขาสั้น แต่ไม่มีตัวคน แต่ได้ยินเสียงเอื้อ ๆ ๆ สงสัยว่าพี่น้องต้องเป็นผีเป่าผีโพงแน่นอน น่องผิวจึงแอบดูเหตุการณ์ต่าง ๆ พอต่อมาตึกก็เห็นพี่น้องกลับมา และเอาจมูกกระทุ้งกับบันได และพูดว่า “ตุ้มตุ้ม” จมูกนั้นจึงหดเหมือนเป็นคนธรรมดา และเดินขึ้นบันไดไปยังแอ่งน้ำเอาเท้าจุ่มลงไปล้างเท้า เมื่อน่องผิวเห็นดังนั้นก็มั่นใจว่าพี่น้องเป็นผีเป่าผีโพงแน่นอน พอคืนต่อมา นางผีเป่าผีโพงนั้นก็ออกไปหากินอีก ถอดขาเอาไว้เอาจมูกไปกระทุ้งบันได และพูดว่า “แหลมมิ่งแหลม” จมูกนางจึงไม่หด และนางก็เดินไปยังแอ่งน้ำใช้เท้าจุ่มลงล้าง และเดินเข้าห้องไป เมื่อนางรู้ว่ามีคนรู้ว่าตัวเองเป็นผีเป่าผีโพงนางจึงกลั่นใจตายในคืนนั้น

(บุญมา ไชยแสนท้าว, 2542)

ผีเป่าผีโพงในนิทานเรื่องผีเป่าผีโพงสำนวนที่ 1 ของกลุ่มชาติพันธุ์ญ้อได้กล่าวถึงผีเป่าผีโพงซึ่งกล่าวโดยรวม ๆ ในนิทานเรื่องนี้ได้อธิบายลักษณะของผีเป่าผีโพงไว้ว่าสามารถถอดขาออกจกตัวได้ และขาก็ส่งเสียงร้องได้ ลักษณะของผีเป่าผีโพงในนิทานของญ้อคือชอบกินขี้หมู

อนุภาคตัวละครผีเป่าผีโพงที่รู้จักกันดีในนิทานอีกเรื่องหนึ่งก็คือนิทานเรื่องนางผมหอม ตอนที่ท้าววรจิตรพานางผมหอมและลูกน้องเรือกลับเมืองเจ้าฟ้าฮ่มขาว โดยสรุปความจกสารนิทานเมืองเลยว่

หลังจากที่พญาช่างตายแล้ว ท้าววรจิตรได้พานางผมหอมและลูกน้องมาตามลำน้ำเลย เพื่อกลับไปยังเมืองเจ้าฟ้าฮ่มขาวโยท้าววรจิตรนั่งหน้า ลูกชายนั่งตรงกลาง นางผมหอมนั่งตอนท้าย เรือผ่านเกาะแก่งและป่ารกหลายแห่ง เรือได้มาถึงด่านผีเสื้อยักษ์ เรียกว่า “นางโพง” นางโพงพึงพอใจท้าววรจิตรมาก จึงแปลงร่างเป็นดอกบัวตูมอันสวยงาม ลอยตามเรือค้มา ลูกชายเห็นดอกบัวจึงอยากได้ และอ้อนนางผมหอม นางจึงเอื้อมมือไปเด็ด นางโพงกระชากแขนนางจนตกน้ำ แล้วแปลงร่างเป็นนางผมหอมแทน และร้ายเวทมนตร์ให้ท้าววรจิตรหลง ส่วนลูกชายจะร้องบอกอย่างไรก็ไม่ฟัง นางผมหอมได้ว่ายน้ำขึ้นฝั่งและเดินลัดเลาะไปจนเจอยายเฝ้าสวน ขออาศัยอยู่ด้วยและได้เล่าเรื่องของตนให้ฟังก่อนจะให้ปิดเป็นความลับ ฝ่ายท้าววรจิตรกับลูกและนางโพงมาถึงเมืองเจ้าฟ้าฮ่มขาวโดยสวัสดิภาพ เมื่อมาถึงเมืองแล้ว เรือค้ก็จมหายไป ณ ทำน้หน้าเมืองทันที เล่ากันว่าวันดีคืนดีเรือค้จะโผล่ขึ้นมาเหนือน้ำให้ชาวเมืองได้เห็นกันสักครั้งหนึ่ง แล้วก็จมหายไป

เจ้าฟ้าฮ่มขาวจัดงานต้อนรับครอบครัวลูกชายอย่างใหญ่โต ท้าววรจิตรสังเกตเห็นว่านางโพงชอบกินขี้หมูของดิบและของควา และคอยจับสังเกต เพราะสงสัยเรื่องทีลูกชายบอก ฝ่ายนาง

ผมหอมก็สืบข่าวฝ่ายสามีและลูกอยู่เสมอ วันหนึ่งยายนำพี่ผัดไปขายในเมืองและนำลูกชายนางมา พบนางด้วย ลูกชายได้ไปเล่าเรื่องให้พ่อฟัง ท้าววรจิตรเริ่มลั้งเลใจ วันหนึ่ง ท้าววรจิตรปลอมตัว เป็นพรานป่า ออกล่าสัตว์คนเดียวเพื่อไปพบนางผมหอม เมื่อพบกันนางก็ตัดพ้อต่อว่าต่าง ๆ นานา ท้าววรจิตรสงสารนางมากและกล่าวว่าไม่ได้ตั้งใจทอดทิ้งแต่คงเป็นเพราะกรรมแต่ปางก่อน และ อ่อนวอนให้นางผมหอมกลับเข้าเมืองด้วย แต่นางไม่ยอมเพราะนางกลัวนางโงง ท้าววรจิตรได้ลวง นางโงงออกจากเมืองและฆ่านางโงงสำเร็จ จากนั้นจึงรับนางผมหอมเข้าเมือง ชาวเมืองได้ทำพิธี บายศรีสู่ขวัญท้าววรจิตรกับนางผมหอมและลูก มีมหรสพสมโภชน์เจ็ดวันเจ็ดคืน เมื่อสิ้นเจ้าฟ้าฮ่อม ชาว ท้าววรจิตรก็ได้ปกครองเมืองต่อมา

(สาร สารทัศนานันท์, 2532)

ผีโงง เป็นภาษาถิ่น หมายถึงผีกระสือ ดังลักษณะของนางโงงที่ได้กล่าวถึงใน นิทานคือชอบกินของคาวและเนื้อสัตว์สด ๆ ส่วนผีเป่าผีโงงในนิทานเรื่องยายเฒ่าตำข้าวครกมอง สามารถแปลงร่างเป็นไก่ป่ามาหลอกยายเฒ่าให้ไปเป็นข้ารับใช้ และตอบแทนยายเฒ่าด้วยแก้วแหวน เงินทองมากมาย

ผีจุ่มจุ่มจุ่ม เป็นผีป่าอีกประเภทหนึ่ง ปรากฏในนิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ญ้อ โดย จุ่มจุ่มจุ่มน่าจะมึลักษณะคล้ายวัวคือมีเขา ตาแดงกำ สามารถแปลงร่างเป็นคนได้ อยู่กินกับมนุษย์ได้ และกินคนเป็นอาหาร ดังตัวอย่าง

มีสาวสองเอี้ยย่นองไปเสียหญา่มอน เสียไปเสียมาจึงเหน้อย คนน่องจึงพูดขึ้นว่า “ถ้ามีผู้มาเสียหญาให้จะเอาทำผัว” ฝ่ายจุ่มจุ่มจุ่ม ได้ยินจึงแปลงเป็นคนมาถามสองเอี้ยย่นองนั้น ว่า เจ้าเว้าอีหีบ ข้อยสิมาเสียให้ ไปหมู่เจ้ากลับบ้านไป มีเอ็งจิงมาเบ็ง พาสองสาวเอี้ยย่นอง กลับไป จุ่มจุ่มจุ่มจึงเรียกเพื่อนๆ มากินหญาจนหมด พอวันต่อมาสองเอี้ยย่นองมาดูสวนมอน เรียบร้อย จึงตกลงเอาเป็นผัวของผู้เป็นเอี้ยย และได้อยู่กินกันหลายปี จุ่มจุ่มจุ่มแปลงนั้นก็ อยากจะกินคน จึงวางแผนจะพาเมียไปเอาบุญบ้านย่า เมียจึงเตรียมสิ่งของใส่กะต่า และออก เดินทางไปตามผู้ผัว ไปถึงกลางป่าจึงหยุดพักอยู่ใต้ต้นไม้ ผู้ผัวจึงบอกเมียว่าบวดซี ให้นั่งรออยู่ที่นี้ เมียก็เอากะต่าห้อยเอาไว้บนกิ่งไม้ กับแกจิงร้องว่า กับแกมาชนพื้นขอน กับแกมาชนพื้นไม้ นาง จึงถามกับแกว่า ทำไมจึงบอกอย่างนี้ กับแกจิงบอกว่า ผัวนางเป็นผีเป่าผีโงง นางก็ไม่เชื่อ ไม่นาน ผัวนางจึงพาจุ่มจุ่มจุ่มมา และกินเมียตัวเอง เมื่อกินแล้วจึงวางแผนจะกินน่องเมีย โดยกลับไป บอกว่าเอี้ยยบอกให้มารับไปเอาบุญด้วย น่องสาวจึงยอมไปด้วย พอไปถึงต้นไม้กลางป่าที่เดิม นาง ก็ได้ยินกับแกฮ้องว่า “กับแกมาชนพื้นขอน กับแกมาชนพื้นไม้” นางจึงแหงนหน้าขึ้นดู เห็นกะต่า ที่สาวห้อยอยู่ ส่วนพี่เขยก็บอกว่าให้รออยู่ที่นี้ก่อนจิบไป เมื่อนางเห็นกะต่าจึงถามกับแกว่า ไซ่กะต่า

พี่สาวหรือแม่ กับแก๊จึงตอบว่าใช่ ส่วนที่สาวนั้นตายไปถูกผีกิน เพราะผีเป็นผีเป่าผีโพง และขณะนี้กำลังจะไปเอาเพื่อนฝูงมากินเจ้า นางจึงถามว่าจะทำอะไร กับแก๊จึงแนะนำให้นางจับหาง จะพามาหลบในโกนไม้ แต่นางต้องไม่หัวเราะเวลาจับหาง มิฉะนั้นนางจะขาด นางจึงตกลงจับหางกับแก๊เพื่อจะขึ้นไปบนโกนไม้จับหางที่ 1 กับแก๊พาไปได้สักกระยะหนึ่งนางก็หัวเราะ หางจึงขาด และจับหางที่ 2,3,4,5,6 นางก็หัวเราะ หางกับแก๊ก็ขาดจนเหลือหางที่ 7 สุดท้าย ถ้าหัวเราะหางก็จะขาดอีก เจ้าก็จะเป็นเหยื่อของผีเป่าผีโพง นางจึงกลั้นหัวเราะ และกับแก๊ก็นำหางขึ้นไปได้ ไม่นานจิวส์มจิวส์มาก็มาเป็นฝูง ตาแดงกำไปหมด มาถึงก็ไม่เห็นนางนั้น และใช้เขาชนต้นไม้ค้นหา เพราะได้กลิ่นอาหารอยู่ที่นั่น กับแก๊จึงถามว่าชนต้นไม้ทำไม จิวส์มจิวส์มาจึงตอบว่า กับแก๊นี้แหละ ช้อนคนเอาไว้ และก็ชนต้นไม้ราบคาบไปหมด กับแก๊ก็บอกว่าไม่ได้ช้อน ถ้าไม่เชื่อก็มาส่องดูโกนไม้ นี่สิ จิวส์มจิวส์มาจึงส่องหน้าขึ้นไปดูบนโกนไม้ กับแก๊จึงชี้ใส่ดาวจิวส์มจิวส์มาที่ตาบอดวิ่งหนีไป เมื่อไปจนหมดแล้วกับแก๊จึงบอกให้นางนั้นกลับบ้าน โดยกับแก๊จะบอกทางให้ ถ้าร้องซำๆ ก็ให้นางเดินซำๆ ถ้าร้องเร็ว ๆ ก็ให้นางนั้นเดินเร็ว ๆ นางจึงเดินกลับบ้านด้วยความปลอดภัยมีสาวสองเอี้ยยน้องไปเสียหย้ามอน เสียไปเสียมาจึงเหนื่อย คนน้องจึงพูดขึ้นว่า “ถ้ามีผู้มาเสียหย้าให้จะทำเอาทำ” ฝ่ายจิวส์มจิวส์มาได้ยินจึงแปลงเป็นคนมาถามสองเอี้ยยน้องนั้นว่า เจ้าเว้าอีหีบ ซ้อยสิมาเสียให้ ไปหมู่เจ้ากลับบ้านไป มีผู้อื่นจึงมาเบ็ง พาสองสาวเอี้ยยน้องกลับไป จิวส์มจิวส์มาจึงเรียกเพื่อนๆ มากินหย้าจนหมด พอวันต่อมาสองเอี้ยยน้องมาดูสวนมอนเรียบร้อย จึงตกลงเอาเป็นผัวของผู้เป็นเอี้ยย และได้อยู่กินกันหลายปี จิวส์มจิวส์มาแปลงนั้นก็อยากจะกินคน จึงวางแผนจะพาเมียไปเอาบุญบ้านย่า เมียจึงเตรียมสิ่งของใส่กะต่า และออกเดินทางไปตามผู้ผัว ไปถึงกลางป่าจึงหยุดพักอยู่ใต้ต้นไม้ ผู้ผัวจึงบอกเมียว่าปวดขี้ ให้นั่งรออยู่ที่นี่ เมียก็เอากะต่าห้อยเอาไว้บนกิ่งไม้ กับแก๊จึงร้องว่า กับแก๊มาชนพื้นนอน กับแก๊มาชนพื้นไม้ นางจึงถามกับแก๊ว่า ทำไมจึงบอกอย่างนี้ กับแก๊จึงบอกว่า ผัวนางเป็นผีเป่าผีโพง นางก็ไม่เชื่อ ไม่นานผัวนางจึงพาจิวส์มจิวส์มา และกินเมียตัวเอง เมื่อกินแล้วจึงวางแผนจะกินน้องเมีย โดยกลับไปบอกว่าเอี้ยยบอกให้มารับไปเอาบุญด้วย น้องสาวจึงยอมไปด้วย พอไปถึงต้นไม้กลางป่าที่เดิม นางก็ได้ยินกับแก๊ฮ้องว่า “กับแก๊มาชนพื้นนอน กับแก๊มาชนพื้นไม้” นางจึงแหงนหน้าขึ้นดู เห็นกะต่าพี่สาวห้อยอยู่ ส่วนพี่เขยก็บอกว่าให้รออยู่ที่นี้ก่อนจับไป เมื่อนางเห็นกะต่าจึงถามกับแก๊ว่า ไข่กะต่าพี่สาวหรือแม่ กับแก๊จึงตอบว่าใช่ ส่วนที่สาวนั้นตายไปถูกผีกิน เพราะผีเป็นผีเป่าผีโพง และขณะนี้กำลังจะไปเอาเพื่อนฝูงมากินเจ้า นางจึงถามว่าจะทำอะไร กับแก๊จึงแนะนำให้นางจับหาง จะพามาหลบในโกนไม้ แต่นางต้องไม่หัวเราะเวลาจับหาง มิฉะนั้นนางจะขาด นางจึงตกลงจับหางกับแก๊เพื่อจะขึ้นไปบนโกนไม้จับหางที่ 1 กับแก๊พาไปได้สักกระยะหนึ่งนางก็หัวเราะ หางจึงขาด และจับหางที่ 2,3,4,5,6 นางก็หัวเราะ หางกับแก๊ก็ขาดจนเหลือหางที่ 7 สุดท้าย ถ้าหัวเราะหางก็จะขาดอีก เจ้าก็จะเป็นเหยื่อของผีเป่าผีโพง นางจึงกลั้นหัวเราะ และกับแก๊ก็นำหางขึ้นไปได้ ไม่นานจิวส์มจิวส์มาก็มาเป็นฝูง ตาแดงกำไปหมด มาถึงก็ไม่เห็น

นางนั้น และใช้เขาชนต้นไม้ค้นหาเพราะได้กลิ่นอาหารอยู่ที่นั่น กับแกก็จึงถามว่าชนต้นไม้ทำไม จ้วง
 สุ่มจ้วงสาจึงต่อว่า กับแกนี้แหละซ่อนคนเอาไว้ และก็ชนต้นไม้ราบคาบไปหมด กับแกก็บอกว่าไม่ได้
 ซ่อน ถ้าไม่เชื่อก็มาส่องดูโคนไม้สิ จ้วงสุ่มจ้วงสาจึงส่องหน้าขึ้นไปดูบนโคนไม้ กับแกก็จึงชี้ใส่ตาง้วงสุ่ม
 จ้วงสานั้นตาบอดวิ่งหนีไป เมื่อไปจนหมดแล้วกับแกก็จึงบอกให้นางนั้นกลับบ้าน โดยกับแกจะบอก
 ทางให้ ถ้าร้องช้า ๆ ก็ให้นางเดินช้า ๆ ถ้าร้องเร็ว ๆ ก็ให้นางนั้นเดินเร็ว ๆ นางจึงเดินกลับบ้านด้วย
 ความปลอดภัย

(บุญมา ไชยแสนท้าว, 2542)

ในนิทานเรื่องกับแกเจ็ดหาง ลำนวนที่ 2 ของกลุ่มชาติพันธุ์ใหญ่ ปรากฏความ
 เชื่อมเกี่ยวกับผีป่าที่เรียกกันว่าจ้วงสุ่มจ้วงสา ชอบกินคนเป็นอาหาร เป็นผีที่มีเล่ห์เหลี่ยม เพราะสามารถ
 วางแผนการที่จะหลอกเอาเมียไปกินได้ และน่าจะเป็นผีที่มีลักษณะคล้ายกับผีเป่าผีโพง เพราะกับแก
 ได้บอกกับนางเมียว่าผัวนางเป็นผีเป่าผีโพง นอกจากนี้น่าจะอยู่รวมกันเป็นฝูง เพราะในตอนแรกได้ไป
 เรียกเพื่อนมาช่วยกินหญ้าที่สวนมอนจนหมด และได้ไปเรียกเพื่อนมารุมกินเมียตัวเอง รวมถึงไปเรียก
 เพื่อนมากินน้องเมียด้วย

ผีปอบเป็นผีชนิดหนึ่งสิ่งอยู่ในร่างกายคน ผีชนิดนี้จะออกจากร่างผู้เป็นเจ้าของไป
 สิ่ง (เข้ากิน) บุคคลอื่น เพื่อกินเลือดและอวัยวะภายในเป็นอาหาร บุคคลที่ปอบเข้ากินส่วนมากจะเป็น
 คนเจ็บบอดๆแอดๆ ผีปอบเกิดจากคนที่เรียนวิชาคาถาอาคมแก่กล้าแต่ไม่ปฏิบัติตามข้อห้ามที่กำหนด
 ไว้ หรือใช้วิชาผิดด้าน หากบุคคลเหล่านี้ไม่ยอมชำระก็จะเป็นปอบจนเจ้าตัวตาย แต่ผีปอบจะไม่ตาย
 ตามเจ้าของร่าง ผีปอบจะหาร่างบุคคลอื่นเพื่ออาศัยร่างต่อไป ในแต่ละคนเมื่อเป็นปอบแล้วจะมี
 จำนวนปอบในร่างต่างกัน หากผีปอบแก่กล้าก็จะมีถึง 9 ตัว ถ้าใครเป็นปอบถึง 9 ตัวจะถือว่าปอบแก่
 วิชามาก (สุภณ สมจิตศรีปัญญา, 2542) ในนิทานเรื่องผีปอบกับพระได้กล่าวถึงผีปอบไว้ ดังนี้

มีครอบครัวหนึ่งเป็นครอบครัวที่ถือเอาพระรัตนตรัยเป็นตั้ง อยู่มาวันหนึ่งปอบได้
 เข้ามาในหมู่บ้าน และเข้าสิงคนคนในหมู่บ้าน จนพลอยทำให้ทุกบ้านหวาดระแวงกันไปหมดแม้แต่
 บ้านที่ถือเอาพระรัตนตรัยเป็นที่ตั้ง เพราะในบ้านมีแต่เด็กและคนแก่ส่วนผู้ชายก็มีแต่สามีที่ไป
 ทำงานต่างจังหวัดยังไม่กลับ เช้าวันต่อมานางจึงไปปรึกษาหลวงตา หลวงตาก็บอกได้เพียงว่าให้ยึด
 มั่นในพระรัตนตรัยหมั่นสวดมนต์นั่งสมาธิเป็นกิจวัตร แล้วอำนาจพระรัตนตรัยจะช่วยคุ้มครองให้
 ปลอดภัยวันต่อมาปอบก็เข้าชาวบ้านอีก ชาวบ้านจึงไปจ้างหมอผีมาปราบต่อสู้กันอยู่นานจนปอบ
 จะยอมออกจากชาวบ้าน แต่ก่อนที่จะออกชาวบ้านก็ถามว่า “ทำไมถึงได้เข้ามาบ้านข้างหน้า ทั้งที่
 เป็นบ้านหลังแรก ปอบก็บอกว่า “อยากเข้าอยู่เพราะรู้ว่ามิแต่ผู้หญิงและเด็กแต่เข้าไปไม่ได้เพราะ
 จะเข้าไปที่ไรก็มีแสงสว่างออกมาจากบ้านสบตาไปจนหมด ไม่งั้นก็เป็นเสียงสวดมนต์ทำให้เข้า

เจ็บปวดทรมานไม่รู้ว่ามีดีอะไรขายอมจริง ๆ” ว่างแล้วบอบก็ออกไปทันที พอบอบออกไปชาวบ้านก็ไปบ้านที่บอบบอกคือบ้านหลังแรก พอไปถึงก็เห็นทั้งเด็กคนแก่ทุกคนในบ้านยังทำวัตรเย็นกันอยู่เลย ชาวบ้านก็ถามว่ามีอะไรดีทำไมบอบยังยอมเลย ภรรยาที่สามีไม่อยู่เลยบอกกับชาวบ้านว่าไม่มีอะไรหรอกก็แค่สวดมนต์ทำวัตรเย็นเป็นกิจวัตรอยู่เป็นนิจ ได้ฟังดังนั้นชาวบ้านก็เข้าใจแล้วก็ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาชาวบ้านก็เข้าวัดร่วมกันปฏิบัติธรรมแล้วก็ช่วยเหลือกันและกันไม่ว่าบอบหรือสิ่งไม่ดีก็ไม่เข้ามาในหมู่บ้านแห่งนี้อีกเลย

(ไพรัช สะกิตพันธ์, 2555)

ในนิทานได้แสดงความเชื่อเกี่ยวกับผีบอบคือการเข้าสิงคน เพื่อกินอวัยวะภายในของบุคคลที่สิงอยู่ ผีบอบเป็นผีร้ายที่ผู้คนกลัวมาก และที่สำคัญหากใครถูกมองว่าเป็นบอบ หรือเพียงสงสัยว่าเป็นบอบแล้วก็จะส่งผลให้สังคมกีดกันและรังเกียจบุคคลผู้นั้น บอบ นอกจากจะเป็นความเชื่อเรื่องผีร้ายแล้ว บอบยังเป็นกลวิธีการเบียดขับคนในสังคมให้กลายเป็นอื่น (the others) อีกวิธีหนึ่งด้วย

ความเชื่อเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม และเพื่อตอบสนองความต้องการพื้นฐานของมนุษย์คือต้องการความปลอดภัยทั้งด้านร่างกายและจิตใจ ดังนั้นการนับถือผี ทั้งผีแถน ผีตี่และผีร้ายต่างๆ ก็เพื่อตอบสนองทางด้านจิตใจของตนเอง ผีเป็นผู้มีอำนาจสำคัญต่างๆ ทั้งยังรู้ความลับของธรรมชาติและบันดาลความอุดมสมบูรณ์หรือแห้งแล้งได้ด้วย ดังนั้นจึงมีพิธีกรรมหลายๆ อย่างที่เกิดขึ้นต่อเนื่องมาจากความเชื่อเรื่องผีเหล่านี้

4.1.1.2 อัตลักษณ์ด้านการนับถือพระพุทธศาสนา

ศาสนามีความสำคัญต่อสังคมมนุษย์มาตั้งแต่ยุคโบราณ เป็นตัวเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาวะธรรมชาติ (Super nature) เพื่อความสบายใจของมนุษย์ เพื่อเป็นความมั่นใจในการดำรงชีวิต ความเชื่อและศาสนาต่างมีอิทธิพลต่อด้านานและนิทานเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะนิทานชาดกนั้นเป็นนิทานที่ได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนาโดยตรง

พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาที่มีความสำคัญต่อชาวไทยเป็นอย่างมาก ชาวไทยนับถือผีมาก่อน ครั้นเมื่อพระพุทธศาสนาแพร่กระจายเข้ามาในดินแดนสุวรรณภูมิ ชาวไทยกลุ่มต่างๆ ก็เริ่มหันมานับถือศาสนา ควบคู่ไปกับการนับถือผีเช่นเดิม อิทธิพลของพระพุทธศาสนาส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนไทยพลัดถิ่นในอีสานหลายด้าน ทั้งคติความเชื่อและวัฒนธรรม อัตลักษณ์ด้านการนับถือพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในตำนานและนิทานของคนไทยพลัดถิ่นในอีสาน ปรากฏดังนี้

1) ศาสนสถาน

พระธาตุพนม เป็นพระธาตุที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุส่วนหน้าอก หรือที่เรียกว่า อัฐธาตุของพระพุทธองค์ พระธาตุพนมเป็นศาสนสถานที่สำคัญมากของผู้คนในแถบภาคอีสานของ

ไทย และคนในประเทศลาว ดังนั้นตำนานอุรังคธาตุหรือตำนานพระธาตุพนม จึงเป็นตำนานที่สำคัญของกลุ่มชาติพันธุ์ไทในแถบลุ่มน้ำโขงได้รับรู้ร่วมกัน ซึ่งตำนานอุรังคธาตุนี้ได้เกี่ยวข้องกับศาสนสถาน ศาสนวัตถุและบ้านเมืองอีกหลายแห่ง สามารถสรุปความได้ดังนี้

ก่อนพระพุทธเจ้าจะเสด็จเข้าสู่ปรินิพพาน ได้เสด็จมาพร้อมพระอานนท์และหยุดอยู่ที่ “แคมหนองคันแทเสื่อน้ำ” อันเป็นตำแหน่งที่ตั้งของเมืองเวียงจันทน์ในปัจจุบัน พระองค์ได้พยากรณ์เรื่องราวของบ้านเมืองที่จะเกิดขึ้น ณ ที่นั้น และเรื่องของพระอรหันต์ที่จะนำพระบรมสารีริกธาตุมาไว้ที่บริเวณแถบนั้น รวมทั้งการสร้างเมืองที่ดอยนันทกักริ (เมืองหลวงพระบาง โดยอิทธิฤทธิ์ของฤๅษีตนหนึ่ง ถัดจากนั้นเป็นพุทธทำนาย จากนั้นเป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าเสด็จผ่านตามสถานที่ต่างๆ ที่อยู่ริมสองฟากแม่น้ำโขง และพระพุทธเจ้าได้เสด็จเข้าเขตแคว้นศรีโคตรบูรณ และพำนักที่ดอยกัปปนคีรีหรือภูกำพร้าว และพระยาศรีโคตรบูรณมานิมนต์พระพุทธเจ้าไปรับบาทในเมือง และได้ถือบาตรของพระองค์มาส่งที่ภูกำพร้าว และตั้งความปรารถนาที่จะเกิดมาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ในครั้งนั้นพระพุทธเจ้าได้ตรัสพยากรณ์แก่พระอานนท์ถึงอนาคตของพระยาศรีโคตรบูรณว่าจะได้ไปเกิดที่เมืองร้อยเอ็ดประตูชาติหนึ่ง และจะเกิดเป็นพระยาสมิตตธรรมวงศาเมืองมรุกขนครอีกชาติหนึ่ง ในชาตินี้จะได้ธำมณาพระอุรังคธาตุที่ภูกำพร้าวแห่งนี้

จากนั้นพระพุทธองค์ได้เสด็จกลับ แวะเมืองหนองหานหลวง เทศนาให้พระยาสุวรรณภิงคารฟัง และประทับรอยพระบาทไว้ แล้วเสด็จไปยังดอยลูกหนึ่งและเรียกพระมหากัสสปะมาจากราชคฤห์สั่งว่าเมื่อพระองค์นิพพานแล้วให้เอาอุรังคธาตุมาไว้ที่ภูกำพร้าว แล้วพระองค์ก็เสด็จไปที่ภูเกวียน พระพุทธเจ้าเสด็จกลับไปประทับรอยพระบาทที่ดอยนันทกักริ และพยากรณ์ว่าเวียงที่หนองคันแทเสื่อน้ำนั้น ภายหลังจากจะเสื่อมสูญไป พระยาตนหนึ่งจะมาทำนุบำรุงศาสนาในที่นี้ และภายหลังจากเมืองนั้นจะเสื่อมลง พระพุทธศาสนาจะกลับไปรุ่งเรืองที่เมืองเวียงจันทน์สืบไป

หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานได้ 8 ปี พระมหากัสสปะพร้อมด้วยพระอรหันต์อีก 500 องค์ได้นำพระอุรังคธาตุมาสู่ดินแดนแห่งนี้ ผ่านมาทางเมืองหนองหารหลวง พระยาสุวรรณภิงคารและพระยาคำแดงได้ส่งคนมาต้อนรับ และมีกรสร้างพระธาตุเพื่อบรรจุพระอุรังคธาตุแข่งกันระหว่างผู้หญิงกับผู้ชาย คือผู้ชายสร้างพระธาตุภูเพ็ก ผู้หญิงสร้างพระธาตุนารายณ์เจงเวง ผลปรากฏว่าผู้หญิงใช้มารยาททำให้สร้างเสร็จก่อน แต่พระมหากัสสปะก็ไม่ได้บรรจุพระธาตุ เพราะพระพุทธเจ้าไม่ได้รับสั่งไว้ คงให้แต่พระอังกคารธาตุ พระมหากัสสปะได้มาที่ภูกำพร้าว โดยมีพระยาทั้งสองตามมาด้วย พระยานันทเสนศรีโคตรบูรได้ออกมาต้อนรับ ฝ่ายพระยาอินทปัตและพระยาจูลณีได้ทาบข่าวก็มาร่วมสร้างอุบมุงเพื่อธำมณาพระอุรังคธาตุ แต่ครั้งนั้นพระอุรังคธาตุได้แสดงปาฏิหาริย์ให้พระมหากัสสปะทราบว่าจะไม่ต้องการให้มีการธำมณา เพราะไม่มีพุทธทำนาย พระ

ยาทั้ง 5 จึงเพียงประดิษฐานพระอรังครธาตุไว้ในอุบมุง ทำประตูไม่ปิดไว้ อธิษฐานขอให้ได้เกิดเป็นพระอรหันต์ในชาติหน้า เมื่อพระยาทั้ง 5 กลับเมืองไปแล้ว พระวิษณุกรรมได้ลงมาแกะสลักอุบมุง เทวดาทั้งหลายมาชุมนุมบูชาพระอรังครธาตุและกำหนดหน้าที่กันเพื่อมาเฝ้าดูแลพระธาตุ

ตำนานพระธาตุพนมได้พรรณนาถึงสถานที่ต่างๆ ที่พระพุทธเจ้าเสด็จผ่านหรือเสด็จมาประทับในดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำโขง มีการอ้างอิงถึงสถานที่ต่างๆ เหล่านั้น และทำนายว่าจะมีบ้านเมือง มีความเจริญรุ่งเรือง ความเสื่อมของบ้านเมือง และความเสื่อมของศาสนา มีการหมุนเวียนไป ของศาสนาในสมัยต่างๆ ตำนานเหล่านี้ได้ใช้อธิบายสถานที่บางแห่งมีลักษณะแปลกประหลาดไปจากธรรมชาติ ไม่สามารถอธิบายได้ จึงมีการเล่าเรื่องเพื่อให้คำตอบและอธิบายพื้นที่ที่มีลักษณะแปลกไปจากปกติที่เรียกว่ารอยพระพุทธรบาท โดยเชื่อว่าเป็นรอยประทับพระบาทของพระพุทธเจ้า

ภาพประกอบที่ 9 พระธาตุพนม

ตำนานพระธาตุพนมไม่ได้เป็นสมบัติของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง เช่นเดียวกันกับพระธาตุพนมที่ไม่ได้เป็นสมบัติของกลุ่มชาติพันธุ์ใดเพียงกลุ่มเดียว แต่พระธาตุพนมยังเป็นศูนย์กลางที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้คนในดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง ตำนานธาตุพนมได้แสดงให้เห็นการเข้ามาของพระพุทธศาสนา ตามตำนานได้กล่าวถึงสถานที่สำคัญในดินแดนแถบนี้ เช่น เวินพระ เมืองศรีโคตรบอง เมืองหนองหานหลวง หนองบัวบาน เป็นต้น และที่สำคัญมีการกล่าวโดยใช้สัญลักษณ์ว่านาคได้

แปลงเป็นช่างพลายถือดอกไม้เข้ามาขอเอารอยพระบาทของพระพุทธเจ้า หรือพญานาคได้ก่อความเดือดร้อนโดยทำลายบ้านเมืองจนพระพุทธเจ้าต้องเสด็จมาปราบ ทำให้พญานาคทั้งสองตนเลื่อมใสและหันมาขอบวชในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงการยอมรับเอาพระพุทธศาสนาเข้ามาในดินแดนแห่งนี้

ตำนานพระพุทธบาท

มีพญานาคตนหนึ่งชื่อสุภขนาคหัตถิ เนมรมิตเป็นช่างพลายถือดอกไม้เข้ามาขอเอารอยพระบาทของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงย่ำรอยพระบาทไว้ที่แผ่นดินริมแม่น้ำ ช่างตัวนั้นก็เข้าไปอุปฐากด้วยวงง ยกขึ้นใส่หัวแล้วหลีกหนีไป ที่อยู่ของนาคตนนั้นเรียกว่าเวินสุข คนทั้งหลายได้พร้อมใจกันเอาทองมาหล่อเป็นพระรูปใหญ่เท่าองค์ตถาคต ประดิษฐานไว้ที่แห่งนั้น พญานาคได้มาเอาพระรูปของพระพุทธเจ้าไปไว้ในแม่น้ำที่อยู่ของตน ต่อมาคนได้เรียกที่อยู่ของนาคนั้นว่าเวินพระเจ้า

จากนั้นพระพุทธเจ้าเสด็จไปเมืองศรีโคตรบองซึ่งเป็นที่อยู่ของพญาปลา พญาปลามองเห็นรัศมีของพระองค์และพาบริวารล่องไปตาม พระพุทธเจ้าทรงเห็นก็แยมพระโอษฐ์ พระอานนท์จึงทูลถามถึงสาเหตุนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่าพระองค์เห็นพญาปลาตัวหนึ่งพาบริวารมาถึงฝั่งน้ำนี้และพญาปลาตัวนี้เมื่อเป็นมนุษย์ได้บวชในพระพุทธศาสนาชื่อกัสสป

เมื่อพญาปลาได้ยินพุทธพยากรณ์ก็ยินดีนักและคิดอยากได้รอยพระพุทธบาทไว้เป็นที่สักการะ พระพุทธองค์จึงทรงอธิษฐานรอยพระพุทธบาทไว้ที่โหนดหินในน้ำนั้น คนทั้งหลายเรียกที่แห่งนั้นว่าเวินปลา

จากนั้นพระพุทธองค์เสด็จไปเมืองหนองหานหลวงพระยาสุวรรณภิงคารได้ทูลอาราธนาให้พระพุทธองค์เข้าไปฉันในปราสาท เมื่อเสร็จภัตตกิจแล้ว ก็เทศนาสั่งสอนพระยาสุวรรณภิงคาร แล้วเสด็จลงจากปราสาทไปไว้รอยพระบาทที่นั่นต่อพระพักตร์พระยาสุวรรณภิงคาร บริเวณหนองบัวบานเป็นที่อยู่ของพญานาค 2 ตนคือ พุทโธปาปนาคและสุวรรณนาค พญานาคทั้งสองเคยทำลายบ้านเมืองจนพระพุทธเจ้าได้เสด็จมาปราบ และเทศนาสั่งสอนนาคทั้งสองให้ตั้งมั่นอยู่ในไตรสรณคมน์ นาคทั้งสองเลื่อมใสและขอบวชในพระพุทธศาสนา แต่พระพุทธองค์ไม่อนุญาตเพราะนาคเป็นสัตว์เดรัจฉาน นาคทั้งสองจึงทูลขอรอยพระพุทธบาทเพื่อเป็นที่สักการบูชา พระพุทธองค์ทรงย่ำไว้ที่แผ่นดินภูเวียงใกล้ปากถ้ำสุวรรณนาค และพระศาสดาทรงรอยพระบาทไว้ให้พุทโธปาปนาคที่หนองบัวบานซึ่งเป็นที่เกิดของนางอุสาแต่ก่อนรอยหนึ่ง และอธิษฐานให้แก่ นาคทั้งหลายที่มีได้ปรากฏชื่อนั้น 2 รอย ในแผ่นดินโพนบกนั้นอีกรอยหนึ่ง

(ธวัช ปุณโณทก, 2542 ค)

ตำนานพระธาตุโมคคัลลาน์

ตำนานพระธาตุโมคคัลลาน์เกี่ยวข้องกับตำนานเมืองสุวรรณภูมิและทุ่งกุลาร้องไห้หรือเมืองศรีภูมิแต่เดิม โดยเชื่อว่าบริเวณนี้เป็นทะเลมาก่อน และมีเมืองจำปานาคบุรีเป็นเมืองสำคัญในแถบนี้ เจ้าเมืองมีลูกสาวชื่อนางแสนสี มีหลานสาวชื่อนางคำแพง และมีผู้ดูแลชื่อจำแอน ต่อมาชายหนุ่มคือท้าวอุทรและท้าวฮาดคำโปงมาทดลองวิชาด้วยการมาต่อสู้กับนาคที่รักษาเมืองจำปานาคบุรี โดยใช้หงส์ทองมาหลอกล่อนางทั้งสองจนเรือตกไปอยู่กลางทะเล เจ้าเมืองได้ขอร้องให้ฝูงนาคมาช่วยเหลือ นาคจึงดันแผ่นดินทำให้น้ำทะเลแห้งหมด เรือของท้าวทั้งสองแล่นต่อไปไม่ได้ ท้าวทั้งสองจึงนำจำแอนไปซ่อนไว้ที่ตงแห่งหนึ่ง เรียกกันว่าตงจำแอน ปัจจุบันเรียกว่า “บ้านจำแอน” นำนางแสนสีไปซ่อนไว้ที่ตงอีกแห่งหนึ่งเรียกตงแสนสี หรือบ้านแสนสี ในปัจจุบันและนำนางคำแพงไปซ่อนไว้ในป่าแห่งหนึ่ง เรียก “ป่าหลาน” เชื่อว่าเป็นอำเภอยศภูมิพิสัยในปัจจุบัน

เมื่อน้ำทะเลแห้ง สัตว์น้ำก็ตายและส่งกลิ่นไปจนถึงสวรรค์ พระอินทร์จึงส่งนกอินทรี 2 ตัวเมียลงมาจับสัตว์เหล่านี้กิน เมื่อกินสัตว์ต่างๆ จนหมด นกอินทรีไปถามพระอินทร์ว่าจะให้กินอะไรอีก พระอินทร์จึงบอกมาให้ฝืนเอาว่าจะกินอะไร นกอินทรีฝืนว่าได้กินพญาข้างสาร และจะไปกินพญาข้างตามความฝืนแต่พญาข้างสารขอเวลาหนึ่งวันเพื่อให้พญาข้างเคล้าคลึงเพื่อสนิทไปถามพระอินทร์ก่อน แล้วจะมาให้กิน เมื่อไปถามพระอินทร์แล้วพระอินทร์ตอบว่าฝืนว่าอย่างไรก็ให้ทำเช่นนั้น พญาข้างจึงถามว่าเมื่อคืนตนฝืนว่าได้นอนกับนางสุชาดาจะให้ตนทำตามความฝืนหรือไม่ พระอินทร์ไม่ตอบอะไร แต่ได้เรียกให้เหล่านางฟ้ามาพ้อนรำให้พญาข้างดู พญาข้างเคล้าคลึงมัวแต่ดูการพ้อนรำเพลินลืมเวลา นกอินทรีสองตัวเมียเลยกินพญาข้างสารเสีย และนำหัวไปทิ้งที่ตงแห่งหนึ่ง เรียก “ตงหัวข้าง” ส่วนเท้าข้างคาบไปทิ้งที่ตงอีกแห่งหนึ่ง เรียก “ตงเท้าสาร” ซึ่งเป็นที่ตั้งเมืองศรีภูมิ

เมื่อนกอินทรีได้กินพญาข้างสารแล้วก็มีใจกำเริบ อยากกินสัตว์และมนุษย์ ทำให้ผู้คนและสัตว์ต่างๆในบริเวณนั้นเดือดร้อนมาก พระพุทธเจ้าจึงให้พระโมคคัลลาน์มาปราบ พระโมคคัลลาน์ได้มาเข้ามาณเตโชกสิณ เกิดเป็นไฟลุกโผลงไปทรมานนกอินทรีทั้งสองตัว นกอินทรีร้องเสียงดังไปไกล 100 โยชน์ สะเทือนไปจนถึงเมืองบาดาล ผู่งนาคได้ยินก็ตกใจนึกว่ามีภัยมาถึงตัว จึงพ่นพิษไปท่วมมีดฟ้ามัวดิน พระโมคคัลลาน์จึงฟ่งไฟเผาไหม้จนหมด นาคกลัวจึงดำลงบาดาล พระโมคคัลลาน์ได้เนรมิตแผ่นดินเป็นตาค่ายผ้าจีร์พันชั้น (พันตา) ไปปิดบ่อน้ำที่นาคดำลงไป

นกอินทรีกลัวฤทธิ์ของพระโมคคัลลาน์จึงชวนฝูงบริวารทั้งหลายรวมทั้งนกแร้งสมათานศีล 5 ไม่กินสิ่งมีชีวิต ทำให้นกแร้งไม่กินสัตว์ที่มีชีวิตมาถึงปัจจุบัน เมื่อตงเท้าสารได้แปรสภาพมาเป็นบ้านเมือง ชาวบ้านยังคงรำลึกในบุญคุณของพระโมคคัลลาน์ที่มาช่วยให้พ้นภัย

รวมทั้งเมื่อเกิดภัยไข้เจ็บต่างๆ ก็วิงวอนเอาพระคุณของท่านมาช่วย ชาวเมืองจึงร่วมใจสร้างพระ
ธาตุดรหันต์โมคคัลลานไว้เป็นที่เคารพสืบทอด

(อุราณ เชียงหอม, 2558)

ภาพประกอบที่ 10 พระธาตุมุคคัลลาน

พระธาตุมุคคัลลาน ตั้งอยู่วัดกลาง ต.สระคู อ.สุวรรณภูมิ จ.ร้อยเอ็ด เป็นพระ
ธาตุมุคคัลลานที่เก่าแก่ที่สร้างขึ้นพร้อมกับเมืองสุวรรณภูมิ จึงเป็นที่เคารพสักการะกราบไหว้ของชาวอำเภอ
สุวรรณภูมิและผู้ที่ผ่านมา แรกสร้างนั้นไม่ปรากฏหลักฐานว่าผู้ใดเป็นผู้สร้าง แต่มีบันทึกประวัติการ
สร้างพระธาตุมุคคัลลานนี้จากเจดีย์องค์เดิมที่ล้มว่าเป็นเจดีย์ที่บรรจุ "พระธาตุมุคคัลลาน"
ลักษณะขององค์เจดีย์และข้อสันนิษฐานจากหลาย ๆ แหล่งนั้น มีความเห็นตรงกันว่า น่าจะสร้างขึ้น
ราวช่วงอาณาจักรทวารวดีช่วงปลาย ๆ พร้อมกับพระธาตุมุคคัลลาน แต่ปัจจุบันมีการสร้างเจดีย์องค์ใหม่
ขึ้นทดแทนตามแบบของพระธาตุมุคคัลลานของชาวลาว คล้ายพระธาตุมุคคัลลาน โดยได้บูรณะขึ้นใหม่แทนองค์เดิม
และสำเร็จเมื่อ ปี พ.ศ. 2535

มีเรื่องเล่าว่าเมื่อปี พ.ศ. 2528 ในคืนวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 4 มีปาฏิหาริย์เกิดขึ้น
คือมีแสงไฟพุ่งออกมาจากองค์พระธาตุมุคคัลลาน เป็นที่อัศจรรย์ของผู้ที่พบเห็น ชาวเมืองศรีภูมิจึงได้
พร้อมใจจัดงานฉลองสมโภชองค์พระธาตุดรหันต์โมคคัลลาน 3 วัน 3 คืน และให้จัดฉลองสืบต่อกันมา
จนถึงปัจจุบัน โดยได้จัดในวันขึ้น 14 ค่ำ 15 ค่ำ และแรม 1 ค่ำ เดือน 4 ของทุกปี

2) ศาสนวัตถุ

พระแก้ว

ตำนานของบรรพบุรุษชาวเผ่าไทโย้ย เล่าขานกันมาว่า หลังจากที่ได้มาตั้งบ้านเมือง ณ ริมฝั่งลำน้ำยาม และได้ขยายบ้านเมืองย้ายมาทางทิศตะวันออก ชาวโย้ยได้ขออนุญาตเพื่อสร้างวัดกลางเป็นแห่งแรก วัดกลางแห่งนี้เป็นที่ประดิษฐานพระแก้ว ซึ่งเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคูเมืองของชาวโย้ยบ้านอากาศ โดยมีตำนานเล่าเกี่ยวกับพระแก้ว สามารถสรุปได้ดังนี้

เมื่อบ้านเมืองอยู่เป็นหลักแหล่ง การทำมาค้าขายไปมาหาสู่หมู่บ้านแดนเมืองก็เกิดขึ้น นายฮ้อยจันทรชัมพู ซึ่งเป็นพ่อของนายสังข์ อัครจันทร เป็นหัวหน้านำพาค้าขาย ได้นำพาเพื่อนฝูงเดินทางออกไปแลกเปลี่ยนซื้อขาย นอนพักแรมต่างบ้านต่างเมือง จนถึงเขตแดนใกล้เมืองคุกกิมอระหม่าง ไปเห็นเด็ก 2 คน คนหนึ่งใช้เชือกผูกคอรูปสิงห์ดินเผา อีกคนหนึ่งใช้เชือกผูกคอพระแก้วลากวิ่งตามกันไป นายฮ้อยจันทรชัมพูจึงขอดูและเห็นเป็นพระพุทธรูป มีลักษณะการแกะสลัก ไม่มีแท่นรองประทับนั่ง ไม่มีเกศามาลาครอบพระเศียร ได้ถามถึงการได้มาของพระแก้วจากพ่อแม่ของเด็ก ได้ความว่า ไปขุดมันในป่า จอบเสียมได้ไปถูกพระอังสะข้างซ้าย (ไหล่ซ้าย) ซึ่งยังมีรอยจอบเสียมเป็นรอยตำหนิจนบัดนี้ จึงได้หาสิ่งของแลกเปลี่ยน และได้อัญเชิญพระแก้วมาไว้ที่หิ้งบูชาที่บ้าน และหลายครั้งหลายคราที่องค์พระแก้วได้แสดงปาฏิหาริย์ โดยการเปล่งแสงรัศมีขาวนวล ให้เห็นในเวลากลางคืน นายฮ้อยจันทรชัมพู จึงคิดว่าถ้าเก็บไว้ที่บ้านจะดูไม่เหมาะสม จึงอัญเชิญพระแก้วไปประดิษฐานที่วัดกลาง ครั้นมาประดิษฐานอยู่ที่วัดกลางแล้ว เล่ากันว่า เคยแสดงปาฏิหาริย์โดยเปล่งรัศมีแสงออกมาให้เห็นอยู่บ่อยครั้งในเวลากลางคืน เล่ากันว่ายามบ้านเมืองไม่ปกติสุขสมัยนั้น ช่วงสงครามอินโดจีน องค์พระแก้วองค์นี้ทางวัด ทางบ้านได้ร่วมกันนำไปซุกซ่อน โดยผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนที่ประดิษฐานชั่วคราวจากวัดสู่บ้าน 4-5 หลังคาเรือน ประทับที่ละ 2 คืนบ้าง 3 คืนบ้าง สับเปลี่ยนกันไปเรื่อย โดยปกติไม่ให้ใครล่วงรู้และรับทราบที่อยู่แน่นอน เพราะกลัวจะถูกเจ้าหมื่น ขุนนายยึดเอาไป จึงช่วยกันปกปิดทั้งบ้านทั้งเมือง

เมื่อบ้านเมืองเข้าสู่ภาวะปกติสุขแล้ว ก็มาพิจารณากันภายในว่าที่องค์พระแก้วเปล่งรัศมีเรืองแสงอยู่บ่อยครั้ง อาจเป็นเพราะไม่มีแท่น หรืออาสน์ สำหรับรับรองประทับนั่ง และองค์พระแก้วอาจล่องหนหายไปได้ เมื่อพิจารณาแล้วจึงได้ร่วมกันเรียกร้อยเงินเหรียญบาท ร. 5 หรือโลหะที่เป็นเงินแท้ๆ มารวมกันทำการหล่อแทนอาสน์เงิน เพื่อรองรับที่ประทับนั่งองค์พระแก้วแล้วก็รวบรวมทองคำแท้ ได้ทองคำตราดอกจันทรหลายแผ่น มาหล่อหลอมเป็นเกศามาลา เพื่อครอบเศียรองค์พระแก้วไว้

อนึ่ง ยามเจ็บไข้ได้ป่วย หรือมีเรื่องร้อนใจใด ๆ ก็มาขอบบานกับองค์พระแก้ว
เรื่องเลวร้ายก็กลายเป็นเรื่องดีได้ ดังนั้นชาวอากาศอำนวย จึงมีความรักนับถือหวงแหนมาก และ
ยกให้เป็นพระคู่บ้านคู่เมืองสืบต่อไป

(สำนักงานเทศบาลตำบลอากาศอำนวย, 2557)

พระทอง

พระทอง เป็นพระพุทธรูปขนาดหน้าตัก 9 นิ้ว เป็นพระพุทธรูปสำริดเนื้อสุกปลั่ง
ประดิษฐานอยู่ที่วัดโพธิ์ศรี อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม ตำนานของพระทองมีความเกี่ยวข้องกับกลุ่ม
ชาติพันธุ์ผู้อพยพเคลื่อนย้ายมาจากเมืองไชยบุรี ดั้งที่ รัชช ปุณโณทก ได้เล่าถึงตำนานของพระ
ทองไว้ในสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสานไว้ดังนี้

ประวัติพระทองที่ชาวนครพนมเล่าสืบต่อมานั้น ได้อ้างถึงกลุ่มชาวย้อยที่อพยพมา
จากเมืองหงสาวดี อยู่เหนือเมืองไชยบุรีของลาวไปตามลำน้ำโขง มาตั้งบ้านที่ปากน้ำสงครามเป็น
เมืองไชยบุรี (ในศิลาจารึกเรียกว่าเมืองไชยสิทธิอุดมบุรี) และอพยพไปอยู่เมืองหลวง ปงลิงจากน้ำ
หินบูรณ์ และชาวบ้านได้ขันของรุ่งกินน้ำที่รุ่งกินน้ำใช้ตักน้ำในแม่น้ำดื่ม จึงไปจ้างช่างบ้านหินบูรณ์
หล่อขันทองเป็นพระทอง และชาวบ้านที่อพยพไปเมืองหลวงปงลิงได้กลับมาตั้งบ้านเรือนที่บ้านท่า
อุเทนอีกครั้งหนึ่ง

(รัชช ปุณโณทก, 2542 ง)

พระทองเป็นพระพุทธรูปที่เชื่อว่ามีคุณศักดิ์สิทธิ์ สมัยก่อนในบุญเดือนห้าหรือ
วันสงกรานต์ ได้เคยอัญเชิญพระทองมาทำพิธีสงน้ำ ปรากฏว่ามักเกิดพายุใหญ่ฝนตกหนัก ภายหลัง
จึงใช้พระพุทธรูปองค์อื่นแทนพระทอง และครั้งหนึ่งเจ้าเมืองนครพนมได้อุทิศข้าโอกาส (ทาสรับใช้
พระพุทธรูปศาสนา) ถวายพระทอง โดยให้ชาวบ้านห้อม ตำบลอาจสามารถเป็นข้าโอกาสแก่พระทอง
ปัจจุบันชาวบ้านห้อมยังถือว่าตนเป็นข้าโอกาสแก่พระทอง พอถึงวันออกพรรษาชาวบ้านห้อมยังทำ
ผาสารทเผ็ง พร้อมดอกไม้เงินดอกไม้ทองใส่เรือล่องมาทอดถวายผาสารทเผ็งที่วัดโพธิ์ศรีเป็นประจำทุก
ปี

พระมัจฉลินทร์

พระมัจฉลินทร์ เป็นพระพุทธรูปเก่าแก่ที่ประดิษฐานอยู่ที่วัดมัจฉลินทร์ ซึ่งมี
ตำนานการค้นพบและการตั้งชื่อที่เกี่ยวข้องกับเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ โดยผู้วิจัยได้สรุปความจาก
สารานุกรมวัฒนธรรมภาคอีสาน ดังนี้

เพี้ยยีนและเพี้ยยง ได้พาคณะเดินทางมาจากเมืองอ่างคำ เมื่อมาพบพื้นที่อุดมสมบูรณ์จึงได้ร่วมกันสร้างบ้านขึ้น และสร้างวัดโดยชื่อว่าวัดบ้านหนองหล่ม ต่อมาชาวบ้านพบพระพุทธรูปองค์หนึ่งในแม่น้ำโขงตรงบริเวณหน้าวัด จึงได้อัญเชิญมาประดิษฐานที่ใต้ต้นโพธิ์ ต่อมาพระสงฆ์ที่จำพรรษาในวัดเกิดนิมิตเห็นมนุษย์ประหลาดที่เรียกชื่อว่ามัจฉลิมทมรสักการะ และได้ขอให้ชาวบ้านสร้างโบสถ์ให้พระพุทธรูปองค์นี้ด้วย ต่อมาจึงตั้งชื่อพระพุทธรูปนี้ว่าพระมัจฉลิมทมรสักการะ ในตอนกลางคืนพระเนตรของพระพุทธรูปจะมีความสุขใสเป็นพิเศษ จนผู้คนเกิดคามกลัวเกรง พร้อมทั้งท่านได้แสดงอภินิหารต่าง ๆ หากวัวควายของใครหาย เมื่อนำดอกบัวจากห้วยหนองหล่มไปบูชามักจะได้อันตรายกลับมาเสมอ ๆ หรือบางครั้งโจรที่มาลักขโมยก็ไม่สามารถนำวัวควายออกไปนอกหมู่บ้านได้

(แสงเพชร สุพร, 2542 ข)

พระมัจฉลิมทมรสักการะเป็นพระที่ชาวผู้ไท และชาวเมืองมุกดาหารให้ความเคารพนับถืออย่างมาก เพราะมีความศักดิ์สิทธิ์ มีประชาชนมากราบไหว้สักการะอยู่ตลอดเวลา เล่าว่าในสมัยสงครามที่ฝรั่งเศสเข้ายึดลาว ได้ข้ามมาที่วัดและเจาะเอาพระเนตรทั้งสองของพระพุทธรูปไป ซึ่งเมื่อพิสูจน์แล้วพบว่าพระเนตรนั้นเป็นเพชร หลังจากนั้นเมื่อนายทหารแล่นเรือออกไปถึงกลางดอนหนองหล่มก็เกิดพายุพัดอย่างรุนแรง ทำให้เรือล่มกลางแม่น้ำโขงทำให้ทหารตาย และชาวบ้านเชื่อว่าเพชรยังคงจมอยู่ในดอนหนองหล่มในแม่น้ำโขงนั่นเอง

3) พุทธคุณและการทำบุญ

ความเชื่อในพระพุทธศาสนาอีกประการหนึ่งก็คือความเชื่อเรื่องพุทธคุณที่ช่วยปกป้องคุ้มครองและการทำบุญ การทำบุญคือการทำกรรมดี ดังนั้นเมื่อทำกรรมเช่นไรย่อมได้รับผลเช่นนั้น ส่งผลกระทบนั้นอาจจะส่งผลในชาตินี้หรือในชาติหน้าก็ได้ ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานได้กล่าวถึงอำนาจพุทธคุณและการทำบุญไว้หลายเรื่อง ดังตัวอย่าง

ผีปอบกับพระ

มีครอบครัวหนึ่งเป็นครอบครัวที่ถือเอาพระรัตนตรัยเป็นตั้ง อยู่มาวันหนึ่งปอบได้เข้ามาในหมู่บ้าน และเข้าสิงคนคนในหมู่บ้าน จนพลอยทำให้ทุกบ้านหวาดระแวงกันไปหมดแม้แต่บ้านที่ถือเอาพระรัตนตรัยเป็นที่ตั้ง เพราะในบ้านมีแต่เด็กและคนแก่ส่วนผู้ชายก็มีแต่สามเฒ่าที่ไปทำงานต่างจังหวัดยังไม่กลับ เช้าวันต่อมานางจึงไปปรึกษาหลวงตา หลวงตาก็บอกได้เพียงว่าให้ยึดมั่นในพระรัตนตรัยหมั่นสวดมนต์นั่งสมาธิเป็นกิจวัตร แล้วอำนาจพระรัตนตรัยจะช่วยคุ้มครองให้ปลอดภัยวันต่อมาปอบก็เข้าชาวบ้านอีก ชาวบ้านจึงไปจ้างหมอผีมาปราบต่อสู้กันอยู่นานจนปอบจะยอมออกจากชาวบ้านแต่ก่อนที่จะออกชาวบ้านก็ถามว่า “ทำไมถึงได้เข้ามาบ้านข้างหน้า ทั้งที่เป็นบ้านหลังแรก ปอบก็บอกว่า “อยากเข้าอยู่เพราะรู้ว่ามีแต่ผู้หญิงและเด็กแต่เข้าไปไม่ได้เพราะ

จะเข้าไปที่ไร้วัดมีแสงสว่างออกมาจากบ้านแสงตาไปจนหมด ไม่งั้นก็เป็นเสียงสวดมนต์ทำให้ข้าเจ็บปวดทรมานไม่รู้ว่ามีดีอะไรขายอมจริงๆ” ว่าแล้วปอบก็ออกไปทันที พอปอบออกไปชาวบ้านก็ไปบ้านที่ปอบบอกคือบ้านหลังแรก พอไปก็เห็นทั้งเด็กคนแก่ทุกคนในบ้านยังทำวัตรเย็นกันอยู่เลย ชาวบ้านก็ถามว่ามีอะไรดีทำไมปอบยังยอมเลย ภรรยาที่สามีไม่อยู่เลยบอกกับชาวบ้านว่าไม่มีอะไรหรอกก็แค่สวดมนต์ทำวัตรเย็นเป็นกิจวัตรอยู่เป็นนิจ ได้ฟังดังนั้นชาวบ้านก็เข้าใจแล้วก็ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาชาวบ้านก็เข้าวัดร่วมกันปฏิบัติธรรมแล้วก็ช่วยเหลือกันและกันไม่ว่าปอบหรือสิ่งไม่ดีก็ไม่เข้ามาในหมู่บ้านแห่งนี้อีกเลย

(ไพโรยุทธ สะกิตพันธ์, 2555)

นิทานเรื่องนี้เป็นภาพตัวแทนที่สำคัญของความเชื่อที่มีต่อเรื่องพุทธคุณ โดยเชื่อว่าพระพุทธรูปมีความศักดิ์สิทธิ์เหนือภูตผีปีศาจทั้งปวง แสดงให้เห็นการต่อรองอัตลักษณ์ระหว่างความเชื่อดั้งเดิมคือผีปอบกับความเชื่อใหม่คือพระพุทธรูป พบว่าพระพุทธรูปเป็นฝ่ายที่มีอำนาจเหนือกว่าผีปอบ แสดงถึงการแพร่กระจายของพระพุทธรูปที่เข้ามาและได้ต่อสู้กับความเชื่อเดิมที่มาก่อน จากนั้นพระพุทธรูปจึงค่อย ๆ บูรณาการเพื่อเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตผู้คนในแถบนี้ โดยไม่เกิดปรากฏการณ์ขัดแย้งที่รุนแรง

ลูกสะใภ้กับย่า

มีลูกสะใภ้กับย่าครอบครัวหนึ่ง ย่าเป็นคนขี้ดี แต่ลูกสะใภ้เป็นคนมีน้ำใจงามทุกเช้าจะใส่บาตรทุกวัน ย่าก็บอกกับลูกสะใภ้ว่าห้ามเอาข้าวร้อนใส่บาตร ให้เอาข้าวเย็นเท่านั้น ลูกสะใภ้ก็เอาข้าวร้อนใส่บาตร พอตายไปผู้เป็นย่าได้กินแต่ข้าวเย็น ส่วนลูกสะใภ้ก็ได้กินแต่อาหารร้อน ๆ ใหม่ๆ

(บุญมา ไชยแสนท้าว, 2542)

นิทานเรื่องลูกสะใภ้กับย่าของกลุ่มชาติพันธุ์ญ้อได้แสดงให้เห็นความเชื่อในเรื่องของการทำบุญตักบาตร ถ้าการทำบุญตักบาตรด้วยของดี ๆ ก็จะส่งผลบุญต่อไปในอนาคต ดังเช่นลูกสะใภ้ใส่บาตรด้วยข้าวร้อน เมื่อตายไปก็ได้กินแต่อาหารร้อน ๆ ใหม่ๆ

ตำนานดาวลูกไก่

มีตายเป็นสองผิวเมีย ทำสวนอยู่เชิงเขา เป็นคนยากจน วันหนึ่งมีพระมานั่งสมาธิใกล้บ้าน ไม่มีอะไรทำอาหารให้พระฉัน ก็เลยจะเอาไก่ที่เลี้ยงไว้มาฆ่า แม่ไก่มีความกตัญญูก็ฆ่าให้โดยดี ลูกไก่ทั้ง 7 ก็ยอมตายพร้อมแม่ด้วย แม่ไก่ก็ได้ไปเกิดเป็นเทวดา ลูกไก่ก็ไปเกิดเป็นดาวที่เรียกว่าดาวลูกไก่

(ทรัพย์สิน ปกิณณะ, 2542)

ตำนานดาวลูกไก่ของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทได้แสดงให้เห็นถึงความเชื่อเกี่ยวกับการทำบุญในพระพุทธศาสนา จากตำนานแม่เกี่ยมให้เจ้าของฆ่าเพื่อประกอบเป็นอาหารถวายแด่พระสงฆ์ ด้วยผลบุญทำให้ไปเกิดเป็นเทวดา ส่วนลูกไก่ที่กระโดดเข้ากองไฟตามแม่ไก่ก็ได้ไปเกิดเป็นดาวลูกไก่ ตำนานเรื่องนี้แสดงให้เห็นถึงความเชื่อในเรื่องผลบุญในพระพุทธศาสนา เช่นเดียวกันกับเรื่องลูกสะไภ้กับย่าของกลุ่มชาติพันธุ์อู้อ

บ้านทรายขาว

ในตำนานเมืองเซไล หรือเมืองเลย ได้กล่าวถึงการอพยพของผู้คนจากหลวงพระบางมาตั้งเมือง โดยมีเจ้าฟ้าฮ่มขาวเป็นผู้นำ และเป็นเจ้าเมือง เป็นพระราชโอรสของเจ้าเมืองหลวงพระบาง หรือกรุงศรีสัตนาคนหุต มีราชโอรสทรงพระนามว่า ท้าวหล้าน้ำ เมื่อเจ้าฟ้าฮ่มขาวสิ้นพระชนม์ลง ท้าวหล้าน้ำราชโอรสขึ้นครองเมืองแทน เมืองเซไลนี้ครั้งแรกขึ้นต่อเมืองหลวงพระบาง ต่อมาถูกจีนฮ่อยกกองทัพมาโจมตี ชาวเมืองสู้ไม่ได้จึงแตกฉานชานเช่นไปอยู่ในที่ต่างๆ โดยมากอพยพไปอยู่เมืองราด เมืองหล่ม ในเขตจังหวัดเพชรบูรณ์ พวกจีนฮ่อนี้มีจิตใจเหี้ยมโหดมาก พบใครไม่ได้ต้องฆ่าให้หมดไม่ว่าเด็กหรือผู้ใหญ่ ในคราวที่จีนฮ่อยกกองทัพมาตีเมืองเซไล มีเรื่องเล่าว่า หญิงคนหนึ่งมีครรภ์แก่มาก ไม่สามารถหนีจีนฮ่อได้ทัน จึงวิ่งหนีเข้าไปในวัดและไปกอดคอพระพุทธรูปเอาไว้ เพื่อเป็นเกาะป้องกันไม่ให้จีนฮ่อฆ่า อ้อนวอนร้องขอชีวิตจากจีนฮ่อจีนฮ่อก็ไม่ยอม ใช้ดาบฟันคอขาด

(โคธยา ัญญูประกอบ, 2560)

ในส่วนหนึ่งของตำนานเมืองเซไลได้กล่าวถึงจีนฮ่อที่ยกทัพมาตีเมืองเซไล และจีนฮ่อเป็นพวกที่ใจคอโหดเหี้ยมมาก ฆ่าทุกคนแม้แต่หญิงท้องแก่ ที่วิ่งหนีไม่ทัน เธอจึงวิ่งเข้าไปในวัดและกอดพระพุทธรูปเอาไว้ เพราะเชื่อว่าพระพุทธรูปมีความศักดิ์สิทธิ์สามารถปกป้องคุ้มครองภัยต่างๆ ได้ ก่องข้าวน้อยฆ่าแม่

มีครอบครัวชานนาครอบครัวหนึ่ง มีเพียงแม่กับลูกชายเท่านั้น ลูกชายจะเป็นผู้ทำนา ส่วนแม่จะเป็นผู้นำอาหารไปส่งลูกทุกวัน วันหนึ่งแม่ทำอาหารไปให้ลูกฆ่า ด้วยความโมโหหิวลูกชายจึงตีแม่จนตาย ภายหลังสำนักบาปจึงได้บวช และสร้างเจดีย์รูปร่างเหมือนก่องข้าวเพื่อไถ่บาป ปัจจุบันพระธาตุก่องข้าวน้อยฆ่าแม่นี้อยู่ที่บ้านตาดทอง จังหวัดยโสธรนั่นเอง

(ทรัพย์สิน ปกิณณะ, 2542)

นิทานเรื่องก่องข้าวน้อยฆ่าแม่ เป็นนิทานประจำถิ่นของจังหวัดยโสธร และเป็นที่ยึดมั่นอย่างทั่วไปในภาคอีสาน เพราะเชื่อว่าเป็นที่มาของพระธาตุก่องข้าวน้อย ซึ่งตั้งอยู่ ต.ตาดทอง อ.เมือง จ.ยโสธร ในนิทานได้กล่าวว่าลูกชายได้กระทำมาตุฆาตเพราะความโมโหหิว ต่อมาเมื่อสำนึกบาปแล้วจึงได้บวชและสร้างเจดีย์ขึ้นมาเพื่อไถ่โทษ โดยเชื่อว่าการบวชจะเป็นวิธีที่จะทำให้ได้บุญมาก และจะทำให้บาปที่ได้กระทำต่อชีวิตมารดาได้ผ่อนเบาลง

นกกกระยางขาว

พญาเมืองหนึ่งมีเมียสามคน เมียหลวงไม่ทำงานมีแต่แต่งตัว อีกสองเมียทำงาน เมียสองคนที่ทำงานเมื่อตายแล้วได้ไปขึ้นสวรรค์พร้อมกับพญา แต่เมียหลวงที่ไม่ยอมทำงานตายไปแล้วเกิดเป็นนกกกระยางค์ขาว หากินอยู่ลุ่ม ไม่มีโอกาสได้ขึ้นไปหากินบนบกเพราะไม่ทำบุญทำทาน ผัวพญาสงสารเลยอยากเอาเมียขึ้นไปอยู่ด้วย ทำอย่างไรก็เอาขึ้นไม่ได้ อยู่ต่อมาหลายปีนกกกระยางค์ขาวตาย เกิดเป็นคน ระลึกชาติได้ ชาตินี้จึงเข้าวัดฟังธรรม ทำบุญเป็นประจำ อยู่ต่อมาอีกระยะหนึ่งตายไปก็ได้อัปสวรรค์ขึ้นฟ้าที่ผัวพญาและเมียอีกสองคนรออยู่

(ศาริสา สุขคง, 2555)

นิทานเรื่องนกกกระยางขาวของไทดำ เป็นนิทานคติที่ให้ข้อคิดเรื่องการทำบุญทำทาน โดยการยกตัวอย่างเมียพญาที่ไม่เคยทำบุญทำทาน เมื่อตายไปได้ไปเกิดเป็นนกกกระยางขาว แต่โชคที่ที่พอนกกกระยางขาวตายไปแล้วได้เกิดมาเป็นคน และระลึกชาติได้ ทำให้รู้ตัวว่าควรจะเข้าวัดฟังธรรม ทำบุญทำทาน ซึ่งส่งผลให้ไปเกิดบนสวรรค์

กลุ่มคนไทพลัดถิ่นเชื่อว่าจะต้องทำบุญกับพระ เพราะพระคือผู้ที่บริสุทธิ์ จึงจะเป็นการทำบุญที่ได้ผลบุญมากที่สุด ในนิทานของไทเบิ่งเรื่องเจ้ายอดทองก็ได้กล่าวว่าเจ้ายอดทองซึ่งเป็นคนยากจนเห็นชาวบ้านช่วยกันขุดหลุมเพื่อสร้างส้วมพระ ได้เอาทองที่ตนมีเท่าปีกรีนไปใส่ในหลุมและอธิษฐาน ส่งผลให้เจ้ายอดทองได้ไปเกิดเป็นคนร่ำรวยและได้แต่งงานกับลูกสาวเจ้าเมือง ทั้งนี้ชาวไทเบิ่งเชื่อว่าเมื่อสร้างส้วมให้พระแล้วนำทรัพย์เงินทองตามแรงศรัทธาไปใส่ลงในหลุมส้วมก่อนที่พระจะได้ใช้หลุมส้วมนั้น ได้บุญมากเท่ากับการเอาทรัพย์เงินไปใส่ไว้ในหลุมใบเสมอบุโสบ

4) พระบรมสารีริกธาตุ

พระบรมสารีริกธาตุ เป็นความเชื่อที่สำคัญอีกประการหนึ่งในพระพุทธศาสนา พระบรมธาตุ คือพระอัฐิของพระพุทธเจ้า ซึ่งพระองค์ได้ทรงอธิษฐานไว้ก่อนปรินิพพาน ให้คงเหลือไว้หลังจากการถวายพระเพลิงพระพุทธรูป เพื่อเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของพุทธบริษัท พระพุทธองค์ทรงเกิดมาในช่วงกสิยุค ทำให้พระองค์ประกาศพระศาสนาเพียงแค่ 80 ปี นับว่าน้อยมากเมื่อเทียบกับพระพุทธเจ้าพระองค์อื่นก่อนหน้าพระพุทธเจ้าศากยมุนิ เมื่อพระพุทธเจ้าพระองค์อื่นเสด็จดับขันธปรินิพพาน ได้อธิษฐานจิตให้พระบรมสารีริกธาตุเป็นหนึ่งเดียว แต่ในสมัยพระศาสนาของพระ

ศาสดา ทรงอธิษฐานให้พระธาตุของพระองค์กระจายไม่มีวันหมดสิ้น อยู่ในผู้ที่ศรัทธาในพระศาสนา ดังที่บันทึกไว้ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม 2 ภาค 1 หน้าที่ 455 ว่า "จริงอยู่ สรีระของพระพุทธเจ้าผู้มีพระชนมายุยืนทั้งหลาย ย่อมติดกันเป็นพืดเช่นกับແທ່ງทองคำ. ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอธิษฐานพระธาตุให้กระจายว่า เราอยู่ได้ไม่นานก็จะปรินิพพาน ศาสนาของเรายังไม่แพร่หลายไปในที่ทั้งปวงก่อน เพราะฉะนั้น เมื่อเราแม้ปรินิพพาน แม้หาชนถือเอาพระธาตุแม้ขนาดเท่าเมล็ดพันธุ์ฝักกาดทำ เจดีย์ ในที่อยู่ของตน ๆ ปรนนิบัติ จงมีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า. พระบรมสารีริกธาตุจะไปสู่ที่ที่มีการเคารพสักการะ" และในพระสุตตันตปิฎก อังคุตรนิกาย เอกนิบาต เล่ม 1 ภาค 1 หน้าที่ 171 ว่า "ธาตุปรินิพพาน จักมีในอนาคต.จักมีอย่างไร ?คือครั้งนั้น ธาตุทั้งหลายที่ไม่ได้รับสักการะ และสัสมานะในที่นั้น ๆ ก็ไปสู่ที่ ๆ มีสักการะ และสัสมานะ ด้วยกำลังอธิษฐานของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย. เมื่อกาลล่วงไป สักการะและสัสมานะก็ไม่มีในที่ทั้งปวง." ในตำนานและนิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นได้กล่าวถึงพระบรมสารีริกธาตุไว้หลายเรื่อง โดยเฉพาะตำนานพระธาตุพนมที่ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่าได้สร้างพระธาตุพนมเพื่อเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุส่วนที่เป็นอุรังคธาตุ นอกจากตำนานพระธาตุพนมแล้วยังมีนิทานเรื่องอื่นๆ ที่ได้กล่าวถึงพระบรมสารีริกธาตุ ดังตัวอย่าง

พระธาตุเหาะ

ยังมีหนุ่มสาวคู่หนึ่งรักกันมาก แต่ว่าฝ่ายพ่อแม่ของเจ้าสาวนั้นไม่รักฝ่ายหนุ่มไม่รักผู้ชายเพราะว่าเห็นเป็นคนไม่ดีอย่างไรไม่ทราบ แล้วก็กีดกันไม่ให้ลูกสาวไปเจอกับหนุ่มนั้นเสมอ และต่อมาอีกก็จะระวังอะไรได้ตลอดไปเล่า มันก็มีช่องโหว่บ้าง วันหนึ่งก็หนุ่มสาวไปเจอกันหนุ่มจึงปรับทุกข์ว่า ผมมีความรักน้องอย่างสำคัญ แต่ว่าน้องไม่ออกมาหาพี่เลย ฝ่ายผู้หญิงจึงว่า อีฉันนะพ่อแม่กีดกันเอาไว้ที่สำคัญ แล้ว..จะออกมาหาพี่ไม่ได้แล้วเราก็จะไม่ได้กันแล้ว จะทำยังไงให้ได้กันเล่า ผู้หญิงก็เห็นใจผู้ชาย ผู้ชายก็เห็นใจผู้หญิง ฝ่ายผู้หญิงจึงว่า อ่าภรรยาฉันจะออกหัวคิดให้ฟัง อย่างวะ ฉันจะนั่งกินข้าวเวลาค่ำมันเป็นเรือนระ เนื่อดอกพี่จะออกอุบายอย่างไรจะได้กระทำฉันก็กระทำไปนั้นได้ ผู้ชายก็ตกลง แต่พอเย็นย่า พระสุรียน-สนธยาหนุ่มจึงหาหมูมาอีกสองคน หามกันขึ้นแล้วก็นอนบ้านนอก แต่ก่อนคนโบราณ เรามีกะโหลใหญ่ กระดิ่งใหญ่ตั้งในกลาง แล้วพ่อแม่พี่น้องสารพัด นั่งกินกันอยู่รอบๆที่เดียว ฝ่ายผู้หญิงก็ถือตามสัจจสัญญา จึงได้เปิดกันกินข้าวว่าเถอะ แล้วหนุ่มก็ได้ช่องแล้วจึงหามหมูนั้นขึ้นไป ไปทำมิดิมีร้าย แต่พอว่าผู้หญิงนั้นได้รับความสนุกจึงหลงตัวไปข้าวล่วงออกจากปาก บัดเนื้อ บัดตัวร้อง อ้อ อ่าๆๆ ฝ่ายพ่อเห็นผิดประหลาดว่าจะป่วยไข้หรืออะไรก็ต่ออะไรตลอดก็ไม่ทราบ จึงถือลูกสาวให้ล้มลง ก็เห็นอวัยวะสืบพันธุ์แดงรำขึ้นมา ฝ่ายพ่อจึง เพราะว่าบ้านแต่ก่อนมา บ้านเมืองแต่ก่อนเขาใช้ได้ ไต่กระแทกจับไปที่อวัยวะสืบพันธุ์ ผู้ชายร้อนกระโดดแผล่ด้นปัดๆวิ่งไปซุดวิสัยไฟก็ตีต้องคชาติไปแดงๆตาเฒ่าคนหนึ่ง มาตึกน้ำ มามิดๆ มาไม่ถึงบ้าน หยุดสองหนสามหน จึง

มาหยุดคาทางอยู่ไอ้หนุ่มนี่ก็วิ่งไป ไปเจอคนแก่ ถ้าว่าจะชนเห็นแก่จะต้องตาย จึงกระโดดข้ามหัว
แก่ คนแก่ก็ยกมือไหว้ว่า สาธุ พระธาตุเฮอะ

อนิมนต์มาบ้านผมมั่งซิคะร้าย ยังจี่ ที่นี้หนุ่มนั่นก็วิ่งไป ไฟก็ไม่ดับซึกที จะเอา
มือรอดหรือ ไฟก็จะไม่มีมือ จึงวิ่งไปวิ่งไปที่ค่างพลูเขาไปเห็นน้ำอยู่ในไห ตะลิตะลานไม่ทันพิจารณา
จึงจะเอามือข้างเดียวจิกไปก็จะได้ล่างดีบตี นึกะแตกเข้าไปสองมือ ไอ้มือนั่นก็ปากไหมมาถึงข้อมือ
ก็ถือไหไป ที่นี้ถือไหทั้งน้ำไป ไป ก็ไปเจอคนหนึ่ง หัวล้านอยู่บนนอกขานหมอจึงเอาไหพาดหัว
เปรี้ยงลงไป เฒ่าหัวล้านจึงร้องว่า โห้ สรรหน้าผ่ากู

(ปริชา อุตระกุล, 2520)

พระบรมสารีริกธาตุ หรือที่เรียกกันง่ายๆ ว่าพระธาตุ เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สำคัญ
ประการหนึ่งในพระพุทธศาสนา โดยเชื่อว่าผู้มีบุญเท่านั้นจึงจะมีโอกาสได้พบเห็น เชื่อว่าพระบรม
สารีริกธาตุจะปรากฏเป็นดวงไฟล่องลอยไปยังที่ต่างๆ การได้กราบไหว้บูชาพระธาตุก็เปรียบเหมือนกับ
ได้กราบไหว้บูชาพระพุทธเจ้า ในนิทานคนแก่มองเห็นไฟที่ติดอยู่ปลายองคชาติที่ลอยผ่านศีรษะไป
เข้าใจว่าเป็นพระธาตุจึงได้ยกมือสาธุ เช่นเดียวกันกับนิทานเรื่องดาวเสด็จของผู้ไท ที่มีแบบเรื่อง
เดียวกัน ดังนี้

ดาวเสด็จ

หนุ่มสาวคู่นี้รักกันมานานก็ปรึกษากันว่าน่าจะมาร่วมรักกันสักครั้ง ก็นัดกันว่า
ให้หญิงสาวนั่งตรงร่องพื้นเรือน ส่วนตนจะเอาของลับแหยขึ้นไปจะมาร่วมรักกันได้ หญิงสาวก็ตกลง
ชายหนุ่มจึงชวนเพื่อน ๆ ไปอีก 2 คน ให้ช่วยหามต้นไม้ถึงพื้นเรือน และนัดว่าถ้าตนตื่นแสดงว่า
ของลับของตนตรงกับรูลับของฝ่ายหญิงแล้ว ให้ช่วยดันตะโปกขึ้นข้างบนอย่างเต็มที่ด้วย เมื่อถึง
เวลานัด ฝ่ายหญิงเกิดอายจึงไม่กล้าทำอย่างทีนัด จึงเอาไม้สองเป็นสัญญาณให้ทราบ หญิงสาวเขี่ย
ไม้ให้ไฟลุก เผอิญเยื่อของไม้ตกลงมาในของลับฝ่ายชาย ฝ่ายชายจึงตื่นอย่างแรง เพื่อนทั้งสองคิดว่า
ของลับเพื่อนตรงกับของลับฝ่ายหญิงแล้วก็ดันตะโปกเป็นการใหญ่ ชายหนุ่มจึงกระซิบให้เพื่อนหาม
ตนออกไป โดยมีไฟติดอยู่ที่ตรงหว่างขาและเสื้อผ้า ฝ่ายแม่ของหญิงสาวตื่นมาเห็นแสงไฟก็นึกว่า
ดาวเสด็จ จึงร้องสาธุ! ดาวเสด็จ

(ทรัพย์สิน ปกิณณะ, 2542)

นิทานตลกของกลุ่มชาติพันธุ์ไทเบ็งและผู้ไท เป็นนิทานตลกที่มีแบบเรื่องเดียวกัน
คือ มีการนัดเพื่อที่จะมาร่วมรักกันผ่านร่องกระดานพื้นเรือนระหว่างหนุ่มสาว แต่มีเหตุให้ถูกขี้ได้หล่นมา
ถูกอวัยวะเพศฝ่ายชาย ทำให้อวัยวะเพศฝ่ายชายติดไฟ เมื่อวิ่งไปท่ามกลางความมืดผู้พบเห็นจึงเข้าใจว่า
เป็นพระธาตุเสด็จตามความเชื่อของผู้คน

พระพุทธศาสนานับเป็นเครื่องมือในการจัดการรูปแบบความสัมพันธ์ของผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง ดังเช่นในตำนานพระธาตุพนมที่ฝ่ายนาคได้ยอมรับอำนาจของพระพุทธศาสนา ซึ่งมีนัยแสดงให้เห็นว่าผู้นำของทั้งสองฝ่ายสามารถตกลงยอมรับกันได้ แม้ว่าในตอนแรกอาจมีความเชื่อที่ไม่ตรงกัน การเข้ามาของพระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของผู้คนในแถบนี้อย่างมาก ซึ่งเห็นได้ชัดจากประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ดังนั้นการนำเอาพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการจัดระเบียบสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นก็เพื่อให้อยู่ในชุดมาตรฐานเดียวกัน นอกจากนี้วาทกรรมผ่านมายาคติในเรื่องเล่าได้ทำให้การนับถือพุทธศาสนามีฐานะที่อยู่เหนือการนับถือผี นิทานเรื่องบักกำพร้าวได้สื่อสารว่าผู้อยู่ได้เปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนา โดยแสดงผ่านผีเอาน้ำที่พระหยาดลงปองมาลูบหัว ขั้นตอนนี้ได้แสดงว่าผู้อยอมรับเอาศาสนาพุทธเข้ามาในกลุ่มของตน และส่งผลให้ “ไปเกิดใหม่” ซึ่งการเกิดใหม่นี้สื่อความหมายถึงการได้รับการยอมรับ การมีตัวตนขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง

4.1.1.3 ความเชื่อเรื่องนาคและเงือก

นาคและเงือกเป็นความเชื่อดั้งเดิมของผู้คนในแถบลุ่มน้ำโขง ผู้คนในแถบนี้เชื่อว่านาคเป็นผู้บันดาลให้เกิดธรรมชาติ เกิดความมั่งคั่งและมั่นคง ในขณะที่เดียวกันก็อาจจะบันดาลให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้คน รวมไปถึงจนถึงทำให้บ้านเมืองล่มจมได้ ส่วนเงือก มีความหมายว่างู หรือพญานาค จิตร ภูมิศักดิ์ (2550) ได้อธิบายว่าคำว่าเงือกพบได้ในวรรณคดีเรื่องท้าวสุ่งท้าวฮุ่งหรือขุนเจือง เมื่อตอนแถบล่อยกทัพจากเมืองกาหลงมาช่วยพวกแควและแมนเมืองตูมวาง พอข้ามน้ำป่าเขตเมืองบนกับเมืองลุ่ม เงือกก็ออกมาไต่ถ้ำแล้วรีบเอาความไปบอกขุนเจือง ซึ่งในโคลงนั้นบอกไว้ชัดเจนว่าเงือกก็คือพญานาคเรียกปนกันทั้งสองอย่าง นอกจากนี้จิตรยังอธิบายว่าพบคำว่าเงือกในภาษาไทยจีน โดยใช้เรียกปิยะโรงว่า โงก และไทลื้อสิบสองปันนาเรียกว่า “เงิก”

คนไทยพลัดถิ่นในอีสานมีนิทานหรือเรื่องเล่าที่เกี่ยวกับนาคมากมาย โดยความเชื่อเรื่องนาคและเงือกสามารถแสดงให้เห็นอัตลักษณ์ด้านความเชื่อที่สำคัญ 2 ประการ คือ เป็นสัญลักษณ์ของเจ้าแห่งดินและน้ำ และเป็นภาพตัวแทนของกลุ่มชนดั้งเดิม ดังนี้

1) ความเชื่อเรื่องนาคและเงือกในฐานะที่เป็นเจ้าแห่งดินและน้ำ

หากพิจารณาจากหลักฐานทางโบราณคดี เช่น ไหลายเขียนสีที่บ้านเชียงก็จะพบว่า เป็นลายงูที่ขีดพันอยู่ งูอยู่กับดินและน้ำ ซึ่งดินและน้ำเป็นสิ่งสำคัญที่ก่อให้เกิดพืชพันธุ์ ทั้งข้าว ปลา อาหาร และสิ่งอื่นๆ ดังจะเห็นได้ว่ารูปร่างของนาคนั้นคืองูยักษ์มีหงอน และนาคยังผูกติดกับบั้งไฟที่ผู้คนบนผืนดินจุดขึ้นไปถวายแด่ เมื่อบั้งไฟขึ้นไปบนฟ้าวันที่ปล่อยออกมาก็จะเป็นเหมือนงูหรือนาค และจะบันดาลน้ำฝนลงมาให้ทำนายนั่นเอง นาคเป็นความเชื่อนอกเหนือธรรมชาติที่เชื่อว่าสามารถบันดาลให้เกิดธรรมชาติ เช่น แม่น้ำ ลำคลอง หนอง บึง ภูเขา ตลอดจนแหล่งที่อยู่อาศัย

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าคนไทยในแถบลุ่มน้ำโขงมีความเชื่อเกี่ยวกับนาค สถานที่หลายแห่งมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับนาค เช่น เชื่อว่าที่คำชะโนด เป็นทางลงไปสู่เมืองบาดาลของ

นาค หรือตามตำนานของคนในแถบนี้ที่เชื่อว่านาคเป็นผู้ขุดแม่น้ำชีและแม่น้ำมูล ส่วนแม่น้ำโขงนั้นเป็นที่อยู่อาศัยของนาค ในวันออกพรรษาของทุกปี นาคจะจุดบั้งไฟถวายแด่พระพุทธรเจ้า หรือที่เรียกกันว่า บั้งพญานาค ในตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน ปรากฏอนุภาคตัวละครนาคในฐานะเจ้าแห่งดินและน้ำ ดังตัวอย่าง

ตัวลวง

หลังจากหมู่บ้านไทดำแล้งแล้ว แถนจึงให้ตัวลวง (พญานาค) มาอยู่กับชาวไทดำ เพื่อให้ น้ำ ไม่ว่าชาวไทดำจะอพยพไปอยู่ที่ไหนถ้าเดือดร้อนเรื่องน้ำก็ให้ทำพิธีลวงเอาน้ำมาให้ ที่หมู่บ้านไทดำนาป่าหนาดก็ทำพิธีเช่นกัน หากไทดำอพยพไปไหน แถนก็สั่งให้ลวงไปด้วย

พิธีบูชาตัวลวงของไทดำที่นี่คือขุดบ่อลงไปลึกประมาณห้าสิบเซนติเมตร จากนั้นให้ผู้หญิงไปหาบน้ำ เทน้ำใส่หลุม แล้วเอาฝาปิดไว้ สักพักนำเครื่องไม้ตั้งทางตัวลวงออกมา เมื่อไปทำนาแล้วเกิดแล้งมาก ชาวไทดำก็จะมาตักเอาทรายและน้ำตรงที่ขุดบ่อทำพิธี รอไม่สามปีน้ำจะออกมามากมาย

อีกวิธีหนึ่ง คือเดินดูหารูตัวลวงไปตามลำห้วย เพราะมีความเชื่อว่ารูเป็นบ่อน้ำที่มีน้ำไหลออกมา เมื่อเจอรูแล้วจึงเอาปลีก้วยไปแห่ เป็นกุศโลบายว่าลึกถึงที่สุด ไม่มีอีกแล้ว พอตันเข้าไปแล้วรีบวิ่งหนี เพราะน้ำจะดันออกมา ระเบิดออกมาเต็มลำห้วย

(ศาริสา สุขคง, 2555)

ไทดำเรียกนาคว่า “ลวง” ซึ่งเป็นผู้บันดาลน้ำให้แก่ชาวไทดำ ถ้าแห้งแล้งจะต้องทำพิธีบูชาลวง เพื่อให้ลวงเอาน้ำมาให้ ลวงในโลกทัศน์ของไทดำจึงเป็นผู้บันดาลน้ำให้แก่ผู้คน ลวงมีความสัมพันธ์กับแถน คือเป็นผู้รับคำสั่งจากแถนให้มาดูแลชาวไทดำในเรื่องน้ำ ซึ่งตรงกับคติความเชื่อเรื่องนาคของกลุ่มชาติพันธุ์ไทอื่นๆ

ส่วนไทเลยมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับวังน้ำต่าง ๆ ในแม่น้ำเลยที่มีความเกี่ยวข้องกับนาค หรือที่ไทเลยเรียกว่าเงือก เช่น วังมน บ้านท่าข้าม ตำบลชัยพฤกษ์ อำเภอเมืองเลย วังน้ำบริเวณนี้จะไหลวน จึงเรียกว่าวังมน เชื่อกันว่าวังน้ำนี้มีรูเงือกไปทะเลที่หลังภูผาบ้านท่าข้าม เงือกตัวนี้เป็นเงือกแห่งความแห้งแล้ง ถ้าปีใดเงือกตัวนี้ร้อง ปีนั้นจะเกิดความแห้งแล้ง

ไทเลยจะมีพิธีกรรมเลี้ยงเงือกในวันแรม 15 ค่ำ เดือน 5 ของทุกปี ที่วังหินลาด ซึ่งตั้งอยู่ที่บ้านก้างปลา ไกล้วัดศรีสัตตนาคนหอยวัดใต้ ตำบลชัยพฤกษ์ อำเภอเมือง จังหวัดเลย โดยเชื่อว่าวังน้ำนี้มีรูเงือก 2 รู รูหนึ่งไปทะเลที่ภูหินโงน ห่างจากบ้านก้างปลาประมาณ 3 กิโลเมตร ส่วนอีกรูหนึ่งจะทะเลที่หลังพระเจ้าใหญ่คำตัน ในโบสถ์วัดศรีสัตตนาคน แต่ชาวบ้านกลัวว่าจะเกิดอันตราย จึงได้ปิดรูนี้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2467

ท้าวทั้งเจ็ด

กล่าวถึงท้าวทั้งเจ็ดเป็นลูกกำพร้าพ่อ อยู่กับแม่ ท้าวทั้งเจ็ดไม่ได้ไปทำงานอะไร วันหนึ่งแม่จึงบอกให้ไปใส่เบ็ด ก็บอกว่าเบ็ดไม่มี แม่ก็หาเบ็ดมาให้ ได้เบ็ดแล้วก็ถามแม่ว่าจะเอาเหยื่ออะไร แม่จึงบอกให้ว่า เอาเหยื่อตักแตน แมงม้น ท้าวทั้งเจ็ดก็พากันเดินไปเพื่อหาเหยื่อเบ็ด ไปถึงกลางป่า คนที่เดินไปเตะสะดุดต่อไม้ จึงลืมหูลึกของแม่ หันมาถามน้องๆ ทั้งหกคนก็จำไม่ได้เช่นกัน ท้าวทั้งเจ็ดก็พากันกลับมาถามใหม่ แม่ก็บอกไป ไปถึงกลางป่าก็ลืมหูลึก กลับมาถามอีกถึงสามหน ครั้งสุดท้ายแม่โมโหจึงบอกไปว่า “ให้เอาลูกหูก ลูกตาใส่นั่น” ท้าวทั้งเจ็ดจึงท่องไป จนถึงริมน้ำ ท้าวทั้งเจ็ดจึงได้เจาะเอาลูกตาของตัวเองทั้งหกคน และคนที่เจ็ดเจาะเอาหนึ่งข้างมาใส่เบ็ด เมื่อได้ปลาแล้วก็นำกลับมาบ้านแม่จึงบอกท้าวทั้งเจ็ดว่า แม่รับเลี้ยงเอาไว้ไม่ได้ในเมื่อลูกตาบอดอย่างนี้ แม่จึงไล่ท้าวทั้งเจ็ดออกจากบ้าน นำไปโผดที่ป่า และปลาที่ได้นั้นแม่ก็ไม่ยอมกิน ท้าวทั้งเจ็ดจึงนำเอาปลานั้นไปย่างกิน ร้อนไปถึงพระอินทร์เห็นความทุกข์ของท้าวทั้งเจ็ดตลอด จึงแปลงเป็นเหนอ้มลงมาโหมยกินปลาอย่าง คนน้องจึงใช้ไม้ตีเหนอ้ม น้ำมันเหนอ้มจึงกระเด็นไปลูกตาข้างที่บอดและมองเห็น น้องคนที่เจ็ดจึงบอกกับพี่ทั้งหกพี่ และน้ำมันเหนอ้มมาทาตาพี่ชายทั้งหก ท้าวทั้งเจ็ดจึงมองเห็น และเมื่อมองเห็นแล้ว จึงปรึกษากันว่าจะกลับไปหาแม่หรือไม่ทุกคนเห็นพ้องต้องกันว่าจะไม่กลับไป จะเดินทางต่อไป โดยอธิษฐานร่างให้เป็นสัตว์ต่างๆ ดังนี้ คนพี่สองคนเป็นเสือ คนกลางสองคนเป็นหมี สองคนเป็นนาค และคนสุดท้ายต้องเป็นแมว ก็พากันเดินทางต่อไป

กล่าวถึงเมืองพระยาอินทปัตถา มีลูกสาวเจ็ดคน พ่อก็แต่งให้ไปหาผัว ให้ชื่อเรือคนละลำล่องไป ไปพบกับแมวท้าวที่เจ็ดร้องแอๆ อยู่ที่ฝั่งพี่ๆ นางทั้งหกก็เอาไม้พายตีแมวนั้นตกลงไปในน้ำ คนน้องพายเรือตามหลังไป เรือนั้นก็หันหัวกลับคืนพายต่อไปไม่ได้ นางจึงคิดว่านี่อาจจะเป็นผัวของนางก็ได้ จึงนำเอาแมวน้อยนั้นขึ้นเรือพายไป เมื่อทุกคนหาผัวได้แล้วก็พากันกลับเมือง พระยาจึงไล่นางลูกสาวคนสุดท้ายออกจากเมือง เพราะผัวเป็นแมว ต่อมาพระยาอยากกินปลา จึงให้ลูกเขยทั้งเจ็ดไปหาปลาลูกสาวคนสุดท้ายก็ร้องไห้กลับมาหาผัว ผัวแมวจึงบอกกับแมวว่าให้เมียหนึ่งข้าวมากๆ ใส่ติบเอาไว้ให้ ท้าวแมวจึงได้กระติบข้าวใหญ่แล้วไปหาพวกพี่ๆ บอกว่าอยากได้ปลาพวกพี่ๆ จึงได้ให้พี่น้องสองคนที่เป็นนาคนั้นหาปลาให้ได้เต็มเรือ แล้วนำกลับมาให้เมียนำไปให้พ่อพระยา ต่อมาพ่อพระยาอยากกินพาน จึงสั่งให้เขยทั้งเจ็ดไปหาพานให้ ลูกเขยแมวก็เตรียมบอกให้เมียหนึ่งข้าวใส่กระติบให้ และไปหาพี่ทั้งหก พี่คนที่หนึ่งเสื่อจึงหาพานมาให้และให้เมียนำไปให้พ่อพระยา ต่อมาอยากกินผัสดึงจึงสั่งให้เขยทั้งหกไปหาผัสดึง ฝ่ายเขยทั้งหกก็เข้าป่าไปและเห็นเงารวงผัสดึงอยู่บนต้นไม้ในน้ำ ก็พากันผลัดกันดำน้ำลงไปเอา ก็ได้สักที จึงหยุดพักเหนื่อยหาทางดำลงเอาผัสดึงให้ได้ จึงพากันตัดต้นไม้เป็นง่ามค้ำคอนั้นจึงปล่อย และเก็บเอาขึ้นนั้น นึกว่าวงผัสดึง พากันหารังผัสดึงอย่างไรก็ไม่พบ จึงเก็บเอารังแตนครึ่งต่อไปถวายพระยา ส่วนลูกเขยแมวก็ให้เมียหนึ่งข้าวไปหาพวกพี่ๆ ทั้งหก และพี่หมีก็นำรวงผัสดึงมาให้มากมาย และนำมาถวายพ่อพระยาเช่นเคย ต่อมาได้เกิด

สงคราม พระยาจึงสั่งให้ลูกเขยหกคนออกรบ ลูกเขยทั้งหกพ่ายแพ้แก่ข้าศึก พอไปถึงข้าศึกก็ได้ถอยกลับไปแล้ว จึงนำความมาเล่าให้พระยาฟัง พระยาจึงเห็นลูกเขยแมวถอดคราบเป็นคนจึงยกเมืองให้ครอบครองสืบต่อไป

(บุญมา ไชยแสนท้าว, 2542)

นิทานเรื่องท้าวทั้งเจ็ดของกลุ่มชาติพันธุ์ญ้อพบว่ามีอนุภาค “นาค” ในตอนแรก นาคคือตัวละครที่เป็นคนตาบอด ต่อมาเมื่อแม่ไล่ออกจากบ้านและสามารถรักษาดวงตาจนมองเห็น ก็ตัดสินใจที่จะไม่กลับบ้านไปหาแม่ แต่จะไปเผชิญโชคชะตา โดยไปในร่างของสัตว์ชนิดต่างๆ รวมทั้งในร่างของนาคด้วย เมื่อน้องคนสุดท้ายซึ่งเป็นแมวซึ่งเป็นลูกเขยของพระยามาขอความช่วยเหลือ พี่ในร่างของสัตว์ต่างๆ ได้ช่วยน้องเป็นอย่างดี พี่ที่อยู่ในร่างของนาคได้หาปลาจนเต็มเรือเพื่อน้องทั้งสองนำไปให้พระยา ในนิทานเรื่องนี้อนุภาคนาค ปลา และน้ำ จึงมีความสัมพันธ์กัน ดังนั้นอนุภาคนาคที่ปรากฏจึงเป็นภาพตัวแทนของน้ำ และเป็นผู้นำความอุดมสมบูรณ์มาสู่มนุษย์

2) ความเชื่อเรื่องนาคและเงือกในฐานะที่เป็นภาพตัวแทนของกลุ่มชนดั้งเดิม

ตำนานอุรังคธาตุ หรือตำนานพระธาตุพนมได้สะท้อนให้เห็นว่านาคเป็นกลุ่มชนดั้งเดิม มีถิ่นฐานอยู่ในเขตหนองแส ซึ่งสุจิต วงษ์เทศสันนิษฐานว่าเป็นตอนใต้ของมณฑลยูนนาน ต่อมาได้เคลื่อนย้ายลงมาเป็นกลุ่มๆ และมาตั้งถิ่นฐานกระจายกันอยู่ในดินแดนแถบนี้ ในอุรังคนิทานตอนต้นเรื่องบอกว่า “เมืองสุวรรณภูมินี้เป็นที่อยู่ของพวกนาคทั้งหลาย” ดังที่ผู้วิจัยได้สรุปความมาจากสารานุกรมวัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ดังนี้

ตำนานพระพุทธรบาท

พญานาคตนหนึ่งชื่อสุกขนาคหัตถี เนมิตเป็นช่างพลายถือดอกไม้เข้ามาขอเอารอยพระบาทของพระพุทธรเจ้า พระพุทธรเจ้าจึงย่ำรอยพระบาทไว้ที่แผ่นดินริมแม่น้ำ ช่างตัวนั้นก็เข้าไปอุปัชฌาย์ด้วยวง ยกขึ้นใส่หัวแล้วหลีกหนีไป ที่อยู่ของนาคตนนั้นเรียกว่าเวินสุข คนทั้งหลายได้พร้อมใจกันเอาทองมาหล่อเป็นพระรูปใหญ่เท่าองค์ถาคต ประดิษฐานไว้ที่แห่งนั้น พญานาคได้มาเอาพระรูปของพระพุทธรเจ้าไปไว้ในแม่น้ำที่อยู่ของตน ต่อมาคนได้เรียกที่อยู่ของนาคนั้นว่าเวินพระเจ้า

(ธวัช ปุณโณทก, 2542 ค)

นอกจากตำนานอุรังคธาตุแล้ว ความเชื่อเรื่องนาคและเงือกในฐานะที่เป็นภาพตัวแทนของกลุ่มชนดั้งเดิมพบในนิทานเรื่องปลาแข่งคำ ของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท ดังนี้

ปลาเชิงคำ

หมู่บ้านโพนน้ำชุ่มมีวังน้ำใหญ่แห่งหนึ่งชื่อวังน้ำเย็น เล่าลือกันว่าผีสาวสิงสถิตอยู่ไม่ว่าคนหรือสัตว์ต่างก็ไม่กล้าลงเล่นน้ำที่นี่เลย วันหนึ่งชายชราได้ไปตกแร้วใกล้ฝั่งน้ำก็เห็นปลาหมอตองคำ 3 ตัว วายน้ำมา จึงยกหน้าไม้ขึ้นยิง ถูกครีบของปลาตัวหนึ่ง ชายชราจะจับปลาขึ้นมา แต่ปลาดี้นหลุดลงน้ำไป โดยลูกหน้าไม้หักคาอยู่ที่สันหลังของปลา หลังจากนั้นอีก 6 วัน ชายชราก็ไปตกแร้วที่ตกไว้ที่เดิม ก็เห็นชายหนุ่ม 2 คน เดินมา ชักถามขึ้นได้ความว่ามาหาหมอไปรักษาพี่ชาย ซึ่งบาดเจ็บที่สันหลัง ชายชราบอกว่าตนเป็นหมออยู่ที่เก่งสองคนนั้นจึงขอให้ชายชราไปช่วย เมื่อชายชราช่วยได้แล้วพ่อของคนเจ็บก็ให้เงินทอง ให้คนใช้ 3 คน แล้วพามาส่งบ้านปรากฏว่าคนใช้ 3 คนนั้นกลายเป็นควายเผือกของคนที่ยาไประหว่างน้ำท่วม ข้าวสารกลายเป็นปลากดตัวใหญ่ พวกชาวบ้านต่างดีใจ และยกย่องชายชราว่าเป็นผู้มีความสามารถปราบผีเงือกผิงได้ตั้งแต่นั้นมาหมู่บ้านโพนน้ำชุ่มก็เปลี่ยนชื่อเป็นบ้านโพนน้อย เพราะเป็นบ้านน้อยตั้งอยู่บนป้อมภูเขา

(ทรัพย์สิน ปกิริมะ, 2542)

นิทานเรื่องปลาเชิงคำของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท ได้กล่าวถึงผีเงือกผิง โดยผีเงือกผิงที่วานี้เป็นผีสาว สุจิตต์ วงษ์เทศ (2548) ก็เคยตั้งข้อสังเกตไว้ว่า นาค หมายถึง แผ่นดินและน้ำที่เคยเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และเป็นเพศผู้หญิง ผีเงือกผิงนี้เป็นอีกความเชื่อหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับนาค การที่ชายชราเอาชนะผีเงือกผิงได้ แสดงให้เห็นถึงการต่อรองอำนาจระหว่างชนกลุ่มเดิมกับผู้เข้าไปอยู่ใหม่ และในที่สุดผู้เข้าไปใหม่ก็มีพื้นที่ของตนได้

ในนิทานเรื่องท้าวสุพรมนโหมกชาของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท ได้กล่าวว่าท้าวสุพรมนโหมกชาต้องไปเอาดอกบัวพระยานาคมาถวายเจ้าเมือง และระหว่างทางได้ผ่านเมืองมดงาม เมืองยักษ์ เมืองนาค ก็ได้ธิดาเมืองนั้นๆ มาเป็นภรรยา และนำกลับมาเมืองตุตรชนครทั้ง 3 คน เมืองมดงาม เมืองยักษ์ เมืองนาค จึงเป็นภาพตัวแทนของชนเผ่าพื้นเมืองเดิมที่ได้ยอมรับในคนกลุ่มใหม่ที่เคลื่อนย้ายเข้ามา

อัตลักษณ์ด้านความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสานพบว่ามี ความเชื่อเรื่องผี ได้แก่ แถน ผีบ้านผีเมือง และผีนาคาเขา ซึ่งเป็นความเชื่อที่สำคัญของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่น ความเชื่อเรื่องผีเป็นความเชื่อดั้งเดิมของกลุ่มคนเหล่านี้ และยังคงเป็นความเชื่อที่มีอำนาจอย่างเด่นชัดในสังคมต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ส่งผลต่อประเพณี พิธีกรรมและวิถีการดำเนินชีวิต โดยผีแต่ละกลุ่มจะมีบทบาทและหน้าที่แตกต่างกันไป

อัตลักษณ์ความเชื่ออีกประการหนึ่งที่สำคัญของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นก็คือ ความเชื่อเรื่องนาคและเงือกซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ความเชื่อเรื่องนาคและเงือกเป็นสัญลักษณ์ของเจ้าแห่งดินและน้ำ และเป็นภาพตัวแทนของกลุ่มชนดั้งเดิม

ในขณะที่เดียวกันอัตลักษณ์ด้านการนับถือพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นความเชื่อใหม่ที่เข้ามาพร้อมกับหลักธรรม คำสอน ศาสนสถานและศาสนวัตถุ พระพุทธศาสนามีระบบที่ชัดเจนก็ไม่ได้ปฏิเสธความเชื่อดั้งเดิมอย่างเด็ดขาด แต่ได้ประนีประนอมโดยยอมรับเอาความเชื่อดั้งเดิมเข้ามา ดังเช่นที่แสดงในตำนานศาสนสถาน ศาสนวัตถุต่างๆ

4.1.2 อัตลักษณ์ด้านประเพณีพิธีกรรม

วัฒนธรรมของชาติไทยลัดถิ่นในอีสาน หรือชนชาติไทอื่นๆ ต่างมีความเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน เพราะต่างก็นับถือพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน ดังนั้นประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ล้วนแต่มีพระพุทธศาสนาเป็นแกนหลัก และมีประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับผีและนาคเข้ามาเกี่ยวข้อง โดยมีรายละเอียดบางส่วนที่แตกต่างกันไปตามแต่การนับถือผีของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์

4.1.2.1 ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับความตาย

ประเพณีพิธีกรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยลัดถิ่นในอีสานมักจะเรียบง่ายและผูกพันอยู่กับธรรมชาติ ประเพณีเกี่ยวกับความตายที่ปรากฏในตำนานและนิทานของคนไทยลัดถิ่นในอีสานปรากฏดังตัวอย่าง

1) มีน้ำออดน้ำทจนถึงจะได้ทองคำเป็นทอง

มีพี่น้อง 3 คน ก่อนพ่อตายได้สั่งไว้ว่าให้นำศพขึ้นไปเผาบนยอดเขา พ่อพ่อตายที่คนที่ 1 กับ ที่ 2 ไม่ทำตามที่พ่อสั่ง มีเพียงน้องคนสุดท้ายกับภรรยาเท่านั้น ที่ช่วยกันหามศพขึ้นไปเผาบนยอดเขาได้สำเร็จ เมื่อกลับลงมาปรากฏว่าพี่ทั้งสอง พากันขนทรัพย์สมบัติที่บ้านพ่อแม่ไปเป็นของตนหมด เหลือแต่แม่ไก่ซึ่งกำลังฟักไข่ 7 ฟองอยู่ น้องสุดท้ายจึงนำไปเลี้ยงไว้ วันหนึ่งมีพระภิกษุมาขอพักแรมที่บ้าน น้องสุดท้ายก็ต้อนรับอย่างดี รุ่งเช้าสองฟัวเมียก็จะเตรียมอาหารให้แขกกิน แต่ไม่มีอะไร ก็เลยเอาแม่ไก่มาทำอาหาร ลูกไก่กระโดดลงหม้อน้ำร้อนตามแม่ไก่ไปด้วยเลยได้ไปเกิดเป็นดาวบนท้องฟ้า ส่วนพระภิกษุนอนไม่ยอมตื่นสักที สองฟัวเมียจึงไปปลุกก็ตกใจ เพราะพระได้กลายเป็นทองคำทั้งตัว สองฟัวเมียกลายเป็นเศรษฐี และได้แบ่งทองคำให้พี่ทั้งสองด้วย จนพี่น้องทั้งหมดรักใคร่กันเช่นเดิม

(ทรัพย์สิน ปกิณณะ, 2542)

นิทานเรื่องแก้วออดแก้วทจนถึงจะได้ทองคำ เป็นนิทานที่แสดงให้เห็นถึงภาพตัวแทนของการจัดการศพ ด้วยวิธีการเผาตามคำสั่งเสียของพ่อ นิทานเรื่องนี้ น่าจะเกิดขึ้นหลังจากการเข้ามาของพระพุทธศาสนาแล้ว เพราะมีการกล่าวถึงพระภิกษุและนิทานเรื่องนี้ได้สืบสนความโดยการเอารายละเอียดอนุภาคลูกไก่กระโดดลงหม้อน้ำร้อนตายตามแม่และได้ไปเกิดเป็นดาวบนฟ้า ซึ่งเป็นอนุภาคในตำนานดาวลูกไก่

งานศพของชาวผู้ไทนั้นมีการปฏิบัติต่อศพ คือล้างหน้า ประแป้งและพรมน้ำหอม แต่ไม่มีการอาบน้ำศพ เว้นแต่ตายโดยอุบัติเหตุ เกลือกกล้วยสิ่งสกปรกเท่านั้น ถวิล ทองสว่างรัตน์ (2527) กล่าวว่า ผู้รับผิดชอบในงานศพของผู้ไทจะเป็นหน้าที่ของเขยเป็นส่วนใหญ่ ถ้าศพเน่าหรือส่งกลิ่นเหม็นขึ้นมา เขยต้องช่วยกันแก้ไขจนสุดความสามารถ การนำศพไปเผา ไม่ว่าจะเป็นการแบกหรือการหาม หรือเข็นศพ เป็นหน้าที่ที่เขยต้องรับผิดชอบ แต่คนอื่นก็มีหน้าที่ช่วยเหลือด้วยเหมือนกัน หากเกิดเรื่องไม่ตีงามขึ้นมาเขาจะตำหนิแต่เขยเพียงฝ่ายเดียว

การแต่งกายไปงานศพในสมัยก่อนชาวผู้ไทจะแต่งกายตามที่มี คือให้สุภาพ แต่ในปัจจุบันอนุโลมแต่งสีดำตามอย่างภาคกลาง การคบงันศพนั้นสมัยก่อนหนุ่มสาวจะมีการละเล่นในบ้าน งาน คือเล่นหมากเสือกินหมู หมากเก็บ หมากข้าวจ้าว เล่นทั้งบ่าวสาวและผู้ที่เป็นงาน ไม่ได้เล่นเอาพนันกัน เพียงแต่เล่นตบเขาดบขาให้สนุกสนานเท่านั้น เพื่อไม่ให้วังงอน เพราะห้ามไม่ให้งอนและให้ระวังไม่ให้แมวกระโดดข้ามศพด้วยเพราะชะล่า เชื่อว่าผีจะลุกขึ้นมาหลอก

ในการคบงันของชาวผู้ไทแต่ก่อนจะขาดการอ่านหนังสือผูกไปเสียไม่ได้ หนังสือผูกคือนิทานต่างๆ ที่จารในใบลาน เช่น เรื่องกาหะเกต จำปาสีตัน สิ้นไซ เป็นต้น ในงานศพของชาวผู้ไทนั้นเป็นหน้าที่ของชาวบ้านที่จะมาช่วยเหลือ เมื่อรู้ข่าวการตายก็จะมาช่วยงานโดยไม่ต้องเชิญ หรือขอร้อง มีพิธีทางพระพุทธศาสนาด้วยการนิมนต์พระสงฆ์มาสวดมาติกา บังสุกุล ทำบุญอุทิศ สรงน้ำพระ บวชเณร บวชชีหน้าศพ ชาวผู้ไททำศพที่บ้านผู้ตาย ไม่นิยมทำศพที่วัด ผู้ตายที่มีอายุมากจะมีการสวดอภิธรรม 7 คัมภีร์ มีการถวายภัตตาหารเช้าทุกเช้าที่บ้านงาน

การเคลื่อนศพใช้เวลาบ่ายโมงเป็นเกณฑ์ ชาวผู้ไทเว้นวันปลงศพคือวันเก้าค่ำ วันเดือนดับ และวันขึ้นหนึ่งค่ำ เพราะถือว่าเป็นวันปากเดือน ก่อนเคลื่อนศพจะต้องมีการคารวะศพและการเลี้ยงเขย การเลี้ยงเขยในงานศพจะเป็นการเลี้ยงที่ยิ่งใหญ่กว่าทุกครั้ง มีไก่ต้ม สุรา หมาก พลุ บุหรี่ และอาหารอื่นๆ

เขยคนแรกคือเขยที่แต่งงานกับลูกสาวคนโต เรียกว่าเขยยกต้องหาบกระบุงปางหรือกระบุงปังซึ่งมีเครื่องบริโภคน้ำสำหรับผู้ตายกิน (เช่น) ของที่ใช้ในการเผาศพที่ป่าช้า และต้องจัดน้ำล้างหน้าผู้ตาย ก่อนจะเผาไปด้วย เมื่อเขยยกไปถึงป่าช้าแล้วต้องก่อไฟสำรองไว้ไม่ให้ดับ ถ้าไฟดับหรือไม่มีไฟต้องถูกทำโทษให้แก้ผ้าเปลือยกายวิ่งไปเอาไฟที่บ้าน ซึ่งเป็นการทำโทษที่ต้องระวังอย่างยิ่ง ขณะหาบกระบุงปางไปนั้นก็ต้องห้ามเหลียวหลังคืนไปข้างหลังด้วย เมื่อเผาศพเสร็จแล้วเขยยกต้องตัดไม้ทับทางไว้ โดยตัดทับเพียงต้นเดียวเพื่อเป็นพิธีอันเป็นความเชื่อว่าเป็นการกันไม่ให้ผีผู้ตายตามมา

เขยกลางจะทำหน้าที่แบกหามศพร่วมกับญาติ และผู้หามศพคนอื่น เป็นหน้าที่แบกหาม ลาก เข็นศพไปป่าช้า ส่วนเขยเล็กมีหน้าที่ถ่างทางไปป่าช้าให้เตียน เพื่อความสะดวกของผู้หามศพไปป่าช้า

การจัดกองฟอนนั้นจะใช้พื้นที่กองสูง และเป็นหน้าที่ของเขยใหญ่ เมื่อวางศพวางลงกองฟอนแล้วจะใช้ไม้ดิบสองอันที่มีขนาดโตเท่าขาปักไขว้ทับหีบศพไว้เพื่อป้องกันไม่ให้ศพตกลงมา เรียกว่าไม้ข่มเหง เมื่อเผาศพแล้วก็จะพากันกลับบ้าน ที่บ้านจะต้องจัดเตรียมน้ำหอม น้ำมนต์ ส้มป่อย ไข่ให้ปะพรมเพื่อปัดรังควาน ที่เคยวางศพบนเรือน เมื่อยกศพไปแล้วบริเวณนั้นจะต้องเอาขี้เถ้าวางไว้ในกระดั่งฟัดข้าวและเอากระดั่งเชิงวางปิดไว้ มีการจัดพาขวัญไว้สำหรับสู่ขวัญเขยที่กลับมาจากปลงศพ

เมื่อเขยกลับมาถึงบ้านก็จะเอาน้ำหอม น้ำมนต์ที่เตรียมไว้มาปะพรมศีรษะ แล้วเขยก็จะไปเอาขี้เถ้าที่อยู่บนเรือนไปเททิ้งลงใต้ถุนให้หมด พร้อมกับพูดว่า “ลางร้ายไปให้พ้น” เขยอื่นจะเลาะไปทางหลังบ้านและใช้ไม้ส่ายวๆ ตีฝาเรือน 3 ที เพื่อไล่ผีร้ายออกจากเรือน เรียกว่า “ไล่ผีอินฮ้าง” เสร็จแล้วเขยจะพร้อมกันทำความสะอาด จากนั้นก็จะสู่ขวัญเขยให้เขยทุกคนอยู่เย็นเป็นสุข เพราะถือว่าเขยทั้งหลายไปเกลือกกลั้วกับซากผี ขออย่างได้มีภัยกับเขยทั้งหลาย

2) อ้ายกะเช่าไปขายควายไทย

อ้ายกะเช่าเป็นบ่าวที่เป็นนายฮ้อย มีผู้สาวที่มักกัน แต่ยังไม่แต่งงานกัน เพราะอ้ายกะเช่าต้องไปขายควายไทยให้กลับมา ก่อน อ้ายกะเช่าไปเกือบ 1 ปี ฝ่ายสาวได้ป่วยตายอยู่บ้าน เมื่อตายแล้วจะนำศพไปเผา ศพนั้นก็นำไปไม่ได้ ห้ามไม่ขึ้นจากพื้น ชาวบ้านชาวเมืองช่วยกันหาอย่างไรก็ไม่ได้ ชาวบ้านจึงพากันแตกบ้าน อพยพหนีด้วยความกลัวเหลือชาวบ้านที่อยู่ห่างจากบ้านศพนี้ไม่มากที่อาศัยอยู่เดิม ชาวบ้านชาวเมืองก็ไม่กล้าที่จะผ่านบ้านศพนี้ เพราะมีคนเห็นผีพี่สาวนี้ในตอนเย็นนั่งหวิมม ทาแป้งรอผู้ป่าวอ้ายกะเช่าอยู่จนวันหนึ่งอ้ายกะเช่าก็กลับจากไปขายควายไทย และเดินผ่านบ้านผู้สาวมา ถึงบ้านพ่อแม่พี่น้องจึงเล่าให้ฟังว่า ผู้สาวได้ตายแล้ว อ้ายกะเช่าก็ไม่เชื่อ บอกว่าเห็นผู้สาวนั่งหวิมมอยู่บนบ้าน อ้ายกะเช่าจึงไปบ้านผู้สาวในตอนกลางคืน นั่งคุยสาวอยู่จนตึก ผู้สาวจึงอ่อนวอนให้นอนเป็นเพื่อน พอนอนลงไปอ้ายกะเช่าก็ได้กลิ่นเหม็น จึงถามผู้สาวว่า “เหม็นอะไร” มองดูหน้าผู้สาวก็เปลี่ยนไปเป็นหน้าเน่าเปื่อยตลึงโง่ อ้ายกะเช่าจึงบอกว่าปวดเหยี่ยว ผู้สาวตอบว่า เหยี่ยวกะเหยี่ยวอยู่นี่ อ้ายกะเช่าบอกว่า ปวดขี้ ผู้สาวตอบว่า ขี้กะขี้อยู่นี่ อ้ายกะเช่าก็พยายามหาทางหนีไปให้ได้ จึงมองไปเห็นหมากน้ำเต้ากับเชือกและมีดวางอยู่ จึงบอกกับผู้สาวว่า ถ้าไม่เชื่อให้เอาเชือกผูกเอาดิ่งไว้ เหยี่ยวเสร็จแล้วจะกลับมา ว่าแล้วอ้ายกะเช่าก็เอาเชือกผูกเอาตัวเองเดินออกไปชานบ้านพร้อมน้ำเต้า และมิด พอถึงนอกชานก็เอาเชือกออกจากเอาไปผูกกับน้ำเต้า ใส่เต้า เจาะรูให้น้ำไหลออก เหมือนเสียงเหยี่ยวและรีบหนีกลับบ้านไปเล่าให้พ่อแม่ฟัง พ่อแม่จึงนำเอาอ้ายกะเช่าเข้าไปอยู่ในดางแห ฝ่ายผู้สาวเมื่อเสียงน้ำในเต้าหยุดไหล ไม่เห็นอ้ายกะเช่าเข้าไปจึงตั้งเชือกเห็นแต่น้ำเต้า จึงวิ่งตามไปบ้านผู้ป่าว จะขึ้นไปเอาตัวผู้ป่าวอ้ายกะเช่ากลับมา พ่อแม่จึงบอกกับผู้สาวว่า ถ้าสามารถนับตาแหได้ทั้งหมด จะยอมให้ขึ้นไป ผู้สาวนั้นก็นับได้สักหน่อย คนที่ส่นลูกแห ผีนั่นก็ลืม และเริ่มตื้นน้บไป และไม่สามารถนับได้ จึงหนีกลับไปหลัง

จากนั้นอ้ายกะเข่าก็ไม่กล้าลงบ้านไปไหนมาไหนเลย จนปีต่อมา ฤดูมะม่วงสุก จึงให้คำมั่นสัญญาว่าจะไม่เรียกอ้ายกะเข่า กลัวผีผู้สาวจะตามมา จะเรียกอ้ายเซียงเมียงแทนอ้ายกะเข่าจึงตกลง ไปขึ้นเอามะม่วงสุก พวกสาว ๆ ก็ร้องบอกว่า อ้ายกะเข่า ๆ ผีผู้สาวได้ยินจึงมาดักอยู่ต้นมะม่วงว่า “อ้ายกะ เข่าอยู่สิได้ลงมาทะแม่ะ ๆ” อ้ายกะเข่าไม่กล้าลงมา กล่าวถึงพระอินทร์ได้เห็นเหตุการณ์อย่างนั้นทั้งหมด จึงแปลงเป็น “เหน” อยู่บนต้นไม้ อ้ายกะเข่าจึงถอดเสื้อใส่ให้เหน และบอกกับผีผู้สาวว่า ข่อยลึงไปเดี๋ยวนี้หละ เหนนั้นก็ลงจากต้นมะม่วง ผีผู้สาวก็จับเอาทันที และพูดว่า ดั่งลึงดิง ดิงดั่งลึงดิง ๆ เหลียวเบ่งหน้าผัดคือหน้าเหน ผีเห็ดเซ็ญเหนสู้ ๆ ๆ ลึงลงมา เหนจึงหลุดมือ ผีก็วิ่งตามไป อ้ายกับเข่าจึงลงจากต้นมะม่วงกลับบ้านไป ผีก็ไล่จับเหนพระอินทร์แปลงผีจึงตาย และไปเกิดเป็นแอ้งคอกำสวยงามมาก คนทั้งหลายก็พากันไปดู ชีข้างตกผ้ากั๋งดูเพราะกลัวแอ้งจะโฉบเอา ฝ่ายอ้ายกะเข่าก็ขึ้นดูบนหลังช้างเช่นกัน

(บุญมา ไชยแสนท้าว, 2542)

นิทานเรื่องอ้ายกะเข่าไปขายควายไทยของกลุ่มชาติพันธุ์ญ้อได้กล่าวถึงการจัดการศพของคนในชุมชน นั่นคือนำไปเผา ประเพณีเกี่ยวกับการตายของชาวญ้อจะเริ่มที่การดอยศพ คือ การอาบน้ำและแต่งตัวศพ จากนั้นจะเขียนศพหรือการตราสังข์ โดยการมัดศพด้วยด้ายดิบสามเปลาะ เหมือนกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ เขียนคาถาใส่กระดาษมาใส่มือและปากศพแล้วก็จะนิมนต์พระสงฆ์มาพิจารณาศพ เจ้าภาพจะนิมนต์พระสงฆ์มาสวดอภิธรรมศพในตอนค่ำทุกวันจนกว่าจะนำศพไปปลงที่ป่าแหว่ (ป่าช้า) ชาวญ้อจะมีพิธีชันเฮือนดีเช่นเดียวกับชาวไทอีสาน คือญาติพี่น้องที่มาอยู่เป็นเพื่อน เพื่อให้ความอบอุ่นแก่สมาชิกในครอบครัวที่ยังมีชีวิตอยู่

สำหรับการทำโลงศพนั้น โลงศพของชาวญ้อทำอุเทนมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าทรงบัวคว่ำบัวหงาย ก่อนที่ชาวบ้านและญาติพี่น้องจะนำศพใส่โลง บรรดาสมาชิกในครอบครัวจะทำพิธีขอโทษสิกรรม เมื่อเรียบริ้วแล้วจึงยกศพโลง จากนั้นจะปลงศพด้วยการเผาที่ป่าแหว่ สมัยโบราณต้องเสี่ยงไข่เพื่อหาที่ตั้งกองพินเผาศพ (กองพอน) การเตรียมปลงศพนั้นประเพณีชาวญ้อจะขอบริจาคพินจากทุกๆ ครอบครัว เมื่อได้พินเพียงพอแล้วก็จะนำไปกองไว้ที่ป่าแหว่โดยเอากิ่งไม้สดๆ มาวางทับ เพื่อบอกหมายว่าพินกองนี้มีเจ้าของแล้ว ห้ามไม่ให้ใครมาแย่ง (ตาย)

การจัดเตรียมคานหามศพด้วยไม้ไผ่สีสุก เพราะชาวญ้อไม่นิยมใช้เกวียนดังเช่นกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ จึงใช้ไม้ไผ่หลายลำที่สามารถนำโลงศพและพระที่นั่งสวดพระอภิธรรมไปถึงป่าแหว่ได้โดยปลอดภัย สิ่งของที่ใช้ประกอบในพิธีปลงศพก็เหมือนกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ได้แก่ ดุ้นไฟชนวนสำหรับเผาศพ ข้าวตอกสำหรับโปรยหว่านระหว่างทาง น้ำมะพร้าวสำหรับล้างหน้า และจตุปัจจัยไทยทานพระสงฆ์

การปลงศพจะมีพิธีบวชน้ำศพ พิธีผูกข้อมือ โดยเจ้าพิธีจะเป็นผู้ผูกข้อมือให้แก่สมาชิกในครอบครัว เพื่อความเป็นสิริมงคล และยังไม่ตัดขาดจากผู้ตาย จากนั้นจะเป็นพิธีตั้ง้ายที่ผูกข้อมือทิ้งเมื่อนำศพลงพื้นบ้านแล้ว ถือว่าได้ตัดขาดญาติพี่น้องกับผู้ตายแล้ว จากนั้นจะเป็นพิธีแห่ศพจากบ้านไปป่าช้า หลังจากเผาศพเสร็จแล้ว จะมีพิธีผูกข้อมือให้แก่สมาชิกในครอบครัวผู้ตายภายหลังที่มาจากงานศพแล้ว เพื่อบำรุงขวัญกำลังใจสำหรับผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ให้เข้มแข็งต่อไป

เมื่อเผาศพแล้วจะมีการเตรียมทำบุญเก็บอัฐิ โดยจะนิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ที่บ้านผู้ตาย วันต่อมาญาติพี่น้องจะร่วมกันทำปราสาทผึ้งด้วยต้นกล้วย หรือทำเป็นต้นไทยทาน เรียกว่า “ต้นกาละพฤกษ์” เพื่ออุทิศให้แก่ผู้ตาย ญาติพี่น้องจะนิมนต์พระสงฆ์ 4 รูป ไปเก็บอัฐิที่ป่าช้าตั้งแต่เช้ามีด นำอัฐิใส่หม้อดินเผาห่อด้วยผ้าขาวเรียบริ้วมาฝากไว้ที่วัดก่อนที่จะนำเข้าบรรจุในธาตุเจดีย์ต่อไป มีการแจกข้าว คือพิธีถวายภัตตาหารเช้าที่บ้านของผู้ตาย เสร็จแล้วจะไปถวายปราสาทผึ้ง และตอนกลางคืนจะนิมนต์พระมาเทศน์ที่บ้านคนตาย จำนวน 4 รูป เรียกว่า “เทศน์ชำระ” ซึ่งเป็นประเพณีที่มีแต่ชาวญ้อทำอุเทนเท่านั้น

3) อีเอ้อยอีน้อง

นิทานเรื่องอีเอ้อยอีน้องของไทดำ มีเนื้อเรื่องว่าครอบครัวหนึ่งมีลูกสาวสองคน คนโตผิวดำเรียกว่าอีดำ ส่วนคนเล็กผิวดำขาวเรียกอีขาว พ่อรักพี่สาวสาวมากกว่า พ่อกับแม่จะสอนลูกสาวต่างกัน พ่อจะสอนพี่สาวให้ทำงานที่ไม่ค่อยเรียบริ้วเน้นให้งานเสร็จ ส่วนแม่จะสอนให้ทำงานอย่างเรียบริ้ว ต่อมาลูกสองคนก็แข่งกันทำงานต่างๆ เช่น ปั่นฝ้าย ตำข้าว ผลที่ออกมาพ่อจะตัดสินให้เสมอกัน

“ต่างคนต่างโตเป็นสาว พอฝนฟ้าตกมาปีใหม่ พ่อก็ไปหากบหาเขียด หาได้ก็เก็บใส่ข้อง เดินออกมานอกข้องก็เก็บอีก พ่อจึงนึกว่าได้หลายตัว เรียกพี่สาวมาดูบอกว่าได้กบมาหลายตัว เรียกพี่สาวมาดูบอกว่าได้กบมาหลายตัว ให้เอาไปทำอาหารหลายๆ อย่าง ทั้งแกง หมก ปิ้ง นึ่ง สารพัดอย่าง เสร็จแล้วเอาไปให้พี่น้องบ้านใกล้เคียงกิน สั่งลูกสาวคนโตเสร็จพ่อก็ออกไปนา ตั้งแต่เช้า แม่มาเห็นมีกบตัวเดียวเลยเอามาปิ้ง แล้วให้อีดำเอาไปให้พ่อ พ่อไปถึงนาอีดำก็เล่าให้พ่อฟังว่าแม่กับน้องกินไปแล้วแปดถ้วย “อ้ายเอยอ้าย (พ่อ) มากินกบตัวเดียว เอ็ม (แม่) กินแล้ว กินแท้กินหลวงกินหลายตั้งแปดถ้วย” พ่อก็โกรธตัวออกมาว่า “กบตั้งหลายเป็นผีเป่าผีโพ มันเป็นอียั้งของมัน กุสึบเอามันไว้ บีให้พี่น้องกินด้วย” พ่อจึงเอาพลั่วไปตัดคอเมียตัวเองตาย ตายแล้วแทนที่จะเห็นใจ แต่สมน้ำหน้า มีแต่ลูกสาวคนเล็กที่ร้องไห้เสียใจที่แม่ตาย แล้วเอาศพแม่ไปฝังหัวนาติดบ้าน วิญญาณของแม่กลายเป็นเทวดา เนมิตมาสู่ลูกหลาน”

แม่ที่เป็นเทวดาเนมิตเสื่อผ้าให้อีขาวทุกวันจนอีดำอิจฉา และหาทางลั่นน้องแต่ ผลกรรมก็กลับคืนมา ด้วยความที่อีขาวเป็นคนขยันและพูดจาไพเราะทำให้มีคนมาจีบได้

แต่งงานออกเรือนไปอยู่บ้านสามี อีดำจึงฟังต้นตะขบ อีขาวตกลงไปในห้วยและจมน้ำตาย อีดำไปบอกสามีน้องว่า น้องตายแล้วและสั่งให้ตนมาเป็นแม่บ้านแทน วิญญาณอีขาวไปเกิดเป็นนกเขา อำคำ่านกเขาและ โยนเข้าไปในเตาไฟ แม่ย่ามาขอจุดไฟ และทำขากนกเขาตกไปในแอ่งข้าวหมาก และกลายร่างมาเป็นสาวงาม แม่ย่าจำได้ว่าเป็นลูกสะใภ้คนก่อนจึงเอาไปซ่อนไว้ในเรือน ลูกอีขาวมาเล่นบ้านย่าเห็น และจำแม่ได้และไปบอกพ่อ ทำให้สามีมาเจอ เมื่อพาอีขาวกลับเรือนอำคำยังอีกฉาน้องอยู่และอยากขาบบ้าง อีขาวจึงบอกว่าให้แม่ย่าเอาไปต้มหม้อยาเลาะผิวขาว อีดำเชื่อและก่อไฟต้มน้ำ ยา และอีขาวช่วยกันเทน้ำร้อนใส่อีดำจนตาย

(ศาริสา สุขคง, 2555)

วิญญาณผู้ตายมากินข้าว ระหว่างนั้นญาติพี่น้องจะมานั่งล้อมวง และหมอบผีจะ แจกข้าวเหนียวเวียนให้ญาติๆ มาปั้นข้าว ต่อจากนั้นจะเปิดผ้าคลุมศพออก ทำพิธีล้างหน้า ทาแป้งให้ และบรรจุลงในโลง ส่วนเสื้อผ้าข้าวของของผู้ตายจะเอาใส่กล่องให้ญาติถือไปป่าช้า เมื่อถึงเวลานำศพไปป่าช้า บุตรชายหรือญาติจะจุดศพ โดยใส่ชุดขาว โทกผ้าขาว และถือสำรับไก่ เพื่อให้ผู้ตายกินที่ป่าช้า เมื่อไปถึงป่าช้าจะเปิดฝาโลงเพื่อให้ผู้ตายได้กินข้าว ระหว่างนั้นจะมีการจุดหลุมเพื่อเตรียมฝัง เมื่อคิดว่าผู้ตายกินอิ่มแล้วก็จะเอาศพลงหลุมที่เตรียมไว้ ก่อนจะกลบดินจะมีการเปิดฝาโลงอีกครั้งเพื่อนำน้ำมะพร้าวมาล้างหน้าศพและเทราดตามปากหลุม จากนั้นจะปิดฝาโลงอย่างมิดชิด เสร็จแล้วกลบดินให้เรียบร้อย และขั้นสุดท้ายจะเอาหนามมาวางไว้ปากหลุมเพื่อป้องกันไม่ให้สุนัขมาคุ้ยศพ

ประเพณีของชาวไทยตำบลนาป่าหน้าตอนเย็นของวันที่นำศพไปฝัง จะมีพิธีสู่ขวัญให้ครอบครัวผู้ตาย โดยใช้ด้ายสีขาวผูกแขนคนในครอบครัวของผู้ตายและคนที่ไปส่งศพที่ป่าช้า ด้วย เพื่อความเป็นสิริมงคล เมื่อเสร็จจากพิธีสู่ขวัญ ก็จะเป็นการรับประทานอาหารร่วมกัน

4) หลวงพ่อเจ้าชู

มีหลวงพ่องค์หนึ่ง มีนิสัยเจ้าชูแอบหลงรักสาวมานาน แต่ไม่กล้าไปพูดสาวสาวคนนี้ชื่อนางทองพูน นางทองพูนนี้เป็นลูกสาวของชาวบ้านแห่งหนึ่ง คราวนี้ในบ้านนั้นปรากฏว่า มีโยมปริ้ม นั้นทำบุญเผาศพนางเอ็บ ซึ่งได้ล่วงลับไป หลวงพ่องค์นี้ ได้ถูกนิมนต์ไปในงานนี้ด้วย เมื่อไปถึงบ้านเจ้าภาพ เจ้าภาพก็นิมนต์ให้เทศน์ แต่ว่าเทศน์จวน อำในตอนค่ำ พระหลวงพ่องค์นี้ก็เริ่มเทศน์ ตอนแรกก็บอกพุทธศักราช บอกวัน เดือน ปี อะไรเรียบร้อย แล้ว ก็เริ่มอารัมภบทว่า อันคนเราเกิดมานี้ สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงแท้ แน่นอน เป็นอนิจจัง อนัตตา ตอนแรกเกิดใหม่ๆก็สวยก็งาม เปรียบประดุจผ้าแพรที่ซื้อใหม่ใหม่ๆก็ย้อมสวยสดงดงาม แต่เมื่อใช้ไปเก่าไป ก็ย้อมนาน ก็ย้อมคร่ำคร่า คนเราก็เช่นเดียวกัน เมื่อตอนยังหนุ่มยังสาวอยู่ก็สวยสดงดงาม ดูเนื้อดูหนังก็กระชุ่มกระชวย ดูหน้าดูตากก็ปลาบปลื้ม น่ารักใคร่ทุกอย่าง แต่

เมื่ออายุมากสังขารก็ร่วงโรยไป ฉะนั้นเพื่อความไม่ประมาท พวกท่านทั้งหลายจงรีบพากันสร้างคุณงามความดีเอาไว้ เมื่อตายไปแล้วก็เอาอะไรไปไม่ได้หรอก ยกตัวอย่างเช่น โยมเอ็บ ลูกสาวของโยมปร๋มตายไปเมื่อสองสามวันนี้ ไม่เห็นเอาอะไรไปเลย จริงไหมเล่า อีนางทองพูน (หัวเราะ) อ้าต๋อจากนั้นหลวงพ่อก็เทศน์วนไปวนมาไม่รู้จักจบสักที ไอ้พวกเด็กหนุ่มเด็กสาว มันก็จะดูหนังดูลิเก แต่พระเทศน์ไม่จบ เขาก็ยังไม่เห็นแสดง ก็มีไฟฉายนั้นปีบส่องหน้ามาครั้งที่หนึ่ง ก็ปีบไปแล้วครั้งที่สอง ก็ปีบไฟฉายส่องหน้ามาอีก พระองค์นี้ก็รู้ตัวทีเดียว จึงเทศน์ขึ้นว่า ไฟฉายครานี้ส่องหน้าเอาตมามาสามหนแล้ว เพราะฉะนั้นเอาตมามาภาพ ก็จะยุติการแสดงพระธรรมเทศนาลงไว้เพียงเท่านี้ เอวังก็มีด้วยประการละฉะนี้ พอที่จบลง ไอ้พวกหนุ่มๆสาวๆ มันก็โห่เกี้ยวทีเดียว พู่ว่า ถ้าไม่มีไฟฉายส่องนี้ เห็นที่จะจับไม่พอ หลวงพ่อนี้ขอ

(ปรีชา อุยตระกูล, 2520)

นิทานเรื่องหลวงพ่ोज้ำชู ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทเบิ่ง เป็นนิทานมุขตลกที่ได้กล่าวถึงหลวงพ่อกับได้รับการนิมนต์ไปสวดในงานศพ ธวัช ปุณโณทก (2542) ได้กล่าวถึงการจัดพิธีศพของชาวไทเบิ่งโคราชว่าไม่ต่างไปจากชาวภาคกลาง งานศพของชาวโคราชจะนิยมทำบุญศพไว้ที่บ้าน 3 – 5 คีน ก่อนที่จะนำไปปลงศพที่ป่าช้า ในขณะที่บำเพ็ญงานศพนั้นลูกหลานญาติมิตรจะช่วยงานกันอย่างพร้อมเพรียงและอยู่เป็นเพื่อนเจ้าภาพตลอดงาน ในระหว่างงานศพนั้นจะนิมนต์พระสงฆ์มาฉันภัตตาหารเช้า – เพล ทุกวัน ตอนค่ำจะนิมนต์พระมาสวดอภิธรรม ดังเช่นที่ในนิทานหลวงพ่อกับได้เทศน์เรื่องเกี่ยวกับสามัญลักษณะของสิ่งทั้งปวง 3 ประการ หรือที่เรียกว่า “ไตรลักษณ์” คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หลังจากนั้นชาวบ้านจะร่วมกันสวดพระมาลัย โดยนำหนังสือมาสวดเหมือนกับภาคกลางในอดีต

5) ตำนานนกหัสดีลิงค์

สมัยโบราณหลายพันปีมาแล้ว ในนครตักกะศิลาเซียงรุ่งแสนหวีฟ้ามหานครพระมหากษัตริย์แห่งนครนั้นถึงแก่สวรรคต ตามธรรมเนียมต้องอัญเชิญพระศพออกไปเผาปนกิจที่ทุ่งหลวง ในครั้งนั้นพระมหาเทวีให้จัดการพระศพตามโบราณประเพณี ได้แห่พระศพออกจากพระราชวังไปยังทุ่งหลวงเพื่อถวายพระเพลิง ขณะนั้นมีนกสั๊กกะไต้ลิงค์ หรือนกหัสดีลิงค์ซึ่งกินเนื้อสัตว์เป็นอาหารบินมาจากป่าหิมพานต์ นกได้เห็นพระศพคิดว่า เป็นอาหารของเขา จึงบินโฉบลงมาเอาพระศพจะไปกิน เมื่อพระมหาเทวีเห็นเช่นนั้นก็ประกาศให้คนดีต่อสู่นกหัสดีลิงค์เพื่อเอาพระศพคืนมา คนทั้งหลายก็อาสาต่อสู่นกหัสดีลิงค์ไม่ได้ ถูกรอกหัสดีลิงค์จับกินหมด ในครั้งนี้ ธิดาแห่งมหาธาตุนครจึงเข้ารับอาสาสู่นกหัสดีลิงค์นั้น นางมีนามว่า สีดา นางได้ใช้ศรอาบยาพิษยิงนกหัสดีลิงค์ นกหัสดีลิงค์ถึงแก่ความตายตกลงมาพร้อมพระศพแห่งกษัตริย์องค์นั้น พระมหาเทวีจึง

โปรดสั่งให้ช่างทำเมรุคือหอแก้วบนหลังนกหัสติลิงค์แล้วเชิญพระศพขึ้นประดิษฐานบนหลังนกหัสติลิงค์ แล้วถวายพระเพลิงไปพร้อมกัน

(บำเพ็ญ ฦ อุบล, 2539)

จากตำนานนกสั๊กกะไคลิงค์หรือนกหัสติลิงค์จึงได้มีพิธีเผาพระศพเจ้านายแห่งราชวงศ์เมืองอุบลด้วยการสร้างเมรุเป็นรูปนก มีหอแก้วบนหลังนก แล้วเชิญเอาพระศพเจ้านายขึ้นประดิษฐานไว้บนหอแก้วหลังนก แล้วชักลากไปถวายพระเพลิงที่กลางทุ่ง พิธีนี้เป็นประเพณีเฉพาะงานศพของเจ้านายเท่านั้น ต่อมาภายหลังยินยอมให้พระสงฆ์สมณศักดิ์ขึ้นนกได้เช่นเดียวกับเจ้านาย

ผู้ที่จะช่านกได้จะต้องเป็นผู้หญิงที่สืบเชื้อสายมาจากเจ้านางสีดาเท่านั้น เมื่อเจ้านายในฐานันดรอาญาสี่ถึงแก่อสัญกรรมลง เมื่อได้ตกลงกันว่าจะสร้างเมรุนกสั๊กกะไคลิงค์แล้วเจ้าภาพจะต้องแต่งตั้งตัวแทนอาญาสี่ไปให้เชิญเจ้านางสีดาโดยผ่านนางเทียม ตัวแทนอาญาสี่จะต้องนำขันห้าไปเชิญนางเทียมด้วย นางเทียมจะรับขันเชิญและเรียกคำบูชาครู จากนั้นเจ้าภาพก็จะลากลับ

การช่านกในวันงานเผาศพหรือรับพระราชทานศิลาหน้าเพลิงนั้น เจ้าภาพจะให้ตัวแทนอาญาสี่มาเชิญเจ้านางสีดาอีกครั้งหนึ่ง พร้อมทั้งมีขบวนแห่มาเชิญเจ้านางสีดาไปช่านกด้วย ในอดีตนั้นเจ้านางสีดาจะนั่งวอมีคนหามและกันสัปทนให้ คนหามจะต้องแต่งชุดสีแดง มีกระบวนหอกดาบที่แต่งสีแดงเดินนำหน้าขบวนแห่ จะมีการรวนรอบเมรุหกสั๊กกะไคลิงค์ 3 รอบ ระหว่างนั้นเจ้านางสีดาในร่างนางเทียมจะร่ายรำทำนองเพลงแคนที่แห่แห่นไป ทำรำจะเป็นการสู้กับนกเรียกว่า ล่อหลอกนก ฝ่ายนกก็จะแสดงท่าที่ต่อสู้ โดยแกว่งไกววง หูตาจะสอดส่ายไปมาและมองตามและมีเสียงขู่คำราม พอได้จังหวะเจ้านางสีดาก็จะใช้ศรกายสิทธิ์ยิงไปที่หน้าอกนก เมื่อศรปักอก คนข้างในตัวนกก็นำสีแดงที่สมมุติว่าเป็นเลือดนกออกมา เจ้านางสีดาจะยิงนกจำนวนสามศรด้วยกัน หลังจากนั้น ขุนตุม ขุนตาม ขุนซ้า ขุนพลอย ก็จะใช้หอกแทงนก จนนกอ่อนกำลังและถึงแก่ความตาย แล้วขบวนแห่เจ้านางสีดาก็จะแห่กลับไป เป็นอันเสร็จพิธี

ประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวกับความตายของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสานที่ปรากฏในตำนานและนิทานพบว่าจะมีความคล้ายกัน คือการจัดการศพด้วยการเผา ส่วนไทดำจะใช้วิธีการที่แตกต่างจากกลุ่มชาติพันธุ์อื่น คือการฝัง

ในส่วนของพิธีกรรมนั้นซึ่งมีพิธีกรรมที่แตกต่างกันไปตามแต่ขนบธรรมเนียมของแต่ละกลุ่ม แต่ส่วนใหญ่จะมีการรวมญาติ และนิมนต์พระสงฆ์มาสวดในงานศพ ยกเว้นไทดำ ที่แยกกันระหว่างเรื่องของผี คือไม่ให้พระสงฆ์เข้ามาเกี่ยวข้อง นอกจากนี้ในส่วนของกลุ่มลาวพลัดถิ่นที่เป็นชนชั้นผู้นำเมืองอุบลจะมีวิธีการ ตลอดจนขั้นตอนที่ยุ่งยากและซับซ้อนกว่าของชาวบ้านทั่วไป โดยมีที่มา

ของพิธีกรรมจากตำนานเรื่องนกหัสติลิงค์ อันเป็นการสร้างพื้นที่และสร้างความหมายอันชอบธรรม และแตกต่างให้แก่ชนชั้นปกครอง

4.1.2.2 ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับการแต่งงาน

การแต่งงานคือการประกาศให้สังคมรับรู้และเห็นชอบในการใช้ชีวิตร่วมกันของคน เป็นสามีและภรรยา การแต่งงานเป็นเงื่อนไขสำคัญของการสร้างครอบครัวและการเจริญพันธุ์ แต่ละสังคมย่อมมีรูปแบบของครอบครัวและกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการแต่งงานแตกต่างกันออกไป แต่กฎเกณฑ์ที่มีร่วมกันในทุกสังคมคือข้อห้ามของการรักร่วมสายเลือด (Incest taboo) นั่นคือไม่อนุญาตให้มีเพศสัมพันธ์กับพ่อแม่ พี่น้องและลูก

การแต่งงานประเพณีการแต่งงานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อถิ่นในอีสานปรากฏใน ตำนานและนิทานเรื่องต่างๆ ดังตัวอย่าง

1) ธรรมเนียมในการเลือกคู่ครอง

สังคมแต่ละสังคมย่อมมีรูปแบบของครอบครัวและกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการแต่งงาน แตกต่างกันออกไป แต่กฎเกณฑ์ที่มีร่วมกันในทุกสังคมคือข้อห้ามของการรักร่วมสายเลือด (Incest taboo) นั่นคือไม่อนุญาตให้มีเพศสัมพันธ์กับพ่อแม่ พี่น้องและลูก บางกลุ่มนิยมแต่งงานกันในกลุ่มเดียวกัน ดังในนิทานเรื่องนางไก่อ้วที่มีนัยในการแต่งงานในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน

ครั้งหนึ่งนานมาแล้วได้เกิดภัยแล้งขึ้นในที่แห่งหนึ่ง เมื่อเกิดความแห้งแล้งเกิดขึ้น ผู้คนก็อพยพหนีไปเพื่อหาน้ำดื่ม น้ำใช้และอาหารการกิน แม้แต่วังน้ำที่อุดมสมบูรณ์ก็แห้งขอด และผู้คนในหมู่บ้านก็พากันล้มตายอันเนื่องจากขาดแคลนน้ำดื่ม มีครอบครัวหนึ่งที่ประกอบด้วยพ่อแม่ ลูกเป็นครอบครัวที่เคยอุดมสมบูรณ์ แต่บัดนี้ก็มีชะตาชีวิต เช่นเดียวกับคนทั้งหลายที่ประสบอยู่ในขณะนี้ พ่อและแม่เป็นห่วงเป็นใยลูกมาก เกรงว่าถ้านำลูกไปเผชิญโชคในการหาแหล่งน้ำกับเพื่อ บ้าน ก็เกรงลูกจะตกกระกำลำบาก มีข่าวลือว่ามีน้ำอยู่อีกแห่งหนึ่งแต่อยู่ไกลมาก แต่พ่อและแม่ก็ปรารถนาจะได้มาไว้ดื่ม ก่อนไปได้จัดเสบียงอาหารไว้ให้ลูก โดยมีข้าว 1 ปัน และไข่ 1 ฟอง เมื่อสองสามีภรรยาไปถึงแหล่งน้ำปรากฏว่าแห้งแล้งมีแต่ดิน แต่เหนือจากแหล่งน้ำนี้มีภูเขาซึ่งเป็นต้นกำเนิดของสายน้ำ เมื่อทุกคนคิดว่าหากไม่ช่วยกันต้องตายแน่ ๆ จึงได้ชักชวนเพื่อนมนุษย์ที่อยู่ ณ ที่แห่งนั้นร่วมแรงร่วมใจกันขุดเจาะต้นกำเนิดน้ำ ในที่สุดก็สามารถเจาะจนน้ำทะลักออกมา มากมาย พัดเอาผู้คนที่ขุดเจาะไปคนละทิศละทาง

กล่าวถึงลูกสาวที่พ่อแม่จากไปก็ไม่ยอมกินข้าวกินปลา มือที่กำไข่ที่แม่ให้ไว้มานาน จนไข่ใบนั้นแตกออกมาเป็นลูกไก่ และนางก็เลี้ยงดูลูกไก่อ้วนนั้นจนใหญ่ รู้จักซิ่นและรู้ภาษาของคน เมื่อไก่ที่นางเลี้ยงเห็นเจ้าของหงอยเหงาก็พูดปลอบและถามนางว่า “อยากได้อะไร” นางจึงตอบว่า “อยากได้บ้านกว้างเมืองงาม” พอรุ่งเช้าไก่อ้วนก็บอกว่าเจ้าของอยากได้บ้านกว้างเมืองงาม พอนางลืมนึก

ตื่นขึ้นก็ได้เห็นบ้านกว้างเมืองงามดังที่พูด ไก่ตัวนั้นก็ถามอีกว่า “อยากได้อะไร” นางก็บอกว่า “อยากได้บัวไพร่ ช่างม้า วัวควาย” และนางก็ได้สมปรารถนา ต่อมาไก่ตัวนั้นตาย แต่ก่อนตายไก่โอบก้ส่งนางไว้ว่าให้เผา เมื่อไก่ตายไปนางก็ได้ปฏิบัติตามคำสั่ง และสถานที่เผาไก่ก็มีต้นพุทเกิดขึ้น และต้นพุทก็ออกดอกแต่มีเพียงดอกเดียวซึ่งมีขนาดใหญ่ นางจึงเก็บเอาไว้ไปบูชาพระในห้องของนาง ตกกลางคืนปรากฏว่ามีชายหนุ่มรูปงามออกมาจากดอกไม้ และได้มอบความรักให้แก่กัน นับแต่นั้นมาทั้งสองก็ได้เป็นพระยาและมเหสีแห่งเมืองนครมิต

กล่าวถึงพ่อและแม่ที่ถูกน้ำพัดมาเป็นเวลาแรมเดือนแรมปี จนจนเต็มตัวคล้ายลิง กระแสน้ำป่าพัดพาไปถึงเมืองที่ลูกอยู่ ชาวบ้านเห็นจึงช่วยเหลือและนำมาให้พระยาดู เมื่อนำสองตายไปอาบน้ำและเปลี่ยนเสื้อผ้าแล้ว พระยาก็จักถาม นางจึงพูดต่อหน้าเสนาอำมาตย์ว่าสองคนนี้เป็นพ่อแม่ของนาง และรับเลี้ยงทั้งคู่ให้อยู่เย็นเป็นสุขตั้งแต่นั้นมา

(ทรัพย์สิน ปกิรินทร์, 2542)

นิทานเรื่องนางไก่แก้วของผู้ไท มีอนุภาคที่สำคัญคือ “ไก่แก้ว” ไก่เป็นสัญลักษณ์ของสัตว์ที่มีความขยันในการทำมาหากินเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง ส่วนคำว่า “แก้ว” มีความหมายถึงความงาม ความดี เลิศ ดังนั้นไก่แก้วจึงสื่อสารความหมายว่าหมายถึงชาวผู้ไทเป็นคนขยันขันแข็ง หมั่นเพียร เหตุผลที่เป็นไก่ เพราะในตอนแรกคนพลัดถิ่นนั้นไม่ได้ถูกยอมรับจากคนในพื้นที่ แม้ว่าผู้ไทจะขยันหมั่นเพียร ผู้ไทยก็ยังมีความเป็นอื่นในสังคมอยู่ การกลับมาอยู่ในร่างของชายหนุ่มรูปงามนั้นแสดงถึงการยอมรับจากสังคม

เมื่อพิจารณาอนุภาคไก่แก้ว ซึ่งเริ่มจากไข่ ฟักตัวเป็นไข่ กลายเป็นต้นดอกพุท และกลายเป็นชายหนุ่มรูปงาม เมื่อเรามองย้อนกลับไปที่ดินกำเนิดของชายหนุ่ม ก็คือไข่ที่เกิดจากการฟักด้วยความอุ่นจากมือของหญิงสาวนั่นเอง หากเราจะกล่าวว่าชายหนุ่มเกิดจากหญิงสาวก็คงไม่ผิดนัก ดังนั้นอนุภาคไก่แก้วจึงสื่อสารถึงวัฒนธรรมการแต่งงานในกลุ่มชาติพันธุ์ของชาวผู้ไท ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของสุรัตน์ วรารัตน์ (2524) โดย “ศึกษาเปรียบเทียบประเพณีวัฒนธรรมของชาวผู้ไท-โซ่” และพบว่าชาวผู้ไทยและโซ่นิยมเลือกคู่สมรสในหมู่บ้านเดียวกัน และสอดคล้องกับงานวิจัยของ สพลันต์ เพชรคำ (2544) เรื่อง “กลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท อ.วาริชภูมิ จ.สกลนคร” ก็ได้กล่าวว่าชาวผู้ไทยนิยมให้ลูกหลานแต่งงานในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันมากกว่าแต่งงานข้ามกลุ่ม ทำให้คนในชุมชนเป็นญาติสนิทและใกล้ชิดกัน

2) วิธีทำความรู้จักคุ้นเคย

การเลือกคู่ครองของหนุ่มสาวในกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสานนั้นมีสิทธิและเสรีภาพในการเลือกคู่มาพอสมควร ดังจะเห็นได้จากประเพณีลงช่วงของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทย ผู้ไทยเป็นต้น ซึ่งประเพณีลงช่วงนี้เป็นอีกประเพณีหนึ่งที่เปิดโอกาสให้หนุ่มสาวได้รู้จักกัน พบปะสังสรรค์

ตลอดจนเกี่ยวพาราสีกัน ในตำนานและนิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสานปรากฏวิถีการทำ ความรู้จักของหนุ่มสาว ดังตัวตัวอย่าง

ปะแดงกับสาวแก่

ยังมีนิทานอีกเรื่องหนึ่ง ยังมีอาจารย์วัดหนึ่งบวชนาน ชิบพรรษา เป็นต้นไปแต่ ที่นี้ก็ซีกออกมา ซีกออกมาก็อาศัยว่าตัวเป็นคนเก่า เป็นหนุ่มเก่า เป็นหนุ่มแก่ ก็ไม่สามารถไปเหล่ สาวที่ไหนได้ ถึงไปเหล่ไปเกี่ยวสาวกะทั่งมันก็ไม่พูดหา พูดหา มันก็ไม่ถูกหูถูกใจก็เลยอยู่ที่ บ้านไต้ตั้ง ไต้ตั้ง ยังมีปู่ มาถามว่า อาจารย์เอ๋ย ก็หาลูกหาเมียมันเด่ ไปเหล่สาวเบิ่งวะ โย ...ปู่เอ๋ยไปเหล่สาวกะไหนมันก็ไม่ทำพูดหา ป้ายข้าจืหาให้ เห็นอยู่คนหนึ่ง ด้อก โย...บอกก็ดีแล้ว ปู่เอ๋ย ไคเหล่แล้วคนนั้นเนว่า มันตำเข้าตีกๆเป็นสาวแก่อยู่จ่า ดีแล้วอาจารย์บวชนานนั้นปะแดง นั้น คนบวชนานเขาเรียกว่าปะแดงก็ไปเห็นสาวๆ ตำเข้าอยู่ ก็ช่วยตำคลุกขลุ่ย อย่างสำคัญ คุยกี้เข้าแก้มกันอย่างเหลือขนาดทีเดียว ว่าไหนเป็นนั้นอยู่ก็อยู่ เจน ตีกเจนตั้น เพลิดเพลินไปใน คินวันนั้น อาจารย์นั้นก็ขอลาแม่ยอดรักกลับบ้าน โดยสวัสดิภาพมากี้ มานอนนึ่งค้ำนึ่งอยู่เสมอ ว่า สาวคนนี้ยังงี้รักเราเป็นแม่ดูพูดถูกคลองกันนัก เราจะเอาเป็นนางลูกนางเมียให้ได้ ก็แต่ว่า เราจะต้องเหล่ด้วยกลเม็ดเทคนิคของเรา ซักเล็กซักหน้อยก่อน ลองดูเชิงก่อนว่า ถ้าร่วม ประเพณีตามโลกวิสัยนั้นมันดี ฮีมันเจ็บ ฮีมันไม่ดีอย่างไร อาจารย์มีความสงสัยอยู่ อยู่มาวัน หนึ่ง เวลาเย็นแก่ก็ไปอีกทีเดียว ไปสาวๆนั้นก็ให้ช่วยตำเข้า อาจารย์นั้นก็ตำ สาวๆก็ทำตาม ธรรมดาคนโบราณก็เป็นยังงั้น ค่อยตีกเข้ามา ค่อยตีกเข้ามา ค่อยตีกเข้ามา อาจารย์นั้นก็ทีนิก ยังงี้ก็อยากแผลงฤทธิ์ยังงั้นนะซี อาจารย์จะเหล่พิเรนทีเดียว เพราะว่ามี ความสงสัยอยู่แต่พอ ตีกมา ตีกมา ดูพ่อแม่ก็สังบ งามเจียบ ไม่มาตามดูลูกสาวแต่อย่างไรเลย อาจารย์ก็ดึงเข้ากอด สาวๆคนนั้น ปล้าลงกะเด็นกะตื่อง ตืดแกลบก็ช่างหัวมัน ก็รำม รำ รำใหญ่ รำม่น้อยทีเดียว รำ รำ รำ ไ้อ้องคชาตินั้นมันไม่ถูกที ถูกเอาดิน สาวๆก็ว่า พี่ทิดพิต พี่ทิดพิต ไ้อเจ้าหนุ่มๆ เก่า ผิดกูเป็นเงินเสียดอกนะ เมื่อสำเร็จเซ็ดซับแล้ว ทิดก็ลามา แล้วต่างคนต่างนึ่ง สาวๆนั้นก็ โยจะลากด้วยเขาทั้งที ก็แทงลือดตารีก็ผิดไปแหล่ว ไม่รูจืทำยังงี้ สาวๆคิดอย่างงั้น ไ้ออาจารย์ ก็นี้ในใจว่า โย การมีผิวมีเมีย นะมันเจ็บเกินถึงป็นนี้ ทำไม่ยังพากันอยากได้กันนักหนา อย่า กระนั้นเลยกูเจ็บนัก ที่นี้เวลากลางวันแก่ก็เข้าไปในสวนกล้วยเด่ แก้วฟ้าแล้วก็ถอกกะด้อดู เห็น เห็น แต่แกลบที่นี้ แก้วฟ้า ไ้อย ที่คนมีแต่แกลบ อาจารย์นั้นก็ มี สัญญาวิปริตไปเช่นนั้น จึงมา นอนมือเกี่ยหน้าผากกูอย่าซีกซะเลย ไม่เป็นเรื่องเป็นราวไต่ดอ กแกจิงไปบวชอยู่ในพระศาสนา เข้าสมณะกรรมฐาน เป็นความดีสำหรับ อาตมาไปในภายหน้า เอวังก็มีด้วยประการฉะนี้

(ปรีชา อุยตระกูล, 2520)

นิทานเรื่องปะแดงกับสาวแก่ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทเบ็ง มีพิธีลงกระเดื่อง นั่นคือในสมัยก่อนแต่ละบ้านจะมีกระเดื่องตำข้าวไว้ใต้ถุนบ้าน ตกค่ำหลังจากรับประทานอาหารเย็นแล้ว สาวๆ จะลงจากบ้านมาตำข้าวที่ใต้ถุนบ้าน เป็นโอกาสให้หนุ่มๆ ที่สนใจมาช่วยตำข้าวเพื่อทำความรู้จักมักคุ้น ผูกมิตรไมตรี ในขณะที่หนุ่มตำข้าว สาวก็จะฝัดข้าว ถือเป็นโอกาสสนทนาปราศรัยสร้างความสนิทสนมคุ้นเคย ได้สังเกตกิริยาท่าทางลักษณะนิสัยของอีกฝ่ายไปในตัว

ผีเป่าผีโพง ส่วนวนที่ 2

มีข่าวคนหนึ่งเป็นบ่าวบ้านไกล มาคุยสาวลงช่วง บ่าวนั้นเป็นเป่ากินจิวควายตาย ห่ามาใหม่ๆ หน้าตามีแต่เลือด และเอาหัวหวูควายทัดหูมา พอขึ้นไปสาวเห็นก็กลัวมาก จึงวางแผนจะหนีโดยเอาล่อฝ้ายทิ้งลงป่อง เพื่อจะให้หมดเร็ว และบอกผู้บ่าวว่าจะไปเอาล่อฝ้าย บ่าวนั้นก็บอกว่าอย่าไป และถามสาวนั้นว่าเจ้าว่าข้อยทัดดอกหยัง สาวนั้นกลัวและตอบว่า ทัดดอกกุหลาบ บ่าวตอบว่า บ่แม่น และตอบว่า ทัดดอกชบา ทัดดอกคัตเค้า ดอกอื่นๆ อีก บ่าวก็ตอบว่า บ่แม่น ดอกหวยคูกะวามา นางจึงหาทางจะขึ้นบนบ้าน จึงบอกว่าจะไปตำบักหุงมาสูกิน บ่าวจึงตอบตกลง สาวเลยวิ่งขึ้นบ้าน และแก้คันไค ร้องบอกว่าผีเป่าผีโพงๆ บ่าวนั้นจึงวิ่งหนีออกจากบ้านไป

(บุญมา ไชยแสนท้าว, 2542)

นิทานเรื่องผีเป่าผีโพงส่วนวนที่ 2 ของกลุ่มชาติพันธุ์ญ้อได้กล่าวถึงการลงช่วง การลงช่วงเป็นประเพณีที่หนุ่มๆ มาช่วยสาวๆ ทำงาน โดยเฉพาะปั่นฝ้ายในตอนค่ำ (ปรีชา พิณทอง, 2542) กล่าวว่าช่วง หมายถึง “บริเวณ” เช่น ช่วงเฮือน คือ สนามบ้าน บริเวณบ้านเรือน เป็นต้น ประเพณีลงช่วงเป็นกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้หนุ่มสาวได้มีโอกาสได้ทำกิจกรรมร่วมกัน ใกล้ชิดกัน และได้รู้จักมักคุ้นกัน มักจะลงช่วงในตอนค่ำหลังฤดูการทำนา สาวๆ มักจะรวมตัวกันไปปั่นฝ้ายที่ลานบ้านหลังใดหลังหนึ่ง หนุ่มๆ ในหมู่บ้านหรือต่างหมู่บ้านก็จะมาช่วยทำงานงานด้วย บางครั้งจะเรียกว่าการเล่นสาว ซึ่งหมายถึงการเกี้ยวพาราสีกัน ในนิทานเรื่องบักกำพร้าวของกลุ่มชาติพันธุ์ญ้อก็ได้กล่าวถึงบักกำพร้าวที่ได้ไปเล่นสาวในตอนกลางคืนด้วย

3) การสู่ขอและการแต่งงาน

เมื่อหนุ่มสาวรักใคร่ชอบพอกันแล้ว พ่อแม่ของฝ่ายชายจะให้คนไปสู่ขอเพื่อที่จะแต่งงานซึ่งเป็นพิธีการที่ประกาศให้สังคมรู้ว่าหนุ่มสาวทั้งสองคนจะเป็นคนในครอบครัวเดียวกันแล้ว การสู่ขอและการแต่งงานปรากฏในตำนานและนิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่น ดังตัวอย่าง

ท้าวหัวล่อ

ท้าวข้อล่อไม่มีแขนไม่มีขาไม่มีตัวมีแต่หัว ไปไหนมาไหนต้องมีคนพาไป อาศัยอยู่กับยายคนหนึ่ง ซึ่งมีฐานะยากจน วันหนึ่งท้าวหัวข้อล่ออยากไปทำนาช่วยยาย เห็นยายบ่นว่าเหนื่อย ยายบอกว่า “ทำไม่ได้หรอก” ท้าวหัวข้อล่อจึงบอกว่า “ได้ เอาใส่ยามไป” ยายจึงเอาท้าว

หัวขอล่อใส่ยามไปแขวนไว้ที่ประตอมปลายนาแล้วย้ายก็กลับบ้าน พระอินทร์จึงลงมาช่วย เนรมิตให้ใบไม้เป็นคนไปช่วยทำหัวขอล่อลากไร่ถากนา ตอนเย็นย้ายก็ออกมาจับ มาเห็นไร่นาทางเสร็จแล้ว ย้ายจึงว่าทำได้จริงๆ แล้วก็มาเอายามทำหัวขอล่อกลับบ้าน

ต่อมาถึงฤดูทำไร่ ก็พาทำหัวขอล่อออกไปอีก เอาใส่ยามไปแขวนไว้เหมือนเดิม ปลุกแต่งปลุกถั่วเต็มสวน หลายเดือนต่อมาแต่งก็สุกเต็มสวน นางลุนนี่เป็นลูกพญาเมืองเบ็ญจมา เก็บแต่งกินถั่ว ย้ายก็บอกทำหัวขอล่อว่าไม่รู้ถั่วยังมากินแต่งกินสวน ทำหัวขอล่อจึงบอกว่าจะออกไปดู ให้ย้ายเอายามแขวนอีก ก็ไปเห็นนางลุนนี่เก็บแต่งกินอยู่ ทำหัวขอล่อเห็นนางลุนนี่สวย จึงอยากได้เป็นเมีย ตอนเย็นย้ายมารับ จึงเล่าให้ย้ายฟัง และบอให้ย้ายไปขอนางลุนนี่ ย้ายไปขอนางลุนนี่กับพญา พญาก็โกรธย้าย บอกว่าจนแล้วไม่เจียมตัว ทำหัวขอล่อมีแต่หัวมาขอลูกสาวได้อย่างไร ย้ายก็ร้องไห้ไปหาทำหัวขอล่อบอกว่าพญาไม่ให้หрок ทำหัวขอล่อจึงให้ย้ายกลับไปขออีก วันต่อมาย้ายกลับไปขออีก พ่อพญาเลยบอกว่าถ้าจะเอาจริงให้หาสินสอดทองหมั้นมา ให้สร้างสะพานเงินสะพานทองปลุกกล้วยปลุกอ้อยไปถึงเมืองนางลุนนี่ พร้อมค่าสินสอดเป็นเงินทองสามบวกควายนอน ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง ย้ายกลับมาบอกทำหัวขอล่อ พระอินทร์ก็มาช่วยเนรมิตจึงได้ค่าสินสอดตามที่พญาเรียก จึงได้แต่งงานกับนางลุนนี่

(ศาริสา สุขคง, 2555)

นิทานเรื่องทำหัวขอล่อของกลุ่มชาติพันธุ์ไทดำได้กล่าวถึงการที่ฝ่ายชายได้ให้ผู้ใหญ่ไปสู่ขอฝ่ายสาว ซึ่งฝ่ายเจ้าสาวจะเรียกร้องสินสอด ทั้งนี้ก็เป็นหลักประกันว่าลูกสาวของตนจะมีผู้ที่คู่ควรทั้งฐานะและคุณสมบัติต่าง ๆ ตามธรรมเนียมของไทยดำฝ่ายชายไปสู่ขอจะเรียกว่าส่องหมากส่องพลู ถ้าฝ่ายหญิงรับขันหมากแสดงว่าตกลงรับฝ่ายชายเป็นชาย หากไม่รับขันหมากแต่หนุ่มสาวยังรักกันอยู่ก็จะทำพิธีส่องไก่ต่อไป นั่นคือฝ่ายชายจะนำไก่ที่ถอนขนทั้งตัวไปแล้วต้มให้สุก แล้วนำไปให้ฝ่ายหญิง ผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงจะดูจากเท้าไก่ ถ้าเหยียดตรงแสดงว่าทั้งสองคนเป็นเท่คู่กัน หากยังไม่พอใจ ฝ่ายชายจะนำไก่มาอีกครั้งหรือหลาย ๆ ครั้งก็ได้ตามแต่ฝ่ายหญิงจะพอใจ

พิธีแต่งงานของไทยดำ ฝ่ายชายจะเซ่นไหว้ผีเรือนฝ่ายหญิงในตอนเช้า บอกผีเรือนว่าจะมาเป็นชาย วางสำหรับไว้ที่กะล่อห้อง แล้วออกมากราบญาติฝ่ายหญิง และกราบญาติฝ่ายชาย เสร็จแล้วก็รับประทานอาหารร่วมกัน ถือเป็นเสร็จพิธี

แต่หากฝ่ายชายมีฐานะยากจนไม่มีเงินสินสอดก็จะไปปรับใช้แรงงานที่บ้านของฝ่ายสามตามเวลาที่ครอบครัวฝ่ายสาวกำหนด ดั่งนิทานเรื่องทำปาจิตนางอรพิมพ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทเบ็งดังนี้

นิทานเรื่องท้าวปาจิตนางอรพมเป็นนิทานที่ชาวโคราชรู้จักกันเป็นอย่างดี เพราะเชื่อว่าเมืองพมาย เพี้ยนมาจากคำว่า “พามา” ของนางอรพมนั่นเอง ผู้วิจัยได้สรุปเนื้อหาเรื่องท้าวปาจิตนางอรพมจากนิทานเรื่องท้าวปาจิตนางอรพมพ์ของ ปรีชา อุยตระกูล (2520) ดังนี้

ในครั้งหนึ่งนานมาแล้วกษัตริย์จอมพระองค์หนึ่งมีโอรสชื่อท้าวปาจิต เมื่ออายุได้ 6 พรรษา พระราชบิดาจะจัดการอภิเษกให้ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระองค์ ถึงจะหาราชธิดาเมืองใดมาให้เลือก พระราชโอรสก็ไม่ต้องพระประสงค์ โหรหลวงทำนายว่า เนื้อคู่ของพระองค์ยังอยู่ในครรภ์ของหญิงหม้ายอนาถา ให้ท้าวปาจิตเดินทางไปทิศตะวันออกแล้วจะพบหญิงหม้ายผู้นั้น โดยมีลักษณะที่สังเกตได้คือแสงอาทิตย์จะทรงกลดเป็นเงากันเบี่ยงบนศีรษะ ท้าวปาจิตก็ออกเดินทางหญิงหม้ายผู้นั้น จนไปพบนางบัว ชาวบ้านสัมฤทธิ์ยังมีครรภ์อยู่มีลักษณะตามที่โหรได้ทายไว้ จึงอาสาฝากตัวเป็นคนใช้ ครั้นนางบัวคลอดบุตรเป็นหญิงมีลักษณะดี ให้ชื่อนางอรพม ก็ช่วยนางบัวเลี้ยงดูจนเป็นสาว รูปร่างงดงามมาก ท้าวปาจิตลากลับบ้านเมืองเพื่อจัดขันหมากมาสู่ขอตามประเพณี พอขันหมากมาถึงบ้านภรรยาก็ทราบข่าว ท้าวพรหมทัตมาลักตัวนางอรพมไปเสียแล้ว ก็เสียพระทัยเลยโยนขันหมากทิ้งน้ำเสียหายค ลำนํ้านั้นต่อมาคือ ลำปลายมาศ ท้าวปาจิตได้แฝงกายเข้าไปในปราสาทท้าวพรหมทัตและได้ทำอุบายฆ่าท้าวพรหมทัตเสีย พานางอรพมหลบหนีออกมาได้ระหว่างทางท้าวปาจิตได้ถูกนายพรานฆ่าตาย นางอรพมจึงฆ่าพรานเสีย และชุบชีวิตท้าวปาจิตด้วยยาวิเศษจากเทวดา และเดินทางกันต่อไปถึงแม่น้ำแห่งหนึ่งอาศัยเณรส่งข้ามฝากให้ เณรลวงท้าวปาจิตให้ขึ้นฝั่งก่อนแล้วพานางอรพมหนีไป นางอรพมลวงให้เณรขึ้นต้นมะเดื่อแล้วเอาหนามมาสีกไว้ใต้ต้น และพายเรือมาหาท้าวปาจิตก็ไม่พบ นางจึงปลอมเป็นชาย และได้รับการธิดาเจ้าเมืองจำปานครให้พี่น เจ้าเมืองยกเมืองและธิดาให้แต่นางปฏิเสศ และได้บวชเป็นสังฆราชของเมืองนั้น นางได้สร้างศาลาและมีรูปวาดเรื่องราวของนางกับท้าวปาจิตไว้ และสั่งว่าถ้าผู้ใดดูภาพเหล่านี้แล้วร้องไห้ให้แจ้งให้นางทราบ ในที่สุดท้าวปาจิตและนางก็ได้พบกันพากันกลับบ้านเมืองและอยู่ครองกันมีความสุข

(ปรีชา อุยตระกูล, 2520)

นิทานเรื่องท้าวปาจิตนางอรพมได้กล่าวถึงกรณีที่ท้าวปาจิตไปทำงานรับใช้ยายบัว จนยายบัวเห็นใจเลยยกนางอรพมให้ท้าวปาจิต ดังนั้นเมื่อฝ่ายหญิงยินยอมไม่ขัดข้องในการแต่งงานของหนุ่มสาว ก็จะหาฤกษ์ยามเพื่อกำหนดวันแต่งและฝ่ายชายจะยกขันหมากมายังบ้านฝ่ายหญิง

นิทานเรื่องเมืองภู่งของกลุ่มชาติพันธุ์ไทเลย ได้กล่าวถึงการสู่ขอและการแต่งงานไว้ดังนี้

ครั้งหนึ่งจำเนียรกาลมานานแล้ว เจ้าเมืองภูท่งมีลูกสาวสวยอยู่หนึ่ง แต่ไม่ปรากฏนาม ความงามของเธอ กระฉ่อนไปทั่วสารทิศ เมื่อหนุ่มคนใดได้มาพบเห็นจะต้องมีใจรุ่มร้อนหลงใหลไปด้วยเพลิงรักทั้งนั้น แม้แต่ได้ยินข่าวเกี่ยวกับความสวยงามเท่านั้น ก็อดที่จะหลงรักมิได้ ทางฝ่ายเจ้าเมืองภูท่ง มีลูกชายหนุ่มโสดอยู่คนหนึ่ง ลูกชายเจ้าเมืองภูท่ง เมื่อได้ทราบข่าวความงามของธิดาสาวของเจ้าเมืองภูท่ง อดทนอยู่ไม่ได้จึงอุตสาห์เดินทางไปหาจนหนุ่มสาวทั้งสองมีโอกาสพบปะพูดคุยเกี่ยวพาราสี จนมีความสมัครรักใคร่ซึ่งกันและกัน ต่างให้คำมั่นสัญญาว่าจะแต่งงานกันอย่างมั่นคงและจะไม่ยอมพรากจากกัน อยู่ต่อมา เจ้าชายหนุ่มแห่งเมืองภูท่ง จึงอ้อนวอนให้เจ้าเมืองภูท่งผู้บิดาไปสว่ขอลูกสาวเจ้าเมืองภูท่งให้เป็นคู่ครองของตน ด้วยความรักลูกเมื่ออยากจะได้อะไรเมื่อไม่เหลือวิสัยแล้วเจ้าเมืองภูท่งก็ตามใจลูกทุกอย่าง ดังนั้นเจ้าเมืองภูท่งผู้เป็นบิดา จึงจัดการแต่งเถ้าแก่ให้ไปทำการสว่ขอ ผลที่สุดเจ้าเมืองภูท่งก็ยินดีตกลง ทั้งสองฝ่ายยอมเป็นทองแผ่นเดียวกันและตกลงกำหนดวันฤกษ์งานยามดีที่จะทำพิธีแต่งงานกันไว้ให้เป็นที่เรียบร้อย

(สาร สารทัศนานันท์, 2532)

นิทานเรื่องเมืองภูท่งของกลุ่มชาติพันธุ์ไทเลย ได้กล่าวถึงการสว่ขอและการแต่งงาน โดยฝ่ายชายจะให้เถ้าแก่ไปสว่ขอ กำหนดวันแต่งงานก่อนที่จะยกขบวนขันหมากไปแต่งงาน

ลูกสะใภ้ตั้ง

มีหญิงสาวคนหนึ่งได้ตกลงแต่งงานกับชายคนรัก แต่นางอยากรู้ว่าการสมสู่จะเป็นอย่างไร จะเจ็บปวดแค่ไหนจึงทดลองเอาไม้ตีพริกสอดใส่ของลับของตน เผอิญถ้างไม้ตีพริกไม่สะอาดทำให้ปวดแสบปวดร้อนในช่องคลอด แม้ต้องมาช่วยพัดและสูบลมเข้าท้องให้จึงค่อยทุเลาลง รุ่งเช้าขบวนขันหมากของฝ่ายเจ้าบ่าวมา แม่เจ้าสาวก็จึงเจ้าสาวออกมา พอหมอบลงจะคลานเท่านั้น ก็พาลมออกมาเสียงดังไปถึงบ้านเจ้าบ่าว ซึ่งแม่เจ้าบ่าวป่วยอยู่ไม่ได้มางาน พอได้ยินเสียงดังสนั่นเช่นนั้น ก็นึกว่าฟ้าร้อง จึงยกมือไหว้ร้อง สาธุ และอวยพรให้ลูกชายลูกสะใภ้ของตนมีชื่อเสียงโด่งดังเหมือนฟ้าร้องเมื่อคืนนี้

(ทรัพย์สิน ปกิรณะ, 2542)

นิทานเรื่องลูกสะใภ้ตั้งเป็นนิทานมุขตลกของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท เนื้อเรื่องได้กล่าวถึงการแต่งงาน พิธีแต่งงานของผู้ไทว่าจะเริ่มจากการที่ล่ำเข้าไปสว่ขอลูกตา (ผู้ใหญ่ฝ่ายหญิง) เมื่อตกลงกันและรับของฝากของหมั้นแล้วก็นัดวันแต่งงานกัน เมื่อได้เวลาก็แห่เจ้าบ่าวมาที่บ้านเจ้าสาว ก่อนเข้าพิธีล่ำต้องนำไก่ต้ม 1 ตัว เหล้า 1 ขวด เงิน 10 บาท ไปขอให้ลูกตาเขียน (สอน) เขยก่อน มิฉะนั้นจะไม่ยอมให้เป็นเขย ลูกตาจะจัดผู้ที่ชำนาญในการเขียนเขยกมาทำการเขียน การเขียน

เขยจะมี 14 ข้อ เรียกว่าครอง 14 พิธีเขียนเขยนับว่าสำคัญที่สุด นับกันว่าสืบมาตั้งแต่เรื่องสังศิลป์ชัย ตอนยักษ์กุมภกรรณลักลอบเอานางสุมณฑาไปโดยพลการ ต่อมาท้าวศิลป์ชัย ท้าวสีโท และท้าวสังข์ทอง ไปรบเอานางสุมณฑาคืนมา ยักษ์กุมภกรรณมาขอแต่งงานอีก โดยยอมเป็นเขยที่ดีจึงวางกติกากการเขียนเขยไว้ ชาวผู้ไทยจึงยึดถือเป็นประเพณีสืบมา (ถวิล ทองสว่างรัตน์, 2527)

หลังจากพิธีเขียนเขยแล้วก็จะเข้าพาขวัญ สู่ขวัญบายศรี โดยมีล่ำเป็นผู้นำพิธีทุกอย่าง มีการผูกแขนบายศรีในขันโตกหรือพานทอง บายศรีลุงตาพาข้าวเพื่อไม่ให้ลุงตาเสียใจเมื่อเสียลูกสาวไป การदानนาง คือ พิธีขอदानเอานางไปอยู่กับสามี มีพาข้าว 4 พา เงิน 4 บาท มอบให้ลุงตาฝ่ายลุงตาพาข้าวเลี้ยงเขย ลุงตาทำพิธีมอบเขย เขยทุกคนมารับประทานอาหารร่วมกัน จากนั้นคู่บ่าวสาวขอขมาโทษ เพื่อเป็นสิริมงคลแก่คู่บ่าวสาว ขอขมาล่ำและสู่ขวัญล่ำ สุดท้ายจะเป็นพิธีจูงนางเข้าห้อง โดยล่ำเป็นคนจูงเข้าห้อง แนะนำการอยู่การนอนและทิศทางการนอน ให้ภรรยาเคารวสามีก่อนขึ้นเตียงครั้งแรก

4) ที่อยู่อาศัยหลังแต่งงาน

ในปัจจุบันเรามักจะเห็นคู่แต่งงานออกเรือนไปทันทีที่แต่งงาน แต่ในสมัยก่อนเมื่อแต่งงานแล้วคู่สามีภรรยาในหลายกลุ่มชาติพันธุ์ยังไม่สามารถออกเรือนไปได้ทันที ทั้งนี้เพื่อให้โอกาสครอบครัวเก่าได้ช่วยกันประคับประคองครอบครัวใหม่เสียก่อน

อีเอ้อยอีน้อง

นิทานเรื่องอีเอ้อยอีน้องของกลุ่มชาติพันธุ์ไทดำกล่าวถึงพี่น้องที่มีความแตกต่างกันทั้งรูปร่างหน้าตานิสังใจคอ พี่สาวอิจฉาน้องและลวงไปฆ่าเพราะต้องการสามีของน้อง แต่น้องก็ฟื้นกลับมาใหม่โดยอาศัยความช่วยเหลือจากแม่ย่าและลวงพี่สาวไปสังหารในตอนจบ

กลุ่มชาติพันธุ์ไทดำ เมื่อเสร็จพิธีแต่งงานแล้ว ฝ่ายชายจะต้องมาอาศัยที่บ้านฝ่ายหญิงระยะหนึ่งก่อนโดยที่ยังไม่ได้นอนร่วมกัน เรียกระยะนี้ว่าระยะลองใจ เมื่อผ่านพ้นระยะนี้ไปแล้วฝ่ายสามีภรรยาจึงจะอยู่ร่วมกันได้ และตามธรรมเนียมไทดำจะเป็นการแต่งเข้าบ้านฝ่ายชาย ดังนั้นนิทานเรื่องอีเอ้อยอีน้องที่กล่าวไว้ว่า “ด้วยความดีของน้องสาวจึงมีชายหนุ่มมาช่วยทำงาน เช่นฝ่าย ตำข้าว และชอบพอ เพราะน้องสาวเป็นคนพูดเพราะร้องเพลงเพราะ ชายหนุ่มที่มาชอบพอกันอยู่บ้านไม่ไกลกัน พอแต่งงานกันแล้ว ตามธรรมเนียมไทดำจะต้องเอาสะเก้ไปอยู่กับพ่อปู่แม่ย่า อีดำพี่สาวเป็นคนพูดจาไม่เพราะ จึงไม่มีใครมาหาชอบพอ น้องได้สามีจนได้ลูก พี่สาวก็อยากได้สามีของน้อง ผู้ชายอื่นก็ไม่อยากได้” (ศาริสสา สุขคง, 2555)

ยังมีนิทานของไทดำอีก 2 เรื่องที่ได้กล่าวถึงฝ่ายหญิงที่ไปอยู่บ้านสามี คือเรื่องแม่ย่ากับลูกสะเก้ กับเรื่องแม่ย่ากินปิง

ลูกเขยขี้อาย

ลูกเขยบ้านหนึ่งเพิ่งแต่งงานใหม่ก็ได้ไปอยู่ที่บ้านภรรยา เย็นวันหนึ่งแม่ยายได้ทำกับข้าวมีแกงหอยกับลวกผัก เมื่อแม่ยายทำอาหารเสร็จก็ได้เรียกทุกคนในครอบครัวให้มากิน ข้าวพร้อมหน้าพร้อมตากัน ลูกเขยซึ่งมาอยู่บ้านภรรยาใหม่ ๆ ก็ยังไม่กล้ากินเยอะด้วยความเขินอายและยังไม่คุ้นเคยกับคนในครอบครัว เมื่อกินข้าวเสร็จทุกคนก็เข้านอนกัน ส่วนลูกเขยนั้นก็นอนไม่หลับเพราะกินข้าวยังไม่อิ่มคิดถึงแกงหอยเมื่อหัวค่ำอยู่จึงลุกขึ้นมาตักแกงหอยใส่ถ้วย เข้าไปแอบกินอยู่ในโถงใบใหญ่เพื่อป้องกันไม่ให้ใครเห็น บังเอิญแม่ยายลุกขึ้นมาตักแกงหอยใส่ถ้วย ได้ยินเสียงดังในโถง แม่ยายเลยย่องไปดูเห็นลูกเขยกำลังดูดก้นหอยอยู่ก็ถามลูกเขยว่า “ทำไมมากินอยู่ตรงนี้ล่ะ” ลูกเขยก็ได้แต่อายพูดอะไรไม่ออก แม่ยายอดขำไม่ได้ก็บอกให้ขึ้นมากินดีกว่า ไม่ต้องอาย

(ไพรยุทธ สะกิตพันธ์, 2555)

นิทานเรื่องลูกเขยขี้อายของกลุ่มชาติพันธุ์ลาวได้กล่าวถึงลูกเขยซึ่งแต่งงานและมาอาศัยอยู่กับครอบครัวพ่อตาแม่ยาย ลูกเขยยังเขินอายอยู่และยังปรับตัวไม่ได้ ทำให้ไม่กล้ารับประทานอาหารจนต้องตักอาหารใส่ถ้วยและไปแอบรับประทานในโถงใบใหญ่แทน

ในขณะที่ไทดำมีธรรมเนียมการแต่งงานโดยฝ่ายหญิงจะไปอาศัยอยู่บ้านสามี ส่วนลาวจะเป็นภาพตัวแทนของฝ่ายชายที่เข้าไปอาศัยอยู่ที่บ้านฝ่ายหญิงแทน เช่นเดียวกันกับกลุ่มชาติพันธุ์ไทเบิ่งที่มักจะแต่เขยเข้าบ้าน ในระหว่างที่คู่สมรสใหม่อยู่ที่บ้านของพ่อแม่ฝ่ายหญิง พ่อแม่ฝ่ายหญิงก็จะแบ่งที่นาให้ทำกิน แม้จะยังไม่ให้ถือครองโดยเด็ดขาด แต่ครอบครัวใหม่ก็ได้รับผลผลิตจากที่นาที่ได้รับการจัดสรรมา ในขณะเดียวกันก็ต้องช่วยพ่อแม่ฝ่ายหญิงทำนาในส่วนที่เป็นของครอบครัว ซึ่งจะเห็นได้อย่างชัดเจนในนิทานเรื่องลูกเขยพิเรนของกลุ่มชาติพันธุ์ไทเบิ่ง

ลูกเขยพิเรน

ยังมีนิทานอีกเรื่องหนึ่ง เรียกว่าลูกเขยพิเรน หรือลูกเขยอุบาทว์ ทำงานดีที่สุดในเดียวเป็นนิทานลาว ไปไถนาเวลาชาวแล้ว ไคเอาเข้าไปส่งแล้ว เจ็บมาทุกคนที่เดียว ท่านทั้งหลายคอยฟังให้ดี วันหนึ่งก็ให้เมียไปส่งเขา ครั้นเมียไปถึงก็ตื่นปั๊ดๆๆคือว่าเลิกไถมาแล้ว จิมากินเขานี้ซักปั๊ดๆๆ เมียก็ว่าพ่อบักท่าวเป็นหยิ่งพ่อบักท่าว โอ้ยเป็นจิ้งจี้แล้ว เคยเป็นลมปัจจุบัน เคยเป็นลมกำเนิดโอ้ย เฮ็ดจิ้งได้รักษาจิ้งได้ผัวยังจิดี้ ไปบอกชาวบ้านนอ บ่ บ่ บ่ ดอกเจ้าให้สี่ชะก็แล้วดอกเอาก็ตอก เมียเข้าไปตอกหนึ่ง ก็เลยหายซักทันที่เอาต่อไปอีก วันสองก็แม่เถ่าไปส่งเขา ก็ซักแต่ดๆๆ เป็นจิ้งได้เจ้าเคยเป็น กินยาหยิงจิดี้ โอ้ย บกินยาหยิงดอกมีแต่สี่เท่านั้นแหละ เออ / กูไปบอกเมียมึงเคย โอ้ยแม่เถ่าไปก็ตายเท่านั้นแหละ มึงจิสี่กูหนะ บ่ๆๆ ว่าแหละ พออย่าให้ฉันทาย เออ / ก็ตอกแม่เถ่าเข้าไปอีก ใครเสียทีก็มาเฉยอยู่ดีเทียวแหละ ต่อมาก็ให้น้องเมียมา ก็ชะทีนึ่ง ให้พี่เมียมาก็ชะทีนึ่ง ต่อมาก็ให้พ่อเถ่ามาแต่ ไม่มีใคร

บอกดอกพ่อก่อนนั้น คอนโด่งโต้นๆ คอนเข้ามา มากี่ถึงลูกเขย ชิปลัดไถออกมา จิมากัน ไอ้ ลูกเขยอุบาทว์ ไอ้ท่าลูกเขยนั้นก็น่าจะทำแต่ผู้หญิง ผู้ชายก็ทำมา เห็นพ่อก็อึดใจทีเดียว ปัดๆๆ ตำค่างทีเดียว ที่นี้พ่อก็อีกว่า มึงเป็นโรคปัจจุบันนี้ โอ้ย ยังงี้แหละ ก็ได้แต่สี่เขากี้ หายไปดอก มึงจิสี่ตากูหน้า บว่าแหละ พ่อก็อึ้นนอนลงให้สี่ตากที่นี้ พ่อก็อี้ไปบ้าน เวลาเช้าวันหลังนี้ ให้ไคมาส่งเข้าไมให้มาเลย พ่อก็อี้เฉยอยู่ บอกแม่ไ้หน่อยก็แล้ว บอกพี่เมียก็แล้ว ยังไม่บอกแต่เมียมัน ที่นี้ก็ไปบอกพ่อก๊อว่า พ่อก๊อไปเกาะ พ่อก๊อก็ว่ากูไปดอกกูกุสบตากูกู

(ปรีชา อุตระกุล, 2520)

การที่มีธรรมเนียมว่าครอบครัวใหม่ให้อาศัยอยู่กับครอบครัวของพ่อแม่ฝ่ายหญิง ไปก่อนชั่วระยะหนึ่งนั้น ทำให้ครอบครัวเก่ามีโอกาสช่วยประคับประคองครอบครัวใหม่ จนเมื่อครอบครัวใหม่มีลูก หรือพ่อแม่ฝ่ายหญิงเห็นว่าครอบครัวใหม่มีความมั่นคงมากพอแล้ว ครอบครัวใหม่จึงจะแยกเรือนออกไปได้

4.1.2.4 ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับความปลอดภัยในชีวิตและสังคม

สังคมชนเผ่าเป็นสังคมที่มีพิธีกรรมต่างๆ เป็นจำนวนมาก ดังนั้นตำนานบางตำนานหรือนิทานบางเรื่องจึงมีความเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้น ทั้งนี้เพราะตำนานมีความสัมพันธ์กับความเชื่อและพิธีกรรม เมื่อมีการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ตำนานจะทำหน้าที่เพื่อที่จะอธิบายที่มาหรือตอบคำถามว่าเหตุใดที่จะต้องประกอบพิธีกรรมเหล่านี้ เรื่องราวในตำนานหลายๆ ตำนานจึงแสดงออกถึงความศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่เบื้องหลังพิธีกรรม การนำตำนานปรัมปรามาอธิบายเหตุผลหรือที่มาของประเพณีพิธีกรรมทำให้ตำนานปรัมปราสืบบทบาทในการสนับสนุนการดำรงอยู่ของความคิด ความเชื่อ ระบบจริยธรรม และรับรองความศักดิ์สิทธิ์ของประเพณีพิธีกรรมต่างๆ เหล่านี้ นอกจากนี้ยังช่วยวางระเบียบกฎเกณฑ์ของสังคมเพื่อควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ด้วยความเชื่อต่างๆ ที่อยู่ในตำนานปรัมปราและในพิธีกรรมอีกด้วย (ปรมินท์ จารูวร, 2549)

1) ประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีการผลิต

สังคมในอดีตเป็นสังคมชนเผ่าที่มีวิถีการผลิตที่พึ่งพิงอยู่กับธรรมชาติ เพื่อให้ตนเองและกลุ่มมีชีวิตรอดท่ามกลางธรรมชาติที่ไม่มีความแน่นอน ดังนั้นการประกอบพิธีกรรมเพื่ออ้อนวอนต่อธรรมชาติย่อมเป็นการสร้างความมั่นคงแก่จิตใจของผู้คนประการหนึ่ง ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานกลายเป็นเรื่องที่ได้แสดงอัตลักษณ์ประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีการผลิตดังตัวอย่าง

ลูกเขยกับแม่ยาย จำนวนที่ 1

ข้าพเจ้าจะเล่านิทานให้ท่านฟังต่อไปอีก เรื่องนิทานนี้ นิทานไทยก็เล่ามาหลายเรื่องแล้ว ที่นี้จะเล่านิทานลาว เขาเล่ากันมา นิทานเก่าเขาเล่ากันมาว่า พวกชาวลาวยาวอยู่ง่าย

กินง่าย ๆ ทำอะไรก็ง่าย ๆ ไม่ยากเลย อยู่จึงมีความสุขสำราญมากไม่พิถีพิถัน เหมือนกับพวกอื่น ๆ ติออก อยู่มาวันหนึ่งในวัดหนึ่งนั้นมีการฉลองวัด การฉลองวัดนั้นต้องมีบั้งไฟ ต้องมีอะไรหลายอย่าง เช็งบั้งไฟไปสามวัน เจ็ดวันไป เจ้าผู้ชาย เจ้าผู้หญิงก็ไปดูงานบ้าง ไปอยู่เรือนบ้าง แต่ผู้ชายนั้นไปเช็งบั้งไฟ ไปเดินเหินไปทอดแห ไปบ้าง ไปทุกวันยังคำที่เดียว ทิวเขาแล้วก็กลับมา กินสาโทกะเรื้อน แล้วก็กินเช่า กินแล้วก็ไปเช็งไปรำกันอีกเสมอมา

ยังมีผัวเมียคู่หนึ่ง หรือมีครอบครัวเรือนๆหนึ่ง แต่ปรกตินั้น แม่ยายนั่นเคยไปหนึ่งเช่าอยู่ในครัว เมียนั่นก็อยู่กะอู่ลูก กวอยู่เป็นปรกติธรรมดาอย่างนั้นเสมอมา วันนั้นแม่ม่ายนั้นก็ไม่ได้ไปหนึ่งเช่านั้นแต่ ให้ลูกสาวไปหนึ่งแทน แผลวก็ตามปรกตินั้นทุกวี่ทุกวัน ถึงเมียนั่นจะกวอยู่ ลูกอยู่ประมาณจะแจ้งแหล่มีแจ้งแหล่ แม่ม่ายเข้าไปหนึ่งเช่าเป็นปรกติธรรมดา ยังงั้นมาทีเดียว วันนั้นมาบังเอิญจะเกิดเหตุใหญ่ชะแล้วท่านทั้งหลาย แม่ม่ายกลับว่ากวอยู่ลูกอยู่ ลูกสาวนั้น เมียหมอนั่นไปหนึ่งเช่าที่นี้ไอ้เจ้านี้ก็ไปนั่งเด่ เมาโชนงเซงๆระหว่างเด่ เจ๊กจะไปไทยจะอยู่แต่บ่แต่ เช็งเต็มทีเหน้อยแล้ว จะแจ้งแล้วก็มานอนแอบอู่เขาไป ก็เลยกระทำมิดีมิร้ายต่อผู้หญิงที่นอนอยู่ นั้นจะเป็นเมียหรือเป็นแม่ม่ายอย่าด่วนพูดก่อน กระทำมิดีมิร้ายไอ้ผู้หญิงที่นอนอยู่ก็มีพูด มีเอ๊ะ มีอ๊ะ อะไร แล้วก็แล้วไปแต่พอทำเสร็จสรรพแล้ว เธอไปหาสะบุงยาใส่ยา มีดๆแล้ว หมอกก็ป็นแล้วก็เข้าไปในครัว พอจะย่างเท่าเข้าไปในครัวก็เข้าใจว่าเห็นเมียเหมือนแม่ม่าย ก็เข้าใจอย่างนั้น เพราะแกเคยมาหนึ่งเช่าบัดนี้ มันเป็นเมียแท้ๆไม่ใช่แม่ม่าย แต่พอก้าวเข้าประตูเมียก็นั่งคาเต่า ไกลๆเต่าอยู่ เสียงประตูก็ก๊ิก ประตูครัวก็ก๊ิก เมียก็แลดู เจ้าผัวแลเห็นเมีย ช่วย เมียก็รู้ท่า จึงถามขึ้นว่า ช่วย มึงบ่แมนไปสี่แม่กูแล้วรี เจ้าผัวก็ตอบว่า บ่จักชะแล้วดอก

(ปรีชา อุยตระกูล, 2520)

นิทานเรื่องลูกเขยกับแม่ม่ายสำนวนที่ 1 เป็นนิทานมุขตลกของกลุ่มชาติพันธุ์ไทเบ็งที่ได้กล่าวถึงบุญบั้งไฟ โดยกล่าวว่าเป็นประเพณีของชาวลาว บุญบั้งไฟเป็นประเพณีที่สำคัญก่อนฤดูกาลเพาะปลูก ในนิทานได้กล่าวถึงการแห่บั้งไฟ เช็งบั้งไฟ หนุ่มสาวพากันไปเที่ยวดูมีการเลี้ยงสุรสาโท บุญบั้งไฟเป็นบุญเดือน 6 ตามฮีต 12 ของชาวอีสาน ทำขึ้นเพื่อขอฝนและให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล

บุญบั้งไฟเป็นประเพณีที่มีความสำคัญต่อวิถีการเกษตรของกลุ่มชาติพันธุ์ไทมาก เพราะเชื่อว่าบุญบั้งไฟเป็นวิธีการที่จะติดต่อสื่อสารกับแถน เพื่อแจ้งให้แถนทราบถึงฤดูกาลทำแล้วขอให้แถนบันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล หากฝนตกต้องตามฤดูกาลและดลบันดาลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์แล้ว ย่อมส่งผลต่อทุกสรรพชีวิตให้มีความสุขด้วยเช่นเดียวกัน

ประเพณีบุญบั้งไฟมีที่มาจากตำนานพญาคันคาก ซึ่งมีเนื้อเรื่องสรุปย่อได้ว่า เมื่อครั้งที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาคันคาก มนุษย์ต่างเคารพบูชาพญาคันคาก ลืมเช่นสังเว

แถบเหมือนเคย วันหนึ่งพญาแถนรู้สึกไม่พอใจมนุษย์จึงไม่บันดาลให้ฝนตก 7 ปี ผู้คนทนไม่ไหวจึงคิดทำสงครามกับพญาแถน แต่ก็พ่ายแพ้จึงหนีมาพึ่งพญาคันตัก พญาคันตักจึงให้เหล่าฝูงปลวก มอด ผึ้ง และแตนไปรุมทำร้ายฝ่ายเทวดา พญาแถนจึงยอมจำนนและให้สัญญาว่าจะบันดาลให้ฝนตกให้ฝนที่มนุษย์จุดบั้งไฟไปเป็นสัญญาณ หรือเมื่อกบเขียดส่งเสียงร้อง

ประเพณีบั้งไฟเป็นประเพณีที่ให้ความสำคัญต่อธรรมชาติและมีความสำคัญต่อการทำมาหากินของกลุ่มคนไทยซึ่งมีอาชีพหลักที่สำคัญคือทำนา บั้งไฟเป็นสิ่งประดิษฐ์ที่ประดิษฐ์ขึ้นมาจากภูมิปัญญาชาวบ้าน ประกอบด้วยบั้งไม้ไผ่ขนาดใหญ่ บรรจุกำมะถันกับดินประสิวไว้ภายในเมื่อจุดชนวน บั้งไฟก็จะทะยานขึ้นสู่ท้องฟ้า ก่อให้เกิดความตื่นเต้นแก่ผู้เฝ้าชม การจุดบั้งไฟขึ้นฟ้าจึงเป็นการส่งสัญญาณให้แก่แถน ตลอดจนเป็นการแสดงความเคารพบูชาแถนผู้เป็นผีฟ้าผู้ดูแลฟ้าฝนและทุกข์สุขของมวลสรรพสัตว์ทั้งหลาย

2) ประเพณีพิธีกรรมเพื่อความปลอดภัยในชีวิต

นอกจากประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีการผลิตแล้ว การดำรงชีวิตอยู่ในสังคมสมัยก่อนที่ทุกอย่างต้องพึ่งพิงอยู่กับธรรมชาตินั้นย่อมต้องการกำลังใจเพราะบางอย่างที่อยู่ นอกเหนือการควบคุมของมนุษย์ ดังนั้นจึงต้องมีประเพณีพิธีกรรมเพื่อความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน โดยปรากฏในตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน ดังตัวอย่าง

การโกนจุก

ประเพณีของไทยเบ้งโดยทั่วไปมีลักษณะคล้ายกับประเพณีภาคกลาง เพราะชาวไทเบ้งหรือชาวไทโคราชเดิมคือกลุ่มขุนนางและเจ้าหน้าที่ที่ไปรับราชการที่เมืองนครราชสีมาและตั้งหลักแหล่งอยู่ผสมกับชาวท้องถิ่นเป็นระยะเวลากว่า 200 ปี แต่วัฒนธรรมของภาคกลางยังแข็งแกร่งกว่าวัฒนธรรมไทย - ลาว ดังนั้นวัฒนธรรมไทยภาคกลางจึงเป็นวัฒนธรรมหลักของชาวไทเบ้ง เช่นเดียวกันกับการไว้จุก ซึ่งเป็นวัฒนธรรมของภาคกลางที่ชาวไทเบ้งรับมา

ยังมีนิทานอีกเรื่องหนึ่ง คับพ่อวัดหนึ่งชี้ตระหนี่สำคัญทีเดียว ปลุกไม้ไผ่ ปลุกมะเขือ ปลุกอะไรไว้ก็ต้องขาย คนไปขอเฉยๆไม่ได้ดอก ยังมีครอบครัวหนึ่ง เขามีปัญญาฉลาดเป็นคนหัวแหลมว่าเถอะ เขาจะรำคับพ่อให้พุงกางทีเดียว จึงพาลูกสาวแวงๆ แต่ก่อนอายุสิบห้าปี นมขึ้นพอดูดุดตืดตืด บิดพ้อจับตืดก็พาไปหาคับพ่อ นั่นเด่ คับพ่อชะหรับ สุมาอะไรเหว่ย ไอ้พวกหนี่ผมจิกโกนจุกอินางนี้ โกงนแล้วจิเอาเป็นเมีย ฮีจิบวชเป็นซี รีจิบเป็นลูกชิตก็ช่าง แต่ว่าผมอยากโกนในสามวันต่อไปนี้ ผมอยากได้ไม้ไผ่ยกโรงอีเก้ โรงเพลงซักร้อยลำ ผมอยากได้มะเขือ คับพ่อปลุกไว้ อยากได้พริกได้อะไร แล้วมึงจิให้ลูกสาวกูนี้ ครับ ผมจิให้ลูกสาว ถ้ายังงั้นมึงจะเอาก็อย่าง จิเอาเม็ดสวนก็เอาไปถั่วะ ก็ต้องได้แน่นอน ไม่ต้องสงสัยทีเดียว ทีนี้เขาก็ขนเอาไปตืด เอาไปเงินมากมายทีนี้ คับพ่อ เกิดมาก็บวชแต่เล็กแต่น้อย ไม่เคยกะเด้าไคซึกที จึงลอง

กะต๋อคู่นั้นเต๋ ไปเที่ยวล่องไปแล้ว ทีนี้ก็ไปลองกะฉา ผาปรีอเหล่า พอกะต๋อแข็งก็หย่อนไปนอก ผา แมวกก็กั้ตกะต๋อก็คั้บพอกก็โอย ไม่ได้ความต๋อว้อยว่า ไม่ได้ความต๋อ ทีนี้คั้บพอกก็ไม่ว่ละความ พยายาม คือว่า นามเต๋ามันแก่แล้วเขาก็ต๋อต๋อ คอนันใหม่มันเนาดีแล้วก็เอาใส่นาม ไปต๋อต๋อไมใน โคกสำหรับใส่นามไปกินแทน ขวดว่าเถอะ ทีนี้ก็มีอยู่ คั้บพอกก็ไปล่องในปากนามเต๋านั้นเต๋ กะเต๋า ปากนามเต๋ายิบๆๆๆ โอยจ้กว่าก่าเวอะไรแล้ว บังเกิดหนูเข้าไปอยู่ในนามเต๋านั้นเต๋ว่า มัน ออกมิได้มันก็กั้ตกะต๋อคั้บพอกก็บ คั้บพอกก็ช้กออกมาเลือดไหล โอย ไม่เอาเลย ไม่เอา ไม่เอา ตั้งแต่ไปกูไม่เอา แต่พอกอนจ้แล้วเขาก็เอามาถายนั้นเต๋ เขาไม่พุดปิดเลย ว..ว..ย นั้นอ้อกห น่านวลเพาะนมกำลังจ้บปลีต๋อที่เต๋ยวะล้งจ้บลุดมือ จ้บลุด คั้บพอกะหรับ ผมถ้อต๋อตามคั้บชัต ผม ไม่ได้ไปไหนมาไหน ผมจ้ให้อีนางนี้อยู่กะคั้บพอ กูไม่เอาต๋อไอ้ที่ต๋อเอย เป็นยังงัเหล่า คือว่ากูไป ลองต๋อกะฉา แมวกก็กั้ต กูไปล่องต๋อกระรูนามเต๋า หนูก็กั้ต โอย ไอ้นั้นมันรูผารูนามเต๋า ไอ้นั้นมันลูก ผมฮูหน้งกะหรับ ฮูหน้งนั้นแหละ มันฮังหนู คั้บพอนันเขาใจว่า มีรูที่ไหน มีหนูที่นั่น กูมิเอา ต๋อว้อย หนูจ้กั้ต กู เอากลูมึงไปบ้านชะ เขาก็เลยมิเสียลูกสาว เป็นความดีของเขาเอง ก็จ้บแต่ เพียงนี้

(ปรีชา อุยตระกูล, 2520)

นิทานเรื่อง “หลวงพี่ชั้ตระหนี่” ได้กล่าวถึงประเพณีโขนจุกของชาวไทเบ็ง ใน สมัยก่อนนิยมให้ เด็กไว้ผมจุก เมื่ออายุย่างเข้าวัยรุ่นจึงทำพิธีโขน การทำพิธีโขนจุกจะทำเล็กหรือใหญ่ ขึ้นอยู่กับฐานะของเจ้าภาพ ในนิทานเรื่องหลวงพ่ชั้ตระหนี่ได้กล่าวถึงการเตรียมงานของเจ้าภาพที่ได้ เตรียมผักต่างๆ ไว้ทำอาหารเลี้ยงผู้ที่มาร่วมงาน มีการเตรียมสร้างโรงมหรสพซึ่งจะมีไว้สมโภชด้วย การสะเดาะเคราะห์

ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์บอกว่าการนับถือพระพุทธศาสนานั้น ผู้คนใน ดินแดนแถบนี้ นับถือศาสนาพราหมณ์มาก่อน และศาสนาพราหมณ์เชื่อว่ามนุษย์ทุกคนเกิดจากอำนาจ ของพระพรหมที่เรียกกันว่า “พรหมลิขิต” พระพรหมจะเป็นผู้ดลบันดาลให้เป็นไป และมักจะมีลาง สัมพันธ์บอกให้ทราบก่อนเสมอ มนุษย์จะทำพิธีสวดอ่อนวอนสักการบูชาเพื่อให้พระองค์โปรดปราน และไม่ให้เกิดภัยพิบัติใดๆ เกิดขึ้น หรืออย่างน้อยหากจะเกิดขึ้นก็ขอให้ผ่อนหนักเป็นเบา เมื่อ พระพุทธศาสนาเข้ามาในดินแดนแถบนี้และคนในดินแดนแถบนี้จะนับถือพระพุทธศาสนาแล้วก็ยังไม่ ละทิ้งความเชื่อนี้

ในนิทานเรื่องเมืองปัญจนครของกลุ่มชาติพันธุ์ไทเลย ซึ่งเรียกว่าเมืองเปงจารนคร หรือเมืองปากเหืองได้กล่าวถึงการสะเดาะเคราะห์ในตอนท้ายเรื่องหลังจากที่ท้าวชั้ตระหนี่กำจัด พญารุ่งแล้วและได้เอาไม้กายสิทธิ์ชุบชีวิตทุกคนในเมืองขึ้นมา ชาวเมืองที่หนีไปพ้อได้ข่าวว่ากำจัด

รู้ได้ก็กลับมา ดั่งเนื้อความว่า “เจ้าเมืองปัญจนคร มหเสี โอรสและธิดาพร้อมชาวเมือง เมื่อพื้นคืนชีพตลอดชาวเมืองที่อพยพกลับเข้ามาอยู่ในเมืองด้วยความปลอดภัย เนื่องจากการช่วยเหลือของท้าวชัตธนาม ต่างมีความชื่นชมยินดีเป็นอย่าง ได้พากันแซ่ซ้องขอบคุณท้าวชัตธนามที่ได้ช่วยเหลือตนให้กลับมามีชีวิตขึ้นมาอีก และเมื่อทราบวาท้าวชัตธนามเป็นโอรสกษัตริย์มีความสมัครรักใคร่กับนางค่างองธิดาสาวของตนเช่นนั้น ก็รู้สึกยินดียิ่งขึ้น จึงได้จัดงานอภิเษกสมรสท้าวชัตธนามกับนางค่างอง พร้อมกับการทำพิธีสะเดาะเคราะห์และสมโภชเมืองเป็นการใหญ่โตมโหฬาร เมืองปัญจนครก็กลับมาที่มีความสงบสุขดังที่เคยมาอีกครั้งหนึ่ง

(สาร สารสนเทศนันทน์, 2532)

เคราะห์ คือสิ่งที่เกิดขึ้นกับมนุษย์มีทั้งเคราะห์ดีและเคราะห์ร้าย ก่อนปรากฏเคราะห์จะมีกลางเกิดขึ้นก่อน เช่น หากเคราะห์ดีอาจจะเห็นพระพุทธรูป พระสถูปเจดีย์ พระเจ้าพระสงฆ์ เป็นต้น หากเคราะห์ร้ายจะปรากฏกลาง เช่น เห็นงูทำทาน เห็นข้าวเน่าแดง เป็นต้น การสะเดาะเคราะห์ต้องทำให้ถูกพิธีเคราะห์จึงจะหาย ถ้าทำไม่ถูกเคราะห์จะไม่หาย ในการสะเดาะเคราะห์จะประกอบด้วยกระทงกากกล้วยสามเหลี่ยมหรือสี่เหลี่ยม แล้วแต่เคราะห์ เทียน ห่อเมี่ยงหมากเท่าอายุข้าวดำข้าวแดง น้ำหอม ด้ายสายสิญจน์ หุ่น (ธง) ฝ้าย เสื้อผ้าผู้สะเดาะเคราะห์ ตัดเล็บมือเล็บเท้าและเส้นผมใส่กระทง เมื่อเตรียมอุปกรณ์แล้ว พราหมณ์จะเป็นผู้ประกอบพิธี มีการแต่งขันห้าเป็นเครื่องบูชา ปาวเทวดา ตั้งนม 3 จบ แล้วสวดสะเดาะเคราะห์ ซึ่งคำสวดจะแตกต่างกันไปตามชนิดของการเสียเคราะห์ เสร็จแล้วเอากระทงไปทิ้งตามทิศทางที่พราหมณ์กำหนดจึงเป็นอันเสร็จสิ้น

บุญอุ้ม และบุญสงฆ์น้ำพระ

บุญอุ้ม ชาวญ้อทำอุเทนเรียกว่า บุญอุ้ม ถ้า ชาวญ้อนิยมทำบุญอุ้มนอกฤดูอุ้ม และถวายกองบุญได้วันละหลายกอง ในนิทานเรื่อง “บักกำพร้าว” ได้กล่าวถึงการทำบุญอุ้ม โดยผีได้เล่าให้บักกำพร้าวฟังว่าตนเฝ้าไหเงินไหทองมานานและอยากไปเกิดให้บักกำพร้าวเอาสมบัตินี้ไปทำบุญกองฮุดกองสร้งให้ด้วย บักกำพร้าวจึงเอาไปทำบุญให้ “เมื่อถึงตอนที่เคนกองบุญ พระหยาดน้ำลงปอง ผีก็ใช้มือรอน้ำนั้นใส่หัวของตัวเอง” (บุญมา ไชยแสนท้าว, 2542)

บุญสงฆ์น้ำพระ หรือบุญฮุด ในสมัยโบราณชาวบ้านทำบุญสงฆ์น้ำในพิธีเถราภิเษกเพื่อยกย่องพระสงฆ์ให้เป็นสำเร็จ (สมเด็จ) ซา ครู ตามค่านิยมของพวกตน แม้ในปัจจุบันจะไม่มีพิธีเถราภิเษกแล้ว แต่ชาวญ้อยังทำบุญสงฆ์น้ำพระสงฆ์สำเร็จชั้นเปรียญธรรม หรือรอบรู้พระธรรมวินัย สวดมนต์สิบสองตำนาน และสวดปาติโมกข์จบ ส่วนใหญ่มักนิยมทำบุญสงฆ์น้ำพระให้แก่ผู้สูงอายุ และทำบุญหน้าศพเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตายก่อนที่จะนำศพไปปลงที่ป่าแฮ่ว

ตำนานเรื่องพระปทุมกับเจ้านางตู่ขึ้นมาสร้างเมืองอุบล

เมื่อจะสร้างเมืองอุบล เจ้าพระปทุมคำผงกับญาแม่เฒ่าเจ้านางตู่ ขี่เรือกาบชัยมาจากนครจำปาสัก ล่องตามโขงเข้าปากมูล มาถึงท่าดงอู่ผึ้ง เมื่อเรือจอดที่ท่าเจ้าพระปทุมและเจ้านางตู่เสด็จขึ้นฝั่ง เรือกาบชัยจึงหมุนคว้งคว้างแล้วจมลงในน้ำมูล นางตู่ให้ทหารลงมเอาเรือขึ้นมาเพราะเหตุว่าเป็นเรือประทับ หัวเรือและท้ายเรือและชั้นเรือหุ้มด้วยทองคำ แต่ทหารลงไปก็คนก็ตายสิ้น เจ้านางตู่จึงสั่งให้จัดการกู้เรือ ชาวเมืองอุบลสมัยนั้นจะถือว่าเรือเป็นเทพารักษ์ทางน้ำ

(บำเพ็ญ ณ อุบล, 2539)

ตำนานเรื่องพระปทุมกับเจ้านางตู่ขึ้นมาสร้างเมืองอุบลนี้ ชาวอุบลจะใช้ตำนานนี้เพื่ออธิบายพิธีกรรมบุญข้าวประดับดินและบุญข้าวสาก ซึ่งเป็นบุญในฮีตสิบสองของชาวอีสาน งานบุญทั้งสองเดือนนี้เป็นงานบุญเพื่อญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้ว เชื่อว่าเป็นการส่งข้าวปลาอาหารให้แก่ญาติพี่น้องที่ตายไป ซึ่งนอกเหนือจากการทอข้าวน้อยให้แก่ญาติพี่น้องที่ตายไปแล้ว ตำนานนี้ยังใช้เพื่อการอธิบายการจัดเครื่องส้มสำปลาอย่าลงไปลอยน้ำมูลบวงสรวงอารักษ์ และส่งข้าวส่งปลาแก่ทหารที่ตายไปเพราะการลงไปมเรือของพระปทุมกับเจ้านางตู่

4.1.3 อัตลักษณ์ด้านการทำมาหากิน

นอกจากการเก็บของป่า ล่าสัตว์ที่มีอยู่ตามธรรมชาติแล้ว พื้นฐานสังคมของคนไทพลัดถิ่นในอีสานเป็นสังคมการผลิต ดังนั้นวิถีชีวิตในการประกอบอาชีพจึงเป็นการทำนาเป็นอาชีพหลักหรือบางแห่งมีพื้นที่เหมาะสมต่อการทำนาเกลือ ก็จะสามารถต้มเกลือได้ ต่อจากการผลิตที่มากพอจึงมีการแลกเปลี่ยนค้าขาย ในตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานได้แสดงให้เห็นอัตลักษณ์ด้านการทำมาหากินที่สำคัญของคนไทพลัดถิ่น ดังนี้

4.3.1.1 การทำนา

ข้าวเป็นพืชที่มีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตและพัฒนาการทางสังคมของคนไทมานานนับพันปี คนไทยบริโภคข้าวเป็นอาหารหลัก จึงมีความผูกพันกับข้าว ทั้งในฐานะอาหาร ทรัพยากรอันมีค่าและสิ่งแวดล้อมที่สำคัญที่ส่งผลต่อการกำหนดพฤติกรรม วิถีชีวิต ด้านต่างๆ ตลอดจนลักษณะทางสังคมและลักษณะทางวัฒนธรรมที่หล่อหลอมจากอดีตส่งต่อสืบสานมาจนถึงปัจจุบัน อัตลักษณ์ที่สำคัญของกลุ่มชาติพันธุ์ไทคือการทำนา ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานได้กล่าวถึงการทำนาไว้หลายเรื่อง ดังตัวอย่าง

1) ตำนานข้าว

ข้าวในสมัยก่อน เมื่อครั้งอดีตมีเม็ดโตเท่ามะพร้าว ต่อมาบ้านเมืองเกิดอดอยาก ข้าวยากมากแพง แม่เฒ่าจึงนำเอาข้าวเม็ดหนึ่งมาตำให้ละเอียดและกำหว่านไปในพื้นดิน ตามหัว

ไร่ปลายนา ให้เป็นข้าวตอ ข้าวกลาง ข้าวใหญ่ และพันธุ์ข้าวต่างๆ เกิดขึ้น ข้าวจึงมีหลายพันธุ์ และมีเม็ดเล็ก ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

(บุญมา ไชยแสนท้าว, 2542)

นักวิชาการต่างสันนิษฐานถึงถิ่นกำเนิดและวิวัฒนาการของข้าวแตกต่างกัน นักวิชาการบางคนสันนิษฐานว่าข้าวน่าจะมียาเนิดทางตอนใต้ของประเทศอินเดียและแอฟริกา ตะวันตก บางคนสันนิษฐานว่าข้าวน่าจะมียาเนิดในเอเชียและแอฟริกา ในขณะที่นักพฤกษศาสตร์กล่าวว่าข้าวเป็นพืชที่เกิดขึ้นเองในพื้นที่ราบลุ่ม (รัตรา พรหมพิชัย, 2542) แม้จะยังไม่มีที่ยืนยันแน่นอนว่าข้าวมีกำเนิด ณ ที่ใด แต่ก็เป็นที่ทราบกันดีว่า ข้าวได้ผ่านการวิวัฒนาการมาอย่างยาวนาน ผ่านกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางพันธุกรรมจากตัวมันเอง จากสภาพธรรมชาติ ผ่านการคัดเลือกโดยธรรมชาติเพื่อความอยู่รอดของตัวมันเอง ผ่านการคัดเลือกโดยมนุษย์จากอดีตจนถึงปัจจุบัน และที่สำคัญคือ ข้าวเป็นอาหารที่ใช้เลี้ยงมนุษย์เกือบทั้งโลก

จากตำนานธรรมยาขวัญข้าว ของชาวไทลื้อ ฉบับเจ้ามหาขันธวงศ์ ในหนังสือยาขวัญข้าว (ประคอง นิมมานเหมินทร์, 2549) ได้กล่าวว่าในสมัยพุทธกาล ยาขวัญข้าวได้ปรากฏกายท่ามกลางผู้มาฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า แต่ไม่ไหว้พระพุทธเจ้า เมื่อพระพุทธเจ้าถามถึงสาเหตุ นางก็ขอให้พระพุทธเจ้าระลึกคุณเอาเอง และน้อยใจที่พระพุทธเจ้าจำนางไม่ได้ทั้งๆ ที่นางก็มีบุญคุณ เป็นภัตตาหารเลี้ยงพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ นางจึงหนีไป ชาวเมืองต่างพากันอดอยากยิ่งนัก เมื่อพระพุทธเจ้าระลึกถึงบุญคุณของข้าวที่ส่งผลให้บรรลुสัมโพธิญาณ จึงไปตามนางกลับมา นางกลับกลายเป็นเมล็ดข้าว พระพุทธเจ้าจึงนำนางใส่ยามนำนางกลับมา โดยพระพุทธเจ้าได้มอบเมล็ดข้าวให้คนทั้งหลายเอาไปปลูก

อีกตำนานหนึ่งของชาวล้านนาที่แสดงถึงวิวัฒนาการของข้าว ได้กล่าวว่าในสมัยพระยาวิรุฬหิ์ปรารถนาจะเกิดร่วมกับพระพุทธเจ้ากุกุสันโธ จึงบำเพ็ญกรรมจนแก่กล้ามากถึงกับมีข้าวหล่นมาจากฟ้า พระองค์จึงให้ทำไว้ในอุทยานเพื่อให้เมล็ดข้าวนั้นเป็นอาหารของพระพุทธเจ้าและมนุษย์ เมล็ดข้าวนั้นมีขนาด 7 กำมือ มีสีเหมือนแตงโม ต่อมาเมื่อถึงสมัยของพระโกนาคมน เมล็ดข้าวมีขนาดเล็กเพียง 5 กำมือ เมื่อสิ้นสมัยของพระพุทธเจ้าโกนาคมน เมล็ดข้าวจะเหลือเพียง 3 กำมือ คนทั้งหลายไม่ต้องทำนาข้าวเมื่อถึงเวลาข้าวก็จะล้งไหลไปสู่อ่างเอง เมื่อจะกินก็เพียงแต่เอามือปาดปากเปลือกออกเท่านั้น ในยามนั้นยังมียายเฒ่าคนหนึ่งไม่มีศีลธรรมได้สร้างยุ่งฉางภายหลังทุกคน และสร้างยังไม่ทันเสร็จ เมล็ดข้าวได้ล้งไหลมาเพิ่มเรื่อย ๆ นางโกรธมากจึงฉวยเอาไม้ไผ่ฟาดข้าวจนข้าวแตกเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อยกระดอนไปทั่ว ไปตกกลางป่า และแม่น้ำ

จากตำนานย่าขวัญข้าวของชาวไทลื้อ จะพบความเชื่อว่าแต่เดิมนั้นข้าวเกิดขึ้นเองมาก่อนแล้ว เมื่อมนุษย์อยาก จึงได้มีการนำไปเพาะปลูกข้าวขึ้นมา และกล่าวถึงความสำคัญของข้าวว่ามีต่อทุกผู้ทุกนาม แม้แต่พระพุทธเจ้าข้าวก็นับเป็นอาหารที่ส่งผลให้ตรัสรู้สัมโพธิญาณได้

เราจะพบวิวัฒนาการข้าวในตำนานของชาวล้านนาในเรื่องของขนาดเมล็ด ที่มีขนาดใหญ่และค่อยๆ เล็กลง รวมทั้งข้าวมีทั้งที่เกิดในป่าและเกิดในน้ำได้ จากตำนานนี้แสดงให้เห็นความเชื่อว่าเดิมข้าวมีเมล็ดขนาดใหญ่ และมีคุณภาพหรือคุณสมบัติอีกอย่างหนึ่งคือมีสีเหมือนแดงโม ในตำนานนี้เรายังได้เห็นความเชื่อของคนไทยอีกอย่างหนึ่งว่าข้าวเป็นของพิเศษที่มาจากพาคฟ้า อันเป็นเมืองของแกน ผี หรือเทวดา

ในโครงการแข่งน้ำได้กล่าวถึงวิวัฒนาการของข้าวในสมัยสร้างโลกนั้นว่ามีลักษณะเป็น “สาธิตเปลือกปล่อน” คือไม่มีเปลือก แต่อย่างไรก็ตามจากตำนานและนิทานของชาวไทย ได้แสดงให้เห็นว่าข้าวมีวิวัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงทางพันธุกรรมมาหลายอย่างกว่าจะมาเป็นข้าวดังที่เราเห็นในปัจจุบัน

ตำนานข้าวของญ้อได้อธิบายให้ทราบที่มาจากแต่ก่อนข้าวมีเมล็ดขนาดใหญ่ ต่อมา มีแม่ยายตีเมล็ดข้าว เมล็ดข้าวจึงแตกและมีขนาดเล็ก จากการตีเมล็ดข้าวในครั้งนั้นทำให้ข้าวมีหลายพันธุ์ จากการเปรียบเทียบกับตำนานข้าวอื่นๆ พบว่าตำนานข้าวของญ้อ สอดคล้องกับตำนานข้าวของกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ อีกหลายสำนวนที่มักจะกล่าวในตอนต้นว่าข้าวมีเมล็ดขนาดใหญ่ แสดงให้เห็นความคิดของคนไทย - ไทที่เชื่อว่าในอดีตกาลนั้น เมล็ดข้าวจะมีขนาดใหญ่มาก

การปลูกข้าวจะต้องอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก โดยเฉพาะการทำนาดำซึ่งเป็นระบบการผลิตที่มีเทคนิคสลับซับซ้อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเทคนิคในการควบคุมน้ำ ซึ่งอาจจะแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับแหล่งที่มาของน้ำว่าเป็นน้ำฝนหรือเป็นระบบชลประทาน นอกจากนั้นระบบการผลิตแบบนาดำยังต้องอาศัยความเข้าใจธรรมชาติอย่างลึกซึ้ง เมื่อวิถีการผลิตขึ้นอยู่กับน้ำ นั้นเท่ากับว่าน้ำเป็นสิ่งสำคัญมาก ความเชื่อ และประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ จึงสอดคล้องกับน้ำ ไม่ว่าจะเป็นพิธีบุญบั้งไฟ เพื่อขอน้ำฟ้าจากแกน พิธีบูชาดวงของชาวไทดำ การบูชาภูเงือกของไทยเลย ต่างเกิดขึ้นเพื่ออ่อนนวยสงศักดิ์สิทธิ์เพื่อลดบันดาลให้น้ำอุดมสมบูรณ์

2) พญาคันทาค

เมื่อครั้งที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาคันทาค มนุษย์ต่างเคารพบูชาพญาคันทาค ลืมเช่นสังเวทณ์เหมือนเคย วันหนึ่งพญาแกนรู้สึกไม่พอใจมนุษย์จึงไม่บันดาลให้ฝนตก 7 ปี ผู้คนทนไม่ไหวจึงคิดทำสงครามกับพญาแกน แต่ก็พ่ายแพ้จึงหนีมาพึ่งพญาคันทาค พญาคันทาคจึงให้เหล่าฝูงปลวก มอด ผี และแตนไปรุมทำร้ายฝ่ายเทวดา พญาแกนจึงยอมจำนนและให้สัญญาว่าจะให้นาคบันดาลให้ฝนทันทีที่มนุษย์จุดบั้งไฟไปเป็นสัญญาณ หรือเมื่อกบเขียดส่งเสียงร้อง

(อุราณ เชียงหอม, 2558)

เมื่อฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล และมีน้ำเพียงพอต่อการทำงานแล้ว ก็จะเป็นการเตรียมพื้นที่หรือเตรียมดินเพื่อการปลูกข้าว ตำนานน้ำเต่าปุงนอกจากจะเป็นตำนานที่สำคัญของคนไทยที่ใช้อธิบายความสัมพันธ์ของผู้คนในแถบนี้ ยังได้แสดงให้เห็นความสำคัญของการทำนา โดยในตำนานแถบสงควายลงมาให้ไถนา ควายเป็นสัตว์ที่มีความสำคัญมากในการทำนา เพราะหากไม่ไถนาแล้วก็จะทำนาไม่ได้เพราะดินจะแข็ง ไม่เหมาะแก่การเพาะปลูก ในนิทานของคนไทยพลัดถิ่นในอีสานใต้กล่าวถึงการทำนาไว้ในนิทานหลายเรื่อง ดังตัวอย่างนิทานเรื่องบักตาบอด ดังนี้

3) นิทานเรื่องบักตาบอดถึกล่องน้ำ

ชายผู้หนึ่งเป็นคนตาบอดแจ้ง ไปเอาเมียที่หมู่บ้านอื่น เมียไม่รู้ว่าเป็นคนตาบอดอยู่ด้วยกันจนมีลูกหนึ่งคน พอถึงเวลาทำนา นาไม่มากแต่ถามวันไหนก็ตอบว่ายังไม่ใกล้จะเสร็จเลย เมียเลยออกไปดู ไปเห็นผัวตัวเองไถนาคนอื่น เมียเลยถามว่า “พ่ออินาง เจ้าคือไปไถนาป่า” บักตาบอดตอบว่า “ลองเบิ่งไถซี้ๆ” และพอพลบค่ำสองผัวเมียก็เดินกลับบ้าน ผัวก็เลยเข้าไปในซี้สึก เมียเลยถามว่า “เจ้าไปหยั่งซี้สึก” ผัวตอบว่าเมื่อคืน “เมื่อคืนนี้ข้อยได้ยินเสียงขางลั่นเลยมาส่องเบิ่ง”

วันต่อมา บักตาบอดก็ไปไถนาอีก พอค่ำก็กลับบ้านเดินตกบ่อน้ำ จึงร้องให้คนช่วย คนก็ถามว่าทำไมจึงตกลงไป บักตาบอดก็ตอบว่า “บได้ตก ลงไปหากบได้ยินเสียงกบฮ้อง” พวกคนที่มามุ่งดูก็ไปเอาคันไถออกมาทำให้บักตาบอดปีนขึ้นมา เมียเฒ่าและเมียจึงเกิดความสงสัยว่าต้องเป็นคนตาบอดแน่นอน จึงเรียกมาถามว่า ตาบอดใช้ไหม บักตาบอดก็ไม่ยอมรับ แม่เฒ่าและเมียเลยวางแผนนำไปล่องน้ำ โดยโกหกว่าจะพาไปปลงเรือ เวลาลมพัดน้ำเต่าถูกลมจะมีเสียงดังอ้อๆ บักตาบอดก็นึกว่าเมียร้องให้ ก็ปลอบเมียว่า “เฒ่าอย่าฮ้องให้ ข้อยสิพาเจ้าไป” และก็ตอบเสียงลมนั่นไปเรื่อย ๆ จนลมพัดน้ำเต่าตกจากเรือ คลำหาเมียไม่เห็น จึงรู้ว่า เมียนำตัวเองมาล่องน้ำ

(บุญมา ไชยแสนท้าว, 2542)

นิทานเรื่องบักตาบอดของกลุ่มชาติพันธุ์อู้อ ได้กล่าวถึงการทำนาโดยบักตาบอดจะต้องไปไถนาก่อน การไถนานอกจากจะเป็นการพลิกดินแล้ว ยังเป็นการกำจัดวัชพืชที่ดีอีกวิธีการหนึ่ง วัชพืชที่ขึ้นปกคลุมดินมาตลอดทั้งปีจะถูกไถกลบลงไปอยู่ใต้ดิน และย่อยสลายไปในโคลนตม หลังจากการไถนาแล้วจะทิ้งระยะไว้ซึ่งเพื่อให้วัชพืชและหญ้าในดินได้เน่าเปื่อย กลายเป็นปุ๋ยตามธรรมชาติ

เมื่อเตรียมดินเสร็จแล้วจะต้องปักดำต้นกล้าในนา ซึ่งเป็นขั้นตอนที่ต้องใช้แรงงานคนเป็นหลัก เมื่อปักดำข้าวกล้าในนาแล้วจะต้องดูแลต้นกล้าดีเพื่อที่จะได้ผลผลิตต่อไป

ดังที่ได้กล่าวว่าการทำนาคามีวิธีการที่ซับซ้อน ซึ่งในตำนานและนิทานของคนไทยลัดถิ่นในอีสานได้สื่อความหมายให้เห็นความสำคัญของการทำนาคและการเกษตรไว้ในนิทานหลายเรื่อง เช่น นิทานเรื่องน้ำยาวิเศษของผู้ไท ดังนี้

4) น้ำยาวิเศษ

ท้าวกำพร้าว้าที่ต้องขอกทานเลี้ยงชีวิต อยู่มาวันหนึ่งคิดจะปลูกข้าวกินเอง แต่ไม่มีเครื่องมือ จึงแบกหน้าไม้เข้าป่า และยิงได้นกหนึ่งตัว ที่เหนียงของนกตัวนั้นมีข้าวอยู่หนึ่งเมล็ด ท้าวกำพร้าว้านำข้าวเมล็ดนั้นมาปลูก ได้ผลผลิตมาแต่ยังไม่ยอมกิน เอากลับไปปลูกอีกจนได้ข้าวจำนวนมาก และนำไปเก็บไว้ในโพรงหิน โพรงไม้ วันหนึ่งฝูงนกกระจอกมากินข้าวเปลือกจนหมด ท้าวกำพร้าว้าจึงต่อว่าพวกนก หัวหน้าฝูงจึงมอบเมล็ดข้าวทองคำให้ และให้นำไปเก็บไว้ในโพรงหิน แล้วจะได้ทุกสิ่งที่ต้องการ ต่อมาข้าวกลายเป็นน้ำใสสะอาด เมื่อดื่มแล้วมีรูปงามและกำลังวังชามากขึ้น วันหนึ่งนายพรานแบกกวางผ่านมาและมาตีม้านั้น และชักน้ำล้างคราบเลือดที่ตัวกวางก็ปรากฏว่ากวางวิ่งเข้าไปป่าไป จึงสอบถามความจริงจากท้าวกำพร้าว้า และไปบอกแก่เจ้าพระยา เจ้าพระยาจึงมาขอรับน้ำวิเศษไปรักษาลูกสาวที่ป่วย เมื่อลูกสาวหายป่วย เจ้าพระยาให้แก้วแหวนเงินทองแก่ท้าวกำพร้าว้ามากมาย แต่ท้าวกำพร้าว้าไม่รับ ขอเพียงเครื่องมือในการทำไร่ทำนา เมื่อมีเครื่องมือและแรงงานมาช่วย ท้าวกำพร้าว้าก็ได้ข้าวมากมาย จึงแจกจ่ายให้แก่คนยากจน และเมื่อท้าวกำพร้าว้าตาย ชาวผู้ไทก็เชื่อว่าท้าวกำพร้าว้าได้ไปเกิดเป็นชาวผู้ไท

(ทรัพย์สิน ปกิรินะ, 2542)

นิทานเรื่องนี้ได้มีอนุภาคที่สำคัญปรากฏอยู่คืออนุภาค “ข้าว” ซึ่งไม่ได้สื่อความหมายเพียงแค่การเป็นธัญพืชสำคัญที่เป็นอาหารใช้หล่อเลี้ยงมวลมนุษย์เท่านั้น แต่ข้าวในนิทานเรื่องนี้เป็นรหัสที่ต้องการสื่อแสดงถึงการเป็นผู้เก็บงำองค์ความรู้เรื่องข้าวและการเกษตรของชาวผู้ไท ข้าวเป็นสิ่งที่ใช้ยืนยันอัตลักษณ์ของผู้ไท เป็นเสมือนตัวตนและจิตวิญญาณของชาวผู้ไทผ่านตัวละครท้าวกำพร้าว้าที่เป็นเสมือนผู้นำเอาเมล็ดข้าวมาสู่มวลมนุษย์ เป็นการยืนยันศักดิ์ศรีของผู้ไทว่าเหนือกว่ากลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ เพราะท้าวกำพร้าว้าเป็นผู้นำในการพาคนอื่นปลูกข้าว เมื่อได้ผลผลิตแล้วก็แจกจ่ายคนอื่น ท้าวกำพร้าว้าจึงเป็นภาพตัวแทนของชาวผู้ไท ซึ่งเปรียบเสมือนผู้นำด้านองค์ความรู้เรื่องข้าว ดังนั้นนิทานเรื่องยาวิเศษจึงเป็นการยกย่องความเป็นผู้ไท ผ่านวัฒนธรรมข้าว ซึ่งแสดงให้เห็นถึงภาวะของการเป็นผู้ให้และผู้รับ การประกอบสร้างภาพของชาวไทยผ่านนิทานเรื่องนี้ช่วยยืนยันความมีศักดิ์ศรีของผู้ไทผ่านวัฒนธรรมข้าว

นอกจากเรื่องยาวิเศษแล้ว ยังมีนิทานเรื่องหมากแดงลายของชาวผู้ไท ที่สื่อสารความหมายด้านองค์ความรู้การเกษตรด้วยเช่นเดียวกัน โดยมีเนื้อหา ดังนี้

5) หมากแตงลาย

สองพี่น้องที่เป็นลูกกำพร้า พี่ชายขับไถน่องออกจากบ้าน น่องชายจึงไปสร้างบ้าน อยู่บนเขา และได้ช่วยเหลือลูกนกตัวหนึ่งไว้ แม่นกจึงมอบเมล็ดหมากแตงลายให้หนึ่งเมล็ด เมื่อปลูก และผ่ากินนั้นกลายเป็นแก้วแหวนเงินทองมากมายในแตงผลนั้น พี่ชายและพี่สะใภ้จึงทำตามบ้าง แต่กลายเป็นว่ามียักษ์อยู่ในผลแตง และน่องชายหลอกให้ยักษ์กลับเข้าไปในผลแตง กล่าวถึงเมืองริมแม่น้ำที่ต้องส่งส่วยมนุษย์ให้พญาเงือกกินปีละคน ปีนี้แม่แตงจะต้องส่งลูกชายของตนไป ท้าวแตงลาย จึงอาสาไปแทนโดยเอาอาวุธติดตัวเข้าไปด้วย เมื่อพญาเงือกกินท้าวแตงลายเข้าไป ท้าวแตงลายทำร้าย พญาเงือก และขอให้พญาเงือกสัญญาว่าจะไม่ทำร้ายมนุษย์อีกจนกว่าก้อนหินจะออกดอก วันหนึ่ง พญาเงือกเห็นร่มวางอยู่บนก้อนหิน ก็นึกว่าได้เวลาที่ตนจะได้กินมนุษย์อีก เมื่อเห็นผลแตงใหญ่ที่ห้อย อยู่ริมน้ำจึงกินเข้าไป แต่แตงนั้นคือยักษ์ และยักษ์ได้ทำร้ายพญาเงือกจนตาย ก่อนตายพญาเงือกตื่น จนทางพาดน้ำไปท่วมแผ่นดิน จนพัดเอาผลแตงไปติดอยู่บนยอดเขาที่น่องชายอยู่ เมื่อผ่าออกมา ก็พบ หญิงสาวอยู่ในนั้น ทั้งสองอยู่ด้วยกันเป็นผัวเมีย นางคลอดลูกออกมาเป็นผลแตง พญาแฉนแนะนำให้ ทั้งสองผ่าแตงเป็นชิ้นเล็ก ๆ แล้วหว่านไป 5 ทิศ ผัวเมียก็ทำตาม ขึ้นแตงจึงกลายเป็นมนุษย์มากมาย และผัวเมียได้แบ่งเผือกแบ่งมันไปให้ลูกหลานปลูก

(ทรัพย์สิน ปกิณณะ, 2542)

นิทานเรื่องหมากแตงลาย ได้ใช้อรรถาธิบาย “แตง” เพื่อเป็นรหัสในการสื่อสารถึง วัฒนธรรมการเกษตรของกลุ่มชาติพันธุ์ชาวไทยไม่ได้มีเฉพาะองค์ความรู้เรื่องข้าวเท่านั้น แต่ผู้ไทยยังเป็นผู้มีองค์ความรู้ในการการเกษตรอื่น ๆ ด้วย ไม่ว่าจะเป็นเผือก มัน หรือแม้กระทั่งพืชผักอื่นๆ ดังจะเห็นได้จากตอนท้ายเรื่องที่นิทานกล่าวว่า “สองผัวเมียได้แบ่งปันเผือกมันให้ลูกหลานไปปลูก” ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสองผัวเมียเป็นภาพตัวแทนของชาวไทย ที่มีความรู้ในเรื่องการเกษตร เป็นผู้เก็บงำองค์ความรู้ เรื่องการเกษตรเอาไว้หลายอย่าง

นอกจากนี้ในนิทานยังได้สื่อสารความหมายของแตง ออกมาหลายความหมาย ได้แก่ 1) แตงคืออาหาร ซึ่งเป็นความหมายพื้นฐานที่สุด 2) แตงเป็นที่มาของทรัพย์สินเงินทอง การสื่อความหมายในข้อนี้จะเป็นเพราะว่านอกจากจะทำเกษตรกรรมแล้วชาวผู้ไทยยังนิยมค้าขายด้วย ซึ่งแตงไทยน่าจะเป็นพืชเศรษฐกิจอีกอย่างหนึ่งของชาวผู้ไทย 3) แตงเป็นแหล่งปกป้องคุ้มครองป้องกันภัยในคราวที่น้ำท่วมจากพญาเงือก 4) แตงเป็นแหล่งกำเนิดมนุษย์ ซึ่งหากพิจารณาในแง่การสื่อความหมายในข้อนี้แล้วจะพบว่าแตงก็เป็นเสมือนครุฑมารดา ดังที่บางครั้งเราจะได้ยินการเปรียบเทียบบสตรีที่ตั้งครรภ์ก็กล่าวว่า “อุ้มแตง” “แตงโม” หรือบางครั้งก็มีลักษณะเชิงล้อเลียนว่า “ลิงอุ้มแตง” เป็นต้น

6) อีหล้ากับอีลุน

สองพี่น้องชื่ออีหล้ากับอีลุน แม่จะรักน้องสาวคืออีลุนมากกว่า เมื่อแม่ให้ไปหาปลา หรือทอดผ้าอีลุนไม่เคยทำได้ประสบความสำเร็จเลย แต่จะใช้วิธีการแลกเปลี่ยนกับพี่ และยังยุให้พ่อแม่พาอีหล้าไปปล่อยในป่า โดยทิ้งปืนข้างกับไข่ไว้ให้ อีหล้ากำไข่ไว้แน่นจนฟักเป็นตัว ไก่บอกวานางเป็นผู้มีพระคุณ ให้ขออะไรก็ได้ อีหล้าจึงขอให้ตัวเองมีสามี มีบ้าน และมีทรัพย์สิน เมื่อนางมีสามีก็พากันปลูกถั่วปลูกงา ปลูกผัก และนางได้ปลูกฟักทองและอธิษฐานให้เครือฟักครองยาวไปถึงบ้านพ่อแม่ หากพ่อแม่กินก็ขอให้มีรสหวาน หากน้องสาวกินก็ให้มีรสขม เมื่อน้องสาวกินฟักก็มีแต่รสขมซึ่งตรงข้ามกับพ่อแม่ น้องสาวจึงตามเครือฟักมา และพบบ้านพี่สาว ด้วยความอิจฉาจึงบอกว่าพ่อแม่ป่วย พี่สาวจึงอุ้มเอาลูกมาด้วย เมื่อมาถึงต้นฝรั่งน้องสาวขอให้พี่ขึ้นไปเก็บฝรั่งให้ โดยตนจะอุ้มลูกไว้รอ และแก้มตัดต้นไม้ที่นั่นจนล้ม และพี่สาวตาย ต่อมาน้องสาวได้อยู่กินกับสามีของพี่สาวและเลี้ยงหลานแต่เลี้ยงอย่างทารุณ นางหล้าเกิดมาเป็นนกก็มาดูแลลูก นางลุนโมโหจึงใช้ไม้ตีจนตายและทิ้งในกองไฟ ยายแก่คนหนึ่งมาขอต่อไฟจากนางลุน และหยิบนกไปเพราะนึกว่าเป็นฟีน แต่ก่อไฟไม่ติดสักที จึงทิ้งค้อนฟีนนั้นลงไปใต้น้ำมวก และกลายเป็นนางหล้า ที่จำความในอดีตได้ ยายจึงให้นางหล้าอยู่บนบ้าน ลูกของนางหล้ามาเล่นและเห็นนางหล้าจึงไปเล่าให้พ่อฟัง พ่อจึงไปหายายและเล่าความจริงให้ฟัง ทั้งหมดจึงกลับมาอยู่ด้วยกัน ส่วนนางลุนนั้นต้องการสวามีเหมือนพี่สาวจึงขอให้ยายทำเหมือนที่ทำกับพี่สาว และลงไปนอนในรางหมู เมื่อยายเทน้ำร้อนลงไปนางลุนก็ตาย

(บุญมา ไชยแสนท้าว, 2542)

นิทานเรื่องนี้สื่อสารรหัส “ถั่ว” “งา” และ “หมากอี” หรือฟักทองไว้ โดยมีอีหล้าและสามีเป็นภาพตัวแทนของชาวญ้อ ที่ประกอบอาชีพเกษตรกร ผ่านอนุภาคถั่วงา ส่วน “หมากอี” หรือฟักทองนั้นมีความพิเศษตรงที่หากพ่อแม่เป็นผู้กินก็จะมีรสชาติหอมหวาน หากผู้เป็นน้องเก็บกินก็จะมีรสขม นัยนี้ได้สื่อความหมายให้เห็นว่าญ้อเป็นผู้มีพรสวรรค์ และมีความสามารถในการเพาะปลูกตลอดจนเป็นผู้กุมองค์ความรู้ด้านการเกษตร อีหล้ามีคู่ตรงข้ามกับอีลุน เมื่ออีหล้าเป็นภาพตัวแทนของกลุ่มชาติพันธุ์ญ้อแล้ว อีลุนจึงเป็น “คนอื่น” ที่ไม่มีความสามารถในการเพาะปลูก โดยเฉพาะการเพาะปลูกพืชที่ให้ผลผลิตดีและมีรสชาติอร่อย

4.1.3.2 การเลี้ยงสัตว์

การเลี้ยงสัตว์ (pastoralism) เป็นวิถีการผลิตเพื่อยังชีพอีกรูปแบบหนึ่งที่พบเห็นได้ในสังคมเกษตรกรรมทุกแห่งทั่วโลก นอกจากการปลูกข้าวและพืชผักแล้ว คนไทพลัดถิ่นยังเลี้ยงสัตว์เพื่อใช้แรงงานและใช้เป็นอาหารด้วย ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานหลายเรื่องได้แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตด้านนี้ ดังตัวอย่าง

1) ควายกับคน

มีสองฝัวเมียชาวไทดำคนหนึ่งเพิ่งออกเรือนมาใหม่ แต่งงานแล้วก็ช่วยกันทำมาหากิน ครอบครัวนี้มีควายแม่เฒ่าตัวหนึ่งติดตามมาอยู่ด้วย ทุกเดือนไม่มีปัญหาอะไร ฝัวเมียคู่นี้ทำงานตามสบาย แต่ต่อมาก็เกิดความเปลี่ยนแปลงคือเมียตั้งท้อง และควายแม่เฒ่าก็มีลูกเหมือนกัน ยามนา (ฤดูทำนา) ควายก็ออกลูก เมื่อควายออกลูกก็ทำให้ไถนาไม่คล่อง

สมัยก่อนคนกับสัตว์พูดกันรู้เรื่อง ฝัวก็ชวนแม่ควายเฒ่าว่า “ไปเนอะเฒ่าเถอะเราไปไถนา” ควายก็ร้องตอบว่า “เอ้อ” ไปก็ไม่ว่างลูกเอาลูกไปด้วย แล้วตกลงกันกับคนว่าไถแปลงนี้แล้วค่อยหยุดพัก ควายก็ตอบตกลงค ควายก็ร้องเอ้อ คนก็ร้องเอ้อ คนก็ต้องการรีบทำงานเพื่อจะได้รีบไปตักน้ำต้มน้ำร้อนให้เมีย เมียอยู่ไฟ เมียก็เพิ่งออกลูกเหมือนกัน

เหตุการณ์ที่ไม่น่าเกิดก็เกิดขึ้น พอไถนาแล้วก็เอานมมาให้ลูกกิน กำลังจะเสร็จลูกควายก็ร้องอยากกินนม แม่ควายรักลูก ขอร้องคนว่าให้นมลูกก่อนได้ไหมคนก็บอกว่าให้ไถนาเสร็จก่อน แต่ควายก็อดไม่ได้ ร้องให้คนปลดแอก ไถไถนาแล้ว คนใจร้ายปลดแอกแล้วก็ไม่ให้ควายไปเฉย ๆ เอาไม้ตี แล้วบ่นว่าคนก็จะรีบไปตักน้ำให้เมียเหมือนกัน ควายไม่ฟังรีบวิ่งไปหาลูกสะดุดคันทนาหัวคะมำปากคาบดิน ฟันดำบนของควายเลยไม่มีสักซี่

ควายร้องให้ด้วยความเจ็บปวด เอานมให้ลูกกินจนอ้ม แล้วก็มาไถนาต่อ ไม่พูดกับคนสักคำ ควายจึงไปคุยกับสัตว์ทั้งหลายว่า ควายไถนา ดูลิไถนาให้คน วิ่งเอานมไปให้ลูกกินจนล้มน้ำหนัก ต่อไปจะไม่พูดกับคนอื่นแล้ว แต่ก็ยังออกลูกมาให้คน แต่ไม่มีฟันบนสักซี่ ต่อมาคนจึงสำนึกและยกย่องควายโดยเอาเขาควายมาไว้บนหลังคาบ้าน เป็นที่มาว่าทำไมบ้านของไทดำจึงมีเขาควายอยู่จั่วบ้าน

(ศาริสา สุขคง, 2555)

ควายเป็นสัตว์ที่มีคุณค่าต่อชาวนามาก เพราะสมัยก่อนยังไม่มีรถไถนา จึงต้องใช้แรงงานจากสัตว์โดยเฉพาะควายซึ่งมักใช้ในการไถนา คนไทยมีความเชื่อว่าควายเปรียบเสมือนบรรพบุรุษ อัจฉริยะจากตำนานน้ำเต้าปุงที่ กล่าวว่ามีผลน้ำเต้าเกิดมาจากธัญมุกควาย ดังนั้นควายจึงเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ผู้ให้ชีวิตเพราะช่วยทำนาปลูกข้าว ความจึงมีความสำคัญเสมือนเป็นบรรพบุรุษ เพราะผลน้ำเต้าเกิดขึ้นจากซากควายที่ตาย และคนไทยก็เกิดออกมาจากผลน้ำเต้าอีกทอดหนึ่ง (สุกัญญา ภัทรราชย์, 2539)

ควายเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์และเป็นตัวเชื่อมระหว่างคนกับผืนดิน ดังนั้นควายจึงเป็นสัตว์ที่ใช้ฆ่าเพื่อเซ่นผีหรือเซ่นบรรพบุรุษ และที่สำคัญควายเป็นสัตว์ที่มีความสำคัญต่อการทำนามาก ควายไม่ได้เป็นแค่สัตว์เลี้ยงเท่านั้น แต่ควายยังเป็นทรัพย์สินและเป็นแรงงานสำคัญ

หากขาดควายแล้วการทำนายย่อมมีความยากลำบากมากขึ้น นิทานหลายๆ เรื่องของคนไทพลัดถิ่นในอีสานจึงมักมีควายเข้ามาเกี่ยวข้องกับด้วยเสมอ

2) ไ้อ้หวัง

ไอ้หวังเกิดมาร่างกาย แขน ขา ไม่สมบูรณ์เหมือนคนอื่นเขา จะเดินไปไหนมาไหน ก็ไม่สะดวก พ่อแม่ของไอ้หวังเสียชีวิตตั้งแต่ไอ้หวังยังเด็ก ไอ้หวังมาอาศัยอยู่บ้านเศรษฐีทองรับใช้ เลี้ยงวัวให้ท่านเศรษฐีทอง 1,000 ตัว เศรษฐีทองมีลูกสาวแสนสวยชื่อว่า คำหล้า ซึ่งอายุรุ่นราวคราวเดียวกับไอ้หวังอยู่มาจนถึงวัยหนุ่ม วันหนึ่งวัวได้ไปกินผักของชาวบ้าน ชาวบ้านมาร้องทุกข์ต่อท่านเศรษฐีว่าไอ้หวังปล่อยให้วัวไปกินพืชผักเสียหายหมด เศรษฐีโกรธไอ้หวังมากและจะไล่ออกจากบ้าน แต่ไอ้หวังก็ขออ้อนวอนท่านให้ยกโทษให้ เพราะไม่รู้จะไปอยู่ที่ไหนขอแค่ข้าวกินวันละจานก็พอ ความผิดครั้งนั้นไอ้หวังถูกลงโทษตี 10 ครั้ง เช้าวันรุ่งขึ้นก็ปล่อยวัวออกไปเลี้ยงที่ชายทุ่ง แล้วตัวเองก็ไปนอนอยู่ใต้ต้นมะเดื่อมองดูตัวเองแล้วก็หดหู่ใจ ร่างกายก็พิกลพิการ ยังมาถูกตีอีกเจ็บปวดยิ่งนัก ไอ้หวังได้ขอให้เทวดาฟ้าดินช่วยดลบันดาลให้ตัวเองสุขสบายเสียที เตือดร้อจนถึงเทวดาต้องแปลงกายลงมาถามถึงความเดือดร้อน ไอ้หวังก็เล่าให้ฟังทั้งหมดและขิณอยู่ต่อไปคงโดนเศรษฐีตีตายแน่ๆ องค์อินทร์ก็บอกว่า “เอาละข้าจะช่วยเจ้าให้เจ้าอ้าปากขึ้น” เทวดาก็ถ่มน้ำลายใส่ปากไอ้หวัง “ต่อไปนี่เจ้าจะเป็นผู้มีวาจาศักดิ์สิทธิ์” แล้วก็หายตัวไป

เช้าวันต่อมา เศรษฐีก็กำชับไอ้หวังให้ดูแลวัวให้ดีไม่อย่างนั้นจะตีให้ตาย ไอ้หวังก็ปล่อยวัวไปหากินหญ้าแล้วเดินเลาะไปทางแม่น้ำมองเห็นเรือสินค้า แล้วพูดขึ้นว่า “ขอให้เรือติดอยู่กับที่ไปไหนไม่ได้” เรือก็ไม่เคลื่อนท่าอย่างใดก็ไม่ขยับ ไอ้หวังจึงยื่นข้อเสนอไปว่าถ้าไอ้หวังทำให้เรือไปได้ต้องแบ่งทรัพย์สมบัติให้ไอ้หวังครึ่งหนึ่ง พ่อค้าเจ้าของเรือตกลง ไอ้หวังเอามือไปแตะเรือนิดเดียวเรือก็สามารถเคลื่อนได้ตามปกติ ตอนเย็นก็แบกเงินทองต้อนวัวกลับบ้าน ท่านเศรษฐีเห็นก็หาว่าไอ้หวังไปขโมยของใครมาพูดอย่างไรก็ไม่ยอมเชื่อแล้วยึดของทั้งหมดเอาไว้ ไอ้หวังก็โกรธมาก

รุ่งเช้าขณะไอ้หวังปล่อยวัว ก็เห็นลูกสาวเศรษฐีนั่งทอดผ้าอยู่ที่ตุนบ้าน ไอ้หวังจึงพูดขึ้นว่า “ขอให้ลูกสาวเศรษฐีกันติดกับพื้นลุกไปไหนไม่ได้” ลูกสาวเศรษฐีลุกไม่ได้ก็ร้องให้คนมาช่วยก็ไม่มีใครช่วยได้ นั่งติดอยู่จนค่ำ ไอ้หวังต้อนวัวกลับบ้านมาพบก็บอกว่าตัวเองสามารถช่วยได้แล้วจะให้อะไร เศรษฐีไม่เชื่อ แต่ถ้าช่วยได้จริง ๆ ก็จะให้แต่งงานกับลูกสาว ไอ้หวังจึงยื่นมือไปจับลูกสาวเศรษฐีก็ลุกขึ้นเดินได้ปกติ แล้วไอ้หวังก็ได้แต่งงานกับลูกสาวเศรษฐี แต่ลูกสาวเศรษฐีก็ไม่ยอมหลับนอนกับไอ้หวัง ไอ้หวังไปไหว้วอนขอให้เทวดาฟ้าดินช่วยอีก องค์อินทร์ก็ลงมาคราวนี้ได้มอบแหวนให้ถ้าสวมใส่เมื่อไรก็จะกลายเป็นหนุ่ม แต่ถ้าถอดออกก็จะเป็นไอ้หวังรูปร่างไม่สมประกอบคนเดิม ไอ้หวังปลุกกระท่อมที่ท้ายสวนเลี้ยงวัว ลูกสาวเศรษฐีเอาข้าวปลาอาหารไปส่งทุกวัน แต่วันนี้มาไม่พบไอ้หวังพบแต่ชายหนุ่มรูปร่างงามอยู่ในกระท่อม ก็ตกใจถามหาไอ้หวังผู้เป็นสามี หนุ่มรูปร่างนั้นก็ตอบว่าได้ฆ่าไอ้หวังตายแล้วจะเอาหัวและเมียของไอ้หวังไปอยู่ด้วย ลูกสาว

เศรษฐีตกใจมากจึงร้องให้คนมาช่วย เศรษฐีพร้อมชาวบ้านต่างวิ่งมาที่กระท่อมไอ้หวัง ก็เห็นมีแต่ไอ้หวังเดินออกมาจากกระท่อมทุกคนสงสัยว่าเกิดอะไรขึ้น ไอ้หวังก็ตอบว่า “ไม่มีอะไรนี่ผมเพิ่งออกมาจากป่าหาฟืน ถ้าใครจะมาขโมยวัวเอาเมียผมไปจะเตะให้คอหักเลย” แล้วทุกคนก็แยกย้ายกัน นางคำหล้าได้แต่เก็บความสงสัยไว้ในใจต้องรู้ให้ได้ว่าใครมานอนอยู่ในกระท่อมนั้น เช้าวันใหม่ นางคำหล้าได้แอบไปมาดูที่กระท่อม ไอ้หวังก็ยังไม่ตื่น พอตื่นขึ้นมาไอ้หวังก็สวมแหวนแล้วก็กลายร่างเป็นชายหนุ่มรูปงามออกไปปล่อยวัว นางคำหล้ารู้ความจริงรีบกลับบ้านเอาข้าวปลาอาหารมาส่งจัดแจงหาสารบออย่างดีแล้วเรียก “พี่หวังจำมากินข้าวได้แล้ว” ไอ้หวังแปลกใจที่วันนี้ภรรยาเรียกกินข้าวเดินออกมาจากกระท่อมแล้วพูดขึ้นกับเมียว่า “กลับบ้านไปเถอะเดี๋ยวโจรจะมาทำร้ายเจ้าพ่อกับแม่จะเป็นห่วง” คำหล้าก็เล่าให้ไอ้หวังฟังว่าตัวเองได้รู้เห็นความจริงทั้งหมดแล้ว “เรากลับไปอยู่บ้านด้วยกันเถอะพี่หวัง” แล้วไอ้หวังก็สวมแหวนกลายร่างเป็นหนุ่มรูปงาม

(ไพฑูริศ สະกิต์พันธ์, 2555)

นิทานเรื่องไอ้หวังของกลุ่มชาติพันธุ์ลาวได้กล่าวถึงการเลี้ยงวัวซึ่งเป็นสัตว์ที่ใช้แรงงานในไร่นาและการเกษตรอีกชนิดหนึ่ง แต่มักไม่นิยมใช้วัวไถนาเพราะวัวไม่อดทนต่อฝน แต่วัวเหมาะกับการใช้เทียมเกวียนเพื่อเดินทางมากกว่า

นอกจากควายและวัวซึ่งเลี้ยงเพื่อใช้แรงงานเป็นหลักแล้ว สัตว์เลี้ยงที่นิยมเลี้ยงไว้เป็นอาหารได้แก่เป็ด ไก่ ซึ่งได้ปรากฏในนิทานหลาย ๆ เรื่อง เช่น นิทานเรื่องอีเอี้ยอีน้องของกลุ่มชาติพันธุ์ไตดำ ที่ได้กล่าวถึงการเลี้ยงเป็ด นิทานเรื่องชายเป็ด ของกลุ่มชาติพันธุ์ลาว นิทานเรื่องเซียงเมียงมาก่อนไก่ ของกลุ่มชาติพันธุ์ลาว นิทานเรื่องหนุ่มตาบอดกับหนุ่มหูหนวก เป็นต้น

3) หนุ่มตาบอดกับหนุ่มหูหนวก

ณ หมู่บ้านแห่งหนึ่ง ชื่อหมู่บ้านโนนซีกั้ง ซึ่งหมู่บ้านนี้มี สหายอยู่ 2 คนซึ่งไม่มีใครที่ไม่รู้จักพวกเขา ซึ่ง 2 คนนี้เป็นผู้พิการ คนที่ชื่อ สี หูหนวก อีกคนชื่อ ดี ตาบอด ในทุกๆวัน ทั้งสองจะพากันออกไปหาอาหารมาทำกินกันเป็นประจำ ถ้าเห็น หนุ่มดี ก็ต้องเห็นหนุ่ม สี อยู่มาวันหนึ่ง ทั้ง 2 เกิดอยากกินต้มไก่ขึ้นมา แต่บริเวณนั้นไม่มีไก่ ทั้ง สองจึงชวนกันไปขโมยไก่ชาวบ้าน พอตกกลางคืน จึงได้วางแผน ให้หนุ่มดีที่ตาบอดเป็นคนดูต้นทาง หนุ่มสีที่หูหนวกเป็นคนไปจับไก่ เมื่อถึงเวลาทั้งสองจึงย่องเข้าไปในเล้าไก่ของชาวบ้าน พอถึงเล้าไก่หนุ่มดีที่ตาบอด จึงเรียกถามหนุ่มสีที่หูหนวกว่า “เอาไก่ตัวลายมั๊ย” แต่หนุ่มสีซึ่งหูหนวกไม่ได้ยิน เลยไม่ได้ตอบ หนุ่มดี ที่ตาบอดจึงถามดังขึ้นเรื่อย ๆ จนในที่สุดก็ตะโกนไปดังๆว่า “เอาไก่ตัวลายมั๊ย” เท่านั้นแหละเจ้าของได้ยินเสียง จึงตะโกนไปว่า “ใครมาร้องตะโกนแถวนี้วะ ฆ่ามันให้ตายอย่าหนีไปไหนนะ ทั้งสองได้ยินดังนั้น จึงวิ่งแบบไม่คิดชีวิต หนุ่มสีวิ่งก่อนเพราะเห็นทาง ส่วนหนุ่มดีมองไม่เห็นทาง

จึงวิ่งเข้าไต้ถุนบ้าน ซึ่งวิ่งไปแอบไต้ซ่าน ซึ่งภาษาอีสานเรียกว่า “จี้สีก” พอหนุ่มตีเหยียบโดนน้ำซึ่งไปดม ก็เข้าใจคิดว่าเป็นทุ่งนา

จึงได้ร้องเพลงเป็นภาษา อีสานขึ้นมาว่า “ฝนตกกรินไปลักเข้า ฝนตกเขาไปลักไก่อ” พอสิ้นเสียงร้องลำทำเพลง เท่านั้นเจ้าของบ้านได้ยินเสียงจึงตะโกนออกไปว่า “ใครมาร้องมาล้าอยู่แถวนี้วะ” หนุ่มตีได้ยั้งใจมาก จึงวิ่งหนีไปเหยียบเศษไม้ เพราะคนสมัยก่อนมักจะเอาเศษไม้ไต้ซ่านเพื่อป้องกันสัตว์ เมื่อหนุ่มตีเหยียบโดนปลายไม้ทำให้อีกฝั่งของปลายไม้ลอยขึ้นมากระทบหน้าผาก หนุ่มตีคิดว่าโดนเจ้าของตี จึงร้องเสียงหลงออกไปว่า ยอมแล้ว ๆ ผมจะไม่ทำอีกแล้ว

(บุญ ศรีมุกดา, 2558)

นิทานเรื่องหนุ่มตาบอดกับหนุ่มหูหนวกของกลุ่มชาติพันธุ์กะเลิงกล่าวถึงการเลี้ยงไก่ไว้ในเล่า ที่อยู่ไต้ถุนบ้าน ไก่อันเป็นแหล่งโปรตีนที่สำคัญที่เลี้ยงง่าย และใช้ในพิธีกรรมต่างๆ ด้วย โดยเฉพาะการเลี้ยงผีต่าง ๆ กลุ่มชาติพันธุ์ไทหลายกลุ่มนิยมทำนายจากกระดูกไก่ เช่น กลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทที่จะทำนายจากไก่ โดยทำนายจากนิ้ว หรือกระดูกคางไก่ก็ได้

4.1.3.3 การต้มเกลือ

เกลือเป็นเครื่องปรุงที่สำคัญอย่างหนึ่ง ภาคอีสานมีโดมเกลือหิน (Salt Dome) ขนาดใหญ่กระจายอยู่ทั่วภูมิภาค ทำให้ภาคอีสานเป็นแหล่งทรัพยากรเกลือขนาดใหญ่ของประเทศ ไทย ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานหลายเรื่องที่ได้แสดงให้เห็นการทำมาหากินด้วยการต้มเกลือ

1) ตำนานทุ่งกุลาร้องไห้

มีตำนานเล่าว่าเดิมทุ่งกุลาร้องไห้เคยเป็นทะเลมาก่อน และมีเมืองจำปานาคบุรี เป็นเมืองสำคัญในแถบนี้ เจ้าเมืองมีลูกสาวชื่อนางแสนสี มีหลานสาวชื่อนางคำแพง และมีผู้ดูแลชื่อจำแค้น ต่อมาชายหนุ่มคือท้าวอุทรและท้าวฮาดคำโปงมาทดลองวิชาด้วยการมาต่อสู้กับนาคที่รักษาเมืองจำปานาคบุรี โดยใช้หงส์ทองมาหลอกล่อนางทั้งสองจนเรือตกไปอยู่กลางทะเล เจ้าเมืองได้ขอร้องให้ฝูงนาคมาช่วยเหลือ นาคจึงดันแผ่นดินทำให้น้ำทะเลแห้งหมด เรือของท้าวทั้งสองแล่นต่อไปไม่ได้ ท้าวทั้งสองจึงนำจำแค้นไปซ่อนไว้ที่ตงแห่งหนึ่ง เรียกกันว่าตงจำแค้น ปัจจุบันเรียกว่า “บ้านจำแค้น” นานางแสนสีไปซ่อนไว้ที่ตงอีกแห่งหนึ่งเรียกตงแสนสี หรือบ้านแสนสี ในปัจจุบัน และนานางคำแพงไปซ่อนไว้ในป่าแห่งหนึ่ง เรียก “ป่าหลาน” เชื่อว่าเป็นอำเภอยักษ์ขภูมิพิสัยในปัจจุบัน

เมื่อน้ำทะเลแห้ง สัตว์น้ำก็ตายและส่งกลิ่นไปจนถึงสวรรค์ พระอินทร์จึงส่งนกอินทรี 2 ตัวเมียลงมาจับสัตว์เหล่านี้กิน เมื่อกินสัตว์ต่างๆ จนหมด นกอินทรีไปถามพระอินทร์ว่าจะ

ให้กินอะไรอีก พระอินทร์จึงบอกว่าให้ฝนเอว่าจะกินอะไร นกอินทรีฝนว่าได้กินพญาข้างสาร และจะไปกินพญาข้างตามความฝันแต่พญาข้างสารขอเวลาหนึ่งวันเพื่อให้พญาข้างเคล้าคลึงเพื่อสนิทไปถามพระอินทร์ก่อน แล้วจะมาให้กิน เมื่อไปถามพระอินทร์แล้วพระอินทร์ตอบว่าฝนว่าอย่างไรก็ให้ทำเช่นนั้น พญาข้างจึงถามว่าเมื่อคืนฝันว่าได้นอนกับนางสุชาดาจะให้ตนทำตามความฝันหรือไม่ พระอินทร์ไม่ตอบอะไร แต่ได้เรียกให้เหล่านางฟ้ามาพ้อนรำให้พญาข้างดู พญาข้างเคล้าคลึงมัวแต่ดูการพ้อนรำเพลินลืมเวลา นกอินทรีสองตัวเมียวเลยกินพญาข้างสารเสีย และนำหัวไปทิ้งที่ดงแห่งหนึ่ง เรียก “ดงหัวข้าง” ส่วนเท้าข้างคาบไปทิ้งที่ดงอีกแห่งหนึ่ง เรียก “ดงเท้าสาร” ซึ่งเป็นที่ตั้งเมืองศรีภูมิ

เมื่อนกอินทรีได้กินพญาข้างสารแล้วก็มีใจกำเริบ อยากกินสัตว์และมนุษย์ ทำให้ผู้คนและสัตว์ต่างๆในบริเวณนั้นเดือดร้อนมาก พระพุทธเจ้าจึงให้พระโมคคัลลาน์มาปราบ พระโมคคัลลาน์ได้มาเข้ามาณเตโชกสิณ เกิดเป็นไฟลุกโผลงไปทรมานนกอินทรีทั้งสองตัว นกอินทรีร้องเสียงดังไปไกล 100 โยชน์ สะเทือนไปจนถึงเมืองบาดาล ผุจนาคได้ยินก็ตกใจนึกว่ามีภัยมาถึงตัว จึงพ่นพิษไปทั่วมีดฟ้ามัวดิน พระโมคคัลลาน์จึงเพ่งไฟเผาไหม้จนหมด นาคกลัวจึงดำลงบาดาล พระโมคคัลลาน์ได้เนรมิตแผ่นหินเป็นตาคัลยาณจักรพรรดิ (พันตา) ไปปิดบ่อน้ำที่นาคดำลงไป

(อุราณ เขิงหอม, 2558)

ตำนานเกลือทุ่งกุลาร้องไห้เชื่อว่าเกิดจากพิษพญานาคที่พ่นไปทั่วบริเวณแถบนี้ บ่อเกลือที่สำคัญในบริเวณทุ่งกุลาร้องไห้คือบ่อพันขันซึ่งเชื่อว่าเป็นบริเวณที่พระโมคคัลลาน์เนรมิตแผ่นหินเป็นตาคัลยาณจักรพรรดิเพื่อปิดทางไม่ให้พญานาคขึ้นมาก่อความเดือดร้อนแก่ผู้คนและสรรพสัตว์ในแถบนี้ บ่อพันขันจึงเป็นบ่อเกลือที่สำคัญในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ ก่อนจะต้มเกลือชาวบ้านจะมีพิธีบูชาเจ้าปู่ผ่าน ซึ่งเชื่อว่าเป็นเจ้าของบ่อพันขัน บริเวณสถานที่จัดพิธีจะอยู่ทางทิศตะวันออกของบ่อเกลือคือบริเวณศาลเจ้าปู่ผ่าน โดยจะจัดในวันพุธแรกของเดือนกุมภาพันธ์ของทุกปี โดยเชื่อว่าการเลี้ยงเจ้าปู่ผ่านจะทำให้ได้ผลผลิตเป็นจำนวนมาก

2) ชันตาปา

นิทานเรื่องชันตาปาของกลุ่มชาติพันธุ์เลย กล่าวถึงเจ้าหัวตาซึ่งเป็นภาษาไทยเลย หมายถึงพระภิกษุแก่หรือหลวงตา กับชันตาปาซึ่งเป็นศิษย์วัดและมีลักษณะนิสัยเหมือนเชียงเมียง โดยกล่าวถึงวัดที่อยู่บ้านนาข่า ตำบลปากหมัน เจ้าหัวตากับชันตาปาต่างแกล้งกันหลายเรื่อง เช่น ชันตาปาแกล้งหลอกให้เจ้าหัวตาไปบิณฑบาตตั้งแต่ยังไม่เช้า แกล้งให้เจ้าหัวตาทิ้งขี้ไก่ เป็นต้น จนมาวันหนึ่งที่วัดไม่มีเกลือเจ้าหัวตาจึงชวนชันตาปาไปบอกบุญชาวบ้านปากหมัน ชาวบ้านต่างนำเกลือมาร่วมทำบุญเป็นจำนวนมาก เจ้าหัวตาขี้เมา ส่วนชันตาปาหาบเกลือ เจ้าหัวตานั่งม้าและปวดเอว เห็นชันตาปาที่หาบเกลืออย่างสบายและถูกชันตาปาบอกว่าหาบเกลือสบายมากจึงอาสาหาบ

เกลือเอง ขึ้นตาปาได้ทีรีบขี่ม้ากลับวัด ปล่อยให้เจ้าหัวตาหอบ แต่เจ้าหัวตาหอบไปถึงวัดไม่ไหวจึงเอาเกลือไปซ่อนในพุ่มไม้ แต่กลัวคนมาเห็นจึงเอาไปซ่อนในหนองน้ำ

(สาร สารทัศนานันท์, 2532)

จากหลักฐานทางธรณีวิทยาภาคอีสานเคยเป็นทะเลมาก่อน เมื่อน้ำทะเลถอยออกไปก็ยังคงกลายเป็นทะเลสาบน้ำเค็มขนาดใหญ่ ขณะที่น้ำทะเลแห้งก็มีการตกตะกอนของเกลือและแร่ธาตุต่างๆ ทำให้ช่วงฤดูหนาว หน้าที่ดินของภาคอีสานมักจะปรากฏผงสีขาวๆ ปรากฏที่หน้าดินผงสีขาวนี้เรียกว่า “ซึ้กระทา” หรือเกลือสินเธาว์นั่นเอง การต้มเกลือนั้นอันดับแรกจะชูดเอาซึ้กระทาแล้วแช่เพื่อเอาน้ำมาต้มจนกว่าจะเป็นเม็ดเกลือ

นิทานเรื่องขึ้นตาปาของกลุ่มชาติพันธุ์ไทเลยตอนขึ้นตาปาแกล้งเจ้าหัวตาให้หอบเกลือนี้มีเนื้อหาคล้ายกันกับนิทานเรื่องหลวงพ่อบกกระทอกเกลือ เป็นนิทานตลกหรือนิทานก้อม ซึ่งเป็นเรื่องเล่าที่สนุกและถูกใจผู้ฟัง เพราะในสถานการณ์ปกติจะไม่มีใครกล้าว่าหรือประพฤติไม่เหมาะสมต่อพระภิกษุ

4.1.3.4 การทอผ้า

นอกจากอาหาร ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรคแล้ว เครื่องนุ่งห่มก็เป็นหนึ่งในปัจจัยสี่ที่มนุษย์ขาดไม่ได้ ในสมัยก่อนผู้คนในภาคอีสานจะปลูกไหมปลูกฝ้ายกันแทบทุกบ้าน เป็นการผลิตใช้ในครัวเรือนและอาจจะไปแลกเปลี่ยนกับสิ่งของอื่นที่มีความจำเป็น ดังนั้นหน้าที่อย่างหนึ่งของผู้หญิงคือจะต้องทอผ้าไว้ใช้งาน ทั้งนี้เพราะในสังคมสมัยก่อนเป็นสิ่งเกษตรกรรมที่หลายอย่างต้องผลิตขึ้นมาใช้เอง รวมไปถึงการปลูกฝ้าย เลี้ยงไหม เพื่อทอผ้าไว้ใช้ในครอบครัว หรือหากเหลือก็จะสามารถนำไปขายหรือแลกเปลี่ยนกับสิ่งอื่นๆ นอกจากทอเป็นแล้วจะต้องทอให้เรียบร้อย ทอให้สวยงาม ในนิทานเรื่องอีเอ้อยอ้นอง ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทดำ ได้กล่าวถึงการปั่นฝ้ายไว้ ดังนี้

พอมาแข่งกันปั่นฝ้าย พอก็บอกอีดำว่าเอาฝ้ายมาไม่ต้องเลือก ให้ปั่นเป็นเส้นเลย เดี่ยวเศษต่างๆ ก็หลุดออกเอง ปั่นเสร็จไว้ ได้ไว้ แต่ไม่สวย เส้นใหญ่ ตะปุ่มตะป่ำ ผู้แม่บอกน้องสาวว่าให้เลือกฝ้ายให้ดีกว่าก่อนนำมาปั่นเป็นเส้น เส้นจึงจะเสมอกัน เป็นเส้นน้อยๆ งามเหมือนเส้นไหมเรียบสวย”

(คาริสา สุขคง, 2555)

เมื่อพอมาสอนให้ลูกสาวปั่นฝ้าย เส้นด้ายจึงใหญ่ ตะปุ่มตะป่ำ ไม่สวย นิทานเรื่องอีเอ้อยอ้นองเป็นภาพตัวแทนที่แสดงให้เห็นว่าส่วนใหญ่การทอผ้าจะสืบทอดกันจากผู้หญิง จากแม่ไปยัง

ลูกสาว หลานสาว รวมถึงลูกสะใภ้ด้วย จึงเป็นค่านิยมในสังคมว่าการทอผ้าเป็นหน้าที่ที่ผู้หญิงทุกคนจะต้องทำให้เป็น ฉะนั้นแม้จะทอเป็นแล้วยังต้องสวยและเรียบร้อยด้วย

นอกจากการทอผ้าฝ้ายแล้ว คนไทพลัดถิ่นยังนิยมทอผ้าไหมที่สืบทอดกันมา ผ้าไหมนั้นทำยากกว่าผ้าฝ้ายและเป็นของดีกว่าผ้าฝ้าย มักจะทอไว้ใช้เวลามิงานบุญ เช่น บุญกฐิน กินตอง บวชนาค ขึ้นบ้านใหม่ เป็นต้น ไม่นิยมสวมผ้าไหมทำงานบ้าน บางครั้งก็ทอผ้าไหมเพื่อถวายเป็นจีวรพระเพื่อหวังานิสงส์ในภพภาคหน้าด้วย ในนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานใต้กล่าวถึงการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมทอผ้าไว้ เช่นนิทานเรื่องกับแก้เจ็ดหางของญ้อ ได้กล่าวในตอนต้นเรื่องว่า

มีสาวสองเอี้ยน้องไปเสียหญ้ามอน เสียไปเสียมาจึงเหน้อย คนน้องจึงพูดขึ้นว่า “ถ้ามีผู้มาเสียหญ้าให้จะเอาทำผ้า” ฝ่ายจ้วงสู่มจ้วงสา ได้ยินจึงแปลงเป็นคนมาถามสองเอี้ยน้องนั้นว่า เจ้าว่าอิหสิบ ข้อยสิมาเสียให้ ไปหมู่เจ้ากลับบ้านไป มีอื่นจิงมาเบ็ง พาสองสาวเอี้ยน้องกลับไป จ้วงสู่มจ้วงสาจึงเรียกเพื่อน ๆ มากินหญ้าจนหมด พอวันต่อมาสองเอี้ยน้องมาดูสวนมอนเรียบริ้อย จึงตกลงเอาเป็นผ้าของผู้เป็นเอี้ย

(บุญมา ไชยแสนท้าว, 2542)

มอน หรือใบหม่อน เป็นอาหารของตัวไหม การปลูกหม่อนเป็นสิ่งที่สำคัญมาก เพราะหนอนไหมจะไม่กินอาหารอื่นนอกจากใบหม่อนเท่านั้น ดังนั้นจะต้องปลูกหม่อนให้มากเพียงพอที่จะเลี้ยงไหมในแต่ละครั้ง หากไม่เพียงพอผู้เลี้ยงจะลำบากในการหาใบหม่อนมาเพิ่ม โดยเฉพาะช่วงตัวไหมที่นอนใหญ่ คือระยะที่หนอนไหมโตเต็มที่ก่อนจะชักใยเป็นดักแด้นั้น เป็นระยะที่หนอนไหมจะกินอาหารมากและเกือบตลอดเวลาทั้งกลางวันกลางคืน การปลูกหม่อนจะต้องดูแลใส่ปุ๋ย ดายหญ้า กำจัดวัชพืช ดังในนิทานที่สองพี่น้องต้องไปดายหญ้าและกำจัดวัชพืชในสวนหม่อน

เรื่องการทอผ้านี้จัดว่าเป็นหน้าที่หลักของผู้หญิงที่ทำในเวลาว่างจากงานอื่นๆ และจัดว่าเป็นหน้าที่สำคัญของผู้หญิงที่จะต้องทำให้เป็นก่อนออกเรือน นิทานเรื่องแม่ย่ากินปิงของไทดำ ได้กล่าวถึงผู้หญิงที่ใช้เวลาว่างจากการทำไร่ทำนามาทอผ้า ดังนี้ข้อความว่า

แม่ย่าเป็นคนตาบอด ลูกสะใภ้ปิ้งปลิงให้แม่ย่ากิน แม่ย่าคิดว่าเป็นชิ้นเนื้อ แต่เคี้ยวเท่าไรก็ไม่ขาดสักที เลยถามลูกสะใภ้ว่าเอาอะไรให้กิน ลูกสะใภ้ก็บอกว่าปิ้งเนื้อแห้ง เมื่อลูกชายมาพบก็ต่อว่าลูกสะใภ้ ลูกสะใภ้ก็ไม่ว่าอะไร แต่ไปทอผ้า (ตำหูก) ต่อมาเมื่อแม่ย่าตาย พอจะเอาแม่ย่าไปทำพิธีศพก็ไม่มีใครหามศพแม่ย่าได้ นอกจากลูกสะใภ้คนเดียว พอไปถึงป่าไม้ที่หามศพติดอยู่กับบ่าลูกสะใภ้แกะเท่าไรก็ไม่ออก จึงต้องเผาลูกสะใภ้พร้อมแม่ย่า ลูกสะใภ้ตายไปเกิดเป็นนกกู่หูก เป็นห่วงผ้าที่ทอค้างไว้ยังไม่เสร็จ เลยบินมาร้องบอกผัวว่า “กู่หูกให้แด่ กู่หูก”

(ศาริสา สุขคง, 2555)

พื้มีที่ม้ายเส้นยีน (ทางเครือ) พร้อมทั้งจะทอได้เรียกว่า “หูก” เวลาทอผ้าจะต้องเอา หูกไปกางที่กึ่ง ในสมัยก่อนก็มักจะอยู่ใต้ถุนบ้าน ตอนเช้าจะนำหูกมากาง ตอนเย็นจะนำหูกขึ้นไปเก็บ บนบ้าน เรียกว่า กู้หูก การกู้หูกจะม้วนด้ายเส้นยีนมารวมกันไว้ที่พื้แล้วใช้เชือกด้านล่างขึ้นมาผูกยึดไว้กับพื้ ปล่อยให้หูกลงแล้วนำไปเก็บ แต่ปัจจุบันหูกอยู่ในสถานที่ปลอดภัยจึงไม่จำเป็นต้องกู้หูก ทุกวัน

4.1.3.5 การค้าขาย

ชาวอีสานนอกจากปลูกข้าวทำนาเป็นหลักและเพาะปลูกพืชสวนอื่นๆ ยังนิยมการ เลี้ยงวัวเลี้ยงควายเพื่อใช้แรงงานเป็นหลักและยังเอาไว้ขายได้ด้วย หากผลผลิตที่เหลือจากเก็บไว้กินใน ครอบครัวแล้วจะมีการบรรทุกใส่เกวียนออกไปขายที่อื่น จึงกลายเป็นที่มาของอาชีพพ่อค้าเร่ทางไกล หรือที่เรียกกันว่านายฮ้อย

การออกเดินทางมักจับเป็นกลุ่มคาราวานช่วยกันต้อนฝูงวัวควาย เวียนบรรทุกสินค้า นานาชนิด เช่น ข้าว เกลือ ของป่า ผ้าทอ เป็นต้น เอาไปขายในแถบภาคกลาง กลุ่มนายฮ้อยต้องออก จากบ้านเดินทางไปกลับใช้เวลาหลายเดือน บางครั้งนานนับปี ในตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่น ในอีสานปรากฏอาชีพการค้าขาย ดังตัวอย่างนิทานเรื่องนายฮ้อยพระโพธิสัตว์ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทเบ็ง ที่พระโพธิสัตว์เสวยชาติมาเป็นนายฮ้อย และต้อนฝูงวัวควายผ่านดินแดนยักษ์ พระโพธิสัตว์ใช้ สติปัญญาพาลูกน้องผ่านดงยักษ์มาได้อย่างปลอดภัย ตรงข้ามกับขบวนนายฮ้อยพระเทวทัต

อดีตกาลพระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นนายฮ้อย และพระเทวทัตก็เป็นนายฮ้อย เช่นกัน ณ นครกาลสิกคาม พ่อค้าทั้งสองพวกนี้มีได้ถูกกันเลย มุ่งทำลายซึ่งกันและกัน แต่ว่าแพ้ พระพุทธเจ้าทุกทีไปเพราะว่าธรรมะยอมชนะอธรรมเสมอไป อยู่มากาลครั้งหนึ่ง จะออกไป ค้าขายหนทางไกลต้องผ่านทางทุรกันดาร ผ่านดงป่าที่ประกอบไปด้วยสัตว์ร้ายและผีปีศาจหลอก หลอนมนุษย์เอาไปกิน พระเทวทัตก็ไปโดยมีขบวนเกวียน 500 เล่มไปก่อนพระโพธิสัตว์ประมาณ สามวัน พระโพธิสัตว์สั่งสอนลูกน้องของตนว่า เมื่อเห็นผลไม้ประหลาด เมื่อเห็นคนประหลาด เมื่อเห็นสิ่งไรประหลาดให้อามาถามเราปรึกษาเราก่อน เราพาตายก็ตายด้วย เราพาเป็นก็เป็น ด้วย บริวารทั้งหลายก็อยู่ในโอวาทของหัวหน้าเป็นอันมาก ส่วนพระเทวทัตนั้นมิได้สั่งสอนด้วย ประการใด

(ปริชา อุยตระกูล, 2520)

ในอดีตเมื่อถึงฤดูแล้งที่ว่างเว้นจากการทำนา ประมาณเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือน พฤษภาคม ผู้คนบางส่วนในชุมชนจะจัดขบวนกองเกวียนเดินทางไปค้าขายตามสถานที่ต่างๆ ไทเบ็ง บ้านร้างกาใหญ่จะจัดขบวนกองเกวียนไปขายยังประเทศกัมพูชาและหัวเมืองต่างๆ สินค้าจะเป็นผ้าต่างๆ หากลับจะซื้อพวกปลาอย่าง ปลากรอบมาขายในพื้นที่ใกล้เคียง

นิทานเรื่องพระปาจิต นางอรพิมพ์ ตอนที่ท้าวพรหมทัตแต่งงานกับนางอรพิมพ์แล้ว ท้าวพรหมทัตถามพระปาจิตซึ่งอ้างตัวว่าเป็นพี่ชายของนางอรพิมพ์ว่าทำไมพระปาจิตไม่มางานแต่งงานของน้องสาว และพระปาจิตบอกว่าตนต้องไปค้าขายทางไกล เมื่อพิจารณาตามเหตุผลแล้ว ช่วงเวลาที่ท้าวปาจิตช่วยเหลืองานยายบับเสร็จแล้วและกลับไปยกขบวนขันหมากมานั้นเป็นช่วงเสร็จจากไร่นาพอดี ทำให้ท้าวพรหมทัตหลงเชื่อ และทำให้พระปาจิตสามารถเอาชนะท้าวพรหมทัตและได้นางอรพิมพ์กลับมาเป็นของตน

ตำนานพระแก้วของกลุ่มชาติพันธุ์โย้ย ได้กล่าวถึงอาชีพนายฮ้อยของชาวโย้ยไว้ดังนี้

เมื่อบ้านเมืองอยู่เป็นหลักแหล่ง การทำมาค้าขายไปมาหาสู่หมู่บ้านแดนเมืองก็เกิดขึ้น นายฮ้อยจันทร์ชมพู ซึ่งเป็นพ่อของนายสังข์ อัครจันทร์ เป็นหัวหน้านำพาค้าขาย ได้นำพาเพื่อนฝูงเดินทางออกไปแลกเปลี่ยนซื้อขาย นอนพักแรมต่างบ้านต่างเมือง จนถึงเขตแดนใกล้เมืองคูคคิมอะระหม่ง ไปเห็นเด็ก 2 คน คนหนึ่งใช้เชือกผูกคอรูปสิงห์ดินเผา อีกคนหนึ่งใช้เชือกผูกคอพระแก้วลากวิ่งตามกันไป นายฮ้อยจันทร์ชมพูจึงขอดูและเห็นเป็นพระพุทธรูป มีลักษณะการแกะสลัก ไม่มีแท่นรองประทับนั่ง ไม่มีเศวตฉัตรครอบพระเศียร ได้ถามถึงการได้มาของพระแก้วจากพ่อแม่ของเด็ก ได้ความว่า ไปขุดมันในป่า จอบเสียมได้ไปถูกพระอังสะข้างซ้าย (ไหล่ซ้าย) ซึ่งยังมีรอยจอบเสียมเป็นรอยตำหนิจนบัดนี้ จึงได้หาสิ่งของแลกเปลี่ยน และได้อัญเชิญพระแก้วมาไว้ที่หิ้งบูชาที่บ้าน

(สำนักงานเทศบาลตำบลอากาศอำนวย, 2557)

ตำนานและนิทานที่ได้ยกตัวอย่างมาแสดงถึงความผูกพันในวิถีการเกษตรของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นที่มีวิถีการเกษตรเป็นหลัก มีการทำประมงและล่าสัตว์ ซึ่งสอดคล้องกับ (อรทัย สุทธิ ภาส พงษ์ฉิวพอใช้ และสกุลพรรณ โพธิจักร, 2546) ที่กล่าวว่าผู้ไทส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม แบบพึ่งพาธรรมชาติ แม้ว่าการปลูกข้าวจะเป็นเศรษฐกิจหลัก แต่ก็จะมีการทำไร่ทำสวนคู่กันไป ไม่ยึดการเกษตรกรรมรูปแบบใดแบบหนึ่งเป็นหลัก โดยสับเปลี่ยนหมุนเวียนกันไปตามฤดูกาล เช่น นอกเหนือจากดูทำนา ก็หาของป่า จับสัตว์น้ำเป็นอาหารหลัก เป็นต้น โดยสับเปลี่ยนหมุนเวียนกันไปตามฤดูกาล หรืออาจจะมีการไปค้าขายต่างถิ่นเป็นต้น

4.1.4 อัตลักษณ์ด้านที่อยู่อาศัย

4.1.4.1 ถิ่นที่อยู่อาศัย

การเลือกถิ่นที่อยู่ของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์นั้นจะแตกต่างกัน (ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2545) กล่าวว่า คนเราจะมีความเป็นอยู่หรือวิถีชีวิตอย่างไรมีปัจจัยใหญ่ๆ 3 ประการ คือ “สภาพภูมิศาสตร์ หรือสภาพธรรมชาติเป็นตัวกำหนดว่าบริเวณนั้น ๆ คนจะตั้งถิ่นฐานอย่างไร ใช้วัสดุอะไร บ้านจะหันไปทางทิศไหน เครื่องนุ่งห่มเสื้อผ้าเป็นอย่างไร ประกอบอาชีพใดบ้าง ทานอาหารอะไร เจ็บป่วยจัดการกันอย่างไร และคนที่ตายไปแล้วจะจัดการอย่างไร แม้แต่เรื่องเหล่านี้ก็ขึ้นอยู่กับภูมิศาสตร์เป็นปัจจัยหนึ่งของการกำหนดวิถีชีวิต” ดังนั้นการเลือกที่อยู่อาศัยของกลุ่มชนต่าง ๆ นั้นเลือกเพราะเหมาะสมด้วยสภาพแวดล้อมอันเอื้อต่อวิถีชีวิต ในตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน ผู้วิจัยพบว่ามีตำนานและนิทานได้แสดงให้เห็นอัตลักษณ์ถึงถิ่นที่อยู่ของกลุ่มชนต่าง ๆ ดังตัวอย่างเช่น

1) ตำนานพระพุทธบาทบัวบก

มีพญานาคตนหนึ่งชื่อสุกษณาคนหัตถิ เนมรมิตเป็นช่างปลายถือดอกไม้เข้ามาขอเอา รอยพระบาทของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงย่ำรอยพระบาทไว้ที่แผ่นดินริมแม่น้ำ ช่างตัวนั้นก็เข้าไปอุปฐากด้วยวง ยกขึ้นใส่หัวแล้วหลีกหนีไป ที่อยู่ของนาคตนนั้นเรียกว่าเวินสุข คนทั้งหลายได้พร้อมใจกันเอาทองมาหล่อเป็นพระรูปใหญ่เท่าองค์ตถาคต ประดิษฐานไว้ที่แห่งนั้น พญานาคได้มาเอาพระรูปของพระพุทธเจ้าไปไว้ในแม่น้ำที่อยู่ของตน ต่อมาคนได้เรียกที่อยู่ของนาคนั้นว่า เวินพระเจ้า

จากนั้นพระพุทธเจ้าเสด็จไปเมืองศรีโคตรบองซึ่งเป็นที่อยู่ของพญาปลา พญาปลา มองเห็นรัศมีของพระองค์และพาบริวารล่องไปตาม พระพุทธเจ้าทรงเห็นก็แยมพระโอษฐ์ พระอานนท์จึงทูลถามถึงสาเหตุนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่าพระองค์เห็นพญาปลาตัวหนึ่งพาบริวารมาถึงฝั่งน้ำนี้และพญาปลาตัวนี้เมื่อเป็นมนุษย์ได้บวชในพระพุทธศาสนาชื่อกัสสป

เมื่อพญาปลาได้ยินพุทธพยากรณ์ก็ยินดีนักและคิดอยากได้รอยพระพุทธบาทไว้เป็นที่สักการะ พระพุทธองค์จึงทรงอธิษฐานรอยพระพุทธบาทไว้ที่โหนดหินในน้ำนั้น คนทั้งหลายเรียกที่แห่งนั้นว่าเวินปลา

จากนั้นพระพุทธองค์เสด็จไปเมืองหนองหานหลวงพระยาสุวรรณภิงคารได้ทูลอาราธนาให้พระพุทธองค์เข้าไปฉันในปราสาท เมื่อเสร็จภัตตกิจแล้ว ก็เทศนาสั่งสอนพระยาสุวรรณภิงคาร แล้วเสด็จลงจากปราสาทไปไว้รอยพระบาทที่นั่นต่อพระพักตร์พระยาสุวรรณภิงคาร

บริเวณหนองบัวบานเป็นที่อยู่ของพญานาค 2 ตนคือ พุทโธปาปนาคและสุวรรณภิงคาร พญานาคทั้งสองเคยทำลายบ้านเมืองจนพระพุทธเจ้าได้เสด็จมาปราบ และเทศนาสั่งสอนนาคทั้งสองให้ตั้งมั่นอยู่ในไตรสรณคมน์ นาคทั้งสองเลื่อมใสและขอบวชในพระพุทธศาสนา แต่พระ

พุทธร่องค์ไม่อนุญาติเพราะนาคเป็นสัตว์เดรัจฉาน นาคทั้งสองจึงทูลขอรอยพระพุทธรบาทเพื่อเป็นที่สักการบูชา พระพุทธร่องค์ทรงย้ายไว้ที่แผ่นดินภูเวียงใกล้ปากถ้ำสุวรรณนาค และพระศาสดาทรงรอยพระบาทไว้ให้พุทโธปาปนาคที่หนองบัวบานซึ่งเป็นที่เกิดของนางอุสาแต่ก่อนรอยหนึ่ง และอธิษฐานให้แก่ นาคทั้งหลายที่มีได้ปรากฏชื่อนั้น 2 รอย ในแผ่นดินโพชนกนั้นอีกรอยหนึ่ง

(ธวัช ปุณโณทก, 2542 ค)

ตำนานพระพุทธรบาทบัวบานที่ปรากฏในอำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ได้แสดงถึงลักษณะภูมิประเทศที่มีแม่น้ำเป็นหัวใจสำคัญ มีเมืองตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำนั้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่าแม่น้ำมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะสมที่จะใช้ในการบริโภคอุปโภค น้ำเป็นปัจจัยสำคัญต่อทุกชีวิต น้ำจึงมีความสำคัญต่อทุกสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมเกษตรกรรม กลุ่มชาติพันธุ์ไทเป็นสังคมเกษตรกรรมพืชหลักที่ปลูกคือข้าว ซึ่งเป็นอาหารหลัก ดังนั้นน้ำน้อยหรือน้ำมาเกินไปจึงส่งผลกระทบต่อปลูกข้าว รวมไปถึงการอุปโภคบริโภคด้วย การเลือกสถานที่เพื่อตั้งเป็นถิ่นที่อยู่ นั้น แหล่งน้ำจึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่สำคัญ ดังปรากฏในตำนานและนิทานหลายเรื่อง

2) ตำนานวังเจ้าพ่อเสือดง

วังเจ้าพ่อเสือดงหรือเลยวังไสย์ตั้งอยู่ท้ายบ้านเลยวังไสย์ ตามตำนานเล่าว่าท้าวผ้าแดงเป็นทหารที่มาร่วมสร้างพระธาตุศรีสองรักจากกรุงศรีสัตนาคณหุตกรมชาวเวียงจันทน์ เมื่อสร้างพระธาตุศรีสองรักเสร็จและร่วมฉลองเรียบร้อยแล้วจึงได้พาผู้คนส่วนหนึ่งเดินทางมาตามลำน้ำเลย แลพบเขาเพชรบูรณ์ ตามขุนน้ำเลย มีการหยุดพักเป็นระยะและค่อยย้ายที่มาเรื่อยๆ ตามความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ จนมาถึงบริเวณที่ราบกว้างใหญ่ตามลำน้ำเลยและอุดมไปด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหารต่างๆ ประกอบกับมีวังน้ำที่ใสสะอาด มองเห็นสัตว์น้ำได้เป็นอย่างดี ทำให้ผู้คนเพลิดเพลินกับการจับสัตว์น้ำจนลืมความเหน็ดเหนื่อย เลยพากันหยุดหุงหาอาหารกินกันจนอิ่ม แล้วพากันพักผ่อนหลับนอน

(ไชยวุฒิ มนตรีรักษ์ และคณะ, 2548)

ตำนานวังเจ้าพ่อเสือดง ได้เล่าถึงการอพยพผู้คนของท้าวผ้าแดงว่าได้พาผู้คนส่วนหนึ่งเดินทางมาตามลำน้ำเลย และหยุดพักที่บริเวณที่ราบกว้างใหญ่ตามลำน้ำเลย ซึ่งบริเวณนี้นอกจากจะน้ำท่าอุดมสมบูรณ์แล้ว ยังมีสัตว์น้ำชุกชุมด้วยซึ่งเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การดำรงชีวิต

3) นิทานเรื่องนางไก่อแก้ว

นิทานเรื่องนางไก่อแก้วของผู้ไท ได้กล่าวว่าครั้งหนึ่งเกิดภัยแล้ง ทุกคนอพยพหนีไปหาที่อยู่ใหม่ และพบต่อน้ำทุกคนจึงช่วยกันขุด น้ำทะลักออกมาพัดพาแต่ละคนไปคนละทิศคนละทาง

ลูกสาวนางหนึ่งพลัดจากพ่อแม่แต่ในมือของนางกำข้าวเหนียวและไขไว้ไม่ยอมกิน จนไขฟักออกมาเป็นตัว ไก่เป็นไก่พิเศษ เมื่อนางบอกว่าอยากได้เมือง ไก่ก็ขันและบ้านเมืองก็ปรากฏขึ้น มีผู้คนบ่าวไพร่ ต่อมาเมื่อไก่ตาย นางก็นำไก่ไปเผา และปรากฏว่าที่ตรงนั้นเกิดต้นดอกพุทที่มีดอกใหญ่เพียงดอกเดียว นางจึงเก็บเอาไปบูชาพระในท้องของนาง และกลางคืนก็มีชายหนุ่มรูปร่างงามออกมาจากดอกพุท ทั้งสอง จึงครองรักกัน โดยมีเนื้อหาดังนี้

ครั้งหนึ่งนานมาแล้วได้เกิดภัยแห้งแล้งขึ้นในพื้นที่แห่งหนึ่งเมื่อเกิดความแห้งแล้งเกิดขึ้น ผู้คนก็อพยพหนีไปเพื่อหาน้ำดื่ม น้ำใช้และอาหารการกิน แม้แต่วังน้ำที่อุดมสมบูรณ์ก็แห้งขอด และผู้คนในหมู่บ้านก็ล้มตาย อันเนื่องมาจากขาดแคลนน้ำดื่ม น้ำใช้และอาหารการกิน แม้แต่วังน้ำที่อุดมสมบูรณ์ก็แห้งขอด และผู้คนในหมู่บ้านก็ล้มตายอันเนื่องมาจากขาดแคลนน้ำดื่ม มีครอบครัวหนึ่งซึ่งประกอบด้วยพ่อแม่ลูกเป็นครอบครัวที่เคยอุดมสมบูรณ์แต่ขณะนี้ก็มีชะตาชีวิตเช่นเดียวกับคนทั้งหลายที่ประสบอยู่ขณะนี้ พ่อและแม่เป็นห่วงเป็นใยลูกมาก เกรงว่าถ้าลูกไปเผชิญโชคในการหาแหล่งน้ำกับเพื่อนบ้านก็เกรงว่าลูกจะตกกระกำลำบาก มีข่าวลือว่ามีแหล่งน้ำอยู่อีกแห่งหนึ่งแต่อยู่ไกลมาก แต่พ่อและแม่ก็ปรารถนาจะได้นำมาไว้ดื่ม ก่อนไปได้จัดเสบียงอาหารไว้ให้ลูก โดยมีข้าว 1 ปัน และไข่ 1 ฟอง เมื่อสองสามีภรรยาไปถึงแหล่งน้ำปรากฏว่าแห้งแล้งมีแต่ดิน แต่เนื่องจากแหล่งน้ำแห่งนี้มีภูเขาซึ่งเป็นต้นกำเนิดของสายน้ำ เมื่อทุกคนคิดว่าหากไม่ช่วยกันต้องตายแน่ๆ จึงได้ชักชวนเพื่อนมนุษย์ที่อยู่ ณ ที่แห่งนั้นร่วมแรงร่วมใจกันขุดเจาะต้นกำเนิดน้ำ ในที่สุดก็สามารถขุดเจาะจนน้ำทะลักออกมามากมาย พัดผู้คนในที่ขุดเจาะไปคนละทิศคนละทาง กล่าวถึงลูกสาวที่พ่อแม่จากไปก็ไม่ยอมกินข้าวกินปลา มือที่กำไข่ที่แม่ให้มาไว้นานจนไข่ใบนั้นแตกออกมาเป็นลูกไก่ และนางก็เลี้ยงดูลูกไก่อันนั้นจนใหญ่ รู้จักขันและรู้จักภาษาของคน เมื่อไก่ที่นางเลี้ยงเห็นเจ้าของหงอยเหงาก็พูดพลบและถามนางว่าอยากได้อะไร นางจึงตอบว่าอยากได้เมืองงาม พอรุ่งเช้าไก่ขันว่าเจ้าของอยากได้บ้านเมืองงาม พอนางลืมนตาตื่นขึ้นก็ได้เห็นบ้านเมืองงามดังที่พูด ไก่ตัวนั้นก็ถามอีก “อยากได้อะไร” นางก็ตอบว่า “อยากได้บ่าวไพร่ ช่างม้า วัวควาย” และนางก็ได้สมปรารถนา ต่อมาไก่ตัวนั้นก็ตาย แต่ก่อนตายไก่โอกก็สั่งนางไว้ว่า ให้เผา เมื่อไก่ตายไป นางก็ปฏิบัติตามคำสั่ง และสถานที่เผาไก่ก็มีต้นพุทเกิดขึ้น และต้นพุทก็ออกดอก แต่มีเพียงดอกเดียวซึ่งมีขนาดใหญ่ นางจึงเก็บเอาไปบูชาพระในท้องของนาง ตกกลางคืนปรากฏว่ามีชายหนุ่มมีรูปร่างงามออกมาจากดอกไม้ และได้มอบความรักให้แก่กัน นับตั้งแต่นั้นมาทั้งสองได้เป็นพระยาและมเหสีแห่งเมืองเนรมิต

กล่าวถึงพ่อแม่ที่ถูกน้ำพัดมาเป็นเวลาแรมปี จนชนเต็มตัวคล้ายลิง กระแสน้ำพัดพาผ่านมายังเมืองที่ลูกอยู่ ชาวบ้านเห็นจึงช่วยเหลือ และนำมาให้พระยา ดู เมื่อนำสองตายายไป

อาบนํ้าเปลี่ยนเสื้อผ้าแล้ว พระยาก็ซักถาม นางจึงพูดต่อหน้าเสนาอำมาตย์ว่าสองตายายนี่คือพ่อแม่ของนาง และรับเลี้ยงดูให้อยู่เย็นเป็นสุขตั้งแต่นั้นมา

(ทรัพย์สิน ปกิณณะ, 2542)

นิทานเรื่องนางไก่แก้วของชาวผู้ไท ได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนในเนื้อความตอนต้นว่าเกิดความแห้งแล้ง ดังนั้นจึงต้องมีการเสาะหาแหล่งน้ำเพื่อการยังชีพ ซึ่งต่อมาในตอนท้ายเรื่องกระแสน้ำจากการขุดเจาะตาน้ำได้ไหลพัดมาจนถึงเมืองเนรมิต

3) ตำนานท้าวจันทะพานิช

ตำนานท้าวจันทะพานิช เป็นตำนานของกลุ่มชาติพันธุ์ลาวที่เล่าเรื่องของจันทพานิช ผู้ก่อตั้งเมืองเชียงทอง โดยมีเนื้อความ ดังนี้

มีชายผู้หนึ่งอยู่เมืองจันทบุรีชื่อว่าพานิชชา จะขึ้นมาค้าขายเมืองเชียงทอง ชายผู้นั้นได้ฝันว่ามีขวากับพระอาทิตย์ มีชายจับพระจันทร์ สองเท้ายันภรรษาพระอาทิตย์ พานิชชาได้ขอให้พ่อค้าทำนายฝันให้ พ่อค้าบอกว่าผู้น้อยฝันใหญ่คงได้กินอาจมหาน พานิชชาจึงไปหามหาเถรเจ้า มหาเถรเจ้าให้พานิชชาไปหมกปลาร้ากินแล้วให้สละหัวเสียก่อนจึงจะทำนายฝันให้ เพื่อพานิชชากระทำตามสาส์นเสร็จแล้วมหาเถรเจ้าจึงทำนายว่า “รูปประสกขึ้นเมื่อถ้าในเมืองเชียงดงเชียงทองแล้วเงินคําแก้วแหวนหลากหลายเหลือตา เสื้อผ้าแพรพรรณหลากหลากเหลือมากมาย หากจักมาบูชารูปประสกดีหลีแล” เมื่อพานิชชาขึ้นมาเมืองเชียงดงเชียงทอง มาถึงกภพร้างว่างเปลี่ยว คําคักติดไม้ถ่อของพานิชชาขึ้นมาเท่าลูกมะพร้าว พานิชชาก็ไม่เอา มารอดเมืองเชียงดงเชียงทองที่ตำบลดอนควายลาแลดอนควายตายฮา เห็นเงินคํากองหลากหลายทั้งสองฟากนํ้าของ ชาวเมืองเห็นหลากแก่ตา จึงเชิญราชาภิเชกพานิชชาเป็นท้าวในเชียงทอง และได้ชื่อว่าพระยาจันทพานิช กษัตริย์แห่งพื้นเมืองก็หมัดกับพระยาจันทพานิชเท่านั้น เมื่อพระยาจันทพานิชเข้าสู่สวรรคตไปแล้ว คนชาติลาวก็ได้ปกครองเมืองลำดับต่อมา

(จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2540)

ตำนานเรื่องนี้ได้บอกเล่าถึงการเลือกพื้นที่เพื่อสร้างเมืองของจันทพานิช ซึ่งแสดงให้เห็นการเคลื่อนที่ของท้าวจันทะพานิชโดยมาพายเรือมาตามลำน้ำโขง “เห็นเงินคํากองหลากหลายทั้งสองฟากนํ้าของ” และเห็นความอุดมสมบูรณ์ริมฝั่ง จึงเลือกพื้นที่นี้

4) นิทานเรื่องท้าวทั้งเจ็ด

กล่าวถึงท้าวทั้งเจ็ดเป็นลูกกำพร้าพ่อ อยู่กับแม่ ท้าวทั้งเจ็ดไม่ได้ไปทำงานอะไร วันหนึ่งแม่จึงบอกให้ไปใส่เบ็ด ก็บอกว่าเบ็ดไม่มี แม่ก็หาเบ็ดมาให้ ได้เบ็ดแล้วก็ถามแม่ว่าจะเอาเหยื่ออะไร แม่จึงบอกให้ว่า เอาเหยื่อตักแตน แมงม้น ท้าวทั้งเจ็ดก็พากันเดินไปเพื่อหาเหยื่อเบ็ด ไปถึงกลางป่า คนที่เดินไปเตะสะดุดต่อไม้ จึงลืมนำเบ็ดของแม่ หันมาถามน้องๆ ทั้งหกคนก็จำไม่ได้เช่นกัน ท้าวทั้งเจ็ดก็พากันกลับมาถามแม่ แม่ก็บอกไป ไปถึงกลางป่าก็ลืมนำเบ็ดอีก กลับมาถามอีกถึงสามหน ครั้งสุดท้ายแม่โมโหจึงบอกไปว่า “ให้เอาลูกหูก ลูกตาใส่นั่น” ท้าวทั้งเจ็ดจึงท่องไป จนถึงริมน้ำ ท้าวทั้งเจ็ดจึงได้เจาะเอาลูกตาของตัวเองทั้งหกคน และคนที่เจ็ดเจาะเอาหนึ่งข้างมาใส่เบ็ด เมื่อได้ปลาแล้วก็นำกลับมาบ้านแม่จึงบอกท้าวทั้งเจ็ดว่า แม่รับเลี้ยงเอาไว้ไม่ได้ในเมื่อลูกตาบอดอย่างนี้ แม่จึงไล่ท้าวทั้งเจ็ดออกจากบ้าน นำไปโผล่ที่ป่า และปลาที่ได้นั้นแม่ก็ไม่ยอมกิน ท้าวทั้งเจ็ดจึงนำเอาปลานั้นไปย่างกิน ร้อนไปถึงพระอินทร์เห็นความทุกข์ของท้าวทั้งเจ็ดตลอด จึงแปลงเป็นเหนอ้มลงมาโหมยกินปลาอย่าง คนน้องจึงใช้ไม้ตีเหนอ้ม น้ำมันเหนอ้มจึงกระเด็นไปถูกตาข้างที่บอดและมองเห็น น้องคนที่เจ็ดจึงบอกกับพี่ทั้งหกพี่ และน้ำมันเหนอ้มมาทาตาพี่ชายทั้งหก ท้าวทั้งเจ็ดจึงมองเห็น และเมื่อมองเห็นแล้ว จึงปรึกษากันว่าจะกลับไปหาแม่หรือไม่ทุกคนเห็นพ้องต้องกันว่าจะไม่กลับไป จะเดินทางต่อไป โดยอธิษฐานร่างให้เป็นสัตว์ต่างๆดังนี้ คนพี่สองคนเป็นเสือ คนกลางสองคนเป็นหมี สองคนเป็นนาค และคนสุดท้ายต้องเป็นแมว ก็พากันเดินทางต่อไป

กล่าวถึงเมืองพระยาอินทปัตถา มีลูกสาวเจ็ดคน พ่อก็แต่งให้ไปหาผัว ให้ชื่อเรือคนละลำล่องไป ไปพบกับแมวท้าวที่เจ็ดร้องแอๆ อยู่ที่ฝั่งพี่ๆ นางทั้งหกก็เอาไม้พายตีแมวที่นั่นตกลงไปในน้ำ คนน้องพายเรือตามหลังไป เรือนั้นก็หันหัวกลับคืนพายต่อไปไม่ได้ นางจึงคิดว่านี่อาจจะเป็นผัวของนางก็ได้ จึงนำเอาแมวน้อยนั้นขึ้นเรือพายไป เมื่อทุกคนหาผัวได้แล้วก็พากันกลับเมือง พระยาจึงไล่นางลูกสาวคนสุดท้ายออกจากเมือง เพราะผัวเป็นแมว ต่อมาพระยาอยากกินปลา จึงให้ลูกเขยทั้งเจ็ดไปหาปลาลูกสาวคนสุดท้ายก็ร้องไห้กลับมาหาผัว ผัวแมวจึงบอกกับแมวว่าให้เมียหนึ่งข้าวมากๆ ใส่ตักเอาไว้ให้ ท้าวแมวจึงได้กระตักข้าวใหญ่แล้วไปหาพวกพี่ๆ บอกว่าอยากได้ปลาพวกพี่ๆ จึงได้ให้พี่น้องสองคนที่เป็นนาคนั้นหาปลาให้ได้เต็มเรือ แล้วนำกลับมาให้เมียนำไปให้พ่อพระยา ต่อมาพ่อพระยาอยากกินพาน จึงสั่งให้เขยทั้งเจ็ดไปหาพานให้ ลูกเขยแมวก็เตรียมบอกให้เมียหนึ่งข้าวใส่กระตักให้ และไปหาพี่ทั้งหก พี่คนที่หนึ่งเป็นเสือจึงหาพานมาให้และให้เมียนำไปให้พ่อพระยา ต่อมาอยากกินผัสดึงจึงสั่งให้เขยทั้งหกไปหาผัสดึง ฝ่ายเขยทั้งหกก็เข้าป่าไปและเห็นเงาร่างผัสดึงอยู่บนต้นไม้ในน้ำ ก็พากันผลัดกันดำน้ำลงไปเอา ก็ไม่ได้สักที จึงหยุดพักเหนื่อยหาทางดำลงเอาผัสดึงให้ได้ จึงพากันตัดต้นไม้เป็นง่ามค้ำคอนั้นจึงปล่อย และเก็บเอาขึ้นนั้น นึกว่าง่วนผัสดึง พากันหารังผัสดึงอย่างไรก็ไม่พบ จึงเก็บเอารังแตงรังต่อไปถวายพระยา ส่วนลูกเขยแมวก็ให้เมียหนึ่งข้าวไปหาพวกพี่ๆ ทั้งหก และพี่หมีก็นำรวงผัสดึงมาให้มากมาย และนำมาถวายพ่อพระยาเช่นเคย ต่อมาได้เกิด

สงคราม พระยาจึงสั่งให้ลูกเขยหกคนออกรบ ลูกเขยทั้งหกพ่ายแพ้แก่ข้าศึก พอไปถึงข้าศึกก็ได้ถอยกลับไปแล้ว จึงนำความมาเล่าให้พระยาฟัง พระยาจึงเห็นลูกเขยแวมถอดคราบเป็นคนจึงยกเมืองให้ครอบครองสืบต่อไป

(บุญมา ไชยแสนท้าว, 2542)

นิทานเรื่องท้าวทั้งเจ็ดของกลุ่มชาติพันธุ์ญ้อ อนุภาคตัวละครแปลงร่างเป็นสัตว์ต่างๆ ได้แก่ หมี เสือ นาค และแมว การเป็น หมี เสือ และนาคนั้นก็สัมพันธ์กับอนุภาคเหตุการณ์ ได้แก่ การหาปลา การหาน้ำผึ้ง และการหารเนื้อ หมีและเสือเป็นสัตว์ที่อาศัยอยู่ในป่า ดังนั้นหมีและเสือจึงสื่อสารถึงการเลือกตั้งถิ่นฐานว่าพื้นที่หรือภูมิประเทศที่ญ้ออาศัยอยู่นั้นมีสภาพเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยสัตว์ต่างๆ การหาน้ำผึ้งนั้นสัมพันธ์กับพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหารและนาค และการหาปลาก็ได้สื่อสารความหมายว่าเกี่ยวข้องกับแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ ดังนั้นวัฒนธรรมการตั้งถิ่นฐานญ้อมักจะมีภูมิประเทศเป็นแหล่งน้ำ หุ่น และป่า บัญญัติ สาลี (2554) ได้กล่าวว่าหลักในการพิจารณาการตั้งบ้านแปลงเมือง 3 ประการ คือ น้ำ ป่า หุ่น บ้านเมืองใดก็ตามหากมีองค์ประกอบสามประการนี้แล้วจะเจริญรุ่งเรือง ดังนั้นท้าวคำก่อนจึงเลือกบริเวณท่าขอนยางเพื่อเป็นที่ตั้งเมืองใหม่ของชาวญ้อ ในขณะที่ผู้ไทมักเลือกที่อยู่เป็นภูเขาหรือป่า ดังที่ ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ (2526) กล่าวว่าคนญ้อมักเลือกที่อยู่อาศัยบริเวณใกล้ภูเขาหรือป่า เช่นภูเขาที่อพยพจะมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เรณูนคร หรือภูเขาที่อำเภอคำชะอี อำเภอเขาวง เป็นต้น

สถานที่ต่างๆ เหล่านี้สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ของมนุษย์ต่อธรรมชาติ เป็นการจัดระเบียบความรู้ ความคิด รวมไปถึงการวิเคราะห์ภูมิประเทศ ซึ่งภูมิประเทศและภูมินิเวศต่างมีผลต่อการทำนา และวิถีของการทำนา ก็ส่งผลต่อวัฒนธรรมของคนในสังคมนั้นๆ ต่อไป

4.1.4.2 ลักษณะที่อยู่อาศัย

เมื่อมีการตั้งถิ่นฐานเพื่อสร้างบ้านแปลงเมืองแล้ว ลักษณะของบ้านเรือนที่อยู่อาศัยก็เป็นลักษณะที่สำคัญประการหนึ่งที่แสดงให้เห็นอัตลักษณ์ของแต่ละกลุ่มชน คนไทนิยมสร้างบ้านเป็นที่อยู่อาศัย ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานได้ปรากฏเกี่ยวกับบ้านเรือนและที่อยู่อาศัยที่พอแสดงให้เห็นอัตลักษณ์ของชาวไทพลัดถิ่นในอีสาน ดังตัวอย่าง

1) พ่อเฒ่ากับลูกเขย

วันหนึ่งพ่อเฒ่าพาลูกเขยไปเก็บใบไม้มาทำหลังคาบ้านและพ่อเฒ่าให้ลูกเขยขึ้นเก็บ ส่วนพ่อเฒ่านอนรออยู่ข้างล่าง ลูกเขยก็คิดว่าทำไมพ่อเฒ่าสบายจัง ส่วนพ่อเฒ่าก็นอนรอจนหลับ ขณะนั้นลูกเขยก็เก็บใบไม้เพื่อไปทำหลังคาบ้านเสร็จแล้ว แล้วลูกเขยก็เอาใบไม้ที่เก็บไปใส่ตะกร้าไว้หนึ่งตะกร้า อีกหนึ่งตะกร้าลูกเขยก็เข้าไปอยู่ในตะกร้าแล้วเอาใบไม้ปิดไว้ ต่อมาพ่อเฒ่าก็ตื่นขึ้นมามองหาลูกเขยก็ไม่เจอลูกเขยก็คิดว่าลูกเขยคงกลับบ้านแล้ว พ่อเฒ่าก็เลยแบกตะกร้ากลับ

บ้านโดยไม่รู้ว่าคุณเคยอยู่ในตะกร้าแบกได้ครึ่งทางพ่อเฒ่าเลยสงสัยว่าทำไมตะกร้าข้างหนึ่งหนักอีกข้างหนึ่งไม่หนักแล้วพ่อตาก็แบกต่อไปจนถึงบ้านแล้วพ่อเฒ่าก็วางตะกร้าลงแล้วเดินไปถามลูกสาวว่าสามีเจ้ากลับมาบ้านหรือยังแล้วลูกสาวก็ตอบว่า ยังไม่กลับมา แล้วพ่อเฒ่าก็ไปอาบน้ำแล้วลูกเขยก็ออกมาจากตะกร้า

(ไพรยุทธ์ สະกิตพันธ์, 2555)

นิทานเรื่องพ่อเฒ่าเกลียดลูกเขยเป็นนิทานตลกของกลุ่มชาติพันธุ์ลาวที่อาศัยอยู่ในจังหวัดศรีสะเกษที่กล่าวถึงการทำหลังคาบ้านด้วยการใช้ใบไม้ เพราะในสมัยก่อนยังไม่มีกระเบื้องมุงหลังคา หรือสิ่งประดิษฐ์เช่นปัจจุบัน ดังนั้นหลังคาจึงใช้ใบไม้ เช่น ใบตองตึง หญ้าแฝกหรือหญ้าคา แต่ถ้ามีฐานะดีหรือเป็นชนชั้นเจ้านายอาจจะใช้กระดานเกร็ด หรือใช้กระเบื้องดินเผาทำเป็นหลังคา

2) นายบังยาน

นายบังยานเป็นคนเถรตรง แต่งงานมาหลายปี เมียใช้ให้ไปถางไร่เพื่อปลูกข้าว นายบังยานก็ทำตามคำสั่ง เมียจะต้องมาตรวจและแก้ไขงานที่สั่งให้นายบังยานทำเป็นประจำ หลังจากไร่ถางไร่เรียบร้อยแล้ว เมียได้บอกให้นายบังยานทำกระท่อมไว้ที่ไร่ด้วย ดั่งเนื้อความว่า

หลายวันต่อมาเมียนายบังยานบอกผัวว่าให้ทำกระท่อมน้อยๆ สักหลังด้วย เมื่อไปไร่จะได้อยู่อาศัยนายบังยานก็รับคำ แก่จึงไปเก็บประดองปูขนาดใหญ่มาได้อันหนึ่ง แล้วฝืนเสาสี่เสาแคบๆ สูงประมาณคืบกว่าๆ แล้วเอาไม้พาดพวงกระดองปูได้ วันถัดมาเมียแก่ไปที่ไร่ ถามหากระท่อมว่าปลูกเสร็จหรือยัง นายบังยานตอบว่าเสร็จเรียบร้อยแล้ว เมียแก่เกลียวซ่ายแลขวาพร้อมเดินไปที่กลางไร่ นายบังยานร้องว่าระวังๆ เดี่ยวเหยียบกระท่อม เมียแก่ก้มลงมองดูจึงเห็นเป็นกระท่อมกระดองปูอยู่ที่ตรงหน้านั้นเอง

เกี่ยวกับการทำกระท่อมนี้ เมียแก่ได้บอกผัวอีกครั้งหนึ่งว่าให้ทำกระท่อมเพิงหมาแหงนจึงจะดีเพราะทำง่าย พรุ้งนี้ขอให้ลงมือทำด้วย สายๆ หน่อยจะไปดู นายบังยานก็รับคำ พอถึงตอนเช้าเมื่อกินอาหารเสร็จแก่ก็เตรียมตัวไปไร่ พร้อมกับเรียกหมาของแก่ตัวหนึ่งไปด้วย พอ นายบังยานถึงไร่แก่นึกถึงคำพูดของเมียว่าให้ทำกระท่อมแบบเพิงหมาแหงน แก่ก็เอาไม้ไผ่ขนาดโตมาลำหนึ่ง มัดติดระหว่างต้นไม้สองต้น แล้วเรียกหมาของแก่ไป ณ ที่นั้น จึงเอาเชือกผูกคอกหมาโยงมาคาง แล้วผูกแขวนติดกับไม้ไผ่ที่มีมัดพาดกับต้นไม้ไว้ ตอนแรกๆ หมามันตื่นและร้องเสียงดังนานๆ เข้ามันคงเหนื่อยจึงเงียบไป พอตอนสายหน่อยเมียนายบังยานไปที่ไร่ ถามหากระท่อมที่สั่งให้ทำ นายบังยานก็ชี้ไปที่แกมัดคอกหมาแหงนไว้ให้เมียดู เมียแก่ก็ว่าทำแบบเพิงหมาแหงนหมายความว่าให้ทำหลังคาลาดลงไป คล้ายๆ หมันแหงน ไม่ใช่ให้มามัดหมาแหงนไว้แบบนี้ นายบังยานแก้ตัวว่า ทำตามทีบอกทุกอย่างแล้วจะมาดูตักันทำไม

(สาร สารทัศน์ศานันท์, 2532)

คำว่าบังยานเป็นภาษาถิ่นเมืองเลย แปลว่าอีตอาด ยีตยาด นิทานเรื่องบังยานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทเลยได้กล่าวถึงการทำหลังคาแบบเพิงหมาแหงน คือหลังคาที่มีลักษณะยกสูงไปทางใดทางหนึ่ง แล้วลาดเอียงลงไปอีกทางหนึ่ง ในปัจจุบันเรียกว่าหลังคาทรงโมเดิร์น เป็นลักษณะของหลังคาที่ไม่ต้องมีหน้าจั่ว สร้างง่ายเหมาะกับการทำเป็นหลังตากกระท่อม

3) สองสหายลักไก่

มีชายหนุ่มสองคนเป็นเพื่อนรักกันมานาน ชายคนหนึ่งหน้าตาดีแต่หูหนวก ฟังอะไรไม่ค่อยถนัด อีกคนหนึ่งตาบอดทั้งสองข้าง แต่หูดี โดยปกติชายทั้งสองคนนี้เป็นคนดี ไม่เคยทำอะไรให้เป็นที่เป็นที่เสียหาย หรือสร้างความเดือดร้อนให้ใคร

วันหนึ่งทั้งสองไปเที่ยวในละแวกหมู่บ้าน เมื่อเที่ยวจนทั่วก็นั่งคุยกันในที่เปลี่ยวแห่งหนึ่งจนตึกตื่น ชาวบ้านต่างหลับไปหมดแล้ว ทั้งสองคนก็อย่างไรไม่ทราบจึงชวนกันไปขโมยไก่ของชาวบ้าน โดยให้คนหูหนวกเป็นคนไปขโมย ส่วนคนตาบอดจะแอบอยู่ข้างนอก เมื่อตกลงกันแล้ว ทั้งสองจึงไปบ้านหลังหนึ่งซึ่งเป็นบ้านที่มีใต้ถุนสูง ด้านปลายชานนั้นมีแอ่งน้ำครำขังอยู่ด้วย

ขณะที่หูหนวกเข้าไปในเล้าไก่อ้นั้น ก็ถามเพื่อนว่า “เอาตัวไหนดี” ส่วนตาบอดก็พูดว่า “พูดทำไม” หูหนวกนึกว่าเพื่อนให้คำตอบจึงถามอีกว่า “เอาตัวหลายๆหรือ” ตาบอดก็บอกว่า “พูดค่อยๆ” หูหนวกจึงถามเพื่อนว่า “เอาตัวน้อยๆหรือ” ตาบอดบอกเพื่อนว่า “อย่าพูดดัง” หูหนวกถามคืนว่า “เอาตัวสีแดงหรือ” ฝ่ายเจ้าของบ้านรู้สึกตัวจึงร้องถามลงไปว่า “ใครมาพูดด่าๆแดงๆอยู่ที่นี้” เมื่อสองหนุ่มรู้ว่าเจ้าของบ้านตื่น หูหนวกก็รีบวิ่งหนีไปทันที ทิ้งให้ตาบอดอยู่คนเดียว

ฝ่ายตาบอดเดินคลำทางมาจนถึงน้ำครำ นึกว่าเดินมาถึงทุ่งนาที่มีน้ำแล้ว ด้วยความดีใจจึงร้องล่ำกลอนขึ้นด้วยเสียงดัง เจ้าของบ้านก็ตะโกนเสียงดังลงมาว่า “ยังจะมาร้องล่ำอยู่ที่นี้หรือ” ตาบอดตกใจรีบวิ่งโดยเร็ว เหยียบเอาคราดที่วางอยู่กระดกขึ้น ดำคราดตีหน้าผากอย่างแรง ตาบอดร้องว่า “ยอมแพ้แล้ว อย่าตีผมเลยๆ” เจ้าของบ้านร้องมาอีกว่า “ยังไม่หนีไปอีกหรือ” ตาบอดวิ่งไปชนกับเสาเรือนพอดี ตาบอดเข้าใจว่าตนเองถูกตีเป็นครั้งที่สอง จึงร้องออกมาว่า “เซ็ดแล้วอย่าตีผมเลย” เจ้าของบ้านคิดว่ามีตัววิ่งลงมา ส่วนตาบอดวิ่งหนีไปอย่างรวดเร็ว ฝ่ายหูหนวกเมื่อคิดได้ว่าทิ้งเพื่อนไว้ ก็วิ่งกลับมาเจอเพื่อนพอดี จึงจูงมือเพื่อนวิ่งหนีไป ต่างเหน้อยใจแทบขาดและไม่คิดว่าจะขโมยไก่อีกเลย

(สาร สารทัศน์ศานันท์, 2532)

นิทานเรื่องสองสหายลักไก่ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทเลยได้กล่าวถึงลักษณะของบ้านที่มีใต้ถุนสูง ด้านปลายชานนั้นมีแอ่งน้ำครำขังอยู่ด้วย ใต้ถุนสูงนั้นวางอุปกรณ์การทำมาหากินไว้ ดังที่

คนตาบอดวิ่งไปเหยียบคราด นอกจากนี้ยังจะพบว่าบ้านใต้ถุนสูงนี้มีชันและมีน้ำคร่ำหรือขี้สีกอยู่ด้วย เพราะในสมัยก่อนจะทำครัวอยู่บนบ้าน ดังนั้นน้ำเสียต่างๆ จะเทลงด้านล่างและขังรวมกันเป็นแอ่งเล็กๆ อยู่ตรงนั้นเองเพราะไม่มีระบบการระบายน้ำเสียให้พื้นบริเวณบ้าน

4) ผีเป่าผีโพง ส่วนวนที่ 2

มีข่าวคนหนึ่งเป็นข่าวบ้านไกล มาคุยสาวลงช่วง บ่าวนั้นเป็นเป่ากินจ้วควายตายท่ามาใหม่ ๆ หน้าตามีแต่เลือด และเอาหัววัวควายทัดหุมา พอขึ้นไปสาวเห็นก็กลัวมาก จึงวางแผนจะหนีโดยเอาล่อฝ้ายทิ้งลงป่อง เพื่อจะให้หมดเร็ว และบอกผู้บ่าวว่าจะไปเอาล่อฝ้าย บ่าวนั้นก็บอกว่าอย่าไป และถามสาวนั้นว่าเจ้าว่าข้อยทัดดอกหยัง สาวนั้นกลัวและตอบว่า ทัดดอกกุหลาบ บ่าวตอบว่า บ่แม่น และตอบว่า ทัดดอกชบา ทัดดอกคัตเค้า ดอกอื่น ๆ อีก บ่าวก็ตอบว่า บ่แม่น ดอกหวยคู้จะว่ามา นางจึงหาทางจะขึ้นบนบ้าน จึงบอกว่าจะไปตำบักหุงมาสูกิน บ่าวจึงตอบตกลง สาวเลยวิ่งขึ้นบ้าน และแก้คันไค ร้องบอกว่าผีเป่าผีโพงๆ บ่าวนั้นจึงวิ่งหนีออกจากบ้านไป

(บุญมา ไชยแสนท้าว, 2542)

นิทานเรื่องผีเป่าผีโพงส่วนวนที่ 2 ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ ได้กล่าวว่าผู้สาววิ่งขึ้นบ้านและ “แก้คันไค” ซึ่งหมายถึงการชักบันไดบ้านขึ้นไปเก็บไว้บนบ้าน ในสมัยก่อนบันไดจะไม่ได้ตั้งอยู่กับตัวบ้านเหมือนปัจจุบัน บันไดบ้านสามารถเคลื่อนย้ายได้ และโดยมากตอนกลางคืนจะถูกชักขึ้นไปเก็บไว้บนตัวบ้าน เพื่อความปลอดภัยของผู้ที่อาศัยอยู่บนบ้านจากโจรขโมยที่จะขึ้นมาปล้น หรือจากสัตว์ร้าย หรือสัตว์ต่างๆ ที่อาจขึ้นมาคุ้ยหาอาหารบนบ้านได้ ตลอดจนเชื่อว่าป้องกันไม่ให้ผีขึ้นบ้านได้ ลักษณะของบ้านที่ใต้ถุนสูงนี้ บุญยงค์ เกศเทศ (2548) ได้กล่าวถึงอัตลักษณ์ของคนไทลื้อ ซึ่งเป็นคนไทกลุ่มหนึ่งว่ามีอัตลักษณ์หลายอย่าง ดังข้อความว่า

“...เป็นต้นว่าวัฒนธรรมของการช่วยตัวเอง เช่น จะทอผ้าใช้เอง ทั้งมุ้ง ผ้า màn (ผ้ากั้น) กั้นห้อง ลักษณะของบ้านเรือนจะเป็นห้องโถง มีเตาไฟหล่ม เตาไฟลดลงไป กรณีที่ต้องมีเตาไฟหล่มเป็นการป้องกันไม่ให้ลูกไฟกระเด็นออกไปข้างนอก รูปแบบของเตาไฟก็เอาดินอัดลงไป มีเกียง มีขาตั้งสำหรับตั้งบนเตาไฟ เป็นขา มีภูมิปัญญาชาวบ้านในการถนอมอาหารไว้ เช่น ปลา ร้าใส่ตุ่มใส่ไหวางไว้ข้างบน โดยเฉพาะเกลือ ถ้าเอาวางไว้ข้างนอกจะละลายเพราะถูกความชื้น ต้องตั้งเอาไว้บนขาไฟ

ใต้ถุนบ้านจะตั้งที่ นับเป็นวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาเป็นพันๆ ปี ไม่สามารถที่จะลบเลือนได้ ถึงแม้ว่าอารยธรรมสมัยใหม่จะถาโถมเข้ามาก็ตาม วัฒนธรรมเก่าแก่ของคนไทสมัยก่อนเกิดจากความเอื้ออาทรกัน เมื่อมีงานศพ ลูกหลานจะร้องไห้เสียงดัง เพื่อนบ้านก็จะมาอยู่เป็นเพื่อน เรือนเย็น หมายถึงความร่มเย็น เรือนเย็นใช้เวลา 7 วัน ไม่นิยมทำโลงไว้ก่อน จะทำให้เกิดอาถรรพ์

ประเพณีอาบน้ำศพ ใส่เสื้อกลับหลังเพราะจะไปตี ขณะที่อยู่เรือนเย็นใครมีพริก มีเกลือ มีอะไรก็เอามากองรวมกันไว้ทำข้าวปลาอาหารเลี้ยงกันฝ่ายผู้ชายก็จะไปตัดไผ่มาทำเป็นเรือนวางโลงเพราะไม่มีเมรุ”

ส่วนวัฒนธรรมการแต่งงานลูกสาวบ้านหนึ่งบ้านใดมานั่งที่นอกชาน มานั่งสาวไหมกรอไหม เหล่าผู้ชายก็จะมาในเวลาค่ำคืน โดยเอาผ้าขาวม้าคลุมหัว จะส่งภาษากระจ๊อ (ภาคเหนือ) หรือผญา (อีสาน) ในเชิงเกี่ยวพาราสีกัน

มิตินิสัยการสืบทอดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของคนไทพลัดถิ่นในอีสานที่ได้ศึกษาผ่านตำนานและนิทานนั้น พบว่ามีการสืบทอดด้านความเชื่อ ได้แก่ความเชื่อเรื่องผี ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมและยังคงมีความเชื่อนี้มาจนถึงปัจจุบัน ความเชื่อเรื่องผีที่สำคัญคือผีแถนผู้เป็นผีฟ้าที่มีความสำคัญต่อวิถีการผลิต เพราะแถนเป็นผู้ตกลงดลบันดาลให้น้ำฝนเพียงพอต่อการทำนา ดลบันดาลความอุดมสมบูรณ์ ผีที่สำคัญอีกประเภทหนึ่งคือผีบ้านผีเมือง ผีประเภทนี้มักเป็นผีบรรพบุรุษผู้คุ้มครองความเป็นอยู่และความปลอดภัยของผู้คน และผีประเภทสุดท้ายคือผีร้ายและผีป่า ผีกลุ่มนี้มักจะเป็นผีที่ให้โทษแก่ผู้คน มิตินิสัยการสืบทอดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมประการที่สองคือความเชื่อเรื่องพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นความเชื่อที่เข้ามาใหม่ แต่ความเชื่อนี้ก็กลับสามารถยกระดับตัวเองขึ้นไปอยู่ในตำแหน่งที่สูงกว่าผีซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิม และความเชื่อประเภทสุดท้ายคือความเชื่อเรื่องนาค ซึ่งแสดงออกในฐานะของเทพผู้ตกลงดลบันดาลความอุดมสมบูรณ์และในฐานะชนพื้นเมืองดั้งเดิม

อัตลักษณ์ด้านประเพณีพิธีกรรมเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่แสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างกลุ่มคนไทกับกลุ่มอื่นๆ เพราะประเพณีและพิธีกรรมที่มีความเฉพาะ ซึ่งพบว่ามีกรกล่าวถึงประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับการตาย ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับการแต่งงาน ประเพณีพิธีกรรมเพื่อความปลอดภัยในชีวิตและสังคม ได้แก่พิธีกรรมที่เกี่ยวกับวิถีการผลิต และพิธีกรรมที่เกี่ยวกับความปลอดภัยในชีวิต

อัตลักษณ์ด้านการหาอยู่หากินของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสานเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่แสดงถึงความเป็นคนไท คือการทำนา คนไทเชื่อในตำนานน้ำเต้าปุงที่เมื่อออกมาจากน้ำเต้าปูลางเชิงก็ได้สอนให้คนไททำนา ในตำนานนิทานปรากฏอัตลักษณ์ด้านการหาอยู่หากินด้วยการทำการเกษตร ทั้งทำนา ทำไร่ ปลูกผัก เลี้ยงสัตว์ นอกจากนี้ยังทำนาเกลือ ปลูกหม่อนเลี้ยงไหมทอผ้า และพ่อค้าเร่ทางไกลหรือนายฮ้อย

ที่อยู่อาศัยก็เป็นอัตลักษณ์ที่สำคัญของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน เพราะคนไทพลัดถิ่นในอีสานยังคงทำนาเพื่อเลี้ยงชีพ ดังนั้นทำเลดินที่อยู่มักจะมีน้ำ เป็นที่เหมาะแก่การทำนา และมีป่าเพื่อหาอาหารได้ คนไทมักสร้างบ้านที่มีใต้ถุนสูง มีชาน โดยสร้างจากวัสดุที่หาได้จากธรรมชาติ

4.2 อัตลักษณ์ด้านการสร้างความทรงจำร่วมทางสังคม

สังคมทุกสังคมย่อมมี “ความทรงจำร่วม” บางอย่าง จากความทรงจำร่วมนั้นจะนำไปสู่การกำหนดความหมาย คุณค่า หรือกำหนดความจริง เท็จ ถูก ผิด รวมทั้งนำไปสู่การสร้างอุดมการณ์ร่วมทางสังคม การเมืองและเศรษฐกิจ ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานได้แสดงอัตลักษณ์ด้านการสร้างความทรงจำร่วมให้แก่กลุ่มชาติพันธุ์ ดังต่อไปนี้

4.2.1 อัตลักษณ์ด้านความเป็นเชื้อชาติ

ผู้คนในสังคมดั้งเดิมทั่วโลกมักปรากฏตำนานที่ใช้อธิบายว่าตนเป็นใคร ถิ่นกำเนิดมาอย่างไร คำถามนี้เป็นคำถามสำคัญในทุกสังคม ความเชื่อของศาสนาคริสต์นั้นบอกว่า “มนุษย์” เกิดจากพระเจ้าสร้างขึ้นมา ในขณะที่คนไทยได้พยายามตอบคำถามนี้โดยอาศัยความเชื่อว่า “มนุษย์” เกิดขึ้นมาเพราะเทวดาลงมากินจวนดินแล้วกลับขึ้นไปบนสวรรค์ไม่ได้ ดังที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง และในโองการแข่งน้ำ คำถามที่ว่ามนุษย์เกิดมาจากไหนเป็นคำถามที่สำคัญในสังคมทุกยุคทุกสมัย ในปัจจุบันนักวิทยาศาสตร์ได้ค้นหาคำตอบโดยสืบค้นจากวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตและแสดงให้เห็นว่า “มนุษย์” มีวิวัฒนาการมาจากลิง (Apes)

ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานได้อธิบายกำเนิดทางชาติพันธุ์ ซึ่งปรากฏในตำนานเรื่องขุนบรมราชาธิราช และตำนานเมืองพวน ดังนี้

4.2.1.1 ตำนานเรื่องขุนบรมราชาธิราช

ตำนานเรื่องขุนบรมราชาธิราชนี้ เป็นตำนานที่ปรากฏอยู่ในพงศาวดารแห่งประเทศไทย ลาวของจากรุวรรณ ธรรมวัตร ซึ่งในตำนานประกอบด้วยหลายบัน คือ บันหมากน้ำเต้าปุง บันเครือเขากาด และบันบันขุนล่อ โดยมีเนื้อหา ดังนี้

เรื่องนี้ลาวเก่าผู้เฒ่าอ้างกล่าวมาเป็นนิยายดังนี้ บันหมากน้ำเต้าปุงในกาลเมื่อโลกเฮานี้ยังเป็นดินเป็นหญ้าเป็นฟ้าเป็นแถน ผีแลคนก็เที่ยวไปมาหากับอยู่ป่าชานั้น ยังมีขุนใหญ่สามคน ผู้หนึ่งชื่อว่าปูลางเชิง ผู้หนึ่งชื่อขุนคาค ผู้หนึ่งชื่อว่าขุนเค็ด อยู่สร้างเมืองลุมกินปลาสร้างนา เมืองลุมกินเข้าในชนั้นแถนจึงใช้คนลงมาว่าแก่คนทั้งหลายในเมืองลุมว่า กินเข้าให้บอกนายกินงายให้บอกแก่แถน กินขึ้นก็ให้ส่งขากินปลาให้ส่งรอยแก่แถน คนทั้งหลายบ่ฟังแถน แถนจึงสั่งใช้ให้คนมาบอกอีกเถิงสองครั้งสามที คนทั้งหลายก็ยังบ่ฟังคืออยู่ แถนเคียดเลยทำให้น้ำท่วมเมืองลุม คนทั้งหลายก็ตายมากนัก ปูลางเชิงแลขุนเค็ดขุนคาครู้สึกตัวว่าแถนเคียดให้แก่ตน จึงเอาไม้ค้ำแห่งมาทำแพแล้วจึงเอาควักควักเมียเข้าแพ ครั้นน้ำยิ่งขึ้นรอดฟ้าเขาจึงพากันเมื่อพญาแถน พญาแถนก็กล่าวความเคียดให้ขุนทั้งสามฟังแล้วเลยว่ สูบยี้จีบเฒ่า สูบย่าเจ้าจีบยีน สูบฟังความอายุสูบมีเถิงสองร้อยขวบว่าดังนี้แล้ว เลยบอกเขาว่าไปอยู่น้ำแถนล่อ ครั้นน้ำแห้งเงินดินแล้ว ขุนทั้งสามก็ไหว้สา

ตำนานขุนบรมราชาธิราช เป็นตำนานที่มีความสำคัญในการอธิบายเกี่ยวกับกำเนิดของผู้คนในดินแดนแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาก กลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่มต่างใช้ตำนานเรื่องนี้ในการอธิบายที่มาของตน (ศิราพร ณ ถลาง, 2552) กล่าวว่าน้ำเต้ามีบทบาทในฐานะที่ให้กำเนิดมนุษย์ปรากฏในตำนานของไทยอาหมในรัฐอัสสัม ลาว ไทดำ ไทขาว ขมุ กะตัง ดังนั้นในตำนานเรื่องนี้ นอกจากจะใช้อธิบายว่ากลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ มีความเชื่อว่าตนเกิดมาจากน้ำเต้าแล้ว ตำนานเรื่องนี้ยังทำหน้าที่อธิบายความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ด้วย ว่ากลุ่มคนเหล่านี้มีที่มาจากที่เดียวกัน ตำนานเรื่องนี้จึงเป็นตำนานที่ใช้บอกเล่าสายสัมพันธ์ของญาติพี่น้องต่างเผ่าพันธุ์ แม้จะมีชื่อเรียกต่างกัน แต่ก็มีที่มาอย่างเดียวกัน มีความเป็นพี่เป็นน้องกัน มีความเกี่ยวข้องกัน

อนึ่งในตำนานขุนบรมนี้เราจะพบว่ามีอนุภาคน้ำท่วมโลกเข้ามาเกี่ยวข้อง อนุภาคนี้น่าจะมีความสำคัญมาก เพราะเราจะพบตำนานน้ำท่วมโลกนี้ปรากฏในไตรภูมิพระร่วงและในโองการแข่งน้ำด้วย ความเชื่อเรื่องน้ำท่วมโลกนี้น่าจะเป็นอีกความเชื่อหนึ่งที่มีความเป็นสากล

4.2.1.2 ตำนานเมืองพวน

ตำนานเมืองพวนที่คัดลอกมาจากหนังสือเรื่องประวัติผู้ไทยและชาวผู้ไทยเมืองเรณูนครของถวิล ทองสว่างรัตน์ เป็นตำนานที่มีเนื้อหาต่อเนื่องมาจากตำนานขุนบรมในตอนต้นเรื่อง ในพงศาวดารพวนนี้ได้แบ่งเป็น 2 ตอน ซึ่งตอนแรกได้กล่าวถึงการแบ่งอาณาเขตการครอบครองเมืองของตระกูลขุนบัลลिनันว์ โดยกล่าวว่า

ผู้ใดได้เสวยราชย์เป็นกษัตริย์องค์แรกทีในแผ่นดิน กษัตริย์องค์แรกนั้นชื่อว่าขุนบัลลिनันว์ ได้เสวยราชย์ล่วงมาได้ประมาณหลายร้อยปีมาแล้วและมีบุตรห้าองค์ องค์หนึ่งได้เป็นเจ้าเมืองหลวงพระบาง องค์ที่สองได้เป็นเจ้าเมืองเวียงจันทน์ องค์ที่สามเป็นเจ้าเมืองพวน องค์ที่สี่เป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ และองค์ที่ห้าเป็นเจ้าเมืองเขมร แต่การครอบครองเมืองเหล่านี้ก็ได้จัดให้ถูกต้องตามฐานะศักดิ์ของเจ้าเมือง และผู้ใดได้เป็นเจ้าเมืองแทนเจ้าเมืองเหล่านั้นต่อไปข้าพเจ้าก็หาทราบไม่กษัตริย์เมืองพวนองค์แรกที่ข้าพเจ้าทราบนั้นชื่อเจ้าหลวง ครั้นสิ้นพระชนม์แล้ว เจ้าชมพุดุตรขึ้นเสวยราชย์แทน เจ้าชมพูล่วงไปแล้ว เจ้าเสียงผู้บุตรแทนครั้งเจ้าเสียงล่วงไปแล้ว เจ้าน้อยมีบุตรนั่งเมืองแทน เจ้าน้อยมีบุตรห้าองค์ชื่อ เจ้าโพ เจ้าทัพ เจ้าพรหมา เจ้าอุ่งเจ้าก่า แต่องค์แรกสี่องค์นั้นได้สิ้นพระชนม์ ยังอยู่แต่เจ้าก่าได้ครองเมืองพวนกษัตริย์เวียงจันทน์องค์แรกนั้นชื่อเจ้าอินทร์ ครั้นล่วงไปแล้วเจ้านันทผู้น้องนั่งเมืองแทน ครั้นเจ้านันทล่วงไปแล้ว เจ้าอนุผู้เป็นน้องนั่งเมืองแทน เมื่อครั้งเจ้าชมพู่เป็นเจ้าเมืองพวนประมาณ 70 ปี มาแล้ว เมืองพวนได้ขึ้นกับเมืองหลวงพระบางและได้ส่งดอกไม้เงินและเครื่องบรรณาการปีละสองตำลึงทุก ๆ ปี

(ถวิล ทองสว่างรัตน์, 2527)

จากตำนานเมืองพวนที่กล่าวมา พบว่ามีการอธิบายความสัมพันธ์ของกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในหลวงพระบาง เมืองเวียงจันทน์ เมืองพวน เมืองเชียงใหม่ และเขมร ว่ามีความสัมพันธ์กัน ในลักษณะของพี่น้อง เพราะเจ้าเมืองที่ครองเมืองดังกล่าวนั้น เป็นพี่น้องกัน ศรีศักร วัลลิโภดม และวลัยลักษณ์ ทรงศิริ (2551) กล่าวว่าประวัติศาสตร์ท้องถิ่นคือ “ประวัติศาสตร์ที่มีชีวิต” และเป็นประวัติศาสตร์สังคมที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของคนในสังคมกับแผ่นดินเกิด (มาตุภูมิ) ที่ดำรงอยู่อย่างสืบเนื่องมาจนปัจจุบันเป็นประวัติศาสตร์ที่ไม่จบไปเป็นยุคๆ แต่อย่างไร คนในสังคมท้องถิ่นนั้นแหละคือผู้ที่ร่วมกันสร้างประวัติศาสตร์ของตนเองขึ้น ประวัติศาสตร์นิพนธ์ของคนในนั้นก็คือสิ่งที่เราเรียกกันว่าตำนาน เป็นเรื่องสมมุติที่เป็นมิติของความเป็นจริงอย่างหนึ่งในความเป็นมนุษย์ชาติเพราะมนุษย์ทุกชาติทุกภาษาที่มีในพื้นที่ที่ตั้งแต่วิวัฒนาการของความเป็นคนขึ้นมาก็มีความเชื่อและสร้างสิ่งที่เป็ตำนานนี้ขึ้นมาเพื่ออธิบายชีวิตความเป็นอยู่ร่วมกันของคนในสังคมที่เกิดและมีรกรากอยู่ในถิ่นเดียวกันหรือแผ่นดินเดียวกันมีสำนึกและความรักในแผ่นดินเดียวกันเป็นพวกเดียวกันแม้ว่าแต่ละคนแต่ละกลุ่มจะมีความเป็นชาติพันธุ์ที่แตกต่างกันและการที่อยู่ร่วมกันในถิ่นเดียวกันจนเกิดสำนึกร่วมกับความเป็นพวกเดียวกันดังกล่าวนี้คือที่มาของคำว่าชาติเพราะแปลว่าเกิดในถิ่นเดียวกันเป็นสำนึกที่เกี่ยวกับพื้นที่ที่เกิดมาพร้อมๆ กับความเป็นมนุษย์ ดังที่ ชาร์ต เจนกินส์ (Richard Jenkins) อ้างจาก จูริรุฉี เสนาคำ (2547) กล่าวว่าบทความเรื่อง “The Integrative Revolution” ของ คิลิฟฟอร์ด เกียร์ตซ์ มีสิ่งที่เน้นย้ำก็คือความสัมพันธ์ทางสายเลือด ภาษาและวัฒนธรรม คือสิ่งที่คนที่อยู่ในสายสัมพันธ์นั้นเห็นว่าไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ เป็นภารกิจ/ความจำเป็นที่ต้องปฏิบัติตามและเป็นธรรมชาติ

4.2.2 การนิยามตนเอง

การนิยามตนเองเป็นการแสดงอัตลักษณ์ที่สำคัญ มันคือการแสดงออกให้คนอื่นรู้ว่าเราเป็นใคร นอกจากตำนานน้ำเต้าปุงและขุนบรมที่ใช้อธิบายกำเนิดและที่มา ตลอดจนความสัมพันธ์ของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์แล้ว ยังมีนิทานของไทดำ เรื่องทำไมเรียกไทดำ ซึ่งใช้อธิบายที่มาของการเรียกตนเองของชาวไทดำ ดังนี้

ครอบครัวไทดำครอบครัวหนึ่งมีสามคน ชายคนที่หนึ่งเป็นคนไทดำ ชายคนที่สองเป็นคนไทย ชายคนที่สามเป็นคนลาว ชายทั้งสามคนไม่ค่อยจะถูกกันเท่าไร วันหนึ่งไฟไหม้บ้านพ่อตา มีเพียงชายไทดำคนเดียวเท่านั้นที่ช่วยพ่อตาแม่ยายออกมาได้ ทำให้ตัวดำอมแมม จึงเรียกว่าไทดำตั้งแต่นั้นมา

(ศาริสา สุขคง, 2555)

การบอกตัวตนที่สำคัญอย่างหนึ่งคือการเรียกชื่อ เพราะชื่อคือการสร้างตัวตนและสร้างความหมาย ไทดำเองก็ต้องการบอกว่าที่มาของคำว่าไทดำนั้นมาจากเหตุใด นิทานเรื่องนี้ใช้อธิบายที่มาของคำว่าไทดำ ที่เรียกไทดำ เพราะตัวดำอมแมม สาเหตุที่ตัวดำอมแมมเพราะช่วยพ่อตาเมื่อยายออกมาจากเหตุการณ์ไฟไหม้ แสดงให้เห็นว่าแม่ไทดำจะเนื้อตัวดำอมแมมสกปรกก็ไม่ได้มีจิตใจสกปรกไปด้วย

4.2.3 ประวัติศาสตร์และการเคลื่อนย้าย

พื้นที่เป็นอีกองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญของการดำรงชีวิต ไพโรจน์ ไชยเมืองชื่น (2543) กล่าวว่า พื้นที่ (space) หมายถึงสถานที่ทางกายภาพอันเป็นพื้นผิวของโลกทุกแห่ง ซึ่งเป็นที่ตั้ง ที่อยู่อาศัยและพื้นที่ในการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง เช่น สถานที่ทางภูมิศาสตร์ ได้แก่ภูเขา แม่น้ำ บ้านเรือน ถนน และทุกสถานที่ที่มีรูปร่างปรากฏให้เห็นได้ เราเรียกว่าพื้นที่ทางกายภาพ (Physical Space)

การอพยพย้ายถิ่นฐานของผู้คนในอดีตสมัยที่ยังไม่มีรัฐชาติที่มีดินแดนอย่างชัดเจนนั้น มักจะเนื่องมาจากการแสวงหาพื้นที่อุดมสมบูรณ์ การหนีภัยจากโรคระบาด การถูกรุกรานหรือภัยสงคราม เป็นต้น ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานเป็นอีกหนึ่งรูปแบบของการบันทึกความทรงจำร่วมที่เกิดขึ้น ดังนี้

4.2.3.1 ตำนานจระเข้ทำขออนยาง

นานมาแล้ว เจ้าเมืองทำขออนยางมีลูกสาวคนหนึ่งชื่อ “คำบาง” เธอเลี้ยงลูกจระเข้ไว้เป็นเพื่อนมาตั้งแต่เยาว์วัย ตั้งชื่อให้จระเข้แสนรักว่า "บักเฮ้า"

วันเวลาผ่านไป คำบางเติบโตขึ้นเป็นหญิงสาวรูปร่างงดงามมาก บักเฮ้าก็เติบโตใหญ่เท่าประทุน (หมายถึงหลังคารูปโค้งค่อมตามรูปเกวียน รถ หรือเรือ) เกวียน บักเฮ้ามีนิสัยเซื่อง รักนายสาวของมันมาก ให้ขี่หลังพาท่องเที่ยวไปตามลำน้ำชีอยู่เสมอ ๆ วันหนึ่งในฤดูน้ำหลาก ขณะที่บักเฮ้าว่ายน้ำพาคำบางออกท่องเที่ยวเหมือนเช่นเคย บังเอิญจระเข้ป่าดุร้ายต่างถิ่นสองตัวล่องลงมาหากินแถบลำน้ำชีเห็นคำบางก็ตรงรี่เข้าไป หมายถึงจับกิน บักเฮ้าเข้าต่อสู้ขัดขวาง จระเข้ป่าเพื่อปกป้องคำบางจนสุดกำลัง แต่ไม่อาจต้านทานจระเข้ป่าหิวโซที่โถมเข้าทำร้ายอย่างบ้าคลั่งได้ บักเฮ้าจึงตัดสินใจคาบคำบางโผล่หายานหนีเข้าฝั่ง เมื่อบักเฮ้าวางคำบางลงริมฝั่ง เธอกลับนอนแน่นิ่งสิ้นลมหายใจเสียแล้ว บักเฮ้าโศกเศร้ามากที่เจตนาดีของตนกลับทำให้สาวที่รักยิ่งต้องตาย บักเฮ้าทั้งเสียใจทั้งกลัวเจ้าเมืองจะลงโทษเพราะความผิดครั้งนี้ใหญ่หลวงนัก เกินกว่าที่จะอธิบายให้มนุษย์เข้าใจได้บักเฮ้าจึงจำใจลื่นคำบางลงท้องไปเพื่อปกปิดความผิด จากนั้นบักเฮ้าก็หนีชมซานขึ้นไปทางตอนเหนือของลำน้ำป่า ลำน้ำช่วงใดคอดแคบก็หนีขึ้นบกตะลุยกเข้าป่าเรื่อยไป จนมาถึงหนองน้ำกว้างใหญ่เป็นห้วงลึกแห่งหนึ่ง จึงกบดานอยู่ก้นหนองน้ำนั้น

เมื่อเจ้าเมืองท่าขอนยางรู้ว่าบักเฮ้ากลิ่นกินค่าบางแล้วหลบหนีไปก็โกรธแค้นมาก ประกาศหาหมอปราบจระเข้มาไล่ล่าบักเฮ้าจระเข้กตัญญูให้จงได้ ขณะนั้น หมอปราบจระเข้ผู้มีอาคมเก่งกล้าสามคนขออาสาเป็นผู้นำคณะออกตามล่าบักเฮ้า ระหว่างทางพบรอยหลุบ(หมายถึง จมลงในดิน) ดินจระเข้ขนาดใหญ่ จึงตามรอยไปจนกระทั่งพบหนองน้ำที่บักเฮ้าซ่อนตัวอยู่หมอปราบจระเข้คนแรกนั่งแพไม้ไผ่ไปกลางน้ำพร้อมกับร้ายมนต์เรียกจระเข้ขับพลันบักเฮ้าก็โผล่ขึ้นจากเบื้องล่าง สะบัดจับแพจนเอียงล้ม แล้วงาบหมอปราบจระเข้เข้าปากทันที

หมอปราบจระเข้คนที่สองก็เสียที่เป็นเหยื่อของบักเฮ้าด้วยวิธีเดียวกันนี้ หมอปราบจระเข้คนที่สาม เป็นหญิง แต่เฉลียวฉลาดเก่งกล้าสามารถ เธอเตรียมเชือกหนังยาว 5 เส้น ทำจากหนังควาย 20 ตัว เชือก ด้านหนึ่งมัดพันรอบต้นประคูดใหญ่ริมฝั่ง ส่วนอีกด้านผูกติดกับฉมวกที่มีปลายแหลมทั้งสองด้าน จากนั้นต่อแพขนาดเล็กที่ทำด้วยหยวกกล้วย เอาฉมวกที่มัดเชือกหนังแหงทะลุแพไปในน้ำครึ่งเล่ม เสร็จแล้วก็ร้ายมนต์เรียกจระเข้ขึ้นมา เมื่อ บักเฮ้าถูกมนต์เรียกก็โผล่ขึ้นมา หมายถึงคว่ำแพเหมือนเช่นเคย แต่ทันทีที่มันอ้าปากใหญ่จับแพ ฉมวกแหลมก็เสียบทะลุปากบนและล่าง มันเจ็บปวดตื่นตระหนกทรายน้ำกระจ่ายแตกพลา่น ผู้คนช่วยกันดึงเชือกลากจระเข้ขึ้นฝั่ง บักเฮ้าอยู่ยุดสุดกำลังแต่เมื่อเห็นเจ้าเมืองท่าขอนยางบนฝั่งก็เสียวไส้สั่นสะท้านนึกคิดที่ตนก่อขึ้น ยอมให้ลากดึงร่างขึ้นมาขึ้นเกยฝั่งโดยดีเจ้าเมืองท่าขอนยางสั่งให้ฆ่าบักเฮ้าและผ่าท้องนำกระดูกธิดาค่าบางและศพหมอปราบจระเข้ทั้งสองไปบำเพ็ญกุศล ภายหลังเจ้าเมืองท่าขอนยางและชาวบ้านรู้ความจริงว่าที่บักเฮ้าทำไปเพราะตั้งใจปกป้องค่าบาง จึงนำกระดูกขากรไรกรของบักเฮ้ามาทำเป็นบันไดขึ้นธรรมาสน์เพื่อเป็นสิ่งเตือนใจและไถ่บาปที่ได้ล่วงเกินกระทำต่อกันไว้ บริเวณที่พบรอยหลุบดินจระเข้ ภายหลังมีคนมาตั้งบ้านเรือนจึงเรียกว่า "บ้านหลุบดินแฆ" ต่อมาเหลือเพียง "บ้านหลุบ" หนองน้ำที่พบบักเฮ้าได้ถูกเรียกขานว่า "วังสามหมอ" ทั้งที่เนื่องจากต้องใช้หมอปราบจระเข้ถึงสามคนจึงจะปราบได้สำเร็จ

ตำนานจระเข้ท่าขอนยางของกลุ่มชาติพันธุ์ญ้อเมืองท่าขอนยางนั้นเป็นตำนานที่ได้กล่าวถึงการเคลื่อนย้ายของผู้คนไว้ผ่านภาพตัวแทนจระเข้บักเฮ้า ซึ่งจะเห็นภาพการเคลื่อนย้ายไปตามลำน้ำปาวเรื่อยขึ้นไปจนถึงบริเวณวังสามหมอซึ่งเป็นแหล่งน้ำขนาดใหญ่ในจังหวัดอุดรธานี ตำนานเรื่องนี้ได้กล่าวถึงการตั้งชื่อสถานที่เพื่อให้สอดคล้องกับตำนาน ได้แก่บ้านหลุบและวังสามหมอ

4.2.3.2 ตำนานทุ่งกุลาร้องไห้

ตำนานทุ่งกุลาร้องไห้ในตอนต้นได้กล่าวถึงที่มาของท้องทุ่งขนาดใหญ่ และต่อจากนั้นได้กล่าวถึงการเคลื่อนย้ายของผู้คนในแถบนี้ ดังนี้

พยานาคเห็นว่าหากไม่ต้องการให้สำเภาแล่นต่อไปได้ ก็ต้องทำให้น้ำทะเลเหือดแห้ง ว่าจะแล้วจึงจัดการดูดน้ำทะเลออกจนหมด เมื่อทะเลแห้งไปแล้ว ท้าวฮาดและท้าวทอนจึงได้พานางแสนสีและนางคำแพงพร้อมด้วยจำเอนเดินทางเท้าต่อไปจนถึงบ้านแห่งหนึ่งและพักอาศัยกันอยู่ที่นี่ บ้านแห่งนี้จึงได้ชื่อว่าบ้านแสนสี ซึ่งปัจจุบันตั้งอยู่ในเขตอำเภอเกษตรวิสัย

จากนั้นจึงได้เดินทางรอนแรมกันต่อไปจนมาถึงริมป่าลำธารแห่งหนึ่ง พวกเขาได้ข้ามลำธารไปยังโนนบ้านแห่งหนึ่งที่อยู่ฝั่งตรงข้าม แต่ระหว่างทาง จำเอนเกิดความเมื่อยล้าจึงไม่ขอเดินทางติดตามไปกับนางแสนสีและนางคำแพงด้วย แต่กลับขอพักอาศัยอยู่ที่บ้านแห่งนั้นต่อจนถึงแก่ชีวิตในที่สุด ชาวบ้านได้ช่วยกันฝังร่างไว้วิญญานของจำเอนไว้ ณ บ้านแห่งนั้นและตั้งชื่อว่าบ้านจำเอน ซึ่งปัจจุบันคือบ้านแจ่มอารมณ์ อำเภอเกษตรวิสัย

สี่คนที่เหลือเดินทางต่อไปจนมาถึงเขตป่าดง ด้วยความรักที่มีต่อนางแสนสีผู้หญิงคนเดียว ท้าวฮาดคำโปงกับท้าวทอนจึงได้ต่อสู้กันเอง จนในที่สุด ท้าวฮาดคำโปงก็ถูกท้าวทอนฆ่าตายที่กลางทุ่ง และได้เรียกหมู่บ้านแห่งนั้นว่าบ้านฮาด ซึ่งต่อมาเป็นบ้านฮาด อำเภอเกษตรวิสัย ด้วยความอาฆาต วิญญานของท้าวฮาดจึงกลับมาล้างแค้นท้าวทอน โดยได้กลายมาเป็นผีโป่ง (ผีหัวแสง) เพื่อตามไล่ล่าท้าวทอน จนท้าวทอนต้องพานางแสนสีและนางคำแพงหนีไปทางตะวันตกซึ่งขณะนั้นเป็นทุ่งกว้างใหญ่ และด้วยความอ่อนเพลียจากการเดินทาง ทั้งสามจึงได้นอนหลับไปได้ต้นไม้ใหญ่ ท้าวทอนและนางแสนสีตื่นขึ้นมาก่อน และปล่อยให้นางคำแพงเหลืออยู่เพียงผู้เดียว ทุ่งบริเวณนี้จึงมีชื่อเรียกต่อมาว่า ทุ่งป่าหลาน ซึ่งปัจจุบันคืออำเภอพยัคฆภูมิพิสัย

เมื่อพระอินทร์สองญาณวิเศษตรวจตราโลกมนุษย์ และได้พบเห็นท้องทะเลหลวงที่เคยเต็มไปด้วยน้ำ กลับแห้งเหือด และเต็มไปด้วยซากสิ่งมีชีวิตมากมายทั้งปลา หอย และกุ้ง นอนตายเน่าเหม็นคละคลุ้ง จึงได้บอกให้นกอินทรีลงมากินซากสัตว์ในทะเลหลวงแห่งนี้ นกอินทรีได้ถ่ายมูลออกเป็นก้อนขนาดใหญ่ ที่ชาวบ้านเรียกกันทั่วไปว่า ชี้นกอินทรี

เมื่อนกอินทรีจัดการซากทั้งหมดเสร็จแล้ว ก็ไปทูลขอรางวัลจากพระอินทร์ พระอินทร์จึงให้ช้างไว้เป็นอาหาร นกอินทรีทั้งหลายพากันแย่งชิงช้าง บางตัวก็คาบหัวช้างไปกินแล้วทิ้งหัวไว้กลายเป็นป่าดง จนต่อมาบริเวณแห่งนี้จึงได้ชื่อว่า ดงหัวช้าง ซึ่งกลายมาเป็นบ้านหัวช้าง ในเขตอำเภอจตุรพักตรพิมานในปัจจุบัน ส่วนบางตัวก็คาบได้เท้าช้างไปกินแถวดงแห่งหนึ่ง จนกลายเป็นที่มาของชื่อ ดงเท้าสาร หรือที่เรียกว่าเขตอำเภอสุวรรณภูมิในปัจจุบัน ส่วนเขตดงช้างที่มีช้างมากมาย ปัจจุบันก็กลายมาเป็นบ้านดงช้าง ในอำเภอบุณฑลนั่นเอง

เมื่อหนีมาได้ ท้าวทอนและนางแสนสีกี้เดินทางกลับไปยังเมืองจำปากนาคบุรี แต่ก็กลับมาพบแต่เมืองร้างที่ไร้ผู้คน เนื่องจากประชาชนกัณฑ์อินทรียจึงพากันย้ายหนีออกไป ส่วนพญานาคก็ได้ดำดินหนีไปอยู่ที่ดินแดนที่ไกลออกไปจากเขตแม่น้ำโขง

ฝ่ายพญาพรหมที่ติดกับนางจันทราเทวีก็ตรอมใจตายด้วยความคิดถึงลูก เมื่อท้าวทอนและนางแสนสามารถรวบรวมไพร่พล และประชาชนที่เหลืออยู่ได้กลุ่มหนึ่ง ก็พากันบูรณะสร้างเมืองจำปากนาคบุรีขึ้นมาใหม่ และร่วมกันสร้างพระธาตุพนมขึ้นขึ้น เพื่อเป็นอนุสรณ์ให้กับบิดาและมารดา รวมถึงเพื่อเฝ้าปกป้องกับตนเองด้วย ต่อจากนั้น ทั้งสองก็ได้อยู่ร่วมกันและครองเมืองอย่างมีความสุขจนสิ้นชีวิต

(อุราณ เจริญหอม, 2558)

ตามตำนานทุ่งกุลาร้องไห้ จะพบการเคลื่อนย้ายของผู้คนได้แก่ การอพยพผู้คนส่วนหนึ่งจากพื้นที่เมืองทุ่งศรีภูมิไปยังทิศตะวันตกซึ่งปัจจุบันคือพื้นที่ของอำเภอเกษตรวิสัย อำเภอจตุรพักตรพิมาน อำเภอปทุมรัตน์ จังหวัดร้อยเอ็ด และอำเภอพยัคฆภูมิสิสัย จังหวัดมหาสารคาม อีกส่วนหนึ่งเคลื่อนย้ายไปยังดินแดนที่ไกลออกไปจากเขตแม่น้ำโขง จะเห็นได้ว่าในตำนานทุ่งกุลาร้องไห้มีการอธิบายการเรียกชื่อหรือการกำเนิดของพื้นที่ทางกายภาพเช่น ดงเท้าสาร ดงหัวช้าง บ้านดงช้าง ตลอดจนความเป็นมาของผู้คน แสดงให้เห็นความผูกพันที่มนุษย์มีต่อธรรมชาติ พยายามปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติ ดังที่ ศรีศักร วัลลิโภดม และวลัยลักษณ์ ทรงศิริ (2551) เรียกว่าภูมิวัฒนธรรม ซึ่งหมายถึงลักษณะภูมิประเทศทางประวัติศาสตร์ในอาณาบริเวณใดบริเวณหนึ่ง เช่น ป่าเขาลำเนาไพร ท้องทุ่ง หนองบึง แม่น้ำลำคลอง หรือปากอ่าวชายทะเลอันสัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในท้องถิ่นจนเป็นที่รู้จักร่วมกัน และมีการกำหนดนามชื่อเป็นสถานที่ต่างๆ ให้เป็นที่รู้จักร่วมกันในลักษณะแผนภูมิหรือแผนที่เพื่อสื่อสารถึงกันโดยสร้างเป็นตำนาน (Myth) ขึ้นมาอธิบายถึงความเป็นมาและความหมายสำคัญทางประวัติศาสตร์ สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ดังที่ปรากฏในตำนานทุ่งกุลาร้องไห้

นอกจากตำนานเรื่องนี้จะแสดงให้เห็นทิศทางการเคลื่อนย้ายของผู้คนแล้ว อีกอย่างหนึ่งที่ได้สื่อความหมายเอาไว้ก็คือความสัมพันธ์ของเครือญาติ ตำนานเรื่องนี้ได้ใช้เพื่อบอกเล่าถึงสายสัมพันธ์และเครือญาติของคนในพื้นที่เหล่านี้ด้วย

อัตลักษณ์ด้านการสร้างความทรงจำร่วมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นที่พบในตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน ได้แก่อัตลักษณ์ด้านความเป็นเชื้อชาติ ด้านการนิยามตนเองและด้านประวัติศาสตร์และการเคลื่อนย้าย ซึ่ง (ศรีศักร วัลลิโภดม และวลัยลักษณ์ ทรงศิริ, 2551) กล่าวว่าประวัติศาสตร์ท้องถิ่นคือ “ประวัติศาสตร์ที่มีชีวิต” และเป็นประวัติศาสตร์สังคมที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของคนในสังคมกับแผ่นดินเกิด(มาตุภูมิ) ที่ดำรงอยู่อย่างสืบเนื่องมาจนปัจจุบัน

เป็นประวัติศาสตร์ที่ไม่จบไปเป็นยุคๆ แต่อย่างไรก็ตาม คนในสังคมท้องถิ่นนั้นแหละคือผู้ที่ร่วมกันสร้างประวัติศาสตร์ของตนเองขึ้น ประวัติศาสตร์นิพนธ์ของคนในนั้นก็คือสิ่งที่เราเรียกกันว่าตำนาน เป็นเรื่องสมมุติที่เป็นมิติของความเป็นจริงอย่างหนึ่ง ในความเป็นมนุษย์ชาติเพราะมนุษย์ทุกชาติทุกภาษาที่มีในพื้นที่ภพที่ตั้งแต่มิวิวัฒนาการของความเป็นคนขึ้นมา ก็มีความเชื่อและสร้างสิ่งที่เป็นการตำนานนี้ขึ้นมา เพื่ออธิบายชีวิตความเป็นอยู่ร่วมกันของคนในสังคมที่เกิดและมีรกรากอยู่ในถิ่นเดียวกันหรือแผ่นดินเดียวกันมีสำนึกและความรักในแผ่นดินเดียวกันเป็นพวกเดียวกันแม้ว่าแต่ละคนแต่ละกลุ่มจะมีความเป็นชาติพันธุ์ที่แตกต่างกันและการที่อยู่ร่วมกันในถิ่นเดียวกันจนเกิดสำนึกร่วมกับความความเป็นพวกเดียวกันดังกล่าวนี้คือที่มาของคำว่าชาติเพราะแปลว่าเกิดในถิ่นเดียวกันเป็นสำนึกที่เกี่ยวกับพื้นที่ที่เกิดมาพร้อม ๆ กับความเป็นมนุษย์

4.3 บทบาทการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์โดยใช้ตำนานและนิทาน

คนไทยลัดถิ่นในอีสานจะมีความผูกพันกับธรรมชาติ มีความสัมพันธ์กันด้วยวัฒนธรรม ความเชื่อ มีประเพณีและพิธีกรรมที่จัดขึ้นร่วมกันแสดงผ่านตำนานและนิทานซึ่งเป็นพื้นที่บรรจุเรื่องราวต่างๆ ของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ โดยตำนานและนิทานนี้ยังแสดงให้เห็นอัตลักษณ์ด้านต่างๆ ดังที่ได้กล่าวมา และยังแสดงให้เห็นว่าแต่ละกลุ่มมีรากทางวัฒนธรรมที่เกาะเกี่ยวและผูกโยงคนในกลุ่มร่วมกัน เราจึงสามารถมองเห็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของคนไทยลัดถิ่นในอีสานได้อย่างชัดเจน การปรากฏอัตลักษณ์ของทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทจึงเป็นการสร้างความคุ้นเคยที่เสมือนอยู่ในมาตุภูมิเดิม ทำให้ตำนานและนิทานมีคุณค่าและความหมายต่อกลุ่มชาติพันธุ์ไทยลัดถิ่นมากกว่าเป็นเรื่องเล่าเพื่อความบันเทิงใจ อีกทั้งตำนานและนิทานยังเป็นกลไกหนึ่งที่กลุ่มชาติพันธุ์ไทยลัดถิ่นในอีสานใช้ในการสืบทอดวัฒนธรรมและประกาศอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์

คนไทยลัดถิ่นในอีสานเป็นกลุ่มคนที่ไม่ได้อยู่ในพื้นที่ภาคอีสานของไทยตั้งแต่แรก แต่เป็นกลุ่มที่อพยพย้ายถิ่นมาจากพื้นที่ใกล้เคียงตั้งแต่สมัยอดีต ดังนั้นแต่ละกลุ่มก็พยายามที่จะสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวของผู้คนเพื่อความอยู่รอดในสังคมและในพื้นที่ใหม่ ตำนานและนิทานของกลุ่มคนไทยลัดถิ่นได้แสดงให้เห็นอัตลักษณ์ของผู้คนเหล่านี้ ศิราพร ณ ถลาง (2559 ก) กล่าวว่า การแสดงอัตลักษณ์ชาติพันธุ์เป็นเรื่องที่มีลักษณะอันเป็นพลวัตขึ้นอยู่กับเจตนา ความจงใจ ความจำเป็น ผลประโยชน์ สถานการณ์ และบริบททางสังคม หากคนๆ หนึ่งไม่ต้องการเปิดเผยตนเองก็อาจจะไม่มีใครทราบว่าเป็นใคร หากคนๆ นั้นต้องการแสดงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ให้ “คนอื่น” รู้ เขาก็อาจแต่งชุดประจำชาติพันธุ์ ดังนั้นในตำนานและนิทานของคนไทยลัดถิ่นเองก็ได้แสดงอัตลักษณ์บางอย่างเพื่อบอกว่าคนเหล่านี้คือใคร ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้มีอัตลักษณ์ที่หลากหลาย สามารถปิดบัง ซ่อนเร้นและต่อรองได้ ในพื้นที่อีสานซึ่งมี “พหุวัฒนธรรม” หรือมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มีการสังสรรค์ระหว่างกลุ่มชนต่างๆ ทั้งกลุ่มคนไทยลัดถิ่น กลุ่มวัฒนธรรมเขมร อีสาน

จึงเป็นดินแดนที่มีการผสมผสานทางวัฒนธรรมมายาวนาน กลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นก็เป็นกลุ่มที่ “คุ้นเคย” กันกับพื้นที่ภาคอีสาน ทำให้ชาวไทพลัดถิ่นสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในพื้นที่แห่งนี้

ตำนานและนิทานจึงมีบทบาทสำคัญที่ใช้ในการสร้างความมีลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่ม ดังนี้

4.3.1 ตำนานและนิทานกับประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์

โดยทั่วไปแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ก็มีตำนาน และนิทานที่ตนเองชอบและสัมพันธ์กับวัฒนธรรมของตน ในกรณีของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน แต่ละกลุ่มชาติพันธุ์จะมีตำนานและนิทานเรื่องต่างๆ กัน เช่น กลุ่มชาติพันธุ์ไทดำมีนิทานเรื่อง “ทำไมจึงเรียกไทดำ” เพื่อนิยามตนเองผ่านนิทานถึงสาเหตุที่เรียกว่าไทดำเพราะเนื้อตัวดำอมแมม แต่การที่เนื้อตัวดำอมแมมนั้นเป็นเพราะความกตัญญู รู้คุณช่วยเหลือพ่อตาแม่ยายออกมาจากกองไฟที่เผาไหม้ จึงทำให้ตัวดำอมแมม ดังนั้นการสื่อความหมายของคำว่า “ดำ” ในที่นี้จึงไม่ได้สื่อแค่ความหมายของดำที่หมายถึงความสกปรก แต่ได้สื่อความหมายให้เห็นสิ่งที่ตรงข้ามกัน นั่นคือสื่อความหมายถึงจิตใจที่สะอาด เป็นคนดี ช่วยเหลือผู้อื่น เป็นต้น

นิทานเรื่องทำไมจึงเรียกไทดำ ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทดำ จึงทำหน้าที่ในการนิยามตนเอง เพื่อบอกว่าตัวเองเป็นอย่างไร ในขณะเดียวกัน กลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทเมืองเรณูนครก็มีตำนานเพื่อบอกเล่าความเป็นมาของชาวผู้ไท ดังนี้

เดิมบรรพบุรุษชาวผู้ไทเมืองเรณูนครมีภูมิลำเนาอยู่ที่เมืองน่านน้อยอ้อยหนู ต่อมาเจ้าเมืองน่านน้อยอ้อยหนูไม่พอใจ เพราะบ้านเมืองมีความอึดคดทำให้เกิดการแย่งชิงกัน ท้าวท่าจึงพาชาวผู้ไทอพยพไปขึ้นอยู่กับเจ้าอนุรุธ เจ้าอนุรุธจึงให้ชาวผู้ไทไปอาศัยอยู่เมืองวังซึ่งเป็นถิ่นของพวกข่าชาวผู้ไทและพวกข่าเมื่ออยู่ด้วยกันก็เกิดการแย่งชิงกันเป็นใหญ่ จึงได้ตกลงสัญญาแข่งขันการยิงธนูขึ้นเพื่อตัดสินว่า ผู้ใดเก่งกว่าจะได้เป็นเจ้าปกครอง โดยมีข้อแม้ว่าถ้าลูกธนูของฝ่ายใดสามารถยิงใส่หน้าผาแล้ว ลูกธนูติดหน้าผาไม่ตกลงมา จะถือว่าฝ่ายนั้นเก่งกว่าและชนะการแข่งขันชาวผู้ไทมีความคิดดีกว่าพวกข่า จึงได้นำขี้สูดติดใส่ปลายลูกธนูแล้วยิงใส่หน้าผา ลูกธนูของชาวผู้ไทจึงยึดติดหน้าผาทุกดอก พวกข่ายอมแพ้และได้ยอมตัวให้ชาวผู้ไทเป็นใหญ่ได้ปกครอง ส่วนพวกที่ไม่ยอมอยู่ใต้การปกครองก็พากันหลบหนีไป พวกผู้ไทจึงติดตามไปถึงผากาด ซึ่งเป็นหน้าผาที่มีลักษณะเป็นช่องแคบ แต่ไม่พบจึงตามไปจนถึงปากถ้ำผาอูด ซึ่งเป็นผาที่มีถ้ำลึก จึงหาพริกไปเผาสุมตรงปากถ้ำ พวกข่าทนควันพิษไม่ไหว ออกมาสวามิภักดิ์ต่อชาวผู้ไท เจ้าอนุรุธจึงแต่งตั้งให้ท้าวท่าเป็น “พระศรีวิราช” แต่ชาวเมืองวังเรียกว่า “พระยาก่า” พร้อมกับได้ประทานบุตรสาวชื่อ นางช่อฟ้า ซึ่งชาวเมืองวังเรียกว่า “นางลาว” ให้เป็นภรรยา

ครั้งนั้นชาวผู้ไทยยังไม่มีศาสนาอะไร นับถือแต่ผี เจ้าอนุรุธได้ให้พระครูอีกรูปหนึ่งไปตั้งวัดอยู่เมืองวังเพื่อช่วยแนะนำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนา และให้นางลาวเป็นหัวหน้าช่วยแนะนำในการทำบุญให้ทานแก่พวกผู้ไท พวกผู้ไทจึงมีการเลื่อมใสนับถือพระพุทธศาสนา รู้จักการบุญกุศลตั้งแต่นั้นสืบมา

พระยาก่ามีบุตรชายกับนางลาว 3 คน คือ พระยาเตโช พระยาก่า และ พระยาแก้ว ต่อมาเมื่อพระยาก่าถึงแก่กรรม ชาวผู้ไทยจึงได้แต่งตั้งให้พระยาเตโช บุตรชายคนโต เป็นเจ้าเมืองวังแทน เนื่องจากพระยาเตโชมีบุตรชายหลายคนเมื่อโตขึ้นต่างก็แก่งแย่งชิงกันเป็นใหญ่ ระหว่างญาติพี่น้องเดียวกัน โดยเฉพาะพระยาก่าน้องชายเป็นผู้มีจิตใจดุร้ายเหี้ยมโหดก็ต้องการเป็นใหญ่เช่นกัน ส่วนพระยาแก้วน้องชายคนเล็กเป็นคนสัจย์ซื่อมีน้ำใจโอบอ้อมเป็นที่รักใคร่ของชาวเมืองยิ่งนัก พระยาเตโชมีความวิตกว่าพระยาก่าน้องชายและลูกๆ คงมีปัญหาแย่งชิงกันเป็นใหญ่ในภายภาคหน้าแน่นอน จึงได้ให้พระยาแก้วน้องชาย และ เจ้าเพชร เจ้าสาย บุตรชายทั้ง 2 คน พร้อมด้วยญาติสนิท รวบรวมชาวผู้ไทยส่วนหนึ่งแยกตัวออกไปตั้งบ้านเมืองใหม่ และตั้งชื่อว่า เมืองวังเว หรือ ชาวเมืองมักเรียกสั้นๆว่า “เมืองเว” มีพระยาแก้วเป็นเจ้าเมืองและขึ้นตรงต่อเมืองวัง เมืองวังเว หรือ เมืองเว เจริญรุ่งเรืองขึ้นอย่างรวดเร็วเนื่องจากชาวผู้ไทยส่วนใหญ่จากเมืองวัง ที่นิยมนับถือพระยาแก้ว ได้พากันอพยพลูกหลานไปอาศัยอยู่ด้วยเป็นจำนวนมาก พระยาก่ารู้ตัวว่าชาวเมืองวัง และเมืองวังเว จะนิยมนับถือพระยาแก้วมากกว่าตัวเอง ต่อไปภายหน้าคงจะยกบ้านเมืองให้ปกครองเป็นแน่แท้ จึงออกอุบายว่าตัวเองป่วย แล้วให้ พระยาแก้ว น้องชายเข้าไปเยี่ยมที่เมืองวัง และเอาดอกแท่งพระยาแก้วจนเสียชีวิต นางลาว ผู้เป็นมารดาทราบเรื่องก็มีความโกรธมากจึงได้แข่งไว้ว่า ” คนเชื้อชาติผู้ไทนี้พี่น้องเดียวกันแท้ๆ ก็ยังฆ่ากันเอง ต่อไปภายหน้าขออย่าให้คนพวกนี้มีอายุมันยืนนาน ถ้าจะได้เป็นเจ้าเป็นนาย ก็ขออย่าให้ได้รับความเจริญรุ่งเรืองแต่อย่าให้คนจำพวกนี้อยู่เรือนพื้นกระดานฝากระดานเลย ” พระยาเตโช ทราบเรื่องก็เสียใจมากแต่ไม่สามารถทำอะไรได้ เนื่องจากตนเองก็มีอายุมากแล้ว ดังนั้น จึงได้ให้เจ้าเพชร และเจ้าสาย บุตรชายทั้ง 2 คน นำญาติพี่น้องชาวเมืองวังเวหรือเมืองเวและลูกหลานชาวผู้ไทยจากเมืองวัง อพยพข้ามแม่น้ำโขงมาอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง เพื่อตั้งบ้านแปงเมืองใหม่ และเพื่อความปลอดภัยของชีวิต

เจ้าเพชร เจ้าสาย 2 พี่น้อง ได้นำญาติสนิทซึ่งเป็นพี่สาว พี่ชาย และญาติพี่น้องชาวผู้ไทจากเมืองวังเวหรือเมืองเว จากเมืองวังอ่างคำหรือเมืองวัง ที่มีความสมัครใจข้าม แม่น้ำโขงมาอยู่ฝั่งทางขวา ในการอพยพมาครั้งนั้นมีอนุภรรยาของพระยาเตโชซึ่งท้องแก่ตามมาด้วยคนหนึ่ง และได้คลอดบุตรชายกลางป่าในระหว่างเดินทาง จึงตั้งชื่อให้ว่า “โพร” หรือ “โพ” สองพี่น้องได้นำชาวผู้ไทล่องเรือข้ามแม่น้ำโขงมาขึ้นฝั่งที่บ้านโพธิ์สามต้น (ปัจจุบันคือบ้านพระกลางทุ่ง อ.ธาตุพนม) แต่เห็นว่าที่ตรงนั้นยังไม่มีความสะดวกในการตั้งบ้านเมือง จึงได้อพยพนำชาวผู้ไทไปตั้งบ้านเมืองอยู่ที่ริมหนองหาน ไม่นานนักปรากฏว่าผู้คน ต่างเจ็บไข้ได้ป่วยเสียชีวิตไปหลายคน เจ้า

เพชร เจ้าสาย ได้ปรึกษาหารือกับบรรดาชาวเมืองว่า เดิมพวกเขาอยู่เมืองวังอ่างคำ อยู่เมืองเว อยู่ดงนาป่ามืด บัดนี้ลงมาอยู่ทุ่งกว้างป่าแปน ผิดน้ำผิดอากาศ บุตรหลานของพวกเขาจึงพากันเจ็บไข้ได้ป่วยตายไปเสียมาก ขึ้นอยู่ต่อไปบุตรหลานจะพากันตายเสียหมด พวกผู้ใหญ่จะสูญเสียเท่านั้น ดังนั้น จึงได้ชวนกันเดินทางกลับเมืองวังถิ่นเก่าอันเป็นดงนาป่ามืดอยู่ท่ามกลางหุบเขาต่อไป เมื่อมาถึงริมแม่น้ำโขงที่บ้านโพธิ์สามต้นหรือบ้านพระกลางทุ่ง เจ้าเพชร เจ้าสายและญาติผู้ใหญ่หลายคนได้แวะเข้าไปนมัสการองค์พระธาตุพนม และกราบพระภิกษุหา เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม พร้อมกับได้เล่าเรื่องราวการเดินทางไปอยู่หนองหารให้ทราบและกำลังจะเดินทางกลับเมืองวัง พระภิกษุหาจึงบอกว่าบัดนี้พระยาเตโชเจ้าเมืองวังได้เสียชีวิตแล้ว พระยากำได้ยกตนเองขึ้นเป็นเจ้าเมืองวังแทนและกำลังมีการต่อสู้กันอยู่อย่าได้ข้ามกลับไปเลย ถ้าข้ามกลับไปคงจะไม่ปลอดภัยแก่ชีวิต จึงได้แนะนำสถานที่เหมาะสมสำหรับจะตั้งบ้านเมืองให้แห่งหนึ่ง อยู่ทางทิศเหนือองค์พระธาตุพนม มีบุปพานาน้ำ บ่อทานาเกลืออุดมสมบูรณ์ มียอดบุนยอดหวายสัตว์ป่าชุกชุมมากมาย ท่านได้เรียกให้ความรู้ช่างนำช่างปักเอก (ช่างงาเดียว) เดินทางนำ เจ้าเพชร เจ้าสายพร้อมญาติพี่น้องชาวไทยไปดูสถานที่ดังกล่าว เจ้าเพชร เจ้าสาย เมื่อเดินทางถึงและพิจารณาดูพื้นที่ภูมิประเทศแล้ว อุดมสมบูรณ์ดีนัก “ดินกะดำ น้ำกะชุ่ม” มีป่าไม้สูง มีกอหวายขึ้นเป็นดง มีหนองน้ำขนาดใหญ่ มีบ่อเกลือ มีลำห้วยน้ำไหลตลอดปี ดังนั้นจึงเดินทางไปอพยพลูกหลานชาวไทยพากันมาตั้งบ้านเมืองขึ้นที่โนนดงหวาย มีลำห้วย สายบ่อแกไหลผ่าน จึงตั้งชื่อบ้านเมืองใหม่ว่า “บ้านดงหวายสายบ่อแก” แต่ชาวเมืองมักเรียกสั้นๆว่า “บ้านดงหวาย” หรือ “เมืองเว”

ชาวไทยบ้านดงหวาย เป็นชาวไทยที่มีนิสัยรักความสงบ ชอบความอิสระ สตรีชอบทำการฝีมือทอผ้า เย็บปักถักร้อย บุรุษชอบทำการค้าขาย โดยเป็นพ่อค้านำสินค้าไปขายยังต่างเมืองต่างแดน เป็นนายฮ้อยนำฝูงคาราวานควายไปขายยังกรุงเทพมหานคร และบางคณะจะนำฝูงคาราวานควายไปขายถึงเมืองมะระแงง ประเทศพม่า ดังนั้น จึงได้พบเห็นความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมืองอื่นๆเสมอ พร้อมกลับได้แลกเปลี่ยนสินค้าใหม่ๆกลับเข้ามาสู่ หมู่บ้านอีกด้วย ประกอบกับชาวไทยจากเมืองวัง (อยู่ฝั่งซ้าย) ได้อพยพข้ามแม่น้ำโขงเข้ามาสมทบอยู่ด้วยเป็นจำนวนมาก บ้านดงหวาย หรือ เมืองเว จึงเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ มีความเจริญรุ่งเรืองมากขึ้นเป็นลำดับ

ปี พ.ศ. 2373 พระสุนทรราชวงษา เจ้าเมืองยโสธร ได้มาจัดราชการอยู่ ณ เมืองนครพนม และมีใบบอกขอตั้งบ้านดงหวายเป็น “เมืองเรณูนคร” โดยมีเจ้าเมืองคือเจ้าสาย เป็น “พระแก้วโกมล”

(ถวิล ทองสว่างรัตน์, 2527)

ตำนานเมืองเรณูนครไม่ได้เป็นเพียงเรื่องเล่าธรรมดา แต่ยังมีความสำคัญและความสัมพันธ์กับชาติพันธุ์ นั่นคือเป็นความทรงจำร่วม (Collective memory) ที่เชื่อมโยงไปถึง

ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ ประวัติศาสตร์การอพยพ มาตุภูมิ ประวัติศาสตร์ในการตั้งถิ่นฐานในที่ใหม่ ซึ่งกลายเป็นส่วนสำคัญในการสร้างสำนึกชาติพันธุ์ (Ethnic consciousness) ของชาวผู้ไทที่เข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศไทย เพราะตำนานเรื่องนี้แสดงให้เห็นถึงมาตุภูมิของชาวผู้ไท ซึ่งเล่าว่าอยู่ในเมืองน่านน้อย อ้อยหนู แต่ได้ทิ้งถิ่นฐานมาเพราะความอดอยาก และได้มาอาศัยอยู่บริเวณเมืองเว ต่อมาเกิดความขัดแย้งและการแย่งชิงความเป็นใหญ่ จึงได้อพยพมายังดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ซึ่งก็คือพื้นที่ภาคอีสานในปัจจุบัน

กลุ่มชาติพันธุ์ที่ได้เปลี่ยนสถานภาพมาเป็นคนพลัดถิ่น ต่างมีเรื่องเล่าประเภทประวัติศาสตร์บอกเล่าและความทรงจำร่วม เรื่องเล่าที่เป็นความทรงจำสมัยอยู่ในมาตุภูมิเดิม ในกรณีของชาวผู้ไท ตำนานเรื่องนี้ได้ใช้เล่าเรื่องให้ลูกหลานได้เห็นสภาพบ้านเมืองอันรุ่งเรืองสมัยอยู่เมืองเว สภาพความอุดมสมบูรณ์ ความทรงจำเกี่ยวกับเหตุการณ์ระหว่างการเดินทาง ตลอดจนเป็นความทรงจำเกี่ยวกับการสร้างถิ่นฐานในดินแดนใหม่ในบริเวณบ้านดงหวายสายบ่อแก ซึ่งต่อมาคือเมืองเรณูนคร เรื่องเล่าประเภทนี้ล้วนเป็นเป็นสิ่งที่กลุ่มชาติพันธุ์ในดินแดนใหม่นำมาประกอบสร้างให้เป็นประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ของตนเพื่อเล่าให้ลูกหลานในรุ่นต่อ ๆ มา ได้ตระหนักและจดจำประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ของตน ดังนั้นตำนานและนิทานจึงมีบทบาทสำคัญในการนิยามตนเองและการบอกเล่าประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ซึ่งความทรงจำร่วมของกลุ่มอย่างมีนัยสำคัญ ตำนานและนิทานจึงมีบทบาทสำคัญสร้างสำนึกชาติพันธุ์และบันทึกประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ที่ได้อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในพื้นที่ประเทศไทย

4.3.2 ประเพณีพิธีกรรมกับการแสดงของชาติพันธุ์

ในการอพยพข้ามพรมแดนเข้ามาอยู่ในเขตพื้นที่สยาม ซึ่งต่อมาคือประเทศไทย คนไทพลัดถิ่นไม่ได้เดินทางมาแต่ตัว หากแต่ยังเอา “วัฒนธรรม” ติดตัวมาด้วย ซึ่งประเพณีพิธีกรรมก็เป็นวัฒนธรรมอีกอย่างหนึ่ง เพราะประเพณีพิธีกรรมเป็นส่วนสำคัญในวิถีชีวิตของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ และยังมีความสัมพันธ์กับความเชื่อ ตำนานและนิทานด้วย ซึ่งประเพณีพิธีกรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสานมีทั้งประเพณีพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา และประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ ตลอดจนประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต

โดยทั่วไปพิธีกรรมใดๆ ก็ตามมักมีบทบาทเป็นศูนย์รวมทางจิตใจให้แก่สมาชิกในสังคมอยู่แล้ว เมื่อใดก็ตามที่มีการรวมตัวกันของสมาชิกในสังคมในงานบุญหรือเพื่อประกอบพิธีกรรมใดๆ ก็ตาม พิธีกรรมนั้นๆ ย่อมก่อให้เกิดพลังและแสดงให้เห็นความสามัคคีอันจะนำมาซึ่งความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสมาชิกในสังคมนั้นๆ ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน จึงเป็นอีกเครื่องมือหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการอธิบายความเชื่อและพิธีกรรมของสมาชิกในสังคม

ตำนานและนิทานหลายมีบทบาทในการอธิบายประเพณีพิธีกรรมของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน ดังตัวอย่าง

4.3.2.1 ตำนานเรื่องพระปฐมกับเจ้านางตุ้ยขึ้นมาสร้างเมืองอุบล

เมื่อจะสร้างเมืองอุบล เจ้าพระปฐมคำผงกับญาแม่เฒ่าเจ้านางตุ้ย ซีเรือกาบชัยมา จากนครจำปาสัก ล่องตามโขงเข้าปากมูล มาถึงท่าคงอู่มิ่ง เมื่อเรือจอดที่ท่าเจ้าพระปฐมและเจ้านางตุ้ยเสด็จขึ้นฝั่ง เรือกาบชัยจึงหมุนคว้างคว้างแล้วจมลงในน้ำมูล นางตุ้ยให้ทหารลงมเอาเรือขึ้นมา เพราะเหตุว่าเป็นเรือประทับ หัวเรือและท้ายเรือและชั้นเรือหุ้มด้วยทองคำ แต่ทหารลงไปก็คนที่ตายสิ้น เจ้านางตุ้ยจึงสั่งให้งดการกู้เรือ ชาวเมืองอุบลสมัยนั้นจะถือว่าเรือเป็นเทพารักษ์ทางน้ำ เมื่อถึงงานบุญข้าวประดับดิน และบุญข้าวสาก เดือนเก้าดับ (วันข้างแรม) และเดือน 10 เพ็ง (ขึ้น 15 ค่ำ) จะมีการห่อข้าวน้อยลงไปลอยแม่น้ำมูลเพื่อบูชาดวงวิญญาณเรือ และแม่ย่านาง เป็นประเพณีที่ถือกันทั่วเมือง

(บำเพ็ญ ฦ อุบล, 2539)

ฮิต 12 คอง 14 เป็นเสมือนเข็มทิศชีวิตของชาวอีสานโดยทั่วไป รวมไปถึงคนลาวพลัดถิ่นด้วย ฮิต หมายถึงประเพณี คือสิ่งที่นิยมนับถือปฏิบัติสืบๆกันมาจนเป็นแบบแผน เป็นขนบธรรมเนียม ตรงกับคำว่า “จารีต” ฮิต 12 จึงหมายถึงประเพณี 12 เดือน ซึ่งมีดังนี้

ฮิตเดือนอ้าย บุญเข้ากรรม การเข้ากรรมหรือเข้าปริวาสกรรม เป็นฮิตของพระสงฆ์ คือ เมื่อพระสงฆ์ต้องอาบัติสังฆาติเสสข้อใดข้อหนึ่งก็บอกพระอื่นให้ทราบไว้ เมื่อถึงเวลาเดือนอ้ายก็มาเข้ากรรม

ฮิตเดือนยี่ บุญคุณลาน เป็นพิธีบุญที่ชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้วนำมานวดที่ลานนวดข้าว แล้วนำข้าวมากองรวมกันให้สูงเรียกว่า “คุณลาน” ก่อนนำไปเก็บในยุ้งก็จะทำบุญคุณลาน และอีกประเพณีหนึ่งคือ บุญกุ่มข้าวใหญ่โดยนำข้าวเปลือกมากองรวมกันเป็นกุ่ม (พะเนิน) พิธีบุญนี้เป็นพิธีกรรมรวมกลุ่มที่ชาวนาเอาข้าวเปลือกมารวมกันตามแต่ศรัทธาเรียกว่า “บุญกุ่มข้าวใหญ่”

ฮิตเดือนสาม เดือนสามเป็นเดือนที่ชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวและนำขึ้นยุ้งฉางเรียบร้อยแล้ว พิธีทำบุญในเดือนยี่ที่ผ่านมาต่างก็เป็นบุญข้าวเปลือกทั้งสิ้น (บุญคุณลาน บุญกุ่มข้าวใหญ่) บุญเดือนสามจึงเป็นบุญของข้าวสุก “บุญข้าวจี”

ฮิตเดือนสี่ บุญพระเวส เป็นเดือนพึงเทศน์มหาชาติ

ฮิตเดือนห้า บุญสงกรานต์หรือบุญสงน้ำ โบราณกล่าวถึงสิ่งที่ควรสงน้ำได้แก่ สรงน้ำพระพุทธรูป สรงน้ำพระสงฆ์ สรงน้ำผู้หลักผู้ใหญ่ และสงน้ำเครื่องค้ำของคุณ

ฮิตเดือนหก บุญบั้งไฟ เป็นประเพณีเพื่อการบูชาแถนก่อนการทำการนา

ฮิตเดือนเจ็ด บุญซำฮะ เพื่อชำระสะสางความสกปรกรุ่งรังที่เกิดขึ้น

ฮิตเดือนแปด บุญเข้าพรรษา

ฮิตเดือนเก้า บุญข้าวประดับดิน เป็นการอุทิศบุญกุศลให้แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว

ฮีดเดือนสิบ บุญข้าวสาก เป็นการอุทิศบุญกุศลให้แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว

ฮีดเดือนสิบเอ็ด บุญออกพรรษา

ฮีดเดือนสิบสอง บุญกฐิน

ตำนานเรื่องพระปฐมกับเจ้านางตู่ขึ้นมาสร้างเมืองอุบลนี้ ชาวอุบลจะใช้ตำนานนี้เพื่ออธิบายพิธีกรรมบุญข้าวประดับดินและบุญข้าวสาก ซึ่งเป็นบุญในฮีดสิบสองของชาวอีสาน งานบุญทั้งสองเดือนนี้เป็นงานบุญเพื่อญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้ว เชื่อว่าเป็นการส่งข้าวปลาอาหารให้แก่ญาติพี่น้องที่ตายไป

ฮีดเดือนเก้า บุญข้าวประดับดิน เดือนเก้าเป็นเดือนทำบุญถึงผู้ตาย โบราณจึงมีการทำบุญเพื่อญาติพี่น้องที่ตายไป โดยกำหนดเอาวันแรม 14 ค่ำ เดือน 9 เป็นวันทำพิธี โดยจะเริ่มตั้งแต่วันแรม 13 ค่ำ ที่ชาวบ้านจะเตรียมอาหาร 4 ส่วน ส่วนหนึ่งสำหรับตนเอง ส่วนหนึ่งแจกญาติพี่น้อง ส่วนหนึ่งอุทิศส่วนกุศลแก่ผู้ตาย ส่วนหนึ่งถวายทานแก่พระภิกษุสามเณร

สำหรับส่วนที่ทำบุญอุทิศแก่ผู้ตายจะห่อเป็น 3 ห่อ มีห่อขาว ห่อหวาน ห่อหมากพลู บุหรี่ โดยทั้ง 3 ห่อจะมัดรวมกันและนำห่อใหญ่ขึ้นไปแขวนตามต้นไม้หรือวางไว้ตามพื้นดิน การเอาไปวางไว้บนดินนี้จึงมีชื่อเรียกว่า “ข้าวประดับดิน”

ส่วนที่เอาไปถวายพระภิกษุสามเณรนั้น ส่วนหนึ่งใส่บาตร อีกส่วนหนึ่งถวายเป็นภัตตาหาร จะถวายตอนจ้งหันเช้าหรือเพลก็ได้ เมื่อสงฆ์ฉันภัตตาเสร็จแล้วจะอนุโมทนาญาติโยมก็กรวดน้ำ แผ่ส่วนบุญกุศลไปให้ญาติพี่น้องที่ตายไป การทำดั่งที่กล่าวมาถือว่าเป็นการทำบุญส่งไปให้ผู้ตาย

ฮีดเดือนสิบ บุญข้าวสาก เดือนนี้จะทำบุญอุทิศส่วนกุศลแก่ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว การทำบุญในเดือนสิบ เรียกว่าฮีดเดือนสิบหรือบุญข้าวสาก (สลากภัต) การทำบุญข้าวสากก็ทำเหมือนกับบุญข้าวประดับดิน ต่างกันแต่เพียงชื่อและวิธีทำ จุดประสงค์ก็เพื่ออุทิศส่วนบุญให้ญาติพี่น้องที่ตายไปเป็นการทำเพื่อญาติพี่น้องที่ตายไปเป็นครั้งที่ 2

4.3.2.2 ตำนานซินนางหาญ

มีหญิงโหด 3 พี่น้องตั้งใจที่จะทอผ้าขึ้นขึ้นมาสืบหนึ่ง โดยหญิงคนแรกเป็นผู้คิดค้นการมัดสายและทำการทอ แต่ทอยังไม่ทันแล้วเสร็จก็ได้เสียชีวิตลง หญิงคนที่สองจึงได้ทอต่อ และในระหว่างทอก็เสียชีวิตตามกันไปเป็นคนที่สอง หญิงคนที่สามจึงได้บอกกล่าวผีเรือนว่า หากทอขึ้นผืนนี้สำเร็จ เมื่อมีการเสนเรือน (การเสนเรือน หมายถึง พิธีเซ่นไหว้ผีเรือนของชนเผ่าไทดำ) จะใส่สำหรับให้ ทำให้หญิงคนที่สามทอขึ้นผืนดังกล่าวได้สำเร็จ ตั้งแต่นั้นมาชาวไทดำจึงนิยมใช้ซินนางหาญในการประกอบพิธีเสนเรือนเรื่อยมา จนถึงปัจจุบัน

(สำลาน กรมทอง, 2560)

ตำนานชินนางหาญ เป็นตำนานที่อธิบายที่มาการใช้ชินในการประกอบพิธีเสนเรือนของชาวไทดำ โดยเชื่อว่ามีที่มาจากกรณีที่หญิงชาวไทดำได้บอกกล่าวแก่ผีว่าจะใช้ชินในพิธีเสนเรือน ลักษณะของชินจะมีสามท่อน ประกอบด้วยหัวชิน ตัวชินและตีนชิน ลวดลายมัดหมี่ผสมจก ชลธิรา สัตยาวัฒนา (2561) เห็นว่าชินนางหาญมีลายที่เด่นคือลายงู สีแดง และคู่ขนานกันไปคือลายมัดหมี่พื้นสีน้ำเงินเข้ม (คราม) ผูกลายด้วยลายพื้นฐานเป็นลายหมากจับ มีความเป็นไปได้ว่าเป็นความพยายามที่จะมัดหมี่เพื่อทอเป็นลายรูปสัตว์อีกชนิดหนึ่งซึ่งละม้าย “ลายกบ/เขียด/ปาด” ชินนางหาญนี้จัดเป็นผ้าชินที่ใช้ในพิธีกรรมเสนเรือน (Ritual cloth) หรือพิธีไหว้ผีเรือนอันหมายถึง “ผีบรรพชน” สายงู/เงือก/นาค กับสายกบ

พิธีเสนเรือน ซึ่งเป็นพิธีเช่นไหว้ผีเรือนของไทดำ ผีเรือนเป็นผีพ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย และบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ตามปกติพิธีเสนเรือนจะปฏิบัติกันทุกครอบครัวเป็นประจำ 2 – 3 ปี ต่อครั้ง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับฐานะและความพร้อมของครอบครัว พิธีเสนเรือนจะจัดทำขึ้นเพื่อคุ้มครองให้ลูกหลานอยู่เย็นเป็นสุข ทำมาหากินเจริญก้าวหน้า ผู้ประกอบพิธีกรรม คือ “หมอเสน” ส่วนผู้ร่วมพิธีได้แก่บรรดาลูกหลานและญาติๆ รวมทั้งแขกเชิญ สำหรับญาติที่มาร่วมงาน แบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ ญาติสืบสายโลหิต จะแต่งกายแบบธรรมดา และญาติจากการแต่งงาน ได้แก่ฝ่ายเขยหรือสะใภ้จะแต่งกายพิเศษด้วยชุด “เสื่อฮี” หรือเสื่อยาวเพื่อเป็นการเคารพผีเรือน และเป็นที่สังเกตให้ผู้มาร่วมงานรู้ว่า เป็นเขยหรือสะใภ้

สิ่งของที่ใช้ประกอบพิธีเสนเรือน ได้แก่ เหล้า หมู 1 ตัว ตามปกติจะเตรียมต้มเหล้าไว้ล่วงหน้าใส่ไหฝังดินไว้ 6 เดือน ถึง 1 ปี เพื่อให้ได้เหล้าที่มีคุณภาพดี ส่วนหมูจะเตรียมเลี้ยงไว้ล่วงหน้าเป็นเวลา 1 ปี พิธีเสนเรือน เริ่มโดยมีหมอเสนเป็นผู้ประกอบพิธีในห้องผีเรือน ผู้เข้าร่วมพิธีได้แก่ญาติที่อยู่ใกล้หรือตระกูลเดียวกัน เริ่มจากเจ้าบ้านยกสำรับเครื่องเช่นถวายเป็นผีเรือน จากนั้นหมอเสนจะเริ่มประกอบพิธีโดยกล่าวเชิญผีเรือนให้มารับเครื่องเช่นโดยเรียกชื่อผีเรือนจาก “ป๊อบ” รายชื่อผีเรือนให้มากินเครื่องเช่นที่ละคนขณะที่เรียกชื่อหมอเสนจะใช้ไม้ทุ (ตะเกียบ) คีบอาหารและเครื่องเช่นป้อนให้ผีเรือนกิน โดยหย่อนลงทางช่องเล็กๆ ลงไปได้ถนัดบ้านแล้วหยอดน้ำตามลงไปจนกระทั่งเรียกชื่อครบทุกคน พิธีเช่นให้ผีกินอาหารนี้จะทำ 2 ครั้ง คือมือเช้าและกลางวัน จากนั้นจะเสนเหล้าหลวง โดยใช้เหล้า 1 ขวด และกับแก้มเป็นเครื่องเช่นหมอเสนจะทำพิธีเรียกผีบรรพบุรุษมากินตามรายชื่อในป๊อบผีเรือนจนครบทุกคนเป็นเสร็จพิธี

ตามตำนานแม้ว่าผู้หญิงคนที่สามจะไม่ได้เป็นผู้ประกอบพิธีเสนเรือน แต่ก็กลายเป็นว่าในพิธีเสนเรือนได้ใช้ชินนางหาญนี้เป็นองค์ประกอบเรื่อยมา ตำนานเรื่องชินนางหาญนี้มีนัยของน้ำเสียงยกย่องผู้หญิงที่มีความคิดสร้างสรรค์และมีความเพียรพยายาม แสดงให้เห็นการต่อรองอำนาจของเพศหญิงในพิธีกรรมของผู้ชายด้วย

4.3.3 บทบาทในการสร้างกฎเกณฑ์และแนวปฏิบัติที่ดีต่อสมาชิกในสังคม

กล่าวว่ามันุษย์เป็นสัตว์สังคม ซึ่งสังคมกับมนุษย์ (บุคคล) เป็นสิ่งที่แยกจากกันไม่ได้ เพราะสังคมจะเป็นสังคมได้ก็ต่อเมื่อบุคคลมาอยู่รวมกัน ในขณะที่เดียวกันบุคคลก็ต้องการสังคมเพื่อให้ได้มาซึ่งความต้องการด้านร่างกาย ความปลอดภัย และความมั่นคงในชีวิต ซึ่งเป็นการตอบสนองด้านต่างๆ ซึ่งเป็นหน้าที่ของสังคมที่จะต้องตอบสนองต่อบุคคลเพื่อป้องกันไม่ให้สังคมสลายตัว (Disorganization of society) ดังนั้นสังคมจึงต้องมีระเบียบหรือการควบคุมอย่างเพียงพอ เพื่อสนองความต้องการของบุคคลและเพื่อให้ภาระหน้าที่ของสังคมสัมฤทธิ์ผล

การควบคุมทางสังคม (Social control) เป็นกรรมวิธีต่างๆ ซึ่งจะแสดงออกในรูปแบบกลไก ที่สมาชิกในสังคมใช้ป้องกันพฤติกรรมที่ฝืนสังคมหรือพฤติกรรมที่เบี่ยงเบนจากปกติ (Deviancy) มิให้เกิดขึ้นแล้วมีผลเสียหายต่อสังคมอย่างรุนแรง (คณาจารย์ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, 2553)

ตำนานและนิทานของคนไทยลึกลับในอีสานมีบทบาทสำคัญที่ใช้ในการสร้างกฎเกณฑ์และแนวปฏิบัติที่ดีในสังคม นอกเหนือไปจากประเพณีพิธีกรรม ดังนี้

4.3.3.1 ตำนานและนิทานกับบรรทัดฐานทางสังคม

บรรทัดฐาน หมายถึง ระเบียบ กฎเกณฑ์ แบบพฤติกรรม หรือคตินิยมที่สังคมวางไว้เพื่อกำหนดแนวทางสำหรับบุคคลยึดถือปฏิบัติในสถานการณ์ต่าง ๆ การที่สมาชิกในสังคมมีการติดต่อสัมพันธ์กันราบรื่นก็เพราะแต่ละฝ่ายปฏิบัติตามบรรทัดฐานซึ่งทุกคนมีความเข้าใจร่วมกัน ทำให้เกิดความแน่นอนและความเป็นระเบียบในชีวิตสังคม บรรทัดฐานอาจจำแนกเป็นหลายประเภท เช่น กฎหมาย กฎ ข้อบังคับ ประเพณี จารีต ข้อห้าม วิถีประชา สมัยนิยม และพิธีกรรม ซึ่งแต่ละประเภทยังมีทั้งซ้ำและเหลื่อมล้ำกันอยู่ ดังนั้นอาจแบ่งบรรทัดฐานออกเป็น 3 ประเภทใหญ่ ๆ คือ วิถีประชา จารีต และกฎหมาย (คณาจารย์ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, 2553)

สังคมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยลึกลับเหล่านี้ในระยะแรกๆ นั้นนับถือศาสนาผี แต่ต่อมาจึงนับถือพระพุทธศาสนา ดังในตำนานผู้ไทเมืองเวของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทซึ่งกล่าวว่าเมื่อพระยาเก่าเอาชนะชาวข่าได้จากการยิงลูกดอกไปติดที่ผาบุญทำให้เจ้าอนุรุธจึงแต่งตั้งให้ท้าวก่าเป็น “พระศรีวราชา” แต่ชาวเมืองวังเรียกว่า “พระยาเก่า” พร้อมกับได้ประทานบุตรสาวชื่อ นางช่อฟ้า ซึ่งชาวเมืองวังเรียกว่า “นางลาว” ให้เป็นภรรยา ครั้งนั้นชาวผู้ไทยังไม่มีการนับถือศาสนาอะไร นับถือแต่ผี เจ้าอนุรุธได้ให้พระครูอีกรูปหนึ่งไปตั้งวัดอยู่เมืองวังเพื่อช่วยแนะนำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนา และให้นางลาวเป็นหัวหน้าช่วยแนะนำในการทำบุญให้ทานแก่พวกผู้ไท พวกผู้ไทจึงมีการเลื่อมใสนับถือพระพุทธศาสนา รู้จักการบุญกุศลตั้งแต่นั้นสืบมา เป็นการสร้างบรรทัดฐานทางสังคมที่พระพุทธศาสนามีความเหนือจากผี และเป็นแนวปฏิบัติทั้งประเพณี พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาตามมา

สังคมของของคนไทพลัดถิ่นในอีสานเป็นสังคมเกษตรกรรม รูปแบบของครอบครัวจะเป็นแบบขยายเนื่องจากต้องการแรงงานในครอบครัวค่อนข้างมาก วิทยทำงานไม่ว่าจะเป็นหญิงหรือชาย ต่างก็เป็นกำลังหลักในการทำงาน จึงไม่สามารถทำหน้าที่ดูแลเด็กๆ ในครอบครัวได้เพียงคนเดียว จำเป็นต้องมีสมาชิกคนอื่นๆ เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย ลุง ป้า และน้า มาช่วยดูแล บางครั้งสมาชิกเหล่านี้ อาจมีอายุมากเกินไปหรืออายุน้อยเกินไปกว่าที่จะมาเป็นแรงงานหลักในภาคเกษตรกรรมได้แล้ว จึงช่วยแบ่งเบาภาระหน้าที่ในการดูแลเด็กและดูแลงานบ้านแทน

1) นิทานเรื่องบักตาบอด

ชายผู้หนึ่งเป็นคนตาบอดแจ้ง ไปเอาเมียที่หมู่บ้านอื่น เมียไม่รู้ว่าเป็นคนตาบอด อยู่ด้วยกันจนมีลูกหนึ่งคน พอถึงเวลาทำนา นาไม่มากแต่ถามวันไหนก็ตอบว่ายังไม่ใกล้จะเสร็จเลย เมียเลยออกไปดู ไปเห็นผัวตัวเองไถนาคนอื่น เมียเลยถามว่า “พ่ออินาง เจ้าคือไปไถนาป่า” บักตาบอดตอบว่า “ลองเบ็งไถซี้ๆ” และพอพลบค่ำสองผัวเมียก็เดินกลับบ้าน ผัวก็เลยเข้าไปในซี้สิ๊ก เมียเลยถามว่า “เจ้าไปหยังซี้สิ๊ก” ผัวตอบว่าเมื่อคืน “เมื่อคืนนี้ซ้อยได้ยินเสียงขางลั่นเลยมาส่องเบ็ง”

วันต่อมา บักตาบอดก็ไปไถนาอีก พอค่ำก็กลับบ้านเดินตกบ่อน้ำ จึงร้องให้คนช่วย คนก็ถามว่าทำไมจึงตกลงไป บักตาบอดก็ตอบว่า “บได้ตก ลงไปหากบได้ยินเสียงกบฮ้อง” พวกคนที่มามุ่งดูก็ไปเอาคันไถตรงมาทำให้บักตาบอดปีนขึ้นมา เมียเฒ่าและเมียจึงเกิดความสงสัยว่าต้องเป็นคนตาบอดแน่นอน จึงเรียกมาถามว่า ตาบอดใช้ไหม บักตาบอดก็ไม่ยอมรับ แม่เฒ่าและเมียเลยวางแผนนำไปล่องน้ำ โดยโกหกว่าจะพาไปลงเรือ เวลาลมพัดน้ำเต้าถูกลมจะมีเสียงดังอ้อๆ บักตาบอดก็นึกว่าเมียร้องให้ ก็ปลอบเมียว่า “เฒ่าอย่าฮ้องให้ ข่อยสิพาเจ้าไป” และก็ตอบเสียงลมนั่นไปเรื่อยๆ จนลมพัดน้ำเต้าตกจากเรือ คลำหาเมียไม่เห็น จึงรู้ว่า เมียนำตัวเองมาล่องลอย

(บุญมา ไชยแสนท้าว, 2542)

นิทานเรื่องบักตาบอดถือล่องน้ำของกลุ่มชาติพันธุ์ญ้อ เป็นภาพตัวแทนของสมาชิกเพศชายในครอบครัวที่มีหน้าที่ทำไร่ไถนา เพศชายเป็นแรงงานหลักของครอบครัวในสังคมเกษตรกรรม

2) นางไขฟ้า

นิทานเรื่องสุพรมโมกษาของกลุ่มชาติพันธุ์ญ้อมีเนื้อหาที่กล่าวถึงนางไขฟ้าที่ออกจากไข่ม่าหุงหาอาหารทำกับข้าวไว้รอสุพรมโมกษาและพี่ชาย เมื่อสุพรมโมกษามาแอบดูจึงพบนางไขฟ้าที่ออกมาจากไข่ม่า และเมื่อสอบถามได้ความว่านางไขฟ้ามาทำหน้าที่เป็นภรรยาของสุพรมโมกษา จึงมาหุงหาอาหารไว้รอ ดั่งเนื้อเรื่องตอนต้นเรื่องว่า

มีสองอายน้องเป็นลูกกำพร้าว คนอายเป็นหมามี 9 ทาง คนน้องเป็นคนชื่อสุพรม โหมกขา สองอายน้องได้ถูกชาวบ้านชาวเมืองไล่ออกไปจากเมือง ถือว่าเป็นคนเช็ดคนขวง สองอายน้องได้ไปสร้างกระท่อมอยู่การป่า วันหนึ่งได้พากันไปหากิน ได้พบไซ่ขนาดใหญ่ จึงนำกลับมาไว้ในกระท่อม พอวันใหม่ก็ออกจากกระท่อมไปเช่นเคย พอตกเย็นก็กลับมา เห็นพ้าข่าที่มีอาหาร เหมือนมีคนมาแต่งเอาไว้ แต่สองอายน้องก็ไม่กล้ากิน ก็เทอาหารนั้นทิ้งเลย วันต่อมาก็มีอาหารพาแลงเอาไว้ เช่นเคย สุพรมโหมกขาก็เทอาหารนั้นทิ้ง ไม่กล้ากินอีก ฝ่ายหมาเก้าหางที่ชายจึงแนะนำให้น้อง มาแอบดูว่าใครมาแต่งพาแลงไว้คอย สุพรมและพี่ชายจึงแต่งตัวเพื่อจะออกไปเช่นเคย แต่สุพรมก็ได้ย้อนกลับมาแอบดูเหตุการณ์ต่างๆ ในกระท่อม ฝ่ายนางไซ่ฟ้าซึ่งอาศัยอยู่ในไซ่นั้นได้ออกจากไซ่ และจัดเตรียมหุงหาอาหารใส่พาแลงเอาไว้คอยสุพรมโหมกขาที่พี่ สุพรมโหมกขาจึงถามนางว่าเป็นใครมาจากไหน นางจึงบอกว่านางมาทำหน้าที่เป็นเมียสุพรมโหมกขาที่ไปซ่อนอยู่ในไซ่เพราะกลัวสุพรมโหมกขาจะเดือดร้อน กลัวจะมีคนมาแย่งนางไปจากสุพรมโหมกขา นางไซ่ฟ้าจึงได้ทำหน้าที่ดีต่อสุพรมโหมกขา

(บุญมา ไชยแสนท้าว, 2542)

นิทานเรื่องนี้ทำหน้าที่สอนฝ่ายชายที่จะต้องออกไป “หากิน” คือทำงาน เพื่อหาสิ่งของมาเป็นอาหารเลี้ยงดูคนในครอบครัว ในขณะที่ฝ่ายหญิงผู้ทำหน้าที่เป็นภรรยาจะมีหน้าที่สำคัญคือการดูแลอาหารการกิน บ้านช่องห้องหอไว้รอฝ่ายชาย ในนิทานเรื่องกำพร้าวผีน้อยของญ้อก็ได้กล่าวถึงนางพังงาที่หุงหาอาหารไว้รอฝ่ายบักกำพร้าวเช่นกันว่า “กล่าวถึงงาช้างที่บักกำพร้าวได้จากงาช้างใหญ่นั้น ได้มีนางในงาออกมาแต่งพาแลงไว้ให้ บักกำพร้าวก็นำอาหารนั้นไปเททิ้งไม่กล้ากิน วันต่อมาจึงได้มาแอบดู จึงเห็นนางพังงา ออกมาจากงาช้าง บักกำพร้าวจึงตะครุบงาช้างนั้นแตก นางพังงาจึงอยู่กินกับบักกำพร้าวอย่างมีความสุข”

3) แม่ย่ากินปิง

นอกจากฝ่ายหญิงจะมีหน้าที่ดูแลงานบ้านหุงหาอาหารไว้รอฝ่ายชายที่ต้องไปทำงานนอกบ้านแล้ว สังคมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทหลายกลุ่มนิยมแต่งงานโดยรับฝ่ายหญิงเข้ามาอยู่ในบ้าน ดังนั้นฝ่ายหญิงจะต้องปรนนิบัติดูแลครอบครัวฝ่ายชายด้วย ดังตัวอย่าง

แม่ย่าเป็นคนตาบอด ลูกสะใภ้ปิ้งปลิงให้แม่ย่ากิน แม่ย่าคิดว่าเป็นชิ้นเนื้อ แต่เคี้ยวเท่าไรก็ไม่ขาดสีกที เลยถามลูกสะใภ้ว่าเอาอะไรให้กิน ลูกสะใภ้ก็บอกว่าเป็นเนื้อแห้ง เมื่อลูกชายมาพบก็ต่อว่าลูกสะใภ้ ลูกสะใภ้ก็ไม่ว่าอะไร แต่ไปทอผ้า (ตำหูก) ต่อมาเมื่อแม่ย่าตาย พอจะเอาแม่ย่าไปทำพิธีศพก็ไม่มีใครหามศพแม่ย่าได้ นอกจากลูกสะใภ้คนเดียว พอไปถึงป่าไม้ที่หามศพติดอยู่กับบ่าลูกสะใภ้แกะเท่าไรก็ไม่ออก จึงต้องเผาลูกสะใภ้พร้อมแม่ย่า ลูกสะใภ้ตายไป เกิดเป็นนกกู่หูก เป็นห่วงผ้าที่ทอค้างไว้ยังไม่เสร็จ เลยบินมาร้องบอกพี่ว่า “กู่หูกให้แด่ กู่หูก”

(ศาริสา สุขคง, 2555)

นิทานเรื่องแม่ย่ากินปิง หรือแม่ย่ากินปลิงของกลุ่มชาติพันธุ์ไทดำ ฝ่ายหญิงจะต้องดูแลงานบ้านงานเรือน รวมไปถึงดูแลแม่ย่าหรือแม่สามีด้วย และยังต้องใช้เวลาวางทอผ้าด้วย สมาชิกในครอบครัวจะต้องช่วยกันผลิต และเก็บหาอาหารเพื่อเลี้ยงดูทุกคนในครอบครัว ดังนั้นสมาชิกในครอบครัวที่อยู่ในวัยแรงงานจะต้องใช้แรงงานในภาคการเกษตร หาอาหาร หาของป่า หรือล่าสัตว์ นอกจากการทำหน้าที่ใช้แรงงานแล้ว ในฐานะลูกยังต้องมีหน้าที่ในการเลี้ยงดูบุพการีเพื่อตอบแทนบุญคุณด้วย นิทานได้แสดงให้เห็นว่ามีบทบาทในการรักษาระเบียบแบบแผนและมาตรฐานในการดูแลบุพการี ดังตัวอย่าง

4) ลูกสะใภ้จ้องทอง

นิทานเรื่องลูกสะใภ้จ้องทองของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทเรื่องนี้มีบทบาทในการสร้างมาตรฐานในการเลี้ยงดูบุพการี ลูกที่ดีต้องดูแลพ่อแม่ ดังนี้

มีครอบครัวหนึ่งแม่ตาบอด ลูกชายจึงคิดจะหาเมียมาไว้ปรนนิบัติแม่เวลาตนไม่อยู่ แต่ปรากฏว่าลูกสะใภ้ไม่ดี ยุงยงยงให้ไล่แม่หนีไปเสีย ผัวก็เชื่อจะพาแม่นั่งเกวียนไปปล่อยป่าแล้ว ลูกชายก็แกล้งทำเป็นโง่จะมาปล้น แม่ไม่รู้นึกว่าโง่จริงก็ร้องขอชีวิตลูกให้ฆ่าตัวเองแทน ลูกชายได้ยินเช่นนั้นก็สำนึกผิด จึงพาแม่กลับบ้านแล้วไล่เมียจ้องทองไปเสีย

(ทรัพย์สิน ปกิณณะ, 2542)

ในเรื่องลูกชายมอบหมายหน้าที่การดูแลมารดาซึ่งตาบอดไว้ให้แก่ภรรยาของตน แต่ภรรยาไม่ได้มีความรักและผูกพันกับมารดาของสามี ทำให้ภรรยายุยงสามีเพื่อนำมารดาไปปล่อยทิ้งในป่า ฝ่ายสามีก็รักภรรยาและเชื่อฟังภรรยา จึงนำมารดาไปปล่อยทิ้งไว้ในป่า แต่เพื่อให้มีเหตุผลมารองรับการกระทำของการปล่อยทิ้ง จึงแกล้งทำว่ามีโง่มาปล้น แต่ฝ่ายมารดาที่ตาบอดกลับร้องขอชีวิตบุตรชายให้โง่สังหารตนเองเสีย เมื่อบุตรชายทราบความจริงจึงพามารดาของตนกลับบ้านและไล่ภรรยาออกจากบ้าน

นิทานเรื่องนี้ไม่ได้เพียงแค่ทำหน้าที่สอนคนที่เป็นลูกชายว่า “ให้รักแม่มากกว่าเมีย” เท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่สอนลูกสะใภ้ว่าให้ดูแลแม่ย่าหรือแม่สามีด้วย

4.3.3.2 ดำเนินการและนิทานกับการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล

ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล คือ การที่บุคคลอย่างน้อยสองคนขึ้นไปมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน มีอิทธิพลต่อกัน มีการกระทำตอบโต้กัน และพฤติกรรมของบุคคลหนึ่งมีอิทธิพลต่ออีกบุคคลหนึ่ง หรือต่อกลุ่มบุคคล ต่อชุมชน (คณาจารย์ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, 2553)

หากจะพิจารณาจากตำนานนิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสานก็จะพบความสัมพันธ์ระหว่างหญิงกับชาย (Gender Relation) ซึ่งมักแสดงถึงอำนาจแบบบิดาธิปไตย (Paternalism) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเพศชายกับเพศหญิงว่าเพศชายมักจะมีอำนาจเหนือกว่า แต่ในตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานก็ยังแสดงให้เห็นการเกื้อหนุนซึ่งกันและกันของทั้งสองเพศ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

1) ตำนานเรื่องขุนบรมราชาธิราช

หากเราศึกษาประวัติศาสตร์ทางด้านการเมืองการปกครองของสังคมอีสานจะพบว่าผู้มีบทบาทสำคัญทางด้านการเมืองการปกครองนั้นล้วนเป็นผู้ชาย ในตำนานและนิทาน ในตำนานเรื่องขุนบรมราชาธิราชซึ่งเป็นตำนานที่เกี่ยวข้องกับการกำเนิดมนุษย์ได้กล่าวถึงการกำเนิดของกลุ่มชน และการปกครอง ดังนี้

เรื่องนี้ลาวเก่าผู้เฒ่าอ้างกล่าวมาเป็นนิยายดังนี้ บั้นหมากน้ำเต้าปุงในกาลเมื่อโลกเฮนนี้ยังเป็นดินเป็นหญ้าเป็นฟ้าเป็นแถน ผีแลคนก็เที่ยวไปมาหากับอยู่บ่ขาดนั้น ยังมีขุนใหญ่สามคน ผู้หนึ่งชื่อว่าปู่ลางเซิง ผู้หนึ่งชื่อว่าขุนคาค ผู้หนึ่งชื่อว่าขุนเค็ด อยู่สร้างเมืองลุมกินปลาสร้างนาเมืองลุม กินเข้าในชนั้นแถนจึงใช้คนลงมาว่าแก่คนทั้งหลายในเมืองลุมว่า กินเข้าให้บอกนายกินนายให้บอกแก่แถน กินขึ้นก็ให้ส่งซากินปลาให้ส่งรอยแก่แถน คนทั้งหลายบ่ฟังแถน แถนจึงสั่งใช้ให้คนมาบอกอีกถึงสองครั้งสามที คนทั้งหลายก็ยังบ่ฟังคืออยู่ แถนเคียดเลยทำให้น้ำท่วมเมืองลุม คนทั้งหลายก็ตายมากนัก ปู่ลางเซิงแลขุนเค็ดขุนคาคารู้สึกตัวว่าแถนเคียดให้แก่ตน จึงเอาไม้ค้ำแห่งมาทำแพแล้วจึงเอาตัวลูกตัวเมียเข้าแพ ครั้นน้ำยิ่งขึ้นรอดฟ้าเขาจึงพากันเมื่อพญาแถน พญาแถนก็กล่าวความเคียดให้ขุนทั้งสามฟังแล้วเลยว่ สูบยี่จิบเฒ่า สูบย่าเจ้าจิบยี่น สูบฟังความอายุสูบมีถึงสองร้อยขวบว่าดังนี้แล้ว เลยบอกเขาว่าไปอยู่น้ำแถนล่อ ครั้นน้ำแห้งเขินดินแล้ว ขุนทั้งสามก็ไหวสาพระยาแถนขอมาอยู่เมืองลุม พญาแถนจึงให้เขาลงมา กับเอาควายเขาหลู้ให้แก่เขา แล้วเข้าก็ลงมาสร้างเมืองอยู่นาน้อยอ้อยหนู (คือเมืองแถง)

ควายตัวนั้นไถนาได้สามปีเลยตาย บ่นานเท่าใดเครื่องหมากน้ำเต้าก็ออกจากรูตั้งของควายตัวนั้น ครั้นใหญ่ขึ้นมาก็เป็นหมากสามหน่วยใหญ่ท่ฮินเข้า อยู่มาปู่ลางเซิงได้ยินเสียงคนร้องก้องดังมากก็น้อยอยู่ในหมากน้ำเต้าปุงนั้น จึงเอาเหล็กซีแดงซีเอาคนทั้งหลายก็บ่เบียดออกมา ขุนคาคเห็นดังนั้นจึงเอาชีวีใหญ่ไปชีวีข้างกำหนึ่ง คนก็ไหลบ่เบียดกันออกมาสามวันสามคนจึงหมด ผุ่งออกทางฮูซึนั้นเป็นสองหมู่ หมู่หนึ่งเรียกว่าไทลอม หมู่หนึ่งเรียกว่าไทลี ผุ่งออกมาทางฮูซึนั้นเป็นสามหมู่ คือ ไทล่อ ไทเลิง ไทกวาง

คนซึ่งออกมาจากหมากน้ำเต้าปุงมานั้นบ่รู้ภาวะเลียงอัตมาของตน และกานกาลวาทก็บ่รู้ ปู่ลางเซิงจึงสั่งให้สอนวิชาทำมาหากินให้ แลบอกให้เขาเอากันเป็นผัวเมียแปลงย่าวเรือน

ทั้งให้ย่าแยงพ่อแม่หรือคนที่เฒ่าแก่กว่าตน แลบอกให้เมียนคราบส่งสการ ผู้ตายคือฝูงออกสูชิวนั้น ตายให้เฒ่า ฝูงออกสูชิวนั้นตายให้ฝูง คันทุงขึ้นแลแปลงเถียงไว้ส่งเข้าน้ำ ถ้าไปส่งเข้าน้ำได้ก็ให้ แปลงไว้ในเฮือนแล้วให้อันผีนั่นมากิน คนฝูงนั้นมีอายุยืนได้สามร้อยปี เขาจึงแผ่พวกออกมาลั่นตั้ง ทราย หลายดั่งน้ำ ปู่ลาบเชิงเทิงขุนเค็ดขุนคานบอกสอนบ่แพ้จึงพร้อมกันขึ้นไปหาพระยาเถนขอ ท้าวพระลงมาช้อยเบิ่ง คอยเข้า พวกเถนจึงแต่งให้ขุนคะขุนคองลงมาปกครองคนทั้งหลาย ขุนทั้งสองนี้สร้างเมืองก็บ่เฮืองสร้างเมืองก็บ่ฮุ่ง ด้วยเขาพากันกินเหล้าเมาสุราอยู่ทุกเมื่อ ดั่งนั้นขุนเค็ดขุน คาจนจึงขึ้นเมื่อหาพระยาเถนอีก ขอขุนผู้ใหม่มาเปลี่ยน พระยาเถนจึงเรียกเอาขุนคะขุนคองขึ้น เมื่อฟ้า แล้วจึงแต่งให้ขุนบรมราชาธิราชบพิตรลงมาปกครองเมืองลุมแพน

ขุนบรมราชาธิราชพาเอาคนทั้งหลายมีเก้าโกฏิลงมาเมืองลุมมาอยู่ที่เมืองน่าน้อย อ้อยหนู คนทั้งหลายซึ่งออกจากร้าน้ำเต้าฝูงนี้ผู้สู้หลักนักปราชญ์เขาก็เข้ามาเป็นลูกท้าวว่าขุนบรม ราชาธิราชผู้ใ้ผู้จ้านนั้นก็หนีไปอยู่สร้างไร่นากิน

(จากรุวรรณ ธรรมวัตร, 2540)

ตำนานเรื่องขุนบรมราชาธิราช ได้กล่าวถึงการกำเนิดมนุษย์ โดยมีปู่ลาบเชิงเป็นผู้ เจาะให้เหล่ามนุษย์ออกมาจากน้ำเต้า และปู่ลาบเชิงยังได้สอนให้มนุษย์เหล่านั้นรู้จักทำมาหากิน และ ขบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ จนเมื่อมีผู้ปกครอง เถนก็เลือกเอาเพศชาย ก็คือขุนบรมมาเป็น ผู้ปกครอง ซึ่งแสดงให้เห็นสถานภาพทางสังคมของเพศชายว่ามีมากกว่า ยศ สันตสมบัติ (2556) ได้ กล่าวว่าการผูกขาดอำนาจทางสังคมของผู้ชายเป็นลักษณะสากลที่เกิดขึ้นในแทบทุกสังคมวัฒนธรรม ทั่วโลก โดยเมื่อพิจารณาจากการสำรวจระบบเครือญาติและระบบการแต่งงานของมนุษย์ในวัฒนธรรม ต่าง ๆ ทั่วโลกพบว่ารูปแบบการจัดที่อยู่อาศัยหลังการแต่งงานแบบปิตุพงศ์ (Patrilocal Residence) คือการที่ฝ่ายหญิงย้ายเข้ามาอยู่ในครอบครัวฝ่ายชายมีประมาณร้อยละ 67 ของสังคมวัฒนธรรมต่าง ๆ ทั่วโลก ในการสืบสกุลหรือการนับญาติก็เช่นกัน แบบแผนการนับญาติแบบ “ปิตาลัย” (Patrilneal) หรือการนับญาติทางฝ่ายพ่อมีมากกว่าการนับญาติทางฝ่ายแม่ หรือแบบ “มาตาลัย” (Martrilneal) ถึง 5 เท่า

นอกจากตำนานและนิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นหลายเรื่องได้กล่าวถึง บทบาทของเพศชายในการเป็นผู้นำด้านการเมืองการปกครองแล้ว ผู้ชายยังเป็นผู้นำทางศาสนา และ ผู้นำทางจิตวิญญาณ เช่น ตำนานเดนหั่วโองมู่ของแฉก ตำนานปู่ผ่านภูวงค์บ่อพันขันของลาว ตำนาน เจ้าพ่อเสียดงของไทเลย เป็นต้น ตำนานต่างๆ เหล่านี้มีบทบาทในการอธิบายความสำคัญของเพศ ชายในสังคมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นเหล่านี้

จากการศึกษาอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทในอีสานผ่านตำนานและนิทาน พบว่าตำนานและนิทานถูกใช้เป็นพื้นที่ในการบอกเล่า แสดงและสร้างอัตลักษณ์ที่สำคัญที่สุด

โดยเฉพาะตำนานที่มักจะผูกความศักดิ์สิทธิ์เข้ามาด้วย แต่อย่างไรก็ตามตำนานและนิทานของคนไทย พลัดถิ่นในอีสานมักจะบอกเล่าอัตลักษณ์อยู่ 2 ประการใหญ่ๆ คือ บอกว่า “เขาเป็นใคร” และบอกว่า “เราเป็นใคร” ซึ่งการบอกว่าเขาเป็นใครนั้น เท่ากับการพยายามเบียดขับ “เขา” ไม่ได้อยู่กลุ่มเดียวกับตน และที่สำคัญเป็นการสร้างอัตลักษณ์ให้แก่เรา และสร้างความเป็นอื่นให้แก่ “ผู้อื่น” ด้วย ตำนานและนิทานหลายเรื่องได้แสดงถึงการกดขี่ทางชนชั้น ผ่านพระยา เจ้าเมือง หรือมหาเศรษฐี ซึ่งเป็นภาพตัวแทนของ “ความเป็นอื่น” ในขณะที่อนุภาคตัวละคร เช่น ท้าวกำพริ้ว เป็นภาพตัวแทนของประชาชนทั่วไปที่ถูกกดขี่จากผู้มีอำนาจเหนือกว่า

2) ท้าวหัวข้อย่อ

หัวข้อย่อไม่มีแขนไม่มีขา อาศัยอยู่กับยายคนหนึ่งซึ่งมีฐานะยากจน หัวข้อย่อสงสารยายอยากช่วยยายทำไร่นา จึงขอให้ยายนำตนใส่ย่ามไป ยายเอาย่ามแขนไว้ที่ต้นไม้อแล้วกลับบ้าน พระอินทร์จึงลงมาช่วยเนรมิตให้ใบไม้เป็นคนช่วยงานไร่นา พอยายกลับมาตอนค่ำนั้นก็เสร็จหมดแล้ว ยายก็พาหัวข้อย่อกลับบ้าน หัวข้อย่อปลูกแตงเต็มสวน พอแตงสุกนางลุนนี่ลูกพญาเมืองเปงจามาเก็บกินจนหมด ทั้งสองจึงสืบดู หัวข้อย่อเห็นนางลุนนี่ก็หลงรัก ให้ยายไปขอนางลุนนี่ให้ พญาโกรธมาก บอกว่าถ้าสร้างสะพานเงินสะพานทองปลูกกล้วยป, กอ้อยไปถึงเมืองพร้อมทั้งเงินทองสามบวควายนอนจะยกให้ พระอินทร์มาช่วยเนรมิต หัวข้อย่อจึงได้แต่งงานกับนางลุนนี่

(ไพรยุทธ สະกัพันธ์, 2555)

นิทานเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่าพระอินทร์เป็นผู้มาช่วยหัวข้อย่อให้ทำงานต่างๆ บรรลุผลสำเร็จ แม้แต่เรื่องของความรัก เช่นเดียวกันกับนิทานเรื่องไอ้หวังของกลุ่มชาติพันธุ์ลาว ได้นำเสนอว่าไอ้หวังเป็นภาพตัวแทนของคนพิการที่ด้อยโอกาสในสังคม เป็นชนชั้นล่างที่ไม่มีใครสนใจ ไอ้หวังขาพิการ เป็นกำพริ้ว ต้องไปอาศัยอยู่กับเศรษฐีทอง เศรษฐีทองให้เลี้ยงวัว 1,000 ตัว วันหนึ่งวัวไปกินผักชาวบ้านจนหมด ชาวบ้านมาร้องเรียนต่อเศรษฐีทอง เศรษฐีจึงไล่ไอ้หวังออกจากบ้าน แต่ไอ้หวังขอร้องให้อยู่ต่อ เพราะไม่มีที่ไป เศรษฐีจึงตี 10 ครั้ง

ต่อมาไอ้หวังไปเลี้ยงวัวอีก และได้ขอให้เทวดามาช่วยให้ตนสบายเสียที เทวดาจึงมาช่วย โดยถ่มน้ำลายใส่ปากไอ้หวังและบอกว่าต่อไปนี้ไอ้หวังจะมีวาจาสิทธิ์ วันต่อมาเมื่อปล่อยวัวแล้วไอ้หวังมองเห็นเรือสินค้าก็พูดว่าขอให้เรือติดอยู่กับที่ไปไหนไม่ได้ เมื่อเรือขยับไปไหนไม่ได้ พ่อค้าลำบากมากต้องตามหาคนที่สามารถทำให้เรือเคลื่อนที่ได้ แต่ไม่มีใครมีความสามารถ ไอ้หวังจึงบอกตัวเองสามารถทำได้ และถ้าทำสำเร็จขอให้แบ่งสมบัติให้ครึ่งหนึ่ง เมื่อพ่อค้าตกลงไอ้หวังก็เอามือไปแตะเรือและพูดว่าขอให้เรือขยับเท่านั้นเรือก็ขยับได้ เศรษฐีเห็นไอ้หวังมีสมบัติกลับมาคิดว่าไอ้หวังไปขโมยใคร จึงยึดสมบัติไว้ทำให้ไอ้หวังโกรธมาก

เศรษฐีทองมีลูกสาวสวยอยู่คนหนึ่ง วันหนึ่งนางนั่งทอดผ้าอยู่ เมื่อไอ้หวังจะออกไป ลอยว้าวจึงพูดว่าขอให้ลูกสาวเศรษฐีกันติดอยู่กับที่ลูกไปไหนไม่ได้ เมื่อตอนเย็นกลับมาไอ้หวังจึงถามว่าถ้าตนช่วยแล้วจะได้อะไรตอบแทน เศรษฐีจะให้ไอ้หวังแต่งงานกับลูกสาว ไอ้หวังจึงยื่นมือไปจับนางจึงลุกขึ้นได้ ทั้งสองจึงแต่งงานกัน แต่นางไม่ยอมหลับนอนกับไอ้หวัง ไอ้หวังจึงไปขอให้เทวดาช่วยเหลือ เทวดาให้แหวนมาวงหนึ่งเมื่อสวมแล้วจะเป็นชายหนุ่มรูปงาม ไอ้หวังจึงสวมแหวนและบอกว่าตนฆ่าไอ้หวังแล้วและจะเอาว้าวและเมียไอ้หวังมาเป็นของตน ลูกสาวเศรษฐีตกใจจึงร้องให้คนมาช่วย แต่เมื่อทุกคนมาก็พบแต่ไอ้หวัง นางเกิดความสงสัยไว้และพบความลับของไอ้หวังจึงทำตัวดีกับไอ้หวัง และชวนกลับไปอยู่ที่บ้าน

ในนิทานเรื่องไอ้หวังมีเทวดามาช่วยเหลือซึ่งทำให้ไอ้หวังกลายเป็นคนมีวาจาสิทธิ์ เพื่อหวังผลแก่คน คือแกล้งไม่ให้เรือของพ่อค้าแล่นออกไปได้ และแกล้งให้ลูกสาวเศรษฐีลูกไปไหนไม่ได้ เมื่อไอ้หวังอาสาเป็นผู้ช่วยแก้ปัญหานั้น ก็ได้รับรางวัลตอบแทนกลับมา แต่ก็ไม่สมหวังในรางวัลนั้น เช่นช่วยทำให้เรือแล่นไปได้ ก็ได้รับรางวัลเป็นทรัพย์สินครึ่งหนึ่งของพ่อค้า แต่ก็ถูกเศรษฐีทองยึดไปเพราะคิดว่าไอ้หวังไปขโมยมา ช่วยแก้ปัญหาลูกสาวเศรษฐีให้ลูกจากที่นั่งได้ รางวัลก็คือได้แต่งงานกับลูกสาวเศรษฐี แต่ลูกสาวเศรษฐีก็ไม่ยอมร่วมหลับนอนด้วยเพราะอัปลักษณ์ ทำให้เทวดาต้องมาให้แหวนวิเศษ เมื่อไอ้หวังสวมแล้วก็มีรูปร่างงดงาม ในประเด็นทางสังคมไอ้หวังเป็นคนชนชั้นล่างของสังคม เป็นพวกชายขอบที่ไม่มีคนสนใจ คนเหล่านี้จะเงยหน้าอ้าปากได้เช่นไรถ้าไม่อาศัย “เทวดา” มาช่วย ท้าหัวข้อล่อคนพิการและคำต้อยจะเลื่อนชนชั้นทางสังคมไปเป็นลูกเขยเจ้าเมืองได้อย่างไรถ้าไม่อาศัยเวทมนตร์ที่เรียกว่าชนชั้นล่างที่ดีผู้ทำงานอย่างหนักหน่วงเพราะนั่นคือหน้าที่ของตัวอย่างยายที่เลี้ยงดูหัวข้อล่อ ยายจึงเป็นตัวเชื่อมของท้าหัวข้อล่อกับความเจริญก้าวหน้า นิทานเรื่องไอ้หวังจึงมีบทบาทหนึ่งที่อธิบายให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นปกครองกับชนชั้นถูกปกครองในสังคม

3) พระยาแฉนสู่ขวัญลูก

พระยาแฉนจะผูกแขนลูกชาย หมอโหรทำนายว่าถ้าหากได้ควายเขาปีมามา เลี้ยงเป็นอาหารในงานนี้จึงจะดี พระยาแฉนจึงให้เสนาอำมาตย์หาควายเขาปีชัวชมพูทวีป ก็ไม่พบควายของสองอ้ายน้องลูกกำพร้า เสนาอำมาตย์ของพระยาแฉนจึงขอควายสองอ้ายน้องนั้น แต่สองอ้ายน้องไม่ยอมให้ เสนาอำมาตย์นั้นจึงจูงเอาควายเขาปีนั้นไปยังเมืองพระยาแฉน นำไปถวายพระยาแฉน สองอ้ายน้องจึงตามกันไปเมืองพระยาแฉนไปทวงเอาควายคืน พระยาแฉนจึงให้ดาบกายสิทธิ์ทดแทนให้ สองอ้ายน้องจึงกลับมายังเมืองมนุษย์ ขณะเดียวกันได้มีลมมืดดอกพัดไปคนละแฉ ลมมืดแลไปคนละทาง ทำให้สองอ้ายน้องนั้นตกลงที่พื้นตาย ดาบกายสิทธิ์ก็เสียอยู่ที่พื้น เมื่อตายแล้วคนน้องก็ได้ไปเกิดในท้องของเห็นอัม พोटเป็นหนุ่มจึงละลิกถึงดาบกายสิทธิ์ และตรงไปที่ดาบกายสิทธิ์นั้นปักอยู่ ซึ่งปลวกได้กัดดินหุ้มเอาไว้และได้ขุดเอาดาบนั้นขึ้นมาพอเห็นอัมหนุ่มชักดาบออก ตัวเห็นอัมนั้นก็ได้กลายเป็นคน พอชักดาบเข้าไว้ก็กลายเป็นเห็นอัมเช่นเคย เห็นอัมหนุ่ม

นั่นจึงพยายามคาบดาบกายสิทธิ์นั้นกลับไป มีลูกสาวพระยาเมืองหนึ่งได้ไปชมสวน นางจึงเห็นสัตว์ป่าเห็นอัมตัวนี้ จึงอยากจะเอาไว้เลี้ยงดูเล่น จึงไล่จับเอา เห็นอัมจึงยอมให้จับแต่โดยดี ลูกสาวพระยาก็นำเห็นอัมนั้นมาเลี้ยงไว้ พอตกกลางคืนเห็นอัมก็ชักดาบกายสิทธิ์ออกจากฝัก ร่างก็กลายเป็นชายหนุ่มไปนอนกับลูกสาวเจ้าพระยากลางวันก็นำกลับเข้าฝักเหมือนเดิม ร่างก็จะกลายเป็นเห็นอัมเช่นเดิม ทำอย่างนี้ทุกคืนจนลูกสาวเจ้าพระยาตั้งท้อง พระยาจึงนำลูกสาวไปถาม นางจึงเล่าความจริงให้ฟังว่ามีท้องกับเห็นอัม และให้เห็นอัมถอดดาบให้ดูร่างนั้นก็กลายเป็นคน เมื่อนำดาบกลับเข้าฝักร่างนั้นก็กลายเป็นเห็นอัม พระยาเห็นดังนั้นจึงยกเมืองและลูกสาวให้ เห็นอัมจึงครองเมืองสืบต่อมา

(บุญมา ไชยแสนท้าว, 2542)

พระยาแฉนเป็นตัวละครสำคัญในตำนานและนิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสาน แฉนเป็นความเชื่อสูงสุดที่สามารถลดบันดาลทุกข์สุขให้แก่ผู้คนและสรรพสิ่งได้ แต่อย่างไรก็ตาม ในนิทานก็ได้แสดงให้เห็นว่าแฉนไม่ได้เป็นคนดีมากเท่าใดนัก ดังเช่นในตำนานพญาคนคาคกที่แฉนน้อยใจที่ผู้คนไปเคารพบูชาพญาคนคาคก จึงไม่บันดาลให้ฝนตก เป็นเหตุให้พญาคนคาคกต้องยกทัพไปรบกับแฉน ดังนั้นในนิทานเรื่องพญาแฉนสู่ขวัญลูก ก็เป็นภาพตัวแทนของผู้ปกครองเมือง ที่มักจะถูกสร้างให้เป็นตัวละครฝ่ายอธรรม โดยเฉพาะตัวละครเจ้าเมือง เศรษฐีที่ปรากฏในนิทานมุกตลกและในนิทานมหัศจรรย์ ในขณะที่ตัวละครฝ่ายตัวเอง อันได้แก่ท้าวกำพร้าว หรือคนท้าวๆ ไป มักจะเป็นฝ่ายธรรมะ

จิตร ภูมิศักดิ์ (2550) กล่าวในโฉมหน้าศักดินาไทยว่าตามหลักเศรษฐศาสตร์ “ที่ดิน” ถือเป็นปัจจัยแห่งการผลิต (Means of Production) อย่างหนึ่ง พุดง่ายๆ ก็คือที่ดินเป็นเครื่องมือหนึ่งในการทำมาหากินของมนุษย์ ทั้งนี้เพราะมนุษย์ยังชีพอยู่ด้วยการเพาะปลูกซึ่งเรียกเป็นศัพท์ว่ากสิกรรม เป็นหลัก ความผาสุกของมนุษย์แต่ละคนจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับข้อที่ว่าเรามีที่ดินมากหรือน้อยหรือไม่มีเลย นอกจากความผาสุกของมนุษย์จะขึ้นอยู่กับเครื่องมือทำมาหากินหรือปัจจัยแห่งการผลิตแล้ว อำนาจของมนุษย์ก็ขึ้นอยู่กับขนาดและปริมาณของเครื่องมือในการทำมาหากินด้วยเช่นกัน เจ้าของที่ดินใหญ่มีไพร่พลมีเลก หรือนัยหนึ่งผู้คนที่ทำงานภายใต้บังคับบัญชามาก็ย่อมมีอิทธิพลและอำนาจมากเป็นเงาตามตัว ทั้งนี้ก็เพราะเขากำเอาชะตาชีวิตของคนจำนวนมากไว้ในกำมือ คนที่ทำงานอยู่ภายใต้บารมีของเจ้าของที่ดินใหญ่ จะอึด จะอ้อม จะทุกข์ จะสุขขึ้นอยู่กับความพอใจของเจ้าของที่ดินเป็นเกณฑ์ นอกจากนี้จิตรยังได้แสดงความคิดเห็นว่าเจ้าของที่ดินทั้งปวงซึ่งมักมีอำนาจสูงสุดในสังคมยังได้พยายามสั่งสอนอบรมพวกไพร่พลเลกให้มองเห็นว่าตนเป็นผู้ประเสริฐ เป็นเจ้าของชีวิตประเพณีนิยมต่างๆ ของพวกตนก็ดี รูปแบบชีวิตของพวกตน เป็นต้นว่า กิริยามารยาท การพูดจา ฯลฯ ก็ดี การบันเทิงใจของพวกตนเป็นสิ่งที่ไพร่พลเลกควรถือเป็นแบบฉบับ ควรยกย่อง

และตามอย่าง นั่นก็หมายถึงว่าผู้ที่มีอำนาจในการครอบครองที่ดินย่อมมีอำนาจในการกำหนดรูปแบบของชีวิต อันเป็นปัญหาทางวัฒนธรรมด้วยอีกด้านหนึ่ง ดังนั้น อำนาจในการครอบครองที่ดินอันเป็นปัจจัยในการทำมาหากินนอกจากจะหมายถึงอำนาจและอิทธิพลของมนุษย์ที่มีมากหรือน้อยตามขนาดหรือปริมาณของที่ดินอันเป็นปัจจัยสำคัญในการทำมาหากินและยังหมายถึงอำนาจที่กำหนดรูปแบบของชีวิตซึ่งขึ้นอยู่กับอำนาจในที่ดินอันเป็นปัจจัยสำคัญในการทำมาหากิน

เมื่อพิจารณาอนุภาคตัวละครพระยาแถนเป็นตัวแทนของชนชั้นปกครอง หรือ ฝ่ายศักดินา ในความหมายนี้คือคนอื่น (The Others) เป็นคู่ตรงข้ามของสองอำมาตย์กำพร้า ซึ่งเป็นภาพตัวแทนของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้อพยพพลัดถิ่นผู้อยู่ในชนชั้นแรงงาน ดังนั้นเมื่อกล่าวถึงพระยาแถนจึงมักเป็นภาพในทางลบ คือเป็นผู้ปกครอง มั่งคั่ง มีอำนาจสูง มีอิทธิพล แต่ชอบกดขี่ ขูดรีด ดังเห็นได้จากการที่พระยาแถนให้คนไปเอาควายเขาปีของสองอำมาตย์ลูกกำพร้ามา แต่พระยาแถนในนิทานเรื่องนี้ยังมีความดีอยู่บ้างโดยการแลกตาบาศสิทธิ์กับควายเขาปีที่เอามานั้น นิทานเรื่องพระยาแถนสู่ขวัญลูก จึงเป็นนิทานอีกเรื่องหนึ่งที่เป็นภาพตัวแทนของกลุ่มชนชั้นแรงงานที่ต่อรองอำนาจกับชนชั้นปกครอง ซึ่งการต่อรองในที่นี้คือการใช้สิ่งของวิเศษและการเปลี่ยนสถานภาพจากชนชั้นถูกปกครอง ธรรมดาไปเป็นกษัตริย์ ที่สุดท้ายชนชั้นแรงงานได้เปลี่ยนสถานภาพไป ในขณะเดียวกันมีนิทานที่แสดงให้เห็นการต่อรองทางชนชั้นสำคัญอีกคือนิทานเชียงเมียง ดังนี้

4) เชียงเมียง

วันหนึ่งพระยาได้สั่งบ่าวไพร่ไปทำงาน เชียงเมียงจึงวางแผนไม่ยอมทำงาน โดยนำไก่มาถอนขนแล้วจับใส่กระติบข้าวปิดฝาไว้ทั้งเป็น พอตอนเช้าก็จัดแจงแต่งตัวพร้อมกับกระติบข้าว ไปถึงเพื่อนกำลังจะกินข้าว ก่อนจะลงมือทำงาน เพื่อน ๆ ก็เรียกเชียงเมียงร่วมวงกินข้าวทันที เชียงเมียงก็เปิดกระติบข้าวออก ไก่ก็กระโดดออกมา เชียงเมียงก็วิ่งไล่จับไก่ เพื่อน ๆ ก็พากันตกใจ เชียงเมียงบอกกับเพื่อนว่าบึงไว้ตั้งแต่เมื่อวานนี้ แล้วคืนชีพได้จึงได้ ต้องไปเสียเคราะห์ ทุกคนจึงแนะนำให้ไปเสียเคราะห์ เชียงเมียงจึงกลับบ้านอย่างสบาย

(บุญมา ไชยแสนท้าว, 2542)

เชียงเมียงเป็นตัวละครที่ฉลาดหลักแหลม และมักทำพยายอำนาจกับเจ้าเมืองอยู่เสมอ สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน (สิริวัฒน์ คำวันสา, 2542) ได้กล่าวถึงเชียงเมียงว่าเป็นวรรณกรรมที่แพร่หลายมากในภาคอีสาน ซึ่งเนื้อเรื่องตรงกับเรื่องศรีธนญชัยของภาคกลาง ในนิทานเรื่องนี้พบว่า เชียงเมียงสามารถหลบเลี่ยงการทำงานตามคำสั่งของพระยาด้วยการใช้ความฉลาดแกมโกงของเชียงเมียง นิทานเรื่องนี้จึงเป็นภาพตัวแทนที่แสดงให้เห็นการบทบาทของตำนานและนิทานที่ใช้แสดงความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นในสังคม ในขณะเดียวกันก็มีบทบาทในการเป็นทางออก (reject)

ให้แก่จิตใจของผู้ถูกปกครองด้วยเช่นกัน เชียงเมียงจึงเป็นภาพตัวแทนของชนชั้นถูกปกครองว่าสิ่งที่จะสามารถนำมาต่อรองกับชนชั้นปกครองได้คือความเฉลียวฉลาดและไหวพริบ

ความหลากหลายของกลุ่มชนและชาติพันธุ์ต่างๆ ในภาคอีสานรวมไปถึงดินแดนอุษาคเนย์นี้ทำให้ดินแดนแถบนี้เป็นพื้นที่ที่น่าสนใจของนักมานุษยวิทยาเป็นเวลานาน การบันทึกความคิด ความเชื่อต่างๆ ของตนไว้ในรูปแบบตำนาน นิทาน และเรื่องเล่าต่างๆ แม้วามันจะไม่เป็นเรื่องจริง แต่ก็น่าจะสะท้อนสำนึกทางวัฒนธรรมในด้านโครงสร้างและความสัมพันธ์ของกลุ่มชนต่างๆ ไว้ ดังตัวอย่าง

5) เสียวจาร์กับเสียวคนดิบ

มีชายสองคนเป็นเสียวกัน คนหนึ่งเป็นจาร์ได้รับการบวชเรียนมา ส่วนอีกคนหนึ่งไม่ได้บวชเรียนเรียก “คนดิบ” เสียวคนดิบนั้นไม่มีความรู้ เมื่อจะสร้างบ้านจึงไปปรึกษาเสียวจาร์ว่าจะเอาไม้อะไรมาสร้างบ้าน เสียวจาร์จึงบอกว่าให้เลือกเอาไม้ที่ฟ้าผ่ามาทำจึงจะดี เสียวคนดิบจึงทำตาม ไปเลือกหาเอาเฉพาะไม้ที่ถูกฟ้าผ่าทั้งหมดมาสร้างบ้าน เมื่อเสร็จก็ขึ้นไปอยู่ อยู่มาคืนหนึ่งได้มีนกขี้ถี้บินมาจับที่ชื่อและร้องว่า โต่ง โต่ง โต่ง เสียวคนดิบและครอบครัวจึงคิดกลัว เพราะถือว่าเข็ดขวง จึงพาครอบครัวหนีจากบ้านไปอยู่ที่อื่น กล่าวถึงกุลาพากันมาขายของ หาบกะเป้มา มาหาที่พักในหมู่บ้าน ชาวบ้านจึงบอกว่ามีเฮือนที่ไม่มีคนอยู่ อยู่หลังหนึ่ง แต่เป็นเฮือนเข็ดขวง แต่พวกกุลาบอก บ่เป็นหยัง ขอแต่มีให้อยู่ พวกกุลาจึงได้พักในเฮือนเสียวคนดิบนั้น พอตกกลางคืนมีนกขี้ถี้บินมาจับที่ชื่อเฮือนและร้องว่า โต่ง โต่ง โต่ง พวกกุลาได้ยินก็พากันลุกขึ้นมาและนำเอากะเป้ตะกร้าที่เต็มไปด้วยสิ่งของนั้น เทข้าวของออกนำเอามาโต่ง อย่างเสียงนกนั้นได้บอกไว้ นกขี้ถี้ก็ออกมาตกลงกะเป้และตะกร้าเป็นเงินเป็นค่าเต็มกะเป้ตะกร้าทุกคน พวกกุลาที่ไม่มีอะไรจะใส่เงินค่าแล้ว เลยวิ่งไปดูเฮือนไฟได้หวดขาด 1 อัน จึงนำมาโต่งเอาเงินค่านั้น พอรุ่งเช้าพวกกุลาจึงประกาศหาเจ้าของเฮือน และบอกว่ามันไม่ใช่เฮือนเข็ดขวง เป็นเฮือนค้ำคุณ และนำเอาเงินหาบค่ากลับบ้านเมืองของตน ส่วนที่เหลือในหวดขาดก็นำไปให้เจ้าของบ้านเจ้าของเรือน เสียวคนดิบจึงพาครอบครัวกลับมาอยู่ และนำเอาเงินเอาค่าในหวดขาดนั้นมาใช้จ่ายอย่างมีความสุข

(ทรัพย์สิน ปกิรณะ, 2542)

นิทานเรื่องเสียวจาร์กับเสียวคนดิบของกลุ่มชาติพันธุ์ญ้อได้แสดงภาพตัวแทนของกุลาที่เป็นพวกพ่อค้าเร่ ชาวกุลาหรือชาวตองสู้ หรือชาวไทยใหญ่เป็นกลุ่มที่เข้ามาในพื้นที่ดินแดนอีสานมาตั้งแต่อดีต โดยเข้ามาเป็นพ่อค้าเร่ ขนสินค้าจากเมืองหนึ่งไปขายยังอีกเมืองหนึ่ง ในขบวนอาจมีชาวอีสานบางส่วนที่รับจ้างเป็นกรรมกรหรือดูแลสัตว์ควาย ชาวกุลาหรือชาวตองสู้มีภูมิลำเนาอยู่เมืองเมาะหม่งในประเทศเมียนมาร์ตอนใต้ เดินทางเข้ามาค้าขายผ่านทางเมืองตาก เมืองระแหง กำแพงเพชร ผ่านเพชรบูรณ์หรือสระบุรีและขึ้นไปยังภาคอีสาน และกระจายกันค้าขายไปทั่วภูมิภาค

นิทานเรื่องนี้ได้แสดงภาพตัวแทนของชาวภูเขาในทัศนคติของผู้อยู่ว่าเป็นพวกที่ไม่หวาดกลัวต่อสิ่งใดๆ แม้ว่าในนิทานจะบอกว่าเขื่อนที่ไม่มีคนอยู่นั้นเป็นเขื่อนเข็ดขวง ที่คนทั่วไปจะชะล่า ไม่กล้าพักอาศัย แต่ชาวภูเขาก็ยังกล้าเข้าไปพัก นอกจากนั้นชาวภูกลายังเป็นผู้มีความกตัญญูทวดเวท คือรู้จักบุญคุณและตอบแทนบุญคุณ เมื่อชาวภูกลาได้รับทรัพย์สินเงินทองจากนกขี้ถี้แล้ว แทนที่จะปิดเงียบไว้ ในนิทานชาวภูกลากลับประกาศหาเจ้าของบ้าน และบอกความจริงให้ฟัง พร้อมทั้งได้มอบเงินทองให้แก่เจ้าของบ้าน ด้วยดังที่ปรากฏในตอนท้ายของเรื่อง นิทานเรื่องนี้จึงเป็นภาพตัวแทนหนึ่งที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้อยู่และชาติพันธุ์ตองสูหรือภูลา น้ำเสียงของนิทานเรื่องนี้แสดงให้เห็นความนับถือและความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันและกัน

6) นิกว่าบอกล้วย

มีคนไทยกับคนลาวเป็นเพื่อนกัน คนไทยมีเรืออยู่ลำหนึ่ง วันหนึ่งเกิดน้ำท่วมคนลาวนั่งเรือไปกับคนไทย โดยคนลาวนั่งอยู่หัวเรือคนไทยเป็นคนพายนั่งอยู่ท้ายเรือ เมื่อพายไปได้สักพักหัวเรือก็จะชนเข้ากับต้นไม้ คนลาวตกใจกลัวบอกคนไทยว่า “ซ้ายหน่อยๆ” คนไทยก็พายงัดเล็กน้อยเรือก็ไม่ชนต้นไม้ แล้วก็พายต่อไปอีกคราวันนี้เรือกำลังจะชนบ้านที่อยู่ริมแม่น้ำคนลาวเห็นก็ตกใจร้องบอกคนไทยว่า “ขวาหน่อยๆ” คนไทยก็พายงัดเล็กน้อยเรือก็ไม่ชนบ้าน คนลาวก็เกิดความสงสัยจึงถามคนไทยว่า “นี่เรือของแกทำด้วยไม้อะไรถึงได้บอกล้วยอย่างนี้” คนไทยก็ตอบว่า “ทำด้วยไม้ตะเคียนนะสิ” คนลาวเมื่อกลับถึงบ้านก็เล่าให้ภรรยาฟังและปรึกษากับภรรยาอยากตัดต้นตะเคียนที่อยู่ข้างบ้านเอามาทำเรือสักลำ ภรรยาที่ทักท้วงว่า “มันจะทับบ้านนะพี่ “ไม่ทับหรอก ต้นตะเคียนมันบอกล้วย” สามียืนยัน ว่าแล้วคนลาวก็คว่าขวานไปฟันต้นตะเคียนทันที ฟันไปจวนจะขาดมันก็ค่อยเอนลงจะทับบ้าน คนลาวยื่นร้องตะโกนบอก “ซ้ายหน่อยๆ” แต่แล้วต้นตะเคียนก็ล้มลงทับบ้านจนพังยับเยิน เจ้าคนลาวคิดบ่นในใจว่า “ช่วย ...ต้นตะเคียนลาวนี่มันตื้อแท้้น้อ”

(ไพรัช สะกิตพันธ์, 2555)

นิทานเรื่องนิกว่าบอกล้วยของกลุ่มชาติพันธุ์ลาว ได้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างคนไทย กับคนลาวที่มีความสัมพันธ์แบบเพื่อน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่ดี แต่ในนิทานเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่าคนลาวมีทัศนคติว่าคนไทยเป็นคนว่านอนสอนง่าย ผ่านสัญลักษณ์ของเรือที่ทำจากต้นตะเคียนส่งผลให้คนลาวไปตัดต้นตะเคียน ด้วยมีความหวังว่าต้นตะเคียนของตนจะสามารถนำมาสร้างเป็นเรือที่สามารถบังคับได้ง่าย แต่ต้นตะเคียนล้มทับบ้าน ทำให้คนลาวมองว่าต้นตะเคียนของคนลาวนั้นตื้อ บอกล้วย ซึ่งต้นตะเคียนก็เป็นสัญลักษณ์ที่หมายถึงคนลาวด้วยกัน

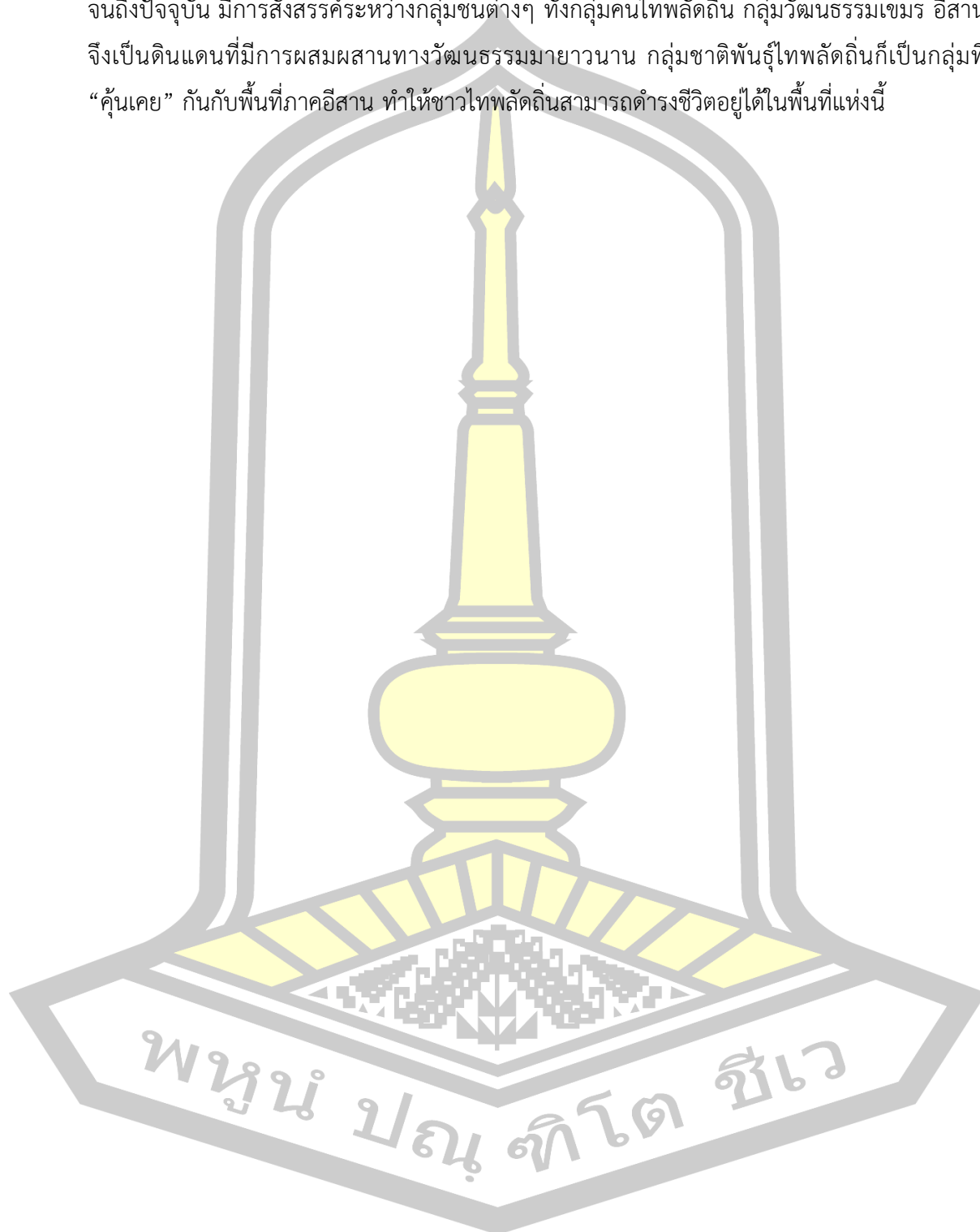
นอกจากตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานจะแสดงให้เห็นอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์แล้ว ตำนานและนิทานเหล่านี้ยังมีบทบาทในการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ได้แก่ บทบาทในการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ โดยตำนานและนิทานจะเป็นเครื่องมือในการนิยามตนเอง

เพื่อบอกว่า “เราคือใคร” และยังสามารถทำหน้าที่ในการบันทึกประวัติศาสตร์ของกลุ่มชาติพันธุ์เพื่อบอกเล่าที่มา ตำนานและนิทานได้มีบทบาทในฐานะเรื่องเล่าที่เป็นความทรงจำร่วมที่เชื่อมโยงไปถึงประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ ประวัติศาสตร์การอพยพจากมาตุภูมิ ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานในดินแดนใหม่ ซึ่งกลายเป็นส่วนสำคัญในการสร้าง “สำนึกชาติพันธุ์” ในขณะเดียวกันประเพณีพิธีกรรมก็เป็นเครื่องมือในการแสดงอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ได้เป็นอย่างดี ในขณะเดียวกันประเพณีพิธีกรรมก็แสดงให้เห็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมผ่านพื้นที่ทางพิธีกรรม โดยพิธีกรรมจะทำหน้าที่บอกตัวตนของชาติพันธุ์ ซึ่งจะพบสัญลักษณ์ต่างๆ ในประเพณีพิธีกรรมนั้นๆ ได้ ดังเช่นในกรณีพิธีเสนเรือนของชาวไทยดำที่จะใช้ซินนางหาญมาประกอบพิธีเสนเรือนเสมอ ดังนั้นตำนานซินนางหาญจึงมีบทบาทในการอธิบายที่มาของการเอาซินไปใช้ในพิธีกรรมเสนเรือน นอกจากนี้ตำนานและนิทานยังมีบทบาทในการสร้างกฎเกณฑ์และแนวปฏิบัติที่ดีต่อสมาชิกในสังคม โดยตำนานและนิทานได้ทำหน้าที่เป็นบรรทัดฐานทางสังคมเพื่อกำหนดแนวทางในการปฏิบัติตนของสมาชิก ในขณะเดียวกันก็มีบทบาทในการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ทั้งความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในครอบครัว ในสังคมเดียวกัน และความสัมพันธ์ต่อกลุ่มชาติพันธุ์อื่น

คนไทยลัดถิ่นในอีสานจะมีความผูกพันกับธรรมชาติ มีความสัมพันธ์กันด้วยวัฒนธรรม ความเชื่อ มีประเพณีและพิธีกรรมที่จัดขึ้นร่วมกันแสดงผ่านตำนานและนิทานซึ่งเป็นพื้นที่บรรจุเรื่องราวต่างๆ ของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ โดยตำนานและนิทานนี้ยังแสดงให้เห็นอัตลักษณ์ด้านต่างๆ ดังที่ได้กล่าวมา และยังคงแสดงให้เห็นว่าแต่ละกลุ่มมีรากทางวัฒนธรรมที่เกาะเกี่ยวและผูกโยงคนในกลุ่มร่วมกัน เราจึงสามารถมองเห็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของคนไทยลัดถิ่นในอีสานได้อย่างชัดเจน การปรากฏอัตลักษณ์ของทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทจึงเป็นการสร้างความคุ้นเคยที่เสมือนอยู่ในมาตุภูมิเดิม ทำให้ตำนานและนิทานมีคุณค่าและความหมายต่อกลุ่มชาติพันธุ์ไทยลัดถิ่นมากกว่าเป็นเรื่องเล่าเพื่อความบันเทิงใจ อีกทั้งตำนานและนิทานยังเป็นกลไกหนึ่งที่กลุ่มชาติพันธุ์ไทยลัดถิ่นในอีสานใช้ในการสืบทอดวัฒนธรรมและประกาศอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์

คนไทยลัดถิ่นในอีสานเป็นกลุ่มคนที่ไม่ได้อยู่ในพื้นที่ภาคอีสานของไทยตั้งแต่แรก แต่เป็นกลุ่มที่อพยพย้ายถิ่นมาจากพื้นที่ใกล้เคียงตั้งแต่สมัยอดีต แต่ละกลุ่มก็พยายามที่จะสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวของผู้คนเพื่อความอยู่รอดในสังคมและในพื้นที่ใหม่ ตำนานและนิทานของกลุ่มคนไทยลัดถิ่นได้แสดงให้เห็นอัตลักษณ์ของผู้คนเหล่านี้ กล่าวว่าการแสดงอัตลักษณ์ชาติพันธุ์เป็นเรื่องที่มีลักษณะอันเป็นพลวัตขึ้นอยู่กับเจตนา ความจงใจ ความจำเป็น ผลประโยชน์ สถานการณ์ และบริบททางสังคม หากคนๆ หนึ่งไม่ต้องการเปิดเผยตนเองก็คงจะไม่มีใครทราบว่าเป็นใคร หากคนๆ นั้นต้องการแสดงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ให้ “คนอื่น” รู้ เขาก็อาจแต่งชุดประจำชาติพันธุ์ (ศิริพร ฤกลาง, 2559 ก) ดังนั้นในตำนานและนิทานของคนไทยลัดถิ่นเองก็ได้แสดงอัตลักษณ์บางอย่างเพื่อบอกว่าคนเหล่านี้คือใคร ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้มีอัตลักษณ์ที่หลากหลาย สามารถปิดบัง ซ่อนเร้นและ

ต่อรองได้ ในพื้นที่อีสานซึ่งมี “พหุวัฒนธรรม” หรือมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มีการสังสรรค์ระหว่างกลุ่มชนต่างๆ ทั้งกลุ่มคนไทยลัทธิถิ่น กลุ่มวัฒนธรรมเขมร อีสาน จึงเป็นดินแดนที่มีการผสมผสานทางวัฒนธรรมมายาวนาน กลุ่มชาติพันธุ์ไทยลัทธิถิ่นก็เป็นกลุ่มที่ “คุ้นเคย” กันกับพื้นที่ภาคอีสาน ทำให้ชาวไทยลัทธิถิ่นสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในพื้นที่แห่งนี้

บทที่ 5

การใช้ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นต่อรองอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมภายใต้บริบท สังคมอีสาน

ภาคอีสานเป็นดินแดนขนาดใหญ่ที่มีความหลากหลายทางธรรมชาติ หากศึกษาจากหลักฐานทางโบราณคดีต่างๆ ก็พบว่ามีความอาศัยอยู่ในพื้นที่แถบนี้นับหมื่นปีแล้ว และยังคงมีผู้อยู่อาศัยอยู่อย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติ โดยเฉพาะเป็นแหล่งแรทองแดงและแร่ดีบุก ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างงานสำริดในยุคสมัยก่อน ซึ่งแร่ทั้งสองชนิดนี้จะพบอยู่เป็นจำนวนมากในหลายพื้นที่ ได้แก่ในเขตจังหวัดหนองคาย ต่อเนื่องไปยังเขตจังหวัดเลย หนองบัวลำภู และอุดรธานี ซึ่งทางธรณีวิทยาและทางโบราณคดีเรียกพื้นที่นี้ว่า “บริเวณลุ่มน้ำโขงตอนกลาง” พื้นที่แถบนี้ถือเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านช้างในอดีต และยังเป็นพื้นที่ของอาณาจักรขอมในอดีตด้วยเช่นกัน โดยมีหลักฐานทางโบราณคดีต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ คนไทได้อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในพื้นที่แห่งนี้เมื่อใดไม่แน่ชัด เพราะไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ส่วนใหญ่ในระยะแรกมักจะบันทึกไว้ในรูปของตำนาน และนิทานที่บอกเล่าสืบต่อกันมา จนถึงสมัยอาณาจักรล้านช้าง เชียงทอง หลวงพระบาง เวียงจันทน์ในฝั่งลาวถือกำเนิดขึ้น ดินแดนต่างๆ ในภาคอีสานจึงเริ่มมีหลักฐานบันทึก และทำให้เห็นภาพของผู้คนที่อยู่ในพื้นที่แห่งนี้ได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

ตำนานและนิทานได้แสดงให้เห็นถึงอัตลักษณ์ของคนไทพลัดถิ่นในอีสานหลายประการ นอกจากนี้ตำนานและนิทานยังได้ถูกใช้ในการต่อรองอัตลักษณ์ของคนไทพลัดถิ่นในอีสานผู้ซึ่งเป็นเพียงคนกลุ่มหนึ่งท่ามกลางผู้คนจำนวนมากที่หลากหลายวัฒนธรรมในกระแสธารแห่งยุคโลกาภิวัตน์ที่โหมกระหน่ำ ในบทนี้ผู้วิจัยต้องการนำเสนอการต่อรองอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมภายใต้บริบทสังคมอีสานในปัจจุบันของผู้คนเหล่านี้

5.1 การใช้ตำนานและนิทานเพื่อสร้างพื้นที่ทางสังคม

การศึกษาเรื่องพื้นที่มีมานานและมีหลายแนวคิด แต่สามารถแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม คือ แนวคิดเรื่องพื้นที่สัมพันธ์และแนวคิดเรื่องพื้นที่สมบูรณ์ (ฐิรวุฒิ เสนาคำ, 2547) แนวคิดแรกมองพื้นที่ในฐานะสิ่งที่มีคุณสมบัติเฉพาะที่มีความเป็นหนึ่งเดียว เป็นที่ว่างสำหรับบรรจุสิ่งอื่น หรือเป็น “พื้นที่ในฐานะกล่องบรรจุ” (Container - space) แนวคิดหลังมองพื้นที่จากมิติความสัมพันธ์ของวัตถุและการก่อรูปของวัตถุที่เกิดจากกฎเกณฑ์และความสัมพันธ์ในมิติภูมิศาสตร์ พื้นที่คือตำแหน่งของความสัมพันธ์ทางสังคม คือโครงสร้างที่กำหนดและถูกกำหนดโดยกิจกรรมของมนุษย์ ความสัมพันธ์

ทางสังคมมิใช่สิ่งที่ถูกกำหนดหรือวางกรอบโดยพื้นที่แห่งใดแห่งหนึ่งและมิได้ถูกบรรจุไว้ในกล่องของพื้นที่ และพื้นที่เองคือสิ่งที่ถูกสร้างหรือถูกกำหนดโดยสังคม กล่าวอีกนัยหนึ่ง แนวคิดเรื่องพื้นที่สัมพันธ์กันสนิท พื้นที่ทางภูมิศาสตร์ทำหน้าที่เป็นกล่องบรรจุพื้นที่ทางสังคม เช่น วัฒนธรรม สังคม การเมือง ผู้คน ตัวตนหรือสรรพสิ่ง หนึ่งพื้นที่ภูมิศาสตร์บรรจุหนึ่งวัฒนธรรม หนึ่งสังคม และหนึ่งอำนาจ

พื้นที่มีนัยสำคัญในเชิงวัฒนธรรมว่าด้วยเป็นตัวกำหนดโลกทัศน์และอัตลักษณ์ของกลุ่มชน ดังที่ Cresswell (2004) กล่าวว่า When we look at the world of places we see different things. We see attachments and connections between people and place. We see the world of meaning and experience.

5.1.1 การใช้ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานเพื่อตอรองพื้นที่ทางภูมิศาสตร์

สถานที่เป็นประดิษฐกรรมทางสังคมที่เกิดจากการสร้างสรรค์ของจินตนาการ โดยภาษาที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างสรรค์พื้นที่ ภาษาทำให้สิ่งที่เคยถูกมองข้าม ปรากฏให้เห็นหรือมีตัวตนเกิดขึ้น เช่น ทุ่งกุลาร้องไห้ แม่น้ำโขง ชื่อเหล่านี้ทำให้พื้นที่ที่ถูกเรียกมีความแตกต่างจากพื้นที่อื่น หากปราศจากชื่อเรียกสถานที่เหล่านี้แล้ว ทุ่งกุลาร้องไห้ หรือแม่น้ำโขงอาจจะไม่มีความแตกต่างจากพื้นที่ทางภูมิศาสตร์อื่นๆ ชื่อเรียกเหล่านี้จึงเป็นสิ่งสร้างที่สร้างความหมายจำเพาะและเอกลักษณ์ให้แก่พื้นที่ทางภูมิศาสตร์เหล่านั้น

นอกจากชื่อเรียกสถานที่แล้ว สถานที่แต่ละแห่งยังปรากฏเรื่องเล่าทั้งตำนานและนิทานที่กลุ่มคนเล่าขานเกี่ยวกับพื้นที่ที่ตนอาศัยอยู่ เนื่องจากสถานที่เป็นดินแดนทางที่มีประวัติความเป็นมาและเกี่ยวข้องกับความทรงจำในอดีตของชุมชน สถานที่จึงเป็นสิ่งที่กระตุ้นอารมณ์ความรู้สึก ความรัก ความผูกพันของผู้อยู่อาศัยที่มีต่อถิ่นที่อยู่ของตน ไม่มีพื้นที่ใดที่เป็นพื้นที่ว่างเปล่า เพราะพื้นที่เป็นเรื่องของการต่อสู้ช่วงชิง คนไทพลัดถิ่นในอีสานได้ใช้ตำนานและนิทานในการตอรองพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ไว้หลายประการ ดังตัวอย่าง

5.1.1.1 บ้านกลางหมื่น

บ้านกลางหมื่น เป็นสถานที่สำคัญที่ชาวภาพสิญธุ์เชื่อว่าเป็นจุดเริ่มต้นก่อตั้งเมืองภาพสิญธุ์ โดยมีตำนานเล่าดังนี้

ในสมัยเจ้าศิริบุญสาร เจ้าเมืองนครเวียงจันทน์ได้ขึ้นครองอำนาจเป็นพระเจ้าแผ่นดินลาวได้เกิดวิวาทหมาดหมาง ภายในราชสำนักกับกลุ่มพระวอ พระตา เขตกำแพงนคร เจ้าฟ้าชาวลาวเวียงซึ่งบุโรหิตซึ่งเป็นบิดาของสนมเอกของเจ้าศิริบุญสาร กลุ่มละวอ พระตา และเจ้าฟ้าชาวลาวเวียง จึงได้พาไพร่พล ครอบครัวรวมทั้งบุตรสาวของเจ้าฟ้าชาวลาวเวียงสนมเอกของเจ้าศิริ

บุญสารซึ่งกำลังตั้งครุภรณ์อยู่อพยพจากนครเวียงจันทน์มาอยู่ที่บ้านหนองบัวลุ่มภู ต่อมาได้สร้างเป็นเมืองชื่อวานครเขื่อนขันธกาศแก้วบัวบาน เมื่อเจ้าศิริบุญสารทราบข่าวจึงได้ยกทัพหลวงมาโจมตีกลุ่มของพระวอ พระตา จึงยกไพร่พลครอบครัวหนีไปตั้งถิ่นฐานใหม่ที่บ้านคู บ้านแกนนครปาศักดิ์

ส่วนเจ้าผ้าขาวลาวเวียง และบุตรสาวซึ่งตั้งครุภรณ์แก่ได้พาไพร่พลหนี การโจมตีมาอยู่ที่บ้านผ้าขาวพรรณนา ธิดาของเจ้าผ้าขาวลาวเวียง ซึ่งตั้งครุภรณ์กับเจ้าศิริบุญสารได้กำเนิดบุตรชายที่นั่น ให้ชื่อว่า “โสมพระมิตร” เจ้าศิริบุญสารพอทราบข่าวว่าได้กำเนิดพระราชบุตรชาย จึงได้ยกทัพติดตามที่บ้านหนองบัวลำภูอีก ฝ่ายเจ้าผ้าขาวลาวเวียง ได้ทราบข่าวก็กลัวอันตรายจะเกิดขึ้น จึงได้อพยพไพร่พล รวมทั้งท้าวโสมพระมิตรข้ามเทือกเขาผ่านป่าดงพงไพรมาด้วยความยากลำบาก โหยหิว หนาวหิวแสบ้างไพร่พลเกิดเจ็บป่วยล้มตายเป็นจำนวนมาก นับหลายพันคนเดินทางมาถึงดงป่าใหญ่แห่งหนึ่งเหมาะสำหรับการหลบซ่อนเข้าศึกและอุดมสมบูรณ์ จึงได้พักไพร่พลและสำรวจผู้คนที่ยังมีชีวิตอยู่ นับได้จำนวนห้าพันคน เจ้าผ้าขาวลาวเวียงจึงพิจารณาเห็นว่าทำเลดงป่าใหญ่แห่งนี้เหมาะสม จึงได้ตั้งรกรากถิ่นฐานอยู่ที่นี่ และตั้งชื่อบ้านตามจำนวนไพร่พลที่รอดชีวิตคือห้าพันคน จึงได้ชื่อบ้านว่า “บ้านกลางหมื่น” และเพื่อเป็นการสร้างขวัญกำลังใจ และมีสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจแก่ไพร่พล เจ้าผ้าขาวลาวเวียง จึงได้ให้ช่างที่ติดตามมาจากเวียงจันทน์สร้างพระเจ้าใหญ่ขึ้นเป็นพระประธานขนาดใหญ่และสร้างพระพุทธรูปอีกองค์หนึ่ง ซึ่งแตกต่างจากพระประธานองค์แรก เพราะเป็นสร้างโดยช่างชาวไทย ศิลปะแบบสมัยกรุงศรีอยุธยา สร้างพระพุทธรูปสององค์ตามแนวความเชื่อว่าจะปกปักษ์รักษาบ้านเมือง ให้ปลอดภัยจากข้าศึกได้

(ประสงค์ ภูตองโคป, 2560)

บ้านกลางหมื่นเป็นหมู่บ้านแรกและเป็นจุดกำเนิดแห่งเมืองกาฬสินธุ์ อยู่ไม่ไกลจากบริเวณเมืองกาฬสินธุ์ในปัจจุบันมากนัก บริเวณโดยรอบเป็นป่าไม้เบญจพรรณที่ยังคงอุดมสมบูรณ์ การตั้งชื่อหมู่บ้านว่าบ้านกลางหมื่น จึงเป็นการสร้างความทรงจำร่วมของการอพยพของชาวลาวเวียงในครั้งอดีต ความทรงจำเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่สำคัญ ซึ่งเราอาจเรียกว่าประสบการณ์ ซึ่งการจดจำจะเกี่ยวข้องกับการหลอมรวมภาพลักษณ์และอุดมคติจนเกิดเป็นความสัมพันธ์ทางสังคม “พื้นที่ความทรงจำ” (sites of memory) จึงมาจากปัจเจกชนกับกลุ่มสังคม ความทรงจำร่วมของคนในสังคมก่อให้เกิดเอกภาพในสังคม ทำให้สังคม “มีเรื่องเล่า” ซึ่งหล่อหลอมให้เกิดอัตลักษณ์ทางสังคมขึ้น และอัตลักษณ์เหล่านี้ก็จะถูกนำไปใช้เพื่อสร้างความเป็นชุมชน อันมีพื้นที่ประวัติศาสตร์ร่วมกัน ซึ่งพื้นที่บ้านกลางหมื่นนี้เองคือสถานที่ที่ซึ่งเป็น “พื้นที่ความทรงจำ” ทำหน้าที่บรรจुर่องรอยและเรื่องราวของบรรพบุรุษ ซึ่งบ้านกลางหมื่นมีทั้งตำนานเล่าขาน มีร่องรอยของสถานที่ต่างๆ และพระพุทธรูปที่เชื่อว่าสร้างขึ้นในสมัยที่อพยพมา พระเจ้าใหญ่แห่งวัดปฐมปฏิมากรจึงถูกสร้างให้เป็น

สัญลักษณ์ทางอุดมการณ์ในการสร้างอัตลักษณ์ร่วมของคนในชุมชน พลังศรัทธาที่มีต่อพระเจ้าใหญ่นั้น เป็นที่ยึดมั่นกันว่าลูกหลานที่ไปอยู่ที่อื่น เทศกาลสำคัญๆ อย่างสงกรานต์ ปีใหม่ จะกลับบ้านหรือไม่ก็ได้ แต่งานสร้งน้ำปูใหญ่ถือเป็นงานที่ไม่มาไม่ได้ เป็นการให้ความสำคัญต่อการประกอบสร้างเหตุการณ์ เพื่อตอกย้ำความทรงจำ จึงเป็นการสร้างพื้นที่ทางสังคมโดย “พื้นที่” ดังกล่าวมิได้มีความหมายถึงพื้นที่ทางกายภาพเท่านั้น หากแต่รวมความไปถึงพื้นที่ในบริบทของความเชื่อ ความศรัทธา อันมีความหมายร่วมจนกลายเป็นสัญลักษณ์ที่อยู่เหนือกาลเวลาได้

นอกจากเจ้าปู่ใหญ่ซึ่งเป็นพระพุทธรูปศิลปะลาวแล้ว ชาวบ้านกลางหมื่นยังคงนับถือผีเจ้าผ้าขาวลาวเวียง หรือที่เรียกกันว่า “ปู่สามขา” ทั้งนี้เพราะเมื่อเจ้าผ้าขาวแก่มากได้ใช้ไม้เท้าเพื่อพยุงเวลาเดินไปไหนมาไหน ทำให้มีลักษณะคล้ายกับมีสามขา ตำนานยังเชื่อมโยงไปว่าเมื่อเจ้าผ้าขาวตายก็ได้มีพิธีศพที่เนินดินใกล้วัดพระเจ้าใหญ่ ไม้คานที่ใช้หามศพของปู่สามขา ถูกนำไปปักไว้บนเนินดินแห่งหนึ่ง ต่อมาไม่นานไม้คานซึ่งเป็นไม้แห้งก็แตกกอกกลายเป็นไผ่กอใหญ่ และเชื่อว่ากอไผ่ที่ขึ้นอยู่เหนือหลุมศพของปู่สามขาหรือเจ้าผ้าขาวนั้นเป็นไม้ศักดิ์สิทธิ์ ชาวบ้านห้ามไม่ให้เหยยหรือสะเก็ดต่างบ้านมาป็นกอไผ่นี้ เพราะจะมีอันเป็นไป

ภาพประกอบที่ 11 ศาลเจ้าปู่สามขา

การให้ความหมายแก่พื้นที่บริเวณดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าชาวลาวที่อพยพมาได้ให้ความหมายต่อพื้นที่ทางกายภาพ ซึ่งเป็นเพียงป่าไม้ธรรมดาๆ ให้เต็มไปด้วยความหมายและความศักดิ์สิทธิ์ทั้งมิติของความเชื่อในมิติตั้งเดิมและมิติพุทธศาสนา ในการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นี้ (ศรีศักร วัลลิโกดม และวลัยลักษณ์ ทรงศิริ, 2551) ได้กล่าวว่าพื้นที่ทางกายภาพมีความหมายต่อมนุษย์ ตรงกันข้ามมนุษย์มักจะทำให้ความหมายต่อพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ตามภูมิลักษณะรองรับการตั้งบ้านแปงเมือง ดังนั้นในทุกสังคมวัฒนธรรมจึงมักให้ความหมายศักดิ์สิทธิ์แก่พื้นที่กายภาพที่มีลักษณะเฉพาะตัว ดังเช่นชาวลาวยังคงต้องต้องการความมั่นคงทางจิตใจโดยการสร้างตำนานมาเพื่อรองรับบริเวณพื้นที่ป่าขนาดใหญ่ และกอไผ่ท้ายวัด ซึ่งนอกจากจะเป็นการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แล้ว ยังเป็นการ

สร้างอัตลักษณ์ที่สำคัญของชาวลาวที่ใช้ต่อรองอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตน ซึ่งมีทั้งการนับถือผีบรรพบุรุษและการนับถือพระพุทธศาสนา

เมื่อเราพิจารณาในส่วนของพื้นที่กอไผ่ซึ่งเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แล้วก็จะพบว่าอาจเป็นกลวิธีหนึ่งที่ต้องการรักษาความบริสุทธิ์แห่งกลุ่มชาติพันธุ์ของตน รวมไปถึงการสร้างความภาคภูมิใจในบรรพบุรุษของตนซึ่งมีที่มาจากเจ้า ไม่ได้เป็นประชาชนคนธรรมดาเหมือนกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ดังนั้นการกันพื้นที่นี้ไม่ให้เขยหรือสะไภ่ต่างบ้านมาป็น ก็เท่ากับการประกาศว่าไม่ให้เข้ามายุ่งย่ามในพื้นที่นี้เท่ากับการปิดกั้นพื้นที่ไม่ให้บุคคลภายนอกเข้ามาวุ่นวาย ดังนั้นผู้ที่สามารถเข้ามาในพื้นที่แห่งนี้ได้จึงเป็นผู้ที่มีความพิเศษที่จะต้องเป็นลูกหลานของเจ้าผ้าขาวเท่านั้น อันเท่ากับการอ้างสิทธิ์อันชอบธรรมของ “เชื้อสายที่แท้” ของเจ้าผ้าขาวลาวเวียงเท่านั้น ดังนั้นบ้านกลางหมื่นจึงเป็นการปรับเปลี่ยนพื้นที่กายภาพให้เป็นพื้นที่ทางจิตวิญญาณ เป็นการให้ความหมายแก่พื้นที่กายภาพธรรมดาๆ ให้กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นกลวิธีหนึ่งในการใช้ในการต่อรองอำนาจกับกลุ่มอื่น ดังที่ (โศรยา ธัญญประกอบ, 2560) กล่าวว่า ดำเนินทำหน้าที่ร้อยเรียงประสบการณ์เพื่อสร้างสำนึกให้ร่วมกับผู้เล่าและสมาชิกของสังคม การประกอบสร้างเรื่องราวโดยการนำประวัติศาสตร์ความเป็นมาของบรรพบุรุษยึดโยงเข้ากับพื้นที่ทางกายภาพที่หวงแหนผูกยึดติดกับความเชื่อทางศาสนาที่ฝังแน่นในจิตในใจของผู้คนผสมผสานกับประสบการณ์ชีวิตที่เผชิญในอดีตเพื่อถ่ายทอดความคิด ความเชื่อ ตลอดจนความรู้ให้กับสมาชิกของชุมชนเพื่อให้สมาชิกได้รับรู้ในสิ่งที่รับรู้ร่วมกันของบรรพบุรุษ ทั้งประวัติศาสตร์ ประสบการณ์ชีวิตของบรรพบุรุษลาวที่มีเคยลิ้มจากความทรงจำจนกลายเป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย

5.1.1.2 ห้วยปะหลานและตำนานทุ่งกุลาร้องไห้

ห้วยปะหลาน เป็นห้วยน้ำขนาดเล็ก ๆ อยู่ในพื้นที่อำเภอพยัคฆภูมิสิสัย จังหวัดมหาสารคาม ห้วยปะหลานมีที่มาจากตำนานทุ่งกุลาร้องไห้ในตอนต้นได้กล่าวถึงที่มาของท้องทุ่งขนาดใหญ่ และการให้ชื่อสถานที่ต่าง ๆ และต่อจากนั้นได้กล่าวถึงการเคลื่อนย้ายของผู้คนในแถบนี้ ดังนี้เพื่อความว่า

พญานาคเห็นว่าหากไม่ต้องการให้สำเภาแล่นต่อไปได้ ก็ต้องทำให้น้ำทะเลให้เหือดแห้ง ว่าแล้วจึงจัดการดูดน้ำทะเลออกจนหมด เมื่อทะเลแห้งไปแล้ว ท้าวฮาดและท้าวทอนจึงได้พานางแสนสีและนางคำแพงพร้อมด้วยจำเอนเดินทางเท้าต่อไปจนถึงบ้านแห่งหนึ่งและพักอาศัยกันอยู่ที่นี่ บ้านแห่งนี้จึงได้ชื่อว่าบ้านแสนสี ซึ่งปัจจุบันตั้งอยู่ในเขตอำเภอเกษตรวิสัย

จากนั้นจึงได้เดินทางรอนแรมกันต่อไปจนมาถึงริมป่าลำธารแห่งหนึ่ง พวกเขาได้ข้ามลำธารไปยังโนนบ้านแห่งหนึ่งที่อยู่ฝั่งตรงข้าม แต่ระหว่างทาง จำเอนเกิดความเมื่อยล้าจึงไม่ขอเดินทางติดตามไปกับนางแสนสีและนางคำแพงด้วย แต่กลับขอพักอาศัยอยู่ที่บ้านแห่งนั้นต่อจนถึง

แก่ชีวิตในที่สุด ชาวบ้านได้ช่วยกันฝังร่างไว้วิญญาณของจำเอนไว้ ณ บ้านแห่งนั้นและตั้งชื่อว่าบ้านจำเอน ซึ่งปัจจุบันคือบ้านแจ่มอารมณ์ อำเภอเกษตรวิสัย

สี่คนที่เหลือเดินทางต่อไปจนมาถึงเขตป่าดง ด้วยความรักที่มีต่อนางแสนสี่ผู้หญิงคนเดียว ท้าวฮาดคำโปงกับท้าวทอนจึงได้ต่อสู้กันเอง จนในที่สุด ท้าวฮาดคำโปงก็ถูกท้าวทอนฆ่าตายที่กลางทุ่ง และได้เรียกหมู่บ้านแห่งนั้นว่าบ้านฮาด ซึ่งต่อมาเป็นบ้านฮาด อำเภอเกษตรวิสัย

ด้วยความอาฆาต วิญญาณของท้าวฮาดจึงกลับมาล้างแค้นท้าวทอน โดยได้กลายมาเป็นผีโปง (ผีหัวแสง) เพื่อตามไล่ล่าท้าวทอน จนท้าวทอนต้องพานางแสนสี่และนางคำแพงหนีไปทางตะวันตกซึ่งขณะนั้นเป็นทุ่งกว้างใหญ่ และด้วยความอ่อนเพลียจากการเดินทาง ทั้งสามจึงได้นอนหลับไปได้ต้นไม้ใหญ่ ท้าวทอนและนางแสนสี่ตื่นขึ้นมาก่อน และปล่อยให้นางคำแพงเหลืออยู่เพียงผู้เดียว ทุ่งบริเวณนี้จึงมีชื่อเรียกต่อมาว่า ทุ่งป่าหลาน ซึ่งปัจจุบันคืออำเภอพยัคฆภูมิพิสัย

เมื่อพระอินทร์ส่งญาณวิเศษตรวจตราโลกมนุษย์ และได้พบเห็นท้องทะเลหลวงที่เคยเต็มไปด้วยน้ำ กลับแห้งเหือด และเต็มไปด้วยซากสิ่งมีชีวิตมากมายทั้งปลา หอย และกุ้ง นอนตายเน่าเหม็นคละคลุ้ง จึงได้บอกให้นกอินทรีลงมากินซากสัตว์ในทะเลหลวงแห่งนี้ นกอินทรีได้ถ่ายมูลออกเป็นก้อนขนาดใหญ่ ที่ชาวบ้านเรียกกันทั่วไปว่า ชี้นกอินทรี

เมื่อนกอินทรีจัดการซากทั้งหมดเสร็จแล้ว ก็ไปทูลขอร้องวัลจากพระอินทร์ พระอินทร์จึงให้ช้างไว้เป็นอาหาร นกอินทรีทั้งหลายพากันแย่งชิงช้าง บางตัวก็คาบหัวช้างไปกินแล้วทิ้งหัวไว้กลายเป็นป่าดง จนต่อมาบริเวณแห่งนั้นจึงได้ชื่อว่า ดงหัวช้าง ซึ่งกลายมาเป็นบ้านหัวช้างในเขตอำเภอจตุรพักตรพิมานในปัจจุบัน ส่วนบางตัวก็คาบได้เท้าช้างไปกินแถวดงแห่งหนึ่ง จนกลายเป็นที่มาของชื่อ ดงเท้าสาร หรือที่เรียกว่าเขตอำเภอสุวรรณภูมิในปัจจุบัน ส่วนเขตดงช้างที่มีช้างมากมาย ปัจจุบันก็กลายมาเป็นบ้านดงช้าง ในอำเภอบุณฑลรัตน์เอง

เมื่อหนีมาได้ ท้าวทอนและนางแสนสี่ก็เดินทางกลับไปยังเมืองจำปากนาคบุรี แต่ก็กลับมาพบแต่เมืองร้างที่ไร้ผู้คน เนื่องจากประชาชนกลัวนกอินทรีจึงพากันย้ายหนีออกไป ส่วนพญานาคก็ได้ดำดินหนีไปอยู่ที่ดินแดนที่ไกลออกไปจากเขตแม่น้ำโขง

ฝ่ายพญาพรหมที่ตกกับนางจันทราเทวีก็ตรอมใจตายด้วยความคิดถึงลูก เมื่อท้าวทอนและนางแสนสี่สามารถรวบรวมไพร่พล และประชาชนที่เหลืออยู่ได้กลุ่มหนึ่ง ก็พากันบูรณะสร้างเมืองจำปากนาคบุรีขึ้นมาใหม่ และร่วมกันสร้างพระธาตุพนมขึ้นขึ้น เพื่อเป็นอนุสรณ์ให้กับบิดาและมารดา รวมถึงเพื่อไถ่บาปให้กับตนเองด้วย ต่อจากนั้น ทั้งสองก็ได้อยู่ร่วมกันและครองเมืองอย่างมีความสุขจนสิ้นชีวิต

(อุราณ เจริญหอม, 2558)

ตำนานทุ่งกุลาร้องไห้ได้แสดงให้เห็นถึงการสร้างความหมายให้แก่พื้นที่ทางกายภาพ เป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพื้นที่ที่จะทำให้เราเห็นประสบการณ์และความหมายที่กลุ่มชาติพันธุ์ลาวพลัดถิ่นได้สร้างให้แก่พื้นที่และพื้นที่ได้มอบให้แก่กลุ่มคนเหล่านี้ ไม่ว่าจะเป็ป่า หรือทุ่งขนาดใหญ่ในตำนานนี้ล้วนแล้วแต่มีที่มา พื้นที่ต่างมีส่วนที่หล่อหลอมให้เกิดโลกทัศน์และแบบแผนการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนเหล่านี้ เป็นการบอกเล่าถึงความทรงจำและความผูกพันของผู้คนที่มีต่อสถานที่ ดังนั้นจินตนาการเกี่ยวกับพื้นที่จึงไม่ใช่แค่เพียงเรื่องเพื่อผืนธรรมชาติ หากแต่เป็นสิ่งที่ทรงพลัง มีอำนาจ Said (1994) ชี้ให้เห็นว่าพื้นที่เป็นเรื่องของการต่อสู้ช่วงชิง ทั้งนี้เพราะไม่มีพื้นที่แห่งใดในโลกเป็นพื้นที่ว่างเปล่าไร้ผู้อยู่อาศัย และการต่อสู้ช่วงชิงเป็นเรื่องของการทหาร แนวคิด อารูธ อุดมการณ์ ผนวกกับจินตนาการไปพร้อมกัน จะเห็นได้ว่าในตำนานทุ่งกุลาร้องไห้ตอนต้นมีการอธิบายการเรียกชื่อหรือการกำเนิดของพื้นที่ทางกายภาพเช่น ดงเท้าสาร ดงหัวช้าง บ้านดงช้าง ตลอดจนความเป็นมาของผู้คน แสดงให้เห็นความผูกพันที่มนุษย์มีต่อธรรมชาติ พยายามปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติ ดังที่ ศรีศักร วัลลิโภดม และวลัยลักษณ์ ทรงศิริ (2551) เรียกว่าภูมิวัฒนธรรม ซึ่งหมายถึงลักษณะภูมิประเทศทางประวัติศาสตร์ในอาณาบริเวณใดบริเวณหนึ่ง เช่น ป่าเขาลำเนาไพร ทุ่งหนองบึง แม่น้ำลำคลอง หรือปากอ่าวชายทะเลอันสัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในท้องถิ่นจนเป็นที่รู้จักร่วมกัน และมีการกำหนดนามชื่อเป็นสถานที่ต่างๆ ให้เป็นที่รู้จักร่วมกันในลักษณะแผนภูมิหรือแผนที่เพื่อสื่อสารถึงกันโดยสร้างเป็นตำนาน (Myth) ขึ้นมาอธิบายถึงความเป็นมาและความหมาย ความสำคัญทางประวัติศาสตร์ สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม

ตำนานทุ่งกุลาร้องไห้ไม่ได้เป็นแค่เพียงการสร้างพื้นที่ทางกายภาพเท่านั้น แต่ยังเป็น การสร้างสำนึกร่วมที่สำคัญ ดังจะเห็นได้จากคำขวัญประจำตำบลปะหลาน อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย ว่า “ถิ่นข้าวหอมมะลิปลอดสาร ตำนานทุ่งกุลา มีกบ เขียด กุ้ง หอย ปู ปลา ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง”

ภาพประกอบที่ 12 ห้วยปะหลาน อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม

5.1.1.3 เรณูนคร

เรณูนคร เป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดนครพนมที่มีชาวผู้ไทยอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก โดยเมืองเรณูนครตั้งขึ้นเพราะชาวผู้ไทยอพยพมาจากเมืองเว่ ดั้งตำนานที่ชาวผู้ไทยเรณูนคร ดังนี้

เดิมบรรพบุรุษชาวผู้ไทยเมืองเรณูนครมีภูมิลำเนาอยู่ที่เมืองน่าน้อยอ้อยหนู ต่อมาเจ้าเมืองน่าน้อยอ้อยหนูไม่พอใจ เพราะบ้านเมืองมีความอึดคัดทำให้เกิดการแย่งชิงกัน ท้าวท่าจึงพาชาวผู้ไทยอพยพไปขึ้นอยู่กับเจ้าอนุรุฑ เจ้าอนุรุฑจึงให้ชาวผู้ไทยไปอาศัยอยู่เมืองวังซึ่งเป็นถิ่นของพวกข่า ชาวผู้ไทยและพวกข่าเมื่ออยู่ด้วยกันก็เกิดการแย่งชิงกันเป็นใหญ่ จึงได้ตกลงสัญญาแข่งขันการยิงธนูขึ้นเพื่อตัดสินว่า ผู้ใดเก่งกว่าจะได้เป็นเจ้าปกครอง โดยมีข้อแม้ว่าถ้าลูกธนูของฝ่ายใดสามารถยิงใส่หน้าผาแล้ว ลูกธนูติดหน้าผาไม่ตกลงมา จะถือว่าฝ่ายนั้นเก่งกว่าและชนะการแข่งขันชาวผู้ไทยมีความคิดดีกว่าพวกข่า จึงได้นำขี้สูดติดใส่ปลายลูกธนูแล้วยิงใส่หน้าผา ลูกธนูของชาวผู้ไทยจึงยึดติดหน้าผาทุกดอก พวกข่ายอมแพ้และได้ยอมตัวให้ชาวผู้ไทยเป็นใหญ่ได้ปกครอง ส่วนพวกที่มียอมอยู่ใต้การปกครองก็พากันหลบหนีไป พวกผู้ไทยจึงติดตามไปถึงผากาด ซึ่งเป็นหน้าผาที่มีลักษณะเป็นช่องแคบ แต่ไม่พบจึงตามไปจนถึงปากถ้ำผาอูด ซึ่งเป็นผาที่มีถ้ำลึก จึงหาพริกไปเผาสุมตรงปากถ้ำพวกข่าทนควันพิษไม่ไหว ออกมาสวามิภักดิ์ต่อชาวผู้ไทย เจ้าอนุรุฑจึงแต่งตั้งให้ท้าวท่าเป็น “พระศรีวราษ” แต่ชาวเมืองวังเรียกว่า “พระยาก่า” พร้อมกับได้ประทานบุตรสาวชื่อ นางช่อฟ้า ซึ่งชาวเมืองวังเรียกว่า “นางลาว” ให้เป็นภรรยา

ครั้งนั้นชาวผู้ไทยยังไม่มีศาสนาอะไร นับถือแต่ผี เจ้าอนุรุฑได้ให้พระครูอีกรูปหนึ่งไปตั้งวัดอยู่เมืองวังเพื่อช่วยแนะนำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนา และให้นางลาวเป็นหัวหน้าช่วยแนะนำในการทำบุญให้ทานแก่พวกผู้ไทย พวกผู้ไทยจึงมีการเลื่อมใสนับถือพระพุทธศาสนา รู้จักการบุญกุศลตั้งแต่นั้นสืบมา

พระยาก่ามีบุตรชายกับนางลาว 3 คน คือ พระยาเตโช พระยาก่า และ พระยาแก้ว ต่อมาเมื่อพระยาก่าถึงแก่กรรม ชาวผู้ไทยจึงได้แต่งตั้งให้พระยาเตโช บุตรชายคนโต เป็นเจ้าเมืองวังแทน เนื่องจากพระยาเตโชมีบุตรชายหลายคนเมื่อโตขึ้นต่างก็แก่งแย่งชิงกันเป็นใหญ่ ระหว่างญาติพี่น้องเดียวกัน โดยเฉพาะพระยาก่าน้องชายเป็นผู้มีจิตใจดุร้ายเห็นมโหฬารก็ต้องการเป็นใหญ่เช่นกัน ส่วนพระยาแก้วน้องชายคนเล็กเป็นคนสัตย์ซื่อมีน้ำใจโอบอ้อมเป็นที่รักใคร่ของชาวเมืองยิ่งนัก พระยาเตโชมีความวิตกว่าพระยาก่าน้องชายและลูกๆ คงมีปัญหาแย่งชิงกันเป็นใหญ่ในภายภาคหน้าแน่นอน จึงได้ให้พระยาแก้วน้องชาย และ เจ้าเพชร เจ้าสาย บุตรชายทั้ง 2 คน พร้อมญาติสนิท รวบรวมชาวผู้ไทยส่วนหนึ่งแยกตัวออกไปตั้งบ้านเมืองใหม่ และตั้งชื่อว่า เมืองวังเว หรือชาวเมืองมักเรียกสั้นๆว่า “เมืองเว” มีพระยาแก้วเป็นเจ้าเมืองและขึ้นตรงต่อเมืองวัง เมืองวังเว หรือ เมืองเว เจริญรุ่งเรืองขึ้นอย่างรวดเร็วเนื่องจากชาวผู้ไทยส่วนใหญ่จากเมืองวัง ที่นิยมนับถือพระ

ยาแก้ว ได้พากันอพยพลูกหลานไปอาศัยอยู่ด้วยเป็นจำนวนมาก พระยากำภู์รู้ว่าชาวเมืองวัง และเมืองวังเว จะนิยมนับถือพระยาแก้วมากกว่าตัวเอง ต่อไปภายหน้าคงจะยกบ้านเมืองให้ปกครองเป็นแน่แท้ จึงออกอุบายว่าตัวเองป่วย แล้วให้ พระยาแก้ว น้องชายเข้าไปเยี่ยมที่เมืองวัง และเอาหอแห่งพระยาแก้วจนเสียชีวิต นางลาว ผู้เป็นมารดาทราบเรื่องก็มีความโกรธมากจึงได้แข่งไว้ว่า ” คนเชื้อชาติผู้ไหนพี่น้องเดียวกันแท้ๆ ก็ยังฆ่ากันเอง ต่อไปภายหน้าขออย่าให้คนพวกนี้มีอายุมันยืนนาน ถ้าจะได้เป็นเจ้าเป็นนาย ก็ขออย่าให้ได้รับความเจริญรุ่งเรืองแต่อย่าให้คนจำพวกนี้อยู่เรือนพื้นกระดานฝากระดานเลย ” พระยาเตโช ทราบเรื่องก็เสียใจมากแต่ไม่สามารถทำอะไรได้ เนื่องจากตนเองก็มีอายุมากแล้ว ดังนั้น จึงได้ให้เจ้าเพชร และเจ้าสาย บุตรชายทั้ง 2 คน นำญาติพี่น้องชาวเมืองวังเวหรือเมืองเวและลูกหลานชาวผู้ไทยจากเมืองวัง อพยพข้ามแม่น้ำโขงมาอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง เพื่อตั้งบ้านแปงเมืองใหม่ และเพื่อความปลอดภัยของชีวิต

เจ้าเพชร เจ้าสาย 2 พี่น้อง ได้นำญาติสนิทซึ่งเป็นพี่สาว พี่เขย และญาติพี่น้องชาวผู้ไทยจากเมืองวังเวหรือเมืองเว จากเมืองวังอ่างคำหรือเมืองวัง ที่มีความสมัครใจข้าม แม่น้ำโขงมาอยู่ฝั่งทางขวา ในการอพยพมาครั้งนั้นมีอนุภรรยาของพระยาเตโชซึ่งต้องแก่ตามมาด้วยคนหนึ่ง และได้คลอดบุตรชายกลางป่าในระหว่างเดินทาง จึงตั้งชื่อให้ว่า “ไพร” หรือ “ไฟ” สองพี่น้อง ได้นำชาวผู้ไทล่องเรือข้ามแม่น้ำโขงมาขึ้นฝั่งที่บ้านโพธิ์สามต้น (ปัจจุบันคือบ้านพระกลางทุ่ง อ.ธาตุพนม) แต่เห็นว่าที่ตรงนั้นยังไม่มีความสะดวกในการตั้งบ้านเมือง จึงได้อพยพนำชาวผู้ไทไปตั้งบ้านเมืองอยู่ที่ริมหนองหาน ไม่นานนักปรากฏว่าผู้คน ต่างเจ็บไข้ได้ป่วยเสียชีวิตไปหลายคน เจ้าเพชร เจ้าสาย ได้ปรึกษาหารือกับบรรดาชาวเมืองว่า เดิมพวกเขาอยู่เมืองวังอ่างคำ อยู่เมืองเว อยู่ดงหนามป่ามืด บัดนี้ลงมาอยู่ทุ่งกว้างป่าแปน ผิดน้ำผิดอากาศ บุตรหลานของพวกเขาจึงพากันเจ็บไข้ได้ป่วยตายไปเสียมาก ขึ้นอยู่ต่อไปบุตรหลานจะพากันตายเสียหมด พวกผู้ไทยจะสูญเสียแทนนั้น ดังนั้น จึงได้ชวนกันเดินทางกลับเมืองวังถิ่นเก่าอันเป็นดงหนามป่ามืดอยู่ท่ามกลางหุบเขาต่อไป เมื่อมาถึงริมแม่น้ำโขงที่บ้านโพธิ์สามต้นหรือบ้านพระกลางทุ่ง เจ้าเพชร เจ้าสายและญาติผู้ใหญ่หลายคนได้แวะเข้าไปนมัสการองค์พระธาตุพนม และกราบพระภิกษุหา เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม พร้อมกับได้เล่าเรื่องราวการเดินทางไปอยู่หนองหานให้ทราบและกำลังจะเดินทางกลับเมืองวัง พระภิกษุหาจึงบอกว่าบัดนี้พระยาเตโชเจ้าเมืองวังได้เสียชีวิตแล้ว พระยากำภู์ได้ยกตนเองขึ้นเป็นเจ้าเมืองวังแทนและกำลังมีการต่อสู้กันอยู่อย่าได้ข้ามกลับไปเลย ถ้าข้ามกลับไปคงจะไม่ปลอดภัยแก่ชีวิต จึงได้แนะนำสถานที่เหมาะสมสำหรับจะตั้งบ้านเมืองให้แห่งหนึ่ง อยู่ทางทิศเหนือองค์พระธาตุพนม มีปูปลานาน้ำ บ่อทานาเกลืออุดมสมบูรณ์ มียอดบุนยอดหวายสัตว์ป่าชุกชุมมากมาย ท่านได้เรียกให้ควาญช้างนำช้างบักเอก (ช้างงาเดียว) เดินทางนำ เจ้าเพชร เจ้าสายพร้อมญาติพี่น้องชาวผู้ไทยไปดูสถานที่ดังกล่าว เจ้าเพชร เจ้าสาย เมื่อเดินทางถึงและพิจารณาดูพื้นที่ภูมิประเทศแล้ว อุดมสมบูรณ์ดีนัก “ดินกะดำ น้ำกะชุ่ม” มีป่าไม้สูง มีกอหวายขึ้นเป็นดง มี

หนองน้ำขนาดใหญ่ มีบ่อเกลือ มีลำห้วยน้ำไหลตลอดปี ดังนั้นจึงเดินทางไปอพยพลูกหลานชาวผู้ไทยพากันมาตั้งบ้านเมืองขึ้นที่โนนดงห้วย มีลำห้วย สายบ่อแกไหลผ่าน จึงตั้งชื่อบ้านเมืองใหม่ว่า “บ้านดงห้วยสายบ่อแก” แต่ชาวเมืองมักเรียกสั้นๆว่า “บ้านดงห้วย” หรือ “เมืองเว”

ชาวผู้ไทยบ้านดงห้วย เป็นชาวผู้ไทยที่มีนิสัยรักความสงบ ชอบความอิสระ สตรีชอบทำการฝีมือทอผ้า เย็บปักถักร้อย บุรุษชอบทำการค้าขาย โดยเป็นพ่อค้านำสินค้าไปขายยังต่างเมือง ต่างแดน เป็นนายฮ้อยนำฝูงคาราวานควายไปขายยังกรุงเทพมหานคร และบางคณะจะนำฝูงคาราวานควายไปขายถึงเมืองมะระแมง ประเทศพม่า ดังนั้น จึงได้พบเห็นความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมืองอื่นๆเสมอ พร้อมกลับได้แลกเปลี่ยนสินค้าใหม่ๆกลับเข้ามาสู่ หมู่บ้านอีกด้วย ประกอบกับชาวผู้ไทยจากเมืองวัง (อยู่ฝั่งซ้าย) ได้อพยพข้ามแม่น้ำโขงเข้ามาสมทบอยู่ด้วยเป็นจำนวนมาก บ้านดงห้วย หรือ เมืองเว จึงเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ มีความเจริญรุ่งเรืองมากขึ้นเป็นลำดับ

ปี พ.ศ. 2373 พระสุนทรราชวงษา เจ้าเมืองยโสธร ได้มาจัดราชการอยู่ ณ เมืองนครพนม และมีใบบอกขอตั้งบ้านดงห้วยเป็น “เมืองเรณูนคร” โดยมีเจ้าเมืองคือเจ้าสาย เป็น “พระแก้วโกมล”

(ถวิล ทองสว่างรัตน์, 2527)

ตำนานเมืองเรณูนครเป็นการเล่าถึงที่มาของเมืองเรณูนคร หรือแต่เดิมคือบ้านดงห้วยสายบ่อแกซึ่งเป็นเมืองที่เกิดขึ้นเพราะชาวผู้ไทโดยแท้จริง ทั้งนี้เพราะการตั้งชุมชนของชาวผู้ไทที่อพยพมาจากเมืองเว การตั้งชื่อดงห้วยสายบ่อแกเพราะชาวผู้ไทได้ให้ความสำคัญต่อสถานที่ “ดงห้วย” หรือป่าห้วยที่ตนเองได้มาอาศัยอยู่ ดังที่ โศรยา ธัญญประกอบ (2560) กล่าวว่า การศึกษาตำนานท้องถิ่นไทยเลย ในกลุ่มที่เป็นชื่อบ้านนามเมือง หรือตำนานการอธิบายที่มาและความหมายของชื่อหมู่บ้านของกลุ่มไทยเลย พบว่า ตำนานที่อธิบายที่มาของชื่อบ้านนามเมืองมีความหลากหลาย แต่ละตำนานเรื่องเล่ามีความแตกต่างกันไปตามลักษณะค่านิยมและวัฒนธรรม ตลอดจนตามลักษณะภูมิประเทศ การตั้งชื่อบ้านนามเมืองส่วนใหญ่มาจากการนำลักษณะภูมิศาสตร์ทางกายภาพและประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมาตั้งชื่อให้กับชุมชน หากชุมชนมีความทรงจำทางประวัติศาสตร์หรือมีความผูกพันใกล้ชิดกับพื้นที่ใด คำนำหน้าชื่อบ้านนามเมืองก็จะสอดคล้องกับชื่อตำแหน่งแห่งนั้น

อย่างไรก็ตามเราจะพบว่าในตำนานของเรณูนครได้เล่าว่าชาวผู้ไทเมืองเรณูนครนิยมเรียก “บ้านดงห้วยสายบ่อแก” ว่า “เมืองเว” เพราะชาวผู้ไทกลุ่มนี้อพยพมาจากเมืองเว ซึ่งชื่อเรียกนี้ ถวิล ทองสว่างรัตน์ (2527) ได้สันนิษฐานว่า คงเป็นเพราะเอาชื่อเมืองเวมาเรียกนั้นผิดไป เพราะชาวผู้ไทเรณูนครไม่เคยให้ความเคารพนับถือคนญวน กลับแสดงความรังเกียจไม่คบหาสมาคมและไม่ติดต่อกับค้าขายด้วย ที่จะเอาชื่อเว เมืองหลวงญวนภาคกลางมาเรียกชื่อเมืองของตนจึงผิดวิสัย แต่เมื่อ

ตรวจแผนที่โดยละเอียดแล้ว ความปรากฏว่า ไกล่เมืองวังมีหมู่บ้านอยู่โดยรอบล้วนมีชื่อ “วัง” นำหน้า เช่น บ้านวังผา บ้านวังทอง บ้านวังมน บ้านวังหม้อ และบ้านวังเว เป็นต้น ตามประวัติผู้ไทของสมเด็จพระมหาวิรวงศ์ (อ้วน ตีสโล) นั้น อุปฮาดแก้วอยู่หมู่บ้านแห่งหนึ่งต่างหากไกล่เมืองวัง เจ้าเมืองวังวางแผนฆ่าให้คนเชิญไปพบ อุปฮาดแก้วไม่เฉลียวใจว่าเป็นกลอุบายจึงได้ขี่ช้างไปหาเจ้าเมืองที่เมืองวัง จึงถูกแทงตกช้างตาย แสดงว่าครั้งกระโน้นท้าวเพ็ญกรมการเมืองวังชาวผู้ไทได้แยกกันอยู่ตามหมู่บ้านต่างๆ ดังกล่าว บรรพบุรุษของชาวเรณูนครจึงคงจะอยู่บ้านวังเว เมื่อมาตั้งอยู่ฝั่งขวาของแม่น้ำโขง แม้จะได้รับพระราชทานนามเป็นทางการว่า “เมืองเรณูนคร” แล้วก็ตาม แต่ชาวเมืองก็ยังคงเรียกขานชื่อเมืองเวจนติดปากตามชื่อบ้านเก่าของตนที่เคยอยู่เมืองวังนั่นเอง

ชาวผู้ไทเรณูนครสร้างพื้นที่ทางสังคมของกลุ่มชาติพันธุ์ต้นด้วยการใช้ความทรงจำร่วม เพื่อเป็นพื้นที่ทางสังคมของตน โดยใช้ความทรงจำร่วมต่อมาตุภูมิของตน เพราะการหวนกลับคืนไปยังมาตุภูมินั้นเป็นไปได้ เพราะบ้านเกิดที่เคยอยู่นั้นได้สูญหายหรือถูกทำลายไปโดยคนอื่นแล้ว การถวิลหาบ้านเกิดจึงเป็นที่มาของเรื่องเล่าเกี่ยวกับความทรงจำให้หวนรำลึกถึง “บ้านดงหวายสายบ่อแก” หรือ “บ้านดงหวาย” ที่แม่จะเปลี่ยนชื่อมาเป็นเรณูนครแล้วก็ตาม ก็ยังคงมีชื่อเรียกว่า “เมืองเว” ตามชื่อมาตุภูมิเดิม ซึ่งเป็นบ้านในจินตนาการ (Imaginary homelands) “ประสบการณ์พลัดถิ่นได้ปรับเปลี่ยนความหมายของบ้านจากสถานที่อยู่อาศัยให้กลายเป็นความทรงจำที่ผู้พลัดถิ่นสามารถพกพาเมื่ออพยพเข้าไปอยู่ในชุมชนแห่งใหม่” (ชุตินา ประกาศาศุติสาร, 2551)

5.1.2 การใช้ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานเพื่อสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณ

พื้นที่ภาคอีสานมีความหลากหลาย มีทั้งป่าไม้ทั้งป่าดิบ ป่าเบญจพรรณ แม่น้ำ ทุ่งนา ห้วย หนอง คลอง บึง ซึ่งผู้คนอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในพื้นที่เหล่านี้ย่อมนำความคิด ความเชื่อ และโลกทัศน์ที่ผูกพันกับวิถีธรรมชาติแบบเดิมจากที่ตนเองเคยอาศัยอยู่เข้ามาด้วย เมื่อเกิดภัยธรรมชาติ ทั้งความแห้งแล้ง ฝนตกหนัก น้ำท่วม มนุษย์จึงต้องการค้นหาคำตอบถึงที่มาของความผิดปกติเหล่านี้ การอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติในสมัยก่อนจึงปรากฏออกมาในรูปของความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ กล่าวไว้ว่า พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นโลกที่มองเห็นและสัมผัสได้ ซึ่งมีทั้งการเกิดและตาย สุขและทุกข์ โดยนำเรื่องราวที่ถูกบันทึกผ่านเรื่องเล่า ตำนานในอดีตของชุมชนมาผูกโยงเพื่อแสดงความเป็นตัวตนของชุมชน ทั้งนี้ความเชื่อในเรื่องเล่าและตัวตนของชุมชนจะถูกเก็บรักษาไว้ในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของบริบทชุมชน โดยสร้างความเชื่อเกี่ยวกับพลังเหนือธรรมชาติและโลกหลังความตายซึ่งเป็นโลกที่พระเจ้าและวิญญาณมนุษย์สิงสถิตอยู่ เรียกว่าโลกศักดิ์สิทธิ์ (Sacred World)

ศรีศักร วัลลิโภดม (2542) กล่าวว่าลักษณะของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์สามารถสังเกตได้จาก 3 ประการ คือ

ลักษณะเชิงพื้นที่ซึ่งมักอยู่ในตำแหน่งภูมิประเทศที่เด่น อาทิ เนินเขา หรือเป็นสถานที่ที่มีร่องรอยอันไม่สามารถอธิบายได้ เช่น ศาสนสถานของบรรพบุรุษที่เสียชีวิตไปแล้ว หรือมีลักษณะทางธรรมชาติที่แปลกประหลาด

พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องเล่า ชุมชนได้สร้างความหมายให้แก่พื้นที่ที่มีความสำคัญในชุมชน ผ่านการผูกเรื่องราว ตำนาน ในอดีตเป็นเรื่องราวเล่าขานต่อกันมาจนกลายเป็นความเชื่อในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จนถึงปัจจุบัน ซึ่งตำนานได้ผูกโยงความเป็นตัวตนของคนในชุมชน เข้ากับพลังอำนาจบางอย่างที่อธิบายไม่ได้ระหว่างความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติ

ร่องรอยกิจกรรมทางศาสนา พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ จะมีร่องรอยหรือสัญลักษณ์ที่ถูกทำให้เชื่อว่าเป็นร่องรอยศักดิ์สิทธิ์ปรากฏอยู่ โดยมีความเกี่ยวข้องกับตำนานในพื้นที่

การใช้ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานเพื่อสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มีอยู่ 2 ลักษณะ คือ การสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในกระบวนทัศน์แบบดั้งเดิม และการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในกระบวนทัศน์ของพระพุทธศาสนา ดังนี้

5.1.2.1 การใช้ตำนานและนิทานเพื่อสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในกระบวนทัศน์ดั้งเดิม

การที่มนุษย์ให้ความหมายต่อพื้นที่ธรรมดา ๆ จนกลายเป็นพื้นที่พิเศษ รวมทั้งพื้นที่เองก็ให้ความหมายแก่มนุษย์ด้วย กลายเป็นปฏิสัมพันธ์ที่สำคัญที่จะทำให้เราเข้าใจความคิดของมนุษย์ ผู้ให้ความหมายแต่ละกลุ่มมากขึ้น พื้นที่ได้มีส่วนสำคัญในการหล่อหลอมโลกทัศน์และแบบแผนในการดำเนินชีวิตของผู้คนในชุมชนนั้นๆ คนไทพลัดถิ่นในอีสานได้มอบความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่พื้นที่ที่พวกเขาเข้าไปอาศัยอยู่ โดยใช้วิธีการบอกเล่าด้วยตำนานและนิทาน ดังตัวอย่าง

1) ตำนานเดนห้วยโง้งมุกกับการสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณของชาวแสก

จังหวัดนครพนมเป็นพื้นที่ชายแดนติดต่อกับประเทศลาวโดยมีแม่น้ำโขงเป็นเส้นแบ่งเขตแดน นครพนมได้ชื่อว่าเป็นดินแดนวัฒนธรรม 7 ชนเผ่า ได้แก่ ผู้ไท ญ้อ กะเลิง แสก โข่ ข่า และไทอีสาน ดังนั้นจึงมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมและความหลากหลายของวิถีชีวิต

แสก เป็นกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งที่อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในบริเวณบ้านอาจสามารถ ตำบลอาจสามารถ อำเภอมือเดิมนครพนม เดิมชาวแสกมีภูมิลำเนาอยู่ที่เมืองรองขึ้นกับกรุงเว้ อยู่ทางตอนกลางของประเทศเวียดนามและจีน เมื่อเห็นภูมิลำเนาเดิมไม่เหมาะสมจึงได้รวมสมัครพรรคพวกอพยพหาที่อยู่ใหม่ โดยอพยพลงตามลำน้ำโขงแล้วมาตั้งถิ่นฐานชั่วคราวอยู่ระหว่างประเทศเวียดนามกับประเทศลาว โดยมี ท้าว กายชู และท้าวกายชา เป็นหัวหน้าในการอพยพ

ต่อมาในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองแห่งกรุงศรีอยุธยาของไทย ชาวแสกได้อพยพข้ามแม่น้ำโขงมาตั้งถิ่นฐานมาอยู่ที่ป่าห้วยโศก เมื่อชาวแสกเห็นว่าบริเวณป่าห้วยโศกเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรต่างๆ จึงได้อพยพกันมาประกอบอาชีพอยู่แห่งนี้อย่างจริงจังจนถึงสมัยพระสุนทรเป็นเจ้าเมืองได้พิจารณาเห็นว่าชาวแสกมีความสามารถและความเข้มแข็ง

สามารถปกครองตนเองได้จึงได้ยกฐานะของชาวแสกขึ้นเป็นเมืองโดยได้เปลี่ยนชื่อใหม่จากป่าหายโศก เป็นเมืองอาจสามารถ หรือบ้านอาจสามารถ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ชาวแสกส่วนมากอาศัยอยู่ นอกจากนี้ยังมี ชาวแสกอาศัยอยู่ในจังหวัดนครพนมอีก ได้แก่ บ้านไผ่ล้อม (ตำบลอาจสามารถ) บ้านดงสมอ บ้านบะหว้า (อำเภอนาหว้า) ในพื้นที่อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม และบางส่วนอาศัยอยู่ที่จังหวัดสมุทรปราการ นอกจากนี้ยังพบชาวแสกอาศัยอยู่ในประเทศลาวคือบ้านโพธิ์คำ และแคว้นสิบสองปันนาที่ประเทศจีนอีกด้วย

สำหรับชาวแสกที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย ต่างนับถือเดนหัวโองมู้ ซึ่งเป็นผีบ้านผีเมืองที่ชาวแสกในประเทศไทยนับถือมาก โดยมีตำนานเล่าถึงเดนหัวโองมู้ว่า

ครั้งหนึ่งชาวแสกอดอยากหิวโหยมากถึงกับฆ่าช้างเผือกของกษัตริย์เวียดนามในสมัยนั้นมาทำเป็นอาหาร เมื่อกษัตริย์รู้ พระองค์ให้ชาวแสกชดใช้ชีวิตของช้างเผือกด้วยเงินจำนวนมากเกินกว่าที่ชาวแสกจะหาได้ ขณะนั้นมีข้าราชการชาวเวียดนามคนหนึ่งซึ่งส่งสารชาวแสก ซึ่งชาวแสกเรียกข้าราชการคนนี้ว่าชาวแสกเรียกว่าองค์มู้ได้ให้ชาวแสกยืมเงินเพื่อนำไปชดใช้แก่กษัตริย์เวียดนาม ชาวแสกสำนึกในบุญคุณ แม้ว่าชาวแสกจะอพยพจากเวียดนามมาอยู่ที่บ้านอาจสามารถ ก็ยังระลึกถึงบุญคุณขององค์มู้อยู่ เมื่อองค์มู้สิ้นชีวิตลง ชาวแสกเชื่อว่าวิญญาณขององค์มู้ได้ตามมาปกป้องรักษาชาวแสก ดังนั้นชาวแสกที่บ้านอาจสามารถจึงสร้างศาลขึ้นที่ริมน้ำโขง และทำพิธีบวงสรวงองค์มู้เป็นประจำทุกปี

(อรุณทิพย์ ป. ณ นครพนม, 2558)

เดนหัวโองมู้ เป็นผีที่สำคัญของชาวแสก คำว่า “หัว” เป็นภาษาแสก แปลว่า “ท่าน” ส่วนคำว่า “โอง” เป็นคำภาษาแสก หมายถึง “องค์” ในภาษาไทย จากตำนานจะพบว่าองค์มู้ได้ช่วยเหลือคุ้มครองชาวแสกกลุ่มนี้ตั้งแต่สมัยที่องค์มู้ยังมีชีวิตอยู่ เมื่อชาวแสกอพยพมาจากเวียดนามเพื่อมาอาศัยอยู่ที่บริเวณบ้านอาจสามารถในอำเภอเมือง จังหวัดนครพนมซึ่งเป็นสถานที่ปัจจุบัน ชาวแสกก็ได้เชิญวิญญาณขององค์มู้มาด้วย โดยตั้งศาลที่หมู่ 5 บ้านอาจสามารถ บริเวณริมแม่น้ำโขง หันหน้าไปทางทิศตะวันออก การจัดประเพณีสำคัญของชาวแสกจะมาจัดที่ศาลองค์มู้

พิธีกรรมประจำปีนี้เรียกว่า “ประเพณีตรุษแสก” โดยมีกวนจ้ำเป็นผู้นำบอกกล่าวถึงวันสำคัญตามประเพณีชาวแสกเพื่อให้องค์มู้ได้รับรู้และคุ้มครองผู้คน จากนั้นมีการเสี่ยงไม้เพื่อความสิริมงคล และเต็นสากเพื่อถวายต่อองค์มู้ การเต็นสากนี้ต้องถวายทุกปีอย่างเคร่งครัด ชาวแสกบ้านอาจสามารถเชื่อว่าองค์มู้เป็นผีที่สำคัญและมีความศักดิ์สิทธิ์ การกระทำต่างๆ จะต้องบอกกล่าวเพื่อให้องค์มู้ทราบ หากใครจะเดินทางไปไหนมาไหนก็บอกกล่าวให้องค์มู้คุ้มครอง ส่วน

สมาชิกในชุมชน ถ้าย้ายถิ่นไปอยู่ที่อื่นจะต้องฝากดอกไม้ธูปเทียนหรือเงินมากับญาติมาในวันตรุษสงกรานต์ เพื่อบอกกล่าวให้เดนนหว่าวโองมู่ทราบทุกครั้ง และทุกๆ วัน

ชาวแสกทุกคนต่างเคารพนับถือโองมู่ ซึ่งเป็นผู้มีบุญคุณต่อบรรพบุรุษของชาวไทแสก โดยโองมู่จะทำหน้าที่คุ้มครองอันตรายที่เกิดขึ้นกับหมู่บ้าน และคลบนันดาลให้สิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นตามที่ถูกบิ๊ยะได้บนบานขอไว้ โดยมีกวนจ้ำเป็นสื่อกลางในการประกอบพิธีกรรม แต่ถ้าหากลูกหลานประพฤตินิยมชอบไม่เหมาะสมหรือทำพิธีบนบานแล้วไม่ประพฤติปฏิบัติตามในสิ่งที่ถูกต้องดีงาม หรือไม่มีการแก้บนหรือที่เรียกว่า “เก้บิ๊ยะ” ซึ่งถือเป็นการผิดสัญญา ครั้งต่อไปอาจจะไม่ได้รับการช่วยเหลืออีก การลงโทษของโองมู่ไม่ได้มุ่งให้ถึงแก่ชีวิต แต่อาจจะเป็นการสั่งสอนไม่ให้ผิดคำสัญญา บางครั้งจะทำให้เกิดเหตุเภทภัยในครอบครัว เพื่อเป็นการตักเตือนให้ลูกหลานประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้อง ดีงาม ตัวอย่างเช่น อาจจะทำให้ไข้ได้ป่วย เกิดอาการร้อนรนกินไม่ได้นอนไม่หลับ ให้อุจจาระทำในสิ่งที่ถูกที่ควร และให้เป็นผู้มีความสัตย์จริง แต่ถ้าหากลูกหลานไทแสกที่มาแก้บน หรือที่เรียกว่า “การบิ๊ยะ” หรือ “เก้บิ๊ยะ” แล้วเหตุร้ายก็จะกลับกลายเป็นดี ซึ่งสอดคล้องกับ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2542) ซึ่งกล่าวถึงการเลี้ยงผีเมืองเชียงใหม่ว่าการห้ามเลี้ยงผีเมืองจะเป็นสาเหตุให้บ้านเมืองเกิดความพินาศฉิบหาย เพราะผีเสื้อเมืองมีอำนาจบันดาลความอุดมสมบูรณ์ให้เมือง ดังนั้นเดนนหว่าวโองมู่จึงเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางจิตวิญญาณที่สำคัญของชาวแสก มีบทบาทในการสร้างความศรัทธา ความเชื่อมั่น ความรู้สึกดีๆ ร่วมกัน ความผูกพันที่มีในสายเลือดเผ่าพันธุ์เดียวกัน เป็นการสร้างจิตสำนึกให้ชาวแสกทุกคนเกิดความรักและหวงแหนในวัฒนธรรมประเพณีของตน มุ่งสอนให้ผู้น้อยกว่าให้ความสำคัญเคารพนับถือ และแสดงความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณหรือต่อผู้มีอายุมากกว่า ก่อให้เกิดความสามัคคี ความเคารพนับถือต่อบรรพบุรุษ และสร้างความปลื้มปิติแก่ชาวไทแสกทุกคน แสดงให้เห็นความเป็นแสกอีกอย่างหนึ่งก็คือมีสำนึกประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ผ่านเรื่องเล่าเกี่ยวกับโองมู่ ซึ่งเป็นบุคคลสำคัญที่มีบทบาทในการปกครองดูแลชาวแสก เมื่อเป็นผีแล้วโองมู่ก็เป็นผู้อนุรักษ์ฟื้นฟูขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปะและวัฒนธรรมของชุมชนรวมทั้งยังเป็นผู้มีจิตใจห้าวหาญและเสียสละตนเองในการปกป้องดูแลชาวแสก

2) ตำนานเจ้าพ่อบ่อพันขันกับการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

บ่อพันขันซึ่งเป็นสถานที่สำคัญแห่งหนึ่งในอำเภอหนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด มีลักษณะเป็นบ่อน้ำซับซึ่งเป็นน้ำจืด ท่ามกลางพื้นที่ซึ่งเป็นดินเค็มของทุ่งกุลาร้องไห้ ตำนานของบ่อพันขันเป็นส่วนหนึ่งของตำนานทุ่งกุลาร้องไห้ โดยเชื่อว่าเกิดจากการที่พระโมคคัลลาน์ซึ่งนำลงมาเพื่อปิดรูขนาด และให้น้ำในบ่อเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่ใช้รักษาพิษจากนาค บ่อพันขันเป็นบ่อน้ำที่มีลักษณะรอยแตกเหมือนครกตำข้าวของชาวบ้านขนาดประมาณ 30 เซนติเมตร ชาวบ้านนิยมเรียกว่า น้ำสำครก อาจเป็นเพราะมีขนาดเท่าครก สาเหตุที่เรียกว่าบ่อพันขัน เพราะในหน้าแล้งชาวบ้านจะเข้ามาพื้นที่นี้เพื่อต้มเกลือสินเธาว์ และบริเวณนี้ไม่ค่อยมีน้ำจืด แต่ที่บ่อพันขันจะใช้ขันตักน้ำเท่าไรก็ไม่หมดและเมื่อตัก

ภาพประกอบที่ 13 บ่อพันขัน

เจ้าปู่ผ่าน หรือเจ้าพ่อบ่อพันขัน เป็นผีเจ้าที่ที่ปกป้องคุ้มครองผู้คนในแถบนี้ ซึ่งเป็นคนลาวที่อพยพมาจากแดนตะวันออก ลาวจำปาศักดิ์ ซึ่งเป็นกลุ่มเดียวกับเจ้าแก้วมงคลผู้นำไพร่พลมาสร้างเมืองทุ่ง สุวรรณภูมิ นอกจากนี้เจ้าปู่ผ่านยังเป็นที่เคารพของคนที่ใช้ภาษาส่วย เขมร ซึ่งอาศัยอยู่ในบ้านสว่าง และบ้านหนองคุณด้วย เจ้าปู่ผ่านไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ว่ามีชีวิตอยู่ในสมัยใด แต่เชื่อว่าเป็นมนุษย์แปดศอกที่ดวงวิญญาณได้คอยปกป้องลูกหลาน ณ บริเวณนี้ บุญสวน ภิรมรักษ์ (2560) เล่าว่า ประมาณ ปี พ.ศ. 2516 ได้มีการประกอบพิธีบวงสรวงขึ้น ณ ศาลเจ้าปู่ผ่าน และระหว่างที่กำลังถวายเครื่องบวงสรวงและนางเทียมได้เข้าทรง ในตอนนั้นเจ้าปู่ผ่านในร่างทรงของนางเทียมได้ถามผู้เข้าร่วมพิธีว่า “รู้ไหมว่าเราคือใคร มาจากไหน” ซึ่งผู้คนในพิธีต่างตอบว่า “ไม่รู้ ค่ะ น้อย” เจ้าปู่ผ่านในร่างทรงนางเทียมจึงบอกทุกคนว่า “เราคือเจ้าเมืองชื่อผ่านภูวงค์ เป็นเจ้าเมืองแห่ง นี้ มาอาศัยร่างนางแลเพื่อมาสื่อสารกับพวกเจ้า จากนั้นเราจะมาพบทุกคนในเดือนสาม เดือนหก และ วันออกพรรษาเท่านั้น” จากนั้นร่างทรงก็แต่งตั้งบริวาร โดยการผูกข้อมือให้มาเป็นข้าทาสบริวาร โดยคนเหล่านี้จะมีหน้าที่คอยดูแลเพื่อประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ตามวัน เดือน ปี ที่กำหนด อีกทั้งยังสั่งสอนให้ทุกคนอยู่ในศีลธรรมอันดี และได้ทำนายบ้านเมืองว่าดีหรือไม่อย่างไร แล้วจึงออกจากร่างนางเทียมไป

สำหรับรูปปั้นเจ้าพ่อบ่อพันขัน พระปลัดอำพร กุศลจิตโต ได้จ้างช่างมาปั้น โดยให้นางเทียม 20 คน มานั่งสมาธิและเข้าทรงเพื่อบอกรูปร่างหน้าตาของเจ้าปู่ ทั้งนี้นางเทียมแต่ละคน

ได้ร่วมบริจาคเงินและได้สลักชื่อไว้บนแผ่นทองแล้วฝังลงใต้ฐานรูปปั้นเจ้าพ่อ โดยเชื่อว่าใครมีชื่ออยู่ที่ฐานท่าน ท่านจะคุ้มครองรักษา

เมื่อผู้คนแถบนี้จะมาตัมเกลือจะมีพิธีกรรมเพื่อขออนุญาตตัมเกลือโดยจะนำดอกไม้ธูปเทียนใส่จานไปวางไว้ที่ศาลเจ้าพ่อ และที่โคนต้นไม้ใหญ่ใกล้ที่พักพร้อมกล่าวคำขอว่า “ลูกหลานมาขอตัมเกลือขอให้ปู่ อีย่าให้ลูกหลานได้เกลือหลายเต๋อ” จากนั้นจึงลงมือตัมเกลือ เมื่อสิ้นสุดฤดูกาลตัมเกลือ ชาวบ้านก็จะทำพิธีปลุกเกลือ โดยจะใช้ถ้วยตักเกลือที่ตัมได้ ไปเทไว้ในบริเวณที่ซื้ทาขึ้น จากนั้นก็จะกล่าวว่ “ป่ญ่ลูกหลานใดเกลือมากพอแล้ว ปหนาฟาใหม่ขอใหม่เกลือขึ้นอีกหลายๆ เตอลูกหลานซิดามาขออยากขอกินอีก”

ความเชื่อเรื่องเจ้าพ่อบ่อพันขัน การนับถือผีตัวเดียวกันได้ก่อให้เกิดความร่วมมือร่วมใจของผู้คนในชุมชนขึ้นมา ทั้งการพัฒนาท้องที่บริเวณบ่อพันขันให้เป็นสถานที่เข้าถึงได้ง่ายด้วยถนนลาดยาง จากเดิมที่เป็นทางเกวียนเข้าถึงลำบาก ไฟฟ้าเข้าถึง รวมไปถึงการสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลเด่นราษฎร์ ทำให้บ่อพันขันเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่น่าสนใจอีกแห่งหนึ่งของจังหวัดร้อยเอ็ด ความเชื่อเรื่องบุญญาบารมีของเจ้าพ่อบ่อพันขัน ทำให้มีสถานที่บ่อพันขันกลายเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมและกิจกรรมสาธารณะหลายอย่าง เช่น การแข่งขันเรือยาวประเพณีบ่อพันขัน การเลี้ยงบ่อ การจุดบั้งไฟถวายเจ้าพ่อบ่อพันขัน เป็นต้น

การแข่งขันเรือยาวประเพณีบ่อพันขัน เป็นประเพณีสำคัญที่นิยมจัดขึ้นหลังจากฤดูกาลออกพรรษา โดยจะมีการประชุมกันระหว่างชุมชนเพื่อเลือกวัน จากนั้นก็จะมีใบบอกบุญหรือฎีกาไปยังหมู่บ้านเด่นราษฎร์ บ้านตาเนร บ้านหญ้าหนอง บเนสว่าง บ้านหนองมะตูม บ้านเมืองบัว เป็นต้น และเครือข่ายอื่นๆ โดยก่อนวันงานชาวบ้านจะมาทำความสะอาด จัดเตรียมสถานที่บริเวณศาลเจ้าพ่อบ่อพันขัน และบริเวณใกล้เคียงเพื่อใช้ในการชมการแข่งขันเรือยาว นอกจากนี้ยังมีการจับสลากเพื่อให้แต่ละคุ้ม หรือแต่ละหมู่บ้านรับผิดชอบการเป็นค้ำ หรือ การเป็นเจ้าภาพจัดเตรียมอาหารและที่พักอื่นๆ ไว้รับรอง เมื่อคณะเรือต่างๆ มาถึง จะนำคณะไปกราบขอพรเจ้าพ่อบ่อพันขันก่อนภายในพิธีจะมีนางเทียมเข้าทรงเจ้าพ่อบ่อพันขันเพื่อรับเครื่องเช่นสังเวฬุ พร้อมกับการอ่านคำบวงสรวงซึ่งเป็นการสรรเสริญอำนาจของเจ้าพ่อบ่อพันขันและอัญเชิญให้มารับเครื่องบวงสรวงตลอดจนมาช่วยปกป้องคุ้มครองพิธีแข่งเรือให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี แม้ว่าผลจะแพ้ชนะอย่างไรก็ตามผู้คนที่ต่างเชื่อว่าตนได้บุญที่มีโอกาสนำเรือเข้ามาแข่งเพื่อเป็นการบวงสรวงเจ้าพ่อบ่อพันขัน ดังนั้นประเพณีการแข่งขันเรือยาวบ่อพันขันจึงเปรียบเสมือนประเพณีศักดิ์สิทธิ์ที่นำความสัมพันธ์ของคนไปสู่ดีและเป็นการสร้างความสัมพันธ์ของคนในชุมชนด้วย

ชุมชนคนลาวพลัดถิ่นในท้องที่บ่อพันขันมีอัตลักษณ์ที่สำคัญคือการนับถือผีตัวเดียวกัน คือเจ้าพ่อบ่อพันขันมาตั้งแต่สมัยอดีต โดยถือว่าเจ้าพ่อบ่อพันขันเป็นบรรพบุรุษ เป็นผีอารักษ์ เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์และที่พึ่งทางใจ จะทำกิจการงานใดก็แล้วแต่ จะต้องมีการบอกกล่าวเจ้าพ่อบ่อพันขัน

ให้รับรู้ โดยเฉพาะการทำนาและการต้มเกลือสินเธาว์ สำหรับการทำนาจะนิยมเช่นไหว้ในเดือนหก วันพุธแรกของทุกปี เป็นการขอพรให้พืชผลการเกษตรได้ผลดี ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล ได้ข้าวเต็มเม็ดเต็มรวง ปราศจากศัตรูพืช ลูกหลานปราศจากอุบัติเหตุ หรือเหตุร้ายต่างๆ ระหว่างการทำนา ส่วนการต้มเกลือสินเธาว์จะทำหลังจากหมดฤดูกาลทำนา จะนิยมเช่นไหว้ในวันพุธแรกของเดือนสาม หากไม่ได้เช่นไหว้เจ้าพ่อ น้ำต้มเกลือจะเค็มมาก เตาต้มเกลืออาจจะพัง บ่อน้ำเกลืออาจจะทะลุ แต่ถ้าหากเช่นไหว้แล้ว การต้มเกลือก็จะราบรื่น ได้ผลผลิตดี ต้มเกลือแห้งเร็ว ใช้ฟืนน้อย ได้เกลือมาก ลูกหลานไม่มีอุปสรรค สำหรับเครื่องเช่นเจ้าพ่อบ่อพันขัน จะมีเหล้าไห ไก่ตัว สำหรับเจ้าพ่อบ่อพันขันและจะมีหญ้าสามใบกับยอดหญ้าสำหรับข้างม้าซึ่งเป็นพาหนะของเจ้าพ่อบ่อพันขัน

อัตลักษณ์ด้านความเชื่อเรื่องผีและอำนาจของผีทำให้เกิดการปลูกฝังความเชื่อเรื่องธรรมชาติมีผู้ปกป้องรักษา ทำให้คนลาวพลัดถิ่นในท้องที่บ่อพันขันต้องประกอบพิธีเพื่อบูชาเจ้าพ่อบ่อพันขัน เพื่อขอพรให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ เมื่อเกิดปัญหาใดๆ ในชุมชน ทั้งอุบัติเหตุ โรคภัยไข้เจ็บต่างๆ ผู้คนในชุมชนบ่อพันขันก็จะมาเช่นไหว้บวงสรวงและขอพรต่อผีเจ้าพ่อผ่านร่างทรงนางเทียม ทำให้เจ้าพ่อบ่อพันขันเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางจิตวิญญาณของคนลาวพลัดถิ่นในอีสานที่อาศัยอยู่ในพื้นที่แถบนี้บ่อพันขันจึงมิใช่เพียงชื่อบ้านนามเมือง แต่เป็นชื่อซึ่งมีจิตวิญญาณมีพลังและอำนาจในการสร้างอุดมการณ์ร่วมของผู้คน และยังมีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของผู้คนอีกด้วย

5.1.2.2 การสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในกระบวนทัศน์พระพุทธศาสนา

นอกจากกระบวนทัศน์การสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ตามกระบวนทัศน์แบบดั้งเดิมแล้ว คนไทพลัดถิ่นในอีสานได้สร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในกระบวนทัศน์พระพุทธศาสนาเพื่อใช้ต่อรองอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ที่สำคัญ เป็นการให้ความหมายที่สำคัญต่อพื้นที่กายภาพ โดยใช้แนวคิดของพระพุทธศาสนา มาอธิบายและให้ความหมายแก่พื้นที่นั้น เพื่อสร้างความสำคัญให้แก่พื้นที่ ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยจะขอ ยกตัวอย่างตำนานพระธาตุโมคคัลลาน์ซึ่งปรากฏอยู่ในตำนานทุ่งกุลาร้องไห้ และตำนานพระธาตุยาคู ดังนี้

1) ตำนานพระธาตุโมคคัลลาน์กับการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนา

พระธาตุโมคคัลลาน์ เป็นพระธาตุที่สำคัญที่ผู้คนในแถบทุ่งกุลาร้องไห้รู้จัก ตั้งอยู่วัดกลาง ตำบลสระคู อำเภอสวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ชาวบ้านสร้างพระธาตุนี้ขึ้นเพื่อรำลึกถึงความเมตตาของพระอัครสาวกโมคคัลลาน์ที่ช่วยปราบนกอินทรีและนาค โดยคุณยายอุราณ เชิงหอม (2558) เล่าว่า

เมื่อนกอินทรีได้กินหญ้าข้างสารแล้วก็มีใจกำเริบ อยากกินสัตว์และมนุษย์ ทำให้ผู้คนและสัตว์ต่างๆในบริเวณนั้นเดือดร้อนมาก พระพุทธเจ้าจึงให้พระโมคคัลลาน์มาปราบ พระโมคคัลลาน์ได้มาเข้ามาณเตโชกสิณ เกิดเป็นไฟลูกโพลงไปทรมานนกอินทรีทั้งสองตัว นกอินทรีร้อง

เสียงดังไปไกล 100 โยชน์ สะเทือนไปจนถึงเมืองบาดาล ผุจนาคได้ยินก็ตกใจนึกว่ามีภัยมาถึงตัว จึงพ่นพิษไปทั่วมีดฟ้าม้วนดิน ทำให้ชาวบ้านเดือดร้อนไปทั่วถึงกับลูกตากระเด็นออกมาข้างนอก ปัจจุบันเรียกว่าบ้านตาเณรซึ่งเพี้ยนมาจากบ้านตาเต็น พระโมคคัลลาน์จึงเพ่งไฟเผาไหม้จนหมด นาคกลัวจึงดำลงบาดาล พระโมคคัลลาน์ได้เนรมิตแผ่นหินเป็นตาคลายผ้าจียรพันชั้น (พันตา) ไปปิดบ่อน้ำที่นาคดำลงไป พร้อมกับอธิษฐานขี้นวลข้างชายจิวรกลายเป็นบ่อน้ำจืดขนาดเล็กให้ชาวบ้านได้ชำระพิษ

นกอินทรีกลัวฤทธิ์ของพระโมคคัลลาน์จึงชวนฝูงบริวารทั้งหลายรวมทั้งนกแร้งสมათานศีล 5 ไม่กินสิ่งมีชีวิต ทำให้นกแร้งไม่กินสัตว์ที่มีชีวิตมาถึงปัจจุบัน เมื่อตงเท้าสารได้แปรสภาพมาเป็นบ้านเมือง ชาวบ้านยังคงรำลึกในบุญคุณของพระโมคคัลลาน์ที่มาช่วยให้พ้นภัยรวมทั้งเมื่อเกิดภัยไข้เจ็บต่างๆ ก็วิงวอนเอาพระคุณของท่านมาช่วย ชาวเมืองจึงร่วมใจสร้างพระธาตุอรหันต์โมคคัลลาน์ไว้เป็นที่เคารพสืบทอด

พระธาตุโมคคัลลาน์เป็นพระธาตุเก่าแก่ที่สร้างขึ้นมาพร้อมกับเมืองสุวรรณภูมิ จึงเป็นที่เคารพสักการะกราบไหว้ของชาวอำเภอสุวรรณภูมิและผู้ที่ผ่านมา แรกสร้างนั้นไม่ปรากฏหลักฐานว่าผู้ใดเป็นผู้สร้าง แต่มีบันทึกประวัติการสร้างพระธาตุเจดีย์นี้จากเจดีย์องค์เดิมที่ลึ่มว่าเป็นเจดีย์ที่บรรจุ "พระธาตุของพระมหาโมคคัลลาน์" ลักษณะขององค์เจดีย์และข้อสันนิษฐานจากหลายๆ แหล่งนั้น มีความเห็นตรงกันว่า น่าจะสร้างขึ้นราวช่วงอาณาจักรทวารวดีช่วงปลายๆ พร้อมกับพระธาตุพันชั้น แต่ปัจจุบันมีการสร้างเจดีย์องค์ใหม่ขึ้นทดแทนตามแบบของพระธาตุของชาวลาว คล้ายพระธาตุพนมโดยได้บูรณะขึ้นใหม่แทนองค์เดิมและสำเร็จเมื่อ ปี พ.ศ. 2535 และยังมีรูปปั้นเคารพของพระโมคคัลลาน์อยู่ที่ทางขึ้นเจดีย์ด้านทิศตะวันออกด้วย

ภาพประกอบที่ 14 พระโมคคัลลาน์และพระธาตุโมคคัลลาน์

มีเรื่องเล่าว่าเมื่อปี พ.ศ. 2528 ในคืนวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 4 มีปาฏิหาริย์เกิดขึ้น คือมีแสงไฟพุ่งออกมาจากองค์พระธาตุโมกข์คลาน เป็นที่อัศจรรย์ของผู้ที่พบเห็น ชาวเมืองศรีภูมิ จึงได้พร้อมใจจัดงานฉลองสมโภชองค์พระธาตอรหันต์โมกข์คลาน 3 วัน 3 คืน และให้จัดฉลองสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน โดยได้จัดในวันขึ้น 14 ค่ำ 15 ค่ำ และแรม 1 ค่ำ เดือน 4 ของทุกปี พระธาตุโมกข์คลานจึงเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สำคัญของชาวลาวพลัดถิ่นที่อาศัยอยู่ในเมืองสุวรรณภูมิและพื้นที่ใกล้เคียง

2) ปากน้ำอุปคุต ศูนย์รวมจิตใจชาวไทโย้ย

ปากน้ำอุปคุตเป็นชื่อเรียกบริเวณที่ปากช่องกะตันหรือห้วยกะตัน ซึ่งเป็นร่องน้ำไหลลงมาสู่ลำน้ำยาม ในจุดที่น้ำมาบรรจบกัน เรียกว่า ปาก และรวมกับคำว่า “อุปคุต” ซึ่งเป็นชื่อของพระอรหันต์องค์หนึ่งซึ่งมีฤทธิ์ปาฏิหาริย์มาก สามารถเข้าสู่จุตภวาน อธิษฐานจิตให้เกิดอวิญญูณ กระทำอิทธิฤทธิ์ได้ตามความประสงค์ ชาวโย้ยบ้านอากาศตั้งแต่บรรพบุรุษมาได้ยึดถือและกำหนดที่นั่นเป็นที่อันเชิญและอาราธนานิมนต์ก็สูปคุตต์ ผู้มีอิทธิฤทธิ์ปราบพระยามารทั้งหลายได้อย่างราบคาบในงานพิธีมงคลทางพุทธศาสนา เช่น งานบุญพระเวสสันดร เหล่านั้น เป็นต้น ชาวไทโย้ยก็จะไปทำพิธีอาราธนาและนิมนต์ อัญเชิญมาปกป้องรักษาในงานนั้นไม่ให้มีเหตุเภทภัยนานาประการ และอาราธนาขอให้อุปคุต ปกป้องรักษาชาวอากาศอำนวยให้อยู่เย็นเป็นสุขทุก โดยชาวโย้ยมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระอุปคุตดังที่ปรากฏในสถานที่สำคัญไทโย้ยความว่า

ดังเรื่องราวในอดีตกาลนานมาพุทธศาสนาแล้วสองร้อยสิบแปดพระวัสสา มีพระมหากษัตริย์องค์หนึ่งชื่อว่าพระยาศรียธรรมมาโคกราช เสวยราชสมบัติในเมืองปาตาลีบุตรมหา นคร พระองค์ตั้งอยู่ในคำสอนของเจ้านิโคตรสามเณร มีพระทัยเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา พระองค์ทรงสร้างพระเจดีย์แปดหมื่นสี่พันเพื่อบูชาพระไตรปิฎก และเพื่อนำเอามหาธาตุของพระพุทธเจ้าเข้าบรรจุไว้ทุกเจดีย์ซึ่งพระองค์ได้ทรงรื้อมาจากสถูปหิน ครั้นเสร็จแล้ว พระองค์ก็กำหนดวันสมโภชเจดีย์เป็นเวลาเจ็ดปีเจ็ดเดือนเจ็ดวัน แต่พระองค์ทรงน้อยพระทัย กลัวพระยามารจะมารังควาญก่อเหตุร้ายความไม่สงบทั้งหลายทั้งปวงในงานสมโภช ซึ่งเป็นเวลายาวนานมาก จึงกราบนิมนต์พระภิกษุและสามเณรปรึกษาหารือทราบแน่ชัดว่าจะมีพระยามารมาก่อความไม่สงบในงานสมโภชเจดีย์นี้แน่นอน จึงหาผู้ที่จะมาป้องกันและจำกัดยบยั้งพระยามารไว้จนกว่าจะสมโภชพระเจดีย์ แปดหมื่นสี่พัน ครบกำหนดเจ็ดปี เจ็ดเดือน เจ็ดวัน

ในครั้งนั้นสามเณรน้อย จึงกล่าวว่า ข้าไหว้พระสงฆ์เจ้าทั้งมวล ตัวข้านี้ก็เป็นสามเณรน้อย มีอานุภาพน้อยหนักหนา ข้าฯ ได้ยินว่ามหาเถรเจ้าผู้มีอิทธิฤทธิ์ มีอานุภาพมากสามารถพ่ายแพ้พระยามารนั้นก็หากมีอยู่ มหาเถรเจ้าองค์นั้น ชื่อว่าก็สูปคุตเถระ หากแต่ก่อนได้เนรมิตปราสาทแก้วเจ็ดประการเป็นที่อยู่สำราญ เสวยสุขอยู่ในท้องมหาสมุทรพื้นแล ดังนั้น

พระภิกษุสององค์ก็ได้ทำอธิษฐานไปสู่ปราสาทแก้วของพระกิสอุปกุตตเถระเล่าเรื่องราวของพระยาศรีธรรมมาโคกราชผู้มีศรัทธาในพระพุทธศาสนาให้รับทราบแล้วก็อาราธนานิมนต์พระกิสอุปกุตตเถระ ไปอยู่ที่ประชุมสงฆ์ พระยาศรีธรรมมาโคกราช ก็มีความโสมนัสชื่นชมยินดีมาก ครั้นได้กาลเวลาอันเป็นอันสมโภชพระอรหันต์ กิสอุปกุตตเถระก็สำแดงอธิษฐาน จำกัต์มารผู้มารบกวน ราวีจนครบกำหนดวันสมโภชเจ็ดปี เจ็ดเดือน เจ็ดวัน นั้นแล

ด้วยข้อมูลและเหตุผล ดังเล่ามานี้แล คือ จุดกำเนิดเกิดปากอุปกุต ฌ ที่ปาก อ้องกะตัน หรือห้วยกะตัน เพราะเป็นที่ ๆ เห็นว่าเหมาะสมมากแล ซึ่งเป็นเรื่องราว ในอดีตกาล ล่วงนานมาแล้วนั้น พระอรหันต์อุปกุตเถระจะเสวยสุขสงบในท้องมหาสมุทร ดังนั้น ผู้สืบ ประวัตินามจารีตประเพณีจึงยึดถือเอาปากน้ำหรือสายน้ำที่เหมาะสม มาสมมุติฐานแล้วอาราธนา นิมนต์พระอุปกุตต์ มาคุ้มครอง ป้องกันภัยอันตราย เพื่อเป็นที่พึ่งทางใจ แต่ตามหลักคำสอนสอน พระพุทธศาสนาแล้ว พระอรหันต์คือ พระผู้พ้นจากโลกที่สามแล้ว คือสู่พระนิพพาน ไม่เวียนว่าย ตายเกิดในวัฏฏะ สงสารแล้วแล

(สำนักงานเทศบาลตำบลอากาศอำนวย, 2557)

สำหรับการเตรียมการก่อนอาราธนานิมนต์พระอรหันต์กิสอุปกุต มาปราบพระยา มารมาป้องกันภัยอันตรายทั้งหลายทั้งปวง ในงานมงคลต่างๆ ทางพุทธศาสนา หรือมาปกป้องภัย ภัยอันตราย อันจะเกิดขึ้นแก่อาณาประชาราษฎร์ ดังนี้

1) ปลุกเป็นแทนอาสน์ประทับสี่เสา หรือจัดสถานที่ที่เห็นว่าเหมาะสมที่สุด สำหรับ สักการบูชา อาราธนาท่านอุปกุตมาประทับอยู่ในบริเวณงานนั้นๆ

2) เครื่องเซ่นไหว้ไทยทาน ประกอบด้วย ชั้นธ 5, ผ้าไตร , บาตร , รม , รองเท้า, ชั้นธหมากเบ็ง 1 คู่, ดอกไม้ขาว หรือดอกพุดขาว เสร็จแล้วรวบรวมขบวนแห่ ญาติโยม ตามแต่ความ พร้อมพอสมควร แห่ลงไปที่น้ำที่กำหนดไว้เช่นปากอุปกุต (ปากอ้องกะตัน) จากนั้น ก็นำเครื่องเซ่น ไหว้ ไทยทานดังกล่าว มาตั้งจัดเตรียมพิธีทุกคนที่มาเข้าร่วมพิธี ดังนี้

1) ประนมมือ ตั้งนะโม 3 จบ

2) อาราธนานิมนต์ ต้องเป็นพระภิกษุ กล่าวคำอาราธนานิมนต์องค์เดียว นอกนั้น ประนมมือนั่งทำใจให้สงบ กล่าวคำดังนี้ ศรีๆ ผุ่งข้าไหว้พระมหาอุปกุตต์ ตนประเสริฐ มีศักดาล้ำเลิศ ชีณา กว่าพระอรหัน ตาเจ้าทั้งหลาย บัดนี้ผุ่งข้าทั้งหลายขออาราธนามหาเถระเจ้า เสด็จแต่น้ำคงคา มหาสมุทร มาผาบมารฮ้ายด้วยบาทพระคาถาว่า โย โย อุปกุตโต มหาเถโร ย โย อุปกุตโต มหาเถโร กา ยะ พนธมา รสสุขิว สพเพยกขา ปะรายนตุ สพเพปิ ศาจะ ปะรายนตุ ผุ่งผิยักษและผิเสื่อ ผุ่งเป็นใจ พระยามาร สู่ท่านทั้งหลายมีใจอันมักผาบแพ้ ผู้ประเสริฐสัพพัญญู ปะรายนตุ จงผันผาย ออกจากบง เขตประเทศที่นี้ ก็ข้าเทอญ กล่าวจบแล้ว ลงไปมเอาก้อนหิน 3 ก้อน 4 ก้อน หรือมากกว่านั้น ตาม

เห็นสมควร แล้วเสกพระคาถาใส่ก้อนหินว่า ดังนี้ อุปคุตต์ มหิริโก ยามะอุปะทะโว วิวเสติ อสุสติ สาม
ครั้ง แล้วตักน้ำใส่บาตรบรรพาสสมควร เอาหินก้อนดังกล่าวลงในบาตรแล้วนำขบวนแห่มายังบริเวณ
อาราณานิมนต์ขึ้นประทับแทนอาสน์ที่ปลูกไว้ (ที่เตรียมไว้) จุฑธูปเทียนบูชาไหว้ เป็นเสร็จพิธี

เนื่องจากบรรพบุรุษชาวไทโย้ยอากาศอำนวยนับถือศาสนาพุทธและยึดถือ
วัฒนธรรมประเพณีสืบทอดมายาวนานปกปักรักษาบ้านเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุขโดยทั่วหน้ากันยึดถือ
ปฏิบัติเป็นประเพณีสืบมา ไม่ว่าจะเป็นพิธีพราหมณ์หรือพุทธ ตามแต่ความเหมาะสมกับเหตุการณ์
นั้นๆ ซึ่งตำนานพระอุปคุตต์นี้แพร่กระจายทั่วในภาคอีสาน พระอุปคุตต์เป็นพระเถระที่ชาวอีสานนับถือ
มากเพราะเชื่อกันว่าพระอุปคุตต์มีฤทธิ์มากสามารถปราบพระยามารที่จะมาขัดขวางพิธีกรรมต่างๆ
โดยเฉพาะบุญพระเวสส์ หรือบุญเวด ชาวอีสานจะต้องตั้ง “หออุปคุต” ในบริเวณปริณทล คือ
นิมนต์พระอุปคุตต์มาร่วมในพิธีด้วยทุกครั้งไป ดังนั้นจึงพบได้ว่าหลายกลุ่มที่มีความเชื่อเกี่ยวกับตำนาน
พระอุปคุตต์ เช่น กลุ่มชาติพันธุ์ไทเลยที่มีพิธีเชิญพระอุปคุตต์ในพิธีบุญหลวง ซึ่งเป็นบุญของชาวไทเลยที่
รวมเอาบุญเดือนสี่คือบุญเวดมารวมกับบุญบังไฟ ดังที่วัฒนธรรมจังหวัดเลย (ศรีศักร วัลลิโภดม,
2546) กล่าวว่า ในวันแรกของงานเรียกว่าวันรวมหรือวันโฮม ชาวบ้านจะมารวมกันที่วัดโดยเริ่มพิธี
ตั้งแต่เช้ามืด มีพิธีแห่พระอุปคุตรอบบ้าน โดยนำก้อนหินก้อนโตพอสวมครุจำนวนสามก้อนไปวางในวัง
น้ำหรืออาจวางในที่ใดที่หนึ่งใกล้วัด ซึ่งได้สมมุติให้เป็นพระอุปคุตต์ เมื่อแห่ไปถึงจะมีผู้หยิบก้อนหินชูขึ้น
แล้วถามว่า ไซ้พระอุปคุตหรือไม สำหรับสองก้อนแรก จะตอบไม่ใช่พอถึงก้อนที่ สาม ชาวบ้านจะตอบ
ใช่ จึงกล่าวอาราณาพระอุปคุตแล้วอัญเชิญก้อนหินก้อนที่สาม ใส่ลงในพานที่ได้เตรียมไว้ มีการจุด
ประทัด ยิงปืน พร้อมทั้งมีเครื่องดนตรีประกอบในขบวนแห่ เช่น ซ้อง กลอง แคน บรรเลงกันอย่าง
ครึกครื้นเข้ามาয়วัด เพื่อเป็นการนำพระอุปคุตมาประดิษฐานที่หอข้างศาลาโรงธรรม หลังจากนั้น
ชาวบ้านก็ได้ร่วมกันฟังธรรม

การให้ความหมายแก่พื้นที่บริเวณปากน้ำอุปคุตต์ของชาวโย้ยอากาศอำนวย แสดง
ให้เห็นว่าชุมชนชาวโย้ยได้ให้ความหมายต่อพื้นที่ทางกายภาพ ซึ่งเป็นเพียงปากลำห้วยธรรมดาๆ ให้
เต็มไปด้วยความหมายและความศักดิ์สิทธิ์ทั้งมิติของความเชื่อทางพราหมณ์และมิติพุทธศาสนา ในการ
สร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นี้ ศรีศักร วัลลิโภดม (2542) ได้กล่าวว่าพื้นที่ทางกายภาพมีความหมายต่อมนุษย์
ตรงกันข้ามมนุษย์มักจะทำให้ความหมายต่อพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ตามภูมิลักษณะรองรับการตั้งบ้านแปง
เมือง ดังนั้นในทุกสังคมวัฒนธรรมจึงมักให้ความหมายศักดิ์สิทธิ์แก่พื้นที่กายภาพที่มีลักษณะเฉพาะตัว
ดังเช่นชาวโย้ยที่แม้จะอพยพมาก็ยังคงต้องการความมั่นคงทางจิตใจโดยการสร้างตำนานพระอุปคุตต์
ขึ้นมาเพื่อรองรับบริเวณพื้นที่ปากน้ำอ่างกะตัน ซึ่งนอกจากจะเป็นการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แล้ว ยังเป็น
การสร้างอัตลักษณ์ที่สำคัญของชาวโย้ยที่ใช้ต่อรองอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตน แสดงให้เห็นว่า
ในมิติของพระพุทธศาสนานั้นชาวโย้ยเป็นผู้มีความเชื่อในขั้นที่เหนือกว่ามิติความเชื่อดั้งเดิม ซึ่งเป็น

การปรับเปลี่ยนพื้นที่กายภาพให้เป็นพื้นที่ทางจิตวิญญาณ เป็นการให้ความหมายแก่พื้นที่กายภาพธรรมดา ๆ ให้กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นกลวิธีหนึ่งในการใช้ในการต่อรองอำนาจกับกลุ่มอื่น

5.1.3 การสร้างพื้นที่ปฏิบัติการ

ชาวผู้ไทเรณูนครและชาวผู้ไทเขาวงกาฬสินธุ์ เป็นชาวผู้ไทที่อพยพมาจากเมืองเวเพราะ ปัญหาสงคราม ในตอนแรกกลุ่มนี้ได้ไปอาศัยอยู่บริเวณหนองหาน จังหวัดสกลนคร แต่เพราะผู้คนล้มตายเป็นจำนวนมากจึงจะกลับไปอยู่เมืองเวตามเดิม แต่ได้มาพบกับภิกษุทา ซึ่งแนะนำให้ชาวผู้ไทไปอาศัยอยู่บริเวณดงหวายสายบ่อแก็งซึ่งก็คือบริเวณอำเภอเรณูนครปัจจุบัน สุเทพ ไชยพันธ์ (2556) กล่าวว่ากลุ่มผู้ไทบ้านเหล่าจากเมืองวังที่อพยพมาพร้อมๆ กับผู้ไทกุดสิมนารายณ์มีทั้งกลุ่มผู้ไทวัง ผู้ไทกะแตบ มารยะยะแรกตั้งถิ่นฐานอยู่บนหลังเขาภูพาน ตั้งบ้านกระจายกันอยู่เป็นคุ่ม บ้านต่างๆ ตั้งอยู่ที่ “ซำผักแพว แปรบองฟ้า ภูอานม้า นาเตโช ชั่วไม้แก่น บ้านแก้งกาเสน” ส่วนหมู่ไทหอแยกไปอยู่ที่ “ภูเฒ่าเก่า เหล่าแม่นาง ยางสามต้น อันสามชุก ชั่วดำและถ้ำมีด” ก่อนอพยพลงมาสร้างบ้านเมืองตรงที่ราบลุ่มเชิงเขาภูพาน เป็น “เมืองกุดสิมนารายณ์” ในเวลาต่อมา ซึ่งอยู่ในเขตอำเภอเขาวง อำเภอภูพานารายณ์ อำเภอนาคู และอำเภอห้วยผึ้ง จังหวัดกาฬสินธุ์ในปัจจุบัน

กลุ่มผู้ไทที่อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในภาคอีสานของประเทศไทยเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่รักษาประเพณีวัฒนธรรมดั้งเดิมอย่างเหนียวแน่นรวมทั้งยังมีการติดต่อกับกลุ่มผู้ไทอื่นๆ อีก จึงทำให้เกิดแนวคิดเรื่องวันผู้ไทโลกเกิดขึ้น จากความต้องการที่จะรวบรวมกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทจากทุกภูมิภาคในประเทศไทย รวมกับกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทที่อาศัยอยู่ในเวียดนามลาว จีน ได้เข้าร่วมกันในวันใดวันหนึ่งหรือสร้างเป็นงานเทศกาลที่จะใช้ในวันสำคัญที่เรียกว่า “วันผู้ไทโลก” (World Phutai Model) เพื่อยกระดับงานกิจกรรมประเพณีและวัฒนธรรมของชาวผู้ไทในประเทศไปสู่ในระดับโลกในลักษณะเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาที่จะรวบรวมความหลากหลายทางวัฒนธรรม ของดีของเด่นและอัตลักษณ์ของของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท โดยงานที่จัดขึ้นในครั้งแรกใช้ชื่อว่า “วันผู้ไทโลก สุขสันต์วันปีใหม่ผู้ไทเยือนถิ่น สงกรานต์เรณูนคร จังหวัดนครพนม” ซึ่งจัดในปี พ.ศ. 2555 และได้จัดต่อเนื่องมาทุกปี

การจัดงานผู้ไทโลกนั้น กลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทในประเทศไทยและต่างประเทศได้มาเข้าร่วม โดยเฉพาะผู้ไทจากเมืองเว หรือเมืองวิลละบุรี ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ที่เข้าร่วมพบปะสังสรรค์ ร่วมพิธีบายศรีสู่ขวัญ มีการจัดกิจกรรมต่างๆ ได้แก่ พิธีบวงสรวง เจ้าปู่หนองเพ็กแก้ว เจ้าเพชร เจ้าสาย กิจกรรมการแสดงผลิตภัณฑ์พื้นเมือง อาหารของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท และตระกูลไท นิทรรศการภาพถ่าย กิจกรรมเสวนา ขบวนแห่ ซึ่งประกอบด้วยการแห่ เครื่องบูชา และหอผึ้ง ตามแบบอย่างเครื่องมงคลผู้ไทโบราณ การฟ้อนรำ การขายสินค้า การสาธิตวัฒนธรรม การแต่งกายด้วยชุดผู้ไท การพูดคุยด้วยภาษาถิ่นผู้ไท เป็นต้น กิจกรรมเหล่านี้ นอกจากจะเป็นการผลิตซ้ำอัตลักษณ์เพื่อบำรุงความเป็นผู้ไทของตน และเพื่อยึดโยงความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทให้มีความแน่นแฟ้นแล้ว จะเห็นได้ว่าผู้ไทเหล่านี้ต่างมีส่วนร่วมในประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ โดยเชื่อว่าผู้ไทเรณู

นครนั้นมียากเหง้าเดียวกันกับผู้ไทเมืองเว หรือเมืองวีละบุรี และได้อพยพมาเพราะภัยสงคราม แต่ความเป็นพี่เป็นน้องนั้นยังเหมือนเดิม ดังฉายาโบราณของชาวผู้ไทว่า “เคยได้กินข้าวฮ่อมพา เคยได้กินปลาฮ่อมห่วย เคยได้กินกล้วยฮ่อมหวิ เคยได้กินปลีฮ่อมกาบ เคยได้อาบน้ำฮ่อมขอน เคยได้นอนฮ่อมห้อง ชุมเฮาจั่งได้มาโฮมกันเด้อพี่น้องผู้ไท เอ๊ย” ซึ่งคำฉายาโบราณนี้ได้แสดงให้เห็นถึงสายสัมพันธ์อันมั่นยืนของพี่น้องชาวผู้ไท ทั้งนี้ในงานผู้ไทโลก ครั้งที่ 9 “พัศตราภษา งามผ้าตระกูลไท ท่องเที่ยวสุขใจ วิถีผู้ไท เรณูนคร” ระหว่างวันที่ 9 วันที่ 13 - 15 กุมภาพันธ์ 2561 นี้ ณ เมืองเรณูนคร จังหวัดนครพนม ได้จัดการแสดงละครประกอบแสงสีเสียงเรื่อง “เจ้าเพชร เจ้าสาย” ซึ่งเป็นการตอกย้ำความเชื่อในเรื่องความเป็นรากเหง้าที่มีต้นกำเนิดมาจากที่เดียวกันของชาวผู้ไท

จากความเชื่อเรื่องสายสัมพันธ์ของพี่น้องชาวผู้ไทที่มีที่มาจากที่เดียวกัน ความเป็นพี่น้องกัน จึงนำไปสู่การสร้างพื้นที่ปฏิบัติการทางสังคมเพื่อใช้ในการต่อรองอัตลักษณ์กับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ โดยเฉพาะกับความเป็นอีสานผ่านงาน “วันผู้ไทโลก” เพื่อสร้างความหมายให้เป็นที่พบปะสังสรรค์ของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทให้มีความผูกพันแน่นแฟ้น ในขณะที่เดียวกันการได้มาร่วมพิธีบายศรีสู่ขวัญบนพื้นที่อันเป็นสัญลักษณ์ของชาวผู้ไทในแต่ละสถานที่ที่จัดงานแต่ละครั้งนั้นถือเป็นพื้นที่สัญลักษณ์และเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์โดยเฉพาะการเลือกจัดงานในอำเภอเรณูนคร หรือ “เมืองเว” ของชาวผู้ไท อันเป็นสัญลักษณ์ของการกลับมาตุภูมิอันเป็นดินแดนในอดีต อันเป็นการต่อรองกับรัฐชาติ ความเป็นอีสาน และกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ นอกจากนี้ยังเป็นการประกาศตัวต่อชาวโลกด้วย กาญจนา แก้วเทพ (2544) ได้กล่าวว่า พื้นที่ทางสังคมเป็นพื้นที่พิเศษที่ถูกสร้างขึ้นในความสัมพันธ์กับสังคม เพื่อใช้ต่อรอง เพื่อสร้างพื้นที่ทางสังคม อัตลักษณ์ วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ชายขอบ ซึ่งได้ถูกเลือกสรรเพื่อผลิตซ้ำสร้างใหม่อย่างหลากหลายในฐานะยุทธวิธีของกาต่อรอง ตอบโต้เพื่อสร้างพื้นที่ให้กับตนเองและกลุ่มชาติพันธุ์ ดังนั้นการจัดงานวันผู้ไทโลก จึงเป็นสัญลักษณ์ของการสื่อความหมายให้เห็นว่ากลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทพลัดถิ่นในอีสานสามารถดำรงชีวิต มีตัวตน และมีจุดยืนในพื้นที่แห่งใหม่ ในขณะที่เดียวกันทุกวันนี้ “ความเป็นผู้ไท” ในอำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม ก็เป็นที่รับรู้กันอย่างทั่วไป และเมื่อมีการจัดงานผู้ไทโลกและผู้ไทนานาชาติจึงนอคมามาตุภูมิ เท่ากับว่ารัฐไทยได้หยิบยื่น “พื้นที่ทางวัฒนธรรม” ให้ชาวผู้ไทผ่าน “พื้นที่พิธีกรรม”

การจัดงานผู้ไทผู้ไทโลกและผู้ไทนานาชาตินั้น นอกจากจะเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในระดับท้องถิ่นสู่สากลแล้ว ยังส่งเสริมการลงทุนทั้งด้านการค้า และบริการอื่นๆ ซึ่งสิ่งสำคัญก็คือความร่วมมือระหว่างภูมิภาคซึ่งใช้เวลานาน ความเป็นมา ประเพณี วัฒนธรรม ภาษา และอัตลักษณ์บางอย่างร่วมกัน โดยเฉพาะด้านภาษาที่ใช้ติดต่อสื่อสารกันได้ ทำให้ชาวผู้ไทในประเทศไทยไม่ได้รู้สึกตัวเองถูกทอดทิ้งให้อยู่อย่างโดดเดี่ยว

ประเพณีดังกล่าวนี้ แม้ว่าจะมีวาระและโอกาสในการเสนออย่างจำกัด (occasional) คือเพียงปีละ 1 ครั้งก็ตาม แต่ประเพณีเหล่านี้ก็ทำให้เกิดอารมณ์ร่วม (Shared identity / feeling) ใน

การสืบสานความเป็นผู้เฒ่าร่วมกัน และประเพณีเหล่านี้ล้วนทำหน้าที่เป็นนิทรรศการที่มีชีวิตไปด้วยในตัว เพราะในประเพณีนี้ประกอบด้วยอัตลักษณ์ความเป็นผู้เฒ่าที่หลากหลายซ่อนอยู่ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเล่า ตำนาน การแต่งกายและอาหาร รวมทั้งพิธีกรรมแบบศักดิ์สิทธิ์

5.1.4 การสร้างพื้นที่ทางสังคมผ่านเครือข่ายทางสังคม

จากประวัติศาสตร์ที่มีการบันทึกไว้พบว่าราว พ.ศ. 2103 พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชได้ทรงย้ายนครหลวงจากนครหลวงพระบางมาตั้งที่นครเวียงจันทน์ ได้มีการกำหนดขอบเขตเมืองเวียงจันทน์ให้เป็นเมืองคร่อมอยู่สองฟากฝั่งแม่น้ำโขง ทำให้เมืองนี้มีลักษณะเป็นเมืองอกแตก คือมีแม่น้ำโขงผ่ากลาง พื้นที่ของนครหลวงเวียงจันทน์ครั้งนั้นมีอาณาเขตกว้างขวางมาก จึงครอบคลุมพื้นที่บางส่วนของภาคอีสานของไทย คือพื้นที่จังหวัดหนองคาย บางส่วนของจังหวัดเลย บางส่วนของจังหวัดหนองบัวลำภู บางส่วนของจังหวัดอุดรธานี บางส่วนของจังหวัดสกลนคร บางส่วนของจังหวัดบึงกาฬ และบางส่วนของจังหวัดนครพนม ดังนั้นจึงพบว่าผู้คนในดินแดนแถบนี้จึงมีความสัมพันธ์และเกี่ยวพันกัน

การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์เมื่อต้องบุกเบิกพื้นที่ใหม่ๆ จำเป็นต้องอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม เพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคงและปลอดภัยในชีวิตหรือเพื่อความอยู่รอดนั่นเอง แม้ว่าชุมชนนั้นก้าวพ้นจากภาวะดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดแล้ว เครือข่ายทางสังคมก็ยังคงเป็นหัวใจสำคัญของการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงต่างๆ สีลาภรณ์ บัวสาย (2547) กล่าวว่า เครือข่ายทางสังคมเป็นพลังที่สำคัญของการพัฒนาท้องถิ่นพอๆ กับเส้นสายทางธุรกิจเป็นปัจจัยของการทำธุรกิจให้ประสบความสำเร็จ

กาญจนา แก้วเทพ (2538) อธิบายความหมายของคำว่า “เครือข่าย” ว่ามาจากระบบสื่อสารที่มีแม่ข่ายเป็นแกนกลางและมีระบบเส้นสายคมนาคม เช่น สายโทรศัพท์ แยกลูกข่ายที่อยู่ไกลออกไป แต่เมื่อใดที่ต้องการใช้งานสามารถส่งสารได้ตามความต้องการ ดังนั้นคำว่า “Network” ในภาษาอังกฤษให้ภาพพจน์ที่ชัดเจน คือ เป็น “Net” (ตาข่าย) ที่โยงใยถึงกันและพร้อมที่จะ “work” เมื่อต้องการใช้งาน จากความหมายด้านการสื่อสารจึงถูกนำมาประยุกต์ใช้ในด้านสังคม ดังนั้นความหมายของ “เครือข่าย” จึงหมายถึง รูปแบบหนึ่งของการประสานงานบุคคล กลุ่ม หรือองค์กรหลายๆ องค์กรต่างมีทรัพยากรของตัวเอง มีเป้าหมาย มีวิธีการทำงาน และมีกลุ่มเป้าหมายของตนเอง บุคคลหรือองค์กรเหล่านี้ได้เข้ามาประสานงานกันอย่างมีระยะเวลายาวนานพอสมควร อาจจะไม่ได้มีการมาร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ แต่จะมีการวางรากฐานเอาไว้ เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีความต้องการที่จะขอความช่วยเหลือหรือขอความร่วมมือจากกลุ่มอื่นเพื่อแก้ปัญหาสามารถติดต่อไปได้ เครือข่ายแตกต่างจากกลุ่ม หรือองค์กร เพราะการสังกัดกลุ่มหรือองค์กรเดียวกันนั้น บุคคลในกลุ่มกลุ่มนั้นจะต้องเข้าร่วมทุกอย่างพร้อมกันหมด อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์เดียวกัน รับผิดชอบในทรัพย์สินร่วมกัน ในระยะเวลาที่ยาวนานตราบเท่าที่ยังเป็นสมาชิกอยู่ แต่การเข้าร่วมเครือข่าวนั้น แม้จะมี

บางอย่างร่วมกัน เช่น มีเป้าหมายเฉพาะหน้าร่วมกัน แต่สามารถเข้าร่วมเพียงบางส่วนเท่านั้น หรือเข้าร่วมเพียงชั่วคราวเท่านั้น โดยที่แต่ละกลุ่มยังคงรักษาเอกลักษณ์ของตนเองไว้

เครือข่ายทางสังคมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสานเป็นความสัมพันธ์ระหว่าง “คน” กับ “สังคม” ซึ่งพระมหาสุทิตย์ อภาโร (2548) กล่าวว่า เครือข่ายทางสังคมเป็นฐานคิดที่อธิบายความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตธรรมชาติและปรากฏการณ์ทางสังคม โดยมีความสัมพันธ์เป็นกระบวนการ ยืดหยุ่น ไม่ตายตัว มองได้หลายมิติ ทั้งในเชิงตรรกะและเหตุปัจจัยตามบริบทที่เกี่ยวข้อง คือ เครือข่ายวิถีชีวิต และเครือข่ายทางสังคม เป็นการรวมกลุ่มของบุคคลในชุมชน บุคคลระหว่างชุมชน กลุ่มกับกลุ่ม ชุมชนกับชุมชน เพื่อสร้างเครือข่าย คือกระบวนการเรียนรู้ การระดมแลกเปลี่ยน ประสบการณ์ ระดมแลกเปลี่ยนปัจจัยพื้นฐานต่างๆ และรวมพลังเพื่อต่อรอกับกลุ่มอื่นๆ ในสังคม ในอดีตชาวบ้านมีเครือข่ายอยู่แล้ว เป็นเครือข่ายเฉพาะในระดับบุคคล ครอบครัวและเครือญาติ ซึ่งเป็นพื้นฐานคิดจากการแสวงหาหลักประกันให้กับชีวิตและครอบครัว หากมีการเผชิญปัญหา หรือเกิดการกดดันร่วมกันจนทำให้ทุกคนเกิดสำนึกร่วม เห็นประโยชน์ และศรัทธามั่นต่อการรวมตัวเป็นเครือข่าย เครือข่ายจะมีพลังขึ้นมาได้จะต้องมีชายโยงใยระหว่างชุมชนย่อยๆ หลายๆ ชุมชนที่มีลักษณะเป็นการแลกเปลี่ยนเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน คุณลักษณะของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นสามารถนำไปอธิบายพฤติกรรมของบุคคลเหล่านั้นได้ เครือข่ายสังคมที่เกิดขึ้นด้วยความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งหมดของบุคคลในสังคม ความสัมพันธ์ส่วนตัวที่บุคคลมีต่อกันนั้นมียุทธพลในการกำหนดแนวทางพฤติกรรมของบุคคล เครือข่ายสังคมของบุคคลหนึ่งเป็นสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของอีกบุคคลผู้หนึ่ง คนไทพลัดถิ่นในอีสานมีการสร้างเครือข่ายทางสังคมในหลากหลายรูปแบบ มีการตั้งชมรมและเมื่ออยู่ในยุคสมัยที่สื่ออินเทอร์เน็ตเข้ามามีบทบาทสำคัญ คนไทพลัดถิ่นในอีสานก็ได้สร้างเครือข่ายทางสังคมในรูปแบบของโซเชียลมีเดีย (Social media) ด้วย เครือข่ายเหล่านี้มีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อสื่อสารข่าวสาร ข้อมูล ตลอดจนประชาชนสัมพันธ์ให้สาธารณชนได้รับทราบข้อมูลต่างๆ ของกลุ่ม และยังเป็นพื้นที่ที่ให้สมาชิกในกลุ่มและบุคคลภายนอกได้พบปะพูดคุยในพื้นที่เสมือนจริงได้ง่ายและรวดเร็วมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้ผู้วิจัยพบว่าชาวไทพลัดถิ่นในอีสานใช้เครือข่ายทางสังคมเพื่อต่อรอกับอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ โดยขอยกตัวอย่างชมรมไทพวนบ้านผือ ดังนี้

ชมรมไทพวนบ้านผือเป็นชมรมที่เกิดจากการรวมกลุ่มของคนไทพวน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ซึ่งเป็นอำเภอที่มีประชากรเชื้อสายไทพวน 9 หมู่บ้าน โดยมีพระครูพระพิทักษ์พิชคามเขต อดีตเจ้าคณะอำเภอบ้านผือ เจ้าอาวาสวัดลุมพลีวันบ้านถ่อน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี เป็นผู้ก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2518 สำนักงานชมรมไทพวนบ้านผือตั้งอยู่ที่เลขที่ 36/1 พิพิธภัณฑสถานไทยพวนบ้านผือ วัดลุมพลีวันบ้านถ่อน หมู่ 2 ตำบลบ้านผือ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี โดยมีนายบุญถม เจริญชนม์ เป็นประธานชมรมไทยพวนอำเภอบ้านผือและเป็นสมาชิกชมรมไทยพวนแห่งประเทศไทย โดยมีเจ้าอาวาสวัดลุมพลีวัน คือ พระอธิการอดุลย์ อธิปัญโญ เป็นที่ปรึกษาชมรม ชมรมไทยพวน

อำเภอบ้านฝ้อมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญคือเพื่อร่วมรักษา อนุรักษ์ ศิลปะ ประเพณีวัฒนธรรมไทยพวนให้ดำรงสืบไป มีเอกลักษณ์ ในด้านต่างๆ ได้แก่ ด้านอาหาร ภาษา การแต่งกาย วิถีชีวิต ความเชื่อ ด้านการเล่นและดนตรี

จากวัตถุประสงค์ของการก่อตั้งชมรม คือ เพื่อร่วมรักษา อนุรักษ์ ศิลปะ ประเพณี วัฒนธรรมไทยพวนให้ดำรงสืบไป การตั้งชมรมของชาวไทพวนบ้านฝ้อ จังหวัดอุดรธานี จึงเป็นอีก เครื่องมือหนึ่งที่ชาวไทพวนใช้เพื่อตอรองอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ตน ท่ามกลางผู้คนกลุ่มต่างๆ ที่อาศัยอยู่ในอำเภอบ้านฝ้อแห่งนี้ การตั้งชมรมทำให้สมาชิกได้มีโอกาสรวมกลุ่มและสร้างความสัมพันธ์ ในด้านต่างๆ ได้แบ่งปันข้อมูลข่าวสาร ตลอดจนร่วมกันแก้ไขปัญหาต่างๆ นอกจากนี้การก่อตั้งชมรม ยังเป็นการสร้างความเข้มแข็งให้แก่กลุ่มไทพวนบ้านฝ้ออย่างมาก ทำให้ยังสามารถสืบสานอัตลักษณ์ ทางวัฒนธรรมและความเป็นพวนไว้ได้อย่างดี ชมรมไทพวนได้มีกิจกรรมต่างๆ ที่เหมาะสมกับทุกเพศ ทุกวัย นอกจากจะส่งเสริมกิจกรรมด้านวิถีชีวิตวัฒนธรรม อาชีพสำหรับผู้ใหญ่แล้ว ไทพวนยังมี กิจกรรมเพื่อปลูกฝังความเป็นพวนให้แก่สมาชิกรุ่นใหม่อยู่เสมอ เช่น กิจกรรมค่ายไทพวนรักษถิ่น เป็น การจัดกิจกรรมเข้าค่ายเพื่อให้เด็กและวัยรุ่นได้เรียนรู้ประเพณีวัฒนธรรมไทยพวน ทั้งในด้านภาษา อาหาร วัฒนธรรมการเล่น หรือโครงการเยาวชนเรียนรู้อัตลักษณ์สื่อศิลปวัฒนธรรมชุมชนโครงการ ดนตรีชาติพันธุ์วรรณศิลป์ สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

การรวมกลุ่มของชาวไทพวนบ้านฝ้อ ก่อให้เกิดอำนาจที่สำคัญ เพราะสามารถต่อรอง อำนาจทางการเมืองกับภาครัฐได้หลายอย่าง มีกิจกรรมหลากหลายที่ชมรมไทพวนบ้านฝ้อได้เข้า ร่วมกับกิจกรรมกับภาครัฐเสมอ เช่น สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอุดรธานี ร่วมกับชมรมไทพวนบ้าน ฝ้ออบรมโครงการพัฒนาสืบสานมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมสู่เศรษฐกิจสร้างสรรค์สืบสานถักทอผ้า โบริานบ้านฝ้อ, กิจกรรมไทยพวนชวนเที่ยวภูพระบาท ประจำปี 2559, กิจกรรมไทยพวนชวนจด ทะเบียนสมรสที่ภูพระบาท, กิจกรรมชวนงานทุ่งศรีเมืองประจำปี 2560, การแข่งขันสัมตำ นานาชาติในงานประจำปีทุ่งศรีเมือง, กิจกรรมวันอนุรักษ์มรดกโลกบ้านเชียงที่ภูพระบาท เป็นต้น กิจกรรมต่างๆ ที่ชาวไทพวนเข้าร่วมนั้นล้วนแต่เป็นการแย่งชิงพื้นที่เพื่อให้ความหมายแก่กลุ่มชาติพันธุ์ ของตน หากคำขวัญประจำอำเภอคือภาพตัวแทนของอำเภอนั้นๆ ชาวไทพวนก็ได้เป็นภาพตัวแทน ของกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความสำคัญของอำเภอบ้านฝ้อ ดังคำขวัญที่ว่า “มหาธาตุเจดีย์ ประเพณีงานกฐิน ล้วนถิ่นพระเถระ ไหว้พระหลวงพ่อนาค หลากหลายสวนหิน ถิ่นอารยธรรมไทยพวน”

นอกจากพื้นที่ด้านกายภาพแล้วชมรมไทพวนบ้านฝ้อยังสามารถใช้อัตลักษณ์ทาง วัฒนธรรมของตนต่อรองพื้นที่ผ่านสื่อมวลชนต่างๆ เช่น วันที่ 13 กรกฎาคม 2560 ประชาสัมพันธ์ จังหวัดอุดรธานี ร่วมกับสถานีโทรทัศน์ NBT World ถ่ายทำรายการ Thailand Today โดยนำเสนอ วิถีชีวิตไทยพวน ณ พิพิธภัณฑ์ไทยพวน, รายการระจกหกด้าน ตอน “ตำนานแห่งหินผา ปรีศนาแดน คักดี” เป็นต้น

ชมรมไทพวนบ้านผือมีเว็บไซต์ คือ <http://www.thaipuanbanphue.com/> เป็นสื่อออนไลน์ที่นอกจากจะเป็นเว็บไซต์เพื่อประชาสัมพันธ์ข้อมูลต่างๆ แก่สมาชิกภายในกลุ่มแล้วยังเป็นการประชาสัมพันธ์ต่อคนภายนอกด้วย ภายในเว็บไซต์ประกอบด้วยประวัติไทพวน ทั้งประวัติการก่อตั้งอำเภอบ้านผือ ตำนานไทพวนบ้านผือ ประวัติชมรมไทพวนอำเภอบ้านผือ พิพิธภัณฑสถานไทพวนบ้านผือ เอกลักษณ์ไทพวนทั้งด้านวิถีชีวิต ภาษา อาหาร เครื่องแต่งกาย ประเพณี ผลิภัณฑ์ชุมชน วิถีทัศน์ และข้อมูลติดต่อ เว็บไซต์นี้จึงเป็นพื้นที่อีกพื้นที่หนึ่งที่ช่วยให้ชาวไทพวนบ้านผือได้ใช้เครื่องมือเพื่อต่อร่องอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ของตน

นอกจากนี้ชมรมไทพวนบ้านผือยังใช้สื่อโซเชียลมีเดีย คือมีเพจ (Page) ในเฟซบุ๊กคือ “ชมรมไทพวนบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี” ใช้ชื่อผู้ใช้งานว่า <https://www.facebook.com/thaipuanbaanphue/> ซึ่งมีผู้กดไลค์ 1,053 คน และมีผู้กดติดตาม 1,046 คน (ข้อมูล ณ วันที่ 20 ธันวาคม 2560) นอกจากนี้ยังมีเพจ “ไทพวนบ้านผือ” และ “ชมรมไทพวนบ้านผือ คนไทพวนนำกันอุดรธานี” ซึ่งเป็นเพจที่ใช้งานในระยะแรกๆ และปัจจุบันไม่มีการเคลื่อนไหวอีก

ชมรมไทพวนบ้านผือจังหวัดอุดรธานีมักจะมีการเผยแพร่กิจกรรมต่างๆ ซึ่งแสดงให้เห็นสายสัมพันธ์ที่สำคัญของคนในกลุ่ม นอกจากจะใช้เพื่อประชาสัมพันธ์กิจกรรมของคนในเพื่อคนในหรือประชาสัมพันธ์กิจกรรมของคนในเพื่อคนนอกแล้ว ผู้วิจัยพบว่าในเพจของชมรมไทพวนบ้านผือจังหวัดอุดรธานียังมีการนำเสนอภาษาของกลุ่มชาติพันธุ์พวน ซึ่งจะมีสำเนียงแตกต่างจากภาษาของกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ รวมทั้งการออกเสียงบางเสียงด้วย ดังนี้

เสียง ฉ เป็น ส เช่น ฉันเพล ออกเสียงว่า สันเพล

ไม่นิยมออกเสียง ร ล ควบกล้ำ เช่น ประตุ ออกเสียงว่า ปะตุ

เสียง ย ออกเสียง ย ญ ตามปกติและ อักษร ญ ออกเสียง ย ญ แบบขึ้นจมูก เช่น กลัว ออกเสียงเป็น ย่าน, เดิน ออกเสียงเป็น ญ่าง, ไปมาหากัน ออกเสียงเป็น เยี่ยมยาม

เสียงสระ ไอ และ ไอ ออกเสียง สระ -เอ เช่น หัวใจ ออกเสียงเป็น หัวเจอ, หัวตะไคร้ ออกเสียงเป็น หัวตะเคอ หรือ หัวคิงเคอ, ลูกสะไภ้ ออกเสียงเป็น ลุเก้อ, ใส ออกเสียงเป็น เสอ, ใหม่ ออกเสียงเป็น หม่อ, ใ้ ออกเสียงเป็น เหอ เป็นต้น

ออกเสียง ร เป็นเสียง ฮ เช่น ร้อน ออกเสียงเป็น ฮ้อน, ร้าย ออกเสียงเป็น ฮ้าย, รุ่ง ออกเสียงเป็น ฮุ่ง, รอย ออกเสียงเป็น ฮอย เป็นต้น

เสียง ร ล ออกเสียงเป็นตัว ล ทั้งหมด เช่น รวย ออกเสียงเป็น ลวย, โรงเรียน ออกเสียงเป็น โลงเลียน เป็นต้น

นอกจากหลักเกณฑ์เหล่านี้แล้วยังนำเสนอคำศัพท์ต่างๆ ในลักษณะของคลิปวิดีโอ เช่น คำว่า “สาวพวนขี้ส้ม” เป็นคำที่ใช้ชมหญิงสาวชาวไทพวนว่าผิวสวย โดยอธิบายว่าคำว่า “ขี้” แปลว่า

มักหรือชอบ และคำว่า “ส้ม” หมายถึงของเปรี้ยว ผลไม้รสเปรี้ยว อธิบายได้ว่าหญิงสาวชาวไทพวน มักจะรับประทานของที่มีรสเปรี้ยว ทำให้ผิวพรรณดี

ภาษาถิ่นอันเป็นสัญลักษณ์ในการสื่อความหมายของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพวนโดยทั่วไปแล้ว ยังแสดงให้เห็นความเป็นมาของบรรพบุรุษ การสืบสานการใช้ภาษาถิ่นจึงเป็นเครื่องมือของของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ใช้เพื่อการต่อรองอัตลักษณ์ที่สำคัญ เป็นการแสดงพื้นฐานของกลุ่มให้คนภายนอกได้รับรู้ และยังเป็นการแสดงออกทางวัฒนธรรมด้านภาษา ภาษาถิ่นไทพวนจึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการประกอบสร้างอัตลักษณ์ไทพวน และยังใช้ในการต่อรองอัตลักษณ์ของไทพวนด้วย

ชาวไทพวนที่อาศัยอยู่ในอำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานีมีความผูกพันกับภูพระบาทมาก กิจกรรมต่างๆ ที่มักจะมี ความเกี่ยวข้องกับภูพระบาท เช่น กิจกรรมไทยพวนชวนเที่ยวภูพระบาท ประจำปี 2559, กิจกรรมไทพวนชวนจดทะเบียนสมรสที่ภูพระบาท, กิจกรรมวันอนุรักษ์มรดกโลก บ้านเชียงที่ภูพระบาท เป็นต้น ทั้งนี้เพราะพื้นที่ทางกายภาพของอำเภอบ้านผือ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่กลุ่มชาติพันธุ์ไทพวนในอีสานกลุ่มใหญ่อาศัยอยู่ในบริเวณเทือกเขาภูพาน มีบริเวณที่เรียกกันว่าภูพระบาท ซึ่งเป็นพื้นที่ที่เชื่อว่ามี ความศักดิ์สิทธิ์เพราะปรากฏรอยพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้าอยู่ ชาวไทพวนจึงมีความผูกพันกับพื้นที่แห่งนี้ตลอดจนเชื่อมั่นในเรื่องนางอุสาท้าวบารส ซึ่งเป็นเรื่องที่เป็นตำนานของสถานที่แห่งนี้ ดังนั้นตำนานภูพระบาทจึงถูกใช้เพื่อสร้างพื้นที่ทางกายภาพและพื้นที่ทางสังคมให้แก่กลุ่มชาติพันธุ์ไทพวนบ้านผือเป็นอย่างมาก และสร้างสรรค์เป็นศิลปวัฒนธรรมอื่นๆ ที่สืบเนื่องมาจากตำนาน เช่น การรำบวงสรวงหอนางอุสา ซึ่งมักจะรำถวายเนื่องในโอกาสสำคัญๆ

นอกจากการสร้างเครือข่ายในกลุ่มของตนเองแล้ว กลุ่มชาติพันธุ์ไทพวนบ้านผือยังมีปฏิสัมพันธ์กับ “คนอื่น” ในสังคมด้วย ดังการเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของอำเภอ และของจังหวัด นอกจากนี้ยังสนับสนุนเกี่ยวกับการสร้างองค์ความรู้ต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับวิถีชีวิตของไทพวน เนื่องจากอาคารพิพิธภัณฑสถานไทยพวนชำรุดและผูกง จนนไม่สามารถใช้งานได้ จึงได้รื้อถอนในปี พ.ศ. 2560 แต่ยังไม่มีการบูรณะสร้างใหม่ ชมรมไทยพวนจึงได้นำสิ่งของในพิพิธภัณฑสถานไทยพวน ไปจัดแสดงไว้ที่โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาพัฒนาการ อุดรธานี (บ้านผือพิทยาสรรค์) โดยอยู่ในความดูแลของชมรมไทยพวนและคณะครูโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาพัฒนาการ อุดรธานี และนอกจากนี้ชมรมไทยพวนการจัดแสดงพิพิธภัณฑสถานไทยพวนในโรงเรียนยังถูกใช้เพื่อร่วมเป็นส่วนหนึ่งในการประเมินโรงเรียนเพื่อรับรางวัลพระราชทานด้วย แสดงให้เห็นจิตสำนึกต่อส่วนรวมของชาวไทพวนเพื่อให้ได้ใช้ชุดความรู้ที่เป็นประโยชน์ร่วมกันทั้งของคนในกลุ่มชาติพันธุ์ไทพวนและคนนอกกลุ่มชาติพันธุ์ หากมองถึงการต่อรองทางอำนาจทางการเมืองจะพบว่ากลุ่มชาติพันธุ์ไทพวนได้แสดงถึงอำนาจด้านความรู้ที่ตนมี เป็นการพยายามสร้างอำนาจผ่านวาทกรรมความรู้และวัฒนธรรมโดยการใช้สิ่งของต่างๆ ในพิพิธภัณฑสถานเป็นเครื่องมือ ซึ่งเป็นตัวช่วยลดความขัดแย้งและยังช่วยประนีประนอมระหว่าง “คนอื่น” กับ “ไทพวน” เป็นการสร้างพื้นที่และอำนาจในเรื่องของการศึกษา ศิลปวัฒนธรรม อีกทั้งเป็นการ

แสดงถึงมิตรไมตรีของคนไทพวนที่มีต่อโรงเรียนซึ่งเป็นตัวแทนของภาครัฐว่าคนไทพวนมีความรัก ความห่วงใยต่อเยาวชนของชาติ ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ที่อยู่ใต้อำเภอบ้านผือได้ตระหนักและเห็นคุณค่าของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพวน เป็นการตอรองพื้นที่ของคนไทพลัดถิ่นและต้องการให้ลด “อคติ” ที่กลุ่มชาติพันธุ์อื่นมีต่อกลุ่มชาติพันธุ์ไทพวน จากผู้ที่แปลกประหลาด ใช้ภาษาไม่เหมือนกับคนอื่น กลายมาเป็นผู้ที่มีน้ำใจและมุมมองความรู้ต่างๆ รวมทั้งกลุ่มชาติพันธุ์ไทพวนบ้านผือยังใช้คำว่า “ไทพวน” เพื่อต้องการแสดงว่าตนเองก็เป็น “คนไทย” เช่นเดียวกันกับคนอื่นๆ ในอำเภอบ้านผือ

นอกจากการสร้างเครือข่ายระหว่าง “คนใน” ในพื้นที่ และสร้างเครือข่ายกับ “คนนอก” พื้นที่แล้ว ชมรมไทพวนบ้านผือยังมีเครือข่ายกับกลุ่มชาติพันธุ์ไทพวนที่อยู่ในจังหวัดต่างๆ ทั่วประเทศไทย ซึ่งมีชมรมไทพวนแห่งประเทศไทยเป็นเครือข่ายหลัก มีสำนักงานใหญ่ตั้งอยู่ที่วัดอมรินทราราม แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร โดยชมรมไทพวนแห่งประเทศไทยได้จัดกิจกรรมประชุมสามัญประจำปีและยังจัดงานร้อยใจไทพวน ซึ่งกลุ่มชาติพันธุ์ไทพวนในแต่ละจังหวัด จะหมุนเวียนเปลี่ยนกันเป็นเจ้าภาพ การจัดกิจกรรมเช่นนี้เป็นการสร้างเครือข่ายที่สำคัญ ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์ไทพวนยังเป็นอีกกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งที่มีอัตลักษณ์ที่ยังคงอยู่ และไม่ถูกกลืนโดยสังคมอีสาน

ชมรมไทพวนบ้านผือเป็นชมรมหนึ่งของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพวนในประเทศไทย โดยชมรมนี้สร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน โดยพยายามดำรงอัตลักษณ์ของตนท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ที่โหมกระหน่ำ ชมรมไทพวนจึงเปรียบเสมือนกับเรือลำเล็กๆ ที่ลอยอยู่ท่ามกลางคลื่นลมของรัฐบาลชาติ ความ เป็นไท ความเป็นอื่น และโลกาภิวัตน์ กลุ่มชาติพันธุ์ไทพวนบ้านผือได้พยายามจัดกิจกรรมต่างๆ เพื่อนำเสนออัตลักษณ์ของตนและยังเป็นการนำเสนอเพื่อตอรองกับกลุ่มอื่นๆ ดังที่ได้กล่าวมา กิจกรรมที่ชมรมไทพวนบ้านผือจัดขึ้นล้วนทำให้เกิดคุณภาพของสายสัมพันธ์ทางสังคม สนิทสนม บัวสาย (2547) กล่าวว่าลักษณะที่เด่นเป็นพิเศษของการสร้างความเป็นชุมชนที่ผูกพันกันแน่นแฟ้นคือการทำที่ต้องมีปฏิสัมพันธ์กันแบบเห็นหน้า (Face – to – face interaction) โดยชุมชนได้สร้างเครื่องมือและกลไก เพื่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์แบบเห็นหน้า เช่น ไปวัดทุกวันพระ หรือ วันสำคัญทางศาสนา การจัดพิธีกรรมต่างๆ ซึ่งการจัดให้มีพื้นที่และโอกาส (Time and space) นี้เป็นเครื่องมือสำคัญในการทำให้คนในชุมชนเห็นหน้ากันได้ อันเป็นการธำรงสายสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้มีความผูกพันร่วมกัน

5.2 การใช้ตำนานและนิทานเพื่อตอรองทางชาติพันธุ์

5.2.1 การใช้ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานเพื่อตอรองอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์

คนไทพลัดถิ่นในอีสานเป็นกลุ่มคนที่เข้ามาอาศัยอยู่ในพื้นที่อีสานในขณะที่พื้นที่นั้นมีผู้อาศัยอยู่ก่อนแล้ว เมื่อเป็นผู้ที่เข้ามาที่หลังจึงต้องมีการแบ่งสรรทรัพยากรต่างๆ ในพื้นที่กับคนที่อยู่ก่อน ดังนั้นจึงมีการใช้ตำนานและนิทานเพื่อตอรอง/ต่อสู้อ หรือตอบโต้ ต่ออำนาจหรือการเบียดขับในพื้นที่ใหม่ เป็นการแสดงความชอบธรรมที่ตนเองมี (Hook, 1990) กล่าวว่าการโหยหาอดีตเพื่อ

ต้องการให้อดีตกลับคืนมาเหมือนเดิมเป็นสิ่งเปล่าประโยชน์ ต่างจากการเมืองเรื่องความทรงจำที่ต้องการกลับไปฟื้นฟูอดีตเพื่อนำอดีตมาสานต่อกับปัจจุบัน ความทรงจำเกี่ยวกับบ้านเกิดจึงไม่ใช่แค่อดีตที่ผู้พลัดถิ่นโยยหา แต่เป็นอดีตที่นำมาปรับใช้เพื่อสร้างความเข้มแข็งหรือเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจให้แก่ผู้พลัดถิ่นในบริบทสังคมปัจจุบัน การใช้ตำนานและนิทานเพื่อการต่อรองทางชาติพันธุ์จึงเป็นวิธีการหนึ่งที่คนพลัดถิ่นเหล่านี้สามารถใช้เป็นทางออกให้แก่จิตใจ เป็นเสมือนแผนที่นำทางท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงในสถานที่ สังคม และวัฒนธรรมแห่งใหม่ ซึ่งผู้วิจัยพบว่ากลุ่มชาติพันธุ์ไทพลาตถิ่นในอีสานดำนานและนิทานเพื่อการต่อรองอำนาจทางชาติพันธุ์ดังกล่าวอย่างการใช้ตำนานน้ำเต้าปุงกับการดำรงอยู่ของอัตลักษณ์เรื่องชาติกำเนิด ดังที่ปรากฏในตำนานเรื่องขุนบรมราชาธิราชนี้ เป็นตำนานที่ปรากฏอยู่ในพงศาวดารแห่งประเทศไทย ของจารุวรรณ ธรรมวัตร ซึ่งในตำนานประกอบด้วยหลายชั้น คือ ชั้นหมากน้ำเต้าปุง ชั้นเครือเขากาด และชั้นขุนลอ โดยมีเนื้อหา ดังนี้

เรื่องนี้ลาวเก่าผู้เฒ่าอ้างกล่าวมาเป็นนิยายดังนี้ ชั้นหมากน้ำเต้าปุงในกาลเมื่อโลกเฮานี้ยังเป็นดินเป็นหญ้าเป็นฟ้าเป็นแดน ผีแลคนก็เที่ยวไปมาหากับอยู่บ่ชาดนั้น ยังมีขุนใหญ่สามคน ผู้หนึ่งชื่อว่าปูลางเซิง ผู้หนึ่งชื่อขุนคาค ผู้หนึ่งชื่อว่าขุนเค็ด อยู่สร้างเมืองลุมกินปลาสร้างนา เมืองลุมกินเข้าในชนั้นแดนจึงใช้คนลงมาว่าแก่คนทั้งหลายในเมืองลุมว่า กินเข้าให้บอกนายกินนายให้บอกแก่แดน กินขึ้นก็ให้ส่งขากินปลาให้ส่งรอยแก่แดน คนทั้งหลายบ่ฟังแดน แดนจึงสั่งใช้ให้คนมาบอกอีกถึงสองครั้งสามที คนทั้งหลายก็ยังบ่ฟังคืออยู่ แดนเคียดเลยทำให้น้ำท่วมเมืองลุม คนทั้งหลายก็ตายมากนัก ปูลางเซิงแลขุนเค็ดขุนคาคารู้สึกตัวว่าแดนเคียดให้แก่ตน จึงเอาไม้ค้ำแห่งมาทำแพแล้วจึงเอาควักลูกควักเมียเข้าแพ ครั้นน้ำยิ่งขึ้นรอดฟ้าเขาจึงพากันเมื่อพญาแลน พญาแลนก็กล่าวความเคียดให้ขุนทั้งสามฟังแล้วเลยว่า สู้บ่สู้บ่เฒ่า สู้บ่สู้บ่เฒ่า สู้บ่สู้บ่เฒ่า สู้บ่สู้บ่เฒ่า สู้บ่สู้บ่เฒ่า สู้บ่สู้บ่เฒ่า สู้บ่สู้บ่เฒ่า สู้บ่สู้บ่เฒ่า สู้บ่สู้บ่เฒ่า สู้บ่สู้บ่เฒ่า ร้อยขวบว่าดังนี้แล้ว เลยบอกเขาว่าไปอยู่น้ำแดนล่อ ครั้นน้ำแห้งเงินดินแล้ว ขุนทั้งสามก็ไหวสาพระยาแลนขอมาอยู่เมืองลุม พญาแลนจึงให้เขาลงมา กับเอาควายเขาหลูให้แก่เขา แล้วเข้าก็ลงมาสร้างเมืองอยู่นาน้อยอ้อยหนู (คือเมืองแฉ่ง)

ควายตัวนั้นไถนาได้สามปีเลยตาย บ่นานเท่าใดเครือหมากน้ำเต้าก็ออกจากรูตั้งของควายตัวนั้น ครั้นใหญ่ขึ้นมาก็เป็นหมากสามหน่วยใหญ่ท้อฮินเข้า อยู่มาปูลางเซิงได้ยินเสียงคนร้องก้องดังมากก็อยู่ในหมากน้ำเต้าปุงนั้น จึงเอาเหล็กสีแดงซีเอาคนทั้งหลายก็บ่เบียดออกมา ขุนคาคเห็นดังนั้นจึงเอาชีวีใหญ่ไปชีวีข้างกำหนึ่ง คนก็ไหลบ่เบียดกันออกมาสามวันสามคนจึงหมด ผุงออกทางฮูซิ่นนั้นเป็นสองหมู่ หมู่หนึ่งเรียกว่าไทลอม หมู่หนึ่งเรียกว่าไทลี ผุงออกมาทางฮูซิ่นนั้นเป็นสามหมู่ คือ ไทล่อ ไทเลิง ไทกวาง

คนซึ่งออกมาจากหมากน้ำเต้าปุงมานั้นบรู๊ภาวะเลี้ยงอัตมาของตน และกานกาลวาทก็บรู๊ ปูลางเซิงจึงสั่งให้สอนวิชาทำมาหากินให้ แลบอกให้เขาเอากันเป็นผิวเมียแปลงย้าวเรือน ทั้งให้ยำ

แยงพ่อแม่หรือคนที่เฒ่าแก่กว่าตน แลบอกให้เมียนคราบส่งสการ ผู้ตายคือฝูงออกอุฐิวันนั้นตายให้เฒ่า ฝูงออกอุฐิวันนั้นตายให้ฝูง คันทุงขึ้นแลแปลงเถียงไว้ส่งเข้าน้ำ ถ้าไปส่งเข้าน้ำได้ก็ให้แปลงไว้ในเฮือนแล้วให้เอ็นฝั้นนั้นมากิน คนฝูงนั้นมีอายุยืนได้สามร้อยปี เขาจึงแผ่พวกออกมาลันดังทราหลายดั่งน้ำ ปู่ลาเงิงเทิงขุนเค็ดขุนคานบอกสอนบ่แพ้จึงพร้อมกันขึ้นไปหาพระยาเถนขอท้าวพระลงมาช้อยเบ็ง คอยเข้า พวกเถนจึงแต่งให้ขุนคะขุนคองลงมาปกครองคนทั้งหลาย ขุนทั้งสองนี้สร้างเมืองก็บ่เฮืองสร้างเมืองก็บ่ฮุง ด้วยเขาพากันกินเหล้าเมาสุราอยู่ทุกเมื่อ ดั่งนั้นขุนเค็ดขุนคานจึงขึ้นเมื่อหาพระยาเถนอีก ขอขุนผู้ใหม่มาเปลี่ยน พระยาเถนจึงเรียกเอาขุนคะขุนคองขึ้นเมื่อฟ้าแล้วจึงแต่งให้ขุนบรมราชาธิราชบพิตรลงมาปกครองเมืองลุมแทน

ขุนบรมราชาธิราชพาเอาคนทั้งหลายมีแก้วโกฏิลงมาเมืองลุมมาอยู่ที่เมืองน่าน้อยอ้อยหนู คนทั้งหลายซึ่งออกจากน้ำเต้าฝูงนี้ผู้หลักนักปราชญ์เขาก็เข้ามาเป็นลูกท้าวว่าขุนบรมราชาธิราชผู้ไปผู้จ้านนั้นก็หนีไปอยู่สร้างไร่นากิน

เมื่อคนมากขึ้นมาหลายลันเหลือ ขุนบรมราชาธิราชจึงปรึกษากับขุนทั้งหลายว่าคิดประการใดจึงจะมีอันนุ่งอันกิน จึงแต่งให้ขุนเสวยขึ้นเมื่อไหว้พระยาเถน แล้วพระยาเถนแต่งมาบอกสอนให้พระยาบรมราชาสั่งสอนคนทั้งหลาย ปลูกฝังเข้าแลลูกไม้บ่บอกตำหูกทอฝ้ายด้ายไหม และตีเข็มพริ้วาวานเสียม แลให้คะล้ามือร้วงให้กรรมแก่ฝูงชายมีอรวยให้กรรมแก่ผู้หญิง เตือนเจียงให้คะล้ามือกัดมือกาบ เตือนยี่มือเต้ามือรวย เมื่อคทั้งหลายมีวิชากุมตัวแล้วเถนแต่งขึ้นเมื่อคอบพระยาเถนตามอาการที่คนได้จัดแต่ง

พระยาเถนจึงว่าเขามีวิชาพอกุมตัวแล้วตั้งนี้แต่นี้เมื่อหน้าอย่าให้เขาขึ้นมาหาเราเทอญ แม่นว่าเถนทั้งหลายก็อย่าไปเมืองลุมจักเทือ แล้วพระยาเถนก็ให้เขาตัดขั้วหลวงอันหมั้นเพียวนั้นเสียตั้งแต่นั้นมาเถนแลคนก็บ่เพียวหากันได้แล

(จากรุวรรณ ธรรมวัตร, ม.ป.ป.)

ตำนานขุนบรมราชาธิราช เป็นตำนานที่มีความสำคัญในการอธิบายเกี่ยวกับกำเนิดของผู้คนในดินแดนแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาก กลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่มต่างใช้ตำนานเรื่องนี้ในการอธิบายที่มาของตน ศิราพร ณ ถลาง (2552) กล่าวว่าน้ำเต้ามีบทบาทในฐานะที่ให้กำเนิดมนุษย์ปรากฏในตำนานของไทยอาหมในรัฐอุสสัม ลาว ไทดำ ไทขาว ขมุ กะตัง ดั่งนั้นในตำนานเรื่องนี้ นอกจากจะใช้อธิบายว่ากลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ มีความเชื่อว่าตนเกิดมาจากน้ำเต้าแล้ว ตำนานเรื่องนี้ยังทำหน้าที่อธิบายความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ด้วย ว่ากลุ่มคนเหล่านี้มีที่มาจากที่เดียวกัน ตำนานเรื่องนี้จึงเป็นตำนานที่ใช้บอกเล่าสายสัมพันธ์ของญาติพี่น้องต่างเผ่าพันธุ์ แม้จะมีชื่อเรียกต่างกัน แต่ก็มีที่มาอย่างเดียวกัน มีความเป็นพี่เป็นน้องกัน มีความเกี่ยวโยงกัน ซึ่งธวัช ปุณโณทก (ธวัช ปุณโณทก, 2542 ข) ได้แสดงความคิดเห็นว่าตำนานเรื่องน้ำเต้าปุงนี้เป็นตำนานของชนชาติไทย

แต่ชนชาติไทยบางส่วนได้ลี้ภัยมาตั้งถิ่นฐานไปแล้ว ก่อนมีตัวหนังสือ นอกจากนี้ความเชื่อเรื่อง มนุษยชาติเกิดจากน้ำเต่าปุงเป็นทศนะของคนไทยเกือบทุกกลุ่ม เป็นทศนะของคนไทยโบราณที่พยายาม จะอธิบายความเป็นมาของเผ่าพันธุ์ว่ามีต้นกำเนิดมาอย่างไร และมีเหตุการณ์สำคัญอะไรเกิดขึ้นในโลก และจักรวาลนี้ เช่น เรื่องน้ำท่วมโลก ชุนคาน ชุนเค็ก ปู่ลางเซิงได้ต่อแพขนาดใหญ่ให้ครอบครัวอาศัย แพลอยไปถึงเมืองแลน เป็นต้น ตำนานน้ำเต่าปุงถูกใช้เพื่ออธิบายอัตลักษณ์ด้านชาติกำเนิดของผู้คนใน แถบนี้เมื่อต้องการจุดร่วมที่เหมือนกัน ในขณะที่เดียวกันตำนานน้ำเต่าปุงก็ยังใช้อธิบายความเหมือนที่ แตกต่างได้ ดังตำนานน้ำเต่าปุงของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท ส่วนหนึ่งที่มาจากสุเทพ ไชยขันธ์ กล่าวว่า

เหล่าเทพดาและนางฟ้า 5 คู่ ได้อธิษฐานร่วมจิตนิรมิตเป็นรูปเต่าปุงจากเมืองฟ้า แล้วมา จูติในเมืองมนุษย์ น้ำเต่าที่เป็นเทพดาจูติมาเกิดนั้น น้ำเต่าที่เป็นเทพดาจูติมาเกิดในนั้น ครั้น แดกออกมากลายเป็นมนุษย์รูปร่างแปลกๆ กัน นั่นคือข้าแจะ ออกมาก่อนเป็นคู่ที่ 1 แล้วผู้ไท ออกมาเป็นคู่ที่ 2 ลาวพุงขาวออกมาเป็นคู่ที่ 3 ฮ่อออกมาเป็นคู่ที่ 4 แกว (ญวน) ออกมาเป็นคู่ที่ 5

หลังจากเหล่าเทพดาและนางเทพธิดาชายหญิงพากันลงไปอาบน้ำชำระกายและกินน้ำ ในหนองชื่อหนองฮก หนองฮกที่เชิงเขา น้ำในหนองนั้นเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์เย็นใสสะอาด ใครได้อาบได้ กินแล้วร่างกายก็ผ่องใสงดงามและมีสติปัญญารู้คิดราชการบ้านเมืองได้

แต่ข้าแจะซึ่งออกมาก่อนนั้นกลัวหนาว หาถ้ำอาบน้ำชำระกายและกินน้ำในหนองนั้นไม่ รูปร่างจึงได้หมองคล้ำดำตัวมอมต่อมาจนถึงปัจจุบันนี้จึงมีประเพณีชำระกายและกินน้ำในหนอง ฮก หนองฮายที่เชิงเขาด้วยความเชื่อว่าน้ำในหนองน้ำนั้นเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์

(สุเทพ ไชยขันธ์, 2556)

ตำนานน้ำเต่าปุงมีหลายสำนวน ไม่ได้มีเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท แต่กลุ่มชาติพันธุ์ไท อื่นๆ เช่น ผู้ไทแดง ผู้ไทดำ ลาวหลวงพระบาง ก็มีตำนานน้ำเต่าปุงเหมือนกัน โดยมีโครงเรื่องหลัก เหมือนกัน แต่รายละเอียดบางอย่างจะต่างกันออกไป วัชรภรณ์ ดิษฐบ้าน (2544) ได้ศึกษา “อนุภาค น้ำเต่าในตำนานน้ำท่วมโลกและตำนานกำเนิดมนุษย์” ในตำนานปรัมปราของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ใน เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และพบว่าในตำนานน้ำท่วมโลกและตำนานกำเนิดมนุษย์มักมีอนุภาคน้ำเต่า ปรากฏอยู่ โดยวัชรภรณ์พบว่าน้ำเต่ามีบทบาทในฐานะให้กำเนิดมนุษย์ เช่น ตำนานน้ำเต่าปุงของ ลาว ที่เล่าว่าหลังจากน้ำแห้งแล้วแลนได้ส่งควายมายังเมืองลุ่ม เมื่อควายตายปรากฏมีน้ำเต่าที่รูจมูก ของควาย เมื่อแลนเอาเหล็กเผาไฟมาเจาะน้ำเต่า ครั้งแรกมีคนผิวคล้ำออกมา คือพวกข้า ขมุ ครั้งที่ 2 เอาสิ่วมาเจาะน้ำเต่ามีคนผิวขาวออกมา คือพวกลาว ไทแดง ไทพวน เป็นต้น ซึ่งการศึกษาของวัชร ภรณ์พอจะใช้บอกข้อสังเกตเชิงวัฒนธรรม คือ การใช้น้ำเต่าเพื่อบอกเขตวัฒนธรรม และการมอง น้ำเต่าในฐานะกำเนิดมนุษย์ น้ำเต่าในความคิดของคนกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ มีบทบาทต่างกัน และแฝง

ความคิดทางวัฒนธรรมว่ากลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ มีความแตกต่างทางสถานภาพทางสังคม เพราะกลุ่มที่ออกมาจากน้ำเต้าก่อนเป็นพวกผิวคล้ำ ไม่ชอบอาบน้ำ และชอบทำมาหากินในที่ลุ่ม

ตำนานน้ำเต้าปุงของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทจึงเป็นการใช้ตำนานเพื่ออ้าง (claim) ความต่างในความเหมือน เป็นการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างผู้ไทกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ว่าตนมีต้นกำเนิดมาจากเทวดาและนางฟ้า หรือจากแกน ดังนั้นผู้ไทจึงเปรียบเสมือนลูกฟ้า หรือลูกแกน ดังคำกล่าวที่ว่า “ผู้ไทลูกแกน” จริงอยู่แม้ว่าตนกับกลุ่มชาติพันธุ์ข่า และขมุ จะมีที่มาจากน้ำเต้าปุงเหมือนกัน แต่สาเหตุที่ผู้ไทฉลาดกว่าเพราะผู้ไทได้อาบน้ำที่หนองสอก ซึ่งเป็นหนองน้ำศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้นตำนานน้ำเต้าปุงจึงถูกใช้เป็นเครื่องมือสำคัญในการต่อสู้ / ต่อรองอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท เพราะการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์นั้นจะต้องบอกได้ว่าพวกเขาต่างจากพวกอื่นอย่างไร ซึ่งตำนานน้ำเต้าปุงได้อธิบายความต่างต่างนั้นไว้อย่างชัดเจน โดยตำนานอธิบายสาเหตุที่ผู้ไทมีผิวขาวและมีความสวยงาม ฉลาดเฉลียวแตกต่างจากข่าและขมุ ตำนานเรื่องนี้จึงเป็นการอธิบายความสัมพันธ์และอำนาจที่ตนมีเหนือกว่ากลุ่มอื่นๆ

การสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ผ่านตำนานน้ำเต้าปุงของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท เป็นร่องรอยของวิคิดที่เกี่ยวกับชาวผู้ไทในอดีต โดยอาศัยตำนานหรือนิทานเป็นตัวอธิบาย ซึ่งขึ้นอยู่กับช่วงเวลาและบริบทของสังคมในขณะนั้น แต่อัตลักษณ์เป็นการประกอบสร้างทางสังคมที่ไม่คงที่หรือหยุดนิ่งแต่สามารถเปลี่ยนไปตามบริบท โดยเฉพาะเมื่อกาลเวลาผ่านไป ก็อาจมีการสร้างอัตลักษณ์ใหม่เกิดขึ้น

5.2.2 การใช้ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานเพื่อช่วงชิงความหมาย

กลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท โดยเฉพาะผู้ไทเมืองเรณูนคร และกลุ่มอื่นๆ ที่อพยพมาจากเมืองเวหรือเมืองวิไลบุรีในปัจจุบัน เป็นกลุ่มที่เชื่อมั่นในตำนานผาบุญ โดยตำนานผาบุญนี้มีความเกี่ยวข้องกับการตั้งถิ่นฐานของชาวผู้ไทเมื่อครั้งอพยพไปอยู่เมืองเวในระยะเริ่มแรก โดยตำนานได้กล่าวไว้ดังนี้

เมื่อเริ่มแรกผู้ไทมีภูมิลำเนาเดิมอยู่ที่เมืองน้ำน้อยอ้อยหนู ต่อมาเมืองน้ำน้อยอ้อยหนูเกิดอึดคืด อดอยาก และท้าวท่าเกิดไม่พอใจเจ้าเมือง อีกทั้งเจ้าเมืองน้ำน้อยอ้อยหนูก็ไม่พอใจให้อยู่ในความปกครองของตนเช่นกัน ท้าวท่าจึงได้เกลี้ยมกล่อมชาวผู้ไทแล้วมาสมัครขึ้นอยู่กับเจ้าอนุรุธกุมาร เจ้าอนุรุธได้สอบถามถึงสภาพความเป็นอยู่ว่าเมื่ออยู่เมืองน้ำน้อยอ้อยหนูนั้นเคยประกอบการหาเลี้ยงชีพอย่างไร ท้าวท่าและชาวผู้ไทจึงว่าเคยทำแต่ไร่ปลูกข้าวและผลไม้ต่างๆ แต่นานไม่เคยทำ เจ้าอนุรุธกุมารจึงให้ไปตั้งภูมิลำเนาอยู่ที่เมืองวังซึ่งเป็นที่อยู่ของคนจำพวกข่า ครั้นพวกผู้ไทไปตั้งภูมิลำเนาอยู่เมืองวังแล้ว คนจำพวกข่าซึ่งมีภูมิลำเนาแต่เดิมก็เกิดอิจฉาแค้นแย่งอยากจะยกพวกตนเป็นนายพวกชาวผู้ไท พวกผู้ไทก็จะยกตนเป็นนายเหนือพวกข่าเช่นเดียวกัน ต่างพวกต่างไม่ยอมกัน จึงได้ตกลงสัญญากัน ถ้าฝ่ายใดเอาหน้าไม่ยิงผา ถูกหน้าไม่ติดอยู่กับผา

ฝ่ายนั้นจะได้เป็นนายอีกฝ่ายหนึ่งจะขึ้นอยู่ในความปกครอง เมื่อสัญญาตกลงกันแล้ว หัวหน้าทั้งสองฝ่ายจึงพร้อมกันนำหน้าไม้ไปยังหน้าผาชื่อผาบุญ อยู่ทางทิศตะวันตกเมืองวัง ครั้นเมื่อไปถึงผาบุญแล้วได้ตกลงกันให้พวกชายingk่อน พวกคนข่าเป็นคนนิสัยซื่อไม่มีไหวพริบ จึงเตรียมหาหน้าไม้ขนาดใหญ่และแข็งแรง ขาหน้าไม้ยาวได้ 3 ศอก ยิ่งไปถูกก้อนหินผาลูกหน้าไม้กระดอนกลับคืนหาเข้าติดคาก่อนผาไม้ ฝ่ายพวกผู้ไทไหวพริบดีกว่า ทำคนธนูเล็กๆ แล้วเอาขี้สุดคิดปลายธนูยิงไปเบาๆ ลูกธนูปักอยู่กับก้อนหินผา พวกคนข่าเห็นเป็นอัศจรรย์ จึงยอมขึ้นอยู่ในความปกครองของพวกผู้ไท ส่วนพวกที่ไม่ยอมอยู่ในความปกครองของพวกผู้ไทมีบ้างเล็กน้อย ต่างก็พากันหลบหนีไป พวกผู้ไทได้ทราบเหตุจึงได้จัดการออกติดตามไปสกัดอยู่ยังผาอีกแห่งหนึ่งชื่อผากาด ซึ่งเป็นผาที่มีช่องทางแคบ เป็นทางเดินได้เฉพาะช่องเดียว แต่ไม่พบจึงตามอีกต่อไปจนถึงหน้าผาอีกแห่งหนึ่งที่ผาอูด ซึ่งเป็นผาที่มีถ้ำลึก คนพวกข่าได้หนีเข้าไปอยู่ในถ้ำหลายคร้วเรือน พวกผู้ไทติดตามไปจนถึงปากถ้ำผาอูด เห็นรอยเท้าคนเดินเข้าไปในถ้ำเป็นจำนวนมาก จึงหาพริกไปเผาสุ่มตรงปากถ้ำควันพริกเข้าไปกบอยู่ในถ้ำ พวกคนข่าที่หลบเข้าไปอยู่ในถ้ำทนควันพริกกรมไม่ไหว ออกมายอมสวามิภักดิ์อยู่ในความปกครองของพวกผู้ไททั้งสิ้น เจ้าอนุรุธกุมารทราบเหตุจึงตั้งให้ท้าวท่าซึ่งเป็นหัวหน้าพวกผู้ไท และพวกข่าในเมืองวังขึ้นเป็นพระยาท่า ขึ้นอยู่ในความปกครองของเมืองเวียงจันทน์ เมื่อถึงเวลาสิ้นปีต้องจัดหาพวกร้าปลายมิด และขวานรวมปีละ 500 เล่ม นำไปส่งส่วยเมืองเวียงจันทน์ทุกๆ ปี ที่เมืองเวียงจันทน์นั้นเขตแดนใกล้กับเมืองราชคำรั้วซึ่งเป็นของชนชาติญวน พระยาท่ามีความเกรงกลัวว่าพวกญวนจะมาตีเอาบ้านเมือง จึงได้นำเอาขี้ผึ้งหนักปีละ 5 ชั่ง 5 ปึก ได้ส่งส่วยให้แก่เจ้าเมืองราชคำรั้วด้วย

(ถวิล ทองสว่างรัตน์, 2527)

จากตำนานเรื่องผาบุญของชาวผู้ไท แสดงให้เห็นถึงการต่อสู้ / ต่อรองอำนาจของชาวผู้ไทต่อกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ในที่นี้คือการแสดงความเหนือกว่าชาวข่า ซึ่งชาวผู้ไทได้สร้างตำนานผาบุญขึ้นมาเพื่อใช้ปกป้องสถานภาพทางสังคมของกลุ่มตนเองเมื่อต้องมีปฏิสัมพันธ์กับอำนาจภายนอก ในฐานะที่เป็นผู้ที่เข้ามาทีหลังเมื่อต้องปะทะและสังสรรค์กับกลุ่มคนต่างวัฒนธรรม เมื่อรู้สึกว่าเป็นผู้มาทีหลังและเกรงจะถูกครอบงำและย่ำยี กลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทจึงต้องสร้างตำนานให้เป็นวาทกรรมเพื่อที่จะบอกว่าพวกเขามีความฉลาดหลักแหลม มีปฏิภาณไหวพริบ ไม่ยอมอยู่ใต้อำนาจของใครง่ายๆ เป็นเป็นการแสดงออกภายใต้เงื่อนไขทางสังคม เป็นภาวะที่ต้องการตอบโต้/ต่อรองกับกลุ่มชนที่อยู่มาก่อนซึ่งจากตำนานก็คือกลุ่มชาติพันธุ์ข่า เมื่อชาวผู้ไทอพยพโยกย้ายไปที่ใดก็ได้ตำนานผาบุญนี้ไปด้วย เท่ากับเป็นการพกพาเอาความทรงจำและความภาคภูมิใจของกลุ่มชาติพันธุ์ของตนไปด้วย เพื่อเป็นการบอกกล่าว หรือป่าวประกาศกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ต่อไป

การนำตำนานเรื่องผาบุญของชาวผู้ไทเป็นการใช้ตำนานเพื่อช่วงชิงความหมายที่เกี่ยวกับกระบวนการต่อสู้และต่อรองในแง่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้ถูกระงับกับผู้กระทำที่มีอำนาจเหนือกว่า และต้องการแสดงภาวะการณ์ครอบงำ แต่กลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทก็ได้ยู่หนึ่งเฉยเพื่อให้เกิดการครอบงำ แต่ได้พยายามใช้ไหวพริบในการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อหาจุดยืนของตนเองในรูปแบบที่หลากหลายคือใช้ทั้งไหวพริบปัญญา ใช้ทั้งกำลังในการต่อสู้ เป็นต้น

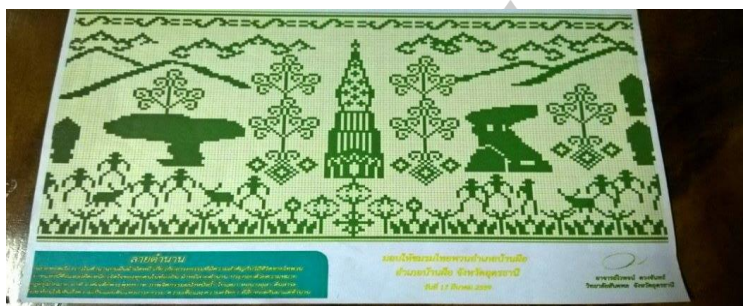
5.3 การใช้ตำนานและนิทานเพื่อผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม

ท่ามกลางสังคมโลกาภิวัตน์ที่ปะทะสังสรรค์ระหว่างวัฒนธรรมตะวันตกและวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างรุนแรงนั้น แม้ท้องถิ่นจะถูกโลกาภิวัตน์พยายามทำให้เป็นตะวันตกด้วยวิธีการต่างๆ แต่ประเด็นสำคัญประการหนึ่งของความเป็นโลกาภิวัตน์ (Globalization) คือความเป็นโลกาภิวัตน์เองสามารถผลิตพลังตรงข้ามของตัวมันออกมาด้วย อภิญญา เฟื่องฟูสกุล (2546) เรียกพลังที่ว่าว่านี่นิยามโดยทั่วไปว่าเป็นพลังของท้องถิ่นนิยม (Localization) ซึ่งคนไทยลัดถิ่นในอีสานได้ใช้ตำนานและนิทานเพื่อการผลิตเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมที่จะแสดงให้เห็นถึงอัตลักษณ์ของตนท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์

5.3.1 การใช้ตำนานและนิทานของคนไทลัดถิ่นในอีสานมาสร้างเป็นสินค้า

ในสังคมปัจจุบันผู้คนมีวิถีชีวิตที่คล้ายๆ กัน ทั้งนี้เพราะการมี “รัฐชาติ” ซึ่งเป็นผู้จัดการวิถีชีวิตของประชาชนให้เป็นหนึ่งเดียวและเป็นระเบียบ นอกจากนี้แล้วการไหลบ่าของกระแสโลก ทั้งกระแสทุน การค้า อุตสาหกรรม ย่อมเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดการปะทะกันระหว่างวัฒนธรรมของโลกตะวันตกและท้องถิ่นต่างๆ การรักษาความดั้งเดิม (Autentic) ของแต่ละกลุ่มชนนั้นจึงยากมาก แต่สิ่งหนึ่งที่ตามมาจากการปะทะของกระแสทั้งสองคือการผสมผสานทางวัฒนธรรมของกระแสโลกาภิวัตน์เข้ากับกระแสท้องถิ่น กลายเป็นการผสมผสานทางวัฒนธรรม (Cultural Hybridization) เกิดเป็นวัฒนธรรมในรูปแบบใหม่ๆ ที่หลากหลาย ซึ่งสิ่งหนึ่งที่กระแสโลกาภิวัตน์ทำให้เกิดขึ้นคือ “การขายวัฒนธรรม” ทั้งในรูปแบบของสินค้าและบริการต่างๆ ประเทศไทยมีนโยบายส่งเสริมการตลาดเข้ากับทุนทางวัฒนธรรมมานาน โดยเฉพาะนโยบายหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) ที่ทำให้เห็นสินค้าเหล่านี้ได้อย่างชัดเจน

นโยบายหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2544 ซึ่งเป็นนโยบายการพัฒนาภูมิภาคที่มีวัตถุประสงค์ 5 ข้อ คือ สร้างงานและเพิ่มรายได้ให้แก่ชุมชน เสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน ส่งเสริมการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ส่งเสริมการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ และส่งเสริมความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ของชุมชน ซึ่งนโยบายหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์นี้เองที่เป็นส่วนหนึ่งในการผลักดันกระแสท้องถิ่นนิยมและการต่อรองอัตลักษณ์ที่สำคัญของแต่ละกลุ่ม ผู้วิจัยพบว่ามีการใช้ตำนานและนิทานของคนไทลัดถิ่นในอีสานเพื่อมาสร้างเป็นสินค้า ดังตัวอย่าง

ภาพประกอบที่ 15 ผ้าไหมมัดหมี่ลายภูพระบาท ลิขสิทธิ์ของชมรมไทพวนบ้านผือ

จากลายผ้าไหมมัดหมี่ จะพบว่าทุกลายที่ออกแบบมาได้แสดงให้เห็นอัตลักษณ์ของชาวไทพวนได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะข้าว ซึ่งเป็นธัญพืชที่สำคัญของกลุ่มชาติพันธุ์ไท เป็นอาหาร และเป็นวัฒนธรรม ส่วนต้นฝ้ายก็เป็นพืชอีกชนิดหนึ่งที่มีมากและยังเป็นชื่อของอำเภออีกด้วย สำหรับลายตำนานภูพระบาท เป็นลายผ้าที่แสดงให้เห็นความผูกพันที่ชาวไทพวนมีต่อด้านานเรื่องภูพระบาทมาก โดยตำนานเรื่องนี้มีความเกี่ยวข้องกับตำนานเมืองพานซึ่งเกี่ยวข้องกับนางอุสาท้าวบารส ดังนี้

เมืองพานมีเจ้าเมืองปกครองชื่อพระยาพาน หรือท้าววงพาน เป็นพระบิดาของนางอุสา เมื่อนางเจริญวัยพอที่จะได้รับการศึกษาแล้ว พญาวงพานได้นำนางไปฝากพระฤๅษีจันทาเพื่อเล่าเรียนศิลปวิทยาต่างๆ บิดาของนางได้สร้างหอคอยสูงให้อยู่เพื่อความปลอดภัย ครั้นนางเติบโตใหญ่อยู่ในวัยสาว ในวันหนึ่งนางเก็บดอกไม้มาร้อยและเขียนกลอนเสียงทลายลงในกลีบดอกไม้และใส่กระทงลอยไปตามลำธาร พร้อมทั้งอธิษฐานขอให้กระทงนี้ลอยไปพบเนื้อคู่ กระทงลอยไปถึงเมืองพะโค ท้าวบารสซึ่งเป็นโอรสเจ้าเมืองพะโคได้พบและได้อ่านสารเสียงรัก ท้าวบารสจึงเดินทางเสียงมาจนพบนางอุสาก็พอใจในรูปโฉมและตกลงปลงใจเป็นคู่ครองกัน เมื่อท้าวบารสมาลอบสมนางอุสาและท้าววงพานรู้เรื่องก็โกรธมาก จะประหารชีวิตท้าวบารส แต่เหล่าอำมาตย์ได้ทูลขอชีวิตไว้ จึงทำอุบายให้สร้างวัดแข่งกันในเวลา 1 วัน เมื่อใดที่ดาวประกายพริกขึ้นสู่ฟ้า จะต้องหยุดสร้างทันที ผู้ใดสร้างไม่เสร็จทันเวลาจะต้องถูกตัดหัว ท้าวบารสจึงทำอุบายเอาโคมไปแขวนไว้บนยอดไม้ ชาวเมืองพานที่สร้างวัดอยู่คิดว่าเป็นดาวประกายพริกจึงหยุดสร้างกลับบ้านเรือนตนไป ท้าวบารสจึงรีบสร้างวัดต่อไปจนเสร็จ เมื่อรุ่งเช้าปรากฏว่าท้าววงพานสร้างวัดไม่เสร็จตามกำหนด จึงถูกตัดศีรษะตามสัญญา วัดที่สร้างไม่เสร็จนี้เรียกว่าวัดพ่อตา วัดลูกเขยมาจนถึงปัจจุบันนี้

ความเกี่ยวข้องผูกพันกับภูพระบาทของผู้คนในภูมิภาคแถบนี้มีมาเป็นระยะเวลาช้านับพันปี ดังที่ปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีต่างๆ ในบริเวณภูพระบาทที่มีอยู่ ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจที่โบราณสถานและสิ่งก่อสร้างบางอย่างในเทือกเขาภูพระบาทจึงมีชื่อเกี่ยวข้องกับตำนานภูพระบาททั้งสิ้น ลายผ้ามัดหมี่ของชาวไทพวนที่ปรากฏรูปหอนางอุสาซึ่งเป็นหอนินที่โดดเด่นภายในบริเวณภูพระบาท และรูปวัตถุขี้ผึ้งซึ่งเป็นการดัดแปลงเพิงหินให้เป็นอาคาร โดยผนังด้านข้างก่อด้วยหินภายในแทนประดิษฐานพระพุทธรูป สิ่งสำคัญและน่าสนใจคือภาพจิตรกรรมที่มีอายุเก่าแก่มากราวสมัยพุทธศตวรรษที่ 16 – 18 และตรงกลางลายผ้าคือเจดีย์พระพุทธรูปบาทบัวบก ซึ่งเป็นปูชนียสถานที่สำคัญเป็นที่เคารพนับถือของประชาชนทั่วไป จากหลักฐานทางเอกสารและวัตถุที่ปรากฏนักโบราณคดีสันนิษฐานว่าพระพุทธรูปบาทบัวบกแห่งนี้เป็นปูชนียสถานที่เคารพนับถือมาตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยา และได้รับการดัดแปลงก่อสร้างพระบรมธาตุเจดีย์คร่อมรอยพระพุทธรูปอีกครั้งในสมัยรัตนโกสินทร์สืบมาจนกระทั่งปัจจุบัน

การนำตำนานภูพระบาทและเรื่องของนางอุสาทำวาระสมาเป็นแรงบันดาลใจในการออกแบบลวดลายผ้า เป็นการใช้อย่างมีนัยยะสำคัญในฐานะที่ตำนานเป็นทุนทางวัฒนธรรม เป็นการเพิ่มมูลค่าให้แก่ผลิตภัณฑ์ผ้าทอ โดยเน้นให้ผ้าทอเหล่านี้บอกเล่าเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มชาติพันธุ์ไทพวน เป็นการประกาศความเป็นไทพวนได้เป็นอย่างดี รวมทั้งยังสะท้อนให้เห็นความภาคภูมิใจในเอกลักษณ์ท้องถิ่นที่มีประวัติศาสตร์มายาวนานเป็นประกาศตัวให้เห็นว่าไทพวนกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีประวัติศาสตร์มายาวนาน มีความเข้มแข็งทางวัฒนธรรม เป็นการต่อร่องอัตลักษณ์ผ่านวัฒนธรรมเครื่องนุ่งห่มที่สำคัญ

5.3.1.2 ผ้าไหมแพรวา

ผ้าไหมแพรวา เป็นผ้าที่มีชื่อเสียงมาก โดยปรากฏในคำขวัญประจำจังหวัดกาฬสินธุ์ที่ว่า “เมืองฟ้าแดดสงยาง โปงลางเลิศล้ำ วัฒนธรรมผู้ไท ผ้าไหมแพรวา ผาเสวยภูพาน มหาธารลำปาว ไดโนเสาร์สัตว์โลกล้านปี” ผ้าไหมแพรวาเป็นภูมิปัญญาด้านการทอผ้าของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท โดยเฉพาะผู้ไทบ้านโพ อำเภอก้ามวง จังหวัดกาฬสินธุ์มีลักษณะเฉพาะตัวคือเป็นผ้าที่ทอจากใยไหมประดิษฐ์ลายด้วยการขีดหรือการจก ใช้เส้นไหม ใช้เส้นไหมตีเกลียวเป็นทั้งเส้นยืนและเส้นพุ่ง รวมทั้งเส้นไหมพิเศษทำให้เกิดลวดลายมีหลายสีและเชื่อมโยงความเป็นมงคลในแต่ละสีที่แฝงไว้ ผ้าไหมแพรวากาฬสินธุ์มีชื่อเสียงโด่งดัง และยังได้รับคัดเลือกให้เป็นสินค้าโอท็อปของจังหวัด และที่สำคัญ ผ้าไหมแพรวากาฬสินธุ์ได้รับเลขทะเบียนสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ สช 50100021 โดยเป็นสินค้าชนิดแรกของจังหวัดกาฬสินธุ์ที่ได้รับการขึ้นทะเบียนสินค้าสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ กรมทรัพย์สินทางปัญญา (2556) ได้กล่าวถึงผ้าไหมแพรวากาฬสินธุ์ว่า “ผ้าไหมแพรวา นับได้ว่าเป็นผลิตผลทางวัฒนธรรมที่สืบทอดมายาวนานในพื้นที่จังหวัดกาฬสินธุ์จากยายสู่แม่ จากแม่สู่ลูก รุ่นแล้วรุ่นเล่าในหมู่ชาวผู้ไท ซึ่งสาวชาวผู้ไทจะถูกฝึกให้ทอผ้าไหมแพรวาตั้งแต่อายุ 9 – 15 ปี จุดเด่นของผ้าไหมแพรวาคือการใช้

นิ้วก้อยสะกิดเนินเส้นไหมให้เกิดลวดลายสวยงาม เป็นเทคนิคสร้างลวดลายบนผืนผ้าที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของผู้ไทย”

ภาพประกอบที่ 16 ผ้าแพรว

สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (Geographical Indications : GI) คือ ชื่อหรือสัญลักษณ์หรือสิ่งอื่นใดที่บอกแหล่งผลิตของสินค้า โดยสามารถสื่อให้ผู้บริโภคเข้าใจได้ว่าสินค้านั้นมีคุณภาพหรือคุณลักษณะพิเศษแตกต่างจากสินค้าที่ผลิตในแหล่งผลิตอื่น สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์มีองค์ประกอบหรือปัจจัยสำคัญ 2 ประการ คือธรรมชาติกับมนุษย์ในท้องถิ่นนั้น โดยธรรมชาตินั้นสร้างสิ่งแวดล้อมหรือวัตถุดิบให้แก่การผลิตสินค้า ส่วนมนุษย์นั้นใช้ทักษะความชำนาญและภูมิปัญญาในการผลิตสินค้านั้น ทั้งสองปัจจัยจึงก่อให้เกิดสินค้าที่มีคุณภาพหรือคุณลักษณะพิเศษเฉพาะ (กรมทรัพย์สินทางปัญญา, 2556) ด้วยเหตุนี้สิทธิในสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์จึงเป็นสิทธิชุมชน หรือสิทธิของกลุ่มคนที่อยู่ในท้องถิ่นที่ผลิตสินค้า และเปรียบเสมือนเป็นเครื่องมือทางการตลาด คือแบรนด์ของชุมชน โดยกรมทรัพย์สินทางปัญญาได้รับขึ้นทะเบียนสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์มาตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2547 ทั้งนี้สินค้าที่ได้รับการขึ้นทะเบียนสินค้าสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์จะได้รับความคุ้มครองตาม พ.ร.บ. สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ พ.ศ. 2546 ด้วย ในปี พ.ศ. 2558 กรมทรัพย์สินทางปัญญาได้เสนอ “โครงการส่งเสริมและพัฒนาสินค้าสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์” หรือ โครงการ 1 จังหวัด 1 จีไอ (Geographical Indication) ซึ่งโครงการนี้ กรมทรัพย์สินทางปัญญาตั้งเป้าให้ทุกจังหวัดมีสินค้าในท้องถิ่นที่ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นสินค้าสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ อย่างน้อยจังหวัดละ 1 สินค้าภายในปี 2560 และปัจจุบันมีการขึ้นทะเบียนสินค้าสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ทั่วประเทศ แบ่งเป็นประเภทต่าง ๆ ได้แก่ ข้าว ผัก ผลไม้ ผ้า อาหาร หัตถกรรมอุตสาหกรรม และไวน์สุรา รวม 75 รายการ ผ้าไหมแพรวาจึงเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมอีกอย่างหนึ่งที่ชาวผู้ไทภาคภูมิใจ เพราะผ้าไหมแพรวาไม่ได้เป็นเพียงสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่ง

ผลิตภัณฑ์เท่านั้น แต่ผ้าไหมแพรวายังเป็นสินค้าที่ได้รับการขึ้นทะเบียนสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ที่แสดงให้เห็นความสำคัญว่าไม่มีใครที่จะสร้างผ้าไหมแพรวาได้ดีเท่าชาวผู้ไทบ้านโพธิ์ ภาพสินธุ์

5.3.1.3 เหล้าอุกับวัฒนธรรมการรับแขกบ้านแขกเมืองสู่สินค้าโอท็อป

เหล้าอุ เป็นสินค้าที่มีวางจำหน่ายมากในพื้นที่จังหวัดสกลนคร นครพนม ส่วนจังหวัดอื่นๆ จะมีเห็นบ้างประปราย มีลักษณะเป็นไหเล็กๆ มีหลายยี่ห้อ แม้จะเป็นสินค้ามีเนมาแต่เหล้าอุได้รับการยอมรับให้เป็นสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ สร้างรายได้ให้แก่ชุมชน

เหล้าอุ เป็นเครื่องดื่มมีเนมาชนิดหนึ่งของชาวผู้ไทซึ่งมีดีกรี 5 – 10 ดีกรี มักทำจากข้าวผสมกับแกลบ แล้วบรรจุลงในไห มีไว้สำหรับดื่มกันเองในงานบุญหรือวันชุมนุมทำกิจกรรมร่วมของสังคม และนิยมใช้เป็นเครื่องดื่มต้อนรับแขกบ้านแขกเมืองที่มาเยือนเรณูนคร ซึ่งมีรสหวานกลมกล่อมอร่อยพอดี ชาวผู้ไตนิยมเรียกว่า “เหล้าอุ” หรือ “อุ” หรือ “เหล้าไห” และมักเรียกกันเล่นๆ ว่า “ซ้าง” โดยเรียกการดื่มเหล้าอุว่า “ซ้างซ้าง” เหล้าอุนิยมดื่มในไหโดยใช้ไม้กระแสนที่เตรียมเจาะรูไว้เรียบร้อยมักเรียกกันว่า “งาซ้าง” เสียบลงไปในไหประมาณ 1- 2 งา ดูดดื่มจากไหนั้น พิธีการดูดนั้น หากหากมีหนุ่มสาวมาร่วมดูดด้วยกันจะเรียกว่า “ชนซ้าง” โดยพิธีดูดหรือชนซ้างของเรณูนครนั้นจะมีพิธีต้อนรับโดยการพาแขก “ควีซ้าง ควีม้า ควีซ้าง ติดเอิก ติดเจ้อ” คำว่าซ้างซ้าง คือ เหล้าอุ ส่วน ซีม้า คือเหล้าเต็ดหรือเหล้ากลั่น 80 ดีกรี ดังนั้นการพาแขกซ้างซ้างซ้างเมือง เป็นการต้อนรับโดยใช้เหล้าอุหรือซ้างเรณูนคร มีสาวๆ จากเรณูนครเป็นความซ้าง สมัยก่อนนั้นมีขอเกาะคอเอาไว้ให้ดูดอย่างน้อย 3 กลืน ถ้าเป็นหนุ่มและสาวก็จะมิกติกาเช่น ชนกันสามยก แต่ละยกจะมีกรรมการตัดสิน เช่น ซ้อ 1 ให้ดูด ห้ามอม ซ้อ 2 ตามองตาห้ามพ่นน้ำใส่กัน ซ้อ 3 ใครถอนริมฝีปากก่อนคนนั้นเป็นฝ่ายแพ้ แต่ละฝ่ายมีกองเชียร์ด้วยยิ่งสนุกสนาน (มงกุฎ แก่นเดียว, 2542)

ภาพประกอบที่ 17 เหล้าอุ

ตัวอย่างเหล่าอูของนครพนมที่ใช้อัตลักษณ์ด้านวิถีวัฒนธรรมของชาวผู้ไทยเป็นจุดเด่น แสดงให้เห็นถึงความสืบทอดที่มีมาอย่างยาวนาน เป็นการสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่สินค้า นอกจากนี้เหล่าอูนครพนม หรือสุราแช่ได้จดทะเบียนและเสี่ยภาษี นอกจากนี้เหล่าอูยังได้รับคัดเลือกให้เป็นสินค้าโอท็อป 5 ดาว ซึ่งแสดงถึงคุณภาพของสินค้าว่าเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมที่ได้รับการยอมรับในระดับประเทศ

5.3.2 การใช้ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจหลายอย่าง และยังเกี่ยวข้องกับธุรกิจอื่นๆ อีกมากมาย พระราชบัญญัติการท่องเที่ยว พ.ศ. 2532 ได้กล่าวว่า อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว คืออุตสาหกรรมที่จัดให้มีหรือให้บริการเกี่ยวกับการท่องเที่ยวทั้งภายในและภายนอกราชอาณาจักรโดยมีค่าตอบแทน อันรวมไปถึงธุรกิจนำเที่ยว ธุรกิจโรงแรม ธุรกิจภัตตาคาร สถานบริการ ธุรกิจขายของที่ระลึก หรือสินค้าที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว ธุรกิจการกีฬาเพื่อการท่องเที่ยว การดำเนินนิทรรศการที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว เป็นต้น

การท่องเที่ยวจึงเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการค้าการลงทุน รวมไปถึงอุตสาหกรรมต่างๆ เมื่อผนวกรวมเข้ากับกระแสโลกาภิวัตน์แล้ว การท่องเที่ยวกลายเป็นกิจกรรมที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางประเพณีวัฒนธรรมโดยเฉพาะในสังคมประเพณีเป็นอย่างมาก ทำให้เกิดการปรับวิถีชีวิตให้กลายเป็น “จุดขาย” เกิดการ “ขายวัฒนธรรม” เกิดขึ้น คนไทพลัดถิ่นในอีสานได้ใช้การท่องเที่ยวเพื่อต่อรองอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมดังตัวอย่างการใช้ตำนานพญาคันคากมาเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญของจังหวัดยโสธร

5.3.2.1 ตำนานพญาคันคากกับจุดหมุดหมาย (Land mark) ของจังหวัดยโสธร

ตำนานพญาคันคากเป็นตำนานที่สำคัญของคนลาวอีสาน ซึ่งเป็นตำนานที่เกี่ยวข้องกับวิถีการผลิต โดยตำนานได้กล่าวว่า

พญาคันคาก เป็นราชาครองเมืองชมพู บรรดาบ้านเมืองบริวารใหญ่น้อย พร้อมใจกันเคารพนับถือพญาคันคาก จนลิ้มรสการไหว้สาฟ้าแผ่นดินเหมือนแต่ก่อน พญาแผ่นดินที่ชาวเมืองไปสวามีภักดีต่อพญาคันคากจึงไม่ส่งน้ำฟ้าน้ำฝนหล่นลงมาที่บ้านเมือง จนเกิดความแห้งแล้งทุกหย่อมหญ้าสาหัส พญาคันคากเห็นความทุกข์ยากของไพร่บ้านพลเมือง ก็มุดลงไปเมืองบาดาลนาคแล้วไต่ถามความนัยว่าเหตุไฉนถึงเกิดภัยแล้งแห้งน้ำมานานปี พญานาคจึงบอกเหตุว่าเพราะผีฟ้าพญาแผ่นดินไม่ให้นาคทั้งหลายขึ้นไปเล่นน้ำบนสวรรค์เหมือนแต่ก่อน น้ำเลยไม่ตก ฉานชานกระเซ็นกระเด็นกระดอนเป็นฝนฝอยหล่นลงมาเลี้ยงโลกมนุษย์ เมืองชมพูและบริวารเลยแห้งแล้ง เพราะแผ่นดินที่ไม่มีคนนับถือแต่หันไปนับถือพญาคันคากแทน พญาคันคากรู้ความตามจริงก็ยิงธนูสั่งให้พญานาคผู้เป็นเมืองบริวารทำทางถนนจากเมืองชมพูขึ้นไปเมืองแดนแดนสวรรค์พญานาค

พร้อมนาคบริวาร พวกกันแม่พังพานพวนขนดแล้วขตชนขุนภูเขาทุกเขตแคว้นแดนมนุษย์เอามาต่อ
เข้าด้วยกัน บรรดาปลวกระดมขนดินมาถมพอกภูเขา ให้เป็นทางถนนดั้นดั้นถึงเมืองแฉนในทันที่
ฝูงพญานาคครุฑพญานาคมาพร้อมกัน ทั้งฝูงต่อ ฝูงแตน และมิม ฝั่ง มอต มด ทั้งหมดทั้งนั้นมา
พร้อมเพรียงกันด้วยสรรพสัตว์สารพัด เสือสิงห์ กระทิง แรด ในป่าถพี เมื่อสารพัดสัตว์มาชุมนุม
สามัคคีพร้อมกันแล้ว พญาคันคากก็สั่งให้เคลื่อนขบวน ล้วนไพรพลโยธีย์ไปตามทางถนนหนที่สร้าง
ขึ้นมา จนไปถึงเมืองแฉน

พญานาคกับพญาแฉนรบราภักันสนั่นหวั่นไหวคล้ายเสียงฟ้าร้อง จนกระทั่ง พญาแฉน
ยกมือขึ้นบังคมพนมไหว้ย่อมแพ้ ขอเป็นเมืองส่วยสุจริตแตงน้ำฟ้า หาฝนหล่นลงเมืองมนุษย์ทุกปี
แล้วร้องเชิญพญาคันคากเข้าเมืองแฉนพญาคันคากมีใจเมตตา แล้วเจรจาว่ากล่าวอบรมบ่มนิสัย
พญาแฉนให้ประพฤติธรรม ต้องเอาใจใส่ดูแลทั้งชาวแฉนและชาวมนุษย์ ด้วยโลกนี้มีทั้ง ดิน หญ้า
และฟ้าแฉน ต้องพึ่งพาอาศัยกันมันคงจะดำรงอยู่ได้ชั่วฟ้าดิน ถึงฤดูเดือนปีที่นาจะต้องขึ้นมาเล่น
น้ำบนฟ้าก็อย่าห้ามปราม เพราะนาจะได้พ่นน้ำกระแทกคลื่น ดินตกตกเป็นฝอยฝนหล่นไปชุบ
เลี้ยงเลี้ยงดูมนุษย์ ทำไรไถนา ได้พืชพันธุ์ว่านยาอาหารอุดมสมบูรณ์ ถ้าไม่มีน้ำฟ้าฝน คนใน
เมืองมนุษย์สุดลำบาก จะได้ยากโหยหิวชีวิตดังราไฟ เมื่อไม่มีพืชพันธุ์ว่านยาอาหารเลี้ยงชีพ
สังขาร แล้วจะเอาอะไรส่งสักการสังเวให้แฉนกินบนฟ้า แฉนฟ้าก็ต้องเจ็ดอดตายไม่เป็นสุข
นอกจากคนทั้งหลายแล้ว ในเมืองมนุษย์ยังมีพืชและสัตว์ ต้องอาศัยน้ำฝนน้ำฟ้าจากเมืองแฉน ถ้า
อนาถขาดแคลนเสียแล้วก็เดือดร้อนสารพัด ทั้งสัตว์และพืชเป็นล้านพัน เราเองพญาคันคาก คือ
คางคกสัตว์ไม่มีขน ยังต้องดูแลเผื่อแม่เกื้อหนุนฝูงมนุษย์ พี่น้องเราทั้งหมดก็ล้วนสัตว์บริสุทธิ์ที่
พิทักษ์รักษาผู้คนให้มีความสุขอุดมสมบูรณ์เสมอกัน ท่านซึ่งเป็นพญาแฉนควรจดจำเป็นเยี่ยง อย่าง
อย่าเบียดเบียนผู้อื่นให้เดือดร้อน แฉนฟ้าต้องรักษาหน้าที่ปล่อยน้ำฟ้าฝนให้ตกต้องตามฤดู
ไม่อย่างนั้นจะขึ้นมาลงโทษอีกให้สาสม

พญาแฉนจึงถามว่าจะรู้ได้อย่างไรว่าเมืองมนุษย์ต้องการน้ำตอนไหน เมื่อไรพญาคัน
คากตอบว่าจะส่งสัญญาณให้ พญานาคขึ้นบั้งไฟ ขึ้นมาอย่างรวดเร็ว เมื่อได้ยินเสียงแล้วมองเห็นบั้ง
ไฟมีหัวพญานาค ก็ให้เขาน้ำทำฝนหล่นลงเมืองมนุษย์ทันที

พญานาค ปณ ภิโต ชเว

ภาพประกอบที่ 18 พิพิธภัณฑสถานพญาคันคาก จังหวัดยโสธร

ตำนานเรื่องพญาคันคาก จึงเป็นตำนานที่ใช้อธิบายประเพณีบุญบั้งไฟ ซึ่งเป็นประเพณีที่สำคัญในวิถีการผลิต โดยเชื่อว่าประเพณีนี้จะทำให้แกนบนฟ้าได้รู้ถึงเวลาที่จะส่งน้ำฝนลงมายังโลกมนุษย์เพื่อให้ผู้คนได้ทำนา ยิ่งบั้งไฟที่ยิ่งขึ้นไปสูงเท่าใด ก็น่าจะเป็นสื่อที่เข้าใกล้แกนได้เท่านั้น ซึ่งประเพณีบุญบั้งไฟเป็นประเพณีที่จัดกันทั่วไปในภาคภาคอีสาน เป็นประเพณีหนึ่งใน ฮีต 12 หรือประเพณี 12 เดือน โดยปกติประเพณีบุญบั้งไฟจะจัดเพียงสองวัน ในวันแรกที่แห่ขบวนบั้งไฟจะเรียกว่า วันโฮม ส่วนในวันรุ่งขึ้นชาวบ้านจะพากันแต่งตัวสวยงาม นำอาหารคาวหวานที่จัดทำขึ้นอย่างดีที่สุดไปถวายวัด หลังจากทำบุญและร่วมกินอาหารกลางวันกันเรียบร้อยแล้ว ช่วงบ่ายจะพร้อมใจกันนำบั้งไฟไปที่ลานจุดซึ่งทำเป็นร้านบั้งไฟเตรียมไว้ เพื่อทยอยจุดบั้งไฟไปตามลำดับ ซึ่งการจุดบั้งไฟนั้นนับเป็นการเสี่ยงทายชนิดหนึ่งอีกด้วย ถ้าบั้งไฟขึ้นสูง จะทำนายว่าฝนจะตกดี ข้าวปลาอาหารอุดมสมบูรณ์ หากจุดบั้งไฟไม่ขึ้นหรือบั้งไฟแตก ทำนายว่าฝนจะแล้ง จากความเชื่อดังกล่าว แต่ละชุมชนจึงต้องใช้ความพยายามอย่างสุดความสามารถในการประดิษฐ์บั้งไฟให้พุ่งขึ้นฟ้าไปได้ไกลที่สุด (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, 2559) แต่ผู้คนมักจะรู้จักประเพณีบุญบั้งไฟในฐานะประเพณีสำคัญของจังหวัดยโสธร ซึ่งปรากฏในคำขวัญประจำจังหวัดว่า “เมืองบั้งไฟโก้ แตงโมหวาน หมอนขวานผ้าขิด แหล่งผลิตข้าวหอมมะลิ” ซึ่งคำขวัญประจำจังหวัดนี้เป็นผลมาจากการส่งเสริมการท่องเที่ยวต้องการประชาสัมพันธ์ท้องถิ่นของตนให้เป็นที่รู้จัก โดยสร้างอัตลักษณ์ของตนขึ้นมา และนำเสนอต่อสาธารณชน โดยเริ่มจากการสร้างคำขวัญประจำจังหวัดในปี พ.ศ. 2530 ซึ่งการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้จัดโครงการ “ท่องเที่ยวแผ่นดินทอง ร่วมฉลองแผ่นดินไทย” และได้คิดค้นขึ้นจากการนำเอาเอกลักษณ์เด่นของแต่ละจังหวัดมาแต่งให้สัมผัสสอดคล้องกัน เพื่อให้จดจำง่าย และจงใจในการทำประชาสัมพันธ์เผยแพร่ชื่อเสียงของจังหวัด (วิภาภรณ์ หาญสุทธิวารินทร์, 2530)

ประเพณีบุญบั้งไฟจึงถูกยกขึ้นมาเป็นประเพณีที่เป็นหน้าเป็นตาของชาวยโสธร ซึ่งเป็นชุมชนของคนลาวที่อพยพเข้ามาในอดีต และคนเหล่านั้นก็นำเอาวิถีชีวิต ประเพณีวัฒนธรรมเข้า

มาด้วย ต่อมาเมื่อรัฐไทยในสมัยพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี รัฐไทยได้กำหนดให้ปี 2530 เป็นปีแห่งการรณรงค์ส่งเสริมการท่องเที่ยวของประเทศ โดยใช้ชื่อว่า Visit Thailand Year ดังนั้นหน่วยงานราชการทั่วทั้งประเทศจึงขานรับนโยบายดังกล่าว จังหวัดยโสธรจึงได้เลือกเอา ประเพณีบุญบั้งไฟขึ้นมาเป็นหน้าเป็นตาของจังหวัด ซึ่งประเพณีนี้มีการจัดการแสดงเป็นขบวนแห่ที่สวยงาม ทำให้บุญบั้งไฟเป็นที่รู้จักทั้งของคนไทยและชาวต่างชาติทั่วโลก

เมื่อประเพณีบุญบั้งไฟเป็นอัตลักษณ์ที่สำคัญของชาวยโสธร ตำนานเรื่องพญาคันคากของกลุ่มชาติพันธุ์ลาวซึ่งเป็นตำนานที่ใช้เพื่ออธิบายความเป็นมาของบุญบั้งไฟได้ถูกนำมาผลิตซ้ำด้วยการสร้างเป็นจุดหมุดหมาย (Land Mark) ของจังหวัดยโสธร กลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยวแห่งใหม่ที่มีความน่าสนใจ คือพิพิธภัณฑสถานพญาคันคาก ตั้งอยู่ริมอ่างเก็บน้ำลำทวน อำเภอเมือง บริเวณสวนสาธารณะพญาแลน เป็นพิพิธภัณฑสถานที่อาคารถูกออกแบบให้เป็นรูปคางคกขนาดยักษ์เป็นอาคารสูง 5 ชั้น หรือประมาณ 19 เมตร พื้นที่ประมาณ 835 ตารางเมตร และนิทรรศการภายในจะบอกเรื่องเกี่ยวกับที่มาของบั้งไฟ โดยจัดฉายเป็นภาพยนตร์ 4 มิติ และนิทรรศการเกี่ยวกับคางคกชนิดต่างๆ ที่พบได้ในเมืองไทยที่มีอยู่กว่า 20 ชนิด และมีการรวบรวมของดีทางด้านเกษตรกรรม ของเมืองยโสธรไว้ในพิพิธภัณฑสถาน และใกล้ๆ กันนั้นยังมีอาคารรูปทรงพญานาค และบริเวณลานด้านหลังพญาคันคากจะเป็นลานแสดงหุ่นขบวนแห่บั้งไฟ และมีลานที่มีตุ๊กตาคางคก หรือคันคากอีกเป็นจำนวนมาก

5.3.2.2 ตำนานผีตาโชนกับสินค้าของที่ระลึก

ผีตาโชนมีพัฒนาการความเชื่อมาจากปู่เอย่าเอย โดยจะมีการละเล่นผีตาโชนในงานบุญหลวงของกลุ่มชาติพันธุ์ไทเลยอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย (สาร สาระทัศนานันท์, 2542) กล่าวว่า คำว่าผีตาโชน ความหมายเดิมไม่ทราบชัดว่ามีความหมายว่าอย่างไร เพียงแต่ทราบว่าเป็นผีที่มีรูปร่างน่าเกลียดน่ากลัวอย่างหนึ่งเท่านั้น การทำบุญหลวงจะจัดขึ้นที่วัดโพนชัย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ปกตินิยมทำในวันเดือนแปดข้างขึ้น ภายหลังเมื่อทำพิธีบวงสรวงอารักษ์หลักเมืองหรือผีปู่ตาที่เรียกว่า “หอหลวง” ในวันแรกก่อน โดยมีผู้เข้าทรงที่หอหลวงคือเจ้ากวนจะเข้าทรงก่อน นางเทียมจะเข้าทรงต่อจนเสร็จพิธี และบวงสรวง “หอน้อย” ในวันต่อมาซึ่งการเข้าทรงที่หอน้อยจะมีเพียงเจ้ากวน ในขณะที่เจ้ากวนเข้าทรงที่หอน้อยจะมีรับสั่งให้จัดงานบุญหลวง โดยมีกำหนดจัด 3 วัน และในงานจะมีการแสดงผีตาโชนซึ่งมีทั้งผีตาโชนใหญ่และผีตาโชนเล็ก

ประเพณีผีตาโชนมีลักษณะที่ใกล้เคียงกับการบูชาบรรพบุรุษของอาณาจักรล้านช้างหลวงพระบาง ซึ่งมีอาณาเขตติดกับอำเภอ ด่านซ้าย เชียงคาน และหล่มเก่า ในปัจจุบันนอกจากนั้นยังมีการกล่าวกันว่า ผีตาโชนเกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระเวสสันดรและพระนางมัทรี จะเดินทางออกจากป่ากลับสู่เมืองบรรดาผีป่าหลายตนและสัตว์นานาชนิดอาลัยรักจึงพาแห่แหนแฝงตัวแฝงตน มากับชาวบ้านเพื่อมาส่งทั้งสองพระองค์กลับเมือง เรียกกันว่า “ผีตามคน” หรือ “ผีตาชน” จนกลายมาเป็น “ผีตาโชน” อย่างในปัจจุบัน

ผีตาโขน เป็นชื่อการละเล่นชนิดหนึ่ง โดยผู้เล่นทำรูปหน้ากาก มีลักษณะ น่าเกลียด น่ากลัว มาสวมใส่และแต่งตัวมืดซิด แล้วเข้าขบวนแห่แสดงท่าทางต่าง ๆ เชื่อกันว่าบรรพชนคือ ต้นตระกูลเผ่าพันธุ์ผู้ที่สร้างบ้านแปงเมือง บรรพชนเมื่อตายเป็นผี จึงเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่น่าเกรงขาม มีอำนาจที่จะคลั่งดาลให้ความอุดมสมบูรณ์ หรือความหายนะแก่บ้านเมืองได้ เพื่อเป็นการแสดงความเคารพ เพื่อความอุดมสมบูรณ์พูนสุขของบ้านเมือง เมื่อถึงงานบุญประเพณีสำคัญๆ ตามฮีตประเพณี จึงจะต้องทำการละเล่นเต้นฟ้อนผีตาโขนเพื่อเซ่นสรวงบูชาให้เป็นที่ ฎุกอกฎักใจแก่ผีบรรพชน การละเล่นผีตาโขนจึงเป็นการละเล่นที่มีมาแต่โบราณ และผ่านการ สืบทอดทางพิธีกรรม เป็นสายยาวจากรุ่นต่อรุ่นมาจนถึงปัจจุบันผีตาโขนจึงเป็นการละเล่นส่วนหนึ่งในงานบุญหลวงของอำเภอด่านซ้าย หรือเมืองด่านซ้ายในอดีต นับเป็นการละเล่นที่น่าพาให้เกิดความสนุกสนานและความบันเทิงเป็นหลัก เช่นกันกับการเล่นทอดแห ขายยา และท่งบั้ง อันเป็นสีสันแห่งการเฉลิมฉลองในงานบุญหลวงและโดยเฉพาะในพิธีอันเชิญพระเวสสันดร และนางมัทรีเข้าเมือง ตามฮีตเดือนสี่ (บุญเวส) ของชาวอีสานบรรดาสัตว์ป่ารวมถึงภูติผีที่อาศัยอยู่ในป่า นั้น ได้ออกมาส่งเสด็จด้วยอาลัย ซึ่งวันแรกจะเป็นเทศกาลผีตาโขน ซึ่งเรียกวันนี้ว่า วันรวม (วันโฮม) โดยจะมีพิธีเบิก พระอุปคุตต์ ในบริเวณระหว่างลำน้ำหมันกับลำน้ำซอก ส่วนวันที่สองของเทศกาลดังกล่าวจะมีพิธีจุดบั้งไฟบูชา พร้อมด้วยเครื่องแต่งกายที่หลากหลาย รวมถึงการแข่งขันเต้นรำตลอดจนขบวนพาเหรด ส่วนในวันที่สามและวันสุดท้ายจะมีการให้ชาวบ้านฟังเทศน์

นอกจากผีตาโขนจะเป็นการละเล่นในเทศกาลบุญหลวงแล้ว ผีตาโขนยังได้รับการผลิตซ้ำเช่น ได้รับการนำมาใช้เป็นสัญลักษณ์และฉายาประจำทีมสโมสรฟุตบอลเลยซิตี หรือการผลิตเป็นสินค้าที่ระลึก หรือการนำไปประยุกต์ใช้ด้านอื่นๆ เช่น การผลิตเป็นสินค้าที่ระลึกไม่ว่าจะเป็นพวงกุญแจ แม่เหล็กติดตู้เย็น ลายพิมพ์สกรีนลงบนเสื้อ แก้วน้ำ หรือตุ๊กตาหุ่นผีตาโขน เป็นต้น ดังภาพประกอบ

ภาพประกอบที่ 19 สินค้าที่ระลึกผีตาโขน

สุกัญญา สุจฉายา (2555) ได้กล่าวถึงการพัฒนาสินค้ามาจากสิ่งที่เรียกได้ว่าเป็นทุนทางวัฒนธรรม หรืออาจเรียกได้ว่าเป็น “สินทรัพย์ สร้างสรรค์” ทั้งที่อยู่รูปสิ่งที่เป็นรูปธรรม และรูปของนามธรรม ซึ่งทุนทางวัฒนธรรมที่มากมายเหล่านี้สามารถนำไปพัฒนาเป็นสินทรัพย์สร้างสรรค์ได้ทั้งสิ้นในโลกทุกวันนี้ ซึ่งสอดคล้องกับศิวพร ณ ถลาง (2559 ข) ที่กล่าวว่าในบริบทของการท่องเที่ยว นักท่องเที่ยวรู้สึกประทับใจที่ได้ถ่ายรูปกับชนพื้นเมือง ได้ดูการแสดงของชนพื้นเมือง ได้ซื้อสินค้าที่ระลึกจากชนพื้นเมือง เมื่อกลับไปยังประเทศของตน ภาพถ่าย การแสดง สินค้าที่ระลึกจึงกลายเป็น “ภาพแทน” หรือ “สิ่งแทน” ประสบการณ์การท่องเที่ยวจึงทำหน้าที่เหมือน “ภาษา” ในการ “สร้างความหมาย” และสร้างคุณค่าในใจให้แก่ผู้ท่องเที่ยว

ประเทศไทยใช้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมซึ่งเป็นระบบเศรษฐกิจที่ใช้กันเป็นส่วนใหญ่ทั่วโลก รัฐบาลไทยได้ส่งเสริมให้มีการกระตุ้นเศรษฐกิจด้วยกลยุทธ์แบบต่างๆ เช่น การส่งเสริมให้ต่างชาติเข้ามาลงทุน การลดภาษีสินค้า และการส่งเสริมการท่องเที่ยว ซึ่งทำให้สังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ดังที่ ททท. ได้มีแนวทางในการนำเสนอ “วิถีไทย” ผ่านการสร้างประสบการณ์ที่ประทับใจจากท้องถิ่นไทย (Local Experience) ซึ่งมีหลายระดับขึ้นอยู่กับความชื่นชอบ ที่แตกต่างกันของนักท่องเที่ยว โดยกำหนดกรอบประสบการณ์ที่ไม่จำกัดเพียงการท่องเที่ยวชุมชน (CBT : Community Based Tourism) เท่านั้น แต่หมายรวมถึงทุกพื้นที่ ทุกจังหวัด ทุกองค์ประกอบ ที่สร้างประสบการณ์ให้กับนักท่องเที่ยว ซึ่งแม้แต่กรุงเทพมหานคร ก็สามารถค้นหาประสบการณ์ท้องถิ่นได้เช่นกัน นโยบายนี้แสดงให้เห็นได้ว่ามีความพยายามในการทำทุกอย่างให้กลายเป็นสินค้าเพื่อให้เกิดการกระตุ้นทางเศรษฐกิจ ดังนั้นการใช้ตำนานและนิทานของกลุ่มชาติพันธุ์มาผลิตซ้ำเพื่อนำเสนอการท่องเที่ยว จึงเป็นอีกวิธีการหนึ่งที่กลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นใช้เพื่อต่อรองวัฒนธรรมในบริบทสังคมปัจจุบัน

ตำนานและนิทานได้แสดงให้เห็นถึงอัตลักษณ์ของคนไทพลัดถิ่นในอีสานหลายประการ และคนไทพลัดถิ่นในอีสานได้นำตำนานและนิทานมาใช้ในการต่อรองอัตลักษณ์ของคนไทพลัดถิ่นในอีสานผู้ซึ่งเป็นเพียงคนกลุ่มหนึ่งท่ามกลางผู้คนจำนวนมากที่หลากหลายวัฒนธรรมในกระแสธารแห่งยุคโลกาภิวัตน์ที่โหมกระหน่ำ ซึ่งผู้วิจัยพบว่ากลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ได้ใช้ตำนานและนิทานในการต่อรองทางวัฒนธรรมดังนี้

การใช้ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานเพื่อต่อรองพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ โดยพบว่ามีการใช้ตำนานและนิทานเพื่อการสร้างพื้นที่ทางกายภาพ โดยการใช้ตำนานและนิทานเป็นเครื่องมือ เช่น ตำนานบ้านกลางหมื่น ซึ่งเป็นตำนานการสร้างบ้านแปงเมืองของคนลาวพลัดถิ่นที่หนีภัยสงครามมาตั้งหลักอยู่บริเวณป่าขนาดใหญ่โดยมีสมาชิกประมาณห้าพันคนจึงตั้งชื่อว่างกลางหมื่นตามจำนวนสมาชิกที่เหลือ บ้านกลางหมื่นยังเป็นการให้ความหมายแก่พื้นที่ด้วยการสร้างความทรงจำร่วมหรือประวัติศาสตร์ร่วมกัน เช่นเดียวกันกับห้วยปะหลานและทุ่งกุลาร้องไห้ มีการให้ความหมายแก่

ทุ่งกว้างใหญ่ไพศาลด้วยตำนานทุ่งกุลาร้องไห้ และยังให้ความสำคัญแก่ตำนานด้วยการใช้ในคำขวัญประจำตำบลด้วย รวมไปถึงการเล่าถึงประสบการณ์ในการเคลื่อนย้ายของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทและตำนานเมืองเรณูนครซึ่งการต่อรองพื้นที่ทางกายภาพนี้เป็นการให้ความหมายแก่พื้นที่และการใช้ประสบการณ์และความทรงจำในอดีตเข้ามารวมดั่งนั้นประสบการณ์พลัดถิ่นได้ปรับเปลี่ยนความหมายของบ้านจากสถานที่อยู่อาศัยให้กลายเป็นความทรงจำที่ผู้พลัดถิ่นสามารถพกพาเมื่ออพยพเข้าไปอยู่ในชุมชนแห่งใหม่ (ชุตินา ประภาศวุฒิสาร, 2551)

นอกจากการต่อรองพื้นที่ทางภูมิศาสตร์แล้ว ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานยังได้ถูกนำมาสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณ โดยการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในกระบวนทัศน์แบบดั้งเดิม และการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในกระบวนทัศน์ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งอัตลักษณ์ความเชื่อเรื่องผีของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสานเป็นกลไกที่สำคัญที่ก่อให้เกิดการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในกระบวนทัศน์แบบดั้งเดิมขึ้น เช่น ตำนานเจ้าพ่อบ่อพันขันของกลุ่มชาติพันธุ์ลาวพลัดถิ่นในสุวรรณภูมิ ตำนานเดนหัวว้องมู่ของกลุ่มชาติพันธุ์แสก ซึ่งแสดงให้เห็นว่าความเชื่อเรื่องผีนั้นมีพลังและอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสานมาก

การสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณในกระบวนทัศน์พระพุทธศาสนาพบว่ากลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสานได้รับเอาพระพุทธศาสนาเข้ามาเป็นศาสนาหลัก ซึ่งเป็นอีกวิธีการหนึ่งที่ใช้ในการต่อรองอำนาจกับกลุ่มอื่น เช่นการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ผ่านตำนานพระธาตุโมคคัลลาน์ของกลุ่มชาติพันธุ์ลาวพลัดถิ่นในสุวรรณภูมิ หรือตำนานปากน้ำอุคุตของกลุ่มชาติพันธุ์โย้ยอากาศอานวย ที่แสดงให้เห็นว่ามีการให้ความหมายแก่พื้นที่ปากแม่น้ำธรรมดๆ ให้มีความศักดิ์สิทธิ์โดยการใช้ตำนานพระอุคุตมาเป็นเครื่องมือสำคัญ การปรับเปลี่ยนพื้นที่กายภาพให้เป็นพื้นที่ทางจิตวิญญาณ เป็นการให้ความหมายแก่พื้นที่กายภาพธรรมดาๆ ให้กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นกลวิธีหนึ่งในการใช้ในการต่อรองอำนาจกับกลุ่มอื่น

นอกจากการใช้ตำนานและนิทานเพื่อต่อรองพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แล้ว พบว่าการใช้ตำนานเมืองเรณูนครของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทเพื่อสร้างพื้นที่ปฏิบัติการผ่านงานผู้ไทโลกก็เป็นอีกวิธีการหนึ่งที่ใช้ต่อรองอำนาจที่สำคัญ โดยในงานมีกิจกรรมต่างๆ หลากหลาย กิจกรรมเหล่านี้นอกจากจะเป็นการผลิตซ้ำอัตลักษณ์เพื่อดำรงความเป็นผู้ไทของตน และเพื่อยึดโยงความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไททั้งในประเทศและนอกประเทศให้มีความแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น เช่นเดียวกันกับการสร้างเครือข่ายทางสังคมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพวนบ้านผือที่มีการรวมกลุ่มเพื่อทำกิจกรรมและกิจการต่างๆ ร่วมกัน ไทพวนยังได้ใช้สื่อโซเชียลมีเดีย คือเฟซบุ๊กชื่อ “ชมรมไทพวนบ้านผือ” เพื่อเป็นการประชาสัมพันธ์กลุ่มชาติพันธุ์ของตนให้เป็นที่รู้จักต่อสายตาชาวโลกอีกด้วย

การใช้ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานเพื่อต่อรองอำนาจทางการเมืองซึ่งกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสานได้ใช้ตำนานน้ำเต้าปุงเพื่ออธิบายอัตลักษณ์เกี่ยวกับชาติกำเนิดของ

ตน เพื่อบอกเล่าความสัมพันธ์ของตนและกลุ่มอื่น และเพื่อแสดงให้เห็นถึงสถานภาพของแต่ละกลุ่มว่าอยู่ในลักษณะใด นอกจากนี้กลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทยังได้ใช้ตำนานเรื่องผาบุญซึ่งเป็นเหตุการณ์ตอนหนึ่งของการแย่งชิงอำนาจระหว่างผู้ไทซึ่งอพยพมาจากเมืองน่านน้อยอ้อยหน่ากับชาวข่าผู้ที่อาศัยอยู่เมืองเวมาก่อน ตำนานผาบุญได้ถูกใช้เพื่อช่วงชิงความหมายเกี่ยวกับความฉลาดหลักแหลมของชาวผู้ไทว่ามีมากกว่ากลุ่มชาติพันธุ์ข่า ดังนั้นกลุ่มชาติพันธุ์ข่าจะต้องอยู่ในความปกครองของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท และตำนานนี้ยังเป็นการแสดงให้เห็นว่ากลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทเป็นชนเฉลียวฉลาด

การใช้ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานเพื่อผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม พบว่ามีการใช้ตำนานและนิทานมาผลิตเป็นสินค้า เช่น กลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทพวนใช้ตำนานภูพระบาทมาออกแบบเป็นลายผ้าไหมมัดหมี่ หรือการนำเอาผีตาโขนมาทำเป็นสินค้าที่ระลึกต่างๆ การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมไม่ได้เป็นแค่สินค้าเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว โดยการนำเอาตำนานพญาคันคากมาสร้างเป็นอาคารพิพิธภัณฑ์พญาคันคาก และอาคารพิพิธภัณฑ์พญานาค ในจังหวัดยโสธร แสดงให้เห็นถึงการจัดการความรู้และการใช้ทุนทางวัฒนธรรมเพื่อต่อรองความหมายในยุคโลกาภิวัตน์

บทที่ 6

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

งานวิจัยเรื่อง “ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน : อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม” มีวัตถุประสงค์ดังนี้

1. เพื่อศึกษาประเภทตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน
2. เพื่อศึกษาอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของคนไทพลัดถิ่นในอีสานจากตำนานและนิทาน
3. เพื่อศึกษาการใช้ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นเพื่อการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมภายใต้บริบทของสังคมอีสาน

ผู้วิจัยศึกษาผ่านตำนานและนิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสาน จำนวน 10 กลุ่ม ได้แก่ ได้แก่ ผู้ไท ญ้อ โย้ย กะเลิง แสก พวน ไทเบิ้ง ไทเลย ไทดำ และลาว โดยใช้แนวคิดคนพลัดถิ่น แนวคิดอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ บทบาทของคติชน และแนวคิดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมมาใช้ในการศึกษาตัวบรรณกรรมของคนไทพลัดถิ่นในอีสานเหล่านี้ เพื่อศึกษาเนื้อหาและบทบาทของตำนานและนิทานโดยเฉพาะการใช้ตำนานและนิทานในการประกอบสร้างอัตลักษณ์ของแต่ละกลุ่มจากเนื้อหาในนิทานที่จะสื่อสารให้เราทราบได้ว่าแต่ละกลุ่มมีการบอกเล่าตัวตนของตนเองอย่างไร บอกว่าตนเองเป็นใคร จัดวางตนเองไว้ในตำแหน่งแห่งที่ของพื้นที่นั้นๆ อย่างไร และแต่ละกลุ่มใช้วรรณกรรมไปทำหน้าที่ต่อสู้ ต่อรองอัตลักษณ์ของแต่ละกลุ่มในฐานะคนพลัดถิ่นเช่นไร เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจในกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นคนพลัดถิ่นของชาวไทย ทั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาด้านตำนานและนิทานจากงานเอกสารที่มีผู้รวบรวมเอาไว้แล้วเป็นหลัก

6.1 สรุปผล

งานวิจัยเรื่อง “ตำนานและนิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ไท : อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม” ผู้วิจัยได้แบ่งผลการนำเสนอออกเป็น 3 ประเด็น ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ คือ ศึกษาประเภทตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน ประเด็นที่ 2 ศึกษาบทบาทของตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานที่มีต่อการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ และประเด็นที่ 3 ศึกษาการใช้ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมภายใต้บริบทของสังคมอีสาน ทั้งสามประเด็นสามารถสรุปผลการศึกษาได้ ดังนี้

6.1.1 ประเภทของตำนานและนิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสาน

การศึกษาตำนานและนิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสาน ผู้วิจัยแบ่งประเภทได้เป็น 2 ประเภท คือ ตำนานและนิทาน โดยตำนานสามารถแบ่งตามเนื้อหาได้ 4 ประเภท ได้แก่ ตำนานที่อธิบายธรรมชาติหรือปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ตำนานที่อธิบายความเป็นมาของผู้นำบุคคลสำคัญและเมือง ตำนานที่อธิบายการเผยแพร่พระพุทธศาสนา และตำนานที่อธิบายพิธีกรรมสำหรับนิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่น พบว่าแบ่งได้เป็น 9 ประเภท ได้แก่ นิทานศาสนา นิทานคติ นิทานมหัศจรรย์ นิทานชีวิต นิทานประจำถิ่น นิทานอธิบายเหตุ นิทานสัตว์ นิทานเรื่องผี นิทานมุกตลกและเรื่องไม้

6.1.2 อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของคนไทพลัดถิ่นในอีสานจากตำนานและนิทาน

ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานแสดงให้เห็นอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์แบ่งการศึกษา 3 ประเด็น คือ 1) อัตลักษณ์ด้านความเชื่อและวิถีชีวิต 2) อัตลักษณ์ด้านการสร้างความทรงจำร่วม และ 3) บทบาทการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์โดยใช้ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน โดยมีผลการศึกษา ดังนี้

6.1.2.1 อัตลักษณ์ด้านความเชื่อของคนไทพลัดถิ่นในอีสานผ่านตำนานและนิทาน ได้แก่ ความเชื่อเรื่องผี อัตลักษณ์ด้านการนับถือพระพุทธศาสนา โดยสามารถจำแนกความเชื่อเรื่องผีเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ ผีแถน ผีบ้านผีเมือง และผีนาป่าเขา ซึ่งพบว่านิทานประเภทนิทานเรื่องผี เป็นกลุ่มที่นำเสนออัตลักษณ์ด้านความเชื่อเรื่องผีมากที่สุด ซึ่งความเชื่อเรื่องผีนี้เกิดขึ้นเพราะความกลัวตั้งนั้น เพื่อให้เกิดความปลอดภัยทั้งในด้านร่างกายและจิตใจการนับถือผีจึงเป็นการตอบสนองทางด้านจิตใจของตน และเมื่อเชื่อว่าผีสามารถบันดาลทุกข์สุขให้แก่ชีวิตและสังคมได้แล้ว อัตลักษณ์ความเชื่อเรื่องผียังนำไปสู่ประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ตามมา

6.1.2.1 อัตลักษณ์ด้านการนับถือพระพุทธศาสนา เป็นอีกอัตลักษณ์หนึ่งที่เด่นชัดของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสาน อัตลักษณ์ด้านพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในตำนานและนิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่น ได้แก่ ศาสนสถาน โดยปรากฏในตำนานพระธาตุพนม ตำนานพระพุทธบาท ตำนานพระธาตุโหมคัลลัน ศาสนวัตถุ ปรากฏตำนานพระแก้วของกลุ่มชาติพันธุ์ขี้ยี่ ตำนานพระทองของกลุ่มชาติพันธุ์ญ้อ ตำนานพระมัจฉลินทร์ นอกจากนี้ยังปรากฏความเชื่อเรื่องพุทธคุณและการทำบุญ และความเชื่อเรื่องพระบรมสารีริกธาตุ

อัตลักษณ์ด้านความเชื่อ ปรากฏความเชื่อเรื่องนาคและเงือก ซึ่งนาคและเงือกเป็นภาพตัวแทนที่สื่อความหมายในฐานะที่เป็นเจ้าแห่งดินและน้ำ และความเชื่อเรื่องนาคและเงือกในฐานะที่เป็นภาพตัวแทนของกลุ่มชนดั้งเดิม

อัตลักษณ์ด้านประเพณีพิธีกรรม พบว่าตำนานและนิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสานมีประเพณีที่ส่วนมากยังคงดำรงอยู่ เช่น ประเพณีเกี่ยวกับความตาย ซึ่งพบว่าในการทำพิธีศพ

นั้นกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือการเผาศพ หรือการฝังศพ นอกจากการประเพณีเกี่ยวกับความตาย พบว่ามีการแสดงอัตลักษณ์เกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับการแต่งงาน โดยกล่าวถึงธรรมเนียมการเลือกคู่ครอง เริ่มตั้งแต่วิธีการทำความรู้จักคุ้นเคย เมื่อตำนานและนิทานได้เล่าถึงความสัมพันธ์ระหว่างหนุ่มสาวและนำไปสู่การสู่ขอและการแต่งงาน เมื่อแต่งงานแล้วกลุ่มชาติพันธุ์บางกลุ่มลูกเขยจะเป็นฝ่ายย้ายไปอยู่ที่บ้านภรรยา แต่นิทานบางเรื่องได้กล่าวถึงประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับความปลอดภัยในชีวิตและสังคม เช่น พิธีโกนจุกของกลุ่มชาติพันธุ์ไทเบ็ง เรื่องการสะเดาเคราะห์ บุญอุ้ม

อัตลักษณ์ด้านการทำมาากินนั้น ผู้วิจัยพบว่าตำนานและนิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสานที่เป็นการอธิบายที่มาของประเพณีวิถีการผลิต การอธิบายประเพณีพิธีกรรมเพื่อความปลอดภัยในชีวิต

อัตลักษณ์ด้านที่อยู่อาศัย พบว่าตำนานและนิทานได้แสดงอัตลักษณ์ด้านถิ่นที่อยู่ว่ามี การเลือกภูมิประเทศที่ใกล้แหล่งน้ำ ทุ่งนาและป่า สถานที่ต่างๆ เหล่านี้สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ของมนุษย์ต่อธรรมชาติ เป็นการจัดระเบียบความรู้ ความคิด รวมไปถึงการวิเคราะห์ภูมิประเทศ ซึ่งภูมิประเทศและภูมินิเวศต่างมีผลต่อการทำนาซึ่งเป็นอาชีพหลักของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นเหล่านี้ ตำนานและนิทานยังได้แสดงให้เห็นถึงลักษณะของที่อยู่อาศัยว่าเป็นการสร้างบ้านที่ใช้ใบไม้มาทำหลังคา หลังคาอาจจะทำในลักษณะแบบเพิงหมาแหงน ในกรณีที่สร้างเป็นกระท่อม หากเป็นบ้านมักจะสร้างได้สูงและมีอุปกรณ์ต่างๆ เก็บไว้บริเวณใต้ถุน และบ้านในสมัยก่อนมักจะซักบันเก็บได้

อัตลักษณ์ด้านการสร้างความทรงจำร่วม ได้แก่ อัตลักษณ์ด้านความเป็นเชื้อชาติ เป็นการอธิบายกำเนิดทางชาติพันธุ์ผ่านตำนานน้ำเต้าปุง อันแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของผู้คนในดินแดนแถบนี้ การสร้างความทรงจำร่วมอีกประการหนึ่งคือการนิยามตนเอง เช่น ไทดำนิยามตนเองเพราะไทดำเนื้อตัวมอมแมมจากการช่วยเหลือพ่อตาแม่ยายออกมาจากเหตุการณ์ไฟไหม้

การสร้างความทรงจำร่วมอีกประการหนึ่งคือการเล่าประวัติศาสตร์และการเคลื่อนย้าย โดยตำนานและนิทานได้ทำหน้าที่บันทึกเรื่องราวเหล่านี้ผ่านระบบสัญลักษณ์ เช่น ตำนานทุ่งกุลา ร้องไห้และตำนานจระเข้ท่าขอนยาง พื้นที่อีสานซึ่งมี “พหุวัฒนธรรม” หรือมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มีการสังสรรค์ระหว่างกลุ่มชนต่าง ๆ ทั้งกลุ่มคนไทพลัดถิ่น กลุ่มวัฒนธรรมเขมร อีสานจึงเป็นดินแดนที่มีการผสมผสานทางวัฒนธรรมมายาวนาน กลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นก็เป็นกลุ่มที่ “คุ้นเคย” กันกับพื้นที่ภาคอีสาน ทำให้ชาวไทพลัดถิ่นสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในพื้นที่แห่งนี้

บทบาทการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์โดยใช้ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน พบว่าตำนานและนิทานกับประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ของคนไทพลัดถิ่นในอีสานมีบทบาทในการนิยามตนเอง ในขณะเดียวกัน ตำนานและนิทานก็มีบทบาทเพื่อบอกเล่าความเป็นมาของกลุ่มชาติ

พันธุ์ เรื่องเล่าประเภทประวัติศาสตร์บอกเล่าและความทรงจำร่วม เรื่องเล่าที่เป็นความทรงจำสมัยอยู่ในมาตุภูมิเดิม

บทบาทของตำนานและนิทานที่ใช้อธิบายประเพณีพิธีกรรมกับการแสดงของชาติพันธุ์ และ บทบาทของตำนานและนิทานในการสร้างกฎเกณฑ์และแนวปฏิบัติที่ดีต่อสมาชิกในสังคม ได้แก่ เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต เช่น การนับถือพระพุทธศาสนา แทนการนับถือผี การปฏิบัติตนตาม บทบาทหน้าที่ในครอบครัว บทบาทในการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ความสัมพันธ์ระหว่าง ชาย - หญิง ที่ชายมักจะแสดงความเป็นใหญ่ เช่นตำนานวีรบุรุษต่างๆ รวมทั้งใช้เพื่ออธิบายสถานภาพ และความสัมพันธ์ว่าควรวางตัวอยู่ในตำแหน่งใดของความสัมพันธ์กับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ

6.1.3 การใช้ตำนานและนิทานในการต่อรองทางวัฒนธรรม

การใช้ตำนานและนิทานในการต่อรองทางวัฒนธรรมพบว่ามีการใช้ตำนานและนิทานในการต่อรองทางวัฒนธรรมอยู่ 3 ประเด็น คือ การใช้ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานเพื่อต่อรองพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ โดยพบว่ามีการใช้ตำนานและนิทานเพื่อการสร้างพื้นที่ทางกายภาพ โดยการให้ความหมายแก่พื้นที่ด้วยการสร้างความทรงจำร่วมหรือประวัติศาสตร์ร่วมกัน การสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณ โดยการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในกระบวนทัศน์แบบดั้งเดิมและการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในกระบวนทัศน์ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งอัตลักษณ์ความเชื่อเรื่องผีของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสานเป็นกลไกที่สำคัญที่ก่อให้เกิดการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในกระบวนทัศน์แบบดั้งเดิมขึ้น แสดงให้เห็นว่าความเชื่อเรื่องผีนั้นมีพลังและอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสานมาก ในขณะที่การเอาพระพุทธศาสนาเข้ามาเป็นศาสนาหลัก ก็เป็นอีกวิธีการหนึ่งที่ใช้ในการต่อรองอำนาจกับกลุ่มอื่น

นอกจากการใช้ตำนานและนิทานเพื่อต่อรองพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แล้ว พบว่าการใช้ตำนานเมืองเรณูนครของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทเพื่อสร้างพื้นที่ปฏิบัติการผ่านงานผู้ไทโลกก็เป็นอีกวิธีการหนึ่งที่ใช้ต่อรองอำนาจที่สำคัญ โดยในงานมีกิจกรรมต่างๆ หลากหลาย กิจกรรมเหล่านี้นอกจากจะเป็นการผลิตซ้ำอัตลักษณ์เพื่อดำรงความเป็นผู้ไทของตน และเพื่อยึดโยงความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไททั้งในประเทศและนอกประเทศให้มีความแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น รวมทั้งการสร้างเครือข่ายทางสังคมก็เป็นอีกวิธีหนึ่งที่จะใช้ในการต่อรองได้

การใช้ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานเพื่อผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม พบว่ามี การใช้ตำนานและนิทานมาผลิตเป็นสินค้า โดยเฉพาะสินค้าที่ระลึกซึ่งเกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว เช่น การนำเอาตำนานพญาคันคากมาสร้างเป็นอาคารพิพิธภัณฑ์พญาคันคาก และอาคารพิพิธภัณฑ์พญานาค ในจังหวัดยโสธร แสดงให้เห็นถึงการจัดการความรู้และการใช้ทุนทางวัฒนธรรมเพื่อต่อรองความหมายในยุคโลกาภิวัตน์

6.2 อภิปรายผล

งานวิจัยเรื่อง “ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน : อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และการท่องเที่ยววัฒนธรรม” สามารถอภิปรายผลการศึกษาได้ ดังนี้

6.2.1 ประเภทของตำนานและนิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสาน

6.2.1.1 ประเภทของตำนาน

ตำนานในสังคมไทยที่รับรู้กันส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของชุมชน วิบุรุษ ตลอดจนที่มาของสถานที่ต่างๆ บางครั้งนักคติชนได้ใช้คำเรียกตำนาน (Myth) เรียกว่านิทานเทพปกรณัมหรือนิทานปรัมปรา นิทานปรัมปรา หรือนิยายปรัมปราก็ได้ ดังนั้นในงานวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัยจะใช้คำว่า “ตำนาน” ที่หมายถึงเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ที่อธิบายกำเนิดของจักรวาล โครงสร้างและระบบของจักรวาล กำเนิดมนุษย์ สัตว์ ปรากรกฎการณ์ทางธรรมชาติ ตลอดจนความเชื่อทางศาสนาและพิธีกรรม การประพฤติปฏิบัติต่างๆ เมื่อผู้วิจัยได้ศึกษาตำนานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานพบว่าตำนานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน ประเภทแรกคือตำนานที่อธิบายธรรมชาติหรือปรากรกฎการณ์ทางธรรมชาติ ซึ่งแบ่งเป็นตำนานข้าวและตำนานที่อธิบายธรรมชาติ ตำนานข้าวเป็นตำนานที่มีความสำคัญต่อคนไทพลัดถิ่นในอีสาน เพราะข้าวเป็นพืชชนิดหนึ่งที่ใช้เป็นอาหาร ดังนั้นวิถีชีวิตของคนไทพลัดถิ่นในสมัยก่อนจึงเกี่ยวกับเรื่องของข้าว ซึ่งก่อให้เกิดประเพณีพิธีกรรมอื่นๆ ตามมา ส่วนตำนานที่ใช้อธิบายธรรมชาตินั้นจะมีลักษณะการอธิบายธรรมชาติต่างๆ เช่น ตำนานเรื่องฟ้าสูงที่อธิบายว่าทำไมฟ้าจึงอยู่สูง และตำนานเรื่องดาวลูกไก่ ซึ่งเป็นการอธิบายเกี่ยวกับดาวลูกไก่ที่เชื่อว่าจะเกิดจากความกตัญญูของลูกไก่ที่กระโดดเข้ากองไฟตามแม่ ตำนานเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาได้เข้ามาสู่พื้นที่แถบนี้แล้ว และเป็นเสมือนแนวปฏิบัติต่อพระสงฆ์

ตำนานประเภทที่สองคือตำนานที่อธิบายความเป็นมาของผู้ نابุคคลสำคัญและเมือง ซึ่งจะแบ่งเป็นตำนานวิบุรุษ และตำนานเมืองและสถานที่ ตำนานประเภทที่สาม คือ ตำนานที่อธิบายการเผยแผ่พระพุทธศาสนา แบ่งเป็น ตำนานพระธาตุและสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น ตำนานพระธาตุพนม ตำนานพระพุทธบาท และตำนานพระพุทธรูป ตำนานประเภทต่างๆ เหล่านี้ จึงเป็นแบบอย่างทางสังคมที่ใช้เป็นแนวทางหรือตัดสินใจในการดำเนินชีวิต ดังนั้นตำนานประเภทนี้จึงทำหน้าที่อธิบายการรับเอาพระพุทธศาสนาเข้ามาเป็นศานาหลักของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสาน

ตำนานประเภทสุดท้ายคือตำนานที่อธิบายประเพณีพิธีกรรม แบ่งเป็นตำนานที่อธิบายพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีการผลิต กับตำนานที่อธิบายเกี่ยวกับพิธีกรรมเพื่อการสร้างกุศลและป้องกันสิ่งเลวร้าย โดยตำนานที่พบในกลุ่มนี้ เช่น ตำนานซินนางหาญ ที่อธิบายว่าเหตุใดชาวไทดำจึงใช้ผ้าซิ่นในพิธีเสนเรือน ตำนานนกหัสดีลิงค์ เป็นตำนานที่ใช้อธิบายการจัดงานศพของเจ้าเมืองของกลุ่มชาติพันธุ์ลาว และต่อมาอนุโลมให้ใช้กับงานศพของพระเถระผู้ใหญ่ด้วย

ผู้วิจัยพบว่าตำนานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสานที่มีเนื้อหาทั้ง 4 ประเภทเป็นตำนานที่มีความสำคัญต่อกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นมาก โดยเฉพาะตำนานเกี่ยวกับวีรบุรุษ ซึ่งได้ทำหน้าที่ในการแสดงอัตลักษณ์เกี่ยวกับความเชื่อ และนำมาซึ่งประเพณีพิธีกรรมซึ่งเป็นการแสดงออกที่สำคัญของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์

6.2.1.2 ประเภทของนิทาน

นิทานเป็นผลผลิตทางสังคม ดังที่ กิ่งแก้ว อัทธจักร (2519) ได้กล่าวว่านิทาน มีความหมายว่า เป็นเรื่องเล่าสืบทอดกันมาเป็นมรดกทางวัฒนธรรม ส่วนใหญ่ถ่ายทอดด้วยวิธีมุขปาฐะ แต่ก็มีอยู่จำนวนมากที่ได้รับการบันทึกไว้แล้ว ซึ่งสอดคล้องกับ สุกัญญา สุจฉายา (2555) กล่าวว่าเรื่องเล่าพื้นบ้านเป็นสมบัติของชุมชน ไม่มีใครผูกขาดเป็นเจ้าของ ทุกครั้งที่มีการเล่า ผู้เล่าก็คือเจ้าของเรื่องที่ถูกขึ้นใหม่ แม้จะใช้เค้าโครงเรื่องเดิมก็ตาม นิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสานสามารถแบ่งนิทานได้เป็น 9 ประเภท ได้แก่ นิทานศาสนา นิทานคติ นิทานมหัศจรรย์ นิทานชีวิต นิทานประจําถิ่น นิทานอธิบายเหตุ นิทานสัตว์ นิทานเรื่องผี นิทานมุกตลกและเรื่องไม้ สอดคล้องกับ ประคอง นิมมานเหมินทร์ (2543) ที่จัดประเภทของนิทาน ได้แก่ นิทานเทพปกรณัม นิทานศาสนา นิทานคติ นิทานมหัศจรรย์ นิทานชีวิต นิทานประจําถิ่น นิทานอธิบายเหตุ นิทานเรื่องสัตว์ นิทานเรื่องผี นิทานมุกตลกและเรื่องไม้ นิทานเข้าแบบ สำหรับนิทานประเภทต่างๆ นั้นผู้วิจัยพบว่ามีนิทานมุกตลกมากที่สุด รองลงมาคือนิทานมหัศจรรย์ และนิทานอธิบายเหตุ

ผู้วิจัยพบว่านิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสานทั้ง 10 กลุ่มนั้น บางเรื่องมีเนื้อหาคล้ายกัน แสดงให้เห็นถึงการแพร่กระจายของนิทานและความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ส่วนอนุภาคที่มักจะปรากฏซ้ำๆ คือนุภาคผี เช่น แถน ผีกองกอย ผีเป่า ผีโพง แสดงให้เห็นว่ากลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เหล่านี้มีความเชื่อเรื่องผีในลักษณะคล้ายๆ กัน ซึ่งนิทานประเภทต่างๆ ได้แสดงถึงอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสานด้วย โดยเฉพาะนิทานเรื่องผี แสดงให้เห็นอัตลักษณ์ความเชื่อที่สำคัญ ความเชื่อเกี่ยวกับผีส่งผลมายังประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ที่แสดงอัตลักษณ์ที่สำคัญ เช่น การเลี้ยงผีเจ้าปู่ลาของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท เป็นต้น

6.2.2 อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ในตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสาน

ตำนานและนิทานถูกใช้เป็นพื้นที่ในการบอกเล่า แสดงและสร้างอัตลักษณ์ที่สำคัญที่สุด โดยเฉพาะตำนานที่มักจะผูกความศักดิ์สิทธิ์เข้ามาด้วย แต่อย่างไรก็ตามตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานมักจะบอกเล่าอัตลักษณ์อยู่ 2 ประการใหญ่ๆ คือ บอกว่า “เขาเป็นใคร” และบอกว่า “เราเป็นใคร” ซึ่งการบอกว่าเขาเป็นใครนั้น เท่ากับการพยายามเบียดขับ “เขา” ไม่ได้อยู่กลุ่มเดียวกับตน และที่สำคัญเป็นการสร้างอัตลักษณ์ให้แก่เรา และสร้างความเป็นอื่นให้แก่ “ผู้อื่น” ด้วย ตำนานและนิทานหลายเรื่องได้แสดงถึงความเชื่อ วิถีชีวิต ประเพณีวัฒนธรรม ความเป็นอยู่ ที่แสดงให้เห็นว่าแบบไหน จึงเป็น “เรา” และแบบไหนที่ไม่ใช่เรา ตำนานและนิทานได้แสดงให้เห็นอัตลักษณ์ด้านความ

เชื่อ โดยเฉพาะความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ ที่ส่งผลให้เกิดประเพณี พิธีกรรม และวิถีปฏิบัติซึ่งเป็นการแสดงออกที่ชัดเจนของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ แสดงให้เห็นความ “แตกต่าง” กับคนอื่น ในขณะเดียวกันก็เป็นการบอกว่า “เราคือใคร” ด้วยเช่นเดียวกัน ซึ่งตำนานและนิทานมีบทบาทสำคัญในการแสดงให้เห็นอัตลักษณ์ต่างๆ เหล่านั้น ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานจึงเป็น “เบื้องหลัง” ของการแสดงออกอัตลักษณ์

อัตลักษณ์ด้านความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสานผ่านตำนานและนิทาน ประการแรกคือความเชื่อเรื่องผี ซึ่งส่วนใหญ่ถูกนำเสนอผ่านนิทานประเภทผี โดยแบ่งออกเป็นความเชื่อเรื่องแถน ผีบ้านผีเมือง และผีป่าเขาเจ้าที่ อัตลักษณ์ความเชื่อเรื่องผี ทั้งผีแถน ผีดีและผีร้ายต่างๆ ก็เพื่อตอบสนองทางด้านจิตใจของตนเอง ผีเป็นผู้มีอำนาจทั้งด้านดีและด้านร้าย อีกทั้งผียังรู้ความลับของธรรมชาติ สามารถบันดาลความอุดมสมบูรณ์หรือแห้งแล้งได้ด้วย ดังนั้นจึงมีพิธีกรรมหลายๆ อย่างที่เกิดขึ้นต่อเนื่องมาจากความเชื่อเรื่องผีเหล่านี้ เช่น บุญกินหอหรือบุญเล่นถวญแถนของกลุ่มชาติพันธุ์ลาวพลัดถิ่นในตำบลมุกดาหาร ดังที่ แสงเพชร สุพร (2542 ก) ได้กล่าวว่าคนในหมู่บ้านที่เชื่อว่าตนเป็นลูกหลานของแถนจะต้องมาร่วมกิจกรรมการเล่นถวญแถน ที่จัดขึ้นในวันขึ้น 4 ค่ำ เดือน 3 ส่วนผู้ออกก็เชื่อว่า ผีแถนเป็นผีที่มีอำนาจโดยเชื่อว่าผีแถนเป็นผู้สร้างโลก และทุกสิ่งทุกอย่างที่ปรากฏบนโลก เมื่อตามไปแล้วก็จะได้ไปพบแถนบนฟ้าอีก (เฉลียว ดอนกวนเจ้า, 2543) ส่วนผีบ้านผีเมืองเป็นผีที่สิงสถิตอยู่ในบ้านเมืองมีหน้าที่คุ้มครองปกป้องบ้านเมือง ซึ่งจะต้องมีการเลี้ยงผีต่างๆ เหล่านี้เพื่อความอุดมสมบูรณ์และความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน เช่น เคนหั่ววโองมู้ เป็นผีที่กลุ่มชาติพันธุ์แสกให้ความเคารพนับถือมาก ในขณะเดียวกันผีน้าป่าเขาเจ้าที่ก็เป็นผีที่สิงสถิตอยู่ตามทุ่งนาป่าเขา มีอำนาจในการบันดาลเรื่องร้ายและเรื่องดีให้แก่ผู้คนเช่นเดียวกัน การนับถือผีจึงเป็นการแสดงถึงความเคารพต่อธรรมชาติ โดยเชื่อว่าธรรมชาติมีจิตวิญญาณ มีผู้ปกปักรักษา เป็นการแสดงให้เห็นถึงการพึ่งพาอาศัยธรรมชาติ เมื่อมีความเชื่อ วิถีชีวิตจึงดำเนินไปตามความเชื่อนั้น เช่น ก่อนฤดูการทำนา จะมีประเพณีบุญบังไฟ เพื่อเป็นการขอฝนต่อผีแถน ตำนานเรื่องพญาคันคากจึงมีบทบาทในการอธิบายประเพณีพิธีกรรมบุญบังไฟ เมื่อน้ำมีวามจำเป็นในการดำรงชีวิตและการเกษตร นาคและเงือกจึงเป็นอีกความเชื่อหนึ่งที่จะดลบันดาลให้น้ำได้ ซึ่งจิตร ภูมิศักดิ์ (2544) ได้อธิบายว่าคำว่าเงือกพบได้ในวรรณคดีเรื่องท้าวฮุ่งท้าวจูงหรือขุนเจือง เมื่อตอนแถนลอยกทัพจากเมืองกาหลงมาช่วยพวกแควและแมนเมืองตูมวาง พอข้ามน้ำป่าเขตเมืองบนกับเมืองลุ่ม เงือกก็ออกมาไต่ถามแล้วรีบเอาความไปบอกขุนเจือง ซึ่งในโคลงนั้นบอกไว้ชัดเจนว่าเงือกก็คือพญานาคเรียกปนกันทั้งสองอย่าง นอกจากนี้จิตรยังอธิบายว่าพบคำว่าเงือกในภาษาไทยจีน โดยใช้เรียกปีมะโรงว่า โงก และไทลื้อสิบสองปันนาเรียกว่า “เงิก” โดยความเชื่อเรื่องนาคและเงือกสามารถแสดงให้เห็นอัตลักษณ์ 2 ประการ คือ เป็นสัญลักษณ์ของเจ้าแห่งดินและน้ำ และเป็นภาพตัวแทนของกลุ่มชนดั้งเดิม ประมินท์ จารูร (2549) กล่าวว่าการนำตำนานปรัมปราอธิบายเหตุผลหรือที่มาของประเพณีพิธีกรรมทำให้ตำนานปรัมปราามีบทบาทใน

การสนับสนุนการดำรงอยู่ของความคิด ความเชื่อ ระบบจริยธรรม และรับรองความศักดิ์สิทธิ์ของ ประเพณีพิธีกรรมต่างๆ เหล่านี้ นอกจากนี้ยังช่วยวางระเบียบกฎเกณฑ์ของสังคมเพื่อควบคุม พฤติกรรมของมนุษย์ด้วยความเชื่อต่างๆ ที่อยู่ในตำนานปรัมปราและในพิธีกรรมอีกด้วย ประเพณีที่สำคัญในวิถีการผลิตคือประเพณีบุญบั้งไฟ กล่าวคือเป็นประเพณีขอฝนซึ่งตำนานพญาคันคากเป็น ตำนานสำคัญที่ใช้อธิบายพิธีนี้ นอกจากนี้ยังมีประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ที่ต้องประกอบขึ้นเพื่อความ ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน เช่น บุญข้าวประดับดินของกลุ่มชาติพันธุ์ลาวในเมืองอุบลราชธานีที่มา จากตำนานเรื่องพระปทุมกับเจ้านางต้อยที่เป็นการส่งอาหารให้แก่ทหารที่ตายไปเพราะลงไปงมเรือของ พระปทุมกับเจ้านางต้อย ในขณะที่เดียวกันกลุ่มชาติพันธุ์ลาวที่อาศัยในบริเวณอำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัด ร้อยเอ็ด มีความเคารพนับถือเจ้าปู่ผ่านหรือเจ้าพ่อบ่อพันขันมาก เพราะเชื่อว่าเป็นผีที่ดลบันดาลให้ พืชผลทางการเกษตรได้ผลดี และให้โชคลาภเกี่ยวกับการต้มเกลือของผู้คนในดินแดนแถบนี้

ตำนานและนิทานของคนไทพลัดถิ่นในอีสานมีบทบาทสำคัญในการบอกเล่าตนเอง บอก เล่าความเป็นมาและประวัติศาสตร์ของกลุ่มชน อีกทั้งยังมีบทบาทในการสร้างแนวปฏิบัติในการ ดำรงชีวิตของกลุ่มชนด้วย ตำนานและนิทานจึงมีบทบาทสำคัญในการ “ประกาศ” และ “บอกเล่า” อัตลักษณ์ที่สำคัญของกลุ่มชาติพันธุ์

6.2.3 การต่อรองอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมภายใต้บริบทสังคมอีสานในปัจจุบัน

ผู้วิจัยพบว่าปัจจุบันสังคมไทยมีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น ในความเป็น “คนไทย” ที่ อาศัยอยู่ในประเทศไทยนั้น ประกอบด้วยกลุ่มต่างๆ มากมาย ซึ่งกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสาน ได้ พยายามแสดงออกให้สังคมไทยได้มองเห็นความมีอยู่ของแต่ละกลุ่มเหล่านั้น ซึ่งการแสดงอัตลักษณ์ที่ เห็นได้ชัดเจนที่สุดคือการแต่งกาย แต่ในขณะที่สังคมปัจจุบันนั้นการแต่งกายตามกลุ่มชาติพันธุ์ไม่เอื้อ ต่อการดำเนินชีวิตประจำวันมากเท่าใดนัก การแต่งกายเพื่อแสดงตัวตนจึงต้องอาศัย “กาละ” และ “เทศะ” ดังนั้นประเพณีพิธีกรรมซึ่งเป็นพื้นที่ปฏิบัติการจึงมีความสำคัญมาก เพราะเป็นพื้นที่ในการ แสดงอัตลักษณ์ที่สำคัญ ดังเช่นกรณีของการจัดงานวันผู้ไทโลกและงานผู้ไทนานาชาติ ของกลุ่มชาติ พันธุ์ผู้ไท ที่ใช้ตำนานเมืองเรณูนครของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทเพื่อสร้างพื้นที่ปฏิบัติการผ่านงานผู้ไทโลกก็ เป็นอีกวิธีการหนึ่งที่ใช้ต่อรองอำนาจที่สำคัญ โดยในงานมีกิจกรรมต่างๆ หลากหลาย กิจกรรมเหล่านี้ นอกจากจะเป็นการผลิตซ้ำอัตลักษณ์เพื่อดำรงความเป็นผู้ไทของตน และเพื่อยึดโยงความสัมพันธ์ของ กลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไททั้งในประเทศและนอกประเทศให้มีความแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น รวมทั้งการสร้างเครือข่าย ทางสังคมก็เป็นอีกวิธีหนึ่งที่จะใช้ในการต่อรองได้ ดังเช่นกลุ่มคนอีสานพลัดถิ่นในล้านนาได้สร้าง เครือข่ายทางสังคมเพื่อสร้างพื้นที่ทางสังคมและต่อรองอัตลักษณ์กับชาวล้านนา (อัฐพล อินตะเสนา, 2560)

เมื่อมีการผลิตสิ่งใดขึ้นมาแล้วจำเป็นต้องมีการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดอยู่เสมอนั้นจะเป็น หลักประกันความต่อเนื่องและยืนยาวของสิ่งนั้นได้ ตำนานและนิทานเองก็เช่นกันเมื่อไม่ได้รับการ

ผลิตซ้ำก็จะสูญหายไป การที่กลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสานนำตำนานและนิทานมาผลิตซ้ำในรูปแบบของสินค้า เกิดเป็นการต่อรองอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่สำคัญ เช่น การใช้ตำนานผีตาโขนมาผลิตเป็นสินค้าที่เกี่ยวข้องกับผีตาโขน ไม่ว่าจะเป็นพวงกุญแจ แก้วน้ำ ของที่ระลึก ของประดับตกแต่งบ้าน เป็นต้น เป็นการสร้างมูลค่าให้แก่ตำนานและนิทานซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นทุนทางวัฒนธรรมที่สำคัญ สอดคล้องกับสิ่งที่นักศึกษาหิวมาด้วย การศึกษาเรื่องเล่าพื้นบ้านกับการสร้างมูลค่าเพิ่มให้ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น (OTOP) ในบริบทเศรษฐกิจสร้างสรรค์ โดยพบว่าโดยปกติผู้บริโภคสินค้ามักได้รับคุณค่าเฉพาะในด้านประโยชน์ใช้สอยกับด้านความสวยงาม แต่เรื่องเล่าพื้นบ้านจะช่วยสร้างคุณค่า และความหมาย รวมถึงแบ่งปันความภาคภูมิใจของคนในท้องถิ่นกลับไปด้วย ซึ่งจะต้องขึ้นอยู่กับ การเลือกใช้อุณหภูมิ หรือข้อมูลทางคติชนอย่างชาญฉลาด

นอกจากสินค้าแล้วพบว่ามีผู้นำตำนานมาผลิตซ้ำเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว เช่น การใช้ตำนานพญาคันคากมาสร้างเป็นอาคารพญาคันคาก และเป็นแหล่งท่องเที่ยวแห่งใหม่ที่สำคัญในจังหวัดยโสธร ซึ่งนอกจากจะเป็นจุดหมุดหมาย (Land Mark) ของจังหวัดยโสธรแล้ว อาคารพญาคันคากและอาคารพญานาค ยังเป็นพิพิธภัณฑ์ที่เก็บเอาความรู้เกี่ยวกับยโสธรและเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวอีสานไว้ด้วย ดังนั้นการนำเอาตำนานพญาคันคากมาผลิตซ้ำด้วยการสร้างเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่สื่อความหมายถึงตำนานพญาคันคากจึงเป็นการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่สอดคล้องกับ พรหมินทร์ จารูร (2559) กล่าวไว้ใน “คติชนกับการท่องเที่ยว หมู่บ้านหนองขาว จังหวัดกาญจนบุรี” ว่าบ้านหนองขาวมีภาพลักษณ์ที่สำคัญ 2 ประการ คือ ภาพลักษณ์ของการเป็นชุมชนเกษตรกรรมที่มีมรดกทางวัฒนธรรมที่หลากหลาย และภาพลักษณ์ของการเป็นชุมชนเข้มแข็งที่ชาวบ้านมีความสามัคคีกันมาก ในส่วนของภาพลักษณ์ภาพลักษณ์ของการเป็นชุมชนเกษตรกรรมที่มีมรดกทางวัฒนธรรมที่หลากหลายทำให้หมู่บ้านหนองขาวมีทุนทางวัฒนธรรมที่สำคัญ คือ ทุนบุคคล ทุนสถาบัน และทุนรูปลักษณ์ ทำให้บ้านหนองขาวสามารถจัดการท่องเที่ยวได้ใน 3 รูปแบบ คือการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในช่วงเทศกาลประเพณี การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเพื่อชมวิถีชาวบ้านและการท่องเที่ยวเพื่อดูงานทางวัฒนธรรมของหน่วยงานต่างๆ โดยชาวบ้านหนองขาวได้เลือกใช้คติชนมาเพิ่มมูลค่าให้แก่การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมด้วยการใช้คติชนประเภทถ้อยคำ คติชนประเภทประเพณีพื้นบ้าน คติชนประเภทวัฒนธรรมวัตถุ และคติชนประเภทศิลปะพื้นบ้าน

จากการสังเกตจากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่าในปัจจุบันข้อมูลคติชนได้มีบทบาทในการถูกนำมาใช้เพื่อการผลิตซ้ำเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวและเศรษฐกิจมากยิ่งขึ้น ไม่ใช่เพียงแต่ตำนานและนิทานเท่านั้น แต่ยังมีข้อมูลคติชนประเภทอื่นๆ อีก เช่น คติชนประเภทประเพณี คติชนประเภทวัตถุ ศิลปะพื้นบ้าน ทั้งรวมไปถึงการท่องเที่ยวโดยชุมชน หรือการท่องเที่ยวแบบโฮมสเตย์ ซึ่งเป็นการสัมผัสวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ โดยตรง

6.3 ข้อเสนอแนะ

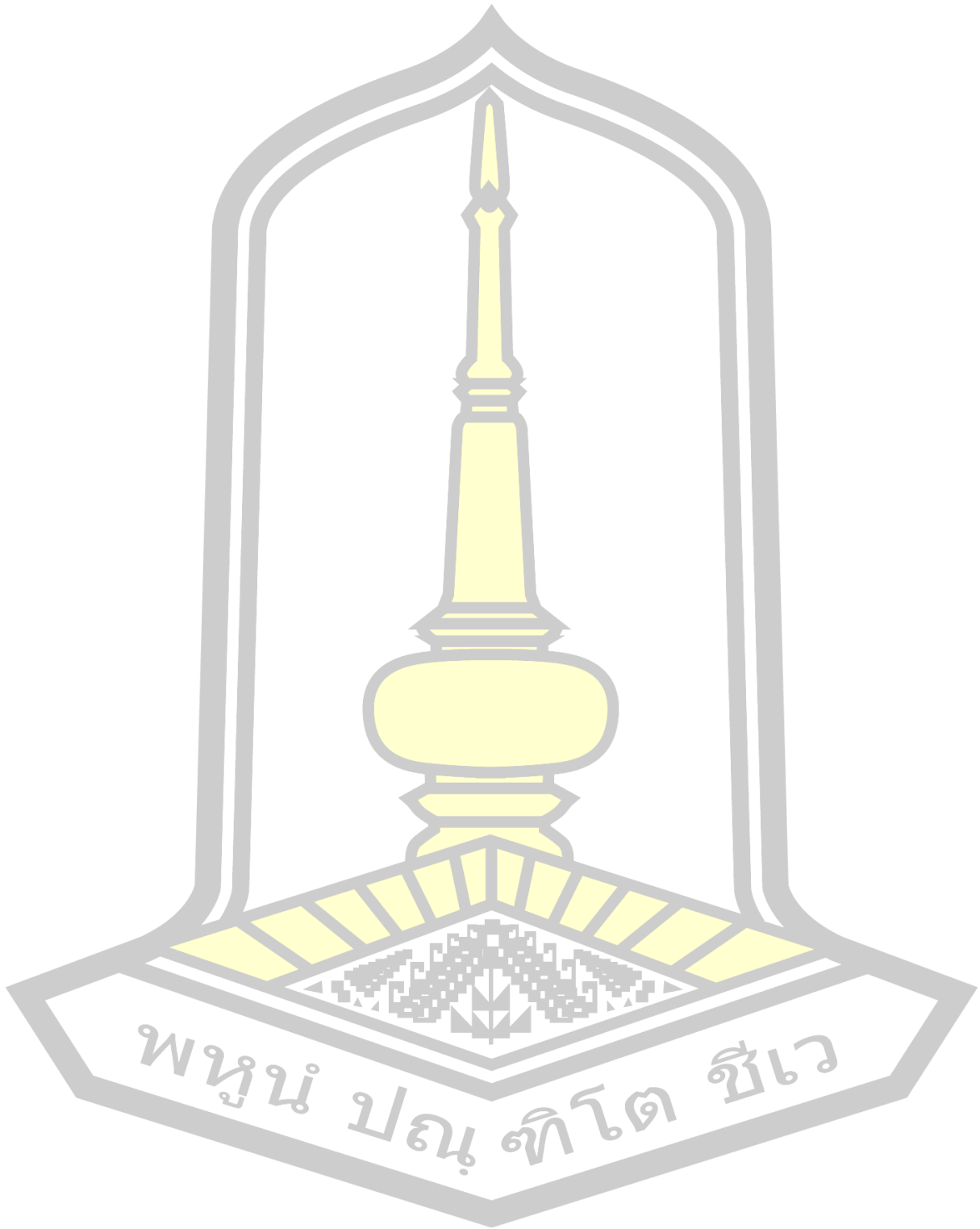
6.3.1 ศึกษาการผลิตซ้ำตำนานและนิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทพลัดถิ่นในอีสานในรูปแบบของสื่อสมัยใหม่ เช่น การทำเป็นหนังสือการ์ตูน หรือสื่อมัลติมีเดียในยูทูป (YouTube)

6.3.2 ตำนานและนิทานเป็นข้อมูลทางคติชนที่มีมูลค่า หากมีการศึกษาวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้และปฏิบัติการต่อยอดทางเศรษฐกิจให้แก่ชุมชน จะเป็นการส่งเสริมอาชีพและสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน

6.3.3 ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทในลุ่มโขงเสียเสียที่เป็นการรวมกลุ่มทางชาติพันธุ์ในชุมชนเสมือนจริง ซึ่งปัจจุบันนี้มีจำนวนมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด กลุ่มข้อมูลทั้งสองจะทำให้เห็นลักษณะทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทในคนรุ่นก่อนและในคนรุ่นใหม่

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กนกศักดิ์ ธานี. (2556). เรื่องเล่าตลกกับการนำเสนอภาพอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมในวิถีทัศน์นิทาน
ก้อมสำนวนอีสาน. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์
และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- กนิษฐา รัตนโกเศศ. (2533). ลักษณะคำซ้ำในภาษากะเลิง บ้านกรุกุ นครพนม. วิทยานิพนธ์การศึกษา
มหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
มหาสารคาม.
- กรมทรัพย์สินทางปัญญา. (2556). สินค้าหนึ่งจังหวัดหนึ่งสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ เล่ม 1. (พิมพ์ครั้งที่ 3.).
กรุงเทพฯ : กรมทรัพย์สินทางปัญญา กระทรวงพาณิชย์.
- กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. (2559). วัฒนธรรมวิถีชีวิตและภูมิปัญญา. กรุงเทพฯ : กรมส่งเสริมวัฒนธรรม
กระทรวงวัฒนธรรม.
- กรองแก้ว วัฒนะมงคลรักษ์. (2545). การสื่อสารกับอัตลักษณ์ถนนข้าวสาร. วิทยานิพนธ์นิเทศ
ศาสตรมหาบัณฑิต คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กัลยา จุฬารัฐกร. (2551). เรื่องเล่าคนพลัดถิ่น : กรณีศึกษาผู้หญิงม้งพลัดถิ่นกลุ่มหนึ่งในอำเภอเมือง
เชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการพัฒนาศังคม บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2538). การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน : โดยถือนุรักษ์เป็นศูนย์กลาง.
กรุงเทพฯ : สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทย.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2554). สื่อเก่าสื่อใหม่ : สัญญา อัตลักษณ์ อุดมการณ์. กรุงเทพฯ : ศูนย์หนังสือ
แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กิ่งแก้ว เพชรราช. (2528). วิเคราะห์นิทานไทยพวน ตำบลหาดเสี้ยว อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัด
สุโขทัย. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.
- กิ่งแก้ว อัดถากร. (2519). คติชนวิทยา. กรุงเทพฯ : หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู.
- กุหลาบ มัลลิกะมาส. (2517). วรรณคดีไทย. กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- คณาจารย์ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา. (2553). สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาเบื้องต้น.
กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ค้อง ไคบุตร เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุदारัตน์ มาศวรรณ เป็นคนสัมภาษณ์ ที่บ้านอากาศอำนวย ตำบล
อากาศอำนวย อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ 13 พฤษภาคม 2558.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. (ม.ป.ป.). พงศาวดารแห่งประเทศไทยลาว คือ หลวงพระบาง, เวียงจันทน์ เมืองพวน และจำปาสัก. มหาสารคาม : สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2540). ตำนานและพงศาวดารพวน : อุดมการณ์สมานฉันท์ระหว่างเผ่าพันธุ์. มหาสารคาม : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

จารุวรรณ ธรรมวัตร และคณะ. (2542). นิทานกำพร้าว้า : ภาพสะท้อนชีวิตผู้ด้อยโอกาสและชาติพันธุ์ในเขตอุษาคเนย์ตอนกลาง. อุบลราชธานี : ศิริธรรมออฟเซ็ท.

จิตร ภูมิศักดิ์. (2544). ความเป็นมาของคำสยาม ไทย, ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ ฉบับสมบูรณ์ : ข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม. กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย.

จิตร ภูมิศักดิ์. (2550). โฉมหน้าศักดินาไทย (พิมพ์ครั้งที่ 9). กรุงเทพฯ : ศรีปัญญา.

จุฑามาศ ไชยมงคล. (2555). การวิเคราะห์อัตลักษณ์ทางเพศสภาพและพื้นที่ของหญิงรักหญิงในสื่อนวนิยาย. วิทยานิพนธ์สาขาสื่อและการออกแบบสื่อ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ฉลาดชาย รมิตานนท์. (2544). แนวคิดในการศึกษาอัตลักษณ์ความเป็น “ไท.” ใน การศึกษาประวัติศาสตร์และวรรณกรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย (หน้า 153 – 154).

เฉลียว ดอนกวนเจ้า. (2543). การปรับเปลี่ยนพิธีกรรมเลี้ยงผีของชาวไทญ้อ จังหวัดนครพนม.

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโทคดีศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

ชลธิรา สัตยาวัดมณา. (2561). ด้า แถน กำเนิดรัฐไท. กรุงเทพฯ : ชนนิยม.

ชุตินา ประภาสวุฒิสาร. (2551). พื้นที่ในความทรงจำกับการสร้างอัตลักษณ์พลัดถิ่นในวรรณกรรมสตรีร่วมสมัย. วารสารอักษรศาสตร์, หน้า 171-172.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฟาร. (2554). วาทกรรมการพัฒนา : อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณะ และความเป็นอื่น. (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ : วิทยาษา.

ไชยวุฒิ มนต์วีรรัช และคณะ. (2548). แม่น้ำเลยสายน้ำของคนไทยเลย. เลย : เพ็ญพรินต์ติ้ง.

ฐิรวุฒิ เสนาคำ. (2547). แนวคิดคนพลัดถิ่น. ใน ว่าด้วยแนวทางการศึกษาชาติพันธุ์. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

ดรรารัตน์ เมตตาริกานนท์. (2548). ประวัติศาสตร์ลาวหลายมิติ. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.

เต็ม วิภาคพจนกิจ. (2557). ประวัติศาสตร์อีสาน. (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ถวิล ทองสว่างรัตน์. (2527). ประวัติผู้ไทยและชาวผู้ไทยเมืองเรณูนคร. กรุงเทพฯ : เรือนันต์.

ทรัพย์สิน ปกิณษ. (2542). นิทานชาวบ้านผู้ไท : ศึกษารณีกิ่งอำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร.

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโทคดีศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. (2526). ฎไทย. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการโครงการส่งเสริมหนังสือตามแนวพระราชดำริ.

ธงชัย วินิจจะกุล. (2556). กำเนิดสยามจากแผนที่. กรุงเทพฯ : คบไฟ.

ธวัช ปุณโณทก. (ม.ป.ป.). ศิลาจารึกอีสาน. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ธวัช ปุณโณทก. (2542 ก). ชูลูนางอ้อ : วรรณกรรมนิทาน. ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน (549 – 555). กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

ธวัช ปุณโณทก. (2542 ข). แถน, พระยา. ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน (หน้า 1534 – 1536). กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

ธวัช ปุณโณทก. (2542 ค). นัฏเต่าปุง : ตำนาน. ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน (หน้า 2120 – 2121). มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

ธวัช ปุณโณทก. (2542 ง). บัวบาน, พระพุทธรูป : ตำนาน. ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน (หน้า 2278 – 2279). กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

ธวัช ปุณโณทก. (2542 จ). ผีเป่า. ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน (หน้า 2822). กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

ธวัช ปุณโณทก. (2542 ฉ). พระทอง. ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน (หน้า 2987). กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

ธวัช ปุณโณทก. (2542 ช). พระยืนบ้านโคกพระ : พระพุทธรูป. ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน (หน้า 3020 – 3022). กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

চারুชาติ วงอารีย์ และคณะ. (2557). ผ้าพื้นเมืองไทพวน : ลวดลายและเส้นสายอารยะธรรมบ้านเชียงจากอดีตสู่ปัจจุบัน.

นันทพร นิลจินดา. (2532). การศึกษาเรื่องศัพท์ภาษาญ้อ ในจังหวัดสกลนคร นครพนม และปราจีนบุรี. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

นิพนธ์ ทรายเพชร. (2541). วิทยาศาสตร์มหัศจรรย์ ดาราศาสตร์และอวกาศฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์.

บัญญัติ ศรีมุกดา. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุภารัตน์ มาศวรรณ เป็นคนสัมภาษณ์ ที่อำเภอกุตุบาก จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม 2558.

- บัญญัติ สาลี. (2554). ฮากเหง้าเผ่าพันธุ์อยู่บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง : มุมมองด้านภาษา
ตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและการละเล่นพื้นบ้านอยู่ผ่านงานวิจัยท้องถิ่น. กรุงเทพฯ :
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- บัวริน วงศิริ. (2551). วรรณกรรมพื้นบ้านในชุมชนลาวหลวงพระบางกับบทบาทการสืบสานความเป็น
ลาวหลวงพระบางในบริบทสังคมไทย. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์ดุสิตบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- บำเพ็ญ ณ อุบล. (2539). เรื่องเล่าเมืองอุบลราชธานี. อุบลราชธานี : ศิริธรรมออฟเซ็ท.
- บุญช่วย เทอำรุง. (2537). วัฒนธรรมชาวบ้านกุสุ อ่าเภอเมืองนครพนม จังหวัดนครพนม. วิทยานิพนธ์
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- บุญช่วย อัดถากร. (2522). ประวัติศาสตร์ภาคอีสานและเมืองมหาสารคามและผลงานต่างๆ.
กรุงเทพฯ : ม.ป.ท.
- บุญมา ไชยแสนท้าว. (2542). นิทานอยู่ : ศึกษากรณีบ้านอู่ ตำบลมหาไชย อ่าเภอสมเด็จ จังหวัด
กาฬสินธุ์. รายงานการศึกษาค้นคว้าอิสระ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะ
มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- บุญยงค์ เกศเทศ. (2548). อรุณรุ่งฟ้าฉานเล่าขานตำนานคนไท. กรุงเทพฯ: หลักพิมพ์.
- บุญสวน ภิรมย์รักษ์. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุดารัตน์ มาศวรรณ เป็นคนสัมภาษณ์ ที่ตำบลจำปาขัน
อ่าเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อวันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2560.
- ปฐม หงษ์สุวรรณ. (2542). การวิเคราะห์ตำนานสุริยคราสและจันทรคราสของชนชาติไท. วิทยานิพนธ์
อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปฐม หงษ์สุวรรณ. (2550). กาลครั้งหนึ่ง : ว่าด้วยตำนานกับวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: ศูนย์หนังสือแห่ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปฐม หงษ์สุวรรณ. (2556 ก). นานมาแล้วมีเรื่องเล่านิทานตำนานชีวิต. กรุงเทพฯ : ศูนย์หนังสือแห่ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปฐม หงษ์สุวรรณ. (2556 ข). ประเพณีแห่ดาวของชาวคริสต์ท่าแร่ : เวทีการต่อรองเพื่อนิยามตัวตน
ความเป็นพลเมืองทางวัฒนธรรม. วารสารศิลปวัฒนธรรมศึกษา มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 1(1),
หน้า 112 – 154.
- ปรมินท์ จารูร. (2542). การสืบทอดทำนองสวดและประเพณีสวดพระมาลัยที่บ้านหนองขาว จังหวัด
กาญจนบุรี. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ประมินท์ จารุวร. (2549). ความขัดแย้งและการประนีประนอมในตำนานปรัมปราไทย. กรุงเทพฯ :

โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ประมินท์ จารุวร. (2559). คติชนกับการท่องเที่ยว. กรุงเทพฯ : ศูนย์หนังสือแห่งจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.

ประคอง นิมมานเหมินทร์. (2542). “พญาเจือง : วีรบุรุษในตำนานของชนชาติไท.” ใน ศิราพร ณ
ถलग และสุกัญญา ภัทรราชย์ (บรรณาธิการ), คติชนกับคนไทย-ไท รวมบทความทางด้านคติชน
วิทยาในบริบททางสังคม (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ : โครงการตำรา คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ประคอง นิมมานเหมินทร์. (2543). นิทานพื้นบ้านศึกษา. กรุงเทพฯ : โครงการตำรา คณะอักษร
ศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ประคอง นิมมานเหมินทร์. (2549). ย่าขวัญข้าว : วรรณกรรมเพื่อการสืบสานประเพณีพื้นฐาน.
กรุงเทพฯ : สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ประวิทย์ วงศ์เป็ง. (2551). โรงเรียนของคนพลัดถิ่น : การสร้างอุดมการณ์ชาตินิยมในระบบการศึกษา
ของโรงเรียนบนฐานที่มั่นกองกำลังกู้ชาติไทใหญ่. ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภูมิภาค
ศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ประสงค์ ภูตองโคป เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุदारัตน์ มาศวรรณ เป็นคนสัมภาษณ์ ที่บ้านกลางหมื่น
อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์ เมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2560.

ประหยัด เพ็ชรตะกั่ว เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุदारัตน์ มาศวรรณ เป็นคนสัมภาษณ์ ที่บ้านตะกั่วป่า
อำเภอสองห้อง จังหวัดขอนแก่น เมื่อวันที่ 20 ธันวาคม 2557.

ปราณี วงษ์เทศ. (2542). นิทานชาดกกับโลกทัศน์ของลาวพวน. ใน คติชนกับคนไทย-ไท รวมบทความ
ทางด้านคติชนวิทยาในบริบททางสังคม (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ : โครงการตำรา คณะอักษร
ศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ปรีชา พิณทอง. (2542). ลงช่วง. ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน (หน้า 3876). กรุงเทพฯ :
มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

ปรีชา อุยตระกูล. (2520). วรรณกรรมพื้นบ้านจากตำบลสร้างกาใหญ่ อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา.
ปริญญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสา
มิตร.

พยุงพร นนทวิศรุต. (2556). ตำนานผีเจ้านายยุคอาณานิคมกับบทบาทการสร้างพื้นที่ทางสังคมใน
ชุมชนชายแดนไทย-ลาว. วารสารศิลปวัฒนธรรมศึกษา มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 1(1), หน้า
155 – 186.

- พรพรรณ อรุณภาพ. (2538). ลักษณะชาติพันธุ์ไทยโย้ยบ้านอากาศ อำเภออากาศอำนวย จังหวัด สกลนคร. สกลนคร : ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏสกลนคร.
- พรพิตร พิมพิศาล. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุดารัตน์ มาศวรรณมา เป็นคนสัมภาษณ์ ที่ศูนย์วัฒนธรรมไท พวน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ 15 สิงหาคม 2559.
- พระมหาณัฐพล โพไฟ. (2543). วิเคราะห์คำศัพท์เครือญาติของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยในภาคอีสาน. รายงานการศึกษาค้นคว้าอิสระ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- พระมหาสุทิตย์ อาภากร. (2548). เครือข่าย : ธรรมชาติความรู้และการจัดการ. กรุงเทพฯ : โครงการ ส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.).
- พัฒนา กิติอาษา. (2553). ดนตรีอีสาน แรงงานอารมณ์ คนพลัดถิ่น. ใน ผู้คน ดนตรี ชีวิต เล่ม 2 เสียง ของประเทศไทย. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- ไพโรยยุทธ สะกัพันธ์. (2555). นิทานพื้นบ้านไทยลาวไทยเขมร ตำบลไพรบึง อำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ. รายงานการศึกษาค้นคว้าอิสระ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะมนุษยศาสตร์และ สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ไพโรจน์ ไชยเมืองชื่น. (2543). ลำปางในมิติวัฒนธรรม. ลำปาง : สำนักศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏ ลำปาง.
- พงษ์จันทร์ อรุณกมล. (2541). วิธีการดำเนินชีวิตของชาวไทยโย้ยบ้านอากาศ ตำบลอากาศ อำเภอ อากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร. วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ภาณุพงศ์ อุดมศิลป์. (2540). กาละเกต : พระโพธิสัตว์ในอุดมคติและเจ้าพ่อในโลกทัศน์ของไทยพวน. มนุษยศาสตร์ปริทรรศน์, 19, หน้า 19 – 36.
- มงกุฎ แก่นเดี้ยว. (2542). เหล้าอุ. ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน (หน้า 5122 – 5124). กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- มณีรัตน์ จันทร์ภักษ์. (2557). นิทานพื้นบ้าน การฟื้นฟูทางสังคมและวัฒนธรรมชุมชน. วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิจัยเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ยศ สันตสมบัติ. (2556). มนุษย์กับวัฒนธรรม (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- รัตรา พรหมพิชัย. (2542). เข้า. ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน (หน้า 785 – 807). กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน.

- เรืองเดช ปันเขื่อนขัตติย์. (2531). ภาษาถิ่นตระกูลไทย : พร้อมทั้งภาษาตระกูลต่าง ๆ ในประเทศไทย (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ฤดีมน ปรีดีสนิท. (2544). มองตำนานอ่านอดีต : พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนสองฝั่งโขง. กรุงเทพฯ : ชมรมเด็ก.
- ลัดดา พันสนอก. (2538). วัฒนธรรมชาวไทยบ้านอากาศ อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร สกลนคร : ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม.
- ลาวัญญ์ สังขพันธ์. (2552). บทบาทของนิทานพื้นบ้านลาว. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- วัชรารักษ์ ดิษฐบ้าน. (2544). อนุภาคน้ำเต้าในตำนานน้ำท่วมโลกและตำนานกำเนิดมนุษย์. วารสาร ภาษาและวรรณคดีไทย, 18, หน้า 62 – 77.
- วาสนา ละอองปลิว. (2546). ความเป็นชายขอบและการสร้างพื้นที่ทางสังคมของคนพลัดถิ่น : กรณีศึกษาชาวตาระอั้งในอำเภอเชียงดาว. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาสังคมบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- วิญญู ผลสวัสดิ์. (2536). พิธีกรรมการเลี้ยงผีบรรพบุรุษของชาวยุ้ยไตตำบลคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- วิภาดา อินทรพานิชย์. (2542). บทบาทเครือญาติของชาวบ้านผู้ไทบ้านธาตุ อำเภอวาริชภูมิ จังหวัดสกล. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- วิภาภรณ์ หาญสุทธิวารินทร์. (2530). คำขวัญของจังหวัดต่างๆ เพื่อใช้ประชาสัมพันธ์และส่งเสริมการท่องเที่ยวท้องถิ่น. ข่าวสารสำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 9 (พฤศจิกายน – ธันวาคม), หน้า 71.
- วิลาสวงศ์ พงศะบุตร และวุฒิชัย มูลศิลป์. (2548). สังคมและวัฒนธรรมไทย. ใน สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน ฉบับเสริมการเรียนรู้ เล่ม 3 (หน้า 94 – 95). กรุงเทพฯ : โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.
- วิศิษฐ์ ดวงสงค์. (2542). ย้อ (ท่าอุเทน) :ชาติพันธุ์. ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน (หน้า 3727 – 3737). กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

- วุฒิชัย แทนนิล. (2551). การสร้างพื้นที่ทางสังคมเพื่อหลีกเลี่ยงหนีความเป็นชายขอบของชาวกะเหรี่ยง
ตำบลบ้านคา อำเภอบ้านคา จังหวัดราชบุรี. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการ
จัดจัดการภาครัฐและภาคเอกชน มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2542). ภูเขาศักดิ์สิทธิ์กับความเป็นสากล. เมืองโบราณ, 24 (3), หน้า 9–22.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. "เกลืออีสาน". กรุงเทพธุรกิจ, 9 ตุลาคม 2546, หน้า 8.
- ศรีศักร วัลลิโภดม และวลัยลักษณ์ ทรงศิริ. (2551). นครแพร่จากอดีตมาปัจจุบัน ภูมิเนิวศวัฒนธรรม
ระบบความเชื่อ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศรีสุตา เอื้อนครินทร์. (2520). วรรณกรรมพื้นบ้านผู้ไทย ตำบลเรณู จังหวัดนครพนม. วิทยานิพนธ์
การศึกษามหาบัณฑิต คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.
- ศาริสา สุขคง. (2555). นิทานพื้นบ้านไทดำบ้านนาป่าหนาด ตำบลเขาแก้ว อำเภอเชียงคาน จังหวัด
เลย. เลย : มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย.
- ศิริพร ฐิตะฐาน ณ ถลาง. (2537). ในท้องถิ่นมีนิทานและการละเล่น. กรุงเทพฯ : มติชน.
- ศิริพร ณ ถลาง. (2545). ชนชาติไทในนิทาน : แลลอดแวงคติชนและวรรณกรรมพื้นบ้าน.
กรุงเทพฯ : มติชน.
- ศิริพร ณ ถลาง. (2552). ทฤษฎีคติชนวิทยา (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงาน
ทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิริพร ณ ถลาง. (2559 ก). มองคติชนเห็นตัวตนเห็นชาติพันธุ์. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- ศิริพร ณ ถลาง. (2559 ข). เรื่องเล่าพื้นบ้านไทยในโลกที่เปลี่ยนแปลง. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยา
สิรินธร.
- ศิริพร ณ ถลาง และสุกัญญา ภัทรราชย์. (2542). คติชนกับคนไทย - ไท รวมบทความทางด้านคติชน
วิทยาในบริบททางสังคม (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ : โครงการตำรา คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิริพร ณ ถลาง และสุพิน ฤทธิ์เพ็ญ. (2558). คติชนในบริบทข้ามพรมแดน : งานปอยไทยใหญ่ใน
จังหวัดเชียงใหม่. กรุงเทพฯ : ศูนย์หนังสือแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์. (2551). หลวงพระบางเมืองมรดกโลก : พื้นที่พิธีกรรมและการต่อรองเชิงอัต
ลักษณ์ในกระแสโลกาภิวัตน์. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาไทศึกษา คณะ
มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). (2545). ภูมิศาสตร์กับวิถีชีวิตไทย (พิมพ์ครั้งที่ 2).
กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

- ไศรยา ธัญญประกอบ. (2560). ตำนานประจำถิ่นไทยเลย : ความหมายของเรื่องเล่าและการสร้างสำนึกทางชาติพันธุ์. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สมเกียรติ ตั้งนโม. (2549). มองหาเรื่อง : วัฒนธรรมทางสายตา. กรุงเทพฯ : ซีเอ็ดดูเคชั่น.
- สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า. (2556). นิทานโบราณคดี. กรุงเทพฯ : ไทยควอลิตี้บุ๊ก (2006).
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข และ ปรีชาชัยปัญหา. (2538). วิถีครอบครัวและชุมชนชาติพันธุ์ไทยแสบ บ้านบะหว้า ตำบลท่าเรือ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครพนม. นครพนม.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข และคณะ. (2539). วิถีครอบครัวและชุมชนชาติพันธุ์ไทยโย้ย. ขอนแก่น : รายงานการวิจัยสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- สาร สารทัศน์นันท. (2532). นิทานพื้นบ้านเมืองเลย. เลย : ม.ป.ท.
- สาร สารทัศน์นันท. (2542). ผีตาโชน (จังหวัดเลย) : ประเพณี. ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- สำนักงานเทศบาลตำบลอากาศอำนวย. (2557). ประวัติสถานที่สำคัญของไทโย้ย โครงการพัฒนาและปรับปรุงแหล่งความเชื่อของท้องถิ่น. สกลนคร : สำนักงานเทศบาลตำบลอากาศอำนวย อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร.
- สำลาน กรมทอง. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุดารัตน์ มาศวรรณ เป็นคนสัมภาษณ์ ที่ศูนย์วัฒนธรรมไทดำ ตำบลเขาแก้ว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย เมื่อวันที่ 2 กรกฎาคม 2560.
- สิริกานต์ สุวรรณผู. (2554). การสื่อสารเพื่อต่อรองอุดมการณ์ของวัฒนธรรมคำเมือง : กรณีศึกษาเพลง โฟล์กของคำเมืองของจรัล มโนเพ็ชร. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการสื่อสารการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สิริวัฒน์ คำวันสา. (2542). เชียงเมียง. ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน (หน้า 1149 – 1151). กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- สีลา วีระวงศ์. (2539). ประวัติศาสตร์ลาว. กรุงเทพฯ : มติชน.
- สีลาภรณ์ บัวสาย. (2547). พลังท้องถิ่น บทสังเคราะห์งานวิจัยด้านชุมชน. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สุกัญญา ภัทรราชย์. (2539). พิธีกรรมขอฝนของชนชาติไทย”. ในเอกสารประกอบการประชุมวิชาการเรื่องชนชาติไทยกับวัฒนธรรมข้าว (ประกอบการประชุมวิชาการเรื่องชนชาติไทยกับวัฒนธรรมข้าว). กรุงเทพฯ.
- สุกัญญา สุฉายา. (2523). เพลงปฏิพากษ์ : การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิเคราะห์. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- สุกัญญา สุฉายา. (2542). พระร่วง : วีรบุรุษในประวัติศาสตร์และวีรบุรุษทางวัฒนธรรม. วารสาร
ภาษาและวรรณคดีไทยสารสาธิตภาษา, 16(ธันวาคม 2542), หน้า 212 – 216.
- สุกัญญา สุฉายา. (2555). เศรษฐกิจสร้างสรรค์กับการจัดการวัฒนธรรม. วารสารไทยศึกษา, 7(2),
หน้า 217 – 240.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2548). คนไทยมาจากไหน. กรุงเทพฯ : มติชน.
- สุจิตรา เปลี่ยนรุ่ง. (2553). การสื่อสารเพื่อสร้าง อารงรักษาและต่อรองอัตลักษณ์ความเป็นมอญของ
กลุ่มชาวมอญพลัดถิ่นในประเทศไทยท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์. วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตร์
ดุสิตบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุเทพ ไชยจันทร์. (2556). ผู้ไทลูกแก่น. กรุงเทพฯ : ตาตา.
- สุภณ สมจิตศรีปัญญา. (2542). ผีปอบ. ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน. กรุงเทพฯ : มูลนิธิ
สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- สุภิตา ไชยสวัสดิ์. (2542). การผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมของชาวผู้ไทกับชาวไทยลาว ศึกษากรณี
บ้านคำกั้ง ตำบลเหล่าใหญ่ อำเภอภูผินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหา
บัณฑิต สาขาวิชาโทคดี คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สุนนตรา พงษ์ประจักษ์. (2552). ผู้หญิงในสนามม้า. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุรจิตต์ จันทรสชา. (2532). รวมเผ่าไทยมุกดาหาร. ม.ป.ท.
- สุรพล ดำริห์กุล. (2549). แผ่นดินอีสาน. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.
- สุรัตน์ วรารัตน์. (2531). กะเลิงบ้านบัว. สกลนคร : ภาควิชาประวัติศาสตร์ วิทยาลัยครูสกลนคร.
- สุรัตน์ วรารัตน์. (2535). กะเลิงบ้านกุดแฮด. สกลนคร : ภาควิชาประวัติศาสตร์ วิทยาลัยครู
สกลนคร.
- สุวิไล เปรมศรีรัตน์และคณะ. (ม.ป.ป.). เอกสารประกอบการประชุมวิชาการเพื่อเสนอผลงานวิจัยเรื่อง
แผนที่ภาษาของชาติพันธุ์ต่าง ในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการ
วัฒนธรรมแห่งชาติ.
- แสงเพชร สุพร. (2542 ก). กินหอ. ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน. กรุงเทพฯ : มูลนิธิ
สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- แสงเพชร สุพร. (2542 ข). พระมัจฉินทร์. ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน. กรุงเทพฯ :
มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- อภิญา เพ็ญฟูสกุล. (2546). อัตลักษณ์. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคม
วิทยา สภาวิจัยแห่งชาติ.

- อภิรักษ์ณัฏฐ์ เกษมผลกุล. (2552). ตำนานพระศรีอารีย์ในสังคมไทย : การสร้างสรรค์และบทบาท. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์ดุสิตบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อมรรัตน์ วันยาว. (2545). การตั้งชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท ในเขตอำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์. รายงานการศึกษาค้นคว้าอิสระ การศึกษามหาบัณฑิต คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์. (2540). ภาษาในสังคมไทย : ความหลากหลาย การเปลี่ยนแปลงและการพัฒนา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อรทัย สุทธิ ภาส พงษ์ผิวพอใช้ และสกุลพรรณ โปธิจักร. (2546). การวิเคราะห์นิทานพื้นบ้านผู้ไท จากจังหวัดกาฬสินธุ์. อุบลราชธานี. รายงานวิจัย
- อรสูริ ชัยทองศรี. (2554). คอนเสิร์ตเคป๊อป : พื้นที่ พิธีกรรม การต่อรองและการต่อสู้ทางความหมาย. ใน มนุษย์ศาสตร์ในทศวรรษใหม่ : พลวัตแห่งองค์ความรู้กับพหุลักษณะทางวัฒนธรรม (หน้า 146 – 161). กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- อรัญญา ศิริผล. (2551). ฝันกับคนม้ง : พลวัตแห่งความหลากหลายและความซับซ้อนแห่งอัตลักษณ์ของคนชายขอบ. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อรุณทิพย์ ป. ณ นครพนม. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุภารัตน์ มาศวรรณ เป็นคนสัมภาษณ์ ที่บ้านอาจสามารถ อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม. เมื่อวันที่ 6 ธันวาคม 2558.
- ออมสิน บุญเลิศ. (2551). การต่อรองและปรับตัวของคนพลัดถิ่น : กรณีศึกษาชาวไทยใหญ่พลัดถิ่นในเมืองเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อัศวิทย์ เรืองรอง. (2539). การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องแก้วหน้าม้า. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อัฒพล อินตะเสนา. (2560). วรรณกรรมไทยอีสานในล้านนา : เรื่องเล่าคนพลัดถิ่นกับการสร้างพื้นที่ทางสังคม. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2541). มานุษยวิทยาปะทะวัฒนธรรมศึกษา : ยกเครื่องเรื่องวัฒนธรรมศึกษา. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2542). พิธีไหว้ผีเมืองและอำนาจรัฐในล้านนา. ใน ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (บรรณาธิการ), สังคมและวัฒนธรรมในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

อุบลทิพย์ จันทระเนตร. (2537). ความสัมพันธ์ระหว่างเพลงกล่อมเด็กกับโลกทัศน์ของลาวพวน :

กรณีศึกษาหมู่บ้านวัดกุฎีทอง จังหวัดสิงห์บุรี. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยา มหาวิทยาลัยมหาวิทาลัย.

อุราณ เชียงหอม. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุดารัตน์ มาศวรรณา เป็นคนสัมภาษณ์ ที่ตำบลสระคู อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด.เมื่อวันที่ 13 เมษายน 2558.

Baron, J. G. and R. A. (1997). Behavior in Organizations : Understanding and Managing the Human Side of Work (6th ed.). Upper Saddle River : Prentice Hal.

Charles F.Keyes. (1997). The Dictionary of Anthropology. Thomas Bareld: Blackwell Publishier.

Cresswell, T. (2004). Place. Oxford : Blackwell Publishier.

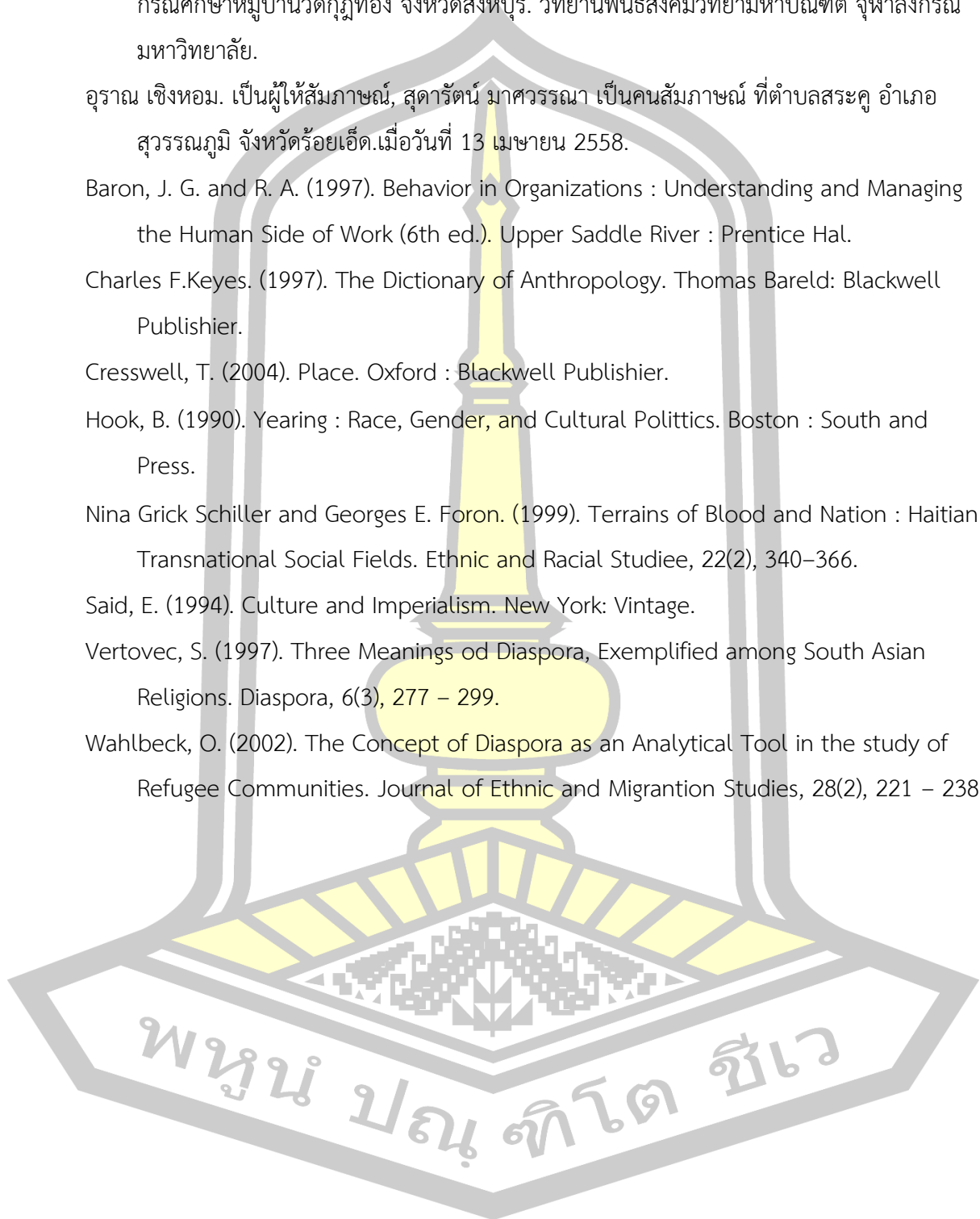
Hook, B. (1990). Yearing : Race, Gender, and Cultural Polittics. Boston : South and Press.

Nina Grick Schiller and Georges E. Foron. (1999). Terrains of Blood and Nation : Haitian Transnational Social Fields. Ethnic and Racial Studiee, 22(2), 340–366.

Said, E. (1994). Culture and Imperialism. New York: Vintage.

Vertovec, S. (1997). Three Meanings od Diaspora, Exemplified among South Asian Religions. Diaspora, 6(3), 277 – 299.

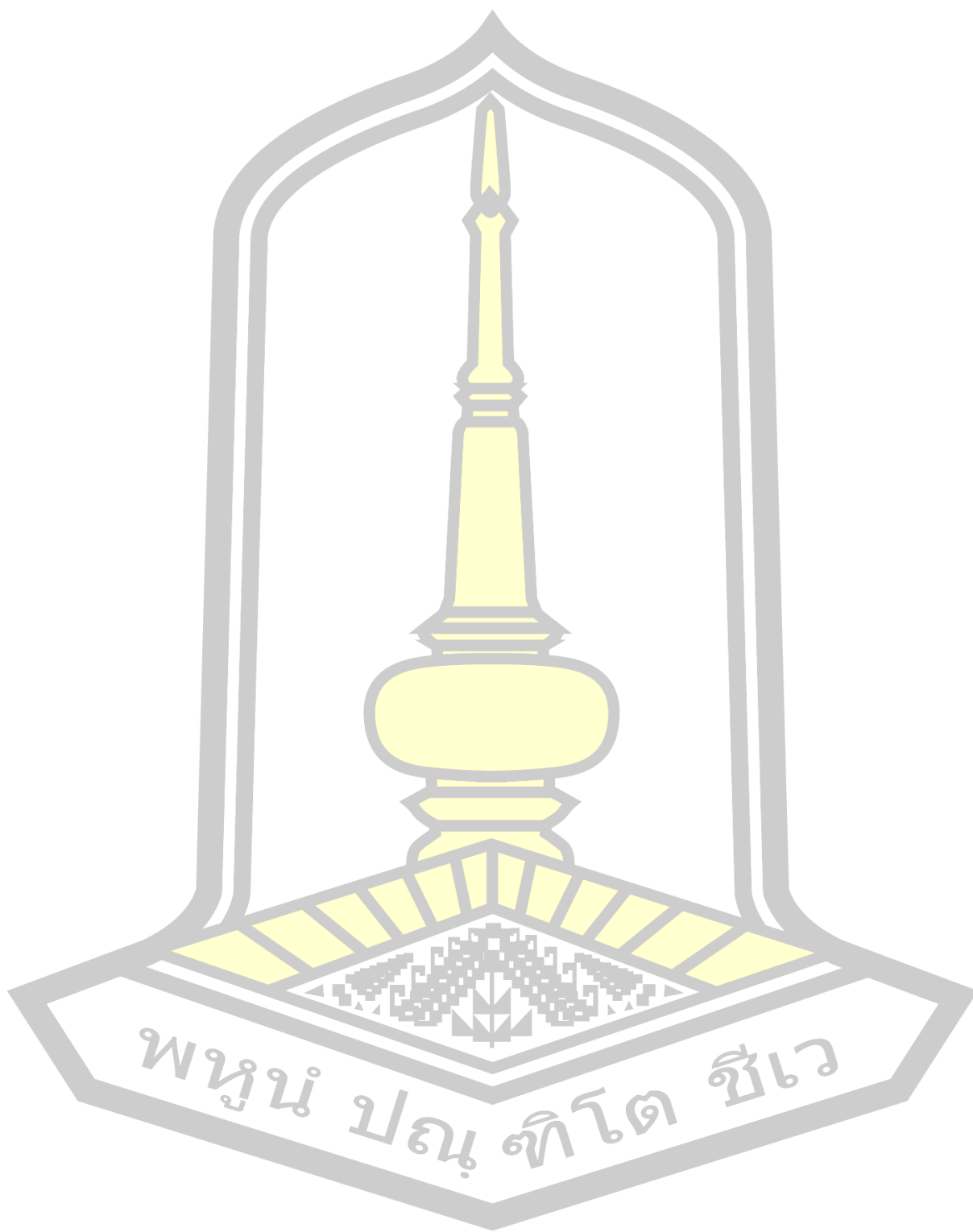
Wahlbeck, O. (2002). The Concept of Diaspora as an Analytical Tool in the study of Refugee Communities. Journal of Ethnic and Migration Studies, 28(2), 221 – 238.

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ	นางสาวสุดารัตน์ มาศวรรณนา
วันเกิด	วันที่ 27 เมษายน พ.ศ. 2524
สถานที่เกิด	อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	บ้านเลขที่ 75/390 ถนนนครสวรรค์ ตำบลตลาด อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม รหัสไปรษณีย์ 44000
ตำแหน่งหน้าที่การงาน	อาจารย์
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	บ้านเลขที่ 80 ถนนนครสวรรค์ ตำบลตลาด อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม รหัสไปรษณีย์ 44000
ประวัติการศึกษา	พ.ศ. 2546 ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (ศศ.บ.) สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยรังสิต (เกียรตินิยมอันดับสอง) พ.ศ. 2552 ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศศ.ม.) สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม พ.ศ. 2561 ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

พูนุ่ ปณุ่ ทิโต ชีเว

พหุ ประยูร ทิธิต ชัยเว